॥ श्रीगणेशायनमः ॥ पाणिनयेनमः ॥ मुनित्रयन्नमस्कृत्यतदुक्तीःपरिभाव्यच ॥ वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदीयंविरच्यते
॥ * ॥ अइउण् । ऋऌक् । एओङ् । ऐऔच् । हयवरट् । लण् । ञमङणनम् । झभञ् । घढधष् । जबगडदश् । ख
फछठथचटतव् । कपय् । शषसर् । हल् । इतिमाहेश्वराणिसूत्राणि । अणादिसंज्ञार्थानि । एषामन्त्याइतः । लण्सूत्रेऽ
कारश्च । हकारादिष्वकारउच्चारणार्थः ॥ हलन्त्यम् । १ । ३ । ३ । हलितिसूत्रेऽन्त्यमित्स्यात् ॥ आदिरन्त्येनसहेता । १
। १ । ७१ । अन्त्येनेतासहितआदिर्मध्यगानांस्वस्यचसंज्ञास्यात् । इतिहल्संज्ञायां । हलन्त्यम् । उपदेशेऽन्त्यंहलित्स्यात् ।
उपदेशआद्योच्चारणं । ततोऽण्अजित्यादिसंज्ञासिद्धौ ॥ उपदेशेऽजनुनासिकइत् । १ । ३ । २ । उपदेशेऽनुनासिको
ऽजित्संज्ञःस्यात् । प्रतिज्ञानुनासिक्याःपाणिनीयाः । लण्सूत्रस्थावर्णेनसहोच्चार्यमाणोरेफोरलयोःसंज्ञा । प्रत्याहारेष्वितां
नग्रहणम् । अनुनासिकइत्यादिनिर्देशात् । नह्यत्रककारेपरेऽच्कार्यन्दृश्यते । आदिरन्त्येनेत्येतत्सूत्रेणकृताःसंज्ञाःप्रत्याहा
रशब्देनव्यवह्रियन्ते ॥ ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घप्लुतः । १ । २ । २७ । उश्चऊश्चऊ३श्चवःवांकालइवकालोयस्यसोऽच्क्रमा
द्ध्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञःस्यात् । सप्रत्येकमुदात्तादिभेदेनत्रिधा ॥ उच्चैरुदात्तः । १ । २ । २९ । ताल्वादिषुसभागेषुस्थानेषूर्ध्वभा
गेनिष्पन्नोऽजुदात्तसंज्ञःस्यात् । आये ॥ नीचैरनुदात्तः । १ । २ । ३० । स्पष्टम् । अर्वाङ् ॥ समाहारःस्वरितः । १ । २ ।
३१ । उदात्तानुदात्तत्वेवर्णधर्मौसमाह्रियेतेयस्मिन्सोऽच्स्वरितसंज्ञःस्यात् ॥ तस्यादितउदात्तमर्धह्रस्वम् । १ । २ । ३२
। ह्रस्वग्रहणमतन्त्रम् । स्वरितस्यादितोऽर्धमुदात्तंबोध्यम् । उत्तरार्धन्तुपरिशेषादनुदात्तम् । तस्यचोदात्तस्वरितपरत्वेश्रव
णंस्पष्टम् । अन्यत्रतूदात्तश्रुतिःप्रातिशाख्येप्रसिद्धा । कवोश्वारथानांनयेऽग्नतचक्रयोद्यदुत्यादिष्वनुदात्तः । अग्निमीलेपुरो
हितमित्यादावुदात्तश्रुतिः । सचत्रिविधोपिप्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यान्द्विधा ॥ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः ।
१ । १ । ८ । मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणोऽनुनासिकसंज्ञःस्यात् । तदित्थं । अइउऋएषांवर्णानांप्रत्येकमष्टा

दाः। ऌवर्णस्यद्वादश। तस्यदीर्घाभावात्। सन्ध्यक्षराणामपिद्वादश। तेषांह्रस्वाभावात्॥ तुल्यास्यप्रयत्नंसवर्णम्। १। १। ९।
ताल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयंयस्ययेनतुल्यंतन्मिथःसवर्णसंज्ञंस्यात्। अकुहविसर्जनीयानांकण्ठः। इचुयशा
नान्तालु। ऋटुरषाणाम्मूर्द्धा। ऌतुलसानान्दन्ताः। उपूपध्मानीयानामोष्ठौ। ञमङणनानान्नासिकाच। एदैतोःक
ण्ठतालु। ओदौतोःकण्ठोष्ठं। वकारस्यदन्तौष्ठं। जिह्वामूलीयस्यजिह्वामूलं। नासिकानुस्वारस्य। इतिस्थानानि॥ *॥
यत्नोद्विधा। आभ्यन्तरोवाह्यश्च। आद्यश्चतुर्द्धा। स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसम्वृतभेदात्। तत्रस्पृष्टम्प्रयत्नंस्पर्शानां। ईषत्स्पृ
ष्टमन्तस्थानां। विवृतमूष्मणांस्वराणाञ्च। ह्रस्वस्यावर्णस्यप्रयोगेसम्वृतं। प्रक्रियादशायान्तुविवृतमेव। एतच्चसूत्रका
रेणज्ञापितं। तथाहि॥ अ अ। ८। ४। ६८। विवृतमनूद्यसम्वृतोऽनेनविधीयते। अस्यचाष्टाध्यायींसम्पूर्णाम्प्रत्यसिद्ध
त्वाच्छास्त्रदृष्ट्याविवृतत्वमस्त्येव। तथाचसूत्रं॥ पूर्वत्राऽसिद्धं। ८। २। १। अधिकारोऽयं। तेनसपादसप्ताध्यायीम्प्रतित्रि
पाद्यसिद्धात्रिपाद्यामपिपूर्वम्प्रतिपरंशास्त्रमसिद्धंस्यात्। वाह्यप्रयत्नस्त्वेकादशधा। विवार स्सम्वार श्श्वासो नादो घोषो
ऽघोषोऽल्पप्राणो महाप्राण उदात्तो ऽनुदात्त स्स्वरित श्चेति। खयांयमाःखयःकःपौविसर्गःशर एवच। एतेश्वासानुप्र
दानाअघोषाश्चविवृण्वते। कण्ठमन्येतुघोषास्युस्सम्वृतानादभागिनः। अयुग्मावर्गयमगायणश्चाल्पासवस्मृताः। वर्गेष्वा
द्यानाञ्चतुर्णाम्पञ्चमेपरेमध्येयमोनामपूर्वसदृशोवर्णः। प्रातिशाख्येप्रसिद्धः। पलिक्क्नीः। चख्खनुः। अग्ग्निः। घ्घ्नन्ती
त्यत्रक्रमेणकखगघेभ्यःपरेतत्सदृशाएवयमाः। तत्रवर्गाणाम्प्रथमद्वितीयाःखयस्तथातेषामेवयमाः। जिह्वामूलीयोपध्मा
नीयौविसर्गःशषसाश्चेत्येतेषांविवारश्श्वासोऽघोषश्च। अन्येषान्तुसम्वारोनादोघोषश्च। वर्गाणाम्प्रथमतृतीयपञ्चमाःप्र
थमतृतीययमौयरलवाश्चाल्पप्राणाः। अन्येमहाप्राणाइत्यर्थः। वाह्यप्रयत्नाश्चयद्यपिसवर्णसंज्ञायामनुपयुक्तास्तथाप्यान्तर
तम्यपरीक्षायामुपयोक्ष्यन्तइतिबोध्यं। कादयोमावसानास्स्पर्शाः। यरलवाअन्तस्थाः। शषसहाऊष्माणः। अचस्स्वराः। ःक

पइतिकपाभ्यांप्रागर्द्धविसर्गसदृशौजिह्वामूलीयोपध्मानीयौ। अंअःइत्यचःपरावनुस्वारविसर्गौ। इतिस्थानप्रयत्नविवेकः॥*॥ ऋलृवर्णयोर्मिथस्सावर्ण्यंवाच्यं॥*॥ अकारहकारयोरिकारशकारयोःऋकारषकारयोःलृकारसकारयोश्चसावर्ण्ये प्राप्ते॥ नाज्झलौ। १।१।१०। आकारसहितोऽच्आच्सचहल्चेत्येतौमिथस्सवर्णौनस्तः। तेनदधीत्यस्यहरतिशीतलंषष्ठंसान्द्रमित्येतेषुयणादिकन्न। अन्यथादीर्घादीनामिवहकारादीनामपिग्रहणकशास्त्रबलादच्त्वंस्यात्। तथाहि॥ अणुदित्सवर्णस्यचाऽप्रत्ययः।१।१।६९। प्रतीयतेविधीयतइतिप्रत्ययः। अविधीयमानोऽणुदिच्चसवर्णस्यसंज्ञस्स्यात्। अत्राण्परेणणकारेण। तदेवमेतष्टादशानांसंज्ञा। तथेकारोकारौ। ऋकारस्त्रिंशत्। एवंलृकारोपि। एचोद्वादशानां। एदैतोरोदौतोश्चनमिथःसावर्ण्यं। ऐऔजितिसूत्रारम्भसामर्थ्यात्। तेनैचश्चतुर्विंशतेस्संज्ञाःस्युरितिनापादनीयं। नाज्झलाविंतिनिषेधोयद्यप्याक्षरसमाम्नायिकानामेवतथापिहकारस्याकारेनसवर्णः। तत्राकारस्यप्रश्लिष्टत्वात्। तेनविश्वपाभिरित्यत्रहोढइतिढत्वन्नभवति। अनुनासिकाऽननुनासिकभेदेनयवलाद्विधा। तेनाऽनुनासिकाऽननुनासिकास्तेद्वयोर्द्वयोस्संज्ञा॥ तपरस्तत्कालस्य।१।१।७०। तःपरोयस्मात्सचतात्परश्चोच्चार्यमाणसमकालस्यैवसंज्ञास्यात्। तेनादिदुदित्यादयष्षण्णांसंज्ञा। ऋदितिद्वादशानां॥ वृद्धिरादैच्।१।१।१। आदैच्चवृद्धिसंज्ञस्स्यात्॥ अदेङ्गुणः।१।१।२। अदेङ्चगुणसंज्ञस्स्यात्॥ भूवादयोधातवः।१।३।१। क्रियावाचिनोभ्वादयोधातुसंज्ञास्स्युः॥ प्राग्रीश्वरान्निपाताः।१।४।५६। इत्यधिकृत्य॥ चादयोऽसत्त्वे।१।४।५७। अद्रव्यार्थाश्चादयोनिपातसंज्ञास्स्युः। प्रादयः।१।४।५८। अद्रव्यार्थाःप्रादयस्तथा॥ उपसर्गाःक्रियायोगे।१।४।५९। गतिश्च।१।४।६०। प्रादयःक्रियायोगेउपसर्गसंज्ञाःगतिसंज्ञाश्चस्युः। प्र परा अप सम् अनु अव निस् निर् दुस् दुर् वि आङ् नि अधि अपि अति सु उत अभि प्रति परि उप। एतेप्रादयः॥ नवेतिविभाषा।१।१।४४। निषेधविकल्पयोर्विभाषासंज्ञास्यात्॥ स्वं रूपं शब्दस्याऽशब्दसंज्ञा

त्रं। पात्रं॥ अचो रहाभ्यां द्वे। ८।४।४६। अचः पराभ्यां रेफहकाराभ्यां परस्य यरो द्वे वा स्तः॥ हर्य्यनुभवः। नह्य्स्ति॥ हलो य
मां यमि लोपः। ८।४।६४। हलः परस्य यमो लोपः स्याद्वा यमि। इति लोपपक्षे द्वित्वाभावपक्षे चैकयं रूपं तुल्यं। लोपारम्भफ
लन्तु आदित्यो देवताऽस्येति आदित्यं हविः। यमां यमीति यथासंख्यविज्ञानान्नेह। माहात्म्यं॥ एचोऽयवायावः। ६।१।
७८। एचः क्रमादय् अव् आय् आव् एते स्युरचि॥ तस्य लोपः। १।३।९। तस्येतो लोपः स्यात्। इति यवयो
र्लोपो न। उच्चारणसामर्थ्यात्। एवञ्चेत्संज्ञापीह न भवति। हरये। विष्णवे। नायकः। पावकः॥ वान्तो यि प्रत्यये। ६
।१।७९। यकारादौ प्रत्यये परे ओदौतोरव् आव् एतौ स्तः। गोर्विकारो गव्यं। गोपयसोर्यत्। नावा तार्य्यं नाव्यं। नौ
वयोधर्मेत्यादिना यत्। गोर्यूतौ छन्दस्युपसंख्यानं॥ * ॥ अध्वपरिमाणे च॥ * ॥ गव्यूतिः। ऊतियूतीत्यादिना यूतिशब्दो
निपातितः। वान्त इत्यत्र वकारात्‌ गोर्यूतावित्यत्र छकाराद्वा पूर्वभागे लोपो व्योरिति लोपेन वकारः प्रश्लिष्यते। तेनं श्रूयमाणव
कारान्त आदेशः स्यात्। वकारो न लुप्यत इति यावत्॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव। ६।१।८०। यादौ प्रत्यये परे धातोरेचश्चे
द्वान्तादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव नान्यस्य। लव्यं। अवश्यलाव्यं। तन्निमित्तस्यैवेति किं। ओयते। औयत्॥ क्षय्यजय्यौ श
क्यार्थे। ६।१।८१। यान्तादेशनिपातनार्थमिदं। क्षेतुं शक्यं क्षय्यं। जेतुं शक्यं जय्यं। शक्यार्थे किं। क्षेतुं जेतुं योग्यं क्षेयं पा
पं जेयं मनः॥ क्रय्यस्तदर्थे। ६।१।८२। तस्मै प्रकृत्यर्थाय इदं तदर्थं केतारः क्रीणीयुरिति बुद्ध्या आपणे प्रसारितं क्रय्यं। क्रे
यमन्यत्। क्रयणार्हमित्यर्थः॥ लोपः शाकल्यस्य। ८।३।१९। अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वा लोपोऽशि परे। पू
र्वत्रासिद्धमिति लोपशास्त्रस्यासिद्धत्वान्न स्वरसन्धिः। हर एहि। हरयेहि। विष्ण इह। विष्णविह। श्रिया उद्यतः।
श्रियायुद्यतः। गुरा उत्कः। गुरावुत्कः। कानि सन्ति कौ स्त इत्यत्रास्तेरल्लोपस्य स्थानिवत्त्वेन यणावादेशौ प्राप्तौ न पदान्तेति
सूत्रेण पदान्तविधौ तन्निषेधान्न स्तः॥ एकः पूर्वपरयोः। ६।१।८४। इत्यधिकृत्य॥ आद्गुणः। ६।१।८७।

अवर्णादचिपरेपूर्वपरयोरेकोगुणादेशस्स्यात्। संहितायां। उपेन्द्रः। रमेशः। गङ्गोदकं। उरण्रपरः। ऋइति त्रिंशतस्संज्ञेत्युक्तन्तत्स्थानेयोऽण्सरपरस्सन्नेवप्रवर्त्तते। तत्रान्तरतम्यात्कृष्णर्द्धिरित्यत्रार्। तवल्कारइत्यत्राल्। अचोरहाभ्यामितिपक्षेद्वित्वं॥ झरोझरिसवर्णे। ८। ४। ६५। हलःपरस्यझरोलोपोवास्यात्सवर्णेझरि। द्वित्वाभावेलोपेसत्येकधं। असतिलोपेद्वित्वलोपयोर्वाद्विधं। सतिद्वित्वेलोपेचासतित्रिधं। कृष्णर्धिः। कृष्णर्द्धिः। कृष्णर्द्धिः। यणइतिपअमीमयइतिषष्ठीतिपक्षेककारस्यद्वित्वं। लस्यत्वनचीचेतितेनतवल्कारइत्यत्ररूपचतुष्टयं। द्वित्वंलस्यैवकस्यैवनोभयोरुभयोरपि। तवल्कारादिषुबुधैर्बोध्यंरूपचतुष्टयं॥ वृद्धिरेचि। ६। १। ८८। आदेचिपरेवृद्धिरेकादेशस्स्याद्गुणापवादः। कृष्णैकत्वं। गंगौघः। देवैश्वर्यं। कृष्णौत्कण्ठ्यं॥ एत्येधत्यूठ्सु। ६। १। ८९। अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठिचपरेवृद्धिरेकादेशःस्यात्। पररूपगुणापवादः। उपैति। उपैधते। प्रष्ठौहः। एजाद्योःकिं। उपेतः। माभवान्प्रेदिधत्। पुरस्तादपवादन्यायेनेयंवृद्धिरेङिपररूपस्यैवबाधिकानत्वोमाङोश्चेत्यस्य। तेनावेहीतिवृद्धिरसाधुरेव। अक्षादूहिन्यामुपसंख्यानं॥ * ॥ अक्षौहिणीसेना। स्वादीरेरिणोः॥ * ॥ स्वैरं। स्वेनेरितुंशीलमस्येतिस्वैरी। स्वैरिणी। प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु॥ * ॥ प्रौहः। प्रौढः। अर्थवद्ग्रहणेनानर्थकस्यग्रहणमितित्वेराजेःपृथक्भ्राजिग्रहणान्नेनक्तढग्रहणेक्तान्तमेवगृह्यतेनतुक्तवत्वन्तस्यैकदेशः। प्रोढवान्। प्रौढिः। इषइच्छायांतुदादिः। इषगतौदिवादिः। इषआभीक्ष्ण्येक्र्यादिः। एषांघञिण्यतिच। एषएष्यइतिरूपे। तत्रपररूपेप्राप्तेऽनेनवृद्धिः। प्रैषः। प्रैष्यः। यस्तुईषउञ्छे। यश्चईषगतिहिंसादर्शनेषु। तयोर्दीर्घोपधत्वात्। ईषः। ईष्यः। तत्राद्गुणेप्रेषःप्रेष्यः। ऋतेचतृतीयासमासे॥ * ॥ सुखेनऋतःसुखार्तः। तृतीयेतिकिं। परमर्तः। प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृणे॥ * ॥ प्रार्णं। वत्सतरार्णमित्यादि। ऋणस्यापनयनाययदन्यदृणंक्रियतेतदृणार्णं। दशार्णोदेशः। नदीचदशार्णा। ऋणशब्दोदुर्गभू

मौजलेच ॥ उपसर्गादृतिधातौ । ६ । १ । ९१ । अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौ धातौ परे वृद्धिरेकादेशः स्यात् । उपार्छति
॥ अन्तादिवच्च । ६ । १ । ८५ । योयमेकादेशः स पूर्वस्यान्तवत्परस्यादिवत्स्यादिति रेफस्य पदान्तत्वे ॥ खरवसानयोर्विसर्ज
नीयः । ८ । ३ । १५ । खरि अवसाने च रेफस्य विसर्जनीयः स्यात्पदान्ते । इति विसर्गे प्राप्ते । अन्तवद्भावेन पदान्तस्य
न विसर्गः । उभयथर्क्षु कर्त्तरि चर्षिदेवतयोरित्यादिनिर्देशात् । उपसर्गेणैव धातोराक्षेपे सिद्धे धाताविति योगविभागेन पुन
र्वृद्धिविधानार्थं । तेन ऋत्यक इति पाक्षिकोपि प्रकृतिभावोऽत्र न भवति ॥ वा सुप्यापिशलेः । ६ । १ । ९२ । अवर्णान्तादुपस
र्गादृकारादौ सुब्धातौ वृद्धिर्वा स्यात् । आपिशलिग्रहणं पूजार्थं । प्रर्षभीयति । प्रार्षभीयति । सावर्ण्याल्लृवर्णस्य ग्रहणं । प्रल्का
रीयति प्राल्कारीयति । तपरत्वाद्दीर्घे न । उपऋकारीयति । उपर्कारीयति ॥ एङि पररूपं । ६ । १ । ९४ । आदुप
सर्गादेङादौ धातौ पररूपमेकादेशः स्यात् । प्रेजते । उपोषति । इह वा सुपीत्यनुवर्त्त्य वाक्यभेदेन व्याख्येयं तेनैङादौ सुब्धा
तौ वा । उपेडकीयति । उपैडकीयति ॥ एवे चानियोगे ॥*॥ नियोगोऽवधारणं । क्वेव भोक्ष्यसे । अनवक्लृप्तावेवशब्दः । अ
नियोगे किं तवैव ॥ अचोन्त्यादि टि । १ । १ । ६४ । अचां मध्ये योन्त्यः स आदिर्यस्य तट्टिसंज्ञं स्यात् । शकन्ध्वादिषु पररूपं
वाच्यं ॥*॥ तच्च टेः । शकन्धुः । कर्कन्धुः । कुलटा । सीमन्तः केशवेशे ॥*॥ सीमान्तोन्यः । मनीषा । लाङ्गलीषा । पतञ्जलिः
। सारङ्गः । पशुपक्षिणोः सारङ्गोन्यः । आकृतिगणोयम् । मार्त्तण्डः । ओत्वोष्ठयोः समासे वा ॥*॥ स्थूलोतुः । स्थूलौतुः ।
बिम्बोष्ठः । बिम्बौष्ठः । समासे किं । तवौष्ठः ॥ ओमाङोश्च । ६ । १ । ९५ । ओमि आङि च पररूपमेकादेशः स्यात् । शिवा
योन्नमः । शिवएहि । शिवेहि ॥ अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ । ६ । १ । ९८ । ध्वनेरनुकरणस्य योऽच्छब्दस्तस्मादि
तौ परे पररूपमेकादेशः स्यात् । पटत् इति । पटिति । एकाचो न ॥ * ॥ श्रदिति ॥ नाम्रेडितस्यान्त्यस्य तु वा । ६ । १ ।
९९ । आम्रेडितस्य प्रागुक्तं न स्यात् । अन्त्यस्य तु तकारमात्रस्य वा स्यात् । डाचि बहुलं द्वे भवत इति बहुलवचनाद्द्वित्वं ॥ त

स्यपरमाम्रेडितम् । ८ । १ । २ । द्विरुक्तस्यपरं रूपमाम्रेडितसंज्ञंस्यात् । पटत्पटेति ॥ तलाज्झशोन्ते । ८ । २ । ३९ । पदान्तेझलाज्झशस्युः । पटत्पटदिति ॥ अकःसवर्णेदीर्घः । ६ । १ । १०१ । अकःसवर्णेऽचिपरेदीर्घएकादेशस्यात् । दैत्यारिः । श्रीशः । विष्णूदयः । अचिकिं । कुमार्योशेते । नाज्झलाविति सावर्ण्यनिषेधस्तुनदीर्घशकारयोः । ग्रहणकशास्त्रस्यसावर्ण्यविधिनिषेधाभ्याम्प्रागनिष्पत्तेः । अकःकिं । हरये । अकोकिदीर्घइत्येवसूत्रं । ऋतिसवर्णेऋवा ॥ * ॥ होतृकारः । होतॄकारः । ऌतिसवर्णेऌवा ॥ * ॥ होतॢकारः । होतॄकारः । पक्षेऋकारःसावर्ण्यात् । ऋतिऋवा ऌतिऌवेत्युभयत्रापिविधेयंवर्णद्वयन्द्विमात्रं । आद्यस्यमध्येद्वौरेफौतयोरेकामात्राअभितोऽज्भक्तेरपरा । द्वितीयस्यतुमध्येद्वौलकारौ । शेषम्प्राग्वत् । इहोभयत्रापिऋत्यकइतिपाक्षिकःप्रकृतिभावोवक्ष्यते ॥ एङःपदान्तादति । ६ । १ । १०९ । पदान्तादेङोऽतिपरेपूर्वरूपमेकादेशस्स्यात् । हरेऽव । विष्णोऽव ॥ सर्वत्रविभाषागोः । ६ । १ । १२२ । लोकेवेदेचैङन्तस्यगोरतिवाप्रकृतिभावस्स्यात्पदान्ते । गोअग्रम् । गोग्रम् । एङन्तस्यकिं । चित्रग्वग्रम् । पदान्तेकिं । गोः ॥ अवङ्स्फोटायनस्य । ६ । १ । १२३ । अतीतिनिवृत्तम् । अचिपरेपदान्तेगोरवङ्वास्यात् । गवाग्रं । पदान्तेकिं । गवि । व्यवस्थितविभाषयागवाक्षः ॥ इन्द्रेच । ६ । १ । १२४ । गोरवङ्स्यादिन्द्रे । गवेन्द्रः ॥ अथप्रकृतिवद्भावः ॥ प्लुतप्रगृह्या अचिनित्यं । ६ । १ । १२५ । प्लुताःप्रगृह्या अवक्ष्यंतेतेऽचिनित्यम्प्रकृत्यास्युः ॥ एहिकृष्ण ३ अत्रगौश्चरति । हरीएतौ । नित्यमितिकिं । हरीएताविव्यादावयमेवप्रकृतिभावोयथास्यात् । इकोऽसवर्णइतिह्रस्वसमुच्चितोमाभूत् ॥ इकोऽसवर्णे शाकल्यस्यह्रस्वश्च । ६ । १ । १२७ । पदान्ताइकोऽसवर्णेऽचिपरेप्रकृत्यास्युर्ह्रस्वश्चवा । अत्रह्रस्वविधिसामर्थ्यादेवप्रकृतिभावेसिद्धेतदनुकर्षणार्थश्चकारोनकर्तव्यइतिभाष्येस्थितं । चक्रिअत्र । चक्र्यत्र । चक्र्यत्र । पदान्ताइतिकिंगौर्यौ । .. समासे ॥ * ॥ वाप्यश्वः । सिनिच ॥ * ॥ पार्श्वे ॥ ऋत्यकः । ६ । १ । १२८ । ऋतिपरेऽकःप्राग्वत् । ब्रह्म

वृद्धर्षिः । ब्रह्मर्षिः । पदान्तादित्येव आर्च्छत् । समासेप्ययंप्रकृतिभावः । सप्तऋषीणांसप्तर्षीणां ॥ वाक्यस्यटेःप्लुतउदात्तः । ८ । २ । ८२ । इत्यधिकृत्य ॥ प्रत्यभिवादेऽशूद्रे । ८ । २ । ८३ । अशूद्रविषयेप्रत्यभिवादेयद्वाक्यन्तस्यटेःप्लुतस्यात् । अभिवादयेदेवदत्तोहं । भोआयुष्मानेधिदेवदत्ता ३ । स्त्रियान्न । अभिवादयेगार्ग्यहं । भोआयुष्मतीभवगार्गि । नामगोत्रंवायत्रप्रत्यभिवादवाक्यान्तेप्रयुज्यतेतत्रैवप्लुतइष्यते । नेहआयुष्मानेधि । भोराजन्यविशांवेतिवाच्यं ॥*॥ आयुष्मानेधिभो । आयुष्मानेधीन्द्रवर्म्मन् । आयुष्मानेधीन्द्रपालिता ३ ॥ दूराद्धूतेच । ८ । २ । ८४ । दूरात्सम्बोधनेयद्वाक्यन्तस्यटेःप्लुतःस्यात् । सक्तून्पिबदेवदत्ता ३ ॥ हैहेप्रयोगेहैहयोः । ८ । २ । ८५ । एतयोःप्रयोगेदूराद्धूतेयद्वाक्यन्तत्रहैहयोरेवप्लुतःस्यात् । हे ३ राम । रामहै ३ ॥ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्यप्राचां । ८ । २ । ८६ । दूराद्धूतेयद्वाक्यन्तस्यऋृद्भिन्नस्याऽनन्त्यस्यापिगुरोर्वाप्लुतःस्यात् । दे ३ वदत्त । देवदा ३ त्त । देवदत्ता ३ । गुरोःकिं । वकारात्परस्याकारस्यमाभूत् । अनृतःकिं । कृष्णा ३ । एकैकग्रहणम्पर्यायार्थं । इहप्राचामितियोगोविभज्यते । तेनसर्वःप्लुतोविकल्प्यते ॥ अप्लुतवदुपस्थिते । ६ । १ । १२९ । उपस्थितोऽनार्षइतिशब्दस्तस्मिन्परेप्लुतोऽप्लुतवद्भवति । अप्लुतकार्यंयणादिकङ्करोति । सुश्लोकाइति । सुश्लोकेति । वत्किं । अप्लुतइत्युक्तेप्लुतएवनिषिध्येत् । तथाचप्रगृह्याश्रयेप्रकृतिभावेप्लुतस्यश्रवणन्नस्यात् । अग्नी ३ इति ॥ ईचाक्रवर्मणस्य । ६ । १ । ३० । ईप्लुतोऽचिपरेऽप्लुतवद्वास्यात् । चिनुहीतिचिनुहि ३ इति । चिनुहीइदंचिनुहीदं । उभयत्रविभाषेयं । ईदूदेद्द्विवचनंप्रगृह्यं । १ । १ । ११ । ईदूदेदन्तन्द्विवचनम्प्रगृह्यसंज्ञंस्यात् । हरीएतौ । विष्णूइमौ । गङ्गेअमू । पचेतेइमौ । मणीवोष्ट्रस्येतिनुइवार्थेवशब्दोवाशब्दोवावोध्यः ॥ अदसोमात् । १ । १ । १२ । अस्मात्परावीदूतौप्रगृह्यौस्तः । अमीईशाः । रामकृष्णावमूआसाते । मात्किं । अमुकेऽत्र । असतिमाद्ग्रहणेएकारोप्यनुवर्त्तेत ॥ शे । १ । १ । १३ । अयम्प्रगृह्यःस्यात् । अस्मेइन्द्राबृहस्पती । निपातएकाजनाङ् । १ । १ । १४ । एकोऽज्निपातआङ्वर्जःप्रगृह्यःस्यात्

। इ विस्मये । इ इन्द्रः उ उमेशः । अनाङित्युक्तेरङिदाकारः प्रगृह्य एव । आ एवं नु मन्यसे । आ एवं किल तत् । ङित्तु न प्रगृह्यः । ईषदुष्णं । ओष्णं । वाक्यस्मरणयोरङित् । अन्यत्र ङिदिति विवेकः ॥ ओत् ।१।१।१५। ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः स्यात् । अहो ईशाः ॥ सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे ।१।१।१६। सम्बुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्योऽवैदिके इतौ परे । विष्णो इति । विष्ण इति विष्णविति । अनार्षे इति किं । ब्रह्मबन्धवित्यब्रवीत् ॥ उञः ।१।१।१७। उञ इतौ वा प्रागुक्तम् । उ इति । विति ॥ ऊँ ।१।१।१८। उञ इतौ दीर्घोऽनुनासिकः प्रगृह्यश्च ऊँ इत्ययमादेशो वा स्यात् । ऊँ इति ॥ मय उञो वो वा ।८।३।३३। मयः परस्य उञो वो वा स्यादचि । किमु उक्तं । किम्वुक्तम् । वस्यासिद्धत्वान्नानुस्वारः ॥ ईदूतौ च सप्तम्यर्थे ।१।१।१९। सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नमीदूदन्तं प्रगृह्यं स्यात् । सोमो गौरी अधिश्रितः । मामकी तनू इति । सुपां सुलुगिति सप्तम्या लुक् । अर्थग्रहणं किं । वृत्तावर्थान्तरोपसंक्रान्ते माभूत् । वाप्यामश्वो वाप्यश्वः ॥ अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः ।८।४।५७। अप्रगृह्यस्याणोऽवसानेऽनुनासिको वा स्यात् । दधिं । दधि । अप्रगृह्यस्य किं । अग्नी ॥*॥ इत्यच्सन्धिः ॥*॥

स्तोः श्चुना श्चुः ।८।४।४०। सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे शकारचवर्गौ स्तः । हरिश्शेते । रामश्चिनोति । सच्चित् । शार्ङ्गिञ्जयः ॥ शात् ।८।४।४४। शात्परस्य तवर्गस्य चुत्वं न स्यात् । विश्नः । प्रश्नः ॥ ष्टुना ष्टुः ।८।४।४१। स्तोः ष्टुना योगे ष्टुः स्यात् । रामष्षष्ठः । रामष्टीकते । पेष्टा । तट्टीका । चक्रिण्ढौकसे ॥ न पदान्ताट्टोरनाम् ।८।४।४२। अनामिति लुप्तषष्ठीकम्पदं । पदान्ताट्टवर्गात्परस्यानामः स्तोः ष्टुर्न स्यात् । षट् सन्तः । षट् ते । पदान्तात्किं । ईट्टे । टोः किं । सर्पिष्टमं । अनाम्नवतिनगरीणामिति वाच्यं ॥*॥ षण्णां । षण्णवतिः । षण्णगर्यः ॥ तोः षि ।८।४।४३। तवर्गस्य षकारे परे न ष्टुत्वं । सन्षष्ठः ॥ झलां जशोऽन्ते ।८।२।३९। वागीशः । चिद्रूपं ॥ यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ।८।४।४५। यरः पदान्तस्यानुनासिके परेऽनुनासिको वा स्यात् । एतन्मुरारिः । एतद्मुरारिः । स्थानप्रयत्नाभ्यामन्तरतमे स्पर्शे चरितार्थे

विधिरयंरेफेनप्रचज्ञते । चतुर्मुखः । प्रत्ययेभाषायान्नित्यम् ॥*॥ तन्मात्रं । कथन्तर्हिमदोदग्राःककुद्मन्तइतियवादिगणे
दकारनिपातनात् ॥ तोर्लि । ८ । ४ । ६० । तवर्गस्यलकारेपरेपरसवर्णस्स्यात् । तल्लयः । विद्वाँल्लिखति । नकारस्याऽ
नुनासिकोलिकारः । उदस्स्थास्तम्भोःपूर्वस्य । ८ । ४ । ६१ । उदःपरयोस्स्थास्तम्भोःपूर्वसवर्णःस्यात् । आदेःपरस्य । उ
त्थानं । उत्तम्भनं । अत्राऽघोषस्यमहाप्राणस्यसस्यतादृशएवथकारः । तस्यझरोझरीतिपाक्षिकोलोपः । लोपाभावपक्षेतुथ
कारस्यैवश्रवणन्नतुखरिचेतिचर्त्वंचर्त्वम्प्रतिथकारस्याऽसिद्धत्वात् । उत्थ्थानं । उत्थ्तम्भनम् ॥ झयोहोऽन्यतरस्यां । ८ । ४ ।
६२ । झयःपरस्यहस्यपूर्वसवर्णोवास्यात् । घोषवतोनादवतोमहाप्राणस्यसंवृतकण्ठस्यहस्यतादृशोवर्गचतुर्थएवादेशः
। वाग्घरिः । वाग्हरिः ॥ शश्छोऽटि । ८ । ४ । ६३ । झयःपरस्यशस्यछोवास्यादटि । दस्यचुत्वेनजकारेकृते ॥ खरि च । ८ । ४ ।
५५ । खरिझलाञ्चरःस्युः । इतिजकारस्यचकारः । तच्शिवः । तच्छिवः । छत्वममीतिवाच्यं ॥*॥ तच्श्लोकेन । तच्छ्लोकेन । अ
मिकिं । वाक्श्च्योतति ॥ मोऽनुस्वारः । ८ । ३ । २३ । मान्तस्यपदस्याऽनुस्वारस्स्याद्धलि । अलोऽन्त्यस्य । हरिंवन्दे । पद
स्येतिकिं । गम्यते ॥ नश्चापदान्तस्यझलि । ८ । ३ । २४ । नस्यमस्यचापदान्तस्यझल्यनुस्वारः । यशांसि । आक्रंस्यते । झ
लिकिं । मन्यसे ॥ अनुस्वारस्ययियिपरसवर्णः । ८ । ४ । ५८ । स्पष्टम् । अङ्कितः । अञ्चितः । कुण्ठितः । शान्तः । गुम्फि
तः । कुर्वन्तीत्यत्रणत्वेप्राप्ते । तस्यासिद्धत्वादनुस्वारेपरसवर्णेतस्यासिद्धत्वान्नणत्वं ॥ वापदान्तस्य । ८ । ४ । ५९ । प
दान्तस्याऽनुस्वारस्ययियिपरेपरसवर्णोवास्यात् । त्वङ्करोषित्वंकरोषि । संय्यन्तासंयन्ता । सव्ँवत्सरः । संवत्सरः । यल्ँलो
कम् । यंलोकम् । अत्राऽनुस्वारस्यपक्षेऽनुनासिकायवलाः ॥ मोराजिसमःक्वौ । ८ । ३ । २५ । क्विबन्तेराजतौपरेसमो
मस्यमएवस्यात् । सम्राट् ॥ हेमपरेवा । ८ । ३ । २६ । मपरेहकारेमस्यमएवस्याद्वा । ह्मलह्मलसञ्चलने । किम
ह्मलयति । किंह्मलयति । यवलपरेयवलावेतिवक्तव्यम् ॥*॥ यथासंख्यमनुदेशस्समानाम् । १ । ३ । १० । समसम्बन्धी

विधिर्यथासंख्यंस्यात्। किंह्यः। कियँह्यः। किंह्वलयति। कियँह्वलयति। किंह्लादयति। किलँ्ह्लादयति॥ नपरेनः। ८। ३। २७। नपरेहकारेमस्यनस्याद्वा। किंह्नुते। किन्ह्नुते॥ ङ्णोःकुक्टुक्शरि। ८। ३। २८। ङकारणकारयोःकुक्टुकावागमौवास्तःशरि। कुक्टुकोरसिद्धत्वाज्जश्त्वन्न। चयोर्द्वितीयाःशरिपौष्करसादेरितिवाच्यम्॥ * ॥ प्राङ्षष्ठःप्राङ्ख्षष्ठःप्राङ्क्षष्ठः। सुगण्षष्ठः। सुगण्ठषष्ठः। सुगण्ट्षष्ठः॥ डःसिधुट्। ८। ३। २९। डात्परस्यसस्यधुड्वास्यात्। षट्सन्तः। षट्त्सन्तः॥ नश्च। ८। ३। ३०। नकारान्तात्सस्यधुड्वा। सन्त्सः। सन्सः॥ शितुक्। ८। ३। ३१। नस्यपदान्तस्यशेपरेतुग्वास्यात्। शश्छोटीतिछत्वविकल्पः। पक्षेझरोझरिइतिचलोपः। सञ्छम्भुः। सञ्च्छम्भुः। सञ्च्शम्भुःसञ्शम्भुः। ञछौञचछाञचशाञशावितिचतुष्टयम्। रूपाणामिहतुक्छत्वचलोपानांविकल्पनात्॥ ङमोह्रस्वादचिङमुण्नित्यम्। ८। ३। ३२। ह्रस्वात्परोयोङम्तदन्तंयत्पदन्तस्मात्परस्याऽचोनित्यंङमुडागमस्स्यात्। प्रत्यङ्ङात्मा। सुगण्णीशः। सन्नच्युतः॥ समःसुटि। ८। ३। ५। समोरुस्स्यात्सुटि। अलोन्त्यस्य॥ अत्राऽनुनासिकःपूर्वस्यतुवा। ८। ३। २। अत्ररुप्रकरणेरोःपूर्वस्याऽनुनासिकस्स्यात्॥ अनुनासिकात्परोऽनुस्वारः। ८। ३। ४। अनुनासिकम्विहायरोःपूर्वस्मात्परोऽनुस्वारागमस्स्यात्॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः॥ विसर्जनीयस्यसः। ८। ३। ३४। खरिविसर्जनीयस्यसस्स्यात्। एतदपवादेनवाशरीतिपाक्षिकेविसर्गेप्राप्ते। सम्पुङ्कानांसोवक्तव्यः॥ * ॥ संस्कर्ता। सँस्कर्ता। समोवालोपमेकेइतिभाष्यं। लोपस्यापिरुप्रकरणस्थत्वादनुस्वारानुनासिकाभ्यामेकसकारं। रूपद्वयन्द्विसकारन्तूक्तमेव। तत्रानचिचेतिसकारस्यद्वित्वपक्षेत्रिसकारमपिरूपद्वयम्। अनुस्वारविसर्गजिह्वामूलीयोपध्मानीयानामकारोपरिशर्षुचपाठस्योपसंख्यानत्वेनानुस्वारस्याप्यच्त्वात्। अनुनासिकवतान्त्रयाणांशरःखयइतिकद्वित्वेषट्। अनुस्वारवतामनुस्वारस्या[illegible]द्वित्वेद्वादश। एषामष्टादशानान्तकारस्यद्वित्वेवचनान्तरेणपुनर्द्वित्वेतुएकतन्द्वितन्त्रितमितिचतुष्पञ्चाशत्। अणोऽनु

नासिकत्वेऽष्टौ तेरशतम् ॥ पुमः खय्यम्परे । ८ । ३ । ६ । अम्परे खयि पुमशब्दस्य रुः स्यात् । व्युत्पत्तिपक्षेऽप्रत्ययस्येति षत्व
पर्युदासात् ≍क≍पयोः प्राप्तौ । अव्युत्पत्तिपक्षे तु षत्वप्राप्तौ । संपुङ्कानामिति सः । पुंस्कोकिलः । पुँस्कोकिलः । पुंस्पुत्रः । पुँस्पुत्रः ।
अम्परे किं । पुंक्षीरं । खयि किं । पुंदासः । ख्याञादेशेन । पुंख्यानं ॥ नश्छव्यप्रशान् । ८ । ३ । ७ । अम्परे छवि नकारा
न्तस्य पदस्य रुः स्यात् । न तु प्रशान्शब्दस्य । विसर्गः । सत्वं । श्चुत्वं । शार्ङ्गिँश्छिन्धि । शार्ङ्गिंश्छिन्धि । चक्रिँस्त्रायस्व । चक्रिं
स्त्रायस्व । पदस्य किं । हन्ति । अम्परे किं । सन्त्सरुः । खड्गमुष्टिः । अप्रशान् किं । प्रशान्तनोति ॥ नॄन्पे । ८ । ३ । १० ।
नॄन् इत्यस्य रुः स्याद्वा पकारे परे ॥ कुप्वोः ≍क≍पौ च । ८ । ३ । ३७ । कवर्गे पवर्गे च परे विसर्जनीयस्य क्रमाज्जिह्वामूलीयोप
ध्मानीयौ स्तः । चाद्विसर्गः । येन नाप्राप्तिन्यायेन विसर्जनीयस्य सः इत्यस्यापवादोयं । न तु शर्परे विसर्जनीय इत्यस्य । तेन वा
सः क्षौममित्यादौ विसर्ग एव । नॄँ≍पाहि । नॄं≍पाहि । नॄँःपाहि । नॄंःपाहि । नॄन्पाहि ॥ कानाम्रेडिते । ८ । ३ । १२
। कान्नकारस्य रुः स्यादाम्रेडिते परे । संपुङ्कानामिति सः । यद्वा ॥ कस्कादिषु च । ८ । ३ । ४८ । एष्विण उत्तरस्य
विसर्गस्य षः स्यादन्यत्र तु सः ≍क≍पयोरपवाद इति सः । काँस्कान् कांस्कान् । कस्कः । कौतस्कुतः । सर्पिष्कुण्डिका । धनु
ष्कपालं । आकृतिगणोयं ॥ संहितायां । ६ । १ । ७२ । इत्यधिकृत्य ॥ छे च । ६ । १ । ७३ । ह्रस्वस्य छे परे तुगा
गमः स्यात्संहितायाम् । तुकः श्चुत्वस्यासिद्धत्वाज्जश्त्वेन दः । ततश्चुत्वस्यासिद्धत्वात्पूर्वं श्चुत्वेन जः । तस्य चर्त्वेन चः चुत्वस्यासिद्ध
त्वाच्चोः कुरिति कुत्वन्न । शिवच्छाया । स्वच्छाया ॥ आङ्माङोश्च । ६ । १ । ७४ । एतयोश्छे परे तुक् स्यात्पदान्ताद्वेति वि
कल्पापवादः । आच्छादयति । माच्छिदत् ॥ दीर्घात् । ६ । १ । ७५ । दीर्घाच्छे परे तुक् स्यात् । दीर्घस्य यण् तुक् न तु छ
स्य । सेनासुराच्छायेति ज्ञापकात् । चेच्छिद्यते ॥ पदान्ताद्वा । ६ । १ । ७६ । दीर्घात्पदान्ताच्छे परे तुग्वा स्यात् । लक्ष्मी
छाया । लक्ष्मीच्छाया ॥ * ॥ इति हल्सन्धिः ॥ * ॥ विसर्जनीयस्य सः । विष्णुस्त्राता ॥ शर्परे विसर्जनीयः । ८ । ३ । ३५

। शर्परेखरिविसर्जनीयस्यविसर्जनीयोनत्वन्यत् । कःत्सरुः । घनाघनःक्षोभणः । इहयथायथंसत्वंजिह्वामूलीयश्चन ॥
वाशरि । ८ । ३ । ३६ । शरिपरेविसर्जनीयस्यविसर्जनीयएववास्यात् । हरिःशेते । हरिश्शेते । खर्परेशरिवाविसर्ग
लोपोवक्तव्यः ॥*॥ रामस्थाता । रामःस्थाता । हरिस्फुरति । हरिःस्फुरति । पक्षेविसर्गेसत्वेचत्रैरूप्यम् ॥ कुप्वोःᳲकᳲपौच ।
कᳲकरोति । कःकरोति । कᳲखनति । कःखनति । कᳲपचति । कःपचति ॥ सोपदादौ । ८ । ३ । ३८ । विसर्जनीयस्यसः
स्यादपदाद्योःकुप्वोःपरयोः । पाशकल्पककाम्येष्विनिवाच्यम् ॥*॥ पयस्पाशं । यशस्कल्पम् । यशस्कम् । यशस्काम्यति ।
अनव्ययस्येतिवाच्यम् ॥ * ॥ प्रातःकल्पम् । काम्येरोरेवेतिवाच्यम् ॥*॥ नेह । गीःकाम्यति ॥ इणःषः । ८ । ३ । ३९
। इणःपरस्यविसर्गस्यषकारःस्यात्पूर्वविषये । सर्पिष्पाशं । सर्पिष्कल्पम् । सर्पिष्कं । सर्पिष्काम्यति ॥ नमस्पुरसोर्ग
त्योः । ८ । ३ । ४० । गतिसंज्ञयोरनयोर्विसर्गस्यसःकुप्वोःपरयोः । नमस्करोति । साक्षात्प्रभृतित्वात्कृञोयोगेविभा
षागतिसंज्ञा । तदभावेनमःकरोति । पुरोऽव्ययमितिनित्यङ्गतिसंज्ञा । पुरस्करोति । अगतित्वान्नेह । पूः । पुरौ । पु
रः । प्रष्टव्याः ॥ इदुदुपधस्यचाऽप्रत्ययस्य । ८ । ३ । ४१ । इकारोकारोपधस्याऽप्रत्ययस्यविसर्गस्यषःस्यात्कुप्वोः । नि
ष्प्रत्यूहं । आविष्कृतम् । दुष्कृतम् । अप्रत्ययस्यकिं । अग्निःकरोति । वायुःकरोति । एकादेशशास्त्रनिमित्तकस्यनषत्व
म् । कस्कादिषुभ्रातुष्पुत्रशब्दस्यपाठात् । तेनेहन । मातुःकृपा । मुहुसःप्रतिषेधः ॥*॥ मुहुःकामा ॥ तिरसोऽन्यतर
स्यां । ८ । ३ । ४२ । तिरसःसोवास्यात्कुप्वोः । तिरस्कर्ता । तिरःकर्ता ॥ द्विस्त्रिश्चतुरितिकृत्वोर्थे । ८ । ३ । ४३ ।
कृत्वोर्थेवर्त्तमानानामेषांविसर्गस्यषकारोवास्यात्कुप्वोः । द्विष्करोति । द्विःकरोतिइत्यादि । कृत्वोर्थेकिम् । चतुष्कपालः ॥
इसुसोस्सामर्थ्ये । ८ । ३ । ४४ । एतयोर्विसर्गस्यषस्याद्वाकुप्वोः । सर्पिष्करोति । सर्पिःकरोति । धनुष्करोति । धनुः
करोति । सामर्थ्यमिहव्यपेक्षा । सामर्थ्येकिं । तिष्ठतुसर्पिःपिबत्वमुदकम् ॥ नित्यंसमासेऽनुत्तरपदस्थस्य । ८ । ३ । ४५

॥सि०कौ०॥ । इसुसोर्विसर्गस्याऽनुत्तरपदस्थस्यसमासेनित्यंषस्स्यात्कुप्वोःपरयोः । सर्पिष्कुण्डिका । अनुत्तरपदस्थस्यकिं । परम
॥वि० सं०॥ सर्पिःकुण्डिका । कस्कादिषुसर्पिष्कुण्डिकाशब्दोऽसमासेव्यपेक्षाविरहेपिषत्वार्थः । व्यपेक्षायांनित्यार्थश्च ॥ अतःकृकमिकं
॥ ८ ॥ सकुम्भपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य । ८ । ३ । ४६ । अकारादुत्तरस्यानव्ययस्यविसर्गस्यसमासेनित्यंसकारादेशस्स्यात्करोत्या
दिषुपरेषुनतूत्तरपदस्थस्य । अयस्कारः । अयस्कामः । अयस्कंसः । अयस्कुम्भः । अयस्पात्रं । अयस्सहिताकुशाअ
यस्कुशा । अयस्कर्णी अतःकिं । गीःकारः । अनव्ययस्यकिं । स्वःकामः । समासेकिं । यशःकरोति । अनुत्तरपदस्थ
स्यकिं । परमयशःकारः ॥ अधःशिरसीपदे । ८ । ३ । ४७ । एतयोर्विसर्गस्यसादेशस्स्यात्पदशब्देपरे । अधस्पदं ।
शिरस्पदं । समासइत्येव । अधःपदं । शिरःपदं । अनुत्तरपदस्थस्येत्येव । परमशिरःपदं ॥ कस्कादिषुच ।
भास्करः ॥ * ॥ इतिविसर्गसंधिः ॥ * ॥ स्वौजसमौडितिसुप्रत्ययेशिवस्अर्च्यइतिस्थिते ॥ ससजुषोरुः । ८ ।
॥स्वा०सं०॥ २ । ६६ । पदान्तस्यसस्यसजुष्शब्दस्यचरुस्स्यात् । जश्त्वापवादः ॥ अतोरोरप्लुतादप्लुते । ६ । १ । ११३ । अप्लुता
दतःपरस्यरोरुस्स्यादप्लुतेऽति । भोभगोअघोइतिप्राप्तस्ययत्वस्याऽपवादःउत्वम्प्रतिरुत्वस्याऽसिद्धत्वन्तुनभवति । रुत्व
मनूद्यउत्वविधेस्सामर्थ्यात् ॥ प्रथमयोःपूर्वसवर्णः । ६ । १ । १०२ । अकःप्रथमाद्वितीययोरचिपरेपूर्वसवर्णदीर्घए
कादेशस्स्यात्इतिप्राप्ते ॥ नादिचि । ६ । १ । १०४ । अवर्णादिचिपरेनपूर्वसवर्णदीर्घः । आद्गुणः । एङःपदान्तादति ।
शिवोर्च्यः । अतइतितपरःकिम् । देवाअत्र । अतीतितपरःकिं । श्वआगन्ता । अप्लुतात्किम् । एहिसुस्रोता३अत्रस्नाहि
। प्लुतस्याऽसिद्धत्वादतःपरोयम् । अप्लुतादितिविशेषणेतुतत्सामर्थ्यान्नासिद्धत्वम् । तपरकरणस्यतुनसामर्थ्यन्दीर्घनि
वृत्त्याचरितार्थत्वात् । अप्लुतेकिम् । तिष्ठतुपयअ३ग्निदत्त । गुरोरनृतइतिप्लुतः ॥ हशिच । ६ । १ । ११४ । अप्लुतादतः
परस्यरोरुस्स्याद्धशि । शिवोवन्द्यः । रोरित्युकारानुबन्धग्रहणान्नेह । प्रातरत्र । धातर्गच्छ । देवास्इहइतिस्थिते । ए

त्वम् ॥ भोभगोअघोअवर्णपूर्वस्ययोऽशि । ८ । ३ । १७ । एतत्पूर्वस्यरोर्यादेशस्स्यादशिपरे । असन्धिस्सौत्रः । लोपश्शाकल्यस्य । देवाइह । देवायिह । अशिकिम् । देवास्सन्ति । यद्यपीहयत्वस्याऽसिद्धत्वाद्विसर्गोलभ्यते । तथापिविसर्गस्यस्थानिवद्भावेनरुत्वाद्यत्वंस्यात् । नह्ययमल्विधिः । रोरितिसमुदायरूपाश्रयणात् । भोस् । भगोस् । अघोस् । इतिसकारान्तानिपाताः । तेषांरोर्यत्वेकृते ॥ व्योर्लघुप्रयत्नतरश्शाकटायनस्य । ८ । ३ । १८ । पदान्तयोर्वकारयकारयोर्लघूच्चारणौवयौवास्तोऽशिपरे । यस्योच्चारणेजिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानांशैथिल्यंसलघूच्चारणः ॥ ओतोगार्ग्यस्य । ८ । ३ । २० । ओकारात्परस्यपदान्तस्याऽलघुप्रयत्नस्ययकारस्यनित्यंलोपस्स्यात् । गार्ग्यग्रहणम्पूजार्थम् । भोअच्युत । लघुप्रयत्नपक्षेभोयच्युत । पदान्तस्यकिम् । तोयम् ॥ उञिचपदे । ८ । ३ । २१ । अवर्णपूर्वयोःपदान्तयोर्यवयोर्वालोपउञिपरे । सउएकाग्निः । पदेकिम् । तन्वयुतम् । वेञस्सम्प्रसारणेरूपं । यदितुप्रतिपदोक्तोनिपातउञितिगृह्यते । नहिउत्तरार्थम्पदग्रहणम् ॥ हलिसर्वेषाम् । ८ । ३ । २२ । भोभगोअघोअपूर्वस्यलघ्वऽलघूच्चारणस्ययकारस्यलोपस्स्याद्धलिसर्वेषांमतेन । भोदेवाः । भोलक्ष्मि । भोविद्वद्वृन्द । भगोनमस्ते । अघोयाहि । देवानम्याः । देवायान्ति । हलिकिम् । देवायिह ॥ रोऽसुपि । ८ । २ । ६९ । अह्नोरेफादेशस्स्यादसुपि । रोरपवादः । अहरहः । अहर्गणः । असुपिकिम् । अहोभ्याम् । अत्राहन्निनिरुत्वम् । रूपरात्रिरथन्तरेषुरुत्वम्वाच्यम् ॥*॥ अहोरूपं । गतमहोरात्रिरेषा । एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् । अहोरात्रः । अहोरथन्तरम् । अहरादीनाम्पत्यादिषुवारेफः । विसर्गापवादः । अहर्प्पतिः । गीर्प्पतिः । धूर्प्पतिः । पक्षेविसर्गोपध्मानीयौ ॥ रोरि । ८ । ३ । १४ । रेफस्यरेफेपरेलोपस्स्यात् ॥ ढ्रलोपेपूर्वस्यदीर्घोऽणः । ६ । ३ । १११ । ढरेफौलोपयतीतितथातस्मिन्वर्णेअर्थे ढकाररेफात्मकेपरेपूर्वस्याऽणोदीर्घस्स्यात् । पुनारमते । हरीरम्यः । शम्भूराजते । अणःकिम् । तृढः । वृढः । तृहहिंसायाम् । वृहउद्यमने । पूर्वग्रहणमनुत्तरपदेपिपूर्वमा

॥सि०कौ०॥ त्वस्यैव दीर्घार्थम् । अजर्घाः । लीढः । मनस्रथ इत्यत्र रुत्वे कृते हशि चेत्युत्वे रोरीति लोपे च प्राप्ते ॥ विप्रतिषेधे परं कार्यम् ।
॥स्वा०सं०॥ १ । ४ । २ । तुल्यबलविरोधे परं कार्यं स्यात् । इति लोपे प्राप्ते पूर्वत्रासिद्धमिति रोरीत्यस्याऽसिद्धत्वादुत्वमेव । मनोरथः ॥
॥ ९ ॥ एतत्तदोः सुलोपोऽकोरनञ्समासे हलि । ६ । १ । १३२ । अककारयोरेतत्तदोर्यः सुस्तस्य लोपः स्याद्धलि न तु नञ्समासे । एष विष्णुः । स शम्भुः । अकोः किम् । एषको रुद्रः । अनञ्समासे किम् । असशिवः । हलि किम् । एषोऽत्र ॥ सोऽचि लोपे चेत्पादपूरणम् । ६ । १ । १३४ । स इत्येतस्य सोर्लोपः स्यादचि पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्येत । सेमामविड्ढि प्रभृतिम् । इह ऋक्पाद एव गृह्यत इति वामनः । अविशेषाच्छ्लोकपादोऽपीत्यपरे । सैष दाशरथी रामः । लोपे चेदिति किम् । स इत् क्षेति । स एवमुक्ता । सत्येवेत्यवधारणं तु स्यश्छन्दसि बहुलमिति पूर्वसूत्राद्बहुलग्रहणानुवृत्त्या लभ्यते । तेनेह न । सोहमाजन्मशु
॥अ०पु०॥ द्धानां ॥ * ॥ इति स्वादिसन्धिः ॥ * ॥ अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् । १ । २ । ४५ । धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वाऽर्थवच्छब्दरूपं प्रातिपदिकसंज्ञं स्यात् ॥ कृत्तद्धितसमासाश्च । १ । २ । ४६ । कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च प्रातिपदिकसंज्ञाः स्युः । पूर्वसूत्रेण सिद्धे समासग्रहणं नियमार्थम् । यत्र सङ्घाते पूर्वो भागः पदं तस्य चेद्भवति तर्हि समासस्यैवेति । तेन वाक्यस्य न ॥ प्रत्ययः । ३ । १ । १ । आपञ्चमपरिसमाप्तेरधिकारोऽयम् ॥ परश्च । ३ । १ । २ । अयमपि तथा ॥ ङ्याप्प्रातिपदिकात् । ४ । १ । १ । ङ्यन्तादाबन्तात्प्रातिपदिकाच्चेत्यापञ्चमपरिसमाप्तेरधिकारः । प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमित्येव सिद्धे ङ्याप्ग्रहणं ङ्याबन्तात्तद्धितोत्पत्तिर्यथा स्यात् । ङ्याब्भ्यां प्राग्मा भूदित्येवमर्थम् ॥ स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् । ४ । १ । २ । ङ्यन्तादाबन्तात्प्रातिपदिकाच्च परे स्वादयः प्रत्ययाः स्युः । सुङस्योरुकारेकारौ जश्टङपाश्चेतः ॥ विभक्तिश्च । १ । ४ । १०४ । सुप्तिङौ विभक्तिसंज्ञौ स्तः । तत्र सु औ जसित्यादीनां सप्तानां त्रिकाणां प्रथमादयः सप्तम्यन्ताः प्राचां संज्ञास्ताभिरिहापि व्यवहारः ॥ सुपः । १ । ४ । १०३ ।

सुपस्त्रीणित्रीणि वचनानि एकैकश एकवचनद्विवचनबहुवचनसंज्ञानि स्युः ॥ द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने । १ । ४ । २२ । द्वित्वैकत्वयोरेते स्तः ॥ बहुषु बहुवचनम् । १ । ४ । २१ । बहुत्वे एतत्स्यात् । रुत्वविसर्गौ । रामः ॥ सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ । १ । २ । ६४ । एकविभक्तौ यानि सरूपाण्येव दृष्टानि तेषामेक एव शिष्यते । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ॥ नादिचि । वृद्धिरेचि । रामौ ॥ चुटू । १ । ३ । ७ । प्रत्ययाद्यौ चुटू इतौ स्तः । इति जस्य इत्संज्ञा ॥ न विभक्तौ तुस्माः । १ । ३ । ४ । विभक्तिस्थास्तवर्गसकारमकारा इतो न स्युः । इति सकारस्य नेत्त्वं ॥ अतो गुणे । ६ । १ । ९७ । अपदान्तादकाराद्गुणे परतः पररूपमेकादेशः स्यात् । इति प्राप्ते परत्वात्पूर्वसवर्णदीर्घः । अतो गुणे इति हि पुरस्तादपवादा अनन्तरान्विधीन्बाधन्ते नोत्तरानिति न्यायेनाकः सवर्णे दीर्घ इत्यस्यैवापवादो न तु प्रथमयोरित्यस्यापि । रामाः ॥ एकवचनं सम्बुद्धिः । २ । ३ । ४९ । सम्बोधने प्रथमाया एकवचनं सम्बुद्धिसंज्ञं स्यात् ॥ एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः । ६ । १ । ६९ । एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यते सम्बुद्धेश्चेत् । सम्बुद्ध्याक्षिप्तस्याङ्गस्यैङ्ह्रस्वाभ्यां विशेषणान्नेह । हे कतरत्कुलेति । हे राम । हे रामौ । हे रामाः । एङ्ग्रहणं किम् । हे हरे । हे विष्णो । अत्र हि परत्वान्नित्यत्वाच्च सम्बुद्धिगुणे कृते ह्रस्वात्परत्वं नास्ति ॥ अमि पूर्वः । ६ । १ । १०७ । अकोऽम्यचि परतः पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् । रामं । रामौ ॥ लशक्वतद्धिते । १ । ३ । ८ । तद्धितवर्जप्रत्ययाद्या लशकवर्गा इतः स्युः । इति शसश्शस्येत्संज्ञा ॥ तस्माच्छसो नः पुंसि । ६ । १ । १०३ । पूर्वसवर्णदीर्घात्परो यश्शसस्सकारस्तस्य नस्स्यात्पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ८ । ४ । २ । अट्कवर्गपवर्गआङ्नुम् एतैर्व्यस्तैर्यथासम्भवं मिलितैश्च व्यवधानेऽपि रषाभ्याम्परस्य नस्य णस्स्यात्समानपदे । पदव्यवायेऽपीति निषेधम्बाधयितुमाङ्ग्रहणम् । नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणार्थम् । तच्चाकर्तुंशक्यम् । अयोगवाहानामट्सूपदेशस्योक्तत्वात् । इति णत्वे प्राप्ते ॥ पदान्तस्य । ८ । ४ । ३७ । पदान्तस्य नस्य णत्वन्न स्यात् । रामान् ॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् । १ । ४ । १३ । यः प्रत्ययो यस्मात्

क्रियते तदादि शब्दरूपं तस्मिन्प्रत्यये परेऽङ्गसंज्ञं स्यात्। भवामि भविष्यामीत्यादौ विकरणविशिष्टस्याऽङ्गसंज्ञार्थं तदादिग्रहण
म्। विधिरिति किम्। स्त्री इयती। प्रत्यये किम्। प्रत्ययविशिष्टस्य ततोऽप्यधिकस्य वा माभूत्॥ अङ्गस्य। ६। ४। १। इत्य
धिकृत्य॥ टाङसिङसामिनात्स्याः। ७। १। १२। अकारान्तादङ्गाट्टादीनां क्रमादिनादय आदेशाः स्युः। णत्वं। रामेण॥
सुपि च। ७। ३। १०२। यञादौ सुपि परेऽतोऽङ्गस्य दीर्घः स्यात्। रामाभ्याम्॥ अतो भिस ऐस्। ७। १। ९। अका
रान्तादङ्गाद्भिस ऐस् स्यात्। अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः॥ ङेर्यः। ७। १। १३। अतोऽङ्गात्परस्य ङेर्य इत्ययमादेशः स्यात्। रामा
य। इह स्थानिवद्भावेन यादेशस्य सुप्त्वात्सुपि चेति दीर्घः। सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तं तद्विघातस्येति परिभाषा तु नेह प्र
वर्त्तते। कष्टाय क्रमणे इति निर्देशेन तस्या अनित्यत्वज्ञापनात्। रामाभ्यां॥ बहुवचने झल्येत्। ७। ३। १०३। झलादौ बहु
वचने सुपि परेऽतोऽङ्गस्य एकारः स्यात्। रामेभ्यः। बहुवचने किं। रामः। रामस्य। झलि किं। रामाणां। सुपि किं। पच
ध्वं। जश्त्वं॥ वावसाने। ८। ४। ५६। अवसाने झलां चरो वा स्युः। रामात्। रामाद्। द्वित्वे रूपचतुष्टयं। रामाभ्यां। रा
मेभ्यः। रामस्य। सस्य द्वित्वपक्षे खरि चेति चर्त्वे प्राप्ते तरतम्यात्सएव। ननु तकारः। अल्पप्राणतया प्रयत्नभेदात्। अतएव सः सी
ति तादेश आरभ्यते॥ ओसि च। ७। ३। १०४। ओसि परेऽतोऽङ्गस्य एकारः स्यात्। रामयोः॥ ह्रस्वनद्यापो नुट्। ७। १।
५४। ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादावन्ताच्चाङ्गात्परस्यामो नुडागमः स्यात्॥ नामि। ६। ४। ३। नामि परेऽजन्ताङ्गस्य दीर्घः स्यात्। रा
माणां। सुपि चेति दीर्घो यद्यपि परस्तथापीह न प्रवर्त्तते। सन्निपातपरिभाषाविरोधात्। नामीत्यनेन त्वारम्भसामर्थ्या
त्परिभाषा बाध्यते। रामे। रामयोः। सुपि एत्वे कृते॥ अपदान्तस्य मूर्द्धन्यः। ८। ३। ५५। आपादपरिसमाप्तेरधि
कारोऽयं॥ इण्कोः। ८। ३। ५७। इत्यधिकृत्य॥ आदेशप्रत्यययोः। ८। ३। ५९। सहेः साडः स इति स्तृ त्वात्सइति षष्ठ्यन्त
म्पदमनुवर्त्तते। इण्कवर्गाभ्याम्परस्याऽपदान्तस्यादेशस्य प्रत्ययावयवस्य च यः सकारस्तस्य मूर्द्धन्यादेशः स्यात्। विवृताघो

षत्वंसस्य। नादृशएवयः। रामेषु। इण्कोःकिं। रामस्य। आदेशप्रत्यययोःकिं। सुपीः। सुपिसौ। सुपिसः। अपदान्तस्यकिं। हरिस्तत्र। एवंकृष्णमुकुन्दादयः॥ सर्व्वादीनिसर्व्वनामानि। १। १। २७। सर्वादीनिशब्दरूपाणिसर्वनामसंज्ञानिस्युः। तदन्तस्यापीयंसंज्ञा। द्वन्द्वेचेतिज्ञापकात्। तेनपरमसर्व्वत्रेतित्रल्। परमभवकानित्यत्राकच्चसिद्ध्यति॥ जसःशी। ७। १। १७। अदन्तात्सर्वनाम्नःपरस्यजसःशीस्यात्। अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः। नचाऽर्वणस्तृइत्यादाविवनाऽनुबन्धकृतमनेकाल्त्वमितिवाच्यं। सर्वादेशत्वात्प्रागित्संज्ञाया एवाऽभावात्। सर्वे॥ सर्व्वनाम्नःस्मै। ७। १। १४। अतस्सर्वनाम्नोङेइत्यस्यस्मैस्यात्। सर्वस्मै॥ ङसिङ्योःस्मात्स्मिनौ। ७। १। १५। अतस्सर्वनाम्नोङसिङ्योरेतौस्तः। सर्वस्मात्॥ आमिसर्व्वनाम्नस्सुट्। ७। १। ५२। अवर्णान्तात्सर्वनाम्नोविहितस्यामःसुडागमस्स्यात्। एत्वषत्वे। सर्वेषां। सर्वस्मिन्। शेषंरामवत्। एवंविश्वादयोप्यदन्ताः। सर्वादयश्चपञ्चत्रिंशत्। सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम। पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञायां। स्वमज्ञातिधनाख्यायां। अन्तरम्बहिर्योगोपसंव्यानयोः। त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतु किम् इति। उभशब्दोद्वित्वविशिष्टस्यवाचकः। अतएवनित्यंद्विवचनान्तः। तस्येहपाठस्तुउभकावित्यकजर्थः। नचकप्रत्ययेनेष्टसिद्धिः। द्विवचनपरत्वाभावेनोभयतउभयत्रेत्यादाविवायच्प्रसङ्गात्। तदुक्तं। उभयोन्यत्रेति। अन्यत्रेतिद्विवचनपरत्वाभावे। उभयशब्दस्यद्विवचनन्नास्तीतिकैयटः। अस्तीतिहरदत्तः। तस्माज्जसोऽयजादेशस्यस्थानिवद्भावेनतयप्प्रत्ययान्ततयाप्रथमचरमेतिविकल्पेप्राप्ते विभक्तिनिरपेक्षत्वेनाऽन्तरङ्गत्वान्नित्यैवसंज्ञाभवति। उभये। डतरडतमौप्रत्ययौ। यद्यपिसंज्ञाविधौप्रत्ययग्रहणेतदन्तग्रहणन्नास्ति। सुप्तिङन्तमितिज्ञापकात्। तथापीहतदन्तग्रहणं। केवलयोःसंज्ञायाःप्रयोजनाभावात्। अन्यतरोऽन्यतमशब्दावव्युत्पन्नौ। स्वभावाद्द्विबहुविषयेनिर्द्धारणेवर्त्तेते। तत्राऽन्यतमशब्दस्यगणेपाठाभावान्नसंज्ञा। त्वत्इति

द्वावप्यदन्तावन्यपर्यायौ। एक उदात्तोऽपरोऽनुदात्त इत्येके। एकस्तान्त इत्यपरे। नेम इत्यर्द्धे। समः सर्वपर्यायः। तुल्यपर्यायस्तु नेह गृह्यते। यथासंख्यमनुदेशः समानामिति ज्ञापकात्। अन्तरं बहिर्योगेति गणसूत्रेऽपुरीति वक्तव्यं ॥*॥ अन्तरायां पुरि ॥ पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायां ।१।१।३४। एतेषां व्यवस्थायामसंज्ञायां सर्वनामसंज्ञा गणपाठात्सर्वत्र या प्राप्ता सा जसि वा स्यात्। पूर्वे। पूर्वाः। स्वाभिधेयापेक्षोऽवधिनियमो व्यवस्था। व्यवस्थायां किं। दक्षिणा गाथकाः कुशला इत्यर्थः। असंज्ञायां किं। उत्तराः कुरवः ॥ स्वमज्ञातिधनाख्यायां। १। १। ३५। ज्ञातिधनान्यवाचिनः स्वशब्दस्य या प्राप्ता संज्ञा सा जसि वा स्यात्। स्वे। स्वाः। आत्मीया इत्यर्थः। आत्मान इति वा। ज्ञातिधनवाचिनस्तु स्वाः ज्ञातयोऽर्था वा ॥ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः। १। १। ३६। बाह्ये परिधानीये चार्थेऽन्तरशब्दस्य या प्राप्ता संज्ञा सा जसि वा स्यात्। अन्तरे। अन्तरा वा। गृहाः बाह्या इत्यर्थः। अन्तरे अन्तरा वा शाटकाः। परिधानीया इत्यर्थः ॥ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा। ७। १। १६। एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ वा स्तः। पूर्वस्मात्। पूर्वात्। पूर्वस्मिन्। पूर्वे। एवम्परादीनामपि। शेषं सर्ववत्। एकशब्दः संख्यायान्नित्यैकवचनान्तः ॥ न बहुव्रीहौ। १। १। २९। बहुव्रीहौ चिकीर्षिते सर्वनामसंज्ञा न स्यात्। त्वकम्पिता यस्य स त्वत्कपितृकः। अहकम्पिता यस्य स मत्कपितृकः। इह समासात्प्रागेवालौकिके प्रक्रियावाक्ये सर्वनामसंज्ञा निषिध्यते। अन्यथा लौकिके विग्रहवाक्य इव तत्राप्यकच्प्रवर्त्तेत स च समासेऽपि श्रूयेत। अतिक्रान्तो भवकन्तमतिभवकानिति वत्। भाष्यकारस्तु त्वकत्पितृको मकत्पितृक इति रूपे इष्टापत्तिं कृत्वैतत्सूत्रम्प्रत्याचख्यौ। यथोत्तरं मुनीनां प्रामाण्यं। संज्ञोपसर्जनीभूतास्तु न सर्वादयः। महासंज्ञाकरणेन तदनुगुणानामेव गणे सन्निवेशात्। अतः संज्ञाकार्यमन्तर्गणकार्यञ्च तेषान्न भवति। सर्वो नाम कश्चित्तस्मै सर्वाय देहि। अतिक्रान्तः सर्वमतिसर्वस्तस्मै अतिसर्वाय। अतिकतरङ्कुलं। अतितत् ॥ तृतीयासमासे। १। १। ३०। अत्र सर्वनामता न स्यात्। मासपूर्वाय। तृतीयासमासार्थे

वाक्येपिन । मासेनपूर्वाय ॥ द्वन्द्वेच । १ । १ । ३१ । द्वन्द्वेउक्तासंज्ञान । वर्णाश्रमेतराणां । समुदायस्याऽयंनिषेधोनत्व
ऽवयवानां । पूर्वापराऽवराणां । नचैवन्तदन्तविधिनासुट्प्रसङ्गः । सर्वनाम्नोविहितस्यामःसुडितिव्याख्यातत्वात् ॥ विभाषा
जसि । १ । १ । ३२ । जसाधारंयत्कार्यंशीभावाख्यन्तत्रकर्त्तव्येद्वन्द्वेउक्तासंज्ञावास्यात् । वर्णाश्रमेतरे । वर्णाश्रमेतराः ।
शीभावम्प्रत्येवविभाषेत्युक्तं । अतोनाकच् । किन्तुकप्रत्ययएव । वर्णाश्रमेतरकाः ॥ प्रथमचरमतयाऽल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च
। १ । १ । ३३ । एतेजसःकार्यम्प्रत्युक्तसंज्ञावास्युः । प्रथमे । प्रथमाः । इत्यादिशेषंरामवत् । तयप्प्रत्ययस्ततस्तदन्ता
याह्याः । द्वितये । द्वितयाः । नेमे । नेमाः । शेषंसर्ववत् । विभाषाप्रकरणेतीयस्यङित्सूपसंख्यानं ॥ * ॥ द्वितीयस्मै । द्वि
तीयायेत्यादि । एवन्तृतीयः । अर्थवद्ग्रहणान्नेह । पटुजातीयाय ॥ जरायाजरसऽन्यतरस्यां । ७ । २ । १०१ । जराशब्दस्य
जरसवास्यादजादौविभक्तौ । पदाङ्गाधिकारेतस्यतदन्तस्यच । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशेप्राप्तेनिर्दिश्यमानस्यादेशाभवन्ति । ए
कदेशविकृतस्यानन्यत्वात्जरशब्दस्यजरस् । निर्ज्जरसौ । निर्ज्जरसः । इनादीन्वाधित्वापरत्वाज्जरस् । निर्जरसा । नि
र्जरसे । निर्जरसः । पक्षेहलादौचरामवत् । वृत्तिकृतानुपूर्वंविप्रतिषेधेनइनातोःकृतयोःसन्निपातपरिभाषायाअनित्यत्वमाश्रि
त्यजरसिकृतेनिर्जरसिननिर्जरसादितिरूपंनतुनिर्जरसानिर्जरसइतिकेचिदित्युक्तं । तथाभिसिनिर्जरसैरितिरूपान्तरमुक्तं
। तदनुसारिभिश्चषष्ठ्येकवचनेनिर्जरस्येत्येवरूपमितिस्वीकृतमेतच्चभाष्यविरुद्धं ॥ पद्दन्नोमास्हृन्निशसन्यूषन्दोषन्यक
ञ्छकन्नुदन्नासञ्छस्प्रभृतिषु । ६ । १ । ६३ । पाददन्तनासिकामासहृदयनिशाअसृज्यूषदोषयकृत्शकृत्उदकआस्य
एषांपदादयआदेशाःस्युःशसादौवा । यत्तुआसनशब्दस्यआसन्नादेशइतिकाशिकायामुक्तन्तत्प्रामादिकं । पादः । पादौ । पा
दाः । पादं । पादौ । पदः । पादान् । पादेन । पदाइत्यादि ॥ सुडनपुंसकस्य । १ । १ । ४३ । सुट्प्रत्याहारः । स्वादिपञ्च
वचनानिसर्वनामस्थानसंज्ञानिस्युरक्लीवस्य ॥ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने । १ । ४ । १७ । कप्रत्ययावधिषुस्वादिष्वसर्वना

मस्थानेषुपरतःपूर्वम्पदसंज्ञंस्यात् ॥ यचिभं । १ । ४ । १८ । यकारादिष्वजादिषुचकप्रत्ययावधिषुस्वादिष्वसर्वनाम
स्थानेषुपरतःपूर्वम्भसंज्ञंस्यात् ॥ आकडारादेकासंज्ञा । १ । ४ । १ । इतऊर्द्ध्वङ्कडाराःकर्मधारयइत्यतःप्रागेकस्यैकैवसंज्ञाज्ञे
या । यापराऽनवकाशाच । तेनशसादावचिभसंज्ञैवनपदत्वम् । अतोजश्त्वन्न । दतः । दता । जश्त्वंदद्भ्यामित्यादि । मासः ।
मासा । भ्यामिरुत्वेयत्वेचयलोपः । माभ्यां । माभिरित्यादि ॥ अल्लोपोऽनः । ६ । ४ । १३४ । अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजा
दिस्वादिपरोयोऽन्तस्याकारस्यलोपस्स्यात् ॥ रषाभ्यान्नोणःसमानपदे । ८ । ४ । १ । एकपदस्थाभ्यांरेफषकाराभ्याम्परस्य
नस्यणःस्यात् । यूष्णः । यूष्णा । पूर्वस्मादपिविधौस्थानिवद्भावइतिपक्षेतुअड्व्यवायइत्येषाऽत्रणत्वं । पूर्वत्रासिद्धेनस्थानि
वदितिनुइहनास्ति । नस्यदोषःसंयोगादिलोपलत्वणत्वेष्वितिनिषेधात् ॥ नलोपःप्रातिपदिकान्तस्य । ८ । २ । ७ । नेति
प्रातिपदिकेतिचलुप्तषष्ठीकेपदे । प्रातिपदिकसंज्ञकंयत्पदन्तदन्तस्यनकारस्यलोपस्स्यात् । नलोपस्याऽसिद्धत्वाद्दीर्घमेत्वमै
स्त्वञ्चन । यूषभ्यां । यूषभिः । यूषभ्यः । इत्यादि ॥ विभाषाङिश्योः । ६ । ४ । १३६ । अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानपरोयो
ऽन्तस्याऽकारस्यलोपोवास्यात्ङिश्योःपरयोः । यूष्णि । यूषणि । पक्षेरामवत् । पद्दन्नितिसूत्रेप्रभृतिग्रहणम्प्रकारार्थं । तथा
च । औङःश्यामपिदोषन्नादेशोभाष्येककुद्दोषणीत्युदाहृतः । तेनपदंघ्रिश्चरणोऽस्त्रियांस्वान्तंहृन्मानसम्मनइतिसङ्गच्छते
। आसन्यम्प्राणमूचुरितिच । आस्येभवःआसन्यः । दोषशब्दस्यनपुंसकत्वमतएवभाष्यात् । तेनदक्षिणन्दोर्निशाचरइति
सङ्गच्छते । भुजबाहूप्रवेष्टोदोरितिसाहचर्यात्पुंस्त्वमपि । दोषन्तस्यतथाविधस्यभजतइति । द्वयोरह्नोर्भवोद्व्यह्नः ॥ संख्याविसा
यपूर्वस्याह्नस्याऽहनऽन्यतरस्यांङौ । ६ । ३ । ११० । संख्यादिपूर्वस्याह्नस्याऽहनादेशोवास्यात्ङौ । द्व्यह्नि । द्व्यहनि । द्व्यह्ने । वि
गतमहः । व्यह्नः । व्यह्नि । व्यहनि । व्यह्ने । अह्नःसायः । सायाह्नः । सायाह्नि । सायाहनि । सायाह्ने । इत्यदन्ताः । विश्वपाः ॥
दीर्घाज्जसिच । ६ । १ । १०५ । दीर्घाज्जसिइचिचपरेप्रथमयोःपूर्वसवर्णदीर्घोनस्यात् । वृद्धिः । विश्वपौ । सवर्णदीर्घः ।

विश्वपाः । यद्यपीह औङिनादिचीत्येवं सिद्धं जसि तु सत्यपि पूर्वसवर्णदीर्घे क्षतिर्नास्ति । तथापि गौर्यौ गौर्य इत्याद्यर्थं सूत्रमिहापि न्याय्यत्वादुपन्यस्तं ॥ आतो धातोः । ६ । ४ । १४० । आकारान्तो यो धातुस्तदन्तस्य भस्याऽङ्गस्य लोपः स्यात् । अलोन्त्यस्य । विश्वपः । विश्वपाभ्यामित्यादि । एवं शङ्खध्मादयः । धातोः किं । हाहान् । टा । सवर्णदीर्घः । हाहा । ङे । वृद्धिः । हाहै । ङसिङसोर्दीर्घः । हाहाः२ । ओसि वृद्धिः । हाहौ । ङौ । आद्गुणः । हाहे । शेषं विश्वपावत् । आन इति योगविभागादधातोरप्याऽऽकारलोपः क्वचित् । क्त्वः । म्नः । इत्यादन्ताः । हरिः । प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । हरी ॥ जसि च । ७ । ३ । १०९ । ह्रस्वान्तस्याऽङ्गस्य गुणः स्याज्जसि परे । हरयः ॥ ह्रस्वस्य गुणः । ७ । ३ । १०८ । ह्रस्वस्य गुणः स्यात्सम्बुद्धौ । एङ्ह्रस्वादिति सम्बुद्धिलोपः । हे हरे । हरिं । हरी । हरीन् ॥ शेषो घ्यसखि । १ । ४ । ७ । अनदीसंज्ञौ ह्रस्वौ याविवर्णोवर्णौ तदन्तं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् । शेषः किं । मत्यै । एकसंज्ञाधिकारात्सिद्धे शेषग्रहणं स्पष्टार्थं । ह्रस्वौ किं । वातप्रम्ये । यू किं । मात्रे ॥ आङो नाऽस्त्रियां । ७ । ३ । १२० । घेः परस्याऽऽङो ना स्यादस्त्रियां । आङिति टासंज्ञा प्राचां । हरिणा । अस्त्रियां किं । मत्या ॥ घेर्ङिति । ७ । ३ । १११ । घिसंज्ञस्य ङिति सुपि गुणः स्यात् । हरये । घेः किं । सख्ये । ङिति किं । हरिभ्यां । सुपि किं । पट्वी । घेर्ङितीति गुणे कृते ॥ ङसिङसोश्च । ६ । १ । ११० । एङो ङसिङसोरति परे पूर्वरूपमेकादेशः स्यात् । हरेः । हरेः । हर्य्योः । हरीणां ॥ अच्च घेः । ७ । ३ । ११९ । इदुद्भ्यामुत्तरस्य ङेरौत्स्यात् घेरन्तादेशश्चाऽकारः । हरौ । हर्य्योः । हरिषु । एवं श्रीपत्यग्निरविकव्यादयः ॥ अनङ् सौ । ७ । १ । ९३ । सख्युरङ्गस्याऽनङाऽऽदेशः स्यादसम्बुद्धौ सौ परे । ङिच्चेत्यन्तादेशः ॥ अलोन्त्यात्पूर्व उपधा । १ । १ । ६५ । अन्त्यादलः पूर्वो वर्ण उपधासंज्ञः स्यात् ॥ सर्वनामस्थाने चाऽसम्बुद्धौ । ६ । ४ । ८ । नान्तस्योपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे ॥ अपृक्त एकाल् प्रत्ययः । १ । २ । ४१ । एकाल् प्रत्ययो यः सोऽपृक्तसंज्ञः स्यात् ॥ हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिस्य

पृक्तंहल् । ६ । १ । ६८ । हलन्तात्परन्दीर्घौयौङ्यापौतदन्ताच्चपरंसुतिसीत्येतदपृक्तंहल्लुप्यते । हल्ङ्याब्भ्यःकिं । ग्रामणीः । दीर्घात्किं । निष्कौशाम्बिः । अतिखट्वः । सुतिसीतिकिं । अभैत्सीत् । तिपासहचरितस्यग्रहणात्सिचोग्रहणन्नास्ति । अपृक्तमितिकिं । बिभर्त्ति । हल्किं । बिभेद । प्रथमहल्किम् । राजा । नलोपेनस्यात् । संयोगान्तलोपस्याऽसिद्धत्वात् । सखा । हेसखे ॥ सख्युरसम्बुद्धौ । ७ । १ । ९२ । सख्युरङ्गात्परंसम्बुद्धिवर्जंसर्वनामस्थानंणिद्वत्स्यात् ॥ अचोञ्णिति । ७ । २ । ११५ । ञितिणितिचपरेऽजन्ताऽङ्गस्यवृद्धिस्स्यात् । सखायौ । सखायः । सखायं । सखायौ । घिसंज्ञाऽभावान्ननत्कार्य्यं । सख्या । सख्ये । ख्यत्यात्परस्य । ६ । १ । ११२ । खितिशब्दाभ्यांखीतीशब्दाभ्यांकृतयणादेशाभ्याम्परस्यङसिङसोरतउत्स्यात् । सख्युः । सख्युः ॥ औत् । ७ । ३ । ११८ । इदुद्भ्याम्परस्यङेरौत्स्यात् । उकारोऽनुवृत्तिरुत्तरार्था । सख्यौ । शेषंहरिवत् । शोभनस्सखासुसखा । सुसखायौ । सुसखायः । अनङ्णिद्वद्भावयोरङ्गत्वात्तदन्तेपिप्रवृत्तिः । समुदायस्यसखिरूपत्वाऽभावात्सखीतिनिषेधाऽप्रवृत्तेर्घिसंज्ञा । सुसखिना । सुसखये । ङसिङसोर्गुणेकृतेकृतयणादेशत्वाऽभावात्ख्यत्यादित्युत्वन्न । सुसखेः । सुसखौ । इत्यादि । एवमतिशयितःसखा । अतिसखा । परमःसखायस्येतिविग्रहे । परमसखा । परमसखायावित्यादि । गौणत्वेऽप्यनङ्णित्वेप्रवर्त्तेतेसखीमतिक्रान्तोऽतिसखिः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषायाअनित्यत्वान्नुट् । हरिवत् । इहाऽनङ्णित्वेनभवतः । गोस्त्रियोरितिह्रस्वत्वेनसखिशब्दस्यलाक्षणिकत्वात् । लक्षणप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदोक्तस्यैवग्रहणात् ॥ पतिःसमासएव । १ । ४ । ८ । पतिशब्दःसमासएवघिसंज्ञः । पत्या । पत्ये । पत्युः२ पत्यौ । शेषंहरिवत् । समासेतु । भूपतिना । भूपतये । कतिशब्दोनित्यंबहुवचनान्तः ॥ बहुगणवतुडतिसंख्या । १ । १ । २३ । एतेसंख्यासंज्ञास्युः ॥ डतिच । १ । १ । २५ । डत्यन्तासंख्याषट्संज्ञास्यात् ॥ प्रत्ययस्यलुक्श्लुलुपः । १ । १ । ६१ । लुक्श्लुलुप्एतैश्शब्दैःकृतंप्रत्ययादर्शनंक्रमात्तत्तत्संज्ञंस्यात् ॥ षड्भ्योलुक् । ७ । १ । २२ । षड्भ्यःपरयोर्जश्शसोर्लुक्स्यात् ॥ प्रत्ययलोपेप्र

प्रत्ययलक्षणं । १ । १ । ६२ । प्रत्ययलुप्तेपितदाश्रितंकार्य्यंस्यात् । इतिजसिचेतिगुणेप्राप्ते ॥ नलुमताऽङ्गस्य । १ । १ ।
६३ । लुक्श्लुलुप्एतेलुमन्तः । लुमताशब्देनलुप्तेतन्निमित्तमङ्गकार्य्यंनस्यात् । कति२ । कतिभिः । कतिभ्यः२ । कती
नां । कतिषु । अस्मद्युष्मद्षट्संज्ञास्त्रिषुसरूपाः । त्रिशब्दोनित्यंबहुवचनान्तः । त्रयः । त्रीन् । त्रिभिः । त्रिभ्यः ॥ त्रेस्त्र
यः । ७ । १ । ५३ । त्रिशब्दस्यत्रयादेशस्स्यादामि । त्रयाणां । परमत्रयाणां । गौणत्वेतुनेतिकेचि ् । प्रियत्रीणां । वस्तुतस्तु
प्रियत्रयाणां । त्रिषु । द्विशब्दोद्विवचनान्तः ॥ त्यदादीनामः । ७ । २ । १०२ । एषामकारोन्तादेशस्स्याद्विभक्तौ । द्विपर्य्य
न्तानामेवेष्टिः । द्वौ२ । द्वाभ्यां३ । द्वयोः२ । द्विपर्य्यन्तानामितिकिं । भवान् । भवन्तौ । भवन्तः । संज्ञायामुपसर्ज्जनत्वेच
नात्वम् । सर्व्वाद्यन्तर्गणकार्य्यत्वात् । द्विर्नामकश्चित् । द्विः । द्वौ । द्वयः । द्वावतिक्रान्तोऽतिद्विः । हरिवत् । प्राधान्येतु
परमद्वौ । इत्यादि । औडुलोमिः । औडुलोमी । उडुलोमाः । लोम्नोऽपत्येषुबहुष्वकारोवक्तव्यः ॥ * ॥ बाह्वादीञोऽपवा
दः । औडुलोमिं । औडुलोमी । उडुलोमान् । इतीदन्ताः । वातप्रमीरित्युणादिसूत्रेणमाङईप्रत्ययःकित् । वात
म्प्रमिमीतेइतिवातप्रमीः । दीर्घाज्जसिच । वातप्रम्यौ । वातप्रम्यः । हेवातप्रमीः । अमिपूर्वः । वातप्रमीम् । वातप्र
म्यौ । वातप्रमीन् । वातप्रम्या । वातप्रमीभ्यां ३ । वातप्रम्ये । वातप्रम्यः २ । वातप्रम्योः २ । वातप्रम्यां । दीर्घत्वान्ननुट्
। डौतुसवर्णदीर्घः । वातप्रमी । वातप्रमीषु । एवंययीपप्यादयः । यान्त्यनेनेतिययीमार्गः । पातिलोकमितिपपीःसूर्यः
। यापोःकिद्द्वेचेतिईप्रत्ययः । क्विबन्तवातप्रमीशब्दस्यतुअमिशसिङौचविशेषः । वातप्रम्यं । वातप्रम्यः । वातप्रम्यि । एर
नेकाचइतिवक्ष्यमाणेयणप्रधीवत् । बह्व्यश्श्रेयस्योयस्यसबहुश्रेयसी । दीर्घङ्यन्तत्वाद्धल्ङ्यादितिसुलोपः ॥ यूस्त्र्याख्यौ
नदी । १ । ४ । ३ । ईदूदन्तौनित्यस्त्रीलिङ्गौनदीसंज्ञौस्तः । प्रथमलिङ्गग्रहणञ्च ॥ * ॥ पूर्वंस्त्र्याख्यस्योपसर्ज्जनत्वेपिन
दीत्वम्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः । ७ । ३ । १०७ । अम्बार्थानान्नद्यन्तानाञ्चह्रस्वःसम्बुद्धौ । हेबहुश्रेयसि । श

सिवक्रुश्रेयसीन् ॥ आण्नद्याः । नद्यन्तात्परेषां ङितामाडागमः स्यात् ॥ आटश्च । ६ । १ । ९० । आटोऽचि परे वृद्धि रेकादेशः स्यात् । वक्रुश्रेयस्यै । वक्रुश्रेयस्याः । नद्यन्तात्परत्वान्नुट् । वक्रुश्रेयसीनां ॥ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः । ७ । ३ । ११६ । नद्यन्तादाबन्तान्नीशब्दाच्च ङेराम् स्यात् । इह परत्वादाटा नुड्बाध्यते । वक्रुश्रेयस्यां । शेयमीप्रत्ययान्तवात प्रमीवत् । अङ्यन्तत्वान्न सुलोपः । अतिलक्ष्मीः । शेषं वक्रुश्रेयसीवत् । कुमारीमिच्छन् कुमारीवाचन्वा ब्राह्मणः । कुमारी । क्यजन्तादाचारक्विबन्ताद्वा कर्त्तरि क्विप् । हल्ङ्याविति सुलोपः ॥ अचिश्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ६ । ४ । ७७ । श्नुप्रत्ययान्तस्य इवर्णोवर्णान्तधातोर्भ्रू इत्यस्य चाऽङ्गस्येयङुवङौ स्तोऽजादौ प्रत्यये परे । ङिच्चेत्यन्तादेशः । आन्तरतम्यादेरियङ् ओरुवङ् । इतीयङि प्राप्ते ॥ एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । ६ । ४ । ८२ । धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य इवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्याऽनेकाचोऽङ्गस्य यण् स्यादजादौ प्रत्यये परे । इति यण् । कुमार्य्यौ । कुमार्य्यः । हे कुमारि । अमि शसि च । कुमार्य्यं । कुमार्य्यः । कुमार्य्या । कुमार्य्यै । कुमार्य्याः । कुमारीणां । कुमार्य्यां । कुमार्य्योः । प्रधीः । प्रध्यौ । प्रध्यः । प्रध्यं । प्रध्यः । उन्नयतीत्युन्नीः । धातुना संयोगस्य विशेषणादिह स्यादेव यण् । उन्न्यौ । उन्न्यः । हे उन्नीः । उन्न्यं । ङेराम् । उन्न्यां । एवं ग्रामणीः । अनेकाचः किं । नीः । नियौ । नियः । अमिशसि च परत्वादियङ् । नियं । नियः । ङेराम् । नियां । असंयोगपूर्वस्य किं । सुश्रियै । यवक्रियै । गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते ॥ * ॥ शुद्धधियै । परमधियै । कथन्तर्हि दुर्धियो वृश्चिकभियेत्यादि । उच्यते । दुःस्थिता धीर्य्येषामिति विग्रहे दुरित्यस्य धीशब्दं प्रति गतित्वमेव नास्ति । यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस्तं प्रत्येव गत्युपसर्गसंज्ञा । वृश्चिकशब्दस्य बुद्धिकृतमपादानत्वं नेह विवक्षितं । वृश्चिकसम्बन्धिनी भीः वृश्चिकभीरित्युत्तरपदलोपो वा ॥ नभूसुधियोः । ६ । ४ । ८५ । एतयोर्य्यण् न स्यादचि सुपि । सुधियौ । सुधिय इत्यादि । सखायमिच्छतीति सखीयति । ततः क्विप् । अल्लोपयलोपौ । अल्लोपस्य स्थानिवत्वाद्यणि प्राप्ते । कौ लुप्तं न स्थानिव

त् । एकदेशविकृतस्याऽनन्यतयाऽनङ्णित्वे । सखा । सखायौ । सखायः । हे सखीः । अमि पूर्वरूपात्परत्वाद्गुणे प्राप्ते । ततोऽपि परत्वात्सख्युरसम्बुद्धाविति प्रवर्तते । सखायं । सखायौ । शसि यण् । सख्यः । सह खेन वर्तत इति सखः । तमिच्छतीति । सखीः । सुखमिच्छतीति । सुखीः । सुतमिच्छतीति । सुतीः । सख्यौ । सुख्यौ । सुत्यौ । ख्यत्यादिति दीर्घस्याऽपि ग्रहणादुकारः । सख्युः । सुख्युः । सुत्युः । लूनमिच्छतीति लूनीः । क्षाममिच्छतीति क्षामीः । प्रस्तीममिच्छतीति प्रस्तीमीः । एयाङ्ङसिङसोर्यण् । नत्वमत्वयोरसिद्धत्वात् ख्यत्यादित्युत्वं । लून्युः । क्षाम्युः । प्रस्तीम्युः । शुष्कीयते । शुष्कीः । पक्कीः । इयङ् । शुष्कियौ । शुष्कियः । ङसिङसोः शुष्कियः इत्यादि । इति ईदन्ताः । शम्भुर्हरिवत् । एवम्विष्णुवायुभान्वादयः ॥ तृज्वत्क्रोष्टुः । ७ । १ । ९५ । क्रोष्टुशब्दस्तृजन्तेन तुल्यं वर्तते । असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे क्रोष्टुशब्दस्य स्थाने क्रोष्टृशब्दः प्रयोक्तव्य इत्यर्थः ॥ ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ७ । ३ । ११० । ङौ सर्वनामस्थाने च परे ऋदन्तस्याऽङ्गस्य गुणः स्यात् । इति प्राप्ते ॥ ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ७ । १ । ९४ । ऋदन्तानामुशनसादीनां चाऽनङ् स्यादसम्बुद्धौ सौ परे ॥ अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणां । ६ । ४ । ११ । अबादीनामुपधाया दीर्घः स्यादसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । नप्त्रादिग्रहणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं । तेन पितृभ्रातृप्रभृतीनां न । उद्गातृशब्दस्य भवत्येव । समर्थसूत्रे उद्गातार इति भाष्यप्रयोगात् । क्रोष्टा । क्रोष्टारौ । क्रोष्टारः । क्रोष्टारं । क्रोष्टारौ । क्रोष्टून् ॥ विभाषा तृतीयादिष्वचि । ७ । १ । ९७ । अजादिषु तृतीयादिषु क्रोष्टुर्वा तृज्वत् । क्रोष्ट्रा । क्रोष्ट्रे ॥ ऋत उत् । ६ । १ । १११ । ऋदन्तान्ङसिङसोरति परे उकार एकादेशः स्यात् । रपरत्वं ॥ रात्सस्य । ८ । २ । २४ । रेफात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य । रेफस्य विसर्गः । क्रोष्टुः । आमि परत्वात्तृज्वद्भावे प्राप्ते । नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ॥ * ॥ क्रोष्टूनां । क्रोष्टरि । क्रोष्ट्रोः । पक्षे हलादौ च शम्भुवत् । इत्युदन्ताः । हूहूः । हूह्वौ । हूह्वः । हूहूं । हूह्वौ । हूहून् इत्यादि । अतिचमूशब्दे तु नदी

कार्य्यम्विशेषः । शेषन्तुक्तिवन्तवातप्रमीवत् । हे अतिचमु । अतिचम्वै । अतिचम्वाः । अतिचमूनां । अतिचम्वां । खलपूः
॥ ओः सुपि । ६ । ४ । ८३ । धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदन्तो यो धातुस्तदन्तस्याऽनेकाचोऽङ्गस्य यणस्या
दजादौ सुपि । गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण्नेष्यते । खलप्वौ । खलप्व इत्यादि । एवं सुल्वादयः । अनेकाचः किं । लूः ।
लुवौ । लुवः । धात्ववयवेति किम् । उल्लूः । उल्ल्वौ । उल्ल्वः । असंयोगपूर्वस्य किम् । कटप्रुवौ । कटप्रुवः । गतीत्यादि
किम् । परमलुवौ । सुपि किम् । लुलुवतुः । स्वभूः ॥ न भूसुधियोः । स्वभुवौ । स्वभुवः ॥ वर्षाभ्वश्च । ६ । ४ । ८४
। अस्योवर्णस्य यण् स्यादचि सुपि । वर्षाभ्वौ । वर्षाभ्वः । दृभतीति दृम्भूः । अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूरिति
णादिसूत्रेण व्युत्पादितः । दृंभ्वौ । दृंभ्वः । दृम्भूं । दृंभ्वौ । दृंभून् । शेषं हूहूवत् । दृन्निति नान्तो हिंसार्थोऽव्ययेषु पठि
प् । दृन्भूः । दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः ॥ * ॥ दृन्भ्वं । दृन्भ्व इत्यादि । खलपूवत् । करभ्वं । करभ्वः । दीर्घ
पाठे तु करएवकारः । स्वार्थिकः प्रज्ञाद्यण् । कारभ्वौ । कारभ्वः । पुनर्भूर्य्यौगिकः पुंसि । पुनर्भ्वावित्यादि । दृग्भूकारभूश
ब्दौ स्वयंभूवत् । इत्यूदन्ताः । धाता । हे धातः । धातारौ । धातारः । ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यं ॥ * ॥ धातॄणां । इत्यादि । एवं
नप्त्रादयः । उद्गातारौ । पिता । व्युत्पत्तिपक्षेपि नप्त्रादिग्रहणस्य नियमार्थत्वान्न दीर्घः । पितरौ । पितरः । पितरम् । पित
रौ । शेषं धातृवत् । एवं जामातृभ्रात्रादयः । ना । नरौ । नरः । हे नः ॥ नृ च । ६ । ४ । ६ । नृ इत्येतस्य नामि वा दीर्घः
स्यात् । नृणां । नॄणां । इत्यृदन्ताः । कॄ गॄ अनयोरनुकरणे प्रकृतिवदनुकरणमिति वैकल्पिकातिदेशादित्वे रपरत्वं ।
कीः । किरौ । किरः । गीः । गिरौ । गिरः । इत्यादि गीर्वत् । इत्वाभावपक्षे तु ऋदुशनसित्यादि ऋत इति चर्त्परकरणादनङ्
णोन । कॄः । क्रौ । क्रः । कॄं । क्रौ । कॄन् । क्रा । क्रे । इत्यादि । इति ॠदन्ताः । गम्लृ शक्लृ अनयोरनुकरणेऽनङ् । गमा
। शका । गुणविषये तु लपरत्वं । गमलौ । गमलः । गमलम् । गमलौ । गमॄन् । गम्ला । गम्ले । ङसिङसोस्तु । ऋत उ

उदित्युत्वे लपरत्वेसंयोगान्तस्यलोपः। गमुल्। शकुल्। इत्यादि। इतिल्दन्ताः। सेः। सयौ। सयः। स्मृतेः। स्मृ
तयौ। स्मृतयः। इत्येदन्ताः॥ गोतोणित्। ७।१।९०। गोशब्दात्परंसर्वनामस्थानंणिद्वत्स्यात्। गौः। गावौ। गा
वः॥ औतोऽम्शसोः। ६।१।९३। आओतइतिच्छेदः। ओकारादम्शसोरचिपरे आकारएकादेशस्स्यात्। अशासाह
चर्य्यात्सुबेवअम्गृह्यतेनेह। अचिनवं। असुनवम्। गाम्। गावौ। गाः। गवा। गवे। गोः। इत्यादि। ओतोणिदितित्रा
चं॥ * ॥ विहितविशेषणञ्च। तेन। सुद्यौः। सुद्यावौ। ओकारान्ताद्विहितंसर्वनामस्थानमितिव्याख्यानान्नेह। हेभा
नो। भानवः। उःशम्भुःस्मृतोयेनसः। स्मृतौः। स्मृतावौ। स्मृतावः। स्मृनाम्। स्मृतावौ। स्मृताः। इत्यादि। इत्योद
न्ताः॥ रायोहलि। ७।२।८५। रैशब्दस्याऽऽकारान्तादेशःस्याद्धलिविभक्तौ। अचिआयादेशः। राः। रायौ। रायः।
रायं। रायौ। रायः। राया। राभ्यामित्यादि। इत्यैदन्ताः। ग्लौः। ग्लावौ। ग्लावः। ग्लावम्। ग्लावौ। ग्लावः। इत्यादि
। औतोऽम्शसोरितीहनप्रवर्त्तते। एऔच्सूत्रेणओदौतोःसावर्ण्याभावज्ञापनात्॥*॥ इत्यजन्ताःपुल्लिङ्गाः॥*॥ रमा॥
औङआपः। ७।१।१८। आवन्तादङ्गात्परस्यौङश्शीस्यात्। औङित्यौकारविभक्तेःसंज्ञाप्राचाम्। रमे। रमाः॥ सम्बुद्धौ
च। ७।३।१०६। आपएकारस्स्यात्सम्बुद्धौ। एङ्ह्रस्वादितिसम्बुद्धिलोपः। हेरमे। २। हेरमाः। रमां। रमे। रमाः
। स्त्रीत्वान्नत्वाभावः॥ आङिचापः। ७।३।१०५। आङिओसिचपरे आवन्तस्याऽङ्गस्यएकारस्स्यात्। रमया। रमाभ्यां
रमाभिः॥ याडापः। ७।३।११३। आपःपरस्यङिद्वचनस्ययाडागमस्स्यात्। वृद्धिरेचि। रमायै। सवर्णेदीर्घः
। रमायाः। रमयोः। रमाणां। रमायां। रमयोः। रमासु। एवन्दुर्गादयः॥ सर्वनाम्नस्स्याड्ढ्रस्वश्च। ७।३।११४। आ
वन्तात्सर्वनाम्नःपरस्यङितःस्याट्स्यादापश्चह्रस्वः। याटोऽपवादः। सर्वस्यै। सर्वस्याः२। एकादेशस्यपूर्वाऽन्तत्वेनग्रहणा
दामिसर्वनाम्नइतिसुट्। सर्वासां। सर्वस्यां। सर्वयोः। सर्वासु। एवम्विश्वादयआवन्ताः॥ विभाषादिक्समासेबहुव्रीहौ

हौ। १। १। २८। अत्र सर्वनामता वा स्यात्। उत्तरपूर्वस्यै उत्तरपूर्वायै। दिङ्नामान्यन्तराले इति प्रथमपदोक्तस्य दिक्समा
सस्य ग्रहणान्नेह। योत्तरा सा पूर्वा यस्या उन्मुग्धायास्तस्यै उत्तरपूर्वायै। बहुव्रीहिग्रहणं स्पष्टार्थं। अन्तरस्यै। शालायै।
बाह्यायै इत्यर्थः। अपुरीत्युक्तेर्नेह। अन्तरायै। नगर्यै॥ विभाषा द्वितीयातृतीयाभ्यां। ७। ३। ११५। आभ्यां ङितस्या
डापश्च ह्रस्वः। इदं सूत्रं त्यक्तुं शक्यम्। तीयस्य ङित्सूपसंख्यानात्। द्वितीयस्यै। द्वितीयायै। द्वितीयस्याः २। द्विती
यायाः २। द्वितीयस्यां। द्वितीयायां। शेषं रमावत्। एवं तृतीया॥ अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः। हे अम्ब। हे अक्क। हे अल्ल।
असंयुक्ता ये डलकास्तद्वतां नह्रस्वः। हे अम्बाले। हे अम्बाडे। हे अम्बिके। जरा। जरसौ। शीभावात्परत्वाज्जरस्। आमि
नुटः परत्वाज्जरस्। जरसामित्यादि। पक्षे हलादौ च रमावत्। इह पूर्वविप्रतिषेधेन शीभावं कृत्वा सन्निपातपरिभाषया अनि
त्यतामाश्रित्य जरसी इति केचिदाहुस्तन्निर्मूलम्। यद्यपि जरसादेशस्य स्थानिवद्भावेनाबन्ततामाश्रित्य औङ आपः। आङि
चापः। याडापः। ह्रस्वनद्यापः। ङेराम् इति पञ्चाऽपि विधयः प्राप्ताः एवं नसन्निपृत्तस्तु तथाऽप्यनल्विधाविति उक्तेर्न भवन्ति। आ
आङीति प्रश्लिष्य आकाररूपस्यैवाऽऽपः सर्वत्र ग्रहणात्। एवं हलङ्यादिसूत्रेऽपि आ आप् ङी ई इति प्रश्लेषादतिखट्वः निष्कौ
शाम्बिरित्यादि सिद्धे दीर्घग्रहणं प्रत्याख्येयं। नचैवमप्यतिखट्वायेत्यत्र स्याश्रयमाकारत्वं स्थानिवद्भावेनाप्त्वमाश्रित्य याट् स्या
दिति वाच्यं। आबन्तं यदङ्गं ततः परस्य याड्विधानात्। उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययेन तदादिनियमात्। पद्दन्निति नासिकाया नस्
। नसः। नसा। नोभ्यामित्यादि। पक्षे सुटि च रमावत्। निशाया निश्। निशः। निशा॥ व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराज
भ्राजच्छशां षः। ८। २। ३६। व्रश्चादीनां सप्तानां छशान्तयोश्च षकारोऽन्तादेशः स्याज्झलि पदान्ते च। षस्य जश्त्वेन डका
रः। निड्भ्यां। निड्भिः। सुपि डः सीनि पक्षे धुट् चर्त्वं। चर्त्वस्याऽसिद्धत्वाच्चयो द्वितीया इति टतयोष्ठथौ न। नपदान्ताट्टोरि
ति न ष्टुत्वं। निट्त्सु। निट्सु॥ षढोः कः सि। ८। २। ४१। षस्य ढस्य च कः स्यात्सकारे परे। इति तु न भवति। ज

त्वंप्रत्यसिद्धत्वात्। केचित्तुव्रश्चादिसूत्रेराजादेर्धातोरितिसूत्राद्धातोरित्यनुवर्त्तयन्ति। तन्मतेजश्त्वेनजकारे। निज्भ्यां। निज्भिः। जश्त्वंश्चुत्वंचर्त्वं। निच्सु। चोःकुरितिकुत्वंनभवति। जश्त्वस्याऽसिद्धत्वात्। मांसपृतनासानूनांमांस्पृत्स्नवोवाच्याः ॥*॥ शसादौवा। पृतः। पृता। पृद्भ्यां। पक्षेसुटिचरमावत्। गोपाविश्वपावत्। मतिःप्रायेणहरिवत्। स्त्रीत्वान्नत्वाऽभावः। मतीः। नाभावन्न। मत्या॥ ङितिह्रस्वश्च। १। ४। ६। इयङुवङ्स्थानौस्त्रीशब्दभिन्नौनित्यस्त्रीलिङ्गावीदूतौह्रस्वौचइवर्णोवर्णौस्त्रियांवानदीसंज्ञौस्तोङितिपरे। आण्नद्याः। मत्यै। मतये। मत्याः। मतेः। नदीत्वपक्षेऔदितिङेरौत्वेप्राप्ते॥ इदुद्भ्यां। ७। ३। ११७। नदीसंज्ञकाभ्यामिदुद्भ्यांपरस्यङेराम्स्यात्। पक्षे। अच्चघेः। मत्यां। मतौ। एवंश्रुतिस्मृतिबुद्ध्यादयः॥ त्रिचतुरोःस्त्रियान्तिसृचतसृ। ७। २। ९९। स्त्रीलिङ्गयोरेनयोरेतावादेशौस्तोविभक्तौपरतः॥ अचिरऋतः। ७। २। १००। तिसृचतसृएतयोर्ऋकारस्यरेफादेशःस्यादचि। गुणदीर्घोत्वानामपवादः। तिस्रः २। तिसृभिः। तिसृभ्यः ३। आमिनुमचिरेतिनुट्॥ नतिसृचतसृ। ६। ४। ४। एतयोर्नामिदीर्घोनस्यात्। तिसृणां। तिसृषु। स्त्रियामितित्रिचतुरोर्विशेषणान्नेह। प्रियास्त्रयस्त्रीणिवायस्याःसाप्रियत्रिः। इत्यादिमतिवत्। आमिप्रियत्रयाणामितिविशेषः। प्रियास्तिस्रोयस्येतिविग्रहेतु। प्रियतिसा। प्रियतिस्रौ। प्रियतिस्रः। प्रियतिस्रामित्यादि। प्रियास्तिस्रोयस्यतत्कुलं। प्रियत्रि। स्वमोर्लुकालुप्तत्वेनप्रत्ययलक्षणाऽभावान्नतिस्रादेशः। नलुमतेतिनिषेधस्याऽनित्यत्वात्पक्षेप्रियतिसृ। एदेशात्पूर्वविप्रतिषेधेननुम्। प्रियतिसृणी। प्रियतिसृणि। तृतीयादिषुवक्ष्यमाणपुम्वद्भावविकल्पात्पक्षेयेणनुमर्भावौ। प्रियतिस्रा। प्रियतिसृणाइत्यादि। द्वेरत्वेसत्याप्। द्वे २। द्वाभ्यां ३। द्वयोः २। गौरी। गौर्य्यौ। गौर्य्यः। नदीकार्य्यं। हेगौरि। गौर्य्यै। इत्यादि। एवम्वाणीनद्यादयः। प्रातिपदिकग्रहणेलिङ्गविशिष्टस्याऽपिग्रहणादनङिणिद्भ्यात्वेचप्राप्तेविभक्तौलिङ्गविशिष्टाऽग्रहणं। सखी। सख्यौ। सख्यइत्यादिगौरीवत्। अङ्यन्तत्वान्नसुलोपः।

लक्ष्मीः । शेषङ्गौरीवत् । एवन्तरीतन्त्र्यादयः ॥ स्त्री । हे स्त्रि ॥ स्त्रियः । ६ । ४ । ७९ । स्त्रीशब्दस्येयङ् स्यादजादौ प्रत्यये परे । स्त्रियौ । स्त्रियः ॥ वाम्शसोः । ६ । ४ । ८० । अमि शसि च स्त्रिया इयङ् वा स्यात् । स्त्रीं । स्त्रियं । स्त्रियौ । स्त्रियः । स्त्रीः । स्त्रिया । स्त्रियै । स्त्रियाः २ । स्त्रियोः । परत्वान्नुट् । स्त्रीणां । स्त्रियां । स्त्रियोः । स्त्रीषु । स्त्रियमतिक्रान्तः । अतिस्त्रिः । अतिस्त्रियौ । गुणनाभावौत्वनुड्ङिः परत्वात्पुंसि बाध्यते । क्लीबे नुमा च स्त्रीशब्दस्येयङित्यवधार्य्यतां ॥ १ ॥ जसि च । अतिस्त्रयः । हे अतिस्त्रे । अतिस्त्रियौ । अतिस्त्रयः । वाम्शसोः । अतिस्त्रिं । अतिस्त्रियं । अतिस्त्रियौ । अतिस्त्रियः । अतिस्त्रीन् । अतिस्त्रिणा । घेर्ङिति । अतिस्त्रये । अतिस्त्रेः २ । अतिस्त्रियोः २ । अतिस्त्रीणां । अच्च घेः । अतिस्त्रौ । ओम्यैःकारे च नित्यं स्यादम्शसोस्तु विभाषया । इयादेशोऽचि नाऽन्यत्र स्त्रियाः पुंस्युपसर्ज्जने । क्लीबे तु नुम् । अतिस्त्रि । अतिस्त्रिणी । अतिस्त्रीणि । अतिस्त्रिणा । अतिस्त्रिणे । ङेप्रभृतावजादौ वक्ष्यमाणपुंवद्भावात्पक्षे प्राग्वद्रूपं । अतिस्त्रये । अतिस्त्रिणे । अतिस्त्रेः ॥ २ ॥ अतिस्त्रिणः । अतिस्त्रियोरित्यादि । स्त्रियान्तु प्रायेण पुंवत् । शसि । अतिस्त्रीः । अतिस्त्रिया । ङिति ह्रस्वश्चेति ह्रस्वान्तत्वप्रयुक्तो विकल्पः । अस्त्रीति तु इयङुवङ्स्थानावित्यस्यैव पर्युदासः । तत्सम्बन्धस्यैव चानुवृत्तेः । दीर्घस्यायं निषेधो न तु ह्रस्वस्य । अतिस्त्रियै । अतिस्त्रये । अतिस्त्रियाः २ । अतिस्त्रीणां । अतिस्त्रियां । अतिस्त्रौ । श्रीः । श्रियौ । श्रियः ॥ नेयङुवङ्स्थानावस्त्री । १ । ४ । ४ । इयङुवङोः स्थितिर्ययोस्तावीदूतौ नदीसंज्ञौ न स्तो न तु स्त्री । हे श्रीः । श्रियौ । श्रियै । श्रिये । श्रियाः । श्रियः ॥ वामि । १ । ४ । ५ । इयङुवङ्स्थानौ स्त्र्याख्यौ यू आमि वा नदीसंज्ञौ स्तो न तु स्त्री । श्रीणां । श्रियां । श्रियि । श्रियां । प्रधीशब्दस्य तु वृत्तिकारादीनां मते लक्ष्मीवद्रूपं । पदान्तरं विनापि स्त्रियां वर्त्तमानत्वं नित्यस्त्रीत्वमिति स्वीकारात् । लिङ्गान्तरानभिधायकत्वन्तदिति कैयटमते पुंवद्रूपं । प्रकृष्टा धीरिति विग्रहे तु लक्ष्मीवत् । अमिशसि च । प्रध्यम्प्रध्यः इति विशेषः । सुष्टु धीर्य्यस्याः सुष्टु ध्यायतीवेति विग्रहे वृत्तिकारमते सुधीश्रीवत् । मतान्तरे पुंवत् । सुष्टुधी

रिति विग्रहे तु श्रीवदेव । ग्रामणीः पुंवत् । ग्रामनयनस्योत्सर्गतः पुंधर्म्मतया पदान्तरं विनापि स्त्रियामप्रवृत्तेः । एवं खल
प्वादेरपि पुंधर्म्मत्वमौत्सर्गिकं बोध्यं । धेनुर्म्मतिवत् ॥ स्त्रियाञ्च । ७ । १ । ९६ । स्त्रीवाची क्रोष्टुशब्दस्तृजन्तवद्रूपं
लभते ॥ ऋन्नेभ्यो ङीप् । ४ । १ । ५ । ऋदन्तेभ्यो नान्तेभ्यश्च स्त्रियां ङीप् स्यात् । क्रोष्ट्री । क्रोष्ट्र्यौ । क्रोष्ट्र्यः । वधूर्गौरीव
त् । भूः श्रीवत् । हे सुभ्रूः । कथन्तर्हि हा पितः क्वासि हे सुभ्रु इति भट्टिः । प्रमाद एवायमिति बहवः । खलपूः पुंवत् । पुन
र्भूः । दृन्करेति यण् । उवङो बाधनान्नेयङुवङिति निषेधो न । हे पुनर्भु । पुनर्भ्वै । पुनर्भ्वौ । पुनर्भ्वः ॥ एकाजुत्तरपदे
णः । ८ । ४ । १२ । एकाऽजुत्तरपदं यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिस्थस्य नस्य
नित्यं णत्वं स्यात् । आरम्भसामर्थ्यान्नित्यत्वे सिद्धे पुनर्ग्रहणं स्पष्टार्थं । यणो बाधित्वात् परत्वान्नुट् । पुनर्भूणां । वर्षाभूः । भे
कजातौ नित्यस्त्रीत्वाऽभावात् । हे वर्षाभूः । कैयटमते । मतान्तरे तु हे वर्षाभु । पुनर्नवायान्तु हे वर्षाभु । भेक्याम्पुनर्नवायां
स्त्री वर्षाभूर्द्दर्दुरे पुमानिति [illegible]टवः । वर्षाभ्वश्च । वर्षाभ्वौ । वर्षाभ्वः । स्वयम्भूः पुंवत् ॥ नषट्स्वस्रादिभ्यः । ४ । १ । १० ।
। षट्संज्ञकेभ्यः स्वस्रादिभ्यश्च ङीप्टापौ न स्तः । स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा । याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय
उदाहृताः ॥ १ ॥ अप्तृन्निति दीर्घः । स्वसा । स्वसारौ । स्वसारः । मातापितृवत् । शसि मातॄः । द्यौर्गोवत् । राः पुंवत् ।
नौर्ग्लौवत् ॥*॥ इत्यजन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥*॥ अतोऽम् । ७ । १ । २४ । अतोऽङ्गात् क्लीबात् स्वमोरम् स्यात् । अमि पूर्वः । ज्ञानं ।
एङ्ह्रस्वादिति हल्मात्रलोपः । हे ज्ञान ॥ नपुंसकाच्च । ७ । १ । १९ । क्लीबात्परस्यौङः शी स्यात् । भसंज्ञायां ॥ यस्येति च
। ६ । ४ । १४८ । भस्येवर्णावर्णयोर्लोपः स्यादीकारे तद्धिते च परे । इत्यकारलोपे प्राप्ते । औङः श्यां प्रतिषेधो वक्तव्यः ॥
*॥ ज्ञाने ॥ जश्शसोः शिः । ७ । १ । २० । क्लीबादनयोः शिः स्यात् ॥ शि सर्वनामस्थानं । १ । १ । ४२ । शिइत्येतदुक्तसं
ज्ञं स्यात् ॥ नपुंसकस्य झलचः । ७ । १ । ७२ । झलन्तस्याऽजन्तस्य च क्लीबस्य नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने परे । उपधा

दीर्घः। ज्ञानानि। पुनस्तद्वत्। शेषंरामवत्। एवन्धनवनफलादयः॥ अद्ड्डतरादिभ्यःपञ्चभ्यः। ७। १। २५। एभ्यःक्लीबेभ्यःस्वमोरद्डादेशस्स्यात्॥ टेः। ६। ४। १४३। डितिपरेभस्यटेर्लोपस्स्यात्। वावसाने। कतरत्। कतरद्। कतरे। कतराणि। भस्येतिकिं। पञ्चमः। टेर्लुप्तत्वात्प्रथमयोरितिपूर्वसवर्णदीर्घएङ्ह्रस्वादितिसम्बुद्धिलोपश्चनभवति। हेकतरत्। पुनस्तद्वत्। शेषम्पुम्वत्। कतमत्। इतरत्। अन्यत्। अन्यतरत्। अन्यतमशब्दस्यतु। अन्यतममित्येव। एकतरात्प्रतिषेधोवक्तव्यः॥ * ॥ एकतरं। सेरमादेशेकृतेसन्निपातपरिभाषयानजरस्। अजरं। अजरमी। अजरे। परत्वाज्जरसिकृतेरुजन्तत्वान्नुम्॥ सान्तमहतस्संयोगस्य। ६। ४। १०। सान्तसंयोगस्यमहतश्चयोनकारस्तस्योपधायादीर्घस्स्यादसम्बुद्धौसर्वनामस्थानेपरे। अजरांसि। अजराणि। अमिनुकोऽपवादःमस्तस्मादपवादाधित्वापरत्वाज्जरस्। नतस्सन्निपातपरिभाषयानुक्। अजरसं। अजरं। अजरसी। अजरे। अजरांसि। अजराणि। शेषम्पुम्वत्। पद्दन्निति हृदयोदकास्यानांहृद्उदन्आसन्। हृन्दि। हृदा। हृद्भ्यामित्यादि। उदानि। उद्ना। उदभ्यामित्यादि। आसानि। आस्ना। आसभ्यामित्यादि। मांसि। मांसा। मांभ्यामित्यादि। वस्तुतस्तुप्रभृतिग्रहणम्प्रकारार्थमित्युक्तं। अतएवभाष्येमांस्पचन्याउखायाइत्युदाहृतं। अयस्मयादित्वेनेनभत्वात्संयोगान्तलोपोन। पद्दन्नित्यत्रहिछन्दसीत्यनुवर्तितंवृत्तौ। तथाप्यपोभिरित्यत्रमासश्छन्दसीतिवार्तिकेछन्दोग्रहणसामर्थ्याल्लोकेपिक्वचिदितिकैयटोक्तरीत्याप्रयोगमनुसृत्यपदादयःप्रयोक्तव्याइतिबोध्यम्॥ ह्रस्वोनपुंसकेप्रातिपदिकस्य। १। २। ४७। क्लीबेप्रातिपदिकस्याऽजन्तस्यह्रस्वस्स्यात्। श्रीपंज्ञानवत्। श्रीपाय। अत्रसन्निपातपरिभाषयाआतोधातोरित्याकारलोपोन॥ स्वमोर्नपुंसकात्। ७। १। २३। क्लीबादङ्गात्परयोःस्वमोर्लुक्स्यात्। वारि॥ इकोऽचिविभक्तौ। ७। १। ७३। इगन्तस्यक्लीबस्यनुमागमस्स्यादचिविभक्तौ। वारिणी। वारीणि। नलुमतेतिनिषेधस्यानित्यत्वात्पक्षेसम्बुद्धिनिमित्तोगुणः। हेवारि। हेवारे। आङोना। वारिणा। घे

ङित्तीतिगुणेप्राप्ते। वृद्ध्यौत्वतृज्वद्भावगुणेभ्योनुम्पूर्वविप्रतिषेधेन ॥ * ॥ वारिणे। वारिणः। वारिणोः। नुमचिरेतिनु
ङ्नामीतिदीर्घः। वारीणां। वारिणि। वारिणोः। हलादौहरिवत् ॥ तृतीयादिषुभाषितपुंस्कम्पुंवद्गालवस्य ॥ ७। १
। ७४। प्रवृत्तिनिमित्तैक्येभाषितपुंस्कमिगन्तंक्लीवंपुंवद्वास्याट्टादावचि। अनादये। अनादिने। इत्यादि। शेषम्वारिवत्
। पीलुर्वृक्षस्तत्फलम्पीलुतस्मैपीलुने। अत्रनपुंवत्। प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् ॥ अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः। ७
। १। ७५। एषामनङ्स्याट्टादावचिसचोदात्तः ॥ अल्लोपोनः। दध्ना। दध्ने। दध्नः। दध्नोः२। दध्नां। दध्नि। दध
नि। शेषम्वारिवत्। एवमस्थिसक्थ्यक्षि। तदन्तस्याप्यनङ्। अतिदध्ना। सुधि। सुधिनी। सुधीनि। हेसुधे। हे
सुधि। सुधिया। सुधिना। सुधियां। सुधीनां। प्रध्या। प्रधिना। मधु। मधुनी। मधूनि। हेमधो। हेमधु। एव
मम्ब्वादयः। सानुशब्दस्यस्नुर्वा। स्नुनि। सानूनि। प्रियक्रोष्टु। प्रियक्रोष्टुनी। तृज्वद्भावात्पूर्वविप्रतिषेधेननुम्। प्रियक्रो
ष्टूनि। टादौपुंवत्पक्षे प्रियक्रोष्ट्रा। प्रियक्रोष्टुना। प्रियक्रोष्ट्रे। प्रियक्रोष्टवे। अन्यत्रतृज्वद्भावात्पूर्वविप्रतिषेधेननुमेव
। प्रियक्रोष्टुना। प्रियक्रोष्टुने। नुमचिरेतिनुट्। प्रियक्रोष्टूनां। सुलु। सुलुनी। सुलूनि। पुनस्तद्वत्। सुलुना। सु
ल्वा। धातृ। धातृणी। धातॄणि। हेधातः। हेधातृ। धात्रा। धातृणा। एवंज्ञातृकर्त्रादयः ॥ एचइग्घ्रस्वादेशे। १।
१। ४८। आदिश्यमानेषुह्रस्वेषुमध्येएचइगेवस्यात्। प्रद्यु। प्रद्युनी। प्रद्यूनि। प्रद्युनेत्यादि। इहनपुंवत्। यदि
गन्तम्प्रद्युइतितस्यभाषितपुंस्कत्वाऽभावात्। एवमग्रेपि। प्ररि। प्ररिणी। प्ररीणि। प्ररिणा। एकदेशविकृतस्याऽनन्य
त्वाद्रायोहलीत्यात्वं। प्रराभ्यां। प्रराभिः। नुमचिरेतिनुट्स्यात्वेप्रराणामितिमाधवः। वस्तुतस्तुसन्निपातपरिभाषयानुट्यात्व
न। नामीतिदीर्घस्त्वारम्भसामर्थ्यात्परिभाषावाध्यतइत्युक्तं। प्ररीणां। सुनु। सुनुनी। सुनूनि। सुनुना। सुनुने।
इत्यादि ॥ * ॥ इत्यजन्तनपुंसकलिङ्गाः ॥ * ॥ होढः। ८। २। ३१। हस्यढस्याज्झलिपदान्तेच। हलन्त्यावि

तिसुलोपः। पदान्तत्वाड्ढस्यढः। जश्त्वचर्त्वे। लिट्। लिड्। लिहौ। लिहः। लिहं। लिहौ। लिहः। लिहा। लि
ड्भ्यां। लिट्सु। लिट्त्सु॥ दादेर्धातोर्घः। ८। २। ३२। उपदेशेदादेर्धातोर्हस्यघःस्याज्झलिपदान्तेच। उपदे
शेकिं। अधोगित्यत्रयथास्यात्। दामलिहमात्मानमिच्छतिदामलिह्यति। ततःक्विपिदामलिट्। अत्रमाभूत्॥ एकाचोब
शोभष्झषन्तस्यस्ध्वोः। ८। २। ३७। धातोरवयवोयएकाच्झषन्तस्तदवयवस्यबशःस्थानेभष्स्यात्सकारेध्वशब्देपदा
न्तेच। एकाचोधातोरितिसामानाधिकरण्येनाऽन्वयेतुइहनस्यात्। गर्द्दभमाऽऽचष्टेगर्द्दभयति। ततःक्विपिणिलोपोगर्द्द
प्। झलीतिनिवृत्तम्। स्ध्वोर्ग्रहणसामर्थ्यात्तेनेहन। दुग्धं। दोग्धा। व्यपदेशिवद्भावेनधात्ववयवत्वाद्भष्भावःजश्त्वचर्त्वे
। धुक्। धुग्। दुहौ। दुहः। घत्वचर्त्वे। धुक्षु॥ वाद्रुहमुहष्णुहष्णिहां। ८।२।३३। एषांहस्यवाघस्स्याज्झलिपदान्तेच
। पक्षेढः। ध्रुक्। ध्रुग्। ध्रुट्। ध्रुड्। द्रुहौ। द्रुहः। ध्रुग्भ्यां। ध्रुड्भ्यां। ध्रुक्षु। ध्रुट्सु। ध्रुट्त्सु। एवंमुहष्णुहष्णिहां॥ इ
ग्यणःसम्प्रसारणं। १। १। ४५। यणःस्थानेप्रयुज्यमानोयइक्ससम्प्रसारणसंज्ञस्स्यात्॥ वाहऊठ्। ६। ४। १३२। भ
स्यवाहस्सम्प्रसारणमूठ्स्यात्॥ सम्प्रसारणाच्च। ६।१।१०८। सम्प्रसारणादचिपूर्वरूपमेकादेशस्स्यात्। एत्येधत्यूठ्सु
। विश्वौहः। विश्वौहेत्यादि। छन्दस्येवण्विरितिपक्षेणिजन्ताद्विच्॥ चतुरनडुहोराऽऽमुदात्तः। ७।१।९८। अनयोरा
ऽऽम्स्यात्सर्वनामस्थानेपरेसचोदात्तः॥ सावऽनडुहः। ७।१।८२। अस्यनुम्स्यात्सौपरे। आदित्यधिकाराद्वर्णात्परोयं
नुम्। अतोविशेषविहितेनाऽपिनुमाऽऽम्नबाध्यते। आमाचनुम्नबाध्यते। सोर्लोपः। नुम्विधिसामर्थ्याद्वसुस्रंस्वितिदत्वन्न। सं
योगान्तलोपस्याऽसिद्धत्वान्नलोपोन। अनड्वान्॥ अम्सम्बुद्धौ। ७।१।९९। चतुरनडुहोरम्स्यात्सम्बुद्धौ। आमोऽपवा
दः। हेअनड्वन्। अनड्वाहौ। अनड्वाहः। अनडुहः। अनडुहा॥ वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहांदः। ८।२।७२। सान्तव
स्वन्तस्यस्रंसादेश्चदस्स्यात्पदान्ते। अनडुद्भ्यामित्यादि। सान्तेतिकिंविद्वान्। पदान्तेतिकिं। स्रस्तं। ध्वस्तं॥ सहेःसाडःसः

। ८ । ३ । ५६ । साड्रूपस्य सहेः सस्य मूर्द्धन्यादेशः। तुराषाट्। तुराषाड्। तुरासाहौ। तुरासाहः। तुराषाड्भ्यामित्यादि
॥ तुरं सहते इत्यर्थे छन्दसि सहइति ण्विः। लोके तु साहयतेः क्विप्। अन्येषामपीति पूर्वपदस्य दीर्घः॥ दिव औत्। ७। १।
८४। दिविति प्रातिपदिकस्यौत्स्यात्सौ परे। अल्विधित्वेन स्थानिवत्त्वाऽभावाद्धल्ङ्यादिलोपो न। सुद्यौः। सुदिवौ। सुदि
वः। सुदिवं। सुदिवौ॥ दिव उत्। ६। १। १३१। दिवोऽन्तादेश उकारः स्यात् पदान्ते। सुद्युभ्यां। सुद्युभिः। चत्वा
रः। चतुरः। चतुर्भिः २॥ षट्चतुर्भ्यश्च। ७। १। ५५। षट्संज्ञकेभ्यश्चतुरश्च परस्यामो नुडागमः स्यात्। सुत्वं द्वित्व
ञ्च॥ रोः सुपि। ८। ३। १६। सप्तमीबहुवचने रोरेव विसर्जनीयो नान्यरेफस्य। षत्वस्य द्वित्वे प्राप्ते॥ शरोऽचि। ८
। ४। ४९। अचि परे शरो न द्वे स्तः। चतुर्षु। प्रियचत्वाः। हे प्रियचत्वः। प्रियचत्वारौ। गौणत्वे तु नुण्नेष्यते। प्रियच
तुरां। प्राधान्ये तु स्यादेव। परमचतुर्णां॥ कमलङ्कमलाम्वाचक्षाणः। कमल्। कमलौ। कमलः। कमल्षु॥ मो
नो धातोः। ८। २। ६४। धातोर्मस्य नः स्यात् पदान्ते। नत्वस्याऽसिद्धत्वान्नलोपो न। प्रशाम्यतीति। प्रशान्। प्रशामौ। प्र
शामः। प्रशान्भ्यामित्यादि॥ किमः कः। ७। २। १०३। किमः कः स्याद्विभक्तौ। अकच्सहितस्याप्ययमादेशः। कः।
कौ। के। कं। कौ। कान्। इत्यादि। सर्ववत्॥ इदमो मः। ७। २। १०८। इदमो मस्य मः स्यात्सौ परे। त्यदाद्य
त्वाऽपवादः॥ इदोऽय् पुंसि। ७। २। १११। इदम इदः स्थानेऽय् स्यात्सौ पुंसि सोर्लोपः। अयं। त्यदाद्यत्वम्पररूपत्वञ्च
॥ दश्च। ७। २। १०९। इदमो दस्य मः स्याद्विभक्तौ। इमौ। इमे। त्यदादेः सम्बोधनं नास्तीत्युत्सर्गः॥ अनाप्यकः
। ७। २। ११२। अककारस्येदम इदोऽन् स्यादापि विभक्तौ। आबिति टाइत्यारभ्य सुपः पकारेण प्रत्याहारः। अनेन॥
हलि लोपः। ७। २। ११३। अककारस्येदम इदो लोपः स्यादापि हलादौ। नानर्थकेऽलोन्त्यविधिरनभ्यासविकारे॥
आद्यन्तवदेकस्मिन्। १। १। २१। एकस्मिन् क्रियमाणं कार्य्यमादाविवाऽन्तइव स्यात्। आभ्यां॥ नेदमदसोरकोः।

। ७ । १ । ११ । अककारयोरिदमऽदसोभिसऐस्नस्यात् । एत्वं । एभिः । अत्वंनित्यत्वात्ङेस्मैपश्चाद्धलिलोपः । अस्मै । आभ्यां । एभ्यः । अस्मात् । आभ्यां । एभ्यः । अस्य । अनयोः । एषां । अस्मिन् । अनयोः । एषु । ककारयोगेतु अयकं । इमकौ । इमके । इमकं । इमकौ । इमकान् । इमकेन । इमकाभ्यां । इमकैः ॥ इदमोऽन्वादेशेऽशनुदात्तस्तृतीयादौ । २ । ४ । ३२ । अन्वादेशविषयस्येदमोऽनुदात्तोऽश् आदेशस्स्यात्तृतीयादौ । अश्वचनंसाकच्कार्थं ॥ द्वितीयाटौस्स्वेनः । २ । ४ । ३४ । द्वितीयायांटौसोश्चपरतइदमेतदोरेनादेशस्स्यादन्वादेशे । किञ्चित्कार्य्यंविधातुमुपात्तस्यकार्य्यान्तरंविधातुम्पुनरुपादानमन्वादेशः । यथाऽनेनव्याकरणमधीतं । एनंछन्दोऽध्यापयेति । अनयोःपवित्रंकुलं । एनयोःप्रभूतंस्वमिति । एनं । एनौ । एनान् । एनेन । एनयोः । एनयोः । गणयतेर्विच् । सुगण् । सुगणौ । सुगणः । सुगण्ट्सु । सुगण्त्सु । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घः । सुगाण् । सुगाणौ । सुगाणः । सुगाण्त्सु । परत्वादुपधादीर्घः । हलङ्याब्भ्यइतिलोपः । नलोपः । राजा ॥ नङिसम्बुद्ध्योः । ८ । २ । ८ । नस्यलोपोनस्यात्ङौसम्बुद्धौच । हेराजन् । ङौतुछन्दस्युदाहरणं । सुपांसुलुगितिङेर्लुक् । निषेधसामर्थ्यात्प्रत्ययलक्षणं । परमेव्योमन् । ङावुत्तरपदेप्रतिषेधोवक्तव्यः ॥ * ॥ चर्मणितिलाअस्यचर्मतिलः । ब्रह्मनिष्ठः । राजानः । राजानं । राजानौ । अल्लोपोऽनः । श्चुत्वं । नन्वल्लोपःस्थानिवत् । पूर्वत्राऽसिद्धेतन्निषेधात् । नापिबहिरङ्गतयाऽसिद्धः । यथोद्देशपक्षेषाष्ठीम्परिभाषाम्प्रतिश्चुत्वस्यासिद्धतयाऽन्तरङ्गाभावेपरिभाषाया अप्रवृत्तेः । ज्ञञोर्ज्ञः । राज्ञः । राज्ञा ॥ नलोपःसुप्स्वरसंज्ञातुग्विधिषुकृति । ८ । २ । २ । सुब्विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृतितुग्विधौच नलोपोऽसिद्धो नान्यत्र । राजाश्वइत्यादौन । इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैस्त्वञ्चन । राजभिः । राज्ञे । राजभ्यां । राजभ्यः । राज्ञः । राज्ञां । राज्ञि । राजनि । प्रतिदीव्यतीतिप्रतिदिवा । प्रतिदिवानौ । प्रतिदिवानः । अस्यभविषयेऽल्लोपेकृते ॥ हलिच । ८ । २ । ७७

। रेफवकारान्तस्यधातोरुपधायाइकोर्दीर्घस्याद्धलि । नचाऽल्लोपस्यस्थानिवत्त्वन्दीर्घविधौतन्निषेधात् । बहिरङ्गपरिभाषानुक्तन्यायेननप्रवर्त्तते । प्रतिदीव्नः । प्रतिदीव्नेत्यादि । यज्वा । यज्वानौ । यज्वानः ॥ नसंयोगाद्वमन्तात् । ६ । ४ । १३७ । वकारमकारान्तसंयोगात्परस्याऽनोऽकारस्यलोपोनस्यात् । यज्वनः । यज्वना । यज्वभ्यामित्यादि । ब्रह्मणः । ब्रह्मणा । ब्रह्मभ्यामित्यादि ॥ इन्हन्पूषार्य्यम्णांशौ । ६ । ४ । १२ । एषांशावेवोपधायादीर्घोनान्यत्र । इतिनिषेधेप्राप्ते ॥ सौच । ६ । ४ । १३ । इन्नादीनामुपधायादीर्घस्यादसम्बुद्धौसौपरे । वृत्रहा । हेवृत्रहन् । एकाजुत्तरपदेणत्वं । वृत्रहणौ । वृत्रहणः । वृत्रहणं । वृत्रहणौ ॥ होहन्तेर्ञ्णिन्नेषु । ७ । ३ । ५४ । ञितिणितिप्रत्ययेनकारेचपरेहन्तेर्हकारस्यकुत्वंस्यात् ॥ हन्तेः । ८ । ४ । २२ । उपसर्गास्थान्निमित्तात्परस्यहन्तेर्नस्यणत्वंस्यात् । प्रहण्यात् ॥ अत्पूर्वस्य । ८ । ४ । २२ । हन्तेरत्पूर्वस्यैवनस्यणत्वंनान्यस्य । प्रघ्नन्ति । योगविभागसामर्थ्यादनन्तरस्यविधिर्वाप्रतिषेधोवेतिन्यायम्बाधित्वा एकाजुत्तरपदेणत्वमपिनिवर्त्तते । नकारेपरेकुत्वविधिसामर्थ्यादल्लोपोनस्थानिवत् । वृत्रघ्नः । वृत्रघ्ना । इत्यादि । यत्तुवृत्रघ्नइत्यादौवैकल्पिकंणत्वंमाधवेनोक्तं । तद्भाष्यवार्त्तिकविरुद्धं । एवंशार्ङ्गिन्यशस्विन्नर्य्यमन्पूषन् । यशस्विन्नितिविन्प्रत्ययेइनोऽनर्थकेपिइन्हन्नित्यत्रग्रहणम्भवत्येव । अनिनस्मन्ग्रहणान्यर्थवताचानर्थकेनचतदन्तविधिम्प्रयोजयन्तीतिवचनात् । अर्य्यमा । अर्य्यमणौ । पूषा । पूषणौ ॥ मघवाबहुलं । ६ । ४ । १२८ । मघवन्शब्दस्यवातृइत्यन्तादेशःस्यात् । ऋटइत् ॥ उगिदचांसर्व्वनामस्थानेऽधातोः । ७ । १ । ७० । अधातोरुगितोनलोपिनोऽञ्चतेश्चनुमागमस्स्यात्सर्वनामस्थानेपरे । उपधादीर्घः । मघवान् । इहदीर्घेकर्त्तव्येसंयोगान्तलोपस्याऽसिद्धत्वन्नभवति । बहुलग्रहणात् । तथाच । श्वन्नुक्षन्निति निपातनान्मघशब्दान्मतुपाचभाषायामपिशब्दद्वयसिद्धिमाश्रित्यैतत्सूत्रम्प्रत्याख्यातमाकरे । हविर्जक्षितिनिश्शङ्कोमखेषुमघवानसावितिभट्टिः । मघवन्तौ । मघवन्तः । हेमघवन् । मघवन्तं । मघवन्तौ ।

मघवतः । मघवता । मघवद्भ्यामित्यादि । तृत्वाऽभावे । मघवा । छन्दसीवनिपौचेतिवनिवन्तम्मघोदात्तञ्छन्दस्येव । अ
न्तोदात्तन्तुलोकेपीतिविशेषः । मघवानौ । मघवानः । सुटिराजवत् ॥ श्वयुवमघोनामतद्धिते । ६ । ४ । १३३ । अ
न्नन्तानाम्भसंज्ञकानामेषामतद्धितेपरेसम्प्रसारणंस्यात् । सम्प्रसारणाच्च । आद्गुणः । मघोनः । अन्नन्तानाङ्किं । मघ
वतः । मघवता । स्त्रियांमघवती । अतद्धितेकिं । माघवनं । मघोना । मघवभ्यामित्यादि । शुनः । शुना । श्वभ्यामित्या
दि । युवन्शब्देवस्योत्वेकृते ॥ नसम्प्रसारणेसम्प्रसारणं । ६ । १ । ३७ । सम्प्रसारणेपरतःपूर्वस्ययणःसम्प्रसारणंन
स्यात् । इतियकारस्यनेत्वं । अतएवज्ञापकादन्त्यस्ययणःपूर्वंसम्प्रसारणं । यूनः । यूना । युवभ्यामित्यादि । अर्वा । हे
अर्वन् ॥ अर्वणस्त्रसावनञः । ६ । ४ । १२७ । नञारहितस्याऽर्वन्नन्तस्याऽङ्गस्यतृइत्यन्तादेशस्स्यान्नतुसौ । उगित्त्वा
न्नुम् अर्वन्तौ । अर्वन्तः । अर्वन्तं । अर्वन्तौ । अर्वतः । अर्वता । अर्वद्भ्यामित्यादि । अनञःकिंअनर्वायज्ववत् ॥ पथिम
थ्यृभुक्षामात् । ७ । १ । ८५ । एषामाकारोन्तादेशस्स्यात्सौपरे । आआदितिप्रश्लेषेणशुद्धायाएवआत्त्वविधानान्नानुनासि
कः ॥ इतोऽत्सर्वनामस्थाने । ७ । १ । ८६ । पथ्यादेरिकारस्याऽकारस्स्यात्सर्वनामस्थानेपरे ॥ थोन्थः । ७ । १ । ८७
। पथिमथोस्थस्यन्थादेशस्स्यात्सर्वनामस्थानेपरे । पन्थाः । पन्थानौ । पन्थानः । पन्थानं । पन्थानौ ॥ भस्यटेर्लोपः । ७
। १ । ८८ । भसंज्ञस्यपथ्यादेष्टेर्लोपस्स्यात् । पथः । पथा । पथिभ्यामित्यादि । एवम्मन्थाः । ऋभुक्षाः । स्त्रियान्नान्तल
क्षणेङीपिभत्वाट्टिलोपः । सुपथीनगरी । अन्तभुक्षीसेना । आत्वन्नपुंसकेनभवति । नलुमतेतिप्रत्ययलक्षणनिषेधात् ।
सुपथिवनं । सम्बुद्धौनपुंसकानान्नलोपोवावाच्यः ॥ * ॥ हेसुपथिन् । हेसुपथि । नलोपस्सुप्स्वरेतिनलोपस्याऽसिद्ध
त्वाद्ध्रस्वस्यगुणोनद्विवचनेभत्वाट्टिलोपः । सुपथी । शौसर्वनामस्थानत्वात् । सुपन्थानि । पुनरपि । सुपथि । सुप
थी । सुपन्थानि । सुपथा । सुपथे । सुपथिभ्यामित्यादि ॥ ष्णान्तापट् । १ । १ । २४ । षान्तानान्ताचसंख्याषट्

संज्ञा स्यात्। षड्भ्यो लुक्। पञ्च२। संख्या किं। विप्रुषः। पामानः। शतानि सहस्राणीत्यत्र संनिपातपरिभाषया न लुक्। सर्वनामस्थानसंनिपातेन कृतस्य नुमस्तद्विघातकत्वात्। पञ्चभिः। पञ्चभ्यः२। षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट्॥ नोपधायाः।६।४।७। नान्तस्योपधाया दीर्घः स्यान्नामि परे। नलोपः। पञ्चानां। पञ्चसु। परमपञ्चानां। गौणत्वे तु न लुक् नुटौ। प्रियपञ्चा। प्रियपञ्चानौ। प्रियपञ्चानः। प्रियपञ्चां। एवं सप्तन् नवन् दशन्॥ अष्टन आ विभक्तौ।७।२।८४। अष्टन आत्वं स्याद्धलादौ विभक्तौ॥ अष्टाभ्य औश्।७।१।२१। कृताकारादष्टनः परयोर्जस्शसोरौश् स्यात्। अष्टभ्य इति वक्तव्ये कृतात्वनिर्देशो जस्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति। वैकल्पिकं चेदमष्टन आत्वं अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहणाज्ज्ञापकात्। अष्टौ२। परमाष्टौ। अष्टाभिः। अष्टाभ्यः२। अष्टानां। अष्टासु। आत्वाऽभावे। अष्ट२। इत्यादि पञ्चवत्। गौणत्वे त्वात्वाऽभावे राजवत्। शसि प्रियाष्णः। इह पूर्वस्मादपि विधावल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न ष्टुत्वम्। कार्य्यकालपक्षे वहिरङ्गस्याऽल्लोपस्याऽसिद्धत्वाद्वा। प्रियाष्णा। इत्यादि। जस्शसोरनुमीयमानमात्वं प्राधान्य एव न तु गौणतायां। तेन प्रियाष्टनो हलादावेव वैकल्पिकमात्वं। प्रियाष्टाभ्यां। प्रियाष्टाभिः। प्रियाष्टाभ्यः२। प्रियाष्टासु। प्रियाष्णो राजवत्सर्वं हाहावच्चापरं हलि। भष्भावः। जश्त्वचर्त्वे। भुत्। भुद्। बुधौ। बुधः। बुधा। भुद्भ्यां। भुत्सु॥ ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगुष्णिगञ्चुयुजिक्रुञ्चां च।३।२।५९। एभ्यः क्विन् स्यात्। अलाक्षणिकमपि किंचित्कार्य्यं निपातनाल्लभ्यते निरुपपदाद्युजेः क्विन् स्यात्। कनावितौ॥ कृदतिङ्।३।१।९३। सन्निहिते धात्वधिकारे तिङ्भिन्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः स्यात्॥ वेरऽपृक्तस्य।६।१।६७। अपृक्तस्य वस्य लोपः स्यात्। कृत्तद्धितेति प्रातिपदिकत्वात्स्वादयः॥ युजेरऽसमासे।७।१।७१। युजेः सर्वनामस्थाने नुम् स्यादसमासे। सुलोपः। संयोगान्तस्य लोपः॥ क्विन्प्रत्ययस्य कुः।८।२।६२। क्विन्प्रत्ययो यस्मात्तस्य कवर्गोऽन्तादेशः स्यात्पदान्ते। नस्य कुत्वेनानुनासिको ङकारः। युङ्। नश्चापदान्तस्येति नुमोऽनुस्वारः परसवर्णः। तस्याऽसिद्धत्वाच्चोः कु

रितिकुत्वन्न । युञ्जौ । युञ्जः । युञ्जं । युञ्जौ । युजः । युजा । इत्यादि । असमासेकिं ॥ चोः कुः । ८ । २ । ३० । चवर्गस्य कवर्गः स्याज्झलि पदान्ते च । इतिकुत्वं । क्विन्प्रत्ययस्येति कुत्वस्याऽसिद्धत्वात् । सुयुक् । सुयुग् । सुयुजौ । सुयुजः । युजेरिति धातुपाठपठितेकारविशिष्टस्याऽनुकरणं न त्विकानिर्देशः । तेनेह न युज्यते समाधत्ते । इनियुक् । युजसमाधौ दैवादिक आत्मनेपदी संयोगान्तलोपः । खन् । खञ्जौ । खञ्जः । इत्यादि । व्रश्चेतिषत्वं । जश्त्वचर्त्वे । राट् । राड् । राजौ । राजः । राट्सु । राड्सु । एवम्बिभ्राट् । देवेट् । देवेजौ । विश्वसृट् । इह यजिसृज्योः कुत्वं नेति क्वौ वक्ष्यते । परिमृट् । षत्वविधौ राजिसाहचर्य्यात् टुभ्राजृदीप्तावितिफणादिरेव गृह्यते । यस्तु एजृभ्राजृदीप्ताविति तस्य कुत्वमेव । विभ्राक् । विभ्राग्भ्यामित्यादि ॥ परौव्रजेः षः पदान्ते ॥ * ॥ * ॥ * ॥ परावुपपदे व्रजेः क्विप् स्याद्दीर्घश्च पदान्तविषये षत्वञ्च । परित्यज्य सर्वं व्रजतीति परिव्राट् । परिव्राजौ । परिव्राजः ॥ विश्वस्य वसुराटोः । ६ । ३ । १२८ । विश्वशब्दस्य दीर्घः स्याद्वसौ राट्शब्दे च परे । विश्वं वसुर्यस्य विश्वावसुः । राटिति पदान्तोपलक्षणार्थं । चर्त्वमविवक्षितम् । विश्वाराट् । विश्वराजौ । विश्वराजः । विश्वाराड्भ्यामित्यादि ॥ स्कोः संयोगाद्योरन्ते च । ८ । २ । २९ । पदान्ते झलि च परे यः संयोगस्तदाद्योः सकारककारयोर्लोपः स्यात् । भृट् । भृड् । सस्य श्चुत्वेन शः । तस्य जश्त्वेन जः । भृज्जौ । भृज्जः । ऋत्विगित्यादिना ऋतावुपपदे युजेः क्विन् क्विन्नन्तत्वात् कुत्वं । ऋत्विक् । ऋत्विग् । ऋत्विजौ । ऋत्विजः । रात्सस्येति नियमान्न संयोगान्तस्य लोपः । ऊर्क् । ऊर्ग् । ऊर्ज्जौ । ऊर्ज्जः । त्यदाद्यत्वं पररूपत्वञ्च ॥ तदोः सः सावनन्त्ययोः । ७ । २ । १०६ । त्यदादीनां तकारदकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात्सौ । स्यः । त्यौ । त्ये । त्यं । त्यौ । त्यान् । सः । तौ । ते । परमसः । परमतौ । परमते । द्विपर्य्यन्तानामित्येव । नेह । त्वं । न च तकारोच्चारणसामर्थ्यान्नेति वाच्यं । अतित्वमिति गौणे चरितार्थत्वात् । संज्ञायाङ्गौणत्वे चात्व सत्वे न । त्यद् । त्यदौ । त्यदः । अतित्यद् । अतित्यदौ । अतित्यदः । यः । यौ । ये । एषः । एतौ । एते । अन्वादेशेतु । एनं । एनौ

। एनान् । एनेन । एनयोः२ ॥ ङेप्रथमयोरम् । ७ । १ । २८ । युष्मदस्मद्भ्याम्परस्य ङे इत्येतस्य प्रथमाद्वितीययोश्चा
मादेशस्स्यात् ॥ मपर्य्यन्तस्य । ७ । २ । ९१ । इत्यधिकृत्य ॥ त्वाहौसौ । ७ । २ । ९४ । युष्मदस्मदोर्म्मपर्य्यन्तस्य त्व अह इ
त्येतावादेशौ स्तः सौ परे ॥ शेषे लोपः । ७ । २ । ९० । आत्वयत्वनिमित्तेतरविभक्तौ परतो युष्मदस्मदोरन्त्यस्य लोपस्स्यात्
। अतो गुणे । अमि पूर्वः । त्वं । अहं । ननु त्वं स्त्री अहं स्त्री इत्यत्र त्व अम् अह अम् इति स्थिते । अमि पूर्वरूपत्वं परमपि बाधित्वा
ऽन्तरङ्गत्वाट्टाप् प्राप्नोति । सत्यं । अलिङ्गे युष्मदस्मदी तेन स्त्रीत्वाऽभावान्न टाप् । यद्वा शेष इति सप्तमी स्थानित्वेऽधिकर
णत्वविवक्षया तेन मपर्य्यन्ताच्छेषस्य अद इत्यस्य लोपस्स्यात् । स च परोऽप्यन्तरङ्गे अतो गुणे कृते प्रवर्त्तते । अदन्तत्वाऽभावा
न्न टाप् । परमत्वं । परमाहं । अतित्वं । अत्यहं ॥ युवावौ द्विवचने । ७ । २ । ९२ । द्वयोरुक्तौ युष्मदस्मदोर्म्मपर्य्यन्त
स्य युवावौ स्तो विभक्तौ ॥ प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां । ७ । २ । ८८ । इह युष्मदस्मदोराकारोऽन्तादेशः स्यात् । औङी
त्येव सुवचं । भाषायां किं । युवम्वस्त्राणि । युवां । आवां । मपर्य्यन्तस्य किं । साकच्कस्य माभूत् । युवकां । आवकां । त्वया
मयेत्यत्र चत्वाम्येति माभूत् । युवकाभ्यामावकाभ्यामिति च न सिद्ध्येत् ॥ यूयवयौ जसि । ७ । २ । ९३ । स्पष्टं । यूयं । वयं
। परमयूयं । परमवयं । अतियूयं । अतिवयं । इह शेषे लोपोऽन्त्यलोप इति पक्षे जसः शी प्राप्तः । अङ्गकार्य्ये कृते पुनर्नाऽ
ङ्गकार्य्यमिति न भवति । ङेप्रथमयोरित्यत्र मकारान्तरम्प्रश्लिष्य अम्मान्त एवावशिष्यते । ननु विक्रियत इति व्याख्यानाद्वा ॥
त्वमावेकवचने । ७ । २ । ९७ । एकवचनस्योक्तौ युष्मदस्मदोर्म्मपर्य्यन्तस्य त्वमौ स्तो विभक्तौ ॥ द्वितीयायाञ्च । ७ । २ ।
८७ । युष्मदस्मदोराकारस्स्यात् । त्वां । मां । युवां । आवां ॥ शसोन । ७ । १ । २९ । नेत्यविभक्तिकं । युष्मदस्मद्भ्यां
परस्य शसो नकारस्स्यात् अमोऽपवादः । आदेः परस्य । संयोगान्तस्य लोपः । युष्मान् । अस्मान् ॥ योऽचि । ७ । २ । ८९ ।
अनयोर्य्यकारादेशस्स्यादनादेशेऽजादौ परतः । त्वया । मया ॥ युष्मदस्मदोरनादेशे । ७ । २ । ८६ । अनयोराकारस्स्या

दनादेशेहलादौविभक्तौ । युवाभ्यां । आवाभ्यां । युष्माभिः । अस्माभिः ॥ तुभ्यमह्यौङयि । ७ । २ । ९५ । अनयोर्म्म
पर्य्यन्तस्यतुभ्यमह्यौस्तोङयि । अमादेशः । शेषेलोपः । तुभ्यं । मह्यं । परमतुभ्यं । परममह्यं । अतितुभ्यं । अतिमह्यं ।
युवाभ्यां । आवाभ्यां ॥ भ्यसोभ्यम् । ७ । १ । ३० । भ्यसोभ्यम्अभ्यम्वाआदेशस्स्यात् । आद्येशेषेलोपस्याऽन्त्यलोपएव ।
तत्वाऽङ्गवृत्तपरिभाषयाएत्वन्न । अभ्यमतुपक्षद्वयेपिसाधुः । युष्मभ्यं । अस्मभ्यं ॥ एकवचनस्यच । ७ । १ । ३२ । आभ्यां
पञ्चम्येकवचनस्यअत्स्यात् । त्वत् । मत् । ङसेश्चेतिसुवचं । युवाभ्यां । आवाभ्यां ॥ पञ्चम्याअत् । ७ । १ । ३१ । आभ्यां
पञ्चम्याभ्यसोऽत्स्यात् । युष्मत् । अस्मत् ॥ तवममौङसि । ७ । २ । ९६ । अनयोर्म्मपर्य्यन्तस्यतवममौस्तोङसि ॥ युष्मद
स्मद्भ्यांङसोऽश् । ७ । १ । २७ । तव । मम । युवयोः । आवयोः ॥ सामआकम् । ७ । १ । ३३ । आभ्याम्परस्यसामआ
कम्स्यात् । भाविनस्सुटोनिवृत्त्यर्थंससुट्कनिर्देशः । युष्माकं । अस्माकं । त्वयि । मयि । युवयोः । आवयोः । युष्मासु । अ
स्मासु । समस्यमानेद्व्येकत्ववाचिनीयुष्मदस्मदी । समासार्थोऽन्यसंख्यश्चेत्स्तोयुवावौत्वमावपि ॥ १ ॥ सुजस्ङेङस्सुपरतः
आदेशास्स्युस्सदैवते । त्वाहौयूयवयौतुभ्यमह्यौतवममावपि २ । एतेपरत्वाद्बाधन्तेयुवावौविषयेस्वके । त्वमावपिप्रबाधन्तेपू
र्वविप्रतिषेधतः ३ । द्व्येकसंख्यस्समासार्थोबह्वर्थेयुष्मदस्मदी । तयोरद्व्येकतार्थत्वान्नयुवावौत्वमौनच ४ । त्वांमाम्वाअतिक्रा
न्तइतिविग्रहे । अतित्वं । अत्यहं । अतित्वां । अतिमां । अतियूयं । अतिवयं । अतित्वां २ । अतिमां २ । अतित्वान् । अति
मान् । अतित्वया । अतिमया । अतित्वाभ्यां ३ । अतिमाभ्यां ३ । अतित्वाभिः । अतिमाभिः । अतितुभ्यं । अतिमह्यं । अतित्वा
भ्यां । अतिमाभ्यां । अतित्वभ्यं । अतिमभ्यं । ङसिभ्यसोः । अतित्वत् २ । अतिमत् २ । भ्यामिप्राग्वत् । अतितव । अतिमम ।
अतित्वयोः । अतिमयोः । अतित्वाकं । अतिमाकं । अतित्वयि । अतिमयि । अतित्वयोः । अतिमयोः । अतित्वासु । अतिमा
सु । युवांआवांवाअतिक्रान्तइतिविग्रहे । सुजस्ङेङस्सुप्राग्वत् । औअम्औट्सुअतियुवां ३ । अत्यावां ३ । अतियुवान् ।

ऽन्यावान्। अतियुवया। अन्यावया। अतियुवाभ्यां। अन्यावाभ्यां३। अतियुवाभिः। अन्यावाभिः। भ्यसि अतियुवभ्यं। अ
न्यावभ्यं। ङसिभ्यसोः। अतियुवत्२। अन्यावत्२। ओसि। अतियुवयोः। अन्यावयोः२। अतियुवाकं। अन्यावाकं। अति
युवयि। अन्यावयि। अतियुवासु। अन्यावासु। युष्मानस्मान्वाऽतिक्रान्तइतिविग्रहे। सुजस्ङेङस्सुप्राग्वत्। औअ
मौट्सु। अतियुष्मां३। अत्यस्मां३। अतियुष्मान्। अत्यस्मान्। अतियुष्मया। अत्यस्मया। अतियुष्माभ्यां३। अत्यस्मा
भ्यां३। अतियुष्माभिः। अत्यस्माभिः। भ्यसि। अतियुष्मभ्यं। अत्यस्मभ्यं। ङसिभ्यसोः। अतियुष्मत्। अत्यस्मत्। ओसि।
अतियुष्मयोः२। अत्यस्मयोः२। अतियुष्माकं। अत्यस्माकं। अतियुष्मयि। अत्यस्मयि। अतियुष्मासु। अत्यस्मासु॥ प
दस्य। ८। १। १६। पदात्। ८। १। १७। अनुदात्तंसर्वमपादादौ। ८। १। १८। इत्यधिकृत्य॥ युष्मदस्म
दोःषष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ। ८। १। २०। पदात्परयोरपादादौस्थितयोरनयोःषष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वान्नावित्या
देशौस्तस्तौचानुदात्तौ॥ बहुवचनस्यवस्नसौ। ८। १। २१। उक्तविधयोरनयोःषष्ठ्यादिबहुवचनान्तयोर्वस्नसौस्तः। वान्ना
वोरपवादः॥ तेमयावेकवचनस्य। ८। १। २२। उक्तविधयोरनयोःषष्ठीचतुर्थ्येकवचनान्तयोस्तेमेएतौस्तः॥ त्वामौ
द्वितीयायाः। ८। १। २३। द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वामाएतौस्तः। श्रीशस्त्वाऽवतुमापीहदत्तात्तेमेपिशर्मसः। स्वा
मीतेमेपिसहरिःपातुवामपिनौविभुः। १। सुखंवान्नौददात्वीशःपतिर्वामपिनौहरिः। सोव्याद्वोनःशिवंवोनोदद्यात्सेव्यो
ऽत्रवःसनः। २। पदात्परयोःकिं। वाक्यादौमाभूत्। त्वाम्पातुमाम्पातु। अपादादौकिं। वेदैरशेषैःसंवेद्योऽस्मान्कृष्णःस
र्वदाऽवतु। स्थग्रहणाच्छ्रूयमाणविभक्तिकयोरेव। नेह। इतियुष्मत्पुत्रोब्रवीति। इत्यस्मत्पुत्रोब्रवीति। समानवाक्येनिघा
तयुष्मदस्मदादेशावक्तव्याः॥*॥ एकतिङ्वाक्यन्तेनेहन। ओदनम्पचतवभविष्यति। इहतुस्यादेव। शालीनान्तेओद
नन्दास्यामीति। एतेवांनावादयआदेशाअनन्वादेशेवावक्तव्याः॥*॥ अन्वादेशेतुनित्यंस्युः। धातातेभक्तोस्ति। धातातवभ

न्नोस्तीतिवा। नञ्चैतेनमइत्येव॥ नचवाहाऽहैवयुक्ते। ८।१।२४। चादिपञ्चकयोगेनैतेआदेशास्युः। हरिस्त्वांमाञ्च
रक्षतु। कथंत्वांमांवानरक्षेदित्यादि। युक्तग्रहणात्साक्षाद्योगेऽयंनिषेधः। परम्परासम्बन्धेतु। आदेशस्स्यादेवहरोहरि
श्चमेस्वामी॥ पश्यार्थैश्चाऽनालोचने। ८।१।२५। अचाक्षुषज्ञानार्थैर्धातुभिर्योगेएतेआदेशानस्युः। चेतसात्वांसमी
क्षते। परम्परासम्बन्धेप्ययंनिषेधः। भक्तस्तवरूपंध्यायति। आलोचनेतुभक्तस्त्वापश्यतिचक्षुषा॥ सपूर्वायाःप्रथमाया
विभाषा। ८।१।२६। विद्यमानपूर्वात्प्रथमान्तात्परयोरनयोरन्वादेशेप्येतेआदेशावास्युः। भक्तस्त्वमप्यहन्तेन। ह
रिस्त्वान्त्रायतेसमांत्वामेतिवा॥ सामन्त्रितं। २।३।४८। सम्बोधनेयाप्रथमातदन्तमामन्त्रितसंज्ञंस्यात्॥ आमन्त्रित
म्पूर्वमविद्यमानवत्। ८।१।७२। स्पष्टं। अग्नेतवदेवास्मान्पाहि। अग्नेनयअग्नइन्द्रवरुण। इहयुष्मदस्म
दोरादेशस्तिङन्तनिघातआमन्त्रितनिघातश्चनसर्वदारक्षदेवनइत्यत्रतुदेवेत्यस्याविद्यमानवद्भावेपिततःप्राचीनंरक्षेत्ये
तदाश्रित्यादेशः। एवंइमंमेगङ्गेयमुनेइतिमन्त्रेयमुनइत्यादिभ्यःप्राचीनामन्त्रिताविद्यमानवद्भावेपिमेशब्दमेवाश्रित्यसर्वे
षान्निघातः॥ नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनं। ८।१।७३। विशेष्यंसमानाधिकरणेविशेषणेआमन्त्रिते
परेनाऽविद्यमानवत्स्यात्। हरेदयालोनःपाहिअग्नेतेजस्विन्। सुपात्। सुपाद्। सुपादौ। सुपादः। सुपादं। सु
पादौ॥ पादःपत्। ६।४।१३०। पाच्छब्दान्तंयदङ्गम्भन्तदवयवस्यपाच्छब्दस्यपदादेशस्स्यात्। सुपदः। सुपदा
। सुपाद्भ्यामित्यादि। अग्निंमथ्नातीत्यग्निमत्। अग्निमद्। अग्निमथौ। अग्निमथः। अग्निमद्भ्यामित्यादि। ऋत्विगादि
सूत्रेणाञ्चेःसुप्युपपदेक्विन्॥ अनिदितांहलउपधायाःक्ङिति। ६।४।२४। हलन्तानामनिदितामङ्गानामुपधा
यानस्यलोपस्स्यात्कितिङितिच। उगिदचामितिनुम्॥ संयोगान्तस्यलोपः। नुमोनकारस्यक्विन्प्रत्ययस्यकुरितिकुत्वेनङका
रःप्राङ्। अनुस्वारपरसवर्णौ। प्राञ्चौ। प्राञ्चः। प्राञ्चं। प्राञ्चौ॥ अचः। ६।४।१३८। लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याका

रस्यलोपस्स्यात्॥ चौ। ६। ३। १३८। लुप्ताऽकारनकारेऽञ्चतौ परे पूर्वस्याऽणो दीर्घस्स्यात्। प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्यामित्यादि। प्रत्यङ्। प्रत्यञ्चौ। प्रत्यञ्चः। प्रत्यञ्चं। प्रत्यञ्चौ। अच इति लोपस्य विषयेऽन्तरङ्गोऽपि यण् न प्रवर्त्तते। अकृतव्यूहा इति परिभाषया। प्रतीचः। प्रतीचा। अमुमञ्चतीति विग्रहे। अदस् अञ्च् इति स्थिते॥ विष्वग्देवयोश्च टेरद्र्यञ्चतावप्रत्यये। ६। ३। ९२। अनयोस्सर्वनाम्नश्च टेरद्र्यादेशस्स्यादप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे। अदद्रि अच् इति स्थिते यण्॥ अदसोऽसेर्दादु दो मः। ८। २। ८०। अदसोऽसान्तस्य दात्परस्य उदूतौ स्तो दस्य मश्च। उ इति ह्रस्वदीर्घयोस्समाहारद्वन्द्वः। आन्तरतम्याद्ध्रस्वव्यञ्जनयोर्ह्रस्वो दीर्घस्य च दीर्घः। अमुमुयङ्। अमुमुयञ्चौ। अमुमुयञ्चः। अमुमुयञ्चं। अमुमुयञ्चौ। अमुमुईचः। अमुमुईचा। अमुमुयग्भ्यामित्यादि। मुत्वस्याऽसिद्धत्वान्न यण्। अन्त्यबाधेऽन्त्यसदेशस्येति परिभाषामाश्रित्य परस्यैव मुत्वमदद्र्यतां मते। अदमुयङ्। असेः सकारस्य स्थाने यस्य सः। असेरिति व्याख्यानात्। त्यदाद्यत्वविषय एव मुत्वं। नान्यत्रेति पक्षे अदद्र्यङ्। उक्तञ्च। अदसोऽद्रेः पृथङ्मुत्वं केचिदिच्छन्ति लत्ववत्। केचिदन्त्यसदेशस्य नेत्येकेऽसेर्हि दृश्यत इति। विष्वग्देवयोः किं। अश्वाची। अञ्चतौ किं। विष्वग्युक्। अप्रत्यये किं। विष्वगञ्चनं। अप्रत्ययग्रहणं ज्ञापयति। अन्यत्र धातुग्रहणे तदादिविधिरिति। तेनाऽयस्कारः। अतः कृकमीति सः। उदङ्। उदञ्चौ। उदञ्चः। शसादावचि॥ उद ईत्। ६। ४। १३९। उदश्शात्परस्य लुप्तनकारस्याऽञ्चतेर्भस्याऽकारस्य ईत् स्यात्। उदीचः। उदीचा। उदग्भ्यामित्यादि॥ समः समि। ६। ३। ९३। अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे। सम्यङ्। सम्यञ्चौ। सम्यञ्चः। समीचः। समीचा॥ सहस्य सध्रिः। ६। ३। ९५। अप्रत्ययान्तेऽञ्चतौ परे। सध्र्यङ्॥ तिरसस्तिर्य्यलोपे। ६। ३। ९४। अलुप्ताऽकारेऽञ्चतावप्रत्ययान्ते परे तिरसस्तिर्य्यादेशस्स्यात्। तिर्यङ्। तिर्यञ्चौ। तिर्यञ्चः। तिर्यञ्चं। तिर्यञ्चौ। तिरश्चः। तिरश्चा। तिर्यग्भ्यामित्यादि॥ नाञ्चेः पूजायां। ६। ४। ३०। पूजार्थस्याऽञ्चतेरुपधाया नस्य लोपो न स्यात्। अलुप्तनकारत्वान्न नुम्। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः। न

लोपाऽभावादकारलोपेन। प्राञ्चः। प्राञ्चा। प्राङ्भ्यां। प्राङ्क्षु। प्राङ्षु। एवम्पूजार्थे प्रत्यङ्ङादयः। कुञ्चकौटिल्याल्पीभावयोः। अस्य ऋत्विगादिनानलोपाभावोऽपि निपात्यते। कुङ्। कुञ्चौ। कुञ्चः। कुङ्भ्यामित्यादि। चोः कुः। पयोमुक्। पयोमुग्। पयोमुचौ। पयोमुचः। व्रश्चेति षत्वं। स्कोरिति सलोपः। जश्त्वचर्त्वे। सुवृट्। सुवृड्। सुवृश्चौ। सुवृश्चः। सुवृट्सु। सुवृट्त्सु। मह पूजायां॥ वर्त्तमाने पृषन्महद्बृहज्जगच्छतृवच्च॥ * ॥ * ॥ एते निपात्यन्ते शतृवच्चैषां कार्यं स्यात्। उगित्वान्नुम्। सान्तमहतः इति दीर्घः। मह्यते पूज्यते। महान्। महान्तौ। महान्तः। हे महन्। महतः। महता। महद्भ्यामित्यादि॥ अत्वसन्तस्य चाऽधातोः। ६। ४। १४। अत्वन्तस्योपधाया दीर्घः स्याद्धातुभिन्नाऽसन्तस्य चाऽसम्बुद्धौ सौ परे। परन्नित्यञ्च नुमम्बाधित्वा वचनसामर्थ्यादादौ दीर्घः। ततो नुम्। धीमान्। धीमन्तौ। धीमन्तः। हे धीमन्। शसादौ महद्वत्। धातोरप्यत्वन्तस्य दीर्घः। गोमन्तमिच्छति। गोमानिवाचरतीति वाक्यजन्तादाचारक्विबन्ताद्वा कर्त्तरि क्विप्। उगिदचामिति सूत्रेऽञ्ग्रहणान्नियमार्थं। धातोश्चेदुगित्कार्यन्तर्ह्यञ्चतेरेवेति। तेन स्रत् ध्वत् इत्यादौ न। अधातोरिति तु अधातुभूतपूर्वस्याऽपि नुमर्थं। गोमान्। गोमन्तौ। गोमन्तः। इत्यादि। भातेर्डवतुप्। भवान्। भवन्तौ। भवन्तः। अत्र नास्यात्वन्तत्वाऽभावान्न दीर्घः। भवतीति भवन्॥ उभे अभ्यस्तं। ६। १। ५। षाष्ठद्वित्वप्रकरणे ये द्वे विहिते ते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः॥ नाभ्यस्ताच्छतुः। ७। १। ७८। अभ्यस्तात्परस्य शतुर्नुम् न स्यात्। ददत्। ददद्। ददतौ। ददतः॥ जक्षित्यादयः षट्। ६। १। ६। षड् धातवोऽन्ये जक्षितिश्च सप्तम एतेऽभ्यस्तसंज्ञाः स्युः। जक्षत्। जक्षद्। जक्षतौ। जक्षतः। एवञ्जाग्रत्। दरिद्रत्। शासत्। चकासत्। दीधीवेव्योर्ङित्वेऽपि छान्दसत्वात् प्रायेण परस्मैपदं। दीध्यत्। वेव्यत्। गुप्। गुब्। गुपौ। गुपः। गुब्भ्यामित्यादि॥ त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च। ३। २। ६० । त्यदादिषूपपदेष्वज्ञानार्थाद् दृशेर्धातोः कञ् स्याच्चात् क्विन्॥ आ सर्वनाम्नः। ६। ३। ९१। सर्वनाम्न आकारोऽन्तादे

शस्याद्दृग्दृशवत्तुषु । कुत्वस्याऽसिद्धत्वाद्व्रश्चेति षः । तस्य जश्त्वेन डस्तस्य कुत्वेन गः । तस्य चर्त्वेन पक्षे कः । तादृक् । तादृ
ग् । तादृशौ । तादृशः । षत्वाऽपवादत्वात्कुत्वेन खकार इति कैयटमते । हरदत्तादिमते तु चर्त्वाऽभावपक्षे ख एव श्रूयते । न
नुगः । जश्त्वं प्रति कुत्वस्याऽसिद्धत्वाद्दिगादिभ्यो यदिति निर्देशान्नाऽसिद्धत्वमिति बोध्यं । व्रश्चेति षत्वं । जश्त्वचर्त्वे । विट् ।
विड् । विशौ । विशः । विशं ॥ नशेर्वा । ८ । २ । ६३ । नशेः कवर्गोऽन्तादेशो वा स्यात्पदान्ते । नक् । नग् । नट् । न
ड् । नशौ । नशः । नग्भ्यान्नड्भ्यामित्यादि ॥ स्पृशोऽनुदके क्विन् । ३ । २ । ५८ । अनुदके सुप्युपपदे स्पृशेः क्विन्स्यात् ।
घृतस्पृक् । घृतस्पृग् । घृतस्पृशौ । घृतस्पृशः । क्विन्प्रत्ययो यस्माद्बहुव्रीह्याश्रयणात् । क्विप्यपि कुत्वं । स्पृक् । षडगकाः प्रा
ग्वत् । ञिधृषा प्रागल्भ्ये । अस्माद्दृत्विगादिना क्विन् । द्वित्वमन्तोदात्तत्वञ्च निपात्यते । कुत्वात्पूर्वं जश्त्वेन डः गः कः धृष्णोतीति । द
धृक् । दधृग् । दधृषौ । दधृषः । दधृग्भ्यामित्यादि । रत्नानि मुष्णातीति रत्नमुट् । रत्नमुड् । रत्नमुषौ । रत्नमुषः । षड्भ्यो
लुक् । षट् । षड् । षड्भिः । षड्भ्यः२ । षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट् । अनामिति पर्युदासान्न ष्टुत्वनिषेधः । यरोऽनुनासिक इति विकल्प
स्याधिकप्रत्यये नित्यमिति नित्यवचनान्नित्यमनुनासिकः । षण्णां । षट्सु । षट्त्सु । तदन्तविधिः । परमषट् । परमषण्णां
। गौणत्वे तु प्रियषषः । प्रियषषां । रुत्वं प्रति षत्वस्याऽसिद्धत्वात्ससजुषो रुरिति रुत्वं ॥ र्वोरुपधाया दीर्घ इकः । ८ । २ ।
७६ । रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः स्यात्पदान्ते । पिपठीः । पिपठिषौ । पिपठिषः । पिपठीर्भ्यां । वाशरीति वा वि
सर्जनीयः ॥ नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ५८ । एतैः प्रत्येकं व्यवधानेऽपि इण्कुभ्यां परस्य सस्य मूर्द्धन्यादेशः स्या
त् । ष्टुत्वेन पूर्वस्य षत्वम् । पिपठीःषु । प्रत्येकमिति व्याख्यानादनेकव्यवधाने षत्वं न । निंस्स्व । निंस्से । नुम्ग्रहणन्नुम्स्थानिका
ऽनुस्वारोपलक्षणार्थमिति व्याख्यानान्नेह न । सुहिन्सु । पुंसु । अत एव न शर्ग्रहणेन गतार्थता । रात्सस्येति सलोपे विसर्गः
। चिकीः । चिकीर्षौ । चिकीर्षः । रोः सुपीति नियमान्न विसर्गः । चिकीर्षु । दमेर्डोस् डित्वसामर्थ्याट्टिलोपः । षत्वस्याऽसिद्ध

त्वाद्रुत्वविसर्गौ। दोः। दोषौ। दोषः। पद्दन्निति वा दोषन्। दोष्णः। दोष्णा। दोषः। दोषा। विश् प्रवेशने। समन्तात्
क्विप्। षत्वस्याऽसिद्धत्वात्संयोगान्तलोपः। व्रश्चेति षः। जश्त्वचर्त्वे। विविट्। विविड्। विविषौ। विविषः। स्कोरिति कलो
पः। तट्। तड्। तक्षौ। तक्षः। गोरट्। गोरड्। गोरक्षौ। गोरक्षः। तक्षिरक्षिभ्यां ण्यन्ताभ्यां क्विपि तु स्कोरिति न प्रवर्त्तते
। णिलोपस्य स्थानिवद्भावात्। पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवदिति तु इह नास्ति। तस्य दोषः संयोगादिलोपलत्वणत्वेष्विति निषिद्धं।
तस्मात्संयोगान्तलोप एव। तक्। तग्। गोरक्। गोरग्। स्कोरिति कलोपस्तु प्रति कुत्वस्याऽसिद्धत्वात्। संयोगान्तलोपः। पिप
क्। पिपग्। एवम्बिवक्दिधक्। पिस गतौ। सुष्ठु पेसतीति सुपीः। सुपिसौ। सुपिसः। सुपिसा। सुपीर्भ्यां। सुपी
ष्षु। सुपीःषु। एवं सुतूः। तुस खण्डने। विद्वान्। विद्वांसौ। विद्वांसः। हे विद्वन्। विद्वांसं। विद्वांसौ॥ वसोः सम्प्रसा
रणं। ६। ४। १३१। वस्वन्तस्य भस्य सम्प्रसारणं स्यात्। पूर्वरूपत्वं षत्वम्। विदुषः। विदुषा। वसुस्रंस्विति दत्वम्। विद्व
द्भ्यामित्यादि। सेदिवान्। सेदिवांसौ। सेदिवांसः। सेदिवांसं। अन्तरङ्गोपीडागमः सम्प्रसारणविषये न प्रवर्त्तते। अकृत
व्यूहा इति परिभाषया। सेदुषः। सेदुषा। सेदिवद्भ्यामित्यादि। सान्तमहत इत्यत्र सान्तसंयोगोऽपि प्रातिपदिकस्यैव गृह्य
ते न तु धातोः। महच्छब्दसाहचर्य्यात्। सुष्ठु हिनस्तीति। सुहिन्। सुहिंसौ। सुहिंसः। सुहिन्भ्यां। सुहिन्सु। ध्वत्
। ध्वद्। ध्वसौ। ध्वसः। ध्वद्भ्यां। एवं स्रत्॥ पुंसोऽसुङ्। ७। १। ८९। सर्वनामस्थाने विवक्षितेऽसुङ् स्यात्। उ
कार उच्चारणार्थः। बहुपुंसी इत्यत्र उगितश्चेति ङीब्वक्ष्यते तेन पूर्वोऽडुमसुङिति प्रत्ययस्योगितत्वेनैव नुम् सिद्धेः। पुमान्।
हे पुमन्। पुमांसौ। पुमांसः। पुंसः। पुंसा। पुम्भ्यां। पुम्भिः। पुंसु। ऋदुशनेत्यनङ्। उशना। उशनसौ। उशन
सः। अस्य सम्बुद्धौ वाऽनङ् नलोपश्च वा वाच्यः॥*॥ हे उशनन्। हे उशन्। हे उशनः। उशनोभ्यामित्यादि। अनेहा।
अनेहसौ। अनेहसः। हेऽनेहः। अनेहोभ्यामित्यादि। वेधाः। वेधसौ। वेधसः। हे वेधः। वेधोभ्यामित्यादि। अधातो

रित्युक्तेर्न दीर्घः । सुष्टुवस्ते । सुवः । सुवसौ । सुवसः । पिण्डंग्रसते । पिण्डग्रः । पिण्डग्भ्यः । ग्रसुग्लसु अदने ॥ अद
सऔसुलोपश्च । ७ । २ । १०७ । अदस औकारोऽन्तादेशस्स्यात्सौ परे सुलोपश्च । तदोस्सस्सावितित्दस्य सः । असौ ।
औत्वप्रतिषेधस्साकच्कस्य वा वक्तव्यस्सादुत्वञ्च ॥ * ॥ प्रतिषेधसन्नियोगशिष्टमुत्वन्तदभावेन प्रवर्त्तते । असुकौ । असुकः
। त्यदाद्यत्वम्पररूपम्वृद्धिः । अदसोसेरिति मत्वोत्वे । अमू । जसश्शी । आद्गुणः ॥ एत ईद्बहुवचने । ८ । २ । ८१ ।
अदसो दात्परस्यैत ईत्स्याद्दस्य च मो बह्वर्थोक्तौ । अमी । पूर्वत्रासिद्धमिति विभक्तिकार्य्यम्प्राक्पश्चादुत्वमेव । अमुम् । अमू
। अमून् । मुत्वे कृते घिसंज्ञायान्नाभावः ॥ नमुने । ८ । २ । ३ । नाभावे कर्त्तव्ये कृते च मुभावो नाऽसिद्धस्स्यात् । अमुना । अमूभ्यां
३ । अमीभिः । अमुष्मै । अमीभ्यः । अमुष्मात् । अमुष्य । अमुयोः २ । अमीषां । अमुष्मिन् । अमीषु ॥*॥ इति हलन्ताः
पुल्लिङ्गाः ॥*॥ नहोधः । ८ । २ । ३४ । नहो हस्य धस्स्याज्झलि पदान्ते च । उपानत् । उपानद् । उपानहौ । उपानहः
। उपानद्भ्यां । उपानत्सु । उत्पूर्वात् । स्निह प्रीतावित्यस्मादृत्विगादिना क्विन्निपातनात्तलोपषत्वे । क्विन्नन्तत्वात्कुत्वेन हस्य
घः । जश्त्वचर्त्वे । उष्णिक् । उष्णिग् । उष्णिहौ । उष्णिहः । उष्णिग्भ्याम् । उष्णिक्षु । द्यौः । दिवौ । दिवः । द्यु
षु । गीः । गिरौ । गिरः । एवंपूः । चतुरश्चतस्रादेशः । चतस्रः २ । चतसृणां । किमः कादेशे टाप् । का । के । काः । सर्व्वावत्
॥ यस्सौ । ७ । २ । ११० । इदमो दस्य यस्स्यात्सौ । इदमोमः । इयं । त्यदाद्यत्वण्टाप् । दश्चेति मः । इमे । इमाः । इमां ।
इमे । इमाः । अनया । हलिलोपः । आभ्याम् ३ । आभिः । अस्यै । अस्याः । अनयोः २ । आसां । अस्यां । आसु । अन्वा
देशे तु । एनां । एने । एनाः । एनया । एनयोः २ । ऋत्विगादिना सृजेः क्विन् । अमागमश्च निपातितः । स्रक् । स्रग् । स्र
जौ । स्रजः । स्रग्भ्यां । स्रक्षु । त्यदाद्यत्वण्टाप् । स्या । त्ये । त्याः । एवन्तद्यदेतद् । वाक् । वाग् । वाचौ । वाचः । वा
ग्भ्याम् । वाक्षु । अप्शब्दो नित्यं बहुवचनान्तः । अप्तृन्निति दीर्घः । आपः । अपः ॥ अपोभि । ७ । ४ । ४८ । अपस्तकारस्स्या

॥सि०कौ०॥ झलादौप्रत्ययेपरे। अद्भिः। अद्भ्यः२। अपां। अप्सु। दिक्। दिग्। दिशौ। दिशः। दिग्भ्याम्। दिक्षु। त्यदादिष्विति
॥ह०स्त्री०॥ दृशेःक्विन्विधानादन्यत्राऽपिकुत्वंदृक्। दृग्। दृशौ। दृशः। त्विट्। त्विड्। त्विषौ। त्विषः। त्विड्भ्यां। त्विट्सु। त्विट्त्सु
॥ २७ ॥ । सहजुषतेइतिसजूः। सजुषौ। सजुषः। सजूर्भ्यां। सजूष्षु। सजूःषु। षत्वस्याऽसिद्धत्वाद्रुत्वं। आशीः। आशिषौ।
आशिषः। आशीर्भ्यां। असौ। त्यदाद्यत्वंटाप्। औङःशी। उत्वमत्वे। अमू। अमूः। अमूम्। अमू। अमूः। अमुया। अमू
भ्यां। अमूभिः। अमुष्यै। अमूभ्यां। अमूभ्यः। अमुष्याः२। अमुयोः२। अमूषां। अमुष्यां। अमूषु ॥*॥ इतिहलन्ताः
॥ह० न०॥ स्त्रीलिङ्गाः ॥*॥ स्वमोर्लुक्। दत्वं। स्वनडुत्। स्वनडुद्। स्वनडुही२। चतुरनडुहोरित्याम्। स्वनड्वांहि। पुनस्तद्वत्
। शेषम्पुम्वत्। दिवउत्। विमलद्युअहः। अन्तर्वर्तिनीम्विभक्तिमाश्रित्यपूर्वपदस्यैवोत्तरखण्डस्याऽपिपदसंज्ञायाम्प्राप्ता
यां। उत्तरपदत्वेचाऽपदादिविधौप्रतिषेधइतिप्रत्ययलक्षणन्न। विमलदिवी। विमलदिवि। अपदादिविधौकिं। दधिसे
चौ। इहषत्वनिषेधेकर्तव्येपदत्वमस्त्येव। चकारस्यकुत्वेतुन। वाः। वारी। अझलन्तत्वान्ननुम्। वारि। चत्वारि। नलुमते
तिकादेशोन। किं। के। कानि। इदं। इमे। इमानि। अन्वादेशेनपुंसकेएनद्वक्तव्यः ॥*॥ एनत्। एने। एनानि। ए
नेन। एनयोः२। ब्रह्म। सम्बुद्धौनपुंसकानान्नलोपोवावाच्यः ॥*॥ हेब्रह्मन्। हेब्रह्म। हेब्रह्मणी। हेब्रह्माणि। रोऽसुपि।
अहर्भाति। विभाषाङिश्योः। अह्नी। अहनी। अहानि॥ अहन्। ८।२।६८। अहन्नित्यस्यरुःस्यात्पदान्ते। अहोभ्यां। अ
होभिः। इहअहः। अहोभ्यामित्यादौ। रत्वरुत्वयोरसिद्धत्वान्नलोपेप्राप्ते। अहन्नित्यावर्त्यनलोपाभावन्निपात्यद्वितीयेनरु
र्विधेयः। तदन्तस्याऽपिरत्वरुत्वेदीर्घाण्यहानियस्मिन्दीर्घाहानिदाघः। इहहल्ङ्यादिलोपेप्रत्ययलक्षणेनाऽसुपीति
निषेधाद्रत्वाभावेरुत्वस्याऽसिद्धत्वान्नान्तलक्षणउपधादीर्घः। सम्बुद्धौतुहेदीर्घाहोनिदाघः। दीर्घाहाणौ। दीर्घाहा
णः। दीर्घाह्णा। दीर्घाहोभ्याम्। दण्डि। दण्डिनी। दण्डीनि। स्रग्वि। स्रग्विणी। स्रग्वीणि। वाग्मि। वाग्मिनी।

वाग्ग्मीनि । बहुवृत्रह । बहुवृत्रघ्नी । बहुवृत्रहाणि । बहुपूषाणि । बह्वर्य्यमाणि । असृजःपदान्तेकुत्वंसृजेःक्विनो विधानात् । विश्वसृडादौन । सृजिदृशोरितिसूत्रेरज्जुसृड्भ्यामितिभाष्यप्रयोगात् । यद्वा । ब्रश्चादिसूत्रेसृजियज्योःपदान्तेषत्वंकुत्वाऽपवादः । स्रगृत्विक्शब्दयोस्तुनिपातनादेवकुत्वं । असृक्शब्दस्तुअस्यतेरौणादिकऋजन्प्रत्ययेबोध्यः । असृक् । असृग् । असृजी । असृञ्जि । पद्दन्निनिवा । असन् । असानि । असृजा । अस्ना । असृग्भ्याम् । असभ्यामित्यादि । ऊर्क् । ऊर्ग् । ऊर्ज्जी । ऊर्न्ज्जि । नरजानांसंयोगः । बहूर्ज्जिनुम्प्रतिषेधः ॥*॥ अन्त्यात्पूर्वोवानुम् ॥*॥ बहूर्ज्जि । बहूर्न्ज्जिवा । कुलानि । त्यत् । त्यद् । त्ये । त्यानि । तत् । तद् । ते । तानि । यद् । यत् । ये । यानि । एतत् । एतद् । एते । एतानि । अन्वादेशेतुएनत् । बेभिद्यतेःक्विप् । बेभित् । बेभिद् । बेभिदी । णावल्लोपस्यस्थानिवत्वाद्झलन्तत्वान्न नुम् । अजन्तलक्षणस्तुनुम्नस्वविधौस्थानिवत्वाऽभावात् । बेभिदि । ब्राह्मणकुलानिचेच्छिदि । गवाक्शब्दस्यरूपाणिक्लीबेऽर्चागतिभेदतः । असंध्यवङ्पूर्वरूपैर्नवाऽधिकशतंमतं ॥ १ ॥ स्वम्सुप्सुनवषड्भादौषट्केस्युस्त्रीणिजश्शसोः । चत्वारिशेषेदशकेरूपाणीतिविभावय ॥ १ ॥ तथाहि । गामञ्चतीतिविग्रहे । ऋत्विगादिनाक्विन् । गतौनलोपः । अवङ्स्फोटायनस्येत्यवङ् । गवाक् । गवाग् । सर्वत्रविभाषेतिप्रकृतिभावे । गोअक् । गोअग् । पूर्वरूपे । गोक् । गोग् । पूजायान्नस्यकुत्वेनङः । गवाङ् । गोअङ् । गोङ् । अम्यपि । एतान्येवनव । औङश्शीभत्वाद्चइत्यलोपः । गोची । पूजायान्तु । गवाञ्ची । गोअञ्ची । गोञ्ची । जश्शसोःशिःशेःसर्वनामस्थानत्वान्नुम् । गवाञ्चि । गोअञ्चि । गोञ्चि । गतिपूजनयोस्त्रीण्येव । गोचा । गवाञ्चा । गोञ्चा । गोअञ्चा । गवाग्भ्याम् । गोअग्भ्याम् । गोग्भ्याम् । गवाङ्भ्याम् । गोअङ्भ्याम् । गोङ्भ्याम् । इत्यादि । सुपितुङन्तानांपक्षेन ङ्णोःकुग्टुगितिकुक् । गवाङ्क्षु । गोअङ्क्षु । गोङ्क्षु । गवाङ्षु । गोअङ्षु । गोङ्षु । गवाक्षु । गोअक्षु । गोक्षु । नचेहचयोर्द्वितीयाइतिपक्षे । ककारस्यखकारेणषसामाधिकंशङ्क्यं । चर्त्वस्याऽसिद्ध

त्वात्। कुक्पक्षे तु। तस्याऽसिद्धत्वाज्जश्त्वाऽभावः। पक्षे चयो द्वितीयादेशात्त्रीणि रूपाणि वर्द्धनात्एव। ऊह्यमेषां द्विर्वच
नानुनासिकविकल्पनात्। रूपाण्यष्टाऽक्षिभूतानि ५२७ भवन्तीति मनीषिभिः ॥१॥ तिर्य्यक्। तिरश्ची। तिर्य्यञ्चि। पूजाया
न्तु। तिर्य्यङ्। तिर्य्यञ्ची। तिर्य्यञ्चि। यकृत्। यकृती। यकृन्ति। पद्दन्निति वा यकन्। यकानि। यक्ना। यकृता। शकृत्
शकृती। शकृन्ति। शकानि। शक्ना। शकृता। ददत्। ददती॥ वा नपुंसकस्य। ७।१।७९। अभ्यस्तात्परो यः शता तदन्त
न्तस्य क्लीबस्य नुम् वा स्यात्सर्वनामस्थाने। ददन्ति। ददति। तुदत्॥ आच्छीनद्योर्नुम्।७।१।८०। अवर्णान्तादङ्गात्प
रो यश्शतुरवयवस्तदन्तस्याङ्गस्य नुम् वा स्यात् शीनद्योः परतः। तुदन्ती। तुदती। तुदन्ति। भात्। भान्ती। भाती। भान्ति
। पचत्॥ शप्श्यनोर्नित्यं। ७। १। ८१। शप्श्यनोरात्परो यश्शतुरवयवस्तदन्तस्य नुम् स्याच्छीनद्योः परतः। पचन्ती।
पचन्ति। दीव्यत्। दीव्यन्ती। दीव्यन्ति। स्वप्। स्वप्। स्वपी। नित्यात्परादपि नुमः प्राक् । अप्तृन्निति दीर्घः प्रतिपदोक्तत्वा
त्। स्वाम्पि। निरवकाशत्वम्प्रतिपदोक्तत्वमिति पक्षे तु प्रकृते तद्विरहान्नुमेव। स्वम्पि। स्वपा। अपोभि। स्वद्भ्यां। स्वद्भिः। अ
र्चीत्यादिना धनेरुस्। रुत्वं। धनुः। धनुषी। सान्तेति दीर्घः। नुम्विसर्जनीयेति षत्वं। धनूंषि। धनुषा। धनुर्भ्यां। एवञ्चक्षुर्ह
विरादयः। पिपठिषतेः क्विप् र्वोरिति दीर्घः। पिपठीः। पिपठिषी। अल्लोपस्य स्थानिवत्त्वाज्झलन्तलक्षणो नुम्नस्त विधौ स्था
निवत्त्वाऽभावादजन्तलक्षणोऽपि नुम् न। पिपठिषि। पिपठीर्भ्यामित्यादि। पयः। पयसी। पयांसि। पयसा। पयोभ्यामि
त्यादि। सुपुम्। सुपुंसी। सुपुमांसि। अदः विभक्तिकार्य्यं। उत्वमत्वे। अमू। अमूनि। शेषं पुम्वत्॥ * ॥ इति हल

न्तानपुंसकलिङ्गाः ॥ * ॥ स्वरादिनिपातमव्ययं। १।१।३७। स्वरादयो निपाताश्चाऽव्ययसंज्ञास्स्युः। स्वर् अन्तर्
प्रातर् पुनर् सनुतर् उच्चैस् नीचैस् शनैस् ऋधक् ऋते युगपत् आरात् पृथक् ह्यस् श्वस् दिवा रात्रौ सायं चिरं
मनाक् ईषत् जोषं तूष्णीं बहिस् अवस् समया निकषा स्वयं वृथा नक्तं नञ् हेतौ इद्धा अद्धा सामिवत् ब्राह्मण

वत् क्षत्रियवत् सना उपधा सनत् सनात् तिरस् अन्तरा अन्तरेण ज्योक् कं शं सहसा विना नाना स्वस्ति स्वधा अलं वषट् श्रौषट् वौषट् अन्यत् अस्ति उपांशु क्षमा विहायसा दोषा मृषा मिथ्या मुधा पुरा मिथो मिथस् प्रायस् मुहुस् प्रवाहुकं प्रवाहिका आर्य्यहलं अभीक्ष्णं साकं सार्द्धं नमस् हिरुक् धिक् अथ अम् आम् प्रताम् प्रशान् प्रतान् मा माङ् आकृतिगणोऽयं। च वा ह अह एव एवं नूनं शश्वत् युगपत् भूयस् कूपत् कुवित् सूपत् नेत् चेत् चण् कच्चित् यत्र तत्र नह हन्त माकिं माकीं नकिं नकीं आकीं माङ् नञ् यावत् तावत् त्वै द्वै रै श्रौषट् वौषट् स्वाहा स्वधा वषट् ओम् तथाहि खलु किल अथ सुष्टु स्म आदह उपसर्गस्वरविभक्तिप्रतिरूपकाश्च। अवदत्तं अहंयुः अस्ति क्षीरा अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ पशु शुकम् यथा कथाच प्याट् पाट् अङ्ग है हे भोः अये द्य विषु एकपदे। युत। आतः। चादिरप्याकृतिगणः॥ तद्धितश्चाऽसर्वविभक्तिः।१।१।३८। यस्मात्सर्वा विभक्तिर्नोत्पद्यते स तद्धितान्तोऽव्ययं स्यात्। परिगणनं कर्त्तव्यं। तसिलादयः प्राक्पाशपः। शस्प्रभृतयः प्राक्समासान्तेभ्यः। अम्। आम्। कृत्वोर्थाः। तसिवती। नानाञाविति। तेनेह न। पचतिकल्पम्पचतिरूपं॥ कृन्मेजन्तः। १। १। ३९। कृद्यो मान्त एजन्तश्च तदन्तमव्ययं स्यात्। स्मारं। स्मारं। जीवसे। पिबध्यै॥ क्त्वातोसुन्कसुनः।१।१।४०। एतदन्तमव्ययं स्यात्। कृत्वा। उदेतोः। विसृपः॥ अव्ययीभावश्च। १। १। ४१। अधिहरि॥ अव्ययादाप्सुपः। २। ४। ८२। अव्ययाद्विहितस्यापस्सुपश्च लुक् स्यात्। तत्र शालायां। अथ। विहितविशेषणान्नेह। अत्युच्चैसौ। अव्ययसंज्ञायां यद्यपि तदन्तविधिरस्ति। तथापि। नगौणे। आव्यहणं व्यर्थमलिङ्गत्वात्। सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु। वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययमिति श्रुतिः। लिङ्गकारकसंख्याभावपरा। वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः। आपञ्चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा॥ १॥ वगाहः। अवगाहः। पिधानं। अपिधानं॥ * ॥ इत्यव्ययानि ॥ * ॥ स्त्रियां। ४। १। ३

। अधिकारोऽयंसमर्थानामितिवत् ॥ अजाद्यतष्टाप् । ४ । १ । ४ । अजादीनामकारान्तस्य चवाच्यंयत्स्त्रीत्वन्तत्रद्योत्ये टाप्स्यात् । अजाद्युक्तिर्ङीषोङीपश्चबाधनाय । अजा । अतःखट्वा । अजादिभिःस्त्रीत्वस्यविशेषणान्नेह । पञ्चाऽजी । अ अहिसमासार्थसमाहारनिष्ठंस्त्रीत्वं । अजा । एडका । अश्वा । चटका । मूषिका । एषुजातिलक्षणोङीषप्राप्तः । बाला । वत्सा । होडा । मन्दा । विलाता । एषुवयसिप्रथमइतिङीप्प्राप्तः । सम्भस्त्राजिनशणपिण्डेभ्यःफलात् ॥ * ॥ सम्फला । भस्त्रफला । ङ्यापोरितिह्रस्वः । सदच्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यःपुष्पात् ॥ * ॥ सत्पुष्पा । प्राक्पुष्पा । प्रत्यक्पुष्पा । शूद्रा चाऽमहत्पूर्वाजातिः ॥ * ॥ पुंयोगेतुशूद्री । अमहत्पूर्वाकिं । महाशूद्री । कुञ्चा । उष्णिहा । देवविशा । ज्येष्ठा । कनिष्ठा । मध्यमेतिपुंयोगेऽपि । कोकिलाजातावपि । मूलान्नञः ॥ * ॥ अमूला । ऋन्नेभ्योङीप् । कर्त्री । दंडिनी ॥ उगितश्च । ४ । १ । ६ । उगिदन्तात्प्रातिपदिकात्स्त्रियांङीप्स्यात् । भवन्ती । पचन्ती । शप्श्यनोरितिनुम् । उगिदचामितिसूत्रे ऽच्ग्रहणेनधातोश्चेदुगित्कार्य्यन्तर्ह्यञ्चतेरेवेतिनियम्यते । तेनेहन । उखास्रत् । क्विप् । अनिदितामितिनलोपः । पर्णध्वत् । अञ्चतेस्तुस्यादेव । प्राची । प्रतीची ॥ वनोरच । ४ । १ । ७ । वन्नन्तात्तदन्ताच्चप्रातिपदिकात्स्त्रियांङीप्स्यात् । रश्चाऽन्तादेशः । वन्निति ङ्वनिप्क्वनिप्वनिपांसामान्यग्रहणं । प्रत्ययग्रहणेयस्मात्सविहितस्तदादेस्तदन्तस्यग्रहणं । तेनप्रातिपदिकविशेषणात्तदन्ताऽन्तमपिलभ्यते । सुत्वानमतिक्रान्ता अतिसुत्वरी । अतिधीवरी । शर्वरी । बनोन हशइतिवक्तव्यं ॥ * ॥ हशन्ताद्धातोर्विहितोयोवन्तदन्तान्ताच्चप्रातिपदिकान्ङीप्रश्चनेत्यर्थः । ओणृअपनयनेवनिप् ऋदुनोरिति(?)त्वं । अवावाब्राह्मणी । राजयुध्वा । बहुधीवा ॥ * ॥ बहुधीवरी । बहुधीवा । पक्षेडाब्वक्ष्यते ॥ पादोऽन्यतरस्यां । ४ । १ । ८ । पाच्छब्दःकृतसमासान्तस्तदन्तात्प्रातिपदिकात्ङीब्वास्यात् । द्विपदी । द्विपाद् ॥ टावृचि । ४ । १ । ९ । ऋचिवाच्यायांपादन्ताट्टाप्स्यात् । द्विपदाऋक् । एकपदा ॥ नषट्स्वस्रादिभ्यः । पञ्च । चतस्रः । प

[illegible]ते ऽपि ज्ञान्ता षडिति षट्संज्ञा प्रतिनलोपः सुप्स्वरेति नलोपस्याऽसिद्धत्वान्न षट्स्वस्रादिभ्य इति न टाप् ॥ म
नः । ४ । १ । ११ । मन्नन्तान्न ङीप् । सीमा । सीमानौ ॥ अनो बहुव्रीहेः । ४ । १ । १२ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहेर्न ङीप् ।
बहुयज्वा । बहुयज्वानौ ॥ डाबुभाभ्यामन्यतरस्यां । ४ । १ । १३ । सूत्रद्वयोपात्ताभ्यां डाब्वा स्यात् । सीमा । सीमे ।
सीमानौ । दामा । दामानौ । दामे । नपुंसि दामेत्यमरः । बहुयज्वा । बहुयज्वानौ । बहुयज्वे ॥ अन उपधालोपिनोऽ
न्यतरस्यां । ४ । १ । २८ । अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनो वा ङीप् स्यात् । पक्षे डाप्ङीब्निषेधौ । बहुराज्ञी । बहुरा
ज्ञ्यौ । बहुराजे । बहुराजानौ ॥ प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यात इदाप्यसुपः । ७ । ३ । ४४ । प्रत्ययस्थात्ककारात्पूर्व
स्याऽकारस्येकारः स्यादापि परे स चाप् सुपः परो न चेत् । सर्विका । कारिका । अतः किं । नौका । प्रत्ययस्थात्किं । शक्नोतीति शका
। असुपः किं । बहुपरिव्राजका नगरी । कात्किं । नन्दना । पूर्वस्य किं । परस्य माभूत् । कटुका । तपरः किं । राका । आपि
किं । कारकः । मामकनरकयोरुपसंख्यानं ॥*॥ मामिका । नरान्कायतीति नरिका । त्यक्त्यपोश्च ॥*॥ दाक्षिणात्यिका ।
इहत्यिका ॥ न यासयोः । ७ । ३ । ४५ । यत्तदोरस्येन्न स्यात् । यका । सका । यकां । सकां । त्यकनश्च निषेधः ॥*॥ अधि
त्यका । उपत्यका । आशिषि वुनश्च न ॥ * ॥ जीवका । भवका । उत्तरपदलोपे न ॥ * ॥ देवदत्तिका । देवका । क्षि
पकादीनां च न ॥ * ॥ क्षिपका । ध्रुवका । कन्यका । चटका । तारका ज्योतिषि ॥ * ॥ अन्यत्र तारिका । वर्णका तान्तवे
॥ * ॥ अन्यत्र वर्णिका । वर्तका शकुनौ प्राचां ॥ * ॥ उदीचां तु वर्तिका । अष्टका पितृदैवत्ये ॥ * ॥ अष्टिकान्या । सू
तिकापुत्रिकावृन्दारिकाणामेवेति वक्तव्यं ॥ * ॥ इह वा अ इति छेदः । कात्पूर्वस्य वाऽकारादेश इत्यर्थः । तेन पुत्रिकाशब्दे ङी
नद्वर्णस्य पक्षेऽकारः । अन्यत्रेत्वबाधनार्थमकारस्यैव पक्षेऽकारः । सूतिका । सूतकेत्यादि ॥ उदीचामातः स्थाने यक
पूर्वायाः । ७ । ३ । ४६ । यकपूर्वस्य स्त्रीप्रत्ययाकारस्य स्थाने योऽकारस्तस्य कात्पूर्वस्येद्वा स्यात् आपि परे । केऽणः इति ह्रस्वः

 । आर्यका । आर्यिका । चटकका । चटकिका । आतः किं साङ्काश्ये भवा । साङ्काश्यिका । यकेति किं । अश्विका । स्त्रीप्रत्य
 येति किं । शुभंयातीति शुभंयाः । अज्ञाताशुभंयाः । शुभंयिका । धात्वन्तयकोस्तु नित्यं ॥ * ॥ सुनायिका । सुपाकिका ॥
 भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा नञ्पूर्वाणामपि । ७ । ३ । ४७ । स्वेत्यन्तं लुप्तषष्ठीकम्पदं । एषामत इद्वा स्यात् । तदन्तविधिनै
व सिद्धे नञ्पूर्वाणामपीति स्पष्टार्थं । भस्त्राग्रहणमुपसर्ज्जनार्थं । अन्यस्य तूत्तरसूत्रेण सिद्धं । एषाद्वा एतयोस्तु सपूर्वयो
र्नेत्वं । अन्तर्वर्तिनीं विभक्तिमाश्रित्याऽसुप इति निषेधात् । अनैषका । परमैषका । अद्वके । परमद्वके । स्वशब्दग्रहणं
संज्ञोपसर्ज्जनार्थं । इह हि । आतः स्थाने इत्यनुवृत्तं । स्वशब्दस्यातो विशेषणं । न तु द्वयोरसम्भवात् । नाप्यन्येषामव्य
भिचारात् । स्वशब्दस्त्वनुपसर्ज्जनमात्मीयवाची । अकजर्हः । अर्थान्तरे तु न स्त्री । संज्ञोपसर्ज्जनीभूतस्तु कप्रत्ययान्तत्वाद्भ
वत्युदाहरणं । एवञ्चात्मीयायां । स्विका । परमस्विकेति नित्यमेवेत्वं । निर्भस्त्रिका । निर्भस्त्रका । एषका । एषिका । कृ
तषत्वनिर्देशान्नेह विकल्पः । एतिके । एतिकाः । अजका । अजिका । ज्ञका । ज्ञिका । द्विके । द्वके । निःस्विका । निःस्व
का ॥ अभाषितपुंस्काच्च । ७ । ३ । ४८ । एतस्माद्विहितस्यातः स्थानेऽत इद्वा स्यात् । गङ्गका । गङ्गिका । बहुव्रीहेर्भा
षितपुंस्कत्वात्ततो विहितस्य नित्यं । अज्ञाताखट्वा । अखट्विका । शैषिके कपि तु विकल्प एव ॥ आदाचार्य्याणां । ७ । ३ ।
४९ । पूर्वसूत्रविषये आद्वा स्यात् । गङ्गाका । उक्तपुंस्कात्तु । शुभ्रिका ॥ अनुपसर्ज्जनात् । ४ । १ । १४ । अधिकारोऽयं
। यूनस्तिरित्यभिव्याप्य । अयमेव स्त्रीप्रत्ययेषु तदन्तविधिं ज्ञापयति ॥ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्
क्वरपः । ४ । १ । १५ । अनुपसर्ज्जनं यट्टिदादि तदन्तं यददन्तम्प्रातिपदिकन्ततः स्त्रियां ङीप् स्यात् । कुरुचरी । उपस
र्ज्जनत्वान्नेह । बहुकुरुचरा । नद इन नदी । वक्ष्यमाणेष्वटित्वादुगित्वाच्च ङीप् प्राप्नः । यासुटो ङित्वेन लाश्रयमनुबन्धका
र्य्यन्नादेशानामिति ज्ञापनान्न भवति । अश्श्यानच्छिशित्वेन क्वचिदनुबन्धकार्य्येप्यनल्विधाविति निषेधज्ञापनाद्वा । सौपर्णेयी

[illegible] ... [illegible]णी । ऊरुद्वयसी । ऊरुदघ्नी । ऊरुमात्री । पञ्चतयी । आक्षिकी । लावणिकी । यादृशी [illegible]
[illegible] । चौरी । नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानं ॥ * ॥ स्त्रैणी । पौंस्नी । शाक्तीकी । आढ्यङ्करणी । [illegible] । तलुनी ॥ यञश्च । ४ । १ । १६ । यञन्तात्स्त्रियां ङीप्स्यात् । अकारलोपे कृते ॥ हलस्तद्धितस्य । ६ ।
४ । १५० । हलउत्तरस्य तद्धितयकारस्योपधाभूतस्य लोपस्स्यादीपरे । गार्गी । अनपत्याधिकारस्थान्न ङीप् । द्वीपेभवाद्वै
प्या । अधिकारग्रहणान्नेह देवस्याऽपत्यन्दैव्या । देवाद्यञञावितिहियञ्प्राग्दीव्यतीयोनत्वपत्याधिकारपठितः ॥ प्राचांष्फ
तद्धितः । ४ । १ । १७ । यञन्तात्ष्फोवास्यात्स्त्रियांसचतद्धितः ॥ षः प्रत्ययस्य । १ । ३ । ६ । प्रत्ययस्यादिः षइत्स्या
त् ॥ आयनेयीनीयियः फढखछघाम्प्रत्ययादीनां । ७ । १ । २ । प्रत्ययादिभूतानाम्फादीनांक्रमादायन्नादयआदेशास्स्यु
स्तद्धितान्तत्वात्प्रातिपदिकत्वं । षित्वसामर्थ्यात्ष्फेणोक्तेऽपिस्त्रीत्वेषिद्गौरेतिवक्ष्यमाणोङीष् । गार्ग्यायणी ॥ सर्वत्रलोहिता
दिकतन्तेभ्यः । ४ । १ । १८ । लोहितादिभ्यः कतशब्दान्तेभ्योयञन्तेभ्यो नित्यंष्फस्स्यात् । लौहित्यायनी । कात्यायनी
॥ कौरव्यमाण्डूकाभ्यांच । ४ । १ । १९ । आभ्यांष्फस्स्यात् । क्रमेणटापङीषोरपवादः ॥ कुर्वादिभ्योण्यः । कौरव्याय
णी । ढक्चमण्डूकादित्यण् । माण्डूकायनी । आसुरेरुपसंख्यानं ॥ * ॥ आसुरायणी ॥ वयसिप्रथमे । ४ । १ । २० ।
प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात्स्त्रियां ङीप्स्यात् । कुमारी । वयस्यचरमइतिवाच्यं ॥ * ॥ वधूटी । चिरण्टी । वधूटचिर
ण्टशब्दौयौवनवाचिनौ । अतः किं । शिशुः । कन्यायाः न । कन्यायाः कनीनचेतिनिर्देशात् ॥ द्विगोः । ४ । १ । २१ । अद
न्ताद्द्विगोर्ङीप्स्यात् । त्रिलोकी । अजादित्वात्त्रिफला । त्र्यनीका । सेना ॥ अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्योनतद्धितलुकि
। ४ । १ । २२ । अपरिमाणान्ताद्बिस्ताद्यन्ताच्चद्विगोर्ङीप्नस्यात्तद्धितलुकिसति । पञ्चभिरश्वैः क्रीता । पञ्चाऽश्वा । आ
र्हीयठक् । अध्यर्द्धेतिलुक् । द्वौबिस्तौपचतिद्विबिस्ता । द्व्याचिता । द्विकम्बल्या । परिमाणात्तु । द्व्याढकी । तद्धितलुकिकिं

॥सि॰ कौ॰॥ ।समाहारेपञ्चाऽङ्गी॥ काण्डान्तात्क्षेत्रे।४।१।२३। क्षेत्रेयःकाण्डान्तोद्विगुस्ततोनङीप्तद्धितलुकि। द्विकाण्डेप्रमाण
॥स्त्री॰ प्र॰॥ मस्याःद्विकाण्डाक्षेत्रभक्तिः। प्रमाणेद्वयसजितिविहितस्यमात्रचःप्रमाणेलोद्विगोर्नित्यमितिलुक्। क्षेत्रेकिंद्विकाण्डीरज्जुः॥
॥ ३१ ॥ पुरुषात्प्रमाणेऽन्यतरस्यां।४।१।२४। प्रमाणेयःपुरुषस्तदन्ताद्विगोर्ङीब्वास्यात्तद्धितलुकि। द्वौपुरुषौप्रमाणमस्याः
स्साद्विपुरुषीद्विपुरुषावापरिखा॥ ऊधसोऽनङ्।५।४।१३१। ऊधोन्तस्यबहुव्रीहेरनङादेशस्स्यात्स्त्रियां। इत्यनङिकृ
तेडाप्ङीप्निषेधेषुप्राप्तेषु॥ बहुव्रीहेरूधसोङीष्।४।१।२५। ऊधोन्ताद्बहुव्रीहेर्ङीष्स्यात्स्त्रियां। कुण्डोध्नी। स्त्रियां
किं। कुण्डोधोधैनुकं। इहाऽनङपिन। तद्विधौस्त्रियामित्युपसंख्यानात्॥ संख्याऽव्ययादेर्ङीप्।४।१।२६। ङीषोऽप
वादः। द्व्युध्नी। अत्यूध्नी। बहुव्रीहेरित्येवऊधोऽतिक्रान्ताअत्युधाः॥ दामहायनान्ताच्च।४।१।२७। संख्यादेर्बहुव्रीहे
र्दामान्ताद्धायनान्ताच्चङीप्स्यात्। दामान्तेडाप्प्रतिषेधयोःप्राप्तयोः। हायनान्तेटापिप्राप्तेवचनं। द्विदाम्नी। अव्ययग्रह
णाऽननुवृत्तेरुद्दामावडवेत्यत्रडाप्निषेधावपिपक्षेस्तः। द्विहायनीवाला। त्रिचतुर्भ्यांहायनस्यणत्वंवाच्यं॥ * ॥ वयोवाचक
स्यैवहायनस्यङीप्णत्वञ्चेष्यते। त्रिहायणी। चतुर्हायणी। वयसोऽन्यत्र। द्विहायना। त्रिहायना। चतुर्हायनाशाला॥
नित्यंसंज्ञाछन्दसोः।४।१।२९। अन्नन्ताद्बहुव्रीहेरुपधालोपिनोङीप्। सुराज्ञीनामनगरी। अन्यत्रपूर्वेणविकल्पए
व। वेदेशतमूर्ध्नी॥ केवलमामकभागधेयपापाऽपरसमानाऽऽर्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च।४।१।३०। एभ्योनवभ्योनि
त्यंङीप्स्यात्संज्ञाछन्दसोः। अयोतइन्द्रकेवलीर्विशः। भागधेयी। पापी। अपरी। समानी। आर्यकृती। सुमङ्गली। भे
षजी। अन्यत्रकेवलाइत्यादि। मामकग्रहणन्नियमार्थं। अणन्तादेवसिद्धेर्ङीप्। तेनलोकेऽसंज्ञायां। मामिका॥ अन्तर्व
त्पतिवतोर्नुक्।४।१।३२। एनयोःस्त्रियान्नुक्स्यात्। ऋन्नेभ्योङीप्। गर्भिण्यांजीवद्भर्तृकायाञ्चप्रकृतिभागौनिपात्येते। त
[illegible]ऽन्तरस्त्यस्याङ्गर्भइतिविग्रहेअन्तश्शब्दस्याऽधिकरणशक्तिप्रधानतयाऽस्तिसामानाधिकरण्याऽभावादप्राप्तोमतुप्निपात्य

र्थे। पतिवत्नीत्यत्रतुवत्वन्निपात्यते। अन्तर्वत्नी। पतिवत्नी। प्रत्युदाहरणन्तुअन्तरस्त्यस्यांशालायाङ्घटःपतिमती। पृथिवी ॥ पत्युर्नोयज्ञसंयोगे। ४। १। ३३। पतिशब्दस्यनकारादेशस्याद्यज्ञेनसम्बन्धे। वसिष्ठस्यपत्नीतत्कर्तृकयज्ञस्यफलभोक्त्री त्यर्थः। दम्पत्योस्सहाऽधिकारात् ॥ विभाषासपूर्व्वस्य। ४। १। ३४। पतिशब्दान्तस्यसपूर्व्वस्यप्रातिपदिकस्यनोवास्यात्। गृहस्यपतिः। गृहपतिः। गृहपत्नी। अनुपसर्ज्जनस्येतीहोत्तरार्थमनुवृत्तमपिनपत्युर्विशेषणं। किन्तुतदन्तस्य। तेनब हुव्रीहावपि। दृढपत्नी। दृढपतिः। वृषलपत्नी। वृषलपतिः। अथवृषलस्यपत्नीतिव्यस्तेकथमितिचेत्। पत्नीवपत्नीत्युप चारात्। यद्वा। आचारक्विबन्तात्कर्त्तरिक्विप्। अस्मिँश्चपक्षे। पत्नियौ। पत्नियः। इतीयङ्विषयेविशेषः। सपूर्वस्यकिं। गवाम्पतिःस्त्री ॥ नित्यंसपत्न्यादिषु। ४। १। ३५। पूर्वविकल्पाऽपवादः। समानस्यसभावोऽपिनिपात्यतेसमानःपतिर्य स्यास्सासपत्नी। एकपत्नी। वीरपत्नी ॥ पूतक्रतोरैच। ४। १। ३६। अस्यस्त्रियामैआदेशोङीप्। इयन्त्रिसूत्रीपुंयोग एवेष्यते। पूतक्रतोःस्त्री। पूतक्रतायी। ययातुक्रतवःपूताःपूतक्रतुरेवसा ॥ वृषाकप्यग्निकुसितकुसिदानामुदात्तः। ४। १। ३७। एषामुदात्तऐआदेशस्स्यात्ङीप्च। वृषाकपेःस्त्रीवृषाकपायी। हरविष्णूवृषाकपीइत्यमरः। वृषाकपायीश्री गौर्य्योरिति च। अग्नायी। कुसितायी। कुसिदायी। कुसिदशब्दोह्रस्वमध्योनतुदीर्घमध्यः ॥ मनोरौवा। ४। १। ३८। मनुशब्दस्यौकारादेशस्स्यादुदात्तैकारश्चवा। ताभ्यांसन्नियोगशिष्टोङीप्च। मनोःस्त्रीमनावी। मनायी। मनुः ॥ वर्णादनु दात्तात्तोपधात्तोनः। ४। १। ३९। वर्णवाचीयोनुदात्तान्तस्तोपधस्तदन्तादनुपसर्ज्जनात्प्रातिपदिकाद्वाङीप्स्यात्तकार स्यनकारादेशश्च। एनी। एता। रोहिता। रोहिणी। वर्णानान्तणतिनितन्तानामितिफिट्सूत्रेणाद्युदात्तः। त्र्येण्याच शलल्येतिगृह्यं। त्रीण्येतान्यस्याइतिबहुव्रीहिः। अनुदात्तात्किं। श्वेता। घृतादीनाञ्चेत्यन्तोदात्तोयं। अतइत्येव। शितिः स्त्री। पिशङ्गादुपसंख्यानं ॥ * ॥ पिशङ्गी। असितपलितयोर्न ॥ * ॥ असिता। पलिता। छन्दसिक्नमेके ॥ * ॥ असि

क्री। पलिक्री। अवदातशब्दस्तु न वर्णवाची किन्तु विशुद्धवाची। तेन अवदाता इत्येव॥ अन्यतो ङीष्।४।१।४०। तोपधभिन्नाद्वर्णवाचिनोऽनुदात्तान्तात्प्रातिपदिकात्स्त्रियां ङीष् स्यात्। कल्माषी। सारङ्गी। लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरुरिति मध्योदात्तावेतौ। अनुदात्तान्तात्किं। कृष्णा। कपिला॥ षिद्गौरादिभ्यश्च।४।१।४१। षिद्भ्यो गौरादिभ्यश्च ङीष् स्यात्। नर्तकी। गौरी। अनडुही। अनड्वाही॥ पिप्पल्यादयश्च ॥*॥*॥ आकृतिगणोऽयं॥ सूर्यतिष्यागस्त्यमत्स्यानां य उपधायाः।६।४।१४९। अङ्गस्योपधाया यस्य लोपः स्यात्स चेद्यः सूर्याद्यवयवः। मत्सस्य ङ्यां॥*॥ सूर्यागस्त्ययोश्छे च ङ्यां च॥*॥ तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोप इति वाच्यं॥*॥ मत्सी। मातरि षिच्चेति षित्वादेव सिद्धे गौरादिषु मातामहीशब्दपाठादनित्यः षितां ङीष्। दंष्ट्रा॥ जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु।४।१।४२। एकादशभ्यः प्रातिपदिकेभ्यः क्रमाद्वृत्त्यादिष्वर्थेषु ङीष् स्यात्। जानपदी वृत्तिश्चेत्। अन्या तु जानपदा। उत्सादित्वादञन्तत्वेन टिड्ढेति ङीप्याद्युदात्तः। कुण्डी। अमत्रं चेत्। कुण्डान्या। कुडि दाहे। गुरोश्च हल इत्यप्रत्ययः। यस्तु अमृते जारजः कुण्ड इति मनुष्यजातिवाचिनस्ततो जातिलक्षणो ङीष् भवत्येव। अमत्रे हि स्त्रीविषयत्वाभावादप्राप्तो ङीष् विधीयते। न तु नियम्यते। गोणी आवपनं चेत्। गोणाऽन्या। स्थली अकृत्रिमा चेत्। स्थलाऽन्या। भाजी श्राणा चेत्। भाजाऽन्या। नागी स्थूला चेत्। नागाऽन्या। गजवाची नागशब्दः स्थौल्यगुणयोगादन्यत्र प्रयुक्त उदाहरणं। सर्पवाची तु दैर्घ्यगुणयोगादन्यत्र प्रयुक्तः प्रत्युदाहरणं। काली वर्णश्चेत्। [illegible]न्या। नीली अनाच्छादनं चेत्। नीलाऽन्या। नील्या रक्ता शाटीत्यर्थः। नील्या अन्वक्तव्य इत्यन्। अनाच्छादने [illegible] किन्तु। नीलादोषधौ ॥*॥ नीली। प्राणिनि च ॥*॥ नीली गौः। संज्ञायां वा ॥*॥ नीली। नीला। कु[illegible]श्चेत्। कुशाऽन्या। कामुकी मैथुनेच्छा चेत्। कामुकाऽन्या। कबरी केशानां सन्निवेशविशेषः। कबराऽन्या चित्रे

षद्गैः ॥ शोणात्प्राचां । ४ । १ । ४३ । शोणी । शोणा ॥ वोतोगुणवचनात् । ४ । १ । ४४ । उदन्ताद्गुणवाचिनोवाङी
ष्स्यात् । मृद्वी । मृदुः । उतःकिं । शुचिः । गुणेतिकिं । आखुः । खरुसंयोगोपधान्न ॥ * ॥ खरुः । पतिम्बराकन्या । पाण्डुः
॥ बह्वादिभ्यश्च । ४ । १ । ४५ । एभ्योवाङीष्स्यात् । बह्वी । बहुः ॥ कृदिकारादक्तिनः ॥ * ॥ * ॥ रात्रिः । रात्री ॥
सर्वतोक्तिन्नर्थादित्येके ॥ * ॥ * ॥ शकटी । शकटिः । अक्तिन्नर्थात्किं । अजननिः । क्तिन्नन्तत्वादप्राप्ते विध्यर्थमन्यद्गतिश्
ब्दोगणेपठ्यते । हिमकाषिहतिषुचेतिपद्भावः ॥ पुंयोगादाख्यायां । ४ । १ । ४८ । यापुमाख्यापुंयोगात्स्त्रियांवर्त्ततेततो
ङीष्स्यात् । गोपस्यस्त्रीगोपी । पालकान्तान्न ॥ * ॥ गोपालिका । अश्वपालिका । सूर्य्याद्देवतायाञ्चाब्वाच्यः ॥ * ॥ सूर्य्यस्य
स्त्रीदेवता । सूर्य्या । देवतायाङ्किं । सूरी । कुन्ती । मानुषीयं ॥ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमाऽरण्ययवयवनमातुला
चार्य्याणामानुक् । ४ । १ । ४९ । एषामानुगागमस्स्यात्ङीष्च । इन्द्रादीनांषण्णाम्मातुलाचार्य्ययोश्चपुंयोगएवेष्यते ।
तत्रङीषिसिद्धेआनुगागममात्रन्विधीयते । इतरेषाञ्चतुर्णामुभयं । इन्द्राणी । हिमाऽरण्ययोर्महत्त्वे ॥ * ॥ महद्धिमं ।
हिमानी । अरण्यानी । यवाद्दोषे ॥ * ॥ दुष्टोयवोयवानी । यवनाल्लिप्यां ॥ * ॥ यवनानांलिपिर्य्यवनानी । मातुलो
पाध्याययोरानुग्वा ॥ * ॥ मातुलानी । मातुली । उपाध्यायानी । उपाध्यायी । यातुस्वयमेवाध्यापिका । तत्रवाङीष्वा
च्यः । उपाध्यायी । उपाध्याया । आचार्य्यादणत्वञ्च ॥ * ॥ आचार्य्यस्यस्त्रीआचार्य्यानी । पुंयोगइत्येवआचार्य्या । स्व
यंव्याख्यात्री । अर्य्यक्षत्रियाभ्याम्वा ॥ * ॥ स्वार्थे । अर्य्याणी । अर्य्या । स्वामिनोवैश्यावेत्यर्थः । क्षत्रियाणी । क्षत्रिया ।
पुंयोगेतु । अर्य्यी । क्षत्रियी । कथंब्रह्माणीति । ब्रह्माणमानयतिजीवयतीतिकर्म्मण्यण् ॥ क्रीतात्करणपूर्व्वात् । ४ । १ ।
५० । क्रीतान्तादकारान्तात्करणादेःस्त्रियांङीष्स्यात् । वस्त्रक्रीती । क्वचिन्न । धनक्रीता ॥ क्तादल्पाख्यायां । ४ । १ । ५१ । क
रणादेःक्तान्तादकारान्तात्स्त्रीयांङीष्स्यादल्पत्वेद्योत्ये । अभ्रलिप्तीद्यौः ॥ बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात् । ४ । १ । ५२ । बहुव्री

हेः क्रान्तादन्तोदात्तादन्तात् स्त्रियां ङीष् स्यात् । जातिपूर्व्वादिति वक्तव्यं ॥ * ॥ तेन बहुनञ्सुकालसुखादिपूर्वान्न । उ
रुभिन्नी । नेह बहुक्रीता । जातान्तान्न ॥ * ॥ दन्तजाता । पाणिगृहीती भार्य्यायां ॥ * ॥ पाणिगृहीताऽन्या ॥ अस्वाङ्ग
पूर्वपदाद्वा । ४ । १ । ५३ । पूर्वेणानित्ये प्राप्ते विकल्पोऽयं । सुरापीती । सुरापीता । अन्तोदात्तात्किं । वस्त्रच्छन्ना । अनाच्छाद
नादित्युदात्तनिषेधः । अत एव पूर्वेणाऽपि न ङीष् ॥ स्वाङ्गाच्चोपसर्ज्जनादसंयोगोपधात् । ४ । १ । ५४ । असंयोगोपधमु
पसर्ज्जनं यत्स्वाङ्गन्तदन्तादन्तात्प्रातिपदिकाद्वा ङीष् । केशानतिक्रान्ता । अतिकेशी । अतिकेशा । चन्द्रमुखी । चन्द्रमु
खा । संयोगोपधात्तु सुगुल्फा । उपसर्ज्जनात्किं । शिखा । शोभनाशिखा । सुशिखा । स्वाङ्गं त्रिधा । अद्रवं मूर्त्तिमत्स्वा
ङ्गं प्राणिस्थमविकारजं । सुस्वेदा । द्रवत्वात् । सुज्ञाना । अमूर्त्तत्वात् । सुमुखा शाला । अप्राणिस्थत्वात् । सुशोफावि
कारजत्वात् । अतत्स्थं तत्र दृष्टञ्च । सुकेशी । सुकेशा वा रथ्या । अप्राणिस्थस्याऽपि प्राणिनि दृष्टत्वात् । तेन चेत्तत्तथायुतं
। सुस्तनी । सुस्तना वा प्रतिमा । प्राणिवत्प्राणिसदृशे स्थितत्वात् ॥ नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च । ४ । १ ।
५५ । एभ्यो वा ङीष् स्यात् । आद्ययोर्बह्वज्लक्षणो निषेधो बाध्यते पुरस्तादपवादन्यायात् । ओष्ठादीनाम्पञ्चानान्तु असंयो
गोपधादिति पर्युदासे प्राप्ते वचनं मध्येऽपवादन्यायात् । सहनञ्लक्षणस्तु प्रतिषेधः परत्वादस्य बाधकः । तुङ्गनासिकी । तु
ङ्गनासिका । इत्यादि । नेह । सहनासिका । अनासिका । अत्र वृत्तिः । अङ्गगात्रकण्ठेभ्यो वक्तव्यं ॥ * ॥ स्वङ्गी । स्वङ्ग्या
दि । एतच्चानुक्तसमुच्चयार्थेन चकारेण संग्राह्यमिति केचित् । भाष्याद्यनुक्तत्वादप्रमाणमिति प्रामाणिकाः । अत्र वार्त्तिकानि ।
पुच्छाच्च ॥ * ॥ सुपुच्छी । सुपुच्छा । कबरमणिविषशरेभ्यो नित्यं ॥ * ॥ कबरञ्चित्रं पुच्छं यस्याः सा कबरपुच्छी मयूरी इत्यादि
। उपमानात्पक्षाच्च पुच्छाच्च ॥ * ॥ नित्यमित्येव । उलूकपक्षी शाला । उलूकपुच्छी सेना ॥ नक्रोडादिबह्वचः । ४ । १ ।
५६ । क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वाङ्गान्न ङीष् । कल्याणक्रोडा । अश्वानामुरः क्रोडा । आकृतिगणोऽयं । सुजघना ॥ सहनञ्विद्य

मानपूर्व्वाच्च। ४। १। ५७। सहेत्यादित्रिकपूर्व्वान्नङीष्। सकेशा। अकेशा। विद्यमाननासिका॥ नखमुखात्संज्ञायां। ४। १। ५८। ङीषनस्यात्। शूर्पणखा। गौरमुखा। संज्ञायांकिं। ताम्रनखी। कन्या॥ दिग्पूर्व्वपदान्ङीप्। ४। १। ६०। दिक्पूर्वपदात्स्वांगान्तात्प्रातिपदिकात्परस्यङीषोङीवादेशःस्यात्। प्राङ्मुखी। आद्युदात्तम्पदं॥ वाहः। ४। १। ६१। वाहन्तात्प्रातिपदिकात्ङीष्स्यात्। ङीषेवाऽनुवर्त्ततेनङीप्। दित्यवाट्चमे। दित्यौहीचमे॥ सख्यशिश्वीतिभाषायां। ४। १। ६२। इतिशब्दःप्रकारेभाषायामित्यस्याऽनन्तरं द्रष्टव्यः। छन्दस्यपिक्वचित्। सखी। अशिश्वी। आधेनवोधुनयन्तामशिश्वी॥ जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्॥ ४। १। ६३। जातिवाचियन्नचस्त्रियांनियतमयोपधन्ततःस्त्रियांङीष्स्यात्। आकृतिग्रहणाजातिः। अनुगतसंस्थानव्यंग्येत्यर्थः। तटी। लिङ्गानाञ्चनसर्व्वभाक्। सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या। असर्व्वलिङ्गत्वेसत्येकस्यांव्यक्तौकथनाद्व्यक्त्यन्तरेकथनम्बिनापिसुग्रहाजातिरितिलक्षणान्तरं। वृषली। सत्यन्तङ्किं। शुक्ला। सकृदित्यादिकिं। देवदत्ता। गोत्रञ्चचरणैःसह॥ * ॥ अपत्यप्रत्ययान्तःशाखाध्येतृवाचीचशब्दोजातिकार्य्यंलभतइत्यर्थः। औपगवी। कठी। वह्वृची। ब्राह्मणीत्यत्रतुशार्ङ्गरवादिपाठान्ङीष्वाध्यते। जातेःकिं। मुण्डा। अस्त्रीविषयात्किं। वलाका। अयोपधात्किं। क्षत्रिया। योपधप्रतिषेधेहयगवयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः॥ * ॥ हयी। गवयी। मुकयी। हलस्तद्धितस्येतिलोपः। मनुषी। मत्स्यस्यङ्यां॥ * ॥ मत्सी॥ पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च। ४। १। ६४। पाकाद्युत्तरपदाज्जातिवाचिनःस्त्रीविषयादपिङीष्स्यात्। ओदनपाकी। शङ्कुकर्णी। शालपर्णी। शङ्खपुष्पी। दासीफली। दर्भमूली। गोवाली। ओषधिविशेषेरूढाएते॥ इतोमनुष्यजातेः। ४। १। ६५। ङीष्स्यात्। दाक्षी। योपधादपि॥ * ॥ उदमेयस्याऽपत्यं। औदमेयी। मनुष्येतिकिं। तित्तिरिः॥ ऊङुतः। ४। १। ६६। उकारान्तादयोपधान्मनुष्यजातिवाचिनःस्त्रियामूङ्स्यात्। कुरूः॥ कुरुनादिभ्योण्यः। तस्यस्त्रियामवन्तीत्यादिनालुक्। अ

भाव॥के॥

पयः । बलिंयाचतेवसुधां । अविनीतम्विनयंयाचते । तण्डुलानोदनम्पचति । गर्गान्शतन्दण्डयति । व्रजमवरुणद्धिगां । माणवकम्पन्थानम्पृच्छति । वृक्षमवचिनोतिफलानि । माणवकन्धर्म्मम्ब्रूतेशास्तिवा । शतञ्जयतिदेवदत्तं । सुधांक्षीरनिधिम्मथ्नाति । देवदत्तंशतंमुष्णाति । ग्राममजांनयति । हरति । कर्षति । वहतिवा । अर्थनिबन्धनेयंसंज्ञा । बलिम्भिक्षतेवसुधां । माणवकन्धर्म्मम्भाषते । अभिधत्तेवक्तीत्यादि । कारकङ्किं । माणवकस्यपितरम्पन्थानम्पृच्छति । अकर्म्मकधातुभिर्योगेदेशःकालोभावोगन्तव्योऽध्वाचकर्म्मसंज्ञकइतिवाच्यं ॥*॥ कुरून्स्वपिति । मासमास्ते । गोदोहमास्ते । क्रोशमास्ते ॥ गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्म्माऽकर्म्मकाणामणिकर्त्तासणौ । १ । ४ । ५२ । गत्याद्यर्थानांशब्दकर्म्मकाणामकर्म्मकाणाञ्चाणौयःकर्त्तासणौकर्म्मसंज्ञस्स्यात् । शत्रूनगमयत्स्वर्गंवेदार्थंस्वानवेदयत् । आशयच्चामृतन्देवान्वेदमध्यापयद्विधिं ॥ आसयत्सलिलेपृथ्वींयःसमेश्रीहरिर्गतिः ॥ १ ॥ गतीत्यादिकिं । पाचयत्योदनन्देवदत्तेन । अण्यन्तानांकिं । गमयतिदेवदत्तोयज्ञदत्तन्तमपरःप्रयुङ्क्तेगमयतिदेवदत्तेनयज्ञदत्तम्विष्णुमित्रः । नीवह्योर्न ॥ * ॥ नाययति । वाहयतिवाभारम्भृत्येन । नियन्तृकर्तृकस्यवहेरनिषेधः ॥*॥ वाहयतिरथम्वाहान्सूतः । आदिखाद्योर्न ॥*॥ आदयतिखादयतिवाऽन्नम्बटुना । भक्षेरहिंसार्थस्यन ॥*॥ भक्षयत्यन्नम्बटुना । अहिंसार्थस्यकिं । भक्षयतिबलीवर्द्दान्सस्यं । जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानं ॥*॥ जल्पयतिभाषयतिपुत्रन्देवदत्तः । दृशेश्च ॥*॥ दर्शयतिहरिम्भक्तान् । सूत्रेज्ञानसामान्यार्थानामेवग्रहणन्नतुतद्विशेषार्थानामित्यनेनज्ञाप्यते । तेनस्मरतिजिघ्रतीत्यादीनान्न । स्मारयतिघ्रापयतिदेवदत्तेन । शब्दायतेर्न ॥*॥ शब्दायतिदेवदत्तेन । धात्वर्थसंगृहीतकर्म्मत्वेनाऽकर्म्मकत्वात्प्राप्तिः । येषान्देशकालादिभिन्नङ्कर्म्मनसम्भवतितेऽत्राऽकर्म्मकाः । [illegible]र्म्मणोऽपि । तेनमासमासयतिदेवदत्तमित्यादौकर्म्मत्वम्भवति । देवदत्तेनपाचयतीत्यादौतुन ॥ हृक्रोरन्यतरस्याम् । १ । ४ । ५३ । हृक्रोरणौकर्त्तासणौवाकर्म्मसंज्ञस्स्यात् । हारयतिकारयतिवाभृत्यम्भृत्येनकटं । अभिवादिदृशोरात्मनेपदे

वेतिवाच्यं ॥*॥ अभिवादयते। दर्शयते। देवम्भक्तंभक्तेनवा ॥ अधिशीङ्स्थासाङ्कर्म्म। १। ४। ४६। अधिपूर्वाणामेषांमाधा
रःकर्म्मस्यात्। अधिशेते। अधितिष्ठति। अध्यास्तेवावैकुण्ठंहरिः॥ अभिनिविशश्च। १। ४। ४७। अभिनीत्येतत्सङ्घात
पूर्वस्यविशतेराधारःकर्म्मस्यात्। अभिनिविशते सन्मार्गं। परिक्रयणे सम्प्रदानमितिसूत्रादिह मण्डूकप्लुत्याऽन्यतरस्यांग्रह
णमनुवर्त्यव्यवस्थितविभाषाश्रयणात्क्वचिन्न। पापेऽभिनिवेशः॥ उपान्वध्याङ्वसः। १। ४। ४८। उपादिपूर्वस्यवसते
राधारःकर्म्मस्यात्। उपवसति। अनुवसति। अधिवसति। आवसतिवावैकुण्ठंहरिः। अभुक्त्यर्थस्यन ॥*॥ वनेउप
वसति। उभसर्वतसोःकार्य्याधिगुपर्य्यादिषुत्रिषु। द्वितीयाम्रेडितान्तेषुततोऽन्यत्राऽपिदृश्यते॥ १॥ उभयतःकृष्णङ्गोपाः
। सर्वतःकृष्णं। धिक्कृष्णाऽभक्तं। उपर्य्युपरिलोकंहरिः। अध्यधिलोकं। अधोऽधोलोकं। अभितःपरितस्समयानिकषाहा
प्रतियोगेऽपि। अभितःकृष्णं। परितःकृष्णं। ग्रामंसमया। निकषा। हाकृष्णाऽभक्तं। तस्यशोच्यतइत्यर्थः॥ बुभुक्षितन्नप्रतिभा
किञ्चित्॥ अन्तराऽन्तरेणयुक्ते। २। ३। ४। आभ्यांयोगेद्वितीयास्यात्। अन्तरात्वाम्मांहरिः। अन्तरेणहरिन्नसुखं॥
कर्म्मप्रवचनीयाः। १। ४। ८३। इत्यधिकृत्य॥ अनुर्लक्षणे। १। ४। ८४। लक्षणेद्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञस्स्यात्। गत्यु
पसर्गसंज्ञाऽपवादः॥ कर्म्मप्रवचनीययुक्तेद्वितीया। २। ३। ८। एतेनयोगेद्वितीयास्यात्। जपमनुप्रावर्षत्। हेतु
भूतजपोपलक्षितंवर्षणमित्यर्थः। पराऽपिहेतौतृतीयाऽनेनबाध्यते। लक्षणेत्थम्भूतेत्यादिनासिद्धेपुनस्संज्ञाविधानसाम
र्थ्यात्॥ तृतीयार्थे। १। ४। ८५। अस्मिन्द्योत्येऽनुरुक्तसंज्ञस्स्यात्। नदीमन्ववसितासेना। नद्यासहसम्बद्धेत्यर्थः।
षिञ्बन्धनेक्तः॥ हीने। २। ३। २३। हीनेद्योत्येऽनुःप्राग्वत्। अनुहरिंसुराः। हरेर्हीनाइत्यर्थः॥ उपोऽधिकेच।
१। ४। ८७। अधिकेहीनेचद्योत्येउपेत्यव्ययम्प्राक्संज्ञस्स्यात्। अधिकेसप्तमीवक्ष्यते। हीनेउपहरिंसुराः॥ लक्षणेत्थम्भू
ताख्यानभागवीप्सासुप्रतिपर्य्यनवः। १। ४। ९०। एष्वर्थेषुविषयभूतेषुप्रत्यादयउक्तसंज्ञास्सुः। लक्षणे। वृक्षम्प्रतिप

र्य्यनुवाविद्योततेविद्युत्। इत्थम्भूताख्याने। भक्तोविष्णुम्प्रतिपर्य्यनुवा। भागे। लक्ष्मीर्हरिम्प्रतिपर्य्यनुवा। हरेर्भागइत्यर्थः। वीप्सायां। वृक्षंवृक्षम्प्रतिपर्य्यनुवासिञ्चति। अत्रोपसर्गत्वाऽभावान्नषत्वम्। एषुकिं। परिषिञ्चति॥ अभिरभागे। १।४।९१। भागवर्ज्जेलक्षणादावभिरुक्तसंज्ञस्स्यात्। हरिमभिवर्त्तते। भक्तोहरिमभि। देवन्देवमभिसिञ्चति। अभागेकिं। यदत्रममाभिष्यात्तद्दीयतां॥ अधिपरीअनर्थकौ।१।४।९३। उक्तसंज्ञौस्तः। कुतोऽध्यागच्छति। कुतःपर्य्यागच्छति। गतिसंज्ञाबाधात्गतिर्गतावितिनिघातोन॥ सुःपूजायां।१।४।९४। सुसिक्तं। सुस्तुतं। अनुपसर्गत्वान्नषः। पूजायांकिं। सुसिक्तंकिन्तवाऽत्र। क्षेपोऽयं॥ अतिरतिक्रमणेच।१।४।९५। अतिक्रमणेपूजायाञ्चातिःकर्म्मप्रवचनीयसंज्ञस्स्यात्। अतिदेवान्कृष्णः॥ अपिःपदार्थसम्भावनाऽन्ववसर्गगर्हासमुच्चयेषु।१।४।९६। एषुद्योत्येष्वपिरुक्तसंज्ञस्स्यात्। सर्पिषोऽपिस्यात्। अनुपसर्गत्वान्नषः सम्भावनायांलिङ्। तस्याएवविषयभूतेभवनेकर्तृदौर्लभ्यप्रयुक्तन्दौर्लभ्यंद्योतयन्नपिशब्दस्स्यादित्यनेनसम्बध्यते। सर्पिषइतिषष्ठीतु अपिशब्दबलेनगम्यमानस्यबिन्दोरवयवावयविभावसम्बन्धे। इयमेवह्यपिशब्दस्यपदार्थद्योतकतानाम। द्वितीयातुनेहप्रवर्त्तते। सर्पिषोबिन्दुनायोगोनत्वपिनेत्युक्तत्वात्। अपिस्तुयाद्विष्णूम्। सम्भावनंशक्त्युत्कर्षमाविःकर्तुमत्युक्तिः। अपिस्तुहि। अन्ववसर्गःकामचारानुज्ञा। धिग्देवदत्तमपिस्तुयाद्वृषलं। गर्हा। अपिसिञ्च अपिस्तुहिसमुच्चये॥ कालाऽध्वनोरत्यन्तसंयोगे। २। ३। ५। इहद्वितीयास्यात्। मासङ्कल्याणी। मासमधीते। मासंगुडधानाः। क्रोशंकुटिलानदी। क्रोशमधीते। क्रोशंगिरिः। अत्यन्तसंयोगेकिं। मासस्यद्विरधीते। क्रोशस्यैकदेशेपर्वतः॥ स्वतन्त्रःकर्त्ता। १। ४। ५५। क्रियायांस्वातन्त्र्येणविवक्षितोऽर्थःकर्त्तास्यात्॥ साधकतमङ्करणं। १। ४। ४२। क्रियासिद्धौप्रकृष्टोपकारकङ्करणसंज्ञंस्यात्। तमप्ग्रहणङ्किं। गङ्गायाङ्घोषः॥ कर्तृकरणयोस्तृतीया। २। ३। १८। अनभिहितेकर्त्तरिकरणेचतृतीयास्यात्। रामेणबाणेनहतोवाली। प्रकृत्यादिभ्यउपसंख्यानं॥*

प्रकृत्याचारुः । प्रायेणयाज्ञिकः । गोत्रेणगार्ग्यः । समेनैतिविषमेणैति । द्विद्रोणेनधान्यंक्रीणाति । सुखेनदुःखेनयातीत्यादि ॥ दिवः कर्म्मच । १ । ४ । ४३ । दिवस्साधकतमङ्कर्म्मसंज्ञंस्याच्चात्करणसंज्ञं । अक्षैरक्षान्वादीव्यति ॥ अपवर्गे तृतीया । २ । ३ । ६ । अपवर्गःफलप्राप्तिस्तस्यांद्योत्यायाङ्कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगेतृतीयास्यात् । अह्नाक्रोशेनवाऽनुवाकोऽधीतः । फलप्राप्तिःकिं । मासमधीतोनायातः ॥ सहयुक्तेऽप्रधाने । २ । ३ । १९ । तृतीयास्यात् । पुत्रेणसहागतः पिता । एवंसाकंसार्द्धंसमंयोगेऽपि । विनाऽपितद्योगन्तृतीया । वृद्धोयूनेत्यादिदर्शनात् ॥ येनाङ्गविकारः । २ । ३ । २० । येनाङ्गेनविकृतेनाङ्गिनोविकारोलक्ष्यतेततस्तृतीयास्यात् । अक्ष्णाकाणः । अक्षिसम्बन्धिकाणत्वविशिष्टइत्यर्थः । अङ्गविकारःकिं । अक्षिकाणमस्य ॥ इत्थम्भूतलक्षणे । २ । ३ । २१ । कञ्चित्प्रकारम्प्राप्तस्यलक्षणेतृतीयास्यात् । जटाभिस्तापसः । जटाज्ञाप्यतापसत्वविशिष्टइत्यर्थः ॥ संज्ञोऽन्यतरस्यांकर्म्मणि । २ । ३ । २२ । सम्पूर्वस्यजानातेःकर्म्मणितृतीयावास्यात् । पित्रापितरम्वासञ्जानीते ॥ हेतौ । २ । ३ । २३ । हेत्वर्थेतृतीयास्यात् । द्रव्यादिसाधारणंनिर्व्यापारसाधारणञ्चहेतुत्वं । करणत्वन्तुक्रियामात्रविषयंव्यापारनियतञ्च । दण्डेनघटः । पुण्येनदृष्टोहरिः । फलमपीहहेतुः । अध्ययनेनवसति । गम्यमानाऽपिक्रियाविभक्तौप्रयोजिका ॥ * ॥ अलंश्रमेण । श्रमेणसाध्यन्नास्तीत्यर्थः । इहसाधनक्रियांप्रतिश्रमःकरणम् । शतेनशतेनवत्सान्पाययतिपयः । शतेनपरिच्छिद्येत्यर्थः । अशिष्टव्यवहारेदाणःप्रयोगेचतुर्थ्यर्थेतृतीया ॥ * ॥ दास्यासंयच्छतेकामुकः । धर्म्मेतुभार्य्यायैसंयच्छति ॥ कर्म्मणायमभिप्रैतिससम्प्रदानं । १ । ४ । ३२ । दानस्यकर्म्मणायमभिप्रैतिससम्प्रदानसंज्ञस्स्यात् ॥ चतुर्थीसम्प्रदाने । २ । ३ । १३ । विप्रायगान्ददाति । अनभिहितइत्येव । दानीयोविप्रः । क्रिययायमभिप्रैतिसोऽपिसम्प्रदानं ॥ * ॥ पत्येशेते । कर्म्मणःकरणसंज्ञासम्प्रदानस्यचकर्म्मसंज्ञा । पशुनारुद्रंयजते । पशुंरुद्रायददातीत्यर्थः ॥ रुच्यर्थानाम्प्रीयमाणः । १ । ४ । ३३ । रुच्यर्थानान्धातूनाम्प्रयोगेप्रीयमाणोऽर्थस्सं

म्प्रदानंस्यात्। हरयेरोचतेभक्तिः अन्यकर्तृकोऽभिलाषोरुचिः। हरिनिष्ठप्रीतेर्भक्तिः कर्त्री। प्रीयमाणः किं। देवदत्ताय
रोचतेमोदकःपथि॥ श्लाघह्नुङ्स्थाशपांज्ञीप्स्यमानः। १। ४। ३४। एषांप्रयोगेबोधयितुमिष्टस्सम्प्रदानंस्यात्। गोपी
स्मरात्कृष्णायश्लाघते। ह्नुते। तिष्ठते। शपतेवा। ज्ञीप्स्यमानः किं। देवदत्तायश्लाघतेपथि॥ धारेरुत्तमर्णः। १। ४।
३५। धारयतेःप्रयोगेउत्तमर्णउक्तसंज्ञस्स्यात्। भक्तायधारयतिमोक्षंहरिः। उत्तमर्णः किं। देवदत्तायशतन्धारयतिग्रा
मे॥ स्पृहेरीप्सितः। १। ४। ३६। स्पृहयतेःप्रयोगेइष्टस्सम्प्रदानंस्यात्। पुष्पेभ्यःस्पृहयति। ईप्सितः किं। पुष्पेभ्योव
नेस्पृहयति। ईप्सितमात्रेइयंसंज्ञा। प्रकर्षविवक्षायान्तुपरत्वात्कर्मसंज्ञा। पुष्पाणिस्पृहयति॥ क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानां
यम्प्रतिकोपः। १। ४। ३७। क्रुधाद्यर्थानाम्प्रयोगेयम्प्रतिकोपस्सउक्तसंज्ञस्स्यात्। हरयेक्रुध्यति। द्रुह्यति। ईर्ष्यति।
असूयति। यम्प्रतिकोपः किं। भार्य्यामीर्ष्यति। मैनामन्योऽद्राक्षीदिति। क्रोधोऽमर्षः। द्रोहोऽपकारः। ईर्ष्याऽक्षमा।
असूयागुणेषुदोषाविःकरणं। द्रुहादयोऽपिकोपप्रभवाएवगृह्यन्तेऽतोविशेषणंसामान्येनयम्प्रतिकोपइति॥ क्रुधद्रुहो
रुपसृष्टयोःकर्म्म। १। ४। ३८। सोपसर्गयोरनयोर्यम्प्रतिकोपस्तत्कारकङ्कर्म्मसंज्ञंस्यात्। क्रूरमभिक्रुध्यतिअभि
द्रुह्यति॥ राधीक्ष्योर्य्यस्यविप्रश्नः। १। ४। ३९। एतयोःकारकंसम्प्रदानंस्यात्। यदीयोविविधःप्रश्नःक्रियते। कृ
ष्णायराध्यतिईक्षतेवा। पृष्टोगर्गःशुभाऽशुभम्पर्य्यालोचयतीत्यर्थः॥ प्रत्याङ्भ्यांश्रुवःपूर्वस्यकर्त्ता। १। ४। ४०। आभ्या
म्परस्यशृणोतेर्य्योगेपूर्वस्यप्रवर्त्तनरूपव्यापारस्यकर्त्तासम्प्रदानंस्यात्। विप्रायगाम्प्रतिशृणोति। आशृणोतिवा। विप्रे
णमह्यन्देहीतिप्रवर्त्तितस्तत्प्रतिजानीतइत्यर्थः॥ अनुप्रतिगृणश्च। १। ४। ४१। आभ्यांगृणातेःकारकंपूर्वव्यापार
स्यकर्तृभूतमुक्तसंज्ञंस्यात्। होत्रेऽनुगृणातिप्रतिगृणातिहोताप्रथमंशंसतितमध्वर्युःप्रोत्साहयतीत्यर्थः॥ परिक्रयणेसम्प्र
दानमन्यतरस्यां। १। ४। ४४। नियतकालम्भृत्यास्वीकरणम्परिक्रयणन्तस्मिन्साधकतमङ्कारकंसम्प्रदानसंज्ञंवास्यात्

। शतेनशतायवापरिक्रीतः। तादर्थ्येचतुर्थीवाच्या॥ * ॥ मुक्तयेहरिम्भजति। क्लृपिसम्पद्यमानेच॥ * ॥ भक्तिर्ज्ञानाय कल्पतेसम्पद्यते। जायते। इत्यादि। उत्पातेनज्ञापितेच॥*॥ वातायकपिलाविद्युत्। हितयोगेच॥*॥ ब्राह्मणायहितं ॥ क्रियार्थोपपदस्यचकर्मणिस्थानिनः। २।३।१४। क्रियार्थाक्रियाउपपदंयस्यतस्यस्थानिनोऽप्रयुज्यमानस्यतुमुनः कर्मणिचतुर्थीस्यात्। फलेभ्योयाति। फलान्याहर्तुंयातीत्यर्थः। नमस्कुर्मोनृसिंहाय। नृसिंहमनुकूलयितुमित्यर्थः। ए वंस्वयम्भुवेनमस्कृत्येत्यादावपि॥ तुमर्थाच्चभाववचनात्। २।३।१५। भाववचनाच्चेतिसूत्रेणयोविहितस्तदन्ताच्चतु र्थीस्यात्। यागाययाति। यष्टुंयातीत्यर्थः॥ नमःस्वस्तिस्वाहास्वधाऽलम्वषड्योगाच्च। २।३।१६। एभिर्योगेचतुर्थी स्यात्। हरयेनमः। उपपदविभक्तेःकारकविभक्तिर्बलीयसी। नमस्करोतिदेवान्। प्रजाभ्यःस्वस्ति। अग्नयेस्वाहा। पि तृभ्यःस्वधा। अलमितिपर्य्याप्त्यर्थग्रहणं। तेनदैत्येभ्योहरिरलम्प्रभुस्समर्थश्शक्तइत्यादि। प्रभ्वादियोगेषष्ठ्यपिसाधुः। त स्मैप्रभवति। सएषांग्रामणीरितिनिर्देशात्। तेनप्रभुर्बुभूषुर्भुवनत्रयस्येतिसिद्धं। वषडिन्द्राय। चकारःपुनर्विधाना र्थः। तेनाशीर्विवक्षायाम्परामपि। चतुर्थीचाशिषीतिषष्ठीम्बाधित्वाचतुर्थ्येवभवति। स्वस्तिगोभ्योभूयात्॥ मन्यकर्मण्यनाद रेविभाषाऽप्राणिषु। २।३।१७। प्राणिवर्ज्जेमन्यतेःकर्मणिचतुर्थीवास्यात्तिरस्कारे। नत्वान्तृणंमन्येतृणायवा। श्य नानिर्देशात्तानादिकयोगेन। नत्वान्तृणम्मन्वे। अप्राणिष्वित्यपनीयनौकाकाऽन्नशुकशृगालवर्ज्जेष्विति वाच्यं॥*॥ तेनत्वा न्नावंअन्नंमन्येइत्यत्राप्राणित्वेऽपिचतुर्थीन। नत्वांशुनेश्वानम्वामन्येइत्यत्रप्राणित्वेऽपिभवत्येव॥ गत्यर्थकर्मणिद्वितीया चतुर्थ्यौचेष्टायामनध्वनि। २।३।१२। अध्वभिन्नेगत्यर्थानाङ्कर्मण्येतेस्तश्चेष्टायां। ग्रामंग्रामायवागच्छति। चेष्टा यांकिं। मनसाहरिंव्रजति। अनध्वनीतिकिं। पन्थानङ्गच्छति। गन्त्राधिष्ठितेऽध्वन्येवायन्निषेधः। यदातूत्पथात्पन्थानमेवा क्रमितुमिष्यतेतदाचतुर्थीभवत्येव। उत्पथेनपथेगच्छति॥ ध्रुवमपायेऽपादानं। १।४।२४। अपायोविश्लेषस्तस्मि

न्माध्येयञ्चदमवधिभूतङ्कारकन्तदपादानंस्यात् ॥ अपादानेपञ्चमी । २ । ३ । २८ । ग्रामादायाति । धावतोऽश्वात्पत
ति । कारकङ्किं । वृक्षस्यपर्णम्पतति । जुगुप्साविरामप्रमादार्थानामुपसंख्यानं ॥ * ॥ पापाज्जुगुप्सतेविरमति । धर्म्मा
त्प्रमाद्यति ॥ भीत्रार्थानाम्भयहेतुः । १ । ४ । २५ । भयार्थानान्त्राणार्थानाञ्चप्रयोगेभयहेतुरपादानंस्यात् । चौराद्बिभेति ।
चौरात्त्रायते । भयहेतुः किं । अरण्येबिभेतित्रायतेवा ॥ पराजेरसोढः । १ । ४ । २६ । पराजेः प्रयोगेऽसह्योऽर्थोऽपादा
नंस्यात् । अध्ययनात्पराजयते । ग्लायतीत्यर्थः । असोढः किं । शत्रून्पराजयते । अभिभवतीत्यर्थः ॥ वारणार्थानामीप्सि
तः । १ । ४ । २७ । प्रवृत्तिविघातोवारणम्वारणार्थानाम्प्रयोगेईप्सितोऽर्थोऽपादानंस्यात् । यवेभ्योगाम्वारयति । ईप्सि
तः किं । यवेभ्योगाम्वारयतिक्षेत्रे ॥ अन्तर्द्धौयेनादर्शनमिच्छति । १ । ४ । २८ । व्यवधानेसतियत्कर्तृकस्यात्मनोदर्शन
स्याभावमिच्छतितदपादानंस्यात् । मातुर्निलीयतेकृष्णः । अन्तर्द्धौ किं । चौरान्नदिदृक्षते । इच्छतिग्रहणं किं । अदर्शने
च्छायांसत्यांसत्यपिदर्शनेयथास्यात् ॥ आख्यातोपयोगे । १ । ४ । २९ । नियमपूर्वकविद्यास्वीकारेवक्ताप्राक्संज्ञस्स्यात् ।
उपाध्यायादधीते । उपयोगेकिं । नटस्यगाथांशृणोति ॥ जनिकर्तुःप्रकृतिः । १ । ४ । ३० । जायमानस्यहेतुरपादानं
स्यात् । ब्रह्मणःप्रजाःप्रजायन्ते ॥ भुवःप्रभवः । १ । ४ । ३१ । भवनम्भूः । भूकर्तुःप्रभवस्तथा । हिमवतोगङ्गाप्रभवति
। तत्रप्रकाशतइत्यर्थः । ल्यब्लोपेकर्म्मण्यधिकरणेच ॥ * ॥ प्रासादात्प्रेक्षते । आसनात्प्रेक्षते । प्रासादमारुह्यआसनेउ
पविश्यप्रेक्षतइत्यर्थः । श्वशुराज्जिह्रेति । श्वशुरम्वीक्ष्येत्यर्थः । गम्यमानाऽपिक्रियाकारकविभक्तीनान्निमित्तमित्युक्तं । क
स्मात्त्वम्नद्याः । यतश्चाध्वकालनिर्म्माणन्तत्रपञ्चमीतद्युक्तादध्वनःप्रथमासप्तम्यौकालात्सप्तमीचवक्तव्या ॥ * ॥ वनात्ग्रा
मोयोजनंयोजनेवा । कार्त्तिक्याआग्रहायणीमासे ॥ अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दाञ्चूत्तरपदाजाहियुक्ते । २ । ३ । २९ । स
न्नैर्योगेपञ्चमीस्यात् । अन्यइत्यर्थग्रहणं । इतरग्रहणम्प्रपञ्चार्थं । अन्योभिन्नइतरोवाकृष्णात् । आराद्वनात् । ऋतेकृष्णा

त्। पूर्वो ग्रामात्। दिशिदृष्टश्शब्दोदिक्शब्दः। तेनसम्प्रतिदेशकालवृत्तिनायोगेऽपिभवति। चैत्रात्पूर्वःफाल्गुनः। अवयववाचियोगेतुन। तस्यपरमाम्रेडितमितिनिर्द्देशात्। पूर्वङ्कायस्य। अञ्चूत्तरपदस्यतुदिक्शब्दत्वेऽपिषष्ठ्यतसर्थेतिषष्ठीं बाधितुम्पृथग्ग्रहणं। प्राक्प्रत्यग्वाग्रामात्। आच्दक्षिणाग्रामात्। आहिदक्षिणाहिग्रामात्। अपादानेपञ्चमीतिसूत्रेकार्त्तिक्याःप्रभृतीतिभाष्यप्रयोगात्। प्रभृतियोगेपञ्चमी। भवात्प्रभृतिआरभ्यवासेव्योहरिः। अपपरिबहिरितिसमासविधानाज्ज्ञापकाद्बहिर्य्योगेपञ्चमी। ग्रामाद्बहिः॥ अपपरीवर्ज्जने।१।४।८८। एतौवर्ज्जनेकर्म्मप्रवचनीयौस्तः॥ आङ्मर्य्यादावचने।१।४।८९। आङ्मर्य्यादायामुक्तसंज्ञस्स्यात्। वचनग्रहणादभिविधावपि॥ पञ्चम्यपाङ्परिभिः। एतैःकर्म्मप्रवचनीयैर्य्योगेपञ्चमीस्यात्। अपहरेः। परिहरेः। संसारः। परिरत्रवर्ज्जने। लक्षणादौतुहरिम्परि। आमुक्तेस्संसारः। आसकलाद्ब्रह्म॥ प्रतिःप्रतिनिधिप्रतिदानयोः।१।४।९२। एतयोरर्थयोःप्रतिरुक्तसंज्ञस्स्यात्॥ प्रतिनिधिप्रतिदानेचयस्मात्।२।३।११। अत्रकर्म्मप्रवचनीयैर्य्योगेपञ्चमीस्यात्। प्रद्युम्नःकृष्णात्प्रति। तिलेभ्यःप्रतियच्छतिमाषान्॥ अकर्त्तर्य्यृणेपञ्चमी।२।३।२४। कर्त्तृवर्ज्जितंयदृणंहेतुभूतन्ततःपञ्चमीस्यात्। शताद्बद्धः। अकर्त्तरिकिं। शतेनबन्धितः॥ विभाषागुणेऽस्त्रियां।२।३।२५। गुणेहेतावस्त्रीलिङ्गेपञ्चमीवास्यात्। जाड्याज्जाड्येनवाबद्धः। गुणेकिं। धनेनकुलं। अस्त्रियाङ्किं। बुद्ध्यामुक्तः। विभाषेतियोगविभागादगुणेस्त्रियाञ्चक्वचित्। धूमादग्निमान्। नास्तिघटोपलब्धेः॥ पृथग्विनानानाभिस्तृतीयाऽन्यतरस्यां।२।३।३२। एभिर्य्योगेतृतीयास्यात्पञ्चमीद्वितीयेच। अन्यतरस्यांग्रहणंसमुच्चयार्थम्पञ्चमीद्वितीयेचाऽनुवर्त्तिते। पृथक्रामेण। रामात्। रामम्वा। एवम्विनानाना॥ करणेचस्तोकाऽल्पकृच्छ्रकतिपयस्याऽसत्त्ववचनस्य।२।३।३३। एभ्योऽद्रव्यवचनेभ्यःकरणेतृतीयापञ्चम्यौस्तः। स्तोकेनस्तोकाद्वामुक्तः। द्रव्येतुस्तोकेनविषेणहतः॥ दूरान्तिकार्थेभ्योद्वितीयाच।२।३।३५। एभ्योद्वितीयास्याच्चात्पञ्चमीतृतीयेस्तः। प्रातिप

दिकार्थमात्रेविधिरयं। ग्रामस्यदूरन्दूरात्दूरेणवा। अन्तिकं। अन्तिकात्। अन्तिकेनवा। असत्ववचनस्येत्यनुवृत्तेर्नेह
। दूरःपन्थाः॥ षष्ठीशेषे। २।३।५०। कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तःस्वस्वामिभावादिसम्बन्धश्शेषस्तत्रषष्ठीस्यात्।
राज्ञःपुरुषः॥ कर्म्मादीनामपिसम्बन्धमात्रविवक्षायांषष्ठ्येव। सताङ्गतं। सर्प्पिषोजानीते। मातुःस्मरति। एधोदकस्योप
स्कुरुते। भजेशम्भोश्चरणयोः। फलानान्तृप्तः॥ षष्ठीहेतुप्रयोगे। २। ३। २६। हेतुशब्दप्रयोगहेतौद्योत्येषष्ठीस्या
त्। अन्नस्यहेतोर्वसति॥ सर्व्वनाम्नस्तृतीयाच। २।३।२७। सर्व्वनाम्नोहेतुशब्दप्रयोगेहेतौद्योत्येतृतीयास्यात्षष्ठीच। केनहे
तुनावसति। कस्यहेतोः। निमित्तपर्य्यायप्रयोगेसर्व्वासाम्प्रायोदर्शनं॥*॥ किन्निमित्तम्वसति। केननिमित्तेन। कस्मैनिमि
त्तायेत्यादि। एवङ्किङ्कारणं। कोहेतुः। किम्प्रयोजनमित्यादि। प्रायग्रहणादसर्व्वनाम्नःप्रथमाद्वितीयेनस्तः। ज्ञानेननिमि
त्तेनहरिस्सेव्यःज्ञानायनिमित्तायेत्यादि॥ षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन। २।३।३०। एतद्योगेषष्ठीस्यात्। दिक्शब्देतिपञ्चम्याऽप
वादः। ग्रामस्यदक्षिणतः। पुरःपुरस्तात्। उपरिउपरिष्टात्॥ एनपाद्वितीया। २। ३। ३१। एनवन्तेनयोगेद्वितीया
स्यात्। एनपेतियोगविभागात्षष्ठ्यपि। दक्षिणेनग्रामंग्रामस्यवा। एवमुत्तरेण॥ दूरान्तिकार्थैःषष्ठ्यन्यतरस्यां। २। ३।
३४। एतैर्योगेषष्ठीस्यात्पञ्चमीच। दूरन्निकटंग्रामस्यग्रामाद्वा॥ ज्ञोविदर्थस्यकरणे। २। ३। ५१। जानातेरज्ञानार्थ
स्यकरणेशेषत्वेनविवक्षितेषष्ठीस्यात्। सर्प्पिषोज्ञानं॥ अधीगर्थदयेशाङ्कर्म्मणि। २। ३। ५२। एषाङ्कर्म्मणिशेषेषष्ठी
स्यात्। मातुःस्मरणं। सर्प्पिषोदयनंईशनम्वा॥ कृञःप्रतियत्ने। २। ३। ५३। कृञःकर्म्मणिशेषेषष्ठीगुणाधाने। ए
धोदकस्योपस्करणं॥ रुजार्थानाम्भाववचनानामज्वरे। २। ३। ५४। भावकर्त्तृकाणांज्वरिवर्ज्जितानांरुजार्थानांकर्म्म
णिशेषेषष्ठीस्यात्। चौरस्यरोगस्यरुजा। अज्वरिसन्ताप्योरितिवाच्यं॥*॥ रोगस्यचौरज्वरः। चौरसन्तापोवा। रोगकर्त्तृक
चौरसम्बन्धिज्वरादिकमित्यर्थः॥ आशिषिनाथः। २।३। ५५। आशीरर्थस्यनाथतेश्शेषेकर्म्मणिषष्ठीस्यात्। सर्प्पिषोनाथनं।

आशिषीति किं । माणवकनाथनं । तत्सम्बन्धिनीयाच्ञेत्यर्थः ॥ जासिनिप्रहणनाटक्राथपिषां हिंसायां । २ । ३ । ५६ । हिं
सार्थानामेषां शेषे कर्म्मणि षष्ठी स्यात् । चौरस्योज्जासनं । निप्रौ संहतौ विपर्य्यस्तौ व्यस्तौ वा । चौरस्य निप्रहणनं । प्रणिहननं ।
निहननं । प्रहणनम्वा । नट अवस्यन्दने चुरादिः । चौरस्योन्नाटनं चौरस्य क्राथनं वृषलस्य पेषणं । हिंसायां किं । धानापेष
णं ॥ व्यवहृपणोस्समर्थयोः । २ । ३ । ५७ । शेषे कर्म्मणि षष्ठी स्यात् । द्यूते क्रयविक्रयव्यवहारे चानयोस्तुल्यार्थता । श
तस्य व्यवहरणं । पणनम्वा । समर्थयोः किं । शलाकाव्यवहारः । गणनेत्यर्थः । ब्राह्मणपणनं स्तुतिरित्यर्थः ॥ दिवस्तदर्थ
स्य । २ । ३ । ५८ । द्यूतार्थक्रयविक्रयरूपव्यवहारार्थस्य च दिवः कर्म्मणि षष्ठी स्यात् । शतस्य दीव्यति । तदर्थस्य किं । ब्राह्म
णन्दीव्यति स्तौतीत्यर्थः ॥ विभाषोपसर्गे । २ । ३ । ५९ । पूर्वयोगाऽपवादः । शतस्य शतम्वा प्रतिदीव्यति ॥ प्रेष्यब्रुवोर्ह
विषो देवतासम्प्रदाने । २ । ३ । ६१ । देवतासम्प्रदानकेऽर्थे वर्त्तमानयोः प्रेष्यब्रुवोः कर्म्मणो हविर्विशेषस्य वाचकाच्छब्दात् षष्ठी
स्यात् । अग्नये छागस्य हविषो वपाया मेदसः प्रेष्य अनुब्रूहि वा ॥ कृत्वोर्थप्रयोगे कालेऽधिकरणे । २ । ३ । ६४ । कृत्वोर्था
नाम्प्रयोगे कालवाचिन्यधिकरणे शेषे षष्ठी स्यात् । पञ्चकृत्वोऽह्नो भोजनं । द्विरह्नो भोजनं । शेषे किं । द्विरहन्यध्ययनं ॥ कर्
तृकर्मणोः कृतिः । २ । ३ । ६५ । कृद्योगे कर्त्तरि कर्म्मणि च षष्ठी स्यात् । कृष्णस्य कृतिः । जगतः कर्त्ता कृष्णः । गुणकर्म्मणि
वेष्यते ॥ * ॥ नेताऽश्वस्य स्रुघ्नं । स्रुघ्नस्य वा । कृति किं । तद्धिते माभूत् । कृतपूर्वी कटं ॥ उभयप्राप्तौ कर्म्मणि । २ । ३ ।
६६ । उभयोः प्राप्तिर्य्यस्मिन् कृति तत्र कर्म्मण्येव षष्ठी स्यात् । आश्चर्य्यो गवान्दोहोऽगोपेन । स्त्रीप्रत्यययोरकाकारयोर्ना
यन्नियमः ॥ * ॥ भेदिका बिभित्सा वा रुद्रस्य जगतः । शेषे विभाषा ॥ * ॥ स्त्रीप्रत्यय इत्येके । विचित्रा जगतः कृतिर्हरेर्ह
रिणा वा । केचिदविशेषेण विभाषामिच्छन्ति । शब्दानामनुशासनमाचार्य्येणाचार्य्यस्य वा ॥ क्तस्य च वर्त्तमाने । २ । ३ ।
६७ । वर्त्तमानार्थस्य क्तस्य योगे षष्ठी स्यात् । न लोकेति निषेधस्याऽपवादः । राज्ञाम्मतो बुद्धः पूजितो वा ॥ अधिकरण

वाचिनश्च । २ । ३ । ६८ । कृत्ययोगे षष्ठी स्यात् । इदमेषामाशयितं ॥ नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनां । २ । ३ । ६९ ।
एषाम्प्रयोगे षष्ठी न स्यात् । लादेशाः । कुर्व्वन् कुर्व्वाणः सृष्टिं हरिः । उ । हरिं दिदृक्षुः अलङ्करिष्णुर्व्वा । उक । दैत्यान्घातु
को हरिः । कमेरनिषेधः । लक्ष्म्याः कामुको हरिः । अव्ययं । जगत्सृष्ट्वा । सुखं कर्त्तुम् । निष्ठा । विष्णुना हता दैत्याः ।
दैत्यान् हतवान् विष्णुः । खलर्थः । ईषत्करः प्रपञ्चो हरिणा । तृन्निति प्रत्याहारः शतृशानचाविति तृशब्दादारभ्य तृनो न
कारात् । शानन् । सोमम्पवमानः । चानश् । आत्मानम्मण्डयमानः । शतृ । वेदमधीयन् । तृन । कर्त्ता लोकान् । द्वि
षः शतुर्व्वा ॥ * ॥ मुरस्य मुरम्वा द्विषन् । सर्व्वोऽयं कारकषष्ठ्याः प्रतिषेधः । शेषे षष्ठी तु स्यादेव । ब्राह्मणस्य कुर्व्वन् । नरकस्य
जिष्णुः ॥ अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः । २ । ३ । ७० । भविष्यत्यकस्य भविष्यदाधमर्ण्यार्थेनश्च योगे षष्ठी न स्यात् । स
तः पालकोऽवतरति । व्रजङ्गामी । शतन्दायी ॥ कृत्यानाङ्कर्त्तरि वा । २ । ३ । ७१ । षष्ठी वा स्यात् । मया मम वा सेव्यो ह
रिः । कर्त्तरीति किं । गेयो माणवकः साम्नां । भव्यगेयेति कर्त्तरि यद्विधानादनभिहितङ्कर्म्म । अत्र योगो विभज्यते । कृत्यानां
उभयप्राप्तौ नेति नेति चानुवर्त्तते । तेन नेतव्या व्रजङ्गावः कृष्णेन । ततः कर्त्तरि वा उक्तोऽर्थः ॥ तुल्यार्थैरतुलोपमाभ्यां तृतीया
ऽन्यतरस्यां । २ । ३ । ७२ । तुल्यार्थैर्योगे तृतीया वा स्यात् पक्षे षष्ठी । तुल्यः सदृशः समो वा कृष्णस्य । कृष्णेन वा । अतुलो
पमाभ्यां किं । तुला उपमा वा कृष्णस्य नास्ति ॥ चतुर्थी चाशिष्यायुष्यमद्रभद्रकुशलसुखार्थहितैः । २ । ३ । ७३ । एतद
र्थैर्योगे चतुर्थी वा स्यात् पक्षे षष्ठी आशिषि । आयुष्यं चिरञ्जीवितं । कृष्णाय । कृष्णस्य वा भूयात् । एवम्मद्रम्भद्रं कुशलं निरा
मयं सुखं शं अर्थः प्रयोजनं हितम्पथ्यम्भूयात् । आशिषि किं । देवदत्तस्यायुष्यमस्ति । व्याख्यानात्सर्व्वत्रार्थग्रहणं मद्रभद्र
पर्य्यायत्वादन्यतरो न पठनीयः ॥ आधारोऽधिकरणं । १ । ४ । ४५ । कर्तृकर्म्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिक
रणसंज्ञं स्यात् ॥ सप्तम्यधिकरणे च । २ । ३ । ३६ । अधिकरणे सप्तमी स्यात् । चकाराद्दूरान्तिकार्थेभ्यः श्चोपस्नेपि

कोवैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा । कटेआस्ते । स्थाल्यांपचति । मोक्षेइच्छास्ति । सर्वस्मिन्नात्मास्ति । वनस्यदूरेऽन्तिकेवा । दूरान्तिकार्थेभ्यइतिविभक्तित्रयेणसहचरितोऽत्रविभक्तयःफलिताः । क्तस्येन्विषयस्यकर्मण्युपसंख्यानं ॥*॥ अधीतीव्याकरणे । अधीतमनेनेतिविग्रहे । इष्टादिभ्यश्चेतिकर्त्तरीतिः । साध्वसाधुप्रयोगेच ॥ * ॥ साधुःकृष्णोमातरि । असाधुर्मातुले । निमित्तात्कर्मयोगे ॥ * ॥ निमित्तमिहफलंयोगस्संयोगसमवायात्मकः । चर्म्मणिद्वीपिनंहन्तिदन्तयोर्हन्तिकुञ्जरं । केशेषुचमरींहन्तिसीम्निपुष्कलकोहतः ॥ १ ॥ हेतौतृतीयाऽत्रप्राप्तातन्निवारणार्थं । सीमाऽण्डकोशःपुष्कलकोगन्धमृगः । योगविशेषेकिं । वेतनेनधान्यंलुनाति ॥ यस्यचभावेनभावलक्षणं । २ । ३ । ३७ । यस्यक्रिययाक्रियान्तरंलक्ष्यतेततस्सप्तमीस्यात् । गोषुदुह्यमानासुगतः । अर्हाणांकर्तृत्वेऽनर्हाणामकर्तृत्वेतद्वैपरीत्येच ॥ * ॥ सत्सुतरत्सुअसन्तआसते । असत्सुतिष्ठत्सुसन्तस्तरन्ति । सत्सुतिष्ठत्सुअसन्तस्तरन्ति । असत्सुतरत्सुसन्तस्तिष्ठन्ति ॥ षष्ठीचानादरे । २ । ३ । ३८ । अनादरेऽधिकेभावलक्षणेषष्ठीसप्तम्यौस्तः । रुदतिरुदतोवाप्राव्राजीत् । रुदन्तम्पुत्रादिकमनादृत्यसन्न्यस्तवानित्यर्थः ॥ स्वामीश्वराधिपतिदायादसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च । २ । ३ । ३९ । एतैस्सप्तभिर्योगेषष्ठीसप्तम्यौस्तः । षष्ठ्यामेवप्राप्तायाम्पाक्षिकसप्तम्यर्थवचनं । गवाङ्गोषुवास्वामी । गवाङ्गोषुवाप्रसूतः । गाएवानुभवितुञ्जातइत्यर्थः ॥ आयुक्तकुशलाभ्याञ्चासेवायां । २ । ३ । ४० । आभ्यांयोगेषष्ठीसप्तम्यौस्तस्तात्पर्य्येर्थे । आयुक्तोव्यापारितः । आयुक्तःकुशलोवाहरिपूजनेहरिपूजनस्यवा । आसेवायाङ्किं । आयुक्तोगौश्शकटेईषद्युक्तइत्यर्थः ॥ यतश्चनिर्द्धारणं । २ । ३ । ४१ । जातिगुणक्रियासंज्ञाभिस्समुदायादेकदेशस्यपृथक्करणंयतस्ततःषष्ठीसप्तम्यौस्तः । नृणांनृषुवाब्राह्मणःश्रेष्ठः । गवाङ्गोषुवाकृष्णाबहुक्षीरा । गच्छताङ्गच्छत्सुवाधावन्शीघ्रः । छात्राणाञ्छात्रेषुवामैत्रःपटुः ॥ पञ्चमीविभक्ते । २ । ३ । ४२ । विभागेविभक्तेनिर्द्धार्यमाणस्ययत्रभेदएवतत्रपञ्चमीस्यात् । माथुराःपाटलिपुत्रकेभ्यआढ्यतराः ॥ साधुनिपुणाभ्यामर्चायां

 सप्तम्यप्रतेः।२।३।४३। आभ्यां योगे सप्तमी स्यादर्चायान्तु प्रतेः प्रयोगे। मातरि साधुर्निपुणो वा। अर्चायाङ्किं। निपुणो रा
 ज्ञो भृत्यः। इह तत्त्वकथने तात्पर्य्यं। अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यं॥*॥ साधुर्निपुणो वा मातरम्प्रति पर्य्यनु वा॥ प्रसितोत्सुकाभ्या
 न्तृतीया च।२।३।४४। आभ्यां योगे तृतीया स्याच्चात्सप्तमी। प्रसित उत्सुको वा हरिणा हरौ वा॥ नक्षत्रे च लुपि।२।३।४५
।नक्षत्रे प्रकृत्यर्थे यो लुप्संज्ञया लुप्यमानस्य प्रत्ययस्यार्थे तत्र वर्त्तमानात्तृतीयासप्तम्यौ स्तोऽधिकरणे। मूलेनावाहयेद्देवीं श्रव
णेन विसर्ज्जयेत्। मूले श्रवणे इति वा। लुपि किं। पुष्ये शनिः॥ सप्तमीपञ्चम्यौ कारकमध्ये।२।३।७। शक्तिद्वयमध्ये
यौ कालाध्वानौ ताभ्यामेते स्तः। अद्य भुक्त्वायं द्व्यहे द्व्यहाद्वा भोक्ता। कर्तृशक्त्योर्मध्येऽयङ्कालः। इहस्थोयं क्रोशे क्रोशाद्वा लक्ष्य
म्विध्येत्। कर्तृकर्म्मशक्त्योर्म्मध्येऽयन्देशः। अधिकशब्देन योगे सप्तमीपञ्चम्याविष्येते। तदस्मिन्नधिकमिति यस्मादधिक
मिति च सूत्रनिर्द्देशात्। लोके लोकाद्वाऽधिको हरिः॥ अधिरीश्वरे।१।४।९७। स्वस्वामिसम्बन्धेऽधिः कर्म्मप्रवचनी
यसंज्ञः स्यात्॥ यस्मादधिकं यस्य चेश्वरवचनन्तत्र सप्तमी।२।३।९। अत्र कर्म्मप्रवचनीययुक्ते सप्तमी स्यात्। उप परार्द्धे
हरेर्गुणाः परार्द्धादधिका इत्यर्थः। ऐश्वर्य्ये तु स्वस्वामिभ्याम्पर्य्यायेण सप्तमी। अधि भुवि रामः। अधि रामे भूः। सप्तमी शौण्डैरि
ति समासपक्षे तु। रामाधीना। अषडक्षेत्यादिना खः॥ विभाषा कृञि।१।४।९८। अधिः करोतौ प्राक्संज्ञो वा स्यादीश्वरार्थे।
यदत्र मामधिकरिष्यति विनियोक्ष्यत इत्यर्थः। इह विनियोक्तुरीश्वरत्वङ्गम्यते। अगतित्वात्तिङ्ङि चोदात्तवतीति निघातो न॥*॥
 इति विभक्त्यर्थाः॥*॥ समर्थः पदविधिः।२।१।१। पदसम्बन्धी यो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः॥ प्राक्कडारात्समासः।२।१
।३। कडाराः कर्म्मधारय इत्यतः प्राक्समास इत्यधिक्रियते॥ सहसुपा।२।१।४। सहेति योगो विभज्यते। सुबन्तं स
मर्थेन सह समस्यते। योगविभागस्येष्टसिध्यर्थत्वात्क्वचित्तिङन्तोत्तरपदोयं समासस्स च छन्दस्येव। पर्य्यभूषत्। अनुव्यच
लत्॥ सुपा।२।१।४। सुप्सुपा सह समस्यते। समासत्वात्प्रातिपदिकत्वं॥ सुपो धातुप्रातिपदिकयोः।२।४।७१

एतयोरवयवस्य सुपो लुक् स्यात्। भूतपूर्वे चरडिति निर्देशात्पूर्वनिपातः। पूर्वम्भूतः। भूतपूर्वः। इवेन समासो विभक्त्यलोपश्च॥*॥ जीमूतस्येव॥ अव्ययीभावः। २।१।५। अधिकारोऽयं॥ अव्ययम्विभक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासम्प्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्यथानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसम्पत्तिसाकल्यान्तवचनेषु। २। १। ६। अव्ययमिति योगो विभज्यते। अव्ययं समर्थेन सह समस्यते सोऽव्ययीभावः॥ प्रथमानिर्दिष्टं समास उपसर्ज्जनं। १। २। ४३। समासशास्त्रे प्रथमानिर्दिष्टं उपसर्ज्जनसंज्ञं स्यात्॥ उपसर्ज्जनम्पूर्व्वं। २। २। ३०। समासे उपसर्ज्जनम्प्राक्प्रयोज्यं॥ एकविभक्ति चाऽपूर्व्वनिपाते। १। २। ४४। विग्रहे यन्नियतविभक्तिकन्तदुपसर्ज्जनसंज्ञं स्यात्। न तु तस्य पूर्वनिपातः॥ गोस्त्रियोरुपसर्ज्जनस्य। १। २। ४८। उपसर्ज्जनं यो गोशब्दः स्त्रीप्रत्ययान्तञ्च तदन्तस्य प्रातिपदिकस्य ह्रस्वः स्यात्। अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वं॥ नाव्ययीभावादतोऽम्त्वपञ्चम्याः। २। ४। ८३। अदन्तादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य तु पञ्चमीं विनाऽमादेशश्च स्यात्। दिशयोर्मध्यम् अपदिशं। क्लीबाव्ययन्त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियामित्यमरः॥ तृतीयासप्तम्योर्बहुलं। २। ४। ८४। अदन्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्बहुलमम्भावः स्यात्। अपदिशं। अपदिशेन। अपदिशं। अपदिशे। बहुलग्रहणात् सुमद्रम् उन्मत्तगङ्गमित्यादौ सप्तम्या नित्यमम्भावः। विभक्तावित्यादेरयमर्थः। विभक्त्यर्थादिषु वर्त्तमानमव्ययं सुबन्तेन सह समस्यते सोऽव्ययीभावः। विभक्तौ तावत्। हरौ इत्यधिहरि। सप्तम्यर्थस्यैवात्र द्योतकोऽधिः हरि ङि अधि इत्यलौकिकं विग्रहवाक्यं। अत्र निपातेनाभिहितेऽप्यधिकरणे वचनसामर्थ्यात्सप्तमी॥ अव्ययीभावश्च। अयं नपुंसकं स्यात्। ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य। गोपायतीति गाः पातीति वा गोपाः। तस्मिन्नित्यधिगोपं। समीपे। कृष्णस्य समीपमुपकृष्णं। समया ग्रामं। निकषा लङ्कां। आराद्वनादित्यत्र तु नाऽव्ययीभावः। अभितः परितः अन्यारादितिर्द्वितीयापञ्चम्योर्विधानसामर्थ्यात्। मद्राणां समृद्धिः। सुमद्रं। यवनानां व्यृद्धिः। दुर्य्यवनं। विगता ऋद्धिः। व्यृद्धिः। मक्षिकाणामभावो निर्म्मक्षिकं। हिमस्यात्ययोऽतिहि

मं। अव्ययोध्वंसः। निद्रासम्प्रतिनयुज्यते। इत्यतिनिद्रं। हरिशब्दस्यप्रकाशइतिहरि। विष्णोःपश्चादनुविष्णु। पश्चाच्छब्दस्यनुनायंसमासःततःपश्चात्संस्यतइतिभाष्यप्रयोगात्। योग्यतावीप्सापदार्थानतिवृत्तिसादृश्यानियथार्थाः। अनुरूपं। रूपस्ययोग्यमित्यर्थः। अर्थं अर्थम्प्रतिप्रत्यर्थं। प्रतिशब्दस्यवीप्सायाङ्कर्मप्रवचनीयसंज्ञाविधानसामर्थ्यात्तद्योगेद्वितीयागर्भम्वाक्यमपि। शक्तिमनतिक्रम्ययथाशक्ति। हरेःसादृश्यंसहरि। वक्ष्यमाणेनसहस्यसः। ज्येष्ठस्यानुपूर्व्येणेत्यनुज्येष्ठं। चक्रेणयुगपदितिविग्रहे॥ अव्ययीभावेचाकाले। ६। ३। ८१। सहस्यसस्स्यादव्ययीभावेनतुकाले। सचक्रं। कालेतु। सहपूर्वाह्णं। सदृशस्सख्यासससखि। यथार्थत्वेनैवसिद्धे। पुनस्सादृश्यग्रहणंगुणभूतेपिसादृश्येयथास्यादित्येवमर्थं। क्षत्राणांसम्पत्तिः। सक्षत्रं। ऋद्धेराधिक्यं। समृद्धिः। अनुरूपआत्मभावस्सम्पत्तिरितिभेदः। तृणमप्यपरित्यज्यसतृणमत्तिसाकल्येनेत्यर्थः। अन्तेअग्निग्रन्थपर्यन्तमधीतेसाग्नि॥ यथाऽसादृश्ये। २। १। ७। असादृश्येएवयथाशब्दस्समस्यते। [illegible]। यथाहरिस्तथाहरः। हरेरुपमानत्वंयथाशब्दोद्योतयति। तेनसादृश्येइतिवायथार्थइतिवाप्राप्तन्निषिध्यते॥ यावदवधारणे। २। १। ८। यावन्तःश्लोकास्तावन्तोऽच्युतप्रणामायावच्छ्लोकं॥ सुप्प्रतिनामात्रार्थे। २। १। ९। शाकस्यलेशश्शाकप्रतिः। मात्रार्थेकिं। वृक्षम्प्रतिविद्योततेविद्युत्॥ अक्षशलाकासंख्याःपरिणा। २। १। १०। द्यूतव्यवहारेपराजयेएवायंसमासः। अक्षेणविपरीतम्वृत्तं। अक्षपरि। शलाकापरि। एकपरि॥ विभाषा। २। १। ११। अधिकारोऽयं। एतत्सामर्थ्यादेवप्राचीनानान्नित्यसमासत्वं। सुप्सुपेतितुननित्यसमासः। अव्ययमित्यादिसमासविधानंतुज्ञापकात्॥ अपपरिबहिरञ्चवःपञ्चम्या। २। १। १२। अपविष्णुसंसारः। अपविष्णोः। परिविष्णु। परिविष्णोः। बहिर्वनं। बहिर्वनात्। प्राग्वनं। प्राग्वनात्॥ आङ्मर्य्यादाऽभिविध्योः। २। १। १३। एतयोराङ्पञ्चम्यन्तेनवासमस्यतेसोऽव्ययीभावः। आमुक्तिसंसारः आमुक्तेः। आबालंहरिभक्तिः। आबालेभ्यः॥ लक्षणेनाभिप्रतीआभिमुख्ये। २। १। १४। आभिमुख्यद्योतकौअ

भिप्रतीचिह्नवाचिना सह प्राग्वत्। अभ्यग्नि शलभाः पतन्ति। अग्निमभि प्रत्यग्नि। अग्निम्प्रति॥ अनुर्यत्समया। २। १। १५
। यम्पदार्थं समया द्योत्यते तेन लक्षणभूतेनाऽनुस्समस्यते सोऽव्ययीभावः। अनुवनमशनिर्गतः। वनस्य समीपङ्गत इत्य
र्थः॥ यस्य चायामः। २। १। १६। यस्य दैर्घ्यमनुना द्योत्यते तेन लक्षणभूतेनाऽनुस्समस्यते। अनुगङ्गम्वाराणसी। गङ्गा
या अनु। गङ्गादैर्घ्यसदृश दैर्घ्योपलक्षितेत्यर्थः॥ तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च। २। १। १७। एतानि निपात्यन्ते। तिष्ठन्ति गावो
यस्मिन् काले स तिष्ठद्गु दोहनकालः। आयतीगवं। इह शत्रादेशः पुम्वद्भावविरहः समासान्तश्च निपात्यते॥ पारे मध्ये ष
ष्ठ्या वा। २। १। १८। पारमध्यशब्दौ षष्ठ्यन्तेन सह वा समस्येते। एदन्तत्वञ्चानयोर्निपात्यते। पक्षे षष्ठीतत्पुरुषः।
पारेगङ्गादानेयं। गङ्गापारात्। मध्येगङ्गात्। गङ्गामध्यात्। महाविकल्पेन वाक्यमपि। गङ्गायाः पारात्। गङ्गाया मध्या
त्॥ संख्या वंश्येन। २। १। १९। वंशो द्विधा विद्यया जन्मना च तत्र भवो वंश्यः तद्वाचिना सह संख्या वा समस्यते। द्वौ मुनी वं
श्यौ द्विमुनि। व्याकरणस्य त्रिमुनि। विद्यातद्वतामभेदविवक्षायां। त्रिमुनि व्याकरणं। एकविंशतिभारद्वाजं॥ नदीभि
श्च। २। १। २०। नदीभिस्संख्या प्राग्वत्। समाहारे चायमिष्यते। सप्तगङ्गं। द्वियमुनं॥ अन्यपदार्थे च संज्ञायां। २।
१। २१। अन्यपदार्थे विद्यमानं सुबन्तन्नदीभिस्सह नित्यं समस्यते संज्ञायां। विभाषाऽधिकारेऽपि वाक्येन संज्ञाऽनवगमादि
ह नित्यसमासः। उन्मत्तगङ्गन्नाम देशः। लोहितगङ्गं॥ समासान्ताः। ५। ४। ६८। इत्यधिकृत्य॥ अव्ययीभावे शरत्प्र
भृतिभ्यः। ५। ४। १०७। शरदादिभ्यष्टच् स्यात्समासान्तोऽव्ययीभावे। शरदस्समीपमुपशरदं। प्रतिविपाशं। शर
द्। विपाश्। अनस्। मनस्। उपानह्। दिव्। हिमवत्। अनडुह्। दिश्। दृश्। विश्। चेतस्। चतुर्। त्य
द्। तद्। यद्। कियत्। जराया जरस् च। उपजरसं। प्रतिपरसमनुभ्योऽक्ष्णः। यस्येति च। प्रत्यक्षं। अक्ष्णः पर
मिति विग्रहे। समासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः। परोक्षे लिडिति निपातनात्परस्योकारादेशः। परोक्षं। परोक्षा क्रियादि

तुअर्गश्चाद्वचि । समक्षं । अन्वक्षं ॥ अनश्च । ५ । ४ । १०८ । अन्नन्तादव्ययीभावाट्टच्स्यात् ॥ नस्तद्धिते । ६ । ४ । १४४ । नान्तस्य भस्य टेर्लोपः स्यात्तद्धिते । उपराजं । अध्यात्मं ॥ नपुंसकादन्यतरस्यां । ५ । ४ । १०९ । अन्नन्तं यत्क्लीबन्तदन्तादव्ययीभावाट्टज्वा स्यात् । उपचर्मं । उपचर्म ॥ नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः । ५ । ४ । ११० । वा टच् स्यात् । उपनदं । उपनदि । उपपौर्णमासं । उपपौर्णमासि । उपाग्रहायणं । उपाग्रहायणि ॥ झयः । ५ । ४ । १११ । झयन्तादव्ययीभावाट्टज्वा स्यात् । उपसमिधं । उपसमित् ॥ गिरेश्च सेनकस्य । ५ । ४ । ११२ । गिर्यन्तादव्ययीभावाट्टज्वा स्यात् । सेनकग्रहणम्पूजार्थं । उपगिरं । उपगिरि ॥*॥ इत्यव्ययीभावः ॥*॥

॥स॰ त॰॥ तत्पुरुषः । २ । १ । २२ । अधिकारोऽयं । प्राग्बहुव्रीहेः ॥ द्विगुश्च । २ । १ । २३ । द्विगुरपि तत्पुरुषसंज्ञः स्यात् । इदं सूत्रन्त्यक्तुं शक्यं । संख्यापूर्वो द्विगुश्चेति पठित्वा चकारबलेन संज्ञासमावेशस्य सुवचत्वात् । समासान्तः प्रयोजनं । पञ्चराजं ॥ द्वितीया श्रितातीतपतितगतात्यस्तप्राप्तापन्नैः । २ । १ । २४ । द्वितीयान्तं श्रितादिप्रकृतिकैः सुबन्तैः सह समस्यते वा स तत्पुरुषः । कृष्णं श्रितः । कृष्णश्रितः । दुःखमतीतः । दुःखातीतः । गम्यादीनामुपसंख्यानं ॥*॥ ग्रामङ्गमी । ग्रामगमी । अन्नम्बुभुक्षुः । अन्नबुभुक्षुः ॥ स्वयं क्तेन । २ । १ । २५ । द्वितीयेति न सम्बध्यतेऽयोग्यत्वात् । स्वयं कृतस्यापत्यं । स्वायंकृतिः ॥ खट्वा क्षेपे । २ । १ । २६ । खट्वाप्रकृतिकं द्वितीयान्तं क्तान्तप्रकृतिकेन सुबन्तेन समस्यते निन्दायां । खट्वारूढो जाल्मः । नित्यसमासोऽयं । नहि वाक्येन निन्दा गम्यते ॥ सामि । २ । १ । २७ । सामिकृतं ॥ कालाः । २ । १ । २८ । क्तेनेत्येव । अनत्यन्तसंयोगार्थम्वचनं । मासप्रमितः प्रतिपच्चन्द्रः । मासम्परिछेत्तुमारब्धवानित्यर्थः ॥ अत्यन्तसंयोगे च । २ । १ । २९ । काला इत्येव । अक्तान्तार्थं वचनं । मुहूर्तं सुखं मुहूर्तसुखं ॥ तृतीया तत्कृतार्थेन गुणवचनेन । २ । १ । ३० । तत्कृतेति लुप्ततृतीयाकं तृतीयान्तन्तृतीयार्थगुणवचनेनार्थशब्देन च सह प्राग्वत् । शंकुलया खण्डः । शंकुलाखण्डः । धान्येनार्थो धान्यार्थः । तत्कृतेति किं । अक्ष्णा काणः ॥ पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुणमिश्रश्लक्ष्णैः । २ । १ । ३१ । तृतीया

न्यमितैःप्राग्वत्। मासपूर्वः। मातृसदृशः। पितृसमः। ऊनार्थे। माषोनङ्कार्षापणं। माषविकलं। वाक्कलहः। आचारनिपुणः
। गुडमिश्रः। आचारश्लक्ष्णः। मिश्रग्रहणेसोपसर्गस्याऽपिग्रहणं। मिश्रश्चानुपसर्गमसन्धावित्यत्रानुऽपसर्गग्रहणात्।
गुडसंमिश्राधानाः। अवरस्योपसंख्यानं ॥*॥ मासेनावरोमासावरः॥ कर्तृकरणेकृताबहुलं ।२।१।३२। कर्तरिकरणेच
तृतीयान्तंकृदन्तेनबहुलम्प्राग्वत्। हरिणात्रातोहरित्रातः। नखैर्भिन्नोनखभिन्नः। कृद्ग्रहणेगतिकारकपूर्वस्याऽपिग्रहणं।
नखनिर्भिन्नः। कर्तृकरणेतिकिं। भिक्षाभिरुषितः। हेतावेषातृतीया। बहुलग्रहणंसर्वोपाधिव्यभिचारार्थं। तेनदात्रे
णलूनवानित्यादौन। कृताकिं। काष्ठैःपचतितरां॥ कृत्यैरधिकार्थवचने। २। १। ३३। स्तुतिनिन्दाफलकमर्थवादवच
नमधिकार्थवचनन्तत्रकर्तृकरणेचतृतीयान्तंकृत्यैस्सहप्राग्वत्। वातच्छेद्यन्तृणं। काकपेयानदी॥ अन्नेनव्यञ्जनं। २। १
। ३४। संस्कारद्रव्यवाचकन्तृतीयान्तमन्नेनप्राग्वत्। दध्नाओदनोदध्योदनः। इहान्तर्भूतोपसेकक्रियाद्वारासामर्थ्यं॥
भक्ष्येणमिश्रीकरणं। २। १। ३५। गुडेनधानाः। गुडधानाः। मिश्रणक्रियाद्वारासामर्थ्यं॥ चतुर्थीतदर्थार्थबलिहि
तसुखरक्षितैः। २। १। ३६। चतुर्थ्यन्तार्थायययत्तद्वाचिनाऽर्थादिभिश्चचतुर्थ्यन्तम्वाप्राग्वत्। तदर्थेनप्रकृतिविकृतिभा
वएवबलिरक्षितग्रहणाज्ज्ञापकात्। यूपायदारु। यूपदारु। नेहरन्धनायस्थाली। अश्वघासादयस्तुषष्ठीसमासाः। अ
र्थेननित्यसमासोविशेष्यलिङ्गताचेतिवक्तव्यं ॥*॥ द्विजायायंद्विजार्थःसूपः। द्विजार्थायवागूः। द्विजार्थम्पयः। भूतबलिः
। गोहितं। गोसुखं। गोरक्षितं॥ पञ्चमीभयेन। २। १। ३७। चौराद्भयं। चौरभयं। भयभीतभीतिभीभिरितिवा
च्यं॥*॥ वृकभीतः॥ अपेतापोढमुक्तपतितापत्रस्तैरल्पशः। २। १। ३८। एतैस्सहाऽल्पम्पञ्चम्यन्तंसमस्यतेसतत्पुरु
षः। सुखापेतः। कल्पनापोढः। चक्रमुक्तः। स्वर्गपतितः। तुरङ्गापत्रस्तः। अल्पशःकिं। प्रासादात्पतितः॥ स्तोकान्ति
कदूरार्थकृच्छ्राणिक्तेन। २। १। ३९। स्तोकान्मुक्तः। अल्पान्मुक्तः। अन्तिकादागतः। अभ्यासादागतः। दूरादागतः। कृ

च्छादागतः । पञ्चम्यास्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥ षष्ठी । २ । २ । ८ । राज्ञःपुरुषः । राजपुरुषः ॥ याजकादिभिश्च । २ ।
२ । ९ । एभिःषष्ठ्यन्तंसमस्यते । तृजकाभ्याङ्कर्त्तरीत्यस्यप्रतिप्रसवोऽयं । ब्राह्मणयाजकः । देवपूजकः । गुणान्तरेणत
रब्लोपश्चेतिवक्तव्यंतरबन्तंयद्गुणेनेनसहसमासस्तरलोपश्चनिर्द्धारणइतिपूरणगुणेतिचनिषेधस्यप्रतिप्रसवोयं । सर्व्वेषां
श्वेततरः । सर्वश्वेतः । सर्व्वेषाम्महत्तरः । सर्व्वमहान् । कृद्योगाषष्ठीसमस्यतइतिवाच्यं ॥*॥ इध्मप्रव्रश्चनः । इध्मव्रश्चनः ॥
ननिर्द्धारणे । २ । २ । १० । निर्द्धारणेयाषष्ठीसानसमस्यते । नृणांद्विजःश्रेष्ठः । प्रतिपदविधानाषष्ठीनसमस्यतइतिवाच्यं
॥*॥ सर्पिषोज्ञानं ॥ पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्यसमानाधिकरणेन । २ । २ । ११ । पूरणाद्यर्थैःसदादिभिश्चषष्ठीन
समस्यते । पूरणेसतांषष्ठः । गुणेकाकस्यकार्ष्ण्यं । ब्राह्मणस्यशुक्लाः । यदाप्रकरणादिनादन्ताइतिविशेष्यंज्ञातन्तदेदमुदा
हरणं । अनित्योऽयंगुणेननिषेधः । तदशिष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वादित्यादिनिर्द्देशात् । तेनार्थगौरवम्बुद्धिमांद्यमित्यादिसिद्धं ।
सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः । फलानांसुहितः । तृतीयासमासस्तुस्यादेवस्वरेविशेषः । सत् । द्विजस्यकुर्वन् । कुर्वाणोवाकिङ्करइत्य
र्थः । अव्ययं । ब्राह्मणस्यकृत्वा । पूर्वोत्तरसाहचर्य्यात्कृदव्ययमेवगृह्यते । तेनतदुपरीत्यादिसिद्धमितिरक्षितः । तव्यः ।
ब्राह्मणस्यकर्त्तव्यं । तव्यताभवत्येव । स्वकर्त्तव्यंस्वरेभेदः । समानाधिकरणे । तक्षकस्यसर्प्पस्य । विशेषणसमासस्त्विहबहु
लग्रहणान्नगोर्धेनोरित्यादिषुपोटायुवतीत्यादीनांविभक्त्यन्तरेचरितार्थानाम्परत्वाद्बाधकःषष्ठीसमासःप्राप्तस्सोप्यनेनवार्य्य
ते ॥ क्तेनचपूजायां । २ । २ । १२ । मतिबुद्धीतिसूत्रेणविहितोयःक्तस्तदन्तेनषष्ठीनसमस्यते । राज्ञांमतोबुद्धःपूजितोवा ।
राजपूजितइत्यादौतुभूतेक्तान्तेनसहतृतीयान्तस्यसमासः ॥ अधिकरणवाचिनाच । २ । २ । १३ । क्तेनषष्ठीनसमस्यते ।
इदमेषामासितंगतम्भुक्तम्वा ॥ कर्म्मणिच । २ । २ । १४ । उभयप्राप्तौकर्म्मणीतियाषष्ठीसानसमस्यते । आश्चर्य्योगवा
न्दोहोऽगोपेन ॥ तृजकाभ्याङ्कर्त्तरि । २ । २ । १५ । कर्त्रर्थतृजकाभ्यांषष्ठ्यानसमासः । अपांस्रष्टा । व्रजस्यभर्त्ता । ओ

ग्रनैयपाचकः । कर्त्तरिकिं । इक्षूणाम्भक्षणमिक्षुभक्षिका । पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्समासः । भूभर्त्ता । कथन्तर्हि
घटानान्निर्म्मातुस्त्रिभुवनविधातुश्चकलहइति । शेषषष्ठ्यासमासइतिकैयटः ॥ कर्त्तरिच । २ । २ । १६ । कर्त्तरिषष्ठ्याअ
केननसमासः । भवतश्शायिका । नेहतृजनुवर्त्तते । तद्योगेकर्त्तुरभिहितत्वेनकर्तृषष्ठ्याअभावात् ॥ नित्यङ्क्रीडाजीविकयोः
। २ । २ । १७ । एतयोरर्थयोरकेननित्यंषष्ठीसमस्यते । उद्दालकपुष्पभञ्जिका । क्रीडाविशेषस्यसंज्ञा । संज्ञायामितिभा
वेण्वुल् । जीविकायान्दन्तलेखकः । तत्रक्रीडायाम्विकल्पेजीविकायान्तुजकाभ्याङ्कर्त्तरीतिनिषेधेप्राप्तेवचनं ॥ पूर्व्वाऽपराधरो
त्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे । २ । २ । १ । अवयविनासहपूर्वादयस्समस्यन्तेएकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी । षष्ठीसमा
साऽपवादः । पूर्वङ्कायस्य । पूर्वकायः । अपरकायः । एकदेशिनाकिं । पूर्वन्नाभेःकायस्य । एकाधिकरणेकिं । पूर्वश्छा
त्राणां । सर्वोप्येकदेशोह्नासमस्यतेसंख्याविसायेतिज्ञापकात् । मध्याह्नः । सायाह्नः । केचित्तुसर्व्वएकदेशःकालेनसमस्यते
नत्वह्नैवज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वात् । तेनमध्यरात्रःउपाररात्रःपश्चिमरात्रगोचरादित्यादिसिद्धमित्याहुः ॥ अर्द्धन्नपुंसकं
। २ । २ । २ । समांशवाच्यर्द्धशब्दोनित्यंक्लीबेप्राग्वत् । एकविभक्त्यावयषष्ठ्यन्तवचनं । एकदेशिसमासविषयकोथमुपसर्ज्ज
नसंज्ञानिषेधः । तेनपञ्चखट्वीइत्यादिसिध्यति । अर्द्धम्पिप्पल्याः । अर्द्धपिप्पली । क्लीबेकिं । ग्रामार्द्धः । द्रव्यैक्यएव । अ
र्द्धम्पिप्पलीनां ॥ द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्य्याण्यन्यतरस्याम् । २ । २ । ३ । एतान्येकदेशिनासहप्राग्वद्वा । द्वितीयम्भि
क्षायाद्वितीयभिक्षा । एकदेशिनाकिं । द्वितीयम्भिक्षायाभिक्षुकस्य । अन्यतरस्यांग्रहणसामर्थ्यात्पूरणगुणेतिनिषेधम्बा
धित्वापक्षेषष्ठीसमासः । भिक्षाद्वितीयं ॥ प्राप्तापन्नेचद्वितीयया । २ । २ । ४ । पक्षेद्वितीयाश्रितेतिसमासः । प्राप्तोजी
विकाम् । प्राप्तजीविकः । जीविकाम्प्राप्तः । जीविकाप्राप्तः । आपन्नजीविकः । जीविकापन्नः । इहसूत्रेद्वितीययाअइ
तिछित्वाअकारोऽपिविधीयते । तेनंजीविकाम्प्राप्तास्त्रीप्राप्तजीविका । आपन्नजीविका ॥ कालाःपरिमाणिना । २ । २ । ५

W

। परिच्छेद्यवाचिना सुबन्तेन सह कालाः समस्यन्ते । मासो जातस्य यस्य स मासजातः । द्व्यहजातः । द्वयोरह्नोः समाहारो द्व्यहः
। द्व्यहो जातस्येति विग्रहे । उत्तरपदेन परिमाणिना द्विगोः सिद्धये बहूनां तत्पुरुषस्योपसंख्यानम् ॥ * ॥ द्वे अहनी जातस्य
यस्य द्व्यह्नजातः । अह्नोऽह्न इति वक्ष्यमाणोऽह्नादेशः । पूर्वत्र तु न संख्यादेः समाहार इति तन्निषेधः ॥ सप्तमी शौण्डैः । २ । १ । ४०
। सप्तम्यन्तं शौण्डादिभिः प्राग्वद्वा । अक्षेषु शौण्डः । अक्षशौण्डः । अधिशब्दोऽत्र पठ्यते । अध्युत्तरपदादिति खः । ईश्व
राधीनः ॥ सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च । २ । १ । ४१ । एतैः सप्तम्यन्तं प्राग्वत् । साङ्काश्यसिद्धः । आतपशुष्कः । स्थालीपक्वः ।
चक्रबन्धः ॥ ध्वाङ्क्षेण क्षेपे । २ । १ । ४२ । ध्वाङ्क्षवाचिना सह सप्तम्यन्तं समस्यते निन्दायां । तीर्थे ध्वाङ्क्ष इव । तीर्थध्वाङ्क्षः
। तीर्थकाक इत्यर्थः ॥ कृत्यैर्ऋणे । २ । १ । ४३ । सप्तम्यन्तं कृत्यप्रत्ययान्तैः सह प्राग्वत् आवश्यके । मासे देयमृणं । ऋणग्र
हणं नियोगोपलक्षणार्थं पूर्वाह्णे गेयं साम ॥ संज्ञायां । २ । १ । ४४ । सप्तम्यन्तं सुपा प्राग्वत् संज्ञायां । वाक्येन संज्ञानवगमा
न्नित्यसमासोऽयं । अरण्येतिलकाः । वनेकसेरुकाः । हलदन्तात्सप्तम्या इत्यलुक् ॥ क्तेनाहोरात्रावयवाः । २ । १ । ४५
। अहोरात्रयोरवयवाः सप्तम्यन्ताः क्तान्तेन सह प्राग्वत् । पूर्वाह्णकृतं । अपररात्रकृतं । अवयवग्रहणं किं । अह्नि दृष्टं ॥ तत्र ।
२ । १ । ४६ । तत्रेत्येतत्सप्तम्यन्तं क्तान्तेन सह प्राग्वत् । तत्रभुक्तं ॥ क्षेपे । २ । १ । ४७ । सप्तम्यन्तं क्तान्तेन प्राग्वन्निन्दा
यां । अवतप्तेनकुलस्थितं त एतत् ॥ पात्रेसमितादयश्च । २ । १ । ४८ । एते निपात्यन्ते क्षेपे । पात्रेसमिता । भोजनसमये
एव सङ्गताः । न तु कार्य्ये । गेहेशूरः । गेहेनर्दी । आकृतिगणोऽयं । चकारोऽवधारणार्थः । तेनैषां समासान्तरे घटकतया
प्रवेशो न । परमाः पात्रेसमिताः ॥ पूर्वकालैकसर्वजरत्पुराणनवकेवलाः समानाधिकरणेन । २ । १ । ४९ । विशेषणं
विशेष्येणेति सिद्धे पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रं । एकशब्दस्य दिक्संख्ये संज्ञायामिति नियमबाधनार्थं च । पूर्वं स्नातः । पश्चा
दनुलिप्तः । स्नातानुलिप्तः । एकनाथः । सर्वयाज्ञिकाः । जरन्नैयायिकाः । पुराणमीमांसकाः । नवपाठकाः । केवलवै

याकेरणाः ॥ दिक्संख्ये संज्ञायां । २ । १ । ५० । समानाधिकरणेनेत्यापादपरिसमाप्तेरधिकारः । संज्ञायामेवेति नियमार्थं सूत्रं । पूर्वेषुकामशमी । सप्तर्षयः । नेह उत्तरा वृक्षाः । पञ्च ब्राह्मणाः ॥ तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारे च । २ । १ । ५१ । तद्धितार्थे विषये उत्तरपदे च परतः समाहारे च वाच्ये दिक्संख्ये प्राग्वद्वा । पूर्वस्यां शालायां भवः । पौर्वशालः । समासे कृते । दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञ इति ञः । सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुम्वद्भावः ॥ * ॥ आपरशालः । पूर्वा शाला प्रिया यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ कृते प्रियाशब्दे उत्तरपदे पूर्वयोस्तत्पुरुषः । तेन शालाशब्दे आकार उदात्तः । पूर्वशालाप्रियः । दिक्षु समाहारो नास्त्यनभिधानात् । संख्यायास्तद्धितार्थे । षण्णां मातॄणामपत्यं । षाण्मातुरः । पञ्च गावो धनं यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ अवान्तरतत्पुरुषस्य विकल्पे प्राप्ते द्वन्द्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदे नित्यसमासवचनं ॥ गोरतद्धितलुकि । ५ । ४ । ९२ । गोन्तात्तत्पुरुषाट्टच् स्यात् समासान्तो न तद्धितलुकि । पञ्चगवधनः । पञ्चानां गवां समाहारः ॥ संख्यापूर्वो द्विगुः । २ । १ । ५२ । तद्धितेत्यत्रोक्तः संख्यापूर्वो द्विगुः स्यात् ॥ द्विगुरेकवचनं । २ । ४ । १ । द्विग्वर्थः समाहार एकवत्स्यात् । स नपुंसकमिति नपुंसकत्वं । पञ्चगवम् ॥ कुत्सितानि कुत्सनैः । २ । १ । ५३ । कुत्स्यमानानि कुत्सनैः सह प्राग्वत् । वैयाकरणखसूचिः । मीमांसकदुर्दुरूटः ॥ पापाणके कुत्सितैः । २ । १ । ५४ । पूर्वसूत्रापवादः । पापनापितः । अणककुलालः ॥ उपमानानि सामान्यवचनैः । २ । १ । ५५ । घन इव श्यामः । घनश्यामः । इह पूर्वपदं तत्सदृशे लाक्षणिकमिति सूचयितुं । लौकिकविग्रहे इवशब्दः प्रयुज्यते । पूर्वनिपातनियमार्थं सूत्रं ॥ उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याऽप्रयोगे । २ । १ । ५६ । उपमेयं व्याघ्रादिभिः सह प्राग्वत् साधारणधर्मस्याऽप्रयोगे सति । विशेष्यस्य पूर्वनिपातार्थं सूत्रं । पुरुषव्याघ्रः । नृसोमः । व्याघ्रादिराकृतिगणः । सामान्याऽप्रयोगे किं । पुरुषो व्याघ्र इव शूरः ॥ विशेषणं विशेष्येण बहुलं । २ । १ । ५७ । भेदकं समानाधिकरणेन भेद्येन बहुलं प्राग्वत् । नीलमुत्पलं । नीलोत्पलं । बहुलग्रहणात् क्वचिन्नित्यं । कृष्णसर्पः । क्वचिन्न । रामो

जामदग्न्यः ॥ पूर्व्वापरप्रथमचरमजघन्यसमानमध्यमध्यमवीराश्च । २ । १ । ५८ । पूर्वनिपातनियमार्थमिदं । पूर्ववैयाकरणः । अपराऽध्यापकः । अपरस्याऽर्द्धे पश्चभावो वक्तव्यः ॥*॥ अपरञ्चासावर्द्धश्च । पश्चार्द्धः । कथमेकवीर इति । पूर्वकालैकेति बाधित्वा परत्वादनेन समासे वीरैक इति हि स्यात् ॥ बहुलग्रहणाद्भविष्यति ॥ श्रेण्यादयः कृतादिभिः । २ । १ । ५९ । श्रेण्यादिषु च्व्यर्थवचनं कर्तव्यं । अश्रेणयः श्रेणयः कृताः । श्रेणिकृताः ॥ क्तेन नञ्विशिष्टेनानञ् । २ । १ । ६० । नञ्विशिष्टेन क्तान्तेनानञ् क्तान्तं समस्यते । कृतञ्च तदकृतञ्च कृताकृतं । शाकपार्थिवादीनां सिद्धये उत्तरपदलोपस्योपसंख्यानं ॥*॥ शाकप्रियः पार्थिवः । शाकपार्थिवः । देवब्राह्मणः ॥ सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाः पूज्यमानैः । २ । १ । ६१ । सद्वैद्यः । वक्ष्यमाणेन महतआकारः । महावैयाकरणः । पूज्यमानैः किं । उत्कृष्टो गौः । पङ्कादुद्धृत इत्यर्थः ॥ वृन्दारकनागकुञ्जरैः पूज्यमानम् । २ । १ । ६२ । गोवृन्दारकः । व्याघ्रादेराकृतिगणत्वादेव सिद्धे सामान्यप्रयोगार्थम्वचनं ॥ कतरकतमौ जातिपरिप्रश्ने । २ । १ । ६३ । कतरकठः । कतमकलापः । गोत्रञ्च चरणैः सहेति जातित्वं ॥ किं क्षेपे । २ । १ । ६४ । कुत्सितो राजा किंराजा यो न रक्षति ॥ पोटायुवतिस्तोककतिपयगृष्टिधेनुवशावेहद्बष्कयणीप्रवक्तृश्रोत्रियाध्यापकधूर्तैर्जातिः । २ । १ । ६५ ॥ तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्म्मधारयः । १ । २ । ४२ ॥ पुंवत्कर्म्मधारयजातीयदेशीयेषु । ६ । ३ । ४२ । कर्म्मधारये जातीयदेशीययोश्च परतो भाषितपुंस्कात्परऊङभावो यस्मिंस्तथाभूतम्पूर्वम्पुंवत् । पूरणीप्रियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भावो विधीयते । महानवमी । कृष्णचतुर्दशी । महाप्रिया । तथा कोपधादेः प्रतिषिद्धः पुंवद्भावः कर्म्मधारयादौ प्रतिप्रसूयते । पाचकस्त्री । दत्तभार्य्या । पञ्चमभार्य्या । सौघ्नभार्य्या । सुकेशभार्य्या । ब्राह्मणभार्य्या । एवम्पाचकजातीया पाचकदेशीयेत्यादि । इभपोटा । पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा । इभयुवतिः । अग्निस्तोकः । उदश्वित्कतिपयं । गृष्टिः । सकृत्प्रसूता । गोगृष्टिः । धेनुर्नवप्रसूतिका । गोधेनुः वशा वंध्या । गोवशा । वेहद्गर्भघातिनी । गोवेहत् ।

वक्कयणीतरत्सवत्सा। गोवक्कयणी। कठप्रवक्ता। कठश्रोत्रियः। कठाऽध्यापकः। कठधूर्त्तः॥ प्रशंसावचनैश्च।२।१।६६।
एतैस्सहजातिःप्राग्वत्। गोमतल्लिका। गोमचर्च्चिका। गोप्रकाण्डं। गवोद्घः। गोतल्लजः। प्रशस्तागौरित्यर्थः। मतल्लि
कादयोनियतलिङ्गानतुविशेष्यनिघ्नाः। जातेःकिं। कुमारीमतल्लिका॥ युवाखलतिपलितवलिनजरतीभिः।२।१।६७।
पूर्व्वनिपातनियमार्थंसूत्रं। लिङ्गविशिष्टपरिभाषयायुवतिशब्दोऽपिसमस्यते। युवाखलतिः। युवखलतिः। युवतिःखलती। यु
वखलती। युवजरती। युवत्यामेवजरतीधर्म्मोपलम्भेनतद्रूपारोपात्सामानाधिकरण्यं॥ कृत्यतुल्याख्याअजात्या।२।१।६८।
भोज्योष्णं। तुल्यश्वेतः। सदृशश्वेतः। अजात्याकिं। भोज्यओदनः। प्रतिषेधसामर्थ्याद्विशेषणसमासोऽपिन॥ वर्णोवर्णेन।
२।१।६९। समानाधिकरणेनसहप्राग्वत्। कृष्णसारङ्गः॥ कडाराःकर्म्मधारये।२।२।३८। कडारादयश्शब्दाःक
र्म्मधारयेवापूर्वम्प्रयोज्याः। कडारजैमिनिः। जैमिनिकडारः॥ कुमारश्श्रमणादिभिः।२।१।७०। कुमारीश्रमणा
। कुमारश्रमणा। इहगणेश्रमणाप्रव्रजितागर्भिणीत्यादयःस्त्रीलिङ्गाःपठ्यन्ते। लिङ्गविशिष्टपरिभाषयाएतदेवज्ञाप
कम्बोध्यं॥ चतुष्पादोगर्भिण्या।२।१।७१। चतुष्पाज्जातिवाचिनोगर्भिणीशब्देनसहप्राग्वत्। गोगर्भिणी। चतुष्पा
ज्जातिरितिवक्तव्यम्॥ *॥ नेह। स्वस्तिमतीगर्भिणी॥ मयूरव्यंसकादयश्च।२।१।७२। एतेनिपात्यन्ते। [illegible]
व्यंसकः। मयूरव्यंसकः। व्यंसकोधूर्त्तः। उदक्चाऽवाक्च। उच्चावचं। निश्चितञ्चप्रचितञ्च। निश्चप्रचं। नास्तिकिञ्चनय
स्यसः। अकिञ्चनः। नास्तिकुतोभयंयस्य। कुतोभयं। अन्योराजाराजान्तरं। चिदेवचिन्मात्रं॥ आख्यातमाख्यातेनक्रियासा
तत्ये॥ *॥ *॥ अश्नीतपिबतेत्येवंसततंयत्राभिधीयतेसा। अश्नीतपिबता। पचतभृज्जताखादतमोदता॥ एहीडादयो
ऽन्यपदार्थे॥ *॥ *॥ एहीडइतियस्मिन्कर्म्मणितदेहीडं। एहियवं। उद्धरकोष्ठादुत्सृजदेहीतियस्यांक्रियायां
साउद्धरोत्सृजा। उद्गमविधमा। असातत्यार्थमिहपाठः॥ जहिकर्म्मणाबहुलमाभीक्ष्ण्येकर्त्तारञ्चाभिदधाति॥ *

॥*॥ जहीत्येतत्कर्मणा बहुलं समस्यते आभीक्ष्ण्ये गम्ये समासेन चेत्कर्त्ताऽभिधीयत इत्यर्थः । जहिजोडः । जहिस्तम्बः ॥ ईषदकृता । २ । २ । ७ । ईषत्पिङ्गलः । ईषद्गुणवचनेनेति वाच्यं ॥*॥ ईषद्रक्तं ॥ नञ् । २ । २ । ६ । नञ् सुपा सह समस्यते ॥ नलोपो नञः । ६ । ३ । ७३ । नञो नस्य लोपः स्यादुत्तरपदे । नब्राह्मणः । अब्राह्मणः ॥ तस्मान्नुडचि । ६ । ३ । ७४ । लुप्तनकारान्नञ उत्तरपदस्याऽजादेर्नुडागमः स्यात् । अनश्वः । अर्थाभावेऽव्ययीभावेन सहाऽयं विकल्पते । रक्षोहागमलघ्वसन्देहाः प्रयोजनमिति । अद्रुतायामसंहितमिति च भाष्यवार्त्तिकप्रयोगात् । तेनाऽनुपलब्धिरविवादोऽविघ्नमित्यादि सिद्धं ॥ नञो नलोपस्तिङि क्षेपे ॥ * ॥ * ॥ अपचसि त्वं जाल्म । नैकधेत्यादौ तु नशब्देन सह सुपेति समासः ॥ नभ्राण्नपान्नवेदानासत्यानमुचिनकुलनखनपुंसकनक्षत्रनक्रनाकेषु प्रकृत्या । ६ । ३ । ७५ । पादिति भ्राण्नन्तः । वेदाइत्यसुन्नन्तः । नसत्या असत्या । नअसत्या । नासत्या । नमुञ्चतीति नमुचिः । नकुलमस्य । नखमस्य । नस्त्रीपुमान् । स्त्रीपुंसयोः पुंसकभावो निपातनात् । नक्षरतीति नक्षत्रम् । क्षीयतेः क्षरतेर्वा क्षत्रमिति निपात्यते । नक्रामतीति । नक्रः । क्रमेर्डः । न अकम स्मिन्निति नाकः ॥ नगोऽप्राणिष्वन्यतरस्यां । ६ । ३ । ७७ । नग इत्यत्र नञ् प्रकृत्या वा । नगाः । अगाः । पर्व्वताः । अप्राणिष्विति किं । अगो वृषलः शीतेन । नित्यं क्रीडेत्यतो नित्यमित्यनुवर्त्तमाने ॥ कुगतिप्रादयः । २ । २ । १८ । एते समर्थेन नित्यं समस्यन्ते । कुत्सितः पुरुषः । कुपुरुषः । गतिश्चेत्यनुवर्त्तमाने ॥ ऊर्य्यादिच्विडाचश्च । १ । ४ । ६१ । एते क्रियायोगे गतिसंज्ञाः स्युः । ऊरीकृत्य । शुक्लीकृत्य । पटपटाकृत्य । कारिकाशब्दस्योपसंख्यानम् ॥ * ॥ कारिका क्रिया । कारिकाकृत्य ॥ अनुकरणञ्चानितिपरं । १ । ४ । ६२ । खाट्कृत्य । अनितिपरं किं । खाडिति कृत्वा निरष्ठीवत् ॥ आदरानादरयोः सदसती । १ । ४ । ६३ । सत्कृत्य । असत्कृत्य ॥ भूषणेऽलं । १ । ४ । ६४ । अलंकृत्य । भूषणे किं । अलंकृत्वौदनङ्गतः । पर्य्याप्तमित्यर्थः । अनुकरणमित्यादि त्रिसूत्रीस्वभावात्कृञ्विषया ॥ अन्तरपरिग्रहे । १ । ४ । ६५ । अन्तर्हत्य । मध्ये हत्

त्येत्यर्थः। अपरिग्रहे किं। अन्तर्हत्वा गतः। हतम्परिगृह्य गत इत्यर्थः॥ कणेमनसीश्रद्धाप्रतीघाते।१।४।६६। कणे हत्य। पयः पिबति। मनोहत्य। कणेशब्दस्सप्तमीप्रतिरूपको निपातोऽभिलाषातिशये वर्त्तते। मनश्शब्दोप्यत्रैव॥ पुरोऽव्ययं।
१।४।६७। पुरस्कृत्य॥ अस्तञ्च।१।४।६८। अस्तमितिमान्तमव्ययङ्गतिसंज्ञं स्यात्। अस्तङ्गत्य॥ अच्छ गत्यर्थवदेषु।१।४।६९। अव्ययमित्येव। अच्छगत्य। अच्छोद्य। अभिमुखङ्गत्वा। उक्त्वा चेत्यर्थः। अव्ययं किं। जलमच्छङ्गच्छति॥ अदोऽनुपदेशे।१।४।७०। अदःकृत्यादःकृतं। परम्प्रत्युपदेशे प्रत्युदाहरणं। अदः कृत्वा॥ तिरोऽन्तर्द्धौ।१।
४।७१। तिरोभूय॥ विभाषाकृञि।१।४।७२। तिरःकृत्य। तिरस्कृत्य। तिरःकृत्वा॥ उपाजेऽन्वाजे।१।४।७३
। एतौ कृञि वा गतिसंज्ञौ स्तः। उपाजेकृत्य। उपाजेकृत्वा। अन्वाजेकृत्य। अन्वाजेकृत्वा। दुर्बलस्य बलमाधायेत्यर्थः॥ साक्षात्प्रभृतीनि च।१।४।७४। कृञि वा गतिसंज्ञानि स्युः। च्व्यर्थ इति वाच्यं॥ * ॥ साक्षात्कृत्य। साक्षात्कृत्वा। लवणं कृत्य। लवणं कृत्वा। मान्तत्वन्निपातनात्॥ अनत्याधान उरसिमनसी।१।४।७५। उरसिकृत्य। उरसिकृत्वा।
अभ्युपगम्येत्यर्थः। मनसिकृत्य। मनसिकृत्वा। निश्चित्येत्यर्थः। अत्याधानमुपश्लेषणन्तत्र न। उरसिकृत्वा पाणिं शेते॥
मध्येपदेनिवचने च।१।४।७६। एते कृञि वा गतिसंज्ञास्युरनत्याधाने। मध्येकृत्य। मध्येकृत्वा। पदेकृत्य। पदेकृत्वा
। निवचनेकृत्य। निवचनेकृत्वा। वाचन्नियम्येत्यर्थः॥ नित्यं हस्तेपाणावुपयमने।१।४।७७। कृञि। उपयमनन्विवाहः। स्वीकारमात्रमित्यन्ये। हस्तेकृत्य। पाणौकृत्य॥ प्राध्वम्बन्धने।१।४।७८। प्राध्वमित्यव्ययं। प्राध्वंकृत्य। बन्धनेनानुकूल्यं कृत्वेत्यर्थः। प्रार्थनादिनात्वानुकूल्यकरणे। प्राध्वङ्कृत्वा॥ जीविकोपनिषदावौपम्ये।१।४।७९। जीविकामिव कृत्वा। जीविकाकृत्य। उपनिषदमिव कृत्वा। उपनिषत्कृत्य। औपम्ये किं। जीविकां कृत्वा। प्रादिग्रहणमगत्यर्थं। सुपुरुषः। अत्र वार्त्तिकानि। प्रादयो गताद्यर्थे प्रथमया॥ * ॥ प्रगत आचार्य्यः। प्राचार्य्यः। अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया

॥ * ॥ अतिक्रान्तोमालामतिमालः । अवादयःक्रुष्टाद्यर्थेतृतीयया ॥ * ॥ अवक्रुष्टःकोकिलया । अवकोकिलः । पर्य्यादयोग्लानाद्यर्थेचतुर्थ्या ॥ * ॥ परिग्लानोऽध्ययनायपर्य्यध्ययनः । निरादयःक्रान्ताद्यर्थेपञ्चम्या ॥ * ॥ निष्क्रान्तःकौशाम्ब्या । निष्कौशाम्बिः । कर्म्मप्रवचनीयानाम्प्रतिषेधः ॥ * ॥ वृक्षम्प्रति ॥ तत्रोपपदंसप्तमीस्थं । ३ । १ । ९२ । सप्तम्यन्तेपदेकर्म्मणीत्यादौवाच्यत्वेनस्थितंकुम्भादितद्वाचकम्पदमुपपदसंज्ञंस्यात् । तस्मिँश्चसत्येववक्ष्यमाणःप्रत्ययस्स्यात् ॥ उपपदमतिङ् । २ । २ । १९ । उपपदंसुबन्तंसमर्थेननित्यंसमस्यते । अतिङन्तश्चाऽयंसमासः । कुम्भङ्करोतीति । कुम्भकारः । इहकुम्भअस्कारइत्यलौकिकम्प्रक्रियावाक्यं । अतिङ्किं । माभवान्भूत् । माङिलुङितिसप्तमीनिर्द्देशान्माङुपपदं । अतिङ्ग्रहणंज्ञापयति । सुपेत्येतन्नेहाऽनुवर्त्ततइतिपूर्वसूत्रेऽपिगतिग्रहणंपृथक्कृत्वाऽतिङ्ग्रहणन्तत्रापकृष्यतेसुपेतिचनिवृत्तं । तथाचगतिकारकोपपदानांकृद्भिःसहसमासवचनंप्राक्सुबुत्पत्तेरितिसिद्धं । व्याघ्री । अश्वक्रीती । कच्छपी ॥ अमैवाऽव्ययेन । २ । २ । २० । अमैवतुल्यविधानंयदुपपदंतदेवाऽव्ययेनसहसमस्यते । स्वादुङ्कारं । नेहकालसमयवेलासुतुमुन् । कालस्समयोवेलावाभोक्तुम् । अमैवेतिकिं । अग्रेभोजं । अग्रेभुक्त्वा । विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेष्वितिक्त्वाणमुलौ । अमाचान्येनचतुल्यविधानमेतत् ॥ तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्यां । २ । २ । २१ । उपदंशस्तृतीयायामित्यादीन्युपपदान्यमन्तेनाऽव्ययेनसहवासमस्यन्ते । मूलकेनोपदंशम्भुङ्क्ते । मूलकोपदंशं ॥ क्त्वाच । २ । २ । २२ । तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानिक्त्वान्तेनसहवासमस्यन्ते । उच्चैःकृत्य । उच्चैःकृत्वा । अव्ययेयथाभिप्रेतेतिक्त्वा । तृतीयाप्रभृतीनीतिकिं । अलंकृत्वा । खलुकृत्वा ॥ तत्पुरुषस्याऽङ्गुलेःसंख्याव्ययादेः । ५ । ४ । ८६ । संख्याव्ययादेरङ्गुल्यन्तस्यतत्पुरुषस्यसमासान्तोऽच्स्यात् । द्वेअङ्गुलीप्रमाणमस्यद्व्यङ्गुलन्दारु । निर्गतमङ्गुलिभ्योनिरङ्गुलम् ॥ अहस्सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्चरात्रेः । ५ । ४ । ८७ । एभ्योरात्रेरच्स्याच्चात्संख्याव्ययादेः । अहर्ग्रहणंद्वन्द्वार्थं । अहश्चरात्रिश्चाऽहोरात्रः । सर्वारात्रिः । सर्वरात्रः । पूर्वंरात्रेः । पूर्वरात्रः । सं

संख्यातरात्रः । पुण्यरात्रः । द्वयो रात्र्योः समाहारः । द्विरात्रम् । अतिक्रान्तो रात्रिं । अतिरात्रः ॥ राजाहःसखिभ्यष्टच् । ५ । ४ । ९१ । एतदन्तात्तत्पुरुषाट्टच् स्यात् । परमराजः । अतिराजौ । कृष्णसखः ॥ अह्नष्टखोरेव । ६ । ४ । १४५ । टिलोप स्यान्नान्यत्र । उत्तमाहः । द्वे अहनी भृतो द्व्यहीनः क्रतुः । तद्धितार्थे द्विगुः तमधीष्ट इत्यधिकारे द्विगोर्वेत्यनुवृत्तौ । रात्र्यहःसंवत्सराच्चेति खः । लिङ्गविशिष्टपरिभाषाया अनित्यत्वान्नेह । मद्राणां राज्ञी । मद्रराज्ञी ॥ अह्नोऽह्न एतेभ्यः । ५ । ४ । ८८ । सर्वादिभ्यः परस्याऽहन्शब्दस्याह्नादेशः स्यात् समासान्ते परे ॥ अह्नोऽदन्तात् । ८ । ४ । ७ । अदन्तपूर्वपदस्थाद्रेफात्परस्याऽह्नोऽह्नादेशस्य नस्य णः स्यात् । सर्वाह्णः । पूर्वाह्णः । संख्याताह्नः । द्वयोरह्नोर्भवः । कालाट्ठञ् । द्विगोर्लुगनपत्य इति ठञो लुक् । द्व्यह्नः । स्त्रियामदन्तत्वाट्टाप् । द्व्यह्ना । द्व्यह्नप्रियः । अत्यह्नः ॥ क्षुभ्नादिषु च । ८ । ४ । ३९ । एषु णत्वं न स्यात् । दीर्घाह्नी प्रावृट् । एवं चैतदर्थमह्न इत्यदन्तानुकरणं क्लेशेन कर्तव्यः । प्रातिपदिकान्तेति णत्ववारणाय क्षुभ्नादिपाठस्यावश्यकत्वात् । अदन्तादिति तपरकरणान्नेह । परागतमहः पराह्णः ॥ न संख्यादेः समाहारे । ५ । ४ । ८९ । समाहारे वर्तमानस्य संख्यादेरह्नादेशो न स्यात् । संख्यादेरिति स्पष्टार्थं । द्वयोरह्नोः समाहारः । द्व्यहः । त्र्यहः ॥ उत्तमैकाभ्यां च । ५ । ४ । ९० । आभ्यामह्नादेशो न । उत्तमशब्दोऽन्त्यार्थः पुण्यशब्दमाह । पुण्यैकाभ्यामित्येव सूत्रयितुमुचितं । पुण्याहं । सुदिनाहं । सुदिनशब्दः प्रशस्तवाची । एकाहः । उत्तमग्रहणमुपान्त्यस्याऽपि संग्रहार्थमित्येके । संख्याताहः ॥ अग्राख्यायामुरसः । ५ । ४ । ९३ । टच् स्यात् । अश्वानामुर इव । अश्वोरसं । मुख्योऽश्व इत्यर्थः ॥ अनोऽश्मायःसरसां जातिसंज्ञयोः । ५ । ४ । ९४ । टच् स्याज्जातौ संज्ञायां च । उपानसं । अमृताश्मः । कालायसं । मण्डूकसरसमिति जातिः । महानसं । पिण्डाश्मः । लोहितायसं । जलसरसमिति संज्ञा ॥ ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः । ५ । ४ । ९५ । ग्रामस्य तक्षा । ग्रामतक्षः । साधारण इत्यर्थः । कुट्यां भवः कौटः । स्वतन्त्रः । स चासौ तक्षा च । कौटतक्षः ॥ अतेः शुनः । ५ । ४ । ९६ । अतिश्वो वरा

हः। अतिश्वीसेवा॥ उपमानादप्राणिषु। ५। ४। ९७। अप्राणिविषयकोपमानवाचिनःश्वनष्टच्स्यात्। आकर्षःश्वेव। आकर्षश्वः। अप्राणिषुकिं। वानरःश्वेव। वानरश्वा॥ उत्तरमृगपूर्वाच्चसक्थ्नः। ५।४। ९८। चादुपमानात्। उत्तरसक्थं। मृगसक्थं। पूर्वसक्थं। फलकमिवसक्थि। फलकसक्थं॥ नावोद्विगोः। ५। ४। ९९। नौशब्दान्ताद्विगोष्टच्स्यान्नतद्धितलुकि। द्वाभ्यांनौभ्यामागतः। द्विनावरूप्यः। द्विगोर्लुगनपत्यइत्यत्रअचीत्यस्याऽपकर्षणाद्धलादेर्नलुक्। पञ्चनावप्रियः। द्विनावं। त्रिनावं। अतद्धितलुकीतिकिं। पञ्चभिर्नौभिःक्रीतः। पञ्चनौः॥ अर्द्धाच्च। ५। ४। १००। अर्द्धान्नावष्टच्स्यात्। नावोऽर्द्धं। अर्द्धनावं। क्लीवत्वंलोकात्॥ खार्याःप्राचाम्। ५। ४। १०१। द्विगोरर्द्धाच्चखार्याष्टज्वास्यात्। द्विखारं। द्विखारि। अर्द्धखारं। अर्द्धखारि॥ द्वित्रिभ्यामञ्जलेः। ५। ४। १०२। टज्वास्याद्द्विगौ। द्व्यञ्जलंद्व्यञ्जलि। अतद्धितलुकीत्येवद्वाभ्यामञ्जलिभ्यांक्रीतः। द्व्यञ्जलिः॥ ब्रह्मणोजानपदाख्यायां। ५। ४। १०४। ब्रह्मान्तात्तत्पुरुषाट्टच्स्यात्समासेनजानपदत्वमाख्यायतेचेत्। सुराष्ट्रेब्रह्मा। सुराष्ट्रब्रह्मः॥ कुमहद्भ्यामन्यतरस्यां। ५। ४। १०५। आभ्यांब्रह्मणोवाटच्स्यात्तत्पुरुषे। कुत्सितोब्रह्मा। कुब्रह्मः। कुब्रह्मा॥ आन्महतस्समानाधिकरणजातीययोः। ६। ३। ४६। महतआकारोऽन्तादेशस्स्यात्समानाधिकरणेउत्तरपदेजातीयेचपरे। महाब्रह्मः। महाब्रह्मा। महादेवः। महाजातीयः। समानाधिकरणेकिं। महतस्सेवा। महत्सेवा। लाक्षणिकंविहायप्रतिपदोक्तस्सन्महदितिसमासोयहीष्यतइतिचेत्। महाबाहुर्नस्यात्। तस्माल्लक्षणप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदोक्तस्येतिपरिभाषानेहप्रवर्त्ततेसमानाधिकरणग्रहणसामर्थ्यात्। आदितियोगविभागादात्वंप्रागेकादशभ्यइतिनिर्देशाद्वा। एकादश। महतीशब्दस्यपुंवत्कर्मधारयेतिपुंवद्भावेकृतेआत्वं। महाजातीया। महदात्वेघासकरविशिष्टेषूपसंख्यानंपुंवद्भावश्च॥ * ॥ असामानाधिकरण्यार्थमिदं। महतोमहत्यावाघासः। महाघासः। महाकरः। महाविशिष्टः॥ अष्टनःकपालेहविषि॥ * ॥ अष्टाकपालः।

गविचयुक्ते ॥ * ॥ गोशब्दे परे युक्तद्व्यर्थंगम्यें ... वंस्यात्। अष्टागवंशकटं। अच्प्रत्ययन्ववेत्यत्राऽजिनि... भि
द्बहुब्रीहावप्यच्। अष्टानाङ्गवांसमाहारः। ... युक्तत्वाच्छकटमप्यष्टागवमितिवा ॥ अष्टनःसं...यायांबहुब्री
ह्यऽशीत्योः। ६। ३। ४७। आत्स्यात्। दौ... द्वादश। द्व्यधिकादशेतिवा। द्वाविंशतिः। अष्टादश। अष्टा
विंशतिः। अबहुब्रीह्यशीत्योःकिं। द्वित्राः। द्व्य... प्राक्शताद्वक्तव्यं ॥ * ॥ नेहद्विशतं। द्वि...हस्रं ॥ त्रेस्त्रयः।
६। ३। ४८। त्रिशब्दस्यत्रयस्स्यात्पूर्वविषये। त्रयो... त्रयोविंशतिः। बहुब्रीहौतु। त्रिदश। त्रिदशाः। सुजर्थे
बहुब्रीहिः। अशीतौतुत्र्यशीतिः। प्राक्शतादित्येव। ...नं। त्रिसहस्रं ॥ विभाषाचत्वारिं...प्रभृतौसर्वेषाम्। ६। ३।
४९। द्व्यष्टनोस्त्रेश्चप्रागुक्तम्वास्याचत्वारिंशदादौपरे। ...त्वारिंशत्। द्वाचत्वारिंशत्। अष्टचत्वारिंशत्। अष्टाचत्वा
रिंशत्। त्रिचत्वारिंशत्। त्रयश्चत्वारिंशत्। ... सप्ततिनवतिषु ॥ एकादिश्चैकस्यचाऽदुक्। ६। ३
। ७६। एकादिर्नञ्प्रकृत्यास्यादेकस्यचाऽदु... विंशत्यासमासेकृतेएकशब्देनसहतृतीयेतियोगविभागा
त्समासःअनुनासिकविकल्पः। एकेननविंशतिः। ... एकान्नविंशतिः। एकोनविंशतीत्यर्थः। षषउ
त्वन्दृदशधासूत्तरपदादेःष्टुत्वञ्चधासुवेतिवाच्यं ॥ ... षोडन्। षोडश। षोडा। षड्धा ॥ परवल्लिङ्गंद्वंद्वतत्पु
रुषयोः। २। ४। २६। एतयोःपरपदस्येवलिङ्गंस्यात्। कुक्कुटमयूर्य्याविमे। मयूरीकुक्कुटाविमौ। अर्द्धपिप्पली।
द्विगुप्राप्तापन्नालम्पूर्वगतिसमासेषुप्रतिषेधोवाच्यः ॥ * ॥ पञ्चसुकपालेषुसंस्कृतः। पञ्चकपालः। पुरोडाशः। प्राप्तोजी
विकां। प्राप्तजीविकः। आपन्नजीविकः। अलंकुमार्य्यै। अलंकुमारिः। अतएवज्ञापकात्समासः। निष्कौशाम्बिः ॥ पूर्वव
दश्ववडवौ। २। ४। २७। द्विवचनमतन्त्रम्। अश्ववडवौ। अश्ववडवान्। अश्ववडवैः ॥ रात्राह्नाहाःपुंसि। २। ४
। २९। एतदन्तौद्वंद्वतत्पुरुषौपुंस्येव। अनन्तरत्वात्परवल्लिङ्गतापवादोप्ययम्परत्वात्समाहारनपुंसकताम्बाधते। अहो

रात्रः । रात्रेः पूर्वभागः । पूर्वरात्रः । पूर्वाह्णः । द्व्यहः । संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं ॥ * ॥ द्विरात्रं । त्रिरात्रं । गणरात्रं ॥ अपथं नपुंसकं । २ । ४ । ३० । तत्पुरुष इत्येव । अन्यत्र तु । अपथो देशः । कृतसमासान्तनिर्देशान्नेह । अपन्थाः ॥ अर्द्धर्चाः पुंसि च । २ । ४ । ३१ । अर्द्धर्चादयः शब्दाः पुंसि क्लीबे च स्युः । अर्द्धर्चः । अर्द्धर्चं । ध्वजः । ध्वजं । एवं तीर्थशरीरमण्डपयूषदेहअङ्कुशकलशेत्यादि ॥ जात्याख्यायामेकस्मिन्बहुवचनमन्यतरस्यां । १ । २ । ५८ । एकोऽप्यर्थो वा बहुवद्भवति । ब्राह्मणाः । पूज्याः । ब्राह्मणः । पूज्यः ॥ अस्मदो द्वयोश्च । १ । २ । ५९ । एकत्वे द्वित्वे च विवक्षितेऽस्मदो बहुवचनं वा स्यात् । वयं ब्रूमः । पक्षेऽहं ब्रवीमि । आवां ब्रूव इति वा । सविशेषणस्य प्रतिषेधः ॥ * ॥ पटुरहं ब्रवीमि ॥ फल्गुनीप्रोष्ठपदानाञ्च नक्षत्रे । १ । २ । ६० । द्वित्वे बहुत्वप्रयुक्तं कार्यं वा स्यात् । पूर्वे फल्गुन्यौ । पूर्वाः फल्गुन्यः । पूर्वे प्रोष्ठपदे । पूर्वाः प्रोष्ठपदाः । नक्षत्रे किं । पूर्वे फल्गुन्यौ माणविके ॥ तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्रद्वन्द्वे बहुवचनस्य द्विवचनं नित्यं । १ । २ । ६३ । बहुत्वं द्वित्ववद्भवति । तिष्यश्च पुनर्वसू च । तिष्यपुनर्वसू । तिष्ये ति किं । विशाखाऽनुराधाः । नक्षत्रे किं । तिष्यपुनर्वसवो माणवकाः ॥ स नपुंसकं । २ । ४ । १७ । समाहारे द्विगुर्द्वन्द्वश्च नपुंसकं स्यात् । परवल्लिङ्गताऽपवादः । पञ्चगवं । दन्तोष्ठं ॥ अकारान्तोत्तरपदो द्विगुः स्त्रियामिष्टः ॥ * ॥ पञ्चमूली । आबन्तो वा ॥ * ॥ पञ्चखट्वी । पञ्चखट्वं । अनो नलोपश्च वा द्विगुः स्त्रियाम् ॥ * ॥ पञ्चतक्षी । पञ्चतक्षं । पात्राद्यन्तस्य न ॥ * ॥ पञ्चपात्रम् । त्रिभुवनं । चतुर्युगं । पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीबतेष्टा ॥ * ॥ पुण्याहं । सुदिनाहं । पथः संख्याव्ययादेः ॥ * ॥ संख्याव्ययादेः परः कृतसमासान्तः पथशब्दः क्लीबमित्यर्थः । त्रयाणां पन्थास्त्रिपथं । विरूपः पन्थाः । विपथं । कृतसमासान्तनिर्देशान्नेह । सुपन्थाः । अतिपन्थाः । सामान्ये नपुंसकम् ॥ * ॥ मृदु पचति । प्रातः कमनीयं ॥ तत्पुरुषोऽनञ्कर्मधारयः । २ । ४ । १९ । अधिकारोऽयं ॥ संज्ञायां कन्थोशीनरेषु । २ । ४ । २० । कन्थान्तस्तत्पुरुषः क्लीबं स्यात्सा चेदुशीनरदेशोत्पन्नायाः कन्थायाः संज्ञा । [illegible]स्याऽ

पथ्यानि सोश्मयः। तेषाङ्कन्थासोशिमिकन्थं। संज्ञायां किं। वीरणकन्था। उशीनरेषु किं। दाक्षिकन्था॥ उपज्ञोपक्रमन्तदा्द्याचिख्यासायां। २। ४। २१। उपज्ञान्तउपक्रमान्तञ्चतत्पुरुषोनपुंसकंस्यात्तदादित्वप्रकाशने। उपज्ञायमानोपक्रम्यमाणादिः प्राथम्यञ्चेदाख्यातुमिष्यते। पाणिनेरुपज्ञा। पाणिन्युपज्ञं ग्रन्थः। नन्दोपक्रमं द्रोणः॥ छाया बाहुल्ये। २। ४। २२। छायान्तस्तत्पुरुषोनपुंसकंस्यात्पूर्वपदार्थबाहुल्ये। इक्षूणां छाया। इक्षुच्छायं। विभाषासेनात्तविकल्पस्यायमपवादः। इक्षुच्छायानिषादिन्यइतितुआसमन्तान्निषादिन्यइत्याङ्प्रश्लेषेबोध्यः॥ सभाराजाऽमनुष्यपूर्वा। २। ४। २३। राजपर्य्यायपूर्वोऽमनुष्यपूर्वश्चसभान्तस्तत्पुरुषोनपुंसकंस्यात्। इनसभं। ईश्वरसभं। पर्य्यायस्यैवेष्यते। नेहराजसभा। चन्द्रगुप्तसभा। अमनुष्यशब्दोरूढ्यारक्षःपिशाचादीनाह। रक्षःसभं। पिशाचसभं॥ अशालाच। २। ४। २४। संघातार्थायासभातदन्तस्तत्पुरुषःक्लीवंस्यात्। स्त्रीसभं। स्त्रीसङ्घातइत्यर्थः। अशालाकिं। धर्म्मसभा। धर्म्मशालेत्यर्थः॥ विभाषासेनासुराच्छायाशालानिशानां। २। ४। २५। एतदन्तस्तत्पुरुषःक्लीवम्वास्यात्। ब्राह्मणसेनं। ब्राह्मणसेना। यवसुरं। यवसुरा। कुड्यच्छायं। कुड्यच्छाया। गोशालं। गोशाला। श्वनिशं। श्वनिशा। तत्पुरुषोनञ्कर्म्मधारयइत्यनुवृत्तेर्नेह। दृढसेनोराजा। असेना। परमसेना॥ * ॥ इतितत्पुरुषः॥ * ॥ शेषोबहुव्रीहिः। २। २। २३। अधिकारोऽयं। द्वितीयाश्रितेत्यादिनायस्यत्रिकस्यविशिष्यसमासेनोक्तःसशेषःप्रथमान्तमित्यर्थः॥ अनेकमन्यपदार्थे। २। २। २४। अनेकम्प्रथमान्तमन्यपदार्थेवर्त्तमानम्वासमस्यतेसबहुव्रीहिः। अप्रथमाविभक्त्यर्थेबहुव्रीहिरितिसमानाधिकरणानामितिचफलितं। प्राप्तमुदकंयंग्रामं। प्राप्तोदकोग्रामः। ऊढरथोऽनड्वान्। उपहृतपशूरुद्रः। उद्धृतौदनास्थाली। पीताम्बरोहरिः। वीरपुरुषोग्रामः। प्रथमार्थेतुन। वृष्टेदेवेगतः। व्यधिकरणानामपिन। पञ्चभिर्भुक्तमस्य। प्रादिभ्योधातुजस्यवाच्योवाचोत्तरपदलोपः॥ * ॥ प्रपतितपर्णः। प्रपर्णः॥ नञोऽस्त्यर्थानाम्वाच्योवाचोत्तरपदलोपः॥ * ॥

अविद्यमानः पुत्रः। अपुत्रः। अस्तीतिविभक्तिप्रतिरूपकमव्ययं। अस्तिक्षीरागौः॥ स्त्रियाःपुम्वद्भाषितपुंस्कादनूङ्समाना
धिकरणेस्त्रियामपूरणीप्रियादिषु। ६। ३। ३४। भाषितपुंस्कादनूङ्ऊङोभावोऽस्यामितिबहुव्रीहिर्निपातनात्पञ्च
म्याअलुक्षष्ठ्याश्चलुक्। तुल्येप्रवृत्तिनिमित्तेयदुक्तपुंस्कन्तस्मात्परऊङभावोयत्रतथाभूतस्यस्त्रीवाचकस्यशब्दस्यपुम्वाच
कस्येवरूपंस्यात्समानाधिकरणेस्त्रीलिङ्गेउत्तरपदेनतुपूरण्यांप्रियादौचपरतः। गोस्त्रियोरितिह्रस्वः। चित्रागावोयस्येति
लौकिकविग्रहे। चित्राअस्गोअस्इत्यलौकिकविग्रहे। चित्रगुः। रूपवद्भार्य्यः। चित्राजरतीगौर्य्यस्येतिविग्रहे। अनेको
क्तेर्बहूनामपिबहुव्रीहिः। अत्रकेचित्। चित्राजरतीगुः। जरतीचित्रागुर्वा। एवन्दीर्घातन्वीजङ्घः। तन्वीदीर्घाजङ्घः
। त्रिपदेबहुव्रीहौप्रथमन्नपुम्वत्। उत्तरपदस्य [illegible]। द्वितीयमपिनपुम्वत्। पूर्वपदत्वाऽभावात्। उत्त
रपदशब्दोहिसमासस्यचरमाऽवयवेरूढः। पूर्व[illegible]यवइतिवदन्ति। वस्तुतस्तुनेहपूर्वपदमाक्षिप्यते।
आनङृतइत्यत्रयथा। तेनोपान्तस्यपुम्वदेव। [illegible]। अतएवचित्राजरत्यौगावौयस्येतिद्वंद्वगर्भेऽपिचि
त्राजरद्गुरितिभाष्यं। कर्म्मधारयपूर्वपदेतुद्वयो[illegible]वत्रगुः। कर्म्मधारयोत्तरपदेतुचित्रजरद्गवीकः। स्त्रि
याःकिं। ग्रामणिकुलंतत्रदृष्टिरस्य। ग्रामणिदृ[illegible]। भा[illegible]पुं[illegible]किं। गङ्गाभार्य्यः। अनूङ्किं। वामोरूभार्य्यः। समा
नाधिकरणेकिं। कल्याण्याःमाता। कल्याणीमा[illegible]। स्त्रि[illegible]णीप्रधानंयस्यसः कल्याणीप्रधानः। पूरण्यान्तु॥ अ
प्पूरणीप्रमाण्योः। ५। ४। ११६। पूरणार्थप्र[illegible]तदन्तात्प्रामाण्यन्ताच्चबहुव्रीहेरप्स्या[illegible]। कल्याणीप
ञ्चमीयासांरात्रीणान्ताःकल्याणीपञ्चमारात्रयः [illegible]स्य। स्त्रीप्रमाणः। पुम्वद्भावप्रतिषेधोऽप्प्रत्यय[illegible]प्रधानपूर
ण्यामेव। रात्रिःपूरणीवाच्याचेत्युक्तोदाहरणे[illegible]नद्युतश्च। ५। ४। १५३। नद्युत्तरपदाद्[illegible]
द्बहुव्रीहेःकप्स्यात्पुम्वद्भावः॥ केऽणः। ७। ४। १[illegible]परेऽणोह्रस्वस्स्यात्। इतिप्राप्ते॥ नकपि। ७[illegible]

कापिपरे ह्रस्वो न स्यात् । कल्याणपञ्चमीकः पक्षः । [illegible] तिरोहितावयवभेदस्य पक्षस्याऽन्यपदार्थतया [illegible]
कर्तृकः । अप्रियादिषु किं । कल्याणीप्रियः । प्रिया [illegible] ज्ञा । कल्याणी । सुभगा । दुर्भगा । भक्तिः । सचिवा [illegible]
न्ता । क्षान्ता । समा । चपला । दुहिता । वामा । अबला [illegible] तया । सामान्येनपुंसकं । दृढभक्तिर्यस्य । [illegible]
विवक्षायां तु दृढाभक्तिः ॥ तसिलादिष्वाऽऽकृत्वसुचः । ६ [illegible] ३५ । तसिलादिषु कृत्वसुजन्तेषु परेषु स्त्रियाः पुंवद्भवति । परि
गणनं कर्त्तव्यं । अव्याप्त्यतिव्याप्तिपरिहाराय । त्रतसौ । तर [illegible] । चरट्जातीयरौ । कल्पद्देशीयरौ । रूपप्पाशपौ । थाल् ।
तिल्थ्यनौ । बह्वीषु । बहुत्र । बहुतः । दर्शनीयतरा । [illegible] मा । घरूपेतिवक्ष्यमाणो ह्रस्वः परत्वात्पुंवद्भावं बाधते ।
पट्वितरा । पट्वितमा । पटुचरी । पटुजातीया । दर्श[illegible] । दर्शनीयदेशीया । दर्शनीयरूपा । दर्शनीयपाशा ।
बहुथा । प्रशस्ता । वृकि । वृकतिः । अजाभ्योहिता । [illegible] शसि बह्वल्पार्थस्य पुंवद्भावो वक्तव्यः ॥*॥ बह्वीभ्यो देहि ।
बहुशः । अल्पाभ्यो देहि अल्पशः ॥ त्वतलोर्गुणवचनस्य [illegible] आयाभावः । शुक्लत्वं । गुणवचनस्य किं । कर्त्र्या भावः कर्त्री
त्वं । शरदः कृतार्थतेत्यादौ तु सामान्येनपुंसकं । भस्या[illegible] ॥*॥ हस्तिनीनां समूहो हास्तिकं । अढे किं । रौहिणेयः ।
स्त्रीभ्यो ढगिति ढोऽत्र गृह्यते । अग्नेर्ढगिति ढक् तु पुंवदेव । अग्नायी देवताऽस्य स्थालीपाकस्याग्नेयः । सपत्नीशब्दस्त्रिधा । शत्रु
पर्य्यायात्सपत्नशब्दाच्छार्ङ्गरवादित्वात् ङीन्येकः । समानः पतिर्य्यस्या इति विग्रहे विवाहनिबन्धनं पतिशब्दमाश्रित्य नित्यस्त्रीलिङ्गो
द्वितीयः । स्वामिपर्य्यायपतिशब्देन भाषितपुंस्कस्तृतीयः । आद्ययोः । शिवाद्यण् । सपत्न्या अपत्यं सापत्नः । तृतीयात्तु लिङ्ग
विशिष्टपरिभाषया पत्युत्तरपदलक्षणो ण्य एव न त्वण् । शिवादौ रूढयोरेव ग्रहणात्सापत्यः ॥ ठक्छसोश्च ॥ * ॥ भवत्या
श्छात्रा भावत्काः । भवदीयाः । एतद्वार्त्तिकमेकतद्धिते चेति सूत्रञ्च न कर्त्तव्यं । सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे इति भाष्यकारेष्ट्यागतार्थ
त्वात् । सर्वमयः । सर्वकाम्यति । सर्विकाभार्य्या यस्य । सर्वकभार्य्यः । सर्वप्रिय इत्यादि । पूर्वस्यैवेदं भस्त्रैषाद्वेति लिङ्गात् ।

तेनाकचिदेकशेषवृत्तौचन। सर्विकासर्वाः। कुक्कुट्यादीनामण्डादिषु। कुक्कुट्याअण्डं। कुक्कुटाण्डं। मृग्याःपदं। मृगपदं। मृगक्षीरं। काकशावः॥ क्यङ्मानिनोश्च।६।३।३६। एतयोःपरतःपुम्वत्। एनीवाचरतिएतायते। श्येनीवाचरति। श्येनायते। स्वभिन्नाङ्कांस्त्रियंदर्शनीयांमन्यते। दर्शनीयमानिनी। दर्शनीयांस्त्रियंमन्यतेदर्शनीयमानीचैत्रः॥ नकोपधायाः।६।३।३७। कोपधायाःस्त्रियाःनपुम्वत्। पाचिकाभार्य्यः। रसिकाभार्य्यः। मद्रिकायते। मद्रिकामानिनी। कोपधप्रतिषेधेतद्धितवुग्रहणं॥*॥ नेहपाकाभार्य्यायस्यसपाकभार्य्यः॥ संज्ञापूरण्योश्च।६।३।३८। अनयोर्नपुम्वत्। दत्ताभार्य्यः। दत्तामानिनी। दानक्रियानिमित्तःस्त्रियांपुंसिचसंज्ञाभूतोयमितिभावितपुंस्कत्वमस्ति। पञ्चमीभार्य्यः। पञ्चमीपाशा॥ वृद्धिनिमित्तस्यचतद्धितस्याऽरक्तविकारे [illegible]। वृद्धिशब्देनविहितायावृद्धिस्तद्धेतुर्यस्तद्धितोऽरक्तविकारार्थस्तदन्तास्त्रीनपुम्वत्। सौघ्नीभार्य्यः। मा[illegible]निनी। वृद्धिनिमित्तस्यकिं। मध्यमभार्य्यः। तद्धितस्यकिं। काण्डलावभार्य्यः। वृद्धिशब्देनकिं। ता[illegible]ायायीकन्यायस्यसकषायकन्यः। विकारेतुहैमीमुद्रिकायस्येतिहैममुद्रिकः। वृद्धिशब्देनवृद्धिंप्रति[illegible]हपुम्वत्। वैयाकरणभार्य्यः। सौवश्वभार्य्यः॥ स्वाङ्गाच्चेतः।६।३।४०। स्वाङ्गाद्यईकारस्तदन्त[illegible]केशीभार्य्यः। स्वाङ्गात्किं पटुभार्य्यः। ईतःकिं। अकेशभार्य्यः। अमानिनीतिवक्तव्यं॥*॥ सुकेश[illegible]निनी॥ जातेश्च।६।३।४१। जातेःपरोयःस्त्रीप्रत्ययस्तदन्तान्नपुम्वत्। शूद्राभार्य्यः। ब्राह्मणीभ[illegible]ऽयन्निषेधः। तेनहस्तिनीनांसमूहोहास्तिकमित्यत्रभस्याढइतिनुभवत्येव॥ संख्ययाऽव्ययासन्नादूरा[illegible]।२।२।२५। संख्येयार्थयासंख्ययाऽव्ययादयःसमस्यन्तेसबहुव्रीहिः। दशानांसमीपेयेसन्तिते। उप[illegible]भवेत्यर्थः। बहुव्रीहौसंख्येयेइतिवक्ष्यमाणोडच्[illegible]तिविंशतेर्डिति।६।४।१४२। विंशतेर्भस्य[illegible]ति। आसन्नविंशाः। विंशतेरासन्नाइत्यर्थः। अदूर[illegible]शाः।

अधिकचत्वारिंशाः । द्वौवात्रयोवाद्वित्राः । [illegible] द्विदशाः । विंशतिरित्यर्थः ॥ दिङ्नामान्यन्तराले । २ । [illegible]
। दिशोनामान्यन्तरालेवाच्येप्राग्वत् । दक्षिणस्याः [illegible] दिशोऽन्तरालंदिक् । दक्षिणपूर्वा । नामग्रह[illegible]ना
म्न । ऐन्द्र्याश्चकौवेर्याश्चाऽन्तरालन्दिक् ॥ तत्रतेने[illegible]सरूपे । २ । २ । २७ । सप्तम्यन्तेग्रहणविषये[illegible]पदेतृती
यान्तेचप्रहरणविषयेइदंयुद्धंप्रवृत्तमित्यर्थेसमस्ये[illegible]प्रतिहारेद्योत्येसबहुव्रीहिः । इतिशब्दादयंविषय[illegible]शेषोलभ्यते
। अन्येषामपिदृश्यते ॥ * ॥ दीर्घइत्यनुवर्त्ततेइच्[illegible]तिहारेबहुव्रीहौपूर्वपदान्तस्यदीर्घः । इच्समासान्तोवक्ष्यते ।
तिष्ठद्गुप्रभृतिष्विच्प्रत्ययस्यपाठादव्ययीभावत्वम[illegible] केशेषुकेशेषुगृहीत्वेदंयुद्धंप्रवृत्तं । केशाकेशि । दण्डैश्चदण्डै
श्चप्रहृत्येदंयुद्धम्प्रवृत्तं । दण्डादण्डि । मुष्टीमुष्टि [illegible] ६ । ४ । १४६ । उवर्णान्तस्यभस्यगुणस्यात्तद्धिते । अवा
देशः । बाहू । बाहवि । ओरोदितिबक्तव्येगुणोक्तिःसंइ[illegible]रनियइतिज्ञापयितुन्तेनस्वायम्भुवमित्यादिसिद्धं । सरू
पेतिकिं । हलेनमुशलेन ॥ तेनसहेतितुल्ययोगे । २ । २ । [illegible] तुल्ययोगेवर्त्तमानंसहेत्येतत्तृतीयान्तेनप्राग्वत् ॥ वोपसर्ज्ज
नस्य । ६ । ३ । ८२ । बहुव्रीह्यवयवस्यसहस्यस[illegible] पुत्रेणसह । सपुत्रः । सहपुत्रोवाआगतः । तुल्ययोगवचनम्प्रा
यिकं । सकर्म्मकः । सलोमकः ॥ प्रकृत्याऽऽशिषि । [illegible] २ । ८३ । सहशब्दःप्रकृत्यास्यादाशिषि । स्वस्तिराज्ञेसहपुत्राय
सहामात्याय । अगोवत्सहलेष्वितिवाच्यं ॥ * ॥ सगवे । सवत्साय । सहलाय ॥ बहुव्रीहौसंख्येयेडजबहुगणात् । ५ । ४ ।
७३ । संख्येयेयोबहुव्रीहिस्तस्माड्डच्स्यात् । अपदशाः । अबहुगणात्किं । उपबहवः । उपगणाः । अत्रस्वरेविशेषः । सं
ख्यायास्तत्पुरुषस्यवाच्यः ॥ * ॥ निर्गतानित्रिंशतोनिस्त्रिंशानिवर्षाणिचैत्रस्य । निर्गतस्त्रिंशतोङ्गुलिभ्योनिस्त्रिंशःखङ्गः ॥ बहु
व्रीहौसक्थ्यक्ष्णोःस्वाङ्गात्षच् । ५ । ४ । ११३ । व्यत्ययेनषष्ठी । स्वाङ्गवाचिसक्थ्यऽक्ष्यन्ताद्बहुव्रीहेःषच्स्यात् । दीर्घस
क्थिनीयस्य । सदीर्घसक्थः । जलजाक्षी । स्वाङ्गात्किं । दीर्घसक्थिशकटं । स्थूलाक्षावेणुयष्टिः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् ॥

अङ्गुलेर्दारुणि । ५ । ४ । ११४ । अङ्गुल्यन्ताद्बहुव्रीहेः षच् स्याद्दारुण्यर्थे । पञ्चाङ्गुलयोऽस्य । तत्पञ्चाङ्गुलं दारु । अङ्गुलि
सदृशावयवधान्यादिविक्षेपणकाष्ठमुच्यते । बहुव्रीहेः किं । द्वे अङ्गुली प्रमाणमस्याः । द्व्यङ्गुला यष्टिः । तद्धितार्थे तत्पुरुषे ।
तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् । दारुणि किं । पञ्चाङ्गुलिर्हस्तः ॥ द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः । ५ । ४ । ११५ । आभ्यां मूर्ध्नः षः स्याद्बहु
व्रीहौ । द्विमूर्धः । त्रिमूर्धः । नेतुर्नक्षत्रे अप् वक्तव्यः ॥ * ॥ मृगो नेता यासां तास्ताः । मृगनेत्रा रात्रयः । पुष्यनेत्राः ॥ अन्तर्ब
हिर्भ्यां च लोम्नः । ५ । ४ । ११७ । आभ्यां लोम्नोऽप् स्याद्बहुव्रीहौ । अन्तर्लोमः । बहिर्लोमः ॥ अञ्नासिकायाः संज्ञायां
नसं चास्थूलात् । ५ । ४ । ११८ । नासिकान्ताद्बहुव्रीहेरच् स्यान्नासिकाशब्दश्च नसं प्राप्नोति न तु स्थूलपूर्वात् ॥ पूर्वप
दात्संज्ञायामगः । ८ । ४ । ३ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य नस्य णः स्यात्संज्ञायां न तु गकारव्यवधाने । द्रुरिव नासिकाऽस्य
द्रुणसः । खरणसः । अगः किम् । ऋचामयनं । ऋगयनं । अणृगयनादिभ्य इति निपातनात् णत्वाभावमाश्रित्य अग
इति प्रत्याख्यातं भाष्ये । अस्थूलात्किं । स्थूलनासिकः ॥ खुरखराभ्यां वा नस् ॥ * ॥ खुरणाः । खरणाः । पक्षे अजपी
ष्यते । खुरणसः । खरणसः ॥ उपसर्गाच्च । ५ । ४ । ११९ । प्रादेर्यो नासिकाशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरच् नासिकाया न
सादेशश्च । असंज्ञार्थं वचनं । उन्नता नासिका यस्य । उन्नसः । उपसर्गादनोत्पर इति सूत्रन्तदङ्गं क्त्वा भाष्यकार आह ॥ उ
पसर्गाद्बहुलं । ८ । ४ । २८ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नसो नस्य णः स्याद्बहुलं । प्रणसः । वेर्ग्रो वक्तव्यः ॥ * ॥ विग
ता नासिकाऽस्य । विग्रः । ख्यश्च ॥ * ॥ विख्यः । कथन्तर्हि विनसा हतबान्धवेति भट्टिः । विगतया नासिकयोपलक्षितेति व्याख्ये
यः ॥ सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदाजपदप्रोष्ठपदाः । ५ । ४ । १२० । एते बहुव्रीहयोऽच्प्रत्ययान्तानि
पात्यन्ते । शोभनं प्रातरस्य । सुप्रातः । शोभनं श्वोऽस्य । सुश्वः । शोभनं दिवाऽस्य । सुदिवः । शारेरिव कुक्षिरस्य । शारि
कुक्षः । चतस्रोऽश्रयोऽस्य । चतुरश्रः । एण्या इव पादावस्य । एणीपदः । अजपदः । प्रोष्ठो गौः । तस्येव पादावस्य

प्रोष्ठपदः ॥ नञ्दुःसुभ्योहलिसक्थ्योरन्यतरस्याम् । ५ । ४ । १२१ । अच्स्यात् । अहलः । अहलिः । अस[illegible] । [illegible]
। एवंसुदुर्भ्यां । शक्त्योरितिपाठान्तरं । [illegible] ॥ नित्यमसिच्प्रजामेधयोः । ५ । ४ । १[illegible] । [illegible]भ्य
इत्येव । अप्रजाः । दुःप्रजाःसुप्रजाः । अमे[illegible]मेधाः ॥ धर्म्मादनिच्केवलात् । ५ । ४ । [illegible]त्पूर्व
पदात्परोयोधर्म्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरनिच् स्यात् । [illegible]र्म्मा ॥ केवलात्किं । परमःस्वोधर्म्मोयस्येतित्रिपदे बहुव्रीहौ
माभूत् । स्वशब्दोहीहनकेवलम्पूर्वपदं । किन्तु[illegible] । सन्दिग्धसाध्यधर्म्मेत्यादौ [illegible]कर्म्मधारयपूर्वपदोबहुव्री
हिः । एवन्तुपरमस्वधर्म्मेत्यपिसाध्वेव । निवृत्तिधर्म्मा । [illegible]र्म्मेत्यादिवत् । पूर्वपदन्तुबहुव्रीहिणाक्षिप्यते ॥ जम्भा
सुहरिततृणसोमेभ्यः । ५ । ४ । १२५ । जम्भो [illegible]न्तन्निपात्यते । जम्भोभक्ष्येदन्तेच । शोभनोजम्भोऽस्य । सु
जम्भा । हरितजम्भा । तृणम्भक्ष्यंयस्यतृणमिवदन्तायस्येतिवा । तृणजम्भा । सोमजम्भा । स्वादिभ्यःकिं । पतितजम्भः
॥ दक्षिणेर्म्मालुब्धयोगे । ५ । ४ । १२६ । दक्षिणेर्म्मेव्रणं[illegible]क्षिणेर्मामृगः । व्याधेनकृतव्रणइत्यर्थः ॥ इच्कर्म्मव्यति
हारे । ५ । ४ । १२७ । कर्म्मव्यतिहारेयोबहुव्रीहिस्तस्मा[illegible]स्यात्समासान्तः । केशाकेशि । मुशलामुशलि ॥ द्विदण्ड्यादिभ्य
श्च । ५ । ४ । १२८ । तादर्थ्येचतुर्थ्येषा । एषांसिद्ध्यर्थमिच्प्रत्ययस्स्यात् । द्वौदण्डौयस्मिन्प्रहरणेतत् । द्विदण्डिप्रहरणं
। द्विमुशलि । उभाहस्ति । उभयाहस्ति ॥ प्रसंभ्याञ्जानुनोर्ज्ञुः । ५ । ४ । १२९ । आभ्याम्परयोर्ज्जानुशब्दयोर्ज्ञुरादेशस्स्याद्बहु
व्रीहौ । प्रगतेजानुनीयस्य । प्रज्ञुः । संज्ञुः ॥ ऊर्द्ध्वाद्विभाषा । ५ । ४ । १३० । ऊर्ध्वज्ञुः । ऊर्ध्वजानुः ॥ धनुषश्च । ५ । ४ । १३२
। धनुरन्तस्यबहुव्रीहेरनङादेशस्स्यात् । शार्ङ्गधन्वा ॥ वासंज्ञायां । ५ । ४ । १३३ । शतधन्वा । शतधनुः ॥ जायायानिङ्
। ५ । ४ । १३४ । जायान्तस्यबहुव्रीहेर्निङादेशस्स्यात् ॥ लोपोव्योर्व्वलि । ६ । १ । ६६ । वकारयकारयोर्लोपस्स्याद्वलि । पु
म्वद्भावः । युवतिर्ज्जायाऽस्य । युवजानिः ॥ गन्धस्येदुत्पूतिसुसुरभिभ्यः । ५ । ४ । १३५ । एभ्योगन्धस्यइकारोऽन्तादेश

स्यात्। उद्गन्धिः। पूतिगन्धिः। सुगन्धिः। सुरभिगन्धिः। गन्धस्येत्वेतदेकान्तग्रहणं। एकान्तएकदेशइव। अविभागे नलक्ष्यमाणइत्यर्थः। सुगन्धिपुष्पं। सलिलञ्च। सुगन्धिर्वायुः। नेह शोभनागन्धाःद्रव्याण्यस्य। सुगन्धआपणिकः॥ अल्पाख्यायां। ५। ४। १३६। सूपस्यगन्धोलेशोयस्मिन्तत्। सूपगन्धिभोजनं। घृतगन्धि। गन्धोगन्धकआमोदेलेशेसम्बन्धगर्व्वयोरितिविश्वः॥ उपमानाच्च। ५। ४। १३७। पद्मस्येवगन्धोऽस्य। पद्मगन्धिः॥ पादस्यलोपोऽहस्त्यादिभ्यः। ५। ४। १३८। हस्त्यादिवर्ज्जितादुपमानात्परस्यपादशब्दस्यलोपस्स्याद्बहुव्रीहौ। स्थानिद्वारेणाऽयंसमासान्तः। व्याघ्रस्येवपादावस्य। व्याघ्रपात्। अहस्त्यादिभ्यःकिं। हस्तिपादः। कुसूलपादः॥ कुम्भपदीषुच। ५। ४। १३९। कुम्भपद्यादिषुपादस्यलोपोङीप्चनिपात्यतेस्त्रियां। पादःपत्। कुम्भपदी। स्त्रियांकिं। कुम्भपादः॥ संख्यासुपूर्व्वस्य। ५। ४। १४० पादस्यलोपस्स्यात्समासान्तोबहुव्रीहौ। द्विपात्। सुपात्॥ वयसिदन्तस्यदतृ। ५। ४। १४१। संख्यासुपूर्वस्यदन्तस्यदतृइत्यादेशस्स्याद्वयसि। द्विदन्। चतुर्दन्। षड्दन्ताअस्य। षोडन्। सुदन्। सुदती। वयसिकिं। द्विदन्तःकरी। सुदन्तोनटः॥ स्त्रियांसंज्ञायां। ५। ४। १४३। दन्तस्यदतृस्यात्समासान्तोबहुव्रीहौ। अयोदती। फालदती। संज्ञायांकिं समदन्ती॥ विभाषाश्यावारोकाभ्याम्। ५। ४। १४४। दन्तस्यदतृबहुव्रीहौ। श्यावदन्। श्यावदन्तः। अरोकदन्। अरोकदन्तः॥ अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च। ५। ४। १४५। एभ्योदन्तस्यदतृवा। कुड्मलाग्रदन्। कुड्मलाग्रदन्तः॥ ककुदस्याऽवस्थायांलोपः। ५। ४। १४६। अजातककुत्। पूर्णककुत्॥ त्रिककुत्पर्वते। ५। ४। १४७। त्रिणिककुदान्यस्य। त्रिककुत्। संज्ञैषापर्वतविशेषस्य। त्रिककुदोऽन्यः॥ उद्विभ्यांकाकुदस्य। ५। ४। १४८। लोपःस्यात्। उत्काकुत्। विकाकुत्। काकुदन्तालु॥ पूर्णाद्विभाषा। ५। ४। १४९। पूर्णकाकुत्। पूर्णकाकुदः॥ सुहृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः। ५। ४। १५०। सुदुर्भ्यांहृदयस्यहृद्भावोनिपात्यते। सुहृन्मित्रं। दुर्हृमित्रः। अन्यत्रसुहृदयः। दुर्हृदयः॥ उर

ऽप्रभृतिभ्यःकप्। ५।४।१५१। व्यक्षोरस्काः। प्रियसर्पिष्काः। इह पुमान्। अनड्वान्। पयः। नौः। लक्ष्मीरितिएकवचनान्तानिपठ्यन्ते। द्विवचनबहुवचनान्तेभ्यस्तुशेषाद्विभाषेतिविकल्पेनकप्। द्विपुमान्। द्विपुंस्काः। अर्थान्नञः॥ * ॥ अनर्थकं। नञः किं। अपार्थं। अपार्थकं॥ इनःस्त्रियां। ५। ४। १५२। बहुदण्डिकानगरी। अनिनस्मिन्ग्रहणान्यर्थवताचानर्थकेनाऽपितदन्तविधिम्प्रयोजयन्ति। बहुवाग्मिका। स्त्रियांकिं। बहुदण्डी। बहुदण्डिकोग्रामः॥ शेषाद्विभाषा। ५। ४। १५४। अनुक्तसमासान्ताच्छेषाधिकारस्याद्बहुव्रीहेःकप्वास्यात्। महायशस्कः। महायशाः। अनुक्तेत्यादिकिं। व्याघ्रपात्। सुगन्धिः। प्रियपथः। शेषाधिकारस्यकिं। उपबहवः। उत्तरपूर्वा। सपुत्रः। नद्यादिनाशेषग्रहणोऽर्थद्वयपरः॥ आपोऽन्यतरस्यां। ७। ४। १५। कप्यावन्तस्यह्रस्वोवास्यात्। बहुमालाकः। बहुमालकः। कबभावेबहुमालः॥ नसंज्ञायां। ५। ४। १५५। शेषादितिप्राप्तःकप्नस्यात्संज्ञायां। विश्वेदेवाअस्य। विश्वेदेवः॥ ईयसश्च। ५। ४। १५६। ईयसन्तोत्तरपदान्नकप्। बहवःश्रेयांसोऽस्य। बहुश्रेयान्। गोस्त्रियोरितिह्रस्वत्वेप्राप्ते। ईयसोबहुव्रीहेर्नेतिवाच्यं॥ * ॥ बह्व्यःश्रेयस्योऽस्य। बहुश्रेयसी। बहुव्रीहेःकिं। अतिश्रेयसिः॥ वन्दितेभ्रातुः। ५। ४। १५७। पूजितेर्थेयोभ्रातृशब्दस्तदन्तान्नकप्स्यात्। प्रशस्तोभ्रातायस्य। प्रशस्तभ्राता। नपूजनादितिनिषेधस्तुबहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरित्यतःप्रागेवेतिवक्ष्यते। वन्दितेकिं। मूर्खभ्रातृकः॥ नाडीतन्त्र्योःस्वाङ्गे। ५। ४। १५९। स्वाङ्गेयौनाडीतन्त्रीशब्दौतदन्तात्कप्नस्यात्। बहुनाडिःकायः। बहुतन्त्रीर्ग्रीवा। बहुतन्त्रीर्धमनी। स्त्रीप्रत्ययान्तत्वाभावाद्ध्रस्वोन। स्वाङ्गेकिं। बहुनाडीकस्तम्भः। बहुतन्त्रीकावीणा॥ निष्प्रवाणिश्च। ५। ४। १६०। कबभावोत्रनिपात्यते। प्रपूर्वाद्वयतेर्ल्युट्। प्रवाणीतन्तुवायशलाका। निर्गताप्रवाण्यस्य। निष्प्रवाणिःपटः। समाप्तवानः। नवइत्यर्थः॥ सप्तमीविशेषणेबहुव्रीहौ। २। २। ३५। सप्तम्यन्तंविशेषणंचबहुव्रीहौपूर्वम्प्रयोज्यं। कण्ठेकालः। अतएवज्ञापकाद्व्यधिकरणपदोबहुव्रीहिः। चित्रगुः। सर्वनामसं

ख्ययोरुपसंख्यानं ॥*॥ सर्वश्वेतः । द्विशुक्लः । मिथोनयोस्समासे संख्यापूर्वं शब्दपरविप्रतिषेधात् ॥ * ॥ द्व्यन्यः ॥ संख्या याश्चाल्पीयस्याः । द्वित्राः । द्वंद्वेऽपि द्वादश । वाप्रियस्य ॥*॥ गुडप्रियः । प्रियगुडः ॥ गड्वादिभ्यः परा सप्तमी ॥ * ॥ गडुकण्ठः । क्वचिन्न । वहेगडुः ॥ निष्ठा । २ । २ । ३६ । निष्ठान्तम्बहुव्रीहौ पूर्वं स्यात् । कृतकृत्यः । जातिकालसुखादिभ्यः परा निष्ठा वाच्या ॥*॥ सारङ्गजग्धी । मासजाता । सुखजाता । प्रायिकञ्चेदं । कृतकटः । पीतोदकः ॥ वाहिताग्न्यादिषु ।२।२।३७ । आहिताग्निः । अग्न्याहितः । आकृतिगणोयं । प्रहरणार्थेभ्यः परे निष्ठासप्तम्यौ ॥*॥ अस्युद्यतः । दण्डपाणिः । क्वचिन्न विवृतासिः ॥*॥ इति बहुव्रीहिः ॥*॥

॥स० द्व०॥ चार्थे द्वन्द्वः । २ । २ । २९ । अनेकं सुबन्तं चार्थे वर्त्तमानं वा समस्यते स द्वंद्वः । समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः । परस्परनिरपेक्षस्याऽनेकस्यैकस्मिन्नन्वयः समुच्चयः । अन्यतरस्याऽनुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः । मिलितानामन्वय इतरेतरयोगः । समूहः समाहारः । तत्रेश्वरं गुरुञ्च भजस्वेति समुच्चये । भिक्षामट गाञ्चानयेत्यन्वाचये च न समासोऽसामर्थ्यात् । धवखदिरौ । संज्ञापरिभाषं । अनेकोक्तेः । होतृपोतृनेष्टोद्गातारः । द्वयोर्द्वयोर्द्वंद्वं कृत्वा पुनर्द्वंद्वे तु । होतापोतानेष्टोद्गातारः ॥ राजदन्तादिषु परं । २ । २ । ३१ । एषु पूर्वप्रयोगार्हम्परं स्यात् । दन्तानां राजा । राजदन्तः । धर्मादिष्वनियमः । अर्थधर्मौ । धर्मार्थौ । दम्पती । जम्पती । जायापती । जायाशब्दस्य जम्भावो दम्भावश्च वा निपात्यते । आकृतिगणोयं ॥ द्वन्द्वे घि । २ । २ । ३२ । द्वंद्वे घिसंज्ञं पूर्वं स्यात् । हरिश्च हरश्च । हरिहरौ । अनेकप्राप्तावेकत्र नियमोऽनियमश्शेषे ॥ * ॥ हरिगुरुहराः । हरिहरगुरवः ॥ अजाद्यदन्तं । २ । २ । ३३ । इदं द्वंद्वे पूर्वं स्यात् । ईशकृष्णौ । बहुष्वनियमः । अश्वरथेन्द्राः । इन्द्राश्वरथाः । घ्यन्तादजाद्यदन्तं विप्रतिषेधेन । इन्द्राग्नी ॥ अल्पाच्तरं । २ । २ । ३४ । शिवकेशवौ । ऋतुनक्षत्राणां समाऽक्षराणामानुपूर्व्येण ॥ * ॥ हेमन्तशिशिरवसन्ताः । कृत्तिकारोहिण्यौ । समाऽक्षराणां किं । ग्रीष्मवसन्तौ । लघ्वक्षरम्पूर्वम् ॥*॥ कुशकाशं ॥ अभ्यर्हि

नञ्च ॥ * ॥ तापसपर्वतौ । वर्णानामानुपूर्व्येण ॥ * ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः । भ्रातुर्ज्यायसः ॥ * ॥ युधिष्ठिरार्जु
नौ ॥ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्य्यसेनाङ्गानाम् ।२ । ४ ।२ । एषांद्वंद्वएकवत्स्यात् । पाणिपादं । मार्दङ्गिकपाणविकं । रथिकाऽ
श्वारोहं । समाहारस्यैकत्वादेकत्वेसिद्धे नियमार्थम्प्रकरणं । प्राण्यङ्गादीनांसमाहारएवयथास्यात् ॥ अनुवादेचरणा
नाम् ।२ । ४ । ३ । चरणानांद्वंद्वएकवत्स्यात्सिद्धस्योपन्यासे । स्थेणोर्लुङीतिवक्तव्यं ॥ * ॥ उदगात्कठकालापं । प्र
त्यष्ठात्कठकौथुमं ॥ अध्वर्य्युक्रतुरनपुंसकम् । २ । ४ । ४ । यजुर्वेदेविहितोयःक्रतुस्तद्वाचि मनपुंसकलिङ्गानांद्वंद्वए
कवत्स्यात् । अर्काऽश्वमेधं । अध्वर्युक्रतुःकिं । इषुवज्रौ । सामवेदेविहितौ । अनपुंसकङ्किं । राजसूयवाजपेये । अर्द्धर्चा
दी ॥ अध्ययनतोऽविप्रकृष्टाख्यानाम् ।२ ।४ । ५ । अध्ययनेनप्रत्यासन्नाआख्यायेषान्तेषांद्वन्द्वएकवत् । पदककमकं ॥
जातिरप्राणिनाम् ।२ । ४ ।६ । प्राणिवर्ज्जजातिवाचिनांद्वंद्वएकवत् । धानाशष्कुलि । प्राणिनान्तु । विट्शूद्राः । द्रव्य
जातीनामेवनेह । रूपरसौ । गमनाकुञ्चने । जातिप्राधान्यएवायमेकवद्भावः । द्रव्यविशेषविवक्षायान्तु । बदरामलकानि
॥ विशिष्टलिङ्गोनदीदेशोऽग्रामाः । २ । ४ । ७ । ग्रामवर्जनदीदेशवाचिनाम्भिन्नलिङ्गानांसमाहारेद्वन्द्वस्स्यात् । उद्ध्य
श्चइरावतीच । उद्ध्येरवति । गङ्गाचशोणश्च । गङ्गाशोणं । कुरवश्चकुरुक्षेत्रंच । कुरुकुरुक्षेत्रं । भिन्नलिङ्गानांकिं । ग
ङ्गायमुने । मद्रकेकयाः । अग्रामाःकिं । जाम्बवन्नगरं । शालूकिनीग्रामः । जाम्बवशालूकिन्यौ ॥ क्षुद्रजन्तवः । २ । ४
। ८ । एषांसमाहारेद्वंद्वस्स्यात् । यूकालिक्षं । आनकुलात्क्षुद्रजन्तवः ॥ येषाञ्चविरोधश्शाश्वतिकः । २ । ४ । ९ । एं
षाम्प्राग्वत् । अहिनकुलं । गोव्याघ्रं । काकोलूकमित्यादौपरत्वाद्विभाषा । वृक्षमृगेतिप्राप्तस्तुकारेणबाध्यते ॥ शूद्राणाम
निरवसितानाम् । २ । ४ । १० । अवहिष्कृतानांशूद्राणाम्प्राग्वत् । तक्षायस्कारं । पात्राद्वहिःकृतानान्तु । चाण्डालमृत
पाः ॥ गवाऽश्वप्रभृतीनिच ।२ । ४ ।११ । यथोच्चारितानिसाधूनिस्युः । गवाश्वं । दासीदासमित्यादि ॥ विभाषावृक्षमृगतृ

णधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराऽधरोत्तराणाम् ।२।४।१२। वृक्षादीनांसप्तानांद्वन्द्वः। अश्ववडवेत्यादिद्वंद्वत्र यञ्चप्राग्वद्वावृक्षादौविशेषाणामेवग्रहणं। प्लक्षन्यग्रोधं। प्लक्षन्यग्रोधाः। रुरुपृषतं। रुरुपृषताः। कुशकाशं। कुशका शाः। व्रीहियवं। व्रीहियवाः। दधिघृतं। दधिघृते। गोमहिषं। गोमहिषाः। शुकबकं। शुकबकाः। अश्ववडवं। अश्ववडवौ। पूर्वाऽपरं। पूर्वाऽपरे। अधरोत्तरं। अधरोत्तरे॥ फलसेनावनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजन्तुधान्यतृणानांबहु प्रकृतिरेवद्वंद्वएकवदितिवाच्यं॥*॥ बदराणिचाऽऽमलकानिच। बदरामलकं॥ जातिरप्राणिनामित्येकवद्भावेनेह,। बदरामलके।' रथिकाश्वारोहौ। प्लक्षन्यग्रोधौ। इत्यादि। विभाषावृक्षेतिसूत्रेयेऽप्राणिनस्तेषांग्रहणम्। जातिरप्रा णिनामितिनित्येप्राप्तेविकल्पार्थं। पशुग्रहणंहस्त्यश्वादिषुसेनाङ्गत्वान्नित्येप्राप्ते। मृगाणांमृगैरेवशकुनीनान्तैरेवोभयत्रद्व न्द्वः। अन्यैस्तुसहेतरेतरयोगएवेतिनियमार्थंमृगशकुनिग्रहणं। एवम्पूर्वापरमधरोत्तरमित्यपि। अश्ववडवयंग्रहणंतुप क्षेनपुंसकत्वार्थं। अन्यथापरत्वात्पूर्ववदश्ववडवावितिस्यात्॥ विप्रतिषिद्धञ्चानधिकरणवाचि। २। ४। १३। विरु द्धार्थानामद्रव्यवाचिनांद्वंद्वएकवद्वास्यात्। शीतोष्णं। शीतोष्णे। वैकल्पिकस्समाहारद्वंद्वश्चार्थेइतिसूत्रेणप्राप्तः। स विरुद्धार्थानांयदिभवतितर्हिअद्रव्यवाचिनामेवेतिनियमार्थमिदं। तेनद्रव्यवाचिनामितरेतरयोगएव। शीतोष्णेउदके स्तः। विप्रतिषिद्धङ्किं। नन्दकपाञ्चजन्यौ। इहपाक्षिकसमाहारद्वंद्वोभवत्येव॥ नदधिपयआदीनि। २। ४। १४। एतानिनैकवत्स्युः। दधिपयसी। इध्माबर्हिषी। निपातनाद्दीर्घः। ऋक्सामे। वाङ्मनसे॥ अधिकरणैतावत्त्वेच। २। ४। १५। द्रव्यसंख्यावगमेएकवदेवेतिनियमोनस्यात्। दशदन्तोष्ठाः॥ विभाषासमीपे। २। ४। १६। अधिकर णैतावत्त्वस्यसामीप्येनपरिच्छेदेसमाहारएवेत्येवंरूपोनियमोवास्यात्। उपदशं। दन्तोष्ठं। उपदशाः। दन्तोष्ठाः॥ आनङृतोद्वन्द्वे। ६। ३। २५। विद्यायोनिसम्बन्धवाचिनामृदन्तानांद्वंद्वेआनङ्स्यादुत्तरपदेपरे। होतापोतारौ। हो

तृपोतृनेष्टोद्गातारः। मातापितरौ। पुत्रेऽन्यतरस्यामित्यतोमण्डूकप्लुत्यापुत्रइत्यनुवृत्तेः। पितापुत्रौ॥ देवताद्वन्द्वेच। ६। ३। २६। इहोत्तरपदेपरेआनङ्। मित्रावरुणौ। वायुशब्दप्रयोगेप्रतिषेधः॥*॥ अग्निवायू। वाय्वग्नी। पुनर्द्वन्द्वग्रहणं प्रसिद्धसाहचर्य्यस्यपरिग्रहार्थं। तेनब्रह्मप्रजापतीत्यादौनानङ्। एतद्धिनैकहविर्भागित्वेनश्रुतन्नापिलोकेप्रसिद्धंसाहचर्य्यं॥ ईदग्नेःसोमवरुणयोः। ६। ३। २७। देवताद्वन्द्वेइत्येव॥ अग्नेस्स्तुत्स्तोमसोमाः। ८। ३। ८२। अग्नेःपरेषामेषांसस्यषस्स्यात्समासे। अग्निष्टुत्। अग्निष्टोमः। अग्नीषोमौ। अग्नीवरुणौ॥ इद्वृद्धौ। ६। ३। २८। वृद्धिमत्युत्तरपदेअग्नेरिदादेशस्स्याद्देवताद्वन्द्वे। अग्नामरुतौदेवतेऽस्य। आग्निमारुतंकर्म्म। अग्नीवरुणौदेवतेऽस्याः। आग्निवारुणी। देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदवृद्धिः। अलौकिकवाक्येआनङमीत्वञ्चबाधित्वा। इद्वृद्धौकिं। आग्नेन्द्रः। नेन्द्रस्यपरस्येत्युत्तरपदवृद्धिर्निषेधः। विष्णौन॥*॥ आग्नावैष्णवं॥ दिवोद्यावा। ६। ३। २९। देवताद्वन्द्वेउत्तरपदे। द्यावाभूमी। द्यावाक्षमे॥ दिवसश्चपृथिव्याम्। ६। ३। ३०। दिवइत्येवचात्द्यावा। आदेशेअकारोच्चारणं। सकारस्यरुत्वंमाभूदित्येतदर्थं। द्यौश्चपृथिवीच। दिवस्पृथिव्यौ। द्यावापृथिव्यौ। छन्दसिदृष्टानुविधिः। द्यावाचिदस्मैपृथिवी। दिवस्पृथिव्यौ। रत्निरित्यत्रपदकारोविसर्गम्पठन्ति॥ उषासोषसः। ६। ३। ३१। उषस्शब्दस्योषासादेशोदेवताद्वन्द्वे। उषासासूर्य्यं॥ मातरपितरावुदीचाम्। ६। ३। ३२। मातरपितरौ। उदीचाङ्किं। मातापितरौ॥ द्वन्द्वाच्चुदषहान्तात्समाहारे। ५। ४। १०६। चवर्गान्ताद्दषहान्ताच्चद्वन्द्वाट्टच्स्यात्समाहारे। वाक्चत्वक्च। वाक्त्वचं। त्वक्स्रजं। शमीदृषदं। वाक्त्विषं। छत्रोपानहं। समाहारेकिं। प्रावृट्शरदौ॥*॥ इतिद्वन्द्वः॥*॥ अथैकशेषः। सरूपाणां। रामौ। रामाः। विरूपाणामपिसमानार्थानां॥*॥ वक्रदण्डश्चकुटिलदण्डश्च। वक्रदण्डौ। कुटिलदण्डौ॥ वृद्धोयूनातल्लक्षणश्चेदेवविशेषः। १। २। ६५। यूनासहोक्तौगोत्रंशिष्यतेगोत्रयुवप्रत्ययमात्रकृतञ्चेत्तयोःकृत्स्नम्वैरूप्यंस्यात्। गार्ग्यश्चगार्ग्यायणश्चगार्ग्यौ। वृद्धः

किं। गर्गगार्ग्यायणौ। यूनाकिं। गर्गगार्ग्यौ। तल्लक्षणः किं। भागवित्ति। भागवित्तिकौ। कुत्सनंकिं। गार्ग्यवात्स्याय
नौ॥ स्त्रीपुंवच्च।१।२।६६। यूनासहोक्तौवृद्धास्त्रीशिष्यतेतदर्थश्चपुंवत्। गार्गीचगार्ग्यायणश्च। गर्गाः। अस्त्रि
यामित्यनुवर्त्तमानेयञञोश्चेतिलुक्। दाक्षीचदाक्षायणश्च। दाक्षी॥ पुमान्स्त्रिया।१।२।६७। स्त्रियासहोक्तौपुमा
न्शिष्यतेतल्लक्षणएवविशेषश्चेत्। हंसीचहंसश्च। हंसौ॥ भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्याम्।१।२।६८। भ्राताचस्व
साच। भ्रातरौ। पुत्रश्चदुहिताच। पुत्रौ॥ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्याऽन्यतरस्याम्।१।२।६९। अक्लीबेनस
होक्तौक्लीबंशिष्यतेतच्चवाएकवत्स्यात्तल्लक्षणएवविशेषश्चेत्। शुक्लःपटः। शुक्लापटी। शुक्लंवस्त्रं। तदिदंशुक्लं। ता
नीमानिशुक्लानि॥ पितामात्रा।१।२।७०। मात्रासहोक्तौपितावाशिष्यते। माताचपिताच। पितरौ। मातापितरौवा॥
श्वशुरःश्वश्र्वा।१।२।७१। श्वश्र्वासहोक्तौश्वशुरोवाशिष्यतेतल्लक्षणएवविशेषश्चेत्। श्वशुरौ। श्वश्रूश्वशुरौ॥ त्य
दादीनिसर्वैर्नित्यम्।१।२।७२। सर्वैस्सहोक्तौत्यदादीनिनित्यंशिष्यन्ते। सचदेवदत्तश्च। तौ। त्यदादीनामिथ
स्सहोक्तौयत्परन्तच्छिष्यते। सचयश्च। यौ। पूर्वशेषोपिदृश्यते। इतिभाष्यं। सचयश्च। तौ। त्यदादितःशेषेपुन्नपुंस
कतोलिङ्गवचनानि॥ * ॥ साचदेवदत्तश्च। तौ। तच्चदेवदत्ताचयज्ञदत्ताच। तानि। पुन्नपुंसकयोस्तुपरत्वान्नपुंसकं
शिष्यते। तच्चदेवदत्तश्च। ते। अद्वन्द्वतत्पुरुषविशेषणानामितिवक्तव्यं॥ * ॥ कुक्कुटमयूर्य्याविमे। मयूरीकुक्कुटाविमौ।
तच्चसाचअर्द्धपिप्पल्यौते॥ ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरुणेषुस्त्री।१।२।७३। एषुसहविवक्षायांस्त्रीशिष्यते। पुमान्स्त्रिये
त्यस्यापवादः। गावइमाः। ग्राम्येतिकिं। रुरवइमे। पशुग्रहणंकिं। ब्राह्मणाः। संघेषुकिं। एतौगावौ। अतरुणेषुकिं।
वत्साइमे। अनेकशफेष्वितिवाच्यं॥ * ॥ अश्वाइमे।। इहसर्वत्रएकशेषेकृतेनेकसुबन्ताभावाद्द्वन्द्वोन। तेनाङ्गिरसी
शिरांसीत्यादौसमासस्यान्तोदात्तःप्राण्यङ्गत्वादेकवद्भावश्चन। पन्थानौ। पन्थानइत्यादौसमासान्तोन॥ * ॥ इत्येकशेषः

॥*॥ कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्तधातुरूपाः । पञ्च वृत्तयः । परार्थाभिधानं वृत्तिः । वृत्त्यर्थावबोधकं वाक्यं विग्रहः । स द्विधा । लौकिकोऽलौकिकश्च । परिनिष्ठितत्वात्साधुर्लौकिकः । प्रयोगानर्होऽसाधुरलौकिकः । यथा । राज्ञः पुरुषः । राजन् ङस् पुरुष सु इत्यविग्रहो नित्यसमासः । अस्वपदविग्रहो वा । समासश्चतुर्विध इति प्रायोवादः । अव्ययीभावतत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वाधिकारबहिर्भूतानामपि सह सुपेति विधानात् । पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावः । उत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषः । अन्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिः । उभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः । इत्यपि प्राचां प्रवादः प्रायोभिप्रायः । सूपप्रति । उन्मत्तगङ्गमित्याद्यव्ययीभावे । अतिमालादौ तत्पुरुषे । द्वित्रा इत्यादिबहुव्रीहौ । दन्तोष्ठमित्यादिद्वन्द्वे चाभावात् । तत्पुरुषविशेषः कर्मधारयः । तद्विशेषो द्विगुः । अनेकपदत्वं द्वन्द्वबहुव्रीह्योरेव तत्पुरुषस्य क्वचिदेवेत्युक्तं । किञ्च । सुपां सुपा तिङा नाम्ना धातुनाऽथ तिङां तिङा । सुबन्तेनेति विज्ञेयः समासः षड्विधो बुधैः ॥१॥ सुपां सुपा । राजपुरुषः । तिङा । पर्यभूषत् । नाम्ना । कुम्भकारः । धातुना । कटप्रूः । अजस्रं । तिङां तिङापि । पिबतखादता । खादतमोदता । तिङां सुपा कृन्तविचक्षणेति यस्यां क्रियायां सा कृन्तविचक्षणा । एहीडादयोऽन्यपदार्थे चेति मयूरव्यंसकादौ पाठात्समासः ॥*॥ इति सर्वसमासशेषः ॥*॥ ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे । ५ । ४ । ७४ । अ अनक्षे इतिच्छेदः । ऋगाद्यन्तस्य समासस्य अ प्रत्ययोऽन्तावयवः स्यात् । अक्षे या धूः । तदन्तस्य तु न । अर्द्धर्चः । अनृचबह्वृचावध्येतर्य्येवनेह । अनृक्साम । बहुऋक्सूक्तं । विष्णोः पूः । विष्णुपुरं । क्लीबत्वं लोकात् । विमलापं सरः ॥ द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योऽप ईत् । ६ । ३ । ९७ । अप इति कृतसमासान्तस्यानुकरणं । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्योऽपस्य ई स्यात् । द्विर्गता आपो यस्मिन्निति । द्वीपं । अन्तरीपं । प्रतीपं । समीपं । समापो देवयजनमिति तु । समाऽऽपो यस्मिन्निति बोध्यं । कृतसमासान्तग्रहणान्नेह । स्वप् स्वपी ॥ अवर्णान्ताद्वा ॥*॥ प्रेपं । परेपं । प्रापं । परापं ॥ ऊदनोर्देशे । ६ । ३ । ९८ । अनोः परस्यापस्य ऊत्स्याद्देशे । अनूपो देशः । राजधुरा । अक्षे तु । अक्षधूः । दृढधूरक्षः ।

सखिपथोरम्यपथोर्देशः ॥ अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः । ५ । ४ । ७५ । एतत्पूर्वात्सामलोमान्तात्समासादच्स्यात् । प्रतिसामं । अनुसामं । अवसामं । प्रतिलोमं । अनुलोमं । कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्वाया भूमेरजिष्यते ॥ * ॥ कृष्णभूमः । उदग्भूमः । पाण्डुभूमः । द्विभूमः प्रासादः ॥ संख्याया नदीगोदावरीभ्यां च ॥ * ॥ * ॥ पञ्चनदं । सप्तगोदावरं । अजिति योगविभागादन्यत्रापि । पद्मनाभः ॥ अक्ष्णोऽदर्शनात् । ५ । ४ । ७६ । अचक्षुःपर्यायादक्ष्णोऽच्स्यात्समासान्तः । गवामक्षीव । गवाक्षः ॥ अचतुरविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्वष्ठीवपदष्ठीवनक्तन्दिवरात्रिन्दिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुषद्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः । ५ । ४ । ७७ । एते पञ्चविंशतिरजन्ता निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयो बहुव्रीहयः । अविद्यमानानि चत्वार्यस्य । अचतुरः । विचतुरः । सुचतुरः । त्र्युपाभ्यां चतुरोऽजिष्यते । त्रिचतुराः । चतुर्णां समीपे । उपचतुराः । तत एकादश द्वन्द्वाः । स्त्रीपुंसौ । धेन्वनडुहौ । ऋक्सामे । वाङ्मनसे । अक्षिणी च भ्रुवौ च । अक्षिभ्रुवं । दाराश्च गावश्च । दारगवं । ऊरू च अष्ठीवन्तौ च । ऊर्वष्ठीवं । निपातनाट्टिलोपः । पदष्ठीवं । निपातनात्पादशब्दस्य पद्भावः । नक्तं च दिवा च । नक्तन्दिवं । रात्रौ च दिवा च । रात्रिन्दिवं । रात्रेर्मान्तत्वं निपात्यते । अहनि च दिवा च । अहर्दिवं । वीप्सायां द्वन्द्वो निपात्यते । अहन्यहनीत्यर्थः । सरजसमिति साकल्येऽव्ययीभावः । बहुव्रीहौ तु । सरजःपङ्कजं । निश्चितं श्रेयः । निःश्रेयसं । तत्पुरुष एवेनेह । निःश्रेयान्पुरुषः । पुरुषस्यायुः । पुरुषायुषं । ततो द्विगुः । द्व्यायुषं । त्र्यायुषं । ततो द्वन्द्वः । ऋग्यजुषं । ततस्त्रयः कर्मधारयाः । जातोक्षः । महोक्षः । वृद्धोक्षः । शुनः समीपं । उपशुनं । टिलोपाभावः सम्प्रसारणं च निपात्यते । गोष्ठेऽश्वा । गोष्ठश्वः ॥ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः । ५ । ४ । ७८ । अच्स्यात् । ब्रह्मवर्चसं । हस्तिवर्चसं । पल्यराजभ्यां चेति वक्तव्यं ॥*॥ पल्यवर्चसं ॥ अवसमन्धेभ्यस्तमसः । ५ । ४ । ७९ । अवतमसं । सन्तमसं । अन्धयतीत्यन्धं । पचाद्यच् । अन्ध

न्तमः । अन्धतमसं ॥ श्वसोवसीयश्श्रेयसः । ५ । ४ । ८० । वसुशब्दःप्रशस्तवाची । ततःईयसुनिवसीयः । श्वस्शब्दउ
त्तरपदार्थप्रशंसामाशीर्विषयतामाह । मयूरव्यंसकादित्वात्समासः । श्वोवसीयसं । श्वःश्रेयसन्तेभूयात् ॥ अन्ववतप्ताद्रहसः ।
५ । ४ । ८१ । अनुरहसं । अवरहसं । तप्तरहसं ॥ प्रतेरुरसस्सप्तमीस्थात् । ५ । ४ । ८२ । उरसिप्रति । प्रत्युर
सं । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः ॥ अनुगवमायामे । ५ । ४ । ८३ । एतन्निपात्यतेदीर्घत्वे । अनुगवंयानं । यस्यचायामइ
तिसमासः ॥ द्विस्तावात्रिस्तावावेदिः । ५ । ४ । ८४ । अच्प्रत्ययष्टिलोपःसमासश्चनिपात्यते । यावतीप्रकृतौवेदिः । त
तोद्विगुणात्रिगुणावाऽश्वमेधादौतत्रैवनिपातनं । वेदिरितिकिं । द्विस्तावती । त्रिस्तावतीरज्जुः ॥ उपसर्गादध्वनः । ५ । ४
। ८५ । प्रगतोऽध्वानं । प्राध्वोरथः ॥ नपूजनात् । ५ । ४ । ६९ । पूजनार्थात्परेभ्यस्समासान्तानस्युः । सुराजा । अति
राजा । स्वतिभ्यामेव ॥*॥ नेह । परमराजः । पूजनात्किं । गामतिक्रान्तोऽतिगवः । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरित्यतःप्रागे
वायंनिषेधः । नेह । सुसक्थः । स्वक्षः ॥ किमःक्षेपे । ५ । ४ । ७० । क्षेपेयःकिम्शब्दस्ततःपरंयत्तदन्तात्समासान्तानस्युः । कु
त्सितोराजा । किंराजा । किंसखा । किंगौः । क्षेपेकिं । किंराजः । किंसखः । किंगवः ॥ नञस्तत्पुरुषात् । ५ । ४ । ७१ । समासा
न्तोन । अराजा । असखा । तत्पुरुषात्किं । अधुरंशकटं ॥ पथोविभाषा । ५ । ४ । ७२ । नञ्पूर्वात्पथोवासमासान्ताः । अप
थम् । अपन्थाः । तत्पुरुषादित्येव । अपथोदेशः । अपथम्वर्त्तते ॥*॥ इतिसमासान्ताः ॥*॥ अलुगुत्तरपदे । ६ । ३ । १ ।
अलुगधिकारः । प्रागानङःउत्तरपदाधिकारस्त्वापादसमाप्तेः ॥ पञ्चम्यास्तोकादिभ्यः । ६ । ३ । २ । एभ्यःपञ्चम्याअलु
क्स्यादुत्तरपदे । स्तोकान्मुक्तः । एवमन्तिकार्थदूरार्थकृच्छ्रेभ्यः । उत्तरपदेकिं । निःक्रान्तस्तोकान्निस्तोकः । ब्राह्मणाच्छंसि
नउपसंख्यानम् ॥*॥ ब्राह्मणेविहितानिशस्त्राणिउपचारात् । ब्राह्मणानितानिशंसतीति । ब्राह्मणाच्छंसीतिऋत्विग्विशे
षः । द्वितीयार्थेपञ्चम्युपसंख्यानादेव ॥ ओजस्सहोऽम्भस्तमसस्तृतीयायाः । ६ । ३ । ३ । ओजसाकृतमित्यादि । अ

ञ्जसश्चोपसंख्यानं॥*॥ अञ्जसाकृतं। आर्जवेनकृतमित्यर्थः। पुंसानुजोऽजनुषान्धइति च॥*॥ यस्याग्रजःपुमान्। सपुंसानुजः। जनुषान्धोजात्यन्धः॥ मनसस्संज्ञायाम्। ६। ३। ४। मनसागुप्ता॥ आज्ञायिनि च। ६। ३। ५। मनसइत्येव। मनसाज्ञातुंशीलमस्य। मनसाज्ञायी॥ आत्मनश्च। ६। ३। ६। आत्मनस्तृतीयाया अलुक्स्यात्। पूरणइति वक्तव्यं॥*॥ पूरणप्रत्ययान्तेउत्तरपदेइत्यर्थः। आत्मनापञ्चमः। जनार्द्दनस्त्वात्मचतुर्थएवेतिवक्तव्रीहिर्बोध्यः। पूरणे किं। आत्मकृतं॥ वैयाकरणाख्यायाञ्चतुर्थ्याः। ६। ३। ७। आत्मनइत्येव। आत्मनेपदं। आत्मनेभाषा। तादर्थ्ये चतुर्थी। चतुर्थीतियोगविभागात्समासः॥ परस्य च। ६। ३। ८। परस्मैपदं। परस्मैभाषा॥ हलदन्तात्सप्तम्यास्संज्ञायाम्। ६। ३। ९। हलन्तादन्ताच्च सप्तम्या अलुक्संज्ञायां। त्वचिसारः॥ गवियुधिभ्यांस्थिरः। ८। ३। ९५। आभ्यांस्थिरस्यसस्यषस्स्यात्। गविष्ठिरः। अत्रगवीतिवचनादेवाऽलुक्। युधिष्ठिरः। अरण्येतिलकः। अत्रसंज्ञायामितिसप्तमीसमासः। हृद्द्युभ्याञ्च॥*॥ हृदिस्पृक्। दिविस्पृक्॥ कारनाम्नि च प्राचांहलादौ। ६। ३। १०। प्राचान्देशेयत्कारनामतत्र हलादावुत्तरपदेहलदन्तात्सप्तम्या अलुक्। मुकुटेकार्षापणं। दृषदिमाषकः। पूर्वेणसिद्धेनियमार्थं। कारनाम्न्येवप्राचामेव। हलादावेवेति। कारनाम्निकिं। अभ्याहितपशुः। कारादन्यस्यैतद्देयस्य नाम। प्राचांकिं। यूथपशुः। हलादौकिं। अविकटोरणः। हलदन्तात्किं। नद्यान्दोहः। नदीदोहः॥ मध्याद्गुरौ। ६। ३। ११। मध्येगुरुः॥ अन्ताच्च॥*॥ अन्तेगुरुः॥ अमूर्द्धमस्तकात्स्वाङ्गादकामे। ६। ३। १२। कण्ठेकालः। उरसिलोमा। अमूर्द्धमस्तकात्किं। मूर्द्धशिखः। मस्तकशिखः। अकामेकिं। मुखेकामोऽस्य। मुखकामः॥ बन्धे च विभाषा। ६। ३। १३। हलदन्तात्सप्तम्या अलुक्। हस्तेबन्धः। हलदन्तोतिकिं। गुप्तिबन्धः॥ तत्पुरुषेकृतिबहुलम्। ६। ३। १४। स्तम्बेरमः। तम्बरमः। कर्णेजपः। कर्णजपः। क्वचिन्न। कुरुधरः॥ प्रावृट्शरत्कालदिवाञ्जे। ६। ३। १५। प्रावृषिजः। शरदिजः। का

लेजः । द्विजः । पूर्वस्यायम्प्रपञ्चः ॥ विभाषावर्षक्षरशरवरात् । ६ । ३ । १६ । एभ्यस्सप्तम्या अलुक्जे । वर्षेजः । वर्षजः । क्षरेजः । क्षरजः । शरेजः । शरजः । वरेजः । वरजः ॥ घकालतनेषुकालनाम्नः । ६ । ३ । १७ । सप्तम्या विभाषालुक्स्यात् । घ । पूर्वाह्णेतरे । पूर्वाह्णतरे । पूर्वाह्णेतमे । पूर्वाह्णतमे । काल । पूर्वाह्णेकाले । पूर्वाह्णकाले । तन । पूर्वाह्णेतने । पूर्वाह्णतने ॥ शयवासवासिष्वकालात् । ६ । ३ । १८ । खेशयः । खशयः । ग्रामेवासः । ग्रामवासः । ग्रामेवासी । ग्रामवासी । हलदन्तादित्येव । भूमिशयः । अपोयोनियन्मतुषु ॥ * ॥ अप्सुयोनिमत्यन्निर्व्यस्य । सोऽप्सुयोनिः । अप्सुभवोऽप्सव्यः । अप्सुमन्तावाऽऽज्यभागौ ॥ नेन्सिद्धबध्नातिषु च । ६ । ३ । १९ । इन्नन्तादिषु सप्तम्या अलुग्न । स्थण्डिलशायी । साङ्काश्यसिद्धः । चक्रबद्धः ॥ स्थे च भाषायाम् । ६ । ३ । २० । सप्तम्या अलुग्न । समस्थः । भाषायां किं । कृष्णोऽस्याखरेष्ठः ॥ षष्ठ्या आक्रोशे । ६ । ३ । २१ । चौरस्यकुलं । आक्रोशे किं । ब्राह्मणकुलं ॥ वाग्दिक्पश्यद्भ्यो युक्तिदण्डहरेषु ॥ * ॥ वाचोयुक्तिः । दिशोदण्डः । पश्यतोहरः । आमुष्यायणाऽऽमुष्यपुत्रिकाऽऽमुष्यकुलिकेति च ॥ * ॥ अमुष्यापत्यं । आमुष्यायणः । नडादित्वात्फक् । अमुष्यपुत्रस्यभावः । आमुष्यपुत्रिका । मनोज्ञादित्वाद्वुञ् । एवमामुष्यकुलिका । देवानाम्प्रियइतिच मूर्खे ॥ * ॥ अन्यत्र देवप्रियः । शेपपुच्छलाङ्गूलेषु शुनः ॥ * ॥ शुनश्शेपः । शुनःपुच्छः । शुनोलाङ्गूलः । दिवश्चदासे ॥ * ॥ दिवोदासः ॥ पुत्रेऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । २२ । षष्ठ्याः पुत्रे परेऽलुग्वा निन्दायां । दास्याःपुत्रः । दासीपुत्रः । निन्दायां किं । ब्राह्मणीपुत्रः ॥ ऋतोविद्यायोनिसम्बन्धेभ्यः । ६ । ३ । २३ । विद्यासम्बन्धयोनिसम्बन्धवाचिनऋदन्तात्षष्ठ्या अलुक् । होतुरन्तेवासी । होतुःपुत्रः । पितुरन्तेवासी । पितुःपुत्रः । विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यस्तत्पूर्वोत्तरपदग्रहणं ॥ * ॥ नेह । होतृधनं ॥ विभाषास्वसृपत्योः । ६ । ३ । २४ । ऋदन्तात्षष्ठ्या अलुग्वा स्वसृपत्योः परयोः ॥ मातुःपितुर्भ्यामन्यतरस्याम् । ८ । ३ । ८५ । आभ्यां परस्य सस्य षो वा स्यात्समासे । मातुःष्व

सा । मातुःस्वसा । पितुःष्वसा । पितुःस्वसा । लुक्पक्षेतु ॥ मातृपितृभ्यांस्वसा । ८ । ३ । ८४ । आभ्याम्परस्यस्वसुःसस्य षस्स्यात्समासे । मातृष्वसा । पितृष्वसा । असमासेतु । मातुस्स्वसा । पितुस्स्वसा ॥ * ॥ इत्यलुक्समासः ॥ * ॥ घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रमतहतेषुङ्योऽनेकाचोह्रस्वः । ६ । ३ । ४३ । भाषितपुंस्काद्योङीप्तदन्तस्याऽनेकाचोह्रस्वस्स्याद्घरूपकल्पपप्रत्ययेषुचेलडादिषुचोत्तरपदेषुपरेषु । ब्राह्मणितरा । ब्राह्मणितमा । ब्राह्मणिरूपा । ब्राह्मणिकल्पा । ब्राह्मणिचेली । ब्राह्मणिब्रुवा । ब्राह्मणिगोत्रेत्यादि । ब्रूञःपचाद्यचिवच्यादेशगुणयोरभावोदिनिपात्यते । चेलडादीनिवृत्तिविषयेकुत्सनवाचीनि । तैःकुत्सितानिकुत्सनैरितिसमासः । ङ्यःकिं । दत्तातरा । भाषितपुंस्कात्किं । आमलकीतरा । कुवलीतरा ॥ नद्याश्शेषस्याऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । ४४ । अङ्यन्तनद्याःङ्यन्तस्यैकाचश्चघादिषुह्रस्वोवास्यात् । ब्रह्मबन्धुतरा । ब्रह्मबन्धूतरा । स्त्रीतरा । स्त्रितरा । कृन्नद्यान ॥*॥ लक्ष्मीतरा ॥ उगितश्च । ४ । १ । ६ । उगितःपरायानदीतदन्तस्यघादिषुह्रस्वोवास्यात् । विदुषितरा । ह्रस्वाभावपक्षेतसिलादिष्वितिपुम्वत् । विद्वत्तरा । वृत्त्यादिषुविदुषीतरेत्यप्युदाहृतंतन्निर्मूलं ॥ हृदयस्यहृल्लेखयदण्लासेषु । ६ । ३ । ५० । हृदयंलिखतीतिहृल्लेखः । हृदयस्यप्रियं । हृद्यं । हृदयस्येदं । हार्दं । हृल्लासः । लेखेत्यणन्तस्यग्रहणं । घञितु । हृदयलेखः । लेखग्रहणमेवज्ञापकं । उत्तरपदाधिकारेतदन्तविधिर्नास्तीति ॥ वाशोकष्यञ्रोगेषु । ६ । ३ । ५१ । हृच्छोकः । हृदयशोकः । सौहार्द्यं । सौहृदय्यं । हृद्रोगः । हृदयरोगः । हृदयशब्दपर्यायोहृच्छब्दोप्यस्ति । तेनसिद्धेप्रपञ्चार्थमिदं ॥ पादस्यपदाऽऽज्यातिगोपहतेषु । ६ । ३ । ५२ । एषूत्तरपदेषुपादस्यपदइत्यदन्तआदेशस्स्यात् । पादाभ्यामजतीति । पदाजिः । पदातिः । अज्यतिभ्याम्पादेचेतीण्प्रत्ययः । अजेर्व्यभावोनिपातनात् । पद्गः । पदोपहतः ॥ पद्यत्यऽतदर्थे । ६ । ३ । ५३ । पादस्यपत्स्याद्तदर्थेयतिपरे । पादौविध्यन्ति । पद्याः शर्करा । अतदर्थेकिं । पादार्थमुदकम्पाद्यं । पादार्घाभ्याञ्चेतियत् । इकेचरतावुपसंख्यानम् ॥*॥ पादाभ्याञ्चरति । पदिकः ।

पर्य्यादिष्वात्ष्टन् ॥ हिमकाषिहतिषुच । ६ । ३ । ५४ । पद्धिमं । पत्काषी । पद्धतिः ॥ ऋचश्शे । ६ । ३ । ५५ । ऋचःपादस्यपत्स्याच्छेपरे । गायत्रीम्पच्छःशंसति । पादम्पदमित्यर्थः । ऋचःकिं । पादशःकार्षापणन्ददाति ॥ वाघोषमिश्रशब्देषु । ६ । ३ । ५६ । पादस्यपत् । पद्घोषः । पादघोषः । पन्मिश्रः । पादमिश्रः । पच्छब्दः । पादशब्दः । निष्केचेतिवाच्यं ॥*॥ पन्निष्कः । पादनिष्कः ॥ उदकस्योदस्संज्ञायाम् । ६ । ३ । ५७ । उदमेघः । उत्तरपदस्यचेतिवक्तव्यम् ॥*॥ क्षीरोदः ॥ पेषंवासवाहनधिषुच । ६ । ५ । ५८ । उदपेषम्पिनष्टि । उदवासं । उदवाहनः । उदधिर्घटः । समुद्रेतपूर्व्वेणसिद्धं ॥ एकहलादौपूरयितव्येऽन्यतरस्याम् । ६ । ३ । ५९ । उदकुम्भः । उदककुम्भः । एकेतिकिं । उदकस्थाली । पूरयितव्येतिकिं । उदकपर्व्वतः ॥ मन्थौदनसक्तुबिन्दुवज्रभारहारवीवधगाहेषुच । ६ । ३ । ६० । उदमन्थः । उदकमन्थः । उदौदनः ॥ इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य । ६ । ३ । ६१ । इगन्तस्याङ्यन्तस्यह्रस्वोवादुत्तरपदे । ग्रामणिपुत्रः । ग्रामणीपुत्रः । इकःकिं । रमापतिः । अङ्यइतिकिं । गौरीपतिः । गालवग्रहणंपूजार्थं । अन्यतरस्यामित्यनुवृत्तेः । इयङुवङ्भाविनामव्ययानाञ्चनेतिवाच्यं ॥*॥ श्रीमदः । भ्रूभङ्गः । अव्ययीभावः । अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यं ॥*॥ भ्रुकुंसः । भ्रुकुटिः । भ्रूकुंसः । भ्रूकुटिः । अकारोऽनेनविधीयतइतिव्याख्यान्तरं ॥ * ॥ भ्रुकुंसः । भ्रुकुटिः । भ्रुवाकुंसाभाषणंशोभावायस्य । स्त्रीवेषधारीनर्त्तकः । भ्रुवःकुटिः । कौटिल्यं ॥ एकतद्धितेच । ६ । ३ । ६२ । एकशब्दस्यह्रस्वःस्यात्तद्धितेउत्तरपदे । एकस्याआगतं । एकरूप्यं । एकक्षीरं ॥ ङ्यापोस्संज्ञाछन्दसोर्बहुलं । ६ । ३ । ६३ । रेवतिपुत्रः । अजक्षीरं ॥ त्वेच । ६ । ३ । ६४ । त्वप्रत्ययेङ्यापोर्व्वाह्रस्वः । अजत्वं । अजात्वं । रोहिणित्वं । रोहिणीत्वं ॥ ष्यङस्सम्प्रसारणम्पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे । ६ । १ । १३ । ष्यङन्तस्यपूर्व्वपदस्यसम्प्रसारणंस्यात्पुत्रपत्योरुत्तरपदयोस्तत्पुरुषे ॥ सम्प्रसारणस्य । ६ । ३ । १३९ । सम्प्रसारणस्यदीर्घस्स्यादुत्तरपदे । कौमुदगंध्यायाःपुत्रः । कौमुदगन्धीपुत्रः । कौमुदगन्धीपतिः । व्यवस्थितवि

भाषयाह्रस्वेन । स्त्रीप्रत्ययेचानुपसर्ज्जनेनेतितदादिनियमप्रतिषेधात् । परमकारीषगन्धीपुत्रः । उपसर्ज्जनेतुतदादि
नियमान्नेह । अतिकारीषगंध्यापुत्रः ॥ बन्धुनिबहुव्रीहौ । ६ । १ । १४ । बन्धुशब्देउत्तरपदेय्यङस्सम्प्रसारणंस्याद्बहु
व्रीहौ । कारीषगंध्याबन्धुरस्येति । कारीषगन्धीबन्धुः । बहुव्रीहाविति किं । कारीषगंध्यायाबन्धुः । कारीषगंध्याबन्धुः । ङी
बनिर्द्देशस्तुशब्दस्वरूपापेक्षया ॥ मातच्मातृकमातृषुवा ॥*॥ कारीषगन्धीमातः । कारीषगंध्यामातः । कारीषगन्धीमातृ
कः । कारीषगंध्यामातृकः । कारीषगन्धीमाता । कारीषगंध्यामाता । अस्मादेवनिपातनान्मातृशब्दस्यमातजादेशोनद्यृत
श्चेतिकब्विकल्पश्चबहुव्रीहावेवेदम् । नेह । कारीषगंध्यायामाता । कारीषगंध्यामाता । चित्त्वसामर्थ्याच्चित्स्वरेबहुव्रीहिस्व
रम्बाध्यते ॥ इष्टकेषीकामालानाञ्चिततूलभारिषु । ६ । ३ । ६५ । इष्टकादीनान्तदन्तानाञ्चपूर्वपदानाञ्चितादिषुक्र
मादुत्तरपदेषुह्रस्वस्स्यात् । इष्टकचितं । पक्वेष्टकचितं । इषीकतूलं । मुञ्जेषीकतूलं । मालभारी । उत्पलमालभारी ॥
कारेसत्यागदस्य । ६ । ३ । ७० । मुम्स्यात् । सत्यङ्कारः । अगदङ्कारः । अस्तोश्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ अस्तुङ्कारः । धे
नोर्भव्यायाम् ॥ * ॥ धेनुम्भव्या । लोकस्यपृणे ॥ * ॥ लोकम्पृणः । पृणइतिमूलविभुजादित्वात्कः । इत्येऽनभ्यासस्य
॥ * ॥ अनभ्यासमित्यः । दूरतःपरिहर्त्तव्यइत्यर्थः । भ्राष्ट्राग्न्योरिन्धे ॥ * ॥ भ्राष्ट्रमिन्धः । अग्निमिन्धः । गिलेऽगिलस्य
॥ * ॥ तिमिङ्गिलः । अगिलस्यकिं । गिलगिलः । गिलगिलेच ॥ * ॥ तिमिङ्गिलगिलः । उष्णभद्रयोःकरणे ॥ * ॥
उष्णङ्करणं । भद्रङ्करणं ॥ रात्रेःकृतिविभाषा । ६ । ३ । ७२ । रात्रिञ्चरः । रात्रिचरः । रात्रिमटः । रात्र्यटः । अखि
दर्थमिदंसूत्रं । खितितु । अरुर्द्विषदितिनित्यमेववक्ष्यते । रात्रिंमन्यः ॥ सहस्यसस्संज्ञायाम् । ६ । ३ । ७८ । उत्त
रपदे । सपलाशं । संज्ञायांकिं । सहयुध्वा ॥ ग्रन्थान्ताऽधिकेच । ६ । ३ । ७९ । अनयोःपरयोःसहस्यसस्स्यादुत्तरपदे
। समुहूर्त्तंज्योतिषमधीते । सद्रोणाखारी ॥ द्वितीयेचाऽनुपाख्ये । ६ । ३ । ८० । अनुमेयेद्वितीयेसहस्यसस्स्यात् । स

राक्षसीकानिशा। राक्षसीसाक्षादनुपलभ्यमानानिशयानुमीयते॥ समानस्यच्छन्दस्यऽमूर्द्धप्रभृत्युदर्केषु। ६। ३। ८४। समानस्यसस्यादुत्तरपदेनतुमूर्द्धादिषु। अनुभ्रातासगर्भ्यः। अनुसखा। सयूथ्यः। योनःसनुत्यः। तत्रभवइत्यर्थेसगर्भस यूथसनुताद्यत्। अमूर्द्धादिषुकिं। समानमूर्द्धा। समानप्रभृतयः। समानोदर्काः। समानस्येतियोगोविभज्यते। तेनसपक्षः। साधर्म्यं। सजातीयमित्यादिसिद्धमितिकाशिका। अथवासहशब्दस्सदृशवचनोस्ति। सदृशःसख्यासखीतियथा तेनायमस्वपदविग्रहोवहुव्रीहिः। समानःपक्षोयस्येत्यादि॥ ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबन्धुषु। ६। ३। ८५। एषुद्वादशसूत्तरपदेषुसमानस्यसस्यात्। सज्योतिः। सजनपदइत्यादि॥ चरणेब्रह्मचारिणि। ६। ३। ८६। ब्रह्मचारिण्युत्तरपदेसमानस्यसस्याच्चरणेसमानत्वेनगम्यमाने। चरणःशाखाब्रह्मवेदः। तदध्ययनार्थंव्रतमपिब्रह्म। तच्चरतीतिब्रह्मचारी। समानस्सः। सब्रह्मचारी॥ तीर्थेये। ६। ३। ८७। तीर्थेउत्तरपदेयादौप्रत्ययेविवक्षितेसमानस्यसस्यात्। सतीर्थ्यः। एकगुरुकः। समानतीर्थेवासीतिवत्प्रत्ययः॥ विभाषोदरे। ६। ३। ८८। यादौप्रत्ययेविवक्षिते। इत्येव। समानोदर्य्यः। सोदर्य्यः॥ दृग्दृशवतुषु। ६। ३। ८९। सदृक्। सदृशः। दृक्षेचेतिवक्तव्यं॥*॥ सदृक्षः। वतुरुत्तरार्थः॥ इदङ्किमोरीश्की। ६। ३। ९०। दृग्दृशवतुषुइदमईशकीमःकीस्यात्। ईदृक्। ईदृशः। कीदृक्। कीदृशः। वतूदाहरणंवक्ष्यते। दृक्षेचेतिवक्तव्यम्॥*॥ ईदृक्षः। कीदृक्षः॥ आसर्वनाम्नः। दृक्षेच। तादृक्। तादृशः। तावान्। तादृक्षः। दीर्घःमत्वोत्वे। अमूदृशः। अमूदृक्। अमूदृक्षः॥ समासेङ्गुलेस्सङ्गः। ८। ३। ८०। अङ्गुलिशब्दात्सङ्गस्यमूर्द्धन्यस्स्यात्समासे। अङ्गुलिषङ्गः। समासेकिं। अङ्गुलेस्सङ्गः॥ भीरोःस्थानम्। ८। ३। ८१। भिरुशब्दात्स्थानस्यसस्यमूर्द्धन्यस्स्यात्समासे। भीरुष्ठानं। असमासेतु। भीरोस्स्थानं॥ ज्योतिरायुषस्स्तोमः। ८। ३। ८३। आभ्यांस्तोमस्यसस्यमूर्द्धन्यस्समासे। ज्योतिष्टोमः। आयुष्टोमः। समासेकिं। ज्योतिषःस्तोमः॥ सुषामादिषुच। ८

।३।९८। सस्यमूर्द्धन्यः। शोभनंसामयस्य। सुषामा। सुषन्धिः॥ एतिसंज्ञायामगात्।८।३।९९। सस्यमूर्द्धन्यः। हरिषेणः। एतिकिं। हरिसक्थं। संज्ञायांकिं। पृथुसेनः। अगकारात्किं। विष्वक्सेनः। इण्कोरित्येव। सर्ब्बसेनः॥ नक्षत्राद्वा।८।३।१००। एतिसस्यसंज्ञायामगकारान्मूर्द्धन्योवा। रोहिणीषेणः। रोहिणीसेनः। अगकारात्किं। शतभिषक्सेनः। आकृतिगणोयं॥ अषष्ठ्यतृतीयास्थस्याऽन्यस्यदुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागच्छेषु।६।३।९९। अन्यशब्दस्यदुगागमस्स्यादाशीरादिषुपरेषु। अन्यदाशीः। अन्यदाशा। अन्यदास्था। अन्यदास्थितः। अन्यदुत्सुकः। अन्यदूतिः। अन्यद्रागः। अन्यदीयः। अषष्ठीत्यादिकिं। अन्यस्याऽन्येनवाशीः। अन्याशीः। कारकेच्छेचनायन्निषेधः। अन्यस्यकारकः। अन्यत्कारकः। अन्यस्यायं। अन्यदीयः। गहादेराकृतिगणत्वाच्छः॥ अर्थेविभाषा।६।३।१००। अन्यदर्थः। अन्यार्थः॥ कोःकत्तत्पुरुषेऽचि।६।३।१०१। अजादावुत्तरपदे। कुत्सितोऽश्वः। कदश्वः। कदन्नं। तत्पुरुषेकिं। कूष्ट्रोराजा। त्रौच॥*॥ कुत्सितास्त्रयः। कत्त्रयः॥ रथवदयोश्च।६।३।१०२। कद्रथः। कद्वदः॥ तृणेचजातौ।६।३।१०३। कत्तृणं॥ कापथ्यक्षयोः।६।३।१०४। कापथः। काक्षः। अक्षशब्देनतत्पुरुषः। अक्षिशब्देनबहुब्रीहिर्ब्बा॥ ईषदर्थे।६।३।१०५। ईषज्जलं। काजलं। अजादावपिपरत्वात्कादेशः। काम्लः॥ विभाषापुरुषे।६।३।१०६। कापुरुषः। कुपुरुषः। अप्राप्तविभाषेयं। ईषदर्थेहिपूर्वविप्रतिषेधान्नित्यमेव। ईषत्पुरुषः। कापुरुषः॥ कवंचोष्णे। उष्णशब्देउत्तरपदेकवङ्काचवास्यात्। कवोष्णं। कोष्णं। कदुष्णं॥ पृषोदरादीनियथोपदिष्टम्।६।३।१०९। पृषोदरप्रकाराणिशिष्टैर्य्यथोच्चारितानितथैवसाधूनिस्युः। पृषत्उदरं। पृषोदरं। तलोपः। वारिवाहकोबलाहकः। पूर्ब्बपदस्यबःउत्तरपदादेश्चलत्वम्। भवेद्वर्णागमाद्धंसः सिंहोवर्णविपर्य्ययात्। गूढोत्मावर्णविकृतेर्वर्णनाशात्पृषोदरम्॥१॥ दिक्शब्देभ्यस्तीरस्यतारभावोवा॥*॥ दक्षिणतारं। दक्षिणतीरं। उत्तरतारं। उत्तरतीरं। दुर्णोदाशनाशद

भध्येषूत्वमुत्तरपदादेष्टुत्वञ्च ॥*॥ दुःखेनदाश्यते । दूडाशः । दुःखेननाश्यते । दूणाशः । दुःखेनदभ्यते । दूडभः । खलन्तू भ्यः । दम्भेर्नलोपोनिपात्यते । दुष्टंध्यायतीति । दूढ्यः । अतएवैतिकः । बृवन्तोऽस्यांसीदन्तीति । बृषी । बृवच्छब्दस्यबृआदेशः । सदेरधिकरणेडट् । आकृतिगणोयं ॥ संहितायाम् । ६ । ३ । ११४ । अधिकारोयं ॥ कर्णेलक्षणस्याऽविष्टाऽष्टपञ्चमणिभिन्न छिन्नछिद्रस्रुवस्वस्तिकस्य । ६ । ३ । ११५ । कर्णशब्देपरेलक्षणवाचकस्यदीर्घः । द्विगुणाकर्णः । लक्षणस्यकिं । शोभनकर्णः । अविष्टादीनाङ्किं । विष्टकर्णः । अष्टकर्णः । पञ्चकर्णः । मणिकर्णः । भिन्नकर्णः । छिन्नकर्णः । छिद्रकर्णः । स्रुवकर्णः । स्वस्तिकर्णः ॥ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वौ । ६ । ३ । ११६ । क्विबन्तेषुपरेषुपूर्वपदस्यदीर्घः । उपानत् । नीवृत् । प्रावृट् । मर्म्मावित् । नीरुक् । अभीरुक् । ऋतीषट् । परीतत् । क्वावितिकिं । परीनहनं । विभाषापुरुषइत्यतो मण्डूकप्लुत्याविभाषानुवर्त्तते । साचव्यवस्थिता । तेनगतिकारकयोरेवनेह । पटुरुक् । तिग्मरुक् ॥ वनगिर्य्योस्संज्ञायाङ्कोटरकिंशुलुकादीनाम् । ६ । ३ । ११७ । कोटरादीनाम्वनेपरे किंशुलुकादीनाङ्गिरौपरेदीर्घस्स्यात्संज्ञायां ॥ वनम्पुरगामिश्रकासिध्रकाशारिकाकोटराग्रेभ्यः । ८ । ४ । ४ । वनशब्दस्योत्तरपदस्यएभ्यएवणत्वन्नान्येभ्यः । इहकोटरान्ताःपञ्चदीर्घविधौ कोटरादयोबोध्याः । तेषांकृतदीर्घाणांणत्वविधौनिर्देशोनियमार्थः । अग्रेशब्दस्यतुविध्यर्थः । पुरगावणं । मिश्रकावणं । सिध्रकावणं । सारिकावणं । कोटरावणं । एभ्यएवेतिकिं । असिपत्त्रवनं । वनस्याग्रे । अग्रेवणं । राजदन्तादिषुनिपातनात्सप्तम्याअलुक्प्रातिपदिकार्थमात्रेप्रथमा । किंशुलुकागिरिः ॥ वले । ६ । ३ । ११८ । वलप्रत्ययेपरेदीर्घस्स्यात्संज्ञायां । कृषीवलः ॥ मतौबह्वचोऽनजिरादीनाम् । ६ । ३ । ११९ । अमरावती । अनजिरादीनाङ्किं । अजिरवती । बह्वचःकिं । व्रीहिमती । संज्ञायामित्येव । नेह । वलयवती ॥ शरादीनाञ्च । ६ । ३ । १२० । शरावती ॥ इकोवहेऽपीलोः । ६ । ३ । १२१ । इगन्तस्यदीर्घस्याद्वहे । ऋषीवहं । कपीवहं । इकःकिं । पिण्डवहं । अपीलोःकिं । पीलुवहं । अपील्वादीनामितिवाच्यं

॥*॥ दारुवहं ॥ उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहुलम् । ६ । ३ । १२२ । उपसर्गस्य बहुलं दीर्घः स्याद्घञन्ते परे न तु मनुष्ये । परीपाकः । परिपाकः । अमनुष्ये किं । निषादः ॥ इकः काशे । ६ । ३ । १२३ । इगन्तस्योपसर्गस्य दीर्घः स्यात्काशे । वीकाशः । नीकाशः । इकः किं । प्रकाशः ॥ अष्टनः संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२५ । उत्तरपदे दीर्घः । अष्टापदं । संज्ञायां किं । अष्टपुत्रः ॥ चितेः कपि । ६ । ३ । १२७ । एकचितीकः ॥ नरे संज्ञायाम् । ६ । ३ । १२९ । विश्वानरः ॥ मित्रे चर्षौ । ६ । ३ । १३० । विश्वामित्रः । ऋषौ किं । विश्वामित्रो माणवकः । शुनो दन्तदंष्ट्राकर्णकुन्दवराहपुच्छपदेषु दीर्घो वाच्यः ॥*॥ श्वादन्तः । इत्यादि ॥ प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपीयूक्षाभ्योऽसंज्ञायामपि । ८ । ४ । ५ । एभ्यो वनस्य णत्वं स्यात् । प्रवणं । कार्ष्यवणं । इह षात्परत्वात्सत्वं ॥ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः । ८ । ४ । ६ । एभ्यो वनस्य णत्वं वा स्यात् । दूर्वावणं । दूर्वावनं । शिरीषवनं । शिरीषवणं । द्व्यच्त्र्यच्भ्यामेव ॥*॥ नेह । देवदारुवनं । इरिकादिभ्यः प्रतिषेधो वक्तव्यः ॥*॥ इरिकावनं । मिरिकावनं ॥ वाहनमाहितात् । ८ । ४ । ८ । आहितं यद्वाह्यं तद्वाचिस्थान्निमित्तात्परस्य वाहननकारस्य णत्वं स्यात् । इक्षुवाहणं । आहितात्किं । इन्द्रवाहनं । इन्द्रस्वामिकं वाहनमित्यर्थः । वहतेर्ल्युटि वृद्धिरहितैव स्तृत्वे निपातनात् ॥ पानं देशे । ८ । ४ । ९ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य पानस्य नस्य णत्वं स्याद्देशे गम्ये । क्षीरं पानं येषां । ते क्षीरपाणाः उशीनराः । सुरापाणाः । प्राच्याः । पीयते इति पानं । कर्मणि ल्युट् ॥ वा भावकरणयोः । ८ । ४ । १० । पानस्येत्येव । क्षीरपानं । क्षीरपाणं । गिरिनद्यादीनां वा ॥*॥ गिरिनदी । गिरिणदी । चक्रनितम्बा । चक्रणितम्बा ॥ प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च । ८ । ४ । ११ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्य एषु स्थितस्य नस्य णो वा स्यात् । प्रातिपदिकान्ते । माषवापिणौ । नुमि । व्रीहिवापाणि । विभक्तौ । माषवापेण । पक्षे माषवापिनावित्यादि । उत्तरपदं यत्प्रातिपदिकं तदन्तस्यैव णत्वं । नेह । गर्गाणां भगिनी । गर्गभगिनी । अत एव नुमग्रहणं कृतं । अङ्गस्य नुम्विधानात्तद्भक्तो हि नु

मनन्तूत्तरपदस्य। किञ्च। प्रहिरवन्निन्यादौ हिवेर्नुमोणत्वाऽर्थमपिनुमग्रहणं। प्रेन्वनमित्यादौनुधस्तुभ्वादिन्वान्न। युवादेर्न्न ॥ * ॥ रम्ययूना। परिपक्वानि। एकाजुत्तरपदेणः। नित्यमित्युक्तं। वृत्रहणौ। हरीन्मानयतीति। हरिमाणौ। नुमि। क्षीरपाणि। विभक्तौ। क्षीरपेण। रम्यविणा॥ कुमतिच। ८। ४। १३। कवर्गवत्युत्तरपदेप्राग्वत्। हरिकामिणौ। हरिकामाणि। हरिकामेण॥ पदव्यवायेपि। ८। ४। ३८। पदेनव्यवधानेपिणत्वंनस्यात्। माषकुम्भवापेन। चतुरङ्गयोगेन। अतद्धितइतिवाच्यम्॥ * ॥ आर्द्रगोमयेण। शुष्कगोमयेण॥ कुस्तुम्बुरूणिजातिः। ६। १। १४३। अत्रसुण्निपात्यते। कुस्तुम्बरुर्धान्याकं। क्लीवत्वमतन्त्रं। जातिःकिं। कुतुम्बुरूणि। कुत्सितानितिन्दुकीफलानीत्यर्थः॥ अपरस्पराःक्रियासातत्ये। ६। १। १४४। सुण्निपात्यते। अपरस्परासार्थागच्छन्ति। सततमविच्छेदेनगच्छन्तीत्यर्थः। क्रियेतिकिम्। अपरपरागच्छन्ति। अपरेचपरेचसकृदेवगच्छन्तीत्यर्थः॥ गोष्पदंसेवितासेवितप्रमाणेषु। ६। १। १४५। सुट्सस्यषत्वञ्चनिपात्यते। गावःपद्यन्तेस्मिन्देशे। सगोभिःसेवितोगोष्पदः। असेविते। अगोष्पदान्यरण्यानि। प्रमाणे। गोष्पदमात्रंक्षेत्रं। सेवितेत्यादिकिं। गोःपदं। गोपदम्॥ आस्पदम्प्रतिष्ठायाम्। ६। १। १४६। आत्मयाऽपनायस्थानेसुट्निपात्यते। आस्पदं। प्रेतिकिं। आपदापदं॥ आश्चर्य्यमनित्ये। ६। १। १४७। अद्भुतेसुट्। आश्चर्य्ययदिसभुञ्जीत। अनित्येकिं। आचर्य्यकर्म्मशोभनं॥ वर्चस्केऽवस्करः। ६। १। १४८। कुत्सितम्वर्चः। वर्चस्कमन्नमलं। तस्मिन्सुट्। अवकीर्य्यतइति। अवस्करः। वर्चस्केकिम्। अवकरः॥ अपस्करोरथाङ्गम्। ६। १। १४९। अपकरोन्यः॥ विष्किरश्शकुनिर्विकिरोवा। ६। १। १५०। पक्षेविकिरः। वावचनेनैवसुड्विकल्पेसिद्धेविकिरग्रहणन्तस्यापिशकुनेरन्यत्रप्रयोगोमाभूदितिनिवृत्तिस्तन्नभाष्यविरोधात्॥ प्रतिष्कशश्चकशेः। ६। १। १५२। कशगतिशासनयोरित्यस्यप्रतिपूर्वस्येचाच्चिसुट्निपात्यतेषत्वञ्च। सहायः। पुरोयायीवाप्रतिष्कशइत्युच्यते। कशेःकिं। प्रतिगतःकशां। प्रतिक

शोणिश्चेः। यद्यपिकशेरेवकशा। तथापिकशेरिति धातोरर्थग्रहणमुपसर्गस्यप्रतेरर्थग्रहणार्थं। तेनधात्वन्तरोपसर्गान्न॥ प्रस्क
ण्वहरिश्चन्द्रावृषी। ६। १। १५३। हरिश्चन्द्रग्रहणममन्त्रार्थम्। ऋषीतिकिं। प्रकण्वोदेशः। हरिचन्द्रोमाणवकः
॥ मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोः। ६। १। १५४। मकरशब्दोऽव्युत्पन्नःतस्यसुडिनिश्चनिपात्यते। वेणाविति
किं। मकरोग्राहः। मकरीसमुद्रः॥ कास्तीराजस्तुन्देनगरे। ६। १। १५५। ईषत्तीरमस्यास्तीति। कास्तीरंनामनग
रं। अजस्येवतुन्दमस्येति। अजस्तुन्दन्नामनगरम्। नगरेकिं। कातीरं। अजतुन्दम्। कारस्करोवृक्षः। कारङ्करोतीति
॥ कारस्करोवृक्षः। ६। १। १५६। अन्यत्रकारकरः। केचित्तुकस्कादिष्विदम्पठन्तितन्मूलत्रेषु॥ पारस्करप्रभृती
निचसंज्ञायाम्। ६। १। १५७। एतानिससुट्कानिनिपात्यन्तेनाम्नि। पारस्करः। किष्किन्धा॥ तद्बृहतोःकरपत्योश्चो
रदेवतयोःसुट्तलोपश्च॥ * ॥ * ॥ तात्पूर्वं चर्त्वेन दकारोबोध्यः। तद्बृहतोर्दकारतकारौलुप्यते। करपत्योस्सुसुट्। चो
रदेवतयोरितिसमुदायोपाधिः। तस्करः। बृहस्पतिः। प्रायस्यचित्तिचित्तयोः॥ * ॥ प्रायश्चित्ति। प्रायश्चित्तम्। वनस्प
तिरित्यादि। आकृतिगणोयं॥ * ॥ इतिसमासाश्रयाविधयः॥ * ॥ समर्थानाम्प्रथमाद्वा। ४। १। ८२। इदम्पदत्र
यमधिक्रियते। प्राग्दिश इतियावत्। सामर्थ्यम्परिनिष्ठितत्त्वं। कृतसन्धिकार्य्यत्वमितियावत्॥ प्राग्दीव्यतोऽण्। ४।
१। ८३। तेनदीव्यतीत्यतःप्रागणधिक्रियते॥ अश्वपत्यादिभ्यश्च। ४। १। ८४। एभ्योऽणस्यात्। प्राग्दीव्यतीयेष्व
र्थेषुवक्ष्यमाणण्यस्यापवादः॥ तद्धितेष्वचामादेः। ७। २। ११७। ञितिणितिचतद्धितेपरेऽचामादेरचोवृद्धिस्या
त्॥ किति च। ७। २। ११८। कितितद्धितेचतथा। अश्वपतेरपत्यादि। आश्वपतं। गाणपतं। गाणपत्योमन्त्र इति
तुप्रामादिकमेव॥ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः। ४। १। ८५। दित्यादिभ्यःपत्युत्तरपदाच्चप्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषुण्यः
स्यादणोऽपवादः। दैत्यः। अदितेरादित्यस्यवा। आदित्यः। प्राजापत्यः। यमाच्चेतिकाशिकायां। याम्यः। पृथिव्याञाभ्यौ

॥ * ॥ पार्थिवा । पार्थिवी ॥ देवाद्यञञौ ॥ * ॥ दैव्यं । दैवं । बहिषष्टिलोपोयञ्च ॥ * ॥ बाह्यः । ईकक्च ॥ * ॥ बा
ह्वीकः ॥ स्थाम्नोऽकारः ॥ * ॥ अश्वत्थामः । पृषोदरादित्वात्सस्यतः । भवार्थेतुलुग्वाच्यः ॥ * ॥ अश्वत्थामा ॥ लोम्नो
ऽपत्येषुबहुष्वकारः ॥ * ॥ बाह्वादीञोऽपवादः । उडुलोमाः । उडुलोमान् । बहुषुकिं । औडुलोमिः । गोरजा
दिप्रसङ्गेयत् ॥ * ॥ गव्यं । अजादिप्रसङ्गेकिं । गोभ्योहेतुभ्यआगतं । गोरूप्यं । गोमयं ॥ उत्सादिभ्योऽञ् । ४ ।
१ । ८६ । औत्सः ॥ अग्निकलिभ्यांढग्वक्तव्यः ॥ * ॥ अग्नेरपत्यादि । आग्नेयं । कालेयम् ॥ * ॥ इत्यपत्यादिविकारा
न्तार्थसाधारणाःप्रत्ययाः ॥ * ॥ स्त्रीपुंसाभ्यान्नञ्स्नञौभवनात् । ४ । १ । ८७ । धान्यानाम्भवनइत्यतःप्रागर्थेषुस्त्री
पुंसाभ्याङ्क्रमान्नञ्स्नञौस्तः । स्त्रैणः । पौंस्नः । वत्यर्थेन । स्त्रीपुम्वच्चेतिज्ञापकात् । स्त्रीवत् । पुम्वत् ॥ द्विगोर्लुगनप
त्ये । ४ । १ । ८८ । द्विगोर्निमित्तंयस्तद्धितोजादिरनपत्यार्थःप्राग्दीव्यतीयस्तस्यलुक्स्यात् । पञ्चसुकपालेषुसंस्कृतः ।
पुरोडाशः । पञ्चकपालः । द्विगुनिमित्तस्येतिकिं । पञ्चकपालस्येदङ्खण्डम् । पाञ्चकपालं । अजादिःकिं । पञ्चगर्गरूप्यं ।
अनपत्येकिं । द्वयोर्मित्रयोरपत्यं । द्वैमित्रिः ॥ गोत्रेऽलुगचि । ४ । १ । ८९ । अजादौप्राग्दीव्यतीयेविवक्षितेगोत्रप्रत्यय
स्याऽलुक्स्यात् । गर्गाणाञ्छात्राः । वृद्धाच्छः ॥ आपत्यस्यचतद्धितेऽनाति । ६ । ४ । १५१ । हलःपरस्यापत्ययकारस्यलो
पःस्यात्तद्धितेनत्वाकारे । गर्गीयाः । प्राग्दीव्यतीयेकिं । गर्गेभ्योहितं । गार्गीयं । अचिकिं । गर्गेभ्यआगतं । गर्गरूप्यं ॥
यूनिलुक् । ४ । १ । ९० । प्राग्दीव्यतीयेअजादौप्रत्ययेविवक्षितेयुवप्रत्ययस्यलुक्स्यात् । ग्लुचुकस्यगोत्रापत्यं । ग्लुचुका
यनिः । वक्ष्यमाणःफिन्ततोयून्यण् । ग्लौचुकायनः । तस्यछात्रोपि । ग्लौचुकायनः । अणोलुकिवृद्धत्वाभावाच्छोन ॥ पै
लादिभ्यश्च । २ । ४ । ५९ । एभ्योयुवप्रत्ययस्यलुक् । पीलायावेत्यण् । तस्मादणोद्व्यचइतिफिञ्तस्यलुक् । पैलःपि
तापुत्रश्च ॥ तद्राजाचाणः । इञ्मेगध्येयणन्तादाङ्गशब्दादणोद्व्यचइतिफिञोलुक् । आङ्गःपितापुत्रश्च ॥ इञःप्राचा

म् [illegible]। ४। ६०। गोत्रेयइञन्तदन्ताद्युवप्रत्ययस्यलुक्स्यात्। नचेद्गोत्रम्प्राचाम्भवति। पन्नागारस्यापत्यं। अतइञ्। यञिञोश्चेतिफक्। पान्नागारिःपितापुत्रश्च। प्राचाङ्किं। दाक्षिःपिता। दाक्षायणःपुत्र॥ नतौल्वलिभ्यः। २। ४। ६१। तौल्वल्यादिभ्यःपरस्ययुवप्रत्ययस्यलुक्नस्यात्। पूर्व्वेणप्राप्तःतुल्वलः। अतइञ्। इञिफक्। तौल्वलिःपिता। तौल्वलायनःपुत्रः॥ फक्फिञोरन्यतरस्याम्। ४। १। ९१। यूनिलुगितिनित्येलुकिप्राप्तेविकल्पार्थंसूत्रं। कात्यायनस्यछात्राः। कानीयाः। कात्यायनीयाः। यस्कस्यापत्यं। यास्कः। शिवाद्यण्। तस्यापत्यंयुवा। यास्कायनिः। अणोद्व्यचइतिफिञ्। तस्यछात्राः। यास्कीयाः। यास्कायनीयाः॥ तस्यापत्यम्। ४। १। ९२। षष्ठ्यन्तात्कृतसन्धेस्समर्थात्दपत्येर्थेउक्तावक्ष्यमाणाश्चप्रत्ययावास्युः। उपगोरपत्यं। औपगवः। आदिवृद्धिरन्त्योपधावृद्धिम्बाधते। तस्येदमित्यपत्येऽपिबाधनार्थंकृतम्भवेत्। उत्सर्गश्शेषएवासौवृद्धान्यस्यप्रयोजनम्॥१॥ योगविभागस्तु। भानोरपत्यम्। भानवः। कृतसन्धेःकिं। सौत्थितिः। अकृतव्यूहपरिभाषयासावुत्थितिर्माभूत्। समर्थपरिभाषयानेह। वस्त्रमुपगोरपत्यञ्चैत्रस्य। प्रथमात्किं। अपत्यवाचकात्षष्ठ्यर्थेमाभूत्। वाग्रहणाद्वाक्यमपि। दैवयज्ञीतिसूत्रादन्यतरस्यांग्रहणानुवृत्तेःसमासोपि। उपग्वपत्यं। जातित्वान्ङीष्। औपगवी। आश्वपतः। दैत्यः। औत्सः। स्त्रैणः। पौंस्नः॥ अपत्यम्पौत्रप्रभृतिगोत्रम्। ४। १। १६२। अपत्यत्वेनविवक्षितम्पौत्रादिगोत्रसंज्ञंस्यात्॥ जीवतितुवंश्येयुवा। ४। १। १६३। वंश्येपित्रादौजीवतिपौत्रादेर्य्यदपत्यंचतुर्थादितद्युवसंज्ञमेवस्यान्नतुगोत्रसंज्ञं॥ भ्रातरिचज्यायसि। ४। १। १६४। ज्येष्ठेभ्रातरिजीवतिकनीयान्चतुर्थादिर्य्युवसंज्ञंवास्यात्॥ वान्यस्मिन्सपिण्डेस्थविरतरेजीवति। ४। १। १६५। भ्रातुरन्यस्मिन्सपिण्डेस्थविरतरेजीवतिपौत्रप्रभृतेरपत्यंजीवदेवयुवसंज्ञंवास्यात्। एकञ्जीवतिग्रहणमपत्यस्यविशेषणं। द्वितीयंसपिण्डस्य। तरपोनिर्देशउभयोरुत्कर्षार्थः। स्थानेनवयसाचोत्कृष्टेपितृव्येमातामहेभ्रातरिवाजीवति। गार्ग्यस्यापत्यं। गार्ग्यायणः। गार्ग्योवा। स्थवि

रेतिकिं। स्थानवयोन्यूनेगार्ग्यएव। जीवतिकिं। मृतेमृतोवागार्ग्यएव॥ वृद्धस्यचपूजायामितिवाच्यम्॥*॥ गोत्रस्यैव
वृद्धसंज्ञाप्राचाम्। गोत्रस्ययुवसंज्ञापूजायाङ्गम्यमानायां। तत्रभवान्गार्ग्यायणः। पूजेतिकिं। गार्ग्यः। यूनश्चकुत्सायां।
गोत्रसंज्ञेतिवाच्यं॥*॥ गार्ग्योजाल्मः। कुत्सेतिकिंगार्ग्यायणः॥ एकोगोत्रे। ४। १। ९३। गोत्रेएकएवाऽपत्यप्रत्ययस्स्या
त्। उपगोर्गोत्रापत्यं। औपगवः। गार्ग्यः। नाडायनः। गोत्रस्यैकोनसंख्यानांप्रत्ययानाम्परम्परा। यद्वास्वद्यूनसंख्येभ्योनिष्ठे।
त्यत्तिःप्रसज्यते॥१॥ अपत्यम्पितुरेवस्यात्ततःप्राचामपीतिच। मतभेदेनतद्वान्येष्वत्रमेतत्तथोत्तर॥२॥ पितुरेवापत्यमिति
पक्षेहि। उपगोस्तृतीयेवाच्येऔपगवादिञ्स्यात्। चतुर्थेतुजीवज्ज्येष्ठेमृतवंश्येऔपगवेःफक्। इत्थम्फगिञोःपरम्परायां
। मूलाच्छततमेगोत्रे। एकोनंशतम्प्रत्ययास्स्युः। पितामहादीनामपौतिमुख्यपक्षेतुतृतीयेवाच्ये। उपगोरणाइष्टेतिद्वेपि। स्व
नन्तादिञपिस्यात्। चतुर्थेफगिति। ततःफगिञोः। परम्परायांशततमेगोत्रेऽष्टनवतेरनिष्टप्रत्ययास्युः। अतोनियमार्थमि
दंसूत्रं। एवमुत्तरसूत्रेप्यूह्यं॥ गोत्राद्यून्यस्त्रियां। ४। १। ९४। यून्यपत्येगोत्रप्रत्ययान्तादेवप्रत्ययस्स्यात्। स्त्रियान्तुनयु
वसंज्ञा। गार्ग्यस्ययुवाऽपत्यम्। गार्ग्यायणः। स्त्रियान्तुगोत्रत्वादेकएवप्रत्ययः॥ अतइञ्। ४। १। ९५। अदन्तंयत्प्रातिपदि
कन्तत्प्रकृतिकात्षष्ठ्यन्तादिञ्स्यात्। अपत्येऽर्थे। दाक्षिः॥ बाह्वादिभ्यश्च। ४। १। ४५। बाहविः। औडुलोमिः। आकृतिग
णोयं॥ सुधातुरकङ्च। ४। १। ९७। चादिञ्। सुधातुरपत्यम्। सौधातकिः। व्यासवरुडनिषादचाण्डालबिम्बानाञ्चेतिव
क्तव्यं॥*॥ नय्वाभ्याम्पदान्ताभ्याम्पूर्वौतुताभ्यामैच्। ७। ३। ३। पदान्ताभ्यांयकारवकाराभ्याम्परस्यनवृद्धिःकिन्तुताभ्या
म्पूर्वौक्रमादैचावागमौस्तः। वैयासकिः। वारुडकिरित्यादि॥ गोत्रेकुञ्जादिभ्यश्च्फञ्। ४। १। ९८। व्रातच्फञोरस्त्रि
याम्। व्रातवाचिभ्यश्च्फञन्तेभ्यश्चस्वार्थेञ्यस्स्यान्नतुस्त्रियां। कौञ्जायन्यः। बहुत्वेतद्राजत्वाल्लुग्वक्ष्यते। व्राध्नायन्यः। स्त्रिया
कौञ्जायनीगोत्रत्वेनजातित्वान्ङीष्। अनन्तरापत्ये। कौञ्जिः॥ नडादिभ्यःफक्। ४। १। ९९। गोत्रइत्येव। नाडायनः। चा

गार्ग्यः । अनन्तरे नाडिः ॥ हरितादिभ्योऽञः । ४ । १ । १०० । एभ्योऽञन्तेभ्यो यूनि फक् । हारितायनः । इह गोत्राधिकारेऽपि सामर्थ्याद्यून्ययं । नहि गोत्रादपरो गोत्रप्रत्ययः । विदाद्यन्तर्गणो हरितादिः ॥ यञिञोश्च । ४ । १ । १०१ । गोत्रे यौ यञिञौ तदन्तात् फक् स्यात् । अनातीत्युक्तेरापत्यस्येति यलोपेन । गार्ग्यायणः । दाक्षायणः ॥ शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु । ४ । १ । १०२ । गोत्रे फक् । अञिञोरपवादः । आद्यौ विदाद्यौ शारद्वतायनो भार्गवश्चेत् । शारद्वतोऽन्यः । शौनकायनो वात्स्यश्चेत् । शौनकोऽन्यः । दार्भायणः आग्रायणश्चेत् । दार्भिरन्यः ॥ द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम् । ४ । १ । १०३ । एभ्यो गोत्रे फक् वा । द्रौणायनः । द्रौणिः । पार्वतायनः । पार्वतिः । जैवन्तायनः । जैवन्तिः । अनादिरिह द्रोणः । अश्वत्थाम्न्यनन्तरेऽप्युपचारात् ॥ अनृष्यानन्तर्ये विदादिभ्योऽञ् । ४ । १ । १०४ । एभ्योऽञ् गोत्रे ये त्वत्राऽनृषयस्तेभ्य आनन्तर्ये स्त्रर्थे स्वार्थे च्यङ् । विदस्य गोत्रं । वैदः । अनन्तरे वैदिः । बाह्वादेराकृतिगणत्वादिञ् । पुत्रस्यापत्यं । पौत्रः । दौहित्रः ॥ गर्गादिभ्यो यञ् । ४ । १ । १०५ । गोत्र इत्येव । गार्ग्यः । वात्स्यः ॥ यञञोश्च । २ । ४ । ६४ । गोत्रे यद्यञन्तमञन्तञ्च तदवयवयोरेतयोर्लुक् स्यात्तत्कृते बहुत्वे न तु स्त्रियां । गर्गाः । वत्साः । विदाः । उर्वाः । तत्कृतेति किं । प्रियगार्ग्याः । स्त्रियान्तु गार्ग्यः स्त्रियः । गोत्रे किं । द्वैप्याः । औत्साः । प्रवराध्यायप्रसिद्धमिह गोत्रं । तेनेह न । पौत्राः । दौहित्राः ॥ मधुबभ्रोर्ब्राह्मणकौशिकयोः । ४ । १ । १०६ । गोत्रे यञ् । माधव्यो ब्राह्मणः । माधवोऽन्यः । बाभ्रव्यः कौशिकश्चेदृषिः । बाभ्रवोऽन्यः । बभ्रुशब्दस्य गर्गादिपाठात्सिद्धे नियमार्थमिदं । गर्गादिपाठफलन्तु लोहितादिकार्य्यार्थं । बाभ्रव्यायणी ॥ कपिबोधादाङ्गिरसे । ४ । १ । १०७ । गोत्रे यञ् स्यात् । काप्यः । बोध्यः । आङ्गिरसे किं । कापेयः । बौधिः ॥ वतण्डाच्च । ४ । १ । १०८ । आङ्गिरस इत्येव । वातण्ड्यः । अनाङ्गिरसे तु गर्गादौ शिवादौ च पाठाच्छञणौ । वातण्ड्यः । वातण्डः ॥ लुक् स्त्रियाम् । ४ । १ । १०९ । वतण्डाच्चेति विहितस्य लुक् स्यात् स्त्रियाम् । शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् । वतण्डी । अना

ङ्गिरसेतु। वातण्ड्यायनी। लोहितादित्वात्ष्फः। अणितुवातण्डी। ऋषित्वाद्वक्ष्यमाणःष्यङ्न॥ अश्वादिभ्यःफञ्।४।१।११०। गोत्रे। आश्वायनः। पुंसिजाते॥*॥ पुंसीतितुप्रकृतिविशेषणं। जातस्यगोत्रं। जातायनः। पुंसीतिकिं। जातायाअपत्यं। जातेयः॥ भर्गात्त्रैगर्त्ते।४।१।१११। गोत्रेफञ्। भार्गायणस्त्रैगर्त्तः। भार्गिरन्यः॥ शिवादिभ्योऽण्।४।१।११२। गोत्रइतिनिवृत्तं। शिवस्याऽपत्यं। शैवः। गाङ्गः। पक्षेतिकादित्वात्फिञ्। गाङ्गायनिः। शुभ्रादित्वाड्ढक्। गाङ्गेयः॥ अवृद्धाभ्योनदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः।४।१।११३। अवृद्धेभ्योनदीमानुषीनामभ्योऽण्स्यात्ढकोपवादः। यामुनः। नार्म्मदः। चिन्तितायाअपत्यम्। चैन्तितः। अवृद्धेभ्यःकिं। वासवदत्तेयः। नदीत्यादिकिं। वैनतेयः। तन्नामिकाभ्यःकिं। शोभनायाअपत्यं। शौभनेयः॥ ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च।४।१।११४। ऋषयोमन्त्रद्रष्टारः। वासिष्ठः। वैश्वामित्रः। अन्धकेभ्यः। श्वाफल्कः। वृष्णिभ्यः। वासुदेवः। आनिरुद्धः। शौरिरितिबाह्वादित्वादिञ्। कुरुभ्यः। नाकुलः। साहदेवः। इञएवायमपवादोमध्येपवादन्यायात्। अत्रिशब्दानुपरत्वाड्ढक्। आत्रेयः॥ मातुरुत्संख्यासम्भद्रपूर्व्वायाः।४।१।११५। संख्यादिपूर्वस्यमातृशब्दस्योदादेशस्स्यादण्प्रत्ययश्च। द्वैमातुरः। षाण्मातुरः। साम्मातुरः। भाद्रमातुरः। आदेशार्थम्वचनम्प्रत्ययः। उत्सर्गेणसिद्धः। स्त्रीलिङ्गनिर्देशोर्थापेक्षः। तेनधान्यमातुर्न्न। संख्येतिकिं। सौमात्रः। शुभ्रादित्वात्। वैमात्रेयः॥ कन्यायाःकनीनच।४।१।११६। ढकोपवादोऽण्। तत्सन्नियोगेनकनीनादेशश्च। कानीनोव्यासःकर्णश्च। अनूढायाएवापत्यमित्यर्थः॥ विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु।४।१।११७। अपत्येऽण्। वैकर्णोवात्स्यः। वैकर्णिरन्यः। शौङ्गोभारद्वाजः। शौङ्गिरन्यः। छागलआत्रेयः। छागलिरन्यः। केचित्शुङ्गेत्यावन्तम्पठन्तितेषाण्ढक्प्रत्युदाहरणं। शौङ्गेयः॥ पीलायावा।४।१।११८। तन्नामिकाणम्बाधित्वाड्ढचइतिढकिप्राप्तेपक्षेऽण्विधीयते। पीलायाअपत्यम्। पैलः। पैलेयः॥ ढक्चमण्डूकात्।४।१।११९। चादण्पक्षेइञ्।

मा[illegible]ण्डूकेयः। माण्डूकः। माण्डूकिः॥ स्त्रीभ्यो ढक्। ४।१।१२०। स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् स्यात्। वैनतेयः। बाह्वादित्वात्। सौमित्रिः। शिवादित्वात्सापत्नः॥ द्व्यचः। ४।१।१२१। स्त्रीप्रत्ययान्तादपत्ये ढक् तन्नामिकाऽणोऽपवादः। दात्तेयः। पार्थङ्घ्यवत्तु तस्येदमित्यण्॥ इतश्चाऽनिञः। ४।१।१२२। इकारान्ताद्द्व्यचोऽपत्ये ढक् स्यात् न त्विञन्तात्। दौलेयः। नैधेयः॥ शुभ्रादिभ्यश्च। ४।१।१२३। ढक् स्यात्। शुभ्रस्याऽपत्यम्। शौभ्रेयः॥ विकर्णकुषीतकात्काश्यपे। ४।१।१२४। अपत्ये ढक्। वैकर्णेयः। कौषीतकेयः। अन्यो वैकर्णिः। कौषीतकिः॥ भ्रुवो वुक् च। ४।१।१२५। चात् ढक्। भ्रौवेयः॥ प्रवाहणस्य ढे। ७।३।२८। प्रवाहणशब्दस्योत्तरपदस्याऽचामादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ढे परे। प्रवाहणस्याऽपत्यम्। प्रावाहणेयः। प्रवाहणेयः॥ तत्प्रत्ययस्य च। ७।३।२९। तस्य प्रवाहणस्योत्तरपदस्यादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा। प्रवाहणेयस्याऽपत्यम्। प्रावाहणेयिः। प्रवाहणेयिः। बाह्यतद्धितनिमित्ता वृद्धिः। ढाश्रयेण विकल्पेन बाधितुं न शक्यत इति सूत्रारम्भः॥ कल्याण्यादीनामिनङ्। ४।१।१२६। एषामिनङादेशः स्यात् ढक् च। काल्याणिनेयः। बान्धुकिनेयः॥ कुलटाया वा। ४।१।१२७। इनङ् अत्र विकल्प्यते ढक् तु नित्यः पूर्वेणैव। कौलटिनेयः। कौलटेयः। सती भिक्षुकी कुलटा। या तु व्यभिचारार्थं कुलान्यटति तस्याः। क्षुद्राभ्यो वेति पक्षे ढ्रक्। कौलटेरः॥ हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वपदस्य च। ७।३।१९। हृदाद्यन्ते पूर्वोत्तरपदयोरचामादेरचो वृद्धिः। ञ्णिति किति च। सुहृदोऽपत्यम्। सौहार्दः। सुभगाया अपत्यम्। सौभागिनेयः। सक्तुप्रधानाः सिन्धवः। सक्तुसिन्धवः। तेषु भवः। साक्तुसैन्धवः॥ चटकाया ऐरक्। ४।१।१२८। चटकस्येति वाच्यम्॥*॥ लिङ्गविशिष्टपरिभाषया स्त्रिया अपि। चटकस्य चटकाया वा अपत्यम्। चाटकैरः। स्त्रियामपत्ये लुग्वक्तव्यः॥*॥ तयोरेवस्त्र्यपत्यम्। चटका। अजादित्वाट्टाप्॥ गोधाया ढ्रक्। ४।१।१२९। गौधेरः। शुभ्रादित्वात्पक्षे ढक्। गौधेयः॥ आरगुदीचाम्। ४।१।१३०। गौधारः। रका सिद्धे आकारोच्चारणमन्यतो विधानार्थं। जडस्याऽपत्यम्। जाडारः। पण्ड

स्याऽपत्यं। पाराडारः॥ क्षुद्राभ्योवा। ४। १। १३१। अङ्गहीनाश्चक्षुद्रास्ताभ्योढ्रक्। पक्षेढक्। काणेरः। काणेयः। दासेरः। दासेयः॥ पितृष्वसुश्छण्। ४। १। १३२। अणोपवादः। पैतृष्वस्रीयः॥ ढकिलोपः। ४। १। १३३। पितृष्वसुरन्त्यलोपस्स्याड्ढकि। अतएवज्ञापकाड्ढक्। पैतृष्वसेयः॥ मातृष्वसुश्च। ४। १। १३४। पैतृष्वस्रीय्यदुक्तन्तदस्यापि स्यात्। मातृष्वस्रीयः। मातृष्वसेयः॥ चतुष्पाद्भ्योढञ्। ४। १। १३५। ढेलोपोकऽद्र्वाः। ६। ४। १४७। कद्रुभिन्नस्योवर्णान्तस्यभस्यलोपस्स्यात्ढेपरे। कामण्डलेयः। कमण्डलुशब्दश्चतुष्पाज्जातिविशेषः॥ गृष्ट्यादिभ्यश्च। ४। १। १३६। एभ्योढञ्स्यात्। अण्ढकोरपवादः। गार्ष्टेयः। मित्रयोरपत्यं। इत्यणिप्राप्तेढञ्॥ केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियः। ७। ३। २। एषांयकारादेरिय्आदेशःञ्णितिञितिकितिचतद्धितेपरे। इतिइयादेशेप्राप्ते॥ दाण्डिनायनहास्तिनायनाऽथर्वणिकजैह्माशिनेयवासिनायनिभ्रौणहत्यधैवत्यसारवैक्ष्वाकमैत्रेयहिरण्मयानि। ६। ४। १७४। एतानिनिपात्यन्ते। इतियुलोपः। मैत्रेयः। मैत्रेयौ॥ यस्कादिभ्योगोत्रे। २। ४। ६३। एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यलुक्स्यात्तत्कृतेबहुत्वे। अत्रयः। भृगवः। कुत्साः। वसिष्ठाः। गोतमाः। अङ्गिरसः॥ बह्वचइञःप्राच्यभरतेषु। २। ४। ६६। बह्वचःपरोयइञ्प्राच्यगोत्रेभरतगोत्रेचवर्त्तमानस्तस्यलुक्स्यात्। पन्नागाराः। युधिष्ठिराः॥ नगोपवनादिभ्यः। २। ४। ६७। एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यलुक्नस्यात्। विदाद्यन्तर्गणोयं। गौपवनाः। शैग्रवाः॥ तिककितवादिभ्योद्वन्द्वे। २। ४। ६८। एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबहुत्वेलुक्स्याद्द्वन्द्वे। तैकायनयश्चकैतवायनयश्च। तिकादिभ्यःफिञ्। तस्यलुक्। तिककितवाः॥ उपकादिभ्योऽन्यतरस्यामद्वन्द्वे। २। ४। ६९। एभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबहुत्वेलुग्वास्याद्द्वन्द्वेच। औपकायनाश्चलामकायनाश्च। नडादिभ्यःफक्। तस्यलुक्। उपकलमकाः। औपकायनलामकायनाः। भ्रष्टककपिष्ठलाः। भ्राष्टकिकापिष्ठलयः। लमकाः। लमकायनाः॥ आगस्त्यकौण्डिन्ययोरगस्तिकुण्डिनच्। २। ४। ७०। एतयोरवयवस्यगोत्रप्रत्य

यस्माऽणोयञश्चात्र लुक्स्यात्तद्विशिष्टस्य प्रकृतिभागस्ययथासंख्यमगस्तिकुण्डिनच्‌इत्यादेशौस्तः। अगस्तयः। कुण्डि
नाः॥ राजश्वशुराद्यत्।४।१।१३७। राज्ञोजाताबेवेतिवाच्यम्॥*॥ येचाऽभावकर्म्मणोः।६।४।१६८। यादौ
तद्धितेपरेऽन्प्रकृत्यास्यान्नतुभावकर्म्मणोः। राजन्यः। श्वशुर्य्यः। जातिग्रहणात्क्षुद्रादावुत्पन्नोराजनः॥ अन्।६।४
।१६७। अणिअन्प्रकृत्यास्यादितिटिलोपोन। अभावकर्म्मणोःकिं। राज्ञःकर्म्मभावोवा। राज्यं॥ संयोगादिश्च।६।
४।१६६। इन्प्रकृत्याअणिपरे। चक्रिणोपत्यं। चाक्रिणः॥ नमपूर्व्वोऽपत्येऽवर्म्मणः।६।४।१७०। मपूर्व्वोऽन्प्र
कृत्यानस्यादपत्येऽणि। भाद्रसामः। मपूर्व्वःकिं। सौत्वनः। अपत्येकिं। चर्म्मणापरिवृतः। चार्म्मणोरथः। अवर्म्मणःकिं। च
क्रवर्म्मणोपत्यं। चाक्रवर्म्मणः। वाहितनाम्नइतिवाच्यम्॥*॥ हितनाम्नोपत्यं। हैतनामः। हैतनामनः॥ ब्राह्मोऽजातौ।
६।४।१७१। योगविभागोत्रकर्त्तव्यः। ब्राह्मइतिनिपात्यते। अनपत्येऽणि। ब्राह्मंहविः। ततोजातौ। अपत्येजातावणिब्रह्म
णष्टिलोपोनस्यात्। ब्रह्मणोऽपत्यं। ब्राह्मणः। अपत्येकिं। ब्राह्मीऔषधिः॥ औक्षमनपत्ये।६।४।१७३। अणिटिलो
पोनिपात्यते। औक्षम्पदं। अनपत्येकिं। उक्ष्णोपत्यम्। औक्ष्णः॥ षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि।६।४।१३५। षपूर्वोयोऽ
न्तस्यहनादेश्चभस्यातोलोपोऽणि। औक्ष्णः। ताक्ष्णः। भ्रौणघ्नः। धृतराज्ञोपत्यम्। धार्त्तराज्ञः। षपूर्व्वेतिकिं। साम्नो
ऽपत्यं। सामनः। अणिकिं। लाक्षण्यः॥ क्षत्राद्घः।४।१।१३८। क्षत्रियः। जातावित्येव। क्षात्रिरन्यः॥ कुलात्खः।४।१
।१३९। कुलीनः। तदन्तादपि। उत्तरसूत्रेऽपूर्व्वपदादितिलिङ्गात्। आढ्यकुलीनः॥ अपूर्व्वपदादन्यतरस्यांयड्ढक
ञौ।४।१।१४०। कुलादित्येवपक्षेखः। कुल्यः। कौलेयकः। कुलीनः। पदग्रहणंकिं। बहुकुल्यः। बाहुकुलेयकः
। बहुकुलीनः॥ महाकुलादञ्खञौ।४।१।१४१। अन्यतरस्यामित्यनुवर्त्तते। पक्षेखः। माहाकुलीनः। माहाकुलः।
महाकुलीनः॥ दुष्कुलाड्ढक्।४।१।१४२। पूर्व्ववत्पक्षेखः। दौष्कुलेयः। दुष्कुलीनः॥ स्वसुश्छः।४।१।१४३।

…त्रीयः ॥ भ्रातुर्व्यच । ४ । १ । १४४ । चाच्छः । अणोपवादः । भ्रातृव्यः । भ्रात्रीयः ॥ व्यन्सपत्ने । ४ । १ । १४५ । भ्रातुर्व्यन्स्यादपत्ये । प्रकृतिप्रत्ययसमुदायेन शत्रैावाच्ये । भ्रातृव्यश्शत्रुः । पाप्मनाभ्रातृव्येणेतितूपचारात् ॥ रेवत्यादिभ्यष्ठक् । ४ । १ । १४६ ॥ ठस्येकः । ७ । ३ । ५० । अङ्गात्परस्यठस्येकादेशस्स्यात् । रैवतिकः ॥ गोत्रस्त्रियाःकुत्सनेणच । ४ । १ । १४७ । गोत्रंयास्त्रीतद्वाचकाच्छब्दाद्णठकौस्तःकुत्सायां । सामर्थ्याद्यूनि । गार्ग्याऽपत्यं । गार्गोगार्गिकोवाजाल्मः । भस्याढेतद्धिते । इतिपुम्वद्भावाद्गार्ग्यशब्दाद्णठकौ । हस्येतिलोपः । आपत्यस्येतियलोपः ॥ वृद्धाट्ठक्सौवीरेषुबहुलम् । ४ । १ । १४८ । सुवीरदेशोद्भवाः । सौवीराः । वृद्धात्सौवीरगोत्राद्यूनिबहुलण्ठक्स्यात्कुत्सायां । भागवित्तेर्भागवित्तिकः । पक्षेफक् । भागवित्तायनः ॥ फेश्छच । ४ । १ । १४९ । फिञन्तात्सौवीरगोत्राऽपत्येच्छःठक्कुत्सनेगम्ये । यमुन्दस्याऽपत्यं । यामुन्दायनिः । तिकादित्वात्फिञ् । तस्यापत्यं । यामुन्दायनीयः । यामुन्दायनिकः । कुत्सनेकिं । यामुन्दायनिः । औत्सर्गिकस्याऽणोण्यक्षत्रियेतिलुक् । सौवीरेतिकिं । नैकायनिः ॥ फाण्टाहृतिमिमताभ्यांणफिञौ । ४ । १ । १५० । सौवीरेषुनेह । यथासंख्यमल्पाच्तरस्यपरनिपाताल्लिङ्गादितिवृत्तिकारः । भाष्येतुयथासंख्यमेवेतिस्थितम् । फाण्टाहृतः । फाण्टाहृतायनिः । मैमतः । मैमतायनिः ॥ कुर्वादिभ्योण्यः । ४ । १ । १५१ । अपत्ये । कौरव्याः । ब्राह्मणाः । वावदूक्याः । सम्राजःक्षत्रिये ॥ * ॥ साम्राज्यः । साम्राजोन्यः ॥ सेनान्तलक्षणकारिभ्यश्च । ४ । १ । १५२ । एभ्योण्यः । एतिसंज्ञायामितिसस्ययः । हारिषेण्यः । लाक्षण्यः । कारिःशिल्पी । तस्मात् । तान्तुवाय्यः । कौम्भकार्य्यः । नापित्यः ॥ उदीचामिञ् । ४ । १ । १५३ । हारिषेणिः । लाक्षणिः । तान्तुवायिः । कौम्भकारिः । नापितान्तुपरत्वात्फिञेव । नापितायनिः । तक्ष्णोऽणउपसंख्यानम् ॥ * ॥ ताक्ष्णाः । पक्षेताक्षण्यः ॥ तिकादिभ्यःफिञ् । ४ । १ । १५४ । नैकायनिः ॥ कौशल्यकार्म्मार्य्याभ्याञ्च । ४ । १ । १५५ । अपत्येफिञ् । इञोपवादः । परमप्रकृतेरेवायमिष्यते । प्रत्ययसन्नियोगेनप्रकृतिरूपन्निपात्यते । कोशल

स्याऽपत्यं। कौशलायनिः। कर्म्मारस्याऽपत्यं। कार्म्मार्य्यायनिः। छागवृषयोरपि ॥*॥ छाग्यायनिः। वार्ष्यायणिः ॥ अ
णो द्व्यचः। ४। १। १५६। अपत्ये फिञ्। इञोपवादः। कार्त्त्रायणिः। अण इति किं। दाक्षायणः। द्व्यचः किं। औपग
विः। त्यदादीनां फिञ् वा वाच्यः। त्यादायनिः। त्यादः ॥ उदीचां वृद्धादगोत्रात्। ४। १। १५७। आम्रगुप्तायनिः। प्रा
चान्तु। आम्रगुप्तिः। वृद्धात् किं। दाक्षिः। अगोत्रात् किं। औपगविः ॥ वाकिनादीनां कुक् च। ४। १। १५८। अपत्ये फिञ्। वा
। वाकिनस्याऽपत्यम्। वाकिनकायनिः। वाकिनिः ॥ पुत्रान्तादन्यतरस्याम्। ४। १। १५९। अस्माद्वा फिञ् सिद्धस्त
स्मिन् परे पुत्रान्तस्य वा कुक् विधीयते। गार्गीपुत्रकायणिः। गार्गीपुत्रायणिः। गार्गीपुत्रिः ॥ प्राचामवृद्धात् फिन् बहुल
म्। ४। १। १६०। ग्लुचुकायनिः ॥ मनोर्जातावञ्यतौ षुक् च। ४। १। १६१। समुदायार्थो जातिः। मानुषः। मनु
ष्यः ॥ जनपदशब्दात् क्षत्रियादञ्। ४। १। १६८। जनपदक्षत्रिययोर्वाचकादञ् स्यादपत्ये। दाण्डिनायनेति सूत्रे
निपातनाट्टिलोपः। ऐक्ष्वाकः। ऐक्ष्वाकौ। क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत् ॥ * ॥ तद्राजमाचक्षाण
स्तद्राज इत्यन्वर्थसंज्ञासामर्थ्यात्। पञ्चालानां राजा। पाञ्चालः। पूरोरण्वक्तव्यः ॥ * ॥ पौरवः। पाण्डोर्ड्यण् ॥ * ॥ पा
ण्ड्यः ॥ साल्वेयगान्धारिभ्यां च। ४। १। १६९। आभ्यामपत्येऽञ्। वृद्धेदिति ञ्यङोपवादः। साल्वेयः। गान्धारः। त
स्य राजन्यप्येवं ॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण्। ४।१।१७०। अञोपवादः। द्व्यच्। आङ्गः। वाङ्गः। सौह्मः। मागधः।
कालिङ्गः। सौरमसः। तस्य राजन्यप्येवं ॥ वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ्। ४। १।१७१। वृद्धात्। आम्बष्ठ्यः। सौवीर्य्यः।
इत्। आवन्त्यः। कौसल्यः। अजादस्याऽपत्यं। आजाद्यः ॥ कुरुनादिभ्यो ण्यः। ४।१।१७२। कौरव्यः। नैषध्यः। स नैष
धस्याऽर्थपतेरित्यादौ तु शैषिकोऽण् ॥ साल्वावयवप्रत्यग्रथकलकूटाश्मकादिञ्। ४।१।१७३। साल्वो जनपदस्तदवय
वा उदुम्बरादयस्तेभ्यः प्रत्यग्रथादिभ्यस्त्रिभ्यश्चेञ्। अञोपवादः। औदुम्बरिः। प्रात्यग्रथिः। कालकूटिः। आश्मकिः। रा

ऽङ्गाधेव ॥ तेतद्राजाः । ४ । १ । १७४ । अणादयस्तत्संज्ञाः स्युः ॥ तद्राजस्य बहुषु तेनैवाऽस्त्रियाम् । २ । ४ । ६२
। बह्वर्थेषु तद्राजस्य लुक् स्यात्तदर्थकृते बहुत्वे न तु स्त्रियां । इक्ष्वाकवः । पञ्चाला इत्यादि । कथन्तर्हि कौरव्याः पशवः ।
तस्यामेव रघोः पाण्ड्या इति । कौरव्ये पाण्ड्ये च साधव इति समाधेयं । रघूणामन्वयम्वक्ष्ये निरुध्यमाना यदुभिः । कथञ्चिदि
ति तु रघुयदुशब्दयोस्तदपत्ये लक्षणया ॥ कम्बोजाल्लुक् । ४ । १ । १७५ । अस्मात्तद्राजस्य लुक् । कम्बोजः । कम्बोजौ ।
कम्बोजादिभ्य इति वक्तव्यम् ॥ * ॥ चोलः । शकः । द्व्यच्लक्षणस्याणो लुक् । केरलः । यवनः । अञो लुक् । कम्बोजाः
समर इति पाठः सुगमः । दीर्घपाठे तु । कम्बोजो अभिजनो येषामित्यर्थः । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञाविति अण् ॥ स्त्रियामव
न्तिकुन्तिकुरुभ्यश्च । ४ । १ । १७६ । तद्राजस्य लुक् स्यात् । अवन्ती । कुन्ती ॥ अतश्च । ४ । १ । १७७ । तद्राजस्याका
रस्य स्त्रियां लुक् स्यात् । शूरसेनी । मद्री । कथम्माद्री सुताविति ह्रस्व एव पाठ इति हरदत्तः । भर्गादित्वम्वा कल्प्यम् ॥ न प्रा
च्यभर्गादियौधेयादिभ्यः । ४ । १ । १७८ । एभ्यस्तद्राजस्य न लुक् । पाञ्चाली । वैदर्भी । आङ्गी । वाङ्गी । मागधी ।
एते प्राच्याः । भार्गी । कारूशी । कैकेयी । केकयोऽत्र तु जन्यजनकभावलक्षणे पुंयोगे ङीष् । युधाशुक्राभ्यां द्व्यच इति ढ
क् । ततः स्वार्थे पर्श्वादियौधेयादिभ्यामणञाविति अञ् । शार्ङ्गरवाद्यञ इति ङीन् । अतश्चेति लुकि तु ढगन्तत्वात् ङीप्युदात्तनि
वृत्तिस्वरः स्यात् । यौधेयी । शौक्रेयी ॥ अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे । ४ । १ । ७८ । त्र्यादीनामन्त्यमुत्तम
न्तस्य समीपमुपोत्तमं गोत्रे यावणिञौ विहितावनार्षौ तदन्तयोर्गुरूपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रियां ष्यङादेशः स्यात् । नि
र्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति । अणिञोरेव । षडाविनौ । यङश्चाप् । कुमुदगन्धेरपत्यं स्त्री । कौमुदगन्ध्या । वाराह्या । अ
नार्षयोः किं । वाशिष्ठी । वैश्वामित्री । गुरूपोत्तमयोः किम् । औपगवी । जातिलक्षणो ङीष् । गोत्रे किम् । अहिच्छत्रे जा
ता । आहिच्छत्री ॥ गोत्रावयवात् । ४ । १ । ७९ । गोत्रावयवा गोत्राभिमताः कुलाख्यास्ततो गोत्रे विहितयोरणिञो

स्त्रियांष्यङादेशस्स्यादगुरूपोत्तमार्थआरम्भः। पौणिक्या। भौणिक्या॥ कौड्यादिभ्यश्च। ४। १। ८०। स्त्रियांष्यङ्
प्रत्ययस्स्यात्। अगुरूपोत्तमार्थोऽनणिञर्थश्चारम्भः। कौड्या। व्याड्या। सूतयुवत्याम्। सूत्या। भोजक्षत्रिये। भोज्या
॥ दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योऽन्यतरस्याम्। ४।१।८१। एभ्यश्चतुर्भ्यः ष्यङ्वाऽगोत्रार्थमिदं। गोत्रेपि
परत्वात्प्रवर्त्तते। पक्षेइतोमनुष्येतिङीष्। दैवयज्ञ्या। दैवयज्ञी॥ * ॥ इत्यपत्याधिकारः॥ * ॥ तेनरक्तंरागात्। ४।
२। १। रज्यतेऽनेनेतिरागः। काषायेणरक्तम्वस्त्रं। काषायं। माञ्जिष्ठं। रागात्किं। देवदत्तेनरक्तम्वस्त्रं॥ लाक्षारोच
नाट्ठक्। ४। २। २। लाक्षिकः। रौचनिकः। शकलकर्दमाभ्यामुपसंख्यानम्॥ * ॥ शाकलिकः। कार्दमिकः। आ
भ्यामणपीतिवृत्तिकारः। शाकलः। कार्दमः। नील्या अन्॥ * ॥ नील्यारक्तं। नीलम्॥ पीतात्कन्॥ * ॥ पीतकं॥
हरिद्रामहारजनाभ्यामञ्॥ * ॥ हारिद्रं। महारजनं॥ नक्षत्रेणयुक्तःकालः। ४। २। ३। पुष्येणयुक्तम्। पौषम
हः। पौषीरात्रिः॥ लुबविशेषे। ४।२। ४। पूर्वेणविहितस्यलुप्स्यात्। षष्टिदण्डात्मकस्यकालस्यावान्तरविशेषश्चेन्नग
म्यते। अद्यपुष्यः। कथन्तर्हिपुष्ययुक्तापौर्णमासीपौषीति। विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्त्तिकीचैत्रीभ्यइतिनिर्देशेनपौर्ण
मास्यामयंलुब्नेतिज्ञापितत्वात्। श्रवणशब्दात्तुअतएवलुप्। युक्तवद्भावाभावश्चाऽत्राधकान्यपिनिपातनानिश्रावणी॥ संज्ञा
यांश्रवणाऽश्वत्थाभ्याम्। ४।२। ५। विशेषार्थोयमारम्भः। श्रवणारात्रिः। अश्वत्थोमुहूर्त्तः। संज्ञायांकिं। श्रावणी। आ
श्वत्थी॥ द्वन्द्वाच्छः। ४।२।६। नक्षत्रद्वन्द्वाद्युक्तेकालेच्छस्स्यात्। विशेषेसत्यसतिच। तिष्यपुनर्वसवीयमहः। राधाऽनु
राधीयारात्रिः॥ दृष्टंसाम। ४।२।७। तेनेत्येव। वसिष्टेनदृष्टं। वासिष्टंसाम। अस्मिन्नर्थेऽण्डिद्वावक्तव्यः॥ * ॥ उश
नसादृष्टं। उशनसं। औशनं॥ कलेर्ढक्। ४।२। ८। कलिनादृष्टंसाम। कालेयंसाम॥ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ। ४।२।
९। वामदेवेनदृष्टंसाम। वामदेव्यं। सिद्धेयस्येतिलोपेनकिमर्थंयञौडितौ। ग्रहणंमातदर्थेभूद्वामदेव्यस्यनञ्स्वरे॥१॥

परिवृतोरथः। ४। २। १०। वस्त्रैःपरिवृतोवास्त्रोरथः। रथःकिं। वस्त्रेणपरिवृतःकायः। समन्ताद्वेष्टितःपरिवृतउच्यते। तेनेहन। छात्रैःपरिवृतोरथः॥ पाण्डुकम्बलादिनिः। ४।२।११। पाण्डुकम्बलेनपरिवृतः। पाण्डुकम्बली। पाण्डुकम्बलशब्दोराजास्तरणकम्बलस्यवाचकः। मत्वर्थीयेनैवसिद्धेवचनमणोनिवृत्त्यर्थम्॥ द्वैपवैयाघ्रादञ्। ४। २। १२। द्वीपिनोविकारः। द्वैपम्। तेनपरिवृतः। द्वैपोरथः। एवं। वैयाघ्रः॥ कौमारापूर्ववचने। ४।२।१३। कौमारेत्यविभक्तिकोनिर्देशः। अपूर्वत्वेनिपातनमिदं। अपूर्वपतिंकुमारीम्पतिरुपपन्नः। कौमारःपतिः। यद्वा। अपूर्वपतिः। कुमारीपतिमुपपन्ना। कौमारीभार्य्या॥ तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः। ४। २। १४। शरावउद्धृतः। शारावओदनः। उद्धरतिरिहोद्धरणपूर्वकेनिधाने वर्त्तते। तेनसप्तमीउद्धृत्यनिहितइत्यर्थः॥ स्थण्डिलाच्छयितरिव्रते। ४। २। १५। तत्रेत्येवसमुदायेनचेद्व्रतङ्गम्यते। स्थण्डिलेशेते। स्थाण्डिलोभिक्षुः॥ संस्कृतम्भक्षाः। ४। २। १६। सप्तम्यन्तादण्स्यात्संस्कृतेऽर्थे यत्संस्कृतम्भक्षाश्चेत्ते स्युः। भ्राष्ट्रेसंस्कृताः। भ्राष्ट्राः। अष्टसुकपालेषुसंस्कृतः। आष्टाकपालः। पुरोडाशः॥ शूलोखाद्यत्। ४।२।१७। अणोपवादः। शूलेसंस्कृतं। शूल्यंमांसं। उखापात्रविशेषः। तस्यांसंस्कृतं। उख्यम्॥ दध्नष्ठक्। ४। २। १८। दध्निसंस्कृतं। दाधिकं॥ उदश्वितोऽन्यतरस्याम्। ४। २। १९। ठक्स्यात्पक्षेऽण॥ इसुसुक्तान्तात्कः। ७। ३। ५१। इसुसउकतएतदन्तात्परस्यठस्यकस्स्यात्। उदकेनश्वयतिवर्द्धतेइत्युदश्वित्। तत्रसंस्कृतः। औदश्वित्कः। औदश्वितः। इसुसोःप्रतिपदोक्तयोर्ग्रहणान्नेह। आशिषाचरति। आशिषिकः। उषाचरति। औषिकः। दोषउपसंख्यानम्॥ * ॥ दोर्भ्याञ्चरति। दोष्कः॥ क्षीराड्ढञ्। ४। २। २०। अत्रसंस्कृतमित्येवसम्बध्यतेनतुभक्षाइति। तेनयवाग्वामपिभवति। क्षैरेयी॥ सास्मिन्पौर्णमासीति। ४। २। २१। इतिशब्दात्संज्ञायामितिलभ्यते। पौषीपौर्णमासीअस्मिन्। पौषोमासः॥ आग्रहायण्यश्वत्थाट्ठक्। ४। २। २२। अग्रेहायनमस्याइति। आग्रहायणी। प्रज्ञादेराकृतिगणत्वादण्। पू

र्वपदात्संज्ञायामितिणत्वं । आग्रहायणीपौर्णमासीअस्मिन् । आग्रहायणिकोमासः । अश्वत्थेनयुक्तापौर्णमासी । अश्वत्थः
। निपातनात्पौर्णमास्यामपिलुक् । आश्वत्थिकः ॥ विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः । ४ । २ । २३ । एभ्यष्ठग्वा
पक्षेऽण् । फाल्गुनिकः । फाल्गुनोमासः । श्रावणिकः । श्रावणः । कार्तिकिकः । कार्तिकः । चैत्रिकः । चैत्रः ॥ सास्यदेव
ता । ४ । २ । २४ । इन्द्रोदेवताऽस्येति । ऐन्द्रंहविः । पाशुपतं । बार्हस्पतं । त्यज्यमानद्रव्ये उद्देश्यविशेषोदेवता । म
न्त्रस्तुत्याच । ऐन्द्रोमन्त्रः । आग्नेयोवैब्राह्मणोदेवतयेतितुशैषिकेऽर्थेसर्वत्राग्नीतिढक् ॥ कस्येत् । ४ । २ । २५ । कशब्दस्य
इकारादेशस्स्यात्प्रत्ययसन्नियोगेन । यस्येतिलोपात्परत्वादादिवृद्धिः । कोब्रह्मादेवताऽस्य । कायंहविः । श्रीर्देवताऽस्य । श्रायं
॥ शुक्राद्घन् । ४ । २ । २६ । शुक्रियं ॥ अपोनप्त्रपांनप्तृभ्यांघः । ४ । २ । २७ । अपोनप्त्रियम् । अपांनप्त्रियं । अपोन
पात् अपांनपाद्देवता । प्रत्ययसन्नियोगेनतृकारूपंनिपात्यते अतएवापोनपाते । अपांनपातेनुब्रूहीतिप्रैषः ॥ छच । ४ ।
२ । २८ । योगविभागोयथासंख्यनिवृत्त्यर्थः । अपोनप्त्रीयं । शतरुद्राद्घश्च ॥ * ॥ चाच्छः । शतरुद्रादेवताऽस्य । श
तरुद्रीयं । घछयोर्विधानसामर्थ्याद्द्विगोर्लुगनपत्येइतिनलुक् ॥ महेन्द्राद्घाणौच । ४ । २ । २९ । चाच्छः । महेन्द्रियंहविः
। माहेन्द्रं । माहेन्द्रीयं ॥ सोमाट्ट्यण् । ४ । २ । ३० । सौम्यं । टित्वान्ङीप् । सौमीऋक् ॥ वाय्वृतुपित्रुषसोयत् । ४ ।
२ । ३१ । वायव्यं । ऋतव्यं ॥ रीङृतः । ७ । ४ । २७ । अकृद्यकारेऽसार्वधातुकेयकारेच्वौचपरेऋदन्ताङ्गस्यरीङादेशः
स्यात् । यस्येतिच । पित्र्यं । उषस्यं ॥ द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच । ४ । २ । ३२ ।
चाद्यत् । द्यावापृथिवीयं । द्यावापृथिव्यं । शुनासीरीयं । शुनासीर्यं ॥ अग्नेर्ढक् । ४ । २ । ३३ । आग्नेयः ॥ कालेभ्योभ
ववत् । ४ । २ । ३४ । मासिकं । प्रावृषेण्यं ॥ महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् । ४ । २ । ३५ । माहाराजिकं । प्रौष्ठपदिकं ॥
देवताद्वन्द्वेच । ७ । ३ । २१ । अत्रपूर्वोत्तरपदयोरादेरचोवृद्धिस्स्यात् । ञितिणितिकितिचपरे । आग्निमारुतं ॥ नेन्द्रस्य

[illegible]। ७। ३। २२। परस्येन्द्रस्य वृद्धिर्न्न स्यात्। सौमेन्द्रः। परस्य किं। ऐन्द्राग्नः॥ दीर्घाच्च वरुणस्य। ७। ३। २३
। दीर्घात्परस्य वरुणस्य न वृद्धिः। ऐन्द्रावरुणं। दीर्घात् किं। आग्निवारुणीमनड्वाहीमालभेत्। तदस्मिन्वर्त्तत इति। नवय
ज्ञादिभ्य उपसंख्यानं॥*॥ नावयज्ञिकः कालः। पाकयज्ञिकः। पूर्णमासादण्वक्तव्यः॥*॥ पूर्णः मासोऽस्यां वर्त्तत इति। पौ
र्णमासी तिथिः॥ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः। ४। २। ३६। एते निपात्यन्ते। पितुर्भ्रातरि व्यत्॥*॥ पितुर्भ्राता
। पितृव्यः। मातुर्डुलच्॥*॥ मातुर्भ्राता। मातुलः। मातृपितृभ्यां पितरि डामहच्॥*॥ मातुः पिता। मातामहः। पितुः पि
ता। पितामहः। मातरि षिच्च॥*॥ मातामही। पितामही। अवेर्दुग्धे सोढदूसमरीसचो वक्तव्याः॥*॥ सकारपाठसा
मर्थ्यान्न षः। अविसोढं। अविदूसं। अविमरीसं। तिलान्निष्फलात्पिञ्जपेजौ॥*॥ तिलपिञ्जः। तिलपेजः। वंध्यस्तिल
इत्यर्थः। पिञ्जश्छन्दसि डिच्च॥*॥ तिल्पिञ्जः॥ तस्य समूहः। ४। २। ३७। काकानां समूहः। काकम्। वाकं॥ भि
क्षादिभ्योऽण्। ४। २। ३८। भिक्षाणां समूहो भैक्षं। गर्भिणीनां समूहः। गार्भिणं। इह भस्याढे इति पुंवद्भावे कृते॥
इनण्यनपत्ये। ६। ४। १६४। अनपत्यार्थेऽणि परे इन् प्रकृत्या स्यात्। तेन नस्तद्धित इति टिलोपो न। युवतीनां समू
हः। यौवनं। शत्रान्तादनुदात्तादेरञि। यौवतं॥ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ्। ४। २। ३९
। एभ्यः समूहे वुञ् स्यात्। लौकिकमिह गोत्रं। तच्चापत्यमात्रं॥ युवोरनाकौ। ७। १। १। युवु एतयोरनुनासिकयोः क्रमा
दन अक एतावादेशौ स्तः। ग्लुचुकायनीनां समूहः। ग्लौचुकायनकं। औक्षकमित्यादि। आपत्यस्य चेति लोपे प्राप्ते॥ प्रकृत्या
अके॥*॥ राजन्यमनुष्ययुवानः। राजन्यकं। मानुष्यकं। वृद्धाच्चेति वक्तव्यम्॥*॥ वार्द्धकं॥ केदाराद्यञ्च। ४।
२। ४०। चाद्वुञ्। कैदार्यं। कैदारकं। गणिकाया यञिति वक्तव्यम्॥*॥ गाणिक्यं॥ ठञ् कवचिनश्च। ४। २। ४१
। चात्केदारादपि। कवचिनां समूहः। कावचिकं। कैदारिकं॥ ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन्। ४। २। [illegible] ...ण्यं।

सार्गव्यं । वाडव्यं । पृष्टादुपसंख्यानम् ॥ * ॥ पृष्ठ्यम् ॥ ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल् । ४ । २ । ४३ । ग्रामता । जनता । ब
न्धुता । गजसहायाभ्याञ्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ गजता । साहायता ॥ अह्नः खः क्रतौ ॥ * ॥ अहीनः । अहर्गणसाध्यस
्याकः क्रतुरित्यर्थः । क्रतौकिं । आह्नः । इह खण्डिकादित्वादञ् । अह्नष्टखोरेवेतिनियमात्टिलोपेन । पर्श्वाणसवक्तव्यः
॥ * ॥ सितिच । १ । ४ । १६ । सितिपरेपूर्वम्पदसंज्ञंस्यात् । अभत्वादेर्गुणेन । पर्शूनांसमूहः । पार्श्वं ॥ अनुदात्ता
देरञ् । ४ । २ । ४४ । कापोतं । मायूरं ॥ खण्डिकादिभ्यश्च । ४ । २ । ४५ । अञ्स्यात् । खण्डिकानांसमूहः । खाण्डिकं
॥ चरणेभ्योधर्म्मवत् । ४ । २ । ४६ । काठकं । छान्दोग्यं ॥ अचित्तहस्तिधेनोष्ठक् । ४ । २ । ४७ । साक्तुकं । हास्तिकं
। धैनुकं ॥ केशाश्वाभ्यांयञ्छावन्यतरस्याम् । ४ । २ । ४८ । पक्षेठगणौ । कैश्यं । कैशिकं । अश्वीयं । आश्वं ॥ पाशा
दिभ्योयः । ४ । २ । ४९ । पाश्या । तृण्या । धूम्या । वन्या । वात्या ॥ खलगोरथात् । ४ । २ । ५० । खल्या । गव्या । रथ्या
॥ इनित्रकट्यचश्च । ४ । २ । ५१ । खलादिभ्यः क्रमात्स्युः । खलिनी । गोत्रा । रथकट्या । खलादिभ्यइनिर्वक्तव्यः ॥ * ॥
डाकिनी । कुटुम्बिनी । आकृतिगणोयं ॥ विषयोदेशे । ४ । २ । ५२ । षष्ठ्यन्तादणादयस्स्युरत्यन्तपरिशीलितेऽर्थे स
चेद्देशः । शिवीनाम्विषयोदेशः । शैवः । देशेकिं । देवदत्तस्यविषयोऽनुवाकः ॥ राजन्यादिभ्योवुञ् । ४ । २ । ५३ । रा
जन्यकः ॥ भौरिक्याद्यैषुकार्य्यादिभ्योविधल्भक्तलौ । ४ । २ । ५४ । भौरिकीणाम्विषयोदेशः । भौरिकिविधं । भौलिकि
विधम् । ऐषुकारिभक्तं । सारसायनभक्तम् ॥ सोऽस्यादिरितिछन्दसःप्रगाथेषु । ४ । २ । ५५ । अण् । पङ्क्तिरादिर
स्येति । पाङ्क्तःप्रगाथः । स्वार्थउपसंख्यानम् ॥ * ॥ त्रिष्टुबेव । त्रैष्टुभं ॥ संग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यः । ४ । २ । ५६ । सो
स्येत्यनुवर्त्तते । सुभद्राप्रयोजनमस्यसंग्रामस्येति । सौभद्रः । भरतायोद्धारोऽस्यसंग्रामस्य । भारतः ॥ तदस्याम्प्रहर
णमितिक्रीडायांणः । ४ । २ । ५७ । दण्डःप्रहरणमस्यांक्रीडायां । दाण्डा । मौष्टा ॥ घञस्सास्याङ्क्रियेतिञः । ४ । २ ।

५८ । घञन्तात्क्रियावाचिनःप्रथमान्तादस्यामितिसप्तम्यर्थेणोलिङ्गंप्रत्ययस्स्यात् । घञइतिकृद्ग्रहणाद्गतिकारकपूर्वस्यापिग्रहणं ॥ श्येनतिलस्यपातेञे । ६ । ३ । ७१ । श्येनतिलएतयोर्मुमागमस्स्यात्ञप्रत्ययेपरेपातशब्देउत्तरपदे । श्येनपातोऽस्यांवर्त्ततेश्यैनम्पातामृगया । तिलपातोस्यांवर्त्तते तैलम्पातास्वधा । श्येनतिलस्यकिम् । दण्डपातोस्यान्तिथौवर्त्तते दाण्डपातातिथिः ॥ तदधीतेतद्वेद । ४ । २ । ५९ । व्याकरणमधीतेवेदवा वैयाकरणः ॥ क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक् । ४ । २ । ६० । क्रतुविशेषवाचिनामेवेहग्रहणम् । तेभ्योमुख्यार्थेभ्योवेदितरितत्प्रतिपादकग्रन्थपरेभ्यस्त्वध्येतरि । आग्निष्टोमिकः । वाजपेयिकः । उक्थंसामविशेषस्तल्लक्षणपरोग्रन्थविशेषोलक्षणयोक्थम् । तदधीतेवेदवा औक्थिकः । मुख्यार्थात्तूक्थशब्दाट्ठगणेनेष्यते ॥ * ॥ न्यायं । नैयायिकः । वृत्तिं । वार्त्तिकः । लोकायतं । लौकायतिक इत्यादि । सूत्रान्तांत्वकल्पादेरेवेष्यते ॥ * ॥ सांग्रहसूत्रिकः । अकल्पादेःकिम् । काल्पसूत्रः । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ वायसविद्यिकः । गौलक्षणिकः । आश्वलक्षणिकः । पाराशरकल्पिकः । अङ्गक्षत्रधर्म्मत्रिपूर्वाद्विद्यान्तान्नेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ आङ्गविद्यः । त्रिविधाविद्यात्रिविद्या । तामधीतेवेदवात्रैविद्यः । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्च ॥ * ॥ यावक्रीतमधिकृत्यकृतमाख्यानमुपचारात् यावक्रीतन्तदधीतेवेत्तिवा यावक्रीतिकः । वासवदत्तामधिकृत्यकृता आख्यायिका वासवदत्ता । अधिकृत्यकृतेग्रन्थेइत्यर्थे । वृद्धाच्छः । तस्यलुबाख्यायिकाभ्योबहुलमितिलुप् । ततोऽनेनठक् । वासवदत्तिकः । ऐतिहासिकः । पौराणिकः । सर्वादेस्सादेश्चलुग्वक्तव्यः ॥ * ॥ सर्ववेदानधीते सर्ववेदः । सर्वतन्त्रः । सर्वातन्त्रिकः । द्विगोर्लुक्इतिलुक् । द्वितन्त्रः । इकन्पदोत्तरपदात् ॥ * ॥ शतषष्टेःषिकन्पथः ॥ * ॥ पूर्वपदिकः । उत्तरपदिकः । शतपथिकः । शतपथिकी । षष्टिपथिकः । षष्टिपथिकी ॥ क्रमादिभ्योवुन् । ४ । २ । ६१ । क्रमकः । क्रमपदशिक्षामीमांसाक्रमादिः ॥ अनुब्राह्मणादिनिः । ४ । २ । ६२ । तदधीतेतद्वेदेत्यर्थे । ब्राह्मणसदृशोग्रन्थोऽनु

ब्राह्मणम् । तदधीते अनुब्राह्मणी । मत्वर्थीयेनैव सिद्धे अण्बाधनार्थमिदम् ॥ वसन्तादिभ्यष्ठक् । ४ । २ । ६३ । वासन्तिकः । अथर्वाणमधीते आथर्वणिकः । दाण्डिनायनसूत्रेनिपातनाट्टिलोपेन ॥ प्रोक्ताल्लुक् । ४ । २ । ६४ । प्रोक्तार्थकप्रत्ययात्परस्याऽध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक्स्यात् । पणनम्पणः घञर्थे कविधानम् । इलिकः । सोस्यास्तीति पणी तस्य गोत्राऽपत्यं पाणिनः ॥ गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्च । ६ । ४ । १६५ । एतेऽणि प्रकृत्यास्युः । इतिटिलोपेन । ततोयूनि इञ् । पाणिनिः ॥ ण्यक्षत्रियार्षञितोयूनि लुगणिञोः । २ । ४ । ५८ । ण्यप्रत्ययान्तात्क्षत्रियगोत्रप्रत्ययान्तादृष्यभिधायिनो गोत्रप्रत्ययान्तात् ञितश्च परयोर्युवाभिधायिनोरणिञोर्लुक्स्यात् । कौरव्यः पिता । कौरव्यः पुत्रः । श्वाफल्कः पिता । श्वाफल्कः पुत्रः । वासिष्ठः पिता । वासिष्ठः पुत्रः । तैकायनिः पिता । तैकायनिः पुत्रः । एभ्यः किं । शिवाद्यण् कौहडः पिता । ततइञ् कौहडिः पुत्रः । यूनि किम् । वामरथस्य छात्राः वामरथाः । इति अणो लुक्तु न भवति । आर्षग्रहणेन प्रतिपदोक्तस्य ऋष्यणएव ग्रहणात् । पाणिनिना प्रोक्तम् पाणिनीयं । वृद्धाच्छः । इञश्चेत्यण्तु न गोत्रेयइञ्तदन्तादिति वक्ष्यमाणत्वात् । ततोध्येतृवेदित्रणो लुक्स्यात् । स्वरे स्त्रियाञ्च विशेषः । पाणिनीयः । पाणिनीया ॥ सूत्राच्च कोपधात् । ४ । २ । ६५ । सूत्रवाचिनः ककारोपधादध्येतृवेदितृप्रत्ययस्य लुक्स्यात् । अप्रोक्तार्थ आरम्भः । अष्टावध्यायाः परिमाणमस्य अष्टकम्पाणिनेः सूत्रम् । तदधीयते विदन्ति वा अष्टकाः ॥ छन्दो ब्राह्मणानि च तद्विषयाणि । ४ । २ । ६६ । छन्दांसि ब्राह्मणानि च प्रोक्तप्रत्ययान्तानि तद्विषयाणि स्युः । अध्येतृवेदितृप्रत्ययम्विना न प्रयोज्यानीत्यर्थः । कठेन प्रोक्तमधीयते कठाः । वैशम्पायनान्तेवासित्वाणिनिः । तस्य कठचरकादिति लुक् । ततोऽण् । तस्य प्रोक्ताल्लुक् ॥ तदस्मिन्नस्तीति देशे तन्नाम्नि । ४ । २ । ६७ । उदुम्बराः सन्त्यस्मिन्देशे औदुम्बरः ॥ तेन निर्वृत्तम् । ४ । २ । ६८ । कुशाम्बेन निर्वृत्ता कौशाम्बी नगरी ॥ तस्य निवासः । ४ । २ । ६९ । शिवीनान्निवासो देशः शैवः ॥ अदूरभवश्च । ४ । २ ।

७० । विदिशायाश्चादूरभवन्नगरं वैदिशं । चकारेणप्रागुक्तास्त्रयोर्थाःसन्निधाप्यन्ते तेनवक्ष्यमाणप्रत्ययानाञ्चातुरर्थिकत्वं सिद्ध्यति ॥ ओरञ् । ४ । २ । ७१ । अणोपवादः । कक्षतु । काक्षतवं । नद्यान्तु परत्वान्मतुप् । इक्षुमती ॥ मतोश्च बह्वजङ्गात् । ४ । २ । ७२ । बह्वच् अङ्गं यस्य मतुपस्तदन्तादञ् नाऽण् । सैध्रकावतं । बह्वजितिकिं । आहिमतम् । अङ्गग्रहणं बह्वजिति तद्विशेषणं यथा स्यान्मत्वन्तविशेषणं माभूत् ॥ बह्वचः कूपेषु । ४ । २ । ७३ । अणोपवादः । दीर्घवरत्रेण निर्वृत्तो दैर्घवरत्रः कूपः ॥ उदक्च विपाशः । ४ । २ । ७४ । विपाश उत्तरे कूले ये कूपास्तेष्वञ् । अबह्वजर्थ आरम्भः । दत्तेन निर्वृत्तः कूपो दात्तः । उदक्किम् । दक्षिणतः । कूपेष्वणेव ॥ सङ्कलादिभ्यश्च । ४ । २ । ७५ । कूपेष्विति निवृत्तं । सङ्कलेन निर्वृत्तं साङ्कलम् । पौष्कलं ॥ स्त्रीषु सौवीरसाल्वप्राक्षु । ४ । २ । ७६ । स्त्रीलिङ्गेषु एषु देशेषु वाच्येष्वञ् । सौवीरे दत्तामित्रेण निर्वृत्ता दात्तामित्री नगरी । साल्वे । वैधूमाग्नी । प्राचि । माकन्दी ॥ सुवास्त्वादिभ्योऽण् । ४ । २ । ७७ । अञोपवादः । सुवास्तोरदूरभवं सौवास्तवम् । वर्णु । वार्णवम् । अण्ग्रहणं नद्यां मतुपो बाधनार्थं । सौवास्तवी ॥ रोणी । ४ । २ । ७८ । रोणीशब्दात्तदन्ताच्चाण् । कूपाञोपवादः । रौणः । आजकरौणः ॥ कोपधाच्च । ४ । २ । ७९ । अण् । अञोपवादः । कार्ष्णच्छिद्रकः कूपः । कार्कवाकवं । त्रैशङ्कवं ॥ वुञ्छण्कठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यककठकोऽरीहणकृशाश्वर्श्यकुमुदकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसङ्काशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराहकुमुदादिभ्यः । ४ । २ । ८० । सप्तदशभ्यः सप्तदश क्रमात्स्युः चतुरर्थ्यां ॥ अरीहणादिभ्यो वुञ् ॥ अरीहणेन निर्वृत्तं ॥ आरीहणकं ॥ कृशाश्वादिभ्यश्छण् ॥ कार्शाश्वीयम् ॥ ऋश्यादिभ्यः कः ॥ ऋश्यकं ॥ कुमुदादिभ्यष्ठच् ॥ कुमुदिकं ॥ काशादिभ्य इलः ॥ काशिलः ॥ तृणादिभ्यः सः ॥ तृणसं ॥ प्रेक्षादिभ्य इनिः ॥ प्रेक्षी ॥ अश्मादिभ्यो रः ॥ अश्मरः ॥ सख्यादिभ्यो ढञ् ॥ साखेयं ॥ सङ्काशादिभ्यो ण्यः ॥ साङ्काश्यं ॥ बलादिभ्यो यः ॥ बल्यं ॥ पक्षादिभ्यः फक् ॥ पाक्षायणः ॥ पथः पन्थ

च॥ पान्थायनः॥ कर्णादिभ्यःफिञ्॥ कार्णायनिः॥ सुतङ्गमादिभ्यइञ्॥ सौतङ्गमिः॥ प्रगद्यादिभ्योञ्यः॥ प्रागद्यः।
वराहादिभ्यःकक्। वाराहकः॥ कुमुदादिभ्यष्ठक्॥ कौमुदिकः॥ जनपदेलुप्। ४। २। ८१। जनपदेवाच्ये चातुर
र्थिकस्यलुप्स्यात्॥ लुपियुक्तवद्व्यक्तिवचने। १। २। ५१। लुपिसतिप्रकृतिवल्लिङ्गवचनेस्तः। पञ्चालानान्निवासोजनप
दः पञ्चालाःकुरवः। अङ्गाः। वङ्गाः। कलिङ्गाः॥ तदशिष्यंसंज्ञाप्रमाणत्वात्। १। २। ५३। युक्तवद्वचनन्नकर्त्तव्यं सं
ज्ञानां प्रमाणत्वात्॥ लुब्योगाऽप्रख्यानात्। १। २। ५४। लुबपिनकर्त्तव्योऽवयवार्थस्याप्रतीतेः॥ योगप्रमाणेचतदभावे
ऽदर्शनंस्यात्। १। २। ५५। यदिह्ययोगस्यावयवार्थस्येदम्बोधकंस्यात्तदातदभावेनदृश्येत्॥ प्रधानप्रत्ययार्थवचनम
र्थस्याऽन्यप्रमाणत्वात्। १। २। ५६। प्रत्ययार्थःप्रधानमित्येवंरूपम्वचनमप्यशिष्यं कुतअर्थस्यलोकतएवसिद्धेः॥ का
लोपसर्ज्जनेचतुल्यम्। १। २। ५७। अतीतायारात्रेःपश्चार्द्धेनागामिन्याःपूर्वार्द्धेनचसहितोदिवसोऽद्यतनः। विशेष
नमुपसर्ज्जनमित्यादि पूर्वाचार्य्यैःपरिभाषितं तत्राप्यशिष्यत्वं समानंलोकप्रसिद्धेः॥ विशेषणानाञ्चाऽजातेः। १। २।
५२। लुबर्थस्यविशेषणानामपितद्वल्लिङ्गवचनेस्तोजातिंवर्ज्जयित्वा। पञ्चाला रमणीयाः। गोदौरमणीयौ। अजातेः
किम्। पञ्चालाजनपदः। गोदोग्रामः॥ हरीतक्यादिषुव्यक्तिः। ४। ३। १६७। हरीतक्याः फलानिहरीतक्यः॥ ख
लतिकादिषुवचनम्। खलतिकस्यपर्वतस्याद्दूरभवानिखलतिकम्वनानि। मनुष्यलुपिप्रतिषेधः। मनुष्यलक्षणेलुबर्थे
विशेषणानान्न। लुबन्तस्यतुभवतीत्यर्थः। चञ्चाअभिरूपः॥ वरणादिभ्यश्च। ४। २। ८२। अजनपदार्थआर
म्भः। वरणानामदूरभवन्नगरं वरणाः॥ शर्करायावा। ४। २। ८३। अस्माच्चातुरर्थिकस्यवालुप्स्यात्॥ ठक्छौच
। ४। २। ८४। शर्करायाएतौस्तःकुमुदादौवराहादौचपाठसामर्थ्यात्पक्षेठचककौ। वाग्रहणसामर्थ्यात्पक्षेऔत्सर्गिकोऽण्
तस्यलुब्विकल्पः षड्रूपाणि। शर्करा। शार्करं। शार्करिकं। शार्करीयं। शर्करिकम्। शार्करकं॥ नद्यांमतुप्। ४।

२। ८५। चातुरर्थिकः। इक्षुमती॥ मध्वादिभ्यश्च। ४। २। ८६। मतुप्स्याच्चातुरर्थिकः। अनद्यर्थआरम्भः। मधुमान्॥ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप्। ४। २। ८७। कुमुद्वान्। नड्वान्। वेतस्वान्। आद्ययोर्भयइति...
दुपधायाइतिवक्ष्यमाणेनवः। महिषाच्चेतिवक्तव्यं॥ * ॥ महिष्मान्नामदेशः॥ नडशादाड्ड्वलच्। ४। २। ८८। नड्वलः। शादोजम्बालघासयोः। शाड्वलः॥ शिखायावलच्। ४। २। ८९। शिखावलम्॥ उत्करादिभ्यश्छः। ४। २। ९०। उत्करीयः॥ नडादीनांकुक्च। ४। २। ९१। नडकीयं। कुञ्चाह्रस्वत्वञ्च॥ * ॥ कुञ्चकीयः। तक्षन्नलोपश्च। तक्षकीयः॥ बिल्वकादिभ्यश्छस्यलुक्। ६। ४। १५३। नडाद्यन्तर्गता बिल्वकादयस्तेभ्यश्छस्यलुक् तद्धितेपरे। बिल्वायस्यांसन्तिसाबिल्वकीयातस्यांभवाबैल्वकाः। वेत्रकीया। वैत्रकाः। छस्यकिम्। छमात्रस्यलुग्यथास्यात्कुकोनिवृत्तिर्माभूत्। अन्यथासन्नियोगविशिष्टानामितिकुगपिनिवर्त्तेत। लुग्ग्रहणंसर्वलोपार्थं लोपोपियमात्रस्यस्यात्॥ * ॥ इतिचातुरर्थिकाः॥
* ॥ शेषे। ४। २। ९२। अपत्यादिचतुरर्थ्यन्तादन्योर्थश्शेषस्तत्राऽणादयःस्युः। चक्षुषागृह्यते चाक्षुषंरूपम्। श्रावणश्शब्दः। औपनिषदःपुरुषः। दृषदिपिष्टा दार्षदाःसक्तवः। उलूखलेक्षुण्णः औलूखलोयावकः। अश्वैरुह्यते आश्वोरथः। चतुर्भिरुह्यते चातुरंशकटं। चतुर्दश्यांदृश्यते चातुर्दशंरक्षः। शेषइतिलक्षणञ्चाधिकारश्च। तस्यविकारइत्यतःप्राक्शेषाधिकारः॥ राष्ट्राऽवारपाराद्घखौ। ४। २। ९३। आभ्यांक्रमाद्घखौस्तश्शेषे। राष्ट्रियः। अवारपारीणः। अवारपाराद्विगृहीतादपिविपरीताच्चेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ अवारीणः। पारीणः। पारावारीणः। इहप्रकृतिविशेषाद्घादयष्ट्युट्युलन्ताःप्रत्ययाउच्यन्ते। तेषाञ्जातादयोऽर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्चवक्ष्यन्ते॥ ग्रामाद्यखञौ। ४। २। ९४। ग्राम्यः। ग्रामीणः॥ कत्र्यादिभ्योढकञ्। ४। २। ९५। कुत्सितास्त्रयः कत्रयः। तत्रजातादिः कात्रेयकः। नागरेयकः। ग्रामादित्यनुवृत्तेः ग्रामेयकः॥ कुलकुक्षिग्रीवाभ्यःश्वास्यलङ्कारेषु। ४। २। ९६। कौलेयकःश्वा। कौलोऽन्यः।

कौक्षेयकोऽसिः । कौक्षोऽन्यः । ग्रैवेयकोऽलङ्कारः । ग्रैवोऽन्यः ॥ नद्यादिभ्यो ढक् । ४ । २ । ९७ । नादेयं । माहेयम्
। वाराणसेयं ॥ दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् । ४ । २ । ९८ । दक्षिणेत्याजन्तमव्ययम् । दाक्षिणात्यः । पाश्चात्यः । पौरस्त्यः
॥ कापिश्याः ष्फक् । ४ । २ । ९९ । कापिश्यां जातादि कापिशायनं मधु । कापिशायनी द्राक्षा ॥ रङ्कोरमनुष्येऽण् च । ४ ।
२ । १०० । चात् ष्फक् । राङ्कवो गौः । राङ्कवायणः । अमनुष्ये इति किं । राङ्कवको मनुष्यः ॥ द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत् ।
४ । २ । १०१ । दिव्यम् प्राच्यम् । अपाच्यम् । उदीच्यम् । प्रतीच्यम् ॥ कन्थायाष्ठक् । ४ । २ । १०२ । कान्थिकः ॥ वर्णौ
वुक् । ४ । २ । १०३ । वर्णुर्नदस्तस्य समीपदेशो वर्णुः तद्विषयार्थवाचिकन्थाशब्दाद्वुक् स्यात् । यथा हि जातं हिमवत्सु का
न्थकम् ॥ अव्ययात्त्यप् । ४ । २ । १०४ । अमेहक्वतसित्रेभ्य एव ॥ * ॥ अमान्तिकसहायार्थयोः । अमात्यः । इहत्यः ।
क्वत्यः । ततस्त्यः । तत्रत्यः । परिगणनं किं । उपरिष्टाद्भवः औपरिष्टः । अव्ययानाम्भमात्रे टिलोपः । आनित्योयं । बहिष
ष्टिलोपविधानात् तेनेह न । आरातीयः । त्यब्नेर्ध्रुव इति वक्तव्यम् ॥ * ॥ नित्यः । निसो गते ॥ * ॥ ह्रस्वात्तादौ तद्धिते । ८
। ३ । १०१ । ह्रस्वादिणः परस्य सस्य षः स्यात्तादौ तद्धिते । निर्गतो वर्णाश्रमेभ्यो निष्ट्यश्चाण्डालादिः । अरण्याण्णः ॥ * ॥
आरण्याः सुमनसः । दूरादेत्यः ॥ * ॥ दूरेत्यः ॥ उत्तरादाहञ् ॥ * ॥ औत्तराहः ॥ ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम् । ४
। २ । १०५ । एभ्यस्त्यब्वा पक्षे वक्ष्यमाणौ ट्युट्युलौ । ऐषमस्त्यं । ऐषमस्तनं । ह्यस्त्यं । ह्यस्तनं । श्वस्त्यं । श्वस्तनं । पक्षे शौ
वस्तिकं वक्ष्यते ॥ तीररूप्योत्तरपदादञ्ञौ । ४ । २ । १०६ । यथासंख्येन । काकतीरं । पाल्वलतीरं । शैवरूप्यं । तीर
रूप्यान्तादिति नोक्तं वहुच्पूर्वान्माभूत् । वाहुरूप्यं ॥ दिक्पूर्वपदादसंज्ञायां ञः । ४ । २ । १०७ । अणोपवादः । पौ
र्वशालः । असंज्ञायां किं । संज्ञाभूतायाः प्रकृतेर्माभूत् । पूर्वेषुकामशम्यां भवः पूर्वेषुकामशमः । प्राचां ग्रामनगराणामित्यु
त्तरपदवृद्धिः ॥ मद्रेभ्योऽञ् । ४ । २ । १०८ । दिक्पूर्वपदादित्येव दिशो मद्राणामिति मद्रपर्युदासादादिवृद्धिः । पौ

वैमद्रः। आपरमद्रः॥ उदीच्यग्रामाच्चबह्वचोऽन्तोदात्तात्। ४। २। १०९। अञ्स्यात्। शैवपुरम्॥ प्रस्थोत्तरपदप
लद्यादिकोपधादण्। ४। २। ११०। माहकिप्रस्थः। पालदः। नैलीनकः॥ कण्वादिभ्योगोत्रे। ४। २। १११। ए
भ्योगोत्रप्रत्ययान्तेभ्योऽण्स्यात्। कण्वोगर्गादिः। काण्वस्यछात्राःकाण्वाः॥ इञश्च। ४। २। ११२। गोत्रेयइञ्तद
न्तादण्स्यात्। दाक्षाः। गोत्रेकिं। सौतङ्गमेरिदंसौतङ्गमीयं। गोत्रमिहशास्त्रीयन्नतुलौकिकंतेनेहन। पाणिनीयं॥ नद्व
चःप्राच्यभरतेषु। ४। २। ११३। इञश्चेत्यणोपवादः। प्रौष्ठीयाः। काशीयाः। भरतानाम्प्राच्येपिपृथगुपादानम
न्यत्रप्राच्यग्रहणेभरतानामग्रहणस्यलिङ्गम्॥ वृद्धिर्य्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्। १। १। ७३। यस्यसमुदायस्याचांमध्ये
आदिवृद्धिस्तद्वृद्धिसंज्ञंस्यात्॥ त्यदादीनिच। १। १। ७४। वृद्धिसंज्ञानिस्युः॥ वृद्धाच्छः। ४। २। ११४। शालीयः
। मालीयः। तदीयः॥ एङ्प्राचान्देशे। १। १। ७५। एङ्यस्याचामादिस्तद्वृद्धसंज्ञंवास्याद्देशाभिधाने। एणीपचनी
यः। गोनर्दीयः। भोजकटीयः। पक्षेअणि। ऐणीपचनः। गौनर्दः। भौजकटः। एङिकिं। आहिच्छत्रः। कान्यकुब्जः।
वानामधेयस्यवृद्धसंज्ञावक्तव्या॥ * ॥ दैवदत्तः। देवदत्तीयः॥ भवतष्ठक्छसौ। ४। २। ११५। वृद्धाद्भवतएतौस्तः
। भावत्कः। जश्त्वं। भवदीयः। वृद्धादित्यनुवृत्तेः शत्रन्तादणेव। भावतः॥ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ। ४। २। ११६।
इकारउच्चारणार्थः। काशिकी। काशिका। वैदिकी। वैदिका। आपदादिपूर्व्वपदात्कालान्तात्॥ * ॥ आपदादिराकृति
गणः। आपत्कालिकी। आपत्कालिका॥ वाहीकग्रामेभ्यश्च। ४। २। ११७। वाहीकग्रामवाचिभ्योवृद्धेभ्यष्ठञ्ञि
ठौस्तःछस्यापवादः। कास्तीरन्नामवाहीकग्रामः। कास्तीरिकी। कास्तीरिका॥ विभाषोशीनरेषु। ४। २। ११८। एषु
येग्रामास्तद्वाचिभ्योवृद्धेभ्यष्ठञ्ञिठौवास्तः। सौदर्शनिकी। सौदर्शनिका। सौदर्शनीयाः॥ ओर्द्देशेठञ्। ४। २। ११९
। उवर्णान्ताद्देशवाचिनष्ठञ्। निषादकर्षूः। नैषादकर्षुकः। केनइतिकुत्सः। देशेकिं। पटोश्छात्राःपाटवाः ॥ ठ

व्यावर्त्तयितुमुत्तरार्थञ्च ग्रहणं । वृद्धाच्छस्य परत्वादयम्बाधने । दाक्षिकर्षुकः ॥ वृद्धात्प्राचां । ४ । २ । १२० । प्राग्देशवाचिनो
वृद्धादेवेतिनियमार्थं सूत्रम् । आढकजम्बुकः । शाकजम्बुकः । नेह मल्लवास्तु । माल्लवास्तवः ॥ धन्वयोपधाद्वुञ् । ४ ।
२ । १२१ । धन्वविशेषवाचिनोयकारोपधाच्चदेशवाचिनोवृद्धाद्वुञ्स्यात् । ऐरावतन्धन्व ऐरावतकः । साङ्काश्यकापि
त्यशब्दौवुञ्छणादिसूत्रेणण्यान्तौ । साङ्काश्यकः । काम्पिल्यकः ॥ प्रस्थपुरवहान्ताच्च । ४ । २ । १२२ । एतदन्ता
द्वृद्धाद्देशवाचिनोवुञ्स्यात् । छस्यापवादः । मालाप्रस्थकः । नान्दीपुरकः । पैलुवहकः । पुरान्तग्रहणमप्रागर्थंप्रागदेशे
नूत्तरेणसिद्धं ॥ रोपधेतोःप्राचाम् । ४ । २ । १२३ । रोपधादीकारान्ताच्चप्राग्देशवाचिनोवृद्धाद्वुञ्स्यात् । पाटलिपुत्रकः
। ईतः । काकन्दकः ॥ जनपदतदवध्योश्च । ४ । २ । १२४ । जनपदवाचिनस्तदवधिवाचिनश्चवृद्धाद्वुञ्स्यात् । आ
दर्शकः । त्रैगर्त्तकः ॥ अवृद्धादपिबहुवचनविषयात् । ४ । २ । १२५ । अवृद्धाद्वृद्धाच्चजनपदतदवधिवाचिनोबहुव
चनविषयात्प्रातिपदिकाद्वुञ्स्यादवृद्धादणोवृद्धाच्छस्यापवादः । अवृद्धाज्जनपदात् । आङ्गकः । अवृद्धाजनपदा
वधे आजमीढकः । वृद्धाज्जनपदात् । दार्व्वकः । वृद्धाज्जनपदावधेः कालञ्जरकः । विषयग्रहणंकिं । एकशेषेणा
बहुत्वेमाभूत् । वर्त्तनीचवार्त्तन्यः । तासुभवोवार्त्तनः ॥ कच्छाग्निवक्त्रवर्त्तोत्तरपदात् । ४ । २ । १२६ । देशवाचिनोवृ
द्धादवृद्धाच्चवुञ्स्यात् । दारुकच्छकः । काण्डाग्नकः । सैन्धुवक्त्रकः । बाहुवर्त्तकः ॥ धूमादिभ्यश्च । ४ । २ । १२७ ।
देशवाचिभ्योवुञ् । धौमकः । तैर्थकः ॥ नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः । ४ । २ । १२८ । नगरशब्दाद्वुञ्स्यात्कुत्सनेप्रावी
ण्येचगम्ये । नागरकः । चौरः शिल्पीवा । कुत्सेतिकिं । नागराः ब्राह्मणाः ॥ अरण्यान्मनुष्ये । ४ । २ । १२९ । वुञ् ।
अरण्यात्सङ्ख्यस्यापवादः । पथ्यध्यायन्यायविहारमनुष्यहस्तिष्विनिवाच्यम् ॥ * ॥ आरण्यकःपन्थाः । अध्यायोन्यायोवि
[illegible]मनुष्योहर्त्ता[illegible]वा । वागोमयेषु ॥ * ॥ आरण्यकाः । आरण्याः गोमयाः ॥ विभाषाकुरुयुगन्धराभ्यांवुञ् । ४ । २ ।

कौरवकः कौरवः । यौगन्धरकः । यौगन्धरः ॥ मद्रवृज्योःकन् । ४ । २ । १३१ । जनपदवुञोपवादः । म. द्रेषुजातोमद्रकः । वृजिकः ॥ कोपधादण् । ४ । २ । १३२ । माहिषिकः ॥ कच्छादिभ्यश्च । ४ । २ । १३३ । देशवा. चिभ्योऽण् वुञादेरपवादः । काच्छः । सैन्धवः ॥ मनुष्यतत्स्थयोर्वुञ् । ४ । २ । १३४ । कच्छादिभ्य अणोपवादः क च्छेजातादिः । काच्छकोमनुष्यः । काच्छकंहसितम् । मनुष्येतिकिं । काच्छोगौः ॥ अपदातौसाल्वात् । ४ । २ । १३५ । साल्वशब्दस्यकच्छादित्वाद्वुञिसिद्धेनियमार्थमिदं । अपदातावेवेतिसाल्वकोब्राह्मणः । अपदातौकिं । साल्वःपदातिर्व्र जति ॥ गोयवाग्वोश्च । ४ । २ । १३६ । साल्वाद्वुञ् । कच्छाद्यणोपवादः । साल्विकायवागूः । साल्वकोगौः । साल्वम न्यत् ॥ गर्तोत्तरपदाच्छः । ४ । २ । १३७ । देशे । अणोपवादः । वृकगर्तीयं । उत्तरपदग्रहणंतदन्तपूर्वनिरासार्थं ॥ ग हादिभ्यश्च । ४ । २ । १३८ । छस्यात् । गहीयः । मुखपार्श्वतसोर्लोपश्च ॥*॥ मुखतीयं । पार्श्वतीयं । अव्ययानाम्भ मात्रेटिलोपस्यानित्यतांज्ञापयितुमिदं । कुक्जनस्यपरस्यच ॥*॥ जनकीयं । परकीयं । देवस्यच । देवकीयं । स्वकीयं । वेणुकादिभ्यश्छण्वाच्यः ॥*॥ वैणुकीयं । वैत्रकीयं । उत्तरपदकीयं ॥ प्राचाङ्कटादेः । ४ । २ । १३९ । प्राग्देशवाचिनःक टादेश्छस्यात् । अणोपवादः । कटनगरीयं । कटघोषीयं । कटपल्वलीयं ॥ राज्ञःकच । ४ । २ । १४० । वृद्धत्वाच्छेसि द्धेतत्सन्नियोगेनकादेशमात्रंविधीयते । राजकीयं ॥ वृद्धादकेकान्तखोपधात् । ४ । २ । १४१ । अकइकएतदन्तात्खो पधाच्चवृद्धाद्देशवाचिनश्छस्यात् । ब्राह्मणकोनामजनपदोयत्रब्राह्मणाआयुधजीविनस्तत्रजातोब्राह्मणकीयः । शाल्म लि कीयः । अयोमुखीयं ॥ कन्थापलदनगरग्रामह्रदोत्तरपदात् । ४ । २ । १४२ । कन्थादिपञ्चकोत्तरपदाद्देशवाचिनो वृद्धा च्छस्यात् । ठञ्ञिठादेरपवादः । दाक्षिकन्थीयं । दाक्षिपलदीयं । दाक्षिनगरीयं । दाक्षिग्रामीयं । दाक्षिह्रदीयं ॥ प र्वताच्च । ४ । २ । १४३ । पर्वतीयः ॥ विभाषाऽमनुष्ये । ४ । २ । १४४ । मनुष्यभिन्नेऽर्थेपर्वताच्छोवास्यात्पक्षेऽण् । पा र्वता

निपार्वतानिवाफलानि। अमनुष्ये किं। पार्वतीयो मनुष्यः॥ कृकणपर्णाद्भरद्वाजे। ४।२।१४५। भारद्वाजदेशवाचिभ्याम् आभ्यां छः। कृकणीयं। पर्णीयं। भरद्वाजे किं। कार्कणम्। पार्णं॥ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च। ४।३।१। चाच्छः पक्षेऽण। युवयोर्युष्माकं वा अयं युष्मदीयः। अस्मदीयः॥ तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ। ४।३।२। युष्मदस्मदोरेतावादेशौ स्तः। खञि अणि च। यौष्माकीनः। आस्माकीनः। यौष्माकः। आस्माकः॥ तवकममकावेकवचने। ४।३।३। एकार्थवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ स्तः खञ्यणि च। तावकीनः। तावकः। मामकीनः। मामकः। छे तु॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च। ७।२।९८। मपर्यन्तयोरेकार्थयोस्त्वमौ स्तः प्रत्यये उत्तरपदे च। त्वदीयः। मदीयः॥ अर्द्धाद्यत्। ४।३।४। अर्द्ध्यः॥ परावराधमोत्तमपूर्वाच्च। ४।३।५। परार्द्ध्यं। अवरार्द्ध्यं। अधमार्द्ध्यं। उत्तमार्द्ध्यं॥ दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च। ४।३।६। चाद्यत्। पौर्वार्द्धिकं। पूर्वार्द्ध्यं॥ ग्रामजनपदैकदेशादञ्ठञौ। ४।३।७। ग्रामैकदेशवाचिनो जनपदैकदेशवाचिनश्च दिक्पूर्वपदादर्द्धान्तादञ्ठञौ स्तः। इमे अस्माकं ग्रामस्य जनपदस्य वा पौर्वार्द्धाः। पौर्वार्द्धिकाः। ग्रामस्य पूर्वस्मिन्नर्द्धे भवा इति तद्धितार्थे समासः। ठञ्ग्रहणं स्पष्टार्थं। अञ्चेत्युक्तेय्यतोप्यनुकर्षस्सम्भाव्येत्॥ मध्यान्मः। ४।३।८। मध्यमः॥ असाम्प्रतिके। ४।३।९। मध्यशब्दादकारप्रत्ययस्स्यादसाम्प्रतिकेर्थे। उत्कर्षापकर्षहीनो मध्यो वैयाकरणः। मध्यन्दारु। नातिह्रस्वन्नातिदीर्घमित्यर्थः॥ द्वीपादनुसमुद्रं यञ्। ४।३।१०। समुद्रस्य समीपे यो द्वीपस्तद्विषयाद्द्वीपशब्दाद्यञ् स्यात्। द्वैप्यं। द्वैप्या॥ कालाट्ठञ्। ४।३।११। कालवाचिभ्यष्ठञ् स्यात्। मासिकं। सांवत्सरिकं। सायम्प्रातिकः। पौनःपुनिकः। कथन्तर्हि शार्वरस्य तमसो निषिद्धये इति कालिदासः। अनुदितौषसरागेति भारविः। समानकालीनं। प्राक्कालीनमित्यादि च। अपभ्रंशा एवैत इति प्रामाणिकाः॥ तत्र जात इति यावत्कालाधिकारः॥ श्राद्धे शरदः। ४।३।१२। ठञ् स्यात्। ऋत्वणोऽपवादः। शारदिकं श्राद्धं॥ विभाषा रोगातपयोः। ४।३।१३। शारदिकः। शा

रदोवारोगः। [illegible]भावा। एतयोः किं। शारदन्दधि॥ निशाप्रदोषाभ्याञ्च। ४। ३। १४। वाठञ् स्यात्। नैशिकं। नैशं। प्रादोषिकं। प्रदोषं॥ श्वसस्तुट्च। ४। ३। १५। श्वस् शब्दाद्वाठञ् स्यात्तस्य तुडागमश्च॥ द्वारादीनाञ्च। ७। ३। ४। द्वारस्वरव्यल्कश्वस्तिस्वरस्फ्यकात्स्वादुमृदुश्वस्श्वन्स्वएषान्नवृद्धिरैजागमश्च। सौवस्तिकं॥ सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण्। ४। ३। १६। सन्धिवेलादिभ्यऋतुभ्योनक्षत्रेभ्यश्चकालवृत्तिभ्योण्स्यात्। सन्धिवेलायाम्भवंसान्धिवेलं। ग्रैष्मं। तैषं। सन्धिवेलासंध्याश्चमावस्याचयोदशीचतुर्द्दशीपौर्णमासीप्रतिपत्। सम्वत्सरात्फलपर्व्वणोः॥ * ॥ साम्वत्सरं फलं। पर्वं वा। साम्वत्सरिकमन्यत्॥ प्रावृषएण्यः। ४। ३। १७। प्रावृषेण्यः॥ वर्षाभ्यष्ठक्। ४। ३। १८। वर्षासु साधुर्वार्षिकम्वासः। कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्विति साध्वर्थे॥ सर्व्वत्राण्चतलोपश्च। ४। ३। २२। हेमन्तादण्स्यात्तलोपश्च वेदलोकयोः। चकारात्पक्षेऋत्वण्। हैमनं। हैमन्तं॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रागेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च। ४। ३। २३। सायमित्यादिभ्यश्चतुर्भ्योऽव्ययेभ्यश्चकालवाचिभ्यष्ट्युट्युलौस्तस्तयोस्तुट्चतुटः प्रागनादेशः। अनद्यतनइत्यादि निर्द्देशात्। सायन्तनं। चिरन्तनं। प्राह्णप्रागयोरेदन्तत्वन्निपात्यते। प्राह्णेतनं। प्रागेतनं। दोषातनं। दिवातनं। चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः॥ * ॥ चिरत्नं। परुत्नं। परारित्नं। अग्रादिपश्चाड्डिमच्॥ * ॥ अग्रिमं। आदिमं। पश्चिमं। अन्ताच्च॥ * ॥ अन्तिमं॥ विभाषापूर्व्वाह्णापराह्णाभ्याम्। ४। ३। २४। आभ्यांट्युट्युलौवास्तस्तयोस्तुट्चपक्षेठञ्। पूर्वाह्णेतनं। अपराह्णेतनं। घकालतनेष्विव्यलुक्। पूर्वाह्णः। सोढोस्येनिविग्रहेतुपूर्वाह्णतनं। अपराह्णतनं। पौर्वाह्णिकं। आपराह्णिकं॥ तत्रजातः। ४। ३। २५। सप्तमीसमर्थाज्जातइत्यर्थेऽणादयोघादयश्चस्युः। स्रुघ्नेजातः। स्रौघ्नः। औत्सः। राष्ट्रियः। अवारपारीणमित्यादि॥ प्रावृषष्ठप्। ४। ३। २६। एण्यस्यापवादः। प्रावृषिजातः प्रावृषिकः॥ संज्ञायाम्शरदोवुञ्। ४। ३। २७। ऋत्वणोपवादः। शारदकाः। दर्भविशेषामुद्गविशेषाश्च॥ उत्तरपदस्य। ७। ३। १०। अधिकारोयं। हनस्तइत्यस्मात्प्रा

क् ॥ अवयवादृतोः । ७ । ३ । ११ । अवयववाचिनः पूर्वपदादृतुवाचिनोऽचामादेरचोवृद्धिस्स्यात् ञितिणितिकितिच तद्धितेपरे । पूर्ववार्षिकः । अपरहैमनः । अवयवात्किं । पूर्वासुवर्षासुभवः पौर्ववर्षिकः । ऋतोर्वृद्धिमद्विधावयवानामिति तदन्तविधिः । पूर्वेन्द्वड्ढतुनावयवत्वाभावात् ॥ सुसर्वार्द्धाज्जनपदस्य । ७ । ३ । १२ । उत्तरपदस्यवृद्धिः । सुपाञ्चालकः । सर्वपाञ्चालकः । अर्द्धपाञ्चालकः । जनपदतदवध्योरितिवुञ् । सुसर्वार्द्धादिक्शब्देभ्यो जनपदस्येतितदन्तविधिः ॥ दिशोऽमद्राणाम् । ७ । ३ । १३ । दिग्वाचकाज्जनपदवाचिनोवृद्धिः । पूर्वपाञ्चालकः । दिशः किं । पूर्वपञ्चालानामयं पौर्वपञ्चालः । अमद्राणां किं । पौर्वमद्रः । योगविभागउत्तरार्थः ॥ प्राचांग्रामनगराणाम् । ७ । ३ । १४ । दिशःपरेषांग्रामवाचिनान्नगरवाचिनाञ्चाङ्गानामवयवस्यचवृद्धिः । पूर्वेषुकामशम्याम्भवः । पूर्वैषुकामशमः । नगरे । पूर्वपाटलिपुत्रकः ॥ पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूलप्रदोषावस्कराद्वुन् । ४ । ३ । २८ । पूर्वाह्णकः । अपराह्णकः । आर्द्रकः । मूलकः । प्रदोषः । अवस्करकः ॥ पथःपन्थच । ४ । ३ । २९ । पथिजातःपन्थकः ॥ अमावास्यायावा । ४ । ३ । ३० । अमावास्यकः । आमावास्यः ॥ अच । ४ । ३ । ३१ । अमावास्यः ॥ सिंध्वपकराभ्याङ्कन् । ४ । ३ । ३२ । सिन्धुकः । कच्छाद्यणि मनुष्यवुञिचप्राप्ते । अपकरकः । औत्सर्गिकेणिप्राप्ते ॥ अणञौच । ४ । ३ । ३३ । क्रमात्स्तः । सैन्धवः । आपकरः ॥ श्रविष्ठाफाल्गुन्यनुराधास्वातितिष्यपुनर्वसुहस्तविशाखाषाढाबहुलाल्लुक् । ४ । ३ । ३४ । एभ्योनक्षत्रवाचिभ्यःपरस्यजातार्थप्रत्ययस्यलुक्स्यात् ॥ लुक्तद्धितलुकि । १ । २ । ४९ । तद्धितलुकिसत्युपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य लुक्स्यात् । श्रविष्ठासुजातः श्रविष्ठः । फल्गुनइत्यादि । चित्रारेवतीरोहिणीभ्यः स्त्रियामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ चित्रायाञ्जाताचित्रा । रेवतीरोहिणीआभ्यांलुक्तद्धितलुकीतिलुकिकृते । तिष्यादेश्शकृतिगणत्वाद्गुनङीप् ॥ फल्गुन्यषाढाभ्यांटानौवक्तव्यौ ॥ * ॥ स्त्रियामित्येव । फल्गुनी । अषाढा । श्रविष्ठाषाढाभ्याञ्छणवक्तव्यः ॥ * ॥ अस्त्रियामपि । आव

ष्ठीयः। आषाढीयः॥ जेप्रोष्ठपदानाम्। ७।३।१८। प्रोष्ठपदानामुत्तरपदस्याचामादेरचोवृद्धिस्याज्जातार्थेञिति णिति किति च। प्रोष्ठपदासुजातःप्रोष्ठपादोमाणवकः। जेइतिकिं। प्रोष्ठपदासुभवःप्रौष्ठपदः। बहुवचननिर्देशात्पर्य्यायेपिगृह्यते। भद्रपादः॥ स्थानान्तगोशालखरशालाच्च। ४। ३। ३५। एभ्योजातार्थप्रत्ययस्यलुक्स्यात्। गोःस्थानः गोशालः। खरशालः। विभाषासेनेतिनपुंसकत्वेह्रस्वत्वम्॥ वत्सशालाभिजिदश्वयुक्शतभिषजोवा। ४।३।३६। एभ्यो जातार्थस्यलुग्वास्यात्। वत्सशालेजातःवत्सशालः। वात्सशालः। इत्यादि। जातार्थेप्रतिप्रसूतोऽणगाडिद्वत्वयः॥ * ॥ शा तभिषजः। शतभिषक्॥ नक्षत्रेभ्योबहुलम्। ४।३।३७। जातार्थप्रत्ययस्यबहुलंलुक्स्यात्। रोहिणः। रौहिणः॥ कृ तलब्धक्रीतकुशलाः। ४। ३। ३८। तत्रेत्येव। सुघ्ने कृतोलब्धःक्रीतःकुशलोवास्रौघ्नः॥ प्रायभवः। ४। ३। ३९। त त्रेत्येव। सुघ्नेप्रायेणबाहुल्येनभवतिस्रौघ्नः॥ उपजानूपकर्णोपनीवेष्ठक्। ४। ३। ४०। औपजानुकः। औपकर्णि कः। औपनीविकः॥ सम्भूते। ४ ३। ४१। सुघ्नेसम्भवतिस्रौघ्नः॥ कोशाड्ढञ्। ४। ३। ४२। कौशेयंवस्त्रं॥ काला त्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेषु। ४। ३। ४३। हेमन्तेसाधुः। हैमन्तःप्राकारः। वसन्तेपुष्प्यन्तिवासन्त्यःकुन्दलताः। श र दिपच्यन्तेशारदाःशालयः॥ उप्ते च। ४। ३। ४४। हेमन्तेउप्यन्तेहैमन्तायवाः॥ आश्वयुज्यावुञ्। ४। ३। ४५। ठञोपवादः। आश्वयुज्यामुप्ताआश्वयुजकामाषाः॥ ग्रीष्मवसन्तादन्यतरस्याम्। ४। ३। ४६। पक्षेऋत्वण्। ग्रैष्मकं। ग्रैष्मं। वासन्तकं। वासन्तं॥ देयमृणे। ४। ३। ४७। कालादित्येव। मासेदेयमृणंमासिकं॥ कलाप्यश्वत्थयवबुसाद्वुन्। ४। ३। ४८। यस्मिन्कालेमयूराःकलापिनोभवन्तिसउपचारात्कलापीतत्रदेयमृणंकलापकं। अश्वत्थस्यफलमश्वत्थस्त द्युक्तःकालोऽश्वत्थः। यस्मिन्कालेऽश्वत्थाःफलन्तितत्रदेयमश्वत्थकं। यस्मिन्यवबुसमुत्पद्यतेतत्रदेयंयवबुसकं॥ ग्रीष्मावरसमाद्वुञ्। ४।३।४९। ग्रीष्मेदेयमृणं ग्रैष्मकं। आवरसमकं॥ संवत्सराग्रहायणीभ्याठञ्च। ४।३।५०। चाद्वुञ्।

सांवत्सरिकं । सांवत्सरकं । आग्रहायणिकं । आग्रहायणकं ॥ व्याहरतिमृगः । ४ । ३ । ५१ । कालवाचिनःसप्तम्यन्ता च्छद्यायनद्व्यर्थे ठञादयःस्युः । योव्याहरतिसमृगश्चेत् । निशायांव्याहरतिनैशोमृगः । नैशिकः ॥ तदस्यसोढम् । ४ । ३ । ५२ । कालादित्येव । निशासहचरितमध्ययनन्निशातत्सोढमस्यनैशिकः । नैशः ॥ तत्रभवः । ४ । ३ । ५३ । स्रुघ्नेभवः स्रौघ्नः । राष्ट्रियः ॥ दिगादिभ्योयत् । ४ । ३ । ५४ । दिश्यम् । वर्ग्यं ॥ शरीरावयवाच्च । ४ । ३ । ५५ । दन्त्यं । कर्ण्यं ॥ प्राचान्नगरान्ते । ७ । ३ । २४ । प्राचान्देशेनगरान्तगेपूर्वपदस्योत्तरपदस्याऽचामादेरचोवृद्धिःञ्णितिणितिकितिच । सुह्मनगरेभवःसौह्मनागरः । पौर्वनागरः । प्राचाङ्किं । मनगरमुदक्षुतत्रभवः । मानगरः ॥ जङ्गलधेनुवलजान्तस्यविभाषितमुत्तरम् । ७ । ३ । २५ । जङ्गलाद्यन्तस्याङ्गस्यपूर्वपदस्याचामादेरचोवृद्धिरुत्तरपदस्यवाञ्णितिणितिकितिच । कुरुजङ्गलेभवंकौरुजङ्गलं । कौरुजाङ्गलं । वैश्वधेनवं । वैश्वधैनवं । सौवर्णवलजं । सौवर्णवालजं ॥ दृतिकुक्षिकलशिवस्त्यस्त्यहेर्ढञ् । ४ । ३ । ५६ । दार्तेयंकौक्षेयंकलशिर्घटःतत्रभवंकालशेयं ॥ ग्रीवाभ्योऽण्च । ४ । ३ । ५७ । चात्ढञ् । ग्रैवेयं । ग्रैवं ॥ गम्भीराञ्ञ्यः । ४ । ३ । ५८ । गम्भीरेभवंगाम्भीर्यं ॥ अव्ययीभावाच्च । ४ । ३ । ५९ । परिमुखम्भवंपारिमुख्यं । परिमुखादिभ्यएवेष्यतेनेह । औपकूलः ॥ अन्तःपूर्वपदाट्ठञ् । ४ । ३ । ६० । अव्ययीभावादित्येव । वेश्मनिअन्तः । अन्तर्वेश्मं । तत्रभवंआन्तर्वेश्मिकम् । आन्तर्गणिकं । अध्यात्मादेष्ठञिष्यते ॥*॥ अध्यात्मेभवमाध्यात्मिकं ॥ अनुशतिकादीनाञ्च । ७ । ३ । २० । एषामुभयपदवृद्धिस्स्यात् । ञ्णितिणितिकितिच । आधिदैविकम् । आधिभौतिकं । ऐहलौकिकं । पारलौकिकं । अध्यात्मादिराकृतिगणः ॥ देविकाशिंशपादित्यवाड्दीर्घसत्रश्रेयसामात् । ७ । ३ । १ । एषांपञ्चानांवृद्धिप्राप्तावादेरचआत् ञ्णितिणितिकितिच । दाविकं । देविकाकूलेभवादाविकाकूलाःशालयः । शिंशपायाविकारःशांशपश्चमसः । पलाशादिभ्योवेत्यञ् । दित्यौहइदंदात्यौहं । दीर्घसत्रेभवंदार्घसत्रं । श्रेयसिभवंश्रायसं ॥ ग्रामात्पर्य्यनुपूर्वात् । ४ ।

३।१६१। ठञ्स्यात्। अव्ययीभावादित्येव। पारिग्रामिकः। आनुग्रामिकः॥ जिह्वामूलाऽङ्गुलेश्छः।४।३।६२। जिह्वामूलीयं। अङ्गुलीयं॥ वर्गान्ताच्च।४।३।६३। कवर्गीयं॥ अशब्देयत्खावन्यतरस्याम्।४।३।६४। पक्षेपूर्व्वेणछः। मद्वर्ग्यः। मद्वर्गीणः। मद्वर्गीयः। अशब्देकिं। कवर्गीयोवर्णः॥ कर्णललाटात्कनलंकारे।४।३।६५। कर्णिका। ललाटिका॥ तस्यव्याख्यानइतिचव्याख्यातव्यनाम्नः।४।३।६६। सुपांव्याख्यानःसौपोग्रन्थः। तैङः। कार्त्तः। सुप्सुभवंसौपं॥ बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठञ्।४।३।६७। षत्वणत्वयोर्विधायकंशास्त्रंषत्वणत्वं। तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवाषात्वणत्विकः॥ क्रतुयज्ञेभ्यश्च।४।३।६८। सोमसाध्येषुयागेष्वेतौप्रसिद्धौतत्रान्यतरोपादानेनसिद्धेउभयोरुपादानसामर्थ्यादसोमका अपीहगृह्यन्ते। अग्निष्टोमस्यव्याख्यानस्तत्रभवआग्निष्टोमिकः। वाजपेयिकः। पाकयज्ञिकः। नावयज्ञिकः। बह्वचनंस्वरूपविधिनिरासार्थं। अनन्तोदात्तार्थआरम्भः॥ अध्यायेष्वेवर्षेः।४।३।६९। ऋषिशब्देभ्योलक्षणयाव्याख्येयग्रन्थवृत्तिभ्योभवेव्याख्यानेचाध्यायेठञ्स्यात्। वसिष्ठेनदृष्टोमन्त्रोवासिष्ठस्तस्यव्याख्यानस्तत्रभावोवावासिष्ठिकोऽध्यायः। अध्यायेषुकिं। वासिष्ठीऋक्॥ पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन्।४।३।७०। पुरोडाशसहचरितमन्त्रःपुरोडाशः। रूपवपौरोडाशःतनष्ठन्। पौरोडाशिकः॥ छन्दसोयदणौ।४।३।७१। छन्दस्यःछान्दसः॥ द्व्यजृद्ब्राह्मणर्क्प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक्।४।३।७२। द्व्यचः। ऐष्टिकः। पाशुकः। ऋदन्। चातुर्होतृकः। ब्राह्मणिकः। आर्चिकः। इत्यादि॥ अणृगयनादिभ्यः।४।३।७३। ठञादेरपवादः। आर्गयनः। औपनिषदः। वैयाकरणः॥ ततआगतः।४।३।७४। स्रुघ्नादागतःस्रौघ्नः॥ ठगायस्थानेभ्यः।४।३।७५। शुल्कशालायाआगतःशौल्कशालिकः॥ शुण्डिकादिभ्योऽण्।४।३।७६। आयस्थानेठक्छादीनाञ्चापवादः। शुण्डिकादागतःशौण्डिकः। कार्कणः। तैर्थः॥ विद्यायोनिसम्बन्धेभ्योवुञ्।४।३।७७। औपाध्यायकः। पैतामहकः॥ ऋतष्ठञ्।४।३।७८। वुञोपवा

दः। हौतृकं। भ्रातृकं॥ पितुर्यच्च। ४। ३। ७९। चाद्ठञ्। रीङृतः। यस्येतिलोपः। पित्र्यं। पैतृकं॥ गोत्रादङ्कव
त्। ४। ३। ८०। विदेभ्य आगतं वैदं। गार्ग्यं। दाक्षं। औपगवकं॥ नञः शुचीश्वरक्षेत्रज्ञकुशलनिपुणानाम्। ७।
३। ३०। नञः परेषां शुच्यादिपञ्चानामादेरचो वृद्धिः पूर्वपदस्य तु वा ञिदादौ परे। आशौचं। अशौचं। आनैश्वर्यं। अ
नैश्वर्यं। आक्षैत्रज्ञं। अक्षैत्रज्ञं। आकौशलं। अकौशलं। आनैपुणं। अनैपुणं॥ हेतुमनुष्येभ्योऽन्यतरस्यां रूप्यः। ४
। ३। ८१। समादागतं समरूप्यं। विषमरूप्यं। पक्षे गहादित्वाच्छः। समीयं। विषमीयं। देवदत्तरूप्यं। दैवदत्तं
॥ मयट् च। ४। ३। ८२। सममयं। विषममयं। देवदत्तमयं॥ प्रभवति। ४। ३। ८३। ततइत्येव। हिमव
तः प्रभवति हैमवती गङ्गा॥ विदूराञ्ञ्यः। ४। ३। ८४। विदूरात्प्रभवति वैदूर्यो मणिः॥ तद्गच्छति पथिदूतयोः। ४।
३। ८५। स्रुघ्नं गच्छति स्रौघ्नः। पन्था दूतो वा॥ अभिनिष्क्रामति द्वारम्। ४। ३। ८६। तदित्येव। स्रुघ्नमभिनिष्क्रा
मति स्रौघ्नं। कान्यकुब्जद्वारं॥ अधिकृत्य कृते ग्रन्थे। ४। ३। ८७। तदित्येव। शारीरकमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शारीरकी
यः। शारीरकं भाष्यमिति त्वभेदोपचारात्॥ शिशुक्रन्दयमसभद्वन्द्वेन्द्रजननादिभ्यश्छः। ४। ३। ८८। शिशूनां क्र
न्दनं शिशुक्रन्दः तमधिकृत्य कृतो ग्रन्थः शिशुक्रन्दीयः। यमस्य सभा यमसभं। क्लीबत्वं निपातनात्। यमसभीयः। किरातार्
जुनीयं। इन्द्रजननादिराकृतिगणः। इन्द्रजननीयं। विरुद्धभोजनीयं॥ सोऽस्य निवासः। ४। ३। ८९। स्रुघ्नो नि
वासोऽस्य स्रौघ्नः॥ अभिजनश्च। ४। ३। ९०। स्रुघ्नोऽभिजनोऽस्य स्रौघ्नः। यत्र स्वयं वसति स निवासः। यत्र पूर्वैरुषितं सोऽ
भिजन इति विवेकः॥ आयुधजीविभ्यश्छः पर्वते। ४। ३। ९१। पर्वतवाचिनः प्रथमान्तादभिजनशब्दादस्येत्यर्थे छः स्या
त्। हृद्गोलः पर्वतोऽभिजनो येषामायुधजीविनान्ते हृद्गोलीयाः। आयुधेति किम्। ऋक्षोदः पर्वतोऽभिजनो येषान्ते आर्क्षोदाः
द्विजाः॥ शण्डिकादिभ्यो ञ्यः। ४। ३। ९२। शण्डिकोऽभिजनोऽस्य शाण्डिक्यः॥ सिन्धुतक्षशिलादिभ्योऽणञौ। ४। ३

। ९३ । सिंध्वादिभ्योऽण्तक्षशिलादिभ्योऽञ्स्यादुक्तेर्थे । सैन्धवः । तक्षशिलानगरी । अभिजनोऽस्यताक्षशिलः ॥ तूदी
शलातुरवर्म्मतीकूचवाराड्ढक्छण्ढञ्यकः । ४ । ३ । ९४ । तूदीअभिजनोऽस्यतौदेयः । शालातुरीयः । वार्म्मतेयः । कौच
वार्य्यः ॥ भक्तिः । ४ । ३ । ९५ । सोस्येत्यनुवर्त्तते । भज्यतेसेव्यतेइतिभक्तिः । स्रुघ्नोभक्तिरस्यस्रौघ्नः ॥ अचित्ताद्देशका
लाट्ठक् । ४ । ३ । ९६ । अपूपाभक्तिरस्यआपूपिकः । पायसिकः । अचित्तात्किं । दैवदत्तः । अदेशात्किं । स्रौघ्नः । अ
कालात्किं । ग्रैष्मः ॥ महाराजाट्ठञ् । ४ । ३ । ९७ । माहाराजिकः ॥ वासुदेवार्ज्जुनाभ्यांवुन् । ४ । ३ । ९८ । वासुदे
वकः । आर्ज्जुनकः ॥ गोत्रक्षत्रियाख्येभ्योबहुलंवुञ् । ४ । ३ । ९९ । अणोपवादः । परत्वाद्वृद्धाच्छम्बाधते । ग्लुच
कायनिर्भक्तिरस्यग्लौचुकायनकः । नाकुलकः । बहुलग्रहणान्नेह । पाणिनोभक्तिरस्यपाणिनीयः ॥ जनपदिनाञ्जनप
दवत्सर्वञ्जनपदेनसमानशब्दानाम्बहुवचने । ४ । ३ । १०० । जनपदस्वामिवाचिनाम्बहुवचनेजनपदवाचिनांसमा
नश्रुतीनाञ्जनपदवत्सर्वंस्यात्प्रत्ययःप्रकृतिश्च । जनपदतदवध्योश्चेतिप्रकरणेयेप्रत्ययाउक्तास्तेऽत्रातिदिश्यन्ते । अङ्ग
जनपदोभक्तिरस्याङ्गकः । अङ्गाः । क्षत्रियाभक्तिरस्याङ्गकः । जनपदिनांकिं । पञ्चालाब्राह्मणाभक्तिरस्यपाञ्चालाः । ज
नपदेनेतिकिं । पौरवोराजाभक्तिरस्यपौरवीयः ॥ तेनप्रोक्तम् । ४ । ३ । १०१ । पाणिनिनाप्रोक्तम्पाणिनीयं ॥ तित्तिरि
वरतन्तुखण्डिकोखाच्छण् । ४ । ३ । १०२ । छन्दोब्राह्मणानीतितद्विषयता । तित्तिरिणाप्रोक्तमधीयतेतैत्तिरीयाः ॥ का
श्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यांणिनिः । ४ । ३ । १०३ । काश्यपेनप्रोक्तमधीयतेकाश्यपिनः ॥ कलापिवैशम्पायनान्तेवासिभ्य
श्च । ४ । ३ । १०४ । कलाप्यन्तेवासिभ्यः । हरिद्रुणाप्रोक्तमधीयतेहारिद्रविणः । वैशम्पायनान्तेवासिभ्यः । आलम्बि
नः ॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पेषु । ४ । ३ । १०५ । तृतीयान्तात्प्रोक्तार्थेणिनिस्स्यात् । यत्प्रोक्तम्पुराणप्रोक्ताश्चेद्ब्राह्मण
कल्पास्तेभवन्ति । पुराणेनचिरन्तनेनमुनिनाप्रोक्ताः । भल्लुः । भाल्लविनः । शाट्यायनः । शाट्यायनिनः । कल्पेपिङ्गेनप्रोक्तः

पैङ्गीकल्पः। पुराणेतिकिं। याज्ञवल्क्यानिब्राह्मणानि। आश्मरथःकल्पः। अणि। आपत्यस्येतियलोपः॥ कठचरकाल्लु
क्।४।३।१०७। आभ्याम्प्रोक्तप्रत्ययस्यलुक्स्यात्। कठेनप्रोक्तमधीयतेकठाः। चरकाः॥ कलापिनोऽण्।४।३
।१०८। कलापिनाप्रोक्तमधीयतेकालापाः। नान्तस्यटिलोपे। सब्रह्मचारिपीठसर्प्पिकलापिकौथुमितैतिलिजाजलिलाङ्ग
लिशिलालिशिखण्डिसूकरसद्मसुपर्वणामुपसंख्यानाट्टिलोपः॥ छगलिनोढिनुक्।४।३।१०९। छगलिनाप्रोक्त
मधीयतेछागलेयिनः॥ पाराशर्य्यशिलालिभ्याम्भिक्षुनटसूत्रयोः।४।३।११०। पाराशर्य्येणप्रोक्तम्भिक्षुसूत्रम
धीयतेपाराशरिणोभिक्षवः। शैलालिनोनटाः॥ कर्म्मन्दकृशाश्वादिनिः।४।३।१११। भिक्षुनटसूत्रयोरित्येव। क
र्म्मन्देनप्रोक्तमधीयतेकर्म्मन्दिनोभिक्षवः। कृशाश्विनोनटाः॥ तेनैकदिक्।४।३।११२। सुदाम्नाअद्रिणाएकदि
क्। सौदामनी॥ तसिश्च।४।३।११३। स्वरादिपाठादव्ययत्वं। पीलुमूलेनएकदिक्पीलुमूलतः॥ उरसोयच्च।४
।३।११४। चात्तसिः। अणोपवादः। उरसाएकदिक्उरस्यः। उरस्तः॥ उपज्ञाते।४।३।११५। तेनेत्येव। पा
णिनिनाउपज्ञातम्पाणिनीयम्॥ कृतेग्रन्थे।४।३।११६। वररुचिनाकृतोवाररुचोग्रन्थः॥ संज्ञायाम्।४।३।
११७। तेनेत्येव। अयम्प्रार्थमिदं। मक्षिकाभिःकृतंमाक्षिकंमधु॥ कुलालादिभ्योवुञ्।४।३।११८। तेनकृतेसंज्ञा
यां। कुलालेनकृतंकौलालकं। वारुडकं॥ क्षुद्राभ्रमरवटरपादपादञ्।४।३।११९। तेनकृतेसंज्ञायां। क्षुद्रा
भिःकृतंक्षौद्रं। भ्रामरं। वाटरं। पादपं॥ तस्येदम्।४।३।१२०। उपगोरिदंऔपगवं। वहेस्तुरणिट्च॥ *॥
सम्वोढुःस्वं। साम्वहित्रं॥ अग्नीधःशरणेरणभञ्च॥*॥ अग्निमिन्धेअग्नीत्। तस्यस्थानमाग्नीध्रं। तत्स्थानात्सोपिआग्नीध्रः॥ स
मिधामाधानेषेण्यण्॥*॥ सामिधेन्योमन्त्रः। सामिधेनीऋक्॥ रथाद्यत्।४।३।१२१। रथ्यञ्चक्रं॥ पत्रपूर्वादञ्
।४।३।१२२। पत्रंवाहनं। अश्वरथस्येदं। आश्वरथं॥ पत्राध्वर्य्युपरिषदश्च।४।३।१२३। अञ्। पत्राद्वाह्ये॥*॥

अश्वस्येदमश्वहनीयमास्यं । आध्वर्य्यवं । पारिषदं ॥ हलसीराट्ठक् । ४ । ३ । १२४ । हालिकं । सैरिकं ॥ द्वन्द्वाद्वुन्वैर
मैथुनिकयोः । ४ । ३ । १२५ । काकोलूकिका । कुत्सकुशिकिका । द्वन्द्वेदेवाऽसुरादिभ्यःप्रतिषेधः ॥ * ॥ दैवाऽसुरं ॥
गोत्रचरणाद्वुञ् । ४ । ३ । १२६ । औपगवकं । चरणाद्धर्म्माम्नाययोरितिवक्तव्यं ॥ * ॥ काठकं ॥ सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्य
ञिञामण् । ४ । ३ । १२७ । घोषग्रहणमपिकर्त्तव्यं ॥ * ॥ अञ् । वैदःसङ्घोऽङ्कोघोषोवा । वैदंलक्षणं । यञ् । गार्गः ।
गार्गं । इञ् । दाक्षः । दाक्षं । परम्परासम्बन्धोऽङ्कः । साक्षात्तुलक्षणं ॥ शाकलाद्वा । ४ । ३ । १२८ । अणोक्तेर्थेपक्षेचरण
त्वाद्वुञ् । शाकलेनप्रोक्तमधीयतेशाकलास्तेषांसङ्घोऽङ्कोघोषोवा । शाकलः । शाकलकः । लक्षणेक्लीवता ॥ छन्दोगौक्थिक
याज्ञिकबह्वृचनटाञ्ञ्यः । ४ । ३ । १२९ । छन्दोगानान्धर्म्मआम्नायोवाछान्दोग्यं । औक्थिक्यं । याज्ञिक्यं । बाह्वृच्यं । ना
ट्यं । चरणाद्धर्म्माम्नाययोरित्युक्तं । तत्साहचर्य्यान्नटशब्दादपितयोरेव ॥ नदण्डमाणवान्तेवासिषु । ४ । ३ । १३० । द
ण्डप्रधानामाणवादण्डमाणवास्तेषुशिष्येषुचवुञ्नस्यात् । दाक्षादण्डमाणवाः । शिष्यावा ॥ रैवतिकादिभ्यश्छः । ४
। ३ । १३१ । तस्येदमित्यर्थेवुञोपवादः । रैवतिकः । वैजवापीयः । कौपिञ्जलहास्तिपदादण्वाच्यः ॥ * ॥ कुपिञ्जल
स्यापत्यंइहैवनिपातनादण् । तदन्तात्पुनरण् । कौपिञ्जलः । गोत्रवुञोपवादः । हस्तिपदस्यापत्यंहास्तिपदस्तस्यायंहा
स्तिपादः ॥ आथर्व्वणिकस्येकलोपश्च । ४ । ३ । १३३ । अण्स्यात् । आथर्वणिकस्यायमाथर्वणोधर्म्मआम्नायोवाचरणा
द्वुञोपवादः ॥ * ॥ समाप्ताःशैषिकाः ॥ * ॥ तस्यविकारः । ४ । ३ । १३४ । अश्मनोविकारेटिलोपोवक्तव्यः ॥ * ॥ अ
श्मनोविकारः । आश्मः । भास्मनः । मार्त्तिकः ॥ अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यः । ४ । ३ । १३५ । चाद्विकारे । मयूरस्या
वयवोविकारोवामायूरः । मौर्वङ्काण्डम्भस्मवापैप्पलं ॥ बिल्वादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १३६ । बैल्वः ॥ कोपधाच्च । ४ । ३ ।
१३७ । अण् । अञोपवादः । तर्कु । तार्कवं । तैन्तिडीकं ॥ त्रपुजतुनोःषुक् । ४ । ३ । १३८ । आभ्यामण्स्याद्विकारे

एतयोः पुगागमश्च । आपुषं । जातुषं ॥ ओरञ् । ४ । ३ । १३९ । दैवदारवं । भाद्रदारवं ॥ अनुदात्तादेश्च । ४ । ३ । १४० । दाधित्थं । कापित्थं ॥ पलाशादिभ्यो वा । ४ । ३ । १४१ । पालाशं । कारीरं ॥ शम्याः ट्लञ् । ४ । ३ । १४२ । शामीलं भस्म । टित्वात् ङीप् । शामीली स्रुक् ॥ मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः । ४ । ३ । १४३ । प्रकृतिमात्रान्मयड्वा स्याद्विकारावयवयोः । अश्ममयं । आश्मनं । अभक्ष्येत्यादि किम् । मौद्गः सूपः । कार्पासमाच्छादनं ॥ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः । ४ । ३ । १४४ । आम्रमयम् । शरमयम् ॥ एकाचो नित्यम् । त्वङ्मयम् । वाङ्मयम् । कथन्तर्हि । आप्यमन्मयमिति । तस्येदमित्यणन्तात्स्वार्थे ष्यञ् ॥ गोश्च पुरीषे । ४ । ३ । १४५ । गोः पुरीषं । गोमयं ॥ पिष्टाच्च । ४ । ३ । १४६ । मयट् स्याद्विकारे पिष्टमयं भस्म । कथं पैष्टी सुरेति सामान्यविवक्षायां तस्येदमित्यण् ॥ संज्ञायां कन् । ४ । ३ । १४७ । पिष्टादित्येव । पिष्टस्य विकारविशेषः । पिष्टकः । पूपोऽपूपः पिष्टकः स्यात् ॥ व्रीहेः पुरोडाशे । ४ । ३ । १४८ । मयट् स्यात् । बिल्वाद्यणोऽपवादः । व्रीहिमयः पुरोडाशः । व्रैहमन्यत् ॥ असंज्ञायां तिलयवाभ्याम् । ४ । ३ । १३९ । तिलमयं । यवमयं । संज्ञायान्तु तैलम् । यावकः ॥ तालादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १५२ । अञ् मयटो रपवादः । तालाद्धनुषि । तालं धनुः । अन्यत्तालमयं । ऐन्द्रायुधं ॥ जातरूपेभ्यः परिमाणे । ४ । ३ । १५३ । अण् । बहुवचनात्पर्यायग्रहणं । हाटकः । तापनीयः । सौवर्णो वा निष्कः । परिमाणे किं । हाटकमयी यष्टिः ॥ प्राणिरजतादिभ्योऽञ् । ४ । ३ । १५४ । शौकं । बाकं । राजतं ॥ ञितश्च तत्प्रत्ययात् । ४ । ३ । १५५ । ञित्यो विकारावयवप्रत्ययस्तदन्तादञ् स्यात्तयोरेवार्थयोः । मयटोऽपवादः । शामीलस्य शामीलं । दाधित्थस्य दाधित्थं । कापित्थम् । ञितः किं । बैल्वमयं ॥ क्रीतवत्परिमाणात् । ४ । ३ । १५६ । प्राग्वतेष्ठञित्यारभ्य क्रीतार्थे ये प्रत्यया येनोपाधिना परिमाणाद्विहितास्ते तथैव विकारे ति दिश्यन्ते । अणादीनामपवादः । निष्केण क्रीतं नैष्किकं । एवं निष्कस्य विकारोऽपि नैष्किकः । शतस्य विकारः श

षैः । शूतिकः ॥ उष्ट्राद्वुञ् । ४ । ३ । १५७ । प्राग्ण्योपवादः । औष्ट्रकः ॥ उमोर्णयोर्वा । ४ । ३ । १५८ । औमं । औमकं । और्णं । और्णकं । वुञभावेयथाक्रममणञौ ॥ एण्याढञ् । ४ । ३ । १५९ । ऐणेयं । एणस्यतुऐणं । गोपयसोर्यत् । गव्यं । पयस्यं ॥ द्रोश्च । ४ । ३ । १६१ । द्रुर्वृक्षस्तस्यविकारोऽवयवोवाद्रव्यम् ॥ मानेवयः । ४ । ३ । १६२ । द्रोरित्येव । द्रुवयं । यैतवंद्रुवयंपात्रमितिमानार्थकंत्वयं ॥ फलेलुक् । ४ । ३ । १६३ । विकारावयवप्रत्ययस्य लुक्स्यात्फले । आमलक्याःफलं । आमलकं ॥ प्लक्षादिभ्योऽण् । ४ । ३ । १६४ । विधानसामर्थ्यान्नलुक् । प्लाक्षं ॥ न्यग्रोधस्यचकेवलस्य । ७ । ३ । ५ । अस्यनवृद्धिरैजागमश्च । नैयग्रोधं ॥ जंब्वावा । ४ । ३ । १६५ । जम्बूशब्दात्फलेऽण्वास्यात् । जाम्बवं । पक्षेओरञ् । तस्यलुक् । जम्बु ॥ लुप्च । ४ । ३ । १६६ । जंब्वाःफलप्रत्ययस्यलुप्वास्यात् । लुपियुक्तवत् । जंब्वाःफलञ्जम्बूः । फलपाकशुषामुपसंख्यानं ॥ * ॥ व्रीहयः । मुद्गाः । पुष्पमूलेषुबहुलम् ॥ * ॥ मल्लिकायाःपुष्पंमल्लिका । जात्याःपुष्पञ्जाती । विदार्य्यामूलम्विदारी । बहुलग्रहणान्नेह । पाटलानिपुष्पाणि । साल्वानि मूलानि । बाहुलकात्क्वचिल्लुक् । अशोकं । करवीरं ॥ हरीतक्यादिभ्यश्च । ४ । ३ । १६७ । एभ्यःफलप्रत्ययस्यलुप्स्यात् । हरीतक्यादीनांलिङ्गमेवप्रकृतिवत् । हरीतक्याःफलानिहारीतक्यः ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञञौलुक्च । ४ । ३ । १६८ । कंसीयपरशव्यशब्दाभ्यांयञञौस्तःछयतोश्चलुक् । कंसायहितंकंसीयं । तस्यविकारःकांस्यम् । परशवेहितम्परशव्यं । तस्यविकारःपारशवः ॥ * ॥ प्राग्दीव्यतीयाःसमाप्ताः ॥*॥ प्राग्वहतेष्ठक् । ४ । ४ । १ । तद्वहतीत्यतःप्राक्ठगधिक्रियते । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसंख्यानम् ॥*॥ माशब्दःकारीइतियआहसमाशब्दिकः ॥ स्वागतादीनाञ्च । ७ । ३ । ७ । ऐच्नस्यात् । स्वागतमित्याहस्वागतिकः । स्वाध्वरिकः । स्वङ्गस्याऽपत्यंस्वाङ्गिः । व्यङ्गस्याऽपत्यंव्याङ्गिः । व्यडस्यापत्यंव्याडिः । व्यवहारेणचरतिव्यावहारिकः । स्वपतौसाधुःस्वापतेयं । आहौप्रभूतादिभ्यः ॥ * ॥ प्रभूतमाहप्राभूति

कः। पार्य्याम्निकः। पृच्छतौसुस्नातादिभ्यः ॥ * ॥ सुस्नातम्पृच्छतिसौस्नातिकः। सौखशायिनिकः। अनुशतिकादि। ग
च्छतौपरदारादिभ्यः ॥ * ॥ पारदारिकः। गौरुतल्पिकः ॥ तेनदीव्यतिखनतिजयतिजितम्। ४। ४। २। अक्षैर्दी
व्यतिआक्षिकः। अभ्र्याखनतिआभ्रिकः। अक्षैर्ज्जयति। आक्षिकः। अक्षैर्ज्जितमाक्षिकं॥ संस्कृतम्। ४। ४। ३। दध्ना
संस्कृतंदाधिकं। मारिचिकं॥ कुलत्थकोपधादण्। ४। ४। ४। ठकोपवादः। कुलत्थैःसंस्कृतंकौलत्थं। तैन्तिडीकं॥ त
रति। ४। ४। ५। उडुपेनतरति। औडुपिकः॥ गोपुच्छाट्ठञ्। ४। ४। ६। गौपुच्छिकः॥ नौद्व्यचष्ठन्। ४। ४।
७। नाविकः। घटिकः। बाहुभ्यान्तरतिबाहुकास्त्री॥ चरति। ४।४।८। तृतीयान्ताद्गच्छतिभक्षयतीत्यर्थयोष्ठक्स्या
त्। हस्तिनाचरतिहास्तिकः। शाकटिकः। दध्नाभक्षयतिदाधिकः॥ आकर्षात्ष्ठल्। ४। ४। ९। आकर्षोनिकषोपलः।
आकषादितिपाठान्तरं। तेनचरतिआकर्षिकः। षित्वात्ङीष्। आकर्षिकी॥ पर्प्पादिभ्यःष्ठन्। ४। ४। १०। पर्प्पेणचरतिप
र्प्पिकः। पर्प्पिकी। येनपीठेनपङ्गवश्चरन्तिसपर्प्पः। अश्विकः। रथिकः॥ श्वगणाट्ठञ्च। ४। ४। ११। चात्ष्ठन्॥
श्वादेरिञि। ७। ३। ८। सेच्न। अभस्त्रस्यापत्यंआभस्त्रिः। आर्दंष्ट्रिः। तदादिविधौचेदमेवज्ञापकं। इकारा
दाविति वाच्यं॥ * ॥ श्वगणेनचरति। श्वागणिकः। श्वागणिकी। श्वगणिकः। श्वगणिकी॥ पदान्तस्याऽन्यतरस्या
म्। ७। ३। ९। श्वादेरङ्गस्यपदशब्दान्तस्यैज्वा। श्वापदस्येदंश्वापदं। शौवापदं॥ वेतनादिभ्योजीवति। ४। ४।
१२। वेतनेनजीवतिवैतनिकः। धानुष्कः॥ वस्नक्रयविक्रयाट्ठन्। ४। ४। १३। वस्नेनमूल्येनजीवतिवस्निकः। क्रय
[illegible]ग्रहणंसंघातविगृहीतार्थं। क्रयविक्रयिकः। क्रयिकः। विक्रयिकः॥ आयुधाच्छच। ४। ४। १४। चाट्ठन्। आयु
[illegible]वति। आयुधीयः। आयुधिकः॥ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः। ४। ४। १५। उत्संगेनहरत्यौत्सङ्गिकः॥ भस्त्रादिभ्यष्ठन्
। [illegible] ४। १६। भस्त्रयाहरतिभस्त्रिकः। षित्वान्ङीष्। भस्त्रिकी॥ विभाषाविवधात्। ४। ४। १७। विवधेनहरतिवि

वधिकः। पक्षेठक्। वैवधिकः। एकदेशविकृतस्याऽनन्यत्वात्। वीवधादपिष्ठन्॥ * ॥ वीवधिकः। वीवधिकी। विवधवी
वधशब्दौउभयतोवद्धशिक्येस्कन्धवाह्येकाष्ठेवर्त्तेते॥ अण्कुटिलिकायाः। ४। ४। १८। कुटिलिकाव्याधानाङ्गतिविशेषः
कर्मारोपकरणभूतंलोहञ्च। कुटिलयाहरतिमृगान् अङ्गारान्वा। कौटिलिकोव्याधःकर्मारश्च॥ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादि
भ्यः। ४। ४। १९। अक्षद्यूतेननिर्वृत्तं। आक्षद्यूतिकंवैरं॥ त्रेर्मम्नित्यम्। ४। ४। २०। त्रिप्रत्ययान्तप्रकृतिकात्तृतीया
न्तान्निर्वृत्तेर्थेमप्स्यान्नित्यं। कृत्यानिर्वृत्तंकृत्रिमं। पक्त्रिमं। भावप्रत्ययान्तादिमपवक्तव्यः॥*॥ पाकेननिर्वृत्तम्पाकिमं। त्याः
गिमं॥ अपमित्ययाचिताभ्यांकक्नौ। ४। ४। २१। अपमित्येतिल्यबन्तम्। अपमित्यनिर्वृत्तंआपमित्यकम्। याचितेन
निर्वृत्तंयाचितकं॥ संसृष्टे। ४। ४। २२। दध्नासंसृष्टन्दाधिकं॥ चूर्णादिनिः। ४। ४। २३। चूर्णैस्संसृष्टाः। चू
र्णिनोऽपूपाः॥ लवणाल्लुक्। ४। ४। २४। लवणेनसंसृष्टोलवणःसूपः। लवणंशाकं॥ मुद्गादण्। ४। ४। २५
। मौद्गश्चौदनः॥ व्यंजनैरुपसिक्ते। ४। ४। २६। ठक्। दध्नाउपसिक्तन्दाधिकं॥ ओजस्सहोऽम्भसावर्त्तते। ४। ४
। २७। ओजसावर्त्ततेऔजसिकश्शूरः। साहसिकश्चौरः। आम्भसिकोमत्स्यः॥ तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलम्। ४। ४। २८
। द्वितीयान्तादस्माद्वर्त्ततइत्यस्मिन्नर्थेठक्स्यात्। क्रियाविशेषणत्वाद्द्वितीया। प्रतीपम्वर्त्ततेप्रातीपिकः। आन्वीपिकः। प्रा
तिलोमिकः। आनुलोमिकः। प्रातिकूलिकः॥ परिमुखञ्च। ४। ४। २९। परिमुखम्वर्त्तते। पारिमुखिकः। चात्पारिपार्श्वि
कः॥ प्रयच्छतिगर्ह्यम्। ४। ४। ३०। द्विगुणार्थन्द्विगुणंतत्प्रयच्छतिद्वैगुणिकः। त्रैगुणिकः। वृद्धेर्वृधुषिभावोवक्त
व्यः॥ * ॥ वार्द्धुषिकः॥ कुसीददशैकादशात्ष्ठन्ष्ठचौ। ४। ४। ३१। गर्ह्यार्थाभ्यामाभ्यामेताभ्यांप्रयच्छतीत्यर्थे। कु
सीदम्वृद्धिस्तदर्थंद्रव्यंकुसीदन्तत्प्रयच्छतीतिकुसीदिकः। कुसीदिकी। एकादशार्थत्वादेकादशतेचतेवस्तुतोदशचेति
विग्रहेऽकारःसमासान्तइहैवबहुव्रीहौनिपात्यते। दशैकादशिकः। दशैकादशिकी। दशैकादशान्प्रयच्छतिइत्युत्तमर्णग्र

वेहापितञ्चितार्थः ॥ उञ्छति । ४ । ४ । ३२ । बदराण्युञ्छतिबादरिकः ॥ रक्षति । ४ । ४ । ३३ । समाजंरक्षतिसामाजिकः ॥ शब्ददर्दुरङ्करोति । ४ । ४ । ३४ । शब्दङ्करोतिशाब्दिकः । दार्दुरिकः ॥ पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति । ४ । ४ । ३५ । स्वरूपस्यपर्य्यायाणाम्बिशेषाणाञ्चग्रहणं मत्स्यपर्य्यायेषुमीनस्यैव । पक्षिणोहन्तिपाक्षिकः । शाकुनिकः । मायूरिकः । मात्स्यिकः । मैनिकः । शाकुलिकः । मार्गिकः । हारिणिकः । सारङ्गिकः ॥ परिपन्थञ्चतिष्ठति । ४ । ४ । ३६ । अस्माद्द्वितीयान्तात्तिष्ठतिहन्तिचेत्यर्थेठक्स्यात् । पन्थानम्बर्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठतिपारिपन्थिकश्चौरः । परिपन्थंहन्तिपारिपन्थिकः ॥ माथोत्तरपदपदव्यनुपदन्धावति । ४ । ४ । ३७ । दण्डाकारोमाथःमन्थाः । दण्डमाथः । दण्डमाथन्धावति दाण्डमाथिकः । पादविकः । आनुपदिकः ॥ आक्रन्दाट्ठञ्च । ४ । ४ । ३८ । अस्माट्ठञ्स्यात् चाट्ठक्धावतीत्यर्थे । आक्रंदंदुःखिनांरोदनस्थानन्धावति । आक्रन्दिकः ॥ पदोत्तरपदङ्गृह्णाति । ४ । ४ । ३९ । पौर्वपदिकः ॥ प्रतिकण्ठार्थललामञ्च । ४ । ४ । ४० । एभ्योगृह्णात्यर्थेठक्स्यात् । प्रतिकण्ठंगृह्णाति । प्रातिकण्ठिकः । आर्थिकः । लालामिकः ॥ धर्म्मञ्चरति । ४ । ४ । ४१ । धार्म्मिकः । अधर्म्माच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ आधर्म्मिकः ॥ प्रतिपथमेतिठंश्च । ४ । ४ । ४२ । प्रतिपथमेतिप्रातिपथिकः ॥ समवायान्समवैति । ४ । ४ । ४३ । सामवायिकः । सामूहिकः ॥ परिषदोण्यः । ४ । ४ । ४४ । परिषदंसमवैतिपारिषद्यः ॥ सेनायावा । ४ । ४ । ४५ । ण्यःस्यात्पक्षेठक् । सैन्याः । सैनिकाः ॥ संज्ञायांललाटकुक्कुट्यौपश्यति । ४ । ४ । ४६ । ललाटम्पश्यतिलालाटिकस्सेवकः । कुक्कुटीशब्देनतत्पातार्हःस्वल्पदेशोलक्ष्यते । कौक्कुटिकोभिक्षुः ॥ तस्यधर्म्म्यम् । ४ । ४ । ४७ । आपणस्यधर्म्म्यमापणिकम् ॥ अण्महिष्यादिभ्यः । ४ । ४ । ४८ । महिष्याधर्म्म्यमाहिषं । याजमानं ॥ ऋतोऽञ् । ४ । ४ । ४९ । यातुर्धर्म्म्यंयात्रं । नराच्चेतिवक्तव्यं ॥*॥ नरस्यधर्म्म्यानारी । विशसितरिडोपश्चाञ्चवक्तव्यः ॥ * ॥ विशसितर्धर्म्म्यं वैशस्तं । विभाजयितर्णिलोपश्चाञ्चवाच्यः ॥ * ॥ विभाजयितुर्धर्म्म्यं वै

...त्रं ॥ अवक्रयः । ४ । ४ । ५० । षष्ठ्यन्ताट्ठक् स्यादवक्रयेऽर्थे । आपणस्यावक्रय आपणिकः । राजग्राह्यं द्रव्यमवक्रयः ॥ तदस्य पण्यम् । ४ । ४ । ५१ । अपूपाः पण्यमस्य आपूपिकः ॥ लवणाट्ठञ् । ४ । ४ । ५२ । लावणिकः ॥ किसरादिभ्यः ष्ठन् । ४ । ४ । ५३ । किसरम्पण्यमस्य किसरिकः । षित्वान्ङीष् । किसरिकी । किसर उशीर नलद इत्यादि किसरादयः । सर्वे सुगन्धिद्रव्यविशेषवाचिनः ॥ शलालुनोऽन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५४ । ष्ठनस्यात्पक्षे ठक् । शलालुकः । शलालुकी । शालालुकः । शालालुकी । शलालु सुगन्धिद्रव्यविशेषः ॥ शिल्पम् । ४ । ४ । ५५ । मृदङ्गवादनं शिल्पमस्य मार्दङ्गिकः ॥ मड्डुकझर्झरादणन्यतरस्याम् । ४ । ४ । ५६ । मड्डुकवादनं शिल्पमस्य माड्डुकिकः । माड्डुकः । झार्झरिकः । झार्झरः ॥ प्रहरणम् । ४ । ४ । ५७ । तदस्येत्येव । असिप्रहरणमस्य आसिकः । धानुष्कः ॥ परश्वधाट्ठञ्च । ४ । ४ । ५८ । पारश्वधिकः ॥ शक्तियष्ट्योरीकक् । ४ । ४ । ५९ । शाक्तीकः । याष्टीकः ॥ अस्तिनास्तिदिष्टं मतिः । ४ । ४ । ६० । तदस्येत्येव । अस्ति परलोक इत्येवं मतिर्य्यस्य स आस्तिकः । नास्तीति मतिर्य्यस्य स नास्तिकः । दिष्टमिति मतिर्य्यस्य स दैष्टिकः ॥ शीलम् । ४ । ४ । ६१ । अपूपभक्षणं शीलमस्य आपूपिकः ॥ छत्रादिभ्यो णः । ४ । ४ । ६२ । गुरोर्दोषाणामावरणं छत्रन्तच्छीलमस्य छात्रः ॥ कार्म्मस्ताच्छील्ये । ६ । ४ । १७२ । कार्म्म इति ताच्छील्ये णे टिलोपो निपात्यते । कर्म्मशीलः । कार्म्मः । नस्तद्धित इत्येव सिद्धे अण्कार्य्ये ताच्छीलिके णेऽपि । तेन चौरी तापसीत्यादि सिद्धं । ताच्छील्ये किं । कार्म्मणः ॥ कर्म्माऽध्ययने वृत्तम् । ४ । ४ । ६३ । प्रथमान्तात्षष्ठ्यर्थे ठक् स्यादध्ययने वृत्ताया क्रिया सा चेत्प्रथमान्तस्यार्थः । ऐकान्यिकः । यस्याध्ययने प्रवृत्तस्य परीक्षाकाले विपरीतोच्चारणरूपं स्खलितमेकं जातं सः ॥ बह्वच्पूर्व्वपदाट्ठच् । ४ । ४ । ६४ । प्राग्विषये । द्वादशान्यानि कर्म्माण्यध्ययने वृत्तान्यस्य द्वादशान्यिकः । द्वादशाऽपपाठा अस्य जाता इत्यर्थः ॥ हितम्भक्षाः । ४ । ४ । ६५ । अपूपभक्षणं हितमस्मै आपूपिकः ॥ तदस्मै दीयते नियुक्तम् । ४ । ४ । ६६ । अग्रभोजनन्नियतन्दीयते अस्मै आग्रभोजनिकः ॥ श्राण

॥सि०कौ०॥ मांसौदनाट्टिठन्। ४। ४। ६७। श्राणानियुक्तन्दीयतेऽस्मै श्राणिकः। श्राणिकी। मांसौदनग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थं

॥त० ठ०॥ । मांसौदनिकः। मांसिकः। औदनिकः॥ भक्तादणन्यतरस्याम्। ४। ४। ६८। पक्षे ठक्। भक्तमस्मै नियुक्तन्दीयते भा

॥ ८५ ॥ क्तः। भाक्तिकः॥ तत्र नियुक्तः। ४। ४। ६९। आकारे नियुक्तः। आकारिकः॥ अगारान्ताट्ठन्। ४। ४। ७०। देवागा

रे नियुक्तो दैवागारिकः॥ अध्यायिन्यदेशकालात्। ४। ४। ७१। निषिद्धदेशकालवाचकाट्ठक् स्यात्। अध्येतरि। श्मशा

नेऽधीते श्माशानिकः। चतुर्दश्यामधीते चातुर्दशिकः॥ कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषु व्यवहरति। ४। ४। ७२। तत्रेत्येव

। वंशकठिने व्यवहरति वांशकठिनिकः। वंशाः वेणवः कठिना यस्मिन्देशे स वंशकठिनः तस्मिन्देशे या क्रिया यथानुष्ठेया

तान्तथैवानुतिष्ठतीत्यर्थः। प्रास्तारिकः। सांस्थानिकः॥ निकटे वसति। ४। ४। ७३। नैकटिको भिक्षुः॥ आवसथात्ष्ठ

ल्। ४। ४। ७४। आवसथे वसति। आवसथिकः। षित्वान्ङीष्। आवसथिकी। आकर्षात्पर्प्पादेर्भस्त्रादिभ्यः कुसीदसू

त्राच्च। आवसथात्किसरादेः षितः षडेते ठगधिकारे। षडिति सूत्रषट्केन विहिताः इत्यर्थः। प्रत्ययास्तु सप्त॥ * ॥ ठकोऽवधि

॥त०प्रा०॥ स्समाप्तः॥ * ॥ प्राग्घिताद्यत्। ४। ४। ७५। तस्मै हितमित्यतः प्राक् यदधिक्रियते॥ तद्वहति रथयुगप्रासङ्गम्। ४।

४। ७६। रथं वहति रथ्यः। युग्यः। वत्सानान्दमनकाले स्कन्धे काष्ठमासज्यते स प्रासङ्गः। तं वहति प्रासंग्यः॥ धुरो यड्ढकौ।

। ४। ४। ७७। हलि चेति दीर्घे प्राप्ते॥ नभकुर्छुराम्। ८। २। ७९। भस्य कुर्छुरोश्चोपधाया दीर्घो न स्यात्। धुर्य्यः। धौरे

यः॥ खस्सर्वधुरात्। ४। ४। ७८। सर्वधुरं वहतीति सर्वधुरीणः॥ एकधुराल्लुक्च। ४। ४। ७९। एकधुरं वहति। ए

कधुरीणः। एकधुरः॥ शकटादण्। ४। ४। ८०। शकटं वहति शाकटो गौः॥ हलसीराट्ठक्। ४। ४। ८१। हलं व

हतीति हालिकः। सैरिकः॥ संज्ञायां जन्या। ४। ४। ८२। जनीं वधूं तां वहति प्रापयति जन्या॥ विध्यत्यधनुषा। ४।

४। ८३। द्वितीयान्ताद्विध्यतीत्यर्थे यत्स्यान्न चेत्तत्र धनुष्करणं। पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः॥ धनगणं लब्धा। ४। ४

४ । क्टमनन्तमेतत् । धनंलब्धाधन्यःगणंलब्धागण्यः ॥ अन्नाण्णः । ४ । ४ । ८५ । अन्नंलब्धाआन्नः ॥ वशङ्गतः । ४ ।
४ । ८६ । वश्यःपरेच्छानुचारी ॥ पदमस्मिन्दृश्यम् । ४ । ४ । ८७ । पद्यःकर्द्दमः । नातिशुष्कइत्यर्थः ॥ मूलमस्याऽ
बर्हि । ४ । ४ । ८८ । आवर्हिणामावर्हःउत्पाटनन्तदस्यास्तीतिआवर्हिमूलम् । आवर्हियेषान्तेमूल्यामुद्गाः ॥ संज्ञायां
धेनुष्या । ४ । ४ । ८९ । धेनुशब्दस्ययुगागमोयत्प्रत्ययश्चस्वार्थेनिपात्यतेसंज्ञायां । धेनुष्याबन्धकेस्थिता ॥ गृहपतिना
संयुक्तेञ्यः । ४ । ४ । ९० । गृहपतिर्य्यजमानस्तेनसंयुक्तोगार्हपत्योग्निः ॥ नौवयोधर्म्मविषमूलमूलसीतातुलाभ्यस्तार्य्यतु
ल्यप्राप्यवध्याऽऽनाम्यसमसमितसम्मितेषु । ४ । ४ । ९१ । नावातार्य्यन्नाव्यं । वयसातुल्योवयस्यः । धर्म्मेणप्राप्यन्धर्म्यं ।
विषेणवध्योविष्यः । मूलेनआनाम्यंमूल्यं । मूलेनसमोमूल्यः । सीतयासमितंसीत्यंक्षेत्रं । तुलयासमितन्तुल्यं ॥ धर्म्मपथ्य
र्थन्यायादनपेते । ४ । ४ । ९२ । धर्म्मादनपेतंधर्म्यं । पथ्यं । अर्थ्यं । न्याय्यं ॥ छन्दसोनिर्म्मिते । ४ । ४ । ९३ । छन्द
सानिर्म्मितंछन्दस्यं । इच्छयाकृतमित्यर्थः ॥ उरसोऽण्च । ४ । ४ । ९४ । चाद्यत् । उरसानिर्म्मितःपुत्रःऔरसः । उर
स्यः ॥ हृदयस्यप्रियः । ४ । ४ । ९५ । हृद्योदेशःहृदयस्यपदन्नोमासेतिहृदादेशः ॥ बन्धनेचर्षौ । ४ । ४ । ९६ । हृ
दयशब्दात्षष्ठ्यन्ताद्बन्धनेयत्स्याद्वेदेभिधेये । हृदयस्यबन्धनंहृद्यः । वशीकरणमन्त्रः ॥ मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु ।
४ । ४ । ९७ । मतंज्ञानन्तस्यकरणम्भावःसाधनम्वामत्यं । जनस्यजल्पोजन्यः । हलस्यकर्षोहल्यः ॥ तत्रसाधुः । ४ । ४
। ९८ । अग्रेसाधुःअग्र्यः । सामसुसाधुःसामन्यः । येचाभावकर्म्मणोरितिप्रकृतिभावः । कर्म्मण्यः । शरण्यः ॥ प्रतिजना
दिभ्यःखञ् । ४ । ४ । ९९ । प्रतिजनंसाधुःप्रातिजनीनः । सांयुगीनः । सार्व्वजनीनः ॥ भक्ताण्णः । ४ । ४ । १०० । भक्ते
साधवोभाक्ताःशालयः ॥ परिषदोण्यः । ४ । ४ । १०१ । पारिषद्यः । परिषदइतियोगविभागाण्णोपिपारिषदः ॥ कथा
दिभ्यष्ठक् । ४ । ४ । १०२ । कथायांसाधुःकाथिकः ॥ गुडादिभ्यष्ठञ् । ४ । ४ । १०३ । गुडेसाधुःगौडिकइक्षुः । साक्तुको

मनुवर्त्तते निष्कादिभ्योऽसमासे ठक् स्यादार्हीयेष्वर्थेषु । नैष्किकं । समासे तु ठञ् ॥ परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः ॥
* ॥ * ॥ उत्तरपदवृद्धिः स्यात् ञिदादौ । परमनैष्किकः । असमासग्रहणं ज्ञापकम्भवतीत्यतः प्राक् तदन्तविधिरिति ते
न सुगवम् । यवापुप्यमित्यादि । इत ऊर्द्धन्तु संख्यापूर्वपदानां तदन्तग्रहणं प्राग्वतेरिष्यते तेन चालुकि । पारायणिकः । द्वै
पारायणिकः । अलुकीति किं । द्वाभ्यां शूर्पाभ्यां क्रीतं द्विशूर्पं । द्विशूर्पेण क्रीतं शूर्पादञ् स्यात्तन्माभूत् । किन्तु ठञ् । द्वि
शौर्पिकं ॥ अर्द्धात्परिमाणस्य पूर्वस्य तु वा । ७ । ३ । २६ । अर्द्धात्परिमाणवाचकस्योत्तरपदस्यादेरचो वृद्धिः पूर्वपद
स्य तु वा ञिति णिति किति च । अर्द्धद्रोणेन क्रीतं । अर्द्धद्रौणिकं । आर्द्धद्रौणिकं ॥ नातः परस्य । ७ । ३ । २७ । अर्द्धात्पर
स्य परिमाणाऽकारस्य वृद्धिर्न पूर्वपदस्य तु वा ञिदादौ । अर्द्धप्रस्थिकं । आर्द्धप्रस्थिकं । अतः किं । आर्द्धकौडविकं । तप
रः किं । अर्द्धखार्य्याम्भवा अर्द्धखारी । अर्द्धखारीभार्य्य इत्यत्र वृद्धिनिमित्तस्येति पुम्वद्भावनिषेधो न स्यात् ॥ शताच्च ठन्यता
वशते । ५ । १ । २१ । शतेन क्रीतं शतिकं । शत्यं । अशते किं । शतम्परिमाणमस्य शतकस्सङ्घः । इह प्रत्ययार्थो व
स्तुतः प्रकृत्यर्थान्न भिद्यते तेन ठन्यतौ न किन्तु कन्नेव । असमास इत्येव । द्विशतेन क्रीतं द्विशतकं ॥ संख्याया अतिशदन्तायाः
कन् । ५ । १ । २२ । संख्यायाः कन् स्यादार्हीयेऽर्थे न तु त्यन्तशदन्तायाः । पञ्चभिः क्रीतः पञ्चकः । बहुकः । त्यन्तायास्तु ।
साप्ततिकः । शदन्तायाः । चात्वारिंशत्कः ॥ वतोरिड्वा । ५ । १ । २३ । वत्वन्तात्कन इड्वा स्यात् । तावतिकः । तावत्कः
॥ विंशतित्रिंशद्भ्यां ड्वुन्नसंज्ञायाम् । ५ । १ । २४ । योगविभागः कर्त्तव्यः । आभ्यां ड्वुन् स्यात् असंज्ञायान्तु ड्वुन् स्यात्कनोपवा
[illegible] । विंशकः । त्रिंशकः । संज्ञायान्तु विंशतिकः । त्रिंशतिकः ॥ कंसाट्टिठन् । ५ । १ । २५ । टकारो ङीबर्थः । इकार उच्चा
[illegible]र्थः । कंसिकः । कंसिकी । अर्द्धाच्चेति वक्तव्यं ॥ * ॥ अर्द्धिकः । अर्द्धिकी । कार्षापणाट्टिठन्वक्तव्यः ॥ * ॥ प्रतिशब्दे
[illegible] ॥ * ॥ कार्षापणिकः । कार्षापणिकी । प्रतिकः । प्रतिकी ॥ शूर्पादञन्यतरस्याम् । ५ । १ । २६ । शौर्पं । शौ

[illegible] शतमानविंशतिकसहस्रवसनादण्। ५। १। २७। एभ्योण्स्याट्ठञ्ठकनामपवादः। शतमानेनक्रीतंशातमानं
[illegible]। साहस्रं। वासनं॥ अध्यर्द्धपूर्व्वाद्द्विगोर्लुगसंज्ञायाम्। ५। १। २८। अध्यर्द्धपूर्व्वाद्द्विगोश्चपरस्यार्हीय
[illegible]स्यात्। अध्यर्द्धकंसं। द्विकंसं। संज्ञायान्तुपाञ्चकलापिकं॥ विभाषाकार्षापणसहस्राभ्याम्। ५। १। २९। लु
[illegible]वा स्यात्। अध्यर्द्धकार्षापणं। अध्यर्द्धकार्षापणिकं। द्विकार्षापणं। द्विकार्षापणिकं। प्रौपसंख्यानिकस्यटिठनोलुक्।
[illegible] अध्यर्द्धप्रतिकं। द्विप्रतिकं। अध्यर्द्धसहस्रं। अध्यर्द्धसाहस्रं। द्विसहस्रं। द्विसाहस्रं॥ द्वित्रिपूर्व्वान्निष्कात्। ५।
१। ३०। लुग्वास्यात्। द्विनिष्कं। द्विनैष्किकं। त्रिनिष्कं। त्रिनैष्किकं। बहुपूर्व्वाच्चेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ बहुनिष्कं। ब
हुनैष्किकं॥ विस्ताच्च। ५।१। ३१। द्वित्रिबहुपूर्व्वाद्विस्तादार्हीयस्यलुग्वास्यात्। द्विविस्तं। द्विवैस्तिकमित्यादि॥ विं
शतिकात्खः। ५। १। ३२। अध्यर्द्धपूर्व्वाद्द्विगोरित्येव। अध्यर्द्धविंशतिकीनं। द्विविंशतिकीनं॥ खार्य्याईकन्। ५।१।
३३। अध्यर्द्धखारीकं। द्विखारीकं। केवलायाश्चेतिवक्तव्यं॥ * ॥ खारीकं॥ पणपादमाषशताद्यत्। ५। १। ३४।
अध्यर्द्धपण्यम्। द्विपण्यं। द्विपाद्यं। अध्यर्द्धपाद्यं। इह पादःपदितिनयस्येतिलोपस्यस्थानिवद्भावात् पद्भ्यत्येतदर्थंइ
त्यपिन। प्राण्यङ्गाऽर्थस्यैवतत्रग्रहणात्॥ शाणाद्वा। ५।१। ३५। यत्स्यात्पक्षेठञ्। तस्यलुक्। अध्यर्द्धशाण्यं। अ
ध्यर्द्धशाणं॥ द्वित्रिपूर्व्वादण्च। ५। १। ३६। शाणादित्येव। चाद्यत्। तेनत्रैरूप्यं। परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोरि
तिपर्य्युदासादादिवृद्धिरेव। द्वैशाणं। द्विशाण्यं। द्विशाणं। इह ठञादयस्त्रयोदशप्रत्ययाःप्रकृतास्तेषांसमर्थविभक्त
योर्थाश्चाकांक्षिताःतेइदानीमुच्यन्ते॥ तेनक्रीतम्। ५।१। ३७। ठञ्। गोपुच्छेनक्रीतंगौपुच्छिकं। साप्ततिकं। प्रास्थि
कं। ठक्नैष्किकं॥ इन्द्रोण्याः। १। २। ५०। गोण्याइत्स्यात्तद्धितलुकिलुकोपवादः। पञ्चभिर्गोणीभिः क्रीतःपटःपञ्च
गोणिः॥ तस्यनिमित्तंसंयोगोत्पातौ। ५। १। ३८। संयोगसम्बन्धउत्पातःशुभाशुभसूचकः। शतिकः। शत्योधनप

तिसंयोगः । शत्यं । शांतिकं । दक्षिणाक्षिस्पन्दनंशतस्यनिमित्तमित्यर्थः । वातपित्तश्लेष्मभ्यश्शमनकोपनयोरुपसंख्या
नं ॥ * ॥ वातस्यशमनङ्कोपनम्वावातिकं । पैत्तिकं । श्लैष्मिकं । सन्निपाताच्चेतिवक्तव्यं ॥ * ॥ सान्निपातिकं ॥ गोद्व्यचोऽसं
ख्यपरिमाणाश्वादेर्य्यत् । ५ । १ । ३९ । गोर्न्निमित्तंसंयोगउत्पातोवागव्यः । द्व्यचः । धन्यः । यशस्यः । स्वर्ग्यः । गो
द्व्यचः किं । विजयस्यवैजयिकः । असंख्येत्यादि किं । पञ्चानांपञ्चकं । सप्तकं । प्रास्थिकं । खारीकं । अश्वादिआश्विकं ।
आश्मिकं । ब्रह्मवर्चसादुपसंख्यानं ॥ * ॥ ब्रह्मवर्चस्यं ॥ पुत्राच्छच । ५ । १ । ४० । चाद्यत् । पुत्रीयः । पुत्र्यः ॥ सर्व्वभू
मिपृथिवीभ्यामणञौ । ५ । १ । ४१ । सर्व्वभूमेर्न्निमित्तंसंयोगउत्पातोवासार्व्वभौमः पार्थिवः । सर्व्वभूमिशब्दोनुशतिका
दिषुपठ्यते ॥ तस्येश्वरः । ५ । १ । ४२ ॥ तत्रविदितइतिच । ५ । १ । ४३ । सर्व्वभूमेरीश्वरः सर्व्वभूमौविदितोवासा
र्व्वभौमः पार्थिवः ॥ लोकसर्व्वलोकाट्ठञ् । ५ । १ । ४४ । तत्रविदितइत्यर्थे । लौकिकः । अनुशतिकादित्वादुभयपदवृद्धिः ।
सार्व्वलौकिकः ॥ तस्यवापः । ५ । १ । ४५ । उप्यतेऽस्मिन्निति वापः क्षेत्रं । प्रस्थस्यवापः प्रास्थिकं । द्रौणिकं । खारीकं ॥
पात्रात्ष्ठन् । ५ । १ । ४६ । पात्रस्यवापः क्षेत्रम्पात्रिकं । पात्रिकीक्षेत्रभक्तिः ॥ तदस्मिन्वृद्ध्यायलाभशुल्कोपदादीयते ।
५ । १ । ४७ । वृद्धिर्दीयतइत्यादिक्रमेणप्रत्येकंसम्बन्धादेकवचनं । पञ्चास्मिन्वृद्धिः आयः लाभः शुल्कमुपदावादी
यते । पञ्चकः । शतिकः । शत्यः । साहस्रः । उत्तमर्णेनमूलातिरिक्तंग्राह्यंवृद्धिः । ग्रामादिषुस्वामिग्राह्योभागआयः । वि
क्रेतामूल्यादधिकग्राह्यंलाभः । रक्षानिर्व्वेशोराजभागःशुल्कः । उत्कोचउपदा । चतुर्थ्यर्थउपसंख्यानं ॥ * ॥ पञ्चास्मैवृ
द्ध्यादिर्दीयतेपञ्चकोदेवदत्तः । सममब्राह्मणेदानमितिवदधिकरणविवक्षायावा ॥ पूरणार्द्धाट्ठन् । ५ । १ । ४८ । य
थाक्रमण्ठक् । टिठनोरपवादः । द्वितीयोवृद्ध्यादिरस्मिन्दीयतेद्वितीयिकः । तृतीयिकः । अर्द्धिकः । अर्द्धशब्दोरूपक
स्यार्द्धेरूढः ॥ भागाद्यच । ५ । १ । ४९ । चाट्ठन् । भागशब्दोपिरूपकस्यार्द्धेरूढः । भागोवृद्ध्यादिरस्मिन्भाग्यं । भा

[illegible]। भाग्या। भागिकाविंशतिः ॥ तद्धरतिवहत्यावहतिभाराद्वंशादिभ्यः। ५। १। ५०। वंशादिभ्यःपरोयोभारश [illegible]प्रातिपदिकं तत्प्रकृतिकाद्द्वितीयान्तादित्यर्थः। वंशभारंहरतिवहत्यावहतिवावांशभारिकः। ऐक्षुभारिकः। भारवंशादिभ्यइत्यस्यव्याख्यान्तरं। भारभूतेभ्योवंशादिभ्यइतिभारभूतान्वंशान्हरतिवांशिकः। ऐक्षुकः ॥ वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ। ५। १। ५१। यथासंख्यंस्तः। वस्नंहरतिवहत्यावहतिवावस्निकः। द्रव्यकः ॥ सम्भवत्यवहरतिपचति। ५। १। ५२। प्रस्थंसम्भवतिप्रास्थिकः। कटाहः। प्रस्थंस्वस्मिन्समावेशयतीत्यर्थः। प्रास्थिकीब्राह्मणी। प्रस्थमवहरतिपचतिवेत्यर्थः। तत्पचतीतिद्रोणादण्च ॥ * ॥ चाट्ठञ्। द्रोणम्पचतीति द्रौणी। द्रौणिकी ॥ आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्याम्। ५। १। ५३। पक्षेठञ्। आढकंसम्भवतिअवहरतिपचतिवा आढकीना। आढकिकी। आचितीना आचितिकी। पात्रीणा। पात्रिकी ॥ द्विगोःष्ठँश्च। ५। १। ५४। आढकाचितपात्रादित्येव। आढकाद्यन्ताद्द्विगोःसम्भवत्यादिष्वर्थेषुष्ठन्खौवास्तः। पक्षेठञ्। तस्याध्यर्द्धेतिलुक्। षित्वान्ङीष। द्व्याढकिकी। द्व्याढकीना। द्विगोरितिङीष्। द्व्याढकी। द्व्याचितिकी। द्व्याचितीना। अपरिमाणेतिङीप्निषेधात्। द्व्याचिता। द्विपात्रिकी। द्विपात्रीणा। द्विपात्री ॥ कुलिजाल्लुक्खौच। ५। १। ५५। कुलिजान्ताद्द्विगोःसम्भवत्यादिष्वर्थेषुलुक्खौवास्तः। चात्ष्ठँश्च। लुगभावेठञःश्रवणं। द्विकुलिजी। द्वैकुलिजिकी। द्विकुलिजीना। द्विकुलिजिकी ॥ सोऽस्यांशवस्नभृतयः। ५। १। ५६। अंशोभागः। वस्नंमूल्यं। भृतिर्वेतनं। पञ्चअंशोवस्नोभृतिर्वाऽस्यपञ्चकः ॥ तदस्यपरिमाणम्। ५। १। ५७। प्रस्थम्परिमाणमस्यप्रास्थिकोराशिः ॥ संख्यायाःसंज्ञासङ्घसूत्राध्ययनेषु। ५। १। ५८। पूर्वसूत्रमनुवर्त्तते। तत्रसंज्ञायांस्वार्थेप्रत्ययोवाच्यः ॥ * ॥ यद्वाद्येकयोरितिवत्संख्यामात्रवृत्तेःपरिमाणिनिप्रत्ययः। पञ्चैवपञ्चकाःशकुनयः। पञ्चपरिमाणमेषामितिवासङ्घेपञ्चकः। सूत्रेअष्टकंपाणिनीयं। सङ्घशब्दस्यप्राणिसमूहेरूढत्वात्सूत्रम्पृथगुपात्तं। पञ्चकमध्ययनं। स्तोमेडविधिः ॥ * ॥ पञ्चदशमन्त्राः

परिमाणमस्य पञ्चदशः । सप्तदशः । एकविंशः । सोमयागेषु छन्दोगैः क्रियमाणा पृष्ठ्यादिसंज्ञिका स्तुतिः स्तोमः ॥ प
ङ्क्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पञ्चाशत्षष्टिसप्तत्यशीतिनवतिशतम् । ५ । १ । ५९ । एते रूढिशब्दा निपात्यन्ते ॥ पञ्चदश
तौ वर्गे वा । ५ । १ । ६० । पञ्च परिमाणमस्य पञ्चद्वर्गः । दशत् । पक्षे पञ्चकः । दशकः ॥ त्रिंशच्चत्वारिंशतोर्ब्राह्मणे सं
ज्ञायां डण् । ५ । १ । ६२ । त्रिंशदध्यायाः परिमाणमेषां ब्राह्मणानां । त्रैंशानि । चात्वारिंशानि ॥ तदर्हति । ५ । १ । ६३ ।
लब्धुं योग्यो भवतीत्यर्थे द्वितीयान्तात् ठञादयः स्युः । श्वेतच्छत्रमर्हति श्वैतच्छत्रिकः ॥ छेदादिभ्यो नित्यम् । ५ । १ । ६४ । नि
त्यमाभीक्ष्ण्यम् । छेदं नित्यमर्हति छैदिको वेतसः । छिन्नप्ररूढत्वात् । विरागविरङ्गं च ॥*॥ विरागं नित्यमर्हति वैरागिकः । वैर
ङ्गिकः ॥ शीर्षच्छेदाद्यच्च । ५ । १ । ६५ । शिरश्छेदं नित्यमर्हति शीर्षच्छेद्यः । शैर्षच्छेदिकः । यत्ठकोः सन्नियोगेन शिरसः शीर्ष
भावो निपात्यते ॥ दण्डादिभ्यो यः । ५ । १ । ६६ । एभ्यो यः स्यात् । दण्डमर्हति दण्ड्यः । अर्घ्यः । वध्यः ॥ पात्राद्घंश्च ।
५ । १ । ६८ । चाद्यत् । तदर्हतीत्यर्थे । पात्रियः । पात्र्यः ॥ कडङ्करदक्षिणाच्छ च । ५ । १ । ६९ । चाद्यत् । कडङ्गरो
बीति विग्रहेऽत एव निपातनात् खच् । कडङ्करं माषमुद्गादिकाष्ठमर्हतीति कडङ्करीयो गौः । कडङ्कर्य्यः । दक्षिणामर्हतीति द
क्षिणीयः । दक्षिण्यः ॥ स्थालीबिलात् । ५ । १ । ७० । स्थालीबिलमर्हन्ति स्थालीबिलीयास्तण्डुलाः । स्थालीबिल्याः । पाक
योग्या इत्यर्थः ॥ यज्ञर्त्विग्भ्यां घखञौ । ५ । १ । ७१ । यथासंख्यं स्तः । यज्ञं कर्त्विजं चार्हति यज्ञियः । आर्त्विजीनो यजमानः
। यज्ञर्त्विग्भ्यां तत्कर्मार्हतीत्युपसंख्यानम् ॥*॥ यज्ञियो देशः । आर्त्विजीनो ऋत्विक् ॥*॥ आर्हीयाणां ठगादीनां द्वादशा
नां पूर्वोऽवधिः ॥*॥ अतः परं ठञेव ॥ पारायणतुरायणचान्द्रायणं वर्तयति । ५ । १ । ७२ । पारायणं वर्तयति पारायणि
कश्छात्रः । तुरायणं यज्ञविशेषः । तं वर्तयति तौरायणिको यजमानः । चान्द्रायणिकः ॥ संशयमापन्नः । ५ । १ । ७३ ।
संशयविषयीभूतोऽर्थः सांशयिकः ॥ योजनं गच्छति । ५ । १ । ७४ । यौजनिकः । क्रोशशतयोजनशतयोरुपसंख्यानम्

॥ * ॥ क्रोशशतङ्गच्छतिक्रौशशतिकः । यौजनशतिकः । ततोऽभिगमनमर्हतीति च वक्तव्यम् ॥ * ॥ क्रोशशतादभिगमन
मर्हति क्रौशशतिको भिक्षुः । यौजनशतिकश्चाचार्य्यः ॥ पथः ष्कन् । ५ । १ । ७५ । षकारो ङीषर्थः । पन्थानङ्गच्छति पथि
का । पथिकी ॥ पन्थो ण नित्यम् । ५ । १ । ७६ । पन्थानन्नित्यङ्गच्छति । पथः पन्थ च इत्यनेन पन्थादेशो ण्प्रत्ययः । पा
न्थः । पान्था ॥ उत्तरपथेनाहृतञ्च । ५ । १ । ७७ । उत्तरपथेनाहृतं औत्तरपथिकम् । उत्तरपथेन गच्छति औत्तर
पथिकः । आहृतप्रकरणे वारिजङ्गलस्थलकान्तारपूर्वादुपसंख्यानम् ॥ * ॥ वारिपथिकं ॥ कालात् । ५ । १ । ७८ । व्यु
ष्टादिभ्योऽणित्यतः प्रागधिक्रियते ॥ तेन निर्वृत्तं । ५ । १ । ७९ । अह्ना निर्वृत्तमाह्निकं ॥ तमधीष्टो भृतो भूतो भावी । ५ ।
१ । ८० । अधीष्टः सत्कृत्य व्यापारितः । भृतो वेतनेन क्रीतः । भूतः स्वसत्तया व्याप्तकालः । भावी तादृश एवानागतकालः । मा
समधीष्टो मासिकोऽध्यापकः । मासम्भृतो मासिकः कर्म्मकरः । मासम्भूतो मासिको व्याधिः । मासम्भावी मासिक उत्सवः ॥ मा
साद्वयसि यत्खञौ । ५ । १ । ८१ । मासम्भूतो मास्यः । मासीनः ॥ द्विगोर्य्यप् । ५ । १ । ८२ । मासाद्वयसीत्यनुवर्त्त
ते । द्वौ मासौ भूतो द्विमास्यः ॥ षण्मासाण्ण्यच्च । ५ । १ । ८३ । वयसीत्येव । यवप्यनुवर्त्तते । चात्ठञ् । षाण्मास्यः । षण्मा
स्यः । षाण्मासिकः ॥ अवयसि ठंश्च । ५ । १ । ८४ । चाण्ण्यत् । षाण्मासिको व्याधिः । षाण्मास्यः ॥ समायाः खः । ५ । १
। ८५ । समामधीष्टो भृतो भूतो भावी वा समीनः ॥ द्विगोर्वा । ५ । १ । ८६ । समायाः ख इत्येव । तेन परिजय्येत्यतः प्रा
क्प्रवृत्तादिषु पञ्चस्वर्थेषु प्रत्ययाः । द्विसमीनः । द्वैसमीकः ॥ रात्र्यहःसम्वत्सराच्च । ५ । १ । ८७ । द्विगोरित्येव । द्विरा
त्रीणः । द्वैरात्रिकः । द्व्यहीनः । द्वैयह्निकः । समासान्तविधेरनित्यत्वान्नटच् । द्विसम्वत्सरीणः ॥ संख्यायाः सम्वत्सरसंख्य
स्य च । ७ । ३ । १५ । संख्याया उत्तरपदस्य वृद्धिः स्यात् । ञिदादौ । द्विसाम्वत्सरिकः । द्वे षष्टी भृतो द्विषाष्टिकः । संख्या
याः परिमाणान्तस्येत्येव सिद्धे सम्वत्सरग्रहणम्परिमाणग्रहणे कालपरिमाणस्याऽग्रहणार्थं । तेन द्वैसमीक इत्युत्तरपद

वृद्धिः ॥ वर्षाल्लुक्च । ५ । १ । ८८ । वर्षशब्दान्ताद्द्विगोः ईखः । पक्षे ठञ् वा च लुक् त्रीणि रूपाणि । द्विवर्षीणो व्याधिः
द्विवार्षिकः । द्विवर्षः ॥ वर्षस्याऽभविष्यति । ७ । ३ । १६ । उत्तरपदस्य वृद्धिस्स्यात् । द्विवार्षिकः । भविष्यति तु द्वैव
र्षिकः । अधीष्टभृतयोरभविष्यतीति प्रतिषेधेन । गम्यते हि तत्र भविष्यत्ता न तु तद्धितार्थः । द्वे वर्षे अधीष्टो भृतो वा कर्म करिष्य
तीति द्विवार्षिको मनुष्यः ॥ परिमाणान्तस्याऽसंज्ञाशाणयोः । ७ । ३ । १७ । द्वौ कुडवौ प्रयोजनमस्य द्विकौडविकः । द्वा
भ्यां सुवर्णाभ्यां क्रीतं द्विसौवर्णिकम् । द्विनैष्किकम् । असंज्ञेति किम् । पञ्चकपालाः परिमाणमस्य पाञ्चकपालिकम् । तद्धि
तान्तसंज्ञा द्वैशाणम् । कुलिजशब्दमपि केचित्पठन्ति । द्वैकुलिजिकः ॥ चित्तवति नित्यम् । ५ । १ । ८९ । वर्षशब्दान्ता
द्द्विगोः प्रत्ययस्य नित्यं लुक् स्याच्चेतने प्रत्ययार्थे । द्विवर्षो दारकः ॥ षष्टिकाः षष्टिरात्रेण पच्यन्ते । ५ । १ । ९० । बहुव
चनमतन्त्रं । षष्टिको धान्यविशेषः । तृतीयान्तात्कन् रात्रशब्दलोपश्च निपात्यते ॥ तेन परिजय्यलभ्यकार्य्यसुकरम् । ५
। १ । ९३ । मासेन परिजय्यो जेतुं शक्यो मासिको व्याधिः । मासेन लभ्यं कार्य्यं सुकरं वा मासिकम् ॥ तदस्य ब्रह्मचर्य्यम् ।
५ । १ । ९४ । द्वितीयान्तात्कालवाचिनोऽस्येत्यर्थे प्रत्ययस्स्यात् । अत्यन्तसंयोगे द्वितीया । मासं ब्रह्मचर्य्यमस्य स मासिको ब्र
ह्मचारी । आर्द्धमासिकः । यद्वा । प्रथमान्तादस्येत्यर्थे प्रत्ययः । मासोऽस्येति मासिकं ब्रह्मचर्य्यं । महानाम्न्यादिभ्यः षष्ठ्य
र्थे उपसंख्यानम् ॥ * ॥ महानाम्न्यो नाम विद्यामघवन्नित्यादृचः । तासां ब्रह्मचर्य्यमस्य माहानाम्निकः । हरदत्त
स्तु [illegible] माहानाम्निक इत्याह । चातुर्मास्यानां यज्ञे ॥ * ॥ तत्र भव इत्यर्थे । चतुर्षु मासेषु भवन्ति चातुर्मा
स्यानि यज्ञकर्माणि । अण् । चतुर्मासेषु भवति चातुर्मासी । अणन्तत्वान्ङीप् । पौर्णमासी आषाढी ॥ तस्य दक्षिणा यज्ञाख्ये
भ्यः । ५ । १ । ९५ । द्वादशाहस्य दक्षिणा द्वादशाहिकी । आख्याग्रहणात्कालादपि । आग्निष्टोमिकी । वाजपेयिकी ॥
तत्र च दीयते कार्य्यं भववत् । ५ । १ । ९६ । प्रावृषि दीयते कार्य्यं वा प्रावृषेण्यं । शारदं ॥ * ॥ कालाधिकारस्य सम्पूर्णा

[illegible] व्युष्टादिभ्योऽण् । ५ । १ । ९७ । व्युष्टेदीयतेकार्य्यम्वा वैयुष्टं । व्युष्ट तीर्थ संग्राम प्रवास इत्यादि ॥ तेनय
[illegible] यथाकथाचहस्ताभ्यां णयतौ । ५ । १ । ९८ । यथाकथाचेत्यव्ययस्यसंघातान्नृतीयान्ताद्धस्ताच्छब्दाच्चयथासंख्यं णयतौस्तः ।
[illegible] ध्यान्नुपयथासंख्यंनेष्यते । यथाकथाचदीयतेकार्य्यम्वायथाकथाचं । अनादरेणदेयमित्यर्थः । हस्तेनदीयतेकार्य्यम्वा
[illegible] ॥ सम्पादिनि । ५ । १ । ९९ । तेनेत्येव । कर्णवेष्टकाभ्यांसम्पादिकार्णवेष्टकिकंमुखं । कर्णालङ्काराभ्यांश्रव
[illegible] भतइत्यर्थः ॥ कर्म्मवेषाद्यत् । ५ । १ । १०० । कर्म्मणासम्पादिकर्म्मण्यं । शौर्य्यं । वेषेणसम्पादिवेष्यो नटः । वे
षः कृत्रिमआकारः ॥ तस्मैप्रभवतिसन्तापादिभ्यः । ५ । १ । १०१ । सन्तापायप्रभवतिसान्तापिकः । सांग्रामिकः । योगा
द्यच । ५ । १ । १०२ । चाट्ठञ् । योगायप्रभवतियोग्यः । यौगिकः ॥ कर्म्मण उकञ् । ५ । १ । १०३ । कर्म्मणेप्रभवतिका
र्म्मुकं ॥ समयस्तदस्यप्राप्तम् । ५ । १ । १०४ । समयःप्राप्तोऽस्यसामयिकं ॥ ऋतोरण् । ५ । १ । १०५ । ऋतुःप्राप्तो
स्य आर्तवं ॥ कालाद्यत् । ५ । १ । १०७ । कालःप्राप्तोस्यकाल्यंशीतं ॥ प्रकृष्टेठञ् । ५ । १ । १०८ । कालादित्येवतद
स्येतिचप्रकृष्टोदीर्घःकालोस्येतिकालिकंवैरम् ॥ प्रयोजनम् । ५ । १ । १०९ । तदस्येत्येव । इन्द्रमहःप्रयोजनमस्य
ऐन्द्रमहिकं । प्रयोजनंफलंकारणञ्च ॥ विशाखाषाढादणमन्थदण्डयोः । ५ । १ । ११० । आभ्यामण्स्यात्प्रयोजनमित्य
र्थेकमान्मन्थदण्डयोरर्थयोः । विशाखाप्रयोजनमस्यवैशाखोमन्थः । आषाढोदण्डः । चूडादिभ्यउपसंख्यानम् ॥ * ॥
चूडा । चौडं । श्रद्धा । श्राद्धम् ॥ अनुप्रवचनादिभ्यश्छः । ५ । १ । १११ । अनुप्रवचनम्प्रयोजनमस्यअनुप्रवचनीयं ॥
समापनात्सपूर्व्वपदात् । ५ । १ । ११२ । व्याकरणसमापनम्प्रयोजनमस्यव्याकरणसमापनीयं ॥ ऐकागारिकट्चौरे ।
५ । १ । ११३ । एकमसहायमगारम्प्रयोजनमस्यमुमुषिषोःसऐकागारिकश्चौरः ॥ आकालिकडाद्यन्तवचने । ५ । १ ।
११४ । [illegible] ग्रन्तौयस्येत्याकालिकः । समानकालस्याकालआदेशः । आशुविनाशीत्यर्थः । पूर्व्वदिनेमध्याह्नादाद्

यद्यादिनान्तरेतत्रैवनश्वर इतिवा । आकालाट्ठंश्च ॥ * ॥ आकालिकाविद्युत् ॥ * ॥ ठञःपूर्णोऽवधिः ॥ * ॥ तेनतुल्यं
क्रियाचेद्वतिः । ५ । १ । ११५ । ब्राह्मणेनतुल्यंब्राह्मणवदधीते । क्रियाचेदितिकिं । गुणतुल्येमाभूत् । पुत्रेणतुल्यःस्थू
लः ॥ तत्रतस्येव । ५ । १ । ११६ । मथुरायामिवमथुरावत्स्रुघ्नेप्राकारः । चैत्रस्येवचैत्रवन्मैत्रस्यगावः ॥ तदर्हम् ।
५ । १ । । ११७ । विधिमर्हतीतिविधिवत्पूज्यते । क्रियाग्रहणंमण्डूकप्लुत्यानुवर्त्तते । तेनेहन । राजानमर्हतिछत्रं ॥ तस्य
भावस्त्वतलौ । ५ । १ । ११९ । प्रकृतिजन्यबोधेप्रकारोभावः । गोर्भावःगोत्वं । गोता । त्वान्तंक्लीबंतलन्तंस्त्रियं ॥ आच
त्वात् । ५ । १ । १२० । ब्रह्मणस्त्वइत्यतःप्राक्त्वतलावधिक्रियेते । अपवादैस्सहसमावेशार्थं । गुणवचनादिभ्यःकर्म्मविध
नार्थश्चेदं । चकारोनञ्स्नञ्भ्यामपिसमावेशार्थः । स्त्रियाभावः । स्त्रैणं । स्त्रीत्वं । स्त्रीता । पौंस्नं । पुंस्त्वं । पुंस्ता ॥ ननञ्
पूर्वात्तत्पुरुषादचतुरसङ्गतलवणवटयुधकतरसलसेभ्यः । ५ । १ । १२१ । इतःपरंयेभावप्रत्ययास्तेनञ्तत्पुरुषान्न
स्युः । चतुरादीन्वर्ज्जयित्वा । अपतित्वं । अपटुत्वं । नञ्पूर्वात्किं । बार्हस्पत्यं । तत्पुरुषात्किं । नास्यपटवःसन्तीत्यप
टुस्तस्यभावःआपटवं । अचतुरेतिकिं । आचतुर्य्यं । आसङ्गत्यं । आलवण्यं । आवट्यं । आयुध्यं । आकत्यं । आरस्यं ।
आलस्यं ॥ पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा । ५ । १ । १२२ । वावचनमणादिसमावेशार्थं ॥ रऋतोहलादेर्लघोः । ६ । ४
। १६१ । हलादेर्लघोऋकारस्यरःस्यात् । इष्ठेमेयस्सु ॥ टेः ॥ भस्यटेर्लोपःस्यादिष्ठेमेयस्सु । पृथोर्भावःप्रथिमा ।
पार्थवं । म्रदिमा । मार्दवं ॥ वर्णदृढादिभ्यःष्यञ्च । ५ । १ । १२३ । चादिमनिच् । शौक्ल्यं । शुक्लिमा । दार्ढ्यं ॥
पृथुमृदुभृशकृशदृढपरिवृढानामेवरत्वं । द्रढिमा । घोडीवर्थः । श्रौचिती । यथाकामी ॥ गुणवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्म्म
णिच । ५ । १ । १२४ । चाद्भावे । जडस्यकर्म्मभावोवाजाड्यं । मूढस्यभावःकर्म्मवामौढ्यं । ब्राह्मण्यं ॥ अर्हतोनुम्च ।
अर्हतोभावःकर्म्मवाआर्हन्त्यं । आर्हन्ती । ब्राह्मणादिराकृतिगणः ॥ यथातथयथापुरयोःपर्य्यायेण । ७ । ३ । ३१ । न

नञः परयोरेतयोः पूर्वोत्तरपदयोः पर्यायेणादेरचो वृद्धिर्भिदादौ । आयथातथाभावः । आयथातथ्यं । अयथातथ्यं । आयथापुर्य्यं । अयथापुर्य्यं । आपादसमाप्तेर्भावकर्म्माधिकारः । चतुर्वर्णादीनां स्वार्थ उपसंख्यानम् ॥ * ॥ चत्वारो वर्णाः चातुर्वर्ण्यं । चातुराश्रम्यं । त्रैस्वर्य्यं । षाड्गुण्यं । सैन्यं । सान्निध्यं । सामीप्यं । औपम्यं । त्रैलोक्यमित्यादि । सर्वे वेदाः सर्ववेदाः तानधीते सर्ववेदः । सर्वादेरिति लुक् । स एव सार्ववैद्यः । चतुर्वेदस्योभयपदवृद्धिश्च ॥ * ॥ चतुरो वेदानधीते चतुर्वेदः । स एव चातुर्वैद्यः । चतुर्विद्यस्येति पाठान्तरं । चतुर्विद्य एव चातुर्वैद्यः ॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्च । ५ । १ । १२५ । नेति सङ्घातग्रहणं । स्तेन चौर्य्ये पचाद्यच् । स्तेनस्य भावः कर्म्म वा स्तेयम् । स्तेनाद्दिति योगं विभज्य । स्तैन्यमिति यदन्तमपि केचिदिच्छन्ति ॥ सख्युर्यः । ५ । १ । १२६ । सख्युर्भावः कर्म्म वा सख्यं । दूतवणिग्भ्यां च ॥ * ॥ दूतस्य भावः कर्म्म वा दूत्यं । वणिज्यमिति काशिका । माधवस्तु वणिज्याशब्दः स्वभावात् स्त्रीलिङ्गः । भाव एव चायं प्रत्ययो न तु कर्म्मणीत्याह । भाष्ये तु दूतवणिग्भ्यां चेति नास्त्येव । ब्राह्मणादित्वाद्वाणिज्यमपि ॥ कपिज्ञात्योर्ढक् । ५ । १ । १२७ । कापेयं । ज्ञातेयं ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् । ५ । १ । १२८ । सैनापत्यं । पौरोहित्यं । राजाऽसे ॥ * ॥ राजशब्दोऽसमासे यकं लभत इत्यर्थः । राज्ञो भावः कर्म्म वा राज्यं । समासे तु ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् । आधिराज्यं ॥ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ् । ५ । १ । १२९ । प्राणभृज्जातिः आश्वं । औष्ट्रं । वयोवचनं । कौमारं । कैशोरं । औद्गात्रं । औन्नेत्रं । सौष्ठवं । दौष्ठवं ॥ हायनान्तयुवादिभ्योऽण् । ५ । १ । १३० । द्वैहायनं । त्रैहायनं । यौवनं । स्थाविरं । श्रोत्रियस्य यलोपश्च ॥ * ॥ श्रौत्रम् ॥ कुशलचपलनिपुणपिशुनकुतूहलक्षेत्रज्ञाः । युवादिषु ब्राह्मणादिषु च पठ्यन्ते । कौशल्यं । कौशलमित्यादि ॥ इगन्ताच्च लघुपूर्वात् । ५ । १ । १३१ । शुचेर्भावः कर्म्म वा शौचं । मौनं । कथं काव्यम् । कविशब्दस्य ब्राह्मणादित्वात् ष्यञ् ॥ योपधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् । ५ । १ । १३२ । रामणीयकं । आभिधानीयकं । सहायाद्वा ॥ * ॥ साहाय्यं । साहायकं ॥ द्वन्द्वम

नोद्धादिभ्यश्च । ५ । १ । १३३ । औपाध्यायिका । मानोज्ञकं ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेषु । ५ । १ । १३४
। अत्याकारोऽधिक्षेपस्तदवेतस्तेगोत्रचरणयोर्भावकर्म्मणोःप्राप्तः । अवगत्वा । गार्गिकयाश्लाघतेगार्गिकेनविकत्थनइ
त्यर्थः । गार्गिकयात्याकुरुते । गार्गिकामवैतः ॥ होत्राभ्यश्छः । ५ । १ । १३५ । होत्राशब्दःऋत्विग्वाचीस्त्रीलिङ्गः ।
बहुवचनाद्विशेषग्रहणं । अच्छावाकस्यभावःकर्म्मवा अच्छावाकीयं । मैत्रावरुणीयं ॥ ब्रह्मणस्त्वः । ५ । १ । १३६ ।
होत्रावाचिनोब्रह्मशब्दात्त्वस्यात् । छस्यापवादः । ब्रह्मत्वं । नेतिवाच्यत्ववचनन्तलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्य्यायाद्ब्रह्म
णशब्दात्तुत्वतलौ । ब्रह्मत्वम् । ब्रह्मता ॥ * ॥ नञ्स्नञोरधिकारसमाप्तः ॥ * ॥ धान्यानाम्भवनेक्षेत्रेखञ् । ५ । २
। १ । भवन्त्यस्मिन्नितिभवनम् । मुद्गानाम्भवनंक्षेत्रंमौद्गीनम् ॥ व्रीहिशाल्योर्ढक् । ५ । २ । २ । व्रैहेयं । शालेयं
॥ यवयवकषष्टिकाद्यत् । ५ । २ । ३ । यवानाम्भवनंक्षेत्रंयव्यं । यवक्यं । षष्टिक्यं ॥ विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणु
भ्यः । ५ । २ । ४ । यत्स्यात्पक्षेखञ् । तिल्यं । तैलीनं । माष्यं । माषीणं । उम्यं । औमीनं । भङ्ग्यं । भाङ्गीनं । अणव्यं ।
आणवीनं ॥ सर्व्वचर्म्मणःकृतःखखञौ । ५ । २ । ५ । असामर्थ्येपिनिपातनात्समासः । सर्व्वचर्म्मणाकृतःसर्व्वचर्म्मीणः ।
सार्व्वचर्म्मीणः ॥ यथामुखसंमुखस्यदर्शनःखः । ५ । २ । ६ । मुखस्यसदृशं । यथामुखम्प्रतिबिम्बन्निपातनात्सादृश्येव्य
यीभावः । समंसर्व्वंमुखंसंमुखं । समशब्दस्यान्तलोपोनिपात्यते । यथामुखन्दर्शनःयथामुखीनः । सर्व्वस्यमुखस्यदर्शनः
संमुखीनः ॥ तत्सर्व्वादेःपथ्यङ्गकर्म्मपत्रपात्रंव्याप्नोति । ५ । २ । ७ । सर्व्वादेःपथ्याद्यन्तात्द्वितीयान्तात्खःस्यात् । सर्व्वप
थान्व्याप्नोतिसर्व्वपथीनः । सर्व्वाङ्गीणः । सर्व्वकर्म्मीणः । सर्व्वपत्रीणः । सर्व्वपात्रीणः ॥ आप्रपदम्प्राप्नोति । ५ । २ ।
८ । पादस्याग्रम्प्रपदन्तन्मर्य्यादीकृत्य । आप्रपदं । आप्रपदीनःपटः ॥ अनुपदसर्व्वान्नायानयंबद्धाभक्षयतिनेयेषु । ५
। २ । ९ । अनुसयामेसादृश्येव । अनुपदम्बद्धा अनुपदीनाउपानत् । सर्व्वान्नानिभक्षयतिसर्व्वान्नीनोभिक्षुः । अयानयंनेय

आहिणेयः । तन्नेयः । अयानयीनश्शारः ॥ परोवरपरम्परपुत्रपौत्रमनुभवति । ५ । २ । १० । परांश्चावरांश्चाऽनुभवती
परोवरीणः । अवरस्योत्वन्निपात्यते । परांश्चपरतरांश्चाऽनुभवतिपरम्परीणः । प्रकृतेःपरम्परभावोनिपात्यते । पुत्रपौत्रा
ननुभवतिपुत्रपौत्रीणः । परम्पराशब्दस्तु अव्युत्पन्नंशब्दान्तरंस्त्रीलिङ्गन्तस्मादेवस्वार्थेष्यञ्जिपारम्पर्य्यं । कथम्पारोवर्य्यं
वर्तिनिअसाधुरेव । खप्रत्ययसन्नियोगेनैवपरोवरेनिपातनात् ॥ अवारपाराऽत्यन्ताऽनुकामङ्गामी । ५ । २ । ११ । अ
वारपारङ्गामी । अवारपारीणः । अवारीणः । पारीणः । पारावारीणः । अत्यन्तगामीनः । अत्यन्तीनः । भृशङ्गन्तेत्यर्थः ।
अनुकामङ्गामी । अनुकामीनः । यथेष्टङ्गन्ता ॥ समांसमांविजायते । ५ । २ । १२ । यलोपोऽवशिष्टविभक्तेरलुक्पूर्व
पदस्यनिपात्यते । समांसमीनागौः । समांसमीनासायैवप्रतिवर्षं प्रसूयते । खप्रत्ययानुत्पत्तौयलोपोवावक्तव्यः ॥ * ॥ समांस
मांविजायते । समायांसमायांवा ॥ अद्यश्वीनावष्टब्धे । ५ । २ । १३ । अद्यश्वोवाविजायतेअद्यश्वीनावडवा । आसन्नप्र
सवेत्यर्थः । केचित्तुविजायतइतिनानुवर्तयन्ति । अद्यश्वीनंमरणंआसन्नमित्यर्थः ॥ आगवीनः । ५ । २ । १४ । आङ्पू
र्वाद्गोःकर्म्मकरेखप्रत्ययोनिपात्यते । गोःप्रत्यर्पणपर्य्यन्तंयःकर्म्मकरोतिसआगवीनः ॥ अनुग्वलङ्गामी । ५ । २ । १५
। अनुगु । गोःपश्चादायामंयथागच्छतिसअनुगवीनोगोपालः ॥ अध्वनोयत्खौ । ५ । २ । १६ । अध्वानमलङ्गच्छतिअध्व
न्यः । अध्वनीनः । येचाभावकर्म्मणोः । आत्माध्वानौखेइतिसूत्राभ्याम्प्रकृतिभावः ॥ अभ्यमित्राच्छच । ५ । २ । १७ । च
द्यत्खौ । अभ्यमित्रीयः । अभ्यमित्र्यः । अभ्यमित्रीणः । अमित्राऽभिमुखंसुष्ठुगच्छतीत्यर्थः ॥ गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे । ५ ।
२ । १८ । गोष्ठोभूतपूर्वःगौष्ठीनोदेशः ॥ अश्वस्यैकाहगमः । ५ । २ । १९ । एकाहेनगम्यतेइत्येकाहगमः । आश्वीनो
ऽध्वा ॥ शालीनकौपीनेअधृष्टाकार्य्ययोः । ५ । २ । २० । शालाप्रवेशमर्हतिशालीनः । अधृष्टः । कूपपतनमर्हतिकौपीनंपा
पं । तत्साधनत्वात्तदुपस्थंपुरुषलिङ्गमपितत्सम्बन्धात्तदाच्छादनमपि ॥ व्रातेनजीवति । ५ । २ । २१ । व्रातेनशरीरा

यासेनजीवतिनतुबुद्धिवैभवेनसः। व्रातीनः॥ साप्तपदीनंसख्यं। ५। २। २२। सप्तभिःपदैरवाप्यतेसाप्तपदीनं॥ हैयं
गवीनंसंज्ञायाम्। ५। २। २३। ह्योगोदोहस्यहियंगुरादेशःविकारार्थेखञ्चनिपात्यते। दुह्यतइतिदोहःक्षीरं। ह्यो
गोदोहस्यविकारःहैयंगवीनंनवनीतं॥ तस्यपाकमूलेपील्वादिकर्णादिभ्यःकुणब्जाहचौ। ५। २। २४। पीलूनाम्पाकः
पीलुकुणः। कर्णस्यमूलंकर्णजाहं॥ पक्षात्तिः। ५। २। २५। मूलग्रहणमात्रमनुवर्त्तते। पक्षस्यमूलम्पक्षतिः॥ तेन
वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ। ५। २। २६। पकारःप्रत्यययोरादौलुप्तनिर्दिष्टःतेनचस्यनेत्संज्ञा। विद्ययावित्तोविद्याचुञ्चुः। वि
द्याचणः॥ विनञ्भ्यांनानाञौनसह।५।२।२७। असहार्थेपृथग्भावेवर्त्तमानाभ्यांस्वार्थेप्रत्ययौ। विना। नाना॥ वेःशाल
च्छङ्कटचौ।५।२।२८। क्रियाविशिष्टसाधनवाचकात्स्वार्थे। विस्तृतं। विशालं। विशङ्कटं॥ सम्प्रोदश्चकटच्। ५।२।
२९। सङ्कटं। प्रकटं। उत्कटं। चाद्विकटं। अलावूतिलोमाभङ्गाभ्योरजस्युपसंख्यानं॥*॥ अलावूनांरजः। अलावूकटं।
गोष्ठजादयःस्थानादिषुपशुनामभ्यः॥*॥ गवांस्थानंगोगोष्ठं। सङ्घातेकटच्॥ * ॥ अवीनांसङ्घातः। अविकटः। वि
स्तारेपटच्॥ * ॥ अविपटः। द्वित्वेगोयुगच्॥*॥ द्वावुष्ट्रौ। उष्ट्रगोयुगं। षड्त्वेषड्गवच्। अश्वषड्गवं। स्नेहेतैलच्
॥ * ॥ तिलतैलं। सर्षपतैलं। भवनेक्षेत्रेशाकटशाकिनौ॥ * ॥ इक्षुशाकटम्। इक्षुशाकिनं॥ अवात्कुटारच्च। ५।
२। ३०। चात्कटच्। अवाचीनः। अवकुटारः। अवकटः॥ नतेनासिकायास्संज्ञायांटीटञ्नाटच्भ्रटचः। ५। २।
३१। अवादित्येव। नतन्नमनम्। नासिकायानतं। अवटीटं। अवनाटं। अवभ्रटम्। तद्योगान्नासिकाप्यवटीटा। पु
रुषोऽवटीटः॥ नेर्बिडज्बिरीसचौ। ५। २। ३२। निबिडं। निबिरीसम्॥ इनच्पिटच्चिकचि च। ५। २। ३३।
नेरित्येव। नासिकायानतेऽभिधेयेइनच्पिटचौप्रत्ययौप्रकृतेश्चिकचिइत्यादेशौच। कप्रत्ययचिकादेशौचवक्तव्यौ॥ * ॥
चिकिनं। चिपिटं। चिक्कं। क्लिन्नस्यचिल्पिल्लश्चास्यचक्षुषी॥ * ॥ क्लिन्नेचक्षुषीअस्यचिल्लः। पिल्लः। चुल्च्॥*॥

चुञ्चुः ॥ उपाधिभ्यान्त्यकन्नासन्नारूढयोः । ५ । २ । ३४ । संज्ञायामित्यनुवर्त्तते । पर्व्वतस्यासन्नं स्थलमुपत्यका । आरूढस्य स्थलमधित्यकाः ॥ कर्म्मणिघटोऽठच् । ५ । २ । ३५ । घटतइतिघटः ॥ पचाद्यच् । कर्म्मणिघटतेकर्म्मठःपुरुषः ॥ तदस्यसञ्जातन्तारकादिभ्यइतच् । ५ । २ । ३६ । तारकाःसञ्जाताअस्यतारकितन्नभः । आकृतिगणोयं ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः । ५ । २ । ३७ । तदस्येत्यनुवर्त्तते । ऊरूप्रमाणमस्यऊरुद्वयसम् । ऊरुदघ्नम् । ऊरुमात्रं । प्रमाणेलः ॥ * ॥ समः । दिष्टिः । वितस्तिः । द्विगोर्न्नित्यम् ॥ * ॥ द्वौसमौप्रमाणमस्यद्विसमम् । प्रमाणपरिमाणाभ्यांसंख्यायाश्चापिसंशयेमात्रज्वक्तव्यः ॥ * ॥ सममात्रम् । प्रस्थमात्रम् । पञ्चमात्रः । वत्वन्तात्स्वार्थेद्वयसञ्मात्रचौ ॥ * ॥ तावदेवतावद्द्वयसम् । तावन्मात्रम् ॥ पुरुषहस्तिभ्यामण्च । ५ । २ । ३८ । पुरुषप्रमाणमस्यपौरुषम् । पुरुषद्वयसम् । हास्तिनं । हास्तिद्वयसं ॥ यत्तदेतेभ्यःपरिमाणेवतुप् । ५ । २ । ३९ । यत्परिमाणमस्ययावान् । तावान् । एतावान् ॥ किमिदंभ्याम्वोघः । ५ । २ । ४० । आभ्याम्वतुप्स्याद्वस्यचघः । कियान् । इयान् ॥ किमस्संख्यापरिमाणेडतिच । ५ । २ । ४१ । चाद्वतुप् । तस्यचवस्यघस्स्यात् । कासंख्यायेषान्तेकति । कियन्तः ॥ संख्यायाअवयवेतयप् । ५ । २ । ४२ । पञ्चावयवाअस्यपञ्चतयन्दारु ॥ द्वित्रिभ्यान्तयस्यायज्वा । ५ । २ । ४३ । द्वयं । द्वितयं । त्रयम् । त्रितयम् ॥ उभादुदात्तोनित्यम् । ५ । २ । ४४ । उभशब्दात्तयपोऽयच्स्यात् । सचाद्युदात्तः । उभयम् ॥ तदस्मिन्नधिकमितिदशान्ताड्डः । ५ । २ । ४५ । एकादशअधिकाअस्मिन्नेकादशम् । शतसहस्रयोरेवेष्यते । नेह । एकादशअधिकाअस्यांविंशतौ प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः समानजातीयत्वमेवेष्यते । नेह । एकादशमाषाअधिकाअस्मिन्सुवर्णशते ॥ शदन्तविंशतेश्च । ५ । २ । ४६ । डःस्यादुक्तेर्थे । त्रिंशदधिकाअस्मिन्त्रिंशंशतम् । विंशं ॥ संख्यायागुणस्यनिमानेमयट् । ५ । २ । ४७ । भागस्य[illegible]मानात्प्रथमान्तात्संख्यावाचिनःषष्ठ्यर्थेमयट्स्यात् । यवानां[illegible]भागौनिमानमस्योदश्विद्भागस्य

द्विमयमुदश्वित्यवानां। गुणस्येति किं। द्वौ व्रीहियवौ निमानमस्योदश्वितः। निमाने किम्। द्वौ गुणौ क्षीरस्यैकस्तैलस्य
द्विगुणं क्षीरम्पच्यते तैलेन॥ तस्य पूरणे डट्। ५। २। ४८। एकादशानाम्पूरण एकादशः॥ नान्तादसंख्यादेर्मट्।
५। २। ४९। डटो मडागमः स्यात्। पञ्चानाम्पूरणः पञ्चमः। नान्तात्किं। विंशः। असंख्यादेः किं। एकादशः॥ षट्कतिक-
तिपयचतुरां थुक्। ५। २। ५१। एषां थुगागमः स्याड्डटि। षण्णां पूरणः षष्ठः। कतिथः। कतिपयशब्दस्यासंख्यात्वेऽप्यत ए-
व ज्ञापकाड्डट्। कतिपयथः। चतुर्थः। चतुरश्छयतावाद्यक्षरलोपश्च॥*॥ तुरीयः। तुर्यः॥ बहुपूगगणसङ्घस्य तिथु-
क्। ५। २। ५२। डटीत्येव। पूगसङ्घयोरसंख्यात्वेऽप्यत एव डट्। बहुतिथः इत्यादि॥ वतोरिथुक्। ५। २। ५३। ड-
टीत्येव। यावतिथः॥ द्वेस्तीयः। ५। २। ५४। डटोऽपवादः। द्वयोः पूरणो द्वितीयः॥ त्रेः सम्प्रसारणञ्च। ५। २। ५५।
तृतीयः॥ विंशत्यादिभ्यस्तमडन्यतरस्याम्। ५। २। ५६। एभ्यो डटस्तमडागमो वा स्यात्। विंशतितमः। विंशः। एकविं-
शतितमः। एकविंशः॥ नित्यं शतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्च। ५। २। ५७। शतस्य पूरणः। शततमः। एकशततमः।
मासादेरत एव डट्। मासतमः॥ षष्ट्यादेश्चाऽसंख्यादेः। ५। २। ५८। षष्टितमः। संख्यादेस्तु विंशत्यादिभ्य इति विकल्प
एव। एकषष्टः। एकषष्टितमः॥ मतौ छः सूक्तसाम्नोः। ५। २। ५९। मत्वर्थे छः स्यात्। अच्छावाकशब्दोऽस्मिन्नस्ति
। अच्छावाकीयं सूक्तं। वारवन्तीयं साम॥ अध्यायानुवाकयोर्लुक्। ५। २। ६०। मत्वर्थस्य छस्य अत एव ज्ञापकात्तच्छः।
विधानसामर्थ्याच्च विकल्पेन लुक्। गर्द्दभाण्डः। गर्द्दभाण्डीयः॥ विमुक्तादिभ्योऽण्। ५। २। ६१। मत्वर्थेऽण् स्यादध्या-
यानुवाकयोः। विमुक्तशब्दोऽस्मिन्नस्ति वैमुक्तः। दैवासुरः॥ गोषदादिभ्यो वुन्। ५। १। ६२। मत्वर्थेऽध्यायानु-
वाकयोः। गोषदकः। इषेत्वकः॥ तत्र कुशलः पथः। ५। २। ६३। वुन् स्यात्। पथि कुशलः पथिकः॥ आकर्षादिभ्यः कन्
। ५। २। ६४। आकर्षे कुशल आकर्षकः। आकषादिभ्य इति रेफरहितो मुख्यः पाठः। आकषे निकषः॥ धनहिरण्यात्का-

[illegible]र।६५।कामइच्छा।धनेकामोधनकोदेवदत्तस्य।हिरण्यकः॥स्वाङ्गेभ्यःप्रसिते।५।२।६६।केशेषुप्र [illegible]केशकः। तद्रचनायामासक्तइत्यर्थः॥उदराट्ठगाद्यूने।५।२।६७।अविजिगीषौठक्स्यात्कनोपवादः। बुभुक्षयाऽत्यन्तपीडितउदरेप्रसितऔदरिकः।आद्यूनेकिम्।उदरकः।उदरपरिमार्जनादौप्रसक्तइत्यर्थः॥सस्ये [illegible]जातः।५।२।६८।कन्सामर्थ्येतेनतुठक्।सस्यशब्दोगुणवाचीनतुधान्यवाचीशस्येनेतिपाठान्तरं।सस्येनगु णेनपरिजातःसम्बद्धःसस्यकसाधुः॥अंशंहारी।५।२।६९।हारीत्यावश्यकेणिनिः।अतएवतद्योगेषष्ठीन ।अंशकोदायादः॥तन्त्रादचिरापहृते।५।२।७०।तन्त्रकःपटः।प्रत्यग्रइत्यर्थः॥ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायाम्।५। २।७१।आयुधजीविनोब्राह्मणायस्मिन्देशेसब्राह्मणकः।अल्पमन्नंयस्यांसाउष्णिकायवागूः।अन्नशब्दस्यउष्णादेशो निपात्यते॥शीतोष्णाभ्यांकारिणि।५।२।७२।शीतंकरोतीतिशीतकःअलसः।उष्णंकरोतीतिउष्णकःशीघ्रका री॥अधिकम्।५।२।७३।अध्यारूढशब्दात्कन्उत्तरपदलोपश्च॥अनुकाभिकाभीकःकमिता।५।२।७४। अन्वभिभ्यांकन्।अभेःपाक्षिकोदीर्घश्च।अनुकामयते।अनुकः।अभिकामयते।अभिकः।अभीकः॥पार्श्वेनान्विच्छ ति।५।२।७५।अनृजुरुपायःपार्श्वं तेनान्विच्छतिपार्श्वकः॥अयःशूलदण्डाजिनाभ्यांठक्ठञौ।५।२।७६ ।तीक्ष्णउपायोऽयःशूलं तेनान्विच्छति आयःशूलिकः साहसिकः।दण्डाजिनंदम्भः तेनान्विच्छतिदाण्डाजिन कः॥तावतिथंग्रहणमितिलुग्वा।५।२।७७।कनस्यात्पूरणप्रत्ययस्यचलुग्वा।द्वितीयकम् द्विकंवाग्रहणंदेवद त्तस्यद्वितीयेनरूपेणग्रहणमित्यर्थः।तावतिथेनगृह्णातीतिकन्वक्तव्योनित्यश्चलुक्॥*॥षष्ठेनरूपेणगृह्णातिषट्कोदेवद त्तः।पञ्चक[illegible]एषांग्रामणीः।५।२।७८।देवदत्तोमुख्योऽस्यदेवदत्तकाः।त्वत्काः।मत्काः॥शृङ्खलमस्यब न्धनंकरभे।५।२।७९।शृङ्खलकःकरभः॥उत्कउन्मनाः।५।२।८०।उद्गतमना[illegible]

॥*॥ पिच्छिलः। पिच्छवान्। उरसिलः। उरस्वान्॥ प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्यो णः।५।२।१०१। प्राज्ञो व्याकरणम्। प्राज्ञा। श्रा
द्धः। आर्चः। वृत्तेश्च ॥*॥ वार्त्तः॥ तपस्सहस्राभ्यां विनीनी।५।२।१०२। विनीन्योरिकारो नकारपरित्राणार्थः। तपस्वी
। सहस्री। असन्तत्वाददन्तत्वाच्च सिद्धे पुनर्वचनमणा बाधा माभूदिति। सहस्रात्तु ठनोपि बाधनार्थम्॥ अण् च।५।२।
१०३। योगविभाग उत्तरार्थः। तापसः। साहस्रः। ज्योत्स्नादिभ्य उपसंख्यानम्॥*॥ ज्यौत्स्नः। तामिस्रः॥ सिकताशर्करा
भ्याञ्च।५।२।१०४। सैकतो घटः। शार्करः॥ देशे लुबिलचौ च।५।२।१०५। चादण् मतुप् च। सिकताः सन्त्यस्मि
न्देशे सिकता। सिकतिलः। सैकतः। सिकतावान्। एवं शर्करेत्यादि॥ दन्त उन्नत उरच्।५।२।१०६। उन्नता द
न्ताः सन्त्यस्य दन्तुरः॥ ऊषसुषिमुष्कमधो रः।५।२।१०७। ऊषरः। सुषिरः। मुष्कोऽण्डः। मुष्करः। मधु माधुर्य्य
म्। मधुरः। रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्य उपसंख्यानम्॥*॥ खरः। मुखरः। कुञ्जो हस्तिहनुः। कुञ्जरः। नगपांसुपाण्डुभ्य
श्च॥*॥ नगरं। पांसुरः। पाण्डुरः। पाण्डुरशब्दस्तु अव्युत्पन्न एव। कच्छ्वा ह्रस्वत्वञ्च॥*॥ कच्छुरः॥ द्युद्रुभ्यां मः।५।
२।१०८। द्युमः। द्रुमः॥ केशाद्वोऽन्यतरस्याम्।५।२।१०९। प्रकृतेनान्यतरस्याङ्ग्रहणेन मतुपि सिद्धे पुनर्ग्रहणमिनि
ठनोः समावेशार्थम्। केशवः। केशी। केशिकः। केशवान्। अन्येभ्योपि दृश्यते॥*॥ मणिवो नागविशेषः। हिरण्यवो नि
धिविशेषः। अर्णसो लोपश्च॥*॥ अर्णवः॥ गाण्ड्यजगात्संज्ञायाम्।५।२।११०। ह्रस्वदीर्घयोर्यणा तन्त्रेण निर्देशः। गा
ण्डिवं। गाण्डीवं। अर्जुनस्य धनुः। अजगवं पिनाकः॥ काण्डाण्डादीरन्नीरचौ।५।२।१११। काण्डीरः। आण्डीरः
॥ रजःकृष्यासुतिपरिषदो वलच्।५।२।११२। रजस्वला स्त्री। कृषीवलः। वले इति दीर्घः। आसुतीवलः शौण्डिकः।
परिषद्वलः। पर्षदिति पाठान्तरम्। पर्षद्वलम्। अन्येभ्योपि दृश्यते। भ्रातृवलः। पुत्रवलः। शत्रुवलः। वले इत्यत्र संज्ञाया
मित्यनुवृत्तेर्नेह दीर्घः॥ दन्तशिखात्संज्ञायाम्।५।२।११३। दन्तावलो हस्ती। शिखावलः केकी॥ ज्योत्स्नातमिस्रा

ज्योत्स्नातमिस्राशृङ्गिणोर्ज्जस्विन्नूर्ज्जस्वलगोमिन्मलिनमलीमसाः । ५ । २ । ११४ । मत्वर्थे निपात्यन्ते । ज्योतिष उपधालोपो नश्च प्रत्ययः
। ज्योत्स्ना । तमस उपधाया इत्वं रश्च । तमिस्रा । स्त्रीत्वमतन्त्रम् । तमिस्रं । शृङ्गादिनच् । शृङ्गिणः । ऊर्ज्जसो वलच् ।
तेन बाधा माभूदिति विनिरपि । ऊर्ज्जस्वी । ऊर्ज्जस्वलः । ऊर्ज्जोऽसुगागम इति वृत्तिस्तु चिन्त्या । ऊर्ज्जस्वतीति वदसुन्नन्ते
नैवोपपत्तेः । गोशब्दान्मिनिः । गोमी । मलशब्दादिनच् । मलिनः । ईमसश्च । मलीमसः ॥ अत इनिठनौ । ५ । २ ।
११५ । दण्डी । दण्डिकः ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च । ५ । २ । ११६ । व्रीही । व्रीहिकः । नच सर्व्वेभ्यो व्रीह्यादिभ्य इनिठनाविष्ये
ते किन्तर्हि शिखामालासंज्ञादिभ्य इनिः ॥*॥ यवखदादिभ्य इकः ॥ * ॥ अन्येभ्य उभयम् ॥*॥ तुन्दादिभ्य इलच । ५ । २
। ११७ । चादिनिठनौ मतुप् च । तुन्दिलः । तुन्दी । तुन्दिकः । तुन्दवान् । उदरपिचण्डयवव्रीहिः । स्वाङ्गाद्विवृद्धौ । वि
वृद्ध्युपाधिकात्स्वाङ्गवाचिन इलजादयः स्युः । विवृद्धौ कर्णौ यस्य स कर्णिलः । कर्णी । कर्णिकः । कर्णवान् ॥ एकगोपूर्व्वाट्ठ
ञ्नित्यम् । ५ । २ । ११८ । एकशतमस्यास्तीत्यैकशतिकः । ऐकसहस्रिकः । गौशतिकः । गौसहस्रिकः ॥ शतसहस्रान्ता
च्च निष्कात् । ५ । २ । ११९ । निष्कात्परौ यौ शतसहस्रशब्दौ तदन्तात्प्रातिपदिकाट्ठञ् स्यान्मत्वर्थे । नैष्कशतिकः । नैष्कस
हस्रिकः ॥ रूपादाहतप्रशंसयोर्य्यप् । ५ । २ । १२० । आहतं रूपमस्यास्तीति रूप्यः कार्षापणः । प्रशस्तं रूपमस्यास्ति
रूप्यो गौः । आहतेति किम् । रूपवान् । अन्येभ्योपि दृश्यते । हिम्याः पर्व्वताः । गुण्याः ब्राह्मणाः ॥ अस्मायामेधास्रजो विनिः
। ५ । २ । १२१ । यशस्वी । यशस्वान् । मायावी । व्रीह्यादिपाठादिनिठनौ । मायी । मायिकः । विन्नन्तत्वात्कुः । स्रग्वी । आ
मयस्योपसंख्यानन्दीर्घश्च ॥*॥ आमयावी । शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् ॥*॥ शृङ्गारकः । वृन्दारकः । फलबर्हाभ्यामिनच् ॥*॥
फलिनः । बर्हिणः । हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम् ॥ * ॥ इनिठनौ मतुप् च । हृदयालुः । हृदयी । हृदयिकः । हृदयवान् ।
शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने ॥*॥ शीतं न सहते शीतालुः । उष्णालुः । स्फायितंचेतिरक् तृप्रः पुरोडाशः तन्न सहते तृप्रालुः । तृ

प्रंदुःखमितिमाधवः । हिमाच्चेलुः ॥ * ॥ हिमंनसहतेहिमेलुः । बलाटूलः ॥ * ॥ बलन्नसहतेवलूलः । वातात्समूहेच ॥
*॥ वातन्नसहतेवातस्यसमूहोवावातूलः । तप्पर्व्वमरुद्भ्याम् । पर्व्वतः । मरुत्तः ॥ ऊर्णायायुस् । ५ । २ ।१२३ । सित्वात्पद
त्वम् । ऊर्णायुः । अत्रछन्दसीतिकेचिदनुवर्त्तयन्ति । युक्तञ्चैतत् । अन्यथाहि । अहंशुभमेरित्यत्रैवोर्णाग्रहणंकुर्य्यात् ॥
वाचोग्मिनिः । ५ । २ । १२४ । वाग्मी ॥ आलजाटचौबहुभाषिणि । ५ ।२ ।१२५ । कुत्सितइतिवक्तव्यम् ॥*॥ कुत्सितम्बहु
भाषतेवाचालः । वाचाटः । यस्तुसम्यग्बहुभाषतेसवाग्मीत्येव ॥ स्वामिन्नैश्वर्य्ये । ५ । २ ।१२६ । ऐश्वर्य्यवाचकात्स्वशब्दान्म
त्वर्थेआमिनच् । स्वामी ॥ अर्शआदिभ्योऽच् । ५ । २ । १२७ । अर्शांऽस्यविद्यन्ते अर्शसः । आकृतिगणोयम् ॥ द्वन्द्वोप
तापगर्ह्यात्प्राणिस्थादिनिः । ५ । २ । १२८ । द्वन्द्वं कटकवलयिनी । शङ्खनूपुरिणी । उपतापोरोगः । कुष्ठी । किलासी
। गर्ह्यंनिंद्यम् । ककुदावर्त्ती । काकतालुकी । प्राणिस्थात्किं । पुष्पफलवान्घटः । प्राण्यङ्गान्न । पाणिपादवती । अतइ
न्येव । चित्रकललाटिकावती । सिद्धेप्रत्ययेपुनर्व्वचनंठनादिवाधनार्थम् ॥ वातातीसाराभ्यांकुक्च । ५ । २ । १२९ । चा
दिनिः । वातकी । अतीसारकी । रोगेचायमिष्यते । नेह । वातवतीगुहा । पिशाचाच्च ॥ * ॥ पिशाचकी ॥ वयसिपू
रणात् । ५ ।२ । १३० । पूरणप्रत्ययान्तान्मत्वर्थेइनिःस्याद्वयसिद्योत्ये । मासःसम्वत्सरोवापञ्चमोस्यास्तीतिपञ्चमीउष्ट्रः
। ठन्बाधनार्थमिदं । वयसिकिम् । पञ्चमवान्ग्रामः ॥ सुखादिभ्यश्च । ५ । २ । १३१ । इनिर्म्मत्वर्थे । सुखी । दुःखी ।
मालाक्षेपे । माली ॥ धर्म्मशीलवर्णान्ताच्च । ५ । २ । १३२ । धर्म्माद्यन्तादिनिर्म्मत्वर्थे । ब्राह्मणधर्म्मी । ब्राह्मणशीली
। ब्राह्मणवर्णी ॥ हस्ताज्जातौ । ५ । २ । १३३ । हस्ती । जातौकिम् । हस्तवान्पुरुषः ॥ वर्णाद्ब्रह्मचारिणि । ५ । २
। १३४ । वर्णी ॥ पुष्करादिभ्योदेशे । ५ । २ । १३५ । पुष्करिणी । पद्मिनी । देशेकिम् । पुष्करवान्करी । वाहूरू
पूर्व्वपदाद्बलात् ॥ * ॥ बाहुबली । ऊरुबली । सर्व्वादेश्च । सर्व्वधनी । सर्व्वबीजी । अर्थाचासन्निहिते ॥ * ॥ अर्थी ।

सन्निहितेतु अर्थेवान्। तदन्ताच ॥*॥ धान्यार्थी। हिरण्यार्थी ॥ बलादिभ्योमतुबन्यतरस्याम्। ५। २। १३६। बलवान्। बली। उत्साहवान्। उत्साही॥ संज्ञायांमन्माभ्याम्। ५। २। १३७। मन्नन्तान्मान्ताच्चेनिर्मत्वर्थे। प्रथिमिनी। दामिनी। होमिनी। सोमिनी। संज्ञायांकिम्। सोमवान्॥ कंशंभ्यांबभयुस्तितुतयसः। ५। २। १३८। कंशमितिमान्तौ कमित्युदकसुखयोः शमितिसुखे। आभ्यांसप्तप्रत्ययाःस्युः। युस्यसोसकारःपदत्वार्थः। कम्बः। कम्भः। कंय्युः। कन्तिः। कन्तुः। कन्तः। कंय्यः। शम्बः। शम्भः। शंय्युः। शन्तिः। शन्तुः। शन्तः। शंय्यः। अनुस्वारस्यवैकल्पिकःपरसवर्णः। वकारयकारपरस्यानुनासिकौवयौ॥ तुन्दिवलिवटेर्भः। ५। २। १३९। वृद्धानाभिस्तुन्दिः। मूर्द्धन्योपधोयमितिमाधवः। तुन्दिभः। वलिभः। वटिभः। पामादित्वाद्वलिनोपि॥ अहंशुभमोर्य्युस्। ५। २। १४०। अहमितिमान्तमव्ययमहङ्कारे। शुभमितिशुभे। अहंयुः। अहङ्कारवान्। शुभंयुः शुभान्वितः ॥*॥ इतिमत्वर्थीयाः ॥*॥ प्राग्दिशोविभक्तिः। ५। ३। १। दिक्शब्देभ्यइत्यतः प्राग्वक्ष्यमाणाःप्रत्ययाविभक्तिसंज्ञास्युः। अथस्वार्थिकाः प्रत्ययाः। समर्थानामितिप्रथमादितिचनिवृत्तम्। वेतित्वनुवर्ततएव ॥ किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः। ५। ३। २। किमस्सर्वनाम्नोबहुशब्दाच्चेतिप्राग्दिशोऽधिक्रियते॥ इदमइश्। ५। ३। ३। प्राग्दिशीयेपरे॥ एतेतौरथोः। ५। ३। ४। इदम्शब्दस्यएतइतइत्यादेशौस्तोरेफादौथकारादौचप्राग्दिशीयेपरे। इशोपवादः॥ एतदोऽन्। ५। ३। ५। योगविभागः कर्त्तव्यः। एतदः। एतेतौस्तोरथोः। अन्। एतदइत्येव। अनेकालत्वात्सर्वादेशः। नलोपःप्रातिपदकान्तस्य॥ सर्वस्यसोऽन्यतरस्यान्दि। ५। ३। ६। प्राग्दिशीयेदकारादौप्रत्ययेपरेसर्वस्यसोवास्यात्॥ पञ्चम्यास्तसिल्। ५। ३। ७। पञ्चम्यन्तेभ्यः किमादिभ्यस्तसिल्स्याद्वा ॥ कुतिहोः। ७। २। १०४। किमःकुस्यात्तादौहादौचविभक्तौपरतः। कुतः। कस्मात्। यतः। ततः। अतः। इतः। अमुतः। बहुतः। द्व्यादेस्तुद्वाभ्यां॥ तसेश्च। ५। ३। ८। किंसर्वना

मवकुभ्यः परस्यतसेस्तसिलादेशस्स्यात् । स्वरार्थश्विभक्त्यर्थश्चवचनं ॥ पर्य्यभिभ्याञ्च । ५ । ३ । ९ । आभ्यान्तसिल्स्या
त् । सर्व्वोभयार्थाभ्यामेव । परितः । सर्व्वतइत्यर्थः । अभितउभयतइत्यर्थः ॥ सप्तम्यास्त्रल् । ५ । ३ । १० । कुत्र । यत्र
। तत्र । बहुत्र ॥ इदमोहः । ५ । ३ । ११ । त्रलोपवादइशादेशः । इह ॥ किमोऽत् । ५ । ३ । १२ । वाग्रहणमपकृ
ष्यते । सप्तम्यन्तात्किमोऽद्वास्यात्पक्षेत्रल् ॥ क्वाति । ७ । २ । १०५ । किमःक्वादेशस्स्यादति । क्व । कुत्र ॥ वाहचछन्दसि
॥ कुहस्थः । कुहजग्मथुः ॥ एतदोश्त्रतसोस्त्रतसौचानुदात्तौ । २ । ४ । ३३ । अन्वादेशविषयेएतदोऽश्स्यात्सचानुदा
त्तस्त्रतसोःपरतः तौचानुदात्तौस्तः । एतस्मिन्ग्रामेसुखम्वसामः अथोत्राधीमहे अथोनगन्तास्मः ॥ इतराभ्योऽपिदृश्यन्ते
। ५ । ३ । १४ । पञ्चमीसप्तमीतरविभक्त्यन्तादपितसिलादयोदृश्यन्ते । दृशिग्रहणाद्भवदादियोगएव । सभवान् ।
ततोभवान् । तत्रभवान् । तम्भवन्तम् । ततोभवन्तम् । तत्रभवन्तम् । एवन्दीर्घायुः । देवानाम्प्रियः । आयुष्मान् ॥ सर्व्वैका
न्यकिंयत्तदःकालेदा । ५ । ३ । १५ । सप्तम्यन्तेभ्यःकालार्थेभ्यः स्वार्थेदास्यात् । सर्व्वस्मिन्कालेसदा । सर्व्वदा । एकदा
। अन्यदा । कदा । तदा । कालेकिं । सर्व्वत्रदेशे ॥ इदमोर्हिल् । ५ । ३ । १६ । सप्तम्यन्तात्कालेइत्येव । हस्यापवादः
। अस्मिन्कालेएतर्हि । कालेकिं । इहदेशे ॥ अधुना । ५ । ३ । १७ । इदमःसप्तम्यन्तात्कालवाचिनःस्वार्थेऽधुनाप्रत्य
यस्स्यात् । इश् । यस्येतिलोपः । अधुना ॥ दानीञ्च । ५ । ३ । १८ । इदानीम् ॥ तदोदाच । ५ । ३ । १९ । तदा ।
तदानीं । तदोदावचनमनर्थकम्विहितत्वात् ॥ अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम् । ५ । ३ । २१ । कर्हि । कदा । यर्हि । य
दा । तर्हि । तदा । एतस्मिन्कालेएतर्हि ॥ सद्यःपरुत्परार्य्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्व्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरितरेद्युरपरेद्यु
रधरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः । ५ । ३ । २२ । एतेनिपात्यन्ते । समानस्यसभावोद्यस्चाहनि ॥ * ॥ समानेऽहनिसद्यः
। पूर्व्वपूर्व्वतरयोःपरउदारौचसम्वत्सरे ॥ * ॥ पूर्व्वस्मिन्वत्सरेपरुत् । पूर्व्वतरेवत्सरेपरारि । इदमइश्समसण्प्र

व्ययश्च सम्वत्सरे ॥*॥ अस्मिन्सम्वत्सरे ऐषमः । परस्मादेद्यव्यहनि ॥*॥ परस्मिन्नहनिपरेद्यवि । इदमोऽश् द्यश्च ॥
॥ अस्मिन्नहनिअद्य । पूर्व्वादिभ्योऽष्टभ्योऽहन्येद्युस् ॥॥ पूर्व्वस्मिन्नहनिपूर्व्वेद्युः । अन्यस्मिन्नहनिअन्येद्युः । उभयो
रह्नोरुभयेद्युः । द्युश्चोभयाद्वक्तव्यः ॥ * ॥ उभयद्युः ॥ प्रकारवचनेथाल् । ५ । ३ । २३ । प्रकारवृत्तिभ्यः किमादि
भ्यस्थाल्स्यात्स्वार्थे । तेनप्रकारेणतथा । यथा ॥ इदमस्थमुः । ५ । ३ । २४ । थालोपवादः । एतदोपवाच्यः ॥ * ॥ अ
नेनएतेनवाप्रकारेणइत्थम् ॥ किमश्च । ५ । ३ । २५ । केनप्रकारेणकथम् ॥ * ॥ प्राग्दिशीयानांविभक्तिसंज्ञादीनां
पूरणोवधिः ॥ * ॥ दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमादिभ्योदिग्देशकालेष्वस्तातिः । ५ । ३ । २७ । सप्तम्याद्यन्तेभ्योदि
शिरूढेभ्योदिग्देशकालवृत्तिभ्यस्स्वार्थेऽस्तातिप्रत्ययस्स्यात् ॥ पूर्व्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषाम् । ५ । ३ । ३९ । एभ्यो
ऽस्तात्यर्थेऽसिप्रत्ययस्स्यात्तद्योगेचैषांक्रमात्पुर् अध् अव् इत्यादेशास्युः ॥ अस्तातिच । ५ । ३ । ४० । अस्तातौपरेपूर्व्वा
दीनाम्पुरादयस्स्युः । पूर्व्वस्याम्पूर्व्वस्याःपूर्व्वावादिक् । पुरः । पुरस्तात् । अधः । अधस्तात् । अवः । अवस्तात् ॥ विभाषाऽव
रस्य । ५ । ३ । ४१ । अवरस्यास्तातौपरेऽव्स्याद्वा । अवस्तात् । अवरस्तात् । एवन्देशेकालेच । दिशिरूढेभ्यः किम्
। ऐन्द्र्यान्वसति । सप्तम्याद्यन्तेभ्यः किं । पूर्व्वग्रामङ्गतः । दिगादिवृत्तिभ्यः किम् । पूर्व्वस्मिन्गुरौवसति । अस्तातिचेतिज्ञाप
कादसिरस्तातिन्नबाधते ॥ दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच् । ५ । ३ । २८ । अस्तातेरपवादः । दक्षिणतः । उत्तरतः ॥ वि
भाषापराऽवराभ्याम् । ५ । ३ । २९ । परतः । अवरतः । परस्तात् । अवरस्तात् ॥ अञ्चेर्ल्लुक् । ५ । ३ । ३० । अञ्चत्य
न्ताद्दिक्शब्दास्तातेर्ल्लुक्स्यात् । लुकतद्धितलुकि । प्राच्यांप्राच्याःप्राचीवादिक् । प्राक् । उदक् । एवन्देशेकालेच ॥ उप
र्य्युपरिष्टात् । ५ । ३ । ३१ । अस्तादेर्व्विषये । ऊर्द्ध्वशब्दस्योपादेशस्स्याद्रिल् रिष्टातिलौचप्रत्ययौ ॥*॥ उपरि । उप
रिष्टाद्वावसतिआगतोरमणीयम्वा ॥ पश्चात् । ५ । ३ । ३२ । अपरस्यपश्चभावःआतिश्चप्रत्ययोस्ता ... विषये ॥ उत्त

धरदक्षिणादातिः। ५। ३। ३४। उत्तरात्। अधरात्। दक्षिणात्॥ एनबन्यतरस्यामदूरेऽपञ्चम्याः। ५। ३। ३५। उत्तरादिभ्य एनब्वास्यादवध्यावधिमतोःसामीप्येपञ्चम्यन्तम्विना। उत्तरेण। अधरेण। दक्षिणेन। पक्षेयथास्वम्प्रत्ययाः। इहकेचिदुत्तरादीननुवर्त्त्यदिक्शब्दमात्रादेनपमाहुः। पूर्व्वेणग्रामम्। अपरेणग्रामम्॥ दक्षिणादाच्। ५। ३। ३६। अस्तातेर्व्विषये। दक्षिणावसति। पञ्चम्याइत्येव। दक्षिणादागतः॥ आहिचदूरे। ५। ३। ३७। दक्षिणादूरे आहिचस्यात्चादाच्। दक्षिणाहि। दक्षिणा॥ उत्तराच्च। ५। ३। ३८। उत्तराहि। उत्तरा॥ संख्यायाविधार्थेधा। ५। ३। ४२। क्रियाप्रकारार्थेवर्त्तमानात्संख्याशब्दात्स्वार्थेधास्यात्। चतुर्द्धा। पञ्चधा॥ अधिकरणविचालेच। ५। ३। ४३। द्रव्यस्यसंख्यान्तरापादनेसंख्यायाधास्यात्। एकंराशिंपञ्चधाकुरु॥ एकाद्धोध्यमुञन्यतरस्याम्। ५। ३। ४४। ऐकध्यं। एकधा॥ द्वित्र्योश्चधमुञ्। ५। ३। ४५। आभ्यान्धाइत्यस्यधमुञ्स्याद्वा। द्वैधम्। द्विधा। त्रैधम्। त्रिधा। धमुञन्तात्स्वार्थेडदर्शनम्॥*॥ पथिद्वैधानितृणानि॥ एधाच्च। ५। ३। ४६। त्रेधा। द्वेधा॥ याप्येपाशप्। ५। ३। ४७। कुत्सितोभिषक्भिषक्पाशः॥ पूरणाद्भागेतीयादन्। ५। ३। ४८। द्वितीयोभागोद्वितीयः। तृतीयः। स्वरेविशेषः। तीयादीकक्स्वार्थेवाच्यः। द्वैतीयीकः। द्वितीयः। तार्त्तीयीकः। तृतीयः॥ नविद्यायाः॥*॥ द्वितीया। तृतीया। विद्येत्येव॥ प्रागेकादशेभ्योऽछन्दसि। ५। ३। ४९। पूरणप्रत्ययान्ताद्भागेऽन्। चतुर्थः। पञ्चमः॥ षष्ठाष्टमाभ्यांञच। ५। ३। ५०। चादन्। षष्ठोभागः। षाष्ठः। षष्ठः। अष्टमः। आष्टमः॥ मानपश्वङ्गयोःकन्लुकौच। ५। ३। ५१। षष्ठाष्टमशब्दाभ्यांक्रमेणकन्लुकौस्तोमानेपश्वङ्गेचवाच्ये। षष्ठकोभागः मानञ्चेत्। अष्टमोभागः पश्वङ्गञ्चेत्। अस्यअतोवालुक्। चकारस्त्वयथाप्राप्तम्। षष्ठः। षाष्ठः। अष्टमः। आष्टमः। महाविभाषयासिद्धेलुग्वचनंपूर्व्वत्रज्ञानौनित्याविति ज्ञापयति॥ एकादाकिनिच्चासहाये। ५। ३। ५२। चात्कन्लुकौ। एकः। एकाकी। एककः॥ भूतपूर्व्वेचरट्। ५। ३। ५३। आढ्योभूतपूर्व्वः

आढ्यचरः ॥ षष्ठ्या रूप्य च । ५ । ३ । ५४ । षष्ठ्यन्ताद्भूतपूर्वेऽर्थे रूप्यः स्याच्चरट् च । कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः कृष्णरूप्यः । कृ-
ष्णचरः । तसिलादिषु रूप्यस्यापरिगणितत्वान्न पुंवत् । शुभ्राया भूतपूर्वः शुभ्ररूप्यः ॥ अतिशायने तमबिष्ठनौ । ५ । ३
। ५५ । अतिशयविशिष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः । अयमेषामतिशयेनाढ्यः आढ्यतमः । लघुतमो लघिष्ठः ॥ तिङश्च ।
५ । ४ । ५६ । तिङन्तादतिशये द्योत्ये तमप् स्यात् ॥ तरप्तमपौ घः । १ । १ । २२ । एतौ घसंज्ञौ स्तः ॥ किमेत्तिङव्ययघा-
दाम्वद्रव्यप्रकर्षे । ५ । ४ । ११ । किमेदन्तात्तिङोऽव्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यान्न तु द्रव्यप्रकर्षे । किन्तमां । प्राह्णेतमां
। पचतितमां । उच्चैस्तमां । द्रव्यप्रकर्षे तु । उच्चैस्तमस्तरुः ॥ द्विवचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ । ५ । ३ । ५७ ।
द्वयोरेकस्यातिशये विभक्तव्ये चोपपदे सुप्तिङन्तादेतौ स्तः । पूर्वयोरपवादः । अयमनयोरतिशयेन लघुर्लघुतरः । लघी-
यान् । उदीच्याः प्राच्येभ्यः पटुतराः । पटीयांसः ॥ अजादी गुणवचनादेव । ५ । ३ । ५८ । इष्ठनीयसुनौ गुणवचना-
देव स्तः । नेह । पाचकतरः । पाचकतमः ॥ तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ । तृन्तृजन्तादिष्ठनीयसुनौ स्तः तुरिष्ठेमेयःसु तृ-
शब्दस्य लोपः स्यादिष्ठेमेयस्सु परेषु । अतिशयेन कर्त्ता करिष्ठः । दोहीयसी धेनुः ॥ प्रशस्यस्य श्रः । ५ । ३ । ६० । अस्य श्रा-
देशः स्यादजाद्योः ॥ प्रकृत्यैकाच् । ६ । ४ । ६३ । इष्ठादिष्वेकाच् प्रकृत्या स्यात् । श्रेष्ठः । श्रेयान् ॥ ज्य च । ५ । ३ ।
६१ । प्रशस्यस्य ज्यादेशः स्यादिष्ठेयसोः । ज्येष्ठः ॥ ज्यादादीयसः । ६ । ४ । १६० । आदेः परस्य । ज्यायान् ॥ वृद्धस्य च
। ५ । ३ । ६२ । ज्यादेशः स्यादजाद्योः । ज्येष्ठः । ज्यायान् ॥ अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ । ५ । ३ । ६३ । अजाद्योः । ने-
दिष्ठः । नेदीयान् । साधिष्ठः । साधीयान् ॥ स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां यणादिपरं पूर्वस्य च गुणः । ६ । ४ । १५६
। एषां यणादिपरं लुप्यते पूर्वस्य च गुणः इष्ठादिषु । स्थविष्ठः । दविष्ठः । यविष्ठः । ह्रसिष्ठः । क्षेपिष्ठः । क्षोदिष्ठः । एव-
मीयस् । ह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणां पृथ्वादित्वात् ह्रसिमा । क्षेपिमा । क्षोदिमा ॥ प्रियस्थिरस्फिरोरुबहुलगुरुवृद्धतृप्रदीर्घवृन्दार

काणाम्प्रस्थस्फवर्बंहिगर्वर्षित्रप्द्राघिवृन्दाः । ६ । ४ । १५७ । प्रियादीनां क्रमात्प्रादयः स्युरिष्ठादिषु । प्रेष्ठः । स्थेष्ठः । स्फेष्ठः । वरिष्ठः । बंहिष्ठः । गरिष्ठः । वर्षिष्ठः । त्रपिष्ठः । द्राघिष्ठः । वृन्दिष्ठः । एवमीयसुन । प्रेयान । प्रियोरुबहुलगुरुदीर्घाणां पृथ्वादित्वादिमनिच । प्रेमेत्यादि ॥ बहोर्लोपो भू च बहोः । ६ । ४ । १५८ । बहोः परयोरिमेयसोर्लोपस्स्याद्बहोश्च भूरादेशः । भूमा । भूयान् ॥ इष्ठस्य यिट् च । ६ । ४ । १५९ । बहोः परस्य इष्ठस्य लोपः स्यात् यिडागमश्च । भूयिष्ठः ॥ युवाल्पयोः कनन्यतरस्याम् । ५ । ३ । ६४ । एतयोः कनादेशो वा स्यादिष्ठेयसोः । कनिष्ठः । कनीयान् । पक्षे यविष्ठः । अल्पिष्ठ इत्यादि ॥ विन्मतोर्लुक् । ५ । ३ । ६५ । विनो मतुपश्च लुक् स्यादिष्ठेयसोः । अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः । स्रजीयान् । अतिशयेन त्वग्वान् । त्वचिष्ठः । त्वचीयान् ॥ प्रशंसायां रूपप् । ५ । ३ । ६६ । सुबन्तात्तिङन्ताच्च । प्रशस्तः पटुः पटुरूपः । प्रशस्तं पचति । पचतिरूपं ॥ ईषदसमाप्तौ कल्पब्देश्यदेशीयरः । ५ । ३ । ६७ । ईषदूनो विद्वान् । विद्वत्कल्पः । यशस्कल्पम् । यजुःकल्पम् । विद्वद्देश्यः । विद्वद्देशीयः । पचतिकल्पम् ॥ विभाषा सुपो बहुच् पुरस्तात्तु । ५ । ३ । ६८ । ईषदसमाप्तिविशिष्टेर्थे सुबन्ताद्बहुज्वा स्यात्स च प्रागेव न तु परतः । ईषदूनः पटुः । बहुपटुः । पटुकल्पः । सुपः किम् । यजतिकल्पं ॥ प्रकारवचने जातीयर् । ५ । ३ । ६९ । प्रकारवति चायम् । थालतु प्रकारमात्रे । पटुप्रकारः पटुजातीयः ॥ प्रागिवात्कः । ५ । ३ । ७० । इवे प्रतिकृतावित्यतः प्राक्काऽधिकारः ॥ अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक्टेः । ५ । ३ । ७१ । तिङश्चेत्यनुवर्त्तते ॥ कस्य च दः । ५ । ३ । ७२ । कान्ताव्ययस्य दकारोन्तादेशः स्यादकच् ॥ अज्ञाते । ५ । ३ । ७३ । कस्यायमश्वोऽश्वकः । उच्चकैः । नीचकैः । सर्वके । विश्वके । ओकारसकारभकारादौ सुपि सर्वनाम्नष्टेः प्रागकच् ॥*॥ युवकयोः । आवकयोः । युष्मकासु । अस्मकासु । युष्मकाभिः । अस्मकाभिः । ओकारेत्यादि किम् । त्वयका । मयका । अकच्प्रकरणे तूष्णीमः काम्वक्तव्यः ॥ * ॥ मित्वादन्त्यादचः परः । तूष्णीकामास्ते । शीले को मलोपश्च ॥*॥ तूष्णी

शीलः। तूष्णीकः। पचतकि। जल्पतकि।.धकित्। हिरकुत्॥ कुत्सिते। ५। ३। ७४। कुत्सितोऽश्वोऽश्वकः॥ संज्ञा
यांकन्। ५।३। ७५। कुत्सितेकनस्यात्तदन्तेनचेत्संज्ञागम्यते। शूद्रकः। राधकः। स्वरार्थम्वचनम्॥ अनुकम्पायाम्।५
।३। ७६। पुत्रकः। अनुकम्पितःपुत्रइत्यर्थः॥ नीतौचतद्युक्तात्। ५।३। ७७। सामदानादिरूपानीतिस्तस्याङ्गम्य
मानायामनुकम्पायुक्तात्कप्रत्ययःस्यात्। हन्ततेधानकाः। गुडकाः। एहकि। अद्धकि। पूर्व्वेणानुकंप्यमानात्प्रत्ययः। अने
नतुपरम्परासम्बन्धेपीतिविशेषः॥ बह्वचोमनुष्यनाम्नष्ठज्वा। ५।४। ७८। पूर्वसूत्रद्वयविषये॥ घनिलचौ च।५
।३। ७९। तत्रैव॥ ठाजादावूर्ध्वन्द्वितीयादचः।५।३। ८३। अस्मिन्प्रकरणेयष्ठोऽजादिप्रत्ययश्चतस्मिन्परतःप
रेप्रकृतेर्द्वितीयादचऊर्द्ध्वंसर्वंलुप्यते। अनुकम्पितोदेवदत्तोदेविकः। देवियः। देविलः। देवदत्तकः। अनुकम्पितोवा
युदत्तोवायुकः। ठग्रहणमुकोद्वितीयत्वेकविधानार्थम्॥ * ॥ वायुदत्तः। वायुकः। पितृकः। चतुर्थादचऊर्द्ध्वस्यलोपोवा
च्यः॥ * ॥ अनुकम्पितोवृहस्पतिदत्तोवृहस्पतिकः। अनजादौचविभाषालोपोवक्तव्यः॥*॥ देवदत्तकः। देवकः। लोपः
पूर्व्वपदस्यच॥ * ॥ दत्तिकः। दत्तियः। दत्तिलः। दत्तकः। विनापिप्रत्ययम्पूर्वोत्तरपदयोर्व्वालोपोवाच्यः॥ * ॥ देवद
त्तः। दत्तदेवः। सत्यभामा। भामासत्या। उवर्णाल्लइलस्यच॥ * ॥ भानुदत्तः। भानुलः। ऋवर्णादपि॥ * ॥ सवि
त्रियः। सवितृलः। चतुर्थादनजादौचलोपःपूर्वपदस्यच। अप्रत्ययेतथैवेष्टउवर्णाल्लइलस्यच॥ १॥ प्राचामुपादेरड
ज्वुचौच। ५। ३। ८०। उपशब्दपूर्वात्प्रातिपदिकात्पूर्वविषयेअडच्वुचौएतौस्तः। चाद्यथाप्राप्तम्। प्राचांग्रहणंपूजा
र्थं। अनुकम्पितउपेन्द्रदत्तः। उपडः। उपकः। उपिकः। उपियः। उपिलः। उपेन्द्रदत्तकः। षड्रूपाणि॥ जाति
नाम्नःकन्। ५। ३। ८१। मनुष्यनाम्नइत्येव। जातिशब्दोयोमनुष्यनामधेयस्तस्मात्कन्स्यादनुकम्पायाम् नीतौच
।सिंहकः। शरभकः। शरभकः। द्वितीयंसंध्यक्षरञ्चेत्तदादेर्ल्लोपोवक्तव्यः॥ * ॥ कहोडः। कहिकः। एकाक्षरपूर्व

पदानामुत्तरपदलोपोवक्तव्यः ॥ * ॥ वागाशीर्दत्तः । वाचिकः । कथंषडङ्गुलीदत्तःषडिकइति । षषष्ठाज्जातिवचनादित्यम् ॥*॥ शेवलसुपरिविशालवरुणार्य्यमादीनांतृतीयात् । ५ । ३ । ८४ । एषांमनुष्यनाम्नांठाजादौपरेतृतीयादचउर्ध्वलोपस्स्यात् । पूर्वस्यापवादः । अनुकम्पितःशेवलदत्तः । शेवलिकः । शेवलियः । शेवलिलः । सुपरिकः । विशालिकः । वरुणिकः । अर्य्यमिकः ॥ अजिनान्तस्योत्तरपदलोपश्च । ५ । ३ । ८२ । अजिनान्तान्मनुष्यनाम्नोऽनुकम्पायांकन् तस्यचोत्तरपदलोपः । अनुकम्पितोव्याघ्राजिनोव्याघ्रकः । सिंहकः ॥ अल्पे । ५ । ३ । ८५ । अल्पन्तैलं । तैलिकं ॥ ह्रस्वे । ५ । ३ । ८६ । ह्रस्वोवृक्षोवृक्षकः ॥ संज्ञायाङ्कन् । ५ । ३ । ८७ । ह्रस्वहेतुकायासंज्ञातस्यांगम्यमानायाङ्कन् । पूर्वस्यापवादः । वंशकः । वेणुकः ॥ कुटीशमीशुण्डाभ्योरः । ५ । ३ । ८८ । ह्रस्वाकुटी । कुटीरः । शमीरः । शुण्डारः ॥ कुत्वाडुपच् । ५ । ३ । ८९ । ह्रस्वाकुतूः । कुतुपः । कुतूः कृत्तेः स्नेहपात्रं । ह्रस्वासाकुतुपः पुमान् ॥ कासूगोणीभ्यांष्टरच् । ५ । ३ । ९० । आयुधविशेषःकासूः । ह्रस्वासाकासूतरी । गोणीतरी ॥ वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वे । ५ । ३ । ९१ । वत्सतरःद्वितीयंवयःप्राप्तः । उक्षतरः । अश्वतरः । ऋषभतरः । प्रवृत्तिनिमित्ततनुत्वेएवायम् ॥ किंयत्तदोर्निर्द्धारणेद्वयोरेकस्यडतरच् । ५ । ३ । ९२ । अनयोःकतरोवैष्णवः । यतरः । ततरः । महाविभाषया । कः । यः । सः ॥ वाबहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच् । ५ । ३ । ९३ । बहूनांमध्येएकस्यनिर्द्धारणेडतमच्वास्यात् । जातिपरिप्रश्न इतिप्रत्याख्यातमाकरे । कतमोभवतांकठः । यतमः । ततमः । वायहणमकजर्थम् । यकः । सकः । महाविभाषया । यः । सः । किमोऽस्मिन्विषयेडतरजपि । कतरः ॥ एकाचप्राचाम् । ५ । ३ । ९४ । डतरच्डतमचस्यात् । अनयोरेकतरोमैत्रः । एषामेकतमः ॥ अवक्षेपणेकन् । ५ । ३ । ९५ । व्याकरणकेनगर्व्वितः । व्याकरणकः । येनेतरः कुत्स्यतेतद्विषयोदाहरणम् । स्वतःकुत्सितन्तुकुत्सितइत्यस्य ॥*॥ प्राग्दिशीयानांपूर्व्वावधिः ॥*॥ इवेप्रतिकृतौ । ५ । ३ । ९६ । कन्

स्यात्। अश्व इव प्रतिकृतिः। अश्वकः। प्रतिकृतौ किम्। गौरिव गवयः॥ संज्ञायां च। ५। ३। ९७। इवार्थे कन्स्यात् समुदायश्चेत्संज्ञा। अप्रतिकृत्यर्थमारंभः। अश्वसदृशस्य संज्ञा। अश्वकः। उष्ट्रकः॥ लुम्मनुष्ये। ५। ३। ९८॥ संज्ञायां च विहितस्य कनो लुप्स्यान्मनुष्ये वाच्ये। चंचा तृणमयः पुमान्। चंचेव मनुष्यश्चंचा। वध्रिका॥ जीविकार्थे चापण्ये। ५। ३। ९९। जीविकार्थं यद्विक्रीयमाणं तस्मिन्वाच्ये कनो लुप्स्यात्। वासुदेवः। शिवः। स्कंदः। देवलकानां जीविकार्थासु देवप्रतिकृतिष्विदम्। अपण्ये किम्। हस्तिकान्विक्रीणीते॥ देवपथादिभ्यश्च। ५। ३। १००। कनो लुप्स्यात्। देवपथः। हंसपथः। आकृतिगणोयम्॥ वस्तेर्ढञ्। ५। ३। १०१। इवेत्यनुवर्तत एव। प्रतिकृताविति निवृत्तम्। वस्तिरिव वास्तेयं। वास्तेयी॥ शिलाया ढः। ५। ३। १०२। शिलेव शिलेयम्। शैलेयम्। शिलाया इति योगविभागाड्ढञ्पीत्येके। शैलेयं॥ शाखादिभ्यो यः। ५। ३। १०३। शाखेव शाख्यः। मुख्यः। जघनमिव जघन्यः। अग्र्यः। शरण्यः॥ द्रव्यं च भव्ये। ५। ३। १०४। द्रव्यमयं ब्राह्मणः॥ कुशाग्राच्छः। ५। ३। १०५। कुशाग्रमिव कुशाग्रीया बुद्धिः॥ समासाच्च तद्विषयात्। ५। ३। १०६। इवार्थविषयात्समासाच्छः स्यात्। काकतालीयो देवदत्तस्य वधः। इह काकतालसमागमसदृशश्चोरसमागम इति समासार्थः। तत्प्रयुक्तः काकमरणसदृशस्तु प्रत्ययार्थः। अजाकृपाणीयः। अतर्कितोपनत इति फलितोर्थः॥ शर्करादिभ्योऽण्। ५। ३। १०७। शर्करेव शार्करम्॥ अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्। ५। ३। १०८। अंगुलीव। आङ्गुलिकः। भरूजेव। भारूजिकः॥ एकशालाया ठजन्यतरस्याम्। ५। ३। १०९। एकशालाशब्दादिवार्थे ठज्वा पक्षे ठक्। एकशालेव। ऐकशालिकः। एकशालिकः॥ कर्कलोहितादीकक्। ५। ३। ११०। कर्कः शुक्लोऽश्वस्तद्इव। कार्कीकः। लौहितीकः स्फटिकः॥ पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात्। ५। ३। ११२। इवार्थो निवृत्तः। नानाजातीया अनियतवृत्तयोऽर्थकामप्रधानाः सङ्घाः पूगास्तद्वाचकात्स्वार्थे ञ्यः स्यात्। [illegible]हितध्वज्यः॥ व्रातच्फञोरस्त्रियाम्। ५। ३। ११३। व्रातः कापोतपाक्यः [illegible] कौञ्[illegible]यः

। बाभ्रायन्यः ॥ आयुधजीविसङ्घाञ्ञ्यड्वाहीकेष्वब्राह्मणराजन्यात् । ५ । ३ । ११४ । वाहीकेषु य आयुधजीविसङ्घस्तद्वाचि
नःस्वार्थे ञ्यट् । क्षौद्रक्यः । मालव्यः । टित्वान्ङीप् । क्षौद्रकी । आयुधेतिकिम् । मल्लाः । सङ्घेतिकिम् । सम्राट् । वाहीके
ष्विकिम् । शबराः । अब्राह्मणेतिकिम् । गोपालवाः । शालङ्कायनाः । ब्राह्मणेतद्विशेषग्रहणम् । राजन्येस्वरूपग्रहणम् ॥ वृका
ट्टेण्यण् । ५ । ३ । ११५ । आयुधजीविसङ्घवाचकात्स्वार्थे । वार्केण्यः । आयुधेतिकिम् । जातिशब्दान्माभूत् ॥ दामन्यादि
त्रिगर्तषष्ठाच्छः । ५ । ३ । ११६ । दामन्यादिभ्यस्त्रिगर्तषष्ठेभ्य आयुधजीविसङ्घवाचिभ्यस्स्वार्थे छस्स्यात् । त्रिगर्तःषष्ठो
वर्गौयेषान्ते त्रिगर्तषष्ठाः । आहुस्त्रिगर्तषष्ठांस्तु कौण्डोपरथदाण्डकी । क्रोष्टुकिर्जालमानिश्च ब्रह्मगुप्तोऽथजाल
किः ॥ १ ॥ दामनीयः । दामनीयौ । दामनयः । औलपिः । औलपीयः । त्रिगर्तः । कौण्डोपरथीयः । दाण्डकीयः ।
पार्श्वादियौधेयादिभ्योऽणञौ । ५ । ३ । ११७ । आयुधजीविसङ्घवाचिभ्य एभ्यः क्रमादणञौस्तःस्वार्थे । पार्शवः । पार्शवौ
। पार्शवाः । यौधेयः । यौधेयौ । यौधेयाः ॥ अभिजिद्विदभृच्छालावच्छिखावच्छमीवदूर्णावच्छ्रुमदणोयञ् । ५ । ३ ।
११८ । अभिजिदादिभ्योऽणन्तेभ्यःस्वार्थे यञ्स्यात् । अभिजितोऽपत्यं । आभिजित्यः । वैदभृत्यः । शालावत्यः । शैखावत्यः
। शामीवत्यः । और्णावत्यः । श्रौमत्यः ॥ ञ्यादयस्तद्राजाः । ५ । ३ । ११९ । पूगाञ्ञ्य इत्यारभ्योक्ताएतत्संज्ञाःस्युः । ते
नास्त्रियाम्बहुषु लुक् । लोहितध्वजाः । कपोतपाकाः । कौञ्जायनाः । ब्राध्नायनाइत्यादि ॥ पादशतस्य संख्यादेर्वीप्सायां
वुन्लोपश्च । ५ । ४ । १ । लोपवचनमनैमित्तिकत्वार्थम् । अतोनस्थानिवत् । पादःपत् । तद्धितार्थ इति समासेकृते प्र
त्ययः । वुन्नन्तंस्त्रियामेव । द्वौद्वौपादौ ददाति । द्विपदिकाम् । द्विशतिकाम् । पादशतग्रहणमनर्थकमन्यत्रापिदर्शना
त् । द्विमोदिकिकाम् ॥ दण्डव्यवसर्गयोश्च । ५ । ४ । २ । वुन्स्यात् । अवीप्सार्थमिदं । द्वौपादौदण्डितः । द्विपदिकां ।
व्यवसृजति ददातीत्यर्थः ॥ स्थूलादिभ्यः प्रकारवचनेकन् । ५ । ४ । ३ । जातीयरोपवादः । स्थूलकः । अणुकः । चञ्च

बृहतोऽल्पसंस्थानम् ॥*॥ चञ्चत्कः । बृहत्कः । सुराया अहौ ॥*॥ सुरावर्णोऽहिः सुरकः ॥ अनत्यन्तगतौ क्तात् । ५ । ४ । ४ । छिन्नकम् । भिन्नकं । अभिन्नकम् ॥ न सामिवचने । ५ । ४ । ५ । सामिपर्य्यायेऽउपपदे क्तान्तान्न कन् । सामिकृतम् । अर्द्धकृतम् । अनत्यन्तगतेरिह प्रकृत्यैवाभिधानात्पूर्व्वेण कन्न प्राप्तः । इदमेव निषेधसूत्रमत्यन्तस्वार्थिकमपि कनं ज्ञापयति । बहुतरकम् ॥ बृहत्या आच्छादने । ५ । ४ । ६ । कन् स्यात् । द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा । आच्छादने किम् । बृहती छन्दः ॥ अषडक्षाशितङ्ग्वलङ्कर्म्मालम्पुरुषाध्युत्तरपदात्खः । ५ । ४ । ७ । स्वार्थे । अषडक्षीणो मन्त्रः । द्वाभ्यामेव निर्मित इत्यर्थः । आशिता गावोऽस्मिन्निति आशितङ्गवीनमरण्यम् । निपातनात्पूर्व्वस्य मुम् । अलं कर्म्मणे । अलङ्कर्म्मीणः । अलम्पुरुषीणः । ईश्वराधीनः । नित्योऽयं खः उत्तरसूत्रे विभाषाग्रहणात् । अन्येऽपि केचित्स्वार्थिकाः प्रत्यया नित्यमिष्यन्ते । तमबादयः प्राक्कनः । ञ्यादयः प्राग्वुनः । आमादयः प्राङ्मयटः । बृहतीजात्यन्ताः समासान्ताश्चेति ॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियाम् । ५ । ४ । ८ । अदिक्स्त्रीवृत्तेरञ्चत्यन्तात्प्रातिपदिकात्खः स्याद्वा स्वार्थे । प्राक् । प्राचीनं । प्रत्यक् । प्रतीचीनम् । अवाक् । अवाचीनम् । निकृष्टप्रतिकृष्टार्व्वरेफयाप्यावमाधमाः । अर्व्वन्तमञ्चतीति । अर्व्वाक् । अर्व्वाचीनम् । अदिक्स्त्रियां किम् । प्राचीदिक् । उदीचीदिक् । दिग्ग्रहणं किम् । प्राचीना ब्राह्मणी । स्त्रीग्रहणं किम् । प्राचीनं ग्रामादाम्राः ॥ जात्यन्ताच्छ बन्धुनि । ५ । ४ । ९ । ब्राह्मणजातीयः । बन्धुनि किम् । ब्राह्मणजातिश्शोभना । जातेर्व्यञ्जकं द्रव्यं बन्धुः ॥ स्थानान्ताद्विभाषा सस्थानेनेति चेत् । ५ । ४ । १० । सस्थानेन तुल्येन चेत्स्थानान्तमर्थवदित्यर्थः । पितृस्थानीयः । पितृस्थानः । सस्थानेन किम् । गोस्थानम् ॥ अनुगादिनष्ठक् । ५ । ४ । १३ । अनुगदतीत्यनुगादी । स एवानुगादिकः ॥ विसारिणो मत्स्ये । ५ । ४ । १६ । अण् स्यात् । वैसारिणः । मत्स्ये किम् । विसारी देवदत्तः ॥ संख्यायाः क्रियाभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् । ५ । ४ । १७ । अभ्यावृत्तिर्जन्म क्रियाजन्मगणनवृत्तेः संख्याशब्दात्स्वार्थे कृत्वसुच् स्यात् । पञ्चकृत्वो भुङ्क्ते । [illegible]

ग्याः किम्। भूरिवारान्भुङ्क्ते ॥ द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्। ५। ४। १८। कृत्वसुचोपवादः। द्विर्भुङ्क्ते। त्रिः। सम्बस्य। चतुः ॥ ए
कस्य सकृच्च। ५। ४। १९। सकृदित्यादेशः स्यात्सुच्। सकृद्भुङ्क्ते। संयोगान्तस्येति सुचो लोपः। ननु हल्ङ्यादिति। अ
भैत्सीदित्यत्रसिचइ्वसुचोपि तद्योगात्॥ विभाषा बहोर्धाऽविप्रकृष्टकाले। ५। ४। २०। अविप्रकृष्ट आसन्नः। बहुधा
। बहुकृत्वो वा दिवसस्य भुङ्क्ते। आसन्नकाले किम्। बहुकृत्वो मासस्य भुङ्क्ते ॥ तत्प्रकृतवचने मयट्। ५। ४। २१। प्राचुर्य्ये
ण प्रस्तुतम्प्रकृतन्तस्य वचनम्प्रतिपादनम्। भावेऽधिकरणे वा ल्युट्। आद्ये। प्रकृतमन्नं अन्नमयं। अपूपमयम्। यवागूमयी
। द्वितीये। अन्नमयो यज्ञः। अपूपमयं पर्व्व ॥ समूहवच्च बहुषु। ५। ४। २२। सामूहिकाः प्रत्यया अतिदिश्यन्ते चान्मयट्।
मोदकाः प्रकृताः। मौदकिकम्। मोदकमयं। शाष्कुलिकम्। शष्कुलीमयं। द्वितीयेर्थे। मौदकिको यज्ञः। मोदकमयः ॥
अनन्तावसथेतिहभेषजाञ्ञ्यः। ५। ४। २३। अनन्त एवानन्त्यम्। आवसथ एवावसथ्यम् ॥ इतिहेति निपातसमुदा
यः। ऐतिह्यं। भेषजमेव भैषज्यम् ॥ देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्। ५। ४। २४। तदर्थं एव तादर्थ्यम्। स्वार्थे ष्यञ्। अग्निदे
वतायै इदमग्निदेवत्यम्। पितृदेवत्यम् ॥ पादार्घाभ्यां च। ५। ४। २५। पादार्थमुदकम्पाद्यम्। अर्घ्यम्। नवस्य नू आदे
शः त्नप्तनप्खाश्च प्रत्यया वक्तव्याः ॥ * ॥ नूत्नम्। नूतनम्। नवीनम्। नश्च पुराणे प्रात् ॥ * ॥ पुराणार्थे वर्त्तमानात्प्रशब्दा
न्नो वक्तव्यः ॥*॥ चात्पूर्वोक्ताः। प्रणम्। प्रत्नम्। प्रतनं। प्रीणं। भागरूपनामभ्यो धेयः ॥*॥ भागधेयः। भागधेयम्।
रूपधेयम्। नामधेयम्। आग्नीध्रसाधारणादञ् ॥ * ॥ आग्नीध्रम्। साधारणम्। स्त्रियां ङीप्। आग्नीध्री। साधारणी
॥ अतिथेर्ञ्यः। ५। ४। २६। तादर्थ्य इत्येव। अतिथये इदमातिथ्यम् ॥ देवात्तल्। ५। ४। २७। देव एव देवता ॥
अवेः कः। ५। ४। २८। अविरेवाविकः ॥ यावादिभ्यः कन्। ५। ४। २९। याव एव यावकः। मणिकः ॥ लोहितान्म
णौ। ५। ४। ३०। लोहित मेव मणिर्लोहितको मणिः ॥ वर्णे चानित्ये। ५। ४। ३१। लोहितकः कोपेन ॥ लोहिता

लिङ्गबाधनञ्चा ॥*॥ लोहितिका । लोहिनिकाकोपेन ॥ रक्ते । ५ । ४ । ३२ । लाक्षादिना रक्तेयोलोहितशब्दस्तस्मात्कन्स्यात् । लिङ्गबाधनञ्चेत्येव । लोहितिका । लोहिनिकाशाटी ॥ कालाच्च । ५ । ४ । ३३ । वर्णे चानित्ये रक्ते इतिद्वयमनुवर्तते । कालकंमुखंवैलक्ष्येण । कालकःपटः । कालिकाशाटी ॥ विनयादिभ्यष्ठक् । ५ । ४ । ३४ । विनयएववैनयिकः । सामयिकः । उपायाद्ध्रस्वत्वञ्च । औपयिकः ॥ वाचोव्याहृतार्थायाम् । ५ । ४ । ३५ । सन्दिष्टार्थायामवाचिविद्यमानाद्वाक्शब्दात्स्वार्थे ठक्स्यात् । सन्देशवाग्वाचिकंस्यात् ॥ तद्युक्तात्कर्मणोऽण् । ५ । ४ । ३६ । कर्मैवकार्मणम् । वाचिकं । श्रुत्वाक्रियमाणंकर्मेत्यर्थः ॥ ओषधेरजातौ । ५ । ४ । ३७ । स्वार्थेऽण् । औषधंपिबति । अजातौकिम् । ओषधयःक्षेत्रेरूढाः ॥ प्रज्ञादिभ्यश्च । ५ । ४ । ३८ । प्रज्ञएवप्राज्ञः । प्राज्ञीस्त्री । दैवतः । बान्धवः ॥ मृदस्तिकन् । ५ । ४ । ३९ । मृदेवमृत्तिका ॥ सस्नौप्रशंसायाम् । ५ । ४ । ४० । रूपपोऽपवादः । प्रशस्तामृत् । मृत्स्ना । मृत्सा । उत्तरसूत्रेऽन्यतरस्यांग्रहणान्नित्योयम् ॥ बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् । ५ । ४ । ४२ । बहूनिददातिबहुशः । अल्पानिअल्पशः । बह्वल्पाऽर्थान्मङ्गलाऽमङ्गलवचनम् ॥*॥ नेह । बहूनिददात्यनिष्टेषु । अल्पन्ददात्याभ्युदयिकेषु ॥ संख्यैकवचनाच्चवीप्सायाम् । ५ । ४ । ४३ । द्वौद्वौददातिद्विशः । माषंमाषंमाषशः । प्रस्थशः । परिमाणशब्दावृत्तावेकार्थाएव । संख्यैकवचनात्किम् । घटंघटंददाति । वीप्सायाङ्किम् । द्वौददाति । कारकादित्येव । द्वयोर्द्वयोःस्वामी ॥ प्रतियोगेपञ्चम्यास्तसिः । ५ । ४ । ४४ । प्रतिनाकर्मप्रवचनीयेनयोगेयापञ्चमीविहितातदन्तात्तसिःस्यात् । प्रद्युम्नःकृष्णतःप्रति । आद्यादिभ्यउपसंख्यानं ॥ * ॥ आदौ । आदितः । मध्यतः । अन्ततः । पृष्ठतः । पार्श्वतः । आकृतिगणोयं । स्वरेणस्वरतः । वर्णतः ॥ अपादानेचाऽहीयरुहोः । ५ । ४ । ४५ । अपादानेयापञ्चमीतदन्तात्तसिःस्यात् । ग्रामादागच्छतिग्रामतः । [illegible]यरुहो[illegible] । सर्वतोहीयते । पर्वतादवरोहति ॥ अतिग्रहाऽव्यथनक्षेपेष्वकर्तरि[illegible] । ५ । ४ । ४६

अकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः स्यात्। अतिक्रम्यग्रहोतिग्रहः। चारित्रेणातिगृह्यते। चारित्रतोऽतिगृह्यते। चारित्रेणा
न्याननुवर्त्य वर्तत इत्यर्थः। अव्यथनमचलनम्। वृत्तेन न व्यथते वृत्ततो न व्यथते। वृत्तेन न चलतीत्यर्थः। क्षेपे। वृत्तेन
क्षिप्तः। वृत्ततः क्षिप्तः। वृत्तेन निन्दित इत्यर्थः। अकर्तरीति किम्। देवदत्तेन क्षिप्तः॥ हीयमानपापयोगाच्च। ५।४।४७
। हीयमानपापयुक्तादकर्तरि तृतीयान्ताद्वा तसिः। वृत्तेन हीयते। वृत्तेन पापः। वृत्ततः। क्षेपस्याऽविवक्षायामिदं। क्षेपे तु पू
र्वेण सिद्धं। अकर्तरि किम्। देवदत्तेन हीयते॥ षष्ठ्या व्याश्रये। ५।४।४८। षष्ठ्यन्ताद्वा तसिः स्यान्नानापक्षसमाश्रये। दे
वा अर्जुनतोऽभवन्। आदित्याः कर्णतोऽभवन्। अर्जुनस्य पक्ष इत्यर्थः। व्याश्रये किम्। वृक्षस्य शाखा॥ रोगाच्चापनयने। ५।४
।४९। रोगवाचिनः षष्ठ्यन्ताद्वा तसिश्चिकित्सायां। प्रवाहिकातः कुरु। प्रतीकारमस्याः कुर्वित्यर्थः। अपनयने किम्। प्रवाहि
कायाः प्रकोपनं करोति॥ कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्तरि च्विः। ५।४।५०। अभूततद्भाव इति वक्तव्यम्॥*॥ विकारात्मतां प्राप्नुव
त्यां प्रकृतौ वर्तमानाद्विकारशब्दात्स्वार्थे च्विर्वा स्यात्करोत्यादिभिर्योगे॥ अस्य च्वौ। ७।४।३२। अवर्णस्य ईत्स्यात् च्वौ। वेर्लो
पः। च्व्यन्तत्वादव्ययत्वं। अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति। ब्रह्मीभवति। गङ्गीस्यात्। अव्ययस्य च्वावीत्वं नेति वाच्यम्
॥*॥ दोषाभूतमहः। दिवाभूता रात्रिः। एतच्चाव्ययीभावश्चेति सूत्रे भाष्ये उक्तम्॥ क्यच्व्योश्च। ६।४।१५२। हलः परस्याप
त्ययकारस्य लोपः स्यात् क्ये च्वौ च परतः। गार्गीभवति॥ च्वौ च। ७।४।२६। च्वौ परे पूर्वस्य दीर्घः स्यात्। शुचीभवति। पटूस्यात्
। अव्ययस्य दीर्घत्वं नेति केचित्। तन्निर्मूलम्। स्वस्तिस्यादिति तु महाविभाषया च्वेरभावात् सिद्धम्। स्वस्तीस्यादित्यपि पक्षे स्या
दिति चेदस्तु यदि नेष्यते तर्ह्यनभिधानात्। च्विरेव नोत्पद्यत इत्यस्तु। रीङृतः। मात्रीकरोति॥ अरुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहो
रजसां लोपश्च। ५।४।५१। एषां लोपः स्याच्च्विश्च। अरूकरोति। उन्मनीस्यात्। उच्चक्षूकरोति। विचेतीकरोति। विरही
करोति। विरजीकरोति॥ विभाषा साति कार्त्स्न्ये। ५।४।५२। च्विविषये सातिर्वा स्यात्साकल्ये॥ सात्पदाद्योः। ८।३।१११।

सस्यवन्नस्यात्। दधिसिञ्चति। कृत्स्नं शस्त्रमग्निः सम्पद्यतेऽग्निसाद्भवति। अग्नीभवति। महाविभाषया वाक्यमपि। का
र्त्स्न्ये किम्। एकदेशेन शुक्लीभवति पटः॥ अभिविधौ सम्पदा च। ५। ४। ५३। सम्पदा कृभ्वस्तिभिश्च योगे सातिर्वा स्यादभि
विधौ। पक्षे कृभ्वस्तियोगे च्विः। सम्पदा तु वाक्यमेव। अग्निसात्सम्पद्यते अग्निसाद्भवति शस्त्रं। अग्नीभवति। जलसात्सम्पद्यते
जलीभवति लवणम्। एकस्या व्यक्तेः सर्वावयवावच्छेदेनान्यथाभावः कार्त्स्न्यम्। बहूनां व्यक्तीनां किञ्चिदवयवावच्छेदेनान्य
थात्वमभिविधिः॥ तदधीनवचने। ५। ४। ५४। सातिः स्यात्कृभ्वस्तिभिः सम्पदा च योगे। राजसात्करोति। राजसात्सम्प
द्यते। राजाधीनमित्यर्थः॥ देये त्रा च। ५। ४। ५५। तदधीने देये त्रा स्यात्सातिश्च कृञादियोगे। विप्राधीनं देयं करोति।
विप्रत्राकरोति। विप्रत्रा सम्पद्यते। पक्षे विप्रसात्करोति। देये किम्। राजसाद्भवति राष्ट्रम्॥ देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्यो
द्वितीयासप्तम्योर्बहुलम्। ५। ४। ५६। एभ्यो द्वितीयान्तेभ्यः सप्तम्यन्तेभ्यश्च त्रा स्यात्। देवत्रा वन्दे रमे वा। बहुलोक्ते
रन्यत्रापि। बहुत्रा जीवतो मनः॥ अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्द्धादनितौ डाच्। ५। ४। ५७। द्व्यच् अवरं न्यूनं न तु त
तो न्यूनमनेकाजिति यावत्। तादृशमर्द्धं यस्य तस्माड्डाच् स्यात्कृभ्वस्तिभिर्योगे॥ डाचि विवक्षिते द्वे बहुलम्॥ *॥ नित्यमाम्रेडिते
डाचीति वक्तव्यम्॥ *॥ डाच्परं यदाम्रेडितं तस्मिन्परे पूर्वपरयोर्वर्णयोः पररूपं स्यात्। इति तकारपकारयोः प
कारः। पटपटाकरोति। अव्यक्तानुकरणात्किम्। दृषत्करोति। द्व्यजवरार्द्धात्किम्। श्रत्करोति। अवरेति किम्। खर
टखरटाकरोति। त्रपटत्रपटाकरोति। अनेकाच इत्येव सूत्रयितुमुचितम्। एवं हि डाचीति परसप्तम्येव द्वित्वे सुवचेत्यव
धेयम्। अनितौ किम्। पटिति करोति॥ कृञो द्वितीयतृतीयशम्बबीजात्कृषौ। ५। ४। ५८। द्वितीयादिभ्यो डाच् स्या
त्कृञ एव योगे कर्षणेऽर्थे। बहुलोक्तेरव्यक्तानुकरणादन्यस्य डाचि न द्वित्वम्। द्वितीयं तृतीयं कर्षणं करोति। द्वितीयाकरो
ति। तृ[illegible]याकरोति। [illegible] शब्दः प्रतिलोमे। अनुलोमं कृष्टं क्षेत्रं पुनः प्रतिलोमं कर्षति। शम्बाकरोति। [illegible]

बीजाकरोति ॥ संख्यायाश्चगुणान्तायाः । ५ । ४ । ५९ । कृञोयोगेकृषौडाच्स्यात् । द्विगुणाकरोतिक्षेत्रम् । क्षेत्रकर्म्मक
न्द्विगुणाकर्षणंकरोतीत्यर्थः ॥ समयाच्चयापनायाम् । ५ । ४ । ६० । कृषावितिनिवृत्तम् । कृञोयोगेडाच्स्यात् । समया
करोति । कालंयापयतीत्यर्थः ॥ सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने । ५ । ४ । ६१ । सपत्राकरोतिमृगं । सपुङ्खशरप्रवेशेनसपत्रंक
रोतीत्यर्थः । निष्पत्राकरोति । सपुङ्खस्यशरस्याऽपरपार्श्वेनिर्गमनान्निःपत्रंकरोतीत्यर्थः । अतिव्यथनेकिम् । सपत्रन्निष्प
त्रम्वाकरोतिभूतलम् ॥ निष्कुलान्निष्कोषणे । ५ । ४ । ६२ । निष्कुलाकरोतिदाडिमम् । निर्गतंकुलमन्तरवयवानांसमू
होयस्मादितिबहुव्रीहेर्डाच् ॥ सुखप्रियादानुलोम्ये । ५ । ४ । ६३ । सुखाकरोति । प्रियाकरोतिगुरुम् । अनुकूलाचर
णेनानन्दयतीत्यर्थः ॥ दुःखात्प्रातिलोम्ये । ५ । ४ । ६४ । दुःखाकरोति । स्वामिनम्पीडयतीत्यर्थः ॥ शूलात्पाके । ५ । ४
। ६५ । शूलाकरोतिमांसम् । शूलेनपचतीत्यर्थः ॥ सत्यादशपथे । ५ । ४ । ६६ । सत्याकरोतिभाण्डंवणिक् । क्रेतव्यमि
तितथ्यंकरोतीत्यर्थः । शपथेतुसत्यंकरोतिविप्रः ॥ मद्रात्परिवापणे । ५ । ४ । ६७ । मद्रशब्दोमङ्गलार्थः । परिवापनंमु
ण्डनम् । मद्राकरोति । माङ्गल्यंमुण्डनेनसंस्करोतीत्यर्थः । भद्राच्चेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ भद्राकरोति । अर्थःप्राग्वत् । परि
 वापणेकिम् । मद्रङ्करोति ॥ * ॥ इतितद्धितप्रक्रियासमाप्ता ॥ * ॥ सर्व्वस्यद्वे । ८ । १ । १ । इत्यधिकृत्य ॥ नित्यवी
प्सयोः ॥ ८ । १ । ४ । आभीक्ष्ण्येवीप्सायाञ्चद्योत्येपदस्यद्विर्व्वचनंस्यात् । आभीक्ष्ण्यन्तिङन्तेष्वव्ययसंज्ञककृदन्तेषुच
। पचतिपचति । भुक्त्वाभुक्त्वा । वीप्सायां । वृक्षंवृक्षंसिञ्चति । ग्रामोग्रामोरमणीयः ॥ परेर्व्वर्ज्जने । ८ । १ । ५ । परिपरि
वङ्गेभ्योवृष्टोदेवः । वङ्गान्परिहृत्येत्यर्थः । परेर्व्वर्ज्जनेवावचनम् ॥ * ॥ परिवङ्गेभ्यः ॥ उपर्य्यध्यधसःसामीप्ये । ८ ।
१ । ७ । उपर्य्युपरिग्रामम् । ग्रामस्योपरिष्टात्समीपेदेशइत्यर्थः । अध्यधिसुखम् । सुखस्योपरिष्टात्समीपकालेदुःख
मित्यर्थः । अधोऽधोलोकं । लोकस्याधस्तात्समीपेदेशइत्यर्थः ॥ वाक्यादेरामन्त्रितस्याऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनभर्त्सनेषु ।

८।१।८। असूयायाम्। सुन्दरसुन्दर वृथातेसौन्दर्य्यम्। सम्मतौ। देवदेववंद्योसि। कोपे। दुर्विनीतदुर्विनीतइदानींज्ञास्यसि। कुत्सने। धानुष्कधानुष्कवृथातेधनुः। भर्त्सने। चोरचोरघातयिष्यामित्वाम्॥ एकम्बहुव्रीहिवत्। ८।१।९। द्विरुक्तएकशब्दोबहुव्रीहिवत्स्यात्। तेनसुब्लोपपुम्वद्भावौ। एकैकमक्षरम्। इहद्वयोरपिसुपोलुकिकृतेबहुव्रीहिवद्भावादेवप्रातिपदिकत्वात्समुदायात्सुप्। एकैकयाऽहुत्याइहपूर्व्वभागेपुम्वद्भावादव्ययत्वेविशेषः। नबहुव्रीहाविद्यत्रपुनर्व्वहुव्रीहिग्रहणंमुख्यबहुव्रीहिलाभार्थम्। तेनातिदिष्टबहुव्रीहौसर्व्वनामतास्त्येवेतिप्राञ्चः। वस्तुतस्तुभाष्यमतेप्रत्याख्यातमेतत्। सूत्रमतेपिवहुव्रीह्यर्थेऽलौकिकेविग्रहेनिषेधकंनतुबहुव्रीहावितीहातिदेशशङ्कैवनास्ति। एकैकस्मैदेहि॥ आबाधेच। ८।१।१०। पीडायांद्योत्यायांद्वेस्तोबहुव्रीहिवच्च। गतगतः। विरहात्पीड्यमानस्येयमुक्तिः। बहुव्रीहिवद्भावात्सुब्लुक्। गतगता। इहपुम्वद्भावः॥ कर्म्मधारयवदुत्तरेषु। ८।१।११। इतउत्तरेषुद्विर्व्वचनेषुकर्म्मधारयवत्कार्य्यं। प्रयोजनंसुब्लोपपुम्वद्भावान्तोदात्तत्वानि॥ प्रकारेगुणवचनस्य। ८।१।१२। सादृश्येद्योत्येगुणवचनस्यद्वेस्तस्तच्चकर्म्मधारयवत्कार्य्यम्। कर्म्मधारयवदुत्तरेष्वित्यधिकारात्। तेनपूर्व्वभागस्यपुम्वद्भावः। समासस्येत्यन्तोदात्तत्वञ्च। पटुपट्वी। पटुपटुः। पटुसदृशः ईषत्पटुरितियावत्। गुणोपसर्ज्जनद्रव्यवाचिनः केवलगुणवाचिनश्चेहगृह्यन्ते। शुक्लशुक्लंरूपं। शुक्लशुक्लःपटः। आनुपूर्व्येद्वेवाच्ये॥ * ॥ मूलेमूलेस्थूलः। संभ्रमेणप्रवृत्तौयथेष्टमनेकधाप्रयोगोन्यायसिद्धः॥ * ॥ सर्प्पःसर्प्पः बुध्यस्व॥२॥ सर्प्पः ३ बुध्यस्व॥३॥ क्रियासमभिहारेच॥ * ॥ लुनीहिलुनीहीत्येवायं। लुनाति। नित्यवीप्सयोरितिसिद्धेभृशार्थेद्वित्वार्थमिदम्। पौनःपुन्येपिलोटासहसमुच्चित्यद्योतकतांलब्धुम्वा। कर्म्मव्यतिहारेसर्व्वनाम्नोद्वेवाच्ये॥ * ॥ समासवच्चबहुलम्॥ * ॥ बहुलग्रहणादन्यपरयोर्न्नसमासवत्॥*॥ इतरशब्दस्यतुनित्यम्॥ ... ॥ असमा... ...वेपूर्व्वपदस्थस्यसुपस्सुर्व्वक्तव्यः॥*॥ अन्योऽन्यंविप्रामनन्ति। अन्योन्यौ। अन्योन्यान्। अन्यो

न्येनकृतम्। अन्योऽन्यस्मैदत्तमित्यादि। अन्योन्येषांपुष्करैरामृशन्तइतिमाघः। एवम्परस्परम्। अत्रकस्कादित्वाद्वि
सर्गस्यसः। इतरेतरम्। इतरेतरेणेत्यादि। स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्थायाविभक्तेराम्भावोवावक्तव्यः ॥*॥ अन्योन्यां।
अन्योन्यम्। परस्परां। परस्परं। इतरेतरां। इतरेतरम्वा। इमेब्राह्मण्यौकुलेवाभोजयतः। अत्रकेचित्। आमादेशोद्वि
तीयायाएव। भाष्यादौतथैवोदाहृतत्वात्। तेनस्त्रीनपुंसकयोरपितृतीयादिषुपुम्वदेवरूपमित्याहुः। अन्येतूदाहरण
स्यदिङ्मात्रत्वात्सर्व्वविभक्तीनामादेशमाहुः॥ दलद्वयेटावभावःक्लीबेचाद्डिरहःस्वमोः। समासेसोरलुक्केतिसिद्धम्वाहुलका
त्वयम्॥ १॥ तथाहि। अन्योन्यम्परस्परमित्यत्रदलद्वयेपिटाप्प्राप्तः। नचसर्व्वनाम्नोवृत्तिमात्रेइतिपुम्वद्भावः। अन्यप
रयोरसमासवद्भावात्। नचद्विर्व्वचनमेववृत्तिः। यांयाम्प्रियःप्रैक्षतकातराक्षीसासेत्यादावतिप्रसङ्गात्। अन्योन्यमितरेतर
मित्यत्रचाद्डुतरादिभ्यइत्यद्डप्राप्तः। अन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामम्। अन्योन्याश्रयः। परस्पराक्षिसादृश्यमदृष्टपरस्परै
रित्यादौसोर्लुक्प्राप्तस्सर्व्वम्वाहुलकबलेनसमाधेयम्। प्रकृतवार्त्तिकभाष्योदाहरणं। स्त्रियामितिसूत्रेऽन्योन्यसंश्रयेत्वेतदि
तिभाष्यश्चात्रप्रमाणमिति॥ प्रकृच्छ्रेप्रियसुखयोरऽन्यतरस्याम्। ८।१।१३। प्रियप्रियेणददाति। प्रियेणवा। सु
खसुखेनददाति। सुखेनवा। द्विर्व्वचनेकर्म्मधारयवद्भावात्सुपिलुकितदेववचनम्। अतिप्रियमपिवस्तुनायासेनद
दातीत्यर्थः॥ यथास्वेयथायथम्। ८।१।१४। यथास्वमितिवीप्सायामव्ययीभावः। योयंआत्मायच्चात्मीयन्तद्यथास्वम्।
तस्मिन्यथाशब्दस्यद्वेक्लीबत्वञ्चनिपात्यते। यथायथंज्ञातायथास्वभावमित्यर्थः। यथात्मीयमितिवा॥ द्वन्द्वंरहस्यमर्य्यादाव
चनव्युत्क्रमणयज्ञपात्रप्रयोगाऽभिव्यक्तिषु। ८।१।१५। द्विशब्दस्यद्विर्व्वचनंपूर्व्वपदस्याऽम्भावोऽत्वञ्चोत्तरपदस्यनपुंसक
त्वञ्चनिपात्यतेएष्वर्थेषु। तत्ररहस्यंद्वन्द्वशब्दस्यवाच्यं॥*॥ इतरेविषयभूताः। द्वन्द्वम्मन्त्रयतेरहस्यमित्यर्थः। मर्य्यादा
स्थित्यनतिक्रमः। आचतुरंहीमेपशवोद्वन्द्वमिथुनायन्ते। मातापुत्रेणमिथुनङ्गच्छति। पौत्रेणप्रपौत्रेणापीतिमर्य्यादार्थः।

व्युत्क्रमेणापृथगवस्थानम् । द्वन्द्वं व्युत्क्रान्ताः । द्विवर्गसम्बन्धेन पृथगवस्थिताः । द्वन्द्वं यज्ञपात्राणि प्रयुनक्ति । द्वन्द्वं संकर्षणवासुदेवौ । अभिव्यक्तौ साहचर्य्येणेत्यर्थः । योगविभागादन्यत्रापि द्वन्द्वइष्यते ॥ * ॥ इति द्विरुक्तप्रक्रिया ॥ * ॥ इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यां पूर्वार्द्धं समाप्तम् ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ श्रौताहन्तीचरणैर्मुण्यैर्महर्षिभिरूहर्दिवं । तोष्टूयमानमोप्यगुणो विभुर्विजयतेतराम् ॥ १ ॥ पूर्वार्द्धे कथितास्तुर्य्यपञ्चमाध्यायवर्त्तिनः । प्रत्ययाश्च कथ्यन्ते तृतीयाध्यायगोचराः ॥ २ ॥ तत्रादौ दश लकाराः प्रदर्श्यन्ते । लट् । लिट् । लुट् । लृट् । लेट् । लोट् । लङ् । लिङ् । लुङ् । लृङ् । एषु पञ्चमो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः ॥ वर्त्तमाने लट् । ३ । २ । १२३ । वर्त्तमानक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात् । अटाविती ॥ लः कर्म्मणि च भावे चाऽकर्म्मकेभ्यः । ३ । ४ । ६९ । लकाराः सकर्म्मकेभ्यः कर्म्मणि कर्त्तरि च स्युरकर्म्मकेभ्यो भावे कर्त्तरि च ॥ लस्य । ३ । ४ । ७७ । अधिकारोऽयम् ॥ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिब्वस्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ् । ३ । ४ । ७८ । एतेऽष्टादश लस्यादेशाः स्युः ॥ लः परस्मैपदम् । १ । ४ । ९९ । लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः ॥ तङानावात्मनेपदम् । १ । ४ । १०० । तङ्प्रत्याहारः शानच्कानचौ चैतत्संज्ञाः स्युः । पूर्वसंज्ञापवादः ॥ अनुदात्तङित आत्मनेपदम् । १ । ३ । १२ । अनुदात्तेत उपदेशे यो ङित् तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात् ॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । १ । ३ । ७२ । स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले ॥ शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदम् । १ । ३ । ७८ । आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः कर्त्तरि परस्मैपदं स्यात् ॥ तिङस्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः । १ । ४ । १०१ । तिङ उभयोः पदयोस्त्रयस्त्रिकाः क्रमात् [illegible] स्युः ॥ तान्येकवचन [illegible] वचनबहुवचनान्येकशः । १ । ४ । १०२ । लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङस्त्रीणि त्रीणि [illegible] ना ४

शानि स्युः ॥ युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः ।१।४।१०५। तिङ्वाच्यकारकवाचिनि युष्मदि प्रयुज्यमाने
ऽप्रयुज्यमाने च मध्यमः स्यात् ॥ प्रहासे च मन्योपपदे मन्यतेरुत्तम एकवच्च ।१।४।१०६। मन्यधातुरुपपदं यस्य धातो
स्तस्मिन्प्रकृतिभूते सति मध्यमः स्यात्परिहासे गम्यमाने । मन्यतेस्तूत्तमः स्यात्स चैकार्थस्य वाचकः स्यात् ॥ अस्मद्युत्तमः ।१।
४।१०७। तथाभूते ऽस्मद्युत्तमः स्यात् ॥ शेषे प्रथमः ।१।४।१०८। मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् । भू सत्तायां
। कर्त्तृविवक्षायाम् । भू ति इति स्थिते ॥ तिङ्शित्सार्वधातुकम् ।३।४।११३। तिङः शितश्च धात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञाः स्युः
॥ कर्त्तरि शप् ।३।१।६८। कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे धातोः शप् स्यात् । शपाविती ॥ सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः ।७।३।
८४। अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अवादेशः । भवति । भवतः ॥ झोऽन्तः ।७।१।३। प्रत्ययावयवस्य
झस्यान्तादेशः स्यात् । अतो गुणे । भवन्ति । भवसि । भवथः । भवथ ॥ अतो दीर्घो यञि ।७।३।१०१। अतोऽङ्गस्य दी
र्घः स्यात् यञादौ सार्वधातुके परे । भवामि । भवावः । भवामः । स भवति । तौ भवतः । ते भवन्ति । त्वम्भवसि । युवाम्भव
थः । यूयम्भवथ । अहम्भवामि । आवाम्भवावः । वयम्भवामः । एहि मन्ये ओदनम्भोक्ष्यसे । भुक्तः सोऽतिथिभिः । एतं एनं
वा मन्ये । ओदनम्भोक्ष्येथे । भोक्ष्यध्वे । भोक्ष्ये । भोक्ष्यावहे । भोक्ष्यामहे । इत्यादि । मन्यसे । मन्येथे । मन्यध्वे । इत्यादि
रर्थः । युष्मद्युपपद इत्याद्यनुवर्त्तते । तेनेह न । एतु भवान्मन्यते । ओदनम्भोक्ष्ये इति । प्रहासे किं । यथार्थकथने मा भूत् ।
एहि मन्यसे ओदनम्भोक्ष्ये इति । भुक्तः सोऽतिथिभिरित्यादि ॥ परोक्षे लिट् ।३।२।११५। भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लि
ट् स्यात् । लस्य तिबादयः ॥ लिट् च ।३।४।११५। लिडादेशस्तिङार्द्धधातुकसंज्ञ एव स्यान्न तु सार्वधातुकसंज्ञः । तेन शबा
दयो न ॥ परस्मैपदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः ।३।४।८२। लिटस्तिबादीनां नवानां णलादयो नव स्युः । भू अ इति
स्थिते ॥ भुवो वुग्लुङ्लिटोः ।६।४।८८। भुवो वुगागमः स्यात् लुङ्लिटोरचि । नित्यत्वाद्वुग्गुणवृद्धी बाधते ॥ एकाचो

द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ । अजादेर्द्वितीयस्य । ६ । १ । २ । इत्यधिकृत्य ॥ लिटि धातोरनभ्यासस्य । ६ । १ । ८ । लिटि प
रेऽनभ्यासधात्ववयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तः आदिभूतादचः परस्य तु द्वितीयस्य । भूव्भूव् अ इति स्थिते ॥ पूर्वोऽभ्यासः । ६
। १ । ४ । अत्र ये द्वे विहिते तयोः पूर्वोऽभ्याससंज्ञः स्यात् ॥ हलादिः शेषः । ७ । ४ । ६० । अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यते अ
न्ये हलो लुप्यन्ते । इति वलोपः ॥ ह्रस्वः । ७ । ४ । ५९ । अभ्यासस्याचो ह्रस्वः स्यात् ॥ भवतेरः । ७ । ४ । ७३ । भ
वतेरभ्यासोकारस्य अः स्यात् लिटि ॥ अभ्यासे चर्च्च । ८ । ४ । ५४ । अभ्यासे झलां चरः स्युर्जशश्च । झशां जशः । खयां
चरः । तत्रापि प्रकृतिजशां प्रकृतिजशः । प्रकृतिचरां प्रकृतिचर इति विवेकः । आन्तरतम्यात् ॥ असिद्धवदत्राभा
त् । ६ । ४ । २२ । इत ऊर्द्ध्वमापादपरिसमाप्तेराभीयं । समानाश्रये तस्मिन् कर्त्तव्ये तदसिद्धं स्यात् । इति वुको सिद्धत्वादु
[illegible] । वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ वक्तव्यौ ॥ * ॥ बभूव । बभूवतुः । बभूवुः ॥ आर्द्धधातुकस्येड्वलादेः । ७ । २ । ३५
। [illegible]र्द्धधातुकस्येडागमः स्यात् । बभूविथ । बभूवथुः । बभूव । बभूव । बभूविव । बभूविम ॥ अनद्यतने लुट् । ३ ।
३ । १५ । भविष्यत्यनद्यतनेऽर्थे धातोर्लुट् स्यात् ॥ स्यतासी ऌलुटोः । ३ । १ । ३३ । ऌ इति ऌङ्ऌटोर्ग्रहणं । धातोः स्य
तासी एतौ प्रत्ययौ स्तः ऌलुटोः परतः । शबाद्यपवादः ॥ आर्द्धधातुकं शेषः । ३ । ४ । ११४ । तिङ्शिद्भ्योऽन्यो धातोरि
ति विहितः प्रत्यय एतत्संज्ञः स्यात् । इट् ॥ लुटः प्रथमस्य डारौरसः । २ । ४ । ८५ । डा रौ रस एते क्रमात् स्युः । डित्सा
मर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः ॥ पुगन्तलघूपधस्य च । ७ । ३ । ८६ । पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः स्यात् सार्व
धातुकार्द्धधातुकयोः । येन नाव्यवधानं तेन व्यवहितेऽपि वचनप्रामाण्यात् । तेन भिनत्तीत्यादावनेकव्यवहितस्येको न गु
णः । भवित् आ अत्रेको गुणे प्राप्ते ॥ दीधीवेवीटाम् । १ । १ । ६ । दीधीवेव्योरिटश्च गुणवृद्धी न स्तः । भविता ॥
तासस्त्योर्लोपः । ७ । ४ । ५० । तासेरस्तेश्च लोपः स्यात् सादौ प्रत्यये परे ॥ रि च । ७ । ४ । ५१ । रादौ प्रत्यये प्राग्व

तृ । भवितारौ । भवितारः । भवितासि । भवितास्थः । भवितास्थ । भवितास्मि । भवितास्वः । भवितास्मः ॥ लृट्शेषे च । ३ । ३ । १३ । भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट्स्यात्क्रियार्थायां क्रियायामसत्यां सत्यां च । स्य । इट् । भविष्यति । भविष्यतः । भविष्यन्ति । भविष्यसि । भविष्यथः । भविष्यथ । भविष्यामि । भविष्यावः । भविष्यामः ॥ लोट् च । ३ । ३ । १६२ । विध्यादिष्वर्थेषु लोट्स्यात् ॥ आशिषि लिङ्लोटौ । ३ । ३ । १७३ ॥ एरुः । ३ । ४ । ८६ । लोट इकारस्य उः स्यात् । भवतु ॥ तुह्योस्तातङाऽऽशिष्यन्यतरस्याम् । ७ । १ । ३५ । आशिषि तुह्योस्तातङ् वा स्यात् । अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः । यद्यपि ङिच्चेत्ययमपवादस्तथाप्यनन्याऽर्थे ङित्वेष्वनङादिषु चरितार्थ इति गुणवृद्धिप्रतिषेधसम्प्रसारणाऽद्यर्थं तयाऽसम्भवत्प्रयोजनङ्कारे तातङि मन्यरम्प्रवृत्तः परेण वाध्यते । इहोत्सर्गापवादयोरपि समबलत्वात् । भवतात् ॥ लोटो लङ्वत् । ३ । ४ । ८५ । लोटो लङ् इव कार्यं स्यात् । तेन तामादयः सलोपश्च । तथाहि ॥ तस्थस्थमिपां तान्तन्तामः । ३ । ४ । १०१ । ङितश्चतुर्णां तामादयः क्रमात्स्युः ॥ नित्यं ङितः । ३ । ४ । ९९ । सकारान्तस्य ङिदुत्तमस्य नित्यं लोपः स्यात् । अलोऽन्त्यस्येति सस्य लोपः । भवतां । भवन्तु ॥ सेर्ह्यपिच्च । ३ । ४ । ८७ । लोटः सेर्हिः स्यात्सोऽपिच्च ॥ अतो हेः । ६ । ४ । १०५ । अतः परस्य हेर्लुक् स्यात् । भव । भवतात् । भवतं । भवत ॥ मेर्निः । ३ । ४ । ८९ । लोटो मेर्निः स्यात् ॥ आडुत्तमस्य पिच्च । ३ । ४ । ९२ । लोडुत्तमस्याडागमः स्यात्स पिच्च । हिन्योरुत्वन्न । इकारोच्चारणसामर्थ्यात् । भवानि । भवाव । भवाम ॥ अनद्यतने लङ् । ३ । २ । १११ । अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ् स्यात् ॥ लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वडुदात्तः । ६ । ४ । ७१ । एषु परेष्वङ्गस्याऽडागमः स्यात्स चोदात्तः ॥ इतश्च । ३ । ४ । १०० । ङितो लस्य परस्मैपदमिकारान्तं यत्तदन्तस्य लोपः स्यात् । अभवत् । अभवतां । अभवन् । अभवः । अभवतं । अभवत । अभवं । अभवाव । अभवाम ॥ विधिनिमन्त्रणामन्त्रणाधीष्टसम्प्रश्नप्रार्थनेषु लिङ् । ३ । ३ । १६१ । एष्वर्थेषु द्योत्येषु वाच्येषु वा लिङ् स्यात् । विधिः प्रेरणं । भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्त्तनं । निमन्त्रणं नियोगकरणं । आव

श्यके श्राद्धभोजनादौ दौहित्रादेः प्रवर्त्तनं । आमन्त्रणं कामचारानुज्ञा । अधीष्टः सत्कारपूर्व्वको व्यापारः । प्रवर्त्तनायां लिङ् । च
तुर्णां पृथगुपादानं प्रपञ्चार्थम् ॥ यासुट् परस्मैपदेषूदात्तो ङिच्च । ३ । ४ । १०३ । लिङः परस्मैपदानां यासुडागमः स्यात्स चो
दात्तो ङिच्च । ङित्त्वोक्तेर्ज्ञापतेक्कचिदनुबन्धकार्य्येप्यनल्विधाविति प्रतिषेध इति स्थादेशस्वस्थानचः शित्त्वमपीह लिङ्गम् ॥ सुट्
तिथोः । ३ । ४ । १०७ । लिङस्तकारथकारयोः सुट् स्यात् । सुटा यासुट् न बाध्यते । लिङो यासुट् तकारथकारयोः सुडिति
विषयभेदात् ॥ लिङः सलोपोऽनन्त्यस्य । ७ । २ । ७९ । सार्व्वधातुकलिङोऽनन्त्यस्य सस्य लोपः स्यात् । इति सकारद्वयस्या
पि निवृत्तिः । सुटः श्रवणं त्वाशीर्लिङि स्फुटतरन्तु तत्रात्मनेपदे ॥ अतो येयः । ७ । २ । ८० । अतः परस्य सार्व्वधातुकावयव
स्य यास इत्यस्य इय् स्यात् । गुणः । यलोपः । भवेत् । सार्व्वधातुके इति किम् । चिकीर्ष्यात् । मध्येऽपवादन्यायेन हि अतो लोप एव बा
ध्यते । भवेदित्यादौ तु परत्वाद्दीर्घस्स्यात् । भवेतां ॥ झेर्ज्जुस् । ३ । ४ । १०८ । लिङो झेर्ज्जुस् स्यात् । जइन् ॥ उस्यपदा
न्तात् । ६ । १ । ९६ । अपदान्तादवर्णादुसि पररूपमेकादेशः स्यात् इति प्राप्ते । परत्वान्नित्यत्वाच्चातो येय इति प्राप्तः । यद्य
प्यन्तरङ्गत्वात्पररूपं न्याय्यन्तथापि यासइत्येतस्य इय् इति व्याख्येयं । एवञ्च सलोपस्यापवाद इय् । अतो येय इत्यत्र तु संधिरा
र्षः । भवेयुः । भवेः । भवेतं । भवेत । भवेयं । भवेव । भवेम ॥ लिङाशिषि । ३ । ४ । ११६ । आशिषि लिङ्स्तिङार्द्धधातुक
संज्ञः स्यात् ॥ किदाशिषि । ३ । ४ । १०४ । आशिषि लिङो यासुट् कित् स्यात् । स्कोरिति सलोपः ॥ क्ङिति च । १ । १ । ५ ।
गित्किन्ङिन्निमित्ते इग्लक्षणे गुणवृद्धी न स्तः । भूयात् । भूयास्तां । भूयासुः । भूयाः । भूयास्तं । भूयास्त । भूयासं । भूया
स्व । भूयास्म ॥ लुङ् । ३ । २ । ११० । भूतार्थे धातोर्लुङ् स्यात् ॥ माङि लुङ् । ३ । ३ । १७५ । सर्व्वलकारापवादः ॥ स्मो
त्तरे लङ् च । ३ । ३ । १७६ । स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च ॥ च्लि लुङि । ३ । १ । ४३ । शवाद्यपवादः ॥ च्लेः सिच् । ३
। १ । ४४ । इचावितौ ॥ गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु । २ । ४ । ७७ । एभ्यः सिचो लुक् स्यात् । गापाविहे

आदेशेपिवतीगृह्यते ॥ भूसुवोस्तिङि । ७ । ३ । ८८ । भूसू एतयोःसार्वधातुकेतिङिपरेगुणोनस्यात् ॥ अस्तिसि
चोऽपृक्ते । ७ । ३ । ९६ । सिच्च अस् चेतिसमाहारद्वन्द्वःसिच्छब्दस्यसौत्रम्भत्वमस्तीत्यध्ययनेन कर्म्मधारयः । ततःपञ्चम्याः
सोर्लोपः लुक्‌विद्यमानात्सिचोऽस्तेश्च परस्यापृक्तस्यहल ईडागमःस्यात् । इतिईट्नेहसिचोलुप्तत्वात् । अभूत् । हलःकिं ।
ऐधिषि । अपृक्तस्येतिकिम् । ऐधिष्ट । अभूतां ॥ सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च ।३ । ४ । १०९ । सिचोभ्यस्ताद्विदेश्चपरस्यङित्स
म्बन्धिनो झेर्जुस्स्यात् । इतिप्राप्ते ॥ आतः । ३ । ४ । ११० । सिज्लुकादन्तादेवझेर्जुस्स्यात् । अभूवन् । अभूः ।
अभूतं । अभूत । अभूवं । अभूव । अभूम ॥ नमाङ्योगे । ६ । ४ । ७४ । अडाटौनस्तः । माभवान् भूत । मास्मभवत्
भूद्वा ॥ लिङ्निमित्तेलृङ् क्रियातिपत्तौ । ३ । ३ । १३९ । हेतुहेतुमद्भावादिलिङ्निमित्तन्तत्रभविष्यत्यर्थेलृङ्स्यात् क्रि
यायाअनिष्पत्तौगम्यमानायां । अभविष्यत् । अभविष्यतां । अभविष्यन् । अभविष्यः । अभविष्यतं । अभविष्यत । अ
भविष्यं । अभविष्याव । अभविष्याम ॥ तेप्राग्धातोः । १ । ४ । ८० । तेगत्युपसर्गसंज्ञकाधातोःप्रागेवप्रयोक्तव्याः ॥ आ
निलोंट् । ८ । ४ । १६ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यलोडादेशस्यानीत्यस्यनस्यणःस्यात् । प्रभवाणि । दुरःषत्वणत्वयो
रुपसर्गत्वप्रतिषेधोवक्तव्यः ॥ * ॥ दुःस्थितिः । दुर्भवानि । अन्तश्शब्दस्याङ्किविधिणत्वेषूपसर्गत्वम्वाच्यं ॥ * ॥ अन्त
र्द्धा । अन्तर्द्धिः । अन्तर्भवाणि ॥ शेषेविभाषाऽकखादावषान्तउपदेशे । ८ । ४ । १८ । उपदेशेकादिखादिषान्त
वर्ज्जेगदनदादेरन्यस्मिन् धातौपरेउपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यनेर्नस्यणत्वम्वास्यात् । प्रणिभवति । प्रनिभवति । इहो
पसर्गाणामसमस्तत्वेपिसंहितानित्या । तदुक्तं । संहितैकपदेनित्यानित्याधातूपसर्गयोः । नित्यासमासेवाक्येतुसाविवक्षा
मपेक्षतेइति । सत्तादिर्थनिर्देशश्चोपलक्षणं । यागात्स्वर्गोभवतीत्यादावुत्पद्यतइत्याद्यर्थात् । उपसर्गास्त्वर्थविशेषस्यद्यो
तकाः । प्रभवति । पराभवति । सम्भवति । अनुभवति । अभिभवति । उद्भवति । परिभवतीत्यर्थविलक्षणार्थावगतेः ।

त्यादि । उपसर्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते । प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवदिति । एध वृद्धौ । कथन्ताः षट्त्रिंशदनुदात्तेतः ॥ टित आत्मनेपदानां टेरे । ३ । ४ । ७९ । टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं स्यात् । एधते ॥ सार्वधातुकमपित् ।१ ।२ । ४ । अपित्सार्वधातुकं ङिद्वत्स्यात् ॥ आतो ङितः । ७ ।२। ८१। अतः परस्य ङितामाकारस्य इय् स्यात् । एधेते । एधन्ते ॥ थासस्से ।३ । ४ । ८० । टितो लस्य थासः से स्यात् । एधसे । एधेथे । एधध्वे । अतो गुणे । एधे । एधावहे । एधामहे ॥ इजादेश्च गुरुमतोऽनृच्छः ।३ ।१ । ३६ । इजादिर्यो धातुर्गुरुमानृच्छत्यन्यस्तत आम् स्याल्लिटि । आमो मकारस्य नेत्त्वम् आस्कासोराम्विधानाज्ज्ञापकात् ॥ आमः ।२ ।४ । ८१ । आमः परस्य लुक् स्यात् ॥ कृञ्चानुप्रयुज्यते लिटि ।३ ।१ । ४० । आमन्ताल्लिट्परः कृभ्वस्तयोऽनुप्रयुज्यन्ते । आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्येति सूत्रे कृञ्ग्रहणसामर्थ्यादनुप्रयोगोऽन्यस्यापीति ज्ञापयति । तेन कृभ्वस्तियोगः । ब्यापकः कृञोऽत्र द्वितीये ञकारेण प्रत्याहारग्रहणात् कृभ्वस्तिलाभः । तेषां क्रियासामान्यवाचित्वादाम्प्रकृतीनां विशेषवाचित्वात्तदर्थयोरभेदान्वयः । सम्पदिस्तु प्रत्याहारेऽन्तर्भूतोऽप्यनन्वितार्थत्वान्न प्रयुज्यते । कृञ्स्तु क्रियाफले परगामिनि परस्मैपदे प्राप्ते ॥ आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य । १ । ३ । ६३ । आम्प्रत्ययो यस्मादित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । आम्प्रकृत्या तुल्यमनुप्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात् । इह पूर्ववदित्यनुवर्त्य वाक्यभेदेन सम्बध्यते । पूर्ववदेवात्मनेपदं न तु तद्विपरीतमिति । तेन कर्तृगेऽपि फले इन्दाञ्चकारेत्यादौ न तङ् ॥ लिटस्तझयोरेशिरेच् । ३ । ४ । ८१ । लिडादेशयोस्तझयोरेश् इरेच् एतौ स्तः । एकारोच्चारणं ज्ञापकं नाऽऽदेशानां टेरेत्वमिति । तेन डारौरसान्न । कृए इति स्थिते ॥ असंयोगाल्लिट् कित् ।१ ।२ । ५ । असंयोगात्परोऽपिल्लिट् कित्स्यात् । क्ङिति चेति निषेधात्सार्वधातुकार्धधातुकयोरिति गुणो न । द्वित्वात्परत्वाद्यणि प्राप्ते ॥ द्विर्वचनेऽचि ।१ ।१ । ५९ । द्वित्वनिमित्तेऽचि परे अच आदेशो न स्यात् द्वित्वे कर्तव्ये ॥ उरत् । ७ । ४ । ६६ । अभ्यासऋवर्णस्य अत्स्यात्प्रत्यये परे । रपरत्वं ॥ हलादिः शेषः । प्रत्यये किं । ववृश्च

॥ कुहोश्चुः । ७ । ४ । ६२ । अभ्यासकवर्गहकारयोश्चवर्गादेशः स्यात् । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चक्राते । एधाञ्चक्रिरे ॥ एकाचउपदेशेऽनुदात्तात् । ७ । २ । १० । उपदेशे योधातुरेकाच् अनुदात्तश्च ततः परस्यार्द्धधातुकस्येण्न स्यात् । उपदेशे इत्युभयान्वयि । एकाचइतिकिम् । यङ्लुग्व्यावृत्तिर्यथास्यात् । स्मरन्तिहि । श्तिपाशपानुबन्धेननिर्दिष्टं यद्गणेनच । यत्रैकाज्ग्रहणंचैवपञ्चैतानिनयङ्लुकीति । एतच्चेहैवैकाज्ग्रहणेनज्ञाप्यते । अचइत्येवैकत्वविवक्षयानद्धतोग्रहणेनचसिद्धेएकग्रहणसामर्थ्यादनेकाच्कोपदेशोव्यावर्त्तते । तेनवधेर्हन्त्युपदेशेएकाचोपिननिषेधः । आदेशोपदेशेऽनेकाच्त्वात् । अनुदात्तश्चानुपदमेवसंग्रहीष्यन्ते । एधाञ्चकृषे । एधाञ्चक्राथे ॥ इणः षीध्वंलुङ्लिटांधोऽङ्गात् । ८ । ३ । ७८ । इणन्तादङ्गात्परेषांषीध्वंलुङ्लिटांधस्यमूर्द्धन्यः स्यात् । एधाञ्चकृढ्वे । एधाञ्चक्रे । एधाञ्चकृवहे । एधाञ्चकृमहे । एधाम्बभूव । अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावोन । अन्यथाहिकस्यचानुप्रयुज्यतइतिकृभ्वित्येवब्रूयात् ॥ अतआदेः । ७ । ४ । ७० । अभ्यासस्यादेरतोदीर्घःस्यात् । पररूपापवादः । एधामास । एधामासतुरित्यादि । एधिता । एधितारौ । एधितारः । एधितासे । एधितासाथे ॥ धिच । ८ । २ । २५ । धादौप्रत्ययेपरेसलोपःस्यात् । एधिताध्वे ॥ हएति । ७ । ४ । ५२ । तासस्त्योःसस्यहःस्यादेतिपरे । एधिताहे । एधितास्वहे । एधितास्महे । एधिष्यते । एधिष्येते । एधिष्यन्ते ॥ आमेतः । ३ । ४ । ९० । लोटएकारस्यामस्यात् । एधतां । एधेतां । एधन्तां ॥ सवाभ्यांवामौ । ३ । ४ । ९१ सवाभ्यांपरस्यलोडेतःक्रमाद्व अमएतौस्तः । एधस्व । एधेथां । एधध्वं ॥ एतऐ । ३ । ४ । ९३ । लोडुत्तमस्यएतऐस्यात् । आमोपवादः । एधै । एधावहै । एधामहै ॥ आडजादीनां । ६ । ४ । ७२ । अजादीनामाट्स्यात्लुङादिषु । अटोपवादः । आटश्च । ऐधत । ऐधेतां । ऐधन्त । ऐधथाः । ऐधेथां । ऐधध्वम् । ऐधे । ऐधावहि । ऐधामहि ॥ लिङस्सीयुट् । ३ । ४ । १०२ । लिङात्मनेपदस्यसीयुडागमःस्यात् । सलोपः । एधेत । एधेयातां ॥ झस्यरन् । ३ ।

४। १०५। लिङोझस्यरन्स्यात्। एधेरन्। एधेथाः। एधेयाथां। एधेध्वं॥ इटोऽत्। ३। ४। १०६। लिङादेशस्ये
टोऽत्स्यात्। एधेय। एधेवहि। एधेमहि। आशीर्लिङि आर्द्धधातुकत्वात् लिङःसलोपोन। सीयुट्सुटोःप्रत्ययावय
वत्वात्षत्वं। एधिषीष्ट। एधिषीयास्तां। एधिषीरन्। एधिषीष्ठाः। एधिषीयास्थां। एधिषीध्वम्। एधिषीय। एधिषी
वहि। एधिषीमहि। ऐधिष्ट। ऐधिषातां॥ आत्मनेपदेष्वनतः। ७। १। ५। अनकारात्परस्यात्मनेपदेषुझस्यअत् इ
त्यादेशःस्यात्। ऐधिषत्। ऐधिष्ठाः। ऐधिषाथां। इणःषीध्वंलुङ्लिटांधोऽङ्गात्। ऐधिढ्वम्। इड्भिन्नएवइणिहगृ
ह्यतेइतिमतेतु। ऐधिध्वं। ढधयोर्ग्रहणस्यचद्वित्वविकल्पात्षोडशरूपाणि। ऐधिषि। ऐधिष्वहि। ऐधिष्महि। ऐ
धिष्यत। ऐधिष्येतां। ऐधिष्यन्त। ऐधिष्यथाः। ऐधिष्येथां। ऐधिष्यध्वम्। ऐधिष्ये। ऐधिष्यावहि। ऐधिष्यामहि।
उदात्तत्वाद्धलादेरिट्। प्रसङ्गादनुदात्ताःसंगृह्यन्ते। ऊदृदन्तैर्यौतिरुक्ष्णुशीस्नुनुक्षुश्विडीङ्श्रिभिः। वृङ्वृञ्भ्यांचवि
नैकाचोऽजन्तेषुनिहताःस्मृताः॥ १॥ शक्लृपच्मुचिरिच्वच्विच्सिच्प्रच्छित्यजनिजिर्भजः। भञ्जभुजभ्रस्जमस्जि
यजयुजरुजरञ्जविजिर्स्वञ्जिसञ्जसृजः॥ २॥ अद्क्षुद्खिद्छिदितुदिनुदःपद्यभिद्विद्यतिर्विनद्शद्सदीस्विद्यतिः
स्कन्दिहदीक्रुध्क्षुधिबुध्यती॥ ३॥ बन्धिर्युधिरुधीराधिव्यध्शुधःसाधिसिध्यती। मन्यहन्नाप्क्षिप्छुपितप्तिपस्तृप्य
तिदृप्यती॥ ४॥ लिप्लुप्वप्शप्स्वप्सृपियभ्रभ्लभ्गम्नम्यमोरमिः। क्रुशिर्दंशिदिशीदृश्मृश्रिश्रुश्लिश्वि
श्स्पृशःकृषिः॥ ५॥ त्विष्तुष्द्विष्दुष्पुष्यपिष्विष्शिष्शुष्श्लिष्यतयोघसिः। वसतिर्दहदिहिदुहोनह्मिह्रुह्लिह्
वहिस्तथा॥ ६॥ अनुदात्ताहलन्तेषुधातवोद्व्यधिकंशतं। तुदादौमतभेदेनस्थितौयौचचुरादिषु॥ ७॥ तृप्दृपीतौवारयि
तुंश्यनानिर्देशआदृतः। किञ्च। स्विद्यपद्यौसिध्यबुध्यौमन्यपुष्यश्लिषःश्यना॥ ८॥ वसिःशपालुकायौतिर्निर्दिष्टोन्यनिवृ
त्तये। निजिर्विजिर्शक्लृइतिसानुबन्धाश्रमीतथा॥ ९॥ विन्दतिश्चान्द्रदौर्गादेरिष्टोभाष्येपिदृश्यते। व्याघ्रभूत्यादयस्त्वेनं

नेह्पेठुरित्तिस्थितम् ॥१०॥ रञ्जिमसंज्ञीअ्रदिपदीतुदन्सुधस्रुविपुषीशिषिः । भाष्यानुक्तानवेहोक्तार्थाघभूत्यादिसम्मतेः ॥
११॥ स्पर्द्ध सङ्घर्षे । सङ्घर्षः पराभिभवेच्छा । धात्वर्थेनोपसंग्रहादकर्म्मकः । स्पर्द्धते ॥ शर्पूर्व्वाःखयः । ७।४।६१। अभ्यास
स्यशर्पूर्व्वाःखयः शिष्यन्ते । हलादिश्शेषस्यापवादः । पस्पर्द्धे । स्पर्द्धिता । स्पर्द्धिष्यते । स्पर्द्धतां । अस्पर्द्धत । स्पर्द्धेत ।
स्पर्द्धिषीष्ट । अस्पर्द्धिष्ट । अस्पर्द्धिष्यत ॥३॥ गाधृप्रतिष्ठालिप्सयोर्ग्रन्थेच । गाधते । जगाधे ॥४॥ बाधृलोडने । लोडनंप्रतिघा
तः बाधते ॥५॥ नाथृनाधृयाच्ञोपतापैश्वर्य्याशीःषु । आशिषिनाथइतिवाच्यं ॥*॥ अस्याशिष्येवात्मनेपदंस्यात् । नाथते ॥६॥ अन्य
त्र । नाथति । नाधते ॥७॥ दधधारणे । दधते ॥ अतएकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि । ६ । ४ । १२० । लिण्निमित्तादेशादिक
न्नभवतियदङ्गन्तदवयवस्यासंयुक्तहल्मध्यस्थस्याकारस्यएकारःस्यादभ्यासलोपश्चकितिलिटि ॥ थलिचसेटि । ६ । ४ ।
१२१ । प्रागुक्तंस्यात् । आदेशश्चेहवैरूप्यसम्पादकएवाश्रीयते । शसिदद्योःप्रतिषेधवचनाज्ज्ञापकात् । तेनप्रकृतिजश्वर
न्तेषुसत्स्वपिएत्वाभ्यासलोपौस्तएव । देधे । देधाते । देधिरे । अतःकिम् । दिदिवतुः । तपरःकिम् । ररासे । एकोच्यादिकि
म् । तत्सरतुः । अनादेशादेःकिम् । चकनतुः । लिटआदेशविशेषणादिहस्यादेव । नेमिथ । सेहे ॥८॥ स्कुदिआप्रवणे । आ
प्रवणमुत्प्लवनमुद्धरणञ्च ॥ इदितोनुम्धातोः । ७ । १ । ५८ । स्कुन्दते । चुस्कुन्दे ॥९॥ श्विदिश्वैत्ये । अकर्म्मकः । श्वि
न्दते । शिश्विन्दे ॥१०॥ वदिअभिवादनस्तुत्योः । वन्दते । ववन्दे ॥११॥ भदिकल्याणेसुखेच । भन्दते । बभन्दे ॥१२॥
मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । मन्दते । ममन्दे ॥१३॥ स्पदिकिञ्चिच्चलने । स्पन्दते । पस्पन्दे ॥१४॥ क्लिदिपरिदे
वने । शोकेइत्यर्थः । सकर्म्मकः । क्लिन्दतेचैत्रं । चिक्लिन्दे ॥१५॥ मुदहर्षे । मोदते ॥१६॥ दददाने । ददते ॥ नशसद
दवादिगुणानाम् । ६ । ४ । १२६ । शसेर्ददेर्व्वकारादीनांगुणशब्देनभावितस्ययोअकारस्तस्यएत्वाभ्यासलोपौन । ददन्दे ।
ददाते । दददिरे ॥ १७ ॥ ष्वदस्वर्दआस्वादने । अयमनुभवेसकर्म्मकः । रुचावकर्म्मकः ॥ धात्वादेःषःसः । ६ । १

। ६४ । धातोःसदेः सस्य षः स्यात् । सात्पदाद्योरिति षत्वस्य निषेधः । अनुसर्दते । ससर्दे । सर्दते । ससर्दे ॥१७॥ उर्द मा
नेक्रीडायाञ्च ॥ उपधायाञ्च । ८ । २ । ७८ । धातोरुपधाभूतयोरेफवकारयोर्हल्परयोः परतइकोदीर्घस्स्यात् । ऊर्द
ते । ऊर्दाञ्चक्रे ॥२०॥ कुर्दखुर्दगुर्दगुदक्रीडायामेव । कूर्दते । चुकूर्दे ॥२१॥ खूर्दते ॥२२॥ गूर्दते ॥२३॥ गोदते । जुगु
दे ॥ २४ ॥ षूदक्षरणे । सूदते । सुषूदे । सेकसृप्सृस्तृस्त्यान्येदन्त्याजन्तसादयः । एकाचःषोपदेशाः । ष्व
ष्कसिद्सद्ज्ञसपृभिङः । दन्त्यःकेवलदन्त्यःनतुदन्तोष्ठजोपि । ष्वष्कादीनांपृथग्ग्रहणाज्ज्ञापकात् ॥ २५ ॥ ह्रा
दअव्यक्तेशब्दे । ह्रादते । जह्रादे ॥ २६ ॥ ह्लादीसुखेच । चादव्यक्तेशब्दे । ह्लादते ॥ २७ ॥ स्वादआस्वादने । स्वादते
॥२८॥ पर्दकुत्सितेशब्दे । गुदरवेइत्यर्थः । पर्दते ॥२९॥ यतीप्रयत्ने । यतते । येते ॥३०॥ युतृजुतृभासने । योतते । यु
युते । जोतते ॥३१॥ जुजुते ॥३२॥ विथृवेथृयाचने । विविथे ॥३३॥ विवेथे ॥३४॥ श्रथिशैथिल्ये । श्रन्थते ॥३५॥ ग्रथिकौ
टिल्ये । ग्रन्थते ॥३६॥ कथिश्लाघायाम् । कत्थते ॥३७॥ एधादयोऽनुदात्तेतोमन्ताः ॥*॥ अथाष्टत्रिंशत्तवर्गीयान्ताःपर
स्मैपदिनः । अतसातत्यगमने । अतति ॥ अतआदेः । आत । आततुः । आतुः । लुङि आतिषईइतिस्थिते ॥ इटईटि ।
८ । २ । २८ । इटःपरस्यसस्यलोपःस्यादीटिपरे । सिज्लोपएकादेशेसिद्धोवाच्यः ॥ * ॥ आतीत् । आतिष्टां । आ
तिषुः ॥ वदव्रजहलन्तस्याचः । ७ । २ । ३ । वदेर्व्रजेर्हलन्तस्यचाङ्गस्याचःस्थानेवृद्धिःस्यात्सिचिपरस्मैपदेषु । इति
प्राप्ते ॥ नेटि । ७ । २ । ४ । इडादौसिचिप्रागुक्तंनस्यात् । माभवानतीत् । अतिष्टां । अतिषुः ॥१॥ चितीसंज्ञाने । चे
तति । चिचेत । अचेतीत् । अचेतिष्टां । अचेतिषुः ॥२॥ च्युतिर्आसेचने । सेचनमार्द्रीकरणं । आङीषदर्थेभिव्याप्तौच ।
। इर्इत्संज्ञावाच्या ॥*॥ च्योतति । चुच्योत ॥ इरितोवा । ३ । १ । ५७ । इरितोधातोश्च्लेरङ्वास्यात्परस्मैपदेषुपरे । अच्यु
तत् । अच्योतीत् ॥३॥ श्च्युतिरक्षरणे । श्च्योतति । चुश्च्योत । अश्च्युतत् । अश्च्योतीत् । यकाररहितोप्ययं । श्चोतति ॥४॥

मथ विलोडने । विलोडनं प्रतीघातः । मथति । ममन्थ । याशुट्कित्त्वादाशिषीति कित्त्वान्न निदितामिति लोपः । मथ्यात् ॥६॥ कुथि पुथि लुथि मथि हिंसासंक्लेशनयोः । इदित्वान्न लोपो न । कुन्थ्यात् ॥७॥ मन्थ्यात् ॥१०॥ षिधु गत्याम् । सेधति । सिषेध । सेधिता । असेधीत् । शास्त्रपदाद्योरिति निषेधे प्राप्ते ॥ उपसर्गात्सुनोतिसुवतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम् । ८ । ३ । ६५ । उपसर्गस्थान्निमित्तादेषां सस्य षः स्यात् ॥ सदिरप्रतेः । ८ । ३ । ६६ । प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेः सस्य षः स्यात् ॥ स्तम्भेः । ८ । ३ । ६७ । सौत्रस्य सस्य षः स्यात् । योगविभाग उत्तरार्थः । किञ्च । अप्रतेरिति नानुवर्त्तते । बाहुप्रतिष्टम्भविवृद्धमन्युरिति रघुवंशे ॥ अवाच्चाऽऽलम्बनाऽऽविदूर्य्ययोः । ८ । ३ । ६८ । अवात्स्तम्भेरनयोरर्थयोः षत्वं स्यात् ॥ वेश्च स्वनो भोजने । ८ । ३ । ६९ । व्यवाभ्यां स्वनतेः षः स्याद्भोजने ॥ परिनिविभ्यः सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम् । ८ । ३ । ७० । परिनिविभ्यः परेषामेषां सस्य षः स्यात् । निषेधति ॥ प्राक्सितादड्व्यवायेऽपि । ८ । ३ । ६३ । सेवसितेत्यत्र सितशब्दात्प्राक् ये सुनोत्यादयस्तेषामड्व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । न्यषेधत् । न्यषेधीत् । न्यषेधिष्यत् ॥ स्थादिष्वभ्यासेन चाऽभ्यासस्य । ८ । ३ । ६४ । प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्यासेन व्यवायेऽपि षत्वं स्यात् । एषामेव चाभ्यासस्य न तु सुनोत्यादीनाम् । निषिषेध । निषिषिधतुः ॥ सेधतेर्गतौ । ८ । ३ । ११३ । गत्यर्थस्य सेधतेः षत्वं न स्यात् । गङ्गामभिसेधति ॥ ११ ॥ षिधू शास्त्रे माङ्गल्ये च । शास्त्रं शासनम् ॥ स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा । ७ । २ । ४४ । स्वरत्यादेरूदितश्च परस्य वलादेरार्द्धधातुकस्येड्वा स्यात् ॥ झषस्तथोर्धोऽधः । ८ । २ । ४० । झषः परयोस्तथोर्धः स्यान्न तु दधातेः । जश्त्वं । सिषेद्ध । सिषेधिथ । सेद्धा । सेधिता । सेत्स्यति । सेधिष्यति । असैत्सीत् ॥ झलो झलि । ८ । २ । २६ । झलः परस्य सस्य लोपः स्यात् झलि । असैद्धां । असैत्सुः । असैत्सीः । असैद्धं । असैद्ध । असैत्सम् । असैत्स्व । असैत्स्म । पक्षे असेधीत् । असेधिष्टामित्यादि ॥१२॥ खादृ भक्षणे । ऋकार इत् । खादति । चखाद ॥१३॥ खद स्थैर्य्ये हिंसायाञ्च चाद्भक्षणे । स्थैर्य्ये अकर्म्मकः । खदति ॥ अत उपधायाः । ७ । २

। ११६ । उपधायाअतोवृद्धिःस्यात्ञितिणितिचप्रत्ययेपरे । चखाद ॥ णलुत्तमोवा । ७ । १ । ९१ । उत्तमोणल्वाणित्स्यात् । चखाद । चखद ॥ अतोहलादेर्लघोः । ७ । २ । ७ । हलादेर्लघोरकारस्यइडादौपरस्मैपदेपरेसिचिवृद्धिर्वास्यात् । अखादीत् । अखदीत् ॥ १४ ॥ बदस्थैर्य्ये । पवर्गीयादिः । बदति । बबाद । बेदतुः । बेदिथ । बबाद । बबद । अबादीत् । अबदीत् ॥ १५ ॥ गदव्यक्तायांवाचि । गदति ॥ नेर्गदनदपतपदघुमास्यतिहन्तियातिवातिद्रातिप्सातिवपतिवहतिशाम्यतिचिनोतिदेग्धिषुच । ८ । ४ । १७ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यनेर्णःस्यात्गदादिषु । प्रणिगदति । जगाद ॥ १६ ॥ रदविलेखने । विलेखनंभेदनम् । रराद । रेदतुः ॥ १७ ॥ णदअव्यक्तेशब्दे ॥ णोनः । ६ । १ । ६५ । धातोरादेर्णस्यनःस्यात् । णोपदेशास्त्वनर्द्दनाटिनाथ्नाध्नन्दनक्कनॄनृतः । नाटेर्दीर्घाद्धस्वपर्य्युदासान्नटादिर्नोपदेशएव । तवर्गचतुर्थान्तनाधतेनन्दनृनंद्योश्चकेचित्सोपदेशतामाहुः ॥ उपसर्गादसमासेऽपिणोपदेशस्य । ८ । ४ । १४ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यणोपदेशस्यधातोर्नस्यणःस्यात्समासेऽसमासेपि । प्रणदति । प्रणिनदति ॥ १८ ॥ अर्द्दगतौयाचनेच । अतआदेः ॥ तस्मान्नुड्द्विहलः । ७ । ४ । ७१ । द्विहलोधातोर्दीर्घीभूतादकारात्परस्यनुट्स्यात् । आनर्द्द । आर्दीत् ॥ १९ ॥ नर्द्दगर्द्दशब्दे । णोपदेशत्वाभावान्नणः । प्रनर्दति ॥ २० ॥ गर्दति । जगर्द ॥ २१ ॥ तर्दहिंसायाम् । तर्दति ॥ २२ ॥ कर्द्दकुत्सितेशब्दे । कुत्सितेकौक्षे । कर्दति ॥ २३ ॥ खर्ददन्दशूके । दंशहिंसादिरूपायांदन्दशूकक्रियायामित्यर्थः । खर्दति । चखर्द ॥ २४ ॥ अतिअदिबन्धने । अन्तति । आनन्त ॥ २५ ॥ अन्दति । आनन्द ॥ २६ ॥ इदिपरमैश्वर्य्ये । इन्दति । इन्दाञ्चकार ॥ २७ ॥ विदिअवयवे । पवर्गतृतीयादिः । बिन्दति । अवयवङ्करोतीत्यर्थः । भिदीतिपाठान्तरम् ॥ २८ ॥ गडिवदनैकदेशे । गण्डति । अन्तत्यादयःपञ्चैतेनेनतिङ्विषयाइतिकाश्यपः । अन्येतुतिङमपीच्छन्ति ॥ ३९ ॥ णिदिकुत्सायां । निन्दति । प्रणिन्दति ॥ ३० ॥ टुनदिसमृद्धौ ॥ आदिर्ञिटुडवः । १ । ३ । ५ । उपदेशेधातोराद्याएतेइतःस्युः । न

न्दति। इदित्वान्नलोपो न। नन्द्यात्॥३१॥ चदि आह्लादे। चचन्द॥३२॥ त्रदि चेष्टायाम्। तत्रन्द॥३३॥ कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च। चकन्द॥३४॥ चक्रन्द॥३५॥ चक्लन्द॥३६॥ क्लिदि परिदेवने। चिक्लिन्द॥३७॥ शुन्ध शुद्धौ। शुशुन्ध। नलोपः। शुध्यात्॥३८॥ *॥ अथ कवर्गीयान्ता अनुदात्तेतो द्विचत्वारिंशत्। शीकृ सेचने। तालव्यादिर्दन्त्यादिरित्येके। शीकते। शिशीके॥१॥ लोकृ दर्शने। लोकते। लुलोके॥२॥ श्लोकृ संघाते। संघातो ग्रन्थः। स चेह ग्रथ्यमानस्य व्यापारो ग्रन्थितुर्वा। आद्ये अकर्मको द्वितीये सकर्मकः। श्लोकते॥३॥ द्रेकृ ध्रेकृ शब्दोत्साहयोः। उत्साहो वृद्धिरौद्धत्यञ्च। दिद्रेके॥४॥ दिध्रेके॥५॥ रेकृ शङ्कायाम्। रेकते॥६॥ सेकृ स्रेकृ स्रकि श्रकि श्लकि गतौ। त्रयो दन्त्यादयः। द्वौ तालव्यादी। अषोपदेशत्वान्नषः। सिसेके॥११॥ शकि शङ्कायाम्। शङ्कते। शशङ्के॥१२॥ अकि लक्षणे। अङ्कते। आनङ्के॥१३॥ वकि कौटिल्ये। वङ्कते॥१४॥ मकि मण्डने। मङ्कते॥१५॥ कक लौल्ये। लौल्यं गर्वश्चापल्यं च। ककते। चकके॥१६॥ कुक वृक आदाने। कोकते। चुकुके॥१७॥ वर्कते। ववृके॥१८॥ ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्त्वं गुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन॥ चकृ तृप्तौ प्रतिघाते च। चकते। चेके॥१९॥ ककि वकि श्वकि त्रकि ढौकृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क मस्क टिकृ टीकृ तिकृ तीकृ रघि लघि गत्यर्थाः। कङ्कते। डुढौके। तुत्रौके। सुष्वातुष्टिवष्वष्कतीनां सत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः॥*॥ ष्वष्कते। षष्वष्के। अत्र तृतीयं दन्त्यादिमेके। लघि भोजननिवृत्तावपि॥३५॥ अघि वघि मघि गत्याक्षेपे। आक्षेपो निन्दा। गतौ गत्यारम्भे चेत्यन्ये। अङ्घते। आनङ्घे। वङ्घते। मङ्घते। मघि कैतवे च॥३८॥ राघृ लाघृ द्राघृ सामर्थ्ये। राघते॥३९॥ लाघते॥४०॥ द्राघृ आयासेऽपि केचित्। द्राघृ आयामे च। आयामो दैर्घ्यम्। द्राघते॥४१॥ श्लाघृ कत्थने। श्लाघते॥४२॥*॥ अथ परस्मैपदिनः पञ्चाशत्॥५०॥ फक्क नीचैर्गतौ। नीचैर्गतिर्मन्दगमनमसद्व्यवहारश्च। फक्कति। पफक्क॥१॥ तक हसने। तकति॥२॥ तकि कृच्छ्रजीवने। तङ्कति॥३॥ बुक्क भषणे। भषणं श्वरवः। बुक्कति॥४॥ कख हसने। प्रनिकखति॥५॥ ओखृ राखृ लाखृ द्राखृ ध्राखृ शो

पक्षावमर्षयोः। ओखति। ओखाञ्चकार॥१०॥ शाखृश्लाखृव्याप्तौ। शाखति॥१२॥ उखउखिवखवखिमखमखिणखणखरखिरखरखिलखिलखिइखइखिइखिवल्गिरगिलगिअगिवगिमगितगित्वगिअगिश्लगिइगिरिगिलिगिगत्यर्थाः। कवर्गीद्वितीयान्ताःपञ्चदश। तृतीयान्ताःत्रयोदश। इहखान्तेषुरिखवखत्रिखिशिखिइत्यपिचतुरःकेचित्पठन्ति॥ अभ्यासस्याऽसवर्णे। ६। ४। ७८। अभ्यासस्यइवर्णोवर्णयोरियङुवङौस्तोऽसवर्णेऽचि। उवोख। सन्निपातपरिभाषयाइजादेरित्याम्न। ऊखतुः। ऊखुः। इहसवर्णदीर्घस्याभ्यासग्रहणेनग्रहणाद्ध्रस्वःप्राप्तोनभवति। सकृत्प्रवृत्तत्वात्। आङ्गत्वाद्विपर्ज्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्त्याह्रस्वेकृतेततोदीर्घः। वार्णादाङ्गम्बलीयइतिन्यायात्परत्वाच। उङ्खति। ववखतुः। वङ्खति। मेखतुः। त्वगिकम्पनेच॥४४॥ युगिजुगिवुगिवर्ज्जने। युङ्गति॥४७॥ घघहसने। घघति। जघाघ॥४८॥ मघिमण्डने। मङ्घति॥४९॥ शिघिआघ्राणे। शिङ्घति॥५०॥*॥ अथचवर्गीयान्ताः। तत्रानुदात्तेतएकविंशतिः। वर्चदीप्तौ। वर्चते॥१॥ षचसेचनेसेवनेच। सचते। सेचे। सचिता॥२॥ लोचृदर्शने। लोचते। लुलोचे॥३॥ शचव्यक्तायाम्वाचि। शेचे॥४॥ श्वचश्वचिगतौ। श्वचते। श्वञ्चते॥६॥ कचबन्धने। कचते॥७॥ कचिकाचिदीप्तिबन्धनयोः। चकञ्चे। चकाञ्चे॥९॥ मचमुचिकल्कने। कल्कनन्दम्भःशाठ्यंच। कथनमित्यन्ये। मेचे। मुमुञ्चे॥११॥ मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु। ममञ्चे॥१२॥ पचिव्यक्तीकरणे। पञ्चते॥१३॥ ष्टुचप्रसादे। स्तोचते। तुष्टुचे॥१४॥ ऋजगतिस्थानार्ज्जनोपार्ज्जनेषु। अर्ज्जते। नुड्विधौऋकारैकदेशोरेफोहल्त्वेनगृह्यते। तेनद्विहल्त्वान्नुट्। आनृजे॥१५॥ ऋजिभृजीभर्ज्जने। ऋञ्जते। उपसर्गादृतीतिवृद्धिः। प्रार्ञ्जते। ऋञ्जाञ्चक्रे। आर्ञ्जिष्ट॥१६॥ भर्ज्जते। बभृजे। अभर्ज्जिष्ट॥१७॥ एजृभ्रेजृभ्राजृदीप्तौ। एजाञ्चक्रे॥२०॥ ईजगतिकुत्सनयोः। ईजाञ्चक्रे॥२१॥*॥ अथद्विसप्ततिर्व्रज्यन्ताःपरस्मैपदिनः॥ शुचशोके। शोचति॥१॥ कुचशब्देतारे। कोचति॥२॥ कुञ्चक्रुञ्चकौटि

स्याल्पीभावयोः। अनिदितामितिनलोपः। कुच्यात्॥३॥ क्रुच्यात्॥४॥ लुञ्च अपनयने। लुच्यात्॥५॥ अंचु गतिपूजनयोः। अच्यात्। गतौ नलोपः। पूजायान्तु। अञ्च्यात्॥६॥ वञ्चु चञ्चु तञ्चु त्वञ्चु म्रुञ्चु म्लुञ्चु म्रुचु म्लुचु गत्यर्थाः। वच्यात्। चच्यात्। तच्यात्। त्वच्यात्। अम्रुञ्चीत्। अम्लुञ्चीत्। जृस्तम्भुम्रुचुम्लुचुग्रुचुग्लुचुग्लुञ्चुश्विभ्यश्च।३।१।५८। एभ्यश्च्लेरङ्वा स्यात्। अम्रुचत्। अम्रोचीत्। अम्लुचत्। अम्लोचीत्॥१४॥ ग्रुचु ग्लुचु कुजु खुजु स्तेयकरणे। जुग्रोच। अग्रुचत्। अग्रोचीत्। जुग्लोच। अग्लुचत्। अग्लोचीत्। अकोजीत्। अखोजीत्॥१८॥ ग्लुञ्चु षस्ज गतौ। अङ्। अग्लुचत्। अग्लुञ्चीत्॥१९॥ सस्य श्चुत्वेन शः जश्त्वेन जः। सज्जति। अयमात्मनेपद्यपि। सज्जते॥२०॥ गुजि अव्यक्ते शब्दे। गुञ्जति। गुञ्ज्यात्॥२१॥ अर्च पूजायाम्। आनर्च॥२२॥ म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे। अस्फुटेऽपशब्दे चेत्यर्थः। म्लेच्छति। मिम्लेच्छ॥२३॥ लच्छ लाच्छि लक्षणे। ललच्छ॥२४॥ ललाञ्छ॥२५॥ वाञ्छि इच्छायां। वाञ्छति॥२६॥ आछि आयामे। आञ्छति। अतआदेरित्यत्र तपरकरणं स्वाभाविकह्रस्वपरिग्रहार्थं। तेनदीर्घाभावान्नुट्। आञ्छ। तपरकरणं सुखमुखार्थमितिमतेनुमुट्। आनाञ्छ॥२७॥ ह्रीच्छ लज्जायाम्। जिह्रीच्छ॥२८॥ हुर्च्छा कौटिल्ये। कौटिल्यमपसरणमितिमैत्रेयः। उपधायाञ्चेतिदीर्घः। हूर्च्छति॥२९॥ मुर्च्छा मोहसमुच्छ्रययोः। मूर्च्छति॥३०॥ स्फुर्च्छा विस्तृतौ। स्फूर्च्छति॥३१॥ युच्छ प्रमादे। युच्छति॥३२॥ उछि उञ्छे। उञ्छः कनश आदानं कणिशाद्यर्जनं शिलमितियादवः। उञ्छति। उञ्छाञ्चकार॥३३॥ उछी विवासे। विवासः समाप्तिः। प्रायेणायन्विपूर्वः। व्युच्छति॥३४॥ ध्रज ध्रजि धृज धृजि ध्वज ध्वजि गतौ। ध्रजति। ध्रञ्जति। धर्ज्जति। धृञ्जति। ध्वजति। ध्वञ्जति॥४०॥ कूज अव्यक्ते शब्दे। चुकूज॥४१॥ अर्ज्ज षर्ज्ज अर्ज्जने। अर्जति। आनर्ज॥४२॥ सर्जति। ससर्ज॥४३॥ गर्ज शब्दे। गर्जति॥४४॥ तर्ज भर्त्सने। तर्जति। चकर्ज॥४५॥ कर्ज व्यथने। चकर्ज॥४६॥ खर्ज पूजने च। चखर्ज॥ अज गतिक्षेपणयोः। अजति॥ अजेर्व्यघञपोः।२।४।५६। अजेर्वी

अयमादेशः स्यादार्द्धधातुकविषये घञपम्भ्यां विना । वलादावार्द्धधातुके वेष्यते । विवाय । विव्यतुः । विव्युः । अत्र वकारस्य हल्परत्वादुपधायाञ्चेति दीर्घे प्राप्ते ऽचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावेनाच्परत्वं । नचैतत्पदान्तेति निषेधः । स्वरदीर्घयलोपेषु लोपाजादेश एव न स्थानिवदित्युक्तेः ॥ थलि एकाच इतीण्निषेधे प्राप्ते ॥ कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि । ७ । २ । १३ । एभ्यो लिट इण् न स्यात् । क्रादीनां चतुर्णां ग्रहणं नियमार्थं । प्रकृत्याश्रयः प्रत्ययाश्रयो वा य इण्निषेधः स लिटि चेत्तर्हि क्रादिभ्य एव नान्येभ्य इति । तत्र चतुर्णामन्यलि भारद्वाजनियमप्रापितस्य वमादिषु क्रादिनियमप्रापितस्य चेटो निषेधार्थं ॥ अचस्तास्वत्थल्यनिटो नित्यम् । ७ । २ । ६१ । उपदेशे ऽजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इण् न स्यात् ॥ उपदेशे ऽत्वतः । ७ । २ । ६२ । उपदेशे अकारवतस्तासौ नित्यानिट ततः परस्य थल इण् न स्यात् ॥ ऋतो भारद्वाजस्य । ७ । २ । ६३ । तासौ नित्यानिट ऋदन्तस्यैव थलि नेट् भारद्वाजस्य मतेन । तेनान्यस्य स्यादेव । अयमत्र संग्रहः । अजन्तो ऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयं । ऋदन्त ईदृङ्नित्यानिट् क्राद्यन्यो लिटि सेड्भवेत् । नच स्तुद्रुवादीनामपि थलि विकल्पः शङ्क्यः । अचस्तास्वदिति । उपदेशेत्वत इति च योगद्वयप्रापितस्यैव हि प्रतिषेधस्य भारद्वाजनियमो निवर्त्तकः । अनन्तरस्येति न्यायात् । विवयिथ । विवेथ । आजिथ । विव्यथुः । विव्य । विवाय । विवय । विव्यिव । विव्यिम । वेता । अजिता । वेष्यति । अजिष्यति । अजतु । आजत् । अजेत् । वीयात् ॥ सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु । ७ । २ । १ । इगन्ताङ्गस्य वृद्धिः स्यात्परस्मैपदे परे सिचि । अवैषीत् । आजीत् । अवेष्यत् । आजिष्यत् ॥ ४७ ॥ तेज पालने । तेजति ॥ ४८ ॥ खज मन्थे । खजति ॥ ४९ ॥ खजि गतिवैकल्ये । खञ्जति ॥ ५० ॥ एजृ कम्पने । एजाञ्चकार ॥ ५१ ॥ टुओस्फूर्ज्जा वज्रनिर्घोषे । स्फूर्ज्जति । पुस्फूर्ज्ज ॥ ५२ ॥ क्षि क्षये । अकर्म्मकः । अन्तर्भावितण्यर्थस्तु सकर्म्मकः । क्षयति । चिक्षाय । चिक्षियतुः । चिक्षियुः । चिक्षयिथ । चिक्षेथ । चिक्षियिव । चिक्षियिम । क्षेता ॥ अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । ७ । ४ ।

२५। अजंतस्याङ्गस्यदीर्घःस्याद्यादौप्रत्ययेपरेनतुकृत्सार्वधातुकयोः। क्षीयात्। अक्षैषीत् ॥ ५३ ॥ क्षीजअव्यक्तेशब्दे।
कूजिनासहायम्पाठतुंयुक्तः। चिक्षीज ॥ ५५ ॥ लजलजिभर्जने ॥५७॥ लाजलाजिभर्त्सनेच ॥५९॥ जजजजियुद्धे ॥
६१॥ तुजहिंसायाम्। तोजति। तुतोज ॥ ६२॥ तुजिपालने ॥ ६३॥ गजगजिगृजगृजिमुजमुजिशब्दार्थाः ॥ ६७॥
गदमदनेच ॥७०॥ वजव्रजगतौ। वदव्रजेतिवृद्धिः। अव्राजीत् ॥७२॥ *॥ अथटवर्गीयान्ताःशाड्वन्ताअनुदात्तेतःष
ट्त्रिंशत्। अट्टअतिक्रमहिंसयोः। दोपधोयम्। नोपधइत्येके। अट्टते। आनट्टे ॥ १॥ वेष्टवेष्टने। विवेष्टे ॥ २॥ चेष्ट
चेष्टायाम्। अचेचेष्ट ॥ ३॥ गोष्टलोष्टसङ्घाते। जुगोष्टे ॥ ४ ॥ लुलोष्टे ॥ ५॥ घट्टचलने। जघट्टे ॥ ६॥ स्फुटवि
कसने। स्फोटते। पुस्फुटे॥ ७ ॥ अठिगतौ। अण्ठते। आनण्ठे ॥ ८ ॥ वठिएकचर्य्यायां। ववण्ठे ॥ ९ ॥ मठिकठि
शोके। शोकइहआध्यानं। मण्ठते ॥१० ॥ कण्ठते ॥११॥ मुठिपालने। मुण्ठते ॥ १२ ॥ हेठविबाधायां। विबाधाशाठ्य
म्। जिहेठे ॥१३॥ एठच। एठाञ्चक्रे ॥१४॥ हिडिगत्यानादरयोः। हिण्डते। जिहिण्डे ॥ १५ ॥ हुडिसङ्घाते। जु
हुण्डे ॥१६ ॥ कुडिदाहे। चुकुण्डे ॥१७॥ वडिविभाजने। मडिच। ववण्डे ॥ १९ ॥ भडिपरिभाषणे। परिहाससनि
न्दोपालम्भश्चपरिभाषणं। बभण्डे ॥२० ॥ पिडिसङ्घाते। पिपिण्डे ॥ २१ ॥ मुडिमार्ज्जने। मार्जनंशुद्धिर्न्यग्भावश्च। मु
ण्डते ॥ २२ ॥ तुडितोडने। तोडनंदारणंहिंसनञ्च। तुण्डते ॥ २३ ॥ हुडिवरणे। वरणंस्वीकारः। हरणमित्येके।
हुण्डते ॥ २४ ॥ चडिकोपे। चण्डते ॥ २५ ॥ शडिरुजायांसङ्घातेच। शण्डते ॥ २६ ॥ तडिताडने। तण्डते ॥ २७
॥ पडिगतौ। पण्डते ॥ २८ ॥ कडिमदे। कण्डते ॥ २९ ॥ खडिमन्थे ॥ ३० ॥ हेडृहोडृअनादरे। जिहेडे ॥ ३१॥
जुहोडे ॥ ३२ ॥ वाडृआप्लाव्ये। बबाडे। आप्लाव्यमाप्लवः। वाडते ॥ ३३ ॥ द्राडृध्राडृविशरणे। द्राडते ॥ ३४ ॥ ध्रा
डते ॥ ३५ ॥ शाडृश्लाघायाम्। शाडते ॥ ३६ ॥ * ॥ अथआटवर्गीयसमाप्तेःपरस्मैपदिनः। शौटृगर्वे। शौटति। श्रु

शौट ॥ १ ॥ पौट्टवन्धे । पौटति ॥ २ ॥ म्लेट्टमेट्टउन्मादे । द्वितीयोडान्तः । टान्तमध्येपाठस्तुर्थसाम्यान्नाथतिवत् । म्लेट
ति ॥ ३ ॥ मेडति ॥ ४ ॥ कटेवर्षावरणयोः । चटेइत्येके । चकाट ॥ सिचि । अतोहलादेर्लघोरिति वृद्धौ प्राप्तायां ॥
ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् । ७ । २ । ५ । हमयान्तस्य क्षणादेरेर्यन्तस्य श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्नस्यादिडादौसि
चि । अकटीत् ॥ ६ ॥ अटपटगतौ । आट । आटतुः । आटुः ॥ ७ ॥ पपाट । पेटतुः । पेटुः ॥ ८ ॥ रटपरिभाषणे । र
राट ॥ ९ ॥ लटबाल्ये । ललाट ॥ १० ॥ शटरुजाविशरणगत्यवसादनेषु । शशाट ॥ ११ ॥ वटवेष्टने । ववाट । वव
टतुः । ववटुः । ववटिथ ॥ १२ ॥ किटखिटत्रासे । केटति ॥ १३ ॥ खेटति ॥ १४ ॥ शिटषिटअनादरे । शेटति । शि
शेट ॥ १५ ॥ सेटति । सिषेट ॥ १६ ॥ जटझटसङ्घाते ॥ १८ ॥ भटभृतौ ॥ १९ ॥ तटउच्छ्राये ॥ २० ॥ खटकाङ्क्षायां
॥ २१ ॥ णटनृत्तौ ॥ २२ ॥ पिटशब्दसङ्घातयोः ॥ २३ ॥ हटदीप्तौ ॥ २४ ॥ षटअवयवे ॥ २५ ॥ लुटविलोडने । डान्तो
ऽयमित्येके ॥ २७ ॥ लिटपरप्रेष्ये ॥ २८ ॥ बिटशब्दे ॥ २९ ॥ बिटआक्रोशे । वशादिः । हिटेत्येके ॥ ३१ ॥ इटकिटक
टीगतौ । एटति ॥ ३२ ॥ केटति ॥ ३३ ॥ कटति ॥ ३४ ॥ ईकारःश्वीदितोनिष्ठायामितीण्निषेधार्थः । केचित्तुइदितं
मत्वानुमिकृतेकण्टतीत्यादिवदन्ति । अन्तेचइईइतिप्रश्लिष्य । अयति । इयाय । ईयतुः । ईयुः । इययिथ । इयेथ ।
इयाय । इयय । दीर्घस्यचिजादेरियामिअायाञ्चकारेत्यादिउदाहरन्ति ॥ ३५ ॥ मडिभूषायाम् ॥ ३६ ॥ कुडिवैकल्ये
। कुण्डति । कुण्डनइतितुदाहेगतं ॥ ३७ ॥ मुडपुडमर्दने ॥ ३८ ॥ चुडिअल्पीभावे ॥ ३९ ॥ मुडिखण्डने । मुण्डति
॥ ४० ॥ पुडिचेत्येके । पुण्डति ॥ ४१ ॥ रुटिलुटिस्तेये । रुण्टति ॥ ४२ ॥ लुण्टति ॥ ४३ ॥ रुठिलुठिइत्येके ॥ ४५ ॥
रुडिलुडीत्यपरे ॥ ४७ ॥ स्फुटिर्विशरणे । इरित्वादङ्वा । अस्फुटीत् । अस्फोटीत् ॥ ४८ ॥ स्फुटीत्यपिकेचित् । इ
दित्वान्नुम् । स्फुण्टति ॥ ४९ ॥ पठव्यक्तायांवाचि । पेठतुः । पेठिथ । अपठीत् । अपाठीत् ॥ ५० ॥ वठस्थौल्ये । ववठ

मुः । ववठिथ ॥ ५१ ॥ मठमदनिवासयोः ॥ ५२ ॥ कठकृच्छ्रजीवने ॥ ५३ ॥ रटपरिभाषणे ॥ ५४ ॥ रठेत्येके ॥ ५५ ॥ हठप्लुतिशठत्वयोः । बलात्कारेइत्येके । हठति । जहाठ ॥ ५६ ॥ रुठलुठउठउपघाते । ओठति ॥ ५९ ॥ ऊठेत्येके । ऊठति । ऊठाञ्चकार ॥ ६० ॥ पिठहिंसासंक्लेशनयोः ॥ ६१ ॥ शठकैतवेच ॥ ६२ ॥ शुठप्रतिघाते । शोठति ॥ ६३ ॥ शुठीतिस्वामी । शुण्ठन्ति ॥ ६४ ॥ कुठिच । कुण्ठति ॥ ६५ ॥ लुठिआलस्येप्रतिघातेच ॥ ६६ ॥ शुठिशोषणे ॥ ६७ ॥ रुठिलुठिगतौ ॥ ६९ ॥ चुड्डभावकरणे । भावकरणमभिप्रायसूचनं । चुड्डति । चुचुड्ड ॥ ७० ॥ अड्डअभियोगे । अड्डति । आनड्ड ॥ ७१ ॥ कड्डकार्कश्ये । कड्डति ॥ ७२ ॥ चुड्डादयस्त्रयोदोपधाः । तेनक्विपि । चुत् । अत् । कत् । इत्यादि । क्रीडृविहारे । चिक्रीड ॥ ७३ ॥ तुडृतोडने । तोडति । तुतोड ॥ ७४ ॥ तूडइत्येके ॥ ७५ ॥ हूडृहूडृहोडृगतौ । हूड्यात् । हूड्यात् । होड्यात् ॥ ७८ ॥ रौडृअनादरे ॥ ७९ ॥ रोडृलोडृउन्मादे ॥ ८१ ॥ अडउद्यमे । अडति । आड । आडतुः । आडुः ॥ ८२ ॥ लडविलासे । लडति ॥ ८३ ॥ लडललयोरैकत्वस्मरणाल्ललतीतिस्वाम्यादयः ॥ कडमदे । कडति ॥ ८४ ॥ कडिइत्येके । कण्डति ॥ ८५ ॥ गडिवदनैकदेशे । गण्डति ॥ ८६ ॥*॥ इतिटवर्गीयान्ताः ॥*॥ अथ पवर्गीयान्ताः । तत्रानुदात्तेतः स्तोभत्यन्ताश्चतुस्त्रिंशत् । तिपृतेपृष्टिपृष्टेपृक्षरणार्थाः । आद्योनुदात्तः । क्षीरस्वामीत्वयं सेडितिबभ्राम । तेपते । तितिपे । क्रादिनियमादिट् । तितिपिषे । तेप्ता । तेप्स्यते ॥ लिङ्सिचावात्मनेपदेषु । १ । २ । ११ । इक्समीपाद्धलःपरौ झलादीलिङ् आत्मनेपदेपरेसिचेत्येतौकितौस्तः । कित्वान्नगुणः । तिप्सीष्ट । तिप्सीयास्तां । तिप्सीरन् । लुङि । झलोझलीतिसलोपः । अतिप्त । अतिप्सातां । अतिप्सत । तेपते । तितेपे । तिष्टिपे । तिष्टिपाते । तिष्टिपिरे । तिष्टेपे । तिष्टेपाते । तिष्टेपिरे ॥ तेपृकम्पनेच ॥ ४ ॥ ग्लेपृदैन्ये । ग्लेपते ॥ ५ ॥ टुवेपृकम्पने । वेपते ॥ ६ ॥ केपृगेपृग्लेपृच । चात्कम्पनेगतौच ॥ ७ ॥ सूत्रविभागादितिस्वामी । मैत्रेयस्तुचकारमन्तरेणपठित्वाकम्पनेइत्यपेक्षतइत्या

ह । म्रेपेरर्थभेदात्पुनःपाठः ॥ मेपृ रेपृ लेपृ गतौ ॥१२॥ त्रपूष लज्जायां ॥ त्रपते ॥ तृफलभजत्रपश्च । ६ । ४ ।१२२ । ए
षामत एकारोऽभ्यासलोपश्च स्यात्किति लिटि सेटि थलि च । त्रेपे । त्रेपाते । त्रेपिरे । ऊदित्वादिड्वा । त्रपिता । त्रप्ता । त्रपि
षीष्ट । त्रप्सीष्ट ॥ १३ ॥ कंपि चलने । कम्पते । चकम्पे ॥ १४ ॥ रबि लबि अबि शब्दे । ररम्बे । ललम्बे । आनम्बे । लबि
अवस्रंसने च ॥ १७ ॥ कबृ वर्णे । चकबे ॥ १८ ॥ क्लीबृ अधार्ष्ट्ये । चिक्लीबे ॥ १९ ॥ क्षीबृ मदे । क्षीबते ॥ २० ॥ शीभृ क
त्थने । शीभते ॥ २१ ॥ चीभृ च ॥ २२ ॥ रेभृ शब्दे । रिरेभे ॥ २३ ॥ अभि रभि क्वचित्पठ्येते । अम्भते ॥ २४ ॥ रम्भते ॥
२५ ॥ ष्टभि स्कभि प्रतिबन्धे । स्तम्भते । उत्तम्भते । उदः स्थास्तम्भोरिति पूर्वसवर्णः । विस्तम्भते । स्तम्भेरिति षत्वन्तु न भ
वति । अनुविधेर्निर्दिष्टस्य सौत्रस्यैव तत्र ग्रहणात् । तद्बीजन्तु स्थास्तम्भोरिति पवर्गीयोपधपाठः । स्तन्भेरिति तवर्गीयोपध
पाठश्चेति माधवः । केचिदस्य टकारश्चोपदेशिक इत्याहुः । तम्भते । ष्टम्भते । टष्टम्भे ॥ २७ ॥ जभि जृभि गात्रविनामे ॥
रधिजभोरचि । ७ । १ । ६१ । एतयोर्नुमागमः स्यादचि । जम्भते । जजम्भे । जम्भिता । अजम्भिष्ट । जृम्भते । जजृ
म्भे ॥ २९ ॥ शल्भ कत्थने । शशल्भे ॥ ३० ॥ वल्भ भोजने । दन्त्योष्ठ्यादिः । ववल्भे ॥ ३१ ॥ गल्भ धार्ष्ट्ये । गल्भते ॥
३२ ॥ श्रम्भु प्रमादे । तालव्यादिर्दन्त्यादिश्च । श्रम्भते । स्रम्भते ॥ ३३ ॥ ष्टुभु स्तम्भे । स्तोभते । विष्टोभते । तुष्टुभे ।
अष्टोभिष्ट ॥ ३४ ॥ * ॥ अथ परस्मैपदिनः । गुपू रक्षणे ॥ गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः । ३ । १ । २८ । एभ्यः
आयप्रत्ययः स्यात्स्वार्थे । पुगन्तेति गुणः ॥ सनाद्यन्ता धातवः । ३ । १ । ३२ । सनादयः कमेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषा
न्ते धातुसंज्ञाः स्युः । धातुत्वाल्लडादयः । गोपायति ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा । ३ । १ । ३१ । आर्द्धधातुकविवक्षायामा
यादयो वा स्युः ॥ कास्प्रत्ययादाममन्त्रे लिटि ।३।१।३५। कासधातोः प्रत्ययान्तेभ्यश्चाम् स्याल्लिटि न तु मन्त्रे । कास्यनेकाज्ग्र
हणं कर्त्तव्यम् । सूत्रे प्रत्ययग्रहणमपनीय तत्स्थानेऽनेकाच इति वाच्यमित्यर्थः ॥ अतो लोपः । ६ । ४ । ४८ । आर्द्धधातु

कोपदेशकालेयदन्तन्तस्याकारस्य लोपः स्यादार्द्धधातुके परे । गोपायाञ्चकार । गोपायाम्बभूव । गोपायामास । जुगोप । जुगुपतुः । ऊदित्त्वाद्वेट् । जुगोपिथ । जुगोप्थ । गोपायिता । गोपिता । गोप्ता । गोपाय्यात् । गोप्यात् । अगोपायीत् । अगोपीत् । अगौप्सीत् ॥ १ ॥ धूपसन्तापे । धूपायति । धूपायाञ्चकार । दुधूप । धूपायितासि । धूपितासि ॥ २ ॥ जपजल्पव्यक्तायाम्वाचि । जपमानसे च ॥ ४ ॥ चषसान्त्वने ॥ ५ ॥ षपसमवाये । समवायःसम्बन्धःसम्यगवबोधोवा । सपति ॥ ६ ॥ रपलपव्यक्तायाम्वाचि ॥ ८ ॥ चुपमन्दायाङ्गतौ । चोपति । चुचोप । चोपिता ॥ ९ ॥ तुपतुम्पत्रुपत्रुम्पतुफतुम्फत्रुफत्रुम्फहिंसार्थाः । तोपति । तुतोप । तुम्पति । तुतुम्प । तुतुम्पतुः । संयोगात्परस्यलिटःकित्त्वाभावान्नलोपोन । किदाशिषीतिकित्त्वान्नलोपः । तुप्यात् । प्रात्तुम्पतौगवि कर्त्तरीतिपारस्करादिगणेपाठात्सुट् । प्रस्तुम्पतिगौः । तिपानिर्द्देशाद्यङ्लुकि न । प्रतोतुम्पीति । त्रोपति । त्रुम्पति । तोफति । तुम्फति । त्रोफति । त्रुम्फति ॥ १७ ॥ इहाद्यौद्वौपञ्चमषष्ठौचनिरेफाः । अन्येसरेफाः । आद्याश्चत्वारःप्रथमान्ताः । ततोद्वितीयान्ताः । अष्टावप्युकारवन्तः । पर्प्परफरफिअर्व्वपर्व्वलर्व्वबर्व्वमर्व्वकर्व्वखर्व्वगर्व्वशर्व्वषर्व्वचर्व्वगतौ । आद्यःप्रथमान्तःततोद्वौद्वितीयान्तौततरएकादशतृतीयान्ताः । द्वितीयतृतीयौमुख्यासर्व्वेशेपधाः । पर्प्पति । पपर्प्प । रफति । रम्फति । अर्व्वति । आनर्व्व । पर्व्वति । लर्व्वति । बर्व्वति । पवर्गीयादिरयम् । मर्व्वति । कर्व्वति । खर्व्वति । गर्व्वति । शर्व्वति । सर्व्वति । चर्व्वति ॥ ३१ ॥ कुविआच्छादने । कुम्बति ॥ ३२ ॥ लुवितुविअर्द्दने । लुम्बति । तुम्बति ॥ ३४ ॥ चुविवक्त्रसंयोगे । चुम्बति ॥ ३५ ॥ षृभुषृम्भुहिंसार्थौ । सर्भति । ससर्भ । सर्भिता । सृम्भति । ससृम्भ । सृभ्यात् ॥ ३७ ॥ षिभुषिम्भुइत्येके । सेभति । सिम्भति ॥ ३९ ॥ शुभशुम्भभाषणे । भासनेइत्येके । हिंसायामित्यन्ये ॥ ४१ ॥ * ॥ अथानुनासिकान्ताः । तत्रकम्पन्ता अनुदात्तेतोदश । घिणिघुणिघृणिग्रहणे । नुम् । ष्टुत्वम् । घिण्णते । जिघिण्णे । घुण्णते । जुघुण्णे । घृण्णते । जघृण्णे ॥ ३ ॥ घुणघूर्णभ्रमणे । घोणते । घूर्णते । इमौतुदादौपरस्मै

पदिनौ ॥ ५ ॥ पण व्यवहारे स्तुतौ च । पन च । स्तुतावित्येव सम्बध्यते पृथङ्निर्देशात् । पनिसाहचर्यात्पणेरपि स्तुतावेवाय प्रत्ययः । व्यवहारे तु । पणते । पेणे । पणितेत्यादि । स्तुतावनुबन्धस्य केवले चरितार्थत्वादायप्रत्ययान्तान्नात्मनेपदं । पणायति । पणायाञ्चकार । पेणे । पणायितासि । पणितासे । पणाय्यात् । पणिषीष्ट । पनायति । पनायाञ्चकार । पेने ॥ ७ ॥ भाम क्रोधे । भामते । बभामे ॥ ८ ॥ क्षमूष सहने । क्षमते । चक्षमे । चक्षमिषे । चक्षंसे । चक्षमिध्वे । चक्षमिवहे ॥ म्वोश्च । ८ । २ । ६५ । मान्तस्य धातोर्मस्य नकारादेशः स्यान्मकारे वकारे च परे । णत्वं । चक्षण्वहे । चक्षमिमहे । चक्षण्महे । क्षमिष्यते । क्षंस्यते । क्षमेत । आशिषि । क्षमिषीष्ट । क्षंसीष्ट । अक्षमिष्ट । अक्षंस्त ॥ ९ ॥ कमु कान्तौ । कान्तिरिच्छा ॥ कमेर्णिङ् । ३ । १ । ३० । स्वार्थे । ङित्वात्तङ् । कामयते ॥ अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु । ६ । ४ । ५५ । आम् अन्त आलु आय्य इत्नु इष्णु एषु णेरयादेशः स्यात् । वक्ष्यमाणलोपापवादः । कामयाञ्चक्रे ॥ आयादय आर्द्धधातुके वा । चकमे । कामयिता । कमिता । कामयिष्यते । कमिष्यते ॥ णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्त्तरि चङ् । ३ । १ । ४८ । ण्यन्तात् श्र्यादिभ्यश्च च्लेश्चङ् स्यात्कर्त्रर्थे लुङि परे । काम् इ अ त इति स्थिते ॥ णेरनिटि । ६ । ४ । ५१ । अनिडादावार्द्धधातुके परे णेर्लोपः स्यात् । परत्वादेरनेकाच इति यणि प्राप्ते । णेर्लोपो वियङ् । यण्गुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेनेति वार्त्तिकम् । णिलोपस्तु पाचयतेः पाक्तिरित्यादिक्तिजन्तमध्यकाभ्यद्निभावः । वस्तुतस्त्वनिटीति वचनसामर्थ्यादार्द्धधातुकमात्रमस्य विषयः । तथा चेयङादेरपवाद एवायमियङ् । अततक्षत । यण् । आटिटत् । गुणः कारणा । वृद्धिः कारकः । दीर्घः कार्यते ॥ णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः । ७ । ४ । १ । चङ्परे णौ यदङ्गं तस्योपधाया ह्रस्वः स्यात् ॥ चङि । ६ । १ । ११ । चङि परे अनभ्यासस्य धातोरवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य ॥ सन्वल्लघुनि चङ्परेऽनग्लोपे । ७ । ४ । ९३ । चङ्परे इति बहुव्रीहिः । स चाङ्गस्येति चद्वयमप्यावर्त्तते । अङ्गसंज्ञानिमित्तं यच्चङ्परं णिरिति यावत् तत्परं यल्लघु तत्परो योऽङ्ग

स्थाऽभ्यासस्तस्य सनीव कार्य्यं स्यात् णाविग्लोपेऽसति। अथवाङ्गस्येति नानुवर्त्तते। चङ्परे णौ यदङ्गं तस्य योऽभ्यासो लघुपर
स्तस्येत्यादि प्राग्वत्॥ सन्यतः। ७।४।७९। अभ्यासस्यात इकारः स्यात्सनि॥ दीर्घो लघोः। ७।४।९४। लघोर
भ्यासस्य दीर्घः स्यात्सन्वद्भावविषये। अचीकमत। णिङभावपक्षे कमेश्च्लेश्चङ् वक्तव्यः॥*॥ णेरभावान्न दीर्घसन्वद्भावौ। अ
चकमत्॥ संज्ञायाः कार्य्यकालत्वादङ्गं यत्र द्विरुच्यते तत्रैव दीर्घः। सन्वच्चनानेकाच्कत्वमिति माधवः। चकास्त्यर्थापयत्पूर्णोत्या
दीनाङ्गन्द्विरुच्यते। किन्त्वस्यावयवः कश्चिन्नस्मादेकाच्चिदन्द्वयम्। वस्तुतोऽङ्गस्याऽवयवो योऽभ्यास इति वर्णनात्। ऊ
र्णोर्दीर्घार्थापयतौ द्वयं स्यादिति मन्महे। चकास्तौ तूभयमिदन्न स्यात्स्याच्च व्यवस्थया णेर्विशेष्यं सन्निहितं लघु नित्यं गमेत्ववाङ्
तिव्याख्याविकल्पस्य कैयटेनैव वर्णनात्। णेरग्लोपेऽपि सम्बन्धस्त्वगितामपि सिद्धये॥ १०॥ * ॥ अयं कम्यन्तास्त्रिंशत्परस्मै
पदिनः। अण रण वण भण मण कण क्वण व्रण भ्रण ध्वण शब्दार्थाः। अणति। रणति। वणति। वकारादित्वादेत्वाभ्यासलो
पौन। ववणतुः। ववणिथ॥ १०॥ धणिरपि केश्चित्पठ्यते। धणति॥ ओणृ अपनयने। ओणति। ओणाञ्चकार॥ ११
॥ शोणृ वर्णगत्योः। शोणति। अशुशोण॥ १२॥ श्रोणृ सङ्घाते। श्रोणति॥ १३॥ श्लोणृ च॥ १४॥ शोणादयस्त्रयोऽमी ता
लव्योष्ठ्यादयः। पैणृ गतिप्रेरणश्लेषणेषु। लैणृ इति केचित्पठ्यन्ते। पिपैण॥ १५॥ ध्रण शब्दे। उपदेशे नान्तोऽयं रषाभ्यामिति
णत्वं। ध्रणति। सोपदेशफलं यङ्लुकि। दंध्रन्ति॥ १६॥ बणोन्त्योऽपि केचित्। वेणतुः। वेणिथ। कनी दीप्तिकान्तिगतिषु
। चकान॥ १७॥ ष्टन वन शब्दे। स्तनति। वनति॥ १९॥ वन षण सम्भक्तौ। वनेरर्थभेदात्पुनः पाठः। सनति। ससान।
सेनतुः॥ ये विभाषा। ६।४।४३। जनसनखनामात्त्वं वा स्याद्यादौ क्ङिति। सायात्। सन्यात्॥ २१॥ अम गत्यादिषु। क
नीदीप्तिकान्तिगतीत्यत्र गतेः परयोः शब्दसम्भ[illegible]ग्रहः। अमति। आम॥ २२॥ द्रम हम्म मीमृ गतौ। द्रम
ति। दद्राम। ह्म्यन्तेति न वृद्धिः। अहम्मीत्। हम्मति। जहम्म। मीमति। मिमीम॥ २५॥ अयं शब्दे च। चमुच्छमुज

मुञ्चमुञ्चदने ॥ ष्ठिवुक्लमुचमांशिति । ७ । ३ । ७५ । एषामचोदीर्घःस्याच्छिति । आङिचमइतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ आचामति । आङिकिं । चमति । विचमति । अचमीत् ॥ २९ ॥ जिमिङ्गेचित्पठन्ति । जेमति ॥ क्रमुपादविक्षेपे ॥ वाभ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः । ३ । १ । ७० । एभ्यःश्यन्वास्यात्कर्त्रर्थेसार्वधातुकेपरे ॥ क्रमःपरस्मैपदेषु । ७ । ३ । ७६ । क्रमेर्दीर्घःस्यात्परस्मैपदेपरेशिति । क्राम्यति । क्रामति । चक्राम । क्राम्यतु । क्रामतु ॥ स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते । ७ । २ । ३६ । अत्रैवेट् । अक्रमीत् ॥ ३० ॥ * ॥ अथरेवत्यन्ताअनुदात्तेतः । अयवयपयमयचयतयणयगतौ अयते ॥ दयायासश्च । ३ । १ । ३७ । दयअयआसएभ्यआम्स्याल्लिटि । अयाञ्चक्रे । आयेता । अयिषीष्ट ॥ विभाषेटः । ८ । ३ । ७९ । इणःपरोयइट्ततःपरेषांषीध्वंलुङ्लिटांधस्यवामूर्द्धन्यादेशःस्यात् । अयिषीढ्वम् । आयिष्ट । आयिढ्वम् । आयिध्वम् ॥ उपसर्गस्यायतौ । ८ । २ । १९ । अयतिपरस्योपसर्गस्ययोरेफस्तस्यलत्वंस्यात् । प्लायते । पलायते । निसदुसोरुत्वस्यासिद्धत्वान्नलत्वम् । निरयते । दुरयते । निर्दुरोस्तुनिलयते । दुलयते । प्रत्ययइतिनिर्णोरूपम् । अयकथमुदयतिविततोर्द्ध्वरश्मिरज्जाविनिमाघः । इटकिटकटीइत्यत्रप्रश्लिष्टस्यभविष्यति । यद्वाअनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यम् । चक्षिङोङित्करणाज्ज्ञापकात् । वादित्वात् । ववये । पेये । मेये । चेये । तेये । प्रणायते । नेये ॥ ७ ॥ दयदानगतिरक्षणहिंसादानेषु । आदानंग्रहणं । दयाञ्चक्रे ॥ ८ ॥ रयगतौ ॥ ९ ॥ ऊयीतन्तुसन्ताने । ऊयाञ्चक्रे ॥ १० ॥ पूयीविशरणेदुर्गन्धेच । पूयते । पुपूये ॥ ११ ॥ क्नूयीशब्देउन्देच । चुक्नूये ॥ १२ ॥ क्ष्मायीविधूननेच । चक्ष्माये ॥ १३ ॥ स्फायीओप्यायीवृद्धौ । स्फायते । पस्फाये । प्यायते ॥ लिड्यङोश्च । ६ । १ । २९ । लिटियङिचप्यायःपीभावःस्यात् । पुनःप्रसङ्गविज्ञानात्पीशब्दस्यद्वित्वं । एरनेकाचइतियण् । पिप्ये । पिप्याते । पिप्यिरे ॥ दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम् । ३ । १ । ६१ । एभ्यश्च्लेश्चिण्वास्यात् । एकवचनेतशब्देपरे ॥ चिणोलुक् । ६ । ४ । १०४

 । चिणः परस्य लुक्स्यात् । अप्यायि । अप्यायिष्ट ॥ १५ ॥ तायृ सन्तानपालनयोः । सन्तानः प्रबन्धः । तायते । तताये । अता-
 यि । अतायिष्ट ॥ १६ ॥ शल चलनसंवरणयोः ॥ १७ ॥ वल वल्ल संवरणे सञ्चरणे च । ववले । ववल्ले ॥ १९ ॥ मल मल्ल
 धारणे । मेले । ममल्ले ॥ २१ ॥ भल भल्ल परिभाषणहिंसादानेषु । बभले । बभल्ले ॥ २३ ॥ कल शब्दसंख्यानयोः ।
कलते । चकले ॥ २४ ॥ कल्ल अव्यक्ते शब्दे । कल्लते ॥ २५ ॥ अशब्द इति स्वामी । अशब्दस्तूष्णीम्भाव इति च ॥ तेवृ देवृ दे-
वने । तितेवे । दिदेवे ॥ २७ ॥ षेवृ गेवृ ग्लेवृ पेवृ मेवृ म्लेवृ सेवने । परिनिविभ्य इति षत्वम् । परिषेवते । सिषेवे । अयं सोप-
देशोऽपीति न्यासकारादयः । तद्भाष्यविरुद्धं । गेवते । जिगेवे । जिग्लेवे । पिपेवे । मेवते । म्लेवते ॥ ३३ ॥ शेवृ खेवृ क्ले-
वृ इत्यप्येके ॥ ३६ ॥ रेवृ प्लवगतौ । प्लवगतिः प्लुतगतिः । रेवते ॥ ३७ ॥ * ॥ अथावन्ताः परस्मैपदिनः । मव्य बन्धने ।
ममव्य ॥ १ ॥ सूर्क्ष्य ईर्क्ष्य ईर्ष्य ईर्ष्यार्थः ॥ ४ ॥ हय गतौ । अहयीत् । यान्तत्वान्न वृद्धिः ॥ ५ ॥ शुच्य अभिषवे । अवय-
वानां शिथिलीकरणं सुरायाः सन्धानं वाऽभिषवः स्नानञ्च । शुशुच्य ॥ ६ ॥ चुच्य इत्येके ॥ ७ ॥ हर्य्य गतिकान्त्योः । जहर्य्य
॥ ८ ॥ अल भूषणपर्य्याप्तिवारणेषु । अलति । आल ॥ अतो ल्रान्तस्य । ७ । २ । २ । स्येति लुप्तषष्ठीकम् । अतः समीपौ
यौ ल्रौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः स्यात्परस्मैपदपरे सिचि । नेटीति निषेधस्यातो हलादेरिति विकल्पस्य चापवादः । माभवा-
नालीत् । अयं स्वरितेदित्येके । तन्मते अलते इत्याद्यपि ॥ ९ ॥ ञिफला विशरणे । तॄफलेत्येत्वम् । फेलतुः । फेलुः । अफा-
लीत् ॥ १० ॥ मील श्मील स्मील क्ष्मील निमेषणे । निमेषणं संकोचः । द्वितीयस्तालव्यादिः । तृतीयो दन्त्यादिः ॥ १४ ॥ पील
प्रतिष्टम्भे । प्रतिष्टम्भो रोधनम् ॥ १५ ॥ णील वर्णे । निनील ॥ १६ ॥ शील समाधौ । शीलति ॥ १७ ॥ कील बन्धने ॥
१८ ॥ कूल आवरणे ॥ १९ ॥ शूल रुजायां सङ्घोषे च ॥ २० ॥ तूल निष्कर्षे । निष्कर्षो निष्कोषणं । तच्चान्तर्गतस्य बहिर्निः-
सारणं । तुतूल ॥ २१ ॥ पूल सङ्घाते ॥ २२ ॥ मूल प्रतिष्ठायाम् ॥ २३ ॥ फल निष्पत्तौ । फेलतुः । फेलुः ॥ २४ ॥ चुल्लभ-

वकरणे । भावकरणमभिप्रायाविष्करः ॥ २५ ॥ फुल्लविकसने ॥ २६ ॥ चिल्लशैथिल्ये । भावकरणेच ॥ २७ ॥ तिल गतौ । तेलति ॥ २८ ॥ तिल्लेत्येके । तिल्लति ॥ २९ ॥ वेल्लचेल्लकेल्लखेल्लक्ष्वेल्लवेल्लचलने । पस्पन्दादितःषष्ठोलोप धः ॥ ३५ ॥ पेल्लफेल्लशेल्लगतौ ॥ ३८ ॥ षेल्लइत्येके ॥ ३९ ॥ स्खलसञ्चलने । चस्खाल । अस्खालीत् ॥ ४० ॥ खलस ञ्चये ॥ ४१ ॥ गल्अदने । गलति । अगालीत् ॥ ४२ ॥ षलगतौ । सलति ॥ ४३ ॥ दलविशरणे ॥ ४४ ॥ श्वलश्वल्लआ शुगमने । शश्वाल । अश्वालीत् । शश्वल्ल । अश्वल्लीत् ॥ ४६ ॥ खोल्खोर्रुगतिप्रतिघाते । खोलति । खोरति ॥ ४८ ॥ धोर्रुगतिचातुर्य्ये । धोरति ॥ ४९ ॥ त्सरछद्मगतौ । तत्सार । अत्सारीत् ॥ ५० ॥ क्मरहूर्छने । चक्मार ॥ ५१ ॥ अभ्रव भ्रमभ्रचरगत्यर्थाः । चरतिर्भक्षणेपि । अभ्रति । आनभ्र । माभवानभ्रीत् । अङ्गान्तरेफस्यातःसमीपत्वाभावान्नवृद्धिः ॥ ५५ ॥ ष्ठिवुनिरसने । ष्ठिवुक्लम्वितिदीर्घः । ष्ठीवति । अस्यद्वितीयस्यकारष्ठकारोवेतिवृत्तिः । तिष्ठेव । तिष्ठिवतुः । तिष्ठि वुः । टिष्ठेव । टिष्ठिवतुः । टिष्ठिवुः । हलिचेतिदीर्घः । ष्ठीव्यात् ॥ ५६ ॥ जिजये । अयमकर्मकेषुपठितुंयुक्तः । जय त्युत्कर्षप्राप्तिः । अकर्मकोयम् । जयति ॥ सन्लिटोर्जेः । ७ । ३ । ५७ । जयतेःसन्लिटोर्निमित्तयोरभ्यासस्थानःपर स्यकुत्वंस्यात् । जिगाय । जिग्यतुः । जिग्युः । जिगयिथ । जिगेथ । जिगाय । जिगय । जिग्यिव । जिग्यिम । जेता । जीयात् । अजैषीत् ॥ ५७ ॥ जीवप्राणधारणे । जिजीव ॥ ५८ ॥ पीवमीवतीवनीवस्थौल्ये । पिपीव । मिमीव । तितीव । निनी व ॥ ६२ ॥ क्षीवुक्षेवुनिरसने ॥ ६४ ॥ उर्वीतुर्वीधुर्वीदुर्वीथुर्वीहिंसार्थाः । ऊर्वाञ्चकार । उपधायांचेतिदीर्घः । तुतूर्व ॥ ६९ ॥ गुर्वीउद्यमने । गूर्वति । जुगूर्व ॥ ७० ॥ मुर्वीबन्धने ॥ ७१ ॥ पूर्वपर्वमर्वपूरणे ॥ ७४ ॥ चर्वअदने ॥ ७५ ॥ भर्वहिंसायाम् ॥ ७६ ॥ कर्वखर्वगर्वदर्प्पे ॥ ७८ ॥ अर्वशर्वषर्वहिंसायाम् । आनर्व । शर्वति । सर्वति ॥ ८१ ॥ इ विव्याप्तौ । इन्वति । इन्वाञ्चकार ॥ ८२ ॥ पिविमिविणिविसेचने । तृतीयोमूर्द्धन्योष्मादिरित्येके । सेवनइतितरङ्गिण्या

म्। पिन्वति। पिपिन्व॥ ८९॥ हिवि दिवि धिवि जिवि प्रीणनार्थाः। हिन्वति। दिन्वति॥ धिन्विकृण्व्योर च। ३। १।
८०। अनयोरकारोऽन्तादेशः स्यादुप्रत्ययश्च शब्विषये। अतोलोपः। तस्य स्थानिवद्भावाल्लघूपधगुणो न। उप्रत्ययस्य पि
त्त्वाद्गुणः। धिनोति। धिनुतः। धिन्वन्ति॥ लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः। ६। ४। १०७। असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकार
स्तदन्तस्याङ्गस्य लोपो वा स्यात् म्वोः परयोः। धिन्वः। धिनुवः। धिनुमः। धिन्मः। मिपि तु परत्वाद्गुणः। धिनोमि॥ उत
श्च प्रत्ययादसंयोगपूर्वात्। ६। ४। १०६। असंयोगपूर्वो यः प्रत्ययोकारस्तदन्तादङ्गात्परस्य हेर्लुक् स्यात्। धिनु। नि
त्यत्वादुकारलोपात्पूर्वमाट्। धिनवाव। धिनवाम। जिन्वति। इत्यादि॥ ९०॥ रिवि रवि धवि गत्यर्थाः। रिण्वति। रण्व
ति। धन्वति॥ ९३॥ कृवि हिंसाकरणयोश्च। चकाराद्गतौ। कृणोति। इत्यादि धिनोतिवत्। अयं स्वादौ च॥ ९४॥ म
व बन्धने। मवति। मवतुः। मेवुः। अमवीत्। अमावीत्॥ ९५॥ अव रक्षणगतिकान्तिप्रीतितृप्त्यवगमप्रवेशश्रवण
स्वाम्यर्थयाचनक्रियेच्छादीप्त्यवाप्त्यालिङ्गनहिंसादानभागवृद्धिषु। अवति। आव। माभवानवीत्॥ ९६॥ धावु गतिशुद्ध्योः
। स्वरितेत्। धावति। धावते। दधाव। दधावे॥ ९७॥ *॥ अथोष्मान्ता आत्मनेपदिनः। धुक्ष धिक्ष सन्दीपनक्लेशनजी
वनेषु। धुक्षते। दुधुक्षे। धिक्षते। दिधिक्षे॥ २॥ वृक्ष वरणे। वृक्षते। ववृक्षे॥ ३॥ शिक्ष विद्योपादाने। शिक्षते॥ ४
॥ भिक्ष भिक्षायामलाभे लाभे च। भिक्षते॥ ५॥ क्लेश अव्यक्तायां वाचि। वाधन इति दुर्गः। क्लेशते। चिक्लेशे॥ ६॥ दक्ष वृद्धौ
शीघ्रार्थे च। दक्षते। ददक्षे॥ ७॥ दीक्ष मौण्ड्येज्योपनयननियमव्रतादेशेषु। दीक्षते। दिदीक्षे॥ ८॥ ईक्ष दर्शने। ईक्षा
ञ्चक्रे॥ ९॥ ईष गतिहिंसादर्शनेषु। ईषाञ्चक्रे॥ १०॥ भाष व्यक्तायां वाचि। भाषते॥ ११॥ वर्ष स्नेहने। दन्त्योष्ठ्या
दिः। ववर्षे॥ १२॥ गेषृ अन्विच्छायाम्। ग्लेषृ इत्येके। अन्विच्छा अन्वेषणं। जिगेषे॥ १३॥ पेषृ प्रयत्ने। पेषते॥ १४॥
जेषृ णेषृ एषृ प्रेषृ गतौ। जेषते। नेषते। एषाञ्चक्रे। पिप्रेषे॥ १८॥ रेषृ हेषृ ह्रेषृ अव्यक्ते शब्दे। आद्यो वृकशब्दे। त

तोद्दौ अव्यक्तशब्दे। रेषते। हेषते। ह्रेषते॥२१॥ कासृशब्दकुत्सायाम्। कासाञ्चक्रे॥२२॥ भासृदीप्तौ। बभासे॥२३॥ णासृरासृशब्दे। नासते। प्रणासते॥२५॥ णसकौटिल्ये। नसते॥२६॥ भ्यसभये। भ्यसते। बभ्यसे॥२७॥ आङःशसिइच्छायाम्। आशंसते। आशशंसे॥२८॥ ग्रसुग्लसुअदने। जग्रसे। जग्लसे॥३०॥ ईहचेष्टायाम्। ईहाञ्चक्रे॥३१॥ बहिमहिवृद्धौ। बंहते। बबंहे। मंहते॥३३॥ अहिगतौ। अंहते। आनंहे॥३४॥ गर्हगल्हकुत्सायाम्। जगर्हे। जगल्हे॥३६॥ बर्हवल्हप्राधान्ये। ओष्ठ्यादी॥३८॥ बर्हवल्हपरिभाषणहिंसाछादनेषु। दन्त्योष्ठ्यादी। केचित्तुपूर्वयोर्दन्त्योष्ठ्यादीतामनयोरोष्ठ्यादीतांचाहुः॥४०॥ प्लिहगतौ। पिप्लिहे॥४१॥ वेहृजेहृवाहृप्रयत्ने। आद्योदन्त्योष्ठ्यादिः। अन्त्यःकेवलोष्ठ्यादिः। उभावप्योष्ठ्यादीइत्येके। दन्त्योष्ठ्यादीइत्यपरे। जेहतिर्गत्यर्थोपि। ववाहे॥४४॥ द्राहृनिद्राक्षये। निक्षेपेइत्येके॥४५॥ काशृदीप्तौ। चकाशे॥४६॥ ऊहवितर्के। ऊहाञ्चक्रे॥४७॥ गाहूविलोडने। गाहते। जगाहे। जगाहिषे। जघाक्षे। जगाहिढ्वे। जगाहिध्वे। जगाढ्वे। गाहिता॥ ढोढे लोपः। ८। ३। १३। ढस्यलोपःस्याड्ढेपरे। गाहिता। गाढा। गाहिष्यते। घाक्ष्यते। गाहिषीष्ट। घाक्षीष्ट। अगाहिष्ट। अगाढ। अघाक्षातां। अघाक्षत। अगाढाः। अघाढ्वम्। अघाक्षि॥४८॥ गृहूगर्हणे। गर्हते। जगृहे। ऋदुपधेभ्योलिटःकित्वंगुणात्पूर्वविप्रतिषेधेन। जगृहिषे। जघृक्षे। जघृढ्वे। गर्हिता। गर्ढा। गर्हिष्यते। घर्क्ष्यते। गर्हिषीष्ट। घृक्षीष्ट। लुङि। अगर्हिष्ट। इडभावे॥ शलइगुपधादनिटःक्सः। ३। १। ४५। इगुपधोयःशलन्तस्तस्मादनिटश्च्लेःक्सादेशःस्यात्। अघृक्षत॥ क्सस्याचि। ७। ३। ७२। अजादौतङिक्सस्यलोपःस्यात्। अलोन्त्यस्य। अघृक्षातां। अघृक्षत॥४९॥ ग्लहच। ग्लहते॥५०॥ घुषिकान्तिकरणे। घुङ्षते। जुघुङ्षे। केचिद्घुषेत्यदुपधंपठन्ति॥५१॥ * ॥ अथार्हत्यन्ताःपरस्मैपदिनः। घुषिर्अविशब्दने। अविशब्दनम्प्रतिज्ञानन्ततोन्यस्मिन्नर्थेइत्येके। शब्दे

इत्यन्ये पेठुः । घोषति । जुघोष । घोषिता । इरित्वादङ्वा । अघुषत् । अघोषीत् ॥ १ ॥ अक्षू व्याप्तौ ॥ अक्षोऽन्यतरस्याम्
। ३ । १ । ७५ । अक्षेर्वा श्नुप्रत्ययः स्यात्कर्त्रर्थे सार्वधातुके परे । पक्षे शप् । अक्ष्णोति । अक्ष्णुतः । अक्ष्णुवन्ति । अक्षति ।
अक्षतः । अक्षन्ति । आनक्ष । आनक्षिथ । आनष्ठ । अक्षिता । अष्टा । अक्षिष्यति । स्कोरिति कलोपः । षढोः कः सि । अ
क्ष्यति । अक्ष्णोतु । अक्ष्णुहि । अक्ष्णवानि । आक्ष्णोत् । आक्ष्णवं । अक्ष्णुयात् । अक्ष्यात् । ऊदित्वाद्वेट् । नेटि । मा
भवानक्षीत् । अक्षिष्टां । अक्षिषुः । इडभावे तु मा भवानाक्षीत् । आष्टां । आक्षुः ॥ २ ॥ तक्षू त्वक्षू तनूकरणे ॥ तनूकर
णे तक्षः । ३ । १ । ७६ । श्नुः स्याद्वा शब्विषये । तक्ष्णोति । तक्षति काष्ठं । ततक्षिथ । ततष्ठ । अतक्षीत् । अतक्षिष्टां । अ
ताक्षीत् । अताष्टां । तनूकरणे किम् । वाग्भिः सन्तक्षति । भर्त्सयतीत्यर्थः ॥ ४ ॥ उक्ष सेचने । उक्षाञ्चकार ॥ ५ ॥ रक्ष
पालने ॥ ६ ॥ णिक्ष चुम्बने । प्रणिक्षति ॥ ७ ॥ तृक्ष स्तृक्ष णक्ष गतौ । तृक्षति । स्तृक्षति । नक्षति ॥ १० ॥ वक्ष रोषे । स
ङ्घात इत्येके ॥ ११ ॥ मृक्ष सङ्घाते । म्रक्ष इत्येके ॥ १३ ॥ तक्ष त्वचने । त्वचनं संवरणं । त्वचो ग्रहणमपक्षे परिग्रह इत्येके
॥ १४ ॥ सूर्क्ष आदरे । सुसूर्क्ष । अनादर इति तु क्वाचित्कोऽपपाठः । अवज्ञावहेलनमसूर्क्षणमित्यमरः ॥ १५ ॥ काक्षि वा
क्षि माक्षि कांक्षायाम् ॥ १८ ॥ द्राक्षि ध्राक्षि ध्वाक्षि घोरवासिते च ॥ २१ ॥ चूष पाने । चुचूष ॥ २२ ॥ तूष तुष्टौ ॥ २३ ॥ पू
ष वृद्धौ ॥ २४ ॥ मूष स्तेये ॥ २५ ॥ लूष रूष भूषायाम् ॥ २७ ॥ शूष प्रसवे । तालव्योष्म्यादिः ॥ २८ ॥ यूष हिंसायाम् ।
जूष च ॥ ३० ॥ भूष अलङ्कारे । भूषति ॥ ३१ ॥ ऊष रुजायाम् । ऊषाञ्चकार ॥ ३२ ॥ ईष उञ्छे ॥ ३३ ॥ कष खष शिष जष
झष शष वष मष रुष रिष हिंसार्थाः । तृतीयषष्ठौ तालव्योष्मादी । सप्तमो दन्त्योष्म्यादिः । चकाष । चखाष । शिशेष । शिशेषि
थ । शेष्टा । क्षः । अशिक्षत् । अशेक्ष्यत् । जेषतुः । जझषतुः । शेषतुः । ववषतुः । मेषतुः ॥ तीषसहलुभरुषरिषः ।
७ । २ । ४८ । इच्छत्यादेः परस्य तादेरार्द्धधातुकस्येड्वा स्यात् । रोषिता । रोष्टा । रोषिष्यते । रेषिता । रेष्टा । रेषिष्य

॥ ४३ ॥ भष भर्त्सने । इह भर्त्सनं श्वरवः । भषति । बभाष ॥ ४४ ॥ उष दाहे । ओषति ॥ उषविदजागृभ्योऽन्यतरस्याम् ।
३ । १ । ३८ । एभ्यो लिट्याम्वा स्यात् । ओषाञ्चकार । उवोष । ऊषतुः । उवोषिथ ॥ ४५ ॥ जिषु विषु मिषु सेचने । जि-
जेष । क्रादिनियमादिट् । विवेषिथ । विवेषिव । वेष्टा । वेक्ष्यति । अविक्षत् ॥ ४८ ॥ पुष पुष्टौ । पोषति । पोषिता ।
पोषिष्यति । अपोषीत् । अनिट्कपुष्यतिः श्यना निर्देशाद्यं सेट् । अतो नक्सः । अङ्विधौ दैवादिकस्यैव ग्रहणान्नाङ् ॥ ४९
॥ श्रिषु श्लिषु प्रुषु प्लुषु दाहे । श्रेषति । शिश्रेष । श्रेषिता । श्लेषति । शिश्लेष । श्लेषिता । अयमपि सेट् । अनिट्सु दैवा-
दिकस्यैव ग्रहणमिति कैयटादयः । यत्त्वनिट्कारिकान्यासे द्वयोर्ग्रहणमित्युक्तम् । तत्स्वोक्तिविरोधाद्ग्रन्थान्तरविरोधाच्चोपेक्ष्य-
म् । पुप्रोष । पुप्लोष ॥ ५३ ॥ पृषु वृषु मृषु सेचने । मृषु सहने च । इतरौ हिंसासंक्लेशनयोश्च । पर्षति । पपर्ष । पृष्या-
त् ॥ ५६ ॥ घृषु संघर्षे ॥ ५७ ॥ हृषु अलीके ॥ ५८ ॥ तुस ह्रस ह्लस रस शब्दे । तुतोस । जह्रास । जह्लास । ररास
॥ ६२ ॥ लस श्लेषणक्रीडनयोः ॥ ६३ ॥ घस्लृ अदने । अयं न सार्वत्रिकः । लिट्यन्यतरस्यामित्यदेर्घस्लादेशविधानात् ।
ततश्च यत्र लिङ्गं वचनं वास्ति तत्रैवास्य प्रयोगः । अत्रैव पाठः शपि परस्मैपदे लिङ्गम् । लृदित्करणमङि । अनिट्कारिकासु
पाठो बलादार्धधातुके । क्वचित्तु विशिष्योपादानं । घसति । घस्ता ॥ सः स्यार्धधातुके । ७ । ४ । ४९ । सस्य तः स्या-
दावार्धधातुके । घत्स्यति । घसतु । अघसत् । घसेत् । लिङाद्यभावादाशिष्यस्याप्रयोगः ॥ पुषादिद्युताद्य्लृदितः
परस्मैपदेषु । ३ । १ । ५५ । श्यन्विकरणपुषादेर्द्युतादेर्लृदितश्च परस्य च्लेरङ् स्यात्परस्मैपदेषु । अघसत् ॥ ६४ ॥
जर्ज चर्च झर्झ परिभाषणहिंसातर्जनेषु ॥ ६७ ॥ पिसृ पेसृ गतौ । पिपिसतुः । पिपेसतुः ॥ ६९ ॥ हसे हसने । एदि-
त्वान्न वृद्धिः । अहसीत् ॥ ७० ॥ णिश समाधौ । तालव्योष्मान्तः । प्रणेशति ॥ ७१ ॥ मिश मश शब्दे रोषकृते च । तालव्यो-
ष्मान्तौ ॥ ७३ ॥ शव गतौ । दन्त्योष्मान्तः । तालव्योष्मादिः । शवति । अशावीत् । अशवीत् ॥ ७४ ॥ शश प्लुतगतौ

। तालव्योष्मादिरन्तः । शशाश । शेशतुः । शेशुः । शेशिथ ॥ ७५ ॥ शसु हिंसायाम् । दन्त्योष्मान्तः । नशसदददेत्येवेन । शशसतुः । शशसुः । शशसिथ ॥ ७६ ॥ शंसु स्तुतौ । अयन्दुर्गतावपीतिदुर्गः । नृशंसोघातुकः क्रूर इत्यमरः । शशंस । आशिषिनलोपः । शस्यात् ॥ ७७ ॥ चह परिकल्कने । कल्कनंशाठ्यं । अचहीत् ॥ ७८ ॥ मह पूजायाम् । अमहीम् ॥ ७९ ॥ रह त्यागे ॥ ८० ॥ रहि गतौ । रंहति । रंह्यात् ॥ ८१ ॥ दृह दृहि वृह वृहि वृद्धौ । दर्हति । ददर्ह । ददृहतुः । दृंहति । वर्हति । वृंहति । वृहि शब्दे च । वृंहितङ्करिगर्ज्जितम् ॥ ८५ ॥ वृहिर् इत्येके । अवृहत् । अवर्हीत् ॥ ८६ ॥ तुहिर दुहिर उहिर अर्दने । तोहति । तुतोह । अतुहत् । अतोहीत् । दोहति । अदुहत् । अदोहीत् । अनिङ्कारिकास्त्वस्य दुहेर्यह णानेच्छन्ति । ओहति । उवोह । ऊहतुः । ओहिता । माभवानुहत् । औहीत् ॥ ८९ ॥ अर्ह पूजायाम् । आनर्ह ॥ ९० ॥ * ॥ अथ क्लूपपर्य्यन्ता अनुदात्तेतः ॥ द्युत दीप्तौ । द्योतते ॥ द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम् । ७ । ४ । ६७ । अनयोरभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्यात् । दिद्युते । दिद्युताते । द्योतिता ॥ द्युद्भ्यो लुङि । १ । ३ । ९१ । द्युतादिभ्यो लुङः परस्मैपदम्वा स्यात् । पुषादी निसूत्रेण परस्मैपदेऽङ् । अद्युतत् । अद्योतिष्ट ॥ १ ॥ श्विता वर्णे । श्वेतते । शिश्विते । अश्वितत् । अश्वेतिष्ट ॥ २ ॥ ञिमिदा स्नेहने । मेदते ॥ मिदेर्गुणः । ७ । ३ । ८२ । मिदेरिको गुणः स्यादित्संज्ञकशकारादौ । एभ्य आदिशित्वाभावान्नानेन गुणः । मिमिदे । अमिदत् । अमेदिष्ट ॥ ३ ॥ ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः । मोहनयोरित्येके । स्वेदते । सिष्विदे । अस्विदत् । अस्वेदिष्ट ॥ ४ ॥ ञिक्ष्विदा चेत्येके । अक्ष्विदत् । अक्ष्वेदिष्ट ॥ ५ ॥ रुच दीप्तावभिप्रीतौ च । रोचते सूर्य्यः । हरये रोचते भक्तिः । अरुचत् । अरोचिष्ट ॥ ६ ॥ घुट परिवर्त्तने । घोटते । जुघुटे । अघुटत् । अघोटिष्ट ॥ ७ ॥ रुट लुट लुठ प्रतिघाते । अरुटत् । अरोटिष्ट ॥ १० ॥ शुभ दीप्तौ ॥ ११ ॥ क्षुभ सञ्चलने ॥ १२ ॥ णभ तुभ हिंसायां । आद्योऽभावेपि । नभन्तामन्यके समे । माभूवन्नन्यके सर्व्वे इति निरुक्तम् । अनभ

त्। अनभिष्ट। अतुभत्। अतोभिष्ट। इमौ दिवादौ क्र्यादौ च॥ १४॥ स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने। ध्वंसु गतौ च। अनि
नलोपः। अस्रसत्। अस्रंसिष्ट। नासंसत्करिणां ग्रैवमिति रघुकाव्ये॥ १७॥ भ्रंसु इत्यपि केचित्पेठुः। अत्र तृतीय एव ता
लव्यान्त इत्यन्ये। भ्रंशु भ्रंशु अधःपतन इति दिवादौ॥ स्रम्भु विश्वासे। अस्रभत्। अस्रम्भिष्ट। दन्त्यादिरयम्। तालव्यादि
स्तु प्रमादे गतः॥ २०॥ वृतु वर्त्तने। वर्त्तते। ववृते॥ वृद्भ्यः स्यसनोः। १। ३। ९२। वृतादिभ्यः परस्मैपदं वा स्यात्स्यस
नोः॥ न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः। ७। २। ५९। एभ्यः सकारादेरार्द्धधातुकस्येण्न स्यात्तङानयोरभावे। वर्त्स्यति। वर्तिष्यते।
अवृतत्। अवर्तिष्ट। अवर्त्स्यत्। अवर्तिष्यत॥ २१॥ वृधु वृद्धौ॥ २२॥ शृधु शब्दकुत्सायाम्। इमौ वृतिवत्॥ २३॥
स्यन्दू स्रवणे। स्यन्दते। सस्यन्दे। सस्यन्दिषे। सस्यन्त्से। सस्यन्दिध्वे। सस्यन्ध्वे। स्यन्दिता। स्यन्ता। वृद्भ्यः स्यसनोरिति प
रस्मैपदे तङानयोरभावे ऊदित्त्वलक्षणमन्तरङ्गमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रहणसामर्थ्यान्न वृद्भ्य इति निषेधः। स्यन्त्स्यति। स्यन्दिष्यते। स्य
न्त्स्यते। स्यन्दिषीष्ट। स्यन्त्सीष्ट। द्युद्भ्यो लुङीति परस्मैपदपक्षे अङ्। नलोपः। अस्यदत्। अस्यन्दिष्ट। अस्यन्त। अ
स्यन्त्साताम्। अस्यन्त्स्यत्। अस्यन्दिष्यत। अस्यन्त्स्यत॥ अनुविपर्य्यभिनिभ्यः स्यन्दतेरप्राणिषु। ८। ३। ७२। एभ्यः प
रस्याप्राणिकर्तृकस्य स्यन्दतेः सस्य षो वा स्यात्। अनुष्यन्दते। अनुस्यन्दते वा जलम्। अप्राणिषु किम्। अनुस्यन्दते हस्ती।
अप्राणिष्विति पर्य्युदासान्मत्स्योदके अनुष्यन्दते इत्यत्रापि पक्षे षत्वं भवत्येव। प्राणिषु नेत्युक्ते तु न स्यात्॥ २४॥ कृपू साम
र्थ्ये॥ कृपो रो लः। ८। २। १८। कृप उ ऋ इति च्छेदः। कृपेति लुप्तषष्ठीकम्। नञ्चावर्त्तते। कृपेर्यो रेफस्तस्य लः स्यात्।
कृपेर्ऋकारस्यावयवो यो रः रेफसदृशस्तस्य च लकारसदृशः स्यात्। कल्पते। चकॢपे। चकॢपिषे। चकॢप्से। इत्यादि
स्यन्दिवत्॥ लुटि च कॢपः। १। ३। ९३। लुटि स्यसनोश्च कृपेः परस्मैपदं वा स्यात्॥ तासि च कॢपः। ७। २। ६०। कृपेः
परस्य तासेः सकारादेरार्द्धधातुकस्य चेण्न स्यात्। तङानयोरभावे। कल्प्तासि। कल्प्तास्थः। कल्पितासे। कल्प्तासे। कल्

प्स्यति । कल्पिष्यते । कल्प्स्यते । कल्पिषीष्ट । कॢप्सीष्ट । अकॢपत् । अकल्पिष्ट । अकॢप्त । अकल्पिष्यत् । अकल्पिष्यत । अकल्प्स्यत । वृत वृत्तः सम्पूर्णा वृत्तादिवृतादिश्चेत्यर्थः ॥ २५ ॥ * ॥ अथ त्वरत्यन्तास्त्रयोदशानुदात्तेतः षित श्च । घट चेष्टायाम् । घटते । जघटे । घटादयो मित इति वक्ष्यमाणेन मित्संज्ञा । तत्फलं तु णौ मितां ह्रस्वः इति चिण्णमुलोर्दीर्घोऽन्यतरस्यामिति च वक्ष्यते । घटयति । विघटयति । कथन्तर्हि कमलवनोद्घाटनं कुर्वते ये । प्रविघाटयिता समुत्पतन् हरिदश्वः कमलाकरान्विवेत्यादि । शृणु । घट सङ्घात इति चौरादिकस्येदम् । न च तस्यैवार्थविशेषे मित्त्वार्थमनुवादोऽयमिति वाच्यम् । नान्ये मितोऽहेताविति निषेधात् । अहेतौ स्वार्थे णिचि ज्ञपादिपञ्चकव्यतिरिक्ताश्चुरादयो मित इत्यनेनेत्यर्थः ॥ १ ॥ व्यथ भयसञ्चलनयोः । व्यथते ॥ व्यथो लिटि । ७ । ४ । ६८ । व्यथोऽभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । हलादिः शेषापवादः । थस्य हलादिः शेषेण निवृत्तिः । विव्यथे ॥ २ ॥ प्रथ प्रख्याने । पप्रथे ॥ ३ ॥ प्रस विस्तारे । पप्रसे ॥ ४ ॥ म्रद मर्दने ॥ ५ ॥ स्खद स्खदने । स्खदनं विद्रावणम् ॥ ६ ॥ क्षजि गतिदानयोः । मित्त्वसामर्थ्यादनुपधात्वेऽपि चिण्णमुलोरिति दीर्घविकल्पः । अक्षञ्जि । अक्षाञ्जि । क्षञ्जं क्षञ्जं । क्षाञ्जं क्षाञ्जं ॥ ७ ॥ दक्ष गतिहिंसनयोः । योऽयं वृद्धिशैघ्र्ययोरनुदात्तेत्सु पठितस्तस्येहार्थविशेषे मित्त्वार्थोऽनुवादः ॥ ८ ॥ क्रप कृपायां गतौ ॥ ९ ॥ कदि क्रदि क्लदि वैक्लव्ये । वैकल्य इत्येके । त्रयोऽप्यनिदित इति नन्दी । इदित इति स्वामी । कदि क्रदी इदितौ । क्लदेति चानिदिताविति मैत्रेयः । कदि क्रदि क्लदी आह्वाने रोदने च । परस्मैपदिषूक्तानां पुनरिह पाठो मित्त्वार्थमात्मनेपदार्थश्च ॥ १२ ॥ ञित्वरा सम्भ्रमे । घटादयः ॥ षितः । षित्त्वादङ् । स तु वक्ष्यते ॥ १३ ॥ * ॥ अथ फणान्ताः परस्मैपदिनः ॥ ज्वर रोगे । ज्वरति । जज्वार ॥ १ ॥ गड सेचने । गडति । जगाड ॥ २ ॥ हेड वेष्टने । हेडृ अनादर इत्यात्मनेपदिषु गतः । स एवानुषङ्गानुबन्धोऽनूद्यते । अर्थविशेषे मित्त्वार्थम् । परस्मैपदित्वं तु प्रागेवानुवादे कर्तव्ये तन्मध्येऽनुवादसामर्थ्यात्परस्मैपदम् । हेडति । जिहेड । हिडयति । अहिडि । अहीडि । अनादरे तु

घेट्यति ॥ ३ ॥ वटभटपरिभाषणे । वठवेष्टनेभटभृतावितिपठितयोः परिभाषणेमित्वार्थोनुवादः ॥ ५ ॥ नटनृत्तौ [illegible]
नृत्येनाभिनयात्मकम् । तत्रार्थविवेकः । पूर्वपठितस्यनाट्यमर्थः [illegible] नाट्येष्वनुकरणम् [illegible]
ष्टतंनृत्यंचार्थः । यत्कारिषुनर्तकव्यपदेशः । पदार्थाभिनयोनृत्यम् । गात्रविक्षेपमात्रंनृत्तम् । केचिन्मुघटादौनटनत्ताव
तिपठन्ति । गतावित्यन्ये । णोपदेशपर्युदासवाक्येभाष्यकृतानाटेर्नितिदीर्घपाठान्घटादिषणोपदेशएव ॥ ६ ॥ ष्टकप्रती
घाते । स्तकति ॥ ७ ॥ चकतृप्तौ । तृप्तिप्रतीघातयोः पूर्वंपठितस्यतृप्तिमात्रेमित्वार्थोनुवादः । आत्मनेपदिषुपठितस्यपर
स्मैपदिष्वनुवादात्परस्मैपदम् ॥ ८ ॥ कखेहसने । एदित्वान्नवृद्धिः । अकखीत् ॥ ९ ॥ रगेशङ्कायाम् ॥ १० ॥ लगेसङ्गे
॥ ११ ॥ ह्रगेह्लगेषगेष्टगेसम्वरणे । कगेनोच्यते । अस्यायमर्थइतिविशिष्यनोच्यते । क्रियासामान्यार्थत्वात् । अनेकार्थ
त्वादित्यन्ये ॥ १५ ॥ अकअगकुटिलायाङ्गतौ ॥ १७ ॥ कणरणगतौ । चुकणत् । ररणत् ॥ १९ ॥ चणशणश्रणदानेच
। शणगतावित्यन्ये ॥ २२ ॥ श्रथक्नथक्रथक्लथहिंसार्थाः । जासिनिप्रहणेतिसूत्रेक्राथेतिमित्वेपिवृद्धिर्निपात्यते । क्राथयति ।
मित्वन्तुनिपातनमात्परत्वाचिण्णमुलोरितिदीर्घेचरितार्थम् । अक्रथि । अक्राथि । क्रथंक्रथं । क्राथंक्राथं ॥ २६ ॥ वनच
हिंसायामितिशेषः ॥ २७ ॥ वनुचनोच्यते । वनुइत्यपूर्वएवायन्धातुर्वनुतनादिकस्यानुवादः । उदित्करणसामर्थ्यात् ।
तेनक्रियासामान्येवनतीत्यादि । प्रवनयति । अनुपसर्गस्यतुमित्वविकल्पोवक्ष्यते ॥ २८ ॥ ज्वलदीप्तौ । णप्रत्ययार्थेप्यठि
ष्यमाणएवायं । मित्वार्थमनूद्यते । प्रज्वलयति ॥ २९ ॥ ह्वलह्मलचलने । प्रह्वलयति । प्रह्मलयति ॥ ३१ ॥ स्मृ
आध्याने । चिन्तायाम्पठिष्यमाणस्याध्यानेमित्वार्थोनुवादः । आध्यानमुत्कंठापूर्वकंस्मरणं ॥ ३२ ॥ दॄभये । दॄवि.
दारणे । इतिक्र्यादेरयंमित्वार्थोनुवादः । दृणन्तम्प्रेरयति । दरयति । भयादन्यत्र । दारयति । धात्वन्तरमेवेदमितिम
तेतुदरतीत्यादि । केचित्तुघटादौषस्वृदॄत्वरेतिसूत्रेचदॄइतिदीर्घस्थानेह्रस्वम्पठन्ति । तन्नेतिमाधवः ॥ ३३ ॥ [illegible] ।

॥सि०कौ०॥ क्र्यादिषुपठितस्यमारणस्यानुवादः । नयादन्यत्र । नाशयति ॥३४॥ श्रापाके । श्रै इतिकृतात्वस्यश्राइत्यदादिकस्यचसामान्ये
॥त०बो०॥ नानुकरणं । लुग्विकरणालुग्विकरणयोरलुग्विकरणस्य । लक्षणप्रतिपदोक्तयोःप्रतिपदोक्तस्यैवग्रहणमितिपरिभाषाभ्या
॥१२४॥ म् । श्रपयति । विक्लेदयतीत्यर्थः । पाकादन्यत्र । श्रापयति । स्वेदयतीत्यर्थः ॥ ३५ ॥ मारणतोषणनिशामनेषुज्ञा । नि
शामनञ्चाक्षुषज्ञानमितिमाधवः । ज्ञापनमात्रमित्यन्ये । निशानेष्वितिपाठान्तरम् । निशानन्तीक्ष्णीकरणम् । एष्वेवार्थेषुज्ञा
नानिर्मित् । ज्ञपमिच्चेतिचुरादौ । ज्ञापनंमारणादिकञ्चतस्यार्थः । कथंविज्ञापनाभर्तृषुसिद्धिमेतीति तज्ज्ञापयत्याचार्य
इतिच । शृणु । माधवमतेऽचाक्षुषज्ञानेमित्वाभावात् । ज्ञापनमात्रेमित्वमितिमतेतुज्ञानियोगइतिचौरादिकस्यधातूना
मनेकार्थत्वात् । निशानेष्वितिपठतांहरदत्तादीनाम्मतेतुनकाप्यनुपपत्तिः ॥ ३६ ॥ कम्पनेचलिः । चलकम्पनेइतिज्व
लादिः । चलयतिशाखाम् । कम्पनादन्यत्रतु । शीलञ्चालयति । अन्यथाकरोतीत्यर्थः । हरतीत्यर्थइतिस्वामी । स्तम्भं
चालयति । क्षिपतीत्यर्थः ॥ ३७ ॥ छदिरूर्जने । छदअपवारणइतिचौरादिकस्यस्वार्थेणिकभावेमित्वार्थोऽयमनुवादः
। अनेकार्थत्वादूर्जनेऽर्थेवृत्तिः । छदनम्प्रयुङ्क्तेछदयति । बलवन्तम्प्राणवन्तंवाकरोतीत्यर्थः । अन्यत्रछादयति । अपवारय
न्तम्प्रयुङ्क्तेइत्यर्थः । स्वार्थेणिचितु । छादयति । बलीभवति । प्राणीभवति । अपवारयतिवेत्यर्थः ॥ ३८ ॥ जिह्वोन्मथनेल
डिः । लडविलासइतिपठितस्यमित्वार्थोनुवादः । उन्मथनंज्ञापनम् । जिह्वाशब्देनषष्ठीतत्पुरुषः । लडयतिजिह्वाम् । तृती
यातत्पुरुषोवा । लडयतिजिह्वया । अन्येतुजिह्वाशब्देनतज्ज्ञापारोलक्ष्यते । समाहारद्वन्द्वोयम् । लडयतिधनुम् । लडय
तिदधि । अन्यत्रलाडयतिपुत्रम् ॥ ३९ ॥ मदीहर्षग्लेपनयोः । ग्लेपनन्दैन्यं । दैवादिकस्यमित्वार्थोऽयमनुवादः । मदय
ति । हर्षयति । ग्लेपयतिवेत्यर्थः । अन्यत्र । मादयति । चित्तविकारमुत्पादयतीत्यर्थः ॥ ४० ॥ ध्वनशब्दे । भौवादिकस्यमित्वार्थ
मनूद्यते । ध्वनयतिघण्टाम् । अन्यत्रध्वानयति । अस्पष्टाक्षरमुच्चारयतीत्यर्थः ॥ ४१ ॥ अवमोजः । दलिवलिस्खलि

ध्वनिरपि घटादिष्वेतिपपाठ । तत्र ध्वन रणशब्दार्थौ । दल विशरणे । वल संवरणे । स्खल सञ्चलने । त्रपूष लज्जायामि

तिगताः । तेषां णौ । दलयति । वलयति । स्खलयति । त्रपयति । क्षैव्यर्थे इति वक्ष्यमाणस्य [illegible] प्रकारितेर्दः ॥ क्षपय

ति ॥ ४८ ॥ स्वन अवतंसने । शब्दे इति पठिष्यमाणस्यानुवादः । स्वनयति । अवस्वानयति ॥ ४९ ॥ घटादयो मितः ।

मितसंज्ञा इत्यर्थः ॥ ५० ॥ जनीजृष्क्नसुरञ्जोऽमन्ताश्च । मित इत्यनुवर्तते । जृषिति षिद्वनिर्देशाज्जीर्य्यतेर्ग्रहणम् । जृषा

ते लुजारयति । केचित्तु जनीजृष्नसु इति पठित्वा क्नसुनिरसने इति दैवादिकमुदाहरन्ति ॥ ५१ ॥ ज्वलह्वलह्मलनमा

मनुपसर्गाद्वा । एषां मित्वं वा । प्राप्तविभाषेयम् । ज्वलयति । ज्वालयति । उपसृष्टे तु नित्यं मित्वम् । प्रज्वलयति । कथं तर्हि

हि प्रज्वालयति । उन्नामयतीति । घटं नामयतीति णिचो । कथं संक्रामयतीति । मितां ह्रस्व इति सूत्रे वेत्यनुवर्तते । वि[illegible]

अनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणादिति वृत्तिकृत् । एतेन रजो विश्रामयन्राज्ञाम् । धुर्य्यान्विश्रामयेति सह [illegible]

॥ ५८ ॥ ग्लास्नावनुवमाश्च । अनुपसर्गादेषां मित्वं वा स्यात् । आद्ययोरप्राप्ते इतरयोः प्राप्ते विभाषा ॥ ६२ ॥ न कम्यमिचमा

म् । अमन्तत्वात्प्राप्तं मित्वमेषां न स्यात् । कामयते । आमयति । चामयति ॥ ६५ ॥ शमो दर्शने । शाम्यतिर्दर्शने मिन्न स्यात् ।

निशामयति रूपम् । अन्यत्र तु प्रशमयति । निशमय्य वधूः कथाः । कथं तर्हि निशमय तदुपनिविशसद्दन्तो ममेति । शम

आलोचने इति चौरादिकस्य । धातूनामनेकार्थत्वाच्छमेर्वा वृत्तिः शाम्यतिवत् ॥ ६६ ॥ यमोऽपरिवेषणे । यच्छतिर्भोजनेनान्य

त्र मिन्न स्यात् । आयामयति । द्राघयति । आपारयतीत्यर्थः । परिवेषणे तु । [illegible] । भोजयतीत्यर्थः । पर्य्य

वसितं नियमयन्निर्याादि तु नियमवच्छद्दाम्बकरोतीति णौ बोध्यम् ॥ ६७ ॥ स्खदिरवपरिभ्याञ्च । मित्वेत्येव । अवस्खादयति

। परिस्खादयति । अथावपरिभ्य इति न्यासकारः । स्वामी तु न कर्मोऽत्र नानुपर ... न्यायमनदुवर्त्य शमः स्वद र्शने इति विच्छे

दः । यमस्त्वपरिवेषणे मित्वमाह । तन्मते पर्य्यवसितं नियमयन्निर्याादि सम्यगेव । उपसृष्टस्य स्खदेरेवादि पूर्ववन्नित्यम्

मान् । प्रस्खलादयन्तीत्याह । तस्मात्सूत्रद्वयेऽप्युदाहरणप्रत्युदाहरणयोर्न्यायः फलितः । इह सूत्रवृत्ति[illegible] धादुपेक्ष्यम् ॥ ६९ ॥ फणगतौ । नेतिनिवृत्तमसम्भवात् । निषेधात्पूर्व्वमस्यानपठितः । फणादिकार्य्यानुरोधा[illegible] सन्नामाम् । ६ । ४ । १२५ । एषांवाएत्वाभ्यासलोपौस्तः किति लिटि सेटि थलि च । फेणतुः । फेणुः । फेणि[illegible] नुः । पफणुः । फणायति । वृत् । घटादिः समाप्तः । फणेः प्रागेव वृद्धिरित्येके । तन्मते फाणयतीत्येव ॥ ९० ॥ [illegible] स्वरितेत् । राजति । राजते । रेजतुः । रराजतुः । रेजे । रराजे । अनङ्‌ग्यनुवृत्तावपि विधानसामर्थ्यादात एत्वं ॥ ९१ ॥ टुभ्राजृटुभ्राशृटुभ्लाशृदीप्तौ । अनुदात्तेतः । भ्राजतेरिह पाठः फणादिकार्य्यार्थः । पूर्व्वम्पाठस्तु षत्वादिकस्याभावार्थः । तत्र हि राजि साहचर्य्यात्फणादेरेव ग्रहणम् । भ्रेजे । बभ्राजे । वाभ्राशेति श्यन्वा । भ्राश्यते । भ्राशते ॥ भ्रेशे । बभ्राशे । भ्लाश्यते । भ्लेशे । बभ्लाशे । द्वावपीमौतालव्यान्तौ ॥ ९४ ॥ स्यमुस्वनध्वन शब्दे । स्यमादयः क्षरत्यन्ता[illegible] नः । स्येमतुः । सस्यमतुः । अस्यमीत् । स्वेनतुः । सस्वनतुः । सस्वनुः । अस्वानीत् । अस्वनीत् । विष्वणति । अवष्वणति । सशब्दं भुङ्क्त इत्यर्थः । वेश्च स्वनइति षत्वं । फणादयोगताः । दध्वनतुः ॥ [illegible] ॥ [illegible] । सषाम । [illegible] ॥ ५ ॥ ज्वलदीप्तौ । अज्वालीत् ॥ ६ ॥ चलकम्पने ॥ ७ ॥ जलघातने । [illegible] ॥ [illegible] ॥ टलट्वलवैक्लव्ये ॥ १० ॥ स्थलस्थाने ॥ ११ ॥ हलविलेखने ॥ १२ ॥ णलगन्धे । बन्धनइत्येके ॥ १३ ॥ [illegible] । पलति ॥ १४ ॥ बलप्राणनेधान्या वरोधने च । बलति । बेलतुः । बेलुः ॥ १५ ॥ पुलमहत्वे । पोलति ॥ १६ ॥ [illegible] संस्त्यानं सङ्घातः । बन्धु शब्देन तद्व्यापारो गृह्यते । कोलति । चुकोल ॥ १७ ॥ शलहुलपत्लृगतौ । शशाल । जुहोल । पपात । पेततुः । पतिता ॥ पतःपुम् । ७ । ४ । १९ । अङिपरे । अपप्तत् । नेर्गदेति णत्वं । प्रण्यपप्तत् ॥ २० ॥ क्वथेनिष्पाके । क्वथति । चक्वाथ । अक्वथीत् ॥ २१ ॥ पथेगतौ । अपथीत् ॥ २२ ॥ मथेविलोडने । मेथतुः । अमथीत् ॥ २३ ॥ [illegible]

पत्नीनादृतइत्त्वमितिसुधाकरः। ववाम। ववमतुः। वादित्वादेत्त्वाभ्यासलोपौन। भागवृत्तौतुवेमतुरित्यादिप्युदाहृतम्। व
ञ्ज्ञाप्याद्यौनवृष्टं॥ २४॥ भ्रमुचलने। वाभ्राशेतिश्यन्वा। भ्रम्यति। भ्रमति। भ्राम्यतीतितुदिवादेर्वक्ष्यते॥ वाजॄभ्रमुत्रसा
म्। ६। ४। १२४। एषामेत्त्वाभ्यासलोपौवास्तःकितिलिटिसेटिथलिच। भ्रेमतुः। अभ्रमीत्॥ २५॥ क्षरसञ्चलने। अ
क्षारीत्॥ २६॥ *॥ अथह्वान्तानुदात्तेतौ। षहमर्षणे। परिनिविभ्यइतिषत्वं। परिषहते। सेहे। सहिता। तीषसहे
तिवाइट्। इडभावेढत्वधत्वष्टुत्वढलोपाः॥ सहिवहोरोदवर्णस्य। ६। ३। ११२। अनयोरवर्णस्यओत्स्यात्ढलोपेस
ति॥ सोढः। ८। ३। ११५। सोढरूपस्यसहेःसस्यषत्वंनस्यात्। परिसोढा॥ सिवादीनांवाऽड्व्यवायेपि। ८। ३।
७१॥ परिनिविभ्यःपरेषांसिवादीनांसस्यषोवास्यादड्व्यवायेपि। पर्य्यषहत्॥ १॥ रमुक्रीडायाम्। रेमे। रेमिषे।
रन्ता। रंस्यते। रंसीष्ट। अरंस्त॥ २॥ *॥ अथकसन्ताःपरस्मैपदिनः। षद्‌लृविशरणगत्यवसादनेषु॥ पाघ्राध्मास्था
म्नादाण्दृश्यर्त्तिसर्त्तिशदसदाम्पिवजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदाः। ७। ३। ७८। पादीनाम्पिबादयःस्यु
रित्संज्ञकशकारादौप्रत्ययेपरे। सीदति। ससाद। सेदतुः। सेदिथ। ससत्थ। सत्ता। सत्स्यति। ऌदित्वादङ्। अस
दत्॥ सदिरप्रतेः। निषीदति। न्यषीदत्॥ सदेःपरस्यलिटि। ८। ३। ११८। सदेरभ्यासात्परस्यषत्वंनस्यात्।
लिटि। निषसाद। निषेदतुः॥ १॥ शद्‌लृशातने। विशीर्णतायामयम्। शातनन्तुविषयतयानिर्द्दिश्यते॥ शदेःशितः
। १। ३। ६०। शिद्भाविनोऽस्मादात्मनेपदंस्यात्। शीयते। शशाद। शेदतुः। शेदिथ। शशत्थ। शत्ता। अशद
त्॥ २॥ क्रुशआह्वानेरोदनेच। क्रोशति। क्रोष्टा। क्रोक्ष्यः। अक्रुक्षत्॥ ३॥ कुचसम्पर्चनकौटिल्यप्रतिष्टम्भविलेख
नेषु। कोचति। चुकोच॥ ४॥ वुधअवगमने। वोधति। वोधिता। वोधिष्यति॥ ५॥ रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावेच
। रोहति। रुरोह। रुरोहिथ। रोढा। रोक्ष्यति। अरुक्षत्॥ ६॥ कसगतौ। अकासीत्। अकसीत्॥ ७॥ वृत। [illegible]

इतिज्वलादि

दिगणः समाप्तः ॥ * ॥ अथ गूहत्यन्ताः स्वरितेतः ॥ हिक्क अव्यक्ते शब्दे । हिक्कति । हिक्कते ॥ १ ॥ अञ्चु गतौ याचने च । अञ्च
ति । अञ्चते ॥ २ ॥ अचु इत्येके ॥ ३ ॥ अचि इत्यपरे ॥ ४ ॥ टुयाचृ याच्ञायाम् । याचति । याचते ॥ ५ ॥ रेटृ परिभाषणे
। रेटति । रेटते ॥ ६ ॥ चते चदे याचने । चचात । चेते । अचतीत् । चचाद । चेदे । अचदीत् ॥ ८ ॥ प्रोथृ पर्याप्तौ ।
। पुप्रोथ । पुप्रोथे ॥ ९ ॥ मिदृ मेदृ मेधाहिंसनयोः । मिमेद । मिमेदे । थान्तावेमावितिस्वामी । नमाविमेथ । धान्तावितिन्या
सः ॥ ११ ॥ मेधृ सङ्गमे च । मेधति । मिमेधे ॥ १२ ॥ णिदृ णेदृ कुत्सासन्निकर्षयोः । निनेद । निनिदतुः । निनिदे ॥ १४
॥ शृधु मृधु उन्दने । उन्दनं क्लेदनम् । शर्द्धति । शर्द्धते । शर्द्धिता । मर्द्धति । मर्द्धते ॥ १६ ॥ बुधिर् बोधने । बोधति ।
बोधते । इरित्वादङ्वा । अबुधत् । अबोधीत् । अबोधिष्ट । दीपजनेतिचिण्तु नभवति । पूर्वोत्तरसाहचर्यात्स दैवादिक
स्यैव तत्र ग्रहणात् ॥ १७ ॥ उबुन्दिर् निशामने । बुबुन्दे । अबुदत् । अबुन्दीत् ॥ १८ ॥ वेणृ गतिज्ञानचिन्तानिशामनवादि
त्रग्रहणेषु । वेणति । वेणते । नान्तोऽप्ययम् ॥ १९ ॥ खनु अवदारणे । खनति । खनते ॥ गमहनजनखनघसां लोपः क्ङि
त्यनङि । ६ । ४ । ९८ । एषामुपधाया लोपः स्यादजादौ क्ङिति न त्वङि । चख्नतुः ॥ येविभाषा । ६ । ४ । ४३ । खायात् ।
खन्यात् ॥ २० ॥ चीवृ आदानसंवरणयोः । चिचीव । चिचीवे ॥ २१ ॥ चायृ पूजानिशामनयोः ॥ २२ ॥ व्यय गतौ । अव्य
यीत् ॥ २३ ॥ दाशृ दाने । ददाश । ददाशे ॥ २४ ॥ भेषृ भये । गतावित्येके । भेषति । भेषते ॥ २५ ॥ भ्रेषृ भ्लेषृ ग
तौ ॥ २६ ॥ असगतिदीप्त्यादानेषु । असति । असते । आस । आसे । अयं षान्तोऽपि ॥ २७ ॥ स्पश बाधनस्पर्शनयोः । स्प
र्शः संग्रथनम् । स्पशति । स्पशते ॥ २८ ॥ लष कान्तौ । वाभ्राशेतिश्यन्वा । लष्यति । लषति । लेषे ॥ २९ ॥ चष भक्षणे
॥ ३० ॥ छष हिंसायां । चच्छषतुः । चच्छषे ॥ ३१ ॥ झष आदानसंवरणयोः ॥ ३२ ॥ भ्लक्ष भक्ष अदने ॥ ३४ ॥ भक्ष इति
मैत्रेयः ॥ ३५ ॥ दाशृ दाने ॥ ३६ ॥ माहृ माने ॥ ३७ ॥ गुहू संवरणे ॥ ऊदुपधाया गोहः । ६ । ४ । ८९ । गुहेरुप

धायाऊत्स्यादुपधाया गुहेरावजादौ प्रत्यये । गूहति । गूहते । ऊदित्वादिड्वा । गूहिता । गोढा । गूहिष्यति । घोक्ष्यति । गूहेत् । गूह्यात् । अगूहीत् । इडभावे क्सः । अघुक्षत् ॥ लुग्वादुहदिहलिहगुहामात्मनेपदे दन्त्ये । ७ । ३ । ७३ । एषां क्सस्य लुग्वा स्याद्दन्त्ये तङि । ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः । अगूढ । अघुक्षत । क्सस्याचीत्यन्तलोपः । अघुक्षाताम् । अघुक्षन्त । अगुह्वहि । अघुक्षावहि । अघुक्षामहि ॥ ३८ ॥ * ॥ अथाजन्ता उभयपदिनः । श्रिञ् सेवायाम् । श्रयति । श्रयते । शिश्रियतुः । श्रयिता । णिश्रीति चङ् । अशिश्रियत् ॥ १ ॥ भृञ् भरणे । भरति । बभार । बभ्रतुः । बभर्थ । बभृव । बभृषे । भर्ता ॥ ऋद्धनोः स्ये । ७ । २ । ७० । ऋतो हन्तेश्च स्यस्य इट् स्यात् । भरिष्यति ॥ रिङ् शयग्लिङ्क्षु । ७ । ४ । २८ । शे यकि यादावार्धधातुके लिङि च ऋतो रिङादेशः स्यात् । रिङि प्रकृते रिङ्विधिसामर्थ्याद्दीर्घो न । भ्रियात् ॥ उश्च । १ । २ । १२ । ऋवर्णात्परौ झलादी लिङ्सिचौ तङ्परौ कितौ स्तः । भृषीष्ट । भृषीयास्ताम् । अभार्षीत् । अभार्ष्टाम् । अभार्षुः ॥ ह्रस्वादङ्गात् । ८ । २ । २७ । सिचो लोपः स्यात् झलि । अभृत । अभृषाताम् । अभरिष्यत् ॥ २ ॥ हृञ् हरणे । हरणं प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च । जहर्थ । जह्रिव । जह्रिषे । हर्ता । हरिष्यति ॥ ३ ॥ धृञ् धारणे । धरति । अधार्षीत् । अधृत ॥ ४ ॥ णीञ् प्रापणे । निनयिथ । निन्यिषे ॥ ५ ॥ * ॥ अथाजन्ताः परस्मैपदिनः । धेट् पाने । धयति ॥ आदेच उपदेशेऽशिति । ६ । १ । ४५ । उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्वं स्यान्न तु शिति ॥ आत औ णलः । ७ । १ । ३४ । आदन्ताद्धातोर्णल औकारादेशः स्यात् । दधौ ॥ आतो लोप इटि च । ६ । ४ । ६४ । अजाद्योरार्धधातुकयोः क्ङिदिटोः परयोरातो लोपः स्यात् । द्विर्वचनात्पूर्वमाल्लोपे प्राप्ते द्विर्वचनेऽचीति निषेधः । द्वित्वे कृते आल्लोपः । दधतुः । दधुः । दधिथ । दधाथ । दधिव । दधिम । धाता ॥ दाधाघ्वदाप् । १ । १ । २० । दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दापदैपौ विना ॥ एर्लिङि । ६ । ४ । ६७ । घुसंज्ञानां मास्थादीनां च एत्वं स्यादार्धधातुके किति लिङि । धेयात् । धेयास्ताम् । धेयासुः । विभाषा धेट्श्व्योः । ३

। १ । ४९ । आभ्यांच्लेश्चङ्वास्यात्कर्तृवाचिनिलुङिपरे । चङीतिद्वित्वं । अदधत् । अदधतां ॥ विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः । २
। ४ । ७८ । एभ्यःसिचोलुग्वास्यात्परस्मैपदेपरे । अधात् । अधाताम् । अधुः ॥ यमरमनमाऽऽतांसक्च । ७ । २ । ७३
। एषांसगस्यादेभ्यःसिचइट्स्यात्परस्मैपदेषु । अधासीत् । अधासिष्टाम् । अधासिषुः ॥ १ ॥ ग्लैम्लैहर्षक्षये । हर्षक्ष
योधातुक्षयः । ग्लायति । जग्लौ । जग्लिथ ॥ वाऽन्यस्यसंयोगादेः । ६ । ४ । ६८ । घुमास्थादेरन्यस्यसंयोगादेर्धातो
रातएत्वंवास्यादार्द्धधातुकेकितिलिङि । ग्लायात् । ग्लेयात् । अग्लासीत् । म्लायति ॥ ३ ॥ द्यैन्यक्करणे । न्यक्करणन्तिरस्का
रः ॥ ४ ॥ द्रैस्वप्ने ॥ ५ ॥ ध्रैतृप्तौ ॥ ६ ॥ ध्यैचिन्तायाम् ॥ ७ ॥ रैशब्दे ॥ ८ ॥ स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयोः । स्त्यायति । षोप
देशस्यापिसत्त्वेकृतेरूपंतुल्यम् । षोपदेशफलन्तुतिष्ठासतीति । अतिष्ठपदित्यत्रषत्वम् ॥ १० ॥ खैखदने ॥ ११ ॥ क्षैजैषै
क्षये । क्षायति । जजौ । ससौ । साता । घुमास्थेत्यत्रविभाषाघ्राधेडित्यत्रचस्यतेरेवग्रहणंनत्वस्य । तेनएत्वंसिज्लुकौन
। सायात् । असासीत् ॥ १४ ॥ कैगैशब्दे । गेयात् । अगासीत् ॥ १६ ॥ शैश्रैपाके ॥ १८ ॥ पैओवैशोषणे । पायात् । अ
पासीत् । घुमास्थेतीत्वन्तदपवादएर्लिङीत्येत्वञ्चगातिस्थेतिसिज्लुक्चन । पारूपस्यलाक्षणिकत्वात् ॥ २० ॥ ष्टैवे
ष्टने । स्तायति ॥ २१ ॥ ष्णैवेष्टने । शोभायाञ्चेत्येके । स्नायति ॥ २२ ॥ दैप्शोधने । दायति । अघुत्वादेत्वसिज्लुकौन
। दायात् । अदासीत् ॥ २३ ॥ पापाने । पाघ्राध्मेतिपिबादेशः । तस्यादन्तत्वान्नोपधागुणः । पिबति । पेयात् । अपात् ॥
२४ ॥ घ्रागन्धोपादाने । जिघ्रति । घ्रायात् । घ्रेयात् । अघ्रासीत् । अघ्रात् ॥ २५ ॥ ध्माशब्दाग्निसंयोगयोः । धमति ॥ २६
॥ ष्ठागतिनिवृत्तौ । तिष्ठति । स्थादिष्वभ्यासेनेतिषत्वं । अधितष्ठौ । उपसर्गादितिषत्वम् । अधिष्ठाता । स्थेयात् ॥ २७
॥ म्नाअभ्यासे । मनति ॥ २८ ॥ दाण्दाने । प्रणियच्छति । देयात् । अदात् ॥ २९ ॥ ह्वृकौटिल्ये । ह्वरति ॥ ऋतश्च
संयोगादेर्गुणः । ७ । ४ । १० । ऋदन्तस्यसंयोगादेरङ्गस्यगुणःस्याल्लिटि । किदर्थमपीदम्परत्वाण्णल्यपिभवति । र

परत्वं। उपधावृद्धिः। जह्वार। जह्वरतुः। जह्वरुः। जह्वर्थ। ह्वर्ता। ऋद्धनोः स्ये। ह्वरिष्यति॥ गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः।७।४।२९। अर्तेः संयोगादेर्ऋदन्तस्य च गुणः स्याद्यकि यादावार्द्धधातुके लिङि च। ह्वर्य्यात्। अह्वार्षीत्। अह्वार्ष्टाम्॥ ३०॥ स्वृ शब्दोपतापयोः। स्वरति स्वृ नौतीति वेट्। सस्वरिथ। सस्वर्थ। वमयोस्तु॥ श्र्युकः किति।७।२।११। श्रिञ एकाच उगन्ताच्च परयोर्गित्कितोरिण्न स्यात्। परमपि स्वरत्यादिविकल्पम्बाधित्वा पुरस्तात्प्रतिषेधकाण्डारम्भसामर्थ्यादनेन निषेधे प्राप्ते। क्रादिनियमान्नित्यमिट्। सस्वरिव। सस्वरिम। परत्वादृद्धनोरिति नित्यमिट्। स्वरिष्यति। स्वर्य्यात्। अस्वारीत्। अस्वारिष्टाम्। अस्वार्षीत्। अस्वार्ष्टाम्॥ ३१॥ स्मृ चिन्तायाम्॥ ३२॥ ह्वृ संवरणे॥ ३३॥ सृ गतौ। क्रादिनियमान्नेट्। ससर्थ। ससृव। रिङ् स्रियात्। असार्षीत्। असार्ष्टाम्॥ सर्त्तिशास्त्यर्त्तिभ्यश्च।३।१।५६। एभ्यश्च्लेरङ् स्यात्कर्त्तरि लुङि। इह लुग्विकरणपाशासिना साहचर्य्यात्सर्त्यर्त्ती जौहोत्यादिकावेव गृह्येते। तेन भ्वादेर्नाङ्। शीघ्रगतौ तु पाघ्राध्मेति शिति धौरादेशः। धावति॥३४॥ ऋ गतिप्रापणयोः। ऋच्छति॥ ऋच्छत्यॄताम्।७।४।११। तौदादिकऋच्छेर्ऋधातोर्ऋतां च गुणः स्याल्लिटि। णलि प्राग्वदुपधावृद्धिः। आर। आरतुः। आरुः॥ इडत्त्यर्त्तिव्ययतीनाम्।७।२।६६। अद ऋ व्येञ् एभ्यस्थलो नित्यमिट् स्यात्। आरिथ। अर्ता। अरिष्यति। अर्य्यात्। आर्षीत्। आर्ष्टाम्॥ ३५॥ गृ घृ सेचने। गरति। जगर्थ। जघ्रिव। रिङ्। घ्रियात्। अगार्षीत्॥ ३७॥ ध्वृ हूर्छने॥ ३८॥ स्रु गतौ। सुस्रोथ। सुस्रुव। स्रूयात्। णिश्रीति चङ्। लघूपधगुणादन्तरङ्गत्वादुवङ्। असुस्रुवत्॥ ३९॥ षु प्रसवैश्वर्य्ययोः। प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम्। सुषोथ। सुषविथ। सुषुविव। सोता॥ स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु।७।२।७२। एभ्यः सिच इट् स्यात्परस्मैपदेषु। असावीत्। पूर्वोत्तराभ्यां सिञ्ञ्यां साहचर्य्यात्सुनोतेरेव ग्रहणमिति पक्षे। असौषीत्॥ ४०॥ श्रु श्रवणे॥ श्रुवः शृ च।३।१।७४। श्रुवः शृ इत्यादेशः स्यात् श्नुप्रत्ययश्च। शपोऽपवादः। श्नोर्ङित्वाद्धातोर्गुणो न। शृणोति। शृणुतः॥ ध्रु स्थैर्ये

सार्वधातुके । ६ । ४ । ८७ । जुहोतेःश्नुप्रत्ययान्तस्यानेकाचोऽङ्गस्यचासंयोगपूर्वोवर्णस्तस्ययण्स्यादजादौसार्वधातुके । उवङोपवादः । शृण्वन्ति । शृणोमि । शृण्वः । शृणुवः । शृण्मः । शृणुमः । शुश्रोथ । शुश्रुव । शृणु । शृणवानि । शृणुयात् । श्रूयात् । अश्रौषीत् ॥ ४१ ॥ ध्रु स्थैर्य्ये । ध्रवति । अयंकुटादौगत्यर्थोपि ॥ ४२ ॥ दु द्रु गतौ । दुदोथ । दुदविथ । दुदुविव । दुद्रोथ । दुद्रुव । णिश्रीतिचङ् । अदुद्रुवत् ॥ ४३ ॥ जिज्रिअभिभवे । अभिभवोन्यूनीकरणंन्यूनीभवनञ्च । आद्येसकर्म्मकः । शत्रून्जयति । द्वितीयेत्वकर्म्मकः । अध्ययनात्पराजयते । अध्येतुंग्लायतीत्यर्थः । विपराभ्याञ्जेरितितङ् । पराजेरसोढइत्यपादानत्वं ॥ ४५ ॥ * ॥ अथडीङन्ताङितः ॥ ष्मिङ्ईषद्धसने । स्मयते । सिष्मिये । सिष्मियिढ्वे । सिष्मियिध्वे ॥ १ ॥ गुङ्अव्यक्तेशब्दे । गवते । जुगुवे ॥ २ ॥ गाङ्गतौ । गाते । गाते । गाते । इडेत्वेकृतेवृद्धिः । गै । लङ्इटि । अगे । गेत । गेयातां । गेरन् । गासीष्ट । गाङ्कुटादिष्वित्यङादेशस्यैवगाङोग्रहणंनत्वस्य । तेनाङित्वाद्गुमास्थेतीत्वन्न । अगास्त । आदादिकोयमितिहरदत्तादयः । फलेतुनभेदः ॥ ३ ॥ कुङ्घुङ्उङ्ङुङ्शब्दे । अन्येतुउङ्कुङ्खुङ्गुङ्घुङ्ङुङ्इत्याहुः । कवते । चुकुवे । घवते । अवते । ऊवे । वार्णादाङ्गम्बलीयइत्युवङ् । ततःसवर्णदीर्घः । ओता । ओष्यते । ओषीष्ट । औष्ट । ङवते । जुङुवे । ङोता ॥ ७ ॥ च्युङ्ज्युङ्प्रुङ्प्लुङ्गतौ ॥ ११ ॥ क्रुङ्इत्येके ॥ १२ ॥ रुङ्गतिरेषणयोः । रेषणंहिंसा । रुरुवे । रवितासे ॥ १३ ॥ धृङ्अवध्वंसने । धरते । दध्रे ॥ १४ ॥ मेङ्प्रणिदाने । प्रणिदानम्विनिमयःप्रत्यर्पणञ्च । प्रणिमयते । नेर्गदेतिणत्वं । तत्रघुप्रकृतिमाङितिपठित्वाङितोमाप्रकृतेरपिग्रहणस्येष्टत्वात् ॥ १५ ॥ देङ्रक्षणे । दयते ॥ दयतेर्दिगिलिटि । ७ । ४ । ९ । दिग्यादेशेनद्वित्वबाधनमिष्यतइतिवृत्तिः । दिग्ये ॥ स्थाघ्वोरिच्च । १ । २ । १७ । अनयोरिदादेशःस्यात् । सिच्चकित्स्यात् । अदित । अदिथाः । अदिषि ॥ १६ ॥ श्यैङ्गतौ । श्यायते । शश्ये ॥ १७ ॥ प्यैङ्वृद्धौ । प्यायते । पप्ये । प्याता ॥ १८ ॥ त्रैङ्पालने । त्रायते ।

मम्ने ॥ १९ ॥ पूङ् पवने । पवते । पुपुवे । पविता ॥ २० ॥ मूङ् बन्धने । मवते ॥ २१ ॥ डीङ् विहायसा गतौ । डयते । डिड्ये । डयिता ॥ २२ ॥ तॄ प्लवनतरणयोः ॥ ऋत इद्धातोः । ७ । १ । १०० । ऋदन्तस्य धातोरङ्गस्य इत् स्यात् । इत्वोत्वाभ्यां गुणवृद्धी विप्रतिषेधेन । तरति । ऋच्छत्यॄतामिति गुणः । तॄफलेत्येत्वम् । तेरतुः । तेरुः ॥ वॄतो वा । ७ । २ । ३८ । वृङ्वृञ्भ्यामॄदन्ताच्चेटो दीर्घो वा स्यान्न तु लिटि । तरीता । तरिता । अलिटीति किम् । तेरिथ । हलि चेति दीर्घः । तीर्य्यात् ॥ सिचि च परस्मैपदेषु । ७ । २ । ४० । अत्र वॄत इटो दीर्घो न । अतारिष्टाम् ॥ २३ ॥ * ॥ अथाष्टावनुदात्तेतः । गुप गोपने ॥ १ ॥ तिज निशाने ॥ २ ॥ मान पूजायां ॥ ३ ॥ बध बन्धने ॥ गुप्तिज्किद्भ्यः सन् । ३ । १ । ५ ॥ मान्बधदान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य । ३ । १ । ६ । सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन् स्यात् मानादीनामभ्यासस्येकारस्य दीर्घश्च । गुपेर्निन्दायां । तिजेः क्षमायाम् । कितेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च । मानेर्जिज्ञासायाम् । बधेश्चित्तविकारे । दानेरार्जवे । शानेर्निशाने । सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् ॥ सन्यङोः । ६ । १ । ९ । सन्नन्तस्य यङन्तस्य च प्रथमैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य । अभ्यासकार्य्यम् । गुपिप्रभृतयः किद्भिन्नाः निन्दाद्यर्थका एवानुदात्तेतो दानशानौ च स्वरितेतौ । एते नित्यं सन्नन्ताः । अर्थान्तरे त्वननुबन्धकाश्चुरादयः । अनुबन्धकस्य केवलेऽचरितार्थत्वात् सन्नन्तान्नङ् । धातोरित्यविहितत्वात् सनोऽत्र नार्द्धधातुकत्वम् । तेनेड्गुणौ न । जुगुप्सते । जुगुप्साञ्चक्रे । तितिक्षते । मीमांसते । भष्भावः । चर्त्वम् । बीभत्सते ॥ ४ ॥ रभ राभस्ये । आरभते । आरेभे । रब्धा । रप्स्यते ॥ ५ ॥ डुलभष् प्राप्तौ । लभते ॥ ६ ॥ ष्वञ्ज परिष्वङ्गे ॥ दंशसञ्जस्वञ्जां शपि । ६ । ४ । २५ । रञ्जेश्च । ६ । ४ । २६ । एषां शपि नलोपः । स्वजते । परिष्वजते । श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वं वेति व्याकरणान्तरम् । देभतुः । सस्वजे इति भाष्योदाहरणादेकदेशानुमत्या इहाप्याश्रीयते । सदेः परस्य लिटीति निषेधे स्वञ्जेरुपसंख्यानम् ॥ * ॥ अतोऽभ्यासात्परस्य षत्वम् । परिषस्वजे । परिषस्वञ्जे । सस्वजिषे । सस्वञ्जिषे । स्वङ्क्ता । स्वङ्क्ष्यते । स्व

जेत। स्वङ्क्षीष्ट। प्रष्वङ्क्त। प्राक्सितादिति षत्वम्। परिनिविभ्यस्सिवादीनामिति विकल्पः। एतदर्थमेवोपसर्गात्सु
नोतीत्येव सिद्धे स्तुस्वञ्जोः परिनिविभ्य इत्यत्र पुनरुपादानम्। पर्य्यष्वङ्क्त। पर्य्यस्वङ्क्त॥ ७॥ हद पुरीषोत्सर्गे। हदते।
जहदे। हत्ता। हत्स्यते। हदेत। हत्सीष्ट। अहत्त॥ ८॥ *॥ अथ परस्मैपदिनः॥ ञिष्विदा अव्यक्ते शब्दे॥ १॥
स्कन्दिर् गतिशोषणयोः। चस्कन्दिथ। चस्कन्थ। स्कन्ता। स्कन्त्स्यति। नलोपः। स्कद्यात्। इरित्वादङ्वा। अस्कदत्।
अस्कान्त्सीत्। अस्कान्ताम्। अस्कान्त्सुः॥ वेः स्कन्देरनिष्ठायाम्। ८। ३। ७३। षत्वं वा स्यात्। छान्दसमिदम्। अनिष्ठा
यामिति पर्य्युदासात्। विष्कन्ता। विस्कन्ता। निष्ठायान्तु। विस्कन्नः॥ परेश्च। ८। ३। ७४। अस्मात्परस्य स्कन्देः ष
त्वं वा। योगविभागान्निष्ठायामिति न सम्बध्यते। परिष्कन्दति। परिस्कन्दति। परिस्कन्नः। परिष्कण्णः। णत्वपक्षे षत्व
म्। न च पदद्वयाश्रयतया वहिरङ्गत्वात्षत्वस्यासिद्धत्वम्। धातूपसर्गयोः कार्य्यमन्तरङ्गमित्यभ्युपगमात्। पूर्व्वं धातुरु
पसर्गेण युज्यते। ततः साधनेनेति भाष्यं। पूर्व्वं साधनेनेति मतान्तरे तु न णत्वं॥ २॥ यभ मैथुने। येभिथ। ययब्ध। यब्धा।
यप्स्यति। अयाप्सीत्॥ ३॥ णम प्रह्वत्वे शब्दे च। नेमिथ। ननन्थ। नन्ता। अनंसीत्। अनंसिष्टाम्॥ ४॥ गम्लृ सृप्लृ ग
तौ॥ इषुगमियमां छः। ७। ३। ७७। एषां छः स्याच्छिति परे। गच्छति। जगाम। जग्मतुः। जग्मुः। जगमिथ। ज
गन्थ। गन्ता॥ गमेरिट् परस्मैपदेषु। ७। २। ५८। गमेः परस्य सकारादेरिट् स्यात्। गमिष्यति। लृदित्वादङ्। अनङी
ति पर्य्युदासान्नोपधालोपः। अगमत्। सर्प्पति। ससर्प्प॥ अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम्। ६। १। ५९। उपदेशे
ऽनुदात्तो य ऋदुपधस्तस्याम्वा स्याज्झलादावकिति परे। स्रप्ता। सर्प्ता। स्रप्स्यति। सर्प्स्यति। असृपत्॥ ६॥ यम उप
रमे। यच्छति। येमिथ। ययन्थ। यन्ता। अयंसीत्। अयंसिष्टाम्॥ ७॥ तप सन्तापे। तप्ता। अताप्सीत्॥ निसस्तप
तावनासेवने। ८। ३। १०२। षः स्यात्। आसेवनम्पौनःपुन्यन्ततोऽन्यस्मिन्विषये। निष्टपति॥ ८॥ त्यज हानौ। तत्य

जिथ। ननक्थ। षक्ता। अषाक्षीत्॥ ९॥ षञ्जसङ्गे। दंशसञ्जस्वञ्जांशपीतिनलोपः। सजति। सङ्क्ता॥१०॥ दृशिर्प्रेक्ष णे। पश्यति॥ विभाषासृजिदृशोः। ७।२।६५। आभ्यान्थलइड्वा॥ सृजिदृशोर्झल्यमकिति।६।१।५८। अनयोर मागमःस्याज्झलादावकिति। दद्रष्ठ। ददर्शिथ। द्रष्टा। द्रक्ष्यति। दृश्यात्। इरित्वादङ्वा॥ नदृशोऽङिगुणः। ७ ।४।१६। ऋवर्णान्तानांदृशेश्चगुणःस्यादङि। अदर्शत्। अङभावे॥ नदृशः।३।१।४७। दृशश्च्लेःक्सोन। अ द्राक्षीत्॥ ११॥ दंशदंशने। दंशनंदंष्ट्राव्यापारः। पृषोदरादित्वादनुनासिकलोपः। अतएवनिपातनादित्येके। न स्याप्यत्रैवतात्पर्य्यम्। अर्थनिर्देशस्याधुनिकत्वात्। दंशसञ्जेतिनलोपः। दशति। ददंशिथ। ददंष्ट। दंष्टा। दङ् क्ष्यति। दश्यात्। अदाङ्क्षीत्॥ १२॥ कृषविलेखने। विलेखनमाकर्षणम्। क्रष्टा। कर्ष्टा। क्रक्ष्यति। कर्क्ष्यति। स्पृशमृशकृषतृपदृपांच्लेःसिज्वावाच्यः॥ *॥ अक्राक्षीत्। अक्राष्टाम्। अकार्क्षीत्। अकार्ष्टाम्। अकार्क्षुः। पक्षेक्सः। अकृक्षत्। अकृक्षताम्। अकृक्षन्॥ १३॥ दहभस्मीकरणे। देहिथ। ददग्ध। दग्धा। धक्ष्यति। अधाक्षीत्। अ दाग्धाम्। अधाक्षुः॥ १४॥ मिहसेचने। मिमेह। मिमेहिथ। मेढा। मेक्ष्यति। अमिक्षत्॥ १५॥ कितनिवासेरोगा पनयनेच। चिकित्सति। संशयेप्रायेणविपूर्वः। विचिकित्सातुसंशयइत्यमरः। अस्यानुदात्तत्वमाश्रित्यचिकित्सतेइत्यादि कश्चिदुदाजहार। निवासेतु। केतयति॥ १६॥ दानखण्डने। शानतेजने॥ *॥ इत्तोवर्हृन्यन्ताःस्वरितेतः। दीदांस ति। दीदांसते। शीशांसति। शीशांसते। अर्थविशेषेसन्। अन्यत्रदानयति। शानयति॥ २॥ डुपचष्पाके। पच ति। पचते। पेचिथ। पपक्थ। पेचे। पक्ता। पक्षीष्ट॥ ३॥ षचसमवाये। सचति। सचते॥ ४॥ भजसेवायाम् । बभाज। भेजतुः। भेजुः। भेजिथ। बभक्थ। भक्ता। भक्ष्यति। भक्ष्यते। अभाक्षीत्। अभक्त॥ ५॥ रञ्जरागे। न् लोपः। रजति। रजते। अराङ्क्षीत्। अरङ्क्त॥ ६॥ शपआक्रोशे। आक्रोशोविरुद्धानुध्यानम्। शशाप। शेपे। अ

शाप्सीत् । अशप्त ॥ ७ ॥ त्विषदीप्तौ । त्वेषति । त्वेषते । तित्विषे । त्वेक्ष्यति । त्विक्षीष्ट । अत्विक्षत । अत्विक्षाताम् ॥ ८
॥ यजदेवपूजासङ्गतिकरणदानेषु । यजति । यजते ॥ लिट्यभ्यासस्योभयेषाम् । ६ । १ । १७ । वच्यादीनां ग्रह्यादी
नाञ्चाभ्यासस्य सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । इयाज ॥ वचिस्वपियजादीनां किति । ६ । १ । १५ । वचिस्वप्योर्यजादीनाञ्च स
म्प्रसारणं स्यात्किति । पुनःप्रसङ्गविज्ञानाद्द्वित्वम् । ईजतुः । ईजुः । इयजिथ । इयष्ठ । ईजे । यष्टा । यक्ष्यति । इ
ज्यात् । यक्षीष्ट । अयाक्षीत् । अयष्ट ॥ ९ ॥ टुवप बीजसन्ताने । बीजसन्तानं क्षेत्रे विकरणं गर्भाधानञ्च । अयं छेदने
पि । केशान्वपति । उवाप । ऊपे । वप्ता । उप्यात् । वप्सीष्ट । प्रण्यवाप्सीत् । अवप्त ॥ १० ॥ वह प्रापणे । उवाह ।
उवहिथ ॥ सहिवहोरोदवर्णस्य । उवोढ । वोढा । वक्ष्यति । अवाक्षीत् । अवोढाम् । अवाक्षुः । अवोढ । अवक्षाता
म् । अवोढ्वम् ॥ ११ ॥ वस निवासे । परस्मैपदी । वसति । उवास ॥ शासिवसिघसीनाञ्च । ८ । ३ । ६० । इण्कु
भ्यां परस्यैषां सस्य षः स्यात् । ऊषतुः । ऊषुः । उवसिथ । उवस्थ । वस्ता ॥ सः स्यार्द्धधातुके । सस्य तः स्यात्सादावा
र्द्धधातुके । वत्स्यति । उष्यात् । अवात्सीत् । अवात्ताम् ॥ १२ ॥ वेञ् तन्तुसन्ताने । वयति । वयते ॥ वेञो वयिः ।
२ । ४ । ४१ । वा स्याल्लिटि । इकार उच्चारणार्थः । उवाय ॥ ग्रहिज्यावयिव्यधिवष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जती
नां ङिति च । ६ । १ । १६ । एषां किति ङिति च सम्प्रसारणं स्यात् । वकारस्य प्राप्ते ॥ लिटि वयो यः । ६ । १ । ३८ । व
योयस्य सम्प्रसारणं न स्याल्लिटि । ऊयतुः । ऊयुः ॥ वश्चास्यान्यतरस्यां किति । ६ । १ । ३९ । वयो यस्य वो वा स्यात्कि
ति लिटि । ऊवतुः । ऊवुः । वयस्यासाक्षभावात्थलि नित्यमिट् । उवयिथ । स्थानिवद्भावेन ञित्वात्तङ् । ऊये । ऊवे । व
यादेशाभावे ॥ वेञः । ६ । १ । ४० । वेञो न सम्प्रसारणं स्याल्लिटि । ववौ । ववतुः । ववुः । वविथ । ववाथ । ववे । वा
ता । ऊयात् । वासीष्ट । अवासीत् ॥ १३ ॥ व्येञ् संवरणे । व्ययति ॥ न व्यो लिटि । ६ । १ । ४६ । व्येञ आत्वं न स्यात्

लिटि । वृद्धिः । परमपिहलादिःशेषंबाधित्वायस्यसम्प्रसारणम् । उभयेषांग्रहणसामर्थ्यात् । अन्यथावच्यादीनांग्रह्या
दीनांवानुवृत्त्यैवसिद्धेकिन्तेन । विव्याय । विव्यतुः । विव्युः । इडत्यर्त्तीतिनित्यमिट् । विव्ययिथ । विव्याय । विव्ये । व्याता
। वीयात् । व्यासीष्ट । अव्यासीत् । अव्यास्त ॥ १४ ॥ ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च ॥ अभ्यस्तस्य च । ६ । १ । ३३ । अभ्यस्ती
भविष्यतोह्वेञःसम्प्रसारणंस्यात् । ततोद्वित्वं । जुहाव । जुहुवतुः । जुहुवुः । जुहोथ । जुहविथ । जुहुवे । ह्वाता
। हूयात् । ह्वासीष्ट ॥ लिपिसिचिह्वश्च । ३ । १ । ५३ । एभ्यश्च्लेरङ्स्यात् ॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । ३ । १ ।
५४ । आतोलोपः । अह्वत् । अह्वत । अह्वास्त ॥ १५ ॥ * ॥ अथद्वौपरस्मैपदिनौ ॥ वदव्यक्तायांवाचि । वदति
। उवाद । ऊदतुः । उवदिथ । वदिता । उद्यात् । वदव्रजेतिवृद्धिः । अवादीत् ॥ १ ॥ टुओश्विगतिवृद्ध्योः । श्वयति
॥ विभाषाश्वेः । ६ । १ । ३० । श्वयतेःसम्प्रसारणंवास्याल्लिटियङि च । शुशाव । शुशुवतुः । श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षण
प्रतिषेधः । तेनलिट्यभ्यासस्येतिसंप्रसारणंन । शिश्वाय । शिश्वियतुः । श्वयिता । श्वयेत् । शूयात् । जॄस्तम्भ्वित्यङ्वा ॥ श्व
यतेरः । ७ । ४ । १८ । श्वयतेरिकारस्यअकारःस्यादङि । पररूपम् । अश्वत् । अश्वताम् । अश्वन् । विभाषाधेट्श्व्यो
रितिचङ् । इयङ् । अशिश्वियत् । ह्म्यन्तेतिनवृद्धिः । अश्वयीत् । वृत् । यजादयोवृत्ताः । भ्वादिस्त्वाकृतिगणः । तेन
चुलुम्पतीत्यादिसंग्रहः ॥ २ ॥ * ॥ इतिभ्वादयः ॥ * ॥ ऋतेरीयङ् । ३ । १ । २९ । ऋतिःसौत्रस्तस्मादीयङ्स्यात्स्वा
र्थे । जुगुप्सायामयन्धातुरितिवहवः । कृपायामित्येके । सनाद्यन्ताइतिधातुत्वं । ऋतीयते । ऋतीयाञ्चक्रे । आर्द्धधातु
कविवक्षायान्तु । आयादयआर्द्धधातुकेवेतीयङभावेशेषात्कर्त्तरीतिपरस्मैपदम् । आनर्त्त । अर्तिष्यति । आर्त्तीत् ॥ १ ॥
अदभक्षणे । द्वौपरस्मैपदिनौ ॥ अदिप्रभृतिभ्यःशपः । २ । ४ । ७२ । लुक्स्यात् । अत्ति । अत्तः । अदन्ति ॥ लिट्य
न्यतरस्याम् । २ । ४ । ४० । अदेर्घस्लृवास्याल्लिटि । जघास । गमहनेत्युपधालोपः । तस्यचर्विधिम्प्रतिस्थानिव

द्वावनिषेधाद्धस्य षत्वेमं। शासिवसीतिषत्वम्। जक्षतुः। जक्षुः। घसस्यासावभावात्थलिनित्यमिट्। जघसिथ। आद
। आदतुः। इडत्यर्तीतिनित्यमिट्। आदिथ। अत्ता। अत्स्यति॥ हुझल्भ्योहेर्धिः। ६। ४। १०१। होर्झलन्तेभ्यश्च
हेर्धिःस्यात्। अद्धि। अत्तात्। अदानि॥ अदःसर्वेषाम्। ७। ३। १००। अदःपरस्यापृक्तसार्वधातुकस्याडागमःस्यात्स
र्वमतेन। आदत्। आत्ताम्। आदन्। आदः। आत्तम्। आत्त। आदम्। आद्व। आद्म। अद्यात्। अद्याताम्। अद्युः
। अद्यास्ताम्। अद्यासुः॥ लुङ्सनोर्घस्लृ। २। ४। ३७। अदोघस्लृस्यात्। लुङिसनिच। ऌदित्वादङ्। अघसत्
॥२॥ हनहिंसागत्योः। प्रणिहन्ति॥ अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपोझलिक्ङिति। ६। ४। ३७
। अनुनासिकेतिलुप्तषष्ठीकम्॰वनतीतरेषांविशेषणम्। अनुनासिकान्तानामेषांवनतेश्चलोपःस्याज्झलादौक्ङितिपरे। य
मिरमिनमिगमिहनिमन्यत्योनुदात्तोपदेशाः। तनुक्षणुक्षिणुऋणुतृणुघृणुवनुमनुतनोत्यादयः। हतः। घ्नन्ति॥ वमोर्वा
। ८। ४। २३। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यहन्तेर्नस्यणोवास्याद्वमयोःपरतः। प्रहण्मि। प्रहन्मि। प्रहण्वः। प्रह
न्वः। होहन्तेरितिकुत्वं। जघान। जघ्नतुः। जघ्नुः॥ अभ्यासाच्च। ७। ३। ५५। अभ्यासात्परस्यहन्तेर्हस्यकुत्वंस्या
त्। जघनिथ। जघन्थ। हन्ता। ऋद्धनोरितीट्। हनिष्यति। हन्तु। हतात्। घ्नन्तु॥ हन्तेर्जः। ६। ४। ३६। हौ
परे। आभीयतयाजस्यासिद्धत्वाद्धेर्नलुक्। जहि। हनानि। हनाव। हनाम। अहन्। अहताम्। अघ्नन्। अहन
म्। आर्द्धधातुकइत्यधिकृत्य॥ हनोवधलिङि। २। ४। ४२॥ लुङिच। २। ४। ४३। वधादेशोऽदन्तः। आर्द्धधातुक
इतिविषयसप्तमी। तेनार्द्धधातुकोपदेशेअकारान्तत्वादतोलोपः। वध्यात्। वध्यास्ताम्। आर्द्धधातुकेकिम्। विध्यादौह
न्यात्। हन्तेरितिणत्वम्। प्रहण्यात्। अवधीत्॥३॥*॥ अथचत्वारःस्वरितेतः॥ द्विषअप्रीतौ। द्वेष्टि। द्विष्टे। द्वेष्टा
। द्वेक्ष्यति। द्वेक्ष्यते। द्वेष्टु। द्विष्टात्। द्विड्ढि। द्वेषाणि। द्वेषै। द्वेषावहै। अद्वेट्॥ द्विषश्च। ३। ४। ११२। लङोझे

र्जुस्वास्यात्। अद्विषुः। अद्विषन्। अद्वेषम्। द्विषीत्। द्विक्षीष्ट। अद्विक्षत्॥१॥ दुह प्रपूरणे। दोग्धि। दुग्धः। धोक्षि। दुग्धे। धुक्षे। धुग्ध्वे। दोग्धु। दुग्धि। दोहानि। धुक्ष्व। धुग्ध्वं। दोहै। अधोक्। अदोहम्। अदुग्ध्वम्। अधुक्षत्। अधुक्षत। लुग्वादुहेतिलुक्पक्षेतथास्ध्वंवहिषुलङ्वदपि॥२॥ दिह उपचये। प्रणिदेग्धि॥३॥ लिह आस्वादने। लेढि। लीढः। लिहन्ति। लेक्षि। लीढे। लिक्षे। लीढ्वे। लेढु। लीढि। लेहानि। अलेट्। अलिक्षत। अलीढ। अलिक्षावहि॥४॥ चक्षिङ् व्यक्तायां वाचि। अयं दर्शनेपि। इकारोऽनुदात्तोनुमर्थः। विचक्षणः प्रथयन्। नुमनुत्। अनोदितइतिव्याख्यानात्। ङकारस्तु अनुदात्तेत्त्वप्रयुक्तमात्मनेपदमनित्यमितिज्ञापनार्थः। तेनस्फायन्निर्मोकसन्धीत्यादिसिध्यति। चष्टे। चक्षाते। आर्द्धधातुके॥ चक्षिङः ख्याञ्। २।४।५४। वा लिटि। २।४।५५। अत्रभाष्येऽसादिरयमादेशः। असिद्धकाण्डेशस्ययोर्वेतिस्थितम्। निवाप्यदद्वयम्। चख्यौ। चख्ये। चक्शौ। चक्शे। चख्यौद्वितीयाद्वितुनत्रत्वस्यासिद्धत्वात्। चचक्षे। ख्याता। क्शाता। ख्यास्यति। ख्यास्यते। क्शास्यति। क्शास्यते। अचष्ट। अचक्षीत्। ख्यायात्। क्शायात्। क्शेयात्॥ अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्। ३।१।५२। एभ्यश्च्लेरङ्। अख्यत्। अख्यत। अक्शासीत्। अक्शास्त। वर्जने क्शाञ्नेष्टः॥*॥ समंचक्षिष्टेत्यादि॥५॥*॥ अथपृच्यन्ता अनुदात्तेतः॥ ईर गतौकम्पनेच। ईर्ते। ईराञ्चक्रे। ईरिता। ईरिष्यते। ईर्तां। ईर्ष्व। ईर्ध्वम्। ऐरिष्ट॥१॥ ईड स्तुतौ। ईट्टे॥ ईशः से। ७।२।७७।॥ ईडजनोर्ध्वे च। ७।२।७८। ईशीडजनां सेध्वेशब्दयोः सार्वधातुकयोरिट् स्यात्। योगविभागोवैचित्र्यार्थः। ईडिषे। ईडिध्वे। एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्। ईडिष्व। ईडिध्वं। विकृतिग्रहणेनप्रकृतेरग्रहणात्। ऐड्ढ्वम्॥२॥ ईश ऐश्वर्ये। ईष्टे। ईशिषे। ईशिध्वे॥३॥ आस उपवेशने। आस्ते। दयायासश्च। आसाञ्चक्रे। आस्स्व। आध्वम्। आसिष्ट। आङःशासु इच्छायां। आशास्ते। आशासाते। आङ्पूर्वत्वंप्रायिकम्। तेननमोवाकंप्रशास्महइतिसिद्धम्॥४॥ वस आच्छाद

ने। वस्ते। वस्से। वध्वे। ववसे। वसिता॥५॥ कसिगतिशासनयोः। कंस्ते। कंसाते। कंसते। अयमनिदित्यप्येके।
कस्ते। तालव्यान्तोऽप्यनिदित्। कष्टे। कशाते। कक्षे। कड्ढ्वे॥६॥ णिसिचुम्बने। निंस्ते। दन्त्यान्तोऽयम्। आभरण
कारस्तु तालव्यान्तइति बभ्राम॥७॥ णिजिशुद्धौ। निंक्ते। निंक्षे। निञ्जिता॥८॥ शिजि अव्यक्ते शब्दे। शिंक्ते॥९॥
पिजि वर्णे। सम्पर्चनेइत्येके। उभयत्रेत्यन्ये। अवयवेइत्यपरे। अव्यक्ते शब्देइतीतरे। पिंक्ते॥१०॥ पृजीत्येके। पृंक्ते
॥११॥ वृजी वर्ज्जने। दन्त्योष्ठ्यादिः। ईदित्। वृक्ते। वृजाते। वृक्षे। इदित्यन्ये। वृंक्ते॥१२॥ पृची सम्पर्चने। पृ
क्ते॥१३॥ षूङ् प्राणिगर्भविमोचने। सूते। सुषुवे। सोता। सविता। भूसुवोरिति गुणनिषेधः। सुवै। सविषीष्ट। अ
सविष्ट। असोष्ट॥१४॥ शीङ् स्वप्ने। शीङः सार्वधातुके गुणः। क्ङिति चेत्यस्यापवादः। शेते। शयाते॥ शीङो रुट्।७
।१।६। शीङः परस्य झादेशस्यातो रुडागमः स्यात्। शेरते। शेषे। शेध्वे। शये। शेवहे। शिश्ये। शयिता। अशयि
ष्ट॥१५॥ *॥ अथ स्तौत्यन्ताः परस्मैपदिनःसिद्धिन्नाः॥ युमिश्रणे। अमिश्रणे च॥ उतो वृद्धिर्लुकि हलि।७।३।
८९। लुग्विषये उकारस्य वृद्धिः स्यात् पिति हलादौ सार्वधातुके नत्वभ्यस्तस्य। यौति। युतः। युवन्ति। युयाव। यविता।
युयात्। इह उतो वृद्धिर्न। भाष्ये पिच्च ङिन्न ङिच्च पिन्नेति व्याख्यानात्। विशेषविहितेन ङित्त्वेन पित्त्वस्य बाधात्। यूयात्।
अयावीत्॥१॥ रु शब्दे॥ तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके।७।३।९५। एभ्यः परस्य सार्वधातुकस्य हलादेस्तिङ ईड्वा स्या
त्। नाभ्यस्तस्येत्यतोऽनुवृत्तिसम्भवे पुनः सार्वधातुकग्रहणमपिदर्थम्। रवीति। रौति। रुवीतः। रुतः। हलादेः किं। रु
वन्ति। तिङः किं। शाम्यति। सार्वधातुके किं। आशिषि। रूयात्। विध्यादौ तु। रुयात्। रुवीयात्। अरवीत्। अराविष्य
त्॥२॥ तु इति सौत्रो धातुः। धातुत्वे इदमेव सूत्रं ज्ञापकं। गतिवृद्धिहिंसासु। अयं च लुग्विकरण इति स्मरन्ति। तवी
ति। तौति। तुवीतः। तुतः। तोता। तोष्यति॥३॥ णु स्तुतौ। नौति। नविता॥४॥ टुक्षु शब्दे। क्षौति। क्षविता॥५

॥ क्ष्णु तेजने । क्ष्णौति । क्ष्णुविता ॥ ६ ॥ षु प्रसवे । सौति । सुषाव । सविता । सूयात् ॥ ७ ॥ ऊर्णुञ् आच्छादने ॥
ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । ३ । ९० । वा वृद्धिः स्याद्धलादौ पिति सार्वधातुके । ऊर्णौति । ऊर्णोति । ऊर्णुतः । ऊर्णुवन्ति ।
ऊर्णुते । ऊर्णुवाते । ऊर्णुवते । ऊर्णोतेराम्नेति वाच्यम् ॥ नन्द्राः संयोगादयः । ६ । १ । ३ । अचः पराः संयोगादयो नदरा
द्विर्न भवन्ति । नुशब्दस्य द्वित्वम् । णत्वस्यासिद्धत्वात्पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचन इति त्वनित्यम् । उभौ साभ्यासस्येति लिङ्गात् ।
ऊर्णुनाव । ऊर्णुनुवतुः । ऊर्णुनुवुः ॥ विभाषोर्णोः । १ । २ । ३ । इडादिप्रत्ययो वा ङित् स्यात् । ऊर्णुनविथ । ऊर्णुनवि
थ । ऊर्णुविता । ऊर्णविता । ऊर्णौतु । ऊर्णोतु । ऊर्णवानि । ऊर्णवै ॥ गुणोऽपृक्ते । ७ । ३ । ९१ । ऊर्णोतेर्गुणः स्या
दपृक्ते हलादौ पिति सार्वधातुके । वृद्ध्यपवादः । और्णोत् । और्णोः । ऊर्णुयात् । ऊर्णुयाः । इह वृद्धिर्न । ङिच्च पिन्नेति भा
ष्यात् । ऊर्णुयात् । ऊर्णविषीष्ट । ऊर्णुविषीष्ट । और्णुवीत् । और्णुविष्टाम् ॥ ऊर्णोतेर्विभाषा । ७ । २ । ६ । इ
डादौ परस्मैपदे परे सिचि वा वृद्धिः स्यात् । पक्षे गुणः । और्णावीत् । और्णविष्टाम् । और्णविषुः । और्णवीत् ॥ ८ ॥ द्यु अ
भिगमने । द्यौति । द्योता ॥ ९ ॥ षु प्रसवैश्वर्ययोः । प्रसवोऽभ्यनुज्ञानम् । सोता । असावीत् ॥ १० ॥ कु शब्दे । कोता ॥
११ ॥ ष्टुञ् स्तुतौ । स्तौति । स्तवीति । स्तुतः । स्तुवीतः । स्तुते । स्तुवीते । स्तुसुधूञ्भ्य इतीट् । अस्तावीत् । प्राक्सिता
दिति षत्वं । अभ्यष्टौत् । सिवादीनां वा । पर्यष्टौत् । पर्यस्तौत् ॥ १२ ॥ ब्रूञ् व्यक्तायां वाचि ॥ ब्रुवः पञ्चानामादित आहो
ब्रुवः । ३ । ४ । ८४ । ब्रुवो लटः परस्मैपदानामादितः पञ्चानां णलादयः पञ्च वा स्युर्ब्रुवश्चाहादेशः । अकार उच्चारणार्थः
। आह । आहतुः । आहुः ॥ आहस्थः । ८ । २ । ३५ । झलि परे । चर्त्वम् । आत्थ । आहथुः ॥ ब्रुव ईट् । ७ । ३ ।
९३ । ब्रुवः परस्य हलादेः पित ईट् स्यात् । आत्थेत्यत्र स्थानिवद्भावात्प्राप्नोयम् । झलीति थत्वविधानान्न भवति । ब्रवीति । ब्रू
तः । ब्रुवन्ति । ब्रूते । आर्द्धधातुकाधिकारे ॥ ब्रुवो वचिः । २ । ४ । ५३ । उवाच । ऊचतुः । ऊचुः । उवचिथ । उव

वक्थ। ऊचे। वक्ता। ब्रवीतु। ब्रूतात्। ङिच्चपिन्नेत्यपित्वादीण्न। ब्रवाणि। ब्रवै। ब्रूयात्। उच्यात्। अस्यतिवक्तीत्यङ्॥ व
चउम्। ७। ४। २०। अङिपरे। अवोचत्। अवोचत॥ १३॥ *॥ अथशास्यन्ताःपरस्मैपदिनः। इङ्त्वात्मनेपदी
। इण्गतौ। एति। इतः॥ इणोयण्। ६। ४। ८१। अजादौप्रत्यये। इयङोपवादः। यन्ति। इयाय॥ दीर्घइ
णःकिति। ७। ४। ६९। इणोभ्यासस्यदीर्घःस्यात्कितिलिटि। ईयतुः। ईयुः। इययिथ। इयेथ। ऐत्। ऐताम्।
आयन्। इयात्। ईयात्॥ एतेर्लिङि। ७। ४। २४। उपसर्गात्परस्यइणोऽणोह्रस्वःस्यादार्द्धधातुकेकितिलिङि।
निरियात्। उभयतआश्रयेनान्तादिवत्। अभीयात्। अणःकिम्। समेयात्। समीयादितिप्रयोगस्तुभौवादिकस्य॥
इणोगालुङि। २। ४। ४५। गातिस्थेतिसिचोलुक्। अगात्। अगाताम्। अगुः॥ १॥ इङ्अध्ययने। नित्यमधि
पूर्वः। अधीते। अधीयाते॥ गाङ्लिटि। २। ४। ४९। इङोगाङ्स्याल्लिटिलावस्थायांविवक्षितेवा। अधिजगे। अ
धिजगाते। अधिजगिरे। अध्येता। अध्येष्यते। अध्ययै। गुणायादेशयोःकृतयोरुपसर्गस्ययण्। पूर्वंधातुरुपसर्गेणेति
दर्शनेनान्तरङ्गत्वाद्गुणात्पूर्वंसवर्णदीर्घःप्राप्तः। णेरध्ययनेवृत्तमितिनिर्देशान्नभवति। अध्यैत। परत्वादियङ्। ततआट्
। वृद्धिः। अध्यैयाताम्। अध्यैयि। अध्यैवहि। अधीयत। अधीयीयाताम्। अधीयीध्वम्। अधीयीय। अध्येषीष्ट॥
विभाषालुङ्लृङोः। २। ४। ५०। इङोवास्यात्॥ गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णिन्ङित्। १। २। १। गाङादेशात्कुटादिभ्यश्च
परेऽञ्णितःप्रत्ययाङितःस्युः॥ घुमास्थागापाजहातिसांहलि। ६। ४। ६६। एषामातईत्स्यात्हलादौक्ङित्यार्द्धधातु
के। अध्यगीष्ट। अध्यैष्ट। अध्यगीष्यत। अध्यैष्यत॥ २॥ इक्स्मरणे। अयमप्यधिपूर्वः। अधीगर्थदयेशामितिलि
ङ्गात्। अन्यथाहीगर्थेत्येवब्रूयात्। इण्वदिकइतिवक्तव्यम्॥ *॥ अधियन्ति। अध्यगात्। केचित्तुआर्द्धधातुकाधिकारोक्त
स्यैवातिदेशमाहुः। तन्मतेयण्न। तथाचभट्टिः। ससीतयोराघवयोरधीयन्निति॥ ३॥ वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखा

दनेषु । प्रजनो गर्भग्रहणम् । असनं क्षेपणम् । वेति । वीतः । वियन्ति । वेषि । वेमि । वीहि । अवेत् । अवीताम् । अवियन् । अडागमे सत्यनेकाच्त्वाद्यणिति केचित् । अव्यन् ॥ ४ ॥ अत्र ईकारोपि धात्वन्तरम्प्रश्लिष्यते । एति । ईतः । इयन्ति । ईयात् । ऐषीत् ॥ ५ ॥ या प्रापणे । प्रापणमिह गतिः । प्रणियाति । यातः । यान्ति ॥ लङः शाकटायनस्यैव । ३ । ४ । १११ । आदन्तात्परस्य लङो झेर्जुस्वा स्यात् । अयुः । अयान् । यायात् । यायाताम् । यायास्ताम् ॥ ६ ॥ वा गतिगन्धनयोः । गन्धनं सूचनम् ॥ ७ ॥ भा दीप्तौ ॥ ८ ॥ ष्णा शौचे ॥ ९ ॥ श्रा पाके ॥ १० ॥ द्रा कुत्सायां गतौ ॥ ११ ॥ प्सा भक्षणे ॥ १२ ॥ पा रक्षणे । पायास्ताम् । अपासीत् ॥ १३ ॥ रा दाने ॥ १४ ॥ ला आदाने । द्वावपि दाने इति चन्द्रः ॥ १५ ॥ दाप् लवने । प्रणिदाति । प्रनिदाति । दायास्ताम् । अदासीत् ॥ १६ ॥ ख्या प्रकथने । अयं सार्व्वधातुकमात्रविषयः । सस्थानत्वं नमः ख्यात्र इति वार्त्तिकनताज्ञाप्यं चेह लिङ्गम् । सस्थानो जिह्वामूलीयः । सनेति ख्याञादेशख्यादित्वे प्रयोजनमित्यर्थः । सम्पूर्व्वस्य ख्यातेः प्रयोगो नेति न्यासकारः ॥ १७ ॥ मा माने । अकर्म्मकः । तनौ ममुस्तत्र न कैटभद्विष इति माघः । उपसर्गवशेनार्थान्तरे सकर्म्मकः । उदरम्परिमाति मुष्टिना । निर्गदेत्यत्र नास्य ग्रहणम् । प्रणिमाति । प्रनिमाति ॥ १८ ॥ वच परिभाषणे । वक्ति । वक्तः । अयमन्तिपरो न प्रयुज्यते । बहुवचनपर इत्यन्ये । झिपर इत्यपरे । वग्धि । वच्यात् । उच्यात् । अवोचत् ॥ १९ ॥ विद ज्ञाने ॥ विदो लटो वा । ३ । ४ । ८३ । वेत्तेर्ल्लटः परस्मैपदानां णलादयो वा स्युः । वेद । विदतुः । विदुः । वित्थ । विदथुः । विद । वेद । विद्व । विद्म । पक्षे । वेत्ति । वित्तः । इत्यादि । विवेद । विविदतुः । उषविदेत्याम पक्षे विदेरकारान्तनिपातनान्न लघूपधगुणः । विदाञ्चकार । वेदिता ॥ विदाङ्कुर्व्वन्त्वित्यन्यतरस्याम् । ३ । १ । ४१ । वेत्तेर्ल्लोट्याम् गुणाभावो लोटो लुक् लोडन्तकरोत्यनुप्रयोगश्च वा निपात्यते । पुरुषवचने न विवक्षिते इति शब्दात् ॥ तनादिकृञ्भ्य उः । ३ । १ । ७९ । तनादेः कृञश्च उ प्रत्ययः स्यात् । शपोपवादः । तनादित्वादेव सिद्धे कृञ्

यहणांगणकार्य्यस्याऽनित्यत्वेलिङ्गन्तेननविश्वसेदविश्वसमित्यादिसिद्धं। विदाङ्करोतु॥ अतउत्सार्वधातुके। ६।४।
११०। उप्रत्ययान्तकृञोकारस्यउत्स्यात्सार्वधातुकेक्ङिति। उदितिनतपरसामर्थ्यान्नगुणः। विदाङ्कुरुताम्। उतश्चेतिहे
र्लुक्। आभीयत्वेनलुकोऽसिद्धत्वादुत्वम्। विदाङ्कुरु। विदाङ्करवाणि। अवेत्। अविताम्। सिजभ्यस्तेतिजेर्जुस्। अ
विदुः॥ दश्च। ८।२।७५। धातोर्द्दस्यपदान्तस्यसिपिपरेरुस्याद्वा। अवेः। अवेत्॥ २०॥ असभुवि। अस्ति॥ श्न
सोरल्लोपः। ६।४।१११। श्नस्याऽस्तेश्चाकारस्यलोपःस्यात्सार्वधातुकेक्ङिति। स्तः। सन्ति। तासस्त्योरितिसलोपः। अ
सि। स्थः। स्थ। अस्मि। स्वः। स्मः। आर्द्धधातुकइत्यधिकृत्य॥ अस्तेर्भूः। २।४।५२। बभुव। भविता। अस्तु।
स्तात्। स्ताम्। सन्तु॥ घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च। ६।४।११९। घोरस्तेश्चएत्वंस्याद्धौपरेअभ्यासलोपश्च। आभी
यत्वेनएत्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्धिः। श्नसोरित्यलोपः। एधि। नातङ्पक्षेएत्वं न। परेणतातङाबाधात् सकृद्गताविनिन्यायात्। स्तात्। स्तम्। स्त। असानि। असाव। असाम। अस्तिसिचइतीट्। आसीत्। श्नसोरित्यल्लोपस्याभीयत्वेनासि
द्धत्वादाट्। आस्तां। आसन्। स्यात्। भूयात्। अभूत्। सिचोस्तेश्चविद्यमानत्वेनविशेषणादिह न॥ उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्य्यच्परः। ८।३।८७। उपसर्गेभ्यःप्रादुसश्चपरस्यास्तेःसस्यषःस्यात्यकारेऽचिचपरे। निष्यात्। प्रादुःष्यात्। निषन्ति। प्रादुःषन्ति। यच्परःकिम्। अभिस्तः॥ २१॥ मृजूशुद्धौ॥ मृजेर्वृद्धिः। ७।२।११४। मृजेरि
कोवृद्धिःस्याद्धातुप्रत्ययेपरे। क्ङित्यजादौवेष्यते। वश्चेतिषः। मार्ष्टि। मृष्टः। मृजन्ति। मार्जन्ति। ममार्ज। म
मार्जतुः। ममृजतुः। ममार्जिथ। ममार्ष्ठ। मार्जिता। मार्ष्टा। मृड्ढि। अमार्ट। अमार्जीम्। अमार्जीत्। अमा
र्क्षीत्॥ २२॥ रुदिरश्रुविमोचने॥ रुदादिभ्यःसार्वधातुके। ७।२।७६। रुद्स्वप्श्वस्प्रणश्जक्षएभ्योवलादेः
सार्द्धधातुकस्येट्स्यात्। रोदिति। रुदितः। हौपरत्वादिटिधित्वन्न। रुदिहि॥ रुदश्चपञ्चभ्यः। ७।३।९८। रु

रुदेः भिन्नः सार्वधातुकस्यापृक्तस्य ईड्स्यात् ॥ अड्गार्ग्यगालवयोः । ७ । ३ । ९९ । अरोदीत् । अरोदत् । अरुदिताम् । अरुदन् । अरोदीः । अरोदः । प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षाभ्यामडीड्भ्यामन्तरङ्गत्वाल्लुङ् । रुद्यात् । अरुदत् । अरोदीत् ॥ १ ॥ ञिष्वप् शये । स्वपिति । स्वपितः । सुष्वाप । सुषुपतुः । सुषुपुः । सुष्वपिथ । सुष्वप्थ ॥ सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः । ८ । ३ । ८८ । एभ्यः सुपादेः सस्य षः स्यात् । पूर्वं धातुरुपसर्गेण युज्यते । किति लिटि परत्वात्संप्रसारणे कृते द्वित्वम् । पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने । सुषुषुपतुः । सुषुषुपुः । अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य सम्प्रसारणम् [illegible] अस्यासिद्धत्वात्ततः पूर्वं हलादिःशेषः । नित्यत्वाच्च । ततः सुपिरूपाभावान्न षः । सुषुष्वाप । सुस्वप्न । अस्वपीत् । अस्वपत् । स्वप्यात् । सुप्यात् । सुषुप्यात् । अस्वाप्सीत् ॥ २ ॥ श्वस प्राणने । श्वसिति । श्वसिता । अश्वसीत् । अश्वसत् । श्वसानम् । श्वस्यास्ताम् । ह्म्यन्तक्षणेति न वृद्धिः । अश्वसीत् ॥ ३ ॥ अन च । अनिति । आन । अनिता । आनीत् । आनत् ॥ अनितेः । ८ । ४ । १९ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यानितेर्नस्य णः स्यात् । प्राणिति ॥ ४ ॥ जक्ष भक्ष्यहसनयोः । जक्षिति । जक्षितः ॥ अदभ्यस्तात् । ७ । १ । ४ । झस्य अदादेशः स्याद्नापवादः । जक्षति । सिजभ्यस्तेति जुस् । अजक्षुः । अयम [illegible] ॥ ५ ॥ रुदादयः पञ्च गताः । जागृ निद्राक्षये । जागर्ति । जागृतः । जाग्रति । उषविदेत्याम्वा । जागराञ्चकार । जजागार ॥ जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु । ७ । ३ । ८५ । जागर्तेर्गुणः स्याद्विचिण्णल्ङिद्भ्यो ऽन्यस्मिन्वृद्धिविषये प्रतिषेधविषये च । जजागरतुः । अजागः । अजागृताम् । अभ्यस्तत्वाज्जुस् ॥ जुसि च । ७ । ३ । ८३ । अजादौ जुसि इगन्ताङ्गस्य गुणः स्यात् । अजागरुः । अजादौ किं । जागृयुः । आशिषि तु । जागर्य्यात् । जागर्य्यास्ताम् । जागर्य्यासुः । लुङि । अजागरीत् । जागृइस्इत् [illegible] यणप्राप्तः । तं सार्वधातुकगुणो बाधते तं सिचि वृद्धिः तं चासावित्गु [illegible] ह्म्यन्तक्षणप्राप्ता नेटीति निषिद्धा । ततो हलादेरिति बाधित्वातो ह्म्यन्तक्षणेति प्राप्ता । ह्म्यन्ते

नि निषिध्यते । तदुक्तः । गुणो वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनम् । पुनर्वृद्धिर्निषेधो नो यण्पूर्वाः प्राप्तयो नव इति ॥ १ ॥ दरिद्रा दुर्गतौ । दरिद्राति ॥ इद्दरिद्रस्य । ६ । ४ । ११४ । दरिद्रातेरिकारः स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रितः ॥ श्नाऽभ्यस्तयोरातः । ६ । ४ । ११२ । अनयोरातो लोपः स्यात् क्ङिति सार्वधातुके । दरिद्रति । अनेकाच्त्वादाम् । दरिद्राञ्चकार । आत औ णल इत्यत्र ओ इत्येव सिद्धे औकारविधानं दरिद्रातेरालोपे कृते श्रवणार्थम् । अत एव ज्ञापकादाम्नेत्येके । ददरिद्रौ । ददरिद्रतुः इत्यादि । एतन्मते ददरिद्रेति तन्निर्मूलमेव । दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षिते आलोपो वाच्यः ॥ * ॥ लुङि वा सनिण्वुल्ल्युट्सु च न । दरिद्रिता । अदरिद्रात् । अदरिद्रिताम् । अदरिद्रुः । दरिद्रियात् । दरिद्र्यात् । अदरिद्रीत् । इट्सकौ । अदरिद्रासीत् ॥ २ ॥ चकासृ दीप्तौ । अभ्यस्तम् । चकासति । चकासाञ्चकार । धि चेति सलोपः सिच एवेत्येके । चकाद्धि । चकाधीत्येव भाष्यम् ॥ तिप्यनस्तेः । ८ । २ । ७३ । पदान्तस्य सस्य दः स्यात्तिपि न त्वस्तेः । अचकात् । अचकाद् । अचकासुः ॥ सिपि धातो रुर्वा । ८ । २ । ७४ । पदान्तस्य धातोः सस्य रुः स्याद्वा । पक्षे दः । अचकाः । अचकात् ॥ ३ ॥ शासु अनुशिष्टौ । शास्ति ॥ शास इदङ्हलोः । ६ । ४ । ३४ । शास उपधाया इत्स्यादङि हलादौ क्ङिति च । शासिवसीति षः । शिष्टः । शासति । शशास । शशासतुः । शास्तु । शिष्टात् । शिष्टाम् । शासतु ॥ शा हौ । ६ । ४ । ३५ । शास्तेः शा आदेशः स्याद्धौ परे । नस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः । शाधि । अशात् । अशिष्टाम् । अशासुः । अशात् । अशाः । शिष्यात् । सर्तिशास्त्यर्तिभ्यश्चेत्यङ् । अशिषत् । अशासिष्यत् ॥ ४ ॥ दीधीङ् दीप्तिदेवनयोः । एतदादयः पञ्च धातवश्छान्दसाः । दीधीते । एरनेकाच इति यण् । दीध्याते ॥ यीवर्णयोर्दीधीवेव्योः ॥ * ॥ एतयोरन्त्यस्य लोपः स्याद्यकारे इवर्णे च परे । इति लोपं बाधित्वा नित्यत्वाट्टेरेऽयम् । दीध्ये । दीधीवेवीटामिति गुणनिषेधः । दीध्याञ्चक्रे । दीधिता । दीधिष्यते ॥ १ ॥ वेवीङ् वेतिना तुल्ये । वीगतीत्यनेन तुल्येऽर्थे वर्तते इत्यर्थः ॥ २ ॥ * ॥ अथ त्रयः परस्मैपदिनः । षस सस्ति स्वप्ने

। सस्ति । सस्तः । ससति । ससास । सेसतुः । सस्तु । सधि । पूर्वत्रासिद्धमितिसलोपस्यासिद्धत्वादनोर्हेरितिलुक् । अस
त् । अससाम् । असः । असव । सस्यात् । अससीत् । असासीत् । सन्ति । सन्तः । संसन्ति । बहूनांसमवायेद्वयोःसं
योगसंज्ञानेत्यामिथस्कोरितिलोपाभावात् । संस्ति । संस्तः । इत्येके॥ १॥ वशकान्तौ । कान्तिरिच्छा । वष्टि । उष्टः । उश
न्ति । वक्षि । उष्ठः । उवाश । ऊशतुः । वशिता । वष्टु । उष्टात् । उड्ढि । अवट् । औष्टाम् । औशन् । अवशम् । उ
श्यानाम् । उश्यास्ताम् । चर्करीतञ्च । यङ्लुगन्तमदादौबोध्यम् ॥ २॥ ह्नुङ् अपनयने । ह्नुते । जुह्नुवे । ह्नुवीत् । ह्नो
षीष्ट । अह्नोष्ट ॥ ३१॥ * ॥ इत्यदादयः ॥ * ॥ हुदानादानयोः ॥ आदानेचेत्येके । प्रीणनेऽपीतिभाष्यम् । दानञ्चेह
प्रक्षेपः । सचवैधेआधारेहविषश्चेतिस्वभावाल्लभ्यते । इनश्चमारःपरस्मैपदिनः ॥ जुहोत्यादिभ्यःश्लुः । २ । ४ । ७५
। शपःश्लुःस्यात् ॥ श्लौ । ६ । १ । १० । धातोर्द्वेस्तः । जुहोति । जुहुतः । अदभ्यस्तादित्यत् । हुश्नुवोरितियण् । जु
ह्वति ॥ भीह्रीभृहुवांश्लुवच्च । ३ । १ । ३९ । एभ्योलिट्याम्वास्यादामिश्लाविवकार्यंच । जुहवाञ्चकार । जुहाव ।
होता । होष्यति । जुहोतु । जुहुतात् । हुझल्भ्योहेर्धिः । जुहुधि । आटिपरत्वाद्गुणः । जुहवानि । परत्वाज्जुसिचेतिगुणः
। अजुहवुः । जुहुयात् । हूयात् । अहौषीत् ॥ १॥ ञिभीभये ॥ बिभेति ॥ भियोऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ११५ । इकार
स्याद्धलादौक्ङितिसार्वधातुके । बिभितः । बिभीतः । बिभ्यति । बिभयाञ्चकार । बिभाय । भेता ॥ ह्रीलज्जायाम् ॥ २॥ जि
ह्रेति । जिह्रीतः । जिह्रियति । जिह्रयाञ्चकार । जिह्राय ॥ ३॥ पॄपालनपूरणयोः ॥ अर्तिपिपर्त्योश्च । ७ । ४ । ७७
। अभ्यासस्यइकारोऽन्तादेशःस्यात् श्लौ ॥ उदोष्ठ्यपूर्वस्य । ७ । १ । १०२ । अङ्गावयवौष्ठ्यपूर्वोयोऋत्तदन्तस्याङ्गस्यउ
त्स्यात् । गुणवृद्धीपरत्वादिमंबाधेते । पिपर्ति । उत्वम् । रपरत्वम् । हलिचेतिदीर्घः । पिपूर्तः । पिपुरति । पपार ।
किर्तिलिटि [illegible] निगुणेप्राप्ते ॥ शॄदॄप्रांह्रस्वोवा ॥ * ॥ एषांकितिलिटिह्रस्वोवास्यात् । पक्षेगुणः । पप्रतुः । प

पुपुरे । पपरतुः । अपेरुः । परिता । परीता । अपिपः । अपिपूर्ताम् । अपिपरुः । पिपूर्यात् । पूर्यात् । अपारीत् । अपा
रिष्टाम् । ह्रस्वान्तोऽयमित्येके केचित् । पिपर्ति । पिपृतः । पिप्रति । पिपृयात् । आशिषि । प्रियात् । अपार्षीत् । प्राधिमनीय
मानेतुमते ईखीपिपूर्तमित्यादेश्छान्दसत्वं भरत्यां ॥ ४ ॥ डुभृञ् धारणपोषणयोः ॥ भृञामित् । ७ । ४ । ७६ । भृञ्माङ्
ओहाङ् एषां त्रयाणामभ्यासस्य इत् स्यात् श्लौ । बिभर्ति । बिभृतः । बिभ्रति । बिभृथे । सुवङ्गावान् हित्वेन । बिभराञ्चकार ।
बभार । बभर्थ । बभृव । बिभृहि । बिभराणि । अबिभः । अबिभृताम् । अबिभरुः । बिभृयात् । भ्रियात् । भृषीष्ट । अ
भार्षीत् । अभृत ॥ माङ् माने शब्दे च ॥ ई हल्यघोः । ६ । ४ । ११३ । श्नाभ्यस्तयोरात ईत् स्यात् सार्वधातुके क्ङिति हलि न तु घु
संज्ञकस्य । मिमीते । मिमाते । मिमते । ममे ॥ ओहाङ् गतौ ॥ जिहीते । जिहाते । जिहते । जहे । हाता । हा
स्यते ॥ ओहाक् त्यागे ॥ परस्मैपदी । जहाति ॥ जहातेश्च । ६ । ४ । ११६ । इद्वा स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके । पक्षे
ईत्त्वम् । जहितः । जहीतः । जहति ॥ आ च हौ । ६ । ४ । ११७ । जहातेर्हौ परे आ स्याच्चादिदीतौ । जहाहि । ज
हिहि । जहीहि । अजहात् । अजहुः ॥ लोपो यि । ६ । ४ । ११८ । जहातेरालोपो यादौ सार्वधातुके । जह्या
त् ॥ एर्लिङि । हेयात् । अहासीत् ॥ डुदाञ् दाने ॥ प्रणिददाति । दत्तः । ददति । ददौ । ददौ । घ्वसोरेति
एत्वाभ्यासलोपौ । देहि । अददात् । अदत्ताम् । अददुः । दद्यात् । देयात् । अदात् । अदाताम् । अदुः । अदित ॥
डुधाञ् धारणपोषणयोः ॥ दानेऽप्येके । प्रणिदधाति ॥ दधस्तथोश्च । ८ । २ । ३८ । द्विरुक्तस्य झषन्तस्य धातोर्बशो भ
ष् स्यात्तथयोः स्ध्वोश्च परतः । वचनसामर्थ्यादालोपो न स्थानिवदिति वामनमाधवौ । वस्तुतस्तु पूर्वत्रासिद्धे न स्थानिवत्
। धत्तः । दधति । धत्थः । धत्थ । दध्मः । धत्ते । धत्से । धद्ध्वे । धेहि । अधित ॥ * ॥ अथ त्रयः स्वरितेतः । णिजिर् शौ
चपोषणयोः ॥ णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ । ७ । ४ । ७५ । णिज् विज् विषामभ्यासस्य गुणः स्यात् श्लौ । नेनेक्ति । नेनिक्तः

। नेनिजति । नेक्ता । नेक्ष्यति । नेनेक्तु । नेनिग्धि ॥ नाभ्यस्तस्याऽचिपिति सार्वधातुके । ७ । ३ । ८७ । लघूपधगुणो न स्यात् । नेनिजानि । अनेनेग् । अनेनिक्ताम् । अनेनिजुः । नेनिज्यात् । निज्यात् । अनिजत् । अनैक्षीत् । अनिक्त । विजिर् पृथग्भावे । वेवेक्ति । वेविक्ते । विवेजिथ । अत्र विजइडिति ङित्त्वन्न । ओविजीइत्यस्यैव तत्र ग्रहणात् ॥ णिजिविजीरु धाद्यावपि ॥ विष्लृ व्याप्तौ । वेवेष्टि । वेविष्टे । ऌदित्वादङ् । अविषत् । तङि क्सः । अजादौ क्सस्याचीति अल्लोपः । अविक्षत । अविक्षाताम् । अविक्षन्त ॥ अनन्तागणान्तात्परस्मैपदिनश्छान्दसाश्च । घृक्षरणदीप्त्योः । जिघर्म्यग्निं हविषा घृतेन । भृत्रामित् । बभूर्त्तं छन्दसीति इत्वम् । हृप्रसह्यकरणे । अयं स्रुवोऽभिजिहर्त्ति होमान् । ऋहगतौ । बभूर्त्तव छन्दसीत्येव सिद्धे अर्त्तिपिपर्त्त्योश्चेतीत्वविधानाद् यम्भाषायामपि । अभ्यासस्यासवर्ण इतीयङ् । इयर्त्ति । इयृतः । इयृति । आर । आरतुः । इडत्यर्त्तीति नित्यमिट् । आरिथ । अर्त्ता । अरिष्यति । इयर्त्तु । ऐयः । ऐयृताम् । ऐयरुः । इयृयात् । अर्य्यात् । आरत् । ससर्त्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । बभस्ति । घसिभसोर्हलि चेत्युपधालोपः । झलो झलीति सलोपः । बब्धः । बप्सति । किज्ञाने । चिकेति । तुरत्वरणे । तुतोर्त्ति । तुतूर्त्तः । तुतुरति । धिषशब्दे । दिधेष्टि । दिधिष्टः । धनधान्ये । दधन्ति । दधन्तः । दधनति । जनजनने । जजन्ति ॥ जनसनखनां सञ्झलोः । ६ । ४ । ४२ । एषामाकारोऽन्तादेशः स्यात् झलादौ सनि झलादौ क्ङिति च । जजातः । जजति । जजान । अजजान । जजन्यात् । जज्यात् । जायात् । गास्तुतौ । देवान् जिगाति सुम्नः । जिगीतः । जिगति ॥ * ॥ इति जुहोत्यादयः ॥ * ॥ दिवुक्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । कृषन्ताः परस्मैपदिनः ॥ दिवादिभ्यः श्यन् । ३ । १ । ६९ । शपोऽपवादः । हलि चेति दीर्घः । दीव्यति । दिदेव । देविता । देविष्यति । दीव्यतु । अदीव्यत् । दीव्येत् । दीव्यात् । अदेवीत् । अदेविष्यत् । षिवुतन्तुसन्ताने । परिषीव्यति । परिषिषेव । न्यषेवीत् । न्यसेवीत् ॥ स्निवु गतिशोषण

योः। ष्ठिवु निरसने। केचिदिहेममपठन्ति। ष्णसु अदने। आदानइत्येके। अदर्शनइत्यपरे। सुष्णोस। क्नसु निरसने। स्नस्यति। सस्नास। क्नसु ह्वरणदीप्त्योः। ह्वरणं कौटिल्यम्। चक्नास। व्युष दाहे। वुव्योष। प्लुष च। नृती गात्रविक्षेपे। नृत्यति। ननर्त्त॥ सेऽसिचिकृतचृतछृदतृदनृतः। ७। २। ५७। एभ्यः परस्यसिज्भिन्नस्यसादेरार्द्धधातुकस्यइड्वास्यात्। नर्त्स्यति। नर्तिष्यति। नृत्येत्। नृत्यात्। अनर्तीत्। त्रसी उद्वेगे। वाभ्राशेतिश्यन्वा। त्रस्यति। त्रसति। त्रेसतुः। तत्रसतुः। कुथ पूतीभावे। पूतीभावोदौर्गन्ध्यम्। पुथ हिंसायाम्। गुध परिवेष्टने। क्षिप प्रेरणे। क्षिप्यति। क्षेप्ता। पुष्प विकसने। पुष्प्यति। पुपुष्प। तिम ष्टिम ष्टीम आर्द्रीभावे। तिम्यति। स्तिम्यति। स्तीम्यति। व्रीड चोदने लज्जायाञ्च। व्रीड्यति। इष गतौ। इष्यति। षह षुह चक्यर्थे। चक्यर्थस्तृप्तिः। सह्यति। सुह्यति। जॄष झॄष वयोहानौ। जीर्य्यति। जजरतुः। जेरतुः। जरिता। जरीता। जीर्य्येत्। जीर्य्यात्। जॄस्तम्भुम्रुचु इत्यङ्वा। ऋदृशोऽङिगुणः। अजरत्। अजारीत्। अजारिष्टाम्। झीर्य्यति। जझरतुः। अझारीत्। षूङ् प्राणिप्रसवे। सूयते। सुषुवे। स्वरतिसूतीतिविकल्पम्बाधित्वाश्र्युकःक्कितीतिनिषेधेप्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट्। सुषुविषे। सुषुविढ्वे। सोता। सविता। दूङ् परितापे। दूयते। दीङ् क्षये। दीयते॥ दीङोयुडचि क्ङिति। ६। ४। ६३। दीङः परस्याजादेः क्ङित आर्द्धधातुकस्ययुट्स्यात्। वुग्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ। दिदीये॥ मीनातिमिनोतिदीङांल्यपि च। ६। १। ५०। एषामात्वंस्यात्ल्यपि। चकारादशित्येज्निमित्ते। दाता। दास्यते। अदास्त। अदास्थाः। डीङ् विहायसागतौ। डीयते॥ धीङ् आधारे॥ धीयते। दिध्ये। धेता। मीङ् हिंसायाम्। हिंसात्रप्राणवियोगः। मीयते। रीङ् श्रवणे। रीयते। लीङ् श्लेषणे॥ विभाषालीयतेः। ६। १। ५१। लीयतेरितियकानिर्द्देशोनतु श्यना। लीलीङोरात्वंवास्यादेज्विषयेल्यपि च। लेता। लेष्यते। लास्यते। एज्विषयेकिम्। लीयते। लिल्ये। व्रीङ् वृणोत्यर्थे। व्रीयते। वि

श्रिये । स्वादयश्चोदिताः । तत्फलमनुनिष्ठानत्वम् । पीङ्पाने । पीयते । माङ्माने । मायते । ममे । ईङ्गतौ । ईयते । अयाञ्चक्रे । प्रीङ्प्रीतौ । सकर्म्मकः । प्रीयते । पिप्रिये ॥ * ॥ अथपरस्मैपदिनश्चत्वारः । शोतनूकरणे ॥ ओतःश्यनि । ७ । ३ । ७१ । लोपःस्यात् श्यनि । श्यति । श्यतः । श्यन्ति । शशौ । शशतुः । शाता । शास्यति । विभाषाघ्राधेट्शाच्छासः सः । शाछासाह्वाव्यावेपां युक् । लुगभावेयमरमेतीट्सकौ । अशात् । अशाताम् । अशुः । अशासीत् । अशासिष्टाम् । षोऽन्तकर्म्मणि । स्यति । ससौ । अभिष्यति । अभ्यष्यत् । अभिससौ । दोअवखण्डने । द्यति । ददौ । प्रणिदाता । देयात् । अदात् । अथात्मनेपदिनःपञ्चदश । जनीप्रादुर्भावे ॥ ज्ञाजनोर्जा । ७ । ३ । ७९ । अनयोर्जादेशःस्याच्छिति । जायते । जज्ञे । जज्ञाते । जज्ञिरे । जनिता । जनिष्यते । दीपजनेत्यादिनाचिण् ॥ जनिवध्योश्च । ७ । ३ । ३५ । अनयोरुपधायावृद्धिर्नस्याच्चिणिञ्णितिकृतिच । अजनि । अजनिष्ट । दीपीदीप्तौ । दीप्यते । दिदीपे । अदीपि । अदीपिष्ट । पूरीआप्यायने । पूर्य्यते । अपूरि । अपूरिष्ट । तूरीगतित्वरणहिंसनयोः । तूर्य्यते । तुतूरे । धूरीगूरीहिंसागत्योः । धूर्य्यते । दुधूरे । गूर्य्यते । जुगूरे । घूरीजूरीहिंसावयोहान्योः । शूरीहिंसास्तम्भनयोः । चूरीदाहे । तपऐश्वर्य्येवा । अयंवानुरैश्वर्य्येवातङ्श्यनौलभते । अन्यदातुशब्विकरणःपरस्मैपदीत्यर्थः । केचित्तुवाग्रहणंवृतुधातोरप्यवयवमिच्छन्ति । तप्यते । तप्ता । तप्स्यते । पतेतिव्यासेनपाठान्तर । द्युतश्चामानियुतःपत्युरानः । वृतुवरणे । वृत्यते । पक्षान्तरे । वावृत्यते । ततोवावृत्यमानासारामशालांन्यविक्ष्यतेतिभट्टिः । क्लिशउपतापे । क्लिश्यते । क्लेशिता । काशृदीप्तौ । काश्यते । वाशृशब्दे । वाश्यते । ववाशे ॥ अथपञ्चस्वरितेतः । मृषतितिक्षायाम् । मृष्यति । मृष्यते । ममर्ष । ममृषे । शुचिरपूतीभावे । पूतीभावःक्लेदः । शुच्यति । शुच्यते । शुशोच । शुशुचे । अशुचत् । अशोचीत् । अशोचिष्ट । णहबन्धने । नह्यति । नह्यते । ननाह । ननद्ध । नेहिथ । नेहे । नद्धा । नत्स्यति । अना

ष्यीत् । रञ्ज राने [illegible] ति । रज्यते । शप आक्रोशे । शप्यति । शप्यते । अथैकादशानुदात्तेतः । पद गतौ । [illegible] । पेदे । पत्ता । पत्सीष्ट । पत्सीष्ट ॥ चिण् ते पदः । ३ । १ । ६० । पदेश्च्लेश्चिण् स्यात्तशब्दे परे । प्रत्ययपादि । अपत्सातान् । अपत्सत । खिद दैन्ये । खिद्यते । चिखिदे । खेत्ता । अखित्त । विद सत्तायां । विद्यते । वेत्ता । बुध अवगमने । बुध्यते । बुबुधे । बोद्धा । भोत्स्यते । भुत्सीष्ट । अबोधि । अबुद्ध । अभुत्सातान् । युध सम्प्रहारे । युध्यते । युयुधे । योद्धा । अयुद्ध । कथं युध्यतीति युधमिच्छतीति क्यच् । अनुदात्तेत्त्वलक्षणमात्मनेपदमनित्यमिति वा । अनो रुध कामे । अनुरुध्यते । अण प्राणने । अण्यते । आणे । अणिता । अनेति दीर्घान्तमेके । मन ज्ञाने । मन्यते । मेने । मन्ता । युज समाधौ । समाधिश्चित्तवृत्तिनिरोधः । अकर्मकः । युज्यते । योक्ता । सृज विसर्गे । अकर्मकः । संसृज्यते सरसिजैररुणांशुभिन्नैः । ससृजिषे । स्रष्टा । स्रक्ष्यते । लिङ्सिचावितिकित्वान्न गुणो नाप्यम् । सृक्षीष्ट । असृष्ट । असृक्षातान् । लिश अल्पीभावे । लिश्यते । लेष्टा । लेक्ष्यते । लिक्षीष्ट । अलिक्षत । अलिक्षातान् ॥*॥ अथा गणान्ताः परस्मैपदिनः । राधोऽकर्मकाद्वृद्धावेव । एवकारो भिन्नक्रमः । राधोऽकर्मकादेवेत्यन् । उदाहरणमाह । वृद्धाविति । यन्मह्यमपराध्यति । द्रुह्यतीत्यर्थः । विराध्यन्तं क्षमेतकः । द्रुह्यन्तं साध्य्योदनः । सिध्यतीत्यर्थः । कृष्णाय राध्यति । दैवम्पर्यालोचयतीत्यर्थः । दैवस्य धात्वर्थेऽन्तर्भावाज्जीवत्यादिवदकर्मकत्वम् । रराध । रराधतुः । रराधिथ । राधो हिंसायामित्येवाभ्यासलोपाविहन । हिंसार्थस्य सकर्मकतया दैवादिकत्वायोगात् । राद्धा । रात्स्यति । अयं स्वादिश्चुरादिश्च । व्यध ताडने । ग्रहिज्येति संप्रसारणं । विध्यति । विव्याध । विविधतुः । विव्यद्ध । विव्यधिथ । व्यद्धा । व्यत्स्यति । विध्येत् । विध्यात् । अव्यात्सीत् । पुष पुष्टौ । पुष्यति । पुपोष । पुपोषिथ । पोष्टा । पोक्ष्यति । पुषादीत्यङ् । अपुषत् । शुष शोषणे । अशुषत् । तुष प्रीतौ । दुष वैकृत्ये । श्लिष आलिङ्गने । श्लिष्यति । शिश्लेष । श्लेष्टा । श्लेक्ष्यति ॥ श्लिषः ॥*॥ अस्मात्परस्यानिटश्च्लेः क्सः स्यात् । पुषाद्यङोऽपवादोऽनन्तरकत्वात् । पुरस्तादपवाद

[illegible] । आशिङ्क्नेश्लिषप्रोराशिङ्क्नएवक्तोनान्यत्र । योगविभागसामर्थ्याच्चलङ्गुपधादिचस्याप्यर्योर्नियमः । आश्लि
ष्टकन्यान्देवदत्तः । आलिङ्गनएवेतिकिम् । समश्लिषज्जतुकाष्ठम् । आङ् प्रत्यासत्ताविह श्लिषिः कर्म्मणि । अनालिङ्ग
नेसिजेवनतुक्सः । एकवचनेचिण् । अश्लेषि । अश्लिक्षाताम् । अश्लिक्षत् । अश्लिक्षाः । अश्लिड्ढ्वम् । शकविभाषितोमर्ष
णे । विभाषितइत्युभयपदीत्यर्थः । शक्यतिशक्यते हरिन्द्रष्टुम्भक्तः । शशाक । शेकिथ । शशक्थ । शेके । शक्ता । श
क्ष्यति । शक्ष्यते । अशकत् । अशक्त । सेङ्कायमित्येके । तन्मतेनानिङ्कारिकासुस्वदितिपठितः । शकिता । शकिष्यति । ष्वि
दागात्रप्रक्षरणे । घर्म्मस्विताविकृत्यर्थः । अयंत्रीदितिन्यासकारादयः । नेतिहरदत्तादयः । स्विद्यति । सिष्वेद । सिष्वेदि
थ । स्वेत्ता । अस्विदत् । क्रुधक्रोधे । क्रोद्धा । क्रोत्स्यति । क्षुधवुभुक्षायाम् । क्षोद्धा । कथंक्षुधितइति । सम्पदादिक्वि
न्नातारकादित्वादितच्इतिमाधवः । वसुतसुवसतिक्षुधोरितीट् । शुधशौचे । शुध्यति । शुशोध । शोद्धा । षिधुसंराद्धौ
। ऊदित्पाठःप्रामादिकः । सिध्यति । सेद्धा । सेत्स्यति । असिधत् । रधहिंसासंराद्ध्योः । संराद्धिर्निष्पत्तिः । रध्यति । रधि
जभोरचीतिनुम् । ररन्ध । ररन्धतुः ॥ रधादिभ्यश्च । ७ । २ । ४५ । रधनशतृपदृपद्रुहमुहष्णुहष्णिहएभ्योवलाद्या
र्द्धधातुकस्यवेट्स्यात् । ररन्धिथ । ररद्ध । ररन्धिव । रेध्व ॥ नेट्यलिटिरधेः । ७ । १ । ६२ । इडादावार्द्धधातुकेरधेर्नु
मनस्यात् । रधिता । रद्धा । रधिष्यति । रत्स्यति । अङ्गिनुम् । अनिदितामितिनलोपः । अरधत् । णशअदर्शने । नश्य
ति । ननाश । नेशतुः । नेशिथ ॥ मस्जिनशोर्झलि । ७ । १ । ६० । नुमस्यात् । ननंष्ठ । नेशिव । नेश्व । नेशिम । ने
श्म । नशिता । नंष्टा । नशिष्यति । नङ्क्ष्यति । नश्येत् । नश्यात् । अनशत् । प्रणश्यति ॥ नशेःषान्तस्य । ८ । ४ । ३६ ।
णत्वंनस्यात् । प्रनंष्ट । अन्तग्रहणंभूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थम् । प्रनङ्क्ष्यति । नशिष्यति । तृपप्रीणने । प्रीणनंतृप्तिस्तर्पणञ्च ।
नाधिकारीपर्वकाष्टाभिम् । पितृनतार्प्सीदितिभट्टिः । इत्युभयत्रदर्शनात् । तर्तर्पिथ । तत्रप्थ । ततर्प्थ । तर्पिता । तर्प्ता । त्र

प्ता । छशमृशस्पृशेति सिच् । अताप्र्सीत् । अतर्पीत् । अत्राप्सीत् । अतृपत् । दृप हर्षमोहनयोः । मोहनं गर्वः । दृप्यती-
त्यादि रधादित्वादिमौ वेट्काववमर्थमनुदात्तता । द्रुह जिघांसायाम् । वा द्रुहमुहेति वा घः । पक्षे ढः । दुद्रोग्ध । दुद्रोढ । दुद्रो-
हिथ । द्रोहिता । द्रोग्धा । द्रोढा । द्रोहिष्यति । ध्रोक्ष्यति । ढत्वघत्वयोस्तुल्यं रूपम् । अद्रुहत् । मुह वैचित्ये । वैचित्त्यमवि-
वेकः । मुह्यति । मुमोहिथ । मुमोग्ध । मुमोढ । मोग्धा । मोढा । मोहिता । मोहिष्यति । मोक्ष्यति । अमुहत् । ष्णुह उ-
द्गिरणे । स्नुह्यति । सुष्णोह । सुष्णोहिथ । सुष्णोग्ध । सुष्णोढ । सुष्णुहिव । सुष्णुह्व । स्नोहिता । स्नोग्धा । स्नोढा । स्नो-
हिष्यति । स्नोक्ष्यति । अस्नुहत् । ष्णिह प्रीतौ । स्निह्यति । सिष्णेह ॥ वृत् रधादयः समाप्ताः ॥ पुषादिरयं गणः आगणा-
न्तादिति सिद्धान्तः । शमु उपशमे ॥ शमामष्टानां दीर्घः श्यनि । ७ । ३ । ७४ । शमादीनामित्यर्थः । प्रणिशाम्यति । शेम-
तुः । शेमिथ । शमिता । अशमत् । तमु काङ्क्षायाम् । ताम्यति । तमिता । अतमत् । दमु उपशमे । उपशमेइ निग्रहन्त-
स्य । तेन सकर्म्मकोयम् । न तु शमिवदकर्म्मकः । अदमत् । श्रमु तपसि खेदे च । श्राम्यति । अश्रमत् । भ्रमु अनवस्थाने
। वा भ्राशेति श्यन्वा । तत्र कृते शमामष्टानामिति दीर्घः । भ्राम्यति । लुङ्यङ् । अभ्रमत् । शेषं भ्वादिवत् । क्षमू सहने । क्षा-
म्यति । चक्षमिथ । चक्षन्थ । चक्षमिव । चक्षण्व । चक्षमिम । चक्षण्म । क्षमिता । क्षन्ता । अयमषित् । भ्वादिस्तु षित् ।
अषितः क्षाम्यतेः क्षान्तिः क्षमूषः क्षमतेः क्षमा । क्लमु ग्लानौ । क्लाम्यति । क्लामति । शपीव श्यन्यपि ष्ठिवुक्लम्वित्येव दीर्घे सिद्धे श-
मादिपाठो घिनुणर्थः । अङ् । अक्लमत् । मदी हर्षे । माद्यति । अमदत् । शमादयोऽष्टौ गताः । असु क्षेपणे । अस्यति ।
आस । असिता ॥ अस्यतेस्थुक् । ७ । ४ । १७ । अङि परे । आस्थत् । अस्य पुषादित्वादङि सिद्धे अस्यतिवक्तीति वचन-
न्तङर्थम् । तङ् तूपसर्गादस्यत्यूह्योरिति वक्ष्यते । पर्यास्थत् । यसु प्रयत्ने ॥ यसोऽनुपसर्गात् । ३ । १ । ७१ ॥ संय-
सश्च । ३ । १ । ७२ । श्यन्वा स्यात् । यस्यति । यसति । संयस्यति । संयसति । अनुपसर्गात्किम् । प्रयस्यति । जसु

[illegible]क्षये । नस्यति । नसु उपक्षये । दसु च । नस्यति । अनसत् । दस्यति । अदसत् । वसु स्तम्भे । वस्यति । ववास । ववसतुः । नशसददेतिनिषेधः । वशादिरयमितिमतेतु । वेसतुः । वेसुः । व्युष विभागे । अयन्दाहेपठितः । अर्थभेदेनत्वङर्थम्पुनःपठ्यते । अव्युषत् । ओष्ठ्यादिर्दन्त्यान्तोयम् । व्युसतीत्यन्ये । अयकारंबुसइत्यपरे । प्लुसदाहे । अप्लुषत् । पूर्वत्र पाठःसिजर्थइत्याहुः । तद्भ्वादिपाठेनगतार्थमितिसुवचम् । बिसप्रेरणे । बिस्यति । अबिसत् । कुससंश्लेषणे । अकुसत् । बुसउत्सर्गे । मुसखण्डने । मसीपरिणामे । परिणामोविकारः । समीइत्येके । लुठविलोडने । उचसमवाये । उच्यति । उवोच । ऊचतुः । माभवानुचत् । भृशुभ्रंशुअधःपतने । बभर्श । अभृशत् । अनिदितामितिलोपः । भ्रश्यति । अभ्रशत् । वृशवरणे । वृश्यति । अवृशत् । कृशतनूकरणे । कृश्यति । ञितृषपिपासायाम् । हृषतुष्टौ । श्यन्नङौभे[illegible]कादिशेषः । रुषरिषहिंसायाम् । तीषसहेतिवेट् । रोषिता । रोष्टा । रेषिता । रेष्टा । डिपक्षेपे । कुपक्रोधे । गुपव्याकुलत्वे । पुपुरुपलुपविमोहने । पुप्यति । रुप्यति । लुप्यति । लोपिता । लुप्यतिःसेट्कः । अनिड्कारिकासुलिपिसाहचर्यात्तौदादि[illegible]ग्रहणात् । लुभगार्ध्ये । गार्ध्यमाकांक्षा । तीषसहेतिवेट् । लोभिता । लोब्धा । लोभिष्यति । लुभ्येत् । लुभ्यात् । अलुभत् । भूवादेरलुकृतत्वाल्लोभतीत्यपीत्याहुः । क्षुभसञ्चलने । क्षुभ्यति । णभतुभहिंसायां । क्षुभिनभितुभयोर्द्युतादौक्र्यादौ[illegible]न्तो । तेषांद्युतादित्वादङ्सिद्धः । क्र्यादित्वात्पक्षेसिजभवत्येव । इहपाठस्तुश्यनर्थः । क्लिदूआर्द्रीभावे । क्लिद्यति । [illegible]थ । चिक्लेत्थ । चिक्लिदिव । चिक्लिद्व । चिक्लिद्म । चिक्लिम । क्लेदिता । क्लेत्ता । ञिमिदास्नेहने । मिदेर्गुणः । मेद्यति । अमिदत् । द्युतादिपाठाद्वाऽमिदत् । अमेदिष्टेतिसिद्धेइहपाठोमेदीदितिमाभूदिति । द्युतादिभ्योवहिरेवात्मनेपदि[illegible]चितः । ञिष्विदास्नेहनमोचनयोः । ऋधुवृद्धौ । आनर्ध । आर्धत् । गृधुअभिकांक्षायाम् । अगृधत् । वृत्पादयो दिवाद्यन्तर्गणाः । केचित्तुपुषादिसमाप्त्यर्थमेववृत्करणं । दिवादिस्तुभ्वादिवदाकृतिगणः । तेनक्षीयते मृग्यतीत्यादिसि

ङ्किरित्याङ्कः ॥ * ॥ इति दिवादयः ॥ * ॥ षुञ् अभिषवे। अभिषवः स्नपनम्पीडनं स्नानं सुराधानञ्च। तत्र स्नानेऽकर्म्म
कः ॥ स्वादिभ्यः श्नुः। ३। १। ७३। सुनोति। सुनुतः। हुश्नुवोरिति यण्। सुन्वन्ति। सुन्वः। सुनुवः। सुन्वहे।
सुनुवहे। सुषाव। सुषुवे। सोता। सुनु। सुनवानि। सुनवै। सुनुयात्। सूयात्। सुसुधूञ्भ्य इड् नीट्। असावीत्। अ
सोष्ट। अभिषुणोति। अभ्यषुणोत्। अभिसुषाव ॥ सुनोतेः स्यसनोः। ८। ३। ११७। स्ये सनि च परे सुञः षो न स्यात्। वि
सोष्यति। षिञ् बन्धने। सिनोति। विसिनोति। सिषाय। सिष्ये। सेता। शिञ् निशाने। तालव्यादिः। शेता। डुमिञ् प्रक्षेप
णे। मीनातिमिनोतीत्यात्वम्। ममौ। ममिथ। ममाथ। मिम्ये। माता। मीयात्। मासीष्ट। अमासीत्। अमासिष्टां। अ
मास्त। चिञ् चयने। प्रणिचिनोति ॥ विभाषा चेः। ७। ३। ५८। अभ्यासात्परस्य चिञः कुत्वम्वा स्यात्सनि लिटि च। प्र
णिचिकाय। चिचाय। चिक्ये। चिच्ये। अचैषीत्। अचेष्ट। स्तृञ् आच्छादने। स्तृणोति। स्तृणुते। गुणोर्त्तीति गुणः।
स्तर्य्यात् ॥ ऋतश्च संयोगादेः। ७। २। ४३। ऋदन्तात्संयोगादेः परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि। तरिषीष्ट। स्तृषी
ष्ट। अस्तरिष्ट। अस्तृत। कृञ् हिंसायाम्। कृणोति। कृणुते। चकार। चकर्थ। चक्रे। क्रियात्। कृषीष्ट। अकार्षीत्
। अकृत। वृञ् वरणे ॥ बभूथाततन्थ जगृम्भ ववर्थेति निगमे। ७। २। ६४। एषाम्वेदे इडभावो निपात्यते। तेन भाषाया
न्थलीट्। ववरिथ। ववृव। ववृवहे। वरिता। वरीता ॥ लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु। ७। २। ४२। वृङ्वृञ्भ्यामृदन्ताच्च
परयोर्लिङ्सिचोरिड्वा स्यात्तङि ॥ न लिङि। ७। २। ३९। वृतो लिङि इटो दीर्घो न स्यात्। वरिषीष्ट। वृषीष्ट। अवा
रीत्। अवरिष्ट। अवरीष्ट। अवृत। धुञ् कम्पने। धुनोति। धुनुते। अधौषीत्। अधोष्यत्। दीर्घान्तोऽप्ययम्। धू
नोति। धूनुते। स्वरति सूतीति वेट्। दुधविथ। दुधोथ। क्रादिनियमान्नित्यमि
ट्। दुधुविव। स्तुसुधूञ्भ्य इति नित्यमिट्। अधावीत्। अधविष्ट। अधोष्ट। अथ परस्मैपदिनः। टुदु उपतापे। दुनो

ति ॥ हिगतौवृद्धौच ॥ हिनुमीना । ८ । ४ । १५ । उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य एतयोर्नस्य णः स्यात् । प्रहिणोति ॥ हेरचङि । ७ । ३ । ५६ । अभ्यासात्परस्य हिनोतेर्हस्य कुत्वं स्यान्न तु चङि । जिघाय ॥ पृ प्रीतौ ॥ पृणोति । पपार ॥ स्पृ प्रीतिपालनयोः ॥ प्रीतिचलनयोरित्यन्ये । चलनञ्जीवनमिति स्वामी । स्पृणोति । पस्पार ॥ स्मृ इत्येके ॥ स्मृणोति । पृणोत्यादय स्त्रयोपि छान्दसा इत्याहुः ॥ आप्लृ व्याप्तौ ॥ आप्नोति । आप्नुतः । आप्नुवन्ति । आप्नुवः । आप्नः । आप्नुहि । लृदित्वादङ् । आपत् ॥ शक्लृ शक्तौ ॥ अशकत् ॥ राध साध संसिद्धौ ॥ राध्नोति ॥ रधो हिंसायाम् । ६ । ४ । १२३ । एत्वाभ्यासलोपौ स्तः किति लिटि सेटि थलि च । अपरेधतुः । रेधुः । रेधिथ । राद्धा । साध्नोति । साद्धा । असात्सीत् । असाद्धाम् ॥ अश व्याप्तावनुदात्तेत् ॥ अशू व्याप्तौ सङ्घाते च ॥ अश्नुते ॥ अश्नोतेश्च । ७ । ४ । ७२ । दीर्घादभ्यासादश्नोतेर्नुट् स्यात् । आनशे । अशिता । अष्टा । अशिष्यते । अक्ष्यते । अश्नुवीत । अशीष्ट । अशिषीष्ट । आशिष्ट । आष्ट । आक्षाताम् ॥ ष्टिघ आस्कन्दने ॥ स्तिघ्नुते । तिष्टिघे । स्तेघिता ॥ अत आरभ्य आगणान्तात्परस्मैपदिनः ॥ तिक तिग गतौ च ॥ षघ आस्कन्दने । ति क्नोति । तिग्नोति ॥ षघ हिंसायाम् ॥ सघ्नोति ॥ ञिधृषा प्रागल्भ्ये ॥ धृष्णोति । दधर्ष । धर्षिता ॥ दम्भु दम्भने ॥ दम्भनन्दम्भः । दभ्नोति । ददम्भ । श्रन्थिग्रन्थिदम्भिस्वञ्जीनां लिटः कित्त्वं वेति व्याकरणान्तरम् । इहाप्याश्रीयत इत्युक्तम् । अनिदितामिति नलोपः । तस्याभीयत्वादसिद्धत्वेन एत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ ॥ दम्भेश्च एत्वाभ्यासलोपौ वक्तव्यौ ॥ * ॥ देभतुः । ददम्भतुः । इदं [illegible] पिद्विषयकमिति सुधाकरादयः । तन्मते तिप्सिप्मिप्सु । देभ । देभिथ । देभेति रूपान्तरञ्चोक्तम् । अपिद्विषयकमिति व्याख्याकारादिमते तु । ददम्भ । ददम्भिथ । ददम्भेत्येव । दभ्यात् ॥ ऋधु वृद्धौ ॥ तृप प्रीणन इत्येके । [illegible] । तृप्नोति ॥ छन्दसि । आगणान्तादधिकारोयम् ॥ अह व्याप्तौ ॥ अह्नोति ॥ दघ घातने पालने च ॥ दघ्नोति । चमु भक्षणे । चम्नोति ॥ रि क्षि चिरि जिरि दाश दृ हिंसायां ॥ रिणोति । क्षिणोति । अयं भाषायामपी

त्येके । नमद्वृशः श्वभूर्ताक्षिणोति । ऋक्षीत्येके एव जादिरित्यन्ये । ऋक्षणोति । चिरिणोति । जिरिणोति । दाश्नोति ।
दृणोति । वृन् ॥*॥ इति स्वादयः ॥*॥ तुद व्यथने ॥ इतः षड्स्वरितेतः ॥ तुदादिभ्यः शः । ३ । १ । ७७ । तुदति । तुद
ते । तुतोद । तुतोदिथ । तुतुदे । तोत्ता । अतौत्सीत् । अतुत्त ॥ णुद प्रेरणे ॥ नुदति । नुदते । नुनोद । नुनुदे । नोत्ता ॥ दि
श अतिसर्ज्जने । अतिसर्ज्जनं दानम् । देष्टा । दिक्षीष्ट । अदिक्षत् । अदिक्षत ॥ भ्रस्ज पाके ॥ ग्रहिज्येति सम्प्रसारणम् ।
सस्य श्चुत्वेन शः । शस्य जश्त्वेन जः । भृज्जति । भृज्जते ॥ भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ४७ । भ्रस्जे रेफस्योप
धायाश्च स्थाने रमागमो वा स्यादार्द्धधातुके । मित्त्वादन्त्यादचः परः स्थानषष्ठीनिर्द्देशाद्रोपधयोर्न्निवृत्तिः । बभर्ज्ज । बभर्ज्जतुः
। बभर्ज्जिथ । बभर्ष्ठ । बभर्ज्जे । रमभावे । बभ्रज्ज । बभ्रज्जतुः । बभ्रज्जिथ । स्कोरिति सलोपः । व्रश्चेति षः । बभ्रष्ठ । ब
भ्रज्जे । भर्ष्टा । भ्रष्टा । भ्रक्ष्यति । भर्क्ष्यति । क्ङिति रमागमं बाधित्वा सम्प्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन । भृज्ज्यात् । भृज्ज्यास्ता
म् । भर्क्षीष्ट । भ्रक्षीष्ट । अभार्क्षीत् । अभ्राक्षीत् । अभर्ष्ट । अभ्रष्ट ॥ क्षिप प्रेरणे ॥ क्षिपति । क्षिपते । क्षेप्ता । अक्षैप्सी
त् । अक्षिप्त ॥ कृष विलेखने ॥ कृषति । कृषते । क्रष्टा । कर्ष्टा । कृष्यात् । कृक्षीष्ट । स्पृशमृशकृषेति सिज्वा । पक्षे
क्सः । सिचि अम्वा । अक्राक्षीत् । अकार्क्षीत् । अकृक्षत् । तङि लिङ्सिचाविति कित्वादम् न । अकृष्ट । अकृक्षाताम् । अकृ
क्षत् । अकृक्षत । अकृक्षाताम् । अकृक्षन्त ॥ ऋषी गतौ ॥ परस्मैपदी । ऋषति । आनर्ष ॥ जुषी प्रीतिसेवनयोः ॥ आत्म
नेपदिनश्चत्वारः । जुषते ॥ ओविजी भयचलनयोः ॥ प्रायेणायमुत्पूर्वः । उद्विजते ॥ विज इट् । १ । २ । २ । विजेः परइ
डादिः प्रत्ययो ङिद्वत् । उद्विजिता । उद्विजिष्यते ॥ ओलजी ओलस्जी व्रीडायां ॥ लजते । लेजे । लज्जते । ललज्जे ॥ अ
थ परस्मैपदिनः ॥ ओव्रश्चू छेदने । ग्रहिज्या । वृश्चति । वव्रश्च । वव्रश्चतुः । वव्रश्चिथ । वव्रष्ठ । लिट्यभ्यासस्येति सम्प्रसारणं
। रेफस्य ऋकारः । उरत् । तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावान्न सम्प्रसारणे इति वस्योत्वं न । व्रश्चिता । व्रष्टा । व्रश्चिष्या

ति । व्रश्च्यति । वृश्च्यात् । अव्रश्चीत् । अव्राक्षीत् ॥ व्यच व्याजीकरणे ॥ विचति । विव्याच । विविचतुः । व्यचिता । व्यचिष्य
ति । विच्यात् । अव्याचीत् । अव्यचीत् । व्यचेः कुटादित्वमनसीतितु नेह प्रवर्त्तते । अनसीति पर्य्युदासेन कृन्मात्रविषयत्वा
त् । उछि । उच्छे । उच्छति ॥ उच्छी विवासे ॥ उच्छति ॥ ऋच्छ गतीन्द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु ॥ ऋच्छत्यृतामिति गुणः
। द्विहल्ग्रहणस्यानेकहल्उपलक्षणत्वान्नुट् । आनर्च्छ । आनर्च्छतुः । ऋच्छिता ॥ मिच्छ उत्क्लेशे ॥ उत्क्लेशः पीडा । मि
मिच्छ । अमिच्छीत् ॥ जर्ज्ज चर्च झर्झ परिभाषणभर्त्सनयोः ॥ त्वच संवरणे ॥ तत्वाच ॥ ऋच स्तुतौ ॥ आनर्च ॥ उब्ज आ
र्ज्जवे ॥ उज्झ उत्सर्गे ॥ लुभ विमोहने ॥ विमोहनमाकुलीकरणम् । लुभति । लोभिता । लोब्धा । लोभिष्यति ॥ रिफ क
त्थनयुद्धनिन्दाहिंसादानेषु ॥ रिफति । रिरेफ । रिहेत्येके । शिशुन्नविप्रामतिभौरिहन्ति ॥ तृप तृम्फ तृप्तौ ॥ आद्यः प्रथमा
न्तः । द्वितीयो द्वितीयान्तः । द्वावपि द्वितीयान्ताविन्यन्ये । तृपति । ततर्प । तर्पिता । स्पृशमृशेति सिज्विकल्पः । पौवादि
कस्यैव । अङपवादत्वात् । तेनात्र नित्यं सिच् । अतर्पीत् । तृम्फति । शस्य ङित्वाद् अनिदितामिति नलोपे । शे तृम्फादीनां
नुम्वाच्यः ॥*॥ आदिशब्दः प्रकारे । तेन ये अत्र नकारानुषक्तास्ते तृम्फादयः । तृम्फन्ति । ततृम्फ । तृफ्यात् ॥ तुप तुम्प तुफ तुम्फ
हिंसायाम् ॥ तुपति । तुम्पति । तुफति । तुम्फति ॥ दृप दृम्फ उत्क्लेशे ॥ प्रथमः प्रथमान्तः द्वितीयान्त इत्येके । दृपति । दृ
फति । दृम्फति ॥ ऋफ ऋम्फ हिंसायाम् ॥ ऋफति । आनर्फ । ऋम्फति । ऋम्फाञ्चकार ॥ गुफ गुम्फ ग्रन्थे ॥ गुफति ।
गुम्फति । जुगोफ । जुगुम्फ ॥ उभ उम्भ पूरणे ॥ उभति । उवोभ । उम्भति । उम्भाञ्चकार ॥ शुभ शुम्भ शोभार्थे ॥
शुभति । शुम्भति । दृभी ग्रन्थे । दृभति ॥ चृती हिंसाग्रन्थनयोः ॥ चर्त्तिता । सेऽसिचीति वेट् । चर्त्तिष्यति । चर्त्स्यति ॥ अ
चर्त्तीत् ॥ विध विधाने ॥ विधति । वेधिता ॥ जुड गतौ ॥ तवर्गपञ्चमान्तमेके । जुडति । मरुतो जुनन्ति ॥ मृड सुखने ॥ मृड
ति । मर्डिता ॥ पृड च ॥ पृडति ॥ पृण प्रीणने ॥ पृणति । पपर्ण ॥ वृणच ॥ वृणति ॥ मृण हिंसायाम् ॥ तुण कौटिल्ये ॥ तु

तोरण ॥ पुण कर्मणि शुभे ॥ पुणति ॥ मुण प्रतिज्ञाने ॥ कुण शब्दोपकरणयोः ॥ शुन गतौ ॥ द्रुण हिंसागतिकौटिल्येषु ॥ घु
ण घूर्ण भ्रमणे ॥ षुर ऐश्वर्य्यदीप्त्योः । सुरति । सुषोर । आशिषि । सूर्य्यात् ॥ कुर शब्दे ॥ कुरति । कूर्य्यात् । अत्र न
भकुर्छुरामिति निषेधो न करोतेरेव तत्र ग्रहणादित्याहुः ॥ खुर छेदने ॥ मुर सम्वेष्टने ॥ क्षुर विलेखने ॥ घुर भीमार्थशब्द
योः ॥ पुर अग्रगमने ॥ वृहू उद्यमने ॥ दन्त्योष्ठ्यादिः । पवर्गीयादिरित्यन्ये ॥ तृहू स्तृहू तृंहू हिंसार्थाः ॥ तृहति । ततर्ह ।
स्तृहति । तस्तर्ह । तर्हिता । तर्ढा । स्तर्हिता । स्तर्ढा । अतृंहीत् । अतार्क्षीत् । अतार्ढाम् ॥ इषु इच्छायाम् ॥ इषु
गमीति छः । इच्छति । एषिता । एष्टा । एषिष्यति । इष्यात् । ऐषीत् ॥ मिष स्पर्द्धायाम् ॥ मिषति । मेषिता ॥ किल
श्वैत्यक्रीडनयोः ॥ तिल स्नेहे ॥ चिल वसने ॥ चल विलसने ॥ इल स्वप्नक्षेपणयोः ॥ विल सम्वरणे ॥ दन्त्योष्ठ्यादिः ॥ बिल
भेदने ॥ ओष्ठ्यादिः ॥ णिल गहने ॥ हिल भावकरणे ॥ शिल षिल उञ्छे ॥ मिल श्लेषणे ॥ लिख अक्षरविन्यासे ॥ लिलेख
॥ कुट कौटिल्ये ॥ गाङ्कुटादिभ्य इति ङित्वम् । चुकुटिथ । चुकोट । चुकुट । कुटिता ॥ पुट संश्लेषणे ॥ कुच सङ्कोचने ॥
गुज शब्दे ॥ गुड रक्षायाम् ॥ डिप क्षेपे ॥ छुर छेदने ॥ नभकुर्छुरामिति न दीर्घः । छुर्य्यात् ॥ स्फुट विकसने ॥ स्फुटति ।
पुस्फोट ॥ मुट आक्षेपप्रमर्द्दनयोः ॥ त्रुट छेदने ॥ वा भ्राशेति श्यन्वा । त्रुट्यति । त्रुटति । तुत्रोट । त्रुटिता ॥ तुट कलहक
र्म्मणि ॥ तुटति । तुतोट । तुटिता ॥ चुट छुट छेदने ॥ जुट बन्धने ॥ कड मदे ॥ लुट संश्लेषणे ॥ कृड घनत्वे ॥ घनत्वं सान्द्र
ता । चकर्ड । कडिता ॥ कुड बाल्ये ॥ पुड उत्सर्गे ॥ घुट प्रतिघाते ॥ तुड तोडने ॥ तोडनं भेदः ॥ थुड स्थुड सम्वरणे ॥ थुड
ति । तुथोड । तुस्थोड ॥ खुड छुड इत्येके ॥ स्फुर स्फुल सञ्चलने ॥ स्फर स्फुरणे ॥ स्फुल सञ्चलन इत्येके ॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्नि
र्निर्विभ्यः । ८ । ३ । ७६ । षत्वं वा स्यात् । निष्फुरति । निःस्फुरति । स्फर इत्यकारोपधं केचित्पठन्ति । पस्फार ॥ स्फुड चु
ड्ड बुड सम्वरणे ॥ क्रुड भृड निमज्जन इत्येके ॥ गुरी उद्यमने ॥ अनुदात्तेत् । गुरते । जुगुरे । गुरिता ॥ णू स्तवने ॥ दीर्घान्तः

[illegible] ॥ इत्यन्ताः परस्मैपदिनः ॥ नुवति । अनुवीत् ॥ धू विधूनने ॥ धुवति ॥ गुपुरीषोत्सर्गे ॥ जुगुविथ ॥ जुगुथ । गुता । गुष्यति । अगुषीत् । ह्रस्वादङ्गात् । अगुताम् । अगुषुः ॥ ध्रु गतिस्थैर्ययोः ॥ ध्रुव इति पाठान्तरम् । आद्यस्य धुवतीवादिगुवतिवत् । द्वितीयस्तु सेट् । दुध्रुविथ । ध्रुविता । ध्रुविष्यति । ध्रूयात् । अध्रुवीत् । अध्रुविष्टां ॥ कुङ् शब्दे ॥ दीर्घान्त इति कैयटादयः । कुविता । अकुविष्ट । ह्रस्वान्त इति न्यासकारः । कुता । अकुत् । वृत् कुटादयो वृत्ताः ॥ पृङ् व्यायामे ॥ प्रायेणायं व्याङ्पूर्वः । रिङ् । इयङ् । व्याप्रियते । व्यापप्रे । व्यापप्राते । व्यापरिष्यते । व्यापृत् । व्यापृषाताम् ॥ मृङ् प्राणत्यागे ॥ म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च । १ । ३ । ६१ । लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृतिभूतान्मृङस्तङ् नान्यत्र । ङित्त्वं स्वरार्थम् । म्रियते । ममार । ममर्थ । मम्रिव । मर्तासि । मरिष्यति । मृषीष्ट । अमृत ॥ अथ परस्मैपदिनः षट् ॥ रि पि गतौ । लघूपधगुणात् अन्तरंगत्वादियङ् । रियति । पियति । रेता । पेता ॥ धि धारणे ॥ क्षि निवासगत्योः ॥ षू प्रेरणे ॥ सुवति । सविता ॥ कॄ विक्षेपे । किरति । किरतः । चकार । चकरतुः । करिता । करीता । कीर्यात् । अकारीत् ॥ किरतौ लवने । ६ । १ । १४० । उपात्किरतेः सुडागमः स्याच्छेदेऽर्थे । उपस्किरति । अडभ्यासव्यवायेऽपि सुट्कात्पूर्व इति वक्तव्यम् ॥ * ॥ उपास्किरत् । उपचस्कार ॥ हिंसायाम्प्रतेश्च । ६ । १ । १४१ । उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् स्यात् हिंसायाम् । उपस्किरति । प्रतिस्किरति ॥ गॄ निगरणे ॥ अचि विभाषा । ८ । २ । २१ । गिरतेरेफस्य लत्वं वा स्यादजादौ । गिरति । गिलति । जगार । जगाल । जगरिथ । जगलिथ । गरिता । गलिता ॥ दृङ् आदरे ॥ आद्रियते । आद्रियेते । आदद्रे । आदद्रिषे । आदर्ता । आदरिष्यते । आदृषीष्ट । आदृत । आदृषाताम् ॥ धृङ् अवस्थाने ॥ ध्रियते ॥ अथ परस्मैपदिनः षोडश ॥ प्रच्छ ज्ञीप्सायाम् ॥ पृच्छति । पप्रच्छ । पप्रच्छतुः । पप्रच्छिथ । पप्रष्ठ । प्रष्टा । प्रक्ष्यति । अप्राक्षीत् ॥ वृत् । किरादयो वृत्ताः ॥ सृज विसर्गे ॥ विभाषा सृजिदृशोः । ससर्जिथ । सस्रष्ठ ।

स्रष्टा । स्रक्ष्यति । सृजिदृशोर्झल्यमकितीत्यमागमः । सृजेत् । सृज्यात् । अस्राक्षीत् ॥ टुमस्जोशुद्धौ ॥ मज्जति ।
ममज्ज । मस्जिनशोर्झलीतिनुम् । मस्जेरन्त्यात्पूर्वोनुम्वाच्यः ॥ * ॥ संयोगादिलोपः । ममङ्क्थ । ममज्जिथ । म
ङ्क्ता । मङ्क्ष्यति । अमाङ्क्षीत् । अमाङ्क्ताम् । अमाङ्क्षुः ॥ रुजोभङ्गे ॥ रोक्ता । रोक्ष्यति । अरौक्षीत् । अरौक्ताम् ॥ भुजो
कौटिल्ये ॥ रुजिवत् ॥ छुपस्पर्शे ॥ छोप्ता । अच्छौप्सीत् ॥ रुशरिशहिंसायाम् ॥ तालव्यान्तौ । रोष्टा । रोक्ष्यति । रेष्टा
। रेक्ष्यति ॥ लिशगतौ ॥ अलिक्षत् ॥ स्पृशसंस्पर्शने ॥ स्प्रष्टा । स्पर्ष्टा । स्प्रक्ष्यति । स्पर्क्ष्यति । अस्प्राक्षीत् । अस्पार्क्षी
त् । अस्पृक्षत् ॥ विच्छगतौ ॥ गुपूधूपेत्यायः । आर्द्धधातुकेवा । विच्छायति । विच्छयाञ्चकार । विविच्छ ॥ विशप्रवेश
ने ॥ विशति । वेष्टा ॥ मृशआमर्शने ॥ आमर्शनंस्पर्शः । अम्राक्षीत् । अमार्क्षीत् । अमृक्षत् ॥ णुदप्रेरणे ॥ कर्त्रभिप्रा
येपिफलेपरस्मैपदार्थःपुनःपाठः ॥ षद्लृविशरणगत्यवसादनेषु ॥ सीदतीत्यादिभौवादिकवत् । इहपाठोनुम्विकल्पा
र्थः । सीदती । सीदन्ती । ज्वलादौपाठस्तुणार्थः । सादः । स्वरार्थश्चशवनुदात्तः । शस्तूदात्तः ॥ शद्लृशातने ॥ स्वरा
र्थएवपुनःपाठःशतातुर्नास्ति । शदेःशितआत्मनेपदोक्तेः ॥ अथषट्स्वरितेतः ॥ मिलसङ्गमे ॥ मिलसंश्लेषणइतिप
ठितस्यपुनःपाठःकर्त्रभिप्रायेतङर्थः । मिलति । मिलते । मिमेल । मिमिले ॥ मुच्लृमोक्षणे ॥ शेमुचादीनाम् । ७ । १
। ५९ । नुम्स्यात् ॥ मुञ्चति । मुञ्चते । मुक्ता । मुच्यात् । मुक्षीष्ट । अमुचत् । अमुक्त । अमुक्षाताम् ॥ लुप्लृछेदने ॥ लुम्प
ति । लुम्पते । अलुपत् । अलुप्त ॥ विद्लृलाभे ॥ विन्दति । विन्दते । विवेद । विविदे । व्याघ्रभूत्यादिमतेसेडयम् । वेदि
ता । भाष्यादिमतेऽनिट्कः । वेत्ता । परिवेत्ता । परिवेर्ज्जने । ज्येष्ठंपरित्यज्यदारानग्नीं श्चलब्धवानित्यर्थः । तृन्तृचौ ॥ लि
पउपदेहे ॥ उपदेहोवृद्धिः । लिम्पति । लिम्पते । लेप्ता । लिपिसिचीत्यङ् । तङितुवा । अलिपत् । अलिपत । अलिप्त
॥ षिचक्षरणे ॥ सिञ्चति । सिञ्चते । असिचत् । असिचत । असिक्त । अभिषिञ्चति । अभ्यषिञ्चत् । अभिषिषेच ॥ अथैत

यःपरस्मैपदिनः ॥ कृती छेदने ॥ कृन्तति । चकर्त्त । कर्तिता । कर्तिष्यति । कर्त्स्यति । अकर्त्तीत् ॥ खिद परिघाते ॥ खिन्त्ति । चिखेद । खेत्ता । अयं दैन्ये दिवादौ रुधादौ च ॥ पिश अवयवे ॥ पिंशति । पेशिता । अयं दीपनायामपि । त्वष्टा रूपाणि पिंशतु ॥*॥ इति मुचादयस्तुदादयश्च ॥*॥ रुधिर् आवरणे ॥ नवस्वरितेत इरितश्च ॥ रुधादिभ्यः श्नम् । ३ । १ । ७८ । शपोऽपवादः । मित्वादन्त्यादचः परः नित्यत्वाद्गुणम्बाधते । रुणद्धि ॥ श्नसोरल्लोपः । णत्वस्यासिद्धत्वादनुस्वारः परसवर्णः । तस्यासिद्धत्वाण्णत्वन्न । नपदान्तेति सूत्रेणाऽनुस्वारपरसवर्णयोरल्लोपो न स्थानिवत् । रुन्धः । रुन्धन्ति । रुन्धे । रोद्धा । रोत्स्यति । रोत्स्यते । रुणद्धु । रुन्द्धात् । रुन्द्धि । रुणधानि । रुणधै । अरुणत् । अरुन्धां । अरुणत् । अरुणः । अरुणधम् । अरुधत् । अरौत्सीत् । अरुद्ध ॥ भिदिर विदारणे ॥ भिनत्ति । भिन्ते । भेत्ता । भेत्स्यति । अभिनत् । अभिनः । अभिनदम् । अभिन्त । अभिदत् । अभैत्सीत् । अभित्त ॥ छिदिर् द्वैधीकरणे ॥ अच्छिदत् । अच्छैत्सीत् । अच्छित्त ॥ रिचिर विरेचने ॥ रिणक्ति । रिङ्क्ते । रिरेच । रिरिचे । रेक्ता । अरिणक् । अरिचत् । अरैक्षीत् । अरिक्त ॥ विचिर पृथग्भावे । विनक्ति । विङ्क्ते ॥ क्षुदिर् सम्प्रेषणे ॥ क्षुणत्ति । क्षुन्ते । क्षोत्ता । अक्षुदत् । अक्षौत्सीत् । अक्षुत्त ॥ युजिर् योगे ॥ योक्ता ॥ उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः ॥ छृणत्ति । छृन्ते । चच्छर्द । सेसिचीति वेट् । चच्छृदिषे । चच्छृत्से । छर्दिता । छर्दिष्यति । छर्त्स्यति । अच्छृदत् । अच्छर्दीत् । अच्छर्दिष्ट ॥ उतृदिर हिंसानादरयोः ॥ तृणत्तीत्यादि ॥ कृती वेष्टने । परस्मैपदी । कृणत्ति । आर्द्धधातुके तौदादिकवत् ॥ ञिइन्धी दीप्तौ ॥ त्वय आत्मनेपदिनः ॥ श्नान्नलोपः । ६ । ४ । २३ । श्नमः परस्य नस्य लोपः स्यात् ॥ श्नसोरल्लोपः । इन्धे । इन्त्से । इन्धिता । इनधै । ऐन्ध । ऐन्धाः ॥ खिद दैन्ये । खिन्ते । खेत्ता ॥ विद विचारणे ॥ विन्ते । वेत्ता ॥ अथ परस्मैपदिनः ॥ शिष्लृ विशेषणे । शिनष्टि । शिंष्टः । शिंषन्ति । शिशेषिथ । शेष्टा । शेक्ष्यति । हेर्द्धिः । जश्त्वम् । झरो झरीति वा डलोपः । अनुस्वारपरसवर्णौ । शिण्ढि ।

 शिनष्टि। शिनष्टि। अशिनट्। लृदित्वादङ्। अशिषत्॥ पिष्लृ सञ्चूर्णने॥ पिपेष। पिनष्टि॥ भञ्जो आमर्दने॥
 भनक्ति। बभञ्जिथ। बभङ्क्थ। भङ्क्ता॥ भुज पालनाऽभ्यवहारयोः॥ भुनक्ति। भोक्ता। भोक्ष्यति। अभुनक्॥ तृह हिंसि
 हिंसायाम्॥ तृणह इम्। ७। ३। ९२। तृहः श्नमि कृते इमागमः स्याद्धलादौ पिति। तृणेढि। तृण्ढः। ततर्ह। तर्हिता।
। अतृणेट्। हिनस्ति। जिहिंस। हिंसिता॥ उन्दी क्लेदने॥ उनत्ति। उन्तः। उन्दन्ति। उन्दाञ्चकार। औनत्। औ
नाम्। औन्दन्। औनः। औनत्। औनदम्॥ अञ्जू व्यक्तिमर्षणकान्तिगतिषु॥ अनक्ति। अङ्क्तः। अञ्जन्ति। आन
ञ्ज। आनञ्जिथ। आनङ्क्थ। अङ्क्ता। अञ्जिता। अङ्ग्धि। अनजानि। आनक्॥ अञ्जेः सिचि। ७। २। ७१। अञ्जेः
सिचो नित्यमिट् स्यात्। आञ्जीत्॥ तञ्चु सङ्कोचने॥ तनक्ति। तञ्चिता॥ ओविजी भयचलनयोः॥ विनक्ति। विङ्क्तः। विज
इडिति ङित्त्वं। विविजिथ। विजिता। अविनक्। अविजीत्॥ वृजी वर्ज्जने॥ वृणक्ति। वर्ज्जिता॥ पृची सम्पर्के। पृण
 क्ति। पपर्च॥ * ॥ इति रुधादयः॥ * ॥ अथ सप्त स्वरितेतः॥ तनु विस्तारे॥ तनादिकृञ्भ्य उः। तनोति। तन्वः। त
नुवः। तनुते। ततान। तेने। तनु। अतनीत्। अतानीत्॥ तनादिभ्यस्तथासोः। २। ४। ७९। तनादेः सिचो वा
लुक् स्यात्तथासोः। थासा साहचर्य्यादेकवचनन्तशब्दो गृह्यते। तेनेह न। यूयमतनिष्ट। अतानिष्ट। अनुदात्तोपदेशे
त्यनुनासिकलोपः तङि। अतत। अतनिष्ट। अतथाः। अतनिष्ठाः॥ षणु दाने॥ सनोति। सनुते। ये विभाषा। साया
त्। सन्यात्। जनसनेत्यात्वं। असातः। असनिष्ट। असाथाः। असनिष्ठाः॥ क्षणु हिंसायां॥ क्षणोति। क्षणुते। ह्म्य
न्तेति न वृद्धिः। अक्षणीत्। अक्षत। अक्षणिष्ट। अक्षथाः। अक्षणिष्ठाः। अक्षणिष्ट॥ क्षिणु च॥ उप्रत्ययनिमित्तो लघू
पधगुणः। संज्ञापूर्वको विधिरनित्य इति न भवतीत्याख्येयादयः। भवत्येवेत्यन्ये। क्षिणोति। क्षेणोति। क्षेणितासि। क्षेणिता
से। अक्षेणीत्। अक्षित। अक्षेणिष्ट॥ ऋणु गतौ॥ ऋणोति॥ अर्णोति। अर्णुतः। अर्णुवन्ति। आनर्ण। आनृणे। अर्णि

[illegible] । आर्णीत् । [illegible] । आर्णिष्ट । [illegible] । [illegible] ॥ तृणु अदने ॥ तृणोति । तर्णोति । तृणुते । तर्णुते ॥ घृणु दी
प्तौ ॥ जघर्ण । जघृणे ॥ अथद्वावनुदात्तेतौ ॥ वनु याचने ॥ वनुते । ववने । चान्द्रमते परस्मैपदी । वनोति । ववान
॥ मनु अवबोधने ॥ मनुते । मेने ॥ डुकृञ् करणे ॥ करोति ॥ अतउत्सार्वधातुके । कुरुतः । यण् । नभकुर्छुरामितिन
दीर्घः । कुर्वन्ति ॥ नित्यङ्करोतेः । ६ । ४ । १०८ । प्रत्ययोकारस्यनित्यंलोपःस्याद्म्वोःपरयोः । कुर्वः । चकर्थ । च
कृव । कर्ता । करिष्यति ॥ येच । ६ । ४ । १०९ । कृञउलोपःस्याद्यादौप्रत्ययेपरे । कुर्यात् । आशिषि । क्रियात् । कृषीष्ट
। अकार्षीत् । तनादिभ्यइतिलुकोभावेह्रस्वादङ्गादितिसिचोलोपः । अकृत । अकृथाः ॥ सम्पर्युपेभ्यःकरोतौभूषणे । ६ । १
। १३७ । समवायेच । ६ । १ । १३८ । सम्परिपूर्वस्यकरोतेःसुट्स्याद्भूषणेसङ्घातेचार्थे । संस्करोति । अलङ्करोतीत्यर्थः ।
संस्कुर्वन्ति । सङ्घीभवन्तीत्यर्थः । सम्पूर्वस्यक्वचिदभूषणेपिसुट् । संस्कृतम्भक्षाइतिज्ञापकात् । परिनिविभ्यइतिषः । प
रिष्करोति ॥ सिवादीनाम्वा । पर्यष्कार्षीत् । पर्यस्कार्षीत् ॥ उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषुच । ६ । १ । १३९ ।
उपात्कृञःसुट्स्यादेष्वर्थेषु । चात्प्रागुक्तयोरर्थयोः । प्रतियत्नोगुणाधानम् । विकृतमेववैकृतंविकारः । वाक्यस्याध्याहारः ।
आकांक्षितैकदेशपूरणम् । उपस्कृताकन्या । अलंकृतेत्यर्थः । उपस्कृताब्राह्मणाः । समुदिताइत्यर्थः । एधोदकस्योप
स्कुरुते । गुणाधानङ्करोतीत्यर्थः । उपस्कृतम्भुङ्क्ते । विकृतमित्यर्थः । उपस्कृतंब्रूते । वाक्याध्याहारेणब्रूतेइत्यर्थः ॥ सुट्का
त्पूर्वः । ६ । १ । १३५ । अडभ्यासव्यवायेपीत्युक्तम् । सञ्चस्कार । कात्पूर्वइत्यादिभाष्येप्रत्याख्यातम् । तथाहिपूर्वंधातुरुपस
र्गेणयुज्यते । अन्तरङ्गत्वात्सुट् । ततोद्वित्वम् । एवञ्च । ऋतश्चसंयोगादेर्गुणः । सञ्चस्करतुः । [illegible]ऋतोभारद्वाज
स्येतिसूत्रेचकृञोसुटइतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ तेनसहसुडागमस्येट् । सञ्चस्करिथ । सञ्चस्करिव । गुणोर्तीतिसूत्रेनि
त्यञ्छन्दसीतिसूत्राच्चानित्यमित्यनुवर्त्तते । नित्यंयःसंयोगादिस्तस्य[illegible]लिङिगुणोन । संस्क्रियात् । ऋतश्चसंयोगादेरितिलि

ङ्सिचोर्नेट् । एकाचउपदेशेइत्यतउपदेशइत्यनुवर्त्यउपदेशेयःसंयोगादिरितिव्याख्यानात् । संस्कृषीष्ट । समस्कृत । समस्कृषाताम् ॥ * ॥ इतितनादयः ॥ * ॥ डुक्रीञ्द्रव्यविनिमये ॥ क्र्यादिभ्यःश्ना । ३ । १ । ८१ । क्रीणाति ॥ ईहल्यघोः । क्रीणीतः । ईत्वात्पूर्वंगेरन्तादेशःपरत्वान्नित्यत्वादन्तरङ्गत्वाच्च । एवंश्नस्याङ्भावः । ततःश्नाभ्यस्तयोरित्याल्लोपः । क्रीणन्ति । क्रीणीते । क्रीणाते । क्रीणते । चिक्राय । चिक्रियतुः । चिक्रयिथ । चिक्रेथ । चिक्रियिव । चिक्रियिषे । क्रेता । क्रेष्यति । क्रीयात् । क्रेषीष्ट । अक्रैषीत् । अक्रेष्ट ॥ प्रीञ्तर्पणेकान्तौच ॥ कान्तिःकामना । प्रीणाति । प्रीणीते ॥ श्रीञ्पाके ॥ मीञ्हिंसायाम् ॥ हिनुमीना । प्रमीणाति । प्रमीणीतः । मीनातिमिनोतीत्येज्विषये आत्वम् । ममौ । मिम्यतुः । ममिथ । ममाथ । मिम्ये । माता । मास्यति । मीयात् । मासीष्ट । अमासीत् । अमासिष्टाम् । अमास्त ॥ षिञ्बन्धने ॥ सिनाति । सिनीते । सिषाय । सिष्ये । सेता ॥ स्कुञ्आप्रवणे ॥ स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भुस्कुम्भुस्कुञ्भ्यश्च । ३ । १ । ८२ । चात्श्ना । स्कुनोति । स्कुनुते । स्कुनाति । स्कुनीते । चुस्काव । चुस्कुवे । स्कोता । अस्कौषीत् । अस्कोष्ट । स्तंभ्वादयश्चत्वारःसौत्राः । सर्वेरोधनार्थाइत्येके । माधवस्तुप्रथमतृतीयौस्तम्भार्थौ । द्वितीयोनिष्कोषणार्थः । चतुर्थोधारणार्थइत्याह । सर्वेपरस्मैपदिनः । नलोपः । विष्टभ्नोति । विष्टभ्नाति । अवष्टभ्नोति । अवष्टभ्नाति । अवतष्टम्भ । जॄस्तंभ्वित्यङ्वा । व्यष्टभत् । व्यष्टम्भीत् । स्तुभ्नोति । स्तुभ्नाति ॥ वेःस्कभ्नातेर्नित्यम् । ८ । ३ । ७७ । वेःपरस्यस्कभ्नातेःसस्यषःस्यात् । विष्कभ्नोति । विष्कभ्नाति । स्कुभ्नोति । स्कुभ्नाति ॥ हलःश्नःशानज्झौ । ३ । १ । ८३ । हलःपरस्यश्नःशानजादेशःस्याद्धौपरे । स्तभान । स्तुभान । स्कभान । स्कुभान । पक्षेस्तभ्नुहीत्यादि ॥ युञ्बन्धने ॥ युनाति । युनीते । योता ॥ क्नूञ्शब्दे ॥ क्नूणाति । क्नूणीते । क्नविता ॥ द्रूञ्हिंसायाम् ॥ द्रूणाति । द्रूणीते ॥ पूञ्पवने ॥ प्वादीनांह्रस्वः । ७ । ३ । ८० । शितिपरे । पुनाति । पुनीते । पविता ॥ लूञ्छेदने ॥ लुनाति । लुनीते ॥ स्तॄञ्आच्छा

दने ॥ स्तृणाति। स्तृणीते । तस्तार । तस्तरतुः । स्तरिता । स्तरीता । स्तृणीयात् । स्तृणीत । आशिषि । स्तीर्यात् । लिङ्सिचोरितिवेट् ॥ नलिङि । वृतइटोलिङिदीर्घोनस्यात् । स्तरिषीष्ट । उश्चेतिकित्त्वम् । स्तीर्षीष्ट । सिचिच परस्मैपदेष्वितिनदीर्घः । अस्तारीत् । अस्तारिष्टाम् । अस्तरिष्ट । अस्तीर्ष्ट ॥ कॄञ्हिंसायां ॥ कृणाति । कृणीते । चकार । चकरे ॥ वॄञ्वरणे ॥ वृणाति । वृणीते । ववार । ववरे । वरिता । वरीता । आशिषि । उदोष्ठ्यपूर्वस्य । वूर्यात् । वरिषीष्ट । वूर्षीष्ट । अवारीत् । अवारिष्टाम् । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवूर्ष्ट ॥ धूञ्कम्पने ॥ धुनोति । धुनीते । दुधविथ । दुधोथ । दुधुविव । धोता । धविता । स्तुसुधूञ्भ्यइतीट् । अधावीत् । अधविष्ट । अधोष्ट ॥ अथबध्नाद्यन्ताःपरस्मैपदिनः ॥ शॄहिंसायाम् ॥ शॄदॄप्रांह्रस्वोवेतिह्रस्वपक्षेयण् । अन्यदाऋच्छत्यॄतामितिगुणः । शश्रतुः । शशरतुः । श्र्युकःकितीतिनिषेधस्यक्रादिनियमेनबाधः । शशरिव । शश्रिव । शरिता । शरीता । शृणीहि । शीर्य्यात् । अशारिष्टाम् ॥ पॄपालनपूरणयोः ॥ पप्रतुः । पपरतुः । आशिषि । पूर्य्यात् ॥ वॄवरणे ॥ भरणइत्येके । भॄभर्त्सने ॥ भरणेप्येके ॥ मॄहिंसायाम् ॥ मृणाति । ममार ॥ दॄविदारणे ॥ ददरतुः । दद्रुः ॥ जॄवयोहानौ ॥ झॄइत्येके ॥ धॄइत्यन्ये ॥ नॄनये ॥ कॄहिंसायाम् ॥ ऋगतौ ॥ ऋणाति । अराञ्चकार । अरिता । आर्षीत् । आर्षीताम् । ईर्य्यात् । आरीत् । आरिष्टाम् ॥ गॄशब्दे ॥ ज्यावयोहानौ ॥ ग्रहिज्या ॥ हलः ॥ * ॥ अङ्गावयवाद्धलःपरंयत्सम्प्रसारणन्तदन्ताङ्गस्यदीर्घःस्यात् । इतिदीर्घेकृते । प्वादीनांह्रस्वः । जिनाति । जिज्यौ । जिज्यतुः ॥ रीगतिरेषणयोः ॥ रेषणं वृकशब्दः ॥ लीश्लेषणे ॥ विभाषालीयतेरित्येज्विषयेआत्वम्वा । ललौ । लिलाय । लाता । लेता ॥ व्लीवरणे ॥ व्लिनाति ॥ प्लीगतौ ॥ वृत् । ल्वादयोवृत्ताः । प्वादयोपीत्येके ॥ व्रीवरणे ॥ भ्रीभये ॥ भरइत्येके ॥ क्षीष्हिंसायाम् ॥ एषान्त्रयाणां ह्रस्वः । केचिन्मतेतुन ॥ ज्ञाऽवबोधने ॥ ज्ञाजनोर्ज्जा । जानाति । दीर्घनिर्देशसामर्थ्यान्नह्रस्वः ॥ बन्धबन्धने ॥ ब

बध्नाति । बबन्धिथ । बबन्ध । बन्धा । बन्धारौ । भन्त्स्यति । बधान । अभान्त्सीत् । पूर्वत्रासिद्धमिति भष्भावात्पूर्वं झलो लिसिज्लोपः । प्रत्ययलक्षणेन सादिप्रत्ययमाश्रित्य भष्भावेन । प्रत्ययलक्षणम्प्रति सिज्लोपस्यासिद्धत्वात् । अबन्द्धाम् । अभान्त्सुः ॥ वृङ् सम्भक्तौ । वृणीते । वव्रे । ववृषे । ववृढ्वे । वरिता । वरीता । अवरिष्ट । अवरीष्ट । अवृत ॥ श्रन्थ विमोचनप्रतिहर्षयोः ॥ इतः परस्मैपदिनः ॥ श्रथ्नाति । श्रन्थग्रन्थीत्यादिना कित्त्वपक्षे एत्वाभ्यासलोपावप्यवक्तव्यौ । इति हरदत्तादयः । श्रेथतुः । श्रेथुः । इदङ्कित्त्वम्पिनामपीति सुधाकरमते । श्रेथिथ । अस्मिन्नपि पक्षे णलि । शश्राथ । उत्तमे तु शश्राथ । शश्रथेति माधवः । तत्र मूलं मृग्यम् ॥ मन्थ विलोडने ॥ ग्रन्थ सन्दर्भे ॥ अर्थभेदात् ग्रन्थेः पुनःपाठः । रूपं तूक्तम् ॥ कुन्थ संश्लेषणे ॥ संक्लेश इत्येके । कुथ्नाति । चुकुन्थ । कुथेति दुर्गः । चुकोथ ॥ मृद क्षोदे ॥ मृद्नाति । मृदान ॥ मृड च ॥ अयं सुखेपि ष्टुत्वम् । मृड्णाति ॥ गुध रोषे ॥ गुध्नाति ॥ कुष निष्कर्षे ॥ कुष्णाति । कोषिता ॥ निरः कुषः । ७ । २ । ४६ । निरः परात्कुषो वलादेरार्द्धधातुकस्येड्वा स्यात् । निष्कोषिता । निष्कोष्टा । निरकोषीत् ॥ निरकुक्षत् ॥ क्षुभ सञ्चलने ॥ क्षुभ्नादिषु च । ८ । ४ । ३९ । क्षुभ्नाति । क्षुभ्नीतः । क्षोभिता । क्षुभाण ॥ णभ तुभ हिंसायां ॥ नभ्नाति । तुभ्नाति । नभते । तोभते । इति शपि । नभ्यति । तुभ्यतीति श्यनि ॥ क्लिशू विबाधने ॥ शादिति श्नुत्वनिषेधः । क्लिश्नाति । क्लेशिता । क्लेष्टा । अक्लेशीत् । अक्लिक्षत् ॥ अश भोजने ॥ अश्नाति । आश ॥ उध्रस उञ्छे ॥ उकार इत् । ध्रस्नाति । उकारो धात्ववयव इत्येके । उध्रसाञ्चकार ॥ इष आभीक्ष्ण्ये ॥ पौनःपुन्यम्भृशार्थो वा आभीक्ष्ण्यम् । इष्णाति । तीषसहेत्यत्र सहिनासाहचर्यात् कारविकरणस्य तौदादिकस्यैव इड्विकल्पो नतु इष्यतीष्णात्यो रित्याहुः । एषिता । वस्तुतस्तु इष्णातेरपि इड्विकल्प उचितः । तथा च वार्तिकम् । इषेस्तकारे श्यन्प्रत्ययात्प्रतिषेध इति ॥ विष विप्रयोगे ॥ विष्णाति । वेष्टा ॥ प्रुष प्लुष स्नेहनसेचनपूरणेषु ॥ प्रुष्णाति । प्लुष्णाति ॥ पुष पुष्टौ । पोषिता ॥ मुष स्तेये

॥ मेथिता ॥ खच भूतप्रादुर्भावे ॥ भूतप्रादुर्भावोऽतिक्रान्तोत्पत्तिः । खच्नाति । वाम्नोर्यमित्येके ॥ च्छ्वोः शूडनुनासिके च । ६ । ४ । १९ । सतुकस्य छस्य वस्य च क्रमात् श ऊठ् एतावादेशौ स्तोऽनुनासिके क्वौ झलादौ च क्ङिति । खौनाति । चखाव । खविता । शानचः परत्वादूठि कृते हलन्तत्वाभावान्न शानच् । खौनीहि ॥ हेठ च ॥ ष्टुत्वम् । हेठ्णाति ॥ ग्रह उपादाने ॥ स्वरितेत् । ग्रहिज्या । गृह्णीते ॥ ग्रहोऽलिटि दीर्घः । ७ । २ । ३७ । एकाचो ग्रहेर्विहितस्येटो दीर्घः स्यान्न तु लिटि । ग्रहीता । लिटि तु जग्रहिथ । गृह्यात् । ग्रहीषीष्ट । ह्म्यन्तेति न वृद्धिः । अग्रहीष्टाम् । अग्रहीष्ट । अग्रहीषाताम् । अग्रहीषत ॥ * ॥ इति क्र्यादयः ॥ * ॥ चुर स्तेये ॥ सत्यापपाशरूपवीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच् । ३ । १ । २५ । एभ्यो णिच् स्यात् । चूर्णान्तेभ्यः प्रातिपदिकाद्धात्वर्थ इत्येव सिद्धे तेषामिह ग्रहणं प्रपञ्चार्थम् । चुरादिभ्यस्तु स्वार्थे । पुगन्तेति गुणः । सनाद्यन्ता इति धातुत्वम् । तिप्शवादि गुणायादेशौ । चोरयति ॥ णिचश्च । १ । ३ । ७४ । णिजन्तादात्मनेपदं स्यात्कर्तृगामिनि क्रियाफले । चोरयते । चोरयामास । चोरयिता । चोर्यात् । चोरयिषीष्ट । णिश्रीति चङ् । णौ चङीति ह्रस्वः । द्वित्वम् । हलादिः शेषः । दीर्घो लघोरित्यभ्यासदीर्घः । अचूचुरत् । अचूचुरत ॥ चिति स्मृत्याम् ॥ चिन्तयति । अचिचिन्तत् । चिन्तेति पठितव्ये इदित्करणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गम् । तेन चिन्त्यात् । चिन्त्यते इत्यादौ न लोपो न । चिन्तति । चिन्तेत् । एतच्च ज्ञापकं सामान्यापेक्षमित्येके । अत एकहल इत्यत्र वृत्तिकृता जगणाजगनतुरित्युदाहृतत्वात् । विशेषापेक्षमित्यपरे । अत एवाधृषाद्वेत्यस्य न वैयर्थ्यम् ॥ यत्रि सङ्कोचे ॥ यन्त्रयति । यन्त्रेति पठितुं शक्यम् । यत्तु इदित्करणाद्यन्त्रतीति माधवेनोक्तं तच्चिन्त्यम् । एवं कुद्रितन्त्रिमन्त्रिषु ॥ स्फुडि परिहासे ॥ स्फुण्डयति । इदित्करणात् । स्फुण्डति । स्फुटीति पाठान्तरम् । स्फुण्टयति ॥ लक्ष दर्शनाङ्कनयोः ॥ कुद्रि अनृतभाषणे ॥ कुन्द्रयति ॥ लड उपसेवायाम् ॥ लाडयति ॥ मिदि स्नेहने ॥ मिन्दयति । मिन्दति ॥ ओलडि उत्क्षेपणे ॥ ओलण्डयति । ओल

गडति । ओकारइत्येके । लगडयति । लगडति । उकारादिरयमित्यन्ये । उलगडयति ॥ जल अपवारणे ॥ लजइत्येके ॥ पीड अवगाहने ॥ पीडयति ॥ भ्राजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ३ । एषामुपधाया ह्रस्वो वा स्याच्चङ्परे णौ । अपीपिडत् । अपिपीडत् ॥ नट अवस्यन्दने ॥ अवस्यन्दनं नाट्यम् ॥ अथ प्रयत्ने । प्रस्थाने इत्येके ॥ वध संयमने ॥ बाधयति । बन्धेतिचान्द्रः ॥ पॄ पूरणे ॥ पारयति । दीर्घोच्चारणं णिचः पाक्षिकत्वे लिङ्गं तद्धि सेट्त्वाय । एवम्पृणातिपिपर्त्तिभ्याम्परितेत्यादिसिद्धावपि परति परन इत्यादिसिद्धिः फलम् ॥ ऊर्ज्ज बलप्राणनयोः ॥ पक्ष परिग्रहे ॥ वर्ण चूर्ण प्रेरणे ॥ वर्ण वर्णन इत्येके ॥ प्रथ प्रख्याने ॥ प्राथयति । नान्येमितोऽहेताविति वक्ष्यमाणत्वान्नास्य मित्त्वम् ॥ अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशाम् । ७ । ४ । ९५ । एषामभ्यासस्य अकारोन्तादेशः स्याच्चङ्परे णौ । इत्वापवादः । अपप्रथत् ॥ पृथ प्रक्षेपे ॥ उर्ऋत् । ७ । ४ । ७ । उपधाया ऋवर्णस्य स्थाने ऋत् स्याद्वा चङ्परे णौ । इररारामपवादः । अपीपृथत् । अपपर्थत् । पथ इत्येके । पाथयति ॥ षम्ब सम्बन्धने ॥ सम्बयति । अससम्बत् ॥ शम्ब च ॥ अशशम्बत् । साम्ब इत्येके ॥ भक्ष अदने ॥ कुट्ट छेदनभर्त्सनयोः । पूरण इत्येके । कुट्टयति ॥ पुट्ट चुट्ट अल्पीभावे ॥ अट्ट षुट्ट अनादरे ॥ अट्टयति । अयं दोपधः । ष्टुत्वस्यासिद्धत्वान्नन्द्राइतिनिषेधः । आट्टिटत् ॥ लुण्ठ स्तेये ॥ लुण्ठयति । लुण्टतीति । लुण्ट स्तेये ॥ इति भौवादिकस्य ॥ शठ श्वठ असंस्कारगत्योः ॥ श्वठि इत्येके ॥ तुजि पिजि हिंसाबलादाननिकेतनेषु ॥ तुञ्जयति । पिञ्जयति । इदित्करणात् । तुञ्जति । पिञ्जति । तुजपिजेनिकेचित् ॥ लजि लुजि इत्येके ॥ पिस गतौ ॥ पेसयति । पेसतीतितु शपि गतम् ॥ षान्त्व सामप्रयोगे ॥ श्वल्क वल्क परिभाषणे ॥ ष्णिह स्नेहने ॥ स्फिट इत्येके ॥ स्मिट अनादरे ॥ अयोपदेशत्वान्नषः । असिस्मिटत् ॥ ष्मिङ् अनादर इत्येके । ङित्वस्यावयवेऽचरितार्थत्वाण्णिजन्तान्तङ् । स्माययते ॥ श्लिष श्लेषणे ॥ पथि गतौ ॥ पन्थयति । पन्थति ॥ पिच्छ कुट्टने ॥ छदि संवरणे ॥ छन्दयति । छन्दति ॥ श्रण दाने ॥ श्राणे

णार्थंविपूर्व्वः । विश्राणयति ॥ तड आघाते ॥ ताडयति ॥ खडखडिकडिभेदने ॥ खाडयति । खण्डयति । कण्डयति ॥ कु
डिरक्षणे ॥ गुडिवेष्टने ॥ रक्षणइत्येके ॥ कुठिइत्यन्ये ॥ अवकुण्ठयति । अवकुण्ठति ॥ गुठिइत्यपरे ॥ खुडि खण्डने ॥
वटिविभाजने ॥ वडिइत्येके ॥ मडिभूषायांहर्षेच ॥ भडिकल्याणे ॥ छर्द्दवमने ॥ पुस्तबुस्तआदरानादरयोः ॥ चुदसं
च्चोदने ॥ नक्कधक्कनाशने ॥ चोपदेशलक्षणेपर्युदस्तोयम् । प्रनक्कयति ॥ चक्कचुक्कव्यथने ॥ क्षलशौचकर्मणि ॥ तैलप्र
तिष्ठायाम् ॥ तुलउन्माने ॥ तोलयति । अतूतुलत् । कथन्तुलयतितुलनाइत्यादि । अतुलोपमाभ्यामितिनिपातनाद्ङ
न्तस्यतुलाशब्दस्यसिद्धौततोणिच् ॥ दुलउत्क्षेपे ॥ पुलमहत्वे ॥ चुलसमुच्छ्राये ॥ मूलरोहणे ॥ कलविलक्षेपे ॥ बिल
भेदने ॥ तिलस्नेहने ॥ चलभृतौ ॥ पालरक्षणे ॥ लूषहिंसायाम् ॥ शुल्बमाने ॥ शूर्पेच ॥ चुटच्छेदने ॥ मुटसञ्चूर्ण
ने ॥ पडिंपसिनाशने ॥ पण्डयति । पण्डति । पंसयति । पंसति ॥ वजमार्गसंस्कारगत्योः ॥ शुल्कअतिस्पर्शने ॥ चपि
गत्यां ॥ चम्पयति । चम्पति ॥ क्षपिक्षान्त्यां ॥ क्षम्पयति । क्षम्पति ॥ छजिकृच्छ्रजीवने ॥ श्वर्त्तगत्याम् ॥ श्वभ्रच ॥ ज्ञपज्ञा
नेज्ञापनेच ॥ ज्ञापमिच ॥ * ॥ अयंज्ञानेज्ञापनेचवर्त्तते ॥ मितांह्रस्वः ॥ मितामुपधायाह्रस्वःस्याण्णौपरे । ज्ञपयति ॥ य
मचपरिवेषणे । चान्मित् । परिवेषणमिहवेष्टनम् । नतुभोजनानापिवेष्टना । यमयतिचन्द्रं । परिवेष्टतइत्यर्थः ॥ च
हपरिकल्कने ॥ चहयति । अचीचहत् । कथादौवक्ष्यमाणस्यतुअदन्तत्वेनाग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौन । अचचहत् ॥
चपइत्येके ॥ चपयति । रहत्यागइत्येके । अरीरहत् । कथादेस्तु । अररहत् ॥ वलप्राणने ॥ वलयति ॥ चिञ्चयने
॥ चिस्फुरोर्णौ । ६ । १ । ५४ ॥ आत्वंवास्यात् ॥ अर्त्तिह्रीव्लीरीक्नूयीक्ष्माय्यातांपुग्णौ । ७ । ३ । ३६ । चपयति । चययति ।
णिकरणसामर्थ्यादस्यणिज्विकल्पः । चयते । प्रणिचयति । प्रनिचयति ॥ नान्येमितोऽहेतौ ॥ * ॥ अहेतौस्वार्थेणिचि
ज्ञपादिभ्योन्येमितोनस्युः । तेनसमादीनाममन्तत्वप्रयुक्तंमित्त्वन्न ॥ घट्टचलने ॥ मुस्तसङ्घाते ॥ खट्टसम्बरणे ॥ षट्टस्फि

ह्रुचुविहिंसायाम् ॥ पूलसङ्घाते ॥ पूर्णइत्येके । पुणेत्यन्ये ॥ पुंसअभिवर्द्धने ॥ टकिबन्धने ॥ टङ्कयति ॥ टङ्कति ॥ धूस
कान्तिकरणे ॥ धूसयपि । दन्त्यान्तः । मूर्द्धन्यान्तइत्येके । तालव्यान्तइत्यपरे ॥ कीटवर्णे ॥ चूर्णसङ्कोचने ॥ पूजपूजा
याम् ॥ अर्कस्तवने ॥ तपनइत्येके ॥ शुठआलस्ये ॥ शुठिशोषणे ॥ शुण्ठयति । शुण्ठति ॥ जुडप्रेरणे ॥ गजमार्जशब्दा
र्थौ ॥ गाजयति । मार्जयति ॥ मर्चच ॥ मर्चयति ॥ घृप्रस्रवणे ॥ स्रावणइत्येके ॥ पचिविस्तारवचने ॥ पञ्चयति । पञ्च
नेइतिव्यक्तार्थस्पर्शोपिगतम् ॥ तिजनिशाने ॥ तेजयति ॥ कृतसंशब्दने ॥ उपधायाश्च । ७ । १ । १०१ । धातोरुपधाभू
तस्यऋतइत्स्यात् । रपरत्वम् । उपधायाञ्चेतिदीर्घः । कीर्तयति ॥ उच्चर्टत् । अचीकृतत् । अचिकीर्तत् । वर्द्धछेद
नपूरणयोः ॥ कुबिआच्छादने ॥ कुम्बयति ॥ कुभिइत्येके ॥ लुबितुबिअदर्शने ॥ अर्दनेइत्येके ॥ ह्लपव्यक्तायाम्वाचि ॥ क्ल
पेत्येके ॥ चुटिछेदने ॥ इलप्रेरणे ॥ एलयति । ऐलिलत् ॥ म्रक्षम्लेच्छने ॥ म्लेच्छअव्यक्तायाम्वाचि ॥ ब्रूसबर्हहिंसा
याम् ॥ केचिदिहगर्जगर्दशब्दे ॥ गर्धअभिकांक्षायामितिपठन्ति ॥ गुर्दपूर्वनिकेतने ॥ जसिरक्षणे ॥ मोक्षणइतिकेचित्
। जंसयति । जंसति । ईडस्तुतौ ॥ जसुहिंसायाम् ॥ पिडिसङ्घाते ॥ रुषरोषे ॥ रुटइत्येके ॥ डिपक्षेपे ॥ ष्टुपसमुच्छ्राये
॥ आकुस्मादात्मनेपदिनः । कुस्मनाम्नोवेतिवक्ष्यतेनतमभिव्याप्येत्यर्थः । अकर्तृगामिफलार्थमिदम् ॥ चितसञ्चेतने ॥ चेतय
ते । अचीचितत् ॥ दशिदंशने ॥ दंशयते । अददंशत् । इदित्वान्नलोपाभावे । दंशति ॥ आकुस्मीयमात्मनेपदमित्रसन्नियोगे
नैवेतिव्याख्यातारः । नलोपेसञ्ज्ञिसाहचर्याद्भ्वादेरेवग्रहणम् ॥ दसिदर्शनदंशनयोः ॥ दंसयते ॥ दंसति ॥ दसेत्यप्येके ॥
डपडिपसङ्घाते ॥ तत्रिकुटुम्बधारणे । तन्त्रयते । चान्द्राधातुद्वयमितिमत्वाकुटुम्बयतइत्युदाहरन्ति ॥ मत्रिगुप्तपरिभाषणे
॥ स्पशग्रहणसंश्लेषणयोः ॥ तर्जभर्त्सतर्जने ॥ बस्तगन्धअर्दने । बस्तयते । गन्धयते ॥ विष्कहिंसायाम् ॥ हिष्कत्येके
॥ निष्कपरिमाणे ॥ललईप्सायाम् ॥ कूणसङ्कोचे ॥ तूणपूरणे ॥ भ्रूणआशाविशङ्कयोः ॥ शठश्लाघायाम् ॥ यक्षपू

याम् ॥ स्यम वितर्के ॥ गूर उद्यमने ॥ शम लक्ष आलोचने ॥ नान्ये मित इति मित्त्वनिषेधः । शामयते ॥ कुत्स अवक्षेपणे ॥ त्रुट छेदने ॥ कुट इत्येके ॥ गल स्रवणे ॥ भल आभण्डने ॥ कूट आप्रदाने ॥ अवसादन इत्येके ॥ कुट्ट प्रतापने ॥ वञ्चु प्रलम्भने ॥ वृष शक्तिबन्धने ॥ शक्तिबन्धनम्प्रजननसामर्थ्यं शक्तिबन्धश्च । वर्षयते ॥ मद तृप्तियोगे ॥ मदयते ॥ दिवु परिकूजने ॥ गृ विज्ञाने ॥ गारयते ॥ विद चेतनाख्याननिवासेषु । वेदयते । सत्तायां विद्यते ज्ञाने वेत्ति विन्ते विचारणे । विन्दते विन्दति प्राप्तौ श्यन्लुक्श्नम्शेष्विदं क्रमात् ॥ मन स्तम्भे ॥ मानयते ॥ यु जुगुप्सायाम् ॥ यावयते । कुस्म नाम्नो वा । कुस्मेति धातुः कुत्सितस्मयने वर्त्तते । कुस्मयते । अचुकुस्मत् । अथवा कुस्मेति प्रातिपदिकं । ततो धात्वर्थे णिच् ॥ इत्याकुस्मीयाः ॥ चर्च अध्ययने ॥ बुक्क भाषणे ॥ शब्द उपसर्गादाविष्कारे च ॥ चाद्भाषणे । प्रतिशब्दयति । प्रतिश्रुतमाविष्करोतीत्यर्थः । अनुपसर्गाच्च । आविष्कार इत्येव । शब्दयति ॥ कण निमीलने ॥ काणयति ॥ सौत्रश्चकारः उपधाया ह्रस्वः । काण्यादीनां वेति विकल्प्यते । अचीकणत् । अचकाणत् ॥ जभि नाशने ॥ जम्भयति । जम्भति ॥ षूद क्षरणे ॥ सूदयति । असूषुदत् ॥ जसु ताडने ॥ जासयति । जसति ॥ पश बन्धने ॥ पाशयति ॥ अम रोगे ॥ आमयति । नान्ये मित इति निषेधः । अमगत्यादौ इत्यगतः । तस्मात्केनुमसौ । आमयति ॥ चट स्फुट भेदने ॥ विकासे शपि स्फुटति । स्फोटत इत्युक्तं ॥ घट सङ्घाते ॥ घाटयति ॥ हन्त्यर्थाश्च ॥ नवगणस्था मुनाऽपि हन्त्यर्थाः स्वार्थे णिचं लभन्त इत्यर्थः ॥ दिवु अर्दने ॥ उदित्त्वाद्वेतीत्यपि ॥ अर्ज प्रतियत्ने ॥ अयमर्थान्तरेऽपि । द्रव्यमर्जयति ॥ घुषिर् विशब्दने ॥ घोषयति । घुषिर विशब्दन इति ह्यवेऽविशब्दन इति निषेधाज्ज्ञापकादनित्योऽयं णिच् । घोषति । इरित्त्वादङ्वा । अघुषत् । अघोषीत् । एवन्तस्य तु । अजूघुषत् ॥ आङः क्रन्द सातत्ये ॥ भौवादिकः । क्रन्द धातुराह्वानाद्यर्थे उक्तः । स एवाङ्पूर्वो णिचं लभते सातत्ये । आक्रन्दयति । अन्ये तु आङ्पूर्वो घुषिः क्रन्दसातत्य इत्याहुः । आघोषयति ॥ लस शिल्पयोगे ॥ तसि भूष अलं

ङ्करणे ॥ अवतंसयति । अवतंसति । भूषयति ॥ अर्ह पूजायाम् ॥ ज्ञा नियोगे ॥ आज्ञापयति ॥ भज विश्राणने ॥ शृधु प्रहसने ॥ अशशर्द्धत् । अशीशृधत् ॥ यत निकारोपस्कारयोः ॥ रक लग आस्वादने ॥ रघ इत्येके ॥ रग इत्यन्ये ॥ अञ्चु विशेषणे ॥ अञ्चयति । उदित्त्वमिड्विकल्पार्थम् । अतएव विभाषितो णिच् । अञ्चति । एवं शृधु जसु प्रभृतीनामपि बोध्यम् ॥ लिगि चित्रीकरणे ॥ लिङ्गयति । लिङ्गति ॥ मुद संसर्गे ॥ मोदयति सक्तून् घृतेन ॥ त्रस धारणे ॥ ग्रहण इत्येके । वारण इत्यन्ये ॥ उध्रस उञ्छे ॥ उकारो धात्ववयव इत्येके । नेत्यन्ये । ध्रासयति । उध्रासयति ॥ मुच प्रमोचने । मोदने च ॥ वस स्नेहच्छेदापहरणेषु ॥ चर संशये ॥ च्यु सहने ॥ हसने चेत्येके । च्यावयति ॥ च्युसेत्येके ॥ च्योसयति ॥ भुवो ऽवकल्कने ॥ अवकल्कनं मिश्रीकरणमित्येके । चिन्तनमित्यन्ये । भावयति ॥ कृपेश्च ॥ कल्पयति ॥ आस्वदः सकर्मकात् ॥ * ॥ स्वदिमभिव्याप्य सम्भवत्कर्मभ्य एव णिच् ॥ ग्रस ग्रहणे ॥ ग्रासयति फलम् ॥ पुष धारणे ॥ पोषयत्याभरणम् ॥ दल विदारणे ॥ दालयति ॥ पट पुट लुट तुजि मिजि पिजि लुजि भजि लघि त्रसि पिसि कुसि दशि कुशि घट घटि वृहि बर्ह बल्ह गुप धूप विच्छ चीव पुथ लोक लोचृ णद कुप तर्क वृतु वृधु भाषार्थाः ॥ पाटयति । पोटयति । लोटयति । तुञ्जयति । तुञ्जति । एवमपरेषाम् । घाटयति । घण्टयति ॥ नाग्लोपिशास्वृदिताम् । ७ । ४ । २ । णिच्यग्लोपिनः शास्तेर्ऋदितां चोपधाया ह्रस्वो न स्याच्चङ्परे णौ । अलुलोकत् । अलुलोचत् । वर्त्तयति । वर्द्धयति । उदित्त्वाद्वर्त्तति । वर्द्धति ॥ रुठ लजि अजि दसि भृशि रुशि शीक नट पुटि जिवि रघि लघि अहि रहि महि च ॥ लडि तडि नल च ॥ पूरी आप्यायने ॥ ईदित्त्वन्निष्ठायामिण्निषेधाय । अतएव णिज्वा । पूरयति । पूरति ॥ रुज हिंसायाम् ॥ ष्वद आस्वादने ॥ स्वाद इत्येके ॥ असिष्वदत् । दीर्घस्य षोपदेशत्वात् । असिस्वदत् ॥ आधृषाद्वा ॥ [illegible] ॥ युज पृच संयमने ॥ योजयति । योजति । [illegible] ॥ [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]करणे ॥ लापयति । लपति । लेता ॥ वृजी वर्ज्जने ॥ वर्ज्जय
ति । वर्ज्जति ॥ वृञ् आवरणे ॥ वारयति । वरति । वरते । वरिता । वरीता ॥ जॄ वयोहानौ ॥ जारयति । जरति ।
जरिता । जरीता ॥ ज्रिच ॥ ज्रापयति । ज्रयति । ज्रेता ॥ रिचवियोजनसम्पर्चनयोः ॥ रेचयति । रेचति । रेक्ता ॥
शिष असर्वोपयोगे ॥ शेषयति । शेषति । शेष्टा । अशिक्षत् । अयम्विपूर्वोऽतिशये ॥ तप दाहे ॥ तापयति ॥ तपति । तप्ता
॥ तृप तृप्तौ ॥ सन्दीपनेइत्येके । तर्पयति । तर्पति । तर्पिता ॥ छृदी सन्दीपने ॥ छर्दयति । छर्दति । छर्दिता । छर्दिष्य
ति । सेसिचीतिविकल्पेन । साहचर्य्यान्नत्रसैधादिकस्यैवग्रहणात् ॥ चृप छृप दृप सन्दीपनइत्येके ॥ चर्पयति । छर्पयति ॥
दृभी भये ॥ दर्भयति । दर्भति । दर्भिता ॥ दृभ सन्दर्भे ॥ अयमनुदात्तावोदित् ॥ श्रथमोक्षणे ॥ हिंसायामित्येके ॥ मी
गतौ ॥ माययति । मयति । मेता ॥ ग्रन्थ बन्धने ॥ ग्रन्थयति । ग्रन्थति ॥ शीक आमर्षणे ॥ चीक च ॥ अर्द हिंसायाम् ॥
स्वरितेत् । अर्दयति । अर्दति । अर्दते ॥ हिसि हिंसायाम् ॥ हिंसयति । हिंसति । हिनस्तीतिश्नमिगतम् ॥ अर्ह पू
जायाम् ॥ आङः षद पद्यर्थे ॥ आसादयति । आसीदति । पाघ्रेतिसीदादेशः । आसत्ता । आसात्सीत् ॥ शुन्ध शौचकर्म
णि ॥ शुन्धिता । अशुन्धीत् । अशुन्धिष्टाम् ॥ छद अपवारणे ॥ स्वरितेत् ॥ जुष परितर्क्कणे ॥ परितर्क्कणमूहोहिंसा
वा ॥ परितर्पणइत्यन्ये । परितर्पणम्परितृप्तिक्रिया । जोषयति । जोषति । प्रीतिसेवनयोर्ज्जुषतेइतितुदादौ ॥ धूञ्
कम्पने ॥ णाविन्यधिकार्य ॥ धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्यः ॥ * ॥ धूनयति । धवति । धवते । केचित्तुधूञ्प्रीणोरितिपठित्वाप्रि
णातिसाहचर्य्याद्धूनातेरेवनुकमाहुः । धावयति । अयंस्वादौक्र्यादौतुदादौच । स्वादौह्रस्वश्च । तथाचकविरहस्ये ॥
धूनोतिचम्पकवनानिधुनोत्यशोकञ्चूतन्धुनातिधुवतिस्फुटितातिमुक्तम् । वायुर्विधूनयतिचम्पकपुष्परेणून्यत्काननेधवति
चन्दनमञ्जरीश्च ॥१॥ प्रीञ् तर्पणे ॥ प्रीणयति । धूञ्प्रीणोरितिहरदत्तोक्तपाठेतु । प्रापयति । प्रयति । प्रयते । अन्यत्र

ग्रसन्दर्भे ॥ आप्लृ लम्भने ॥ आपयति । आपति । आपत् । आप्ता । स्वरितेदयमित्येके । आपते ॥ तनु श्रद्धोपकरणयोः ॥ उपसर्गाच्च दैर्घ्ये । तानयति । वितानयति । तनति । वितनति ॥ चन श्रद्धोपहननयोरित्येके ॥ चानयति । चनति ॥ वद सन्देशवचने ॥ वादयति । स्वरितेत् । वदति । वदते । अनुदात्तेदित्येके । ववन्दतुः । ववदिथ । ववदे । वद्यात् ॥ वच परिभाषणे ॥ वाचयति । वचति । वक्ता । अवाक्षीत् ॥ मान पूजायाम् ॥ मानयति । मानति । मानिता । विचारणे तु भौवादिको नित्यसन्नन्तः । सम्मानयते ॥ इत्याकुस्मीयाः ॥ मन्यते इति दिवादौ । मनुते इति तनादौ च ॥ भू प्राप्तावात्मनेपदी ॥ भावयते । भवते । णिच्सन्नियोगेनैवात्मनेपदमित्येके । भवति ॥ गर्ह विनिन्दने ॥ मार्ग अन्वेषणे ॥ कठि शोके ॥ [illegible] ॥ कण्ठते इत्यात्मनेपदी गतः ॥ मृजू शौचालङ्कारयोः ॥ मार्जयति । मार्जति । मार्जिता । मार्ष्टा ॥ मृष तितिक्षायाम् । स्वरितेत् । मर्षयति । मर्षति । मर्षते । मृष्यति । मृष्यते इति दिवादौ । सेचनेऽपि । मर्षति ॥ धृष प्रसहने ॥ धर्षयति । धर्षति ॥ इत्याधृषीयाः ॥ अथादन्ताः ॥ कथ वाक्यप्रबन्धे ॥ अल्लोपस्य स्थानिवद्भावान्न वृद्धिः । कथयति । अग्लोपित्वान्न दीर्घसन्वद्भावौ । अचकथत् ॥ वर ईप्सायाम् ॥ वरयति । वारयतीति गतम् ॥ गण संख्याने ॥ गणयति ॥ ई च गणः । ७ । ४ । ९७ । गणेरभ्यासस्य ईत्स्याच्चङ्परे णौ चात् । अजगणत् । अजीगणत् ॥ शठ श्वठ सम्यगवभाषणे ॥ पट वट ग्रन्थे ॥ रह त्यागे ॥ अररहत् ॥ स्तन गदी देवशब्दे ॥ स्तनयति । गदयति । अजगदत् ॥ पत गतौ वा ॥ वा णिजन्तः । वादन्त इत्येके । आद्ये । पतयति । पतति । पताञ्चकार । अपतीत् । द्वितीये । पातयति । अपीपतत् ॥ पष अनुपसर्गात् । गतावित्येव । पषयति ॥ स्वर आक्षेपे ॥ स्वरयति ॥ रच प्रतियत्ने । रचयति ॥ कल गतौ संख्याने च ॥ चह परिकल्कने ॥ [illegible] ॥ मह पूजायाम् ॥ महयति । महतीति शपि गतं ॥ सार कृप श्रथ दौर्बल्ये [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible] । [illegible]

[illegible] ॥ [illegible]त्पे ॥ [illegible]उपक्षेपणे ॥ [illegible]गोमत् ॥
कुमारक्रीडायाम् ॥ अचुकुमारत् ॥ शीलउपधारणे ॥ उपधारणमभ्यासः ॥ सामसान्त्वप्रयोगे ॥ असासामत् । सान्त्वने इत्यस्यतु । असीषमत् ॥ वेलकालोपदेशे ॥ वेलयति । कालइतिपृथग्धातुरित्येके । कालयति ॥ पल्पूललवनपवनयोः ॥ वातसुखसेवनयोः ॥ गतिसुखसेवनयोरित्येके । वातयति । अववातत् ॥ गवेषमार्गणे ॥ अजगवेषत् ॥ वासउपसेवायाम् ॥ निवासआच्छादने ॥ अनिनिवासत् ॥ भाजपृथक्कर्म्मणि ॥ सभाजप्रीतिदर्शनयोः ॥ प्रीतिसेवनयोरित्यन्ये । सभाजयति ॥ ऊनपरिहाणे ॥ ऊनयति । ओःपुयण्जिइतिसूत्रेपययोरितिवक्तव्येवर्गप्रत्याहारजकारग्रहणेलिङ्गं [illegible]आदेशेनस्याद्द्वित्वेकार्य्यैइतियत्रद्विरुक्तौअभ्यासोत्तरखण्डस्यआद्योऽच्प्रक्रियायाम्परिनिष्ठितेरूपेवाऽवर्णोन[illegible]वायन्निषेधः । [illegible]सजातीयापेक्षत्वात्तेनाचिकीर्नदितिसिद्धम् । प्रकृतेतुनशब्दस्यद्वित्वन्ततउत्तरखण्डेऽ[illegible]ऊनत् । [illegible]नूननत् ॥ ध्वनशब्दे ॥ अदध्वनत् ॥ कूटपरितापे ॥ परिदाहइत्यन्ये ॥ सङ्केतग्रामकुणगु[illegible]आमन्त्रणे ॥ [illegible] । सङ्केतयति । ग्रामयति । कुणयति । गुणयति । पाठान्तरम् ॥ केतआवणेनिमन्त्र[illegible] ॥ केतयति । निकेतयति ॥ कु[illegible] ॥ [illegible]काराल्केतने ॥ कूणसङ्कोचनेइति ॥ स्तेनचौर्य्ये ॥ अतिस्तेनत् । आगर्व्वा[illegible]पदिकः ॥ पदगतौ ॥ पदयते । अपपदत् ॥ गृहग्रहणे ॥ गृहयते ॥ मृगअन्वेषणे ॥ मृगयते । मृग्यतीतिकंड्वादिः ॥ कुहविस्मापने ॥ शूर[illegible]विक्रान्तौ ॥ स्थूलपरिवृंहणे ॥ स्थूलयते । अतुस्थूलत् ॥ अर्थउपयाच्ञायाम् ॥ अर्थयते । [illegible]र्थत् ॥ सत्रसन्तानक्रियायाम् ॥ अससत्रत् । अनेकाच्त्वान्नषोपदेशः । सिसत्रयिषते ॥ गर्व्वमाने ॥ गर्व्वयते । अदन्त[illegible]न्यो[illegible]यं [illegible] । धातोरन्तउदात्तःणित्याम्फलम् । एवमग्रेपि ॥ इत्यागर्व्वीयाः ॥ सूत्रवेष्टने ॥ सूत्रयति । असु[illegible]त् ॥ मूत्रप्रस्रवणे ॥ मूत्रयति । मूत्रति ॥ रूक्षपारुष्ये ॥ पारतीरकर्म्मसमाप्तौ ॥ अपपारत् । अति

ीरन् ॥ पुट संसर्गे ॥ पुटयति ॥ धेक दर्शने इत्येके ॥ अदिधेकत् ॥ कत्र शैथिल्ये ॥ कत्रयति । कत्रति ॥ कर्त्रेत्यप्येके ॥
कर्त्रयति । कर्त्रति ॥ प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च ॥ * ॥ प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच् स्यादिष्ठे यथा प्रातिपदिक
स्य पुंवद्भावरभावटिलोपविन्मतुब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फाद्यादेशभसंज्ञास्तद्वण्णावपि स्युः । पटुमाचष्टे पटयति । परत्वा
द्वृद्धौ सत्यां टिलोपः । अपीपटत् । णौ चङीत्यत्र भाष्ये तु वृद्धेर्लोपो बलीयानिति स्थितम् । अपपटत् ॥ तत्करोति तदाचष्टे ॥
* ॥ पूर्वस्य प्रपञ्चः करोत्याचष्ट इति धात्वर्थमात्रं णिजर्थः । लडर्थस्त्वविवक्षितः ॥ तेनातिक्रामति । अश्वेनातिक्रामति । अश्व
यति । हस्तिनातिक्रामति । हस्तयति । धातुरूपञ्च । णिच्प्रकृतिर्धातुरूपम्प्रतिपद्यते । चशब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः । त
था च कर्तृकर्म ॥ आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे कृल्लुक्प्रकृतिप्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति ॥ * ॥ कंसवधमाचष्टे कंसंघा
तयति । इह कंस हन् इति स्थिते ॥ हनस्तोऽचिण्णलोः । ७ । ३ । ३२ । हन्तेस्तकारोऽन्तादेशः स्याच्चिण्णल्वर्ज्जे ञिति णि
ति । नन्वत्राऽङ्गसंज्ञा धातुसंज्ञा च कंसविशिष्टस्य प्राप्ना । ततश्चाड्द्वित्वयोर्दोषः । किञ्च । कुत्वतत्वे न स्यातां धातोः स्वरूपग्रह
णे तत्प्रत्यये कार्य्यविज्ञानात् । सत्यम् । प्रकृतिवच्चेति चकारोऽभिन्नक्रमः कारकञ्चात्कार्य्यम् । हेतुमति चेति प्रकृतेर्हन्यादेर्हेतु
मण्णौ यादृशं कारकं धातावनन्तरभूतं द्वितीयान्तं यादृशञ्च कार्य्यं कुत्वतत्वादि तदिहापीत्यर्थः । कंसमजीघतत् ॥ कर्तृकरणा
द्धात्वर्थे । कर्तुर्व्यापारार्थे यत्करणं न तु चक्षुरादिमात्रमित्यर्थः । असिना हन्ति । असयति ॥ वल्क दर्शने ॥ चित्र चित्रीकर
णे ॥ आलेख्यकरण इत्यर्थः ॥ कदाचिद्दर्शने । चित्रेत्ययमद्भुतदर्शने णिचं लभते । चित्रयति ॥ अंस समाघाते ॥ वट वि
भाजने ॥ लज प्रकाशने ॥ वटि लजि इत्येके ॥ वण्टयति । लञ्जयति । अदन्तेषु पाठबलाददन्तत्वे वृद्धिरित्यन्ये । व
टापयति । लञ्जापयति । शाकटायनस्तु कथादीनां सर्वेषां पुकमाह । तन्मते कथापयति । गणापयतीत्यादि ॥ मिश्र स
[illegible]र्के ॥ [illegible] । [illegible] ॥ स्तोम [illegible]याम् ॥ [illegible] ॥ छिद्र

भेदने ॥ करणभेद इत्यन्ये ॥ कर्णेनाकर्णयतीत्यर्थः ॥ अन्ध दृष्ट्युपघाते ॥ उपसंहार इत्यन्ये । आन्दधत् ॥ दण्ड दण्डनिपातने ॥ अङ्क पदे लक्षणे च ॥ आञ्चकत् ॥ अङ्ग च ॥ आञ्जगत् ॥ सुख दुःख तत्क्रियायाम् ॥ रस आस्वादन स्नेहनयोः ॥ व्यय वित्तसमुत्सर्गे ॥ अवव्ययत् ॥ रूप रूपक्रियायाम् ॥ रूपस्य दर्शनं करणं वा रूपक्रिया ॥ छेद द्वैधीकरणे ॥ अचिच्छेदत् ॥ छद अपवारण इत्येके ॥ छदयति ॥ लाभ प्रेरणे ॥ व्रण गात्रविचूर्णने ॥ वर्ण वर्णक्रियाविस्तार गुणवचनेषु ॥ वर्णक्रिया वर्णकरणम् । सुवर्णं वर्णयति । कथां वर्णयति विस्तारयतीत्यर्थः । हरिं वर्णयति स्तौतीत्यर्थः । बहुलमेतन्निदर्शनम् । अदन्तधातुनिदर्शनमित्यर्थः । बाहुलकादन्येऽपि बोध्याः ॥ नद्याया ॥ पर्ण हरितभावे ॥ अपपर्णत् ॥ विष्क दर्शने ॥ क्षप प्रेरणे ॥ वस निवासे ॥ तुत्थ आवरणे ॥ एवमान्दोलयति । प्रेङ्खोलयति । विडम्बयति । अवधीरयतीत्यादि । अन्ये तु दशगणीपाठो बहुलमित्याहुः । तेनापठिता अपि सौत्रलौकिकवैदिका बोध्याः । अपरे तु नवगणीपाठो बहुलमित्याहुः । तेनापठितेभ्योऽपि क्वचित्स्वार्थे णिच् । रामो राज्यमचीकरदिति यथेत्याहुः । चुरादिभ्य एव बहुलं णिजित्यन्ये । [illegible] ॥ णिङ्ग निरसने ॥ * ॥ अङ्गवाचिनः प्रातिपदिकान्निरसनेऽर्थे णिङ् स्यात् । [illegible] निरस्यति हस्तयते । [illegible]यति ॥ श्वेताश्वाश्वतरगालोडिताह्वरकाणामश्वतरेतकलोपश्च ॥ श्वेताश्वादीनामादेशेऽनु[illegible]णिजित्यर्थः । श्वेताश्वमाचष्टे तेनातिक्रामति वा श्वेतयते । अश्वतरमाचष्टेऽश्वयते । गालोडितं वाचा विमर्शः । तत्करोति गालोडयते । आह्वरयते । केचित्तु णिचमेवानुवर्तयन्ति तन्मते परस्मैपदम[illegible] क्वादिषु धात्वर्थे एव इत्येव सिद्धम् । णिजन्तादेव बहुलवचनादात्मनेपदमस्तु । मास्तु पुच्छभाण्डेति णिङ्विधिः । सिद्धे [illegible] ह्ययं न्यायान्ते म[illegible]लार्थः ॥ * ॥ इति चुरादिः ॥ * ॥ तत्प्रयोजको हेतुश्च । १ । ४ । ५५ । कर्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च [illegible]स्यात् ॥ हेतुमति च । ३ । १ । २६ । प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ वाच्ये धातोर्णिच् स्यात् । भवन्तं प्रेरयति [illegible] भावय

ति। णिचश्चेतिकर्तृगेफलेत्रात्मनेपदम्। भावयते। भावयाम्बभूव॥ ओःपुयण्ज्यपरे॥ ७। ४। ८०। सनिपरेयदङ्गन्तदवयवाभ्यासोकारस्तस्यात्स्यात्पवर्गयण्जकारेष्ववर्णपरेषुपरतः। अबीभवत्। अपीपवत्। मूङ्। अमीमवत्। अयीयवत्। अरीरवत्। अलीलवत्। अजीजवत्॥ स्रवतिशृणोतिद्रवतिप्रवतिप्लवतिच्यवतीनांवा। ७। ४। ८१। [illegible] यामभ्यासोकारस्यइत्वंवास्यात्तस्यवर्णपरेधात्वक्षरेपरे। असिस्रवत्। असुस्रवत्। नाग्लोपीतिह्रस्वनिषेधः। [illegible] त्। अडुढौकत्। अचीचकासत्। मतान्तरे। अचचकासत्। अग्लोपीतिसुधातुप्रकरणेउदाहरिष्यते। [illegible] च्। पूर्वविप्रतिषेधादपवादत्वाद्वावृद्धिर्ण्यन्त[illegible]लोपः। चोरयति। णौचङीतिह्रस्वः। दीर्घोलघोः। नचाग्लोपित्वाद्धयोरप्रसङ्गः। [illegible] णात्। अचूचुरत्॥ णौचसँश्चङोः। २। ४। ५१। सन्परेचङ्परेचणौश्वयतेःसम्प्रसारणंवास्यात्। सम्प्रसारणन्तदाश्रयञ्चकार्य्यंवलवदितिवचनात्सम्प्रसारणम्पूर्वरूपम्। अशूशवत्। अलघुत्वान्नदीर्घः। अशिश्वयत्॥ सम्भुसिवुसहाञ्चङि। ८। ३। ११६। उपसर्गनिमित्तस्यषःसस्यषोनस्याच्चङि। असान्सम्भत्। पर्य्यसीषिवत्। न्यसीषहत्। आटिटत्। आशिशत्। वहिरङ्गाप्युपधाह्रस्वोद्धित्वात्प्रागेव। ओणेर्ऋदित्करणाल्लिङ्गात्। माभवानिदिधत्। एजादावेधतेर्विधानान्नवृद्धिः। माभवान्प्रेदिधत्। नन्द्राइतिनदराणांनद्वित्वं। औन्दिदत्। आड्डिडत्। आर्चिचत्॥ उब्जआर्जवे। उपदेशेदकारोपधः। भुजन्यूब्जौपाण्युपतापयोरितिह्रस्वेनिपातनाद्व्स्वःसचान्तरङ्गापिद्धित्वविषयेनन्द्राइतिनिषेधाज्जिशब्दस्यद्वित्वेकृतेप्रवर्त्तते। ननुततःप्राक्दकारोच्चारणसामर्थ्यात्। औब्जिजत्। अजादेरित्येवनेह। अदिद्रपत्॥ रभेरशब्लिटोः। ७। १। ६३। रभेर्नुम्स्यादचिनतुशब्लिटोः। लभेश्च। ७। १। ६४। अररम्भत्। अललम्भत्। हेरचङीतिह्रस्वेऽचिङीत्युक्तेःकुत्वन्न। अजीहयत्॥ अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रदस्तृस्पशाम्। [illegible]। नपराभ्याम[illegible]॥ [illegible]। ७। ४। ९६। अभ्यास[illegible]

इपरे णौ। अववेष्टत्। अविवेष्टत्। [illegible]चेष्टत्। अचिचेष्टत्। भ्राजभासेत्यादिना वोपधाह्रस्वः। [illegible]
[illegible]। [illegible]दीनां वेति वक्तव्यम्॥ *॥ णयन्ताः कणरणभणश्रणलुपहेठः काण्यादयः षड्वाष्ट्येऽक्ताः। ह्वायि[illegible]लोटि[illegible]
लोपयश्चवारो ऽधिकान्यासे। चाणिलोठोऽन्यप्यन्यवइत्यं द्वादश। अचीकणत्। अचकाणत्॥ स्वापेश्चङि। ६।१।१८।
ण्यन्तस्य स्वापेश्चङि सम्प्रसारणं स्यात्। असूषुपत्॥ शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक्। ७।३।३७। णौ। पुकोपवादः। [illegible]यति
। ह्वाययति॥ ह्वः सम्प्रसारणम्। ६।१।३२। सन्परे चङ्परे च णौ ह्वः सम्प्रसारणं स्यात्। अजूहवत्। अजुहावत्॥
लोपः पिबतेरीच्चाभ्यासस्य। ७।४।४। पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ई दन्तादेशश्च चङ्परे णौ। अपीप्यत्। [illegible]
नि[illegible]। अर्पयति। ह्रेपयति। ब्लेपयति। रेपयति। यलोपः। क्नोपयति। क्ष्मापयति। स्थापयति॥ तिष्ठतेरित्
। ७।४।५। उपधाया इदादेशः स्याच्चङ्परे णौ। अतिष्ठिपत्॥ जिघ्रतेर्वा। ७।४।६। अजिघ्रिपत्। अजिघ्रप
त्। [illegible] ॥ अचीकृतत्। अचिकीर्त्तत्। अवीवृतत्। अववर्त्तत्। अमीमृजत्। अममार्जत्। पातेर्णौ लुग्वक्तव्यः॥ *॥
पुकोऽपवादः। पालयति॥ [illegible]तनेर्जुक्। ७।३।३८। वातेर्जुक् स्यात् णौ अकम्पेऽर्थे। वाजयति। कम्पे किं। केशान्[illegible]
[illegible]॥ लीलोर्नुग्[illegible]स्नेहविपातने। ७।३।३९। लीयतेर्लातेश्च क्रमान्नुग्लुकावा[illegible]
स्नेहविपातने। [illegible]यति। विलापयति। विलालयति। विलापयति घृतम्। लीङ् इति ईकारप्रश्लेषात्[illegible]
पेनुक्। स्नेहद्रवे किम्। लोहं विलापयति॥ प्रलम्भनाभिभवपूजासु लियो नित्यमात्वमस्तीति वाच्यम्॥ *॥ लिय[illegible]
म्माननशालीनीकरणयोश्च। १।३।७०। [illegible]लियोर्ण्यन्तयोरात्मनेपदं[illegible]कर्तृगेऽपि फले पूजाभिभवयोः प्रल
म्भने चार्थे। जटाभिर्लापयते। पूजामधिगच्छतीत्यर्थः। श्येनो वर्त्तिकामु[illegible]। अभिभवती[illegible]। बालमुल्ला
पयते। वञ्चयत[illegible] विभेतेर्हेतुभये। ६।१।५६। विभेतेरेवत्वमात्वं वा स्यात्प्रयोजक[illegible]॥ भीस्म्योर्हेतुभये

। ७ । ३ । ६८ । आभ्यामात्मनेपदं स्याद्धेतोश्चेद्भयस्मयौ । सूत्रे भयग्रहणान्धात्वर्थोपलक्षणम् । मुण्डो भापयते ॥ भियो हेतुभये षुक् । ७ । ३ । ४० । भीई इतीकारः प्रश्लिष्यते । ईकारान्तस्य भियः षुक् स्यात् णौ हेतुभये । भीषयते ॥ नित्यं स्मयतेः । ६ । १ । ५७ । स्मयतेरेजन्तो नित्यमात्वं स्याणौ हेतोः स्मये । जटिलो विस्मापयते । हेतोश्चेद्भयस्मयौ नेह । कुञ्चिकयैनं भापयति । विस्मापयति । कथन्तर्हि विस्मापयन् विस्मितमात्मवृत्तौ विति मनुष्यवाचेति कर्णः । देवहितत्र स्मयः । अन्यथा शानजपि स्यात् । सत्यम् । विस्मापयन्निव्येव पाठ इति साम्प्रदायिकाः । यद्वा । मनुष्यवाक्प्रयोज्यकर्त्री विस्मापयते तया सिंहो विस्मापयतीति स्मयन्तात्स्वार्थे शतेति व्याख्येयम् ॥ स्फायो वः । ७ । ३ । ४१ । णौ । स्फावयति ॥ शदेरगतौ तः । ७ । ३ । ४२ । शदेर्णौ तोन्तादेशः स्यान्न तु गतौ । शातयति । गतौ तु । गाः शादयति गोविन्दः । गमयतीत्यर्थः ॥ रुहः पोऽन्यतरस्याम् । ७ । ३ । ४३ । णौ । रोपयति । रोहयति ॥ क्रीङ्जीनां णौ । ६ । १ । ४८ । एषामेच आत्वं स्याणौ । क्रापयति । अध्यापयति । जापयति ॥ णौ च संश्चङोः । ६ । १ । ३१ । सन्परे चङ्परे च णौ इङो गाङ्वा स्यात् । अध्यजीगपत् । अध्यापिपत् ॥ सिध्यतेरपारलौकिके । ६ । १ । ४९ । ऐहलौकिकेर्थे विद्यमानस्य सिध्यतेरेच आत्वं स्याणौ । अन्नं साधयति । निष्पादयतीत्यर्थः । अपारलौकिके किम् । तापसः सिध्यति । तत्त्वं निश्चिनोति । तम्प्रेरयति । सेधयति तापसन्तपः ॥ प्रजने वीयतेः । ६ । १ । ५५ । अस्यैच आत्वं वा स्याणौ प्रजनेर्थे । वापयति । वाययति वा गाः पुरोवातः । गर्भं ग्राहयतीत्यर्थः ॥ ऊदुपधाया गोहः । ६ । ४ । ८९ । गूहयति ॥ दोषो णौ । ६ । ४ । ९० । दुष इति सुवचम् । दुष्यतेरुपधाया ऊत्स्याणौ । दूषयति ॥ वा चित्तविरागे । ६ । ४ । ९१ । विरागोऽप्रीतता । चित्तं दूषयति । दोषयति वा कामः । मितां ह्रस्वः । भ्रादौ घटादौ च मित उक्ताः । घटयति । जनीजॄष् । जनयति । जरयति । जॄणातेस्तु । जारयति । रञ्जेर्णौ मृगरमणे नलोपो वक्तव्यः ॥ * ॥ मृगरमणमाखेटकम् । रजयति मृगान् । मृगेति किम् । रञ्जयति पक्षि-

णे। रमणादन्यत्रतु। रञ्जयतिमृगान्व्याधः। ~~~ ग्रन्थिदिरञ्जनादिष्विन् ॥ चिस्फुरोर्णौ। चपयति। चययतीत्युदाहरणम्। चिनोतेस्तु। चापयति। चाययति। स्फारयति। स्फोरयति। अपुस्फरत्। अपुस्फुरत् ॥ उभौसाभ्यासस्य। ८। ४। २१। साभ्यासस्यानितेरुभौनकारौणत्वंप्राप्नुतोनिमित्तेसति। प्राणिणत् ॥ णौगमिरबोधने। २। ४। ४६। इण्वदिकइत्यनेनेणोगमिः स्याणौ। गमयति। बोधनेतु। प्रत्याययति। इण्वदिकः। अधिगमयति। हनस्तोऽचिण्णलोः। होहन्तेर्ञ्णिन्नेषु। घातयति। ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ तृतीयव्यञ्जनस्यतृतीयैकाचइतित्वार्थः। आद्येयकारस्यद्वित्वंवारयितुमिदम्। द्वितीयेत्वजादेर्द्वितीयस्येत्यस्यापवादतयासन्नन्तेप्रवर्त्तते। ऐर्ष्ष्यियत्। ऐर्ष्यिष्यत्। द्वितीयव्याख्यायांणिजन्ताच्चङि यकारएवाभ्यासेश्रूयते। हलादिःशेषात्। द्वित्वन्तुद्वितीयस्यैव। तृतीयाभावेनप्रकृतवार्तिकाप्रवृत्तेः। निवृत्तप्रेषणाद्धातोर्हेतुमत्तौप्रसिद्धेनतुल्योऽर्थः। तेनप्रार्थयन्तिशयनोत्थितंप्रियाईर्ष्यादिसिद्धम्। एवंसकर्मकेषुसर्वेषूह्यम् ॥ * ॥ इतिण्यन्तप्रक्रिया ॥ * ॥ धातोःकर्मणःसमानकर्तृकादिच्छायांवा। ३। १। ७। इषिकर्मणइषिणैककर्तृकाद्धातोःसन्प्रत्ययोवास्यादिच्छायाम्। धातोर्विहितत्वादिहसनआर्द्धधातुकत्वम्। इड्द्वित्वम् ॥ सन्यतः। पठितुमिच्छतिपिपठिषति। कर्मणःकिम्। गमनेनेच्छतीतिकरणान्माभूत्। समानकर्तृकात्किम्। शिष्याःपठन्त्वितीच्छतिगुरुः। वाग्रहणात्पक्षेवाक्यमपि। लुङ्सनोर्घस्लृ। एकाचउपदेशइतिनेट्। सस्यतत्वम्। अत्तुमिच्छति। जिघत्सति। ईर्ष्यतेस्तृतीयस्येतिष्यस्यद्वित्वम्। इर्ष्यियिषति। ईर्ष्यिषिषति ॥ रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छःसंश्च। १। २। ८। एभ्यःसंश्चक्त्वाचकितौस्तः। रुरुदिषति। विविदिषति। मुमुषिषति ॥ सनिग्रहगुहोश्च। ७। २। १२। ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्चसनइण्न स्यात्। ग्रहिज्यादिनासम्प्रसारणम्। सनःषत्वस्यासिद्धत्वाड्ढषभावः। जिघृक्षति। जुघुक्षति ॥ किरश्चपञ्चभ्यः। ७। २। ७५। कृगृदृङ्धृङ्प्रच्छएभ्यःसनइट्स्यात्। पिपृच्छिषति। चिकरिषति। जिगरिषति। जिगलिषति। अत्रेटोवृतोवाइतिदीर्घो न

ष्टः। दिदीरिषते। दिदरिषते। कथमुद्दिधीर्षुरिति। भौवादिकयोर्धृङ्धृञोरिति गृहाण॥ इको झल्। १। २। ९। इगन्ताज्झलादिः सन् कित्स्यात्। बुभूषति। दीङ्। दातुमिच्छति दिदीषते। एज्विषयत्वाभावान्मीनातिमिनोतीत्यात्वं न। अत एव सनि मीमेति सूत्रे माधातोः पृथग्मीग्रहणं कृतम्॥ हलन्ताच्च। १। २। १०। इकसमीपाद्धलः परो झलादिः सन् कित्स्यात्॥ गुहू॥ जुघुक्षति। विभित्सति। इकः किम्। यियक्षते। झल् किम्। विवर्द्धिषते। हल्ग्रहणं जातिपरं। तृन्हू। तितृक्षति। तितृंहिषति॥ अज्झनगमां सनि। ६। ४। १६। अजन्तानां हन्तेरजादेशगमेश्च दीर्घः स्याज्झलादौ सनि॥ सन्लिटोर्जेः। जिगीषति। विभाषा चेः। चिकीषति। चिचीषति। जिघांसति॥ सनि च। २। ४। ४७। इणो गमिः स्यात्सनि न तु बोधने। जिगमिषति। बोधने प्रतीषिषति। इण्वदिकः। अधिजिगमिषति। कर्म्मणि तङ्। परस्मैपदेष्विणुक्तेर्नेह। झलादौ सनीति दीर्घः। जिगांसते। अधिजिगांसते। अजादेशस्येत्युक्तेर्गच्छतेर्न दीर्घः। जिगंसते। सञ्जिगंसते॥ इङश्च। २। ४। ४८। इङो गमिः स्यात्सनि। अधिजिगांसते॥ रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च। १। २। २६। उश्च इश्च वी ते उपधे यस्य तस्माद्धलादे रलन्तात्परौ क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः। द्युतिस्वाप्योः सम्प्रसारणम्। दिद्युतिषते। दिद्योतिषते। रुरुचिषते। रुरोचिषते। लिलिखिषति। लिलेखिषति। रलः किं। दिदेविषति। व्युपधात्किम्। विवर्त्तिषते। हलादेः किम्। एषिषिषति। इह नित्यमपि द्वित्वं गुणेन बाध्यते। उपधाकार्य्यं हि द्वित्वात्प्रबलम्। ओर्णोर्नुद्दित्करणस्य सामान्यापेक्षज्ञापकात्॥ सनीवन्तर्द्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनाम्। ७। २। ४९। इवन्तेभ्य ऋधादिभ्यश्च सन इड्वा स्यात्। इडभावे। हलन्ताच्चेति कित्त्वम्। च्छ्वोः शूडिति वस्य ऊठ्। यण्। द्वित्वं। दुद्यूषति। दिदेविषति। स्तौतिण्योरेवेति वक्ष्यमाणनियमान्न षः। सुस्यूषति। सिसेविषति॥ आप्ज्ञप्यृधामीत्। ७। ४। ५५। एषामच ईत्स्यात्सादौ सनि॥ अत्र लोपोऽभ्यासस्य। ७। ४। ५८। सनि मीमेत्यारभ्य यदुक्तं तत्राभ्यासस्य लोपः स्यात्। आ

प्तुमिच्छति । ईप्सति । ऋद्धितुमिच्छति । रपरत्वम् । चर्त्वम् । ईर्त्सति । अर्दिधिषति । बिभ्रज्जिषति । बिभर्जिषति । बिभ्रक्षति । बिभर्क्षति ॥ दम्भ इच्च । ७ । ४ । ५६ । दम्भेरच इत्स्यादीच सादौ सनि । अभ्यासलोपः । हलन्ताच्चेत्यत्र हल्ग्रहणमज्झलातिपरमित्युक्तम् । तेन सनः कित्वान्नलोपः । धिप्सति । धीप्सति । दिदम्भिषति । शिश्रीषति । शिश्रयिषति ॥ स्वरोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ सुस्मूर्षति । सिस्वरिषति । युयूषति । यियविषति । ऊर्णुनूषति । ऊर्णुनुविषति । ऊर्णुनविषति । नच परत्वाद्गुणावादेशयोः सतोरभ्यासे उकारो न श्रूयेतेति वाच्यम् । द्विर्वचनेऽचीति सूत्रेण द्वित्वे कर्तव्ये स्थानिरूपातिदेशादादेशनिषेधाद्वा । नच सन्नन्तस्य द्वित्वं प्रति कार्यित्वान्निमित्तता कथमिति वाच्यम् । कार्य्यमनुभवन्हि कार्य्यी निमित्ततया नाश्रीयते न त्वननुभवन्नपि । नचेह सन् द्वित्वमनुभवति । बुभूर्षति । बिभरिषति । ज्ञपिः पुगन्तो मित्संज्ञः पकारान्तश्चौरादिकश्च । इडभावे । इको झलिति कित्वान्न गुणः । अज्झनेति दीर्घः परत्वात् णिलोपेन बाध्यते । आज्ज्ञपोतिरीत् । ज्ञीप्सति । जिज्ञपयिषति । अमितस्तु । जिज्ञापयिषति । जनसनेत्यात्वं । सिषासति । सिसनिषति । तनिपतिदरिद्रातिभ्यः सनो वा इड्वाच्यः ॥ * ॥ तनोतेर्विभाषा । ६ । ४ । १७ । अस्योपधाया दीर्घो वा स्याज्झलादौ सनि । तितांसति । तितंसति । तितनिषति ॥ आशङ्कायां सन्वक्तव्यः ॥ * ॥ श्वा मुमूर्षति । कूलं पिपतिषति ॥ सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस् । ७ । ४ । ५४ । एषामच इस्स्यात्सादौ सनि । अभ्यासलोपः । स्कोरिति सलोपः । पित्सति । दिदरिद्रिषति । दिदरिद्रासति । डुमिञ्मीञ् आभ्यां सन् कृतदीर्घस्य मिनोतेरपि मीरूपाऽविशेषादिस् । सः सीति तः । मित्सति । मित्सते । मीङ् । मित्सति । माङ्मेङोः । मित्सते । दोदाणोः । दित्सति । देङ् । दित्सते । दाञ् । दित्सति । दित्सते । धेट् । धित्सति । धाञ् । धित्सति । धित्सते । रिप्सते । लिप्सते । शक्लृ । शिक्षति । शकमर्षणे इति दिवादिः । स्वरितेत् । शिक्षति । शिक्षते । पित्सते ॥ राधो हिंसायां सनीस्वाच्यः ॥*॥ रित्सति । हिंसायां किम् । आरिरात्सति ॥ मुचोऽकर्म्मकस्य गुणो वा । ७ । ४ । ५७

। सादीसति । अभ्यासलोपः । मोक्षते । मुमुक्षतेवत्सःस्वयमेव । अकर्मकस्यकिम् । मुमुक्षतिवत्संकृष्णः ॥ नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः ॥ विवृत्सति । नङिनु । विवर्तिषते । सेसिचीतिवेट् । निनर्तिषति । निनृत्सति ॥ इट्सनिवा । ७ । २ । ४१ । वृङ्वृभ्यामृदन्ताच्चसनइड्वास्यात् । तितरिषति । तितरीषति । तितीर्षति । विवरिषति । विवरीषति । बुवूर्षति । वृङ् । वुवूर्षते ॥ दुधूर्षति ॥ स्मिपूङ्रञ्ज्वशांसनि । ७ । २ । ७४ । स्मिपूङ्ऋञ्ज्वशूभ्यःसनइट्स्यात् । सिस्मयिषते । पिपविषते । अरिरिषति । इहरिसृ॰हस्वदीर्घत्वं । इसइतिसनोऽवयवःकार्यभागितिकार्यिणोनिमित्तत्वायोगाद्द्विर्वचनेचौनितिनप्रवर्तते । अञ्जिजिषति । अशिशिषते ॥ उभौसाभ्यासस्य । प्राणिणिषति । उच्चेस्तुक् । चुत्वं । पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचनइतिचछाभ्यांसहितस्येटोद्वित्वंहलादिःशेषः । उचिच्छिषति । निमित्तापायेनैमित्तिकापायइतित्वनित्यं । च्छोरितिसूतुक्ग्रहणाज्ज्ञापकात् । प्रकृतिप्रत्यापत्तिवचनाद्वा । णौचसंश्चङोरितिसूत्राभ्यामिङोगाङ्श्वयतेःसम्प्रसारणञ्चवा । अधिजिगापयिषति । अध्यापिपयिषति । शिश्वापयिषति । शुशावयिषति ॥ ह्वःसम्प्रसारणं ॥ जुहावयिषति । णौद्वित्वात्प्रागयत्रादेशोनेत्युक्तत्वादुकारस्यद्वित्वम् । पुस्फारयिषति । चुक्षावयिषति । ओःपुयण्ज्यपरे । पिपावयिषति । यियावयिषति । बिभावयिषति । रिरावयिषति । लिलावयिषति । जिजावयिषति । पुयण्जिकिम् । नुनावयिषति । अपरेकिम् । बुभूषति । सवतीतीत्वंवा । सिस्रावयिषति । सुस्रावयिषतीत्यादि । अपरइत्येव । शुश्रूषते ॥ स्तौतिण्योरेवषण्यभ्यासात् । ८ । ३ । ६१ । अभ्यासेणःपरस्यस्तौतिण्यन्तयोरेवसस्यषःस्यात्षभूतेसनिनान्यस्य । तुष्टूषति । ष्टुतिस्वापोरित्युत्वम् । सुष्वापयिषति । सिषाधयिषति । स्तौतिण्योःकिम् । सिसिक्षति । उपसर्गात्सुनोत्यादिष्वभ्यासेनचेतिषत्वम् । परिषिषिक्षति । षणिकिम् । तिष्ठासति । सुषुप्सति । अभ्यासादित्युक्तेर्नेहनिषेधः । इण् । प्रतीषिषति । इक् । अधीषिषति ॥ सःस्विदिस्वदिसहीनाञ्च । ८ । ३ । ६२ । अभ्यासेणःपरस्यण्यन्तानामेषांसस्यसएवनषःषणिपरे । सिस्वेदयिषति । सिस्वादयिषति । सिसाह

यिषति । स्यादिष्वेवाभ्यासस्येतिनियमान्नेह । अभिसुसूषति ॥ शैषिकान्मतुवर्थीयाच्छैषिको मतुवर्थिकः । सरूपप्रत्ययोने
ष्टः सन्नन्तान्नसन्निष्यते ॥ शैषिकाच्छैषिकः सरूपेन । तेनशालीयेभवइतिवाक्यमेवनतुछान्ताच्छः । सरूपः किम् । अहिच्छत्रे
भव आहिच्छत्रः । आहिच्छत्रेभव आहिच्छत्रीयः । अणन्ताच्छः । तथामत्वर्थात्सरूपः सन । धनवानस्यास्ति । इहमतुबन्तान्म
तुप्न । विरूपस्तुस्यादेव । दण्डिमतीशाला । सरूपइत्यनुषज्यते । अर्थेनद्वारासादृश्यन्तस्यार्थः । तेनइच्छासन्नन्तात्सनस्ता
र्थेसन्नन्तान्नुस्यादेव । जुगुप्सिषते । मीमांसिषते ॥ * ॥ इतिसन्प्रक्रिया ॥*॥ धातोरेकाचोहलादेःक्रियासमभिहारेयङ् ।
३ । १ । २२ । पौनःपुन्यम्भृशार्थश्चक्रियासमभिहारस्तस्मिन्द्योत्येयङ्स्यात् ॥ गुणोयङ्लुकोः । ७ । ४ । ८२ । अ
भ्यासस्यगुणःस्याद्यङियङ्लुकिच । सनाद्यन्ताइतिधातुत्वाल्लडादयः । ङिदन्तत्वादात्मनेपदम् । पुनःपुनरतिशयेन
वाभवतीतिबोभूयते । बोभूयाञ्चक्रे । अबोभूयिष्ट । धातोःकिम् । आर्द्धधातुकत्वंयथास्यात् । नेतबूवोवर्चिरित्यादि । एकाचः
किम् । पुनःपुनर्ज्जागर्त्ति । हलादेःकिम् । भृशमीक्षते । भृशंशोभते । रोचतेइत्यत्रयङ्नेतिभाष्यम् । पौनःपुन्येतुस्यादेव ।
रोरुच्यते । शोशुभ्यते ॥ सूचिसूत्रिमूत्र्यट्यर्त्यशूर्णोतिभ्योयङ्वाच्यः ॥ * ॥ आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । सोसूच्यते । सो
सूत्र्यते । मोमूत्र्यते । अनेकाच्त्वेनायोपदेशत्वात्षत्वन्न । यस्यहलः । यस्येतिसङ्घातग्रहणम् । हलःपरस्ययशब्दस्यलो
पःस्यादार्धधातुके ॥ आदेःपरस्य ॥ अतोलोपः । सोसूचाञ्चक्रे । सोसूचिता । सोसूत्रिता । मोमूत्रिता ॥ दीर्घोऽकितः ।
७ । ४ । ८३ । अकितोभ्यासस्यदीर्घःस्याद्यङियङ्लुकिच । अटाट्यते ॥ यङिच । ७ । ४ । ३० । अर्त्तेःसंयोगादे
श्चऋतोगुणःस्याद्यङि । यकारपररेफस्यनद्वित्वनिषेधः । अरार्य्यतेइतिभाष्योदाहरणात् । अरारिता । अशाशिता । ऊ
र्णोनूयते । वेभिद्यते । अल्लोपस्यस्थानिवत्त्वान्नोपधागुणः । वेभिदिता ॥ नित्यङ्कौटिल्येगतौ । ३ । १ । २३ । गत्यर्थात्
कौटिल्यएवयङ्स्यान्नतुक्रियासमभिहारे । कुटिलंव्रजति । वाव्रज्यते ॥ लुपसदचरजपजभदहदशगृभ्योभावगर्हायां

म। ३। १। २४। एभ्योधात्वर्थगर्हायामेवयङ्स्यात्। गर्हितंलुम्पति। लोलुप्यते सासद्यते॥ चरफलोश्च। ७। ४
। ८७। अनयोरभ्यासस्यातोनुक्स्याद्यङ्यङ्लुकोः। नुगित्यनेनानुस्वारोलक्ष्यते। सचपदान्तवद्वाच्यः। वापदान्तस्येति
यथास्यात्॥ उत्परस्याऽतः। ७। ४। ८८। चरफलोरभ्यासात्परस्यातउत्स्याद्यङ्यङ्लुकोः। हलिचेतिदीर्घः।
चञ्चूर्य्यते। पम्फुल्यते। पंफुल्यंते॥ जपजभदहदशभञ्जपशाञ्च। ७। ४। ८६। एषामभ्यासस्यनुक्स्याद्यङ्यङ्लुकोः
। गर्हितंजपति। जञ्जप्यतेइत्यादि॥ ग्रोयङि। ८। २। २०। गिरतेरेफस्यलत्वंस्याद्यङि। गर्हितंगिलति। जेगि
ल्यते। घुमास्थेतीत्वम्। गुणः। देदीयते। पेपीयते। सेषीयते। विभाषाश्वेः। शोशूयते। शेश्वीयते॥ यङिच॥ सा
स्मर्य्यते॥ रीङृतः॥ चेक्रीयते। सुट्। सञ्चेस्क्रीयते॥ सिचोयङि। ८। ३। ११२। सिचःसस्यषोनस्याद्यङि। नि
सेसिच्यते॥ नकवतेर्य्यङि। ७। ४। ६३। कवतेरभ्यासस्यचुत्वन्नस्याद्यङि। कोकूयते। कौतिकुवत्योस्तु। चोकूयते॥
नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कन्दाम्। ७। ४। ८४। एषामभ्यासस्यनीगागमःस्याद्यङ्यङ्लुकोः। अकितइत्युक्तेर्न
दीर्घः। नलोपः। वनीवच्यते। सनीस्रस्यतइत्यादि॥ नुगतोऽनुनासिकान्तस्य। ७। ४। ८५। अनुनासिकान्तस्याङ्गस्य
योऽभ्यासोऽदन्तस्तस्यनुक्स्यात्। नुकानुस्वारोलक्ष्यतइत्युक्तम्। यँय्यम्यते। यंयम्यते। तपरत्वसामर्थ्याद्भूतपूर्वदीर्घस्या
पिन। भामक्रोधे। बाभाम्यते॥ येविभाषा। जाजायते। जञ्जन्यते॥ हन्तेर्हिंसायांयङिघ्नीभावोवाच्यः॥*॥ जेघ्नीयते। हिं
सायांकिं। जङ्घन्यते॥ रीगृदुपधस्यच। ७। ४। ९०। ऋदुपधस्यधातोरभ्यासस्यरीगागमःस्याद्यङ्यङ्लुकोः। वरीवृ
त्यते। क्षुभ्नादित्वान्नणः। नरीनृत्यते। जरीगृह्यते। उभयत्रत्वम्। चलीक्लृप्यते॥ रीगृत्वतइतिवक्तव्यम्॥*॥ वरीवृ
श्च्यते। परीपृच्छ्यते॥ स्वपिस्यमिव्येञांयङि। ६। १। १९। सम्प्रसारणंस्यात्यङि। सोषुप्यते। सेसिम्यते। वेवीयते॥
नवशः। ६। १। २०। वावश्यते॥ चायःकी। ६। १। २१। चेकीयते॥ ईघ्राध्मोः। ७। ४। ३१। जेघ्रीयते। दे

श्रीयते ॥ अयङ्यि क्ङिति । ७ । ४ । २२ । शीङोऽयङादेशः स्याद्यादौ क्ङिति परे । शाशय्यते । अभ्यासस्य ह्रस्वः । ततो
गुणः । डोढौक्यते । तोत्रौक्यते ॥ * ॥ इति यङन्तप्रक्रिया ॥ * ॥ यङोऽचि च । २ । ४ । ७४ । यङोऽच्प्रत्यये लुक्
स्याच्चकारात्तं विनापि बहुलं लुक् स्यात् । अनैमित्तिकोऽयम् । अन्तरङ्गत्वादादौ भवति । ततः प्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वाद्द्वित्व
म् । अभ्यासकार्य्यम् । धातुत्वाल्लडादयः । शेषात्कर्त्तरीति परस्मैपदम् । अनुदात्तङित इति तु न । ङित्त्वस्य प्रत्ययाऽप्र
त्ययसाधारणत्वेन प्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः । यत्र हि प्रत्ययस्यासाधारणं रूपमाश्रीयते तत्रैव तत् । अत एव सुदृषत्प्रासाद इ
त्यत्राऽत्वसन्तस्येति दीर्घो न । येऽपि स्पर्द्ध शीङादयोऽनुदात्तङितस्तेभ्योऽपि न । अनुदात्तङित इत्यनुबन्धनिर्द्देशात् । तत्र च श्ति
पा शपेति निषेधात् । अत एव श्यन्नादयो न । गणेन निर्द्देशात् । किन्तु शबेव । चर्करीतञ्चेत्यदादौ पाठाच्छपो लुक् ॥ य
ङो वा । ७ । ३ । ९४ । यङन्तात्परस्य हलादेः पितः सार्व्वधातुकस्य ईड्वा स्यात् । भूसुवोस्तिङीति गुणनिषेधो यङ्लुकि भा
षायान्न । बोभूतु तेतिक्ते इति छन्दसि निपातनात् । अत एव यङ्लुग्भाषायामपि सिद्धः । न च यङ्लुक्यप्राप्त एव गुणाभावो
निपात्यतामिति वाच्यं । प्रकृतिग्रहणे यङ्लुगन्तस्यापि ग्रहणात् । द्विःप्रयोगो द्विर्व्वचनं षाष्ठमिति सिद्धान्तात् । बोभवीति
। बोभोति । बोभूतः । बोभुवति । बोभवाञ्चकार । बोभविता । अबोभवीत् । अबोभोत् । अबोभूताम् । अबोभवुः । बोभू
यात् । बोभूयाताम् । बोभूयास्ताम् । गातिस्थेति सिचो लुक् । यङो वेतीट्पक्षे गुणं बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक् । अबोभुवीत् । अ
बोभोत् । अबोभूताम् । अभ्यस्ताश्रयो जुस् । नित्यत्वाद्वुक् । अबोभवुः । अबोभविष्यदित्यादि । पास्पर्द्धीति । पास्पर्द्धि ।
पास्पर्द्धः । पास्पर्द्धति । पास्पर्त्सि ॥ हुझल्भ्यो हेर्द्धिः । पास्पर्द्धि । लङ् । अपास्पर्त् । अपास्पर्द् । सिपि । दश्चेति रुत्वप
क्षे रोरि । अपास्पाः । जागाद्धि । जाघात्सि । अजाघात् । सिपि । रुत्वपक्षे । अजाघाः । नाथृ । नानात्ति । नानात्तः । द
ध । दादद्धि । दादद्धः । दाधत्सि । अदाधत् । अदादधुः । अदाधः । अदाधत् । लुङि । अदादाधीत् । अदादधीत् ।

चोकूर्दीति । चोकूर्ति । अचोकूर्त् । अचोकूर्ताम् । अचोकुर्दुः । मोमुदीति । मोमोत्ति । मोमोदाञ्चकार । मोमोदि ता । अमोमुदीत् । अमोमोत् । अमोमुत्ताम् । अमोमुदुः । अमोमुदीः । अमोमोः । अमोमोत् । लुङि गुणः । अमोमोदीत् । चोकूर्ति । चोकूर्दीति । लङ्तिप् । अचोकूर्त् । अचोकूर्दीत् । सिप्यपि । अचोकूः । अचोकूः । अजोगूः । वनीवञ्चीति । वनीवङ्क्ति । वनीवक्तः । वनीवचति । अवनीवञ्चीत् । अवनीवन् । जङ्गमीति । जङ्गन्ति । अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिका लोपः । जङ्गतः । जङ्गमति ॥ म्वोश्च ॥ जङ्गन्मि । जङ्गन्वः । एकाज्ग्रहणोक्तत्वान्नेणिनषेधः । जङ्गमिता । अनुनासिक लोपस्याभीयत्वेनासिद्धत्वान्नहेर्लुक् । जङ्गहि । मोनोधातोः । अजङ्गन् । अनुबन्धनिर्देशान्नेरङ् । ह्यन्तेति न वृद्धिः । अ जङ्गमीत् । अजङ्गमिष्टाम् । हन्तेर्यङ्लुक् । अभ्यासाच्चेति कुत्वं । यद्यपिहोहन्तेरित्यतो हन्तेरित्यनुवर्त्त्यविहितं । तथा पि यङ्लुकि भवत्येवेति न्यासकारः । श्तिपा शपेति निषेधस्त्वनित्यः । गुणोयङ्लुकोरिति सामान्यापेक्षज्ञापकादिति भावः । जङ्घ नीति । जङ्घन्ति । जङ्घतः । जंघ्नति । जङ्घनिता । श्तिपा निर्देशाज्जादेशेन । जङ्घहि । अजङ्घनीत् । अजङ्घन् । जङ्घन्या त् । आशिषितु । वध्यात् । अवधीत् । अवधिष्टामित्यादि । वधादेशस्य द्वित्वन्न भवति । स्थानिवत्त्वेनानभ्यासस्येति निषे धात् । तद्धि समानाधिकरणं धातोर्विशेषणम् । बहुव्रीहिवज्ञात् । आङ्पूर्वात्तु आङोयमहन इत्यात्मनेपदम् । आज ङ्घते इत्यादि । उत्तरस्येति तपरत्वान्न गुणः । हलि चेति दीर्घस्तु स्यादेव । तस्यासिद्धत्वेन तपरत्वनिवर्त्त्यत्वायोगात् । चञ्चुरीति । चञ्चूर्ति । चञ्चूर्तः । चञ्चुरति । अचञ्चुरीत् । अचञ्चूः । चङ्खनीति । चङ्खन्ति । जनसनेत्यात्वं । चङ्खा तः । गमहनेत्युपधालोपः । चंख्नति । चङ्खाहि । चङ्खनानि । अचंखनीत् । अचङ्खन् । अचङ्खाताम् । अचंखुः । ये वि भाषा । चङ्खायात् । चङ्खन्यात् । अचङ्खनीत् । अचङ्खानीत् । अतो वृद्धिरि [illegible] । ये [illegible] । योयवीति । अयोयवीत् । [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । तोनवीति । नोनो

ति। जाहेति। जाहाति। ई हल्यघोः। जाहीतः। इह जहातेश्च आचहोलोपा यि पुमास्थ एस्तेऽलोयते पश्चापि न भव न्ति। श्तिपानिर्देशात्। जाहाति। जाहासि। जाहेषि। जाहीथः। जाहीथ। जाहीहि। अजाहेत्। अजाहात्। अ जाहीताम्। अजाहुः। जाहीयात्। आशिषि। जाहायात्। अजाहासीत्। अजाहासिष्टाम्। अजाहिष्यत। लु कालुक्षेप्रत्ययलक्षणाभावात्स्वपिस्यमीत्युत्वम्न। रुदादिभ्य इतिगणनिर्दिष्टत्वादिण्न। सास्वपीति। सास्वप्ति। सास्वप्तः। सास्वपति। असास्वपीत्। असास्वप्। सास्वप्यात्। आशिषितु। वचिस्वपीत्युत्वम्। सासुप्यात्। असास्वापीत्। असास्व पीत्॥ रुग्रिकौचलुकि। ७। ४। ९१। ऋदुपधस्यधातोरभ्यासस्यरुक्रिक्रीक्एतेआगमास्युर्यङ्लुकि॥ ऋतश्च। ७। ४। ९२। ऋदन्तधातोरपितथा। वर्वृतीति। वरिवृतीति। वरीवृतीति। वर्वर्ति। वरिवर्ति। वरीवर्ति। वर्वृतः ३॥ वर्वृतति ३॥ वर्वर्तामास। वर्वर्तिता ३॥ गणनिर्दिष्टत्वान्नवृद्भ्यश्चतुर्भ्य इतिन। वर्वर्तिष्यति ३॥ अववृतीत् ३॥ अवर्वर्त् ३॥ सिपि। दश्चेतिरुत्वपक्षेरोरि। अवर्वाः ३॥ गणनिर्दिष्टत्वादङ्न। अवर्वर्तीत् ३॥ चर्करीति ३॥ च र्कर्ति। चरिकर्ति। चरीकर्ति। चर्कृतः ३॥ चर्कृति ३ चर्करांचकार ३॥ चर्करिता ३॥ अचर्करीत् ३॥ अचर्कः ३॥ चर्कृयात् ३॥ आशिषिरिङ्। चर्क्रियात् ३॥ अचर्कारीत् ३॥ ऋतश्चेतितपरत्वान्नेह॥ कृविक्षेपे। चाकर्ति॥ तातर्ति। तातीर्तः। तातिरति। तातीर्हि। तातराणि। अतातरीत्। अतातः। अतातीर्ताम्। अतातरुः। अतातारीत्। अतातारि ष्टामित्यादि। अर्तेर्यङ्लुकिद्वित्वेऽभ्यासस्योरदत्वंरपरत्वं। हलादिःशेषः। रुक्रिग्रीकास्तु। अभ्यासस्यासवर्णेइति इयङ्। अरर्ति। अरिअर्ति। अररीति। अरियरीति। अरर्तः। अरियृतः। तिस्रुन्। यण्। रुकोरोरीतिलोपः। न चतस्मिन्कर्तव्येयणःस्थानिवत्त्वम्। पूर्वत्रासिद्धेतन्निषेधात्। आरर्ति। अरिअर्ति। लिङि। श्तिपानिर्देशाद्गुणोऽर्तीतिग णेन। रिङ्। रलोपःदीर्घः। आरियात्। अरिरियात्। अरीरियात्॥ गृहूयङ्लुकि॥ जर्गृहीति ३॥ जर्गर्ढि ३॥

जर्गृढः ३ ॥ जर्गृहति ३ ॥ अजर्घेट् ३ ॥ गृह्णातेस्तु । जाग्रहीति । जाग्राढि । तस्मादेङिन्निमित्तं सम्प्रसारणम् । तस्य वहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वान्न रुगादयः । जागृढः । जागृहति । जाग्रहीषि । जाग्रक्षि । लटि । जाग्रहिता । ग्रहोऽलिटि दीर्घस्तु न । तत्रैकाच इत्यनुवृत्तेः । माधवस्तु दीर्घमाह तद्भाष्यविरुद्धम् । जर्गृधीति ३ ॥ जर्गर्द्धि ३ ॥ जर्गृद्धः ३ ॥ जर्गृधति ३ ॥ जर्गृधीषि ३ ॥ जर्घर्त्सि ३ ॥ अजर्गृधीत् ३ ॥ इडभावे गुणः हलङ्यादिलोपः । भष्भावः । जश्त्वचर्त्वे । अजर्घत् ३ ॥ अजर्गृद्धाम् ३ ॥ सिपि । दश्चेति पक्षे रुत्वम् । अजर्घाः ३ ॥ अजर्गर्धीत् ३ ॥ अजर्गर्धिष्टाम् ३ ॥ पाप्रच्छीति ॥ पाप्रष्टि । तस्मादेव ग्रहिज्येति सम्प्रसारणं न भवति श्तिपा निर्देशात् । छ्वोः शूडिति शः । व्रश्चेति षः । पाप्रष्टः । पाप्रच्छति । पाप्रश्मि । पाप्रच्छ्वः । पाप्रश्मः ॥ यकारवकारान्तानां तु ऊठ्भाविनां यङ्लुङ्नास्तीति च्छ्वोरितिसूत्रे भाष्ये ध्वनितं । कैयटेन स्पष्टीकृतम् । इदं च्छ्वोरिति यच्चोठ् तद्द्वियकम् । ज्वरत्वरेत्यूठ्भाविनोः स्रिविमव्योस्तु यङ्लुगस्त्येवेति न्याय्यम् । माधवादिसम्मतञ्च । मव्य बन्धने । अयं यान्त ऊठ्भावी । ते वृदेवृ देवने इत्यादयो वान्ताः । हय गतौ । जाहयीति । जाहति । जाहतः । जाहयति । जाहयीषि । जाहसि । वलि लोपे यञ्जादेर्दीर्घः । जाहामि । जाहावः । जाहामः ॥ हर्य्य गतिकान्त्योः ॥ जाहर्य्यीति । जाहर्त्ति । जाहर्त्तः । जाहर्य्यति । लोटि । जाहर्हि । अजाहः । अजाहर्त्ताम् । अजाहर्य्युः । मव बन्धने ॥ ज्वरत्वरस्रिव्यविमवामुपधायाश्च । ६ । ४ । २० । ज्वरादीनामुपधावकारयोरूठ् स्यात् क्वौ झलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये । अनुनासिक इति नानुवर्त्तते । अवतेस्तु निश्चोतुरिति दर्शनात् । अनुनासिकग्रहणञ्चानुवर्त्तते । अवतेर्मनिन्प्रत्यये तस्य टिलोपे ओमिति दर्शनात् । ईडभावे ऊठि पिति गुणः । मामोति । मामवीति । मामूतः । मामवति । मामोषि । मामोमि । मामावः । मामूमः । मामोतु । मामूतात् । मामूहि । मामवानि । अमामोत् । अमामोः । अमामवम् । अमामाव । अमामूम । [illegible]

कौ॰ इत्यादावनुनासिकादौच [redacted] । १ । २ । ४ । धावश्ला
नोनिमित्ते आर्द्धधातुकेपरेइकोगुणवृद्धीनस्तः । इतिनेहनिषेधः । तिबादीनामनार्द्धधातुकत्वात् । नोनोर्त्ति । हलिचेति
दीर्घः । नोनूर्त्तः । नोनूर्वति । नोधोर्त्ति । दोदोर्त्ति । दोधोर्त्ति ॥ मूर्छा ॥ मोमोर्त्ति । मोमूर्त्तः । मोमूर्छतीत्यादि । आर्द्धधा
तुकइतिविषयसप्तमी । तेनयङ्विवक्षितेऽ ॥ अजेर्वी ॥ वेवीयते । अस्ययङ्लुग्नास्तिलुकाअपहारेणविषयत्वासम्भवेनवीभा
वस्याप्रवृत्तेः ॥ * ॥ इतियङ्लुगन्तप्रक्रिया ॥ * ॥ सुपआत्मनःक्यच् । ३ । १ । ८ ॥ इषिकर्म्मणःएषितृसम्बन्धिनः
सुबन्तादिच्छायामर्थेक्यच्प्रत्ययोवास्यात् । धात्ववयवत्वात्सुब्लुक् ॥ क्यचिच । ७ । ४ । ३३ । अस्यईस्यात् । आत्मनःपुत्र
मिच्छतिपुत्रीयति ॥ वान्तोयिप्रत्यये ॥ गव्यति । नाव्यति । लोपःशाकल्यस्येतितुन । अपदान्तत्वात् । तथाहि ॥ नःक्ये
। १ । ४ । १५ । क्यचिक्यङ्चिनान्तमेवपदंस्यान्नान्यत् । सन्निपातपरिभाषयाक्यचोयस्यलोपोन । गव्याञ्चकार । गव्यि
ता । नाव्याञ्चकार । नाव्यिता । नलोपः । राजीयति ॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च । त्वद्यति । मद्यति । एकार्थयोरित्येव । युष्म
द्यति । अस्मद्यति ॥ हलिच ॥ गीर्य्यति । पूर्य्यति । धातोरित्येव । नेह । दिवमिच्छतिदिव्यति । इहपुरमिच्छतिपुर्य्यतीति
माधवोक्तम्प्रत्युदाहरणञ्चिन्त्यम् । पूर्गिरोःसाम्यात् । दीव्यतीतिदीर्घस्तुप्राचःप्रामादिकएव । अदस्यति ॥ रीङृतः ॥ कु
त्रीयति ॥ क्यच्व्योश्च । ६ । ४ । १५२ । गार्गीयति । वाच्यति । अकृत्सार्वेतिदीर्घः । कवीयति । समिध्यति ॥ क्यस्यवि
भाषा । ६ । ४ । ५० । हलःपरयोःक्यच्क्यङोर्लोपोवास्यादार्द्धधातुके ॥ आदेःपरस्य ॥ अतोलोपः ॥ तस्यस्थानिवत्त्वा
ल्लघूपधगुणोन । समिधिता । समिध्यिता । मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्चक्यच् । किमिच्छति । इदमिच्छति । स्वरि
च्छति ॥ अशनायोदन्यधनायाबुभुक्षापिपासागर्द्धेषु । ७ । ४ । ३४ । क्यजन्तानिपात्यन्ते । अशनायति । उदन्य
ति । धनायति । बुभुक्षादौकिम् । अशनीयति । उदकीयति । धनीयति ॥ अश्वक्षीरवृषलवणानामात्मप्रीतौक्यचि

। ७ । १ । ५१ । एषां क्यचि असुगागमः स्यात् । अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम् ॥ * ॥ अश्वस्यति वडवा । वृषस्यति गौः । क्षी
रलवणयोर्लालसायां ॥ * ॥ क्षीरस्यति बालः । लवणस्यति उष्ट्रः ॥ सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां सुगसुकौ ॥ *
॥ दधिस्यति । दध्यस्यति । मधुस्यति । मध्वस्यति ॥ काम्यच ॥ ३ । १ । ९ । उक्तविषये काम्यच् स्यात् । पुत्रमात्मन इच्छ
ति पुत्रकाम्यति । पुत्रकाम्यिता । इह यस्य हलः इति लोपो न । अनर्थकत्वात् । यस्येति संघातग्रहणमित्युक्तम् ॥ यशस्का
म्यति । सर्पिष्काम्यति । मान्तःव्ययेभ्योप्ययं स्यादेव । किंकाम्यति । स्वःकाम्यति ॥ उपमानादाचारे । ३ । १ । १० । उ
पमानात्कर्मणः सुबन्तादाचारेऽर्थे क्यच् स्यात् । पुत्रमिवाचरति पुत्रीयति छात्रम् । विष्णूयति द्विजम् । अधिकरणाच्चेति व
क्तव्यम् ॥ * ॥ प्रासादीयति कुट्यां भिक्षुः । कुटीयति प्रासादे ॥ कर्तुः क्यङ् सलोपश्च । ३ । १ । ११ । उपमानात्कर्तुः सु
बन्तादाचारे क्यङ् वा स्यात् । सान्तस्य तु कर्तृवाचकस्य लोपो वा स्यात् । क्यङ्वेत्युक्तेः पक्षे वाक्यम् । सान्तस्य लोपस्तु क्यङ्संनियो
गे शिष्टः । स च व्यवस्थितः । ओजसोप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया । कृष्ण इवाचरति कृष्णायते । ओजःशब्दो वृत्ति
विषये तद्वति । ओजायते । अप्सरायते । यशायते । यशस्यते । विद्वायते । विद्वस्यते । त्वद्यते । मद्यते । अनेकार्थत्वे
तु । युष्मद्यते । अस्मद्यते ॥ क्यङ्मानिनोश्च । कुमारीवाचरति कुमारायते । हरिणीवाचरति हरितायते । गुर्वीव गुरूय
ते । सपत्नीव सपत्नायते । सपतीयते । सपत्नीयते । युवतिरिव युवायते । पट्वीमृद्वाविव पट्वीमृद्वूयते ॥ नकोपधायाः
॥ पाचिकायते ॥ आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा ॥ * ॥ वाग्रहणात्क्यङपि । अवगल्भादयः पचाद्यजन्ताः क्विप्स
न्नियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वञ्च प्रत्ययस्य प्रतिज्ञायते तेन तङ् । अवगल्भते । क्लीबते । होडते । भूतपूर्वात् प्यनेकाच
त्वाम् ॥ * ॥ एतद्वार्त्तिकारम्भसामर्थ्यात् । नच अवगल्भते इत्यादि सिद्धिः स्वत्फलं । केवलानामेवाचारेऽपि वृत्तिसम्भवा
त् । धातूनामनेकार्थत्वात् । [illegible] वलात् प्रत्ययान्तर वि

[redacted]
र्थेन्तार्थक्विवमुच्यते । प्रातिपदिकग्रहणादनुपद् [redacted] तिन सम्बध्यते । तेनपदकार्य्यंन्न । कृष्णइवाचरति । कृष्णति । अतो
गुणइतितिपासहपररूपम् । अइवाचरति । अति । अतः । अन्ति । प्रत्ययग्रहणमपनीयअनेकाचइत्युक्तेर्न्नाम् । औ
। अतुः । उः । द्वित्वम् । अतोगुणे । अतआदेरितिदीर्घः । णल । औ । वृद्धिः । अनुसादिषुत्वातोलोपइटिचेत्यालो
पः । मालेवाचरतिमालाति । लिङ्गविशिष्टपरिभाषयाएकादेशस्यपूर्व्वान्तत्वाद्वाक्विप् । मालाञ्चकार । लङि । अमाला
त् । अत्रहलङ्यादिलोपोन । ङीसाहचर्य्यादापोऽपिसोरेवलोपविधानात् । इट्सकौ । अमालासीत् । कविरिवकवयति
। आशीर्लिङि । कवीयात् । सिचिवृद्धिरित्यत्रधातोरित्यनुवर्त्त्यधातुरेवयोधातुरितिव्याख्यानान्नामधातोर्न्नवृद्धिरितिकैय
टादयः । अकवयीत् । माधवस्तु । नामधातोरपिवृद्धिमिच्छति । अकवायीत् । विरिवबयति । विवाय । विव्यतुः । अव
यीत् । अवायीत् । श्रीरिवश्रयति । शिश्राय । शिश्रियतुः । पितेवपितरति । आशिषिरिङ् । पित्रियात् । भूरिवभवति
। अत्रगातिस्थेतिभुवोलुगितिभवतेरितिचनभवति । अभिव्यक्तत्वेनधातुपाठस्यस्यैवतत्रग्रहणात् । अभावीत् । बुभाव ।
द्रुरिवद्रवति । णिश्रीतिचङ । अद्रावीत् ॥ अनुनासिकस्यक्विझलोःक्ङिति । ६ । ४ । १५ । अनुनासिकान्तस्योपधा
यादीर्घःस्यात्क्वौझलादौचक्ङिति । इदमिवाचरति । इदामति । राजेवराजानति । पन्थाइवपथीनति । मथीनति ।
ऋभुक्षीणति । द्यौरिवदेवतीतिमाधवः । अत्रऊठिद्यवतीत्युचितम् । कइवकति । चकाविनिहरदत्तः । माधवस्तुणयन्नो
पाविनिवचनात्णलिवृद्धिंवाधित्वाऽतोलोपाच्चकइतिरूपमाह । स्वइवसस्वौ । सस्व । यत्तु । स्वामास । स्वाञ्चकारेतितद्वना
करमेव ॥ भृशादिभ्योभुव्यच्वेर्लोपश्चहलः । ३ । १ । १२ । अभूततद्भावविषयेभ्योभृशादिभ्योभवत्यर्थेक्यङ्स्यात् । हल
न्तानामेषांलोपश्च । अभृशोभृशोभवतिभृशायते । अच्वेरितिपर्युदासवलादभूततद्भावइतिलभ्यम् । तेनेहन । क्वदिवाभू

शाभवन्ति । येरात्रौभृशाःनक्षत्रादयस्तेदिवाकभवन्तीत्यर्थः । सुमनस् । अस्यसलोपः । सुमनायते । चुरादौसंग्रामयुद्ध इतिपठ्यतेतत्रसंग्रामेतिप्रातिपदिकम् । तस्मात्तत्करोतीतिणिच्सिद्धः । तत्सन्नियोगेनानुबन्धआसज्यते । युद्धेयोयंग्रामश ब्दइत्युक्तेपिसामर्थ्यात्संग्रामशब्देलब्धेविशिष्टपाठोज्ञापयति । उपसर्गसमानाकारम्पूर्वपदन्धातुसंज्ञाप्रयोजकेप्रत्ययेचिकी र्षितेपृथक्क्रियतेइति । तेनमनशब्दात्प्रागट् । असमनायत् । उन्मनायते । उदमनायत् । एवञ्चावागल्भतइत्यवागल्भि ष्टेत्यादावप्यवेत्यस्यपृथक्करणम्बोध्यम् । ज्ञापकञ्चसजातीयविषयम् । तेनयत्रोपसर्गस्वरूपंसकलंश्रूयतेनत्वादेशेनापहृ तन्तत्रैवपृथक्कृतिः । एवञ्च । आऊढःओढः । सइवाचरयओढायित्वा । अत्रउन्मनाय्यअवगल्भतेतिवन्नल्यप् । ज्ञापकस्य विशेषविषयत्वेयाष्ठवार्त्तिकन्तद्भाष्यञ्चप्रमाणम् । तथाहि । उस्योमाङ्क्ष्वाटःप्रतिषेधः । उसिओमाङोआपरयोःरटःप ररूपन्नेत्यर्थः । उस्रामैच्छत् । औस्रीयत् । औङ्कारीयत् । औटीयत् । आटश्चेतिचशब्देनपुनर्वृद्धिविधानादिदंसिद्धमि तियाष्टेस्थितम् ॥ लोहितादिडाज्भ्यःक्यष् ।३।१।१३। लोहितादिभ्योडाजन्ताच्चभवत्यर्थेक्यष्स्यात् ॥ वाक्यषः ।१।३ ।९०। क्यषन्तात्परस्मैपदम्वास्यात् । लोहितायति । लोहितायते । अत्राच्वेरित्यनुवृत्त्याऽभूततद्भावविषयत्वंलभ्यतेनचलोहित शब्दस्यैवविशेषणम् । नतुडाचोऽसम्भवात् । नाप्यादिशब्दग्राह्याणान्तस्यप्रत्याख्यानात् । तथाचवार्त्तिकम् । लोहितडाज् भ्यःक्यष्वचनंभृशादिष्वितराणीति ॥*॥ नचैवङ्काम्यचइवक्यषेपिककारःश्रूयेतउच्चारणसामर्थ्यादितिवाच्यम् । तस्यापि भाष्येप्रत्याख्यानात् । पटपटायति । पटपटायते । कृभ्वस्तियोगम्विनापीहडाच् । डाजन्तात्क्यषोविधानसामर्थ्यात् । य त्तु । लोहितश्यामदुःखानिहर्षगर्वसुखानिच । मूर्च्छानिद्राकृपाधूमाःकरुणानित्यचर्मणीतिपठित्वाश्यामादिभ्योपिक्यषि यदुदाहरन्तितद्भाष्यवार्त्तिकविरुद्धम् । तस्मात्तेभ्यःक्यङेव । श्यामायते । दुःखादयोवृत्तिविषयेतद्वतिवर्त्तन्ते । वि ङ्गविशिष्टपरिभाषयाचोहितो [illegible] ।३।१।१४। चतुर्थ

[illegible]र्थेक्यङ्स्यात् । [illegible]
कण्वचिकीर्षायामितिवक्तव्यम् ॥ * ॥ कण्वम्पापं । सत्रादयोवृत्तिविषयेपापार्थाः तेभ्योद्वितीयान्तेभ्यश्चिकीर्षायाङ्क्यङ् । पापञ्चिकीर्षतीत्यस्यपदस्यविग्रहः । सत्रादे । कक्षायतेइत्यादि ॥ कर्म्मणोरोमन्थतपोभ्याम्वर्त्तिचरोः । ३ । १ । १५ । रोमन्थतपोभ्याङ्कर्म्मभ्याङ्क्रमेणवर्त्तनायाञ्चरणेचार्थेक्यङ्स्यात् । रोमन्थम्वर्त्तयतिरोमन्थायते ॥ हनुचलनइतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ चर्व्वितस्याकृष्यपुनश्चर्व्वणइत्यर्थः । नेह । कीटोरोमन्थम्वर्त्तयति । अपानप्रदेशान्निःसृतन्द्रव्यमहरोमन्थःतदस्नातीत्यर्थइतिकैयटः । वर्त्तुलङ्करोतीत्यर्थइतिन्यासहरदत्तौ ॥ तपसःपरस्मैपदञ्च ॥ * ॥ तपश्चरतितपस्यति ॥ वाष्पोष्मभ्यामुद्वमने । ३ । १ । १६ । आभ्याङ्कर्म्मभ्याङ्क्यङ्स्यात् । वाष्पमुद्वमतिवाष्पायते । ऊष्मायते । फेनाच्चेतिवाच्यम् ॥ * ॥ फेनायते ॥ शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यःकरणे । ३ । १ । १७ । एभ्यःकर्मभ्यःकरोत्यर्थेक्यङ्स्यात् । शब्दङ्करोति । शब्दायते । पक्षेतत्करोतीतिणिजपीष्यतइतिन्यासः । शब्दयति । सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च ॥ * ॥ सुदिनायते ॥ सुखादिभ्यःकर्तृवेदनायाम् । ३ । १ । १८ । सुखादिभ्यःकर्मभ्योवेदनायामर्थेक्यङ्स्याद्वेदनाकर्त्तुरेवचेत्सुखादीनिस्युः । सुखंवेदयतेसुखायते । कर्त्तृग्रहणङ्किम् । परस्यसुखंवेदयते ॥ नमोवरिवश्चित्रङःक्यच् । ३ । १ । १९ । करणइत्यनुवृत्तेःक्रियाविशेषेपूजायाम्परिचर्यायामाश्चर्येच । नमस्यतिदेवान् । पूजयतीत्यर्थः । वरिवस्यतिगुरून् । शुश्रूषतइत्यर्थः । चित्रीयते । विस्मयतइत्यर्थः । विस्मापयतइत्यन्ये ॥ पुच्छभाण्डचीवराण्णिङ् । ३ । १ । २० । पुच्छादुदसनेव्यसनेपर्यसनेच । विविधंविरुद्धंवाक्षेपणंव्यसनम् । उत्पुच्छयते । विपुच्छयते । परिपुच्छयते । भाण्डात्समाचयने ॥ * ॥ सम्भाण्डयते । भाण्डानिसमाचिनोतिराशीकरोतीत्यर्थः । समवभाण्डत् । चीवरादर्ज्जनेपरिधानेच ॥ * ॥ सञ्चीवरयतेभिक्षुः । चीवराण्यर्ज्जयतिपरिधत्तेवेत्यर्थः ॥ मुण्डमिश्रश्लक्ष्णलवणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्योणिच् । ३ । १ । २१ । कृतार्थे । मु

खण्डङ्करोतिमुण्डयति । व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः । पयःशूद्रान्नंवाव्रतयति । वस्त्रात्समाच्छादने । सम्वस्त्रयति । हस्त्यादिभ्योक्षेपणे । हलिकल्योरदन्तत्वञ्चनिपात्यते । हलिकलिम्वागृह्णाति । हलयति । कलयति । महद्धलंहलिः । परत्वाद्वृद्धौ सत्यामपीष्टवद्भावेप्रागेवलुप्यते । अतःसन्वद्भावदीर्घौन । अजहलत् । अचकलत् । कृतंगृह्णातिकृतयति । तूस्तानिविहन्तिवितूस्तयति । तूस्तङ्केशइत्येके । जटीभूताःकेशाइत्यन्ये । पापमित्यपरे । मुण्डादयःसत्यापपाशेत्यत्रैवपठितुंयुक्ताः । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थइत्येवसिद्धेकेषांचिद्ग्रहणंसापेक्षेभ्योपिणिजर्थम् । मुण्डयतिमाणवकम् । मिश्रयत्यन्नम् । श्लक्ष्णयतिवस्त्रम् । लवणयतिव्यञ्जनमिति । हलकलयोरदन्तत्वार्थम् । सत्यस्यआपुगर्थम् । केषाञ्चित्तुप्रपञ्चार्थम् । सत्यङ्करोत्याचष्टेवासत्यापयति ॥ अर्थवेदयोरप्यापुग्वक्तव्यः ॥ * ॥ अर्थापयति । वेदापयति । पाशम्विमुञ्चतिविपाशयति । रूपम्पश्यतिरूपयति । वीणयोपगायत्युपवीणयति । तूलेनानुकुष्णात्यनुतूलयति । तृणायन्तूलेनानुघट्टयतीत्यर्थः । श्लोकैरुपस्तौतिउपश्लोकयति । सेनयांअभियातिअभिषेणयति । उपसर्गात्सुनोतीतिषः । अभ्यषेणयत् । प्राक्सितादितिषः । अभिषिषेणयिषति । स्थादिष्वभ्यासेनचेतिषः । लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलोमयति । त्वचसम्वरणे । घः । त्वचंगृह्णातित्वचयति । चर्म्मणासन्नह्यति । सञ्चर्म्मयति । वर्णंगृह्णाति । वर्णयति । चूर्णैरवध्वंसतेअवचूर्णयति । इष्टवदित्यतिदेशात्पुम्बद्भावादयः । एनीमाचष्टेएतयति । दरदमाचष्टेदारदयति । पृथुम्प्रथयति । वृद्धौसत्यांपूर्व्वम्वाटिलोपः । अपिप्रथत् । अपप्रथत् । मृदुम् । म्रदयति । अमिम्रदत् । अमम्रदत् । भृशंकृशंदृढम् । भ्रशयति । क्रशयति । द्रढयति । अवभ्रशत् । अचक्रशत् । अदद्रढत् । परिवृढयति । पर्य्यववृढत् । ऊढिमाख्यत् । औजिढत् । ढत्वादीनामसिद्धत्वात् हतिशब्दस्यद्वित्वम् । पूर्व्वत्रासिद्धीयमद्वित्वेइतित्वनित्यमित्युक्तम् । ढिइत्यस्यद्वित्वमित्यन्ये । औडिढत् । ऊढमाख्यत् । औजढत् । औडढत् । ओःपुयणितिवर्गप्रत्याहारजयहोलिङ्गम् । द्वित्वेकार्य्येणानचआदेशोनेतिऊनयता

वृत्तम्॥ प्रकृत्यैकाच्। वृद्धिपुकौ। त्वापयति। त्वांमांवाचष्टेत्वापयति। मापयति। मपर्य्यन्तस्यत्वमौ। पररूपात्पू
र्व्वंनित्यत्वाट्टिलोपः। वृद्धिःपुक्। त्वादयति। मादयतितीतुन्याय्यम्। अन्तरङ्गत्वात्पररूपेकृतेप्रकृत्यैकाजितिप्रकृति
भावात्। नचप्रकृतिभावोभाष्येप्रत्याख्यातइतिभ्रमितव्यम्। भाष्यस्यप्रेष्ठाद्युदाहरणविशेषेऽन्यथासिद्धिपरत्वात्। यु
वामावाम्वा। युष्मयति। अस्मयति। श्वानमाचष्टेशावयति। नस्तद्धितइतिटिलोपः। प्रकृतिभावस्तुनयेननाप्राप्तिन्याये
नटेरित्यस्यैवबाधकोहिसः। भत्वात्सम्प्रसारणं। अन्येतु। नस्तद्धितइतिनेहातिदिश्यते। इष्ठनितस्यादृष्टत्वात्। ब्र
ह्मिष्ठइत्यादौपरत्वाट्टेरित्यस्यैवप्रवृत्तेः तेनशुनयतीतिरूपमाहुः। विद्वांसमाचष्टेविद्वयति। अङ्गवृत्तपरिभाषयास
म्प्रसारणंनेत्येके। सम्प्रसारणेवृद्धावादेशेचविदावयतीत्यन्ये। नित्यत्वाट्टिलोपात्प्राक्संप्रसारणम्। अन्तरङ्गत्वात्पूर्व्वरू
पगिटलोपः। विदयति। इत्यपरे। उदञ्चमाचष्टेउदीचयति। उदैचिचत्। प्रत्यञ्चम्। प्रतीचयति। प्रत्यचिचत्।
इकोसवर्णइतिप्रकृतिभावपक्षे। प्रतिअचिचत्। सम्यञ्चमाचष्टेसमीचयति। सम्यचिचत्। समिअचिचत्। तिर्य्यञ्च
माचष्टेतिरयति। अत्रेष्टिलोपेनापहारेपि वहिरङ्गत्वेनासिद्धत्वात्तिरसस्तिरिः असिद्धवदत्रेतिचिणोलुङ्न्यायेन
प्रथमटिलोपोऽसिद्धः अतःपुनष्टिलोपोन। अङ्गवृत्तपरिभाषयावा चङ्ग्लोपित्वादुपधाह्रस्वोन। अतितिरयत्। सध्य
ञ्चमाचष्टेसध्रापयति। असस्ध्रायत्। विष्वद्र्यञ्चम्। अविविष्वद्रायत्। देवद्र्यञ्चम्। अदिदेवद्रायत्। अदद्र्यञ्चम्। आ
ददद्रायत्। अदमुयञ्चम्। अदमुआपयति। आददमुआयत्। अमुमुयचम्। अमुमुआपयति। चङ्। आमुमुआपय
त्। भुवम्भावयति। अवीभवत्। भ्रुवम्। अबुभ्रवत्। श्रियं। अशिश्रयत्। गाम्। अजूगवत्। रायम्। अरीरयत्।
नावम्। अनूनवत्। स्वश्वम्। स्वाशश्वत्। स्वः। अव्ययानांभमात्रेटिलोपः। स्वयति। असस्वत्। असिस्वत्। वहूनभाव
यति। वहयतीत्यन्ये। स्रग्विणम्। स्रजयति। संज्ञापूर्व्वकत्वान्नवृद्धिः। श्रीमतींश्रीमन्तम्वा। श्रययति। अशिश्रयत्

॥सि०कौ०॥ । पयस्विनीम् । पयसयति । इह टिलोपो न । तदपवादस्य लुकः प्रवृत्तत्वात् । स्थूलं । स्थवयति । दूरं । दवयति । कथ
॥नि०ना०॥ नाहि दूरयत्यवनतेविवस्वतीति । दूरमयति अयतेवा दूरात् । दूरन्तङ्कुर्वतीत्यर्थः । युवानं । यवयति । कनयति । युवाल्पयो
रितिवा कन् । अन्तिकं । नेदयति । बाढं । साधयति । प्रशस्यं । प्रशस्ययति । इह अज्यौन । उपसर्गस्यपृथक्कृतेः । कृ
॥१६२॥ ष्णं । ज्यापयति । वर्षयति । प्रियं । प्रापयति । स्थिरं । स्थापयति । स्फिरं । स्फापयति । उरुं । वरयति । वारयति
। बहुलं । वंहयति । गुरुं । गरयति । तृपं । त्रपयति । दीर्घं । द्राघयति । वृन्दारकं । वृन्दयति ॥ * ॥ इतिनामधा
॥ि०क०॥ तुप्रक्रिया ॥ * ॥ कंड्वादिभ्योयक् । ३ । १ । २७ । एभ्योधातुभ्योनित्यंयक्स्यात्स्वार्थे । धातुभ्यःकिम् । प्रातिपदिकेभ्यो
माभूत् । द्विधाहिकंड्वादयः । धातवःप्रातिपदिकानिच । कण्डूञ्गात्रविघर्षणे । कण्डूयति । कण्डूयते ॥ मन्तुअपराधे
॥ रोषइत्येके । मन्तूयति । चन्द्रस्तुञितमाह । मन्तूयते ॥ वल्गुपूजामाधुर्ययोः ॥ वल्गूयति ॥ असुउपतापे ॥ अस्
। असूञ्इत्येके । असूयति । असूयति । असूयते ॥ लेट्लोट्धौर्त्येपूर्वभावेस्वप्नेच । दीप्तावित्येके । लेट्यति । लेटिता ।
लोट्यति । लोटिता ॥ लेलादीप्तौ ॥ इरस्इरज्इरञ्ईर्ष्यायाम् । इरस्यति । इरज्यति । हलिचेतिदीर्घः । ईर्य्यति ।
ईर्य्यते ॥ उषस्प्रभातीभावे ॥ वेद्धौर्त्येस्वप्नेच ॥ मेधाआशुग्रहणे ॥ मेधायति ॥ कुषुभक्षेपे ॥ कुषुभ्यति ॥ मगधपरिवेष्ट
ने ॥ नीचदास्यइत्यन्ये ॥ तनतस्पम्पसदुःखे ॥ सुखदुःखतत्क्रियायाम् ॥ सुख्यति । दुःख्यति । सुखंदुःखञ्चानुभवतीत्य
र्थः सपरपूजायाम् ॥ अररआराकर्म्मणि ॥ भिषज्चिकित्सायां ॥ भिष्णज्उपसेवायाम् ॥ इषुधशरधारणे ॥ चरणव
रणगतौ ॥ चुरणचौर्य्ये ॥ तुरणत्वरायाम् ॥ भुरणधारणपोषणयोः ॥ गद्गदवाक्स्खलने ॥ एलाकेलाखेलाविलासे ॥ इ
लेत्यन्ये ॥ लेखास्खलनेच ॥ अदन्तोऽयमित्यन्ये । लेख्यति ॥ लिट अल्पकुत्सनयोः ॥ लिट्यति ॥ लाटजीवने ॥ हृणीङ्रो
षणेलज्जायाञ्च ॥ महीङ्पूजायाम् ॥ [illegible] ॥ [illegible] ॥ दुवस्परितापपरिचर

त्रयोः ॥ तिरस्यन्तर्द्धौ ॥ अगदनीरोगत्वे [illegible] तवार्थे ॥ उरस्यति । रवबानमेवतामिर्थः ॥ तरणगतौ ॥ पयस्पूव
नौ ॥ सम्भूयस्प्रभूतभावे ॥ अम [illegible] ॥ आकृतिगणोऽयम् ॥ * ॥ इतिकंड्वादयः ॥ * ॥ कण्डूयतेःसन् ।
सन्यङोरितिप्रथमस्यैकाचोद्विर्त्वेप्राप्ते ॥ कंड्वादेस्तृतीयस्येतिवाच्यम् ॥*॥ कंडूयियिषति ॥ कजन्तात्सन् । यथेष्टन्नाम
धातुषु । आद्यानाम्त्रयाणामन्यतमस्यद्विर्त्वमित्यर्थः ॥ अजादेस्त्वाद्येतरस्य । पुपुत्रीयिषति । पुतित्रीयिषति । पुत्रीयि
यिषति । अशिश्वीयिषति । अश्वीयियिषति । नदराःसंयुक्तानामचःपरस्यैवद्वित्वनिषेधः ॥ इन्द्रीयतेःसन् । द्रीश
इयिषइइयोरन्यतरस्यद्वित्वं । इन्दिद्रीयिषति । इन्द्रीयियिषति । चिचन्द्रीयिषति । चन्दिद्रीयिषति । चन्द्रीयियिष
ति । प्रियमाख्यातुमाचक्षाणंप्रेरयितुमिच्छति । पिप्रापयिषति । प्रापिपयिषति । प्रापयियिषति । उरम् । विवारयिषति
। वारिरयिषति । वारयियिषति । वाढं । सिसाधयिषतीत्यादिरूपनयत्र । अन्तनुनास्ति । यङ्सन्ण्यन्तात्सन् । बोभूयि
षयिषति । यङ्गिच्सन्नन्तात्सिच् । बोभूययिषतीत्यादि ॥ * ॥ इतिसन्[illegible]ला ॥ * ॥ अनुदात्तङितआत्मनेपदम्
। आस्ते । शेते ॥ भावकर्म्मणोः ।१।३।१३। बभूवे । अनुबभूवे ॥ कर्त्तरि[illegible]व्यतिहारे ।१।३।१४। क्रियाव्य
तिमयेऽन्योन्यकर्त्तृत्व्यात्मनेपदंस्यात् । व्यतिलुनीते । अन्यस्ययोग्यंलवनंकरोतीत्यर्थः ॥ श्नसोरल्लोपः ॥ व्यतिस्ते । व्यतिषा
ते । व्यतिषते । नासस्त्योरितिसलोपः । व्यतिसे ॥ धिच ॥ व्यतिध्वे ॥ हस्ति ॥ व्यतिहे । व्यत्यसै । व्यतिषीत । व्यत्यास्त ।
व्यतिराते ३ ॥ व्यतिभाते ३ ॥ व्यत्निवभे ॥ नगतिहिंसार्थेभ्यः ।१।३।१५। व्यतिगच्छन्ति । व्यतिघ्नन्ति ॥ प्रतिषेधेह
सादीनामुपसंख्यानम् ॥*॥ हसादयोहसप्रकाराःशब्दक्रियाः । व्यतिहसन्ति । व्यतिजल्पन्ति ॥ हरतेरप्रतिषेधः ॥ * ॥
सम्प्रहरन्तेराजानः ॥ इतरेतराऽन्योऽन्योपपदाच्च ।१।३।१६। परस्परोपपदाच्चेतिवक्तव्यम् ॥*॥ इतरेतरस्यान्योन्य
स्यपरस्परस्यवाव्यतिलुनन्ति ॥ नेर्विशः ।१।३।१७॥ निविशते ॥ परिव्यवेभ्यःक्रियः ।१।३।१८। अकर्त्रभिप्रायार्थमि

दम्। परिक्रीणीते। विक्रीणीते। अवक्रीणीते॥ विपराभ्याञ्जेः।१।३।१९। विजयते। पराजयते॥ आङोदोऽनास्यविहरणे।१।३।२०। आङ्पूर्वाद्ददातेर्मुखविकसनादन्यत्रार्थे वर्त्तमानादात्मनेपदं स्यात्। विद्यामादत्ते। अनास्येतिकिम्। मुखंव्याददाति। आस्यग्रहणमविवक्षितम्। विपादिकांव्याददाति। पादस्फोटोविपादिका। नदीकूलंव्याददाति। पराङ्गकर्म्मकान्ननिषेधः। व्याददतेपिपीलिकाःपतङ्गस्यमुखम्॥ क्रीडोऽनुसम्परिभ्यश्च।१।३।२१। चादाङः। अनुक्रीडते। संक्रीडते। परिक्रीडते। आक्रीडते। अनोःकर्मप्रवचनीयान्न। उपसर्गेणसमासाहचर्यात्। माणवकमनुक्रीडति। तेनसहेत्यर्थः। तृतीयार्थइत्यनोःकर्मप्रवचनीयत्वं॥ समोऽकूजने। संक्रीडते। कूजनेतु। संक्रीडतिचक्रम्। आगमेःक्षमायाम्। ण्यन्तस्येदंग्रहणम्। आगमयस्वतावत्। मात्वरिष्ठाइत्यर्थः॥ शिक्षेर्जिज्ञासायाम्॥ धनुषिशिक्षते। धनुर्विषयेज्ञानेशक्तोभवितुमिच्छतीत्यर्थः॥ आशिषिनाथः॥ आशिष्येवेतिनियमार्थंवार्त्तिकमिदमुक्तं। सर्पिषोनाथते। सर्पिर्मेस्यादित्याशास्तइत्यर्थः। कथन्नाथसेकिमुपतिन्नभूभृतामितिनाथसइतिपाठ्यम्। हरतेर्गतताच्छील्ये। गतम्प्रकारःपैतृकमश्वाअनुहरन्ते। मातृकङ्गावःपितुर्मातुश्चागतम्प्रकारंसततम्परिशीलयन्तीत्यर्थः। ताच्छील्येकिं। मातुरनुहरति॥ किरतेर्हर्षजीविकाकुलायकरणेष्विवाच्यम्॥ *॥ हर्षादयोविषयाः। तत्रहर्षोविक्षेपस्यकारणम्। इतरेफले॥ अपाच्चतुष्पाच्छकुनिष्वालेखने।६।१।१४२। अपात्किरतेःसुट्स्यात्। सुडपिहर्षादिष्वेववक्तव्यः॥ *॥ अपस्किरतेवृषोहृष्टःकुक्कुटोभक्षार्थी। श्वाआश्रयार्थीच। हर्षादिष्विति किं। अपकिरतिकुसुमम्। इहतङ्सुटौन। हर्षादिमात्रविवक्षायांयद्यपितङ्प्राप्तस्तथापिसुडभावेनेष्यतइत्याहुः। गजोपकिरति॥ आङिनुप्रच्छ्योः। आनुते। आपृच्छते॥ शप उपालम्भे॥ आक्रोशार्थात्स्वरितेतोकर्तृगेपिफलेशपथरूपेर्थेआत्मनेपदंवक्तव्यमित्यर्थः। कृष्णायशपते॥ समवप्रविभ्यःस्थः।१।३।२२। सन्तिष्ठते॥ स्थाघ्वोरिच्च॥ समस्थित। समस्थिषाताम्। समस्थिषत। अवतिष्ठते। प्रति

ष्ठते । वितिष्ठते ॥ आङः प्रतिज्ञायामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ शब्दन्नित्यमातिष्ठते । नित्यत्वेन प्रतिजानीत इत्यर्थः ॥ प्रकाशनस्थे याख्ययोश्च । १ । ३ । २३ । गोपीकृष्णाय तिष्ठते । स्वाभिप्रायम्प्रकाशयतीत्यर्थः । संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः । कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयतीत्यर्थः ॥ उदोऽनूर्ध्वकर्मणि । १ । ३ । २४ । मुक्तावुत्तिष्ठते । अनूर्ध्वेति किम् । पीठादुत्तिष्ठति । ईहायामेव । नेह । ग्रामाच्छतमुत्तिष्ठति ॥ उपान्मन्त्रकरणे । १ । ३ । २५ । आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते । मन्त्रकरणे किं । भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन ॥ उपाद्देवपूजासङ्गतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम् ॥ * ॥ आदित्यमुपतिष्ठते । कथन्तर्हि स्तुत्यस्तुतिभिरर्थ्याभिरुपतस्थे सरस्वतीति । देवतात्वारोपात् नृपस्य देवतांशत्वाद्वा । गङ्गा यमुनामुपतिष्ठते । उपश्लिष्यतीत्यर्थः । रथिकानुपतिष्ठते । मित्रीकरोतीत्यर्थः । पन्थाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते । प्राप्नोतीत्यर्थः । वा लिप्सायामिति वक्तव्यम् ॥ * ॥ भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठते । उपतिष्ठति वा । लिप्सया उपगच्छतीत्यर्थः ॥ अकर्मकाच्च । १ । ३ । २६ । उपातिष्ठतेरकर्मकादात्मनेपदं स्यात् । भोजनकाले उपतिष्ठते । सन्निहितो भवतीत्यर्थः ॥ उद्विभ्यां तपः । १ । ३ । २७ । अकर्मकादित्येव । उत्तपते । वितपते । दीप्यत इत्यर्थः । स्वाङ्गकर्मकाच्चेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ स्वमङ्गं स्वाङ्गन्नतु अद्रवमिति परिभाषितम् । उत्तपते । वितपते पाणिम् । नेह । सुवर्णमुत्तपति । सन्तापयति । विलापयति वेत्यर्थः । चैत्रो मैत्रस्य पाणिमुत्तपति । सन्तापयतीत्यर्थः ॥ आङो यमहनः । १ । ३ । २८ । आयच्छते । आहते । अकर्मकात्स्वाङ्गकर्मकादित्येव । नेह । परस्य शिर आहन्ति । कथन्तर्हि आजघ्ने विषमविलोचनस्य वक्ष इति भारविः । आहध्वं मा रघूत्तममिति भट्टिश्च । प्रमाद एवायमिति भागवृत्तिः । प्राप्येत्यध्याहारो वा । ल्यब्लोपे पञ्चमीति तु ल्यबन्तम्बिनैव तदर्थावगतिर्यत्र तद्विषयम् । मेनुमित्यादि तु मुन्नन्ताध्याहारो वास्तु । समीपमेत्येति वा ॥ आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम् । २ । ४ । ४४ । हनो वधादेशो वा लुङि आत्मनेपदेषु परेषु । आवधिष्ट । आवधिषाताम् ॥ हनः सिच् । १ । २ । १४ । कित्स्यात् । अनुनासिकलोपः । आहत । आ

हसाताम्। आहसत॥ यमोगन्धने। १। २। १५। सिच्किस्यात्। गन्धनंसूचनंपरदोषाविष्करणं। उदायत। गन्धनेकिम्। उदायंसपादम्। आकृष्टवानित्यर्थः॥ समोगम्यृच्छिभ्याम्। १। ३। २९। अकर्म्मकाभ्यामित्येव। सङ्गच्छते॥ वागमः। १। २। १३। गमःपरौझलादीलिङ्सिचौवाकितौस्तः। सङ्गसीष्ट। सङ्गंसीष्ट। समगत्। समगंस्त। समृच्छिष्यते। अकर्म्मकाभ्यांकिं। ग्रामंसङ्गच्छति। विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानम्॥ * ॥ वेत्तेरेवग्रहणं। सम्विते। सम्विवाते॥ वेत्तेर्विभाषा। ७। १। ७। वेत्तेःपरस्यझादेशस्यानोरुडागमोवास्यात्। संविद्रते। सम्विदते। सम्पृच्छते। संस्वरते। अर्तिश्रुदृशिभ्यश्चेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ अर्तीतिद्वयोर्ग्रहणम्। अङ्घ्रिधौत्वियनेरेवेत्युक्तम्। मासमृत। मासमृषाताम्। मासमृषतेति। समार्त। समार्षाताम्। समार्षतेतिचभ्वादेः। इयर्त्तेस्तुमासमरत। मासमरेताम्। मासमरन्त। समारत। समारेताम्। समारन्तेतिच। संश्रृणुते। सम्पश्यते। अकर्म्मकादित्येव। अतएवरक्षांसीतिपुरापि संश्रृणुमहेइतिमुरारिप्रयोगः प्रामादिकइत्याहुः। अध्याहारोवाइतिकथयन्तइति। अथास्मिन्नकर्म्मकाधिकारेहनिगम्यादीनांकथमकर्म्मकतेतिचेत्। शृणु। धातोरर्थान्तरेवृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात्। प्रसिद्धेरविवक्षातःकर्म्मणोऽकर्म्मिकाक्रिया॥ १॥ वहतिभारम्। नदीवहतिस्यन्दतइत्यर्थः। जीवति। नृत्यति। प्रसिद्धेर्यथा। मेघोवर्षतीति। कर्म्मणोऽविवक्षातोयथा। हितान्नयःसंश्रृणुतेसकिंप्रभुः॥ उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेतिवाच्यम्॥ * ॥ अकर्म्मकादितिनिवृत्तम्। बन्धान्निरस्यति। निरस्यते। समूहति। समूहते॥ उपसर्गाद्ध्रस्वऊहतेः। ७। ४। २३। यादौक्ङिति। ब्रह्मसमुह्यात्। अभिसमुह्यात्॥ निसमुपविभ्योह्वः। १। ३। ३०। निह्वयते॥ स्पर्द्धायामाङः। १। ३। ३१। कृष्णश्चाणूरमाह्वयते। स्पर्द्धायांकिं। पुत्रमाह्वयति॥ गन्धनावक्षेपणसेवनसाहसिक्यप्रतियत्नप्रकथनोपयोगेषुकृञः। १। ३। ३२। गन्धनंहिंसा। उत्कुरुते। सूचयतीत्यर्थः। सूचनंहिपराणांवियोगानुकलंव्यापारमैव। अवक्षेपणंभर्त्सनं। श्येनोवर्त्तिकामुदाकुरुते। भर्त्स

यतइत्यर्थः । हरिमुपकुरुते । सेवते । परदारान्प्रकुरुतइत्यर्थः । तेषुसहसाप्रवर्त्तते । एधोदकस्योपस्कुरुते । गुणमाधत्ते । गाथाःप्रकुरुते । प्रकथयतीत्यर्थः । शतम्प्रकुरुते । धर्म्मार्थम्विनियुङ्क्ते । एषुकिं । कटङ्करोति ॥ अधेःप्रसहने ।१।३।३३। प्रसहनंक्षमाऽभिभवश्च । षह मर्षणेऽभिभवेचेतिपाठात् । शत्रुमधिकुरुते । क्षमतइत्यर्थः । अभिभवतीतिवा ॥ वेःशब्दकर्म्मणः । १। ३। ३४। स्वरान्विकुरुते । उच्चारयतीत्यर्थः । शब्दकर्म्मणःकिम् । चित्तम्विकरोतिकामः ॥ अकर्म्मकाच्च । १। ३। ३५। वेःकृञइत्येव । छात्राविकुर्व्वते । विकारंलभन्ते ॥ सम्माननोत्सञ्जनाचार्य्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषुनियः । १। ३। ३६। अत्रोत्सञ्जनज्ञानविगणनव्ययानयतेर्व्वाच्याः । इतरेप्रयोगोपाधयः । तथाहि । शास्त्रेनयते । शास्त्रस्थंसिद्धान्तंशिष्येभ्यःप्रापयतीत्यर्थः । तेनचशिष्यसम्माननम्फलितं । उत्सञ्जने । दण्डमुन्नयते । उत्क्षिपतीत्यर्थः । माणवकमुपनयते । विधिनाआत्मसमीपम्प्रापयतीत्यर्थः । उपनयनपूर्वकेणाध्यापनेनहिउपनेतरिआचार्य्यत्वंक्रियते । ज्ञानेतत्त्वंनयते । निश्चिनोतीत्यर्थः । कर्म्मकरानुपनयते । भृतिदानेनस्वसमीपम्प्रापयतीत्यर्थः । विगणनमृणादेर्न्निर्य्यातनम् । करंविनयते । राज्ञेदेयंभागम्परिशोधयतीत्यर्थः । शतंविनयते । धर्म्मार्थम्विनियुङ्क्तइत्यर्थः ॥ कर्त्तृस्थेचाऽशरीरेकर्म्मणि । १। ३। ३७। नियःकर्त्तृस्थेकर्म्मणियदात्मनेपदम्प्राप्तन्तच्छरीरावयवभिन्नेएवस्यात् । सूत्रेशरीरशब्देनतदवयवोलक्ष्यते । क्रोधम्विनयते । अपगमयति । तत्फलस्यचित्तप्रसादस्यकर्त्तृगत्वात्स्वरितञितइत्येवसिद्धे नियमार्थमिदम् । तेनेह न । गडुम्विनयति । कथन्तर्हिविगणय्यनयन्तिपौरुषमिति । कर्त्तृगामित्वाविवक्षायाम्भविष्यति ॥ वृत्तिसर्गतायनेषुक्रमः । १। ३। ३८। वृत्तिरप्रतिबन्धः । ऋचिक्रमतेबुद्धिर्न्नप्रतिहन्यतइत्यर्थः । सर्गउत्साहः । अध्ययनायक्रमते । उत्सहते । क्रमन्तेऽस्मिन्शास्त्राणि । स्फीतानिभवन्तीत्यर्थः ॥ उपपराभ्याम् । १। ३। ३९। वृत्त्यादिष्वाभ्यामेवक्रमेर्न्नतूपसर्गान्तरपूर्व्वात् । उपक्रमते । पराक्रमते । नेह । संक्रामति ॥ आङउद्गमने । १। ३। ४०। आ

क्रमतेसूर्य्यः । उदयतइत्यर्थः । ज्योतिरुद्गमनइतिवाच्यम् ॥ * ॥ नेह । आक्रामतिधूमोहर्म्यतलात् ॥ वेःपादविहरणे । १ । ३ । ४१ । साधुविक्रमतेवाजी । पादविहरणेकिं । विक्रामतिसन्धिः । द्विधाभवतिस्फुटतीत्यर्थः ॥ प्रोपाभ्यांसमर्थाभ्याम् । १ । ३ । ४२ । समर्थौतुल्यार्थौ । शकन्ध्वादित्वात्पररूपम् । प्रारम्भेऽनयोस्तुल्यार्थता । प्रक्रमते । उपक्रमते । समर्थाभ्यांकिम् । प्रक्रामति । गच्छतीत्यर्थः । उपक्रामति । आगच्छतीत्यर्थः ॥ अनुपसर्गाद्वा । १ । ३ । ४३ । क्रामति । क्रमते । अप्राप्तविभाषेयम् । वृत्यादौतुनित्यमेव ॥ अपह्नवेज्ञः । १ । ३ । ४४ । शतमपजानीते । अपलपतीत्यर्थः ॥ अकर्म्मकाच्च । १ । ३ । ४५ । सर्पिषोजानीते । सर्पिषाउपायेनप्रवर्त्ततइत्यर्थः ॥ सम्प्रतिभ्यामनाध्याने । १ । ३ । ४६ । शतंसञ्जानीते । अवेक्षतइतीत्यर्थः । शतंप्रतिजानीते । अङ्गीकरोतीत्यर्थः । अनाध्यानइतियोगोविभज्यते । तत्सामर्थ्यादकर्म्मकाच्चेतिप्राप्तिरपिवार्य्यते । मातरंमातुर्वासञ्जानाति । कर्म्मणःशेषत्वविवक्षायांषष्ठी ॥ भासनोपसम्भाषाज्ञानयत्नविमत्युपमन्त्रणेषुवदः । १ । ३ । ४७ । उपसम्भाषोपमन्त्रणेधातोर्वाच्येइतरेप्रयोगोपाधयः । शास्त्रेवदते । भासमानोब्रवीतीत्यर्थः । उपसम्भाषोपसान्त्वनम् । भृत्यानुपवदते । सान्त्वयतीत्यर्थः । ज्ञाने । शास्त्रेवदते । यत्ने । क्षेत्रेवदते । विमतौ । क्षेत्रेविवदन्ते । उपमन्त्रणमुपच्छन्दनम् । उपवदते । प्रार्थयतइत्यर्थः ॥ व्यक्तवाचांसमुच्चारणे । १ । ३ । ४८ । मनुष्यादीनांसम्भूयोच्चारणेवदेरात्मनेपदंस्यात् । सम्प्रवदन्तेब्राह्मणाः । नेह । सम्प्रवदन्तिखगाः ॥ अनोरकर्म्मकात् । १ । ३ । ४९ । व्यक्तवाग्विषयादनुपूर्व्वादकर्म्मकाद्वदेरात्मनेपदंस्यात् । अनुवदतेकठःकलापस्य । अकर्म्मकात्किं । उक्तमनुवदति । व्यक्तवाचांकिम् । अनुवदतिवीणा ॥ विभाषाविप्रलापे । १ । ३ । ५० । विरुद्धोक्तिरूपेव्यक्तवाचांसमुच्चारणेउक्तंवास्यात् । विप्रवदन्तेविप्रवदन्तिवावैद्याः ॥ अवाद्ग्रः । १ । ३ । ५१ । अवगिरते । गृणातिस्त्ववपूर्व्वोनप्रयुज्यतएवेतिभाष्यम् ॥ समःप्रतिज्ञाने । १ । ३ । ५२ । शब्दंनित्यंसङ्गिरते । प्रतिजानीतइत्यर्थः । प्रतिज्ञानेकिम् । सङ्गि

रतिग्रासं ॥ उदश्चरः सकर्म्मकात् । १ । ३ । ५३ । धर्म्ममुच्चरते । उल्लंघ्यगच्छतीत्यर्थः । सकर्म्मकात्किम् । वाष्पमुच्च
रति । उपरिष्टाद्गच्छतीत्यर्थः ॥ समस्तृतीयायुक्तात् । १ । ३ । ५४ । रथेनसञ्चरते ॥ दाणश्चसाचेच्चतुर्थ्यर्थे । १ । ३
। ५५ । सम्पूर्व्वाद्दाणस्तृतीयान्तेनयुक्तादुक्तंस्यात् । तृतीयाचेच्चतुर्थ्यर्थे । दास्यासंयच्छते । पूर्वसूत्रेसमइतिषष्ठी । तेन
सूत्रद्वयमिदंव्यवहितेपिप्रवर्त्तते । रथेनसमुदाचरते । दास्यासम्प्रयच्छते ॥ उपाद्यमःस्वकरणे । १ । ३ । ५६ । स्वक
रणंस्वीकारः । भार्य्यामुपयच्छते ॥ विभाषोपयमने । १ । २ । १६ । यमःसिच्किद्वास्यादिवाहे । रामःसीतामुपायत् । उ
पायंस्तवा । उदवोढेत्यर्थः । गन्धनाङ्गेउपयमेतु । पूर्वविप्रतिषेधान्नित्यङ्कित्वम् ॥ ज्ञाश्रुस्मृदृशांसनः । १ । ३ । ५७ ।
सनन्तानामेषांप्राग्वत् । धर्म्मञ्जिज्ञासते । शुश्रूषते । सुस्मूर्षते । दिदृक्षते ॥ नाऽनोर्ज्ञः । १ । ३ । ५८ । पुत्रमनुजि
ज्ञासति । पूर्व्वसूत्रस्यैवायन्निषेधः । अनन्तरस्येतिन्यायात् । तेनेहन । सर्प्पिषोनुजिज्ञासते । सर्प्पिषाप्रवर्त्तितुमिच्छतीत्य
र्थः । पूर्व्ववत्सनइतितङ् । अकर्म्मकाच्चेतिकेवलाद्विधानात् ॥ प्रत्याङ्भ्याश्रुवः । १ । ३ । ५९ । आभ्यांसनन्ताच्छ्रुवउक्तन्न
स्यात् । प्रतिशुश्रूषति । आशुश्रूषति । कर्म्मप्रवचनीयात्स्यादेव । देवदत्तंप्रतिशुश्रूषते ॥ शदेःशितः ॥ म्रियतेर्लुङ्लि
ङोश्च । व्याख्यातम् ॥ पूर्व्ववत्सनः । १ । ३ । ६२ । सनःपूर्व्वोयोधातुस्तेनतुल्यंसनन्तादप्यात्मनेपदंस्यात् । एदिधिषते ।
शिशयिषते । निविविक्षते । पूर्व्ववत्किम् । बुभूषति । शदेरित्यादिसूत्रद्वयेसनोनेत्यनुवर्त्यवाक्यभेदेनव्याख्येयम् । तेनेह
न । शिशत्सति । मुमूर्षति ॥ आम्प्रत्ययवत्कृञोनुप्रयोगस्य । एधाञ्चक्रे ॥ प्रोपाभ्यांयुजेरयज्ञपात्रेषु । १ । ३ । ६४ । प्रयु
ङ्क्ते । उपयुङ्क्ते । स्वराद्यन्तोपसर्गादितिवक्तव्यम् ॥ * ॥ उद्युङ्क्ते । नियुङ्क्ते । अयज्ञपात्रेषुकिं । द्वन्द्वंन्यञ्चिपात्राणिप्रयुन
क्ति ॥ समःक्ष्णुवः । १ । ३ । ६५ । संक्ष्णुतेशस्त्रं ॥ भुजोऽनवने । १ । ३ । ६६ । ओदनम्भुङ्क्ते । अभ्यवहरतीत्यर्थः ।
बुभुजेपृथिवीपालःपृथिवीमेवकेवलाम् । वृद्धोजनोदुःखशतानिभुङ्क्ते । इहोपभोगोभुजेरर्थः । अनवनेकिम् । महीम्भुन

क्ति ॥ णेरणौ यत्कर्म्म णौ चेत्स कर्त्ताऽनाध्याने । १ । ३ । ६७ । ण्यन्तादात्मनेपदं स्यादणौ या क्रिया सैव चेण्ण्यन्तेनोच्यते ऽणौ यत्कर्म्मकारकं स चेण्णौ कर्त्ता स्यान्नत्वाध्याने । णिचश्चेति सिद्धेऽकर्त्रभिप्रायार्थमिदम् । कर्त्रभिप्राये तु विभाषोपपदेनेति विकल्पेऽणावकर्म्मकादिति परस्मैपदे च परत्वात्प्राप्ते पूर्वविप्रतिषेधेनेदमेवेष्यते । कर्तृस्थभावकाः कर्तृस्थक्रियाश्चोदाहरणम् । तथाहि । पश्यन्ति भवं भक्ताः । चाक्षुषज्ञानविषयं कुर्वन्तीत्यर्थः । प्रेरणांशत्यागे पश्यति भवः । विषयो भवतीत्यर्थः । ततो हेतुमण्णिच् । दर्शयन्ति भवं भक्ताः । पश्यन्तीत्यर्थः । पुनर्ण्यर्थस्याविवक्षायाम् । दर्शयते भवः । इह प्रथमतृतीययोरवस्थयोर्द्वितीयचतुर्थ्यावस्तुल्योऽर्थः । तत्र तृतीयकक्षायां न तङ् क्रियासाम्येऽपि णौ कर्म्मकारकस्याणौ कर्तृत्वाभावात् । चतुर्थ्यान्तु तङ् द्वितीयामादाय क्रियासाम्यात् । प्रथमायां कर्म्मणो भवस्येह कर्तृत्वाच्च । एवमारोहयते हस्तीत्यप्युदाहरणम् । आरोहन्ति हस्तिनं हस्तिपकाः । न्यग्भावयन्तीत्यर्थः । तत आरोहति हस्ती । न्यग्भवतीत्यर्थः । ततो णिच् । आरोहयन्ति । आरोहन्तीत्यर्थः । तत आरोहयते । न्यग्भवतीत्यर्थः । यद्वा । पश्यन्त्यारोहन्तीति प्रथमकक्षा प्राग्वत् । ततः कर्म्मण एव हेतुत्वारोपाण्णिच् । दर्शयति भवः । आरोहयति हस्ती । पश्यत आरोहतश्च प्रेरयतीत्यर्थः । ततो णिजभ्यां तत्प्रकृतिभ्यां चोपात्तयोर्द्वयोरपि प्रेषणयोस्त्यागे दर्शयते आरोहयते इत्युदाहरणम् । अर्थः प्राग्वत् । अस्मिन्पक्षे द्वितीयकक्षायां न तङ् । समानक्रियात्वाभावाण्णिजर्थस्याधिक्यात् । अनाध्याने किम् । स्मरति वनगुल्मं कोकिलः । स्मरयति वनगुल्मः । उत्कण्ठापूर्वकस्मृतेर्विषयो भवतीत्यर्थः ॥ भीस्म्योर्हेतुभये । व्याख्यातम् ॥ गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने । १ । ३ । ६९ । प्रतारणेऽर्थे ण्यन्ताभ्यामाभ्यां प्राग्वत् । माणवकं गर्द्धयते । वञ्चयते वा । प्रलम्भने किम् । श्वानं गर्द्धयति । अभिकाङ्क्षामस्योत्पादयतीत्यर्थः । अहिं वञ्चयति । वर्ज्जयतीत्यर्थः ॥ लियः सम्माननशालीनीकरणयोश्च । व्याख्यातम् ॥ मिथ्योपपदात्कृञोऽभ्यासे । १ । ३ । ७१ । णेरित्येव । पदं मिथ्या कारयते । स्वरादिदुष्टमसकृदुच्चारयतीत्यर्थः । मिथ्योपपदात्किं । पदं सुष्ठु कारयति । अभ्यासे किं । सकृ

कार्यं दम्भिमथ्याकारयति ॥ स्वरितञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले । यजते । सुनुते । कर्त्रभिप्राये किम् । ऋत्विजो यजन्ति । सु
न्वन्ति ॥ अपाद्वदः । १ । ३ । ७३ । न्यायमपवदते । कर्त्रभिप्राय इत्येव । अपवदति ॥ णिचश्च । कारयते ॥ समु
दाङ्भ्यो यमोऽग्रन्थे । १ । ३ । ७५ । अग्रन्थे इति छेदः । व्रीहीन्संयच्छते । भारमुद्यच्छते । वस्त्रमायच्छते । अग्रन्थे कि
म् । उद्यच्छति वेदम् । अधिगन्तुमुद्यमं करोतीत्यर्थः । कर्त्रभिप्राय इत्येव ॥ अनुपसर्गाज्ज्ञः । १ । ३ । ७६ । गां जानी
ते । अनुपसर्गात्किम् । स्वर्गं लोकं न प्रजानाति । कथं तर्हि भट्टिः । इत्थं नृपः पूर्वमवालुलोचे ततोनुजज्ञे गमनं सुतस्येति ।
कर्मणि लिट् । नृपेणेति विपरिणामः ॥ विभाषोपपदेन प्रतीयमाने । १ । ३ । ७७ । स्वरितञित इत्यादिपञ्चसूत्र्याय
दात्मनेपदं विहितं तत्समीपोच्चारितेन पदेन क्रियाफलस्य कर्तृगामित्वे द्योतिते वा स्यात् । स्वं यज्ञं यजति । यजते वा । स्वं
कटं करोति । कुरुते वा । स्वं पुत्रमपवदति । अपवदते वा । स्वं यज्ञं कारयति । कारयते वा । स्वं व्रीहिं संयच्छति । संयच्छ
ते वा । स्वां गां जानाति । जानीते वा ॥ * ॥ इत्यात्मनेपदम् ॥ * ॥ शेषात्कर्तरि परस्मैपदम् । अत्ति ॥ अनुपराभ्यां कृञः
। १ । ३ । ७९ । कर्तृगेपि फले गन्धनादौ च परस्मैपदार्थमिदम् । अनुकरोति । पराकरोति । कर्तरीत्येव । भावकर्मणो
र्माभूत् । न चैवमपि कर्मकर्तरि प्रसङ्गः । कार्यातिदेशपक्षस्य मुख्यतया तत्र कर्मवत्कर्मणेत्यात्मनेपदेन परेणास्य बाधात् ।
शास्त्रातिदेशपक्षे तु कर्तरि कर्मव्यतिहार इत्यतः शेषादित्यतश्च कर्तृग्रहणद्वयमनुवर्त्य केवलकर्तृवयः कर्ता न तु कर्मकर्ता तत्रेति व्याख्येयम् ॥ अभि
प्रत्यतिभ्यः क्षिपः । १ । ३ । ८० । क्षिप प्रेरणे स्वरितेत् । अभिक्षिपति ॥ प्राद्वहः । १ । ३ । ८१ । प्रवहति ॥ परेर्मृ
षः । १ । ३ । ८२ । परिमृष्यति । भौवादिकस्य तु । परिमर्षति । इह परेरिति योगं विभज्य वहेरपीति केचित् ॥ व्याङ्
परिभ्यो रमः । १ । ३ । ८३ । विरमति ॥ उपाच्च । १ । ३ । ८४ । यज्ञदत्तमुपरमति । उपरमयतीत्यर्थः । अन्तर्भा
वितण्यर्थोयम् ॥ विभाषाऽकर्मकात् । १ । ३ । ८५ । उपाद्रमेरकर्मकात्परस्मैपदं वा । उपरमति । उपरमते वा ।

निवर्त्तत इत्यर्थः ॥ बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः । १ । ३ । ८६ । एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदं स्यात् । णिचश्चेत्यस्यापवादः । बोधयति पद्मम् । योधयति काष्ठानि । नाशयति दुःखम् । जनयति सुखम् । अध्यापयति । प्रावयति । प्रापयतीत्यर्थः । द्रावयति । विलापयतीत्यर्थः । स्रावयति । स्यन्दयतीत्यर्थः ॥ निगरणचलनार्थेभ्यश्च । १ । ३ । ८७ । निगारयति । आशयति । भोजयति । चलयति । कम्पयति । अदेः प्रतिषेधः । आदयते देवदत्तेन । गतिबुद्धीति कर्म्मत्वम् दिखाद्योर्न्नेति प्रतिषिद्धं निगरणचलनेति सूत्रेण प्राप्तस्यैवायन्निषेधः । शेषादित्यकर्त्रभिप्राये परस्मैपदं स्यादेव । आदयत्यन्नं वटुना ॥ अणावकर्म्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् । १ । ३ । ८८ । ण्यन्तात्परस्मैपदं स्यात् । शेते कृष्णस्तञ्जोपी शाययति ॥ नपादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः । १ । ३ । ८९ । एभ्यो ण्यन्तेभ्यः परस्मैपदन्न । पिबतिर्न्निगरणार्थः । इतरे चित्तवत्कर्तृकाकर्म्मकाः । नृतिश्चलनार्थोऽपि । तेन सूत्रद्वयेन प्राप्तिः । पाययते । दमयते । आयामयते । आयासयते । परिमोहयते । रोचयते । नर्त्तयते । वादयते । वासयते । धेटउपसंख्यानम् ॥ * ॥ धापयेते शिशुमेकं समीची । अकर्त्रभिप्राये शेषाद्धीति परस्मैपदं स्यादेव । वत्सान्पाययति पयः । दमयन्तीकमनीयतामदम् । भिक्षा वासयति ॥ वाक्यषः । लोहितायति । लोहितायते ॥ द्युद्भ्यो लुङि । अद्युतत् । अद्योतिष्ट ॥ वृद्भ्यः स्यसनोः । वर्त्स्यति । वर्त्तिष्यते । विवृत्सति । विवर्त्तिषते ॥ लुटि च क्लृपः । कल्प्ता । कल्प्तासि । कल्पितासे । कल्प्स्यति । कल्पिष्यते । कल्पस्यते । चिक्लृप्स्यति । चिकल्पिषते । चिक्लृप्सते ॥ * ॥ समाप्ता पदव्यवस्था ॥ * ॥ अथ भावकर्म्मणोर्लडादयः । भावकर्मणोरिति तङ् ॥

॥ति०भा०॥ सार्व्वधातुके यक् । ३ । १ । ६७ । धातोर्य्यक्प्रत्ययः स्याद्भावकर्मवाचिसार्व्वधातुके परे । भावो भावना । उत्पादना क्रिया सा च धातुत्वेन सकलधातुवाच्या । भावार्थकलकारेणानूद्यते । युष्मदस्मद्भ्यां सामानाधिकरण्याभावात्प्रथमपुरुषः । तिङ्वाच्यभावनाया असत्वरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न्न द्विवचनादि किन्त्वेकवचनमेव । तस्यौत्सर्गिकत्वेन संख्यानपेक्षत्वाद् अनभिहिते

कर्त्तरि तृतीया । त्वया मया ऽन्यैश्चाभूयते । बभूवे ॥ स्यसिच्सीयुट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशे ऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च
। ६ । ४ । ६२ । उपदेशे योऽच् तदन्तानां हनादीनाञ्च चिणीवाङ्गकार्य्यं वा स्यात् स्यादिषु परेषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः
स्यादीनामिडागमश्च । अयमिट् चिण्वद्भावसन्नियोगशिष्टत्वान्नट् भावेन । इहार्द्धधातुकइत्यधिकृतं सीयुटो विशेषणान्नेतरे
यामव्यभिचारात् । चिण्वद्भावाद्वृद्धिः । भाविता । भविता । भाविष्यते । भविष्यते । भूयताम् । अभूयत । भूयेत । भाविषीष्ट
। भविषीष्ट ॥ चिण्भावकर्मणोः । ३ । १ । ६६ । च्लेश्चिण्स्याद्भावकर्मवाचिनि तशब्दे परे । अभावि । अभाविष्यत । अभ
विष्यत । तिङोक्तत्वात्कर्मणि न द्वितीया । अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण त्वया मया च । अनुभूयेते । अनुभूयन्ते । त्वमनुभूयसे
। अहमनुभूये । अन्वभावि । अन्वभाविषाताम् । अन्वभविषाताम् । णिलोपः । भाव्यते । भावयाञ्चक्रे । भावयांबभूवे । भा
वयामासे । इह तशब्दस्य एशि इट् एत्वे च कृते । ह एतीति हत्वन्न । तासिसाहचर्य्यादस्तेरपि यतिहेइत्यादौ सार्वधातुके
एतिहत्वप्रवृत्तेरित्याहुः । भाविता । चिण्वदिट आभीयत्वेनासिद्धत्वाण्णिलोपः । पक्षे । भावयिता । भाविष्यते । भावयि
ष्यते । भाव्यताम् । अभाव्यत । भाव्येत । भाविषीष्ट । भावयिषीष्ट । अभावि । अभाविषाताम् । अभावयिषाताम् । बुभू
ष्यते । बुभूषाञ्चक्रे । बुभूषिता । बुभूषिष्यते । बोभूय्यते । यङ्लुगन्तात् । बोभूयते । बोभवाञ्चक्रे । बोभाविता । बोभवि
ता । अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः । स्तूयते विष्णुः । तुष्टुवे । स्ताविता । स्तोता । स्ताविष्यते । स्तोष्यते । अस्तावि । अस्ताविषाता
म् । अस्तोषाताम् । गुणोऽर्त्तीति गुणः । अर्य्यते । स्मर्य्यते । सस्मरे । परत्वान्नित्यत्वाच्च गुणे रपरे कृते ऽजन्तत्वाभावे ऽप्युप
देशग्रहणाच्चिण्वदिट् । आरिता । अर्त्ता । स्मारिता । स्मर्त्ता । गुणोऽर्त्तीत्यत्र नित्यग्रहणानुवृत्तेरुक्तत्वाच्चेह गुणः । सं
स्क्रियते । अनिदितामिति नलोपः । स्रस्यते । इदितस्तु नन्द्यते । सम्प्रसारणम् । इज्यते ॥ अयङ्यि क्ङिति । शय्यते ॥ त
नोतेर्य्यकि । ६ । ४ । ४४ । आकारोऽन्तादेशो वा स्यात् । तायते । तन्यते ॥ ये विभाषा । जायते । जन्यते ॥ तपोऽनुतापे च ॥

३।१।६५। तपस्तेपो ऽन्यत्रात्कर्मकर्तर्य्यनुतापेच। अन्वतप्त पापेन। पापकर्तृत्वेनाभ्याहत इत्यर्थः। कर्मणि लुङ्। व्यत्यासां पेन पुंसाकर्त्ता अशोचीत्यर्थः। घुमास्थेतीत्वम्। दीयते। धीयते। आदेच इत्यत्राशितीति कर्मधारयादित्संज्ञकशकारा दौ निषेधः। एशा आटि शित्वाभावात्स्मिन्नात्वम्। जग्ले॥ आतोयुक्चिण्कृतोः। ७।३।३३। आदन्तानां युगागमः स्या च्चिणि ञ्णिति णिति कृति च। दायिता। दाता। दायिषीष्ट। दासीष्ट। अदायि। अदायिषाताम्। अदिषाताम्। अधायिषा ताम्। अधिषाताम्। अग्लायिषाताम्। अग्लासाताम्। हन्यते। अचिण्णलोरित्युक्तेर्हनस्तोन। होहन्तेरिति कुत्वं। घानिता। हन्ता। घानिष्यते। हनिष्यते। आशीर्लिङि। वधादेशस्यापवादत्वाच्चिण्वद्भावः। आर्द्धधातुकेसीयुटीति विशेषविहितत्वा त्। घानिषीष्ट। पक्षे। वधिषीष्ट। अघानि। अघानिषाताम्। अहसाताम्। पक्षे वधादेशः। अवधि। अवधिषाताम्। अघानिष्यत्। अहनिष्यत्। नचग्रहादिषु चिण्वदित्यतिदेशाद्वधादेशः स्यादिति वाच्यम्। अङ्गस्येत्यधिकारादाङ्गस्यैवातिदेशात् गृह्यते। चिण्वदिटो न दीर्घत्वं। प्रकृतस्य वलादिलक्षणस्यैवेटो ग्रहोलिटीत्यनेन दीर्घविधानात्। ग्राहिता। ग्रहीता। ग्रा हिष्यते। ग्रहीष्यते। ग्राहिषीष्ट। ग्रहीषीष्ट। अग्राहि। अग्राहिषाताम्। अग्रहीषाताम्। दृश्यते। अदर्शि। अदर्शि षाताम्। सिचः कित्वादम्न। अदृक्षाताम्। गिरतेर्लुङिध्वमि चतुरधिकं शतम्। तथाहि। चिण्वदिटोदीर्घोनेत्युक्तम्। अगा रिध्वं। द्वितीयेत्विटिवृतोवेति वा दीर्घः। अगरीध्वम्। अगरिध्वम्। एषां त्रयाणां लत्वरुढत्वं द्वित्वविकल्पेऽष्टौ उक्तपक्षत्वयास्तैतिपञ्चविकल्पकानि। इत्थं यस्त्रवतिः। लिङ्सिचोरिति विकल्प्यत्वादिडभावे इस्वेति कित्वम्। रपरत्वं हलि चेति दीर्घः। इणःषीध्वमिति नित्यरुढत्वं। अगार्ढ्वम्। एवमानान्द्विलविकल्पे अष्टौ उक्तपक्षवत्यासहसङ्कल्पने उक्तासंख्येति। इडदीर्घश्चिण्वदिङ्लत्वढत्वे द्वित्वविक ल्पतथा। इत्यष्टानां विकल्पेन चतुर्भिरधिकं शतम्। हेतुमण्यन्तात्कर्मणि लः थकारलोपः। शम्यते मो हो मुकुन्देन॥ चिण्णमु लोर्दीर्घोऽन्यतरस्याम्। ६।४।९३। चिण्परे णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा स्यात्। प्रकृतो मितां ह्रस्व एव तु न

[illegible]सोह्रस्वविकल्पस्यसिद्धेः । दीर्घ[illegible]लोपेनस्थानिवद्भावाद्दीर्घंसिध्यति । ह्रस्वविधौतुस्थानिव [illegible]द्भावम् । भाष्येतुपूर्व[illegible]नसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चरःप्रत्याख्याताः । णाविति जातिप रोनिर्द्देशः । दीर्घग्रहणस्वेदम्मास्त्वितितदाशयः । शामिता । शमिता । शमयिता । [illegible] । शमयिष्यते । यङन्तात्सिच् । शंशम्यते । शंशामिता । शंशमिता । शंशमयिता । यङ्लुगन्तात्सिच्यप्येवम् । भाष्यमतेतु । यङन्ताच्चिण्व दिटिदीर्घोनास्तीतिविशेषः । णयन्तत्वाभावे । शम्यतेमुनिना ॥ नोदात्तोपदेशस्यमान्तस्याऽनाचमेः । ७ । ३ । ३४ । उ पधायावृद्धिर्नस्याच्चिणिञ्णिति णितिकृति च । अशमि । अदमि । उदात्तोपदेशस्येतिकिम् । अगामि । मान्तस्यकिम् । अवा दि । अनाचमेःकिं । अचामि । अनाचमिकमिवमीनामितिवक्तव्यम् ॥ * ॥ चिणिआयादयइतिणिङभावे । अकामि । णिङ्णि चोरप्येवं । अवामि । वधहिंसायाम् । हलन्तः । जनिवध्योरितिनवृद्धिः । अवधि । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्स्वित्युक्तेर्नगुणः । अजागारि ॥ भञ्जेश्चचिणि । ६ । ४ । ३३ । नलोपोवास्यात् । अभाजि । अभञ्जि ॥ विभाषाचिण्णमुलोः । ७ । १ । ६९ । ल भेर्नुमागमोवास्यात् । अलम्भि । अलाभि । व्यवस्थितविकल्पत्वात्प्रादेर्नित्यंनुम् । प्रालम्भि । द्विकर्म्मकाणान्तु । गौणेकर्म णिदुह्यादेःप्रधानेनीहृकृष्वहाम् ॥ बुद्धिभक्षार्थयोःशब्दकर्म्मणाञ्चनिजेच्छया । प्रयोज्यकर्म्मण्यन्येषांण्यन्तानांलादयोम ताः ॥ गौर्दुह्यतेपयः । अजायामनीयते । ह्रियते । कृष्यते । उह्यते । बोध्यतेमाणवकन्धर्म्मः । माणवकोधर्म्ममितिवा । देवदत्तेनग्रामङ्गम्यते । अकर्म्मकाणांकालादिकर्म्मकाणांकर्म्मणिभावेचलकारइष्यते । मासोमासंवाआस्यतेदेवदत्तेन । णिजन्तात्तुप्रयोज्येप्रत्ययः । मासमास्यतेमाणवकः ॥*॥ इतिभावकर्म्मप्रक्रिया ॥*॥ यदासौकार्य्यो[illegible]तात्पर्य्य[illegible] पारोनविवक्ष्यतेतदाकारकान्तराण्यपिकर्तृसंज्ञांलभन्ते । स्वव्यापारेस्वतन्त्रत्वात् । तेनपूर्वद्रुक[illegible]दिसर्व्वेपिसम्प्रतिकर्तृ त्वात्कर्त्तरिलकारः । साध्वसिश्छिनत्ति । काष्ठानिपचन्ति । स्थालीपचति । कर्म्मणस्तुकर्तृत्व[illegible]वक्षायां[illegible]मकाअपि

प्रायेणाकर्मकास्तेभ्योभावेकर्त्तरिचलकाराः। पच्यतेश्रोदनेन। भिद्यतेकाष्ठेन। कर्त्तरितु॥ कर्म्मवत्कर्म्मणातुल्यक्रियः।३।१।८७। कर्म्मस्थयाक्रिययातुल्यक्रियःकर्त्ताकर्म्मवत्स्यात्। कार्य्यातिदेशोऽयम्। तेनयगात्मनेपदचिण्चिण्वदिटः स्युः। कर्तुरभिहितत्वात्प्रथमा। पच्यतेश्रोदनः। भिद्यतेकाष्ठम्। अपाचि। अभेदि। ननुभावेलकारेकर्तुर्द्वितीयास्यादस्मादतिदेशादितिचेन्न। लकारवाच्यएवकर्त्ताकर्मवत्। लिङ्याशिष्यङितिद्विलकारकाल्लइत्यनुवृत्तेः। भावेप्रत्ययेचकर्तुर्लकारेणानुपस्थितेः। अतएवसकर्मकाणांलयोःकर्मकर्त्तरिनभवन्तिकिन्तुभावेएव। भेत्तव्यंकुसूलेन। अन्यपचिभिद्योःकर्मस्थाक्रियाविक्लित्तिर्द्विधाभवनञ्च। सैवेदानीङ्कर्तृस्थानतुनतुल्या। सत्यं। कर्मत्वकर्तृत्वावस्थाभेदोपाधिकस्तत्समानाधिकरणक्रियायाभेदमाश्रित्यव्यवहारः। कर्मणेतिकिम्। करणाधिकरणाभ्यान्तुल्यक्रियेपूर्व्वोक्तेसाध्वसिरित्यादौमाभूत्। किञ्च। कर्तृस्थक्रियेभ्योमाभूत्। गच्छतिग्रामः। आरोहतिहस्ती। अधिगच्छतिशास्त्रार्थः। स्मरतिश्रद्दधातिवा। यत्रकर्मणिक्रियाकृतोविशेषोदृश्यतेयथापक्वेषुतण्डुलेषुयथावाच्छिन्नेषुकाष्ठेषुतत्रकर्मस्थाक्रियानेतरत्र। नहिपक्वापक्वतण्डुलेष्विवगतागतग्रामेषुवैलक्षण्यमुपलभ्यते। करोतिरुत्पादनार्थः। उत्पत्तिश्चकर्मस्था। तेनकारिष्यतेघटइत्यादि। यत्नार्थत्वेतुनैतत्सिद्ध्येत्। ज्ञानेच्छादिवद्यत्नस्यकर्तृस्थत्वात्। एतेनअनुव्यगम्यमानेर्थइतिव्याख्यातम्। कर्तृस्थत्वेनयगभावाद्व्यनिक्तेश्चलोपेचरूपसिद्धेः। ताच्छील्यादावयश्चानश्तत्रचात्मनेपदं। सकर्मकाणांप्रतिषेधोवक्तव्यः॥*॥ अन्योन्यंस्पृशतः। अजायामन्नयति। दुहिपच्योर्बहुलंसकर्मकयोरितिवाच्यं॥*॥ नदुहस्नुनमांयक्चिणौ।३।१।८९। एषाङ्कर्मकर्त्तरियक्चिणौनस्तः। दुहेर्बहुलनेनयकएवनिषेधः। चिण्तुविकल्पिष्यते। शप्लुक्। गौःपयोदुग्धे॥ अचःकर्म्मकर्त्तरि।३।१।६२। अजन्तात्च्लेश्चिण्वास्यात्कर्मकर्त्तरितशब्देपरे। अकारि। अकृत॥ दुहश्च।३।१।६३। अदोहि। पक्षेक्सः। लुग्वेतिपक्षेलुक्। अदुग्ध। अधुक्षत। उदम्बरःफलम्पचते॥ सृजियुज्योःश्यंस्तु॥*॥ अनयोःसकर्मकयोःकर्मवत्त

[illegible] मभवत् । [illegible] ॥ [illegible] ॥ * ॥ [illegible] । [illegible]
निष्पादयतीत्यर्थः । [illegible] । युज्यते ब्रह्मचारी योगम् ॥ भूषाकर्मकिरादिसनां चान्यत्रात्मनेपदात् ॥ * ॥ भूषावाचिनां किरादीनां सनन्तानां च यक्चिण्चिण्वदिटश्च नेति वाच्यमित्यर्थः । अलंकुरुते कन्या । अलमकृत । अवकिरते हस्ती । अवाकीर्ष्ट । गिरते । अगीर्ष्ट । आद्रियते । आदृत । किरादिस्तुदाद्यन्तर्गणः । चिकीर्षते कटः । अचिकीर्षिष्ट । इच्छायाः कर्तृस्थत्वेऽपि करोतिक्रियापेक्षमिह कर्मस्थक्रियात्वम् ॥ न रुधः । ३ । १ । ६४ । अस्माच्चिण् न । अवारुद्ध गौः । कर्मकर्तरीत्येव । अवारोधि गौर्गोपेन ॥ तपस्तपःकर्मकस्यैव । ३ । १ । ८८ । कर्ता कर्मवत्स्यात् । विध्यर्थमिदं । एवकारस्तु व्यर्थ एवेति वृत्त्यनुसारिणः । तप्यते तपस्तापसः । अर्जयतीत्यर्थः । तपोऽनुतापे चेति चिण्निषेधात्सिच् । अतप्त । तपःकर्मकस्येति किं । उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः ॥ न दुहस्नुनमां यक्चिणौ । प्रस्नुते । प्रास्नाविष्ट । प्रास्नोष्ट । नमते दण्डः । अनंस्त । अन्तर्भावितण्यर्थो नमिः । यक्चिणोः प्रतिषेधे हेतुमण्णिश्रिब्रूञामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ कारयते । अचीकरत । उच्छ्रयते दण्डः । उदशिश्रियत । चिण्वदिटस्तु स्यादेव । कारिष्यते । उच्छ्रायिष्यते । ब्रूते कथा । अवोचत । भारद्वाजीयाः पठन्ति णिश्रन्थिग्रन्थिब्रूञामात्मनेपदाकर्मकाणामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ पुच्छमुदस्यति । उत्पुच्छयते गौः । अन्तर्भावितण्यर्थतायाम् । उत्पुच्छयते गाम् । पुनः कर्तृत्वविवक्षायाम् । उत्पुच्छयते गौः । उदपुपुच्छत । यक्चिणोः प्रतिषेधाच्छप्चङौ । श्रन्थिग्रन्थ्योराधृषीयत्वाण्णिजभावपक्षेऽयं ग्रहणं । ग्रन्थति ग्रन्थम् । श्रन्थति मेखलां देवदत्तः । ग्रन्थते ग्रन्थः । अग्रन्थिष्ट । श्रन्थ्यते । अश्रन्थिष्ट । क्र्यादिकयोस्तु । ग्रथ्नीते । ग्रथ्नीते स्वयमेव । विकुर्वते सैन्धवाः । वल्गन्तीत्यर्थः । [illegible] काचेति तङ् । अन्तर्भावितण्यर्थस्य पुनः प्रेषणत्यागे । विकुर्वते सैन्धवाः । व्यकारिष्ट । व्यकारिषाताम् । व्यकारिषत । [illegible] कृत । व्यकृषाताम् । व्यकृषत ॥ कुषिरञ्जोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च । ३ । १ । ९० । अनयोः कर्मकर्तरि न यक् किन्तु श्यन्

न्परस्मैपदञ्च। आत्मनेपदापवादः। कुष्यति। कुष्यते पादः। रज्यति। रज्यते वस्त्रं। यगविषये तु नास्य प्रवृत्तिः। को
षिषीष्ट। रंक्षीष्ट ॥ * ॥ इति कर्मकर्तृप्रक्रिया ॥ * ॥ अभिज्ञावचने लृट्। ३। २। ११२। स्मृतिबोधिन्युपपदे भू
तानद्यतने धातोर्लृट् स्यात्। लङोपवादः। स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः। एवं बुध्यसे चेतसे इत्यादियोगेऽपि। तेषामपि
प्रकरणादिवशेन स्मृतौ वृत्तिसम्भवात् ॥ न यदि। ३। २। ११३। यद्योगे उक्तं न। अभिजानासि कृष्ण यद्वने अभुञ्जम
हि ॥ विभाषा साकाङ्क्षे। ३। २। ११४। उक्तविषये लृट् वा स्यात्। लक्ष्यलक्षणभावेन साकाङ्क्षश्चेद्धात्वर्थः। स्मरसि कृष्ण
वने वत्स्यामस्तत्र गाश्चारयिष्यामः। वासो लक्षणं चारणं लक्ष्यम्। पक्षे लङ्। यच्छब्दयोगेऽपि न यदीति बाधित्वा परत्वाद्विक
ल्पः ॥ परोक्षे लिट्। चकार। उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं। सुप्तोऽहं किल विललाप। बहु जगद पुरस्तात्तस्य
मत्ता किलाहम्। अत्यन्तापह्नवे लिड्वक्तव्यः ॥ * ॥ कलिङ्गेष्ववात्सीः। नाहं कलिङ्गान् जगाम ॥ हशश्वतोर्लङ् च। ३। २।
११६। अनयोरुपपदयोर्लिड्विषये लङ् स्यात्। चाल्लिट्। इति हाकरोच्चकार वा। शश्वदकरोच्चकार वा ॥ प्रश्ने चासन्न
काले। ३। २। ११७। प्रष्टव्यः प्रश्नः। आसन्नकाले पृच्छ्यमानेऽर्थे लिड्विषये लङ्लिटौ स्तः। अगच्छत्किम्। जगाम किं।
अनासन्ने तु। कंसं जघान किम् ॥ लट् स्मे। ३। २। ११८। लिटोपवादः। यजति स्म युधिष्ठिरः ॥ अपरोक्षे च। ३।
२। ११९। भूतानद्यतने लट् स्यात् स्मयोगे। एवं स्म पिता ब्रवीति ॥ ननौ पृष्टप्रतिवचने। ३। २। १२०। अनद्यतनपरो
क्ष इति निवृत्तम्। भूते लट् स्यात्। अकार्षीः किम्। ननु करोमि भोः ॥ नन्वोर्विभाषा। ३। २। १२१। अकार्षीः किम्। न
करोमि ना कार्षम्। अहं नु करोमि। अहं न्वकार्षम् ॥ पुरि लुङ् चास्मे। ३। २। १२२। अनद्यतनग्रहणं मण्डूकप्लुत्या
नुवर्तते। पुराशब्दयोगे भूतानद्यतने विभाषा लुङ् चाल्लट् न तु स्मयोगे पक्षे यथाप्राप्तम्। वसन्तीह पुरा छात्राः। अवात्सुः। अ
[illegible]सन्। [illegible] ॥ भविष्यतीत्यनद्यतने [illegible]निपातयोर्लट् ॥ ३। ३। ४। याव[illegible]

। कुर्मुहे । निपातनेनैतिसिद्ध्यंद्योतयतः । निपातयोगकम् । यावद्दास्यतिताव‍द्भोक्ष्यते । करतभूतयापुरेयास्यति ॥ विभाषाकदाकर्ह्योः ।३ ।३ ।५ । भविष्यतिलट्स्यात् । कदाकर्हिवाभुङ्क्ते । भोक्ष्यते । भोक्तावा ॥ किंवृत्तेलिप्सायाम् ।३ ।३ ।६ । भविष्यतिलड्वास्यात् । कङ्कतरङ्कतमंवाभोजयसि । भोजयिष्यसि । भोजयितासिवा । लिप्सायाङ्किं । कःपाटलिपुत्रङ्गमिष्यति ॥ लिप्स्यमानसिद्धौच ।३ ।३ ।७ । लिप्स्यमानेनान्नादिनास्वर्गादेःसिद्धौगम्यमानायाम्भविष्यतिलड्वास्यात् । योऽन्नन्ददाति । दास्यति । दातावा । सस्वर्गंयाति । यास्यति । यातावा ॥ लोडर्थलक्षणेच । ३ । ३ । ८ । लोडर्थःप्रैषादिर्लक्ष्यतेयेनतस्मिन्नर्थेवर्त्तमानाद्धातोर्भविष्यतिलड्वास्यात् । कृष्णश्चेद्भुङ्क्तेत्वङ्गाश्चारय । पक्षेलट्लृटौ ॥ लिङ्चोर्द्ध्वमौहूर्त्तिके । ३ । ३ । ९ । ऊर्द्ध्वम्मुहूर्त्ताद्भवःऊर्द्ध्वमौहूर्त्तिकः निपातनात्समासः उत्तरपदवृद्धिश्च ऊर्द्ध्वमौहूर्त्तिकेभविष्यति । लोडर्थलक्षणेवर्त्तमानाद्धातोर्लिङ्लटौवास्तः । मुहूर्त्तादुपरिउपाध्यायश्चेदागच्छेत् । आगच्छति । आगमिष्यति । आगन्तावा । अथत्वञ्छन्दोधीष्व ॥ वर्त्तमानसामीप्येवर्त्तमानवद्वा । ३ । ३ । १३१ । समीपमेवसामीप्यम् स्वार्थेष्यञ् । वर्त्तमानेलडित्यारभ्यउणादयोवहुलमितियावत्येनोपाधिनाप्रत्ययाउक्तास्तेतथैववर्त्तमानसमीपेभूतेभविष्यतिचवास्युः । कदाआगतोसि । अयमागच्छामि । अयमागमं । कदागमिष्यसि । एषगच्छामि । गमिष्यामिवा ॥ आशंसायांभूतवच्च ।३ ।३ ।१३२ । वर्त्तमानसामीप्यइतिनानुवर्त्तते । भविष्यतिकालेभूतवद्वर्त्तमानवच्चप्रत्ययावास्युराशंसायाम् । देवश्चेदवर्षीत् । वर्षति । वर्षिष्यतिवा । धान्यमवाप्स्म । वपामः । वप्स्यामोवा । समान्यातिदेशेविशेषानतिदेशस्तेनलङ्लिटौन ॥ क्षिप्रवचनेल्लृट् ।३ ।३ ।१३३ । क्षिप्रपर्य्यायेउपपदेपूर्व्वविषयेल्लृट्स्यात् । वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशुत्वरितम्वायास्यति । शीघ्रं वप्स्यामः । नेतिवक्तव्येल्लृड्ग्रहणंलुटोपिविषयेयथास्यात् । श्वःशीघ्रम्वप्स्यामः ॥ आशंसावचनेलिङ् । ३ । ३ । १३४ । आशंसेतिचिन्तुपपदेभविष्यतिलिङ्स्यान्नतुभूतवत् । गुरुश्चेदुपेयादाशंसेऽधीयीय । आशंसेक्षिप्रमधीयीय ॥ नानद्यतनवत्क्रियाप्र

बन्धसामीप्ययोः । ३ । ३ । १३५ । क्रियायाःसातत्येसामीप्येचलङ्लुटौन । यावज्जीवमन्नमदाद्दास्यतिवा । सामीप्यन्तुल्य
जातीयेनाव्यवधानम् । येयंपौर्णमास्यतिक्रान्तातस्यामग्नीनाधित । सोमेनायष्ट । येयंअमावस्यागामिनीतस्यामग्नीनाधास्य
ते । सोमेनयक्ष्यते ॥ भविष्यतिमर्य्यादावचनेऽवरस्मिन् । ३ । ३ । १३६ । भविष्यतिकालेमर्य्यादोक्तावअवरस्मिन्प्रविभा
गेऽनद्यतनवन्न । योयमध्वागन्तव्यआपाटलिपुत्रात्तस्ययदवरंकौशाम्ब्यास्तत्रसक्तून्पास्यामः ॥ कालविभागेचानहोरात्राणा
म् । ३ । ३ । १३७ । पूर्व्वसूत्राणांपूर्व्वसूत्रंसर्व्वमनुवर्त्तते । अहोरात्रसम्बन्धिनिविभागेप्रतिषेधार्थमिदम् । योगविभाग
उत्तरार्थः । योयंवत्सरआगामीतस्ययदवरमाग्रहायण्यास्तत्रयुक्ताअध्येष्यामहे । अनहोरात्राणाङ्किम् । योयंमासआगामीत
स्ययोऽवरःपञ्चदशरात्रःतत्राध्येतास्महे ॥ परस्मिन्विभाषा । ३ । ३ । १३८ । अवरस्मिन्वर्ज्यम्पूर्व्वसूत्रद्वयमनुवर्त्तते
अप्राप्तविभाषेयम् । योयंसम्वत्सरआगामीतस्ययत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्येष्यामहे । अध्येतास्महे ॥ लिङ्निमित्तेलृङ्क्रि
यातिपत्तौ । ३ । ३ । १३९ । भविष्यतीत्येव । सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदासुभिक्षमभविष्यत् ॥ भूतेच । ३ । ३ । १४० ।
पूर्व्वसूत्रंसम्पूर्णमनुवर्त्तते ॥ वोताप्योः । ३ । ३ । १४१ । वाआउताप्योः । उताप्योरित्यतःप्राग्भूतेलिङ्निमित्तेलृङ्त्यधिक्रि
यते । पूर्व्वसूत्रन्तुउताप्योरित्यादौप्रवर्त्ततइतिविवेकः ॥ गर्हायांलडपिजात्वोः । ३ । ३ । १४२ । आभ्यांयोगेलट्स्यात् ।
कालत्रयेगर्हायाम् । लुङादीन्परत्वादयम्बाधते । अपिजायान्त्यजसि । जातुगणिकामाधत्से । गर्हितमेतत् ॥ विभाषाक
थमिलिङ्च । ३ । ३ । १४३ । गर्हायामित्येव । कालत्रयेलिङ्चाल्लट् । कथन्धर्म्मन्त्यजेस्त्यजसिवा । पक्षेकालत्रयलकाराः
। अत्रभविष्यतिनित्यंलृङ्भूतेवा । कथन्नामतत्रभवान्धर्म्ममत्यक्ष्यत् ॥ किंवृत्तेलिङ्लृटौ । ३ । ३ । १४४ । गर्हायामित्ये
व । विभाषातुनानुवर्त्तते । कःकतरःकतमोवाहरिंनिन्देत् । निन्दिष्यतिवा । लृङ्प्राग्वत् ॥ अनवक्लृप्त्यमर्षयोरकिंवृत्तेऽपि ।
[illegible] गर्हायामिति [illegible] म् । अनवक्लृप्तिरसम्भावना । अमर्षोऽक्षमा । [illegible] हरिंनिन्देत्

निर्वि॑ष्यतिवा। कःकतरःकतमोवाहरिंनिन्देत्। निन्दिष्यतिंवा। लृङ्प्राग्वत्॥ किंवृत्तेलिङ्लृटौ ।३।३।१४६।किंवृत्ते
नवकॢप्त्यमर्षयोरित्येतद्गर्हायाञ्चेतियावदनुवर्त्तते। किंवृत्तेतिसमुदायःकोधद्योतकउपपदम्। अस्त्यर्थाः। अस्तिभवति
विद्यतयः। लिङोऽपवादः। नश्रद्दधेनमर्षयेवाकिंकिलत्वंशूद्रान्नम्भोक्ष्यसे। अस्तिभवतिविद्यतेवाशूद्रीङ्गमिष्यसि। अत्रल्ट
ङ्॥ जातुयदोर्लिङ्।३।३।१४७। यदायद्योरुपसंख्यानम्॥*॥ लृटोऽपवादः। जातुयद्यदायदिवात्वादृशोहरिं
निन्देन्नावकल्पयामिनमर्षयामि। लृङ्प्राग्वत्॥ यच्चयत्रयोः।३।३।१४८। यच्चयत्रवात्वमेवंकुर्य्याःनश्रद्दधेनमर्ष
यामि॥ गर्हायाञ्च।३।३।१४९। अनवकॢप्त्यमर्षयोरितिनिवृत्तम्। यच्चयत्रयोर्य्योगेगर्हायांलिङेवस्यात्। यच्चयत्रवात्वं
शूद्रंयाजयेःअन्याय्यमेतत्॥ चित्रीकरणेच।३।३।१५०। यच्चयत्रवात्वंशूद्रंयाजयेःआश्चर्य्यमेतत्॥ शेषेलृडयदौ।३
।३।१५१। यच्चयत्राभ्यामन्यस्मिन्नुपपदेचित्रीकरणेगम्येधातोर्लृट्स्यात्। आश्चर्य्यमन्धोनामकृष्णमिक्ष्यति। अयदौकिं
। आश्चर्य्यंयदिसोऽधीयीत॥ उताप्योःसमर्थयोर्लिङ्।३।३।१५२। वाढमित्यर्थेऽनयोस्तुल्यार्थता। उतअपिवाह
न्याद्घंहरिः। समर्थयोःकिम्। उतदण्डःपतिष्यति। अपिधास्यतिद्वारम्। प्रश्नःप्रच्छादनञ्चगम्यते। इतःप्रभृतिविभाषाक्रियाति
पत्तौभूतेपिनित्योल्लृङ्॥ कामप्रवेदनेऽकच्चिति।३।३।१५३। स्वाभिप्रायाविष्करणेगम्यमानेलिङ्स्यादनु
कच्चिति। कामोमेभुञ्जीतभवान्। अकच्चितीतिकिं। कच्चिज्जीवति॥ सम्भावनेऽलमितिचेत्सिद्धाप्रयोगे।३।३।१५४।
अलमर्थोऽत्रप्रौढिः। सम्भावनमित्यलमीतिचप्रथमयासप्तम्याचविपरिणम्यते। सम्भावनेऽर्थेलिङ्स्यात्तच्चेत्सम्भावनमल
मित्यलमितिसिद्धाप्रयोगेसति। अपिगिरिंशिरसाभिंद्यात्। सिद्धाप्रयोगेकिं। अलंकृष्णोहस्तिनंहनिष्यति॥ विभाषाधातौ
सम्भावनवचनेऽयदि।३।३।१५५। पूर्व्वसूत्रमनुवर्त्तते। सम्भावनार्थेधातावुपपदेउक्तेऽर्थेलिङ्वास्यात्। ननुयच्छब्दे।
पूर्व्वेणनित्येप्राप्तेवचनं। सम्भावयामिभुञ्जीतभोक्ष्यतेवाभवान्। अयदिकिं। सम्भावयामियद्भुञ्जीथास्त्वम्॥ हेतुहेतुम

तोर्ल्लिङ् ।३।३।१५६। वा स्यात् । कृष्णंनमेच्चेत्सुखंयायात् । कृष्णंनंस्यतिचेत्सुखंयास्यति । भविष्यत्येवेष्यते । नेह । हन्तीतिपलायते ॥ इच्छार्थेषुलिङ्लोटौ ।३।३।१५७। इच्छामिभुञ्जीतभुङ्क्तांवाभवान् । एवङ्कामयेप्रार्थयेइत्यादियोगेबोध्यम् । कामप्रवेदनइतिवक्तव्यं ॥*॥ नेह । इच्छन्करोति ॥ लिङ् ।३।३।१५९। समानकर्तृकेषुइच्छार्थेषूपपदेषु लिङ्स्यात् । भुञ्जीयेतीच्छति ॥ इच्छार्थेभ्योविभाषावर्तमाने ।३।३।१६०। लिङ्स्यात्पक्षेलट् । इच्छेत् । इच्छति । कामयेत् । कामयते । विधिनिमन्त्रणेतिलिङ्विधौ । यजेत् । निमन्त्रणे । इहभुञ्जीतभवान् । आमन्त्रणे । इहासीत । अधीष्टे । पुत्रमध्यापयेद्भवान् । सम्प्रश्ने । किम्भोवेदमधीयीयउततर्कं । प्रार्थने । भोभोजनंलभेय । एवंलोट् ॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च ।३।३।१६३। प्रैषोविधिः । अतिसर्गः । कामचारानुज्ञा । भवतायष्टव्यं । भवान्यजताम् । चकारेणलोटोनुकर्षणंप्राप्तकालार्थम् ॥ लिङ्चोर्ध्वमौहूर्तिके ।३।३।१६४। प्रैषादयोऽनुवर्त्तन्ते । मुहूर्तादूर्ध्वंयजेत । यजेताम् । यष्टव्यं ॥ स्मेलोट् ।३।३।१६५। पूर्वसूत्रस्यविषये लिङ्कृत्यानामपवादः । ऊर्ध्वंमुहूर्तात्यजतांस्म ॥ अधीष्टेच ।३।३।१६६। स्मेउपपदेधीष्टेलोट्स्यात् । त्वंस्मअध्यापय ॥ लिङ्यदि ।३।३।१६८। यच्छब्दउपपदेकालसमयवेलासुचलिङ्स्यात् । कालःसमयोवेलावायद्भुञ्जीतभवान् ॥ अर्हेकृत्यतृचश्च ।३।३।१६९। चाल्लिङ् । त्वंकन्यांवहेः ॥ शकिलिङ्च ।३।३।१७२। शक्तौलिङ्स्यात् । चात्कृत्याः । भारंत्वंवहेः । माङिलुङ् । माकार्षीः । कथंमाभवतुमाभविष्यतीति । नायंमाङ्किन्तुमाशब्दः ॥ धातुसम्बन्धेप्रत्ययाः ।३।४।१। धात्वर्थानांसम्बन्धेयत्रकालेप्रत्यययाउक्तास्ततोऽन्यत्रापिस्युः । तिङ्वाच्यक्रियायाःप्राधान्यात्तदनुरोधेनगुणभूतक्रियावाचिभ्यःप्रत्ययाः । वसन्ददर्श । भूतेलट् । अतीतवासकर्तृकर्तृकन्दर्शनमर्थः । सोमयाज्यस्यपुत्रोभविता । सोमेनयक्ष्यमाणोयःपुत्रस्तत्कर्तृकम्भवनम् ॥ क्रियासमभिहारेलोट्लोटोहिस्वौवाचतध्वमोः ।३।४।२। पौनःपुन्यंभृशार्थश्च [illegible] । [illegible]

परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौस्तस्तिङ्संज्ञौ च तध्वमोर्विषयेतुहिस्वौ वास्तः। पुरुषैकवचनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते। हिस्वयो विधानसामर्थ्यात्। तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो हिः कर्त्तरि। आत्मनेपदिभ्यः स्वो भावकर्म्मकर्त्तृषु ॥ * ॥ समुच्चयेऽन्यतरस्याम्। ३। ४। ३। अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्रागुक्तं वा स्यात्॥ यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्व्वस्मिन्। ३। ४। ४। आद्ये लोड्विधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः॥ समुच्चये सामान्यवचनस्य। ३। ४। ५। समुच्चये लोड्विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात्। अनुप्रयोगाद्यथायथं लडादयस्तिवादयश्च। ततः संख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्यक्तिः। क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये। याहि याहीति याति। पुनः पुनरतिशयेन वा यानं ह्यत्र। तस्यार्थः एककर्त्तृकं वर्त्तमानं यानं। यातीत्यस्य इतिशब्दस्य भेदान्वये तात्पर्य्यं ग्राहयति। एवं यातः। यान्ति। यासि। याथः। याथ। यात यातेति यूयं याथ। याहि याहीत्ययासीत्। यास्यति वा। अधीष्वाधीष्वेत्यधीते। ध्वंविषये पक्षेऽधीध्वमधीध्वमिति यूयमधीध्वे। समुच्चये तु सक्तून्पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति। अन्नं भुङ्क्ष्व दाधिकमास्वादयस्वेत्यभ्यवहरते। तध्वमोस्तु पिबत खादतेत्यभ्यवहरथ। भुङ्ग्ध्वं आस्वादयध्वमित्यभ्यवहरध्वे। पक्षे हिस्वौ। अत्र समुच्चीयमानविशेषाणामनुप्रयोगार्थेन सामान्येनाभेदान्वयः। पक्षे सक्तून्पिबति धानाः खादतीत्यन्नं भुङ्क्ते दाधिकमास्वादते। एतेन पुरीमवस्कन्द लुनीहि नन्दनं मुषाण रत्नानि हरामराङ्गनाः। विगृह्य चक्रे नमुचिद्विषा वली य इत्थमस्वास्थ्यमहर्द्दिवं दिवमिति व्याख्यातम्। अवस्कन्दनलवनादिरूपाभूतानद्यतनपरोक्षा एककर्त्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात्। इह पुनः पुनरवस्कन्देत्यादिरर्थ इति व्याख्यानं भ्रममूलकमेव द्वितीयसूत्रे क्रियासमभिहार इत्यस्याननुवृत्तेः लोडन्तस्य द्वित्वापत्तेश्च। पुरीमवस्कन्देत्यादि मध्यमपुरुषैकवचनमिलापि केषांचिद्भ्रम एव। पुरुषवचनसंज्ञे इह नेत्युक्तत्वात्॥ * ॥ इति लकारार्थप्रक्रिया ॥ * ॥ इति भट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धे तिङन्तं समाप्तम्॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥ * ॥

॥ ॐ ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ धातोः ।३।१।९१। आतृतीयसमाप्तेरधिकारोऽयं ॥ तत्रोपपदंसप्तमीस्थम् ॥ कृदतिङ्
।३।१।९३॥ वाऽसरूपोऽस्त्रियाम् ।३।१।९४। परिभाषेयं। अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्ययःउत्सर्गस्यबाध
कोवास्यात्स्त्र्यधिकारोक्तंविना ॥ कृत्याः ।३।१।९५। अधिकारोऽयं। ण्वुलःप्राक् ॥ कर्त्तरिकृत्। कृत्प्रत्ययःकर्त्तरिस्यादिति
प्राप्ते ॥ तयोरेवकृत्यक्तखलर्थाः ।३।४।७०। एतेभावकर्मणोरेवस्युः ॥ तव्यत्तव्यानीयरः ।३।१।९६। धातोरेतेप्रत्ययाः
स्युः। तकाररेफौस्वरार्थौ। एधितव्यम्। एधनीयन्त्वया। भावेऔत्सर्गिकमेकवचनंक्लीबत्वञ्च। चेतव्यश्चयनीयोवाधर्मस्त्व
या ॥ वसेस्तव्यत्कर्त्तरिणिच्च ॥*॥ वसतीतिवास्तव्यः। केलिमरउपसंख्यानम् ॥*॥ पचेलिमामाषापक्तव्याः। भिदेलिमाःस
रलाः। भेत्तव्याः। कर्मणिप्रत्ययः। वृत्तिकारस्तुकर्मकर्त्तरिचायमिष्यतइत्याह। तद्भाष्यविरुद्धम् ॥ कृत्यचः ।८।४।२९
। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्याचउत्तरस्यकृत्स्थस्यनस्यणत्वंस्यात्। प्रयाणीयम्। अचःकिम्प्रमग्नः। निर्विण्णस्योपसंख्यान
म् ॥*॥ अचःपरत्वाभावान्नकारेणाव्यवधानाच्चाप्राप्तेवचनम्। परस्यणत्वं। पूर्वस्यष्टुत्वं। निर्विण्णः ॥ णेर्विभाषा ।८।४।
३०। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यण्यन्ताद्विहितोयःकृत्तत्स्थस्यनस्यणोवास्यात्। प्रयापणीयं। प्रयापनीयं। विहितविशेषणं
किं। यकाराव्यवधानेयथास्यात्। प्रयाप्यमाणम्पश्य। णत्वेदुरउपसर्गत्वन्नेत्युक्तम्। दुर्यानं। दुर्यापनं ॥ हलश्चेजुपधा
त् ।८।४।३१। हलादेरिजुपधात्कृत्स्थस्याचःपरस्यणोवास्यात्। प्रकोपणीयं। प्रकोपनीयम्। हलःकिम्। प्रोहणीय
म्। इजुपधात्किम्। प्रवपणीयम् ॥ इजादेःसनुमः ।८।४।३२। सनुमश्चेद्भवतिइजादेर्हलन्ताद्विहितोयःकृत्तत्स्थ
स्यैव। प्रेङ्खणीयम्। इजादेःकिम्। मगिसमर्पणे। प्रमङ्गनीयम्। नुम्ग्रहणमनुस्वारोपलक्षणम्। अट्कुप्वाङितिसूत्रे
ऽप्येवं। तेननेह। प्रेन्वनं। इहतुस्यादेव। प्रोम्भणम् ॥ वानिंसनिक्षनिन्दाम् ।८।४।३३। एषांनस्यणोवास्यात्
कृत्परे। प्रणिंसितव्यं। प्रनिंसितव्यं ॥ नभाभूपूकमिगमिप्यायीवेपाम् ।८।४।३४। एभ्यःकृन्नस्यणोन। प्रभानीयं।

प्रभवनीयम् । पूङ एवेह ग्रहणमिष्यते ॥ * ॥ पूङ्प्रपवणीयः सोमः । ण्यन्तभादीनामुपसंख्यानम् ॥*॥ प्रभापनीयं । कणाज्ञःशस्ययोर्वेत्युक्तं णत्वप्रकरणोपरि तद्बोध्यं । यत्वस्यासिद्धत्वेन शकारव्यवधानान्नणत्वं । प्रख्यानीयं ॥ कृत्यल्युटो बहुलम् । ३ । ३ । ११३ । स्नान्त्यनेन स्नानीयं चूर्णम् । दीयतेऽस्मै दानीयो विप्रः ॥ अचो यत् । ३ । १ । ९७ । अजन्ताद्धातोर्यत्स्यात् । चेयं । जेयं । अजग्रहणं शक्यमकर्तुम् । योगविभागोऽप्येवम् । तव्यदादिष्वेव यतोऽपि सुपठत्वात् । ईद्यति । यति परे आत ईत्स्यात् । गुणः । देयं । ग्लेयं । तकिशसिचतियतिजनिभ्यो यद्वाच्यः ॥*॥ तक्यं । शस्यं । चत्यं । यत्यम् । जन्यम् । जनेर्यद्विधिः स्वरार्थः ण्यतापि रूपसिद्धेः । न च वृद्धिप्रसङ्गः । जनिवध्योश्चेति निषेधात् । हनो वा यद्वधश्च वक्तव्यः ॥*॥ वध्यः । पक्षे वक्ष्यमाणो ण्यत् । घात्यः ॥ पोरदुपधात् । ३ । १ । ९८ । पवर्गान्ताददुपधाद्यत्स्यात् । ण्यतोऽपवादः । शप्यम् । लभ्यम् । नानुबन्धकृतमसारूप्यं । अतो न ण्यत् । तव्यदादयस्तु स्युरेव ॥ आङो यि । ७ । १ । ६५ । आङः परस्य लभेर्नुम् स्याद्यादौ प्रत्यये विवक्षिते । नुमि कृतेऽदुपधत्वाभावाण्ण्यदेव । आलम्भ्या गौः ॥ उपात्प्रशंसायाम् । ७ । १ । ६६ । उपलम्भ्यः साधुः । स्तुतौ किम् । उपलब्धुं शक्य उपलभ्यः ॥ शकिसहोश्च । ३ । १ । ९९ । शक्यं । सह्यं ॥ गदमदचरयमश्चानुपसर्गे । ३ । १ । १०० । गद्यम् । मद्यं । चर्य्यं । चरेराङि चागुरौ ॥*॥ आचर्य्यो देशः । गन्तव्य इत्यर्थः । अगुरौ किम् । आचार्य्यो गुरुः । यमेर्नियमार्थम् । सोपसर्गान्माभूदिति । प्रयाम्यम् । निपूर्वात्स्यादेव । तेन नतन्नवेद्धि नियम्यमिति शार्ङ्गिकप्रयोगात् । एतेमानियम्यस्यनायुक्तिः । त्वयानियम्यान नुदिव्यचक्षुषेत्यादि व्याख्यातम् । नियमे साधुरिति वा ॥ अवद्यपण्यवर्य्या गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु । ३ । १ । १०१ । वदेर्नञि उपपदे वदः सुपीति यत्क्यपोः प्राप्तयोर्यदेव सोऽपि गर्हायामेवेत्युभयार्थं निपातनम् । अवद्यम्पापम् । गर्ह्ये किम् । अनूद्यं गुरुनाम । तद्धि न गर्ह्यं वचनानर्हं च । आत्मनाम गुरोर्नाम नामातिकृपणस्य च । श्रेयस्कामो न गृह्णीयाज्ज्येष्ठापत्यकलत्रयोरिति स्मृतेः । पण्या गौः । व्यवहर्तव्येत्यर्थः ।

पाण्यमन्यत्। स्तुत्यर्हमित्यर्थः। अनिरोधोऽप्रतिबन्धस्तस्मिन्विषयेवृङोयत्। भृतेनवर्य्याकन्या। वृत्यान्या॥ वह्यंकरणं। ३। १। १०२। वहन्त्यनेनेतिवह्यंशकटं। करणङ्किम्। वाह्यं। वोढव्यं॥ अर्य्यःस्वामिवैश्ययोः। ३। १। १०३। एयतोऽपवादः। अर्य्यःस्वामीवैश्योवा। अनयोःकिं। आर्य्योब्राह्मणःप्राप्तव्यइत्यर्थः॥ उपसर्य्याकाल्याप्रजने। ३। १। १०४। गर्भग्रहणेप्राप्तकालाचेदित्यर्थः। उपसर्य्यागौः। गर्भाधानार्थंवृषभेणोपगन्तुंयोग्येत्यर्थः। प्रजनेकाल्येतिकिम्। उपसार्य्याकाशीप्राप्तव्येत्यर्थः॥ अजर्य्यंसङ्गतम्। ३। १। १०५। नञ्पूर्वाज्जीर्य्यतेःकर्त्तरियत्सङ्गतञ्चेद्विशेष्यं। नजीर्य्यतीत्यजर्य्यंन्तेनसङ्गतमार्य्यंगसमाजर्य्यंकुरुद्रुतमितिभट्टिः। मृगैरजर्य्यञ्जरसोपदिष्टमदेहबन्धायपुनर्व्बन्धेव्यत्रतुसङ्गतमितिविशेष्यमध्याहार्य्यं। सङ्गतङ्किम्। अजरिताकम्बलः। भावेतुसङ्गतकर्त्तृकेपिण्यदेव। अजार्य्यंसङ्गतेन॥ वदःसुपिक्यप्च। ३। १। १०६। उत्तरसूत्रादिहभावइत्याकृष्यते। वदेर्भावेक्यस्याच्चाद्यत् अमुपसर्गेसुप्युपपदे। ब्रह्मोद्यं। ब्रह्मवद्यं। ब्रह्मवेदः। तस्यवदनमित्यर्थः। कर्म्मणिप्रत्ययाविन्त्येके। उपसर्गेतुण्यदेव। अनुवाद्यं। अपवाद्यं॥ भुवोभावे। ३। १। १०७। क्यस्यात्। ब्रह्मणोभावोब्रह्मभूयं। सुपीत्येव। भव्यं। अनुपसर्गइत्येव। प्रभव्यं॥ हनस्तच। ३। १। १०८। अनुपसर्गेसुप्युपपदेहन्तेर्भावेक्यस्यात्तकारश्चान्तादेशः। ब्रह्मणोहननं। ब्रह्महत्या स्त्रीत्वंलोकात्॥ एतिस्तुशास्वृदृजुषःक्यप्। ३। १। १०९। एभ्यःक्यस्यात्। ह्रस्वस्यपितिकृतितुक्। इत्यः। स्तुत्यः। शासइदङ्हलोः। शिष्यः। वृइतिवृञोग्रहणंनवृङः। वृत्यः। वृङस्तुवार्य्याऋत्विजः। आदृत्यः। जुष्यः। पुनःक्यबुक्तिःपरस्यापिएयतोबाधनार्था। अवश्यस्तुत्यः। शंसिदुहिगुहिभ्योवेतिकाशिका। शस्यं। शंस्यं। दुह्यं। दोह्यं। गुह्यं। गोह्यं। प्रशस्यस्यश्रः। ईडवन्दवृशंसदुहांएयतइतिसूत्रद्वयबलाच्छंसेःसिद्धम्। इतरयोस्तुमूलंमृग्यम्। आङ्पूर्वादञ्जेःसंज्ञायामुपसंख्यानम्॥*॥ अज्यूत्वक्किमश्वणादिषु। बाहुलकात्करणेक्यप्। अनिदितामितिनलोपः। आज्यं॥ ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः। ३। १। ११०

। वृत्‌वृत्यं। वृध्‌वृध्यम्। कृपिचृत्योस्तु। कल्प्यं। चर्त्यं। तपकरणाङ्किं। कृत्। कीर्त्यम्। अनित्यण्यन्ताश्चुरादयइतिणि जभावेण्यत्। णिजन्तात्तुयदेव॥ ईचखनः। ३। १। १११। चात्क्यप्। आद्गुणः। खेयं। इचेतिहूस्वःसुपठः॥ भृञोऽसंज्ञायाम्। ३। १। ११२। भृत्याःकर्मकराः। भर्तव्याइत्यर्थः। क्रियाशब्दोयन्नतुसंज्ञा। समश्चबहुलं॥ * ॥ संभृत्याः। संभार्य्याः। असंज्ञायामेवविकल्पार्थमिदंवार्त्तिकं। असंज्ञायांकिम्। भार्य्यानामक्षत्रियाः। अथकथम्भार्य्यावधूरितिइहहिसंज्ञायांसमजेतिक्यपाभाव्यम्। संज्ञापर्य्युदासस्तुपुंसिचरितार्थःसत्यं। विभर्त्तेःभृइतिदीर्घान्तात्क्वादेर्वाण्यत्। क्यप्तुभरतेरेवतदनुबन्धग्रहणेइतिपरिभाषया॥ मृजेर्विभाषा। ३। १। ११३। मृजेःक्यब्वास्यात्पक्षेण्यत्। मृज्यः॥ चजोःकुघिण्यतोः। ७। ३। ५२। चस्यजस्यचकुत्वंस्यात् घितिण्यतिचपरे। निष्ठायामनिटइतिवक्तव्यम् तेनेहन। गर्ज्यं॥ मृजेर्वृद्धिः। मार्ग्यः॥ न्यंकादीनाञ्च। ७। ३। ५३। कुत्वंस्यात्। न्यंकुःनावञ्चेरित्युप्रत्ययः॥ राजसूयसूर्य्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः। ३। १। ११४। एतेसप्तक्यबन्तानिपात्यन्ते। राज्ञासोतव्योऽभिषवद्वाराणिष्पादयितव्यः। यद्वा। लतात्मकःसोमोराजासूयतेकण्ड्यतेऽत्रेतिअधिकरणेक्यन्निपातनाद्दीर्घःराजसूयं। अर्द्धर्चादिः। सरत्याकाशेसूर्य्यःकर्त्तरिक्यन्निपातनादूत्वं। यद्वाषूप्रेरणेतुदादिः। सुवतिकर्म्मणिलोकंप्रेरयतिक्यपोरुट्। मृषोपपदाद्वदेष्कर्म्मणिनित्यंक्यप्। मृषोद्यम्। विशेष्यनिघ्नोऽयं। उच्छायसौन्दर्य्यगुणामृषोद्याः। रोचतेरुच्यः। गुपेरादेष्कुत्वञ्चसंज्ञायां। सुवर्णरजतभिन्नंधनंकुप्यं। गोप्यमन्यत्। कृष्टेस्वयमेवपच्यन्तेकृष्टपच्याः। कर्म्मकर्त्तरि। शुद्धेतुकर्म्मणिकृष्टपाक्याः। नव्यथतेऽव्यथ्यः॥ भिद्योद्ध्यौनदे। ३। १। ११५। भिदेरुज्झेश्चक्यप्। उज्झेर्द्धत्वञ्च। भिनत्तिकूलम्भिद्यः। उज्झत्युदकमुद्ध्यः। नदेकिं। भेत्ता। उज्झिता॥ पुष्यसिद्ध्यौनक्षत्रे। ३। १। ११६। अधिकरणेक्यन्निपात्यते। पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाःपुष्यः। सिद्ध्यन्त्यस्मिन्सिध्यः॥ विपूयविनीयजित्यामुञ्जकल्कहलिषु। ३। १।

११७ । पुङ्नीञ्जिभ्यःक्यप् । विपूयोमुञ्जः । रज्वादिकरणायशोधयितव्यइत्यर्थः । विनीयः । कल्कः । पिष्टश्चौषधविशेष इत्यर्थः । पापमितिवा । जित्योहलिः । बलेनकृष्टव्यइत्यर्थः । कृष्टसमीकरणार्थंस्थूलकाष्ठम् । अन्यत्रतुविपव्यं । विनेयम् । जेयम् ॥ ग्रहोपिभ्यांग्रहेः । ३ । १ । ११८ । छन्दसीतिवक्तव्यं ॥ * ॥ प्रतिगृह्यम् । अपिगृह्यम् । लोकेतुप्रतिग्राह्यम् । अपिग्राह्यम् ॥ पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुच । ३ । १ । ११९ । अवगृह्यम् । प्रगृह्यम्पदम् । अस्वैरीपरतन्त्रः । गृह्यकाःशुकाः । पञ्जरादिबन्धनेनपरतन्त्रीकृताइत्यर्थः । बाह्यायांग्रामगृह्यासेना । ग्रामस्यबहिर्भूतेत्यर्थः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुन्नपुंसकयोर्न्न । पक्षेभवःपक्ष्यः दिगादित्वाद्यत् । आर्य्यैर्गृह्यतेआर्य्यगृह्यः । तत्पक्षाश्रितइत्यर्थः ॥ विभाषाकृवृषोः । ३ । १ । १२० । क्यप्स्यात् । कृत्यं । वृष्यं । पक्षे ॥ ऋहलोर्ण्यत् । ३ । १ । १२४ । ऋवर्णान्ताद्धलन्ताच्चधातोर्ण्यत्स्यात् । कार्य्यम् । वर्ष्यं ॥ युग्यञ्चपत्रे । ३ । १ । १२१ । पत्रम्वाहनं । युग्योगौः । अत्रक्यप्कुत्वञ्चनिपात्यते ॥ अमावस्यदन्यतरस्याम् । ३ । १ । १२२ । अमोपपदाद्वसेरधिकरणेण्यत् । वृद्धौसत्यांपाक्षिकोह्रस्वश्चनिपात्यते । अमासहवसतोऽस्याञ्चन्द्रार्कौ अमावास्या । अमावस्या ॥ ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वं । पाक्यं । पाणौसृजेर्ण्यद्वाच्यः । ऋदुपधलक्षणस्यक्यपोपवादः । पाणिभ्यांसृज्यतेपाणिसर्ग्यारज्जुः ॥ समवपूर्वाच्च । समवसर्ग्याः ॥ नक्वादेः । ७ । ३ । ५९ । क्वादेर्धातोःकुत्वन्न । गर्ज्यम् । वार्त्तिककारस्तु । चजोरितिसूत्रेनिष्ठायामनिटइतिपूरयित्वानक्वादेरित्यादिप्रत्याचख्यौ । तेनअर्जितर्जिप्रभृतीनान्नकुत्वन्निष्ठायांसेट्त्वात् । ग्रुचुग्लुञ्चुप्रभृतीनान्तुक्तादित्वेपिकुत्वंस्यादेव । सूत्रमतेतुयद्यपिविपरीतम्प्राप्नं तथापियथोत्तरंमुनीनांप्रामाण्यं ॥ अजिव्रज्योश्च । ७ । ३ । ६० । नकुत्वं । समाजः । परिव्राजः ॥ भुजन्युब्जौपाण्युपतापयोः । ७ । ३ । ६१ । एतयोरेतौनिपात्यौ । भुज्यतेनेनेतिभुजःपाणिः । हलश्चेतिघञ् । न्युब्जन्त्यस्मिन्नितिन्युब्जः । उपतापोरोगः । पाण्युपतापयोःकिं । भोगःसमुद्गः ॥ प्रयाजाऽनुयाजौयज्ञाङ्गे । ७ । ३ । ६२ । एतौनिपात्यौयज्ञाङ्गे । प

च प्रयाजाः । त्रयेनुयाजाः । यज्ञाङ्गे किम् । प्रयागः । अनुयागः ॥ वञ्चेर्गतौ । ७ । ३ । ६३ । कुत्वन्न । वञ्च्यम् । गतौ
किं । वाक्यं काष्ठं । कुटिलीकृतमित्यर्थः ॥ ओक उचः के । ७ । ३ । ६४ । उचेर्गुणः कुत्वं निपात्यते के परे । ओकः शकुन्तवृ
षलौ । इगुपधलक्षणः कः घञा सिद्धे अन्तोदात्तार्थमिदं ॥ ण्य आवश्यके । ७ । ३ । ६५ । कुत्वन्न । अवश्यपाच्यं ॥ यजया
चरुचप्रवचर्चश्च । ७ । ३ । ६६ । ण्ये कुत्वन्न । याज्यं । याच्यं । रोच्यं । प्रवाच्यं । ग्रन्थविशेषः । ऋच् । अर्च्यं । ऋदु
पधत्वेपि अत एव ज्ञापकाण्ण्यत् ॥ त्यजेश्च ॥ * ॥ त्याज्यं । यजिपूज्योश्चेति काशिका । तत्र पूजेर्ग्रहणं चिन्त्यम्भाष्यानुक्तत्वात्
। ण्यत्प्रकरणे त्यजेरुपसंख्यानमिति हि भाष्यं ॥ वचोऽशब्दसंज्ञायाम् । ७ । ३ । ६७ । वाच्यं । शब्दाख्यायान्तु वाक्यं ॥ प्र
योज्यनियोज्यौ शक्यार्थे । ७ । ३ । ६८ । प्रयोक्तुं शक्यः । प्रयोज्यो नियोज्यो भृत्यः ॥ भोज्यं भक्ष्ये । ७ । ३ । ६९ । भोग्य
मन्यत् । ण्यत्प्रकरणे लपिदभिभ्यां चेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ लाप्यं । दभिर्धातुष्वपठितोपि वार्त्तिकबलात्स्वीकार्य्यः । दाभ्यः ॥
ओरावश्यके । ३ । २ । १२५ । उवर्णान्ताद्धातोर्ण्यत् स्यादवश्यम्भावे द्योत्ये । लाव्यं । पाव्यं ॥ आसुयुवपिरपिलपित्रपिच
मश्च । ३ । १ । १२६ । युञ् । आसाव्यं । यु मिश्रणे । याव्यम् । वाप्यं । राप्यं । लाप्यं । त्राप्यं । चाम्यं ॥ आनाय्योऽनित्ये ।
३ । १ । १२७ । आङ्पूर्वान्नयतेर्ण्यदायादेशश्च निपात्यते । दक्षिणाग्निविशेष एवेदम् । स हि गार्हपत्यादानीयतेऽनित्यश्च
सततमप्रज्वलनात् । आनेयोऽन्यः । घटादिः । वैश्यकुलादेरानीतो दक्षिणाग्निश्च ॥ प्रणाय्योऽसम्मतौ । ३ । १ । १२८
। सम्मतिः प्रीतिविषयीभवनं कर्मव्यापारः । तथाभोगेष्वादरोपि सम्मतिः । प्रणाय्यश्चौरः । प्रीत्यनर्ह इत्यर्थः । प्रणाय्योऽन्ते
वासी । विरक्त इत्यर्थः । प्रणेयोऽन्यः ॥ पाय्यसान्नाय्यनिकाय्यधाय्या मानहविर्निवाससामिधेनीषु । ३ । १ । १२९ । मी
यतेऽनेन पाय्यम्मानं । ण्यत् धात्वादेः पत्वञ्च । आतो युगिति युक् । सम्यङ्नीयते होमार्थमग्निम्प्रतीति सान्नाय्यं हविर्विशेषः ।
ण्यदायादेशः समो दीर्घश्च निपात्यते । निवीयतेऽस्मिन्धान्यादिकं निकाय्यो निवासः । अधिकरणे ण्यत् । आप् । धात्वादेः क

च्चन्निपात्यते। धीयतेऽनयासमिदितिधाय्याऋक् ॥ क्रतौकुण्डपाय्यसञ्चाय्यौ। ३। १। १३०। कुण्डेनपीयतेऽस्मि
न्सोमःकुण्डपाय्यःक्रतुः। सञ्चीयतेऽसौसञ्चाय्यः॥ अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्याः। ३। १। १३१। अग्निधारणार्थे
स्थलविशेषेएतेसाधवः। अन्यत्रतुपरिचेयं। उपचेयम्। सम्वाह्यं॥ चित्याग्निचित्येच। ३। १। १३२। चीयतेऽसौ
चित्योऽग्निः। अग्नेश्चयनमग्निचित्या॥ प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषुकृत्याश्च। त्वयागन्तव्यम्। गमनीयम्। गम्यम्। इहलो
टावाधामाभूदितिपुनःकृत्यविधिः। स्त्र्यधिकारादूर्ध्वंवासरूपविधिःक्वचिन्नेतिज्ञापयति॥ तेनक्तल्युट्तुमुन्खलर्थेषुनेतिसि
द्धं॥ अर्हेकृत्यतृचश्च। स्तोतुमर्हःस्तुत्यः। स्तुतिकर्मस्तोता। स्तुतिकर्तालिङावाधामाभूदितिकृत्यतृचोर्विधिः॥ भव्यगेयप्र
वचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्यावा। ३। ४। ६८। एतेकृत्यन्ताःकर्तरिवानिपात्यन्तेपक्षेतयोरेवेतिसकर्मकात्कर्म
णि। अकर्मकात्तुभावेज्ञेयाः। भवतीतिभव्यः। भव्यमनेनवा। गायतीतिगेयःसाम्नामयं। गेयंसामानेनवाइत्यादि॥ शकि
लिङ्च। चात्कृत्याः। वोढुंशक्योवोढव्यः। वहनीयोवाह्यः। लिङावाधामाभूदितिकृत्योक्तिः। लाघवादनेनैवज्ञापनसंभवेप्रैषा
दिसूत्रेकृत्याश्चेतिस्पष्टार्थं। अर्हेकृत्यतृचोर्ग्रहणञ्च॥*॥ इतिकृत्यप्रक्रिया॥*॥ ण्वुल्तृचौ। ३। १। १३३। धातोरेतौस्तः
। कर्तरिकृदितिकर्त्रर्थे॥ युवोरनाकौ। कारकः। कर्ता। वोढुमर्होवोढा। कारिका। कर्त्री। गाङ्कुटेतिङित्वं। कुटिता। अ
त्रिणादित्युक्तेर्नङित्वं। कोटकः॥ विजइट्। विजिता॥ हनस्तोचिण्णलोः। घातकः॥ आतोयुक्। दायकः। नोदात्तोपदेशस्ये
तिनवृद्धिः। शमकः। दमकः। अनिटस्तुनियामकः॥ जनिवध्योश्च। जनकः। वधहिंसायां। वधकः॥ रधिजभोरचि। र
न्धकः। जम्भकः॥ नेड्वशिकृतिरधेः। रधिता। रद्धा। मस्जिनशोरिनिनुम्। मङ्क्ता। नंष्टा। नशिता॥ रभेरशब्लिटोः। रम्भकः
। रब्धा॥ लभेश्च। लम्भकः। लब्धा। तीषसह। एषिता। एष्टा। सहिता। सोढा। दरिद्रातेरालोपः। दरिद्रिता। ण्वुलि
न। दरिद्रायकः। कृत्यल्युटइत्येवसूत्रमस्तु। यत्रविहितास्ततोऽन्यत्रापिस्युरित्यर्थात्। एवञ्चबहुलग्रहणंयोगविभागेन

कल्पात्रस्यार्थव्यभिचारार्थं। पादाभ्यांह्रियतेपादहारकः। कर्म्मणिख्युल्। क्रमेःकर्त्तर्यात्मनेपदविषयात्कृतइण्निषेधोवाच्यः॥*॥ प्रक्रन्ता। कर्त्तरीतिकिं। प्रक्रमितव्यं। आत्मनेपदेतिकिं। संक्रमिता। अनन्यभावोविषयशब्दः। तेनानुपसर्गाद्वेतिविकल्पादिस्यननिषेधः। क्रमिता। तदर्हत्वमेवतद्विषयत्वम्। तेनक्रन्तेत्यपीतिकेचित्। गमेरिडित्यत्रपरस्मैपदग्रहणान्तङानयोरभावंलक्षयति। सञ्जिगमिषिता। एवन्नवृद्भ्यश्चतुर्भ्यः। विवृत्सिता। यङन्तात्ख्युल्। अल्लोपस्यस्थानिवत्त्वान्नवृद्धिः। पापचकः। यङ्लुगन्तात्तु। पापाचकः॥ नन्दिग्रहिपचादिभ्योल्युणिन्यचः।३।१।१३४। नन्द्यादेर्ल्युर्ग्रह्यादेर्णिनिःपचादेरच्स्यात्। नन्दयतीतिनन्दनः। जनमर्दयतीतिजनार्दनः। मधुसूदनः। विशेषेणभीषयतीतिविभीषणः। लवणः। नंद्यादिगणेनिपातनात्णत्वं। ग्राही। स्थायी। मन्त्री। विशयी। वृध्यभावोनिपातनात्। विषयी। इह षत्वमपि। परिभावी। परिभवी। पाक्षिकोवृद्ध्यभावोनिपात्यते। पचादिराकृतिगणः॥ शिवशमरिष्टस्यकरे।४।४।१४३। कर्म्मणिघटोटच्। इतिसूत्रयोःकरोतेर्घटश्च अप्रयोगात्। अच्प्रत्ययेपरेयङ्लुग्विधानाच्च। केषाञ्चित्पाठस्तनुबन्धासञ्जनार्थः। केषाञ्चित्प्रपञ्चार्थः। केषाञ्चिद्बाधकबाधनार्थः। पचतीतिपचः। नदट्। चोरट्। देवट्। इत्यादयष्टितः। नदी। चोरी। देवी। दीव्यतेरिगुपधेतिकःप्राप्तः। जारभरा। श्वपचा। अनयोःकर्म्मण्यण्प्राप्तः। न्यंक्वादिषुपाठात्श्वपाकोपि। यङोचिचेतिलुक्। नधातुलोपइतिगुणवृद्धिनिषेधः। चेक्रियः। नेन्यः। लोलुवः। पोपुवः। मरीमृजः। चरिचलिपतिवदीनांवाद्वित्वमच्याक्चाभ्यासस्येतिवक्तव्यम्॥*॥ आगमस्यदीर्घत्वसामर्थ्यादभ्यासह्रस्वोहलादिशेषश्चन। चराचरः। चलाचलः। पतापतः। वदावदः। हन्तेर्घत्वञ्च। घत्वमभ्यासस्यउत्तरस्यत्वभ्यासाच्चेतिकुत्वं। घनाघनः। पाटेर्णिलुक्चोक्चदीर्घश्चाभ्यासस्य। पाटूपटः। पक्षेचरः। चलः। पतः। वदः। हनः। पाटः। रात्रेःकृतीतिवानुम्। रात्रिञ्चरोरात्रिचरः॥ इगुपधज्ञाप्रीकिरःकः।३।१।१३५। एभ्यःकःस्यात्। क्षिपः। लिखः। वुधः। कृशः। ज्ञः। प्रीणातीतिप्रियः। किरतीतिकिरः।

वासरूपविधिनाण्वुल्तृचावपि । क्षेपकः । क्षेप्ता ॥ आतश्चोपसर्गे । ३ । १ । १३६ । कः स्यात् । श्याद्व्येधेति णस्यापवादः । सु
ग्लः । प्रज्ञः ॥ पाघ्राध्माधेट्दृशः शः । ३ । १ । १३७ । पिबतीति पिबः । जिघ्रः । धमः । धयः । धया कन्या । धेटष्टित्वात्स्त
नन्धयीति खशीव ङीप्प्राप्तः । खशोऽन्यत्र नेष्यत इति हरदत्तः । पश्यतीति पश्यः । घ्रः संज्ञायान्नव्याघ्रादिभिरिति निर्देशात् ॥
अनुपसर्गाल्लिम्पविन्दधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च । ३ । १ । १३८ । शः स्यात् । लिम्पः । विन्दः । धार
यः । पारयः । वेदयः । उदेजयः । चेतयः । सातिः सुखार्थः । सौत्रो हेतुमण्यन्तः । सातयः । वासरूपन्यायेन क्विपि
। सात् । परमात्मा । सात्वन्तो भक्ताः । षह मर्षणे चुरादिः । हेतुमान्ण्यन्तो वा । साहयः । अनुपसर्गात्किम् । प्रलिपः । नौ
लिम्पेर्वाच्यः ॥ * ॥ निलिम्पा देवाः ॥ गवादिषु विन्देः संज्ञायाम् ॥ * ॥ गोविन्दः । अरविन्दः ॥ ददातिदधात्योर्विभाषा
। ३ । १ । १३९ । शः स्यात् । ददः । दधः । पक्षे वक्ष्यमाणो णः । अनुपसर्गादित्येव । प्रदः । प्रधः ॥ ज्वलितिकस
न्तेभ्यो णः । ३ । १ । १४० । इतिशब्द आद्यर्थः । ज्वलादिभ्यः कसन्तेभ्यो णः स्याद्वा । पक्षेऽच् । ज्वालः । ज्वलः । चालः ।
चलः । अनुपसर्गादित्येव । उज्ज्वलः । तनोतेरुपसंख्यानम् ॥*॥ इहानुपसर्गादिति विभाषेति च न सम्बध्यते । अवतनोतीत्य
वतानः ॥ श्याद्व्यधास्रुसंस्र्वतीणवसावहृलिहश्लिषश्वसश्च । ३ । १ । १४१ । श्यैङ्प्रभृतिभ्यो नित्यं णः स्यात् । श्यैङोऽवस्यतेश्चा
दन्तत्वात्सिद्धे पृथग्ग्रहणमुपसर्गे कं बाधितुम् । अवश्यायः । प्रतिश्यायः । आत् । दायः । धायः । व्याधः । स्रु गतौ ।
आङ्पूर्वः सम्पूर्वश्च । आस्रावः । संस्रावः । अत्यायः । अवसायः । अवहारः । लेहः । श्लेषः । श्वासः ॥ दुन्योरनुपसर्गे ।
३ । १ । १४२ । णः स्यात् । दुनोतीति दावः । नीसाहचर्यात्सानुबन्धकाद्दुनोतेरेव णः । द्रवतेस्तु । पचाद्यच् । द्रवः । न
यतीति नायः । उपसर्गे तु प्रद्रवः । प्रणयः ॥ विभाषा ग्रहः । ३ । १ । १४३ । णो वा । पक्षेऽच् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेन
जलचरे ग्राहः । ज्योतिषि ग्रहः । भवतेश्चेति काशिका । भवो देवः । संसारश्च । भावाः पदार्थाः । भाष्यमते तु प्राप्त्यर्थाच्चुरादिण्य

न्नाद्दच्। भावः॥ गेहेकः।३।१।१४४। गेहेकर्त्तरियहेःकःस्यात्। गृह्णातिधान्यादिकमितिगृहम्। तात्स्थ्याद्गृहाःदा
राः॥ शिल्पिनिष्वुन्।३।१।१४५। क्रियाकौशलंशिल्पंतद्वत्कर्त्तरिष्वुन्स्यात्। न्टतिखनिरञ्जिभ्यएव॥*॥ नर्त्तकः। न
र्त्तकी। खनकः। खनकी। असिञ्चकेऽनेचरञ्जेर्न्नलोपोवाच्यः॥*॥ रजकः। रजकी। भाष्यमतेतुन्टतिखनिभ्यामेवष्वुन्। र
ञ्जेस्तुकुन्। शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन्। टाप्। रजिका। पुंयोगेतु। रजकी॥ गस्थकन्।३।१।१४६। गायतेस्थकन्स्यात्।
शिल्पिनिकर्त्तरि। गाथकाः॥ ण्युट्च।३।१।१४७। गायनः। टित्वाद्गायनी॥ हश्चव्रीहिकालयोः।३।१।१४८।
हाकोहाङश्चण्युट्स्यात्व्रीहौकालेचकर्त्तरि। जहात्युदकमितिहायनोव्रीहिः। जहातिभावानितिहायनोवर्षं। जिहीतेप्रा
प्नोतीतिवा॥ प्रुसृल्वः समभिहारेवुन्।३।१।१४९। समभिहारग्रहणेनसाधुकारित्वंलक्ष्यते। प्रवकः। सरकः।
लवकः॥ आशिषिच।३।१।१५०। आशीर्विषयार्थवृत्तेर्द्धातोर्वुन्स्यात्कर्त्तरि। जीवतात्। जीवकः। नन्दतात्। नन्दकः।
आशीःप्रयोक्तृधर्म्मः। आशासितुःपित्रादेरियमुक्तिः॥ कर्म्मण्यण्।३।२।१। कर्म्मण्युपपदेधातोरण्प्रत्ययःस्यात्। उ
पपदसमासः। कुम्भङ्करोतीतिकुम्भकारः। आदित्यंपश्यतीत्यादावनभिधानान्न॥ शीलिकामिभक्ष्याचरिभ्योणः॥*॥ अणो
पवादार्थंवार्त्तिकं। मांसशीला। मांसकामा। मांसभक्षा। कल्याणचारा॥ ईक्षिक्षमिभ्याञ्च॥*॥ सुखप्रतीक्षा। बहुक्षमा
। कथन्तर्हिगङ्गाधरभूधरादयः कर्म्मणःशेषत्वविवक्षायाम्भविष्यन्ति॥ ह्वावामश्च।३।२।२। अण्स्यात्कापवादः।
स्वर्गह्वायः। तन्तुवायः। धान्यमायः॥ आतोऽनुपसर्गेकः।३।२।३। आदन्ताद्धातोरनुपसर्गात्कर्म्मण्युपपदेकःस्या
न्नाऽण्॥ आतोलोपः। गोदःपार्ष्णित्रम्। अनुपसर्गेकिम्। गोसन्दायः। कविधौसर्व्वत्रप्रसारणिभ्योडः॥ ब्रह्मजिनातिब्र
ह्मज्यः॥*॥ सर्व्वत्रग्रहणात्॥ आतश्चोपसर्गे।३।३।१०६। आह्वः। प्रह्वः॥ सुपिस्थः।३।२।४। सुपीतियोगोविभज्यते
। सुपिउपपदेआदन्तात्कःस्यात्। द्वाभ्याम्पिबतीतिद्विपः। समस्थः। विषमस्थः। ततःस्थः। सुपितिष्ठतेःकःस्यादारम्भ

सामर्थ्याद्भावे । आखूनामुत्थानमाखूत्थः ॥ प्रष्ठोऽग्रगामिनि । ८ । ३ । ९२ । प्रतिष्ठत इति प्रष्ठो गौः । अग्रतो गच्छतीत्यर्थः । अग्रेति किं । प्रस्थः ॥ अम्बाऽऽम्बगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशङ्क्वङ्गुमञ्जिपुञ्जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः । ८ । ३ । ९७ । स्थ इति कप्रत्ययान्तस्यानुकरणं । षष्ठ्यर्थे प्रथमा । एभ्यः स्थस्य सस्य षः स्यात् । द्विष्ठः । त्रिष्ठः । इत ऊर्द्ध्वं कर्म्मणि सुपीति द्वयमप्यनुवर्त्तते । तत्राकर्म्मके सुपीत्यस्य सम्बन्धः ॥ तुन्दशोकयोः परिमृजापनुदोः । ३ । २ । ५ । तुन्दशोकयोः कर्म्मणोरुपपदयोरेभ्यां कः स्यात् । आलस्यसुखाहरणयोरिति वक्तव्यं ॥*॥ तुन्दम्परिमार्ष्टीति तुन्दपरिमृजोऽलसः । शोकापनोदः । सुखस्याहर्त्ता । अलसादन्यत्र तुन्दपरिमार्ज एव । यस्तु संसारासारत्वोपदेशेन शोकमपनुदति स शोकापनोदः । कप्रकरणे मूलविभुजादिभ्य उपसंख्यानम् ॥ * ॥ मूलानि विभुजति मूलविभुजो रथः । आकृतिगणोऽयं । महीध्रः । कुध्रः । गिलति गिलः ॥ प्रे दाज्ञः । ३ । २ । ६ । दारूपाज्ज्ञानातेश्च प्रोपसृष्टात्कर्म्मण्युपपदे कः स्यादणोऽपवादः । सर्वप्रदः । पथिप्रज्ञः । अनुपसर्ग इत्युक्तेः प्रादन्यस्मिन्सति न कः । गोसम्प्रदायः ॥ समि ख्यः । ३ । २ । ७ । गोसंख्यः ॥ गापोष्टक । ३ । २ । ८ । अनुपसृष्टाभ्यामाभ्यां टक् स्यात्कर्म्मण्युपपदे । सामगः । सामगी । उपसर्गे तु सामसङ्गायः । पिबतेः सुराशीध्वोरिति वाच्यम् ॥*॥ सुरापी । शीधुपी । अन्यत्र क्षीरपा ब्राह्मणी । सुराम्पाति रक्षतीति सुरापा ॥ हरतेरनुद्यमनेऽच् । ३ । २ । ९ । अंशहरः । अनुद्यमने किम् । भारहारः । शक्तिलाङ्गलाङ्कुशतोमरयष्टिघटघटीधनुष्षु ग्रहेरुपसंख्यानम् ॥*॥ शक्तिग्रहः । लाङ्गलग्रहः । सूत्रे च धार्य्यर्थे । सूत्रग्रहः । यस्तु सूत्रं केवलमुपादत्ते न तु धारयति तत्राणेव । सूत्रग्राहः ॥ वयसि च । ३ । २ । १० । उद्यमनार्थे सूत्रं । कवचहरः । कुमारः ॥ आङि ताच्छील्ये । ३ । २ । ११ । पुष्पाण्याहरति तच्छीलः । पुष्पाहरः । ताच्छील्ये किं । भारहारः ॥ अर्हः । ३ । २ । १२ । अर्हतेरच् स्यात्कर्म्मण्युपपदेऽणोऽपवादः । पूजार्हा ब्राह्मणी ॥ स्तम्बकर्णयोरमिजपोः । ३ । २ । १३ । हस्तिसूचकयोरिति वक्तव्यं ॥ * ॥ स्तम्बेरमते स्तम्बेरमो ह

स्त्री । तत्पुरुषेकृतीतिहलदन्तादितिवाङेरलुक् । कर्णेजपः सूचकः ॥ शमिधातोःसंज्ञायाम् । ३ । २ । १४ । शम्भवः ।
शम्वदः । पुनर्धातुग्रहणम्बाधकविषयेपिप्रवृत्त्यर्थं । कृञोहेत्वादिषुटोमाभूत् । शङ्करानामपरिव्राजिकातच्छीला ॥
अधिकरणेशेतेः । ३ । २ । १५ । खेशेतेखशयः । पार्श्वादिषूपसंख्यानम् ॥ * ॥ पार्श्वाभ्यांशेतेपार्श्वशयः । पृष्ठशयः
। उदरेणशेतेउदरशयः ॥ उत्तानादिषुकर्तृषु ॥ * ॥ उत्तानःशेतेउत्तानशयः । अवमूर्द्धशयः । अवनतोमूर्द्धायस्य
स्यसः अवमूर्द्धा । अधोमुखःशेतइत्यर्थः ॥ गिरौडश्छन्दसि ॥ * ॥ गिरौशेतेगिरिशः । कथन्तर्हिगिरिशमुपचचारप्र
त्यहंसासुकेशीतिगिरिरस्यास्तीतिविग्रहेलोमादित्वाच्छः ॥ चरेष्टः । ३ । २ । १६ । अधिकरणेउपपदे । कुरुच
रः । कुरुचरी ॥ भिक्षासेनादायेषुच । ३ । २ । १७ । भिक्षाञ्चरतीतिभिक्षाचरः । सेनाचरः । आदायेतिल्यबन्तम् ।
आदायचरः । कथम्प्रेङ्खस्थितांसहचरीमिति । पचादिषुचरडितिपाठात् ॥ पुरोऽग्रतोऽग्रेषुसर्त्तेः । ३ । २ । १८ । पु
रस्सरः । अग्रतस्सरः । अग्रमग्रेणाग्रेवासरतीत्यग्रेसरः । सूत्रेऽग्रइतिएदन्तत्वमपिनिपात्यते । कथन्तर्हियूथन्तदग्रस
रगर्व्वितहस्तिसारमिति । बाहुलकादितिहरदत्तः ॥ पूर्व्वेकर्त्तरि । ३ । २ । १९ । कर्तृवाचिनिपूर्व्वशब्देउपपदेसर्त्तेष्टः
स्यात् । पूर्वःसरतीतिपूर्वसरः । कर्त्तरिकिम् । पूर्व्वन्देशंसरतीतिपूर्व्वसारः ॥ कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु । ३ । २ । २०
। एषुद्योत्येषुकरोतेष्टःस्यात् । अतःकृकमीतिसः । यशस्करीविद्या । श्राद्धकरः । वचनकरः ॥ दिवाविभानिशाप्रभाभा
स्कारान्तानन्तादिबहुनान्दीकिंलिपिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजङ्घाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु । ३ । २ । २१ ।
एषुकृञष्टःस्यात् । अहेत्वादावपि । दिवाकरः । विभाकरः । निशाकरः । कस्कादित्वात्सः । भास्करः । बहुकरः । बहु
शब्दस्यवैपुल्यार्थेसंख्यापेक्षयापृथग्ग्रहणम् । लिपिलिबिशब्दौपर्य्यायौ । संख्या । एककरः । द्विकरः । कस्कादित्वात् ।
अहस्करः । नित्यंसमासेनुत्तरपदस्थस्येतिषत्वम् । धनुष्करः । अरुष्करः ॥ किंयत्तद्बहुषुकृञोऽज्विधानमितिवार्त्तिकं

म्॥ * ॥ किंकरा । यत्करा । तत्करा । हेत्वादौ टस्याधित्वापरत्वाच्च । पुंयोगेङीष् । किङ्करी ॥ कर्म्मणि भृतौ । ३ ।
२ । २२ । कर्म्मशब्दे उपपदे करोतेष्टः स्यात् । कर्म्मकरो भृतकः । कर्म्मकारोऽन्यः ॥ नशब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्र
मन्त्रपदेषु । ३ । २ । २३ । एषु कृञष्टो न हेत्वादिषु प्राप्तः प्रतिषिध्यते । शब्दकार इत्यादि ॥ स्तम्बशकृतोरिन् । ३ । २
। २४ । व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यं ॥ * ॥ स्तम्बकरिर्व्रीहिः । शकृत्करिर्वत्सः । व्रीहिवत्सयोः किं । स्तम्बकारः । शकृत्का
रः ॥ हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ । ३ । २ । २५ । दृतिनाथयोरुपपदयोर्हृञ इन् स्यात् पशौ कर्त्तरि । दृतिं हरतीति दृति
हरिः । नाथं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः । पशौ किं । दृतिहारः । नाथहारः ॥ फलेग्रहिरात्मम्भरिश्च । ३ । २ ।
२६ । फलानि गृह्णातीति फलेग्रहिः । उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन् प्रत्ययश्च निपात्यते । आत्मानं बिभर्त्तीति आत्मम्भरिः । आ
त्मनो मुमागमः । भृञ इन् । चात्कुक्षिम्भरिः । चान्द्रास्तु आत्मनोदरकुक्षिष्विति पेठुः । ज्योत्स्नाकरम्भमुदरम्भरयश्चकेश
इति मुरारिः ॥ एजेः खश् । ३ । २ । २८ । ण्यन्तादेजेः खश् स्यात् ॥ अरुर्द्विषदजन्तस्य मुम् । ६ । ३ । ६७ । अरुषो
द्विषतोऽजन्तस्य च मुमागमः स्यात् । खिदन्ते उत्तरपदे न त्वव्ययस्य । शित्वाच्छवादिः । जनमेजयतीति जनमेजयः । वात
शुनीतिलशर्द्धेषु अजधेट्तुदजहातिभ्यः खश उपसंख्यानम् ॥*॥ वातमजा मृगाः ॥ खित्यनव्ययस्य । ६ । ३ । ६६ । खिद
न्ते परे पूर्वपदस्य ह्रस्वः स्यात् । ततो मुम् । शुनिन्धयः । तिलन्तुदः । शर्द्धञ्जहा माषाः । शर्द्धोऽपानशब्दः तं जहतीति विग्रहः
। जहातिरन्तर्भावितण्यर्थः ॥ नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः । ३ । २ । २९ । अत्र वार्त्तिकम् । स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति वा
च्यम् ॥*॥ स्तनन्धयतीति स्तनन्धयः । धेटष्टित्वात् स्तनन्धयी । नासिकन्धमः । नासिकन्धयः ॥ नाडीमुष्ट्योश्च । ३ । २ ।
३० । एतयोरुपपदयोः कर्म्मणि ध्माधेटोः खश् स्यात् । यथासंख्यन्नेष्यते । नाडिन्धमः । नाडिन्धयः । मुष्टिन्धमः । मुष्टि
न्धयः । घटीखारीखरीषूपसंख्यानं ॥*॥ घटिन्धमः । घटिन्धयः । इत्यादि । खारी परिमाणविशेषः । खरी गर्दभी ॥ उदि

कूलेरुजिवहोः । ३ । २ । ३१ । उत्पूर्वाभ्यांरुजिवहिभ्यांकूलेकर्मण्युपपदेखश्स्यात् । कूलमुद्रुजतीतिकूलमुद्रुजः । कूलमुद्वहः ॥ वहाभ्रेलिहः । ३ । २ । ३२ । वहःस्कन्धस्तंलेढीतिवहंलिहोगौः । अदादित्वाच्छपोलुक् । खशोङित्वान्न गुणः । अभ्रंलिहोवायुः ॥ परिमाणेपचः ३ । २ । ३३ । प्रस्थम्पचास्थाली । खारिम्पचःकटाहः ॥ मितनखेच । ३ । २ । ३४ । मितम्पचाब्राह्मणी । नखम्पचाययवागूः । यचिरत्नतापवाची ॥ विध्वरुषोस्तुदः । ३ । २ । ३५ । विधुन्तुदः । मुमिकृतेसंयोगान्तस्यलोपः । अरुन्तुदः ॥ असूर्य्येललाटयोर्दृशितपोः । ३ । २ । ३६ । असूर्य्यमित्यसमर्थसमासः । दृशिनानञःसम्बन्धात् । सूर्य्यंनपश्यन्तीत्यसूर्य्यंपश्याराजदाराः । ललाटन्तपःसूर्य्यः ॥ उग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्च । ३ । २ । ३७ । एतेनिपात्यन्ते । उग्रमितिक्रियाविशेषणन्तस्मिन्नुपपदेदृशेःखश् । उग्रम्पश्यतीत्युग्रम्पश्यः । इराउर्कन्तेनमाद्यतिदीप्यतेऽविन्धनत्वादितिइरम्मदोमेघज्योतिः । इहनिपातनात्श्यन्न । पाणयोध्मायन्तेऽस्मिन्निति पाणिन्धमोध्वा । अन्धकाराद्यावृतइत्यर्थः । तत्रहिसर्पाद्यपनोदनायपाणयःशब्द्यन्ते ॥ प्रियवशेवदःखच् । ३ । २ । ३८ । प्रियम्वदः । वशम्वदः । गमेस्सुपिवाच्यः ॥*॥ असंज्ञार्थमिदम् । मितङ्गमोहस्ती । विहायसोविहइतिवाच्यं ॥*॥ खच्चडिद्वावाच्यः ॥*॥ विहङ्गमः । विहङ्गः । भुजङ्गमः । भुजङ्गः ॥ द्विषत्परयोस्तापेः । ३ । २ । ३९ । खच्स्यात् ॥ खचिह्रस्वः । ६ । ४ । ९४ । खच्परेणौउपधायाह्रस्वःस्यात् । द्विषन्तम्परम्वातापयतीतिद्विषन्तपः । परन्तपः । घटंघटीयहणाल्लिङ्गविशिष्टपरिभाषाअनित्या । तेनेहन । द्विषतीन्तापयतीतिद्विषतीतापः ॥ वाचियमोव्रते । ३ । २ । ४० । वाच्युपपदेयमेःखच्स्याद्व्रतेगम्ये ॥ वाचंयमपुरन्दरौच । ६ । ३ । ६९ । वाक्पुरोरमन्तत्वन्निपात्यते । वाचंयमोमौनव्रती । व्रतेकिं । अशक्त्यादिनावाचंयच्छतीतिवाग्यामः ॥ पूःसर्वयोर्दारिसहोः । ३ । २ । ४१ । पुरन्दारयतीतिपुरन्दरः । सर्वंसहः । सहियहणमसंज्ञार्थम् । भगेचदारेरितिकाशिका । वाकुलकेनलब्धमिदमित्याङः । भगन्दारयतीतिभगन्दरः ॥ सर्व

कूलाभ्रकरीषेषु कषः । ३ । २ । ४२ । सर्वङ्कषः खलः । कूलङ्कषा नदी । अभ्रङ्कषो वायुः । करीषङ्कषा वात्या ॥ मेघर्त्तिभये
षु कृञः । ३ । २ । ४३ । मेघङ्करः । ऋतिङ्करः । भयङ्करः । भयशब्देन तदन्तविधिः । अभयङ्करः ॥ क्षेमप्रियमद्रेऽण्च
। ३ । २ । ४४ । एषु कृञोऽण् स्यात् । चात्खच् । क्षेमंकरः । क्षेमकारः । प्रियङ्करः । प्रियकारः । मद्रङ्करः । मद्रका
रः । वेति वाच्येऽण्ग्रहणं हेत्वादिषु टो माभूदिति । कथन्तर्हि । अल्पारम्भाः क्षेमकरा इति कर्म्मणः शेषत्वविवक्षायाम्पचाद्य
च् ॥ आशिते भुवः करणभावयोः । ३ । २ । ४५ । आशितशब्दे उपपदे भवतेः खच् । आशितो भवत्यनेनाशितम्भवः ओ
दनः । आशितस्य भवनं । आशितम्भवः ॥ संज्ञायाम्भृतॄवृजिधारिसहितपिदमः । ३ । २ । ४६ । विश्वं बिभर्त्तीति वि
श्वम्भरः । विश्वम्भरा । रथन्तरं साम । इह रथेन तरतीति व्युत्पत्तिमात्रं । नत्ववयवार्थानुगमः । पतिम्वरा कन्या । शत्रुञ्ज
यो हस्ती । युगन्धरः पर्व्वतः । शत्रुंसहः । शत्रुन्तपः । अरिन्दमः । दमिः शमनार्थान्तेन सकर्म्मकः इत्युक्तम् । मतान्तरे
तु । अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र दमिः ॥ गमश्च । ३ । २ । ४७ । सुतङ्गमः ॥ अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वानन्तेषु डः । ३ । २ ।
४८ । संज्ञायामिति निवृत्तम् । एषु गमेर्डः स्यात् । डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः । अन्तं गच्छतीत्यन्तगः इत्यादि । सर्वत्रप
न्नयोरुपसंख्यानं ॥*॥ सर्वत्रगः । पन्नम्पतितं गच्छतीति पन्नगः । पन्नमिति पद्यतेः क्तान्तं क्रियाविशेषणं । उरसो लोपश्च ॥*॥
उरसा गच्छतीत्युरगः । सुदुरोरधिकरणे ॥*॥ सुखेन गच्छतीत्यत्र सुगः । दुर्गः । अन्यत्रापि दृश्यत इति वक्तव्यम् ॥*॥ ग्राम
गः । डे च विहायसो विहादेशो वक्तव्यः ॥*॥ विहगः ॥ आशिषि हनः । ३ । २ । ४९ । शत्रुं वध्यात् शत्रुहः । आशिषि किम् ।
शत्रुघातः । दारावाहनोऽणन्तस्य च टः संज्ञायाम् ॥*॥ दारुशब्दे उपपदे आङ्पूर्वाद्धन्तेरण् टकारश्चान्तादेशो वक्तव्य इत्य
र्थः । दार्वाघाटः । चारौ वा ॥*॥ चार्वाघाटः । चार्वाघातः ॥ कर्म्मणि समि च ॥*॥ कर्म्मण्युपपदे सम्पूर्वाद्धन्तेरुक्तं वेत्यर्थः
। वर्णान्संहन्तीति वर्णसङ्घाटः । वर्णसङ्घातः । पदसङ्घाटः । पदसङ्घातः ॥ अपे क्लेशतमसोः । ३ । २ । ५० । अपपूर्वा

हन्तेर्डः स्यात्। अनाशीरर्थमिदं। क्लेशापहः पुत्रः। तमोपहः सूर्य्यः॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः। ३। २। ५१। कुमारघाती। शिरसः शीर्षभावो निपात्यते। शीर्षघाती॥ लक्षणे जायापत्योष्टक्। ३। २। ५२। हन्तेष्टक् स्याल्लक्षणवति कर्त्तरि। जायाघ्नो ना। पतिघ्नी स्त्री॥ अमनुष्यकर्तृके च। ३। २। ५३। जायाघ्नस्तिलकालकः। पतिघ्नी पाणिरेखा। पित्तघ्नं घृतम्। अमनुष्येति किम्। आखुघातः शूद्रः। अथ कथम्बलभद्रः प्रलम्बघ्नः। शत्रुघ्नः। कृतघ्न इत्यादि। मूलविभूजादित्वात्सिद्धं। चोरघातो नगरघातो हस्तीति तु वा कुलकादृणि॥ शक्तौ हस्तिकवाटयोः। ३। २। ५४। हन्तेष्टक् स्यात् शक्तौ द्योत्यायाम्। मनुष्यकर्तृकार्थमिदम्। हस्तिघ्नो ना। कवाटघ्नश्चोरः। कपाटेति पाठान्तरम्॥ पाणिघताडघौ शिल्पिनि। ३। २। ५५। हन्तेष्टक्टिलोपो घत्वञ्च निपात्यते पाणिताडयोरुपपदयोः। पाणिघः। ताडघः। शिल्पिनि किम्। पाणिघातः। ताडघातः। राजघ उपसंख्यानं॥ * ॥ राजानं हन्ति राजघः॥ आढ्यसुभगस्थूलपलितनग्नान्धप्रियेषु च्व्यर्थेष्वच्वौ कृञः करणे ख्युन्। ३। २। ५६। एषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु कर्म्मसूपपदेषु कृञः ख्युन् स्यात्। अनाढ्यमाढ्यं कुर्वन्त्यनेन आढ्यङ्करणं। अच्वौ किं। आढ्यीकुर्वन्त्यनेन। इह प्रतिषेधसामर्थ्यात् ल्युडपि नेति काशिका। भाष्यमते तु ल्युट् स्यादेव। अच्वाविति तु स्वरार्थम्॥ कर्त्तरि भुवः खिष्णुच्खुकञौ। ३। २। ५७। आढ्यादिषु च्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषु भवतेरेतौ स्तः। अनाढ्य आढ्यो भवतीति। आढ्यम्भविष्णुः। आढ्यम्भावुकः॥ स्पृशोऽनुदके क्विन्। घृतस्पृक्। कर्म्मणीति निवृत्तम्। मन्त्रेण स्पृशतीति मन्त्रस्पृक्। ऋत्विग्दधृक्। व्याख्यातं॥ त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ्च। समानान्ययोश्चेति वाच्यम्॥ * ॥ सदृक्। अन्यादृक्। अन्यादृशः। कोऽपि वाच्यः। तादृक्षः। सदृक्षः। अन्यादृक्षः॥ सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदछिदजिनीराजामुपसर्गेऽपि क्विप्। ३। २। ६१। एभ्यः क्विप् स्यादुपसर्गे सत्यसति च सुप्युपपदे। द्युसत्। उपनिषत्। अण्डसूः। प्रसूः। मित्रद्विट्। प्रद्विट्। मित्रध्रुक्। प्रध्रुक्। गोधुक्। प्रधुक्। अश्वयुक्। प्रयुक्। वे

द्वित् । निविदित्यादि । अग्रग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः ॥ * ॥ अग्रणीः । ग्रामणीः ॥ भजो ण्विः । ३ । २ । ६२ । सुपुपसर्गे चोपपदे भजेर्ण्विः स्यात् । अंशभाक् । प्रभाक् ॥ अदोऽनन्ने । ३ । २ । ६८ । विट् स्यात् । आममत्ति । आमात् । सस्यात् । अनन्ने किं । अन्नादः ॥ क्रव्ये च । ३ । २ । ६९ । अदेर्विट् । पूर्वेणासिद्धे वचनमण्बाधनार्थम् । क्रव्यात् आममांसभक्षकः । कथन्तर्हि क्रव्यादोऽसुरप आश इति पक्वमांसशब्द उपपदेऽण् । उपपदस्य क्रव्यादेशः पृषोदरादित्वात् ॥ दुहः कप् घश्च । ३ । २ । ७० । कामदुघा ॥ अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ३ । २ । ७५ । छन्दसीति निवृत्तं मनिन् क्वनिप् वनिप् विच् एते प्रत्यया धा[illegible]ः ॥ नेड्वशि कृति । ७ । २ । ८ । वशादेः कृत इण् न स्यात् । शॄ । सुशर्मा । प्रातरित्वा ॥ विड्वनोरनुनासिकस्याऽऽत् । ६ । ४ । ४१ । अनुनासिकस्य आत् स्यात् । विजायत इति विजावा । औणॄ । अवावा । विच् । रोट् । रेट् । सुगण् ॥ क्विप् च । ३ । २ । ७६ । अयमपि दृश्यते । सत्सूद्विषेत्यत्रैव प्रपञ्चः । उखास्रत् । पर्णध्वत् । वाहभ्रट् ॥ अन्तः । ८ । ४ । २० । पदान्तस्यानितेर्नस्य णत्वं स्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत् । हे प्राण् । शास इदितीत्वं । मित्राणि शास्ति मित्रशीः । आशासः क्वावुपधाया इत्वं वाच्यम् ॥ * ॥ आशीः । इत्वोत्वे । गीः । पूः ॥ इस्मन्त्रन्क्विषु च । ६ । ४ । ९७ । एषु छादेर्ह्रस्वः स्यात् । तनुछत् । अनुनासिकस्य क्वीति दीर्घः । मोनो धातोः । प्रतान् । प्रशान् । छ्वोरित्यूठ् । अक्षद्यूः । ज्वरत्वरेत्यूठ् । जूः । जूरौ । जूरः । तूः । सूः । ऊः । वृद्धिः । जनानवतीति जनौः । जनावौ । जनावः । मूः । मुवौ । मुवः । सुमूः । सुम्वौ । सुम्वः ॥ राल्लोपः । मूर्छा । मूः । मूरौ । मुरः । धुर्वी धूः ॥ गमः क्वौ । ६ । ४ । ४० । अनुनासिकलोपः स्यात् । अङ्गतत् । गमादीनामिति वक्तव्यम् ॥ * ॥ परीतत् । संयत् । सुनत् । ऊङ्गमादीनामिति वक्तव्यं लोपश्च ॥ * ॥ अग्रेगूः । अग्रेभ्रूः ॥ स्थः क च । ३ । २ । ७७ । चात् क्विप् । शंस्थः । शंस्थाः । शमिधातोरित्यचमाधित्सूत्रम् ॥ सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये । ३ । २ । ७८ । अजात्यर्थे सुपि धातोर्णिनिः स्यात्ताच्छील्ये द्योत्ये । उष्णभो-

जी। शीतभोजी। अजातौ किम्। ब्राह्मणानामन्त्रयिता। ताच्छील्ये किं। उष्णम्भुङ्क्ते कदाचित्। इह वृत्तिकारः सोपसर्गेभिन्न
एव सुपि णिनिरिति व्याख्याय उत्प्रतिभ्यामाङि सर्त्तेरुपसंख्यानमिति पठितम्। हरदत्तमाधवादिभिश्च तदेवानुसृतम्। एत
च्च भाष्यविरोधादुपेक्ष्यं। प्रसिद्धश्चोपसर्गेपि णिनिः। सबभूवोपजीविनां। अनुयायिवर्गः। पतत्यधो धाम विसारि नवश्चनी
वोः प्रभवोनुजीविभिरित्यादौ। साधुकारिण्युपसंख्यानं॥*॥ ब्रह्मणि वदः॥*॥ अताच्छील्यार्थं वार्त्तिकद्वयं। साधुदायी। ब्र
ह्मवादी॥ कर्त्तर्य्युपमाने। ३। २। ७९। णिनिः स्यात्। उपपदार्थः कर्त्ता प्रत्ययार्थस्य कर्त्तुरुपमानम्। उष्ट्र इव क्रोशति
उष्ट्रक्रोशी। ध्वांक्षरावी। अताच्छील्यार्थमजात्यर्थं च सूत्रम्। कर्त्तरि किम्। अपूपानिव भक्षयति माषान्। उपमाने किं।
उष्ट्रः क्रोशति॥ व्रते। ३। २। ८०। णिनिः स्यात्। स्थण्डिलशायी॥ बहुलमाभीक्ष्ण्ये। ३। २। ८१। पौनःपु
न्ये द्योत्ये सुप्युपपदे णिनिः। क्षीरपायिण उशीनराः॥ मनः। ३। २। ८२। सुपि मन्यतेर्णिनिः स्यात्। दर्शनीय
मानी॥ आत्ममाने खश्च। ३। २। ८३। स्वकर्म्मके मनने वर्त्तमानान्मन्यतेः सुपि खश् स्यात्। चाण्णिनिः। पण्डितमात्मा
नं मन्यते पण्डितम्मन्यः। पण्डितमानी॥ खित्यनव्ययस्य। कालिम्मन्या। अनव्ययस्य किम्। दिवामन्या॥ इच एकाचोऽ
म्प्रत्ययवच्च। ६। ३। ६८। इजन्तादेकाचोऽम् स्यात् स च स्वाद्यम्वत् खिदन्ते परे॥ औतोम्शसोः। गाम्मन्यः॥ वाम्शसोः
। स्त्रियाम्मन्यः। स्त्रीम्मन्यः। नृ। नरम्मन्यः। भुवम्मन्यः। श्रियमात्मानम्मन्यते श्रिमन्यं कुलं। भाष्यकारवचनात्। श्री
शब्दस्य ह्रस्वः मुममोरभावश्च॥ भूते। ३। २। ८४। अधिकारोयम्। वर्त्तमाने लडिति यावत्॥ करणे यजः। ३। २
। ८५। करण उपपदे भूतार्थाद्यजेर्णिनिः स्यात् कर्त्तरि। सोमेनेष्टवान् सोमयाजी। अग्निष्टोमयाजी॥ कर्म्मणि हनः। ३।
२। ८६। पितृव्यघाती। कर्म्मणीत्येतत् सहे चेति यावत् अधिक्रियते॥ ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्। ३। २। ८७। एषु कर्म्म
सूपपदेषु हन्तेर्भूते क्विप् स्यात्। ब्रह्महा। भ्रूणहा। वृत्रहा। क्विप् चेत्येव सिद्धे नियमार्थमिदम्। ब्रह्मादिष्वेव हन्तेरेव

भूतेएवक्विबेवेति । चतुर्व्विधोत्रनियमइतिकाशिका । ब्रह्मादिष्वेवक्विबेवेतिद्विविधोनियमइतिभाष्यं ॥ सुकर्म्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञः । ३ । २ । ८९ । सौकर्म्मादिषुचकृञःक्विप्स्यात् । त्रिविधोत्रनियमइतिकाशिका । सुकृत् । कर्म्मकृत् । पापकृत् । मन्त्रकृत् । पुण्यकृत् । क्विबेवेतिनियमात्कर्म्मकृतवानित्यत्राऽणन । कृञएवेतिनियमान्मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः । अत्रनक्विप् । भूतएवेतिनियमात् । मन्त्रङ्करोतिकरिष्यतिवेतिविवक्षायान्नक्विप् । स्वादिष्वेवेतिनियमाभावादन्यस्मिन्नप्युपपदेक्विप् । शास्त्रकृत् । भाष्यकृत् ॥ सोमेसुञः । ३ । २ । ९० । सोमसुत् । चतुर्व्विधोत्रनियमइतिकाशिका । एवमुत्तरसूत्रेपि ॥ अग्नौचेः । ३ । २ । ९१ । अग्निचित् ॥ कर्म्मण्यग्न्याख्यायाम् । ३ । २ । ९२ । कर्म्मण्युपपदेकर्म्मण्येवकारके चिनोतेःक्विप्स्यात् अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम् । श्येनइवचितःश्येनचित् ॥ कर्म्मणीनिर्विक्रियः । ३ । २ । ९३ । कर्म्मण्युपपदेविपूर्वात्क्रीणातेरिनिःस्यात् । कुत्सितग्रहणंकर्त्तव्यम् ॥*॥ सोमविक्रयी । घृतविक्रयी ॥ दृशेःक्वनिप् । ३ । २ । ९४ । कर्म्मणिभूतइत्येव । पारंदृष्टवान्पारदृश्वा ॥ राजनियुधिकृञः । ३ । २ । ९५ । क्वनिप्स्यात् । युधिरन्तर्भावितण्यर्थः । राजानंयोधितवान् राजयुध्वा । राजकृत्वा ॥ सहेच । ३ । २ । ९६ । कर्म्मणीतिनिवृत्तं । सहयुध्वा । सहकृत्वा ॥ सप्तम्यांजनेर्डः । ३ । २ । ९७ । सरसिजं । मन्दुरायाञ्जातोमन्दुरजः । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥ पञ्चम्यामजातौ । ३ । २ । ९८ । जातिशब्दवर्ज्जितेपञ्चम्यन्तउपपदेजनेर्डःस्यात् । संस्कारजः । अदृष्टजः ॥ उपसर्गेचसंज्ञायाम् । ३ । २ । ९९ । प्रजास्यात्सन्ततौजने ॥ अनौकर्म्मणि । ३ । २ । १०० । अनुपूर्व्वाज्जनेःकर्म्मण्युपपदेडःस्यात् । पुमांसमनुरुध्यजातापुमनुजा ॥ अन्येष्वपिदृश्यते । ३ । २ । १०१ । अन्येष्वप्युपपदेषुजनेर्डःस्यात् । अजः । द्विजः । ब्राह्मणजः । अपिशब्दः । सर्व्वोपाधिव्यभिचारार्थः । तेनधात्वन्तरादपिकारकान्तरेष्वपिक्वपिक्वचित् । परितःखातापरिखा ॥ क्तक्तवतूनिष्ठा । १ । १ । २६ । एतौनिष्ठासंज्ञौस्तः ॥ निष्ठा । ३ । २ । १०२ । भूतार्थवृत्तेर्धातोर्निष्ठास्यात् । तत्रतयोरेवेतिभाव

कर्म्मणोःक्तः । कर्त्तरिकृदितिकर्त्तरिक्तवतुः । उकाविनौ । स्नातम्मया । स्तुतस्त्वयाविष्णुः । विष्णुर्व्विश्वंकृतवान् ॥ निष्ठायामण्य
दर्थे । ६ । ४ । ६० । ण्यदर्थःभावकर्म्मणी ततोऽन्यत्रनिष्ठायांक्षियोदीर्घःस्यात् ॥ क्षियोदीर्घात् । ८ । २ । ४६ । दीर्घात्
क्षियोनिष्ठातस्यनःस्यात् । क्षीणवान् । भावकर्म्मणोस्तुक्षितःकामोमया ॥ श्र्युकःकिति । श्रितः । श्रितवान् । भूतः । भू
तवान् । श्रुतः । ऊर्णोतेर्णुवद्भावोवाच्यः ॥*॥ तेनएकाच्त्वान्नेट् । ऊर्णुतः । नुतः । वृतः ॥ रदाभ्यांनिष्ठातोनःपूर्व्वस्यचदः
। ८ । २ । ४२ । रेफदकाराभ्यांपरस्यनिष्ठातस्यनःस्यात् । निष्ठापेक्षयापूर्वस्यधातोर्द्दकारस्यच । शॄ । ॠतइत् । र
परत्वं । शीर्णः । बहिरङ्गत्वेनवृद्धेरसिद्धत्वान्नेह । कृतस्यापत्यंकार्त्तिः । भिन्नः । छिन्नः ॥ संयोगादेरातोधातोर्यण्वतः
। ८ । २ । ४३ । निष्ठातस्यनःस्यात् । द्राणः । स्त्यानः । ग्लानः ॥ ल्वादिभ्यः । ८ । २ । ४४ । एकविंशतेर्लूञादिभ्यः
प्राग्वत् । लूनः । ज्या । ग्रहिज्या । जीनः ॥ दुग्वोर्दीर्घश्च ॥*॥ दुगतौ । दूनः । टुदुउपतापइत्ययन्तुनगृह्यतेसानुबन्ध
त्वात् । मृदुतयादुतयेतिमाघः । पूनः ॥ पूञोविनाशे ॥*॥ पूनायवाः । विनष्टाइत्यर्थः । पूतमन्यत् ॥ सिनोतेर्ग्रासकर्म्म
कर्त्तृकस्य ॥ * ॥ सिनोग्रासः । ग्रासेतिकिम् । सितापाशेनसूकरी । कर्म्मकर्त्तृकेतिकिम् । सितोग्रासोदेवदत्तेन ॥ ओदि
तश्च । ८ । २ । ४५ । भुजो । भुग्नः । टुओश्वि । उच्छूनः । ओहाक् । प्रहीणः । स्वादयओदितइत्युक्तम् । सूनः ।
सूनवान् । दूनः । दूनवान् । ओदिन्मध्येडीङःपाठसामर्थ्यान्नेट् । उड्डीनः ॥ द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोःश्यः । ६ । १ । २४ । द्र
वस्यमूर्त्तौकाठिन्येस्पर्शेचार्थेश्यैङःसम्प्रसारणंस्यान्निष्ठायाम् ॥ श्योऽस्पर्शे । ८ । २ । ४७ । श्यैङोनिष्ठातस्यनःस्यादस्पर्शेर्थे
। हलइतिदीर्घः । शीनंघृतम् । अस्पर्शेकिम् । शीतञ्जलम् । द्रवमूर्त्तिस्पर्शयोःकिम् । संश्यानोवृश्चिकः । शीतात्संकुचितइ
त्यर्थः ॥ प्रतेश्च । ६ । १ । २५ । प्रतिपूर्वस्यश्यःसम्प्रसारणंस्यान्निष्ठायाम् । प्रतिशीनः ॥ विभाषाभ्यवपूर्व्वस्य । ६ । १ । २६ ।
श्यःसम्प्रसारणंवास्यात् । अभिश्यानंघृतम् । अभिशीनम् । अवश्यानोऽवशीनोवृश्चिकः । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनेहन

। समवश्यातः ॥ अञ्चोऽनपादाने । ८ । २ । ४८ । अञ्चेर्निष्ठातस्य नः स्यान्नत्वपादाने ॥ यस्य विभाषा । यस्य कचिद्वि
भाषयेड्विहितस्ततो निष्ठाया इण्न स्यात् । उदितो वेति क्त्वायां वेट्त्वादिह नेट् । समक्नः । अनपादाने किम् । उदक्तमुदकं कू
पात् । नत्वस्यासिद्धत्वादश्चेति षत्वे प्राप्ते निष्ठादेशः षत्वस्वरप्रत्ययेड्विधिषु सिद्धो वाच्यः ॥ * ॥ वृक्णः । वृक्णवान् ॥ परि
स्कन्दः प्राच्यभरतेषु । ८ । ३ । ७५ । पूर्वेण मूर्द्धन्ये प्राप्ते तदभावो निपात्यते । परिस्कन्दः । प्राच्येति किम् । परिष्कण्णः ।
परिस्कन्नः । परेश्चेति विकल्पः । स्तम्भेरिति षत्वे प्राप्ते ॥ प्रतिस्तब्धनिस्तब्धौ च । अत्र षत्वं न स्यात् ॥ दिवोऽविजिगीषायाम् ।
८ । २ । ४९ । दिवो निष्ठातस्य नः स्यादविजिगीषायाम् । द्यूनः । विजिगीषायान्तु । द्यूतम् ॥ निर्वाणोऽवाते । ८ । २
। ५० । अवाते इति छेदः । निपूर्वाद्वातेर्निष्ठातस्य नत्वं स्याद्वातश्चेत्कर्ता न । निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा । वाते तु निर्वातो वातः ॥ शुषः कः
। ८ । २ । ५१ । निष्ठातस्य कः । शुष्कः ॥ पचो वः । ८ । २ । ५२ । पक्वः ॥ क्षायो मः । ८ । २ । ५३ । क्षामः ॥
स्त्यः प्रपूर्वस्य । ६ । १ । २३ । प्रात् स्त्यः सम्प्रसारणं स्यान्निष्ठायाम् ॥ प्रस्त्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५४ । निष्ठातस्य
मो वा स्यात् । प्रस्तीमः । प्रस्तीतः । प्राक्किं । स्त्यानः ॥ अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः । ८ । २ । ५५ । ञिफला ।
फुल्लः । निष्ठातस्य लत्वं निपात्यते क्तवत्वेकदेशस्यापीदन्निपातनमिष्यते । फुल्लवान् । क्षीबादिषु तु क्तप्रत्ययस्यैव तलोपः त
स्यासिद्धत्वान्नत्वस्येटोऽभावश्च निपात्यते । क्षीबो मत्तः । कृशस्तनुः । उल्लाघो नीरोगः । अनुपसर्गात्किम् । आदितश्च
७ । २ । १६ । आकारेतो निष्ठाया इण्न स्यात् ॥ ञिच । ७ । ४ । ८९ । चरफलोरत उत्स्यात्तादौ किति । प्रफुल्लः ।
प्रक्षीबितः । प्रकृशितः । प्रोल्लाघितः । कथन्तर्हि लोध्रद्रुमं सानुमतः प्रफुल्लमिति । फुल्ल विकसने । पचाद्यच् । अनु
फुल्लनादिनिवृत्त्यर्थम् । उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानम् ॥ * ॥ नुदविदोन्दत्राघ्राह्रीभ्योऽन्यतरस्याम् । ८ । २ । ५६
। एभ्यो निष्ठातस्य नो वा । नुन्नः । नुत्तः । विद विचारणे । रौधादिक एव गृह्यते । उन्दिना परेण साहचर्यात् । विन्नः । वि

न्नः। वेत्तेस्तु विदितः। विद्यतेर्विन्नः। उन्दी॥ श्वीदितो निष्ठायाम्। ७।२।१४। श्वयतेरीदितश्च निष्ठाया इण्न। उन्नः। उत्तः। त्राणः। त्रातः। घ्राणः। घ्रातः। ह्रीणः। ह्रीतः॥ नध्याख्यापॄमूर्च्छिमदाम्। ८। २। ५७। एभ्यो निष्ठातस्य नत्वं न। ध्यातः। ख्यातः। पूर्त्तः॥ रल्लोपः। मूर्त्तः। मत्तः॥ वित्तो भोगप्रत्यययोः। ८। २। ५८। विन्दतेर्निष्ठान्तस्य निपातोयम्भोग्ये प्रतीते चार्थे। वित्तन्धनम्। वित्तः पुरुषः। अनयोः किम्। विन्नः। विभाषागमहनेतिक्वसौ वेट्‌त्वादिह नेट्॥ भित्तं शकलम्। ८।२।५९। भिन्नमन्यत्॥ ऋणमाऽधमर्ण्ये। ८। २। ६०। ऋधातोः क्तकारस्य नत्वं निपात्यते आधमर्ण्य व्यवहारे। ऋतमन्यत्॥ स्फायः स्फी निष्ठायाम्। ६। १। २२। स्फीतः॥ इण्निष्ठायाम्। ७। २। ४७। निरः कुषो निष्ठायाम् इट् स्यात्। यस्य विभाषेति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः। निष्कुषितः॥ वसतिक्षुधोरिट्। ७। २। ५२। आभ्यां क्त्वा निष्ठयोर्नित्यमिट् स्यात्। उषितः। क्षुधितः॥ अञ्चेः पूजायाम्। ७। २। ५३। पूजार्थादञ्चेः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यात्। अञ्चितः। गतौ तु अक्तः॥ लुभो विमोहने। ७।२। ५४। लुभः क्त्वानिष्ठयोरिट् स्यान्न तु गार्द्ध्ये। लुभितः। गार्द्ध्ये तु। लुब्धः॥ क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः। ७। २। ५०। इड्वा स्यात्। क्लिश उपतापे नित्यम्प्राप्ते। क्लिशू विबाधने। अस्य क्त्वायां विकल्पे सिद्धेपि निष्ठायां निषेधे प्राप्ते विकल्पः। क्लिशितः। क्लिष्टः॥ पूङश्च। ७। २। ५१। पूङः क्त्वानिष्ठयोरिड्वा स्यात्। पूङः क्त्वा च। पुङः क्त्वा निष्ठा च सेट् किन्न स्यात्। पवितः। पूतः। क्त्वाग्रहणमुत्तरार्थम्। नोपधादित्यत्र हि क्त्वैव सम्बध्यते॥ निष्ठाशीङ्स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः। १। २। १९। एभ्यः सेण्निष्ठा किन्न स्यात्। शयितः। शयितवान्। अनुबन्धनिर्देशो यङ्लुङ्निवृत्त्यर्थः। शेश्यितः। शेश्यितवान्। आदिकर्म्मणि निष्ठा वक्तव्या॥ आदिकर्म्मणि क्तः कर्त्तरि च। ३। ४। ७१। आदिकर्म्मणि यः क्तः स कर्त्तरि स्यात्। चाद्भावकर्म्मणोः॥ विभाषाभावादिकर्म्मणोः। ७। २। १७। भावे आदिकर्म्मणि चादितो निष्ठाया इड्वा स्यात्। प्रस्विदितश्चैत्रः। प्रस्वेदितन्तेन। ञिष्विदेति भ्वादिरत्र गृह्यन्ते ञिद्भिः साहचर्य्यात्। स्विद्यतेस्तु स्विदितइत्ये

व । ञिमिदा । ञिक्ष्विदा । दिवादी भ्वादी च । प्रमेदितः । प्रमेदितवान् । प्रक्ष्वेदितः । प्रक्ष्वेदितवान् । प्रधर्षितः । प्रध
र्षितवान् । धर्षितन्तेन । सेक्ष्मिम् । प्रक्लिन्नः । प्रक्लिन्नस्तेनेत्यादि ॥ मृषस्तितिक्षायाम् ।१।२।२०। सेण्निष्ठा किन्न स्यात् ।
मर्षितः । मर्षितवान् । क्षमायां किम् । अपमृषितं वाक्यम् । अविस्पष्टमित्यर्थः ॥ उदुपधाद्भावादिकर्म्मणोरन्यतरस्याम्
। १ । २ । २१ । उदुपधात्परभावादिकर्म्मणोः सेण्निष्ठा वा किन्न स्यात् । द्युतितम् । द्योतितम् । मुदितम् । मोदितं सा
धुना । प्रद्युतितः । प्रद्योतितः । प्रमुदितः । प्रमोदितः साधुः । उदुपधात्किं । विदितम् । भावेत्यादि किम् । रुचितं का
र्षापणं । सेट् किम् । कुष्टम् । शब्विकरणेभ्य एवेष्यते नेह । गुध्यतेर्गुधितम् ॥ निष्ठायां सेटि । ६ । ४ । ५२ । णे
र्लोपः स्यात् । भावितः । भावितवान् । श्वीदिदिति नेट् । सम्प्रसारणं । शूनः । दीप्तः । गुहू । गूढः । वनु । वतः । तनु
। ततः । पतेः सनिवेङ्क्त्वादिडभावे प्राप्ते । द्वितीयाश्रितेति सूत्रे निपातनादिट् । पतितः । सेसिचीति वेङ्क्त्वादिडभावे [illegible]
दीनामीदित्वेनानित्यत्वज्ञापनाद्वा । तेन धावितमिभराजधियेत्यादि । यस्य विभाषेत्यत्रैकाच इत्येव । दरिद्रितः ॥ क्षुब्ध
स्वान्तध्वान्तलग्नम्लिष्टविरिब्धफाण्टबाढानि मन्थमनस्तमःसक्ताविस्पष्टस्वरानायासभृशेषु । ७ । २ । १८ । क्षुब्धा
दीन्यष्टौ मन्थादिष्वर्थेषु निपात्यन्ते । समुदायेन मन्थादिषु वाच्येषु । द्रवद्रव्यसंपृक्ताः सक्तवो मन्थो मन्थनदण्डश्च । क्षुब्धो म
न्थश्चेत् । स्वान्तम्मनः । ध्वान्तन्तमः । लग्नं सक्तं । निष्ठानत्वमपि निपातनात् । म्लिष्टमविस्पष्टम् । विरिब्धः स्वरः । रे
भृ अनयोरुपधाया इत्वमपि निपात्यते । फाण्टमनायाससाध्यः कषायविशेषः । माधवस्तु नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्नं द्र
वद्रव्यं फाण्टमिति वेदभाष्ये आह । बाढं भृशम् । अन्यत्र तु क्षुभितम् । क्षुब्धो राजेति त्वागमशास्त्रस्यानित्यत्वात् । स्वनितम् ।
ध्वनितम् । लगितम् । म्लेच्छितम् । विरेभितम् । फणितम् । बाहितम् ॥ धृषिशसी वैयात्ये । ७ । २ । १९ । एतौ निष्ठा
यामविनये एवानिटौ स्तः । धृष्टो विशस्तः । अन्यत्र धर्षितः । विशसितः । भावादिकर्म्मणोस्तु वैयात्येऽपि धृषिर्नास्ति । अत

एवंनियमार्थमिदं सूत्रमिति वृत्तिः । धृषेरादित्वेफलंचिन्त्यमितिहरदत्तः । माधवस्तुभावादिकर्मणोर्वैयात्येविकल्पमाह
। धृष्टम् । धर्षितम् । प्रधृष्टः । प्रधर्षितः ॥ दृढःस्थूलबलयोः । ७ । २ । २० । स्थूलेबलेवतिचनिपात्यतेदृहदृहिवृ
द्धौ । क्तस्येडभावः । तस्यढत्वम् । हस्यलोपश्च । इदितोनलोपश्च । दृहितः । दृंहितोन्यः ॥ प्रभौपरिवृढः । ७ । २ ।
२१ । प्रभुःपरिवृढोनिपातनम्प्राग्वत् । परिवृहितः । परिवृंहितोन्यः ॥ कृच्छ्रगहनयोःकषः । ७ । २ । २२ । कषोनिष्ठा
याइण्नस्यादेतयोरर्थयोः । कष्टंदुःखन्तत्कारणञ्च । स्यात्कष्टंकृच्छ्रमाभीलम् । कष्टोमोहः । कष्टंशास्त्रं । दुरवगाहमित्य
र्थः । कषितमन्यत् ॥ घुषिरविशब्दने । ७ । २ । २३ । घुषेर्निष्ठायाइण्नस्यात् । घुष्टारज्जुः । अविशब्दनेकिम् ।
घुषितम्वाक्यम् । शब्देनप्रकटीकृतमभिप्रायमित्यर्थः ॥ अर्देःसन्निविभ्यः । ७ । २ । २४ । एतत्पूर्वादर्देर्निष्ठायाइण्न
स्यात् । समर्णः । न्यर्णः । व्यर्णः । अर्दितोन्यः ॥ अभेश्चाविदूर्य्ये । ७ । २ । २५ । अभ्यर्णम् । नातिदूरम् । आसन्न
म्वा । अभ्यर्दितमन्यत् ॥ णेरध्ययनेवृत्तम् । ७ । २ । २६ । ण्यन्ताद्वृतेःक्तस्येडभावोणिलुक्चाधीयमानेर्थे । वृत्तश्छन्द
श्छात्रेणसम्पादितं । अधीतमितियावत् । अन्यत्रवर्त्तितारज्जुः ॥ शृतम्पाके । ६ । १ । २७ । श्रातिश्रपयत्योःक्तेशृ
भावोनिपात्यतेक्षीरहविषोःपाके ॥*॥ शृतंक्षीरंस्वयमेव । विक्लिन्नंपक्कम्वेत्यर्थः । क्षीरहविर्भ्यामन्यत्तु । श्राणं । श्रपितम्वा
॥ वादान्तशान्तपूर्णदस्तस्पष्टछन्नज्ञप्ताः । ७ । २ । २७ । एतेणिचिनिष्ठान्तावानिपात्यन्ते । पक्षे । दमितः । शमितः ।
पूरितः । दासितः । स्पाशितः । छादितः । ज्ञपितः ॥ रुष्यमत्वरसंघुषास्वनाम् । ७ । २ । २८ । एभ्योनिष्ठायाइ
ड्वा । रुषितः । रुष्टः । आन्तः । अमितः । तूर्णः । त्वरितः । अस्यादित्वेफलम्मन्दम् । संघुष्टः । संघुषितः । आस्वान्तः ।
आस्वनितः ॥ हृषेर्लोमसु । ७ । २ । २९ । हृषेर्निष्ठायाइड्वास्याल्लोमसुविषये । हृष्टं । हृषितंलोम ॥ विस्मितप्र
तिघातयोश्च ॥*॥ हृष्टोहृषितोमैत्रः । विस्मितःप्रतिहतोवेत्यर्थः । अन्यत्रतु । हृषुअलीके । उदित्वान्निष्ठायान्नेट् हृष्टस्तु

ष्टौइट् ॥ अपचितश्च । ७ । २ । ३० । चायतेर्निपातोऽयंवा । अपचितः । अपचायितः ॥ प्यायःपी । ६ । १ । २८ । वास्यान्निष्ठायाम् । व्यवस्थितविभाषेयम् । तेनस्वाङ्गेनित्यं । पीनंमुखम् । अन्यत्रप्यानः । पीनःस्वेदः । सोपसर्गस्यन । प्रप्यानः । आङ्पूर्वस्यान्धूधसोःस्यादेव । आपीनोऽन्धुः । आपीनमूधः ॥ ह्लादोनिष्ठायाम् । ६ । ४ । ९५ । ह्रस्वःस्यात् । प्रह्लन्नः ॥ द्यतिस्यतिमास्थामित्तिकिति । ७ । ४ । ४० । एषामिकारोऽन्तादेशःस्यात्तादौकिति । ईत्वदत्त्वयोरपवादः । दितः । सितः । मामाङ्मेङ् । मितः । स्थितः ॥ शाछोरन्यतरस्याम् । ७ । ४ । ४१ । शितः । शातः । छितः । छातः । व्यवस्थितविभाषात्वाद्व्रतविषयेश्यतेर्नित्यम् ॥ * ॥ संशितंव्रतं । सम्यक्संपादितमित्यर्थः । संशितोब्राह्मणः । व्रतविषयकयत्नवानित्यर्थः ॥ दधातेर्हिः । ७ । ४ । ४२ । तादौकिति । अभिहितं । निहितम् ॥ दोदद्घोः । ७ । ४ । ४६ । घुसंज्ञकस्यदाइत्यस्यदथ्स्यात्तादौकिति । चर्त्वं । दत्तः । घोःकिम् । दातः । तान्तोवायमादेशः । नचैवंविदत्तमित्यत्रोपसर्गस्येदतोनिर्दीर्घापत्तिः । तकारादौतद्विधानात् । दान्तोवा । धान्तोवा । नचदान्तत्वेनिष्ठानत्वम् । धान्तत्वेझषस्तथोरिति धत्वंशङ्क्यंसन्निपातपरिभाषाविरोधात् ॥ अचउपसर्गात्तः । ७ । ४ । ४७ । अजन्तादुपसर्गात्परस्यदाइत्यस्यघोःअचस्तः स्यात्तादौकिति । चर्त्वं । प्रत्तः । अवत्तः । अवदत्तंविदत्तंप्रदत्तंचादिकर्मणि । सुदत्तमनुदत्तंनिदत्तमितिवेद्यते । चभाष्यात्तथाप्राप्तम् ॥ दस्तिइगन्तोपसर्गस्यदीर्घःस्याद्दादेशेतकारादौतुत्तरपदेखरिचेतिचर्त्वमाश्रयात्सिद्धं । नीत्तम् । सूत्तम् । घुमास्थेतीत्वम् । धेट् । धीतम् । गीतम् । पीतम् । जनसनखनामात्वम् । जातम् । सातम् । खातम् ॥ अदोजग्धिर्ल्यप्तिकिति । २ । ४ । ३६ । ल्यबितिलुप्तसप्तमीकं । अदोजग्धिःस्यात्ल्यपितादौकितिच । इकारउच्चारणार्थः । धत्वं । झरोझरि । जग्धः ॥ आदिकर्मणिक्तःकर्तरिच । ३ । ४ । ७१ । प्रकृतःकटंसः । प्रकृतःकटस्तेन । निष्ठायामण्यदर्थेइतिदीर्घः । क्षियोदीर्घादितिणत्वम् । प्रक्षीणःसः ॥ वाक्रोशदैन्ययोः । ६ । ४ । ६१ । क्षियोनिष्ठायान्दीर्घो

वास्यात्। क्रोशे दैन्ये च। क्षीणायुर्भव। क्षितायुर्भव। क्षीणोऽयन्तपस्वी। क्षितो वा॥ निनदीभ्यां स्नातेः कौशले। ८। ३। ८९
। आभ्यां स्नातेः सस्य षः स्यात्कौशले गम्ये। निष्णातः शास्त्रेषु। नद्यां स्नातीति नदीष्णः। सुपीतिकः॥ सूत्रम्प्रतिष्णातं। ८
। ३। ९०। प्रतेः स्नातेः षत्वम्। प्रतिष्णातं सूत्रं। शुद्धमित्यर्थः। अन्यत्र प्रतिस्नातम्॥ कपिष्ठलो गोत्रे। ८। ३। ९१
। कपिष्ठलो नाम यस्य कापिष्ठलिः पुत्रः। गोत्रे किं। कपीनां स्थलं कपिस्थलम्॥ विकुशमिपरिभ्यः स्थलम्। ८। ३।
९६। एभ्यः स्थलस्य सस्य षः स्यात्। विष्ठलम्। कुष्ठलम्। शमिष्ठलम्। परिष्ठलम्॥ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्था-
सवसजनरुहजीर्य्यतिभ्यश्च। ३। ४। ७२। एभ्यः कर्तरि क्तः स्यात् भावकर्मणोश्च। गङ्गां गतः। ग्लानिम्प्राप्तः।
ग्लानः सः। लक्ष्मीमाश्लिष्टो हरिः। शेषमधिशयितः। वैकुण्ठमधिष्ठितः। शिवमुपासितः। हरिदिनमुपोषितः। रामम
नुजातः। गरुडमारूढः। विश्वमनुजीर्णः। पक्षे प्राप्ता गङ्गा तेनेत्यादि॥ क्तोऽधिकरणे च ध्रौव्यगतिप्रत्यवसानार्थेभ्यः। ३
। ४। ७६। एभ्योऽधिकरणे क्तः स्यात्। चाद्यथाप्राप्तं। ध्रौव्यं स्थैर्य्यम्। मुकुन्दस्यासितमिदमिदं यातं रमापतेः। भुक्तमेत
दनन्तस्येत्यूचुर्गोप्योऽटिदृक्षवः। पक्षे आसेरकर्मकत्वात्कर्तरि भावे च। आसितो मुकुन्दः। आसितन्तेन। गत्यर्थेभ्यः कर्तरि
कर्मणि च। रमापतिरिदं यातः। तेनेदं यातम्। भुजेः कर्मणि। अनन्तेनेदम्भुक्तम्। कथम्भुक्ता ब्राह्मणा इति भुक्तम
स्ति एषामिति मत्वर्थीयोऽच्। वर्त्तमाने इत्यधिकृत्य॥ ञीतः क्तः। ३। २। १८७। ञिक्ष्विदा। क्ष्विण्णः। ञिइन्धी। इ
द्धः॥ मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च। ३। २। १८८। मतिरिहेच्छा बुद्धेः पृथगुपादानात्। राज्ञाम्मत इष्टः। तैरिष्यमाण
इत्यर्थः। बुद्धः। विदितः। पूजितः। अर्चितः। चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। शीलितो रक्षितः। क्षान्तः। आक्रुष्टो जुष्ट इत्या
दि॥ नपुंसके भावे क्तः। ३। ३। ११४। क्लीबत्वविशिष्टे भावे कालसामान्ये क्तः स्यात्। जल्पितम्। शयितम्। हसितम्
॥ सुयजोर्ङ्वनिप्। ३। २। १०३। सुनोतेर्यजेश्च ङ्वनिप्स्याद्भूते। सुत्वा। सुत्वानौ। यज्वा। यज्वानौ॥ जीर्य्यतेर

तृन् ।३।२।१०४। भूतइत्येव । जरन् । जरन्तौ । जरन्तः । वासरूपन्यायेननिष्ठापि । जीर्णः जीर्णवान् ॥ छन्दसिलिट् ।३।२।१०५॥ लिटःकानज्वा ।३।२।१०६॥ क्वसुश्च ।३।२।१०७। इहभूतसामान्येछन्दसिलिट्तस्यविधीयमानौकसुकानचावपिछान्दसावितित्रिमुनिमतम् । कवयस्तुबहुलम्प्रयुञ्जते । तन्तस्थिवासंनगरोपकण्ठे । श्रेयांसिसर्व्वाण्यधिजग्मुषस्तइत्यादि ॥ वस्वेकाजाद्घसां । ७ । २ । ६७ । कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानांघसेश्चवसोरिड्नान्येषां । एकाच । आरिवान् । आत् । ददिवान् । जक्षिवान् । एषाङ्किम् । बभूवान् ॥ भाषायांसदवसश्रुवः ।३। २ ।१०८। सदादिभ्योभूतसामान्येभाषायांलिड्वास्यात् । तस्यचनित्यंक्वसुः । नियेदुषीमासनबन्धधीरः । अध्यूषुषस्तामभवज्जनस्य । शुश्रुवान् ॥ उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च ।३।२।१०९। एतेनिपात्यन्ते । उपपूर्वादिणोभाषायामपिभूतमात्रेलिड्वातस्यनित्यंक्वसुः । इट् । उपेयिवान् । उपेयुषःस्वामपिमूर्त्तिमग्र्यां । उपेयुषी । उपेत्यविवक्षितम् । ईयिवान् । समीयिवान् । नञ्पूर्वादश्नातेःक्वसुरिडभावश्च । धृतजयधृतेरनाश्नुषइतिभारविः । अनुपूर्वाद्वचेःकर्त्तरिकानच् । वेदस्यानुवचनंकृतवाननूचानः ॥ विभाषागमहनविदविशाम् । ७ ।२। ६८ । एभ्योवसोरिड्वा । जग्मिवान् । जगन्वान् । जघ्निवान् । जघन्वान् । विविदिवान् । विविद्वान् । विविशिवान् । विविश्वान् । विशिनासाहचर्य्याद्विन्दतेर्ग्रहणम् । वेत्तेस्तुविविद्वान् । नेड्वशिकृतीतिइण्निषेधः । दृशेश्च । ददृशिवान् । ददृश्वान् ॥ लटःशतृशानचावप्रथमासमानाधिकरणे ।३।२।१२४। अप्रथमान्तेनसामानाधिकरण्येसतीत्यर्थः । शवादि । पचन्तञ्चैत्रम्पश्य ॥ आनेमुक् । ७। २। ८२। अङ्गस्यातोमुगागमःस्यादानेपरे । पचमानञ्चैत्रम्पश्य । लडित्यनुवर्त्तमानेपुनर्ल्लड्ग्रहणंअधिकविधानार्थम् । तेनप्रथमासामानाधिकरण्येपिक्वचित् । सन्ब्राह्मणः । मांसंपचमानः इतिवाच्यं ॥ * ॥ माजीवन् यःपरावज्ञादुःखदग्धोपिजीवति । माङिलुङितिप्राप्ते । एतद्वचनसामर्थ्याल्लट् ॥ सम्बोधनेच ।३। २। १२५। हेपचन् । हेपचमान ॥ लक्षणहेत्वोःक्रियायाः । ३ । २ । १२६ । क्रियायाःपरिचायकेहेतौचार्थेव

र्मानाद्धातोर्ल्लटः शतृशानचौ स्तः । शयानाभुञ्जतेयवनाः । अर्ज्जयन्वसति । हरिम्पश्यन्मुच्यते । हेतुः फलङ्कारणञ्च
॥ कृत्यचः । ८ । ४ । २९ । प्रपीयमाणः सोमः ॥ ईदासः । ७ । २ । ८३ । आसः परस्यानस्य ईत्स्यात् । आदेः पर
स्य । आसीनः ॥ विदेः शतुर्व्वसुः । ७ । १ । ३६ । वेत्तेः परस्य शतुर्व्वसुरादेशो वा स्यात् । विदन् । विद्वान् । विदुषो ॥
तौ सत् । ३ । २ । १२७ । तौ शतृशानचौ सत्संज्ञौ स्तः ॥ लृटः सद्वा । ३ । ३ । १४ । व्यवस्थितविभाषेयं । तेनाप्रथमा
समानाधिकरणे प्रत्ययोत्तरपदयोः । सम्बोधने लक्षणहेतोश्च नित्यं । करिष्यन्तं करिष्यमाणम्पश्य करिष्यमाणम्पश्य ।
करिष्यतोऽपत्यं कारिष्यतः करिष्यद्भक्तिः । हे करिष्यन् । अर्ज्जयिष्यन्वसति । प्रथमासमानाधिकरणेपि क्वचित् । करिष्य
ति करिष्यन् ॥ पूङ्यजोः शानन् । ३ । २ । १२८ । वर्त्तमाने । पवमानः । यजमानः ॥ ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषु
चानश् । ३ । २ । १२९ । एषु द्योत्येषु कर्त्तरि चानश् । भोगम्भुञ्जानः । कवचं बिभ्राणः । शत्रुन्निघ्नानः ॥ इङ्धार्य्योः श
त्रकृच्छ्रिणि । ३ । २ । १३० । आभ्यां शतृ स्यादकृच्छ्रिणि कर्त्तरि । अधीयन् । धारयन् । अकृच्छ्रिणि किम् । कृच्छ्रेणाधीते
। धारयति ॥ द्विषोऽमित्रे । ३ । २ । १३१ । द्विषन् शत्रुः ॥ सुञो यज्ञसंयोगे । ३ । २ । १३२ । सर्व्वे सुन्वन्तः । सर्व्वे यज
मानाः सत्रिणः ॥ अर्हः प्रशंसायाम् । ३ । २ । १३३ । अर्हन् ॥ आक्वेस्तच्छीलतद्धर्म्मतत्साधुकारिषु । ३ । २ । १३४ । क्वि
पमभिव्याप्य वक्ष्यमाणाः प्रत्ययास्तच्छीलतद्धर्म्मतत्साधुकारिषु कर्त्तृषु बोध्याः ॥ तृन् । ३ । २ । १३५ । कर्त्ता कटम् ॥ अलंकृञ्निरा
कृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसहचर इष्णुच् । ३ । २ । १३६ । अलङ्करिष्णुः । निराकरिष्णुः । प्रजनिष्णुः
। उत्पचिष्णुः । उन्मदिष्णुः । रोचिष्णुः । अपत्रपिष्णुः । वर्त्तिष्णुः । वर्द्धिष्णुः । सहिष्णुः । चरिष्णुः ॥ णेश्छन्दसि । ३ । २ ।
१३७ । वीरुधं पारयिष्णवः ॥ भुवश्च । ३ । २ । १३८ । छन्दसीत्येव । भविष्णुः । कथन्तर्हि जगत्प्रभोरप्रभविष्णु वैष्णवमि
ति । निरंकुशाः कवयः । चकारोनुक्तसमुच्चयार्थः । भ्राजिष्णुरिति वृत्तिः । एवं क्षयिष्णुः । नैतद्भाष्ये दृष्टम् ॥ ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः

।३।२।१३९। छन्दसीतिनिवृत्तम्। गिद्यन्नतुकित्। तेनस्थइईत्वन्न। ग्लास्नुः गिन्वान्नगुणः। जिष्णुः। स्थास्नुः। चाह्नुवः। श्युकः कितीत्यत्रगकारप्रश्लेषान्नेट्। भूष्णुः। दंशेश्छन्दस्युपसंख्यानम्॥*॥ दंक्ष्णवः पशवः॥ त्रसिगृधिधृषिक्षिपेः क्नुः।३।२।१४०। त्रस्नुः। गृध्नुः। धृष्णुः। क्षिप्नुः॥ शमित्यष्टाभ्योघिनुण्।३।२।१४१। उकारउच्चारणार्थइतिकाशिका। अनुबन्धइतिभाष्यम्। तेनशमिनितिरश शमिनीतरेत्यत्रउगितश्चेतिह्रस्वविकल्पः। नचैवंशमीशमिनाविव्यादौनुमप्रसङ्गःझल्ग्रहणमपकृष्यझलन्तानामेवतद्विधानात्। नोदात्तोपदेशस्येतिवृद्धिनिषेधः। शमीदमीतमीश्रमीभ्रमीक्षमीलक्ष्मीप्रमादी उत्पूर्वान्मदेः। अचंक्रम्यादिसूत्रेणेष्णुजुक्तोवासरूपविधिनाघिनुणपि। उन्मादी। ताच्छीलिकेषुवासरूपविधिर्नास्तीतितुप्रायिकं॥ सम्पृचानुरुधाङ्यमाङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिपपरिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरजभजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च।३।२।१४२। घिनुणस्यात्। सम्पर्की। अनुरोधी। आयामी। अभ्यासी। परिसारी। संसर्गी। परिदेवी। संज्वारी। परिक्षेपी। परिराटी। परिवादी। परिदाही। परिमोही। दोषी। द्वेषी। द्रोही। दोही। योगी। आक्रीडी। विवेकी। त्यागी। रागी। भागी। अतिचारी। अपचारी। आमोषी। अभ्याघाती॥ वौकषलसंकत्थसम्भः।३।२।१४३। विकाषी। विलासी। विकत्थी। विस्रम्भी॥ अपेचलषः।३।२।१४४। चाष्टौ। अपलाषी। विलाषी॥ प्रेलपसृद्रुमथवदवसः।३।२।१४५। प्रलापी। प्रसारी। प्रद्रावी। प्रमाथी। प्रवादी। प्रवासी॥ निन्दहिंसक्लिशखादविनाशपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयोवुञ्।३।२।१४६। पञ्चम्यर्थेप्रथमा। एभ्योवुञ्स्यात्। निन्दकः। हिंसकइत्यादि। ण्वुलासिद्धेवुञ्वचनमापिकम्। तच्छीलादिषुवासरूपन्यायेनतृजादयोनेति॥ देविकुशोश्चोपसर्गे।३।२।१४७। आदेवकः। आक्रोशकः। उपसर्गेकिम्। देवयिता। क्रोष्टा॥ चलनशब्दार्थादकर्मकाद्युच्।३।२।१४८। चलनार्थाच्छब्दार्थाद्युच्स्यात्। च

लनः । चोपनः । कम्पनः । शब्दनः । रवणः । अकर्मकात्किम् । पठिता विद्याम् ॥ अनुदात्तेतश्च हलादेः । ३ । २ । १४९ । अकर्मकाद्युच् स्यात् । वर्त्तनः । वर्द्धनः । अनुदात्तेतः किम् । भविता । हलादेः किम् । एधिता । अकर्मकात्किम् । वसिता वस्त्रम् ॥ जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्यसृगृधिज्वलशुचलषपतपदः । ३ । २ । १५० । जु इति सौत्रो धातुर्गतौ वेगे च । जवनः । चङ्क्रमणः । दन्द्रमणः । सरणः । पूर्वेणासिद्धे पदग्रहणं लषपतपदेभ्युकञा बाधा मा भूदिति । तेन ताच्छीलिकेषु परस्परम् असरूपविधिर्नास्तीति तेनालंकृञस्तृन्न ॥ क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च । ३ । २ । १५१ । क्रोधनः । रोषणः । मण्डनः । भूषणः ॥ न यः । ३ । २ । १५२ । यकारान्ताद्युच् न स्यात् । क्नूयिता । क्ष्मायिता ॥ सूददीपदीक्षश्च । ३ । २ । १५३ । युच् न स्यात् । सूदिता । दीपिता । दीक्षिता । नमिकम्पीति रेणा युचो बाधे सिद्धे दीपेर्ग्रहणं ज्ञापयति । ताच्छीलिकेषु वासरूपविधिर्नास्तीति प्रायिकमिति । तेन कम्राकम्रमना युवतिः । कम्प्राकम्पना शाखा । यदि सूदेर्युच् न । कथं मधुसूदनः नन्द्यादिः ॥ लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ् । ३ । २ । १५४ । लाषुकः । पातुक इत्यादि ॥ जल्पभिक्षकुट्टलुण्टवृङः षाकन् । ३ । २ । १५५ । जल्पाकः । भिक्षाकः । कुट्टाकः । लुण्टाकः । वराकः । वराकी ॥ प्रजोरिनिः । ३ । २ । १५६ । प्रजवी । प्रजविनौ । प्रजविनः ॥ जिदृक्षिविश्रीण्वमाव्यथाभ्यमपरिभूप्रसूभ्यश्च । ३ । २ । १५७ । जयी । दरी । क्षयी । विश्रयी । अत्ययी । वमी । अव्यथी । अभ्यमी । परिभवी । प्रसवी ॥ स्पृहिगृहिपतिदयिनिद्रातन्द्राश्रद्धाभ्य आलुच् । ३ । २ । १५८ । आद्यास्त्रयश्चुरादावदन्ताः । स्पृहयालुः । गृहयालुः । पतयालुः । दयालुः । निद्रालुः । तत्पूर्वो द्रा । तदो नान्तो निपात्यते । तन्द्रालुः । शीङो वाच्यः । शयालुः ॥ दाधेट्सिशदसदो रुः । ३ । २ । १५९ । दारुः । धारुः । सेरुः । शद्रुः । सद्रुः ॥ सृघस्यदः क्मरच् । ३ । २ । १६० । सृमरः । घस्मरः । अद्मरः ॥ भञ्जभासमिदो घुरच् । ३ । २ । १६१ । भङ्गुरः । भासुरः । मेदुरः ॥ विदिभिदिच्छिदेः कुरच् । ३ । २ । १६२ । विदुरः । भिदुरम् । छिदुरम् ॥

इण्नशजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् । ३ । २ । १६३ । इत्वरः । इत्वरी । नश्वरः । जित्वरः । सृत्वरः ॥ गत्वरश्च । ३ । २ ।
१६४ । गमेरनुनासिकलोपोऽपि निपात्यते । गत्वरी ॥ जागरूकः । ३ । २ । १६५ । जागर्त्तेरूकः स्यात् । जागरूकः ॥
यजजपदशां यङः । ३ । २ । १६६ । एभ्यो यङन्तेभ्य ऊकः स्यात् । दशामिति भाविना नलोपेन निर्देशः । यायजूकः ।
जञ्जपूकः । दन्दशूकः ॥ नमिकम्पिस्म्यजसकमहिंसदीपो रः । ३ । २ । १६७ । नम्रः । कम्प्रः । स्मेरः । जसिर्नञ्पूर्वः ।
क्रियासातत्ये वर्त्तते । अजस्रं सन्ततमित्यर्थः । कम्रः । हिंस्रः । दीप्रः ॥ सनाशंसभिक्ष उः । ३ । २ । १६८ । चिकीर्षुः
। आशंसुः । भिक्षुः ॥ विन्दुरिच्छुः । ३ । २ । १६९ । वेत्तेर्नुम् इषेश्छत्वं च निपात्यते । वेत्ति तच्छीलो विन्दुः । इच्छति इ
च्छुः ॥ क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० । देवाञ्जिगाति सुम्नयुः ॥ आदृगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १७१ ।
आदन्तादृदन्ताद्गमादिभ्यश्च किकिनौ स्तश्छन्दसि तौ च लिड्वत् । बभ्रिर्वज्रम् । पपिः सोमम् । ददिर्गाः । जग्मिर्युवा । ज
घ्निर्वृत्रं । अभिमित्रियं जज्ञिः । भाषायां धाञ्कृसृगमिजनिनमिभ्यः ॥*॥ दधिः । चक्रिः । सस्रिः । जग्मिः । जज्ञिः । नेमिः
॥ सासहिवावहिचाचलिपापतीनामुपसंख्यानम् ॥*॥ यङन्तेभ्यः सहेत्यादिभ्यः किकिनौ पतेर्नीगभावश्च निपात्यते ॥ स्वपितृ
षोर्नजिङ् । ३ । २ । १७२ । स्वप्नक् । तृष्णक् । तृष्णजौ । तृष्णजः । धृषेश्चेति वाच्यमिति काशिकादौ । धृष्णक् ॥ शॄवन्द्योरा
रुः । ३ । २ । १७३ । शरारुः । वन्दारुः ॥ भियः क्रुक्लुकनौ । ३ । २ । १७४ । भीरुः । भीलुकः । क्रुकन्नपि वाच्यः ॥*॥
भीरुकः ॥ स्थेशभासपिसकसो वरच् । ३ । २ । १७५ । स्थावरः । ईश्वरः । भास्वरः । पेस्वरः । कस्वरः ॥ यश्च यङः ।
३ । २ । १७६ । यातेर्यङन्ताद्वरच् स्यात् । अतो लोपः । तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावे प्राप्ते । पदस्य चरमावयवे द्विर्व
चनादौ च कर्त्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत् । तस्य यलोपं प्रति स्थानिवद्भावनिषेधाल्लोपो व्योरिति यलोपः । अल्लोपस्य
स्थानिवत्त्वमाश्रित्यातो लोपे प्राप्ते वरे लुप्तं न स्थानिवत् । यायावरः ॥ भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप् । ३ । २ ।

१७७। क्विप्राट्। भाः। भासौ। धूः। धुरौ। विद्युत्। ऊर्क्। पूः। पुरौ। दृशिग्रहणास्यापकर्षाज्जवतेर्दीर्घः। जूः। जुवौ। जुवः। ग्रावस्तुत् स्थधातुना समासः स्तूत्वेनिपात्यते। ततः क्विप्। ग्रावस्तुत्॥ अन्येभ्योऽपिदृश्यते। ३। २। १७८। क्विप्। छित्। भिद्। दृशिग्रहणम्विध्यन्तरोपसंग्रहार्थम्। कचिद्दीर्घः कचित्सम्प्रसारणं कचिद्द्वे कचिद्धस्वः। तथाचवार्त्तिकम्॥ क्विब्वचिप्रछ्यायतस्तुकटपुजुश्रीणांदीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च॥ *॥ क्विब्वचीत्यादिनासूत्रेणकेषाञ्चित्क्विबुक्तश्चीलादौतृन्बाधनाभूदितिवार्त्तिकेग्रहणं। वक्तीतिवाक्। पृच्छतीतिप्राट्। आयतस्तौतिआयतस्तूः। कटम्प्रवतेकटप्रूः। जुरुक्तः। श्रयतिहरिंश्रीः। द्युतिगमिजुहोतीनांद्वेच॥ *॥ दृशिग्रहणादभ्याससंज्ञा। दिद्युत्। जगत्। जुहोतेर्दीर्घश्च॥ *॥ जुहूः। दृ भये। अस्यह्रस्वश्च। दीर्य्यति। ददृत्। ध्यायतेःसम्प्रसारणञ्च॥ *॥ धीः॥ भुवःसंज्ञान्तरयोः। ३। २। १७९। मित्रभूर्नामकश्चित्। धनिकाधमर्णयोरन्तरेयस्तिष्ठतिविश्वासार्थं सप्रतिभूः॥ विप्रसंभ्योड्वसंज्ञायाम्। ३। २। १८०। एभ्योभुवोडुःस्यान्नतुसंज्ञायाम्। विभुर्व्यापकः। प्रभुःस्वामी। सम्भुर्जनिता। संज्ञायान्तुविभूर्नामकश्चित्। मितद्र्वादिभ्यउपसंख्यानम्॥ *॥ मितन्द्रवतीतिमितद्रुः। शतद्रुः। शम्भुः। अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्रभवतिः॥ धःकर्म्मणिष्ट्रन्। ३। २। १८१। धेटोधाञश्चकर्म्मण्यर्थेष्ट्रन्स्यात्। धात्रीजनन्यामलकीवसुमत्युपमातृषु॥ दाम्नीशसयुयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदशनहःकरणे। ३। २। १८२। दाबादेःष्ट्रन्स्यात्करणेऽर्थे। दात्यनेनदात्रम्। नेत्रम्॥ तितुत्रतथसिसुसरकसेषुच। ७। २। ९। एषान्दशानांकृत्प्रत्ययानामिण्नस्यात्। शस्त्रं। योत्रम्। योक्त्रं। स्तोत्रम्। तोत्रम्। सेत्रम्। सेक्त्रम्। मेढ्रम्। पत्रम्। दंष्ट्रा। नद्ध्री॥ हलसूकरयोःपुवः। ३। २। १८३। पूङ् पूञोःकरणेष्ट्रन्स्यात्। तच्चेत्करणंहलसूकरयोरवयवःहलस्यसूकरस्यवा। पोत्रम्। मुखमित्यर्थः॥ अर्त्तिलूधूसूखनसहचरइत्रः। ३। २। १८४। अरित्रम्। लवित्रम्। धवित्रम्। सवित्रम्। खनित्रम्। सहित्रम्। चरि

त्रम् ॥ पुवः संज्ञायाम् । ३ । २ । १८५ । पवित्रम् । येनाज्यमुत्पूयते यच्चानामिकावेष्टनम् ॥ कर्त्तरि चर्षिदेवतयोः । ३ । २ । १८६ । पुवइत्रः स्यात् । ऋषौकरणेदेवतायाङ्कर्त्तरि । ऋषिर्वेदमन्त्रः । तदुक्तमृषिणेतिदर्शनात् । पूयतेऽनेनेतिपवित्रम् । देवतायान्तु अग्निः पवित्रंसमापुनातु ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ ❁ ॥ अथोणादयः ॥ कृवापाजिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण् ॥ ❁ ॥ करोतीतिकारुः शिल्पीकारकश्च ॥ आतोयुक् । ३ । ३ । १२८ । वातीतिवायुः । पायुर्गुदम् । जयत्यभिभवतिरोगान् । जायुरौषधम् । मिनोतिप्रक्षिपतिदेहेऊष्माणमितिमायुः पित्तम् । स्वादुः । साध्नोतिपरकार्यमितिसाधुः । अश्नुतेआशुशीघ्रम् । आशुर्व्रीहिः पाटलः स्यात् ॥ छन्दसीणः ॥ ❁ ॥ मानञ्चायौ ॥ दृसनिजनिचरिचटिभ्योञुण् ॥ ❁ ॥ दीर्यंतइतिदारु । सुप्रस्थः सानुरस्त्रियाम् । जानु । जानुनी । इहजनिवध्योश्चेतिननिषेधः । अनुबन्धद्वयसामर्थ्यात् । चारुरम्यं । चाटुप्रियम्वाक्यं । मृगय्वादित्वात्कुप्रत्ययेचटुइत्यपि ॥ किञ्जरयोः श्रिणः ॥ ❁ ॥ किंशृणोतीतिकिंशारुः सस्यशूकम् । वाणश्च । जरामेतिजरायुः । गर्भाशयोजरायुस्यात् । चोरश्चलः । तरन्त्यनेनवर्णाइतितालुः ॥ कृकेवचः कश्च ॥ ❁ ॥ कृकेनगलेनवक्तीतिकृकवाकुः । कृकवाकुर्म्मयूरेचसरटेचरणायुधेइतिविश्वः ॥ भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउः ॥ ❁ ॥ भरतिबिभर्त्तिवाभरुः हरिर्हरश्च । म्रियन्तेऽस्मिन् भूतानिमरुर्न्निर्ज्जलदेशः । शेतेशयुः अजगरः । तरुर्वृक्षः । चरन्तिभक्षयन्तिदेवताइममितिचरुः । त्सरुः खड्गादिमुष्टिः । तनुः स्वल्पम् । स्त्रियांमूर्त्तिस्तनुस्तनूः । धनुः शस्त्रविशेषः । धनुर्नाचधनुर्वेदः । धनुरिवाजनिवक्रइतिश्रीहर्षः । मयुः किन्नरः । मद्गुः पानीयकाकिकेतिरभसः न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वं जश्त्वेनसस्यदः ॥ अणश्च ॥ ❁ ॥ लवलेशकणाणवः । चात्कटिवटिभ्यां । कटुः । वटतिवदतीतिवटुः ॥ धान्येनित् ॥ ❁ ॥ धान्येवाच्येऽणउप्रत्ययः स्यात् । सचनित् । नित्वादाद्युदात्तः । प्रियङ्गवश्चाणवः श्वव्रीहिभेदस्त्वणुः पुमान् । निज्ञ्त्वं फलिपाटीत्यादिसूत्रमभिव्याप्यसम्बध्यते ॥ शृस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्च ॥ ❁ ॥ शृणातीति । श

हरायुधकोपयोः । स्वरुर्व्वज्रम् । स्वेकुर्व्याधिः । चन्द्र इत्यन्ये । त्रपुसीसम् । पुंसिभूम्न्यसवःप्राणाः । वसुर्वृद्धेऽग्नौयोक्त्रे ग्नौवसुतोयेधनेमणौ । हनुर्वक्त्रैकदेशः । क्लेदुश्चन्द्रः । वन्धुः । मनुः ॥ चात्‌विदिश्चवयवे । विन्दुः ॥ स्यन्देःसम्प्रसारणं धश्च ॥ ❁ ॥ देशेनदविशेषेऽब्धौ सिन्धुर्नासरितिस्त्रियामित्यमरः ॥ उन्देरिच्चादेः ॥ ❁ ॥ उनत्तीइन्दुः ॥ ईषेःकिच्च ॥ ❁ ॥ ईषेरुःस्यात्सचकित् आदेरिकारादेशश्च । ईषतेहिनस्तिइषुःशरः । इषुर्द्वयोः ॥ स्कन्देःसलोपश्च ॥ ❁ ॥ कन्दुः ॥ सृजेरसुश्च ॥ ❁ ॥ चात्सलोपउप्रत्ययश्च । रज्जुः ॥ कृतेसद्यन्तविपर्ययश्च ॥ ❁ ॥ ककारतकारयोर्व्विनिमयः । तर्कुःसूत्रवेष्टनम् ॥ नावञ्चेः ॥ ❁ ॥ न्यंकादित्वात्कुत्वम् । नियतमञ्चतिन्यंकुर्मृगः ॥ फलिपाटिनमिमनिजनांगुक्पटिनाकिधतश्च ॥ ❁ ॥ फलेर्गुक्फल्गुः । पाटेःपटिःपाटयतीतिपटुः । नम्यतेऽनेननाकुर्वल्मीकम् । मन्यतेइतिमधु । जायतेइतिजम्बु ॥ वलेर्गुक्च ॥ ❁ ॥ वलसम्बरणे । वल्गुः ॥ शःकित्सन्वच्च ॥ ❁ ॥ श्यतेरुःस्यात्सचकित्सन्वच्च । शिशुर्वालः ॥ योद्वेच ॥ ❁ ॥ ययुरश्वोश्वमेधीयः । सन्वदितिप्रकृतेर्द्वेग्रहणमित्वनिवृत्त्यर्थम् ॥ कुर्भ्रेश्च ॥ ❁ ॥ बभ्रुर्मुन्यन्तरेविष्णौ बभ्रूर्नकुलपिङ्गलौ । चादन्यतोपि । चकुःकर्त्ता । जघ्नुर्हन्ता । पपुःपालकः ॥ पृभिदिव्यधिगृधिधृषिभ्यः ॥ ❁ ॥ कुःस्यात् । पुरुः । भिनत्तिभिदुर्व्वज्रम् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणं । विरहिणांविध्यतिविधुः । विधुःशशाङ्केकर्पूरेहृषीकेशेचराक्षसे । गृधुःकामः । धृषुर्दक्षः ॥ कृग्रोरुच्च ॥ ❁ ॥ करोतीतिकुरुः । गृणातिगुरुः ॥ अपदुसुषुस्थः ॥ ❁ ॥ सुषामादिषुचेतिषत्वम् । अपष्ठुप्रतिकूलम् । दुष्ठु । सुष्ठु ॥ रपेरिच्चोपधायाः ॥ ❁ ॥ अनिष्टंरपतीतिरिपुः ॥ अर्ज्जिदृशिकम्यमिपशिवाधामृजिपशितुक्दीर्घहकाराश्च ॥ ❁ ॥ अर्ज्जयतिगुणान्ऋजुः । सर्वानविशेषेणपश्यतीतिपशुः । कन्तुः । अन्धुःकूपः । पांशुर्नानद्वयोरजः । तालव्या अपिदन्त्याश्चसम्बहूकरपांसवः । बाधतेइतिबाहुःस्त्रीपुंसयोर्भुजः ॥ प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्च ॥ ❁ ॥ त्रयाणांकुःसम्प्रसारणंभ्रस्जेःसलोपश्च । पृथुः । मृदुः । न्यंकादित्वात्कुत्वं । भृज्जतितपसाभृगुः ॥

लङ्घिवंह्योर्नलोपश्च ॥ ● ॥ लघुः ॥ बालमूललघ्वलमङ्गुलीनांवालोरत्वमापद्यते ॥ ● ॥ रघुर्नृपभेदः । वक्रुः ॥ ऊर्णो
नेर्नुलोपश्च ॥ ● ॥ ऊरुस्सक्थि ॥ महति ह्रस्वश्च ॥ ● ॥ उरु महत् ॥ श्लिषेः कश्च ॥ ● ॥ श्लिष्यतीति श्लिकुः भृत्यः ॥ उ
द्यतेर्ज्योतिश्च ॥ आङ्परयोः खनिशृभ्यां डिच्च ॥ ● ॥ आखनतीत्याखुः । परं शृणातीति परशुः । पृषोदरादित्वादकारलो
पात्पर्शुरपि ॥ हरिमितयोर्द्रुवः ॥ ● ॥ द्रु गतौ । अस्मात् हरिमितयोरुपपदयोः कुस्स च डित् । हरिभिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः
। मितन्द्रवति मितद्रुः ॥ समद्रुः शते च ॥ ● ॥ शतधा द्रवति शतद्रुः । बाहुलकात्केवलादपि । द्रवतीत्यूर्ध्वमिति द्रुर्वृक्षः शा
खा च । तद्वान्द्रुमः ॥ खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु ॥ ● ॥ पञ्चैते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनते रेफश्चान्तादेशः । खरुः का
मः । क्रूरो मूर्खः । अश्वश्च । शंकुर्नाकीलशस्त्रयोः ॥ पिबतेरित्वं युगागमश्च ॥ ● ॥ पीयुर्वायसः कालः सुवर्णञ्च । निपूर्वा
त्लगि गतावस्मात्कुर्नेर्दीर्घश्च । नीलङ्गुः क्रिमिविशेषः शृगालश्च । नीलाङ्गुरिति पाठान्तरं तत्र धातोरपि दीर्घः । लगेस्सङ्गेऽ
स्य अत इत्वञ्च । लगतीति लिगु चित्तं । लिगुर्मूर्खः ॥ मृगय्वादयश्च ॥ ● ॥ एते कुप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । मृगम्यातीति मृग
युर्व्याधः । देवयुर्धार्मिकः । मित्रयुर्लोकयात्राभिज्ञः । आकृतिगणोयम् ॥ मन्दिवाशिमथिचतिचङ्क्यङ्किभ्य उरच् ॥ ● ॥
मन्दुरा वाजिशाला । वाशुरा रात्रिः । मथुरा । चतुरः । चङ्कुरो रथः । अंकुरः । खर्जूरादित्वादंकूरोपि ॥ व्यथेः सम्प्रसारणं कि
च्च ॥ ● ॥ विथुरश्चोररक्षसोः ॥ मकुरदर्दुरौ ॥ ● ॥ मकुरो दर्पणः । बाहुलकान्मुकुरोपि । दॄ विदारणे । धातोर्द्वि
र्वचनमभ्यासस्य रुक् टिलोपश्च । दर्दुरस्तोयदे भेके वाद्यभाण्डाद्रिभेदयोः । दर्दुरा चण्डिकायां स्याद्ग्रामजाले च दर्दुरमिति वि
श्वः ॥ मद्गुरादयश्च ॥ ● ॥ उरजन्ता निपात्यन्ते । माद्यतेर्गुक् । मद्गुरो मत्स्यभेदः ॥ कबृ वर्णे ॥ ● ॥ रुगागमः । क
र्बुरश्श्वेतरक्षसोः । बध्नातेः । खर्जूरादित्वादूरोपि । बन्धूरबन्धुरौ स्यातान्नम्रसुन्दरयोस्त्रिषु इति रन्तिदेवः ॥ कोकतेर्वा कु
क् ॥ ● ॥ कुक्करः । कुकुरः ॥ असेरुरन् ॥ ● ॥ असुरः ॥ प्रज्ञाद्यण् ॥ ● ॥ आसुरः ॥ मसेश्च ॥ ● ॥ पञ्चमे पादे म

सेह्लूरन्निनिवक्ष्यते। मसूरामसुराव्रीहिप्रभेदेपर्य्ययेणेति। मसूरामसुरावानावेश्याव्रीहिप्रभेदयोः। मसूरीपादरोगेस्या
दुपधानेपुनःपुमान्। मसूरमसुरौचद्वाविति विश्वः॥ शावशेराप्तौ॥❁॥ शुइतिश्वाश्वर्थे। श्वशुरः। पतिपत्न्योःप्रसूःश्वश्रूः
श्वशुरस्तुपितानयोरित्यमरः॥ अविमह्योष्टिषच्॥❁॥ अविषः। महिषः॥ अमेर्द्दीर्घश्च॥❁॥ आमिषंत्वस्त्रियांमांसेत
[illegible]भोग्यवस्तुनि॥ रुहेर्वृद्धिश्च॥❁॥ रंकुशंवररौहिषाः। रौहिषोमृगभेदेस्याद्रौहिषंचतृणंमतम्मितिसंसारावर्त्तः॥
[illegible]॥❁॥ तवेतिसौत्रोधातुः। तविषताविषावब्धौस्वर्गेच। स्त्रियांतविषीताविषीनदीदेवकन्याभूमिश्च। तविषीव
[illegible]भाष्यम्॥ नञिव्यथेः॥❁॥ अव्यथिषोब्धिसूर्ययोः। अव्यथिषीधरारात्र्योः॥ किलेर्वुक्॥❁॥ किल्बिषम्
॥ इषि[illegible]दिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दितिमिमिहिमुहिमुचिरुचिरुधिवन्धिशुषिभ्यःकिरच्॥❁॥ इषिरोग्निः।
[illegible]सुरा। मुदिरःकामुकाभ्रयोरितिविश्वमेदिन्यौ। खिदिरश्चन्द्रः। छिदिरोऽसिकुठारयोः। भिदिरंवज्रं। मन्दिरं
गृहं। स्त्रियामपि। मन्दिरम्मन्दिरापिस्यादितिविश्वः। चन्दिरौचन्द्रहस्तिनौ। तिमिरन्तमोक्षिरोगश्च। मिहिरःसूर्यः।
मुहिरःकाम्यसभ्ययोः। मुचिरोदाता। रुचिरं। रुधिरं। वधिरः। शुषश्शोषणे। शुषिरश्छिद्रं। शुष्कमित्यन्ये॥ अशे
र्णित्॥❁॥ आशिरोवह्निरक्षसोः॥ अजिरशिशिरशिथिलस्थिरस्फिरस्थविरखदिराः॥❁॥ अजेर्वीभावाभावः। अजिर
मङ्गणम्। शशेरुपधायाइत्वम्। शिशिरंस्याद्दृतोभेदेतुषारेशीतलेन्यवत्। अथमोचनेउपाधायाइत्वंरेफलोपः। प्रत्ययरे
फस्यलत्वं। शिथिलं। स्थास्फायोष्टिलोपः। स्थिरन्निश्चलम्। स्फिरंप्रभूतं। निष्ठनेर्वुक्ह्रस्वत्वञ्च। स्थविरः। खदिरः।
आकुलकात्। शीडोवुक्ह्रस्वत्वञ्च। शिविरं॥ सलिकल्यनिमहिभडिभण्डिशण्डिपिण्डितुण्डिकुकिभूभ्यइलच्॥❁॥ सल
तिगच्छतिनिम्नमितिसलिलं। कलिलम्। अनिलः। महिला। एषोदरादित्वान्महेलापि। भडइतिसौत्रोधातुः। भडिलोशू
रसेवकौ। भण्डिलोदूतःकल्याणञ्च। शण्डिलोमुनिः। पिण्डिलोगणकः। तुण्डिलोमुखरः। कोकिलः। भविलोभव्यः।

बाकुलकाकुटिलः। कमेःपश्च ॥ * ॥ कपिलः ॥ गुपादिभ्यःकित् ॥ ● ॥ गुपिलोराजा। तिमिलोनिशाकरः। गुन्द्रव्यनं ॥ मिथिलादयश्च ॥ ● ॥ मथ्यन्तेत्ररिपवोमिथिलानगरी। पथिलःपथिकः ॥ पतिकटिकुटिगडिगुडिदंशिभ्य एरक् ॥ ● ॥ पतेरःपक्षीगन्ताच। कटेरःगर्भाबी। कुठेरःपर्णाशः। बाकुलकानुम। गडेरोमेघः। गुडेरोगुडकः। दंशेरोहिंस्रः ॥ कुम्बेर्नलोपश्च ॥ ● ॥ कुवेरः ॥ मूदेसच ॥ ● ॥ शनेरःशम्भुः ॥ मूवेरादयः ॥ ● ॥ एरगन्तानिपात्यन्ते। मूलेरोजटा। गुधेरोगोप्ता। मुहेरोहयानकः। मुहेरोमूर्खः ॥ कवेरोतच्पश्च ॥ ● ॥ कपोतःपक्षी ॥ भातेर्डवतुप् ॥ ● ॥ भातीतिभवान् ॥ कठिचकिभ्यामोरन् ॥ ● ॥ कठोरःचकोरः ॥ किशोरादयश्च ॥ ● ॥ किम्पूर्वस्यश्टृणातेष्टिलोपः। किमोऽन्त्यलोपः। किशोरः अश्वशावः। सहोरःसाधुः ॥ कपिगडिगण्डिकटिपटिभ्यश्चोलच् ॥ ● ॥ कपीतिनिर्देशान्नलोपः। कपोलः। गडोलगण्डोलौगुडकपर्य्यायौ। कटोलःकटुः ४ टोलः ॥ मीनातेरूरन् ॥ ● ॥ मयूरः ॥ स्यंदेः संप्रसारणञ्च ॥ ● ॥ सिन्दूरं ॥ सितनिगमिमसिसच्यविधाञ्कुशिभ्यस्तुन् ॥ ● ॥ सिनोतीतिसेतुः। तितुत्रेतिनेट्। तन्तुः। गन्तुः। मस्तुदधिमण्डं। सच्यतइतिसक्तुः। अर्द्धचादिः। ज्वरत्वरेत्यूठ। तत्रक्वितीत्यनुवर्त्तनइतिमतेनुबाकुलका ध्व। ओतुर्विडालः। धातुः। कोष्टा ॥ पःकिंच ॥ ● ॥ पिवतीतिपीतुर्वैनादिवाकरे। अर्त्तैश्चतुः ॥ ● ॥ अर्त्तैस्तुःस्यात्सचकित्। ऋतुःस्त्रीपुष्पकालयोः ॥ कमिमनिजनिगाभायाहिभ्यश्च ॥ ● ॥ एभ्यस्तुःस्यात्। कन्तुःकन्दर्पचित्तयोः। मन्तुरपराधः। जन्तुःप्राणी। गातुःपुंस्कोकिलेभृङ्गेगन्धर्वेगायनेपिच। भानुरादित्यः। यातुरध्वगकालयोः। रक्षसिक्लीवे। हेतुःकारणं ॥ चायःकिः ॥ ● ॥ केतुर्ग्रहपताकयोः ॥ आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ॥ ● ॥ अप्तुःशरीरम् ॥ वसेस्तुन् ॥ ● ॥ वस्तु ॥ अगारेणिच ॥ ● ॥ वेश्मभूर्वास्तुरस्त्रियाम् ॥ कृञःकतुः ॥ ● ॥ कतुर्य्यज्ञः ॥ एधिवह्योश्चतुः ॥ ● ॥ एधतुःपुरुषः। वहतुरनड्वान् ॥ जीवेरातुः ॥ ● ॥ जीवातुरस्त्रियाम्भक्तेजीवितेजीवनौषधे ॥ आतृकनवृद्धिश्च ॥ ● ॥ जीवेरित्येव। जै

वातृकस्त्विन्दुभिषगायुष्मत्सुकथीवले ॥ कषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊः ॥ ❁ ॥ कर्षूः पुंसि करीषाग्नौ कर्षूर्नद्यां स्त्रिया
म्मता । चमूः । तनूः । धनूः शस्त्रं । सर्ज अर्जने । सर्जूर्वणिक् । खर्ज व्यथने । खर्जूः पामा ॥ मृजेर्गुणश्च ॥ ❁ ॥ मर्जूः शु
द्धिकृत् ॥ वहो धश्च ॥ ❁ ॥ वधूर्जायास्नुषास्त्रीषु ॥ कषेश्छश्च ॥ ❁ ॥ कच्छूः पामा ॥ णित्कसिपद्यर्तेः ॥ ❁ ॥ कासूः श
क्तिः । पादूश्चरणधारणी । आरूः पिङ्गलः ॥ अणो डश्च ॥ ❁ ॥ आडूर्जलप्लवद्रव्यं ॥ नञ्लम्बेर्नलोपश्च ॥ ❁ ॥ तुम्ब्य
लाबूरुभे समे इत्यमरः ॥ के श्र एरङ्गस्य ॥ ❁ ॥ कशब्दे उपपदे शृणातेरूः स्यादेरङ् आदेशः । कशेरूस्तृणकन्दे स्त्री । बा
हुलकात्प्रत्यये कशेरुः क्लीबे पुंसि च ॥ त्रो दुट् च ॥ ❁ ॥ तरतेरूः स्यात्तस्य दुट् । तर्दूः स्यात् दारुहस्तकः ॥ दरिद्रातेर्यालो
पश्च ॥ ❁ ॥ इश्च आश्च यौ तयोर्लोपः । दर्दूः कुष्ठप्रभेदः ॥ नृतिशृध्योः कूः ॥ ❁ ॥ नृतूर्नर्तकः । शृधूरपानम् ॥ ऋते
रम् च ॥ ❁ ॥ ऋतेरिति सौत्रो धातुः । ततः कूः अमागमश्च । रन्तूर्वनदी सत्यवाक् च ॥ अन्दूदृन्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः
॥ ❁ ॥ एते कूप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । अन्दूर्बन्धनम् । दृभी ग्रन्थे । निपातनान्नुम् । दृन्भूः । अनुस्वाराभावोऽपि निपातनादि
त्येके । दृन्भूः ॥ जनेर्बुक् ॥ ❁ ॥ जम्बूः । जम्यदनेस्त्वेके । बाहुलकाद्ध्रस्वोऽपि जम्बुः । कफं लातीति कफेलूः श्लेष्मातकः । नि
पातनादेत्वं । कर्कं दधातीति कर्कन्धूर्बदरी । निपातनान्नुम् । दिधिं धैर्यं स्यति त्यजतीति दिधिषूः । पुनर्भूः । केचित्तु । अन्दू
दृम्फूजम्बूकम्बू इति पठन्ति । दृम्फ उत्क्लेशे । दृम्फूः सर्पजातिः ॥ कमेर्बुक् ॥ ❁ ॥ कम्बूः परद्रव्यापहारी ॥ मृग्रोरुतिः
॥ ❁ ॥ मरुत् । गरुत्पक्षः ॥ ग्रो मुट् च ॥ ❁ ॥ गिरतेरुतिस्तस्य च मुट् । गर्मुत्सुवर्णं तृणविशेषश्च ॥ हृषेरुलच् ॥ ❁ ॥
हृषुलो मृगकामिनोः । बाहुलकाच्चटतेः । चटुलं शोभनं ॥ हृसृरुहियुषिभ्य इतिः ॥ ❁ ॥ हरित्ककुब्वर्णे च तृणवाजिवि
शेषयोः । सरिन्नदी । रोहिन्मृगविशेषस्त्री । युष इति सौत्रो धातुः । मत्स्यस्तु रोहित् । पुरुषस्य योषित् इति भाष्यम् ॥
ताडेर्णिलुक् च ॥ ❁ ॥ ताडयतीति तडित् ॥ शमेर्ढः ॥ ❁ ॥ बाहुलकादित्संज्ञाण्यादेश इड् इच न । शण्ढः स्याद्वुंसि गोपतौ ।

क्लीबे ॥ कमेरठ ॥ ● ॥ कमठः । कमठं कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे नपुंसकमिति मेदिनी । बाहुलकाज्जरठः । रमेर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ रामठं हिङ्गु ॥ शमेः खः ॥ ● ॥ शङ्खः ॥ कणेष्ठः ॥ ● ॥ कणठः ॥ कलस्तृपश्च ॥ ● ॥ तृपतेः कलप्रत्ययः स्यात् तृपतेः । तृपलालता । तृफलाविपार्थिवके ॥ शपेर्वश्च ॥ ● ॥ शवलः ॥ वृषादिभ्यश्चित् ॥ ● ॥ वृषलः । पललम् । बाहुलकाद्गुणः । सरलः । तरलः ॥ कमेर्बुक् ॥ ● ॥ कम्बलः । मुस खण्डने । मुसलम् ॥ लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ लाङ्गलम् ॥ कुटिकशिकौतिभ्यः प्रत्ययस्य मुट् ॥ ● ॥ कुट्मलः । कुडेरपि । कुड्मलः । कश्मलम् । बाहुलकाद्गुणः । कोमलम् ॥ मृजेष्टिलोपश्च ॥ ● ॥ मलम् ॥ चुपेरच्चोपधायाः ॥ ● ॥ चपलम् ॥ शकिशम्योर्नित् ॥ ● ॥ शकलम् । शमलम् ॥ छो गुक् ह्रस्वश्च ॥ ● ॥ छगलः । प्रज्ञादित्वाच्छागलः ॥ अमन्ताड्डः ॥ ● ॥ रण्डः । रण्डा । खण्डः । मण्डः । वण्डश्छिन्नहस्तः । अण्डः । बाहुलकाण्णत्वाभावः । यण्डः । सङ्घातः । तालव्यादिरित्यपरे । शण्डः । षण्डः । चण्डः । पण्डः । क्लीबः । पण्डा बुद्धिः ॥ कादिभ्यः कित् ॥ ● ॥ कवर्गादिभ्यो डः कित्स्यात् । कुण्डं काण्डं । गुड् । गुडः । घुण भ्रमणे । घुण्डो भ्रमरः ॥ स्थाचतिमृजेरालज्वालञालीयचः ॥ ● ॥ तिष्ठतेरालच् । स्थालं । स्थाली ॥ चतेर्वालञ् ॥ ● ॥ चात्वालः ॥ मृजेरालीयच् ॥ ● ॥ मार्जालीयो बिडालः ॥ पतिचण्डिभ्यामालञ् ॥ ● ॥ पातालं । चण्डालः । प्रज्ञादित्वादणि चाण्डालोऽपीत्येके ॥ तमिविशिबिडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्यः कालन् ॥ ● ॥ तमालः । विशालः । बिडालः । मृणालम् । कुलालः । कपालम् । पलालम् । पञ्चालाः ॥ पतेरङ्गच्पक्षिणि ॥ ● ॥ पतङ्गः ॥ तरत्यादिभ्यश्च ॥ ● ॥ तरङ्गः । लवङ्गम् ॥ बिडादिभ्यः कित् ॥ ● ॥ विडङ्गः । मृदङ्गः । कुरङ्गः । बाहुलकाद्गुणश्च ॥ सृवृञोर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ सारङ्गः । वारङ्गः खड्गादिमुष्टिः ॥ गन्गम्यद्योः ॥ ● ॥ गङ्गा । अद्गः पुरोडाशः ॥ छापूखडिभ्यः कित् ॥ ● ॥ छागः । पूगः । खड्गः । बाहुलकात् । षिट् अनादरे । गन्स्त्वाभावश्च । षिड्गः तरलः । षिड्गैरगद्यतसंभ्रममेवमेकेति माघः ॥ भृञः किन्नुट् च ॥ ● ॥ भृञो गन् कित्स्यात्

खनुड् । भृङ्गाः षिङ्गा विधूम्याटाः ॥ भृणातेर्हस्वश्च ॥ ॥ भृङ्गम् ॥ गण्शकुनौ ॥ ॥ नुड्चेत्यनुवर्त्तते । शाङ्गः ॥ मु दियेर्गगौ ॥ ॥ मुद्गः । गर्गः ॥ अण्डन्कृसृभृवृञः ॥ ॥ करण्डः । सरण्डःपक्षी । भरण्डःस्वामी । वरण्डोमुखरो गः ॥ बृहद्भवादिः ॥ ॥ शरत् । दरत्कृ दयकूलयोः । भसत्जघनम् । दृणातेःषुग्ह्रस्वश्च । दृषत् ॥ त्यजितनियजि भ्योडित् ॥ ॥ त्यद् । तद् । यद् । सर्वादयः ॥ एतेस्तुट्च ॥ ॥ एतद् ॥ सर्तेरटिः ॥ ॥ सरड्याद्वानमेघयोः । वेदभाष्येतुयाभिः कृशानुमितिमन्त्रेसरड्भ्योमधुमक्षिकाभ्यइतिव्याख्यानम् ॥ लङ्घेर्न्नलोपश्च ॥ ॥ लघट्वायुः ॥ पार यतेरजिः ॥ ॥ पारक्सुवर्णम् ॥ ॥ प्रथःकित्सम्प्रसारणञ्च ॥ ॥ पृथक् । स्वरादिपाठादव्ययत्वम् ॥ भियःषुक् ह्रस्वश्च ॥ ॥ भिषक् ॥ युष्यसिभ्याम्मदिक् ॥ ॥ युष्सौत्रोधातुः । युष्मद् । अस्मद् । त्वं । अहं ॥ अर्त्तिस्तुसुहुसृ धृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन् ॥ ॥ एभ्यश्चतुर्दशभ्योमन् । अर्म्मचक्षूरोगः । स्तोमः सङ्घातः । सोमः । होमः । सर्मोगमनं । धर्म्मः । क्षेमंकुशलं । क्षोमंप्रज्ञाद्यणिक्षौमञ्च । भामञादित्यः । यामः । वामःशोभनदुष्टयोः । पद्मम् । यक्ष पूजायां । यक्ष्मोरोगराजः । नेमः ॥ जहातेसन्वदालोपश्च ॥ ॥ जिह्मःकुटिलमन्दयोः ॥ अवतेष्टिलोपश्च ॥ ॥ म न्प्रत्ययस्यायंष्टिलोपःनप्रकृतेःअन्यथाडिदित्येवब्रूयात् । ज्वरत्वरेतिऊठौ । तयोर्दीर्घेकृतेगुणः । चादिपाठादव्ययत्वमि त्युज्ज्वलदत्तस्तन्न । नेयांअसत्वार्थत्वात् । वस्तुतस्तुस्वरादिपाठादव्ययत्वं । अवतीतिओम् ॥ ग्रसेरच ॥ ॥ ग्रामः ॥ अविसिवि सिशुषिभ्यःकित् ॥ ॥ ऊमनगरं । स्यूमोरश्मिः । सिमःसर्वः । शुष्मस्तेजोऽग्निवायोः ॥ इषियुधीन्धिदसिश्याधूसूभ्यो मक् ॥ ॥ इष्मःकामवसन्तयोः । ईर्ष्योनिपातोदीर्घादिः । युध्मः शरोयोद्धा च । इध्मः समित् । दस्मो यजमानः । श्यामः । धूमः । सूमोऽन्तरिक्षम् । वाजसनकादौमनस्वः ॥ युजिरुचितिजांकुश्च ॥ ॥ युग्मं । रुक्मं । तिग्मम् ॥ हनेर्हिंच ॥ ॥ हिमम् ॥ भियःषुग्वा ॥ ॥ भीमः । भीष्मः । घर्मः । घृधातोर्म्मगुणश्वनिपात्यते ॥ भीष्मः । ग्रसतेर्निपातोऽयम् ॥

प्रथेः षिवन्सम्प्रसारणञ्च ॥ ९ ॥ पृथिवी । षवन्नित्येके । पृथवी । पृथिवी । पृथ्वी । इति [illegible] ॥ [illegible] पृषि [illegible]
खिखटिविशिभ्यः क्वन् ॥ ● ॥ अश्वः । पृ [illegible] नादेः । [illegible] र्थयोः । [illegible] शिका । [illegible] पक्षिभेदः [illegible]
श्च । करणम्प्यपम् । वाजुलकादित्वेकित्वमपि । [illegible] । विश्वं ॥ इण्शीभ्यामन् ॥ ● ॥ [illegible] गन्ता [illegible] मरतः । [illegible]
सत्वेनिपातोयम् । एवंमित्रायवरुणाय ॥ सर्वनिघृष्वरिष्व [illegible] शिवपद्वप्रह्वेष्वा अतन्त्रे ॥ ● ॥ अकर्त्तर्य्यतेनिपात्यन्ते ।
सृतमनेनविश्वमितिसर्वम् । निपूर्वाद्घृषेर्गुणाभावोपिनिघृष्यतेऽनेननिघृष्वःखुरः । रिष्वोहिंस्रः । लष्वोनर्त्तकः । लिष्व
इत्यन्ये । तत्रोपधायाइत्वमपि । शेतेऽस्मिन् सर्वमितिशिवः शम्भुः ॥ पोङोह्रस्वत्वं । पद्वोरथोभूलोकश्च । प्रह्वयतेइ
तिप्रह्वः । ह्वेञ्त्राकारवकारलोपः ॥ जहातेरालोपोवा । ईर्ष्येर्वन् । ईर्ष्वः आचार्य्यः । इष्यइत्यन्ये । अतन्वेकिम् । स
म्भारकः । वाजुलकात् [illegible] सतेः । ह्रस्वः ॥ शेवयह्वजिह्वाग्रीवाप्पामीवाः ॥ ९ ॥ शेवइत्यन्तोदात्तार्थम् । यात्यनेनयह्वः । ह्रस्वो
ऽस्यागमस्य । [illegible] ल्यनयाजिह्वा । लकारस्यजः गुणाभावश्च । गिरन्त्यनयाग्रीवा । ईडागमश्च । आप्नोतीत्याप्वावा
[illegible] । [illegible] रुकिमि । वायुरित्यन्ये ॥ कृगृशृदृभ्योवः ॥ ● ॥ कर्व्वः कामआखुश्च । गर्व्वः । शर्व्वः । दर्व्वीराक्षसः ॥ कनिन्
[illegible] धन्विसु प्रतिदिवः ॥ ● ॥ यौतीतियुवा । वृषाइन्द्रः । तक्षा । राजा । धन्वामरुः । धन्वाशरासनं । द्युवा
[illegible] । प्रतिदीवान्वस्मिन्प्रतिदिवादिवसः ॥ सप्यशूभ्यान्तुट्च ॥ ● ॥ सप्न । अष्ट ॥ नञ्जिजहातेः ॥ ● ॥ अह्नः ॥ श्वन्
[illegible] उक्षन्पूषन्प्लीहन्क्लेदन्स्नेहन्मूर्द्धन्मज्जन्ऽर्य्यमन् विश्वप्सन्परिज्मन्मातरिश्वन्मघवन्इति ॥ ● ॥ एतेत्रयोदशक
निन्नन्तानिपात्यन्ते । श्वयतीतिश्वा । उक्षा । पूषा । प्लिहगतौ । इकारस्यदीर्घत्वं । प्लेहमीतिप्लीहा कुक्षिव्याधिः । क्लिदू
आर्द्रीभावे क्लिद्यति क्लेदाचन्द्रः । स्निह्यतेर्गुणः । स्निह्यतीतिस्नेहासुहृच्चन्द्रश्च । मुह्यन्त्यस्मिन्नाहतेमूर्द्धा । मुहेरुप
धायादीर्घःधेन्तादेशोरमागमश्च । मज्जन्त्यस्थिषुमज्जाअस्थिसारः । अर्य्यपूर्वात्माङ् । अर्य्यमा । विश्वंप्साति विश्वप्सा

श्विः । परिज्मायते परिज्मा चन्द्रोऽग्निश्च । जनेरुपधालोपो मश्चान्तादेशः । मातरि अन्तरिक्षे श्वयतीति मातरिश्वा । धातोरि
कारलोपः । मह पूजायाम् । हस्य घो नुगागमश्च ॥ मघवा इन्द्रः ॥ ● ॥ इत्युणादिषु प्रथमः पादः ॥ ●●● ॥ कृहृभ्यामेणुः ।
करेणुः । हरेणुर्गन्धद्रव्यं ॥ हनिकुषिनीरमिकाशिभ्यः क्थन् ॥ ● ॥ हथो विषमः । कुष्ठः । नीथो नेता । रथः । काष्ठं ॥ अवे
भृञः । अवभृथः ॥ उषिकुषिगार्तिभ्यस्थन् ॥ ● ॥ ओष्ठः । कोष्ठं । गाथा । अर्थः । बाहुलकात् प्रोथः । सर्तेर्णित् । सा
र्थः समूहः ॥ जॄवृभ्यामूथन् ॥ ● ॥ जरूथं मांसं । वरूथो रथगुप्तिः ॥ पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक् ॥ ● ॥
पीथो रविर्घृतम्पीथम् । तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु । अवतार ऋषिजुष्टाम्भःस्त्रीरजःसु च विश्रुतमिति विश्वः ।
तुथोऽग्निः । उक्थं सामभेदः । रिक्थम् । बाहुलकाद्रेचेरपि । रिक्थमृक्थं धनम्वसु । सिक्थं ॥ अर्तेर्निरि ॥ ● ॥ निर्ऋथः सा
म ॥ निशीथगोपीथावगथाः ॥ ● ॥ निशीथोऽर्धरात्रः रात्रिमात्रञ्च । गोपीथं तीर्थम् । अवगथः प्रातःस्नातः ॥ गश्चोदि ॥
● ॥ उद्गीथः साम्नो भागविशेषः ॥ समीणः ॥ ● ॥ समिथो वह्निः संग्रामश्च ॥ तिथपृष्ठगूथयूथप्रोथाः ॥ ● ॥ तिजेर्जलोपः । ति
थोऽनलः कामश्च । पृष्ठं । गूथं विष्ठा । यूथं समूहः । प्रोथमस्त्री तुरङ्गास्यं प्रोथः प्रस्थित उच्यते ॥ स्फायितञ्चिवञ्चिश
किक्षिपिक्षुदिसृपितृपिदृपिवन्द्युन्दिश्वितिवृत्यजिनीपदिमदिमुदिखिदिछिदिभिदिमन्दिचन्दिदहिदसिदम्भिवसिवा
शिशीङ्हसिसिधिशुभिभ्यो रक् ॥ [illegible] । स्फारम् । [illegible] । तक्रं । वक्रं । शु
क्रः । क्षिप्रं । क्षुद्रः । [illegible] । [illegible] पुजकः । [illegible] । [illegible]
। वृत्रो रिपौ ध्वनौ ध्वा[illegible] । [illegible] । [illegible] । मद्रो हर्षे देशभेदश्च । मुद्रा प्रत्ययका
रिणी । खिद्रो रोगो दरिद्रश्च । छिद्रं । भिद्रं [illegible] । [illegible] चन्द्रः [illegible]
[illegible] हिमद्युतिः । दह्रोऽग्निः । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible]

नाद् नाम् ॥ ● ॥ रेफपरस्य [illegible] मांसपनादीनां [illegible]र्ध्योनस्यात् । एवंप्रयोगे [illegible]प्राप्न प्रासि[illegible]स्यव [illegible]
वृत्तिर्भूये भिप्राया । तेनशाखिव [illegible] । [illegible] । उस्रामैः । [illegible] । वाभ्रमन्दिरम् । शीर्षेऽग्र
रः । हस्रोमूर्खः । विभ्रःसाधुः । शुभ्रम् ॥ मुसेः क्र ॥ ● ॥ मुस्रं । व[illegible]कान् । अश्रु ॥ चकिरम्योरच्चोपधायाः ॥ ● ॥
चुक्रमम्लद्रव्यम् । रम्रोरुणः ॥ [illegible] ॥ ● ॥ स्फायितञ्चिवञ्चि [illegible] ॥ असितम्योर्दीर्घश्च ॥ ● ॥ आम्रम् । ताम्रम् ॥ निन्देर्न
लोपश्च ॥ ● ॥ निद्रा ॥ अर्देर्दीर्घश्च ॥ ● ॥ आर्द्र ॥ शुचेर्दश्च ॥ ● ॥ शूद्रः ॥ दुरीणोलोपश्च ॥ ● ॥ दुःखेनेयते
प्राप्यतइतिदूरम् ॥ कृतेश्छकूच ॥ ● ॥ कृच्छ्रं । क्रूरः ॥ रोदेर्णिलुक् ॥ ● ॥ रोदयतीतिरुद्रः । वक्रुलमन्यत्रापिसं
ज्ञाछन्दसोः । णिलुगित्येव । वात्तिपर्णाम्बुधेवानास्त्रवः पर्णामुचोमरे ॥ जोरीच ॥ ● ॥ जीरोऽणुः । ज्वश्चेत्येके ॥ सुसू
धागृधिभ्यः क्रन् [illegible] सुरः । सूरः । धीरः । गृध्रः ॥ शुसिचिमीनान्दीर्घश्च ॥ ● ॥ शुः सौत्रः । शूरः । सीरं । ची
रम् । मीरः समुद्रः ॥ वाविन्धेः ॥ ● ॥ वीध्रम् । विमलम् ॥ वृधिवपिभ्यांरन् ॥ ● ॥ वध्रचर्म । वप्रः प्राकारः ॥ ऋज्रे
न्द्राग्रवज्रविप्रकुब्रचुब्रक्षुरखुरभद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवप्रेरामालाः ॥ ● ॥ रन्नन्ताऽजनविंशतिः । निपातनाद्गुणाभा
वः । ऋज्रोनायकः । इदिङ्इन्द्रः । अङ्गेर्नलोपः । अग्रं । वञ्जाऽस्त्रीहीरकेपवौ । डुवप् । उपधायाइत्वम् । विप्रः ॥ कु
बिचुब्योर्नलोपः ॥ ● ॥ कुब्रमरण्यं । चुब्रंमुखम् । क्षुरविलेखने । रेफलोपः । अगुणः । क्षुरः । खुरछेदने । रलोपो
गुणाभावश्च । खुरः । भन्देर्नलोपः । भद्रं । उचसमवाये । वस्यगः । उग्रः । ञिभी । भेरी ॥ पक्षेलः । भेलोजलतर
णद्रव्यम् । शुचेश्चस्यकः । शुक्रः । पक्षेलः । शुक्लः । गुङ् वृद्धिः । गौरोरुणोसितेपीते । वनसम्भक्तौ । वप्रोविभागी । इ
णोगुणाभावः । इरामद्ये चवारिणि । मामाने । मात्रा ॥ समिकसउकन् ॥ ● ॥ कसगतौ । सम्यक्कसन्निपालयन्तोजना
अस्मादितिसङ्कसुकोदुर्जनः । अस्थिरश्च । पचिनशोर्णुकन्कनुमौच । पचेःकः । पाकुकः सूपकारः ॥ नशेर्नुम् ॥ ● ॥

नम्भुकः । भियःकुकन् ॥०॥ भीरुकः ॥ कुन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्वस्यापि ॥०॥ रजकः । इक्षुकुट्टकः । चरकः । चषभक्षणे । चषकः । शुनकः । भषकः ॥ रमेरश्चलोवा ॥०॥ रमकोविलासी । लमकः ॥ जहातेर्द्वेच ॥ ० ॥ जहकस्त्यागीकालश्च ॥ ध्मोधमच ॥ ० ॥ धमकः कर्म्मकारः ॥ हनोवधच ॥ ० ॥ वधकः । बाहुलमन्यत्रापि । कुहविस्मापने । कुहकः । कनकं ॥ कृषेर्वृद्धिश्चोदीचाम् ॥ ० ॥ कार्षकः । कृषकः । उदकञ्च प्रपञ्चार्थम् ॥ वृश्चिकृष्योःकिकन् ॥ ० ॥ वृश्चिकः [illegible] ॥ प्राङिपणिकषः ॥ प्रापणिकः पण्यविक्रयी । प्राकषिकः परदारोपजीवी ॥ मुषेर्दीर्घश्च ॥ ० ॥ मूषिकश्चाखुः [illegible] सारणञ्च ॥ ० ॥ चाद्दीर्घः । सीमिकोवृक्षभेदः ॥ कियङ्कन् ॥ ० ॥ क्रयिकः क्रेता ॥ आङिपणिपनिप [illegible] ॥ ० ॥ आपणिकः । आपनिकः इन्द्रनीलःकिरातश्च । आपनिकः श्येनोदैवायतश्च । आखनिकोमूषिकोव [illegible] ॥ [illegible]ऽविभ्यइनच ॥०॥ श्येनः । स्येनः । हरिणः । अविनोध्वर्युः ॥ वृजेःकिच्च ॥ ० ॥ वृजिनम् । अजे [illegible]र्थं । अजिनं । बाहुलमन्यत्रापि । कठिनं । नलिनं । मलिनं । कुण्डिनं । द्युतेः ॥ यत्परुषिदिनम् । दिवसोपिदिनं ॥ द्रुदक्षिभ्यामिनन् ॥ ० ॥ द्रविणं । दक्षिणः । दक्षिणा ॥ अर्त्तेःकिदिच ॥ ० ॥ इरिणंशून्यं ॥ वेपितुह्योर्ह्रस्वश्च ॥ ० ॥ विपिनं । तुहिनम् ॥ तलिपुलिभ्याञ्च ॥ ० ॥ तलिनंविरलेस्तोकेस्वच्छेपितलिनन्त्रिषु । पुलिनं ॥ गर्वेरतउच्च ॥०॥ गौरादित्वात्ङीष् । गुर्विणी गर्भिणी ॥ रुहेश्च ॥०॥ रोहिणः ॥ महेरिनण्च ॥ ० ॥ चादिनन् माहिनम् । महिनंराज्यम् ॥ क्विब्वचिप्रच्छिश्रिस्रुद्रुप्रुज्वां दीर्घोऽसम्प्रसारणञ्च ॥ ० ॥ वाक् । प्राट् । श्रीः । स्रवत्यनेनाघृतादिकर्मेति स्रूःयज्ञोपकरणं । द्रूर्हिरण्यं । कटप्रूः [illegible]पीकीठश्च । जूराकाशे सरस्वत्याम्पिशाच्याञ्चवनेस्त्रियां ॥ आप्नोतेर्ह्रस्वश्च ॥ ० ॥ आपः । अपः । अद्भिः । अप्सु ॥ परौव्रजेषश्चपदान्ते ॥ ० ॥ चाद्दीर्घक्विप्दीर्घौसःपदान्तेतुषश्च । परिव्राट् । परिव्राजौ ॥ ह्रुवःश्रुवश्च ॥ ० ॥ जूहूः ॥ स्रुवःकःस्रुवःचिच्च ॥ ० ॥ इकारञ्चारणार्थः । कड्कुलं । स्रु

+क् । सुधस्सुचश्वसंमृष्ट ॥ तनोतेरनश्चवः ॥ ● ॥ तनोतेश्विक्प्रत्ययः । अनोवश्चादेशश्च । त्वक् ॥ ग्लानुदिभ्यांडोः ॥ ● ॥ ग्लौः । नौः ॥ चिरव्ययं । डौरित्येव । ग्लौकरोति । उन्मेजन्तात्तिसिद्धेनियमार्थमिदम् । उणादिप्रत्ययान्ता ह्यन्तएवेति ॥ रातेर्डैः ॥ ● ॥ राः । रायौ । रायः ॥ गमेर्डोः ॥ ● ॥ गौर्नादित्येबलीवर्दे किरणक्रतुभेदयोः । स्त्रीतु स्याद्दिशिभारत्याम्भूमौ चसुरभावपि । नृस्त्रियोःस्वर्गवज्राम्बुरश्मिदृग्बाणलोमसु । बाउलकात् द्युतेरपि । डोः । द्यौःस्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः ॥ भ्रमेश्चडूः ॥ ● ॥ भ्रूः । चादृमेः । अग्रेगूः ॥ दमेर्डोसिः ॥ ● ॥ दोः । दोषौ । पर्गोरन्त्यादेश्चवः ॥ ● ॥ वणिक् । स्वार्थेऽण् । नैगमोवाणिजोवणिक् ॥ वशःकित् ॥ ● ॥ उशिगग्नौघृतेपिच ॥ भृजऊच ॥ ● ॥ भूरिक् । भूमिः ॥ जसिसहोरुरिन् ॥ ● ॥ जसुरिर्वज्रं । सहुरिरादित्यःपृथीवीच ॥ सुयुरुवृञोयुच् ॥ ● ॥ सवनश्चन्द्रमाः । यवनः । रवणः कोकिलः । वरणः ॥ अशेरशच ॥ ● ॥ अश्नोतेर्युच्स्यात् रशादेशश्च । रशनाकाञ्ची । जिह्वावाचीनुदन्त्यसकार...। उन्देर्नलोपश्च । ओदनः ॥ गमेर्गश्च ॥ ● ॥ गमेर्युच्स्याद्गश्चादेशः । गगनं । बहुलमन्यत्रापि युच्स्यात् । स्यन्दनः । रोचना ॥ रञ्जेःक्युन् ॥ ● ॥ रजनम् ॥ भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसि ॥ ● ॥ भुवनं । सुवनश्चन्द्रः । धुवनोवह्निः । निधुवनं सुरतं । भृञ्जनमम्बरीषं ॥ कृपृवृजिमन्दिनिधाञ्भ्यःक्युः ॥ ● ॥ किरणः । पुरणः समुद्रः । वृजनमन्तरिक्षं । मन्दनं स्तोत्रम् । निधनं ॥ धृषेर्धिषच्संज्ञायां ॥ ● ॥ धिषणोगुरुः । धिषणाधीः ॥ वर्त्तमाने पृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवत् ॥ ● ॥ अतिप्रत्ययान्ताः । पृषुसेचने । गुणाभावः । पृषन्ति । बृहत् । महान् । गमेर्ज्जगादेशः । जगत् ॥ संश्चत्तृपद्वेहत् ॥ ● ॥ एतेनिपात्यन्ते । पृथक्करणं शतृवद्भावनिवृत्त्यर्थं । सञ्चिनोतेःसुट् । इकारलोपः । सश्चत् कुहकः । तृपच्छत्रम् । विपूर्वाद्धन्तेष्टिलोपः । इतश्च । वेहत् गर्भोपघातिनी ॥ छन्दस्यसानच्शुजृभ्यां ॥ ● ॥ शवसानः पन्थाः । जरसानः पुरुषः ॥ ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यःकित् ॥ ● ॥ ऋञ्जसानोमेघः । वृधसानः पुरुषः । स

न्हसानोग्निर्जीवश्च । सहसानोयज्ञोमयूरश्च ॥ अर्त्तेर्गुणःशुट् च ॥ ● ॥ अर्शसानोग्निः ॥ सम्यानच्स्तुवः ॥ ● ॥ संस्तवानो
वाग्मी ॥ युधिबुधिदृशिभ्यःकिच्च ॥ ● ॥ युधानः । बुधानः । दृशानोलोकपालकः । ऊर्च्छेःसनोलुक् छलोपश्च ॥ ● ॥ ऊ
र्ऊसानश्चन्द्रमाः ॥ श्वितेर्दश्च ॥ ● ॥ शिश्विदानःपुण्यकर्म्मा । तृन्तृचौशंसिक्षदादिभ्यः ॥ ● ॥ संज्ञायाञ्चानिटौशंसेः
क्षदादिभ्यश्चक्रमात्तृन् तृचौस्तः । तौचानिटौ । शंस्तास्तोता । शंस्तरौ । शंस्तरः । क्षदिःसौत्रोधातुः । शकलीकरणेभक्ष
णेच । अनुदात्तेत् । वृक्येचक्षदानमितिमन्त्रात् । उक्षाणम्वावेहतम्वाक्षदन्तेइतिब्राह्मणाच । क्षत्तास्यान्मार थ्योद्वास्थे
वैश्यायाम्पिशूद्रजे । बहुलमन्यत्रापि । मन् । मन्ता । हन् । हन्ता । इत्यादि ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमा
तृपितृदुहितृ ॥ ● ॥ नपतन्त्यनेननप्तापौत्रोदौहित्रश्च ॥ नयतेःषुगुणश्च ॥ नेष्टा । त्विषेरितोऽत्वं । त्वष्टा । होता । पो
ताचहविर्भेदः । भ्राजतेर्ज्जलोपः । भ्राता । जायाम्मातिजामाता । मानपूजायांनलोपः । माता । पातेराकारस्येत्वं । पिता ।
दुहेस्तृचइट्गुणाभावश्च । दुहिता ॥ स्वसेर्ऋन् ॥ ● ॥ स्वसा ॥ यतेर्वृद्धिश्च ॥ याता । भार्य्यास्तुभ्रातृवर्गस्ययातरःस्युः
परस्परम् ॥ नन्दिचनदेः ॥ ● ॥ ननन्दतिननान्दा । इहवृद्धिर्नानुवर्त्ततइत्येके । ननान्दातुस्वसापत्युर्ननन्दानन्दिनीच
सेतिशब्दार्णवः ॥ दिवेर्ऋः ॥ ● ॥ देवा । देवरः । स्वामिनोदेवृदेवरौ ॥ नयतेर्डिच्च ॥ ● ॥ ना । नरौ । नरः ॥ सव्येस्थ
श्छन्दसि ॥ अस्मान्नेयत्रस्थास्थिन् स्थृणामुपसंख्यानं । सव्येष्ठासारथिः । सव्येष्ठरौ । सव्येष्ठरः ॥ अर्त्तिसृधृधम्यम्यश्य
वितृभ्योनिः ॥ ● ॥ अष्टभ्योऽनिप्रत्ययःस्यात् । अरणिरग्निर्योनिः । सरणिः । धरणिः । धमनिः । अमनिर्गतिः । अ
शनिः । अवनिः । तरणिः । बाहुलकात् रजनिः ॥ आङ्शुषेःसनश्छन्दसि ॥ ● ॥ आशुशुक्षणिरग्निर्वातश्च ॥ कृषे-
रादेश्चचः ॥ ● ॥ चर्षणिर्जरः ॥ अदेर्मुट्च ॥ ● ॥ अद्मनिरग्निः ॥ वृतेश्च ॥ ● ॥ वर्त्तनिः । गोवर्द्धनस्तुचकारान्मुट् व
र्त्मनिरित्याह ॥ क्षिपेःकिच्च ॥ ● ॥ क्षिपणिरायुधं ॥ अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्यइसिः ॥ ● ॥ अर्चिर्ज्वाला । इद

न्तोप्ययं। अग्नेर्भ्राजन्तेऽर्चयः। अर्चिर्दीप्तिः। हविः सर्पिः। इस्मन्इतिह्रस्वः। छर्दिः पटलं। छर्दिर्वमनं व्याधिः। इदन्तोपिछर्दतीसारश्रूलवान्॥ वृंहेर्नलोपश्च॥ ❁॥ वर्हिर्नाकुशशुष्मणोः॥ द्युतेरिसिन्नादेश्चजः॥ ज्योतिः॥ वसैरुचेः संज्ञायां॥ ❁॥ वसुरोचिर्यज्ञः॥ भुवः कित्॥ ❁॥ भुविः समुद्रः॥ सहोधश्च॥ ❁॥ सधिरनड्वान्॥ पिवतेस्थुक्॥ ❁॥ पाथिश्चक्षुः समुद्रयोः॥ जनेरुसिः॥ ❁॥ जनुर्जननं॥ मनेर्धश्छन्दसि॥ ❁॥ मधुः॥ अर्तिपृवपियजितनिधनितपिभ्योनित्॥ ❁॥ अरुः। परुर्ग्रन्थिः। वपुः। यजुः। तनुः। तनुषी। तनूंषि। धनुरस्त्रियां। धमुर्वेशविभुत्वोपिनिर्गुणः किङ्करिष्यति। सान्तस्य उदन्तस्यवारूपं। तपुः सूर्योग्निशत्रुषु॥ एतेर्णिच्च॥ ❁॥ आयुः आयुषी॥ चक्षेः शिच्च॥ ❁॥ चक्षुः॥ मुहेः किच्च॥ ❁॥ मुहुरव्ययं। वक्रुरमन्यत्रापि। आचक्षुः। परिचक्षुः॥ कगृशृवृञ्चतिभ्यः ष्वरच्॥ ❁॥ कर्वरो व्याघ्ररक्षसोः। गर्वरोऽहंकारी। शर्वरी रात्री। वर्वरः प्राकृतो जनः। चत्वरम्॥ नौ सदेः॥ ❁॥ निषद्वरस्तु जम्बालः। निषद्वरी रात्रिः॥ ❁॥ इत्युणादिषु द्वितीयः पादः॥ ❁❁❁॥ छित्वरछत्वरधीवरपीवरमीवरचीवरनीवरगह्वरकद्वरसंयद्वराः॥ ❁॥ एकादश ष्वरच्प्रत्ययान्ता निपात्यन्ते। छिदिर् छद अनयोस्तकारोन्तादेशः छिदेर्गुणाभावश्च। छित्वरो धूर्तः। छत्वरो गृहकुञ्जयोः। धीवरः कैवर्तः। पीवरः स्थूलः। मीवरो हिंसकः। चिनोतेर्दीर्घश्च। चीवरं भिक्षुकप्रावरणं। नीवरो जातिविशेषः। निवरः परिव्राट्। गाहतेर्ह्रस्वत्वं। गह्वरं। कटे वर्षादौ। कद्वरं व्यञ्जनम्। यमेर्दकारः। संयद्वरोन्टपाः। पटे सम्पद्वर इत्येके॥ इण्सिञ्जिदीङुष्यविभ्यो नक्॥ ❁॥ इनः सूर्येन्टपे पत्यौ। सिनः काणः। जिनोऽर्हन्। दीनः। उष्णः। ऊनः॥ फेनमीनौ॥ ❁॥ एतौ निपात्येते। स्फायतेः। फेनः। मीनः॥ कृषेर्वर्णे॥ ❁॥ कृष्णः॥ वन्धेर्ब्रधिवुधौ च॥ ❁॥ ब्रध्नः। बुध्नः॥ धापृवस्यज्योतिभ्यो नः॥ ❁॥ धाना भृष्टयवे स्त्रियः। पर्णम्पत्रं। पर्णः किंशुकः। वस्नो मूल्ये वेतने च। अजेर्वी। वेनः। अज्ञ आदित्यः। वाकुलकात् शृणातेः। श्रोणः पङ्गुः॥ लक्षेरट्च॥ ❁॥

लक्षेश्चुरादिण्यन्तान्नःस्यान्तस्याडागमश्च । चान्मुडित्येके । लक्षणं लक्ष्म नाम्नि चिह्ने च । लक्ष्मणो लक्ष्मणश्च रामभ्राता । लक्ष्मणा हंसयोषायां सारसस्य च लक्ष्मणा ॥ वनेरिच्चोपधायाः ॥ ● ॥ वेन्ना नदी ॥ सिवेष्टेर्यू च ॥ ● ॥ दीर्घोच्चारणसामर्थ्यान्न गुणः । स्यूनश्चादित्यः । बाहुलकात् केवलो नः । ऊठ् । अन्तरङ्गत्वाद्गुणः । स्योनः ॥ कृवृजृसिद्रुपन्यनिस्वपिभ्यो नित् ॥ ● ॥ कर्णः । वर्णः । जर्णश्चन्द्रे च वृक्षे च । सेना । द्रोणः । पन्नो नीचैर्गतिः । अन्नमोदनः । स्वप्नो निद्रा ॥ धेट इच्च ॥ ● ॥ धेनः सिन्धुर्नदी धेना ॥ तृषिशुषिरसिभ्यः कित् ॥ ● ॥ तृष्णा । शुष्णः सूर्यो वह्निश्च । रस्नं द्रव्यं ॥ सुञो दीर्घश्च ॥ ● ॥ सूना वधस्थानम् ॥ रमेस्त च ॥ ● ॥ रमयतीति रत्नम् ॥ रास्नासास्नास्थूणावीणाः ॥ ● ॥ रास्ना गन्धद्रव्यं । सास्ना गोगलकम्बलः । स्थूणा गृहस्तम्भः । वीणा वल्लकी ॥ गादाभ्यामिष्णुच् ॥ ● ॥ गेष्णुर्गायनः । देष्णुर्दाता ॥ कृत्यशूभ्यः क्स्नः ॥ ● ॥ कृत्स्नम् । अक्ष्णमखण्डम् ॥ तिजेर्दीर्घश्च ॥ ● ॥ तीक्ष्णं ॥ श्लिषेरच्चोपधायाः ॥ ● ॥ श्लक्ष्णम् ॥ यजिमनिशुन्धिदसिजनिभ्यो युच् ॥ ● ॥ यज्युरध्वर्युः । मन्युर्दैन्ये क्रतौ क्रुधि । शुन्ध्युरग्निः । दस्युस्तस्करः । जन्युः शरीरी ॥ भुजिमृङ्भ्यां युक्त्युकौ ॥ ● ॥ भुज्युर्भाजनं । मृत्युः ॥ सर्तेरयुः ॥ ● ॥ सरयुर्नदी । अयूरिति पाठान्तरम् । सरयूः ॥ पानीविषिभ्यः पः ॥ ● ॥ पातिरक्षत्यस्मादात्मानमिति पापम् । तद्योगात्पापः । नेपः पुरोहितः । बाहुलकाद्गुणाभावे । नीपो वृक्षविशेषः । वेष्पः पानीयं ॥ चुवः किच्च ॥ ● ॥ चुपो वक्त्रं ॥ स्तुवो दीर्घश्च ॥ ● ॥ स्तूपः समुच्छ्रायः ॥ सुशृभ्यां निच्च ॥ ● ॥ चात्कित् । सूपः । बाहुलकादूत्वं । शूर्पम् ॥ कुयुभ्यां च ॥ ● ॥ कुर्वन्ति मण्डूका अस्मिन् कूपः । युवन्ति बध्नन्त्यस्मिन्पशुमिति यूपो यज्ञस्तम्भः ॥ खष्पशिल्पशष्पबाष्परूपपर्पतल्पाः ॥ ● ॥ पप्रत्ययान्ता निपात्यन्ते । खनतेर्नकारस्य षत्वं । खष्पौ क्रोधबलात्कारौ । शीलतेर्ह्रस्वः । शिल्पं कौशलम् । शसु हिंसायाम् । निपातनात्षत्वं । शष्पं बालतृणं । प्रतिभाक्षयश्च बाधतेः षः । बाष्पो नेत्रजलोष्मणोः । बाष्पश्च । रौतेर्दीर्घः । रूपं स्वभावे सौन्दर्ये । पृ । पर्पं गृहम्बाल

सि० कौ० ॥ मृणाम्पङ्गुपीठञ्च । तलप्रतिष्ठाकरणेचुरादिणिचेलुक् । तल्पंशय्याट्टदारेषु ॥ स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरिनुच् ॥
॥ उ० ॥ ● ॥ अयामन्तेतिणेरयादेशः । स्तनयित्नुः । हर्षयित्नुः । पोषयित्नुः । गदयित्नुर्वावदूकः । मदयित्नुर्मदिरा ॥ कृह
॥ १९७ ॥ निभ्यांक्नुः ॥ ● ॥ कृत्नुःशिल्पी । हत्नुर्व्याधिःशस्त्रञ्च ॥ गमेःसन्वच ॥ ● ॥ जिगत्नुः ॥ दाभाभ्यान्नुः ॥ ● ॥ दानुर्दाता
। भानुः ॥ वचेर्गश्च ॥ ● ॥ वग्नुः ॥ धेट्इच्च ॥ ● ॥ धयन्तितामितिधेनुः ॥ सुवःकित् ॥ ● ॥ सूनुःपुत्रेऽनुजेरवौ ॥ ज
हातेर्द्वेन्नलोपश्च ॥ ● ॥ जह्नुः ॥ स्थोणुः ॥ ● ॥ स्थाणुःकीलेस्थिरेहरे ॥ अज्विवृरीभ्योनिच्च ॥ ● ॥ अजेर्वी । वेणुः । वर्णु
र्नददेशभेदयोः । रेणुर्द्वयोस्त्रियांधूलिः ॥ विषेःकिच्च ॥ ● ॥ विष्णुः ॥ कृदाधाराचिकलिभ्यःकः ॥ ● ॥ बाहुल
कान्नकस्येत्संज्ञा । कर्कोधवलघोटकः । दाकोदाता । धाकोऽनडुद्भ्राधारश्च । राकापौर्णमासी । अर्कः । कल्कःपापाश
येपापेदम्भेविट्किट्टयोरपि ॥ सृवृभूशुषिमुषिभ्यःकक् ॥ ● ॥ सृकउत्पलवातयोः । वृकःश्वापदकाकयोः । भूकश्छि
द्रम् । शुष्कः । मुष्कोऽण्डम् ॥ शुकवल्कोल्काः ॥ ● ॥ शुभेरन्त्यलोपः । शुकः । वल्कम्वल्कलमस्त्रियाम् । उषदाहे ।
यस्यलः । उल्का ॥ इण्भीकापाशल्यतिमर्चिभ्यःकन् ॥ ● ॥ एकेमुख्यान्यकेवलाः । भेकोमण्डूकमेघयोरितिविश्वमेदिन्यौ
। काकः । पाकः शिशुः । शल्कं शकलम् । अत्कःपथिकः शरीरावयवश्च । मर्कःशरीरवायुः ॥ नौहः ॥ ● ॥ ज
हातेःकन्स्यान्नौ । निहाकागोधिका ॥ नौसदेर्डिच्च ॥ ● ॥ निष्कोऽस्त्रीहेम्नितत्पले ॥ स्यमेरीट् ॥ ● ॥ स्यमीकोवाल्मी
कःकृमिभेदश्च । इट्ह्रस्वइतिकेचित् । स्यमिकः ॥ अजियुधुनीभ्योदीर्घश्च ॥ ● ॥ वीकःस्याद्वातपक्षिणोः । यूका । धू
कोवायुः । नीकोवृषविशेषः ॥ ह्रियोरश्चलोवा ॥ ● ॥ ह्रीकाह्लीकात्रपामता ॥ शकेरुनोन्तोन्त्युनयः ॥ ● ॥ उनउन्तउ
न्तिउनिएतेचत्वारःस्युः । शकुनः । शकुन्तः । शकुन्तिः । शकुनिः ॥ भुवोझिच् ॥ ● ॥ भवन्तिर्वर्तमानकालः । बाहु
लकादवेश्च । अवन्तिः । वदेर्वदन्तिः । किम्वदन्तीजनश्रुतिः ॥ कन्युच्क्षिपेश्च ॥ ● ॥ चाद्युवः । क्षिपण्युर्वसन्तः

इन्युज्वलदग्नः । भुवन्युःस्वामिसूर्य्ययोः ॥ अनुङ्नदेश्च ॥ ● ॥ चाक्षिपेः । नदनुर्म्मेघः । क्षिपणुर्व्वातः ॥ कृवृदारि
भ्यउनन् ॥ ● ॥ करुणोवृक्षभेदस्यात्करुणाचकृपामता । वरुणः । दारुणं ॥ त्रेरश्चलोवा ॥ ● ॥ तरुणस्तलुनोयुवा
॥ क्षुधिपिशिमिथिभ्यःकित् ॥ ● ॥ क्षुधुनोम्लेच्छजातिः । पिशुनः । मिथुनं ॥ फलेर्गुक्च ॥ ● ॥ फल्गुनःपार्थः । प्रज्ञाघण्
। फाल्गुनः ॥ अशेर्लशश्च ॥●॥ लशुनं ॥ अर्ज्जेर्णिलुक्च ॥●॥ अर्ज्जुनः ॥ तृणाख्यायाञ्चित् ॥●॥ चित्वादन्तोदात्तः । अ
र्ज्जुनंतृणं ॥ अर्त्तेश्च ॥ ● ॥ अरुणः ॥ अजियमिशीङ्भ्यश्च ॥ ● ॥ वयुनन्देवमन्दिरम् । यमुना । शयुनोऽजगरः
॥ वृहृवदिहनिकमिकषिभ्यःसः ॥ ● ॥ वर्षं । तर्षःप्लवसमुद्रयोः । वत्सः । वत्सम्वक्षः । हंसः । कंसोऽस्त्रीपानभाजन
म् । कक्षन्नक्षत्रम् ॥ प्लुषेरघोपधायाः ॥●॥ प्लक्षः ॥ मनेर्दीर्घश्च ॥●॥ मांसं ॥ अशेर्देवने ॥●॥ अक्षः ॥ स्नुव्रश्चिकृत्यृषि
भ्यःकित् ॥ ● ॥ स्नुषा । वृक्षः । कृत्समुदकम् । ऋक्षन्नक्षत्रम् । ऋषेर्ज्जातौ । ऋक्षोऽद्रिभेदेभल्लूकेइतिच ॥ उन्दिगु
धिकुषिभ्यश्च ॥ ● ॥ उत्सःप्रस्रवणं । गुत्सःस्तवकः । कुक्षोजठरम् ॥ गृधिपण्योर्द्दकौच ॥●॥ गृत्सःकामदेवः । पक्षः
॥ अशेःसरः ॥ ● ॥ अक्षरम् ॥ वसेश्च ॥ ● ॥ वत्सरः ॥ सम्पूर्वाच्चित् ॥●॥ सम्वत्सरः ॥ कृधूमादिभ्यःकित् ॥ ● ॥
बाहुलकान्नषत्वम् । कृसरःस्यात्तिलौदनम् । धूसरः । मत्सरः । मत्सरामक्षिकाज्ञेयाभम्भरालीचसामता ॥ पतेरश्चलः ॥●॥
॥ पत्सलःपन्थाः ॥ तन्यृषिभ्यांक्सरन् ॥ ● ॥ तसरःसूत्रवेष्टने । ऋक्षरःऋत्विक् ॥ पीयुक्कणिभ्याङ्कालन् ॥ ● ॥ ह्रस्वः
सम्प्रसारणञ्च । पीयुःसौत्रः । पियालोवृक्षभेदः । कुणालोदेशभेदः ॥ कटिकुषिभ्याङ्काकुः ॥ ● ॥ कटाकुःपक्षी । कुषाकु
रग्निःसूर्य्यश्च ॥ सर्त्तेर्दुक्च ॥ ● ॥ सृदाकुर्व्वातसरितोः ॥ वृतेर्वृद्धिश्च ॥ ● ॥ वार्त्ताकुः । बाहुलकादुकारस्य अत्वम् । वार्त्ता
कम् ॥ पर्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्च ॥ ● ॥ पृदाकुर्वृश्चिकेव्याघ्रेचित्रकेचसरीसृपे ॥ सृयुवचिभ्योन्युजागूजक्नुचः ॥●॥
अन्युच् आगूच् अक्नुच् एतेक्रमात्स्युः । सरण्युर्म्मेघवातयोः । यवागूः । वचक्नुर्विप्रवाग्मिनोः ॥ आनकःशीङ्भियः ॥●॥ श

॥सि०कौ०॥ यानकोऽजगरः । भयानकः ॥ आणकोलूधूशिङ्घिधाञ्भ्यः ॥ ● ॥ लवाणकन्दात्रम् । धवाणकोवातः । सिङ्घाणकः श्ले

॥ उ० ॥ ष्मा । पृषोदरादित्वात्पक्षेकलोपः । सिङ्घाणंनासिकामले । धाणकोदीनारभागः ॥ उल्मुकदर्विहोमिनः ॥ ● ॥ उ

॥ १९८॥ षदाहे । षस्यलत्वम्मुकप्रत्ययश्च । उल्मुकञ्ज्वलदङ्गारम् । दृणातेर्विः । दर्विः । जुहोतेर्म्मिनिः । होमी ॥ ह्रियः कुक्

रश्चलोवा ॥ ● ॥ ह्रीकुः । ह्लीकुः लज्जावान् ॥ हसिमृग्रिण्वाऽमिदमिलूपूधुर्विभ्यस्तन् ॥ ● ॥ दशभ्यस्तन्स्यात् । ति

गुत्रेतिनेट् । हस्तः । मर्त्तः । गर्त्तः । एतः कर्बुरः । वातः । अन्तः । दन्तः । लोतः स्यादश्रुचिह्नयोः । पोतोबालवहित्रयोः

। धूर्त्तः । बाहुलकात्तुसेर्दीर्घश्च । तूस्तम्पापन्धूलिर्ज्जटा च ॥ नञ्यापइट्च ॥ ● ॥ नापितः ॥ तनिमृङ्भ्यांकिच्च ॥ ● ॥ त

तम् । मृतम् ॥ अञ्जिघृसिभ्यः क्तः ॥ ● ॥ अक्तम् । घृतम् । सितम् ॥ दुतनिभ्यान्दीर्घश्च ॥ ● ॥ दूतः । तातः ॥ जेर्मूट्चोदात्तः

॥ ● ॥ जीमूतः ॥ लोष्टपलितौ ॥ ● ॥ लुनातेः क्तः तस्य सुट् धातोर्गुणः । लोष्टम् । पलितम् ॥ हृश्याभ्यामितन् ॥ ● ॥ ह

रितः । श्येतौवर्णभेदौ ॥ रुहेरश्चलोवा ॥ ● ॥ रोहितोमृगमत्स्ययोः । लोहितंरक्तम् ॥ पिशेःकिच्च ॥ ● ॥ पिशितम्मांसम्

॥ श्रुदक्षिस्पृहिगृहिभ्यआय्यः ॥ ● ॥ श्रवाय्योयज्ञपशुः । दक्षाय्योगरुडोगृध्रश्च । स्पृहयाय्यः । गृहयाय्योगृहस्वामी ।

दिधिषाय्यः ॥ दधातेर्द्वित्वमित्वंषुक् ॥ ● ॥ मित्रइवयोदिधिषाय्यः ॥ वृञएण्यः ॥ ● ॥ वरेण्यः । स्तुवःक्सेय्यश्छन्दसि । स्तु

षेय्यम्पुरुवर्च्चसं । राजेरन्यः । राजन्योवह्निः ॥ शॄरम्योश्च ॥ ● ॥ शरण्यं । रमण्यं ॥ अर्त्तेर्न्निश्च ॥ ● ॥ अरण्यं । पर्जन्यः

। पृषुसेचने । षस्यजः । पर्ज्जन्यःशक्रमेघयोः ॥ वदेरान्यः ॥ ● ॥ वदान्यस्त्यागिवाग्मिनोः ॥ अमिनक्षियजिवधिपतिभ्योऽ

त्रन् ॥ ● ॥ अमत्रम्भाजनं । नक्षत्रम् ॥ यजत्रः । बधत्रमायुधम् । पतत्रन्तनूरुहम् ॥ गडेरादेश्चकः ॥ ● ॥ कडत्रंड

लयोरेकत्वस्मरणात् । कलत्रम् । वृञश्चित् । वरत्राचर्म्ममयीरज्जुः ॥ सुविदेःकत्रन् ॥ ● ॥ सुविदत्रंकुटुम्बकम् ॥ कृ

न्तेर्नुम्च ॥ ● ॥ कृन्तत्रंलाङ्गलम् ॥ भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्य्येभ्योतच् ॥ ● ॥ दशभ्योऽतच्स्यात् । भ

रतः। मरतोमृत्युः। दर्शतः सोमसूर्य्ययोः। यजतः ऋत्विक्। पर्व्वतः। पचतोग्निः। अमतोरोगः। तमतस्तृष्णापरः। नमतः प्रह्वः। हर्य्यतोऽश्वः॥ पृषिरञ्जिभ्यांकित्॥ ❁ ॥ पृषतोमृगोविन्दुश्च। रजतम्॥ खलतिस्खलतेःसलोपः॥ ❁ ॥ अतच्प्रत्ययान्तस्येत्वञ्च। खलतिर्निष्केशशिराः॥ शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणिभ्योऽथः॥ ❁ ॥ सप्तम्योऽथःस्यात्। शयथोऽजगरः। शपथः। रवथः कोकिलः। गमथः पथिकःपन्थाश्च। वञ्चथो धूर्त्तः। वन्दीतिपाठेवंदुनेवावन्दथः स्तोतास्तुत्यश्च। जीवथश्चायुष्मान्। प्राणथोवलवान्। आऊलकाच्छमिदमिभ्याम्। शमथस्तुशमःशान्तिर्दान्तिस्तुदमथोदमः॥ भृञःश्चित्॥ ❁ ॥ भरथोलोकपालः॥ रुदिविदिभ्यांङित्॥ ❁ ॥ रोदितीतिरुदथःशिशुः। वेत्तीतिविदथः॥ उपसर्गेवसेः॥ ❁ ॥ आवसथोगृहम्। सम्वसथोग्रामः॥ अत्यविचमितमिनमिरभिलभिनभितपिपतिपनिपणिमहिभ्योऽसच्॥ ❁ ॥ त्रयोदशभ्योऽसच्स्यात्। अततीत्यतसःवायुरात्माच। अवतीत्यवसोराजाभानुश्च। चमत्यस्मिन्चमसःसोमपानपात्रं। ताम्यन्त्यस्मिन्तमसोऽन्धकारः। नमसश्चानुकूलम्। रभसोवेगहर्षयोः। लभसोधनंयाचकश्च। नभतिनभ्यतिवानभसश्चाकाशः। तपसःपक्षीचन्द्रश्च। पतसःपक्षी। पनसः कण्टकफलं। पणसःपण्यद्रव्यं। महसंज्ञानं॥ वेञस्तुट्च॥ ❁ ॥ वाऊलकादात्वाभावः। वेतसः॥ वहियुभ्यांणित्॥ ❁ ॥ वाहसोऽजगरः। यावसस्तृणसङ्घातः॥ वयश्च॥ ❁ ॥ वयगतौ। वायसःकाकः॥ दिवःकित्॥❁॥ दिवसं। दिवसः॥ कृशृशलिकलिगर्दिभ्योऽभच्॥❁॥ करभः। शरभः। शलभः। कलभः। गर्दभः॥ ऋषिवृषिभ्यांकित्॥❁॥ ऋषभः। वृषभः॥ रुषेर्नित्लुष्च॥❁॥ रुषहिंसायां। अस्मादभच् नित्कित्स्यात्लुषादेशश्च। लुषभोमत्तदन्तीति॥ रासिवल्लिभ्याञ्च॥❁॥ रासभः। वल्लभः॥ जृविशिभ्याञ्झच्॥ ❁ ॥ जरन्तोमहिषः। वेशन्तःपल्वलम्॥ रुहिनन्दिजीविप्राणिभ्यःषिदाशिषि॥ ❁ ॥ रोहन्तोवृक्षभेदः। नन्दन्तःपुत्रः। जीवन्तश्चौषधं। प्राणन्तोवायुः। षित्वान्ङीष्। रोहन्ती॥ तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दि

भ्यश्च ॥✽॥ दशभ्योझच्स्यात्सचचित् । तरन्तःसमुद्रः । तरन्तीनौका । भवन्तःकालः । वहन्तोवायुः । वसन्तऋतुः । भास न्तःसूर्यः । साधन्तोभिक्षुः । गडेर्घटादित्वाम्मित्वंह्रस्वः । अयामन्तोनिर्ऋतिः । गडयन्तोजलदः । मण्डयन्तोभूषणं । ज यन्तःशक्रपुत्रः । नन्दयन्तोनन्दकः ॥ हन्तेर्मुट्हिच ॥✽॥ हेमन्तः ॥ भन्देर्नलोपश्च ॥ ✽ ॥ भदन्तः प्रव्रजितः ॥ ऋच्छेर रः ॥✽॥ ऋच्छरावेश्या । बाहुलकाज्जर्झरझर्झरादयः ॥ अर्तिकमिभ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चित् ॥✽॥ षड्भ्योऽरश्चित्स्यात् । अररङ्कपाटं । कमरःकामुकः । भ्रमरः । चमरः । देवरः । वासरः ॥ कुवःकरन् ॥✽॥ कुररःपक्षिभेदः ॥ अङ्गिमदिम न्दिभ्यआरन् ॥ ✽ ॥ अङ्गारः । मदारोवराहः । मन्दारोमन्दारः ॥ गडेःकडच ॥ ✽ ॥ कडारःशृङ्गारभृङ्गारौ ॥ शृभृञ्भ्यामा रन्नुमगुक्ह्रस्वश्च ॥ ✽ ॥ शृङ्गारोरसः । भृङ्गारःकनकालुकाः ॥ कञ्जिमृजिभ्याञ्चित् ॥ ✽ ॥ कञ्जिःसौत्रः । कञ्जारोमयूरोमा र्जारः ॥ कमेःकिदुच्चोपधायाः ॥ ✽ ॥ चिदित्यनुवृत्तेरन्तोदात्तः । कुमारः ॥ तुषारादयश्च ॥✽॥ तुषारःकासारश्च । सहा रश्चाम्रभेदः ॥ दीङोनुट्च ॥ ✽ ॥ दीनारःसुवर्णाभरणं ॥ सर्त्तेरपःषुक्च ॥ ✽ ॥ सर्षपः ॥ उषिकुटिदलिकचिखजि भ्यःकपन् ॥ ✽ ॥ उषपोवह्निसूर्ययोः । कुटपोमानभाण्डम् । दलपःप्रहरणं । कचपंशाकपत्रम् । खजपंघृतम् ॥ क णेःसम्प्रसारणञ्च ॥ ✽ ॥ कुणपं । कपश्चांकवर्मणस्यस्वरेभेदः ॥ विटपपिष्टपविशिपोलपाः ॥ ✽ ॥ चत्वारोऽमीकपन् प्रत्ययान्ताः । विटशब्दे । विटपः ॥ विशतेरादेःपः । प्रत्ययस्यतुट् । षत्वं । पिष्टपम्भुवनम् । विशतेः प्रत्ययादेरित्वं । विशिपंमन्दिरम् ॥ वरतेःसम्प्रसारणं ॥ ✽ ॥ उलपंकोमलंतृणं ॥ वृतेःतिकन् ॥ ✽ ॥ वर्त्तिका ॥ कृतिभिदिलतिभ्यः कित् ॥ ✽ ॥ कृत्तिका । भित्तिकाभित्तिः । लत्तिकागोधा ॥ इण्यशिभ्यान्तकन् ॥ ✽ ॥ इष्टका । अष्टका ॥ इणस्तशन्तश सुनौ ॥ ✽ ॥ एतशोब्राह्मणः । सएवएतशाः ॥ वीपतिभ्यान्तनन् ॥ ✽ ॥ वीगत्यादौ । वेतनं । पत्तनं ॥ दृदलिभ्याम्भः ॥ ✽ ॥ दर्भः । दल्भःस्याद्दृषिचक्रयोः ॥ अर्त्तिगृभ्याम्भन् ॥ ✽ ॥ अर्भः । गर्भः ॥ इणःकित् ॥ ✽ ॥ इभः ॥ असिसञ्जि

भ्यांक्थिन् ॥ ● ॥ अस्थि । सक्थि ॥ प्लुषिकुषिशुषिभ्यःक्सिः ॥ ● ॥ प्लुक्षिर्वह्निः । कुक्षिः । शुक्षिर्वातः ॥ अशेर्नित् ॥ ● ॥
अक्षि ॥ इषेःक्सुः ॥ ● ॥ इक्षुः ॥ अवितृस्तृतन्त्रिभ्यईः ॥ ● ॥ अवीर्नारीरजस्वला । तरीर्नौः । स्तरीर्धूमः । तन्त्रीर्वी
णादेर्गुणः ॥ यापोःकिद्द्वेच ॥ ● ॥ ययीरश्वः । पपीःस्यात्सोमसूर्य्ययोः ॥ लक्षेर्मुट्च ॥ ● ॥ लक्ष्मीः ॥ ● ॥ इत्युणादौ
तृतीयःपादः ॥ ● ● ● ॥ वातप्रमीः ॥ ● ॥ वातशब्देउपपदेमाधातोरीप्प्रत्ययः सचकित् । वातप्रमीः । अयंस्त्रीपुंस
योः ॥ ऋतन्यञ्जिवन्यंज्यर्पिमद्यत्यङ्गिकुयुकृशिभ्यःकनिच्यतुजलिजिष्टुजिष्टजिसन्स्यनिथिनुल्यसासानुकः ॥ ● ॥ द्वा
दशभ्यःक्रमात्स्युः । ऋतेःकनिच् । यण् । बद्धमुष्टिः कशरत्निः सोरत्निः प्रसृताङ्गुलिः । तनोतेर्य्यतुच् । तन्यतुर्व्वायुःस
त्रिश्च । अञ्जेरलिच् । अञ्जलिः । वनेरिष्टुच् । वनिष्टुःस्थविरान्त्रम् । अञ्जेरिष्टच् । अञ्जिष्टोभानुः । अर्प्पयतेरिस
न् । अर्प्पिसोऽग्रमांसं । मदेःस्यन् । मत्स्यः । अतेरिथिन् । अतिथिः । अङ्गेरलिः । अंगुलिः ॥ कौतेरसः । कवसः ।
अचइत्येके । कवचम् । यौतेरासः । यवासोदुरालभा । कृशेरानुक् । कृशानुः ॥ अःकरन् ॥ ● ॥ उत्तरसूत्रेकिद्ग्रहणा
दिहककारस्यनेत्त्वं । शर्करा ॥ पुषःकित् ॥ ● ॥ पुष्करम् ॥ कलश्च ॥ ● ॥ पुष्कलं ॥ गमेरिनिः ॥ ● ॥ गमीष्यतीतिग
मी ॥ आङिणित् ॥ आगामी ॥ भुवश्च ॥ ● ॥ भावी ॥ प्रेस्थः ॥ ● ॥ प्रस्थायी ॥ परमेकित् ॥ ● ॥ परमेष्ठी ॥ मन्थः
॥ ● ॥ मन्थतेरिनिःकित्स्यात् । कित्वान्नकारलोपः । मन्थाः । मन्थानौ । मन्थानः ॥ पतस्थच ॥ ● ॥ पन्थाः । पन्थानौ
॥ खजेराकः ॥ ● ॥ खजाकःपक्षी ॥ बलाकादयश्च ॥ ● ॥ बलाका । शलाका । पताका ॥ पिनाकादयश्च ॥ ● ॥ पा
तेरित्वंनुम्च । क्लीवपुंसोःपिनाकःस्यात् शूलशङ्करधन्वनोः । तडआघाते । तडाकः ॥ कषिदूषिभ्यामीकन् ॥ ● ॥ कषी
कापक्षिजातिः । दूषीकानेत्रयोर्म्मलं ॥ अनिहृषिभ्यांकिच्च ॥ ● ॥ अनीकं । हृषीकं ॥ चङ्कणःकङ्कणच् ॥ ● ॥ कणश
ब्देऽस्माद्यङ् लुगन्तादीकन्धातोःकङ्कणादेशश्च । घण्टिकायांकङ्कणीकासैवप्रतिसराऽपिच ॥ शृपृवृञ्भ्यांद्वेरुक्चाभ्यासस्य ॥

❁ ॥ शर्शरीकोहिंस्रः । पर्परीकोदिवाकरः । बर्बरीकः कुटिलकेशः ॥ पर्फरीकादयश्च ॥ ❁ ॥ स्फुरस्फुरणे । अस्मा
दीकन्धातोःपर्फरादेशः । पर्फरीकङ्किसलयं । दर्दरीकंवादित्रम् । झर्झरीकंशरीरं । तिन्तिडिकोवृक्षभेदः । चरेर्नुम्च ।
चञ्चरीकोभ्रमरः । मर्मरीकोहीनजनः । कर्करीकागलन्तिका । पुणतेः । पुण्डरीकं वादित्रं । पुण्डरीकोव्याघ्रोग्निर्दिग्ग
जश्च ॥ ईषेःकिद्ध्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ इषीकाशलाका ॥ ऋजेश्च ॥ ❁ ॥ ऋजीकउपहतः ॥ सर्तेर्नुम्च ॥ ❁ ॥ सृणीकाला
ला ॥ मृडःकीकन्कङ्कणौ ॥ ❁ ॥ मृडीकोमृगः । मृडङ्कणः शिशुः ॥ अलीकादयश्च ॥ ❁ ॥ कीकजन्तानिपात्यन्ते । अ
लभूषणादौ । अलीकंमिथ्या । विपूर्वाद्व्यलीकंविप्रियञ्चेदञ्च । वल्मीकम्पटलप्रान्तइत्यादि ॥ कृतॄभ्यामीषन् ॥ ❁ ॥ क
रीषोऽस्त्रीशुष्कगोमये । तरीषः । तरीता ॥ शॄपॄभ्यांकिच्च ॥ ❁ ॥ शिरीषः । पुरीषम् ॥ अर्जेर्ऋज्च ॥ ❁ ॥ ऋजी
षं पिष्टपचनं ॥ अम्बरीषः ॥ ❁ ॥ अयन्निपात्यते । अबिशब्दे । अम्बरीषःपुमान् भ्राष्ट्रम् । अमरस्तुक्लीवेऽम्बरीषंभ्राष्ट्रो
ना ॥ कृशॄपॄकटिपटिशौटिभ्यईरन् ॥ ❁ ॥ करीरोवंशाङ्कुरः । शरीरम् । परीरम्फलम् । कटीरः कन्दरोजघनप्रदेश
श्च । पटीरश्चन्दनः कन्दर्पश्च कामश्च । शौटीरस्त्यागिवीरयोः । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । शौटीर्य्यं ॥ वशःकित् ॥ ❁ ॥
उशीरम् ॥ कशेर्मुट्च ॥ ❁ ॥ कश्मीरोदेशः ॥ कृञउच्च ॥ ❁ ॥ कुरीरंमैथुनं ॥ घसेःकिच्च ॥ ❁ ॥ क्षीरम् । गभीरग
म्भीरौ ॥ गमेर्भः ॥ ❁ ॥ पक्षेनुम्च ॥ विषाविहा ॥ ❁ ॥ स्यतेर्जहातेश्चविपूर्वाभ्यामाप्रत्ययः । विषाबुद्धिः । विहास्वर्गः ।
अव्ययेइमे ॥ पचएलिमच् ॥ ❁ ॥ पचेलिमोवह्निरव्योः ॥ शीङोधुक्लक्वलञ्वालनः ॥ ❁ ॥ चत्वारःप्रत्ययाःस्युः । शी
धुमद्यं । शीलंस्वभावः । शैवलः शेवालम् । वाउलकात् वस्यपेपि । शेवालंशैवलोनस्त्रीशेपालोजलनीलिका ॥ मृकणिभ्या
मूकोकणौ ॥ ❁ ॥ मरूकोमृगः । काणूकः काकः ॥ वलेरूकः ॥ ❁ ॥ वलूकःपक्षीउत्पलमूलञ्च ॥ उलूकादयश्च ॥ ❁
॥ वलेसम्प्रसारणमूकश्च ॥ ❁ ॥ उलूकाविन्द्रपेचकौ । वावदूकोवक्ता । भल्लूकः ॥ शमेर्वुक् ॥ ❁ ॥ शम्बूकोजलशुक्तिः ॥

शलिमण्डिभ्यामूकण् ॥ ● ॥ शालूकङ्कन्दविशेषः । मण्डूकः ॥ नियोमिः ॥ ● ॥ नेमिः ॥ अर्त्तेरूच्च ॥ ● ॥ ऊर्मिः
॥ भुवःकित् ॥ ● ॥ भूमिः ॥ अश्नोतेरशच ॥ ● ॥ रश्मिःकिरणोरज्जुश्च ॥ दल्मिः ॥ ● ॥ दलविशरणे । दल्मिरिन्द्रायु-
धं ॥ वीज्याज्वरिभ्योनिः ॥ ● ॥ बाहुलकात्सत्वं । वेणिःस्यात्केशविन्यासःप्रवेणीचस्त्रियामुभे । ज्यानिः । जूर्णिः ॥ सृवृषि-
भ्याङ्कित् ॥ ● ॥ सृणिरङ्कुशः । वृष्णिःक्षत्रियमेषयोः ॥ अङ्गेर्नलोपश्च ॥ ● ॥ अग्निः ॥ वहिश्रिश्रुयुद्रुग्लाहात्वरिभ्योनि-
त् ॥ ● ॥ वह्निः । श्रेणिः । श्रोणिः । योनिः । द्रोणिः । ग्लानिः । हानिः । तूर्णिः । बाहुलकान्म्लानिः ॥ घृणिपृश्निपार्ष्णि-
चूर्णिभूर्णिः ॥ ● ॥ एतेपञ्चनिपात्यन्ते । घृणिःकिरणः । स्पृशतेःसलोपः । पृश्निरल्पशरीरः । पृषेर्वृद्धिश्च । पार्ष्णिःपाद-
मूलं । चरेरुपधायाऊत्वं । चूर्णिःकपर्दकशतं । बिभर्तेरूत्वं । भूर्णिर्भरणे ॥ वृदृभ्यांविन् ॥ ● ॥ वर्विर्घस्मरः । दर्विः ॥
जॄशॄस्तॄजागृभ्यःक्विन् ॥ ● ॥ जीर्विःपशुः । शीर्विर्हिंस्रः । स्तीर्विरध्वर्युः । जागृविर्नृपः ॥ दिवोद्वेदीर्घश्चाभ्यासस्य ॥ ●
॥ दीदिविःस्वर्गमोक्षयोः ॥ कृविघृष्विछविस्थविकिकीदिवि ॥ ● ॥ कृविस्तन्तुवायद्रव्यम् । घृष्विर्वराहः । छास्योर्ह्रस्वत्वे
च्च । छविर्दीप्तिः । स्थविस्तन्तुवायः । दीव्यतेःकिकीपूर्वात् । किकीदिविश्चाषः । बाहुलकात् ह्रस्वदीर्घयोर्विनिमयः
चाषेणकिकिदीविना ॥ पातेर्डतिः ॥ ● ॥ पतिः ॥ शकेर्ऋतिन् ॥ ● ॥ शकृत् ॥ अमेरतिः ॥ ● ॥ अमतिःकालः ॥ वहिवस्य-
र्तिभ्यश्चित् ॥ ॥ वहतिःपवनः । वसतिर्गृहयामिन्योः । अरतिःक्रोधः ॥ अञ्चेःकोवा ॥ ● ॥ अङ्कतिः । अञ्चतिर्वातः ॥ हन्तेरं-
ह च ॥ ● ॥ हन्तेरतिःस्यादंहादेशश्चधातोः । हन्तिदुरितमनयाऽंहतिर्दानं । प्रादेशनन्निर्वपणमपवर्जनमंहतिः ॥ रमेर्नि-
त् ॥ ● ॥ रमतिःकालकामयोः ॥ सूङःक्रिः ॥ ● ॥ सूरिः ॥ अदिशदिभूशुभिभ्यःक्रिन् ॥ ● ॥ अद्रिः । शद्रिःशर्करा ।
भूरिप्रचुरम् । शुभ्रिर्ब्रह्मा ॥ वङ्क्र्यादयश्च ॥ ● ॥ क्रिन्नन्तानिपात्यन्ते । वङ्क्रिर्वाद्यभेदोगृहदारुपार्श्वास्थिच । वप्रिःक्षेत्रं ।
अंह्रिरंघ्रिश्चचरणः । तदिःसौत्रोधातुः । तन्द्रिर्मोहः । बाहुलकाद्गुणः । भेरिः ॥ राशदिभ्यांत्रिप् ॥ ● ॥ रात्रिः । शत्रिः

कुञ्जरः ॥ अदेस्त्रिनिश्च ॥ ❁ ॥ चात्त्रिप् । अत्री । अत्रिणौ । अत्रिणः । अत्रिः । अत्री । अत्रयः ॥ पतेरत्रिन् ॥ ❁ ॥
पतत्रिः पक्षी ॥ मृकणिभ्यामीचिः ॥ ❁ ॥ मरीचिः । कणीचिः । पल्लवी निनादश्च ॥ अयतेश्चित् ॥ ❁ ॥ अयीचिर्व्याधिः ॥
वेञो डिच्च ॥ ❁ ॥ वीचिस्तरङ्गः । नञ्समासे अवीचिर्नरकभेदः ॥ ऋहनिभ्यामूषन् ॥ ❁ ॥ अरूषः सूर्य्यः । हनूषो राक्ष
सः ॥ पुरः कुषन् ॥ ❁ ॥ पुर अग्रगमने । पुरुषः । अन्येषामपीति दीर्घः । पूरुषः ॥ पॄनहिकलिभ्य उषन् ॥ ❁ ॥ परुष
म् । नहुषः । कलुषम् ॥ पीयेरूषन् ॥ ❁ ॥ पीयइति सौत्रो धातुः । पीयूषम् । बाहुलकाद्गुणे । पेयूषो भिनवम्पयः ॥ म
स्जेर्नुम्च ॥ ❁ ॥ मञ्जूषा ॥ गडेश्च ॥ ❁ ॥ गण्डूषः । गण्डूषा ॥ अर्त्तेररुः ॥ ❁ ॥ अररुः शत्रुः । अररू । अररवः ॥
कुटः किच्च ॥ ❁ ॥ कुटरुर्वस्त्रगृहं । कित्वप्रयोजनञ्चिन्त्यम् ॥ शकादिभ्योऽटन् ॥ ❁ ॥ शकटोऽस्त्रियां । ककिर्गत्यर्थः ।
कङ्कटः सन्नाहः । देवटः शिल्पी । करट इत्यादि ॥ कृकदिकडिकटिभ्योऽम्बच् ॥ ❁ ॥ करम्बं व्यामिश्रम् ॥ कदिकडी सौ
त्रौ ॥ ❁ ॥ कदम्बो वृक्षभेदः । कडम्बोऽग्रभागः । कटम्बो वादित्रं ॥ कटेर्णित्यपि णि ॥ ❁ ॥ कादम्बः कलहंसः ॥ कलि
कर्द्योरमः ॥ ❁ ॥ कलमः । कर्दमः ॥ कुणिपुल्योः किन्दच् ॥ ❁ ॥ कुण शब्दोपकरणयोः । कुणिन्दः शब्दः । पुलिन्दो जाति
विशेषः ॥ कुपेर्वा वश्च ॥ ❁ ॥ कुपिन्दकुविन्दौ तन्तुवाये ॥ नौ षञ्जेर्घथिन् ॥ ❁ ॥ निषङ्गथिरालिङ्गकः ॥ उद्यर्त्तेश्चित् ॥
❁ ॥ उदरथिः समुद्रः ॥ सर्त्तेर्णिच्च ॥ ❁ ॥ सारथिः ॥ खर्जिपिञ्जादिभ्य ऊरोलचौ ॥ ❁ ॥ खर्जूरः । कर्पूरः । वल्लूरं शु
ष्कमांसम् । पिञ्जूलं कुशवर्त्तिः ॥ लङ्गेर्वृद्धिश्च ॥ ❁ ॥ लांगूलं कुसूलः ॥ कुवश्चुट् दीर्घश्च ॥ ❁ ॥ कूचो चित्रलेखनिका ॥ स
मीणः ॥ ❁ ॥ समीचः समुद्रः । समीची हरिणी ॥ सिवेष्टेरूच ॥ ❁ ॥ सूचो दर्भाङ्कुरः । सूची ॥ शमेर्बन् ॥ ❁ ॥ श
म्बो मुसलम् ॥ उल्बादयश्च ॥ ❁ ॥ बन्नन्ता निपात्यन्ते । उच समवाये । चस्य लत्वं । गुणाभावश्च । उल्बः गर्भाशयः । शु
ल्बं ताम्रं । बिम्बम् ॥ स्थास्नोऽम्बजवकौ ॥ ❁ ॥ तिष्ठतेरम्बच् अवकश्चैतौ स्तस्नादेशश्च । स्तम्बो गुच्छस्तृणादिनः । स्तव

कः पुष्पगुच्छः ॥ शशिपिभ्यान्ददनौ ॥ ❁ ॥ शादो जम्बालशष्पयोः । शब्दः ॥ अब्दादयश्च ॥ ❁ ॥ अवतीत्यब्दः ॥ कौतेर्नुम् ॥ ❁ ॥ कुन्दः ॥ वलिमलितनिभ्यः कयन् ॥ ❁ ॥ वलयम् । मलयः । तनयः ॥ वृह्रोः षुग्दुकौ च ॥ ❁ ॥ वृषयश्चाश्रयः । हृदयम् ॥ मिपीभ्यां रुः ॥ ❁ ॥ मेरुः । पेरुः सूर्य्यः । बाहुलकात् पिबतेरपि । सम्बत्सरवपुः पारुः । पेरुर्वा सीर्दिनप्रणीः ॥ जत्वादयश्च ॥ जतु । जतुनी । अश्रु । अश्रुणी ॥ रुशातिभ्यां कुन् ॥ ❁ ॥ रुरुर्मृगभेदः । शातयतीति शत्रुः । प्रज्ञादौ पाठाद्ध्रस्वत्वं ॥ जनिदाच्युसृवृमदिषमिनमिभृञ्भ्यः इत्वन्त्वन्त्नण्क्निन्शक्स्यढडटाटचः ॥ ❁ ॥ जनित्वौ मातापितरौ । दात्वः दाता । च्यौत्नः गन्ता अण्डजः क्षीणपुण्यश्च । सृणिः अङ्कुशः चन्द्रः सूर्य्यो वायुश्च । वृशः आर्द्रकं मूलकञ्च । मत्स्यः । षण्ढः । डित्वाट्टिलोपः । नमतीति नटः शैलूषः । बिभर्त्तीति भरटः कुलालो भृतकश्च । अन्येभ्योपि दृश्यन्ते येत्वममृतम्भशम् ॥ कुसेरुम्भोमेदेताः ॥ ❁ ॥ कुसुम्भम् । कुसुमम् । कुसीदम् । कुसितो जनपदः ॥ सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालेल्वलपल्वलधिष्ण्यशल्याः ॥ ❁ ॥ सनोतेरसिप्रत्यय उपधावृद्धिः । सानसिर्हिरण्यम् ॥ वृञो नुक् । वर्णसिर्जलम् । पॄ । पर्णसिर्जलगृहम् । तड आघाते । तण्डुलाः । अकि लक्षणे । उशच् । अङ्कुशः । चषेरालच् । चषालो यूपकटकः । इल्वलो दैत्यभेदः । पल्वलम् । ञिधृषा । ऋकारस्य इकारः । धिष्ण्यम् । शलेर्य्यः । शल्यमपुंसि शंकुनी ॥ मूशक्यविभ्यः क्लः ॥ ❁ ॥ मूलं । शक्लः प्रियम्बदे । अव्लो रसः । बाहुलकाद्दमेः । अम्लः ॥ माछाससिभ्यो यः ॥ ❁ ॥ माया । छाया । सस्यं । बाहुलकात्सुनोतेः । सव्यन्दक्षिणवामयोः ॥ जनेर्य्यक् ॥ ❁ ॥ येविभाषा । जन्यं युद्धं । जाया भार्या ॥ अघ्न्यादयश्च ॥ ❁ ॥ यगन्ता निपात्यन्ते । हन्तेर्य्यक् । अडागमः । उपधालोपश्च । अघ्न्या माहेयी । अघ्न्यः प्रजापतिः । कनी दीप्तौ । कन्या । ववयोरैक्यम् । वंध्या ॥ स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्यो वनिप् ॥ ❁ ॥ स्नावा रसिकः । मद्वा शिवः । पद्वा पन्थाः । अर्वा तुरङ्गगर्ह्ययोः । पर्वा ग्रन्थिः प्रस्तावश्च । शक्वा हस्ती । ड्वेरा । शक्करी अङ्गुलिः ॥ शीङ्कुशिरुहि

जिक्षिसृधृभ्यःक्वनिप् ॥ ❀ ॥ शीवाअजगरः । कृश्वासृगालः । रुत्वावृक्षः । जित्वाजेता । क्षित्वावायुः । सृत्वाप्रजापतिः । धृत्वाविष्णुः ॥ ध्याप्योःसंप्रसारणञ्च ॥ ❀ ॥ धीवाकर्मकरः । पीवास्थूलः ॥ अदेर्ध च ॥ ❀ ॥ अध्वा ॥ प्रईरशदोस्तुट् ॥ ❀ ॥ प्रेत्वाप्रश्नत्वाचसागरः । प्रेत्वरीप्रश्नत्वरीचनदी ॥ सर्वधातुभ्यइन् ॥ ❀ ॥ पचिरग्निः । तुडिः । तुण्डिः । वलिः । वटिः । यजिः । देवयजिः । काशलइतिकाशिः । यतिः । मल्लिः । मल्ली । कलिः । मृत्तोपरिमार्जे मसिः । बाहुलकाद्गुणः । कोटिः । हेलिः । बोधिः । नन्दिः । कलिः ॥ हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च ॥ ❀ ॥ हरिर्विष्णौवहावन्द्रेभेकेसिंहे हयेरवौ । चन्द्रेकीलेप्लवङ्गेचयमेवातेचकीर्तितः । पेषिर्वज्रं । रोहिर्व्रीही । वर्तिः । वेदिः । छिदिःछेत्ता । कीर्तिः ॥ इगुपधात्कित् ॥ ❀ ॥ कृषिः । ऋषिः । शुचिः । लिपिः । बाहुलकाद्दस्वेलिविः । तूलनिष्कर्षे । तूलिः । तूलीकूर्चिका ॥ भ्रमेःसम्प्रसारणञ्च ॥ ❀ ॥ भृमिर्वातः । बाहुलकाद्भुमिः ॥ क्रमितमिशतिस्तम्भामतइच्च ॥ ❀ ॥ क्रिमिः । सम्प्रसारणानुवृत्तेः । क्रमिरपि । तिमिर्मत्स्यभेदः । शिमिर्मेचकश्मश्रुकयोः । स्तम्भिःसमुद्रः ॥ मनेरुच्च ॥ ❀ ॥ मुनिः ॥ वसेर्वृद्धिश्चाहिरण्ये ॥ ❀ ॥ वर्सिःसौत्रः । अस्यवर्णिरादेशः । कलेवरहारयोःपुंसिवर्णिःप्राण्यङ्गेस्त्रियाम् । हिरण्येतु । वर्णिःसुवर्णं ॥ वसिवपियजिराजिव्रजिसदिहनिवाशिवादिवारिभ्यइञ् ॥ ❀ ॥ वासिःछेदनवस्तुनि । वापिःवापी । याजिर्यष्टा । राजिःराजी । व्राजिर्वातालिः । सादिः सारथिः । निघातिर्लोहघातिनी । वाशिरग्निः । वादिर्विद्वान् । वारिर्गजबन्धनी । जलेतुक्लीवम् । बाहुलकाद्वारिः पथिकसंहतौ ॥ नहोभश्च ॥ ❀ ॥ नाभिःस्यात्क्षत्रियेपुंसिप्राण्यङ्गेतुस्त्रियांपुंस्यपीतिकेचित् ॥ कृषेर्वृद्धिःछन्दसि ॥ ❀ ॥ कार्षिः ॥ अःशकुनौ ॥ ❀ ॥ शारिः । शारिका ॥ कृञःउदीचाङ्कारुषु ॥ ❀ ॥ कारिः शिल्पी ॥ जनिघसिभ्यामिण् ॥ ❀ ॥ जनिर्जननं । घासिर्भक्ष्यमग्निश्च ॥ अज्यतिभ्याञ्च ॥ ❀ ॥ आजिः संग्रामः । आतिः पक्षी ॥ पादेच ॥ ❀ ॥ पदाजिः । पदातिः ॥ अशिपणाय्योरुडायलुकौच ॥ ❀ ॥ अशेःरुट् । राशिःपुञ्जः । पणायतेरायलुक् । पाणिः करः ॥ वातेर्डिच ॥

९ ❁ ॥ विःपक्षीस्त्रियांवीत्यपि ॥ प्रेहरतेःकूपे ॥ ❁ ॥ प्रहिःकूपः ॥ नौव्योयलोपः ॥ ❁ ॥ पूर्वस्यचदीर्घः । व्येञ्‌इणस्या
न्‌ यलोपश्चनेर्दीर्घः । नीविः । नीवीवस्त्रग्रन्थौमूलधनेच ॥ समानेख्यः ॥ ❁ ॥ सचोदात्तः । समानशब्देउपपदेख्याइ
त्यस्मादिण्स्यात्सचडिच्चयलोपश्चसमानस्यतूदात्तःसइत्यादेशश्च । समानंख्यायतेजनैरितिसखा ॥ आङिश्रिहनिभ्यांह्र
स्वश्च ॥ ❁ ॥ इण्स्यात्सचडित्‌ ॥ आङोह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ स्त्रियःपाल्यश्रिकोटयः । सर्पवृत्रासुरेष्वहिः ॥ अचइः ॥ ❁
॥ रविः । पविः । तरिः । कविः । अरिः । अलिः ॥ खनिकष्यज्यसिवसिवनिसनिध्वनिग्रन्थिवलिभ्यश्च ॥ ❁ ॥ खनिः ।
कषिर्हिंस्रः । अजिः । असिः । वसिर्वस्त्रं । वनिरग्निः । सनिर्भक्तिर्दानञ्च । ध्वनिः । ग्रन्थिः । वलिःपशुः ॥ वृतेश्छन्द
सि ॥ ❁ ॥ वर्तिः ॥ भुजेःकिच्च ॥ ❁ ॥ भुजिः ॥ कॄगॄशॄपॄकुटिभिदिछिदिभ्यश्च ॥ ❁ ॥ इःकित्स्यात्‌ । किरिर्वराहः ।
गिरिर्गौत्रास्थिरोगयोः । गिरिकाकाणःगिरिकाणः । शिरिःशलभःहन्ताच । पुरिर्नगरंराजानदीच । कुटिःशालाशरी
रञ्च । भिदिर्वज्रं । छिदिःपरशुः ॥ कुडिकंप्योर्नलोपश्च ॥ ❁ ॥ कुडिर्दाहे । कुडिर्देहः । कपिः ॥ सर्वधातुभ्योमनिन्‌ ॥
❁ ॥ क्रियतइतिकर्म्म । चर्म्म । भस्म । जन्म । शर्म्म । स्थामवलम्‌ । इस्मन्निनिह्रस्वः । छद्म । सुत्रामा ॥ बृंहेर्नोच
॥ ❁ ॥ नकारस्याकारः । ब्रह्मतत्वन्तपोवेदोब्रह्माविप्रः प्रजापतिः ॥ अशिशकिभ्यांछन्दसि ॥ ❁ ॥ अश्मा । शक्मा ॥
हृभृधृसृस्तृशृभ्यइमनिच्‌ ॥ ❁ ॥ हरिमाकालः । भरिमाकुटुम्बं । धरिमारूपम्‌ । सरिमावायुः । स्तरिमातल्पम्‌ । श
रिमाप्रसवः ॥ जनिमृङ्भ्यामिमनिन्‌ ॥ ❁ ॥ जनिमाजन्म । मरिमामृत्युः ॥ वेञःसर्वत्र ॥ ❁ ॥ छन्दसिभाषायाञ्चेत्यर्थः
। वेमातन्तुवायदण्डः । अर्द्धर्चादिः । सामनी । वेमनीइतिवृत्तिः ॥ नामन्सीमन्व्योमन्रोमन्लोमन्पाप्मन्ध्यामन्‌ ॥
❁ ॥ सप्तअमीनिपात्यन्ते । म्नायतेऽनेनेतिनाम । सिनोतेर्दीर्घः । सीमा । सीमानौ । सीमानः । पक्षेडाप्‌ । सीमे । सीमाः ।
व्येञअन्त्यस्यावङ्गुणः । व्योम । रौतेः । रोमं । लोम । पाप्मापापं । ध्यामापरिमाणन्तेजश्च ॥ मिथुनेमनिः ॥ ❁ ॥ उपसर्गेक्रिये

संवंधेमिथुनं। स्वार्थेमिदं। सुशर्मा॥ सातिभ्याम्मनिन्मनिणौ॥ ❁॥ स्यति। साम। सामनी। आत्मा॥ हनिमशिभ्यांसि
कन्॥ ❁॥ हंसिकाहंसयोषिति। मक्षिका॥ कोररन्॥ ❁॥ कवरः॥ गिरउडच्॥ ❁॥ गरुडः॥ इन्देः कमिन्नलोपश्
च॥ ❁॥ इदं॥ कायतेर्डिमिः॥ ❁॥ किम्॥ सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन्॥ वस्त्रं। अस्त्रं। शस्त्रं। इस्मन्निति ह्रस्वत्वं। छादना
च्छत्रम्॥ भ्रसजिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्च॥ ❁॥ भ्राष्ट्रः। गात्रं शकटम्। नात्रं स्तोत्रम्। हात्रम्भरणं। वेष्ट्रं
। आष्ट्रमाकाशं॥ दिवेर्द्युच॥ ❁॥ द्यौत्रं ज्योतिः॥ उषिखनिभ्यांकित्॥ ❁॥ उष्ट्रः। खात्रं। खनित्रं कुद्दालाधारश्च
॥ सिचिमुचोष्टेरूच्च्॥ ❁॥ सूत्रं। मूत्रं॥ अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रः॥ ❁॥ अन्त्रम्। चित्रं। मित्रं। शस्त्रं॥ पुवो
ह्रस्वश्च॥ ❁॥ पुत्रः॥ स्त्यायतेर्ड्रट्॥ ❁॥ स्त्री॥ गुधृवीपचिवचियमिसदिक्षदिभ्यस्त्रः॥ ❁॥ गोत्रं स्यान्नामवंशयोः
। गोत्रापृथिवी। धर्त्रंगृहं। वेत्रं। पत्रं। वक्त्रं। यन्त्रम्। सत्त्रं। क्षत्त्रं॥ हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन्॥ ❁॥ होत्रं। यात्रा
। मात्रा। श्रोत्रं। भस्त्रा॥ गमेराच॥ ❁॥ गात्रं॥ दादिभ्यश्छन्दसि॥ ❁॥ दात्रं। पात्रं॥ भूवादिगृभ्योणित्रन्॥ ❁॥
भावित्रं। वादित्रं। गारित्रमोदनं॥ चरेर्वृत्ते॥ ❁॥ चारित्रं॥ अशित्रादिभ्यइत्रोत्रौ॥ ❁॥ अशित्रं। वहित्रं। धरि
त्रीमही॥ नीदाप्रवमादिभ्यस्त्रः॥ ❁॥ नेत्रम्प्रहरणं। वृत्रं। वरुत्रंप्रावरणं॥ अमेर्द्विषतिचित्॥ ❁॥ अमित्रः शत्
रुः॥ आःसमिण्निकषिभ्यां॥ ❁॥ सम्पूर्वादिणः निपूर्वात्कषेश्चास्यात्। स्वरादित्वादव्ययत्वं। समया। निकषा॥ चितेः
कणःकश्च॥ ❁॥ बाहुलकादगुणः। चिक्कणं मसृणं स्निग्धं॥ सूचेःस्मन्॥ ❁॥ सूक्ष्मम्॥ पातेर्डुम्सुन्॥ ❁॥ पुमा
न्॥ रुचिभुजिभ्यांकिष्यन्॥ ❁॥ रुचिष्यमिष्टम्। भुजिष्योदासः॥ वसेस्तिः॥ ❁॥ वस्तिर्नाभेरधोद्वयोः। वस्त
यः स्युर्दशासूत्रे। बाहुलकात्। शासः। शास्तिः राजदण्डः। विंध्यारव्यमगमस्यतीति अगस्तिः शकंध्वादिः॥ सावसेः॥ ❁
॥ स्वस्ति स्वरादिपाठादव्ययत्वं॥ वेतसेः॥ ❁॥ वितस्तिः॥ पदिप्रथिभ्यान्नित्॥ ❁॥ पत्निः। प्रथितिः। नितुत्रेष्वच्च

ह्रादीनामितीट् ॥ दृणातेर्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ दृतिः ॥ कॄतॄकृपिभ्यः कीटन् ॥ ❁ ॥ किरीटं । तिरीटं सुवर्णं शिरोवेष्टनं । कृपीटं कुक्षिवारिणोः ॥ रुचिवचिकुचिकुटिभ्यः कितच् ॥ ❁ ॥ रुचितमिष्टं । उचितं । कुचितं परिमितं । कुटितं कुटिलं ॥ कुटिकुषिभ्यां क्मलन् ॥ ❁ ॥ कुट्मलम् । कुष्मलम् ॥ कुषेर्लश्च ॥ ❁ ॥ कुल्मलम्पापम् ॥ सर्वधातुभ्योऽसुन् ॥ ❁ ॥ चेतः । सरः । पयः । सदः ॥ रपेरत एच ॥ ❁ ॥ रेपो वर्ण्यं ॥ अशेर्देवने युट् च ॥ ❁ ॥ देवनेमुतौ यशः ॥ उब्जेर्बले बलोपश्च ॥ ❁ ॥ ओजः ॥ श्वेः सम्प्रसारणञ्च ॥ ❁ ॥ शवः । शवसी । बलपर्य्यायोयम् ॥ श्रयतेः स्वाङ्गे शिरः किच्च ॥ ❁ ॥ श्रयतेः शिरादेशोऽसुन् किच्च । शिरः । शिरसी ॥ अर्त्तेरुच ॥ ❁ ॥ उरः ॥ व्याधौ युट् च ॥ ❁ ॥ अर्शो गुदव्याधिः ॥ उदके नुट् च ॥ ❁ ॥ अर्त्तेरसुन् स्यात्तस्य च नुट् । अर्णः । अर्णसी ॥ इण आगसि ॥ ❁ ॥ एनः ॥ रिचेर्धने घिच्च ॥ ❁ ॥ चात्प्रत्ययस्य नुट् । घित्वात्कुत्वं । रेक्णः सुवर्णं ॥ चायतेरन्ने ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ चनो भक्तम् ॥ वृङ्शीङ्भ्यां रूपस्वाङ्गयोः पुट् च ॥ ❁ ॥ वर्पो रूपं । शेपो गुह्यं ॥ स्रुरीभ्यां तुट् च ॥ ❁ ॥ स्रोतः । रेतः ॥ पातेर्बले जुट् च ॥ ❁ ॥ पाजः । पाजसी ॥ उदके थुट् च ॥ ❁ ॥ पाथः ॥ अन्ने च ॥ ❁ ॥ पाथो भक्तम् ॥ अदेर्नुम् धौ च ॥ ❁ ॥ अदेर्भक्ते वाच्येऽसुन् नुमागमो धादेशश्च । अन्धोऽन्नम् ॥ स्कन्देश्च स्वाङ्गे ॥ ❁ ॥ स्कन्धः । स्कन्धसी ॥ आपः कर्म्माख्यायाम् ॥ ❁ ॥ कर्म्माख्यायां ह्रस्वो नुट् च वा । अप्नः । अपः । वाङ्मलकात् । आपः । आपसी । रूपे जुट् च ॥ अर्जो रूपं । उदके नुम् भौ च ॥ अम्भः ॥ नहेर्दिवि भश्च ॥ ❁ ॥ नभः ॥ इण आगस्यपराधे च ॥ ❁ ॥ आगः पापापराधयोः ॥ अमेर्हुक् च ॥ ❁ ॥ अंहः ॥ रमेश्च ॥ ❁ ॥ रंहः ॥ देशेऽह च ॥ रमन्तोस्थिन् । रहः ॥ अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्यः कुश्च ॥ ❁ ॥ एभ्योऽसुन् कवर्गश्चान्तादेशः । अङ्कश्चिह्नशरीरयोः । अङ्गः पक्षी । योगः समाधिः । भर्गस्तेजः ॥ भूरञ्जिभ्यां कित् ॥ ❁ ॥ भुवः । रजः ॥ वसेर्णित् ॥ ❁ ॥ वासो वस्त्रं ॥ चन्देरादेश्च छः ॥ ❁ ॥ छन्दः ॥ पचिवचिभ्यां सुट् च ॥ ❁ ॥ पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ । वक्षो हृदयं ॥ वहिहाधाञ्भ्यश्छन्दसि ॥ ❁ ॥ वक्षः —

अनड्वान् । हासाश्चन्द्रः । धासाः पर्वत इति प्राञ्चः । क्सुतस्तु गिदित्यनुवर्त्तनेन तु सुट् । तेन वहेरुपधावृद्धिः । इतरयोरु
र्नेत्युगितियुक् । शोणा धृष्णू त्वचा हसा । श्वेता हवङ्गृणवसोमवाहाः । विश्वो विहायाः । वाजम्भरो विहायाः । देवानयः पृ
थिवीं विश्वधायाः । आधारयत् पृथिवीं विश्वधायसं । धर्मसम्भूरि धायसमित्यादि ॥ इण आसिः ॥ ॥ अयाः वह्निः । स्व
रादिपाठादव्ययं ॥ मिथुनेऽसिः पूर्ववच्च सर्वम् ॥ ॥ उपसर्गविशिष्टो धातुर्मिथुनं तच्चासुनोऽपवादोऽसिः स्वरार्थः ॥ न
ञिहन एह च ॥ ॥ अनेहाः । अनेहसौ ॥ विधाञो वेध च ॥ ॥ विदधातीति वेधाः ॥ नुवो धुट् च ॥ ॥ नोधाः ॥ गति
कारकोपपदयोः पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वं च ॥ ॥ असिः स्यात् । सुतपाः । जातवेदाः । गतिकारकोपपदात्कृदित्युत्तरप
दप्रकृतिस्वरत्वे सति शेषस्यानुदात्तत्वे प्राप्ते तदपवादार्थमिदम् ॥ चन्द्रे मो डित् ॥ ॥ चन्द्रोपपदान्माङोऽसिः स्यात्स च डि
त् । चन्द्रमाः ॥ वयसि धाञः ॥ ॥ वयोधास्तरुणः ॥ पयसि च ॥ ॥ पयोधाः समुद्रो मेघश्च ॥ पुरसि च ॥ ॥ पुरोधाः
॥ पुरूरवाः ॥ ॥ पुरुशब्दस्य दीर्घो रौतेरसिश्च निपात्यते ॥ चक्षेर्बहुलं शिच्च ॥ ॥ नृचक्षाः ॥ उषः कित् ॥ ॥ उ
षः ॥ दमेरुनसिः ॥ ॥ सप्तार्चिर्दमुनाः ॥ अङ्गतेरसिः ॥ ॥ इरुडागमश्च । अङ्गिराः ॥ सर्त्तेरप्पूर्वादसिः ॥ ॥ अ
प्सराः । प्रायेणायं भूम्नि । अप्सरसः ॥ विदिभुजिभ्यां विश्वे ॥ ॥ विश्ववेदाः । विश्वभोजाः ॥ वशेः कनसिः ॥ ॥ स
म्प्रसारणं । उशनाः ॥ ॥ इत्युणादिषु चतुर्थः पादः ॥ ॥ अदिभुवो डुतच् ॥ ॥ अद्भुतम् ॥ गुधेरूमः ॥ ॥
गोधूमः ॥ मसेरूरन् ॥ ॥ मसूरः । प्रथमे पादे असेरूरन्मसेश्चेत्यत्र व्याख्यातः ॥ स्थः किच्च ॥ ॥ स्थूरो मनुष्यः ॥ पा
तेरतिः ॥ ॥ पातिः स्वामी । सम्पातिः पक्षिराजः ॥ वातेर्नित् ॥ ॥ वातिरादित्यसोमयोः ॥ अर्त्तेश्च ॥ ॥ अरति
रुद्वेगः ॥ तृहेः क्नो हलोपश्च ॥ ॥ तृणं ॥ वृञ्लुटितनिताडिभ्य उलच्तण्डश्च ॥ ॥ व्रियन्ते लुट्यन्ते तन्यन्ते ताड्यन्त
इति वा तण्डुलाः ॥ दंसेष्टटनौ न आ च ॥ ॥ दासः सेवकशूद्रयोः ॥ दंशेश्च ॥ ॥ दाशो धीवरः ॥ उदिचे डैसिः ॥

❁ ॥ स्वरादिपाठादव्ययत्वम् । उच्चैः ॥ नौदीर्घश्च ॥ ❁ ॥ नीचैः ॥ सौरमेःक्तोदुमेपूर्वपदस्यचदीर्घः ॥ ❁ ॥ रमेःसु
पूर्वाद्रमेवाचेत्कःस्यात् । कित्त्वादनुनासिकलोपः । सूरतउपशान्तोदयालुश्च ॥ पूञोयसुक्ह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ यत्प्रत्ययः
। पुण्यम् ॥ स्रंसेःशिकुट्किच्च ॥ ❁ ॥ स्रंसतेः शिरादेशः यत्प्रत्ययः कित्तस्यकुडागमश्च । शिक्यं ॥ अर्तेःक्युरुच ॥ ❁ ॥
उरणोमेषः ॥ हिंसेरीरन्नीरचौ ॥ ❁ ॥ हिंसीरोव्याघ्रदुष्टयोः ॥ उदिदृणातेरजलौपूर्वपदान्त्यलोपश्च ॥ ❁ ॥ उद
रम् ॥ डित्खनेर्मुट्सचोदात्तः ॥ ❁ ॥ अच्अल्चडित्स्याद्धातोर्मुट्सचोदात्तः । मुखं ॥ अमेःसन् ॥ ❁ ॥ अंसः ॥ मुहेः
खोमूर्च ॥ ❁ ॥ मूर्खः ॥ नहेर्हलोपश्च ॥ ❁ ॥ नखः ॥ शीङोह्रस्वश्च ॥ ❁ ॥ शिखा ॥ माङऊखोमयच् ॥ ❁ ॥ मयू
खः ॥ कलिगलिभ्याम्फगस्योच्च ॥ ❁ ॥ कुल्फःशरीरावयवोरोगश्च । गुल्फःपादग्रन्थिः ॥ स्पृशेः श्वण्शुनौपृच ॥ ❁
॥ श्वण्शुनौप्रत्ययौपृइत्यादेशः । पार्श्वोऽस्त्रीकक्षयोरधः । पर्शुरायुधं ॥ श्मनिश्रयतेर्डुन् ॥ ❁ ॥ श्मन्शब्दोमुखवाची । मु
खमाश्रयतइतिश्मश्रु ॥ अश्वादयश्च ॥ ❁ ॥ अश्रुनयनजलम् ॥ जनेष्टन्लोपश्च ॥ ❁ ॥ जटा ॥ अच्तस्यजङ्घ् ॥ ❁ ॥
तस्यजनेःजंघादेशःस्यादच्च । जङ्घा ॥ हन्तेःशरीरावयवेद्वेच ॥ ❁ ॥ जघनं । पश्चान्नितम्बःस्त्रीकक्षाःक्लीवेतुजघनम्पु
रः ॥ क्लिशेरन्लोलोपश्च ॥ ❁ ॥ लकारस्यलोपः । केशः ॥ फलेरितजादेश्चपः ॥ ❁ ॥ पलितम् ॥ कृञादिभ्यःसंज्ञायांवुन्
॥ ❁ ॥ करकः । करका । कटकः । नरकम् । नरकः । नारकोऽपिचेतिद्विरूपकोशः । सरकं गगनं । कोरकः । कोरक
श्च ॥ चीकयतेराद्यन्तविपर्य्ययश्च ॥ ❁ ॥ कीचकोवंशभेदः ॥ पचिमच्योरिच्चोपधायाः ॥ ❁ ॥ पेचकः । मेचकः ॥ जनेरर
ठच् ॥ ❁ ॥ जठरं ॥ वचिमनिभ्याञ्चिच ॥ ❁ ॥ वठरोमूर्खः । मठरोमुनिशौण्डयोः । विदादित्वान्माठरः । गर्गादित्वान्मा
ठर्य्यः ॥ ऊर्ज्जिदृणातेरलचौपूर्वपदान्तलोपश्च ॥ ❁ ॥ ऊर्द्दरःशूररक्षसोः ॥ कृदरादयश्च ॥ ❁ ॥ कृदरःकुशूलः । मृ
दरम्बिलसत् । सृदरःसर्प्पः ॥ हन्तेर्युन्नाद्यन्तयोर्घत्वतत्वे ॥ ❁ ॥ घातनोमारकः ॥ क्रमिगमिक्षमिभ्यस्तुन्वृद्धिश्च ॥ ❁ ॥ कान्तुः

पक्षी । गान्तुः पथिकः । क्षान्तुर्म्मशकः ॥ हर्य्यतेःकन्यन्हिर च ॥❁॥ कन्यन्प्रत्ययः । हिरण्यं ॥ कृञःपासः ॥❁॥ कर्प्पासः । विल्वादित्वात्कार्प्पासंवस्त्रं ॥ जनेस्तुरश्च ॥❁॥ जंतुःर्हंसीयेनिश्च ॥ ऊर्णोतेर्डः ॥❁॥ ऊर्णा ॥ दधातेर्यतनुट्च ॥❁॥ धान्यं ॥ जीर्य्यतेः ॥❁॥ क्रिन्रश्चवः । जिव्रिःस्यात्कालपक्षिणोः । वाऽलकाङ्क्लिचेतिदीर्घोन ॥ मथ्यतेर्य्यलोपोमश्चापतुट्चालः ॥❁॥ मथतेरालप्रत्ययःस्यात्तस्यापतुडागमोधातोर्यलोपोमकारश्चान्त्यस्य । ममापतांलोविषये ॥ ऋजेःकीकन् ॥❁॥ ऋजीकइन्द्रोधूमश्च ॥ तनोतेर्डैडःसन्वच्च ॥ ❁ ॥ तितडःपुंसिक्लीवेच ॥ अर्भकपृथुकपाकावयसि ॥ ❁ ॥ ऋधुवृद्धौ । अतोवुन् । भकारश्चान्तादेशः । प्रथेःकुकन्सम्प्रसारणञ्च । पिबतेःकन् । अवद्यावमाधमार्वरेफाः ॥ ❁ ॥ कुत्सितेवदेर्न्ञ्नियत् ॥ अवद्यं ॥ अवतेरमः ॥ वस्यपक्षेधः । अवमः । अधमः ॥ अर्तेर्वन् ॥ अर्वा । रिफतेस्तौदादिकात्टेः । रेफः ॥ लीरीङोर्ह्रस्वःपुट्चतरौश्लेषणकुत्सनयोः ॥ ❁ ॥ तरौप्रत्ययौक्रमात्स्तोधातोर्ह्रस्वःप्रत्ययस्यपुट् । लिप्तंश्लिष्टं । रिप्रंकुत्सितं ॥ क्लिशेरीच्चोपधायाःकन्लोपश्चलोनाम्च ॥ ❁ ॥ क्लिशेःकन्स्यात् । उपधायाईत्वंलस्यलोपोनामागमश्च । कीनाशःयमः । किल्वफलश्चिन्त्यम् ॥ अश्नोतेराशुकर्म्मणिवरट्च ॥ ❁ ॥ चकारादुपधायांईत्वम् । ईश्वरः ॥ चतेरुरन् ॥ ❁ ॥ चत्वारः ॥ प्राततेररन् ॥ ❁ ॥ प्रातः ॥ अमेस्तुट्च ॥ ❁ ॥ अन्तर्म्मध्यम् ॥ दहेर्गोलोपोदश्चनः ॥ ❁ ॥ गप्रत्ययोधातोरन्त्यस्यलोपोदकारस्यनकारः । नगः ॥ सिचेःसंज्ञायांहनुमौकश्च ॥ ❁ ॥ सिञ्चतेःकप्रत्ययोहकारादेशोनुम्चस्यात् । सिंहः ॥ व्याङिघ्रातेश्चजातौ ॥ ❁ ॥ कप्रत्ययःस्यात् । व्याघ्रः ॥ हन्तेरच्घुरच ॥ ❁ ॥ घोरम् ॥ क्षमेरुपधालोपश्च ॥ ❁ ॥ चादच् । क्ष्मा ॥ तरतेर्ड्रिः ॥ ❁ ॥ त्रयः । त्रीन् ॥ ग्रहेरनिः ॥ ❁ ॥ ग्रहणिः । ङीष् । ग्रहणीव्याधिभेदः ॥ प्रथेरमच् ॥ ❁ ॥ प्रथमः ॥ चरेश्च ॥ ❁ ॥ चरमः ॥ मङ्गेरलच् ॥ ❁ ॥ मङ्गलं ॥ ❁ ॥ इत्युणादौपञ्चमःपादः ॥ ❁ ❁ ❁ ॥ उणादयोवङ्लम् । ३ । ३ । १ । एतेवर्त्तमानेसंज्ञायाञ्चबङ्लंस्युः । केचिदविहिताअप्यूह्याः ॥ संज्ञासुधातुरूपाणिप्रत्ययाश्चततःपरे । का

र्थ्यां विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥ भूतेऽपिदृश्यन्ते ।३।३।२॥ भविष्यतिगम्यादयः ।३।३।३। दाशगोघ्नौसम्प्र
दाने ।३।४। ७३। एतौसम्प्रदानेकारकेनिपात्येते। दाशन्तितस्मैदाशः। गांहन्तितस्मैगोघ्नोऽतिथिः ॥ भीमादयोपादा
ने ।३।४। ७४। भीमः। भीष्मः। प्रस्कन्दनः। प्ररक्षः। मूर्खः। खलतिः॥ ताभ्यामन्यत्रोणादयः ।३।४।७५। स
म्प्रदानपरामर्शार्थन्ताभ्यामिति। ततोसौभवतितन्तुः। वृत्तन्तदितिवर्त्म। चरितन्तदितिचर्म्म ॥ तुमुन्ण्वुलौक्रियायांक्रियार्था
याम्।३।३।१०। क्रियार्थायांक्रियायामुपपदेभविष्यत्यर्थेधातोरेतौस्तः। मान्तत्वादव्ययत्वम्। कृष्णंद्रष्टुंयाति। कृष्ण
न्दर्शकोयाति। अत्रवासरूपेणतृजादयोन पुनरणवुलुक्तेः॥ समानकर्तृकेषुतुमुन्।३।३।१५८। अक्रियार्थोपप
दार्थमेतत्। इच्छार्थेष्वेककर्तृकेषूपपदेषुधातोस्तुमुन्स्यात्। इच्छतिभोक्तुम्। वष्टिवाञ्छतिवा॥ शकधृषज्ञाग्लाघटर
भलभक्रमसहार्हास्त्यर्थेषुतुमुन्।३।४।६५। एषूपपदेषुधातोस्तुमुन्स्यात्। शक्नोतिभोक्तुम्। एवन्धृष्णोत्यादौ। अ
र्थग्रहणमस्तिनैवसम्बध्यते। अनन्तरत्वात्। अस्तिभवतिविद्यतेवाभोक्तुम्। पर्य्याप्तिवचनेष्वलमर्थेषु।३।४।६६
। पर्य्याप्तिःपूर्णता। तद्वाचिषुसामर्थ्यवचनेषूपपदेषुतुमुन्स्यात्। पर्य्याप्तोभोक्तुं प्रवीणःकुशलःपटुरित्यादि। प
र्य्याप्तिवचनेषुकिम्। अलंभुक्त्वा। अलमर्थेषुकिम्। पर्य्याप्तम्भुङ्क्ते। प्रभूतमेहगम्यतेनतुभोक्तुःसामर्थ्यम् ॥ कालसम
यवेलासुतुमुन्।३।३।१६७। पर्य्यायोपादानमर्थोपलक्षणार्थं। कालार्थेषूपपदेषुतुमुन्स्यात्। कालःसमयोवेला
अनेहावाभोक्तुम्। प्रैषादिग्रहणमिहानुवर्त्ततेतेनेहन। भूतानिकालःपचतीतिवार्त्ता॥ भाववचनाश्च।३।३।११।
भावइत्यधिकृत्यवक्ष्यमाणघञादयःक्रियार्थायांक्रियायाम्भविष्यतिस्युः। यागाययाति॥ अण्कर्म्मणिच।३।३।१२
। कर्म्मण्युपपदेक्रियार्थायांक्रियायाञ्चाण्स्यात्। ण्वुलोपवादः। काण्डलावोव्रजति। परत्वादयंकादीन्बाधते। कम्बला
दायोव्रजति॥ पदरुजविशस्पृशोघञ्।३।३।१६। भविष्यतीतिनिवृत्तम्। पद्यतेऽसौपादः। रुजतीतिरोगः। वि

शतीति वेशः। स्पृशतीति स्पर्शः॥ सृ स्थिरे। ३। ३। १७। सृ इति लुप्तविभक्तिकं सर्त्तेः स्थिरे कर्त्तरि घञ् स्यात्। सरति काला
न्तरमिति सारः॥ व्याधिमत्स्यबलेषु चेति वाच्यं॥ ✻॥ अतीसारो व्याधिः। अन्तर्भावितण्यर्थोऽत्र सरतिः। रुधिरादिकमति
शयेन सारयतीत्यर्थः। विसारो मत्स्यः। सारो बले दृढांशे च॥ भावे। ३। ३। १८। सिद्धावस्थापन्ने धात्वर्थेऽत्राच्ये धातोर्घञ्
स्यात्। पाकः। पाकौ॥ स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि। ६। १। ४७। अनयोरेच आत्वं स्याद्घञि। स्फारः। स्फालः। उपसर्ग
स्य घञीति दीर्घः। परीहारः॥ इकः काशे॥ काशे उत्तरपदे इगन्तस्यैव प्रादेर्दीर्घः। नीकाशः। अनूकाशः। इकः
किं। प्रकाशः। नोदात्तोपदेशेति न वृद्धिः। शमः। आचमादेस्तु। आचामः। कामः। वामः। विश्राम इति त्वपाणिनी
यं॥ स्यदो जवे। ६। ४। २८। स्यन्देर्घञि नलोपो वृद्ध्यभावश्च निपात्यते। स्यदो वेगः। अन्यत्र स्यन्दः॥ अवोदैधौद्म
प्रश्रथहिमश्रथाः। ६। ४। २९। अवोदः। अवक्लेदनम्। एध इन्धनम्। ओद्मः। उन्दनम्। अन्थेर्नलोपो वृद्ध्यभा
वश्च॥ अकर्त्तरि च कारके संज्ञायाम्। ३। ३। १९। कर्त्तृभिन्ने कारके घञ् स्यात्। घञि च भावकरणयोः। रञ्जेर्नलोपः स्या
त्। रागः। अनयोः किम्। रज्यत्यस्मिन्निति रङ्गः। प्रास्यन्ते इति प्रासः। संज्ञायामिति प्रायिकम्। को भवता लाभो लब्धः। इ
त उत्तरम्भावे अकर्त्तरि कारके इति कृत्यल्युटो बहुलमिति यावद्द्वयमप्यनुवर्त्तते॥ परिमाणाख्यायां सर्वेभ्यः। ३। ३। २०
। घञ् अजपोर्बाधनार्थमिदम्। एकस्तण्डुलनिचायः। द्वौ शूर्पनिष्पावौ। द्वौ कारौ॥ दारजारौ कर्त्तरि णिलुक्च॥ ✻॥
दारयन्तीति दाराः। जरन्तीति जाराः॥ इङश्च। ३। ३। २१। घञोऽचोऽपवादः। उपेत्य अस्मादधीयते उपाध्यायः
॥ अपादाने स्त्रियामुपसंख्यानं तदन्ताच्च वा ङीष्॥ ✻॥ उपाध्याया। उपाध्यायी॥ शॄवायुवर्णनिवृतेषु॥ ✻॥ शॄ इत्य
विभक्तिको निर्देशः। शारो वायुः। करणे घञ्। शारो वर्णः। चित्रीकरणमिह धात्वर्थः। निव्रियते आवृयतेऽनेनेति निवृत
मावरणं। वाकलकात्करणोक्तः। गौरिवाकृतनीशारः प्रायेण शिशिरे कृशः। अकृतप्रावरण इत्यर्थः॥ उपसर्गे रुवः। ३।

३। २२। घञ्। संस्रवः। उपसर्गेकिम्। रवः॥ अभिनिसस्स्तनःशब्दसंज्ञायाम्। ८। ३। ८६। अस्मात्स्तनःसस्य मूर्द्धन्यः। अभिनिष्टानोवर्णः। शब्दसंज्ञायाङ्किम्। अभिनिःस्तनतिमृदङ्गः॥ समियुद्रुदुवः। ३। ३। २३। सम्यूयतेमि श्रीक्रियतेगुडादिभिरितिसंयावः। पिष्टविकारोऽपूपविशेषः। सन्द्रावः। सन्दावः॥ श्रिणीभुवोऽनुपसर्गे। ३। ३। २४। श्रायः। नायः। भावः। अनुपसर्गेकिम्। प्रश्रयः। प्रणयः। प्रभवः। कथम्प्रभावोराज्ञइतिप्रकृष्टोभावइतिप्रादिस मासः। कथंराज्ञोनयइतिबाहुलकात्॥ वौक्षुश्रुवः। ३। ३। २५। विक्षावः। विश्रावः। वौकिं। क्षवः। श्रवः॥ अवो दोर्णियः। ३। ३। २६। अवनायः अधोनयनम्। उन्नायः उर्द्धनयनं। कथमुन्नयः उत्प्रेक्षेतिबाहुलकात्॥ प्रे द्रुस्तुस्रुवः। ३। ३। २७। प्रद्रावः। प्रस्तावः। प्रस्रावः। प्रेइतिकिम्। द्रवः। स्तवः। स्रवः॥ निरभ्योःपूल्वोः। ३। ३। २८। निष्पूयतेशूर्प्यादिभिरितिनिष्पावोधान्यविशेषः। अभिलावः। निरभ्योःकिम्। पवः। लवः॥ उन्न्योर्ग्रः। ३। ३। २९। उद्गारः। निगारः। उन्न्योःकिम्। गरः॥ कृधान्ये। ३। ३। ३०। कृइत्यस्माद्धान्यविषयकादुन्न्योर्घ ञ्स्यात्। उत्कारोनिकारोधान्यस्यविक्षेपइत्यर्थः। धान्येकिं। भिक्षोत्करः पुष्पनिकरः॥ यज्ञेसमिस्तुवः। ३। ३। ३१। समेत्यस्तुवन्तियस्मिन्देशेछन्दोगाःसदेशःसंस्तावः। यज्ञेकिम्। संस्तवः परिचयः॥ प्रेस्त्रोऽयज्ञे। ३। ३। ३२। अयज्ञेइतिछेदः। यज्ञेइतिप्रकृतत्वात्। प्रस्तारः। अयज्ञेकिम्। वर्हिषः प्रस्तरोमुष्टिविशेषः॥ प्रथनेवावश ब्दे। ३। ३। ३३। विपूर्वात्स्तृणातेर्घञ्स्यादशब्दविषयेप्रथने। पटस्यविस्तारः। प्रथनेकिम्। तृणविस्तरः। अ शब्देकिम्। ग्रन्थविस्तरः॥ छन्दोनाम्निच। ३। ३। ३४। स्वइत्यनुवर्त्तते। विष्टारःपङ्क्तिश्छन्दः। विस्तीर्य्यन्तेस्मिन्नक्ष राणीत्यधिकरणेघञ्। ततःकर्म्मधारयः॥ छन्दोनाम्निच। ८। ३। ९४। विपूर्वात्स्तृणातेर्घञन्तस्यसस्यषत्वंस्याच्छ न्दोनाम्नि॥ उदियहः। ३। ३। ३५। उद्ग्राहः॥ समिमुष्टौ। ३। ३। ३६। मल्लस्यसंग्राहः। मुष्टौकिम्। द्रव्य

स्यसंग्रहः ॥ परिन्योर्नीणोर्द्यूताभ्रेषयोः । ३ । ३ । ३७ । परिपूर्वान्नयतेर्निपूर्वादिणश्च घञ्स्यात् क्रमेणद्यूतेऽभ्रेषेच विषये । परिणायेनशारान्हन्ति । समन्तान्नयनेनेत्यर्थः । एषोत्रन्यायः । उचितमित्यर्थः । द्यूताभ्रेषयोःकिम् । परिणयोविवाहः । न्ययोनाशः ॥ परावनुपात्ययइणः । ३ । ३ । ३८ । क्रमप्राप्तस्यअनतिपातोऽनुपात्ययस्तत्रपर्य्यायः । अनुपात्ययेकिम् । कालस्यपर्य्ययः । अतिपातइत्यर्थः ॥ व्युपयोःशेतेःपर्य्याये । ३ । ३ । ३९ । तवविशायः । तवराजोपशायः । पर्य्यायेकिम् । विशयः संशयः । उपशयः । शमीपशयनम् ॥ हस्तादानेचेरस्तेये । ३ । ३ । ४० । हस्तादानइत्यनेनप्रत्यासत्तिरादेयस्यलक्ष्यते । पुष्पप्रचायः । हस्तादानेकिम् । वृक्षाग्रस्थानांफलानांयष्ट्याप्रचयङ्करोति । अस्तेयेकिम् । पुष्पप्रचयश्चौर्य्येण ॥ निवासचितिशरीरोपसमाधानेष्वादेश्चकः । ३ । ३ । ४१ । एषुचिनोतेर्घञ्आदेश्चककारः । उपसमाधानंराशीकरणं तच्चधात्वर्थः । अन्येप्रत्ययार्थस्यकारकस्योपाधिभूताः । निवासे । काशीनिकायः । चितौ । आकायमग्निश्चिन्वीत । शरीरे । चीयतेऽस्मिन्नस्थ्यादिकमितिकायः । समूहे । गोमयनिकायः । एषुकिं । चयः । चःकइतिवक्तव्येआदेरित्युक्तेयङ्लुगादेरेवयथास्यादिति । गोमयानान्निकेचायः पुनःपुनःराशीकरणमित्यर्थः ॥ सङ्घेचानौत्तराधर्य्ये । ३ । ३ । ४२ । चेर्घञ् आदेश्चकः । भिक्षुनिकायः । प्राणिनांसमूहःसङ्घः । अनौत्तराधर्य्येकिम् । सूकरनिचयः । सङ्घेकिम् । ज्ञानकर्मसमुच्चयः ॥ कर्मव्यतिहारेणच्स्त्रियाम् । ३ । ३ । ४३ । स्त्रीलिङ्गेभावेणच्णचःस्त्रियामञ् ॥ नकर्मव्यतिहारे । ७ । ३ । ६ । अत्रऐचनस्यात् । व्यावक्रोशी । व्यावहासी ॥ अभिविधौभावइनुण् । ३ । ३ । ४४ । आणिनुणः । इनस्यअनपत्ये । सांराविणम्वर्त्तते ॥ आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः । ३ । ३ । ४५ । अवनिएतयोर्ग्रहेर्घञ्स्यात्शापे । अवग्राहस्तेभूयात् । अभिभवइत्यर्थः । निग्राहस्तेभूयात् । बाधइत्यर्थः । आक्रोशेकिम् । अवग्रहःपदस्य । निग्रहश्चोरस्य ॥ प्रेलिप्सायाम् । ३ । ३ । ४६ । पात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षुः ॥ परौयज्ञे । ३ । ३ । ४७ । उत्तरःपरिग्राहः ।

स्पर्शेनवेदेः स्तीकरणं ॥ नौवृधान्ये । ३ । ३ । ४८ । वृङ्निलुप्तपञ्चमीकम् । नीवाराः । धान्येकिम् । निवराकन्या । कि न्विषयेपिवाकुलकादप् । प्रवरूसेनिवत् ॥ उदिश्रयतियौतिपूद्रुवः ।३ ।३ । ४९ । उच्छ्रायः । उद्यावः । उत्पावः । उ द्रावः । कथम्पतनान्ताः समुच्छ्रयाइतिवाकुलकात् ॥ विभाषाङिरुप्लुवोः । ३ । ३ । ५० । आरावः । आरवः । आप्लावः । आप्लवः ॥ अवेग्रहोवर्षप्रतिबन्धे ।३ । ३ । ५१ । विभाषेतिवर्त्तते । अवग्रहः । अवग्राहः । वर्षप्रतिबन्धेकिम् । अवग्रहः पदस्य ॥ प्रेवणिजाम् । ३ । ३ । ५२ । प्रेग्रहेर्घञ्वावणिजांसम्बधिचेत्प्रत्ययार्थः । तुलाप्रग्रहमितियावत् । तुलाप्रग्रा हेणचरति । तुलाप्रग्रहेण ॥ रश्मौच । ३ । ३ । ५३ । प्रग्रहः । प्रग्राहः ॥ वृणोतेराच्छादने । ३ । ३ । ५४ । विभाषा प्रइत्येव । प्रवारः । प्रवरः ॥ परौभुवोऽवज्ञाने । ३ । ३ । ५५ । परिभावः । परिभवः । अवज्ञानेकिम् । सर्वतोभवनम्प रिभवः ॥ एरच् । ३ । ३ । ५६ । चयः । जयः । भयादीनामुपसंख्यानम् ॥ नपुंसकेक्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥*॥ भयं । वर्षं ॥ ऋदोरप् । ३ । ३ । ५७ । ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप् । करः । गरः । शरः । यवः । लवः । स्तवः । पवः ॥ वृक्षासनयो र्विष्टरः । ८ ।३ । ९३ । अनयोर्विपूर्वस्यस्तृञःषत्वंनिपात्यते । विष्टरोवृक्ष आसनञ्च । वृक्षेतिकिम् । वाक्यस्यविस्तरः ॥ ग्रहे वृदृनिश्चिगमश्च ।३ ।३ । ५८ । अप्स्यात् । घञचोरपवादः । ग्रहः । वरः । दरः । निश्चयः । गमः । वशिरण्योरुपसंख्या नम् ॥*॥ वशः । रणः ॥ घञर्थेकविधानम् ॥*॥ प्रस्थः । विघ्नः । द्वित्वप्रकरणेकेकृञादीनामितिवक्तव्यम् । चक्रं । चिक्लिदं । चक्नसः । उपसर्गेऽदः ।३ ।३ । ५९ । अप्स्यात् ॥ घञपोश्च ॥ अदेर्घृस्लृस्यात् घञिअपिच । प्रघसः । विघसः । उप सर्गेकिं । घासः ॥ नौणच ।३ । ३ । ६० । नौउपपदेअदेर्णःस्यादप्च । न्यादः । निघसः ॥ व्यधजपोरनुपसर्गे ।३ ।३ । ६१ । अप्स्यात् । व्यधः । जपः । उपसर्गेतु । आव्याधः । उपजापः ॥ स्वनहसोर्वा ।३ ।३ । ६२ । अप् । पक्षेघञ् । स्व नः । स्वानः । हसः । हासः । अनुपसर्गइत्येव । प्रस्वानः । प्रहासः ॥ यमःसमुपनिवियुच ।३ ।३ । ६३ । एषुअनुपसर्गेच

यमेरप्वा । संयमः । संयामः । उपयमः । उपयामः । नियमः । नियामः । वियमः । वियामः । यमः । यामः ॥ नौगदन दपठस्वनः ।३।३। ६४। अप्वास्यात् । निगदः । निगादः । निनदः । निनादः । निपठः । निपाठः । निस्वनः । निस्वानः ॥ क्वणोवीणायाञ्च । ३ । ३ । ६५ । नावनुपसर्गेचवीणाविषयाच्चक्वणतेरप्वास्यात् । वीणायहणंप्राद्यर्थम् । निक्वणः । निक्वाणः । क्वणः । क्वाणः । वीणायान्तु । प्रक्वणः । प्रक्वाणः ॥ नित्यम्पणःपरिमाणे । ३ । ३ । ६६ । अस्यात् । मूलकपणः । शाकपणः । व्यवहारार्थमूलकादीनाम्परिमितोमुष्टिर्वध्यतेसोऽस्यविषयः । परिमाणेकिं । पाणः ॥ मदोऽनुपसर्गे । ३ । ३ । ६७ । धनमदः । उपसर्गेतु । उन्मादः ॥ प्रमदसम्मदौहर्षे । ३ । ३ । ६८ । हर्षेकिं । प्रमादः । सम्मादः ॥ समुदोरजःपशुषु । ३ । ३ । ६९ । सम्पूर्वोऽजिःसमुदायेउत्पूर्वश्चप्रेरणेतस्मात्पशुविषयकादप्स्यात् । अघञपोरित्युक्तेर्वीभावोन । समजःपशूनांसङ्घः । उदजःपशूनाम्प्रेरणं । पशुषुकिम् । समाजोब्राह्मणानां । उदाजःक्षत्रियाणां ॥ अक्षेषुग्लहः । ३ । ३ । ७० । अक्षशब्देनदेवनं लक्ष्यतेतत्रयत्पणरूपेणग्राह्यन्तत्रग्लहइतिनिपात्यते । अक्षस्यग्लहः । यात्पुक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन् । अक्षेषुकिम् । पादस्यग्रहः ॥ प्रजनेसर्तेः । ३ । ३ । ७१ । प्रजनम्प्रथमगर्भग्रहणं । गवामुपसरः । कथमवसरः प्रसरइतिअधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघः ॥ ह्वःसम्प्रसारणञ्चन्यभ्युपविषु । ३ । ३ । ७२ । निहवः । अभिहवः । उपहवः । विहवः । एषुकिम् । प्रह्वायः ॥ आङियुद्धे । ३ । ३ । ७३ । आहूयन्तेऽस्मिन्निन्याहवः । युद्धेकिम् । आह्वायः ॥ निपानमाहावः । ३ । ३ । ७४ । आङ्पूर्वस्यह्वयतेःसम्प्रसारणं । अप्वृद्धिश्च । उदकाधारश्चेद्वाच्यः । आहावस्तुनिपानंस्यादुपकूपजलाशये ॥ भावेऽनुपसर्गस्य । ३ । ३ । ७५ । अनुपसर्गस्यह्वयतेःसम्प्रसारणमप्चस्यात्भावे । हवः ॥ हनश्चवधः । ३ । ३ । ७६ । अनुपसर्गाद्धन्तेर्भावेअप्स्यात् । वधादेशश्चान्तोदात्तः । वधेनदस्युम् । चाद्घञ् । घातः ॥ मूर्तौघनः । ३ । ३ । ७७ । मूर्तिः काठिन्यन्तस्मिन्नभिधेये

हन्तेरप् स्यात् घनश्चादेशः । अभ्रघनः । कथं सैन्धवघनमानयेति धर्म्मशब्देन धर्म्मी लक्ष्यते ॥ अन्तर्घनो देशे । ३ । ३ । ७८ । वाहीकग्रामविशेषस्य संज्ञेयम् । अन्तर्घण इति पाठान्तरम् ॥ अगारैकदेशे प्रघणः प्रघाणश्च । ३ । ३ । ७९ । द्वारदेशे द्वौ प्रकोष्ठावलिन्दौ । आभ्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र बाह्ये प्रकोष्ठे निपातनमिदम् । प्रविशद्भिर्जनैः पादैः प्रकर्षेण हन्यत इति प्रघणः । प्रघाणः । कर्म्मण्यप् । पक्षे वृद्धिः ॥ उद्घनोऽत्याधानम् । ३ । ३ । ८० । अत्याधानमुपरिस्थापनं । यस्मिन् काष्ठे अन्यानि काष्ठानि स्थापयित्वा तक्ष्णन्ते तदुद्घनः । अधिकरणेऽप् ॥ अपघनोऽङ्गम् । ३ । ३ । ८१ । अङ्गं शरीरावयवः । स चेह न सर्व्वः किन्तु पाणिः पादश्चेत्याहुः । करणेऽप् । अपघातोऽन्यः ॥ करणेऽयोविद्रुषु । ३ । ३ । ८२ । एषु हन्तेः करणेऽप् स्याद् घनादेशश्च । अयो हन्यतेऽनेनेत्ययोघनः । विघनः । द्रुघनः । द्रुघण इत्येके । पूर्वपदात्संज्ञायामिति णत्वं । संज्ञैषा कुठारस्य । द्रुर्वृक्षः ॥ स्तम्बे क च । ३ । ३ । ८३ । स्तम्बे उपपदे हन्तेः करणे कः स्यादप् च अप्पक्षे घनादेशश्च । स्तम्बघ्नः । स्तम्बघनः । करण इत्येव । स्तम्बघातः ॥ परौ घः । ३ । ३ । ८४ । परौ हन्तेरप् स्यात् करणे घशब्दश्चादेशः । परिहन्यतेऽनेनेति परिघः ॥ परेश्च घाङ्कयोः । ८ । २ । २२ । परे रेफस्य लो वा स्याद् घशब्दे अङ्कशब्दे च । पलिघः । परिघः । पर्य्यङ्कः । पल्यङ्कः । इह तरप्तमपौ घ इति कृत्रिमस्य न ग्रहणं व्याख्यानात् ॥ उपघ्न आश्रये । ३ । ३ । ८५ । उपपूर्वाद्धन्तेरप् स्यादुपधालोपश्च । आश्रयशब्देन सामीप्यं लक्ष्यते । पर्व्वतेनोपहन्यते सामीप्येन गम्यत इति पर्व्वतोपघ्नः ॥ सङ्घोद्घौ गणप्रशंसयोः । ३ । ३ । ८६ । संहननं सङ्घः भावेऽप् । उद्धन्यते उत्कृष्टो ज्ञायत इत्युद्घः । कर्म्मण्यप् । गत्यर्थानां बुद्ध्यर्थत्वाद्धन्तिर्ज्ञाने ॥ निघो निमितम् । ३ । ३ । ८७ । समन्तान्मितं निमितं । निर्विशेषं हन्यन्ते ज्ञायन्त इति निघा वृक्षाः । समारोहपरिणाहा इत्यर्थः ॥ ड्वितः क्त्रिः । ३ । ३ । ८८ । अयं भाव एव स्वभावात् ॥ क्त्रेर्म्मम्नित्यं ॥ ✽ ॥ क्त्रिप्रत्ययान्तान्मप् निर्वृत्तेऽर्थे नित्यग्रहणात् त्रिमब्विषयः । अत एव क्त्र्यन्तेन न विग्रहः । डुपचष् । पाकेन निर्वृत्तम् । पक्त्रिमम् । डुवप् । उप्त्रिमम् ॥ ट्वितोऽथुच्

।३।३।८९। अयमपि स्वभावात् भावे एव। टुवेपृ। वेपथुः। श्वयथुः॥ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षो नङ्।३।३।९०
। यज्ञः। याच्ञा। यत्नः। विश्नः। प्रश्नः। प्रश्ने चासन्ने इति ज्ञापकान्न सम्प्रसारणं। ङित्वन्तु विश्न इत्यत्र गुणनिषेधाय। र
क्ष्णः॥ स्वपो नन्।३।३।९१। स्वप्नः॥ उपसर्गे घोः किः।३।३।९२। प्रधिः। अन्तर्द्धिः। उपाधीयतेऽनेनेत्यु
पाधिः॥ कर्म्मण्यधिकरणे च।३।३।९३। कर्म्मण्युपपदे घोः किः स्यादधिकरणेऽर्थे। जलानि धीयन्तेऽस्मिन्निति ज
लधिः॥ स्त्रियां क्तिन्।३।३।९४। स्त्रीलिङ्गे भावादौ क्तिन् स्यात् घञोऽपवादः। अजपौ तु परत्वाद्बाधते। कृतिः। चितिः।
स्तुतिः। स्फायी। स्फातिः। स्फीतिकाम इति तु प्रामादिकम्। क्तान्ताद्भावे घ्यञि चिञ्च इरितिवा समाधेयम्॥ श्रूयजीषि
स्तुभ्यः करणे॥॥ श्रूयतेऽनया श्रुतिः॥ यजेरिषेश्च॥॥ इष्टिः। स्तुतिः। ॠल्वादिभ्यः क्तिन्निष्ठावद्वाच्यः॥*॥ तेन नत्वं
। कीर्णिः। गीर्णिः। लूनिः। धूनिः। यूनिः। ल्वादय इति योगविभागात् क्तिनि ह्रस्वः। प्रह्लनिः। निच। स्फूर्त्तिः। फुल्तिः॥ चाय
तेः क्तिनि चिभावो वाच्यः॥*॥ अपचितिः॥ सम्पदादिभ्यः क्विप्॥॥ सम्पत्। विपत्। क्तिन्नपीष्यते। सम्पत्तिः। विपत्तिः॥
स्थागापापचो भावे।३।३।९५। क्तिन् स्यादङोऽपवादः। प्रस्थितिः। उपस्थितिः। सङ्गीतिः। सम्पीतिः। पक्तिः। कथम
वस्था संस्थेति। व्यवस्थायामिति ज्ञापकात्॥ ऊतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्त्तयश्च।३।३।९७। अवतेर्ज्वरत्वरेत्यूठ। ऊ
तिः। स्वरार्थवचनं। उदात्त इति हि वर्त्तते। यूतिः। जूतिः। अनयोर्दीर्घत्वञ्च निपात्यते। स्यतेः। सातिः। घतिस्यतिमास्थे
तीत्वम्प्राप्तं। इत्वाभावो निपात्यते। सनोतेर्वा जनसनेत्यात्वे क्तिनेस्वरार्थे निपातनं। हन्तेर्हिनोतेर्वा हेतिः। कीर्त्तिः॥ व्रजयजो
र्भावे क्यप्।३।३।९८। व्रज्या। इज्या॥ संज्ञायां समजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणः।३।३।९९। समजा
दिभ्यः स्त्रियाम्भावादौ क्यप् स्यात् स चोदात्तः संज्ञायां॥ अजेः क्यपि वीभावो नेति वाच्यं॥*॥ समजन्ति तस्यामिति समज्या। समानिषी
दन्त्यस्यां निषद्या आपणः। निपतन्त्यस्यामिति निपत्या पिच्छिला भूमिः। मन्यतेऽनयेति मन्या गलपार्श्वसिरा। विदन्त्यनया

विद्या । सुत्याऽभिषवः । शय्या । भृत्या । ईयतेऽनयाइत्याशिविका ॥ कृञः शच । ३ । ३ । १०० । कृञइतियोगविभा
गः । कृञः क्यप्स्यात् । कृत्या । शच । चात्क्तिन् । प्रकरणंप्रक्रिया । कृतिः ॥ इच्छा । ३ । ३ । १०१ । इषेर्भावेशः । य
गभावश्चनिपात्यते । इच्छा । परिचर्य्यापरिसर्य्यामृगयाटाट्यानामुपसंख्यानम् ॥ * ॥ शयकौनिपात्येते । परिचर्य्यापू
जा । परिसर्य्यापरिसरणं । अत्रगुणोऽपि । मृगअन्वेषणेचुरादावदन्तः अतोलोपाभावेपिण्येर्यकिणिलोपः । मृगया । अट
तेःशेयकिचयशब्दस्यद्वित्वंपूर्वभागेयकारनिवृत्तिर्दीर्घश्च । अटाट्या । जागर्त्तेरकारोवा ॥ * ॥ पक्षेशः जागरा । जाग
र्य्या ॥ अप्रत्ययात् । ३ । ३ । १०२ । प्रत्ययान्तेभ्योधातुभ्यः स्त्रियामकारप्रत्ययः स्यात् । चिकीर्षा । पुत्रकाम्या ॥ गुरोश्च
हलः । ३ । ३ । १०३ । गुरुमतोहलन्तात्स्त्रियामकारः स्यात् । ईहा । ऊहा । गुरोः किम् । भक्तिः । हलः किम् । नी
तिः । निष्ठायांसेटइतिवक्तव्यं ॥ * ॥ नेह । आप्तिः । तितुत्रेतिनेट् । दीप्तिः । तितुत्रेष्वग्रहादीनामितिवाच्यं ॥ * ॥ नि
गृहीतिः । निपठितिः ॥ षिद्भिदादिभ्योऽङ् । ३ । ३ । १०४ । षिद्भ्योभिदादिभ्यश्चस्त्रियामङ् । जॄष् । ऋदृशोऽङिगुणः । ज
रा । त्रपूष् । त्रपा । भिदा । विदारणमेवायम् । भित्तिरन्या । छिदा । मृजा ॥ कृपेःसम्प्रसारणञ्च ॥*॥ कृपा ॥ चिन्तिपू
जिकथिकुम्बिचर्चश्च । ३ । ३ । १०५ । अङ्स्याद्युचोपवादः । चिन्ता । पूजा । कथा । कुम्बा । चर्चा ॥ आतश्चोपसर्गे ।
३ । ३ । १०६ । अङ्स्यात् । क्तिनोपवादः । प्रदा । उपदा । अदन्तरोरुपसर्गवद्वृत्तिः । श्रद्धा । अन्तर्द्धा । उपसर्गेघोः कि
रित्यनेनकिः अन्तर्द्धिः ॥ ण्यासश्रन्थोयुच् । ३ । ३ । १०७ । अकारस्यापवादः । कारणा । हारणा । आसना । श्रन्थना ॥ घ
ट्टिवन्दिविदिभ्यश्चेतिवाच्यं ॥*॥ घट्टना । वन्दना । वेदना ॥ इषेरनिच्छार्थस्य ॥*॥ अन्वेषणा ॥ परेर्वा ॥*॥ पर्य्येष
णा । परीष्टिः ॥ रोगाख्यायांण्वुल्बहुलम् । ३ । ३ । १०८ । प्रच्छर्दिका । प्रवाहिका । विचर्चिका । क्वचिन्न । शिरोर्त्तिः ॥ धा
त्वर्थनिर्देशेण्वुल्वक्तव्यः ॥*॥ आसिका । शायिका ॥ इक्श्तिपौधातुनिर्देशे ॥*॥ पचिः । पचतिः ॥ वर्णात्कारः ॥*॥ नि

ईशेइत्येव । अकारः । ककारः ॥ रादिफः ॥*॥ रेफः ॥ मत्वर्थाच्छः ॥*॥ बहुलवचनाट्टकारलोपः । मत्वर्थीयः ॥ इण
जादिभ्यः ॥ * ॥ आजिः । आतिः ॥ इञ्वपादिभ्यः ॥ * ॥ वापिः । वासिः । स्वरभेदः ॥ इकृष्यादिभ्यः ॥ * ॥ कृषिः ।
गिरिः ॥ * ॥ संज्ञायाम् । ३ । ३ । १०९ । अधातोर्ण्वुल् । उद्दालकपुष्पभञ्जिका ॥ विभाषाख्यानपरिप्रश्नयोरिञ्च ।
३ । ३ । ११० । परिप्रश्ने आख्याने च गम्ये इञ् स्याच्चाण्वुल् । विभाषोक्तेर्यथाप्राप्तमन्येपि । कां त्वं कारिं कारिकां क्रियां कृत्यां
कृतिं वाऽकार्षीः । सर्वां कारिं कारिकां क्रियां कृत्यां कृतिं वाऽकार्षं । एवं गणिं गणिकां गणनां । पाचिं पाचिकां पाचां पक्तिम् ॥ प
र्यायार्हर्णोत्पत्तिषु ण्वुच् । ३ । ३ । १११ । पर्यायः परिपाटीक्रमः । अर्हणमर्हः योग्यता । पर्यायादिषु द्योत्येषु ण्वुच् वा स्यात्
। भवत आसिका । शायिका । अग्रगामिका । भवानिक्षुभक्षिकामर्हति । ऋणे । इक्षुभक्षिकां मे धारयति । उत्पत्तौ । इ
क्षुभक्षिकामुदपादि ॥ आक्रोशे नञ्यनिः । ३ । ३ । ११२ । विभाषेति निवृत्तं । नञ्युपपदेऽनिः स्यादाक्रोशे । अजीव
निस्ते शठ भूयात् । अप्रयाणिः ॥ कृत्यल्युटो बहुलं । ३ । ३ । ११३ । भावेऽकर्त्तरि च कारके संज्ञायामिति च निवृत्तं । राज्ञा भुज्यन्ते
राजभोजनाः शालयः ॥ नपुंसके भावे क्तः । ३ । ३ । ११४ ॥ ल्युट् च । ३ । ३ । ११५ । हसितं । हसनं । योगविभाग उत्तरा
र्थः ॥ कर्म्मणि च येन संस्पर्शात्कर्तुः शरीरसुखम् । ३ । ३ । ११६ । येन स्पृश्यमानस्य कर्तुः शरीरसुखमुत्पद्यते तस्मिन् क
र्म्मण्युपपदे ल्युट् स्यात् । पूर्वेण सिद्धे नित्यसमासार्थं वचनम् । पयःपानं । सुखम् । कर्त्तरीति किम् । गुरोः स्नापनं सुखम्
। नेह गुरुः कर्त्ता किन्तु कर्म्म ॥ वायौ ॥❁॥ अजेर्वी वा स्यात् ल्यौ । प्रवयणं । प्राजनं ॥ करणाधिकरणयोश्च । ३ । ३ ।
११७ । ल्युट् स्यात् । इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः । गोदोहनी स्थाली । खलः प्राक्करणाधिकरणयोरित्यधिकारः । अन्तरदेशे
। अन्तःशब्दाद्धन्तेर्णत्वं स्यात् । अन्तर्हणनं । देशे तु अन्तर्हननो देशः । अत्पूर्वस्येत्येव । अन्तर्घ्नन्ति । तपरः किम् । अ
न्तर्घानि ॥ अयनञ्च ॥❁॥ अयनस्य णोऽन्तःशब्दात्परस्य । अन्तरयणम् । अदेश इत्येव । अन्तरयनो देशः ॥ पुंसि संज्ञा

णाङ्गःप्रायेण,। ३। ३। ११८। छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्यद्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्यछादेर्ह्रस्वःस्याद्घेपरे। दन्ताश्छाद्यन्तेऽने
नदन्तच्छदः। आकुर्वन्त्यस्मिन् आकरः॥ गोचरसञ्चरवहव्रजव्यजापणनिगमाश्च। ३। ३। ११९। घान्तानिपात्य
न्तेहलश्चेतिवक्ष्यमाणस्यघञोपवादः। गावश्चरन्त्यस्मिन्निितिगोचरोदेशः। सञ्चरन्तेऽनेनसञ्चरोमार्गः। वहन्त्यनेन
वहःस्कन्धः। व्रजः। व्यजस्तालवृन्तं। निपातनाद्वीभावोन। आपणःपण्यस्थानं। निगच्छन्त्यनेननिगमश्छन्दः। चात्क
षः। निकषः॥ अवेतृस्त्रोर्घञ्। ३। ३। १२०। अवतारःकूपादेः। अवस्तारोजवनिका॥ हलश्च। ३। ३। १२१।
हलन्ताद्घञ्स्यात्। घापवादः। रमन्तेयोगिनोऽस्मिन्निितिरामः। अपमृज्यतेऽनेनव्याध्यादिरित्यपामार्गः। विमार्गःसमूह
नी॥ अध्यायन्यायोद्यावसंहाराश्च। ३। ३। १२२। अधीयतेस्मिन्अध्यायः। नियन्तिउद्युवन्तिसंहरन्त्यनेनेति
विग्रहः। अवहाराधारावायानामुपसंख्यानम्॥ * ॥ उदङ्कोऽनुदके। ३। ३। १२३। उत्पूर्वादञ्चतेर्घञ्स्यात्। न
तूदके। घृतमुदच्यतेउद्ध्रियतेऽस्मिन्निितिघृतोदङ्कःचर्म्ममयम्भाण्डम्। अनुदकेकिं। उदकोदञ्चनः॥ जालमानायः
। ३। ३। १२४। आनीयन्तेमत्स्यादयोऽनेनेत्यानायः। जालमितिकिम्। आनयनः॥ खनोघच। ३। ३। १२५। चा
द्घञ्। आखनः। आखानः। घित्करणमन्यतोप्ययमितिज्ञापनार्थम्। तेनभगः पदमित्यादि॥ खनेर्डडरइकइकवका
वाच्या॥ * ॥ आखः। आखरः। आखनिकः। आखनिकवकः। एतेखनित्रवचनाः॥ ईषद्दुःसुषुकृच्छ्राकृच्छ्रार्थेषुखल्।
३। ३। १२६। करणाधिकरणयोरितिनिवृत्तम्। एषुदुःखसुखार्थेषूपपदेषुखल्स्यात्। तयोरेवेतिभावेकर्म्मणिच।
कृच्छ्रे। दुष्करःकटोभवता। अकृच्छ्रे। ईषत्करः। सुकरः। निमिमीलियांखलचोरात्वन्नेतिवाच्यम्॥ * ॥ ईषन्निमयः
। दुष्प्रमयः। सुविलयः। निमयः। मयः। लयः॥ उपसर्गात्खल्घञोः। ७। १। ६७। उपसर्गादेवलभेर्नुम्स्यात्। ई
षत्प्रलम्भः। दुःप्रलम्भः। सुप्रलम्भः। उपालम्भः। उपसर्गात्किम्। ईषल्लभः। लाभः॥ नसुदुर्भ्यांकेवलाभ्याम्। ७

।१।६८। उपसर्गान्तररहिताभ्यां सुदुर्भ्यां लभेर्नुम्नस्यात्। खल्घञोः। सुलभं। दुर्ल्लभम्। केवलाभ्याङ्किम्। सुप्रलम्भः। अतिदुर्ल्लम्भः। कथन्तर्हि अतिसुलभम्अतिदुर्ल्लभमिति। यदा स्वतीकर्म्मप्रवचनीयौ तदा भविष्यति॥ कर्तृकर्म्मणोश्चभूकृञोः।३।३।१२७। कर्तृकर्म्मणोरीषदादिषु च उपपदेषुभूकृञोः खल्स्यात्। यथासंख्यन्नेष्यते। कर्तृकर्म्मणी च धातोरव्यवधानेन प्रयोज्ये ईषदादयस्तु ततः प्राक्॥ कर्तृकर्म्मणोश्च्व्यर्थयोरिति वाच्यम्॥ * ॥ खित्वान्मुम्। अनाढ्येनाढ्येन दुःखेन भूयते दुराढ्यम्भवम्। ईषदाढ्यम्भवम्। स्वाढ्यम्भवम्। ईषदाढ्यङ्करः। दुराढ्यङ्करः। स्वाढ्यङ्करः। च्व्यर्थयोः किम्। आढ्येन सुभूयते॥ आतो युच्।३।३।१२८। खलोपवादः। ईषत्पानः सोमो भवता। दुःपानः। सुपानः॥ भाषायां शासियुधिदृशिधृषिमृषिभ्यो युज्वाच्यः॥ * ॥ दुःशासनः। दुर्य्योधन इत्यादि॥ षात्पदान्तात्।८।४।३५। नस्य णो न। निष्पानं। सर्प्पिष्पानं। षात्किं। निर्णयः। पदान्तात्किं। पुष्णाति॥ पदे अन्तः॥ * ॥ पदान्तोयम्ति सप्तमीसमासोयम्। तेनेह न। सुसर्पिष्केण॥ आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णिनिः।३।३।१७०। अवश्यङ्कारी। शतन्दायी॥ कृत्याश्च।३।३।१७१। आवश्यकाधमर्ण्ययोरित्येव। अवश्यंहरिःसेव्यः। शतन्देयं॥ क्तिच्क्तौ च संज्ञायां।३।३।१७४। धातोः क्तिच् क्तश्च स्यादाशिषि संज्ञायां। तितुत्रेति नेट्। भवतात्। भूतिः॥ न क्तिचि दीर्घश्च।६।४।३९। अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनाञ्च दीर्घानुनासिकलोपौ न स्तः क्तिचि परे। यन्तिः। रन्तिः। वन्तिः। तन्तिः॥ सनः क्तिचि लोपश्चास्यान्यतरस्याम्।६।४।४५। सनोतेः क्तिचि आत्वम्वा स्यात् लोपश्च वा। सनुतात्। सातिः। सतिः। सन्तिः। देवा एनन्देयासुः। देवदत्तः॥ अलङ्खल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचांक्त्वा।३।४।१८। प्रतिषेधार्थयोरलङ्खल्वोरुपपदयोः क्त्वा स्यात्। प्राचांग्रहणम्पूजार्थम्। अमैवाव्ययेनेति नियमान्नोपपदसमासः। दोदद्घोः। अलन्दत्वा। घुमास्था। पीत्वा खलु। अलङ्खल्वोः किम्। माकार्षीत्। प्रतिषेधयोः किम्। अलङ्कारः॥ उदीचाम्माङो व्यतीहारे।३।४।१९। व्यतीहारेऽर्थे माङः क्त्वा स्यात्। अपूर्वका

त्वार्थमिदम् ॥ मयतेरिदऽन्यतरस्याम् । ६ । ४ । ७० । मेङः इकारोन्तादेशः स्याद्वाल्यपि । अपमित्ययाचते । अपमाय । अ
दीचांग्रहणाद्युपाप्रानमपि । याचित्वा अपमयते ॥ परावरयोगेच । ३ । ४ । २० । परेणपूर्वस्यावरेणपरस्ययोगेगम्ये
धातोः क्त्वास्यात् । अप्राप्यनदीम्पर्वतः । अतिक्रम्यपर्वतंस्थितानदी । अवरपर्वतयोगेन्नद्याः ॥ समानकर्तृकयोःपूर्वकाले ।
३ । ४ । २१ । समानकर्तृकयोर्धात्वर्थयोःपूर्वकालेविद्यमानाद्धातोःक्त्वास्यात् । क्त्वातुअव्ययकृतोभावे । भुक्त्वाव्रजति । द्वित्व
मतन्त्रम् । स्नात्वाभुक्त्वापीत्वाव्रजति । अनुदात्तेत्यनुनासिकलोपः । विष्णुन्नत्वास्तौति । स्वरत्यादेःश्युकः कितीतिनित्यमि
डभावः पूर्वविप्रतिषेधेन । स्तुत्वा । स्तृत्वा । धूत्वा ॥ क्त्विस्कन्दिस्यन्दोः । ६ । ४ । ३१ । एतयोर्नलोपोनस्यात्क्त्विपरे ।
स्कंत्वा । ऊदित्वादिड्वा । स्यंत्वा । स्यंदित्वा ॥ नक्त्वासेट् । १ । २ । १८ । सेट्क्त्वाकिन्नस्यात् । शयित्वा । सेट्किम् । कृ
त्वा ॥ मृडमृदगुधकुषक्लिशवदवसःक्त्वा । १ । २ । ७ । एभ्यःसेट्क्त्वाकित् । मृडित्वा । क्लिशःक्त्वोनिवेड् । क्लिशित्वा । क्लि
ष्ट्वा । उदित्वा । उषित्वा । रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छःसंश्चेतिकित्त्वंरुदित्वा । विदित्वा । मुषित्वा । गृहीत्वा ॥ नोपधात्थफान्ताद्वा । १ । २ । २३
। सेट्क्त्वाकित्स्याद्वा । श्रथित्वा । श्रन्थित्वा । गुफित्वा । गुम्फित्वा । नोपधात्किम् । कोथित्वा । रेफित्वा ॥ वञ्चिलुञ्च्यृतश्च
। १ । २ । २४ । सेट्क्त्वाकिद्वा । वचित्वा । वञ्चित्वा । लुचित्वा । लुञ्चित्वा । ऋतित्वा । अर्तित्वा ॥ तृषिमृषिकृशेःकाश्यप
स्य । १ । २ । २५ । एभ्यःसेट्क्त्वाकिद्वा । तृषित्वा । तर्षित्वा । मृषित्वा । मर्षित्वा । कृशित्वा । कर्शित्वा । रलोव्युपधादि
तिवाकित्त्वम् । द्युतित्वा । द्योतित्वा । लिखित्वा । लेखित्वा । रलःकिं । सेवित्वा । व्युपधात्किम् । वर्तित्वा । हलादेःकिम् । ए
षित्वा । सेट्किं । भुक्त्वा ॥ वसतिक्षुधोरिट् । उषित्वा । वसित्वा । क्षुधित्वा । क्षोधित्वा । अञ्चेःपूजायामितिनित्यमिट् । अ
ञ्चित्वा । गतौतु । अक्त्वेत्यपि । लुभित्वा । लोभित्वा । लुभोविमोहनइतीट् । विमोहनेतु । लुब्ध्वा ॥ जॄव्रश्च्योःक्त्वि । ७ । २ ।
५५ । आभ्याम्परस्यक्त्वाइट्स्यात् । जरीत्वा । जरित्वा । व्रश्चित्वा ॥ उदितोवा । ७ । २ । ५६ । उदितःपरस्यक्त्वाइड्वा । श

भित्वा । अनुनासिकस्यक्वीतिदीर्घः । शांत्वा । तूत्वा । देवित्वा ॥ क्रमश्च क्त्वि ॥ ● ॥ क्रम उपधाया वा दीर्घः स्यात् झलादौ क्त्वि परे । क्रांत्वा । क्रंत्वा । झलि किं । क्रमित्वा । पूङश्चेति वेट् । पवित्वा । पूत्वा ॥ जान्तनशां विभाषा । ६ । ४ । ३२ । जान्तानां नशेश्च नलोपो वा स्यात् क्त्वि परे । भक्त्वा । भंक्त्वा । रक्त्वा । रंक्त्वा । मस्जिनशोरिति नुम् । तस्य पक्षे लोपः । नष्ट्वा । नंष्ट्वा । रधादिभ्यश्चेतीट् पक्षे । नशित्वा । झलादाविति वाच्यं नेह । अञ्जित्वा । ऊदित्वाद्वेट् । पक्षे । अक्त्वा । अंक्त्वा । जनसन खनां सञ्झलोः । ६ । ४ । ४२ । इत्यात्वं । खात्वा । खनित्वा । द्यतिस्यतीट् । दित्वा । सित्वा । मित्वा । स्थित्वा ॥ दधातेर्हिः । हित्वा ॥ जहातेश्च क्त्वि । ७ । ४ । ४३ । हित्वा । हाङस्तु । हात्वा । अदो जग्धिः । जग्ध्वा ॥ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । ७ । १ । ३७ । अव्ययपूर्वपदे अनञ्समासे क्त्वो ल्यबादेशः स्यात् । तुक् । प्रकृत्य । अनञ् किम् । अकृत्वा । पर्युदासाश्रयणान्नेह । परमकृत्वा । षत्वतुकोरसिद्धः । षत्वे तुकि च कर्तव्ये एकादेशशास्त्रमसिद्धं स्यात् । कोऽसिचत् इह षत्वं न । अधीत्य । प्रेत्य । ह्रस्वस्येति तुक् ॥ वा ल्यपि । ६ । ४ । ३८ । अनुदात्तोपदेशानां वनतितनोत्यादीनामनुनासिकलोपो वा स्यात् ल्यपि । व्यवस्थितविभाषेयं । तेन मान्तानिटां अन्नान्तानिटां वनादीनां च नित्यं । आगत्य । आगम्य । प्रणत्य । प्रणम्य । प्रहत्य । प्रमत्य । प्रवत्य । वितत्य ॥ अदो जग्धिः । अन्तरङ्गानपि विधीन्बहिरङ्गोऽपि ल्यब्बाधते । जग्धिविधौ ल्यप् ग्रहणात् । तेन हित्वदत्वआत्वेत्वदीर्घत्वमूठ् इट् ओ ल्यपि न । विधाय । प्रधाय । प्रखन्य । प्रस्थाय । प्रक्रम्य । आपृच्छ्य । प्रदीव्य ॥ न ल्यपि । ६ । ४ । ६९ । ल्यपि परे घुमास्थादेरीत्वं न । धेट् । प्रधाय । प्रमाय । प्रगाय । प्रपाय । प्रहाय । प्रसाय । मीनाति मीनोतीत्यात्वं । प्रमाय । निमाय । उपदाय । विभाषा लीयतेः । विलाय । विलीय । णिलोपः । उत्तार्य । विचार्य ॥ ल्यपि लघुपूर्वात् । ६ । ४ । ५६ । लघुपूर्वात्परस्य णेरयादेशः स्यात् ल्यपि । विगणय्य । प्रणमय्य । प्रवेभिदय्य । लघुपूर्वात्किं । संप्रधार्य ॥ विभाषापः । ६ । ४ । ५७ । आप्नोतेर्णेरयादेशो वा स्यात् ल्यपि । प्रापय्य । प्राप्य ॥ क्षियः । ६ । ४ । ५९ । क्षियो ल्यपि दीर्घः स्यात् । प्रक्षीय ॥ [illegible]

ल्यपि च । ६ । १ । ४१ । वेञो ल्यपि सम्प्रसारणं न स्यात् । प्रवाय ॥ ज्यश्च । ६ । १ । ४२ । प्रज्याय ॥ व्यश्च । ६ । १ ।
४३ । उपव्याय ॥ विभाषा परेः । ६ । १ । ४४ । परेर्व्येञो वा सम्प्रसारणं स्यात् ल्यपि । तुकं बाधित्वा परत्वात् हलः इति दी
र्घः । परिवीय । परिव्याय । कथं मुखं व्यादाय स्वपिति नेत्रे निमील्य हसतीति । व्यादानसम्मीलनोत्तरकालेपि स्वापह
सयोरनुवृत्तेः [illegible] याभविष्यति ॥ आभीक्ष्ण्ये णमुल् च । ३ । ४ । २२ । पौनःपुन्ये द्योत्ये पूर्वविषये णमुल् स्यात्
क्त्वा च । द्वित्वं । स्मारं स्मारं नमति शिवं । स्मृत्वा स्मृत्वा । पायं पायं । भोजं भोजं । श्रावं श्रावं । चिण्णमुलोरिति णमुल्परे
णौ वा दीर्घः । गामं गामं । गमं गमं । विभाषा चिण्णमुलोरिति नुम्वा । लम्भं लम्भं । लाभं लाभं । व्यवस्थितविभाषया उपसृ
ष्टस्य नित्यं नुम् । प्रलम्भं प्रलम्भम् । जाग्रोऽविचिण्णल्ङित्सु इति गुणः । जागरं जागरम् । ण्यन्तस्याप्येवम् ॥ न यद्यनाकाङ्क्षे । ३
। ४ । २३ । यद्युपपदे पूर्वकाले यत्प्राप्तं तन्न । यत्र पूर्वोत्तरे क्रिये तद्वाक्यमपरं नाकाङ्क्षते चेत् । यदयं भुङ्क्ते ततः पठति ।
इह क्त्वा णमुलौ न । अनाकाङ्क्षे किम् । यदयं भुक्त्वा व्रजति ततोऽधीते ॥ विभाषाऽग्रेप्रथमपूर्वेषु । ३ । ४ । २४ । आभीक्ष्ण्ये
इति नानुवर्तते । एषूपपदेषु समानकर्तृकयोः पूर्वकाले क्त्वाणमुलौ वा स्तः । अग्रे भोजं व्रजति । अग्रे भुक्त्वा । प्रथमं भोजम्
। प्रथमं भुक्त्वा । पूर्वं भोजम् । पूर्वं भुक्त्वा । पक्षे लडादयः । अग्रे भुङ्क्ते ततो व्रजति । आभीक्ष्ण्ये तु पूर्वविप्रतिषेधेन नित्यमेव
विधिः । अग्रे भोजं भोजं व्रजति । भुक्त्वा भुक्त्वा ॥ कर्मण्याक्रोशे कृञः खमुञ् । ३ । ४ । २५ । कर्मण्युपपदे आक्रोशे गम्ये । चौरङ्का
रमाक्रोशति । करोतिरुच्चारणे चोरशब्दमुच्चार्य्येत्यर्थः ॥ स्वादुमि णमुल् । ३ । ४ । २६ । स्वाद्वर्थेषूपपदेषु कृञो णमुल् स्यात् एककर्तृ
कयोः पूर्वकाले । पूर्वपदस्य मान्तत्वं निपात्यते । अस्वाद्वीं स्वाद्वीं कृत्वा भुङ्क्ते । स्वादुङ्कारं भुङ्क्ते । सम्पन्नङ्कारं । लवणङ्कारं । सम्प-
न्नलवणशब्दौ स्वादुपर्य्यायौ । वासरूपेण क्त्वापि । स्वादुं कृत्वा भुङ्क्ते ॥ अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् । ३ । ४ ।
२७ । एषु कृञो णमुल् स्यात् सिद्धः अप्रयोगोऽस्य एवंभूतश्चेत् कृञ् व्यर्थत्वात् प्रयोगानर्ह इत्यर्थः । अन्यथाकारम् । एवङ्का

रं। कथङ्कारम्। इत्थंकारम्भुङ्क्ते। इत्थंभुङ्क्तइत्यर्थः। सिद्धेतिकिम्। शिरोन्यथाकृत्वाभुङ्क्ते॥ यथातथयोरसूयाप्रतिवच
ने।३।४।२८। कृञसिद्धाप्रयोगइत्येव। असूयायांप्रतिवचने। यथाकारमहंभोक्ष्ये। तथाकारम्भोक्ष्येकिन्तवानेन
॥ कर्मणिदृशिविदोःसाकल्ये।३।४।२९। कर्मण्युपपदेणमुल्स्यात्। कन्यादर्शंवरयति। सर्वाःकन्याइत्यर्थः।
ब्राह्मणवेदम्भोजयति। यंयंब्राह्मणञ्जानातिलभतेविचारयतिवातंसर्वम्भोजयतीत्यर्थः॥ यावतिविन्दजीवोः।३।४।
३०। यावद्वेदम्भुङ्क्ते यावल्लभतेतावदित्यर्थः। यावज्जीवमधीते॥ चर्मोदरयोःपूरेः।३।४।३१। कर्मणीत्येव।
चर्मपूरंस्तृणाति। उदरपूरंभुङ्क्ते॥ वर्षप्रमाणऊलोपश्चास्याऽन्यतरस्याम्।३।४।३२। कर्मण्युपपदेपूरेर्णमुल्
स्यादूकारलोपश्चवासमुदायेनवर्षप्रमाणेगम्ये। गोष्पदंपूरंवृष्टोदेवः। गोष्पदप्रंवृष्टोदेवः। अस्येतिकिम्। उपपदस्यमा
भूत्। मूषिकाबिलप्रम्॥ चेलेक्नोपेः।३।४।३३। चेलार्थेषुकर्मसूपपदेषुक्नोपेर्णमुल्स्याद्वर्षप्रमाणे। चेलक्नोपंवृष्टो
देवः। वस्त्रक्नोपं। वसनक्नोपं॥ निमूलसमूलयोःकषः।३।४।३४। कर्मणीत्येव। कषादिष्वनुप्रयोगम्वक्ष्यति। अत्रप्र
करणेपूर्वकालइतिनसम्बध्यते। निमूलकाषङ्कषति। समूलकाषंकषति। निमूलंसमूलंकषतीत्यर्थः। एकस्यापिधात्वर्थस्य
निमूलादिविशेषणसम्बन्धाद्भेदः। तेनसामान्यविशेषणभावेनविशेषणविशेष्यभावः॥ शुष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः।३।४।
३५। एषुकर्मसुपिषेर्णमुल्। शुष्कपेषम्पिनष्टि। शुष्कम्पिनष्टीत्यर्थः। चूर्णपेषं। रूक्षपेषम्॥ समूलाकृतजीवेषुहन
कृञ्ग्रहः।३।४।[illegible]र्मणीत्येव। समूलघातंहन्ति। अकृतकारङ्करोति। जीवग्राहंगृह्णाति। जीवतीतिजीवः। इगु
पधलक्षणःकः। जीवन्तंगृह्णातीत्यर्थः॥ करणेहनः।३।४।३७। पादघातंहन्ति। पादेनहन्तीत्यर्थः। यथाविध्यनुप्रयोग
ःपूर्वस्मिन्नयसमासार्थोयंयोगः। भिन्नधातुसम्बन्धेनुहिंसार्थानाञ्चेतिवक्ष्यते॥ स्नेहनेपिषः।३।४।३८। स्निह्यतेयेनतस्मिन्क
रणेपिषेर्णमुल्। उदपेषम्पिनष्टि। उदकेनपिनष्टीत्यर्थः॥ हस्तेवर्तिग्रहोः।३।४।३९। हस्तार्थेकरणे। हस्तवर्तं

वर्मयति । करवर्त्तम् । हस्तेनाङ्गुलिकांकरोतीत्यर्थः । हस्तग्राहंगृह्णाति । करग्राहं । पाणिग्राहं ॥ स्वेपुषः । ३ । ४ । ४० । करणइत्येवस्वइत्यर्थयहणान्तेनस्वरूपेपर्य्यायेविशेषेचणमुल् । स्वपोषंपुष्णाति । धनपोषं । गोपोषं ॥ अधिकरणेबन्धः । ३ । ४ । ४१ । चक्रवन्धम्बध्नाति । चक्रेबध्नातीत्यर्थः ॥ संज्ञायाम् । ३ । ४ । ४२ । बध्नातेर्णमुल्संज्ञायाम् । क्रौञ्चबन्धंबद्धः । मयूरिकाबन्धं । अट्टालिकाबन्धं । बन्धविशेषाणांसंज्ञाएताः ॥ कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्नशिवहोः । ३ । ४ । ४३ । जीवनाशंनश्यति । जीवोनश्यतीत्यर्थः । पुरुषवाहम्वहति । पुरुषोवहतीत्यर्थः ॥ ऊर्द्ध्वेशुषिपूरोः । ३ । ४ । ४४ । ऊर्द्ध्वेकर्त्तरि । ऊर्द्ध्वशोषंशुष्यति । वृक्षादिरूर्द्ध्वएवतिष्ठन्शुष्यतीत्यर्थः । ऊर्द्ध्वपूरम्पूर्य्यते । ऊर्द्ध्वमुखएवघटादिःवर्षोदकादिनापूर्णोभवतीत्यर्थः ॥ उपमानेकर्मणिच । ३ । ४ । ४५ । चात्कर्त्तरि । घृतनिधायन्निहितञ्जलम् । घृतमिवसुरक्षितमित्यर्थः । अजकनाशन्नष्टः । अजकइवनष्टइत्यर्थः ॥ कषादिषुयथाविध्यनुप्रयोगः । ३ । ४ । ४६ । यस्मात्णमुलुक्तःसएवानुप्रयोक्तव्यइत्यर्थः । तथैवोदाहृतम् ॥ उपदंशस्तृतीयायाम् । ३ । ४ । ४७ । इतःप्रभृतिपूर्वकालइतिसम्बध्यते । तृतीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्यामितिवासमासः । मूलकोपदंशंभुङ्क्ते । मूलकेनोपदंशं । दृश्यमानस्यमूलकस्यभुजिम्प्रतिकरणत्वात्तृतीया । अभ्युपदंशिनासहंनशाद्वःसम्बन्धः । तथाप्यर्थोऽस्त्येवकर्मत्वात् । एतावतैवसामर्थ्येनप्रत्ययःसमासश्चतृतीयायामितिवचनसामर्थ्यात् ॥ हिंसार्थानाञ्चसमानकर्मकाणाम् । ३ । ४ । ४८ । तृतीयान्तेउपपदेऽनुप्रयोगधातुनासमानकर्मकाद्धिंसार्थाण्णमुल्स्यात् । दण्डोपघातङ्गाःकालयति । दण्डेनोपघातम् । दण्डताडम् । समानकर्मकाणामितिकिम् । दण्डेनचोरमाहत्यगाःकालयति ॥ सप्तम्याञ्चोपपीडरुधकर्षः । ३ । ४ । ४९ । उपपूर्वेभ्यःपीडादिभ्यः सप्तम्यान्तेतृतीयान्तेचोपपदेणमुल्स्यात् । पार्श्वोपपीडंशेते । पार्श्वयोरुपपीडम् । पार्श्वाभ्यामुपपीडं । व्रजोपरोधंगाःस्थापयति । व्रजेनव्रजे । उपरोधम्वा । पाण्युपकर्षन्धानाःसंगृह्णाति । पाणावुपकर्षं । पाणिनोपकर्षं ॥ समासत्तौ । ३ । ४ । ५० । तृतीयासप्तम्योर्धातोर्णमुल्

स्यात्सन्निकर्षे गम्यमाने। केशग्राहं युध्यन्ते। केशेषु गृहीत्वा। हस्तग्राहं। हस्तेन गृहीत्वा॥ प्रमाणे च।३।४।५१। तृयासम्न
म्योरित्येव। द्व्यङ्गुलोत्कर्षं खण्डिकाश्छिनत्ति। द्व्यङ्गुलेन द्व्यङ्गुलेवोत्कर्षम्॥ अपादाने परीप्सायाम्।३।४।५२। परीप्सात्वरा।
शय्योत्थायं धावति॥ द्वितीयायां च।३।४।५३। परीप्सायामित्येव। यष्टिग्राहं युध्यन्ते। लोष्टग्राहं॥ अपगुरो णमुलि।
६।१।५३। गुरी उद्यमने इत्यस्यैचो वा आत्स्यात्णमुलि। अस्यपगोरं युध्यन्ते। अस्यपगारं॥ स्वाङ्गेऽध्रुवे।३।४।५४। द्विती
यायामित्येव। अध्रुवे स्वाङ्गे द्वितीयान्ते धातोर्णमुल्। भ्रूविक्षेपं कथयति। भ्रुवं विक्षेपं। अध्रुवे किम्। शिर उत्क्षिप्य। येन विना
न जीवनं तद्ध्रुवं॥ परिक्लिश्यमाने च।३।४।५५। सर्वतो विबाध्यमाने स्वाङ्गे द्वितीयान्ते णमुल्स्यात्। उरःप्रतिपेषं युध्य
न्ते। कृत्स्नमुरः पीडयन्त इत्यर्थः। उरोविदारम्प्रतिचस्करे नखैः। ध्रुवार्थमिदम्॥ विशिपतिपदिस्कन्दां व्याप्यमानासेव्य
मानयोः।३।४।५६। द्वितीयायामित्येव। द्वितीयान्त उपपदे विशादिभ्यो णमुल्स्याद्व्याप्यमाने आसेव्यमाने चार्थे गम्ये। गे
हादिद्रव्याणां विश्यादिक्रियाभिः साकल्येन सम्बन्धो व्याप्तिः। क्रियायाः पौनःपुन्यमासेवा। नित्यवीप्सयोरिति द्वित्वं तु न भव
ति। समासेनैव स्वभावतस्तयोरुक्तत्वात्। यद्यप्याभीक्ष्ण्ये णमुलुक्त एव तथापि उपपदसंज्ञार्थमासेवायामिह पुनर्विधिः। गे
हानुप्रवेशमास्ते। गेहङ्गेहमनुप्रवेशं। गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशं। एवं गेहानुप्रपातं। गेहानुप्रपादं। गेहानुस्कन्दं। अ
समासे तु गेहस्य णमुलन्तस्य च पर्यायेण द्वित्वं॥ अस्यतितृषोः क्रियान्तरे कालेषु।३।४।५७। क्रियामन्तरयति व्यवधत्त
इति क्रियान्तरः तस्मिन्धात्वर्थे वर्त्तमानादस्यतेस्तृष्यतेश्च कालवाचिषु द्वितीयान्तेषु उपपदेषु णमुल्स्यात्। द्व्यहात्यासं गाः पा
ययति द्व्यहमत्यासं। द्व्यहतर्षं। द्व्यहन्तर्षं। अत्यसनेन तर्षणेन च गवाम्पानक्रियाव्यवधीयते। अद्य पाययित्वा द्व्यहमतिक्रम्य पु
नः पाययतीत्यर्थः॥ नाम्न्यादिशिग्रहोः।३।४।५८। द्वितीयायामित्येव। नामादेशमाचष्टे। नामग्राहमाह्वयति॥ अ
व्ययेऽयथाभिप्रेताख्याने कृञः क्त्वाणमुलौ।३।४।५९। अयथाभिप्रेताख्यानन्नाम अप्रियस्योच्चैः प्रियस्य नीचैः कथनं। उ

चैःकृत्य । उच्चैःकृत्वा । उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे । नीचैःकृत्य । निचैःकृत्वा । नीचैःकारं प्रियंब्रूते ॥ तिर्य्यच्यपवर्गे । ३ । ४ । ६० । तिर्यक्शब्दे उपपदे कृञः क्त्वाणमुलौ स्तः समाप्तौ गम्यायाम् । तिर्य्यक्कृत्य गतः । तिर्य्यक्कारं समाप्य गत इत्यर्थः । अपवर्गे किं । तिर्य्यक्कृत्वा काष्ठं गतः ॥ स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः । ३ । ४ । ६१ । मुखतःकृत्य गतः । मुखतःकृत्वा । मुखतःकारम् । मुखतोभूय । मुखतोभूत्वा । मुखतोभावम् ॥ नाधार्थप्रत्यये च्व्यर्थे । ३ । ४ । ६२ । नाधार्थप्रत्ययान्ते च्व्यर्थविषये उपपदे कृभुवोः क्त्वाणमुलौ स्तः । अनाना नाना कृत्वा । नानाकृत्य । नानाकारं । विनाकृत्य । विनाकृत्वा । विनाकारं । नानाभूय । नानाभूत्वा । नानाभावं । अनेकं द्रव्यमेकं भूत्वा । एकधाभूय । एकधाभूत्वा । एकधाभावं । एकधाकृत्य । एकधाकृत्वा । एकधाकारं । प्रत्ययग्रहणात्किं । हिरुक्कृत्वा । पृथग्भूत्वा ॥ तूष्णीमि भुवः । ३ । ४ । ६३ । तूष्णींशब्दे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः । तूष्णींभूय । तूष्णींभूत्वा । तूष्णींभावं ॥ अन्वच्यानुलोम्ये । ३ । ४ । ६४ । अन्वक्शब्दे उपपदे भुवः क्त्वाणमुलौ स्तः आनुकूल्ये गम्यमाने । अन्वग्भूय आस्ते । अन्वग्भूत्वा । अन्वग्भावं । अग्रतः पार्श्वतः पृष्ठतो वाऽनुकूलो भूत्वा आस्त इत्यर्थः । आनुलोम्ये किं अन्वग्भूत्वा तिष्ठति । पृष्ठतो भूत्वेत्यर्थः । इत्थं लौकिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितं । विस्तरस्तु यथाशास्त्रं दर्शितः शब्दकौस्तुभे । भट्टोजिदीक्षितकृतिः सैषा सिद्धान्तकौमुदी । प्रीत्यै भूयाद्भगवतो भवानीविश्वनाथयोः ॥ श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां सिद्धान्तकौमुद्यामुत्तरार्द्धं समाप्तं ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥ ● ॥

॥ ॐ ॥ श्रीगणेशायनमः ॥ छन्दसिपुनर्वस्वोरेकवचनम् । १ । २ । ६१ । द्वयोरेकवचनंवास्यात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रम् ।
पुनर्वसूवा । लोकेतुद्विवचनमेव ॥ विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ । प्राग्वत् । विशाखानक्षत्रं । विशाखे ॥ षष्ठीयुक्तश्छ
न्दसिवा । १ । ४ । ९ । षष्ठ्यन्तेनयुक्तःपतिशब्दश्छन्दसिघिसंज्ञोवास्यात् । क्षेत्रस्यपतिनावयम् । इहवेतियोगंविभज्यछन्द
सीत्यनुवर्त्तते । तेनसर्वेविधयश्छन्दसिवैकल्पिकाः । बहुलञ्छन्दसीत्यादिरस्यैवप्रपञ्चः । यच्चिभम् ॥ नभोंगिरोमनुषाम्व
त्युपसंख्यानम् ॥ ❁ ॥ नभसातुल्यन्नभस्वत् । भत्वात्रुत्वाभावः । अङ्गिरस्वदङ्गिरः । मनुष्वदग्ने । जनेरुसीतिविहितउ
सिप्रत्ययोमनेरपिवाहुलकात् ॥ वृषन्वस्वश्वयोः । वृषवर्षकंवसुयस्यसःवृषण्वसुः । वृषाअश्वोयस्यवृषणश्वः । इहान्त
र्वर्त्तिनीविभक्तिमाश्रित्यपदत्वेसतिनलोपःप्राप्नोभत्वाद्वाध्यते । अतएवपदान्तस्येतिणत्वनिषेधोपिन । अल्लोपोनइत्यल्लोपो
नअनङ्गत्वात् ॥ अयस्मयादीनिच्छन्दसि । १ । ४ । २० । एतानिछन्दसिसाधूनि । भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगंसंज्ञाद्व
यंवोध्यं । तथाचवार्त्तिकम् ॥ उभयसंज्ञान्यपीतिवक्तव्यमिति ॥ * ॥ ससुष्टुभासऋक्वतागणेन । पदत्वात्कुत्वं । भत्वाज्ज
स्त्वाभावः । जश्त्वविधानार्थायाःपदसंज्ञायाभत्वसामर्थ्येनवाधात् । नैनंहिन्वंत्यपिवाजिनेषु । अत्रपदत्वात्जस्त्वम् । भत्वा
त्कुत्वाभावः ॥ तेप्राग्धातोः ॥ छन्दसिपरेऽपि । १ । ४ । ८१ ॥ व्यवहिताश्च । १ । ४ । ८२ । हरिभ्यांयाह्योकआ । आ
मन्द्रैरिन्द्रहरिभिर्याहि ॥ इन्धिभवतिभ्याञ्च । आभ्याम्परोलिट्कित् । समीधेदस्युहन्तमम् । पुत्रईधेअथर्वणः । वभू
व । इदम्प्रत्याख्यानम् । इन्धेश्छन्दोविषयत्वाद्भुवोवुकोनित्यत्वात्ताभ्यांलिटःकिद्वचनानर्थक्यमिति ॥ * ॥ इतिप्रथमोध्या
यः ॥ * * * * ॥ तृतीयाचहोश्छन्दसि । २ । ३ । ३ । जुहोतेःकर्म्मणितृतीयास्याद्द्वितीयाच । यवाग्वाऽग्निहोत्रंजु
होति । अग्निहोत्रशब्दोऽत्रहविषिवर्त्तते । यस्याग्निहोत्रमधिश्रितममेध्यमापद्येतेत्यादिप्रयोगदर्शनात् । अग्नयेहूयत
इतिव्युत्पत्तेश्च । यवाग्वाख्यंहविर्देवतोद्देशेनत्यक्त्वाप्रक्षिपतीत्यर्थः ॥ द्वितीयाब्राह्मणे । २ । ३ । ६० । ब्राह्मणविषयेप्रयोगे

दिवस्तदर्थस्यकर्मणिद्वितीयास्यात्। षष्ठ्यपवादः। गामस्यतदहःसभायांदीव्येयुः॥ चतुर्थ्यर्थेबहुलंछन्दसि।२।३
।६२। षष्ठीस्यात्। पुरुषमृगश्चन्द्रमसे। गोधाकालकादार्वाघाटस्तेवनस्पतीनाम्। वनस्पतिभ्यइत्यर्थः। षष्ठ्यर्थेच
तुर्थीतिवाच्यम्॥*॥ याखर्वेणपिबतितस्यैखर्वः॥ यजेश्चकरणे।२।३।६३। इहछन्दसिबहुलंषष्ठी। घृतस्यघृतेन
वायजते॥ बहुलंछन्दसि।२।४।३९। अदोघस्लादेशःस्यात्। घस्तान्नूनम्। लुङिमन्त्रेघसेतिच्लेर्लुक्। अडभावः।
सग्धिश्चमे॥ हेमन्तशिशिरावहोरात्रेचच्छन्दसि।२।४।२८। द्वन्द्वःपूर्ववल्लिङ्गः। हेमन्तश्चशिशिरश्चहेमन्तशिशिरौ।
अहोरात्रे। अदिप्रभृतिभ्यःशपः॥ बहुलंछन्दसि।२।४।७३। वृत्रंहनतिवृत्रहा। अहिःशयतउपपृक्। अत्रलुङ्न।
अदादिभिन्नेऽपिक्वचिल्लुक्। त्राध्वंनोदेवाः। जुहोत्यादिभ्यःश्लुः॥ बहुलंछन्दसि।२।४।७६। दातिप्रियाणिचिद्वसु।
अन्यत्रापि। पूर्णाविवष्टि॥ मन्त्रेघसह्वरणशवृदहाद्वृच्कृगमिजनिभ्योलेः।२।४।८०। एभ्योलेर्लुक्स्यान्मन्त्रे। अक्ष
न्नमीमदन्तहि। घस्लादेशस्यगमहनेत्युपधालोपेशासिवसीतिषः। माह्वर्मित्रस्य। धूर्तिःप्रणङ्मर्त्यस्य। नशेर्वेतिकुत्वं। सु
रुचोवेनआवः। मानआधक्। आदित्याकारान्तग्रहणं। आप्राद्यावापृथिवी। परावर्गंभारभृद्यथा। अक्रन्नुषासः। च्लेरपिङ्गा
गृवांसोअनुग्मन्। मन्त्रग्रहणंब्राह्मणस्याप्युपलक्षणं। अज्ञतवाअस्यदन्ताः। विभाषानुवृत्तेर्नेह। नताअगृभ्णन्जनिष्टहि
षः॥*॥ इतिद्वितीयोध्यायः॥ ****॥ अभ्युत्सादयाम्प्रजनयाञ्चिकयांरमयामकःपावयांक्रियाद्विदामक्रन्नितिच्छन्दसि।
३।१।४२। आद्येषुचतुर्षुलुङिआम्अकइत्यनुप्रयोगश्च। अभ्युत्सादयामकः। अभ्युदसीषददितिलोके। प्रजनयामकः
।प्राजीजनदित्यर्थः। चिकयामकः। अचैषीदित्यर्थेचिनोतेराम्द्विर्वचनंकुत्वंच। रमयामकः। अरीरमत्। पावयांक्रियात्
।पाव्यादितिलोके। विदामक्रन्। अवेदिषुः॥ गुपेश्छन्दसि।३।१।५०। च्लेश्चङ्वा। गृहानजूगुपतंयुवं। अगौप्तमित्यर्थः
॥ नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः।३।१।५१। च्लेश्चङ्न। मात्वायतोजरितुःकाममूनयीः। मात्वाग्निर्ध्वनयीत्॥ ऊनृ

दृरुहिभ्यश्छन्दसि ।३।१।५९। च्लेरङ्वा । इदन्तेभ्योकरन्नमः । अमरत् । अदरत् । यत्सानोःसानुमारुहत् ॥ छन्दसिनिष्टर्क्यदेवहूयप्रणीयोन्नीयोच्छिष्यमर्य्यस्तर्य्याध्वर्य्यखन्यखान्यदेवयज्यापृच्छ्यप्रतिषीव्यब्रह्मवाद्यभाव्यस्ताव्योपचाय्यपृडानि ।३।१।१२३। कृततेर्न्निस्पूर्वात्क्यपिप्राप्ते ण्यत् । आद्यन्तयोर्विपर्य्यासः निसःसत्वञ्च । निष्टर्क्यञ्चिन्वीतपशुकामः । देवशब्दे उपपदे ह्वयतेर्जुहोतेर्वाक्यप्दीर्घश्च । स्पर्द्धन्तेवाउदेवहूये । प्रउत् आभ्यान्नयतेःक्यप् । प्रणीयः । उन्नीयः । उत्पूर्वाच्छिषेःक्यप् । उच्छिष्यः । मृङ्स्तृध्वृभ्योयत् । मर्य्यः । स्तर्य्या । स्त्रियामेवायं । ध्वर्य्यः । खनेर्य्यण्यतौ । खन्यः । खान्यः । यजेर्य्यः । शुन्धध्वन्दैव्यायकर्म्मणे । देवयज्यायै । आङ्पूर्वात्पृच्छेःक्यप् । आपृच्छ्यंधरुणंवाज्यर्षति । सीव्यतेःक्यप्षत्वंच । प्रतिषीव्यः । ब्रह्मणिवदेर्ण्यत् । ब्रह्मवाद्यम् । लोकेतुवदः । सुपिक्यप्चेतिक्यप्यतौ । भवतेःस्तौतेश्चण्यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्वाच्चिनोतेर्ण्यत्आयादेशश्चपृडे उत्तरपदे । उपचाय्यपृडम् ॥ हिरण्यइतिवक्तव्यं ॥*॥ उपचेयपृडमेवान्यत् । मृडसुखनेपृडचेत्यस्मादिगुपधलक्षणःकः ॥ छन्दसिवनसनरक्षिमथाम् ।३।२।२७। एभ्यःकर्म्मण्युपपदेइन्स्यात् । ब्रह्मवनिंत्वा । क्षत्रवनिं । उतनोगोषणिन्धियम् । येपथाम्पथिरक्षयः । चतुरक्षौपथिरक्षी । हविर्म्मथीनामभि ॥ छन्दसिसहः ।३।२।६३। ण्विःस्यात् । पृतनाषाट् ॥ वहश्च ।३।२।६४। प्राग्वत् । दित्यवाट् । योगविभागउत्तरार्थः ॥ कव्यपुरीषपुरीष्येषुञ्युट् ।३।२।६५। एषुवहेर्ञ्युट्स्याच्छन्दसि । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीष्यवाहनः ॥ हव्येऽनन्तःपादं ।३।२।६६। अग्निश्चहव्यवाहनः । पादमध्येतुवहश्चेतिण्विरेव । हव्यवालग्निरजरःपितानः ॥ जनसनखनक्रमगमोविट् ।३।२।६७। विड्वनोरित्यात्वम् । अब्जाः । गोजाः । गोषाइन्द्रोनृषाअसि । सनोतेरनइतिषत्वं । इयंशुष्मेभिर्विसखाइवारुजत् । आदधिक्राःशवसापञ्चकृष्टीः । अग्रेगाः ॥ मन्त्रेश्वेतवहोक्थशस्पुरोडाशोण्विन् ।३।२।७१। श्वेतवाहादीनांडस्पदस्येतिवक्तव्यं ॥*॥ यत्रपदत्वम्भावितत्रण्विनोपवादोडस्वक्तव्यइत्यर्थः । श्वेतवाः । श्वेतवाहौ । श्वेतवाहः

। उक्थानि उक्थैर्वा शंसति । उक्थशाय जमानः । उक्थशासौ । उक्थशासः । पुरोदाश्यते दीयते पुरोडाः ॥ अवेयजः । ३ । २
। ७२ । अवयाः । अवयाजौ । अवयाजः ॥ अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च । ८ । २ । ६७ । एते सम्बुद्धौ कृतदीर्घा निपात्यन्ते । वा
दुक्थशाः ॥ विजुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ । उपे उपपदे यजेर्विच् । उपयट् ॥ आतो मनिन्क्वनिब्वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।
सुप्युपसर्गे चोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्रयः प्रत्ययाः स्युः । चाद्विच । सुदामा । सुधीवा । सुपीवा
। भूरिदावा । घृतपावा । विच् । कीलालपाः ॥ बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ । उपपदान्तरे पि हन्तेर्बहुलं क्विप् स्यात् ।
मातृहा । पितृहा ॥ छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ । भूतसामान्ये । अहं द्यावापृथिवी आततान ॥ लिटः कानज्वा । ३ । २
। १०६ । क्वसुश्च । ३ । २ । १०७ । छन्दसि लिटः कानच्क्वसू वा स्तः । चक्राणा वृष्णिं । छंदसि परिच्छायामपि कयच् वक्तव्यः ॥
*॥ योनो अघे अररिवां अघायुः ॥ क्याच्छन्दसि । ३ । २ । १७० । उप्रत्ययः स्यात् । अघायुः । एरजधिकारे जवसवौ छन्द
सि वाच्यौ ॥*॥ ऊर्वैर्वा भियूनः । ऊर्वैमे जवः । देवस्य सवितुः सवे ॥ मन्त्रे वृषेषपचमनविदभूवीरा उदात्तः । ३ । ३ । ९६ । वृ
षादिभ्यः क्तिन् स्यात्स चोदात्तः । वृष्टिं दिवः । सुम्नमिष्टये । पचात्पक्तीरुत । इयन्तेन वसीमतिः । वित्तिः । भूतिः । अग्न आ
याहि वीतये । रातौ स्यामोभयासः ॥ छन्दसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ । धात्वर्थानां सम्बन्धे सर्वकालेष्वेते वा स्युः । पक्षे यथास्व
म्प्रत्ययाः । लुङि । देवो देवेभिरागमत् । लोडर्थे लुङ् । इदन्तेभ्यो करन्नमः । लङ् । अग्निमद्य होतारमवृणीतायं यजमानः ।
लिट् । अद्या ममार । अद्य म्रियतइत्यर्थः ॥ लिङर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ । विध्यादौ हेतुमद्भावादौ च धातोर्लेट् स्याच्छन्दसि ॥ सिब्ब
हुलं लेटि । ३ । १ । ३४ ॥ इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ९७ । लेटस्तिङामितो लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ॥ लेटोऽडाटौ
। ३ । ४ । ९४ । लेटः अट् आट् एतावागमौ स्तस्तौ च पितौ ॥ सिब्बहुलं णिद्वक्तव्यः ॥*॥ वृद्धिः । प्रण आयूंषि तारिषत् । सुपेशस
स्करति जोषिषद्धि । आता विषद्दर्शसानाय । सिपइलोपस्य चाभावे । पताति दिद्युत् । प्रियः सूर्य्ये प्रियो अग्ना भवाति ॥ सउत

मस्य ।३।४।९८। लेटुत्तमस्य सकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाव । करवावः । टेरेत्वं ॥ आत ऐ । लेट आकारस्य ऐः स्यात् । सुतेभिः सुप्रयसामादयैते । आतामित्याकारस्य ऐकारः । विधिसामर्थ्यादाट ऐत्वन्न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । योयजातियजातइति ॥ वैतोऽन्यत्र ।३।४।९६। लेट एकारस्य ऐः स्याद्वा । आत ऐ इत्यस्य विषयम्बिना । पश्रूनामीशै । ग्रहा गृह्यान्तै । अन्यत्र किम् । सुप्रथसामादयैते ॥ उपसम्बादाशङ्कयोश्च ।३।४।८। पणबन्धे आशङ्कायां च लेट् स्यात् । अहमेव पशूनामीशै । नेज्जिह्मायन्तो नरकम्पताम ॥ हलः श्नः शानज्झौ ॥ छन्दसि शायजपि । ३ । १ । ८४ । अपिशब्दाच्छानच् । ? हृग्रहोर्भश्छन्दसीति हस्य भः । गृभाय जिह्वया मधु । बधान देव सवितः । अनिदितामिति बध्नातेर्नलोपः । गृभ्णामि ते । मध्वा जभार ॥ व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ । विकरणानां बहुलं व्यत्ययः स्यात् छन्दसि । आण्डा शुष्णस्य भेदति । भिनत्तीति प्राप्ते । जरसा मरते पतिः । म्रियत इति प्राप्ते । इन्द्रो वस्तेन नेषतु । नयतेर्लोटि शप्सिपौ द्वौ विकरणौ । इन्द्रेण युजा तरुषेम वृत्रं । तरेमेत्यर्थः । तरतेर्विध्यादौ लिङ् । उः सिप् शप् चेति त्रयो विकरणाः ॥ सुप्तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङां च । व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकृदेषां सोऽपि च सिध्यति बाहुलकेन ॥ १ ॥ धुरि दक्षिणायाः । दक्षिणस्यामिति प्राप्ते । चषालं ये अश्वयूपाय तक्षति । तक्षन्तीति प्राप्ते । उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे । ब्रह्मचारिणमिच्छते । इच्छतीति प्राप्ते । प्रतीपमन्य ऊर्मिर्युध्यति । युध्यत इति प्राप्ते । मधोस्तृप्ता इवासते । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुरुषः । अधासवीरैर्दशभिर्वियूयाः । वियूयादिति प्राप्ते । कालः कालवाची प्रत्ययः । श्वोऽग्नीनाधास्यमानेन । लुटो विषये लृट् । तमसो गा अदुक्षत् । अधुक्षदिति प्राप्ते । मित्रवयं च सूरयः । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च तद्वाचिनां कृत्तद्धितानां व्यत्ययः । अन्नादाय । अविषये अच् । अवग्रहे विशेषः । यङो यशब्दादारभ्य लिङ्याशिष्यङिति ङकारेण प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादिरुक्त एव ॥ लिङ्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ । आशीर्लिङि परे धातो

दृङ्स्याच्छन्दसि। वचउम्। मन्त्रम्नोचेमाग्नये॥ दृशेरग्वक्तव्यः॥*॥ पितरञ्चदृशेयम्मातरञ्च। अङ्नित्। ऋदृशोङीतिगुणः स्यात्॥ छन्दस्युभयथा।३।४।११७। धात्वधिकारे उक्तः प्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात्। वर्द्धनुत्वासुष्टुतयः। वर्द्धयंत्वित्यर्थः। आर्द्धधातुकत्वाणिलोपः। विशृण्विरे। सार्वधातुकत्वात्श्नुः शृभावश्च। हुश्नुवोरितियण्॥ आदृगमहनजनःकिकिनौलिट्च।३।४।११७। आदन्तादृवर्णान्ताद्गमादेश्चकिकिनौस्तस्तौचलिड्वत्। वभ्रिर्वज्रं। पपिःसोमं। ददिर्गाः। जग्मिर्युवा। जघ्निर्वृत्रममित्रियं। जज्ञिः। लिड्वद्भावादेवसिद्धेऋदृशत्वृतामितिगुणबाधनार्थंकित्त्वंत्रहुलंछन्दसीत्युक्तं। ततुरिः। जगुरिः॥ तुमर्थेसेसेनसेऽसेनक्सेकसेनध्यैअध्यैन्कध्यैकध्यैन्शध्यैशध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः।३।४।९। सें। वक्षेरायः। सेन्। तावामेषे। असे। शरदोजीवसेधाः। असेनित्यादुदात्तः। क्से। प्रेषे। कसेन्। गवामिवश्रियसे॥ अध्यै। अध्यैन्। जठरम्पृणध्यै। पक्षेआद्युदात्तं। कध्यै। कध्यैन्। आहुवध्यै। पक्षेनिस्वरः। शध्यै। राधसःसहमादयध्यै॥ शध्यैन्। वायवेपिवध्यै॥ तवै। दातवा उ। तवेङ्। सूतवे। तवेन्। कर्तवे॥ प्रयैरोहिष्यैअव्यथिष्यै।३।४।१०। एतेतुमर्थेनिपात्यन्ते। प्रयातुंरोढुंअव्यथितुमित्यर्थः॥ दृशेविख्येच।३।४।११। दृष्टुंविख्यातुमित्यर्थः॥ शकिणमुल्कमुलौ।३।४।१२। शक्नोतावुपपदेतुमर्थेएतौस्तः। विभाजंनाशकत्। अपलुपन्नाशकत्। विभक्तुमपलोप्तुमित्यर्थः॥ ईश्वरेतोसुन्कसुनौ।३।४।१३। ईश्वरोविचरितोः। ईश्वरोविलिखः। विचरितुंविलेखितुमित्यर्थः॥ कृत्यार्थेतवैकेन्केन्यत्वनः।३।४।१४। नम्लेच्छितवै। अवगाहे। दिदृक्षेण्यः। भूर्यस्यष्टकर्त्वम्॥ अवचक्षेच।३।४।१५। रिपुणानावचक्षे। अवख्यातव्यमित्यर्थः॥ भावलक्षणेस्थेण्कृञ्वदिचरिहुतमिजनिभ्यस्तोसुन्।३।४।१६। आसंस्थातोःसीदन्ति। आसमाप्तेःसीदन्तीत्यर्थः। उदेतोः। अपकर्तोः। प्रवदितोः। प्रचरितोः। हेतोः। आतमितोः। काममाविजनितोःसम्भवामः॥ सृपितृदोःकसुन्।३।४।१७। भावलक्षणेइत्येव। पुराक्रूरस्यविसृपोविरप्शिन्। पुराजतृभ्यआतृदः॥*॥ इतितृतीयोध्यायः॥****॥ एवेञ्चाऽ

जसौ। ४।१।३१। रत्रिशब्दान्ङीप्स्यात् अजस्विषये छन्दसि। रात्रीव्यख्यदायती। लोकात्तु कृदिकारादक्तिन इति ङीष् अन्तोदात्तः॥ नि
त्यं छन्दसि। ४।१।४६। बह्वादिभ्यश्छन्दसि विषये नित्यं ङीष्। बह्वीषु हित्वा। नित्यग्रहणमुत्तरार्थम्॥ भुवश्च। ४।१।
४७। ङीष् स्यात् छन्दसि। विभ्वी। प्रभ्वी। विप्रसंभ्य इति डुप्रत्ययान्तात् सूत्रेऽनुक्रियते। उत इत्यनुवृत्तेः। उवङादेशस्तु सौ
त्रः। मुद्गलाच्छन्दसि लिच्च॥*॥ ङीषो लित्त्वमानुगागमः। लित्स्वरः। रथीरभून्मुद्गलानी॥ दीर्घजिह्वी च छन्दसि। ४।१।
५९। संयोगोपधत्वादप्राप्तो ङीब्विधीयते। आसुरी वै दीर्घजिह्वी देवानां यज्ञवाट्॥ कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि। ४।१।७१।
ऊङ् स्यात्। कद्रूश्च वै। कमण्डलूः। गुग्गुलुमधुजतुपतयालूनामिति वक्तव्यम्॥*॥ गुग्गुलूः। मधूः। जतूः। पतयालूः॥ अ
वयाच्चप्। आविकस्योपसंख्यानं छन्दसि॥*॥ आविकोऽवर्द्धते॥ छन्दसि ठञ्। ४।३।१९। वर्षाभ्यष्ठकोऽपवादः। स्वरे भेदः
। वार्षिकं॥ वसन्ताच्च। ४।३।२०। ठञ् स्यात् छन्दसि। वासन्तिकं॥ हेमन्ताच्च। ४।३।२१। छन्दसि ठञ्। हेमन्तिकम्।
योगविभाग उत्तरार्थः॥ शौनकादिभ्यश्छन्दसि। ४।३।१०६। णिनिः प्रोक्ते छाणोरपवादः। शौनकेन प्रोक्तमधीयते
शौनकिनः। वाजसनेयिनः। छन्दसि किम्। शौनकीया शिक्षा॥ द्व्यचश्छन्दसि। ४।३।१५०। विकारे वा मयट् स्यात्।
शरमयम्बर्हिः। यस्य पर्णमयी जुहूः॥ नोत्वद्वर्ध्रबिल्वात्। ४।३।१५१। उत्वान्। उकारवान्। मौञ्जं शिक्यं। वर्ध्रं चर्मत
स्य विकारो वार्ध्री रज्जुः। बैल्वो यूपः। सभायाः यः॥ ढश्छन्दसि। ४।४।१०६। सभेयो युवा॥ भवे छन्दसि। ४।४।११०
। सप्तम्यन्ताद्भवार्थे यत्। मेघ्याय च विद्युत्याय च। यथायथं शैषिकाणामण्वादीनां घादीनामपवादोऽयं यत्। पक्षे तेऽपि भव
न्ति। सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात्। तद्यथा। मुंजवान्नाम पर्वतः। तत्र भवः। मौंजवतः। सोमस्येव मौंजवतस्य भक्षः
। आचतुर्थसमाप्तेश्छन्दोऽधिकारः॥ पाथोनदीभ्यां ड्यण्। ४।४।१११। तमु त्वा पाथ्यो वृषा। चनोदधीत नाद्यो गिरो मे।
अप्सु भवः पाथ्यः। नद्यां भवो नाद्यः॥ वेशन्तहिमवद्भ्यामण्। ४।४।११२। भवे। वैशन्तीभ्यः स्वाहा। हैमवतीभ्यः

स्वाहा ॥ स्रोतसो विभाषा ड्यड्ड्यौ । ४ । ४ । ११३ । पक्षे यत् । ड्यड्ड्ययोस्तु स्वरे भेदः । स्रोतसि भवः स्रोत्यः । स्रोतस्यः ॥ सगर्भसयूथसनुताद्यन् । ४ । ४ । ११४ । अनु भ्राता सगर्भ्यः । अनु सखा सयूथ्यः । यो नः सनुत्य उत वा जिघत्नुः । नुतिर्नुतं । नपुंसके भावे क्तः । सगर्भादयस्त्रयोऽपि कर्मधारयाः समानस्य छन्दसीति सः । ततो भवार्थे यन् । यतोऽपवादः ॥ तुग्राद्घन् । ४ । ४ । ११५ । भवेऽर्थे । पक्षे यदपि । आकश्रमं वृषभं तुग्र्यासु निवह्नृ वाः । तुग्रियास्विति शाखान्तरे । घनाकावरिष्ठेषु तुग्रशब्द इति वृत्तिः ॥ अग्राद्यत् । ४ । ४ । ११६ ॥ घच्छौ च । ४ । ४ । ११७ । चाद्यत् । अग्रे भवोऽग्र्यः । अग्रियः । अग्रीयः ॥ समुद्राभ्राद्घः । ४ । ४ । ११८ । समुद्रिया अप्सरसो मनीषिणं । नानदतो अभ्रियस्येव घोषाः ॥ बर्हिषि दत्तं । ४ । ४ । ११९ । प्राग्घितीयस्त्वेव । बर्हिष्येषु निधिषु प्रियेषु ॥ दूतस्य भागकर्मणी । ४ । ४ । १२० । भागोऽंशः । दूत्यं ॥ रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ । या ते अग्ने रक्षस्या तनूः ॥ रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ । प्रशंसने यत्स्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यं । जगत्यं । हविष्यं ॥ असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ । असुर्यं देवेभिर्धायि विश्वं ॥ मायायामण् । ४ । ४ । १२४ । आसुरी माया ॥ तद्वानासामुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक् च मतोः । ४ । ४ । १२५ । वर्चस्वानुपधानो मन्त्र आसामिष्टकानां । वर्चस्यास्तवाः ॥ अश्विमानण् । ४ । ४ । १२६ । आश्विनीरुपदधाति ॥ वयस्यासु मूर्ध्नो मतुप् । ४ । ४ । १२७ । तद्वानासामिति सूत्रं सर्वमनुवर्त्तते । मतोरिति पदमावर्त्य पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुवन्तो यो मूर्द्धशब्दस्तस्मात् ... मतोर्लुक् ॥ वयश्शब्दवन्मन्त्रोपधेयास्विष्टकासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्द्धवयःशब्दौ स्तस्तेनोपधेयासु । मूर्द्धन्वतीरुपदधातीति प्रयोगः ॥ मत्वर्थे मासतन्वोः । ४ । ४ । १२८ । नभोऽभ्रं । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । ओजस्या तनूः ॥ मधोर्ञ च । ४ । ४ । १२९ । माधवः । मधव्यः ॥ ओजसोऽहनि यत्खौ । ४ । ४ । १३० । ओजस्यमहः । ओजसीनम् ॥ वेशोयशआदेर्भगाद्यल्खौ । ४ । ४ । १३१ । १३२ । यथासंख्यं नेष्यते । वे

शोभनश्चासौ देवभग इति कर्मधारयः। वेशोभग्यः। वेशोभगीनः। यशोभग्यः। यशोभगीनः॥ पूर्वैः कृतमिनियौ च। ४। ४। १३३। गम्भीरेभिः पथिभिः पूर्विणेभिः। ये ते पूर्वे सवितः पूर्व्यासः॥ अद्भिः संस्कृतम्। ४। ४। १३४। यस्याप्यं हविः॥ सहस्रेण संमितौ घः। ४। ४। १३५। सहस्रियासोऽपां नोर्मयः। सहस्रेण तुल्या इत्यर्थः॥ मतौ च। ४। ४। १३६। सहस्रशब्दान्मत्वर्थे घः स्यात्। सहस्रमस्यास्तीति सहस्रियः॥ सोममर्हति यः। ४। ४। १३७। सोम्यो ब्राह्मणः। यज्ञार्ह इत्यर्थः॥ मये च। ४। ४। १३८। सोमशब्दाद्यः स्यान्मयडर्थे। सोम्यं मधु। सोममयमित्यर्थः॥ मधोः। ४। ४। १३९। मधुशब्दान्मयडर्थे यत् स्यात्। मधव्यः। मधुमय इत्यर्थः॥ वसोः समूहे च। ४। ४। १४०। चान्मयडर्थे यत्। वसव्यः। अक्षरसमूहे छन्दस उपसंख्यानम्॥ * ॥ छन्दःशब्दादक्षरसमूहे वर्त्तमानात्स्वार्थे यदित्यर्थः। आश्रावयेति चतुरक्षरं अस्तु श्रौषडिति चतुरक्षरं ये यजामह इति पञ्चाक्षरं यजेति द्व्यक्षरं द्व्यक्षरो वषट्कार एष वै सप्तदशाक्षरश्छन्दस्यः॥ नक्षत्राद्घः। ४। ४। १४१। स्वार्थे। नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा॥ सर्वदेवात्तातिल्। ४। ४। १४२। स्वार्थे। सविता नः सुवतु सर्वतातिं। प्रदक्षिणिद्देवतातिमुराणः॥ शिवशमरिष्टस्य करे। ४। ४। १४३। करोतीति करः। पचाद्यच्। शिवं करोतीति शिवतातिः। याभिः शन्तातिर्भवथो ददाशुषे। अथो अरिष्टतातये॥ भावे च। ४। ४। १४४। शिवादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि। शिवस्य भावः शिवतातिः। शन्तातिः। अरिष्टतातिः॥ * ॥ इति चतुर्थोध्यायः॥ * * * * ॥ सप्तनोऽञ्छन्दसि। ५। १। ६१। तदस्य परिमाणमिति वर्ग इति च। सप्तसाप्तान्यसृजत्। शतशतोर्डिनिश्छन्दसि। तदस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः॥ * ॥ पञ्चदशिनोऽर्द्धमासाः। त्रिंशिनो मासाः। विंशतेश्चेति वाच्यं॥ * ॥ विंशिनोऽङ्गिरसः। युष्मदस्मदोः सादृश्ये वतुब्वाच्यः॥ * ॥ त्वावतः पुरूवसो। नत्वावाँ अन्यः। यज्ञं विप्रस्य मावतः॥ छन्दसि च। ५। १। ६७। प्रातिपदिकमात्तादर्हतीति यत्। सादन्यं विदथ्यम्॥ वत्सरान्ताच्छश्छन्दसि। ५। १। ९१। निर्वृत्तादिष्वर्थेषु। इद्वत्सरीयः॥ सम्व

रिपूर्वात्खच । ५ । १ । ९२ । चात्खः । सम्वत्सरीणः । सम्वत्सरीयः । परिवत्सरीणः । परीवत्सरीयः ॥ छन्दसि घस् । ५ ।
१ । १०६ । ऋतुशब्दात्तदस्य प्राप्तमित्यर्थे । भागऋत्वियः ॥ उपसर्गाच्छन्दसि धात्वर्थे । ५ । १ । ११८ । धात्वर्थविशिष्टे
साधने वर्त्तमानात्स्वार्थे वतिः स्यात् । यदुद्वतो निवतः । उद्गतान्निगतानित्यर्थः ॥ यड्चछन्दसि । ५ । २ । ५० । नान्तात्
डः परस्य डटः यडस्यान्मट्च । पञ्चथम् । पञ्चमम् ॥ छन्दसि परिपन्थिपरिपरिणौ पर्य्यवस्थातरि । ५ । २ । ८९ । अपत्यं
स्मपरिपन्थिनम् । मात्वा परिपरिणो विदन् ॥ वकुलश्छन्दसि । ५ । २ । १२२ । मत्वर्थे विनिः स्यात् । छन्दोविन्प्रकरणेष्टा
मेखलाद्वयोभयरुजाहृदयानां दीर्घश्चेति वक्तव्यमिति दीर्घः । मंहिष्ठमुभयाविनं शुनमोष्ट्राव्यचरत् ॥ छन्दसि वनिपौ च
वक्तव्यौ ॥ * ॥ ई । रथीरभूत् । सुमङ्गलीर्वियवधूः । मघवानमीमहे ॥ तयोर्दाहिलौ च छन्दसि । ५ । ३ । २० । इदमो
दोर्थ्यैर्थासंख्यंस्तः । इदाहि वउपस्तुतिम् । तर्हि ॥ थाहेतौ च छन्दसि । ५ । ३ । २६ । किमस्थास्याद्धेतौ प्रकारे च । कथा
ग्रामं न पृच्छसि । कथा दाशेम ॥ पश्चपश्चा च छन्दसि । ५ । ३ । ३३ । अवरस्य अस्तात्यर्थे निपातौ । पश्च हि सः । नोत पश्चा
॥ तुश्छन्दसि । ५ । ३ । ५९ । तृजन्तान्तृन्नन्ताच्च इष्ठन्नीयसुनौ स्तः । आसुतिं करिष्ठः । दोहीयसी धेनुः ॥ प्रत्नपूर्वविश्वेमा
त्थाल्छन्दसि । ५ । ३ । १११ । इवार्थे । तं प्रत्नथा पूर्वथा विश्वथेमथा ॥ अमु च छन्दसि । ५ । ४ । १२ । किमेत्तिङव्यय
घादित्येव । प्रतरम् प्रतरम् ॥ वृकज्येष्ठाभ्यां तिलतातिलौ च छन्दसि । ५ । ४ । ४१ । स्वार्थे । यो नो दूरे वावृकतिः । ज्येष्ठ
तातिम्बर्हिषदम् ॥ अनसन्तान्नपुंसकाच्छन्दसि । ५ । ४ । १०३ । तत्पुरुषात्तुच स्यात्समासान्तः । ब्रह्मसामम्भवति देवछन्द
सानि ॥ वकुप्रजाश्छन्दसि । ५ । ४ । १२३ । बहुप्रजा निर्ऋतिमाविवेश ॥ छन्दसि च । ५ । ४ । १४२ । दन्तस्य दत्
स्याद्बहुव्रीहौ । उभयतोदतः प्रतिगृह्णाति ॥ नञ्सुभ्यां छन्दसि । ५ । ४ । १५८ । ऋदन्ताद्बहुव्रीहेर्नकप् । हतामाता य
स्य हतमाता ॥ * ॥ इति पञ्चमोध्यायः ॥ * * * * ॥ एकाचो द्वे छन्दसि वेति वक्तव्यम् ॥ * ॥ यो जागार दाति प्रवाणि ॥

तुजादीनान्दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ । ... । प्रभरसनतुजानः । सूर्य्यमामहानं दाधार ... । सनूताव ॥ बहुलञ्छन्दसि । ६ । १ । ३४ । ... इन्द्रम्प्रा उवहूतये ॥ क्वचिन्नेरुत्तरपदादिलोप श्छन्दसि ॥ * ॥ ... यच्चविवक्तव्यम् ॥ * ॥ तृचं साम ... छन्दसि किम् । ऋचानि ॥ रयेम्मीनौवक्तलम् ॥ * ॥ ... ॥ चायःकी । ६ । १ । ३५ । नाम्यंचिक्युः । निचिक्यरन्यं । लिटिडसिरुत्यं । बहुलेग्रहणानुवृत्तेरिह । चिन्योतिनिचाय्य ॥ अपस्पृधेथामान्चुरुक्रशिश्चिचयेत्याज आनाश्रित माशीराशीर्तः । ६ । १ । ३६ । ... सन्निपात्यन्ते । इन्द्रश्वविष्णोयदपस्पृधेथाम् । स्पर्द्धेर्लङ्डिथ्वांथाम् । अर्कमान्टचुः । वदन्त्युन्मान्टृचुः । अर्चैर्हेर्चालिट्युमि । चिचुये । च्युङोलिटियासि । यस्त्विग्याज । यजेर्णलि । आनास्तइन्द्रवेतामाः । अतानोग्रहाः । श्रीणपाके । निष्ठायाम् । मध्यरं जुहो । मध्यतश्राशीर्तः ॥ श्रीणएवकिपिनिष्ठायाञ्च ॥ खिदेश्छन्दसि । ६ । १ । ५२ । खिददैन्ये । ... । चिखाद । चिखेदेत्यर्थः ॥ शीर्षश्छन्दसि । ६ । १ । ६० । शिरःशब्दस्य शीर्षन्स्यात् । शीर्ष्णोजगतः ॥ ... छन्दसि । ६ । १ । १०६ । दीर्घाज्जसिइचिचपूर्वसवर्णदीर्घोवास्यात् । वाराही । वाराह्यौ । मानुषीरीलते विशः । उत रह ... येऽपीदं वाक्यभेदेनसम्बध्यते । तेनामिपूर्वत्वंवास्यात् । शमीञ्च । शम्यञ्च । सूर्म्यसुर्मिंच । सम्प्रसारणाचेति पूर्वरूपमपिवा । इज्यमानः । यज्यमानः ॥ शेश्छन्दसिवहुलम् । ६ । १ । ७० । लोपःस्यात् । या तेगात्राणाम् । नानाविहडानाम् ॥ समन्नादिषुच्छन्दसि पररूपंवक्तव्यम् ॥ * ॥ अपांत्वेमन् । अपांत्वोद्मन् ॥ भय्यप्रवय्ये च छन्दसि । ६ । १ । ८३ । बिभेत्यस्मादितिभय्यः । वेतेःप्रवय्याइतिस्त्रियामेवनिपातनम् । प्रवेयमित्यन्यत्र । छन्दसि किम् । भेयम् । प्रवेयम् ॥ हृदय्याउपसंख्यानम् ॥ * ॥ हृदेभवाहृदय्याआपः ॥ भवेछन्दसियत् ॥ प्रकृत्यान्तःपादमव्यपरे । ६ । १ । ११५ । ऋक्पादमध्यस्थएङ्प्रकृत्यास्यात्अतिपरेनतुवकारयकारेऽति । उपप्रयन्तोअध्वरम् ।

सुरागौ ... वन्ते । अन्तःपादं किम् । एतास एतेचैनि । अव्यपरे किम् । तेऽवदन् ॥ अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रत...
वस्वेषु च । ६ । १ । ११६ । एषु व्यपरेषु प्रकृतिभावः । वसुभिर्नो अव्यात् । मित्रमहो अवद्यात् । माशिवासो अवक्रमुः
ते नो अवन्तु । धृतव्रताः ... । तेनो अवन्तु । कुशिकासो अवस्यवः । यत्र पितरस्तेनो ऽवन्तुरयतुः सोऽयमा...
भिरित्यादौ प्रकृतिभावो न क्रियते यथापि वाकुलकात्समाधेयम् । प्रातिशाख्ये तु वाचनिक एवायमर्थः ॥ यजुष्युरः । ६ ।
१ । ११७ । उरःशब्द एङन्तोऽतिप्रकृत्या यजुषि । उरो अन्तरिक्षम् । यजुषि पादाभावादनन्तःपादार्थं वचनम् ॥ आपो
जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठे अम्बे अम्बाले अम्बिके पूर्वे । ६ । १ । ११८ । यजुषि अतिप्रकृत्या । आपो अस्मान्मातरः । जुषाणो अग्निः
आज्यस्य । वृष्णो अंशुभ्याम् । वर्षिष्ठे अधिनाके । अम्बे । अम्बाले । अम्बिके । अस्मादेव वचनादम्बार्थेति ह्रस्वो न ॥ अङ्ग इत्या
दौ च । ६ । १ । ११९ । अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ च अकारे य एङ् पूर्वः सोऽतिप्रकृत्या यजुषि । प्राणो अङ्गे अङ्गे अदीध्यत् ॥ अनु
दात्ते च कुधपरे । ६ । १ । १२० । कवर्गधकारपरे अनुदात्ते ऽतिपरे एङ् प्रकृत्या यजुषि । अयं सो अग्निः । अयं सो अध्वरः । अनुदा
त्ते किम् । अधो ऽग्रे रुद्रे । अग्रशब्द आद्युदात्तः । कुधपरे किम् । सोऽयमग्निमन्तः ॥ अवपथासि च । ६ । १ । १२१ । अनुदात्ते
अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । त्री रुद्रेभ्यो अवपथाः । वपेस्थासि लङि तिङ्ङतिङ इत्यनुदात्तत्वम् । अनुदा
त्ते किम् । यद्रुद्रेभ्योऽवपथाः । निपातैर्यद्यदिहन्तेति निघातो न ॥ आङोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ । आङोऽचि परेऽनु
नासिकः स्यात् स च प्रकृत्या । अभ्र आँ अपः । गभीर आँ उग्रपुत्रे ॥ ईषा अक्षादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो वक्तव्यः ॥ * ॥ ईषा अ
क्षो हिरण्ययः । ज्या इयम् । पूषा अविष्टु ॥ स्यश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १३३ । स्य इत्यस्य सोर्लोपः स्याद्धलि । एष स्य भा
नुः ॥ ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । ६ । १ । १५१ । ह्रस्वात्परस्य चन्द्रशब्दस्योत्तरपदस्य सुडागमः स्यान्मन्त्रे । हरिश्चन्द्रो मरुद्ग
णः । सुश्चन्द्र दस्म ॥ पितरामातरा च च्छन्दसि । ६ । ३ । ३३ । द्वन्द्वे निपातः । आ मा गन्तां पितरामातरा च । चाद्विपरी... मा

नसपि तत्सनूर्विदिष्टौ ॥ समानस्य छन्दस्यमूर्ध [illegible] ॥ समानस्य सः स्यान्मूर्धादिभिन्नेष्वुत्तरपदे । [illegible] ॥ अ
न्तर्विसिन्नियाम्न कुलम् ॥ [illegible] ॥ [illegible] । मूत्राभोग । हेकरी चोद्यवनहे [illegible] । [illegible] ॥ स
धमाद [illegible] । ६ । ३ । [illegible] । [illegible] । इन्द्र [illegible] । सोमः सधस्थम् ॥ पथि
षि । ६ । ३ । [illegible] । पथिशब्दे [illegible] । वाक्पथः । वापथः । कुपथः ॥ [illegible] निगमे । ६
। ३ । ११४ । मर्षे [illegible] निपात्यते । [illegible] पृतनासु साढा ॥ [illegible]
ढस्य [illegible] । [illegible] सम्प्रदाने सकारे लकारः [illegible] सर्व
सढकारः [illegible] इति ॥ छन्दसि च । अष्टनश्चान्तः स्यादुत्तरपदे । अष्टापदी ॥ मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रियविश्वदे
व्यस्य मतौ । ६ । ३ । १३१ । दीर्घः स्यान्मन्त्रे । अश्वावतीं सोमावतीं इन्द्रियावान्मदिन्तमः । विश्वकर्मणा विश्वदेव्याव
ता ॥ ओषधेश्च विभक्तावप्रथमायाम् । ६ । ३ । १३२ । दीर्घः स्यान्मन्त्रे । यदोषधीभ्यः । अदधा ओषधीषु ॥ ऋचि
तुनुघमक्षुतङ्कुत्रोरुष्याणाम् । ६ । ३ । १३३ । दीर्घः स्यात् । आ तू न इन्द्र । नूमर्तः । उत वा घा स्यालात् । मक्षू गोम
[illegible] नाजातवेदसम् । तङिति थादेशस्य ङित्त्वपक्षे ग्रहणम् । नेनेहन । शृणोता ग्रावाणः । कूमनः । अत्र
[illegible] कार्यकाऽस्मभ्यम् ॥ इकः सुञि । ६ । ३ । १३४ । ऋचि दीर्घ इत्येव । अभीषुणः सखीनाम् । [illegible]
[illegible] धुस्योरस्मभ्यमिति ॥ द्व्यचोऽतस्तिङः । ६ । ३ । १३५ । मन्त्रे दीर्घः । विद्मा हि चक्रा जर [illegible]
[illegible] । ३ । १३६ । [illegible] हिते ॥ छन्दस्युभयथा । वामि दीर्घो वा । धाता धातॄणामिति बह्वृचाः । तैत्तरी [illegible]
[illegible] ॥ नश्च पूर्वस्य निगमे । ६ । ४ । ९ । नपूर्वस्यानउपधाया वा दीर्घोऽसम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने परे । [illegible]
[illegible] । निगमे किम् । तक्षा । तक्षाणौ ॥ जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ । इडादौ णिचि णिलोपो निपात्यते । [illegible]

जनिता ॥ शमिता यज्ञे । ६ । ४ । ५४ । शमयितेत्यर्थः ॥ युप्लुवोर्दीर्घश्छन्दसि । ६ । ४ । ५८ । ल्यपीत्यनुवर्तते । वि
यूय । विप्लूय ॥ आङजादीनाम् ॥ छन्दस्यपि दृश्यते । ६ । ४ । ७३ । अनजादीनामपि दृश्यते । आनट् । आवः ॥ [illegible]
योगे ॥ [illegible] छन्दस्यमाङ्योगेऽपि । ६ । ४ । ७५ । जनिष्ठा उग्रः सहसे तुराय । मा च [illegible] परवीजान्य [illegible]
[illegible] । ४ । ७६ । प्रथमं [illegible] । रेभावस्याभीय [illegible] सिद्धत्वादाल्लोपः । अचरे [illegible] इट्स्ये टि कृते पुनर [illegible]
[illegible] वचनान्तत्रिरिद्धिरिड्रयोरिरिति ॥ छन्दस्युभयथा । ६ । ४ । ८६ । भूसुधियोर्यण्स्यादियङुवङौ च । वने
सुधितं । विभुर्वा । सुध्योमव्यमग्ने । सुधियो वा ॥ तन्वादीनां छन्दसि बहुलम् ॥ ७ ॥ तन्वं पुषेम । तनुवं वा । त्र्य
म्बकं । त्रियम्बकम् ॥ तनिपत्योश्छन्दसि । ६ । ४ । ९९ । अनयोरुपधालोपः क्ङिति प्रत्यये । वितत्निरे कवयः । शकुना
इव पप्तिम ॥ घसिभसोर्हलि च । ६ । ४ । १०० । सग्धिश्च मे । बब्धां ते हरी धानाः ॥ हुझल्भ्यो हेर्धिः ॥ श्रुशृणुपॄकृवृभ्य
श्छन्दसि । ६ । ४ । १०२ । श्रुधी हवम् । शृणुधी गिरः । पूर्धि । उरु णस्कृधि । अपावृधि ॥ वा छन्दसि ॥ हिर
पिद्धा ॥ अङितश्च । ६ । ४ । १०३ । [illegible] । रमेर्व्यत्ययेन परस्मैपदम् । अमुमास्तुरभ्यासदीर्घश्च । अ
स्मे प्रयन्धि । युयोधि [illegible] । यमेः शपो लुक् । [illegible] ॥ मघवा बहुलम् [illegible] । ६ । ४ । १४१ । आत्मनश्च
स्यादेर्लोपः स्यादादौ । अनादेशेषु ॥ [illegible] छन्दसि । ६ । ४ । १६२ । [illegible] स्थाने रः स्यादादाविष्ठेमेय
सु । त्वं रजिष्ठमनुनेषि । [illegible] ॥ ऋत्व्यवास्त्व्यवास्त्वमाध्वीहिरण्ययानि छन्दसि । ६ । ४ । १७५ । ऋतौ भवं ऋत
व्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्व्यम् । [illegible] । मधुशब्दस्याणि स्त्रियां यणादेशो निपात्यते । माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः । हिरण्यशब्दा
द्विहितस्य मयटो मशब्दस्य लोपो निपात्यते । हिरण्ययेन सविता रथेन ॥ * ॥ इति षष्ठोऽध्यायः ॥ * * * * ॥ शीङो रुट्
॥ बहुलं छन्दसि । ७ । १ । ८ । रुडागमः स्यात् । लोपस्त आत्मनेपदेष्विति पक्षे तलोपः । धेनवो दुहे । लुप्तेऽपि चे

घृतन्दुहूते । अदृश्रमस्य ॥ अतो भिस ऐस् ॥ बहुलं छन्दसि ।७।१।१०। अग्निर्देवेभिः ॥ नेतराच्छन्दसि ।७।१।२६।
स्वमोरदड्डा । वार्त्रघ्नमितरम् । छन्दसि किम् । इतरत्काष्ठम् ॥ समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् । अपि छन्दसि । यजमानम्परि
धायपित्वा ॥ सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः ।७।१।३९। ऋजवः सन्तु पन्थाः । पन्थान इति प्राप्ते । सुः
॥ परमे व्योमन् । व्योमनि इति प्राप्ते । ङेर्लुक् । धीती । मती । सुष्टुती । धीत्या मत्या सुष्टुत्येति प्राप्ते । पूर्वसवर्णदीर्घः । या
सुरथा रथीतमा । दिविस्पृशा अश्विना याः सुरथौ दिविस्पृशावश्विनाविति प्राप्ते । आ । नताद्ब्राह्मणाम् । नतमिति प्राप्ते । आत्
। यादेव विद्म तात्वा । यमिति प्राप्ते । आत् । यादेव विद्म तात्वा । न युष्मे वाजबन्धवः । अस्मे इन्द्राबृहस्पती । युष्मासु अस्म
भ्य इति प्राप्ते । शे । उरुया । धृष्णुया । उरुणा धृष्णुनेति प्राप्ते । या । नाभा पृथिव्याः । नाभाविति प्राप्ते । डा । ता अनुष्ठो
च्यावयतात् । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्थावद्ड् । आङो ड्याः साधुया । साध्विति प्राप्ते । याच । वसन्तायजेत । वसन्ते इति
प्राप्ते । आल् । इ[illegible]याजीकाराणामुपसंख्यानम् ॥*॥ उर्विया । दार्विया । उरुणा दारुणेति प्राप्ते । इया । सुक्षेत्रिया ।
सुक्षेत्रिणेति प्राप्ते । डियाच । दृतिन्न शुष्कं सरसी शयानम् । ङीकार इत्याङः । तत्राद्युदात्ते पदे प्राप्ते । व्यत्ययेनान्तोदा
त्तता । चस्तुतस्तु ङीषन्तात् ङेर्लुक् । ईकारादेशस्यानुदाहरणान्तरं मृग्यम् । आङयाजयारामुपसंख्यानम् ॥*॥ प्रवाहुवा
[illegible]म् । बाहुनेति प्राप्ते । आङादेशः । घेर्ङितीति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्ते । अयाच । स नः सिन्धुमिव नावया
[illegible]प्राप्ते । अयार् । रित्स्वरः ॥ अतो मश् ।७।१।४०। मिबादेशस्य मेः मश् स्यात् । अकार उच्चारणार्थः । भि[illegible]
[illegible]सिचइ गिइ इः । वधीं वृत्रम् । अवधिषमिति प्राप्ते ॥ लोपस्त आत्मनेपदेषु ।७।१।४१। छन्दसि । दे
व अदुह्र । अदुहतेति प्राप्ते । दक्षिणतः शये । शेते इति प्राप्ते । आत्मेति किम् । उत्सन्दुहन्ति ॥ ध्वमो ध्वात् ।७।१।४२। [illegible]
रेवोवार्णा वारयध्वात् । वारयध्वमिति प्राप्ते ॥ यजध्वैनमिति च ।७।१।४३। एनमित्यस्मिन्परे ध्वमोऽन्त्यलोपो निपात्यते ।

[illegible]नम्प्रियमेधाः । वकारस्य यकारो निपात्यत इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ॥ तस्यतान् । ७ । १ । ४४ । मध्यमपुरुष[illegible]
[illegible]स्थानेतात्स्यात् । गात्रमस्यनूनंकृणुतात् । कृणुतेतिप्राप्ते । सूर्य्यं चक्षुर्गमयतात् । गमयतेतिप्राप्ते ॥ तप्तनप्
[illegible] । ७ । १ । ४५ । तस्येत्येव । शृणोतग्रावाणः । शृणुतेतिप्राप्ते । तप् । सुनोतन । पचतनब्रह्मवाहसे । [illegible]
[illegible]मरुतो । तनप् । मरुतस्तज्जुजुष्टन । जुषध्वमितिप्राप्ते । व्यत्ययेनपरस्मैपदं । खुश्च । विश्वेदेवासोम[illegible]ति
[illegible]त्याकाः स्येत्यर्थः । यच्छष्टाच्छंदसोडतिः । असोस्तस्यखनादेशः ॥ इदन्तोमसि । ७ । १ । ४६ । मसीत्यवि
भक्तिकोनिर्द्देशः । इकार उच्चारणार्थः । मसइत्ययमिकाररूपचरमावयवविशिष्टः स्यात् । मसइगागमः स्यादितियावत् ॥
नमोभरन्तएमसि । त्वमस्माकन्तवस्मसि । इमस्मइतिप्राप्ते ॥ क्त्वोयक् । ७ । १ । ४७ । दिवंसुपर्णोगत्वाय ॥ इष्ट्वीनमि
तिच । ७ । १ । ४८ । क्त्वाप्रत्ययस्य ईनम् अन्तादेशो निपात्यते । इष्ट्वीनंदेवान् । इष्ट्वाइतिप्राप्ते ॥ स्नात्व्यादयश्च । ७
। १ । ४९ । आदिशब्दः प्रकारार्थः । आकारस्य ईकारो निपात्यते । स्निन्नस्नात्वीमलादिव । पीत्वीसोमस्यवावृधे । स्नात्वापीत्वे
तिप्राप्ते ॥ आज्जसेरसुक् । ७ । १ । ५० । अवर्णान्तादङ्गात्परस्य जसोऽसुक्स्यात् । देवासः । ब्राह्मणासः ॥ श्रीग्रामण्यो
श्छंदसि । ७ । १ । ५६ । आमोनुट् । श्रीणामुदारोधरुणोरयीणाम् । सूतग्रामणीनाम् ॥ गोःपादान्ते । ७ । १ । ५७ ।
विद्माहित्वागोपतिंशूरगोनाम् । पादान्तेकिम् । गवांशतापृक्षयामेषु । पादान्तेऽपिक्वचिन्न । छंदसिसर्वेषाम्वैकल्पिकत्वात्
। विराजङ्गोपतिङ्गवाम् ॥ छन्दस्यपिदृश्यते । ७ । १ । ७६ ॥ अस्थ्यादीनामनङ् । इन्द्रोदधीचोऽस्थभिः ॥ ईचद्विवचने
। ७ । १ । ७७ । अस्थ्यादीनामित्येव । अक्षीभ्यान्तेनासिकाभ्याम् ॥ दृक्स्ववस्स्वतवसाञ्छन्दसि । ७ । १ । ८३ । एषांनु
म्स्यात्सौ । कीदृङ्ङिन्द्रः । स्ववान् । स्वतवान् ॥ ऊदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ बहुलञ्छंदसि । ७ । १ । १०३ । ततुरिः ॥ [illegible]च्छंद
सि । ७ । २ । ३१ । ह्वोनिष्ठायांकृ आदेशः स्यात् । [illegible]नमसिहविर्धानम् ॥ अपरिह्वृताश्च । ७ । २ । ३२ । पूर्वेणप्राप्त

स्यादेश्वस्याभावो निपात्यते। अपरिह्वृताः सनुयाम वाजम्॥ सोमे ह्वरितः। ७।२।३३। इयं इडभावो निपात्यते। आनः सोमो ह्वरितः॥ ग्रसितस्कभितस्तभितोत्तभितचत्तविकस्ताविशस्तृशंस्तृशास्तृतरुतृतरूतृवरुतृवरूतृवरूत्रीरुज्ज्वलितिक्षरितिक्षमितिवमित्यमितीति च। ७।२।३४। अष्टादश निपात्यन्ते। तत्र ग्रसु स्कम्भु स्तम्भु एषामुदित्त्वान्निष्ठायामिट्प्रतिषेधे प्राप्ते इट् निपात्यते। युवं शचीभिर्ग्रसिताममुञ्चतम्। विष्कभिते अजरे। येन स्वः स्तभितम्। सत्येनोत्तभिता भूमिः। स्तभितेत्येव सिद्धे उत्पूर्वस्य पाठो नियमार्थः। उत्पूर्वस्य उत्तभित एव नान्यत्रेति। चते याचने। कसगतौ। आभ्यां क्ते इडभावः चत्ता इत्यस्मात् ॥ विपात्त्वाश्मचित्तानाविकस्तम्। आस्नग्राहं हृदयं द्विकस्तम्। निपातनं बहुत्वापेक्षं तु त्रेव कुवचनं विकस्त इति तेनैकवचनान्तेऽपि प्रयोगः साधुरेव। शसु शंसु शासु एभ्यस्तृच इडभावः। एकस्त्वष्टुरश्वस्या विशस्ता। ग्रावग्राभ उत शंस्ता। प्रशास्ता। तरतेर्वृङ्वृञोश्च तृच उट् ऊट् एतावागमौ निपात्येते। तरुतारं रथानाम्। तरूतारम्। वरुतारम्। वरूतारम्। वरूत्रीभिः सुशरणो नो अस्तु। अत्र ङीबन्तनिपातनम्प्रपञ्चार्थम्। वरूतृशब्दो हि निपातितः। ततो ङीपागमार्थत्वात्। उज्ज्वलादिभ्यश्चतुर्भ्यः शप इकारादेशो निपात्यते॥ ज्वलदीप्तौ। क्षरसंचलने। टुयमउद्गिरणे। अम गत्यादिषु। इह क्षरन्तीत्यस्यानन्तरं क्षमितीत्यपि केचित्पठन्ति। तत्र क्षमूष् सहने इति धातुर्बोध्यः। भाषायान्तु ग्रस्तस्कब्धस्तब्धोत्तब्धचितविकसिताः। विशसिता। शंसिता। शासिता। तरीता। तरिता। वरीता। वरिता। उज्ज्वलति। क्षरति। क्षमति। वमति। अमति॥ बभूथाततन्थजगृभ्मववर्थेति निगमे। ७।२।६४। विद्मा तमुत्सं यत आबभूथ। येनान्तरिक्षमुर्वा ततन्थ। जगृभ्मा ते दक्षिणमिन्द्र हस्तम्। त्वं ज्योतिषा वि तमो ववर्थ। भाषायां तु। बभूविथ। ततनिथ। जगृहिम। ववरिथेति॥ ससंसस्वर्निर्वासम्। ७।२।६९। सनिमित्येतत्पूर्वात्सनतेः सनोतेर्वा क्वसोरिट्। एत्वाभ्यासलोपाभावश्च निपात्यते॥ पावकादीनाञ्छन्दसि। प्रत्ययस्थात्कादित्यत्वं नेति वाच्यम्॥ * ॥ हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकाः

॥ घोर्लोपोलेटिवा । ७ । ३ । ७० । दधद्रत्नानिदाशुषे । सोमोददद्गन्धर्वाय । यदग्निरग्नयेददात् ॥ मीनातेर्निगमे । ७ । ३ । ८१ । शितिह्रस्वः । प्रमिणन्तिव्रतानि । लोकेप्रमीणाति ॥ अस्तिसिचोऽपृक्ते ॥ बहुलञ्छन्दसि । ७ । ३ । ९७ । सर्वमाइदम् । ह्रस्वस्यगुणः । जसिच । जसादिषुछन्दसिवावचनम्प्राङ्णौचङ्युपधायाः ॥ * ॥ अधाशत[illegible] [illegible] । [illegible]तवः । पश्वेनृभ्योयथागवे । पशवे । नाभ्यस्तस्याचीतिनिषेधेबहुलञ्छन्दसीतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ अनुप[illegible]जीजनत् ॥ नित्यंछन्दसि । ७ । ४ । ८ । छन्दसिविषयेचङ्युपधायाऋवर्णस्यऋन्नित्यम् । अवीवृधत् ॥ नछन्दस्यपुत्रस्य । ७ । ४ । ३५ । पुत्रभिन्नस्यादन्तस्यक्यचिईत्वदीर्घौन । मित्रयुः । क्याच्छंदसीतिउः । अपुत्रस्यकिम् । पुत्रीयन्तःसुदानवः ॥ अपुत्रादीनामितिवाच्यम् ॥ * ॥ जनीयन्तोन्वग्रवः । जनमिच्छन्तइत्यर्थः ॥ दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृषण्यतिरिषण्यति । ७ । ४ । ३६ । एतेक्यचिनिपात्यन्ते । भाषायान्तुउप्रत्ययाभावात् । दुष्टीयति । द्रविणीयति । वृषीयति रिष्टीयति ॥ अश्वाघस्यात् । ७ । ४ । ३७ । अश्वअघएनयोःक्यचिआत्स्याच्छंदसि । अश्वायन्तोमघवन् । मात्वावृकाअघायवः । नच्छन्दसीतिनिषेधोनईत्वमात्रस्यकिन्तुदीर्घस्यापीति । अत्रेदमेवसूत्रंज्ञापकम् ॥ देवसुम्नयोर्यजुषिकाठके । ७ । ४ । ३८ । अनयोःक्यचिआत्स्याद्यजुषिकठशाखायाम् । देवायन्तोयजमानाः । सुम्नायन्तोहवामहे । इहयजुःशब्देनमन्त्रमात्रपरंकिन्तुवेदोपलक्षकः । तेनऋगात्मकेऽपिमन्त्रेयजुर्वेदस्थेभवति । किञ्च । ऋग्वेदेपिभवति । सचेन्मन्त्रोयजुषिकठशाखायांदृष्टः । यजुषीतिकिम् । देवाञ्जिगातिसुम्नयुः । बह्वृचानामप्यस्तिकठशाखाततोभवतिप्रत्युदाहरणमितिहरदत्तः ॥ कव्यऽध्वरपृतनस्यर्चिलोपः । ७ । ४ । ३९ । सपूर्वयोर्निविदाकव्यतायोः । अध्वर्युंवोमधुपाणिम् । दमयन्तंपृतन्युम् ॥ दधातेर्हिः ॥ जहातेश्चक्त्वि ॥ विभाषाछन्दसि । ७ । ४ । ४४ । हित्वाशरीरम् । हित्वा ॥ सुधितवसुधितनेमधितधिष्वधिषीयच । ७ । ४ । ४५ । सुवसुनेमएतत्पूर्वस्यदधातेःक्तप्रत्ययेइत्वन्निपात्यते । गर्भमाता

सुधितं वक्षणासु । वसुधितमग्नौ । नेमधिता ... पितृत्वमी । उत त्वे वसुधितिम्निरेके । धिषवद्धंदध्रिश
इन्द्रहस्ते । धत्वेति प्राप्ते । सुरेतं रेतो धिषीय ... । इट् । इटोऽत् । धासीयेति प्राप्ते ॥ अपेभि ॥ पासक
न्दसीतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ माङ्भिः । शरद्भिः ॥ स्ववतस्त ... सश्चेष्यते । स्ववद्भिः । अवतेरसुन् । ...
नेस्ववसस्तैः तुट् इति सैत्रो धातुस्तस्मादसुन् । स्वन्तवो येषां तैः स्वतवद्भिः । समुषद्भिरजायथाः ॥ मिथुनेऽसिः । वसेः कि
च्चेत्यसिप्रत्ययः ... तः । पञ्चपादीरीत्यानुत्पत्यःकिदिति प्राप्ते व्याख्यातम् ॥ नक्कवतेर्यङि ॥ क्षयेच्छन्दसि । ७ । ४ । ६४
। यङि अभ्यासस्य चुत्वं न । कवीकव्यते ॥ दाधर्ति दर्धर्ति दर्धर्षि बोभूतुतेतिक्तेऽलर्ष्यापनीफणत्संसनिष्यदत्करिक्रत्
निक्रदद्भरिभ्रद्दविध्वतोदविद्युतत्तरित्रतःसरीसृपतंवरीवृजन्मर्मृज्याऽऽगनीगन्तीति च । ७ । ४ । ६५ । एतेऽष्टाद
श निपात्यन्ते । आद्यास्त्रयः धृङो धारयतेर्वा । भवतेर्यङ्लुगन्तस्य गुणाभावः । तेन भावार्थं गुणो लभ्यते । तिजेर्यङ्लुग
न्तात् । इत्यादि ... श्वोपापवादो रेफस्य लत्वं । इत्वाभावश्च निपात्यते । अलर्षि युध्म खजकृत्पुरन्दर । सिपानिर्दे
शोऽनतन्त्रम् । ... दक्षत । फणतेराङ्पूर्वस्य यङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य नीगागमो निपात्यते । अन्वापनीफणत् । स्य
न्दः ... शतरि अभ्यासस्य निक् । धातुसकारस्य षत्वम् । करोतेर्यङ्लुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः । क्रन्देर्लुङि
... अभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च । कनिक्रदज्जनुषम् । अक्रन्दीदित्यर्थः । विभर्तेरभ्यासस्य जश्त्वाभावः ।
... रो यधीषु । ध्वरतेर्यङ्लुगन्तस्य शतरि अभ्यासस्य विगागमः । धातोर्ऋकारलोपश्च । दविध्वतोरश्मयः ...
... रभ्यासस्य सम्प्रसारणाभावोऽत्वं विगागमश्च । दविद्युतद्दीद्यच्छोशुचानः । तरतेः शतरि श्लौ अभ्यासस्य ...
... सहस्रेजातरित्रतः । सृपेः शतरि श्लौ द्वितीयैकवचने रीगागमोऽभ्यासस्य । वृजेः शतरि श्लावभ्यासस्य रीक् । मृजेर्लिङि ...
... अभ्यासस्य रुक् । धातोश्च युक् । गमेराङ्पूर्वस्य लटि श्लावभ्यासस्य चुत्वाभावो नीगागमश्च । वध्यन्तीवेदागनीगन्ति कर्णं

॥ संस्तुवेंतिनिगमे। ७। ४। ७४। स्तूतेर्लिटिपरस्मैपदंवुगागमोऽभ्यासस्यचात्वन्निपात्यते। गृष्टिःसंस्तुवस्थविरम्। सुषुवइतिभाषायाम्॥ वकुलंछन्दसि। ७। ४। ७८। अभ्यासस्यइकारःस्याच्छन्दसि। पूर्णाम्विवष्टि। वशेरेतद्रूपम्॥ * ॥ इतिसप्तमोऽध्यायः ॥ * * * * ॥ प्रसमुपोदःपादपूरणे। ८। १। ६। एषांद्वेस्तःपादपूरणे। प्रप्रायमग्निः। संसमिद्युवसे। उपोपमेपरामृश। किन्नोदुदुहर्षसे॥ छन्दसीरः। ८। २। १५। इवर्णान्ताद्रेफान्ताच्चपरस्यमतोर्मस्यवःस्यात्। हरिवतेहर्य्यश्वाय। गीर्व्वान्॥ अनेनुट्। ८। २। १६। अन्नन्तान्मतोर्नुट्स्यात्। अक्षण्वन्तःकर्णवन्तः। अस्थन्वन्तंयदनस्था॥ नाद्धस्य। ८। २। १७। नान्तात्परस्यघस्यनुट्। सुपथिन्तरः। भूरिदाव्रस्तुड्वाच्यः। भूरिदावत्तरोजनः॥ ईद्रथिनः॥ * ॥ रथीतरः। रथीतमंरथीनाम्॥ नसत्तनिषत्ताऽनुत्तप्रतूर्त्तसूर्त्तगूर्त्तानिछन्दसि। ८। २। ६१। सदेर्न्नञ्पूर्वान्निपूर्वाच्चनिष्ठायानत्वाभावोनिपात्यते। नसत्तमञ्जसा। निषत्तमस्यचरतः। असन्ननिषण्णमितिप्राप्ते। उन्देर्न्नञ्पूर्वस्यानुत्तम्। प्रतूर्त्तमितित्वरतेः। तुर्वीत्यस्यवा। सूर्त्तमितिसृइत्यस्य। गूर्त्तमितिगुरीइत्यस्य॥ अम्नरूधरवरित्युभयथाछन्दसि। ८। २। ७०। रुर्वारेफोवा। अम्नएव। अम्नरेव। ऊधएव। ऊधरेव। अवएव। अवरेव॥ भुवश्चमहाव्याहृतेः। ८। २। ७१। भुवइति। भुवरिति॥ ओमभ्यादाने। ८। २। ८७। ओंशब्दस्यप्लुतःस्यात्आरम्भे। ओम् ३ अग्निमीलेपुरोहितम्। अभ्यादानेकिम्। ओमित्येकाक्षरम्॥ येयज्ञकर्म्मणि। ८। २। ८८। ये ३ यजामहे। यज्ञेतिकिम्। येयजामहे॥ प्रणवष्टेः। ८। २। ८९। यज्ञकर्म्मणिटेरोमित्यादेशःस्यात्। अपांरेतांसिजिन्वतोम् ३। टेःकिम्। हलन्तेऽन्त्यस्यमाभूत्॥ याज्यान्तः। ८। २। ९०। येयाज्यान्तामन्त्रास्तेषामन्त्यस्यटेःप्लुतोयज्ञकर्म्मणि। जिह्वामग्नेचकृषेहव्यवाहाम् ३। अन्तःकिम्। याज्यानामृचांवाक्यसमुदायरूपाणांप्रतिवाक्यंटेःस्यात्। सर्व्वान्तस्यचेष्यते॥ ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौषडाऽऽवहानामादेः। ८। २। ९१। एषामादेःप्लुतोयज्ञकर्म्मणि। अग्नयेऽनुब्रू ३ हि। अग्नयेगोमयानिप्रे ३ ष्य।

अस्तुश्रौ ३ षट् । सोमस्याग्नेवीहीवौ ३ षट् । अग्निमा ३ वह ॥ अग्नीत्प्रेषणे परस्य च । ८ । २ । ९२ । अग्नीधः प्रेषणे आदेः प्लुतस्तस्मात्परस्य च । ओ ३ श्रा ३ वय ॥ विभाषा पृष्टप्रतिवचने हेः । ८ । २ । ९३ । प्लुतः । अकार्षीः कटं अकार्षंहि ३ । अकार्षंहि । पृष्टे इति किम् । कटं करिष्यति हि । हेः किम् । करोमि ननु ॥ निगृह्यानुयोगे च । ८ । २ । ९४ । अत्र यद्वाक्यं तस्य टेः प्लुतो वा । अद्यामावास्येत्यात्थ ३ अमावास्येत्येवंवादिनं युक्त्या स्वमतात्प्रच्याव्य एवमनुयुज्यते ॥ आम्रेडितं भर्त्सने । ८ । २ । ९५ । दस्यो ३ दस्यो ३ घातयिष्यामि त्वाम् । आम्रेडितग्रहणं द्विरुक्तोपलक्षणम् । चौर ३ चौर ॥ अङ्गयुक्तं तिङाऽऽकांक्षम् । ८ । २ । ९६ । अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं प्लवते । अङ्ग कूज ३ इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म । तिङ् किम् । अङ्ग देवदत्तं मिथ्या वदसि । आकांक्षं किम् । अङ्ग पच नैतदपरमाकांक्षति । भर्त्सन इत्येव । अङ्गाधीष्व भक्तं तव दास्यामि ॥ विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ९७ । वाक्यानां टेः प्लुतः । होतव्यं दीक्षितस्य गृहा ३ इ । न होतव्य ३ मिति । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमाणैर्वस्तुतत्त्वपरीक्षणं विचारः ॥ पूर्वं तु भाषायाम् । ८ । २ । ९८ । विचार्यमाणानां पूर्वमेव प्लवते । अहिर्नु ३ रज्जुर्नु । प्रयोगापेक्षं पूर्वत्वम् । इह भाषाग्रहणात्पूर्वयोगश्छन्दसीति ज्ञायते ॥ प्रतिश्रवणे च । ८ । २ । ९९ । वाक्यस्य टेः प्लुतोऽभ्युपगमे प्रतिज्ञाने श्रवणाभिमुख्ये च । गां मे देहि भोः ३ । हन्त ते ददामि ३ । नित्यः शब्दो भवितुमर्हति ३ । दत्त किमात्थ ३ ॥ अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० । अनुदात्तः प्लुतः स्यात् । दूराद्धूतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमात्रमनेन विधीयते ॥ ० ॥ अग्निभूत ३ इ । पट ३ उ । अग्निभूते पटो एतयोः प्रश्नान्ते टेरनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माणवक ३ ॥ चिदिति चोपमार्थे प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ । वाक्यस्य टेरनुदात्तः प्लुतः । अग्निचिद्भाया ३ त् । अग्निचिदिव भाया ३ त् । उपमार्थे किम् । कथंचिदाहुः । प्रयुज्यमाने किम् । अग्निर्माणवको भायात् ॥ उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ । टेः प्लुतोऽनुदात्तः स्यात् । उपरिस्विदासी ३ त् । अधःस्विदासी ३ दित्यत्र तु विचार्यमाणानामित्युदात्तः प्लुतः ॥ स्वरितमा

म्रेडितेऽसूयासम्मतिकोपकुत्सनेषु ।८।२।१०३। स्वरितः प्लुतः स्यादाम्रेडिते परेऽसूयादौ गम्ये। असूयायां। अभिरूपक
३। अभिरूपक रिक्तन्त आभिरूप्यम्। सम्मतौ। अभिरूपक ३। अभिरूपक शोभनोऽसि। कोपे। अविनीतक ३। अविनी
तक इदानीं ज्ञास्यसि जाल्म। कुत्सने। शाक्तीक ३। शाक्तीक रिक्ता ते शक्तिः॥ क्षियाशीःप्रैषेषु तिङाऽऽकाङ्क्षम्।८।२।
१०४। आकांक्षस्य तिङन्तस्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात्। आचारभेदे। स्वयं ह रथेन याति ३। उपाध्यायम्पदातिं गमयति।[illegible]
मायाम्। पुत्रांश्च लप्सीष्ठ ३। धनञ्च तात। व्यापारणे। कटं कुरु ३। ग्रामञ्च गच्छ। आकांक्षं किम्। दीर्घायुरसि अग्नीदग्नी
न्विहर॥ अनन्त्यस्यापि प्रश्नाख्यानयोः।८।२।१०५। अनन्त्यस्यान्त्यस्यापि पदस्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः। अगमः ३
पूर्वा३न्? ग्रामा३न्। सर्वपदानामयम्। आख्याने। अगम३म्। पूर्वान्। ग्रामान्॥ प्लुतावैच इदुतौ।८।२।१०६।
दूराद्धूतादिषु प्लुतो विहितस्तत्रैव ऐचः प्लुतप्रसङ्गे तदवयवाविदुतौ प्लवेते। ऐ ३ तिकायन। औ ३ पगव। चतुर्मात्रावत्र
ऐचौ सम्पद्येते॥ एचोऽप्रगृह्यस्याऽदूराद्धूते पूर्वस्याऽर्द्धस्याऽऽदुत्तरस्येदुतौ।८।२।१०७। अप्रगृह्यस्य एचोऽदू
राद्धूते प्लुतविषये पूर्वस्यार्द्धस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्यार्द्धस्य इदुतौ स्तः। प्रश्नान्ताभिपूजितविचार्य्यमाणप्रत्यभिवादया
ज्यान्तेष्वेव॥*॥ प्रश्नान्ते। अगमः ३। पूर्वा३न् ग्रामा३न् अग्निभूत ३इ। अभिपूजिते। भद्रं करोषि पट ३उ। विचार्य्यमा
णे। होतव्यन्दीक्षितस्य गृहा ३इ। प्रत्यभिवादे। आयुष्मानेधि अग्निभूत ३इ। याज्यान्ते। स्तोमैर्विधेमाग्नय ३इ। परिग
णनं किम्। विष्णुभूते ३ घातयिष्यामि त्वाम्। अदूराद्धूत इति न वक्तव्यम्॥*॥ पदान्तग्रहणं कर्त्तव्यम्॥*॥ इह माभूत्
। भद्रङ्करोषि गौ ३रिति। अप्रगृह्यस्य किम्। शोभने माले ३॥ आमन्त्रिते छन्दसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः॥*॥ अग्ना ३इ प
त्नीव॥ तयोर्य्वावचि संहितायाम्।८।२।१०८। इदुतोर्य्यकारवकारौ स्तोऽचि संहितायां। अग्न ३ याशा। पट ३ वा
शा। अग्न ३ यिन्द्रम्। पट ३ वुदकम्। अचि किम्। अग्ना३ वरुणौ। संहितायाङ्किम्। अग्ना३ इ इन्द्रः॥ संहितायामि

ध्यायसमाप्तेरधिकारः ॥*॥ इदुतोरसिद्धत्वार्थ आरम्भः । सत्वस्य दीर्घत्वस्य शाकलस्य वा निवृत्त्यर्थम् । यत्वयोरसिद्धत्वा
त् । उदात्तस्वरितयोर्यणः स्वरितोऽनुदात्तस्येत्यस्य बाधनार्थं वा ॥ मतुवसो रु संबुद्धौ छन्दसि । ८ । ३ । १ । रु इत्यविभ
क्तिको निर्देशः । मत्वन्तस्य वस्वन्तस्य च रुः स्यात् । अलोऽन्त्यस्येति परिभाषया तकारस्य । इन्द्र मरुत्व इह पाहि सोमम् । हरि
वो मेदिनं त्वा । छन्दसीरः इति वत्वम् ॥ दाश्वान्साह्वान्मीढ्वांश्च । ६ । १ । १२ । एते क्वसन्ता निपात्यन्ते । मीढ्वस्तोकायतन
याय ॥ वन उपसंख्यानम् ॥*॥ कनिब्वनिपोः सामान्यग्रहणम् । अनुबन्धपरिभाषा तु नोपतिष्ठते । अनुबन्धस्येहानिर्देशात्
। यस्त्वायन्तं वसुना प्रातरित्वः ॥ इणः क्वनिप् ॥ उभयथर्क्षु । ८ । ३ । ८ । अम्परे छवि नकारस्य रुर्वा । पशूँस्ताँश्चक्रे
॥ दीर्घादटि समानपादे । ८ । ३ । ९ । दीर्घान्नकारस्य रुर्वा स्यादटि । नौ चेन्नाटौ एकपादस्थौ स्याताम् । देवाँ अच्छा सु
मती । महाँ इन्द्रो य ओजसा । उभयथेत्यनुवृत्तेर्नेह । आदित्यान्याचिषामहे ॥ आतोऽटि नित्यम् । ८ । ३ । ३ । अ
टि परतः रोः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । महाँ इन्द्रः । तैत्तरीयास्तु अनुस्वारमधीयते । तत्र छान्दसो व्यत्यय इति प्रा
ञ्चः । एवं च रुत्वस्य फलं चिन्त्यम् ॥ स्वतवान्पायौ । ८ । ३ । ११ । रुर्वा । भुवस्तस्य स्वतवाँः पायुरग्ने ॥ छन्दसि वाऽप्रा
म्रेडितयोः । ८ । ३ । ४९ । विसर्गस्य सो वा स्यात् । कुप्वोः प्रत्ययमाम्रेडितं च वर्ज्जयित्वा । अग्ने त्रातर्ऋतस्कविः । गिरि
र्न विश्वतस्पृथुः । नेह । वसुनः पूर्व्यः पतिः । अप्रेत्यादि किम् । अग्निः प्रविद्वान् । पुरुषः पुरुषः ॥ कः करत्करति कृधि
कृतेष्वनदितेः । ८ । ३ । ५० । विसर्गस्य सः स्यात् । प्रदिवो अपस्कः । यशो नो वस्यसस्करत् । सुपेशसस्करति । उ
रुणस्कृधि । सोमन्न चारुम्मघवत्सु नस्कृतम् । अनदितेरिति किम् । यथा नो अदितिः करत् ॥ पञ्चम्याः परावध्यर्थे ।
८ । ३ । ५१ । पञ्चमीविसर्गस्य सः स्यादुपरिभावार्थे परिशब्दे परतः । दिवस्परि प्रथमं जज्ञे । अध्यर्थे किम् । दिवस्पृथि
व्याः पर्योजः ॥ पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ । पञ्चम्या इत्येव । सूर्यो नो दिवस्पातु ॥ षष्ठ्याः पतिपुत्रपृष्ठपारपदप

यस्पोषेषु । ८ । ३ । ५३ । वाचस्पतिंविश्वकर्म्माणम् । दिवस्पुत्रायसूर्य्याय । दिवस्पृष्ठंमन्दमानः । तमसस्पारमस्य । परिवीतइळस्पदे । दिवस्पयोदिधिषाणाः । रायस्पोषंयजमानेषु ॥ इडायावा । ८ । ३ । ५४ । पतिपुत्रादिषुपरेषु । इळायास्पुत्रः । इळायाःपुत्रः । इळायास्पदे । इळायाःपदे ॥ निसस्तपतावनासेवने । निसःसकारस्यमूर्द्धन्यःस्यात् । निष्टप्तंरक्षोनिष्टप्ताअरातयः । अनासेवनेकिं । निस्तपति । पुनःपुनस्तपतीत्यर्थः ॥ युष्मत्तत्ततक्षुष्वन्तःपादम् । ८ । ३ । १०३ । पादमध्यस्थस्यसस्यमूर्द्धन्यःस्यात्तकारादिष्वेषुपरेषु । युष्मदादेशाःत्वंत्वातेतवाः । त्रिभिष्ट्वन्देवसवितः । तेभिष्ट्वा । अग्निष्टे । अप्स्वग्नेसधिष्टव । अग्निष्टद्विश्वम् । द्यावापृथिवीनिष्टतक्षुः । अन्तःपादंकिम् । तदग्निस्तदर्य्यमा । यन्मअन्मीनिन्द्राभूदग्निस्त्पुनराहजातवेदाविचर्षणिः । अत्राग्निरितिपूर्वपादस्यान्तोनतुमध्यः ॥ यजुष्येकेषाम् । ८ । ३ । १०४ । युष्मत्तत्ततक्षुषुपरतःसस्यमूर्द्धन्योवा । अर्चिभिष्ट्वम् । अग्निष्टेऽग्रम् । अर्चिभिष्टतक्षुः । पक्षेअर्चिस्त्वमित्यादि ॥ स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि । ८ । ३ । १०५ । त्रिभिष्टुतस्य । त्रिभिस्तुतस्य । गोष्टोमम् । गोस्तोमम् । पूर्वपदादित्येवसिद्धेप्रपञ्चार्थमिदम् ॥ पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यसस्ययोवा । यदिन्द्राग्नीदिविष्ठः । युवांहिस्थःस्वर्पती ॥ सुञः । ८ । ३ । १०७ । पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यसुञोनिपातस्यसस्यषः । ऊर्द्धऊषुणः । अभीषुणः ॥ सनोतेरनः । ८ । ३ । १०८ । गोषाइन्द्रोनृषाअसि । अनःकिम् । गोसनिः ॥ सहेःपृतनर्त्ताभ्याञ्च । ८ । ३ । १०९ । पृतनाषाहम् । ऋतनाषाहम् । चात् । ऋतीषाहम् ॥ निव्यभिभ्योऽड्व्यवायेवाछन्दसि । ८ । ३ । ११९ । सस्यमूर्द्धन्यः । न्यषीदत् । न्यसीदत् । व्यषीदत् । व्यसीदत् । अभ्यष्टौत् । अभ्यस्तौत् ॥ छन्दस्यृदवग्रहात् । ८ । ४ । २६ । ऋकारान्तादवग्रहात्परस्यनस्यणः । नृमणाः । पितृयाणम् ॥ नश्चधातुस्थोरुषुभ्यः । ८ । ४ । २७ । धातुस्थात् । अग्नेरक्षाणः । शिक्षाणोस्मिन् । ऊरुणस्कृधि । अभीषुणः । मोषुणः ॥ * ॥ इत्यष्टमोध्यायः ॥ * * * * ॥ अथ

स्वरप्रकरणम् ॥*॥ अनुदात्तम्पदमेकवर्ज्जम् । ६ । १ । १५८ । परिभाषेयंस्वरविधिविषया । यस्मिन्पदेयस्योदात्तःस्व
रितोवाविधीयतेतमेकमचंवर्ज्जयित्वाशेषन्तत्पदमनुदात्ताच्कंस्यात् । गोपायतन्नः । अत्रसनाद्यन्ताइतिधातुत्वेधातुस्वरेण
यकाराकारउदात्तःशिष्टमनुदात्तं ॥ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्रविकरणेभ्यइतिवाच्यम् । तेनेहोदात्तःगणेगुपेर्धातुस्व
रः । आयस्यप्रत्ययस्वरअनशिष्यते । अन्यत्रेतिकिम् । यज्ञंयज्ञमभिवृधेगृणीतः । अत्रसतिशिष्टोऽपिश्नाइत्यस्यस्वरोनशि
ष्यतेकिन्तुनसएव ॥ अनुदात्तस्यचयत्रोदात्तलोपः । ६ । १ । १६१ । यस्मिन्ननुदात्तेपरेउदात्तोलुप्यतेतस्योदात्तःस्यात् । दे
वींवाचम् । अत्रङीबुदात्तः ॥ चौ । ६ । १ । २२२ । लुप्ताकारेऽञ्चतौपरेपूर्वस्यान्तोदात्तःस्यात् । उदात्तनिवृत्तिस्वरापवा
दः । देवद्रीचींनयतदेवयन्तः ॥ अतद्धितइतिवाच्यम् ॥ * ॥ दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वरएवात्र ॥ आमन्त्रितस्यच
। ६ । १ । १९८ । आमन्त्रितविभक्त्यन्तस्यादिरुदात्तःस्यात् । अग्नइन्द्रवरुणमित्रदेवाः ॥ आमन्त्रितस्यच । ८ । १ ।
१९ । पदात्परस्यापादादिस्थितस्यामन्त्रितस्यसर्व्वस्यानुदात्तःस्यात् । प्रागुक्तस्यषाष्ठस्यापवादोऽयमाष्टमिकः । इमम्मेग
ङ्गेयमुनेसरस्वति । अपादादौकिम् । श्रुतुद्रिस्तोमम् ॥ आमन्त्रितम्पूर्व्वमविद्यमानवत् ॥ अग्नइन्द्र । अत्रेन्द्रादीनान्निघा
तोन । पूर्व्वस्यविद्यमानत्वेनपदात्परत्वाभावात् ॥ नामन्त्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनम् ॥ समानाधिकरणेआमन्त्रि
तेपरेविशेष्यंपूर्वमविद्यमानवन्न । अग्नेतेजस्विन् । अग्नेत्रातः । सामान्यवचनंकिम् । पर्य्यायेषुमाभूत् । अघ्न्येदेविसरस्व
ति ॥ सामान्यवचनंविभाषितंविशेषवचने । ८ । १ । ७४ । अत्रभाष्यकृताबहुवचनमितिपूरितम् । सामान्यवचनमिति
चपूर्व्वसूत्रेयोजितम् । आमन्त्रितान्तेविशेषणेपरेपूर्व्वम्बहुवचनान्तमविद्यमानवद्वा । देवीःषडुर्व्वीरुरुनःकृणोत । अत्रदे
वीनांविशेषणंषडिति । देवाःशरण्याः । इहद्वितीयस्यनिघातोवैकल्पिकः ॥ सुबामन्त्रितेपराङ्गवत्स्वरे । २ । १ । २ । सु
बन्तमामन्त्रितेपरेपरस्याङ्गवत्स्यात्स्वरेकर्त्तव्ये । द्रवत्पाणीशुभस्पती । शुभइतिशुभेःक्विबन्तात्षष्ठ्यन्तस्यपरशरीरानुप्रवेशे

प्रकृतिकमामन्त्रितानुदात्तत्वम्। नचाष्टमिकोनिघातःशङ्क्यः। पूर्वामन्त्रितस्याविद्यमानत्वेनपादादित्वात्। यत्रेदिवोदुहि तर्मर्तभोजनम्। इहदिवःशब्दस्याष्टमिकोनिघातः। परश्शुनावृश्चन्। षष्ठ्यामन्त्रितकारकवचनम्॥ * ॥ षष्ठ्यन्तमा मन्त्रितान्तंप्रतियत्कारकन्तद्वाचकञ्चेतिपरिगणनंकर्तव्यमित्यर्थः। तेनेहन.। अयमग्नेजरिता। एतेनाग्नेब्रह्मणा। समर्थाः नुवृत्त्यावासिद्धम्। पूर्वाङ्गञ्चचेतिवक्तव्यम्॥ * ॥ आर्तेपितर्मरुताम्। प्रतिरुत्वादुहितर्दिवः। अव्ययानान्न॥ * ॥ उच्चै रधीयान। अव्ययीभावस्यविध्यते॥ * ॥ उपाग्न्यधीयान॥ उदात्तस्वरितयोर्यणःस्वरितोऽनुदात्तस्य। ८। २। ४। उदात्तस्थानेस्वरितस्थानेचयोयण्ततःपरस्यानुदात्तस्यस्वरितःस्यात्। अभ्यभिहि। स्वरितस्ययणः। खलप्व्याशा। अस्य स्वरितस्यापिदृश्येनासिद्धत्वाच्छेषनिघातोन॥ एकादेशउदात्तेनोदात्तः। ८। २। ५। उदात्तेनसहैकादेशउदा त्तःस्यात्। वोऽश्वाः। क्वावरम्मरुतः॥ स्वरितोवाऽनुदात्तेपदादौ। ८। २। ६। अनुदात्तेपदादौपरेउदात्तेनसहैका देशःस्वरितोवास्यात्। पक्षेपूर्वसूत्रेणोदात्तः। वी ३ दंज्योतिर्हृदये। अस्यश्लोकोदिवीयते। व्यवस्थितविभाषात्वादिका रयोःस्वरितः। दीर्घप्रवेशेनूदात्तः। किञ्चएङःपदान्तादितिपूर्वरूपेस्वरितएव। तेऽवदन्। सो ३ यमागात्। उक्त ञ्चप्रातिशाख्ये। इकारयोश्चप्रश्लेषेक्षैप्राभिनिहतेषुचेति॥ उदात्तादनुदात्तस्यस्वरितः। ८। ४। ६६। उदात्तात्पर स्यानुदात्तस्यस्वरितःस्यात्। अग्निमीले। अस्याप्यसिद्धत्वाच्छेषनिघातोन। तमीशानासः॥ नोदात्तस्वरितोदयमगार्ग्य काश्यपगालवानाम्। ८। ४। ६७। उदात्तपरःस्वरितपरश्चानुदात्तःस्वरितोनस्यात्। गार्ग्यादिमतेनुस्यादेव। प्रय आरुः। वोऽश्वाः ३। क्व ३ भीशवः॥ एकश्रुतिदूरात्सम्बुद्धौ। १। २। ३३। दूरात्सम्बोधनेवाक्यमेकश्रुतिःस्यात्। त्रै स्वर्यापवादः। आगच्छभोमाणवक॥ यज्ञकर्मण्यजपन्यूङ्खसामसु। १। २। ३४। यज्ञक्रियायांमन्त्रएकश्रुतिःस्या ज्जपादीन्वर्जयित्वा। अग्निर्मूर्द्धादिवःककुत्। यज्ञेतिकिम्। स्वाध्यायकालेत्रैस्वर्यमेव। अज[illegible]कम्। ममाग्नेवर्चोविह

वेष्वस्तु । जपोनामउपांशुप्रयोगः । यथाजलेनिमग्नस्य । न्यूङ्खानामषोडशओकाराः । गीतिषुसामाख्या ॥ उच्चैस्तरांवाव
षट्कारः । १ । २ । ३५ । यज्ञकर्म्मणिवौषट्शब्दउच्चैस्तरांवास्यादेकश्रुतिर्वा ॥ विभाषाछन्दसि । १ । २ । ३६ । छन्द
सिविभाषाएकश्रुतिःस्यात् । व्यवस्थितविभाषेयम् । संहितायान्त्रैस्वर्यम् । ब्राह्मणेएकश्रुतिर्बह्वृचानाम् । अन्येषामपिय
थासम्प्रदायंव्यवस्था ॥ नसुब्रह्मण्यायांस्वरितस्यतूदात्तः । १ । २ । ३७ । सुब्रह्मण्याख्येनिगदेयज्ञकर्म्मणीतिविभाषा
छन्दसीतिचप्राप्ताएकश्रुतिर्नस्यात्स्वरितस्योदात्तश्चस्यात् । सुब्रह्मण्योयम् । सुब्रह्मणिसाधुरितियत् ॥ असावित्यन्तः ॥ ❁
॥ तस्मिन्नेवनिगदेप्रथमान्तस्यान्तउदात्तःस्यात् । गार्ग्योयजते । ञित्वात्प्राप्तआद्युदात्तोऽनेनबाध्यते ॥ अमुष्येत्यन्तः ॥ ❁
॥ षष्ठ्यन्तस्यापिप्राग्वत् । दाक्षेःपितायजते ॥ स्यान्तस्योपोत्तमञ्च ॥ ❁ ॥ चादन्तस्तेनद्वावुदात्तौ । गार्ग्यस्यपितायजते ॥
वानामधेयस्य ॥ ❁ ॥ स्यान्तस्यनामधेयस्यउपोत्तममुदात्तंवास्यात् । देवदत्तस्यपितायजते ॥ देवब्रह्मणोरनुदात्तः । १ ।
२ । ३८ । अनयोःस्वरितस्यानुदात्तःस्यात्सुब्रह्मण्यायाम् । देवाब्रह्माण आगच्छत ॥ स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ ।
२ । ३९ । स्वरितात्परेषामनुदात्तानांसंहितायामेकश्रुतिःस्यात् । इमंमेगङ्गेयमुनेसरस्वति ॥ उदात्तस्वरितपरस्यसन्नत
रः । १ । २ । ४० । उदात्तस्वरितौपरौयस्मात्तस्यानुदात्तस्यानुदात्ततरःस्यात् । सरस्वतिशुतुद्रि । व्यचक्षयत्स्वः ॥ तस्य
परमाम्रेडितम् ॥ अनुदात्तञ्च । ८ । १ । ३ । द्विरुक्तस्यपररूपमनुदात्तंस्यात् । दिवेदिवे ॥ *॥ इतिसाधारणस्व
राः ॥ * * * * ॥ धातोः । ६ । १ । १६२ । अन्तोदात्तःस्यात् । गोपायतेन्नः । असिसत्यः ॥ स्वपादिर्हिंसामच्यनिटि
। ६ । १ । १८८ । स्वपादीनांहिंसेश्चानिट्यजादौलसार्वधातुकेपरेआदिरुदात्तोवास्यात् । स्वपादिरदाद्यन्तर्गणः ।
स्वपन्ति २ । श्वसन्ति २ । हिंसन्ति २ । पक्षेप्रत्ययस्वरेणमध्योदात्तता । ङित्येवेष्यते । नेह । स्वपानि । हिनसानि ॥
अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ । अनिट्यजादौलसार्वधातुकेपरेअभ्यस्तानामादिरुदात्तः । ददतिप्रियावसु । प

[...]मावित्स्वरमयंबाधते। दधाइन्द्रे॥ अनुदात्तेच। ६।१।१९०। अविद्यमानोदात्तेलसार्वधातुकेपरेऽभ्यस्तानामादिरुदा
त्तः। दधासिरत्नंद्रविणञ्चदाशुषे॥ भीह्रीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरांप्रत्ययात्पूर्वम्पिति। ६।१।१९२। भी
प्रभृतीनामभ्यस्तानांपितिलसार्वधातुकेपरेप्रत्ययात्पूर्वमुदात्तंस्यात्। योऽग्निहोत्रंजुहोति। ममतुनःपरिज्मा। मातो[...]
[...]दधनत्। जागर्षित्वम्॥ लिति। ६।१।१९३। प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम्। चिकीर्षकः॥ आदिर्णमुल्यन्यतरस्याम्। ६
।१।१९४। अभ्यस्तानामादिरुदात्तोवाणमुलिपरे। लोलूयंलोलूयं। पक्षेलित्स्वरः॥ अचःकर्तृयकि। ६।१।१९५
। उपदेशेऽजन्तानांकर्तृयकिपरेआदिरुदात्तोवा। लूयतेकेदारःस्वयमेव॥ चङ्यन्यतरस्याम्। ६।१।२१८। चङ
[...]पोत्तममुदात्तंवा। माह्वचीकरताम्। धात्वकारउदात्तः। पक्षान्तरेचङुदात्तः॥ * ॥ इतिधातुस्वराः॥ * * *
॥ कर्षात्वतोघञोऽन्तउदात्तः। ६।१।१५९। कर्षतेर्धातोराकारवतश्चघञन्तस्यान्तउदात्तःस्यात्। कर्षः
शपानिर्देशान्तुदादेराद्युदात्तएव। कार्षः। पाकः॥ उञ्छादीनाञ्च। ६।१।१६०। अन्तउदात्तःस्यादुञ्छादिषुयुग
शब्दोघञन्तोऽगुणोनिपात्यते॥ कालविशेषेरथाद्यवयवेच। वैश्वानरःकुशिकेभिर्युगेयुगे। अन्यत्रयोगेयोगेतवस्तरम्।
भक्षशब्दोघञन्तः। गावःसोमस्यप्रथमस्यभक्षः॥ उत्तमशश्वत्तमावपि। उदुत्तमंवरुण। शश्वत्तममीळते॥ चतुरःशसि।
६।१।१६७। चतुरोऽन्तउदात्तःशसिपरे। चतुरःकल्पयन्तः। अचिरइतिरादेशस्यपूर्वविधौस्थानिवत्त्वान्नेह। चत
स्रःपश्य॥ चतेरुरन्। नित्त्वादाद्युदात्तता॥ झल्युपोत्तमम्। ६।१।१८०। षट्त्रिचतुर्भ्योयाझलादिर्विभक्तिस्तदन्तेप
देउपोत्तममुदात्तंस्यात्। आध्वर्युभिःपञ्चभिः। नवभिर्वाजैर्नवतीच। सप्तभ्योजायमानः। आदशभिर्विवस्वतः। उपो
त्तमंकिम्। आषड्भिर्हूयमानः। विश्वैर्देवैस्त्रिभिः। झलिकिम्। नवनांनवतीनाम्॥ विभाषाभाषायाम्। ६।१।१८१।
उक्तविषये॥ सर्वस्यसुपि। ६।१।१९१। सुपिपरेसर्वशब्दस्यादिरुदात्तःस्यात्। सर्वेनन्दन्तियशसा॥ ञ्नित्यादि

न्नित्यम्। ६। १। १९७। ञिदन्तस्य नित्दन्तस्य चादिरुदात्तः स्यात्। यस्मिन्विश्वानि पौंस्या। पुंसः कर्म्मणि ब्राह्मणादि
त्वात्ष्यञ्। सुनेदधिष्वनञ्चनः। चायतेरसुन्। चायेरन्ने ह्रस्वश्चेति चकारादसुनो नुडागमश्च॥ पथिमथोः सर्व्वनामस्थाने
। ६। १। १९९। आदिरुदात्तः स्यात्। अयम्पन्थाः। सर्वनामस्थाने किम्। ज्योतिष्मतः पथो रक्ष। उदात्तनिवृत्तिस्वरे
णान्तोदात्तपदम्॥ अन्तश्च तवै युगपत्। ६। १। २००। तवैप्रत्ययान्तस्याद्यन्तौ युगपदाद्युदात्तौ स्तः। हर्षसे दातवा उ॥
क्षयो निवासे। ६। १। २०१। आद्युदात्तः स्यात्। स्वे क्षये शुचिव्रत। एरजन्तः॥ जयः करणम्। ६। १। २०२। करण
वाची जयशब्द आद्युदात्तः स्यात्। जयत्यनेन जयोऽश्वः॥ वृषादीनाञ्च। ६। १। २०३। आदिरुदात्तः। आकृतिगणो
ऽयम्। वाजेभिर्वाजिनीवती। इन्द्रवाणीः॥ संज्ञायामुपमानम्। ६। १। २०४। उपमानशब्दः संज्ञायामाद्युदात्तः। च
ञ्चेव चञ्चा। कनोऽत्र लुप्। एतदेव ज्ञापयति क्वचित्स्वरविधौ प्रत्ययलक्षणं नेति। संज्ञायां किम्। अग्निर्म्माणवकः। उपमानं
किम्। चैत्रः॥ निष्ठा च द्व्यजनात्। ६। १। २०५। निष्ठान्तस्य द्व्यचः संज्ञायामादिरुदात्तो न त्वाकारः। दत्तः। द्व्यच् किम्
। चिन्तितः। अनात्किम्। त्रातः। संज्ञायामित्यनुवृत्तेर्नेह। कृतम्। हृतं॥ शुष्कधृष्टौ। ६। १। २०६। एतावाद्युदा
त्तौ स्तः। असंज्ञार्थमिदम्। अतः सन्नशुष्कम्॥ आशितः कर्त्ता। ६। १। २०७। कर्तृवाची आशितशब्द आद्युदात्तः। कृ
षन्निदाशं आशितम्॥ रिक्ते विभाषा। ६। १। २०८। रिक्तशब्दे वादिरुदात्तः। रिक्तः। संज्ञायान्तु निष्ठा च द्व्यजनादि
ति नित्यमाद्युदात्तत्वम्पूर्वविप्रतिषेधेन॥ जुष्टार्पिते च च्छन्दसि। ६। १। २०९। आद्युदात्ते वा स्तः॥ नित्यम्मन्त्रे। ६। १
। २१०। एतन्सूत्रं शक्यमकर्त्तुम्। जुष्टोदमूनाः। षलर आकुर पितमित्यादेः पूर्वेणैव सिद्धेः। छन्दसि पाठस्य व्यवस्थित
तया विपरीतापादनायोगात्। अर्पिताः षष्टिर्न्न चलाचलासइत्यत्रान्तोदात्तदर्शनाच्च॥ युष्मदस्मदोर्ङसि। ६। १। २११।
आदिरुदात्तः स्यात्। नहि यस्तव नो मम॥ ङयि च। ६। १। २१२। तुभ्यं हिन्वानः मह्यं वातः पचताम्॥ यतोऽनावः॥

६।१।२१३। यत्प्रत्ययान्तस्य द्व्यच आदिरुदात्तो नावं विना। युज्यन्त्यस्य काम्या। कमेर्णिङन्ताद्‌चेयत्॥ ईडवन्दवृ-
शंसदुहां ण्यतः।६।१।२१४। एषां ण्यदन्तानामादिरुदात्तः। ईड्यो नूतनैरुत। आजुह्वान ईड्यो वन्द्यश्च। श्रेष्ठ-
[illegible]र्यम्। उक्थमिन्द्राय शंस्यम्॥ विभाषा वेण्विन्धानयोः।६।१।२१५। आदिरुदात्तो वा। इन्धानो अग्निम्॥ त्या-
[illegible]कथानाम्।६।१।२१६। आदिरुदात्तो वा। आद्यास्त्रयो घञन्ताः। त्रयः पचाद्यजन्ताः॥ मतोः पूर्व-
[illegible] स्त्रियाम्।६।१।२१९। मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम्नि। उदुम्बरावती। शरावती॥ अन्तोऽवत्याः।६।१
।२२०। अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः। वेत्रवती। ङीपः पित्त्वादनुदात्तत्वं प्राप्तम्॥ ईवत्याः।६।१।२२१। ईवत्यन्तस्या-
[illegible] अहीवती। मुनीवती॥ अथ फिट्सूत्राणि॥ ●॥ फिषोऽन्त उदात्तः॥ ●॥ प्रातिपदिकं फिट् तस्यान्त उ-
दात्तः स्यात्। उच्चैः॥ पाटलापालङ्काम्बासागरार्थानाम्॥ ●॥ एतदर्थानामन्त उदात्तः। पाटला फलेरुहा सुरूपा पाकले-
तिपर्यायाः। लघावन्त इति प्राप्ते। अपालङ्क व्याधिघात आरेवत आरग्वध इति पर्यायाः। अम्बार्थः। माता। उनर्वन्नन्ताना-
माद्युदात्ते प्राप्ते। सागरः। समुद्रः॥ गेहार्थानामस्त्रियाम्॥ ●॥ गेहम्। नब्विषयस्येति प्राप्ते। अस्त्रियां किम्। शाला
। आद्युदात्तोऽयम्। इहैव पर्युदासाज्ज्ञापकात्॥ गुदस्य च॥ ●॥ अन्त उदात्तः स्यान्न तु स्त्रियाम्। गुदम्। अस्त्रि-
यां किम्। आन्त्रेभ्यस्ते गुदाभ्यः। स्वाङ्गशिटामदन्तानामित्यन्तरङ्गमाद्युदात्तत्वम्। ततष्टाप्॥ ध्यपूर्वस्य स्त्रीविषयस्य॥ ●॥
धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽच् स उदात्तः। अन्तर्धा। स्त्रीविषयवर्णनाम्नामिति प्राप्ते। छाया। माया। जाया। यान्तस्या-
न्त्यात्पूर्वमित्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते। स्त्रीति किम्। बाह्यम्। यदन्तत्वादाद्युदात्तम्। विषयग्रहणं किम्। इभ्या। क्षत्रिया। यं-
तोनाव इत्याद्युदात्त इभ्यशब्दः। क्षत्रियशब्दस्तु यान्तस्यान्त्यात्पूर्वमिति मध्योदात्तः॥ खान्तस्याश्मादेः॥ ●॥ नखम्। उ-
खा। सुखम्। दुःखम्। नखस्य स्वाङ्गशिटामित्याद्युदात्ते प्राप्ते। उखा नाम भाण्डविशेषः। तस्य कृत्रिमत्वादप्युवर्णे कृ-

विभाषाख्याचेदित्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । सुखदुःखयोर्नविषयस्येति प्राप्ते । अश्मादेः किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य स्वाङ्गशिटामिति न विषयस्येति वाद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु शीङः खो निद्ध्रस्वश्चेति ङणादिषु नित्त्वोक्तेः । अन्तरङ्गत्वाद्टापप्राप्तेव स्वाङ्गशिटामिति वा बोध्यम् ॥ ह्रिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥ ● ॥ एषामन्त उदात्तः स्यात् । अतिशयेन वज्जलो वंहिष्ठः । नित्त्वादाद्युदात्ते प्राप्ते । वंहिष्ठैरश्वैः सुवृता रथेन । यद्वहिष्ठन्नातिविधे सुदारूइत्यादौ व्यत्ययादाद्युदात्तः । सम्वत्सरः । अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्रवाध्यते इत्याहुः । सप्तति । अशीतिः । लब्वावन्त इति प्राप्ते । चत्वारिंशत् । इहापि प्राग्वत् । अभ्यूर्ण्वानाप्रभृथस्यायोः ॥ ● ॥ अव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्रवाध्यत इत्याहुः । याथादिसूत्रेणगतार्थमेतत् ॥ दक्षिणस्य साधौ ॥ ● ॥ अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु व्यवस्थायां सर्वनामतया स्वाङ्गशिटामित्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु लब्वावन्त इति गुरुरुदात्तः । दक्षिणः सरलोदारपरच्छन्दानुवर्त्तिष्विति कोशः ॥ स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥ ● ॥ इह दक्षिणस्याद्यन्तौ पर्यायेणोदात्तौ स्तः । दक्षिणो बाहुः । आख्याग्रहणं किम् । प्रत्यङ्मुखमासीनस्य वामपाणिर्दक्षिणो भवति ॥ छन्दसि च ॥ ● ॥ अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायेणाद्यन्तावुदात्तौ ॥ कृष्णस्यामृगाख्याचेत् ॥ ● ॥ अन्त उदात्तः । वर्णानान्तरेणेत्याद्युदात्ते प्राप्ते । अन्तोदात्तो विधीयते । कृष्णानां व्रीहीणाम् । कृष्णो नोनाव वृषभः । मृगाख्यायान्तु । कृष्णो रात्र्यै ॥ वानामधेयस्य ॥ ● ॥ कृष्णस्येत्येव । अयं वां कृष्णोऽश्विना । कृष्णऋषिः ॥ शुक्लगौरयोरादिः ॥ ● ॥ नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । वेत्यनुवर्त्तत इति तु युक्तम् । सरो गौरो यथा पिवेत्यत्रान्तोदात्तदर्शनात् ॥ अङ्गुष्ठोदकवकवशानां छन्दस्यन्तः ॥ ● ॥ अङ्गुष्ठस्य स्वाङ्गानामकुर्वादीनामिति द्वितीयस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तोदात्तार्थ आरम्भः । वशाग्रहणं नियमार्थं छन्दस्येवेति । तेन लोके आद्युदात्तेत्याहुः ॥ पृष्ठस्य च ॥ ● ॥ छन्दस्यन्त उदात्तः स्याद्वा भाषायाम् । पृष्ठम् । अर्ज्जुनस्य तृणाख्या चेत् ॥ ● ॥ उनर्वन्नन्तानामित्याद्युदात्तस्यापवादः ॥ अर्य्यस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥ ● ॥ यान्तस्यान्त्यात्पूर्वमिति यतो नाव इति वाद्युदात्ते प्राप्ते वचनम् ॥ आ

ख्यायञ्चेदिगाख्याचेत् ॥ ❁ ॥ दिगोख्याव्यावृत्त्यर्थमिदम् । अतएवज्ञापकाद्दिक्पर्य्यायस्याद्युदात्तता ॥ इन्द्रश्चाणाम्
॥ नक्षत्राणामाव्विषयाणाम् ॥❁॥ अन्तउदात्तःस्यात् । अश्लेषाऽनुराधादीनांलघावन्तइतिप्राप्ते । ज्येष्ठाश्रविष्ठाधनिष्ठा
नामिष्ठन्नन्तत्वेनाद्युदात्तेप्राप्तेवचनम् ॥ नकुपूर्वस्यकृत्तिकाख्याचेत् ॥ ❁ ॥ अन्तउदात्तेन । कृत्तिकानक्षत्रम् । केचित्तु
कुपूर्वायआप्तद्विषयाणामितिव्याख्याय आर्यिकाबहुलिकाइत्यत्राप्यन्तोदात्तेनेत्याहुः ॥ घृतादीनाञ्च ॥ ❁ ॥ अन्तउदा
त्तः । घृतमिमिक्षे । आकृतिगणोऽयम् ॥ ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयसि ॥ ❁ ॥ अन्तउदात्तःस्यात् । ज्येष्ठआहचमसा । कनिष्ठ
आहचतुरः । वयसिकिम् । ज्येष्ठःश्रेष्ठः । कनिष्ठोऽल्पिकः । इहनित्वादाद्युदात्तएव ॥ बिल्वतिष्ययोःस्वरितोवा ॥❁॥ अ
नयोरन्तःस्वरितोवास्यात् । पक्षेउदात्तः ॥ * ॥ इतिफिट्सूत्रेषुप्रथमःपादः ॥ **** ॥ अथादिःप्राक्शकटेः ॥ ❁ ॥
अधिकारोऽयम् । शकटिशकट्योरितियावत् ॥ ह्रस्वान्तस्यस्त्रीविषयस्य ॥❁॥ आदिरुदात्तःस्यात् । बलिः । तनुः ॥ नब्वि
षयस्यानिसन्तस्य ॥❁॥ यमेनवायः । इसन्तस्यतुसर्पिः । नपुंसकम् ॥ तृणधान्यानांचद्व्यषाम् ॥ ❁ ॥ द्व्यचामित्यर्थः ।
कुशाः । काशाः । माषाः । तिलाः । बह्वचान्तुगोधूमाः ॥ त्रःसंख्यायाः ॥❁॥ पञ्च । चतस्रः ॥ स्वाङ्गशिटामदन्तानाम् ॥❁
॥ शिट्सर्वनाम । कर्णाभ्यांचुबुकादधि । ओष्ठाविवमधु । विश्वेविहायाः ॥ प्राणिनांकुपूर्वम् ॥ ❁ ॥ कवर्गात्पूर्वआदिरु
दात्तः । काकः । वृकः । शुकेषुमे । प्राणिनांकिं । क्षिरःसर्पिर्मधूदकम् ॥ खय्युवर्णंकृत्रिमाख्याचेत् ॥❁॥ खयिपरेउव
र्णमुदात्तंस्यात् । कन्दुकः ॥ उनर्वनन्तानाम् ॥ ❁ ॥ उन । वरुणंवोरिशादसम् । ऋट । स्वसारन्त्वाकृणवै । वन् । पी
वानंमेषम् ॥ वर्णानान्तणतिनितान्तानाम् ॥❁॥ आदिरुदात्तः । एतः । हरिणः । शितिः । पृश्निः । हरित् ॥ ह्रस्वान्तस्य
ह्रस्वमन्टतान्छील्ये ॥ ❁ ॥ ऋटवर्ज्यं ह्रस्वान्तस्यादिभूतंह्रस्वमुदात्तंस्यात् । मुनिः ॥ अक्षस्यादेवनस्य ॥ ❁ ॥ आदिरुदा
त्तः । तस्यनाक्षः । देवनेतु । अक्षैर्मादीव्यः ॥ अर्द्धस्यासमद्योतने ॥ ❁ ॥ अर्द्धोग्रामस्य । समेऽङ्केतु । अर्द्धंपिप्पल्याः

॥ पीतद्वर्थानाम् ॥ ❁ ॥ आदिरुदात्तः । पीतद्रुः । सरलः ॥ ग्रामादीनाञ्च ॥ ❁ ॥ ग्रामः । सोमः । यामः ॥ लुबन्तस्योप
मेयनामधेयस्य ॥ ❁ ॥ चञ्चेव चञ्चा । स्फिगन्तस्येति पाठान्तरम् । स्फिगिति लुपः प्राचां संज्ञा ॥ नवृक्षपर्वतविशेषव्याघ्र
सिंहमहिषाणाम् ॥ ❁ ॥ एषामुपमेयनाम्नामादिरुदात्तो न । ताल इव तालः । मेरुरिव मेरुः । व्याघ्रः । सिंहः । महिषः ॥
राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥ ❁ ॥ यमन्वा वृद्धः । आङ्ग उदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥ लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो
गुरुः ॥ ❁ ॥ अन्ते लघौ द्वयोश्च लघ्वोः सतोर्बह्वच्कस्य गुरुरुदात्तः । कल्याणः । कोलाहलः ॥ स्त्रीविषयवर्णाक्षुपूर्वाणा
म् ॥❁॥ एषां त्रयाणामाद्युदात्तः । स्त्रीविषयः । मल्लिका । वर्णः । श्येनी । हरिणी । अक्षुशब्दात्पूर्वोऽस्त्येषान्ते अक्षुपूर्वाः
। तरक्षुः ॥ शकुनीनाञ्च लघुपूर्वम् ॥ ❁ ॥ पूर्वं लघु उदात्तं स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः ॥ नर्तुप्राण्याख्यायाम् ॥ ❁ ॥ य
थालक्षणं प्राप्तमुदात्तत्वन्न । वसन्तः । कृकलासः ॥ धान्यानाञ्च वृद्धक्षान्तानाम् ॥ ❁ ॥ आदिरुदात्तः । कान्तानाम् । श्या
माकाः । षान्तानाम् । माषाः ॥ जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥ ❁ ॥ केकयः ॥ हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा ॥❁
॥ हयिति हलसंज्ञा । पललम् । शललम् । हयादीनां किम् । एकलः । असंयुक्तेति किम् । मल्लः ॥ इगन्तानाञ्च द्व्यषाम्
॥ ❁ ॥ आदिरुदात्तः । कृषिः ॥ * ॥ इति द्वितीयः पादः ॥ * * * * ॥ अथ द्वितीयं प्रागीषात् ॥ ❁ ॥ ईषान्तस्य ह
यादेरित्यतः प्राक् द्वितीयाधिकारः ॥ त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥ ❁ ॥ मकरवरूढेष्वित्यतः प्राक् त्र्यचामित्यधिकारः ॥ स्वाङ्गानामकुर्वा
दीनाम् ॥ ❁ ॥ कवर्गरेफवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तं । ललाटम् । कुर्वादीनान्तु । कपोलः । र
सना । वदनम् ॥ मादीनाञ्च ॥ ❁ ॥ मलयः । मकरः ॥ शादीनां शाकानाम् ॥ ❁ ॥ शीतन्या । शतपुष्पा ॥ पान्तानां गुर्वा
दीनाम् ॥ ❁ ॥ पादपः । आतपः ॥ लघ्वादीनान्तु । अनूपम् । द्व्यचां तु । नीपम् ॥ युतान्यण्यन्तानाम् ॥ ❁ ॥ युतं । अ
युतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणिः ॥ नकारवरूढपारेवतवितस्तेक्ष्वार्ज्जिद्राक्षाकलोमाकाष्ठापेष्ठाकाशीनामादिर्वा

॥ ❀ ॥ एषामादिर्द्वितीयो वोदात्तः । मकरः । वरूढ इत्यादि ॥ छन्दसि च ॥ ❀ ॥ अमकराद्यर्थ आरम्भः । लक्ष्यानुसारादा
दिर्द्वितीयं वोदात्तं ज्ञेयम् ॥ कर्द्दमादीनाञ्च ॥ ❀ ॥ आदिर्द्वितीयम्वोदात्तम् ॥ सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥ ❀ ॥ आदिर्द्वितीय
श्चो ते इति त्रयः पर्य्यायेणोदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ॥ नपः फलान्तानाम् ॥ ❀ ॥ आदिर्द्वितीयञ्चोदात्तम् । राजादनफ
लम् ॥ यान्तस्यान्त्यात्पूर्व्वम् ॥ ❀ ॥ कुलायः ॥ थान्तस्य च नालघुनी ॥ ❀ ॥ नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः । सनाथा सभा ॥ शि
शुमारोदुम्बरबलीवर्द्दोष्ट्रारपुरूरवसाञ्च ॥ ❀ ॥ अन्त्यात्पूर्व्वमुदात्तं द्वितीयम्वा ॥ साङ्काश्यकाम्पिल्यनासिक्यदार्व्वाघाटाना
म् ॥ ❀ ॥ द्वितीयमुदात्तं वा ॥ ईषान्तस्य हयादेरादिर्व्वा ॥ ❀ ॥ हलीषा । लाङ्गलीषा ॥ उशीरदाशेरकपालपलालशै
वालश्यामाकशारीरशरावहृदयहिरण्यारण्यापत्यदेवराणाम् ॥ ❀ ॥ एषामादिरुदात्तः स्यात् ॥ महिष्याषाढयोर्ज्जाये
ष्टकाख्या चेत् ॥ ❀ ॥ आदिरुदात्तः । महिषी जाया । अषाढा उपदधाति ॥ ❀ ॥ इति तृतीयः पादः ॥ ❀ ❀ ❀ ❀ ॥ श
कटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्य्यायेण ॥ ❀ ॥ उदात्तं । शकटिः ३ । शकटी ३ ॥ गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥ ❀
॥ अक्षरमक्षरम्पर्य्यायेणोदात्तं । गोष्ठजः । ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः । कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः ॥ पा
रावतस्योपोत्तमं वर्ज्जम् ॥ ❀ ॥ शेषं क्रमेणोदात्तं । पारावतः ॥ धूम्रजानुमुञ्जकेशकालवालस्थालीपाकानामधूजलस्थानां
॥ ❀ ॥ एषाञ्चतुर्णां धूप्रभृतीं श्चतुरो वर्जयित्वा शिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूम्रजानुः । मुञ्जकेशः । कालवालः । स्थालीपाकः
॥ कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥ ❀ ॥ कपिकेशः । हरिकेशः ॥ ४ ॥ न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥ ❀ ॥ स्पष्टम् । न्यङ्ङुत्तानः
व्यचक्षयत्स्वः ॥ न्यर्बुदव्यल्कशयोरादिः ॥ ❀ ॥ स्वरितः स्यात् ॥ तिल्यशिक्यकाश्मर्य्यधान्यकन्याराजन्यमनुष्याणामन्तः ॥
❀ ॥ स्वरितः स्यात् । तिलानाम्भवनं क्षेत्रं तिल्यम् । यतोनाव इति प्राप्ते ॥ विल्वभक्ष्यवीर्य्याणि छन्दसि ॥ ❀ ॥ अन्तस्वरिता
नि ॥ त्वं च सम सि मे त्य नु चानि ॥ ❀ ॥ सखीवत् । उत त्वः पश्यन् । नमन्तामन्यके समे सिमस्मै ॥ सिमस्यार्थर्व्वणेऽन्त उदा

न्तः ॥ * ॥ आथर्वणाइतिप्रायिकम् । तत्रदृष्टस्येत्येवम्परंवा । तेनवासस्त्वन्तेसिमस्मैइत्यृग्वेदेऽपिभवत्येव ॥ निपाताआ
द्युदात्ताः ॥ * ॥ स्वाहा ॥ उपसर्गाश्चाभिवर्ज्जं ॥ एवादीनामन्तः ॥ * ॥ एवमादीनामितिपाठान्तरम् । एव । एवम् । नू
नम् । सह । तेपुत्त्रसूरिभिःसह । षष्ठस्यतृतीयेसहस्येतिप्रकरणेसहशब्दआद्युदात्तइतितुप्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥
वाचादीनामुभावुदात्तौ ॥ * ॥ उभौग्रहणमनुदात्तंपदमेकवर्ज्जमित्यस्यबाधाय ॥ चादयोऽनुदात्ताः ॥ * ॥ स्पष्टम् ॥
यथेतिपादान्ते ॥ तन्नेमिमृभवोयथा । पादान्तेकिम् । यथानोअदितिःकरत् ॥ प्रकारादिद्विरुक्तौपरस्यान्तउदात्तः ॥ *
॥ पटुपटुः ॥ शेषंसर्व्वमनुदात्तम् ॥ * ॥ शेषंनित्यादिद्विरुक्तस्यपरमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे ॥ * ॥ इतिशान्त
नाचार्य्यप्रणीतेषुफिट्सूत्रेषुतुरीयःपादः ॥ * * * * ॥ आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ । प्रत्ययआद्युदात्तःस्यात् । अग्नि
कर्तव्यम् ॥ अनुदात्तौसुप्पितौ । ३ । १ । ४ । पूर्व्वस्यापवादः । यज्ञस्य । नयोयुच्छति । शपतिपोरनुदात्तत्वेस्वरितप्रच
यौ ॥ चितः । ६ । १ । १६३ । अन्तउदात्तःस्यात् । चितःसप्रकृतेर्बह्वकजर्थंचितिप्रत्ययेसतिप्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त
उदात्तत्वंवाच्यइत्यर्थः । नमन्तामन्यकेसमे । यकेसरस्वति । तकत्सुने ॥ तद्धितस्य । ६ । १ । १६४ । चितस्तद्धितस्यान्त
उदात्तः । पूर्व्वेणसिद्धेञित्स्वरबाधनार्थमिदम् । कौञ्जायनाः ॥ कितः । ६ । १ । १६५ । कितस्तद्धितस्यान्तउदात्तः । यदा
ग्नेयः ॥ तिसृभ्योजसः । ६ । १ । १६६ । अन्तउदात्तः । तिस्रोद्यावःसवितुः ॥ सावेकाचस्तृतीयादिर्विभक्तिः । ६ । १ ।
१६८ । सावितिसप्तमीबहुवचनम् । तत्रयएकाच्ततःपरातृतीयादिविभक्तिरुदात्ता । वाचाविरूपः । सौकिम् । राज्ञेत्या
दौएकाचोऽपिराजशब्दात्परस्यमाभूत् ॥ राज्ञोनुते । विधतेराजनित्वे । तृतीयादिःकिम् । नददर्शवाचम् ॥ अन्तोदात्तादु
त्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । ६ । १ । १६९ । नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्रयदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच्
ततःपरातृतीयाविभक्तिर्नोदात्तावास्यात् । परमवाचा ॥ अञ्चेश्छन्दस्यसर्व्वनामस्थानम् । ६ । १ । १७० । अञ्चेःपरावि

भक्तिरुदात्ता। इन्द्रो दधीचः। चावितिपूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं। तृतीयादिरित्यनुवर्त्तमानेऽसर्वनामस्थानग्रहणं शस्परिग्रहार्थम्। प्रतीचो बाहून्॥ ऊडिदम्पदाद्यप्पुम्रैद्युभ्यः। ६।१।१७१। एभ्योऽसर्वनामस्थानम्विभक्तिरुदात्ता। प्रष्ठौहः। प्रष्ठौहा। ऊठ्युपधाग्रहणं कर्त्तव्यम्। इह माभूत्। अक्षद्युवा। अक्षद्युवे। इदम्। एभिर्न्नृभिर्न्नृतमः। अन्वादेशेन अन्तोदात्तादित्यनुवृत्तेः। नचतत्रान्तोदात्तताप्रसक्तीतिवाच्यम्। इदमोन्वादेशेशनुदात्तस्तृतीयादावितिसूत्रेणानुदात्तस्यअशोविधानात्। प्रतेवभू। माभ्याङ्गाअनु। पद्दन्नोमासहृन्निशइतिपडादयः। पद्भ्यांभूमिः। दद्भिर्न्नेनिहा जायतेमासिमासि। मनश्चिन्मेहृदआ। अप्। अपांफेनेन। पुम्। अभ्रातेवपुंसः। रै। रायावयम्। रयोधनी। दिव। दिवेदिवे॥ अष्टनोदीर्घात्। ६।१।१७२। शसादिर्विभक्तिरुदात्ता। अष्टाभिर्दशभिः॥ शतुरनुमोनद्यजादी ६।१।१७३। अनुमयःशतृप्रत्ययस्तदन्तादन्तोदात्तात्परानदीअजादिश्चशसादिर्विभक्तिरुदात्तास्यात्। अच्छारवंप्रथमाजानती हरवते। अन्तोदात्तात्किम्। दधती। अभ्यस्तानामादिरित्याद्युदात्तः। अनुमःकिम्। तुदन्ती। एकादेशोऽनुदात्तः। अदुपदेशात्परत्वाच्छतुर्लसार्वधातुकइतिनिघातः॥ उदात्तयणोहल्पूर्वात्। ६।१।१७४। उदात्तस्थानेयोयण्हल्पूर्वस्तस्मात्परानदीशसादिर्विभक्तिरुदात्तास्यात्। चोदयित्रीसूनृतानाम्। एषानेत्री। हरतेदेवायहरवतेसवित्रे॥ नोङ्धात्वोः। ६।१।१७५। अनयोर्य्यणःपरेशसादयउदात्तानस्युः। ब्रह्मबंध्वा। सेपृश्निःसुभ्वे॥ ह्रस्वनुड्भ्यांमतुप्। ६।१।१७६। ह्रस्वान्तादन्तोदात्तान्नुटश्चपरेमतुबुदात्तः। योऽह्निमानुदनिमानइयर्ति। नुटः। अक्षरवन्तः। कर्णवन्तःसखायः। अन्तोदात्तात्किम्। मात्वाविदद्दिषुमान्। स्वरविधौव्यञ्जनमविद्यमानवदित्येतदत्रन। मरुत्वाएवागहि॥ रेशश्चाच॥*॥ रेवांइद्रेवतः॥ नामन्यतरस्याम्। ६।१।१७७। मतुपियोह्रस्वस्तदन्तादन्तोदात्तात्परोनामुदात्तोवा। चेतन्तीसुमतीनाम॥ ङ्याश्छन्दसि। ६।१।१७८। ङ्याःपरोनामुदात्तोवा। देवसेनानामभिभञ्जतीनाम्। वे

त्युक्तेन्नेह। जपतीनामरुतोयन्तु ॥ षट्त्रिचतुर्भ्योहलादिः। ६।१।१७९। एभ्योहलादिर्विभक्तिरुदात्ता। आषड्भि
र्हूयमानः। त्रिभिष्ट्वन्देव ॥ नगोश्वन्साववर्णराडङ्क्रुङ्कृद्भ्यः। ६।१।१८२। एभ्यःप्रागुक्तन्न। गवांशता। गोभ्योगा
तुं ॥ शुनश्चिच्छेपम्। सौप्रथमैकवचनेऽवर्णान्तात्। तेभ्योद्युम्नन्तेषाम्पाहिश्रुधीहवम् ॥ दिवोझल्। ६।१।१८३
। दिवःपराझलादिर्विभक्तिर्नोदात्ता। द्युभिरक्तुभिः। झलितिकिम्। उपत्वाग्नेदिवेदिवे ॥ नृचान्यतरस्याम्। ६।१।
१८४। नुःपराझलादिर्वोदात्ता। नृभिर्येमानः ॥ तित्स्वरितम्। ६।१।१८५। निगदव्याख्यातम्। क्वनूनम् ॥ तास्य
नुदात्तेन्ङिददुपदेशाल्लसार्वधातुकमनुदात्तमह्न्विङोः। ६।१।१८६। अस्मात्परंलसार्वधातुकमनुदात्तंस्यात्।
तासि। कर्त्ता। कर्त्तारौ। कर्त्तारः। प्रत्ययस्वरापवादोऽयम्। अनुदात्तेत्। आयास्ते। ङितः। अभिचष्टेअनृतेभिः। अदु
पदेशात्। पुरुभुजाचनस्यन्तम्। चित्स्वरोऽप्यनेनवाध्यते। वर्द्धमानंस्वेदमे। तास्यादिभ्यःकिम्। अभिवृधेगृणीतः। उ
पदेशग्रहणात्। नेह। हतोवृत्राण्यार्य्या। लग्रहणंकिम्। कृतीहनिघ्नानाः। सार्वेतिकिम्। शिश्ये। अह्न्विङोःकिम्
ह्नुते। यदधीते ॥ विन्दीधिखिदिभ्योनेतिवक्तव्यम् ॥ * ॥ इन्धेराजा। एतच्चानुदात्तस्यचयत्रेतिसूत्रेभाष्येस्थितम् ॥ आ
दिःसिचोऽन्यतरस्याम्। ६।१।१८७। सिजन्तस्यादिरुदात्तोवा। यासिष्टंवर्त्तिरश्विनौ ॥ थलिचसेटीडन्तो
वा। ६।१।१९६। सेटिथलन्तेपदेइडुदात्तःअन्तोवाआदिर्वास्यात्। यदानैतेत्रयःतदालितीतिप्रत्ययात्पूर्वमुदा
त्तंस्यात्। लुलविथ। अत्रचत्वारोपिपर्य्यायेणोदात्ताः ॥ उपोत्तमंरिति। ६।१।२१७। रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदात्तंस्या
त्। यदाहवनीये ॥ * ॥ इतिप्रत्ययस्वराः ॥ * * * * ॥ समासस्य। ६।१।२२३। अन्तउदात्तःस्यात्। यज्ञश्रि
यम् ॥ बहुव्रीहौप्रकृत्यापूर्वपदम्। ६।२।१। उदात्तस्वरितयोगिपूर्वपदम्प्रकृत्यास्यात्। सत्यश्चित्रश्रवस्तमः। उ
दात्तेत्यादिकिम्। सर्वानुदात्तपूर्वपदेसमासान्तोदात्तत्वमेवयथास्यात्। समश्रियः ॥ तत्पुरुषेतुल्यार्थतृतीयासप्तम्युप

मानाव्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ । सप्तैतेपूर्वपदभूतास्तत्पुरुषेप्रकृत्या । तुल्यश्वेतः । कृत्यतुल्याख्या अजात्येतितत्पुरु
षः । किरिणाकाणः किरिकाणः । पचयन्मदयन्सखम् । मदयतिमादके । इन्द्रेसखेतिसप्तमीतत्पुरुषः । शस्त्रीश्यामा ॥
अव्ययेनञ्कुनिपातानाम् । अयज्ञोवाएषः । परिगणनङ्किम् । स्नात्वाकालकः । मुहूर्त्तसुखम् । भोज्योष्णम् ॥ वर्णोव
र्णेष्वनेते । ६ । २ । ३ । वर्णवाचिन्युत्तरपदेएतवर्ज्जितेवर्णवाचिपूर्वपदम्प्रकृत्यातत्पुरुषे । कृष्णसारङ्गः । लोहितक
ल्माषः । कृष्णशब्दोनक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्दइतन्नन्तः । वर्णःकिम् । परमकृष्णः । वर्णेषुकिम् । कृष्णतिलाः । अनेते
किम् । कृष्णैतः ॥ गाधलवणयोःप्रमाणे । ६ । २ । ४ । एतयोरुत्तरपदयोःप्रमाणवाचिनितत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृत्यास्यात्
। अरित्रगाधमुदकम् । तत्प्रमाणमित्यर्थः । गोलवणम् । यावद्गवेदीयतेतावदित्यर्थः । अरित्रशब्दइत्रान्तोमध्योदात्तः ।
प्रमाणमियत्तापरिच्छेदमात्रं । नपुनरायामएव । प्रमाणेकिम् । परमगाधम् ॥ दायाद्यन्दायादे । ६ । २ । ५ । तत्पुरुषे
प्रकृत्या । धनदायादः । धनशब्दःक्युप्रत्ययान्तःप्रत्ययस्वरेणाद्युदात्तः । दायाद्यङ्किम् । परमदायादः ॥ प्रतिबन्धिचिर
कृच्छ्रयोः । ६ । २ । ६ । प्रतिबन्धवाचिपूर्वपदम्प्रकृत्याएतयोःपरतस्तत्पुरुषे । गमनञ्चिरम् । व्याहरणकृच्छ्रं । गमन
ङ्कारणविकलतयाचिरकालभाविकृच्छ्रयोगिचाप्रतिबन्धिजायते । प्रतिबन्धिकिम् । मूत्रकृच्छ्रम् ॥ पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७
। व्याजवाचिनिपदशब्दउत्तरपदेपूर्वपदम्प्रकृत्यातत्पुरुषे । मूत्रपदेनप्रस्थितः । उच्चारपदेनमूत्रशब्दोघञन्तःउच्चारश
ब्दोघञन्तस्थाथादिस्वरेणान्तोदात्तः । अपदेशेकिम् । विष्णुपदं ॥ निवातेवातत्राणे । ६ । २ । ८ । निवातशब्देपरेवातत्रा
णवाचिनितत्पुरुषेपूर्वम्पदम्प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुड्यनिवातम् । कुटीशब्दोगौरादिङीषन्तः । कुड्यशब्दोड्यगन्तः । य
दन्तइत्यन्ये । वातत्राणेकिम् । राजनिवातेवसति । निवातशब्दोरूढःपार्श्वे ॥ शारदेऽनार्त्तवे । ६ । २ । ९ । ऋतौभ
वमार्त्तवम् । तदन्यस्मि[illegible]शारदशब्देपरेतत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरंस्यात् । रज्जुशारदमुदकम् । शारदशब्दोनूतना

र्थः । तस्यास्वपदविग्रहः । रज्जोःसद्यउद्धृतम् । रज्जुशब्दःसृजेरसुम्चेत्याद्युदात्तोव्युत्पादितः । आनन्तर्येकिम् । उत्तमशारदम् ॥ अध्वर्य्युकषाययोर्जातौ । ६ । २ । १० । एतयोःपरतोजातिवाचिनितत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरम् । कठाध्वर्युः । दौवारिककषायम् । कठशब्दःपचाद्यजन्तः । तस्माद्वैशम्पायनान्तेवासिभ्यश्चेतिणिनेःकठचरकाल्लुगितिलुक् । द्वारेनियुक्तइतिठक्यन्तोदात्तः । जातौकिम् । परमाध्वर्युः ॥ सदृशप्रतिरूपयोःसादृश्ये । ६ । २ । ११ । अनयोःपूर्वम्प्रकृत्या । पितृसदृशः । सादृश्येकिम् । परमसदृशः । समासार्थोऽत्रपूज्यमानतानसादृश्यम् ॥ द्विगौप्रमाणे । ६ । २ । १२ । द्विगावुत्तरपदेप्रमाणवाचिनितत्पुरुषेपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरम् । प्राच्यसप्तसमः । सप्तसमाःप्रमाणमस्य । प्रमाणेद्विगोर्नित्यमितिमात्रचोलुक । प्राच्यशब्दआद्युदात्तः । प्राच्यश्चासौसप्तसमश्चप्राच्यसप्तसमः । द्विगौकिम् । व्रीहिप्रस्थः । प्रमाणेकिम् । परमसप्तसमः ॥ गन्तव्यपण्यंवाणिजे । ६ । २ । १३ । वाणिजशब्देपरेतत्पुरुषेगन्तव्यवाचिपण्यवाचिचपूर्वपदम्प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः । गोवाणिजः । सप्तमीसमासः । मद्रशब्दोरक्प्रत्ययान्तः । गन्तव्येतिकिम् । परमवाणिजः ॥ मात्रोपज्ञोपक्रमच्छायेनपुंसके । ६ । २ । १४ । मात्रादिषुपरतोनपुंसकवाचिनितत्पुरुषेतथा । भिक्षायास्तुल्यंप्रमाणंभिक्षामात्रं । भिक्षाशब्दोगुरोश्चहलइत्यप्रत्ययान्तः । पाणिन्युपज्ञम् । पाणिनिशब्दोऽन्तोदात्तः । नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दःपचाद्यजन्तः । इषुच्छायम् । इषुशब्दआद्युदात्तःनित्वात् । नपुंसकेकिम् । कुड्यच्छाया ॥ सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ । एतयोःपरयोर्हितवाचिनितत्पुरुषेतथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्देनित्स्वरः । हितेकिम् । परमसुखम् ॥ प्रीतौच । ६ । २ । १६ । प्रीतौगम्यायाम्प्रागुक्तम् । ब्राह्मणसुखंपायसम् । छात्रप्रियोऽनध्यायः । ब्राह्मणछात्रशब्दौप्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तौ । प्रीतौकिम् । राजसुखम् ॥ स्वंस्वामिनि । ६ । २ । १७ । स्वामिशब्देपरेस्ववाचिनिपूर्वपदन्तथा । गोस्वामी । स्वङ्किम् । परमस्वामी ॥ पत्यावैश्वर्य्ये । ६ । २ । १८ । दमूनागृहपतिर्दमे ॥ नभूवाक्चिद्दिधि

षु। ६। २। १९। पतिशब्देपरे ऐश्वर्य्यवाचिनितत्पुरुषेनैतानिप्रकृत्या। भुवःपतिःभूपतिः। वाक्पतिः। चित्पतिः। दिविपतिः॥ वाभुवनम्। ६। २। २०। उक्तविषये। भुवनपतिः। भूसूधूभ्रस्जिभ्यइतिक्युन्नन्तोभुवनशब्दः॥ आशङ्काऽऽबाधनेदीयस्सुसम्भावने। ६। २। २१। अस्तित्वाध्यवसायःसम्भावनम्। गमनाशङ्कमस्ति। गमनाबाधम्। गमननेदीयः। गमनमाशङ्क्यते आबाध्यते निकटतरमितिवासम्भाव्यते। सम्भावनेकिम्। परमनेदीयः॥ पूर्वेभूतपूर्वे। ६। २। २२। आढ्योभूतपूर्वः। आढ्यपूर्वः। पूर्वशब्दोवृत्तिविषयेभूतपूर्वेवर्त्तते। भूतपूर्वेकिम्। परमपूर्वः॥ सविधसनीडसमर्य्यादसवेशसदेशेषुसामीप्ये। ६। २। २३। एषुपूर्वप्रकृत्या। मद्रसविधं। गान्धारसनीडम्। काश्मीरसमर्य्यादम्। मद्रसवेशम्। मद्रसदेशम्। सामीप्येकिम्। सहमर्य्यादयासमर्य्यादंक्षेत्रम्। चैत्रसमर्य्यादम्॥ विस्पष्टादीनिगुणवचनेषु। ६। २। २४। विस्पष्टकटुकम्। विस्पष्टशब्दोगतिरनन्तरइत्याद्युदात्तः। विस्पष्टेतिकिम्। परमलवणम्। गुणेतिकिम्। विस्पष्टब्राह्मणः। विस्पष्ट। विचित्र। व्यक्त। सम्पन्न। पण्डित। कुशल। चपल। निपुण॥ श्रज्यावमकन्पापवत्सुभावेकर्म्मधारये। ६। २। २५। श्रज्यअवमकनइत्यादेशवतिपापवाचिनिचोत्तरपदेभाववाचिपूर्वपदंप्रकृत्या। गमनश्रेष्ठम्। गमनज्यायः। गमनावमम्। गमनकनिष्ठम्। गमनपापिष्ठम्। श्रेयादितिकिम्। गमनशोभनम्। भावेकिम्। गम्यतेऽनेनेतिगमनंश्रेयोगमनश्रेयः। केतिकिम्। षष्ठीसमासेमाभूत्॥ कुमारश्च। ६। २। २६। कर्म्मधारये। कुमारश्रमणा। कुमारशब्दोऽन्तोदात्तः॥ आदिःप्रत्येनसि। ६। २। २७। कुमारस्यादिरुदात्तःप्रत्येनसिपरेकर्म्मधारये। प्रतिगतमेनोऽस्यप्रत्येनाः। कुमारप्रत्येनाः॥ पूगेष्वन्यतरस्याम्। ६। २। २८। पूगागणास्तेषूक्त्वा। कुमारचातकाः। कुमारजीमूताः। आद्युदात्तत्वाभावेकुमारश्चेत्येवभवति॥ इगन्तकालकपालभगालशरावेषुद्विगौ। ६। २। २९। एषुपरेषुपूर्वंप्रकृत्या। पञ्चारत्नयःप्रमाणमस्यपञ्चारत्निः। पञ्चमासान्भूतःपञ्चमास्यः। तमधीष्टइत्यधिकारेद्विगोर्य्यः

न् । पञ्चकमालः । पञ्चभगालः । पञ्चशरावः । नःसंख्यायाङ् निपञ्चशब्द आद्युदात्तः । इगन्तादिषु किम् । पञ्चाश्वः ।
द्विगौ किं । परमारत्निः ॥ बह्वन्यतरस्याम् । ६ । २ । ३० । बहुशब्दस्तथावा । बह्वरत्निः २ । बहुमास्यः २ । बहुकपा
लः २ । बहुशब्दोऽन्तोदात्तः । तस्य यणि सत्युदात्तस्वरितयोरिति भवति ॥ दिष्टिवितस्त्योश्च । ६ । २ । ३१ । एतयोः
परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगौ । पञ्चदिष्टिः २ । पञ्चवितस्तिः २ ॥ सप्तमी सिद्धशुष्कपक्वबन्धेष्वकालात् । ६ । २ । ३२ । अ
कालवाचि सप्तम्यन्तम्प्रकृत्या सिद्धादिषु । शांकाश्यसिद्धः । शाङ्काश्ये नित्यन्तः । आतपशुष्कः । भ्राष्ट्रपक्वः । भ्राष्ट्रेतिष्ट्र
न्नन्तः । चक्रबन्धः । चक्रशब्दोऽन्तोदात्तः । अकालात्किम् । पूर्वाह्णसिद्धः । कृत्स्वरेणाबाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिप्रसूयते ॥ प
रि प्रत्युपापा वर्ज्यमानाऽहोरात्रावयवेषु । ६ । २ । ३३ । एते प्रकृत्या वर्ज्यमानवाचिनि अहोरात्रावयववाचिनि चोत्तरपदे
। परित्रिगर्त्तं वृष्टो देवः । प्रतिपूर्वाह्णम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रं । अपत्रिगर्त्तम् । उपसर्गा आद्युदात्ताः । बहुव्रीहित
त्पुरुषयोः सिद्धत्वादव्ययीभावार्थमिदम् । अपपर्य्योरेव वर्ज्यमानोत्तरपदम् । तयोरेव वर्ज्यमानार्थत्वात् । अहोरात्रावयवा अ
पि वर्ज्यमाना एव तयोर्भवन्ति । वर्ज्येति किम् । अग्निम्प्रति ॥ राजन्यबहुवचनद्वन्द्वेऽन्धकवृष्णिषु । ६ । २ । ३४ । राजन्य
वाचिनां बहुवचनान्तानामन्धकवृष्णिषु वर्त्तमाने द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । श्वाफल्कचैत्रकाः । शिनिवासुदेवाः । शिनिराद्यु
दात्तो लक्षणया तदपत्ये वर्त्तते । राजन्येति किम् । द्वैप्यभैमायनाः । द्वीपे भवा द्वैप्याः । भैमेरपत्यं युवा भैमायनः । अन्धकवृष्ण
य एते न तु राजन्याः । राजन्यग्रहणमिहाभिषिक्तवंश्यानां क्षत्रियाणां ग्रहणार्थम् । नैते तथा । बहुवचनङ्किम् । सङ्कर्षण
वासुदेवौ । द्वन्द्वे किम् । वृष्णीनां कुमाराः वृष्णिकुमाराः । अन्धकवृष्णिषु किम् । कुरुपञ्चालाः ॥ संख्या । ६ । २ । ३५ । सं
ख्यावाचि पूर्वपदम्प्रकृत्या द्वन्द्वे । द्वादश । त्रयोदश । त्रेस्त्रयसादेशोऽन्तोदात्तो निपात्यते ॥ आचार्य्योपसर्ज्जनश्चान्तेवासी
। ६ । २ । ३६ । आचार्य्योपसर्ज्जनान्तेवासिनां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या । पाणिनीयरौढीयाः । छःस्वरे मध्योदात्तावेतौ । आ

चार्य्योपसर्ज्जनग्रहणं द्वन्द्वविशेषणम्। सकलो द्वन्द्व आचार्य्योपसर्ज्जनो यथा विज्ञायेत। तेनेह न। पाणिनीयदेवदत्तौ। आचार्य्येति किम्। छान्दसवैयाकरणाः। अन्तेवासी किम्। आपिशलपाणिनीये शास्त्रे॥ कार्त्तकौजपादयश्च। ६। २। ३७। एषां द्वन्द्वे पूर्वपदं प्रकृत्या। कार्त्तकौजपौ। कृतस्येदं कुजपस्येदमित्यणन्तावेतौ। सावर्णिमाण्डकपौ॥ महान्व्रीह्यपराह्णगृष्टीष्वासजाबालभारभारतहैलिहिलरौरवप्रवृद्धेषु। ६।२।३८। महच्छब्दः प्रकृत्या व्रीह्यादिषु दशसु। महाव्रीहिः। महापराह्णः। महागृष्टिः। महेष्वासः। महाहैलिहिलः। महच्छब्दोऽन्तोदात्तः। सन्महदिति प्रतिपदोक्तसमास एवायं स्वरः। नेह महतो व्रीहिर्म्महद्व्रीहिः॥ क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे। ६।२।३९। चान्महान्। क्षुल्लकवैश्वदेवं। महावैश्वदेवं। क्षुधं लातीति क्षुल्लः। तस्मादज्ञातादिषु केऽन्तोदात्तः॥ उष्ट्रः सादिवाम्योः। ६।२।४०। उष्ट्रसादिः। उष्ट्रवामिः। उषेः ष्ट्रनिति उष्ट्रशब्द आद्युदात्तः॥ गौः सादसादिसारथिषु। ६। २। ४१। गोसादः। गोसादिः। गोसारथिः॥ कुरुगार्हपतरिक्तगुर्व्वसूतजरत्यश्लीलदृढरूपापारेवडवातैतिलकद्रूः पण्यकम्बलो दासीभाराणाञ्च। ६। २। ४२। एषां सप्तानां समासानान्दासीभारादेश्च पूर्व्वपदं प्रकृत्या। कुरूणाङ्गार्हपतं कुरुगार्हपतं। उप्रत्ययान्तः कुरुः। वृजेरिति वाच्यम्॥ * ॥ वृजिगार्हपतम्। वृजिराद्युदात्तः। रिक्तो गुरुः रिक्तगुरुः। रिक्ते विभाषेति रिक्तशब्द आद्युदात्तः। असूता जरती असूतजरती। अश्लीला दृढरूपा अश्लीलदृढरूपा। अश्लीलशब्दो नञ्समासत्वादाद्युदात्तः। श्रीर्य्यस्यास्ति तत् श्लीलं। सिध्मादित्वाल्लच्। कपिलकादित्वाल्लत्वं। पारेवडवेव पारेवडवा। निपातनादिवार्थे समासो विभक्त्यलोपश्च। पारशब्दो घृतादित्वादन्तोदात्तः। तैतिलाकद्रूः तैतिलकद्रूः। तितिलिनोऽपत्यं छात्रो वा इत्यणन्तः। पण्यशब्दो यदन्तत्वादाद्युदात्तः। पण्यकम्बलः। संज्ञायामिति वक्तव्यम्। अन्यत्र समासान्तोदात्तत्वमेव। प्रतिपदोक्ते समासे कृत्या इत्येष स्वरो विहितः। दास्या भारो दासीभारः। देवहूतिः। यस्य तत्पुरुषस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विशिष्य वचनं विहितं स सर्वोपि दासीभारादिषु द्रष्टव्यः॥ स

एषपुरन्ध्यांपुरंशरीरन्ध्रियतेऽस्यामितिकर्म्मण्यधिकरणेचेतिकिप्रत्ययः। अलुक्छान्दसः। नञ्विषयस्येत्याद्युदात्तःपुरशब्दः॥ चतुर्थीतदर्थे। ६। २। ४३। चतुर्थ्यन्तार्थाययत्तद्वाचिन्युत्तरपदेचतुर्थ्यन्तम्प्रकृत्या। यूपायदारुयूपदारु॥ अर्थे। ६। २। ४४। अर्थेपरेचतुर्थ्यन्तम्प्रकृत्या। देवार्थम्॥ क्तेच। ६। २। ४५। क्तान्तेपरेचतुर्थ्यन्तम्प्रकृत्या। गोहितम्॥ कर्म्मधारयेऽनिष्ठा। ६। २। ४६। क्तान्तेपरेपूर्वमनिष्ठान्तम्प्रकृत्या। श्रेणिकृताः। श्रेणिशब्दआद्युदात्तः। पूगकृताः। पूगशब्दोऽन्तोदात्तः। कर्म्मधारयेकिम्। श्रेण्याकृतंश्रेणिकृतम्। अनिष्ठाकिम्। कृताकृतम्॥ अहीनेद्वितीया। ६। २। ४७। अहीनवाचिनिसमासेक्तान्तेपरेद्वितीयान्तंप्रकृत्या। कष्टश्रितः। ग्रामगतः। कष्टशब्दोऽन्तोदात्तः। ग्रामशब्दोनित्स्वरेण। अहीनेकिम्। कान्तारातीतः॥ अनुपसर्गइतिवक्तव्यम्॥ * ॥ नेह। सुखप्राप्तः। थाथेत्यस्यापवादोऽयम्॥ तृतीयाकर्म्मणि। ६। २। ४८। कर्म्मवाचकेक्तान्तेपरेतृतीयान्तम्प्रकृत्या। रुद्रहतः। महाराजहतः। रुद्रेणगतः। कर्म्मणिकिम्। रथेनायातोरथयातः॥ गतिरनन्तरः। ६। २। ४९। कर्म्मार्थेक्तान्तेपरेऽव्यवहितोगतिःप्रकृत्या। पुरोहितम्। अनन्तरःकिम्। अभ्युद्धृतः॥ कारकपूर्वपदस्यतुसतिशिष्टस्वराथादिस्वरएव। दूरादागतः। थाथेत्यस्यापवादः॥ तादौचनितिकृत्यतौ। ६। २। ५०। तकारादौनितितुशब्दवर्जितेकृतिपरेऽनन्तरोगतिःप्रकृत्या। अग्नेयोनृतमस्यप्रभूतौ। सङ्गतिंगोः। कृत्स्वरापवादः। तादौकिम्। प्रजल्पाकः। नितिकिम्। प्रकर्त्ता। तृजन्तः। अतौकिम्। आगन्तुः॥ तवैचान्तश्चयुगपत्। ६। २। ५१। तवैप्रत्ययान्तस्यान्तउदात्तोगतिश्चानन्तरःप्रकृत्यायुगपच्चैतदुभयंस्यात्। अन्वेतवाउ। कृत्स्वरापवादः॥ अनिगन्तोऽञ्चतौवप्रत्यये। ६। २। ५२। अनिगन्तगतिर्वप्रत्ययान्तेऽञ्चतौपरेप्रकृत्या। येपराञ्चस्तान्। अनिगन्तइतिकिम्। प्रत्यञ्चोयंतु। चुत्स्वरात्परत्वादयमेव। जहिवृष्ण्यानिकृणुहीपराचः। वप्रत्ययेकिम्। उदञ्चनम्॥ न्यधीच। ६। २। ५३। वप्रत्ययान्तेऽञ्चताविगन्तावपिन्यधीप्रकृत्या। नङ्ङुत्तानः। उदात्त

स्वरितयोर्य्यणइति अच्युतेरकारः स्वरितः । अघण्ट् ॥ ईषदन्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ । ईषत्कडारः २ । ईषदित्य
थमन्तोदात्तः । ईषद्भेदइत्यादौ कृत्स्वर एव ॥ हिरण्यपरिमाणन्धने । ६ । २ । ५५ । सुवर्णपरिमाणवाचिपूर्व्वम्पदंवा
प्रकृत्याधने । द्वेसुवर्णपरिमाणमस्येतिद्विसुवर्णम् । तदेवधनंद्विसुवर्णधनं २ । बहुव्रीहावपिपरत्वाद्विकल्पएव । हि
रण्यंकिम् । प्रस्थधनम् । परिमाणंकिम् । काञ्चनधनम् । धनेकिम् । निष्कमाला ॥ प्रथमोऽचिरोपसम्पत्तौ । ६ । २ ।
५६ । प्रथमशब्दोवाप्रकृत्याऽभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः २ । सम्प्रतिव्याकरणमध्येतुंप्रवृत्तइत्यर्थः । प्रथमशब्दः प्रथेरम
चन्तः । अचिरेतिकिम् । प्रथमोवैयाकरणः ॥ कतरकतमौकर्म्मधारये । ६ । २ । ५७ । वाप्रकृत्या । कतरकठः २ । क
र्म्मधारयग्रहणमुत्तरार्थम् । इहतुप्रतिपदोक्तत्वादेवसिद्धम् ॥ आर्य्योब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ । आर्य्यकुमा
रः २ । आर्य्यब्राह्मणः २ । आर्य्योण्यदन्तत्वादन्तस्वरितः । आर्य्यःकिम् । परमब्राह्मणः । ब्राह्मणादीतिकिम् । आर्य्य
क्षत्रियः ॥ कर्म्मधारयइत्येव ॥ राजाच । ६ । २ । ५९ । ब्राह्मणकुमारयोःपरतोवाप्रकृत्याकर्म्मधारये । राजब्राह्मणः २ ।
राजकुमारः २ । योगविभागउत्तरार्थः ॥ षष्ठीप्रत्येनसि । ६ । २ । ६० । षष्ठ्यन्तोराजाप्रत्येनसिपरेवाप्रकृत्या । राजप्रत्येनाः
२ । षष्ठीकिम् । अन्यत्र न ॥ क्तेनित्यार्थे । ६ । २ । ६१ । क्तान्तेपरेनित्यार्थेसमासेपूर्ववाप्रकृत्या । नित्यप्रहसितः २ । का
लाइतिद्वितीयासमासोऽयम् । नित्यशब्दस्त्यबन्तआद्युदात्तः । हसितइतिथाथादिस्वरेणान्तोदात्तः । नित्याऽर्थेकिम् । मु
हूर्तप्रहसितः ॥ ग्रामःशिल्पिनि । ६ । २ । ६२ । वाप्रकृत्या । ग्रामनापितः २ । ग्रामशब्दआद्युदात्तः । ग्रामःकिम् । प
रमनापितः । शिल्पिनिकिम् । ग्रामरथ्या ॥ राजाचप्रशंसायाम् । ६ । २ । ६३ । शिल्पिवाचिनिपरेप्रशंसार्थेराजपदंवा
प्रकृत्या । राजनापितः २ । राजकुलालः २ । प्रशंसायाङ्किम् । राजनापितः । शिल्पिनिकिम् । राजहस्ती ॥ आदिरुदा
त्तः । ६ । २ । ६४ । अधिकारोऽयम् ॥ सप्तमीहारिणौधर्म्येऽहरणे । ६ । २ । ६५ । सप्तम्यन्तंहारिवाचिंचआद्युदा

त्तंधर्म्ये परे । देयंयःस्वीकरोतिसहारीत्युच्यते । धर्म्यमित्याचारनियतंदेयम् । मुकुटेकार्षापणम् । हलेद्विपदिका । संज्ञायामितिसप्तमीसमासः । कारनाम्निचेत्यलुक् । याज्ञिकाश्वः । वैयाकरणहस्ती । क्वचिदयमाचारः । मुकुटादिषुकार्षापणादिदातव्यं । याज्ञिकादीनांत्वश्वादिरिति । धर्म्येतिकिम् । स्तम्बेरमः । अहरणेकिम् । वाडवहरणम् । वडवाया अयं वाडवः । तस्यवीजनिषेकादुत्तरकालंशरीरपुष्ट्यर्थंयद्दीयतेतद्धरणमित्युच्यते । परोऽपिकृत्स्वरोहारिस्वरेणबाध्यतइत्यहरणइतिनिषेधेनज्ञाप्यते । तेनवाडवहार्य्यमितिहारिस्वरःसिद्ध्यति ॥ युक्तेच । ६ । २ । ६६ । युक्तवाचिनिसमासेपूर्व्वमाद्युदात्तम् । गोवल्लवः । कर्त्तव्येतत्परोयुक्तः ॥ विभाषाऽध्यक्षे । ६ । २ । ६७ । गवाध्यक्षः २ ॥ पापञ्चशिल्पिनि । ६ । २ । ६८ । पापनापितः । पापाणकेइतिप्रतिपदोक्तस्यैवग्रहणात्षष्ठीसमासेन ॥ गोत्राऽन्तेवासिमाणवब्राह्मणेषुक्षेपे । ६ । २ । ६९ । भार्य्यासौश्रुतः । सुश्रुतापत्यस्यभार्य्याप्रधानतयाक्षेपः । अन्तेवासी । कुमारीदाक्षाः । ओदनपाणिनीयाः । कुमार्य्यादिलाभकामायदाक्ष्यादिभिःप्रोक्तानिशास्त्राण्यधीयन्तेतएवंक्षिप्यन्ते । भिक्षामाणवः । भिक्षांलप्स्येहमितिमाणवः । भयब्राह्मणः । भयेनब्राह्मणःसम्पद्यते । गोत्रादिषुकिम् । दासीश्रोत्रियः । क्षेपेकिम् । परमब्राह्मणः ॥ अङ्गानिमैरेये । ६ । २ । ७० । मद्यविशेषोमैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्यतस्यमध्वङ्गम् । अङ्गानिकिम् । परममैरेयः । मैरेयेकिम् । पुष्पासवः ॥ भक्ताख्यास्तदर्थेषु । ६ । २ । ७१ । भिक्षाकंसः । भाजीकंसः । भिक्षादयोऽन्नविशेषाः । भक्ताख्याकिम् । समाशशालयः । समशनंसमाशइतिक्रियामात्रमुच्यते । तदर्थेषुकिम् । भिक्षाप्रियः । वहुव्रीहिरयमत्रपूर्व्वपदमन्तोदात्तम् ॥ गोविडालसिंहसैन्धवेषूपमाने । ६ । २ । ७२ । धान्यगवः । गोविडालः । तृणसिंहः । सक्तुसैन्धवः । धान्यंगौरिवेतिविग्रहः । व्याघ्रादिः । गवाकृत्यासन्निवेशितन्धान्यन्धान्यगवशब्देनोच्यते । उपमानेकिम् । परमसिंहः ॥ अकेजीविकार्थे । ६ । २ । ७३ । दन्तलेखकः । यस्यदन्तलेखनेनजीविका । नित्यक्रीडेतिसमासः । अकेकिम् । रम

णीयकर्त्ता। जीविकार्थेकिम्। इक्षुभक्षिकान्धारयसि॥ प्राचांक्रीडायाम्। ६। २। ७४। प्राग्देशवर्त्तिनियाक्रीडातद्वाचिनिसमासेऽकप्रत्ययान्तेपरे पूर्व्वमाद्युदात्तंस्यात्। उद्दालकपुष्पभञ्जिका। संज्ञायामितिण्वुल्। प्राचांकिम्। जीवपुत्रप्रचायिका। इयमुदीचांक्रीडा। क्रीडायांकिम्। तवपुष्पप्रचायिका। पर्य्यायेण्वुल्॥ अणिनियुक्ते। ६। २। ७५। अणन्तेपरे नियुक्तवाचिनिसमासेपूर्व्वमाद्युदात्तम्। छत्रधारः। नियुक्तेकिम्। काण्डलावः॥ शिल्पिनिचाऽकृञः। ६। २। ७६। शिल्पिवाचिनिसमासेऽणन्तेपरे पूर्व्वमाद्युदात्तंसचेदण्कृञपरोनभवति। तन्तुवायः। शिल्पिनिकिम्। काण्डलावः। अकृञःकिम्। कुम्भकारः॥ संज्ञायाञ्च। ६। २। ७७। अणन्तेपरे। तन्तुवायोनामकृमिः। अकृञइत्येव। रथकारोनामब्राह्मणः॥ गोतन्तियवम्पाले। ६। २। ७८। गोपालः। तन्तिपालः। यवपालः। अनियुक्तार्थोयोगः। गोइतिकिम्। वत्सपालः। पालेतिकिम्। गोरक्षः॥ णिनि। ६। २। ७९। पुष्पहारी॥ उपमानंशब्दार्थप्रकृतावेव। ६। २। ८०। उपमानवाचिपूर्व्वंणिन्यन्तेपरेआद्युदात्तम्। उष्ट्रक्रोशी। ध्वांक्षरावी। उपमानग्रहणमस्यपूर्व्वयोगस्यचविषयविभागार्थम्। शब्दार्थप्रकृतौकिम्। वृकवञ्ची। प्रकृतिग्रहणंकिम्। प्रकृतिरेवयत्रोपसर्गनिरपेक्षाशब्दार्थातत्रैवयथास्यात्। इहमाभूत्। गर्द्दभोच्चारी॥ युक्तारोह्यादयश्च। ६। २। ८१। आद्युदात्ताः। युक्तारोही। आगतयोधी। क्षीरहोता। दीर्घकाशतुषभ्राष्ट्रवटञ्जे। ६। २। ८२। कुटीजः। काशजः। तुषजः। भ्राष्ट्रजः। वटजः॥ अन्त्यात्पूर्व्वंवह्वचः। ६। २। ८३। वह्वचःपूर्व्वस्यान्त्यात्पूर्वपदमुदात्तञ्जेउत्तरपदे। उपसरजः। आमलकीजः। वह्वचःकिम्। दग्धजानितृणानि॥ ग्रामेऽनिवसन्तः। ६। २। ८४। ग्रामेपरेपूर्व्वपदमुदात्तम्। तच्चेन्निवसद्वाचिन। मल्लग्रामः। ग्रामशब्दोऽत्रसमूहवाची। देवग्रामः। देवस्वामिकः। अनिवसन्तःकिम्। दाक्षिग्रामः। दाक्षिनिवासः॥ घोषादिषुच। ६। २। ८५। दाक्षिघोषः। दाक्षिकटः। दाक्षिह्रदः॥ छात्र्यादयःशालायाम्। ६। २। ८६।

छात्रिशाला। व्याडिशाला। यदापि शालान्तः समासेन पुंसकलिङ्गो भवति तदापि तत्पुरुषे शालायां नपुंसके इत्येतस्मात् पूर्व्वविप्रतिषेधेनायमेव स्वरः। छात्रिशालम्॥ प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्यादीनाम्। ६।२।८७। प्रस्थशब्दे उत्तरपदे कर्क्यादिवर्ज्जितम वृद्धम्पूर्वपदमाद्युदात्तं स्यात्। इन्द्रप्रस्थः। अवृद्धं किम्। दाक्षिप्रस्थः। अकर्क्यादीनामिति किम्। कर्कीप्रस्थः। मकरीप्रस्थः॥ मालादीनाञ्च। ६।२।८८। वृद्धार्थमिदम्। मालाप्रस्थः। शोणाप्रस्थः॥ अमहन्नवन्नगरेऽनुदीचाम्। ६।२।८९। नगरे परे महन्नवन्वर्ज्जितं पूर्वमाद्युदात्तं स्यात्। तच्चेदुदीचान्न। ब्रह्मनगरम्। अमेति किम्। महानगरम्। नवनगरम्। अनुदीचां किम्। कार्त्तिकनगरम्॥ अर्म्मे चाऽवर्णं द्व्यच् त्र्यच्। ६।२।९०। अर्म्मे परे द्व्यच् त्र्यच् पूर्व्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम्। गुप्तार्म्मम्। कुक्कुटार्म्मम्। अवर्णं किम्। बृहदर्म्मं। द्व्यच् त्र्यच् किम्। कपिञ्जलार्म्मम्। अमहन्नित्येव। महार्म्मम्। नवार्म्मम्॥ नभूताधिकसञ्जीवमद्राश्मकज्जलम्। ६।२।९१। अर्म्मे परे नैतान्याद्युदात्तानि। भूतार्म्मम्। अधिकार्म्मम्। सञ्जीवार्म्मं। मद्राश्मग्रहणं सङ्घातविगृहीतार्थम्। मद्रार्म्मम्। अश्मार्म्मम्। मद्राश्मार्म्मम्। कज्जलार्म्मम्॥ आद्युदात्तप्रकरणे दिवोदासादीनां छन्दस्युपसंख्यानम्॥ *॥ दिवोदासाय दाशुषे॥ अन्तः। ६।२।९२। अधिकारोऽयम्। प्रागुत्तरपदादिग्रहणात्॥ सर्व्वं गुणकार्त्स्न्ये। ६।२।९३। सर्व्वशब्दः पूर्व्वपदमन्तोदात्तम्। सर्व्वश्वेतः। सर्व्वमहान्। सर्वं किम्। परमश्वेतः। आश्रयव्याप्त्यापरमत्वं श्वेतस्येति गुणकार्त्स्न्यं वर्त्तते। गुणं किम्। सर्वसौवर्णः। कार्त्स्न्यं किम्। सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः॥ संज्ञायाङ्गिरिनिकाययोः। ६।२।९४। एतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तं। अञ्जनागिरिः। मौण्डिनिकायः। संज्ञायां किम्। परमगिरिः। ब्राह्मणनिकायः॥ कुमार्य्यां वयसि। ६।२।९५। पूर्वपदमन्तोदात्तम्। वृद्धकुमारी। कुमारीशब्दः पुंसा सहासम्प्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तमुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः तत्र वयइह गृह्यते न कुमारत्वमेव। वयसि किम्। परमकुमारी॥ उदकेऽकेवले। ६।२।९६। अकेवलं मिश्रं तद्वाचिनि समासे उदके परे पूर्वम

न्तोदात्तम्। गुडोदकम्। स्वरे कृते ऽत्रैकादेशः। स्वरितो वाऽनुदात्ते पदादाविति पक्षे स्वरितः। अकेवले किम्। शीतो
दकम्॥ द्विगौ क्रतौ। ६। २। ९७। द्विगावुत्तरपदे क्रतुवाचिनि समासे पूर्व्वमन्तोदात्तम्। गर्गत्रिरात्रः। द्विगौ किम्।
अतिरात्रः। क्रतौ किम्। विल्वहोमस्य सप्तरात्रो विल्वसप्तरात्रः॥ सभायां नपुंसके। ६। २। ९८। सभायाम्परतो नपुं
सकलिङ्गे समासे पूर्व्वमन्तोदात्तम्। गोपालसभम्। स्त्रीसभम्। सभायां किम्। ब्राह्मणसेनम्। नपुंसके किम्। राजस
भा। प्रतिपदोक्तनपुंसकग्रहणान्नेह। रमणीयसभम् ब्राह्मणकुलम्॥ पुरे प्राचाम्। ६। २। ९९। देवदत्तपुर
म्। नान्दीपुरम्। प्राचां किम् शिवपुरम्॥ अरिष्टगौडपूर्व्वे च। ६। २। १००। पुरे परे अरिष्टगौडपूर्व्वे समासे पूर्व्व
मन्तोदात्तम्। अरिष्टपुरम्। गौडपुरम्। पूर्व्वग्रहणं किम्। इहापि यथा स्यात्। अरिष्टाश्रितपुरम्। गौडभृत्यपुरम्
॥ न हास्तिनफलकमार्द्देयाः। ६। २। १०१। पुरे परे नैतान्यन्तोदात्तानि। हास्तिनपुरम्। फलकपुरम्। मार्द्देयपुर
म्। मृदेरपत्यमिति शुभ्रादित्वाड्ढक्॥ कुसूलकूपकुम्भशालम्विले। ६। २। १०२। एतान्यन्तोदात्तानि विले परे। कु
सूलविलं। कूपविलम्। कुम्भविलम्। शालविलम्। कुसूलादि किम्। सर्प्पविलम्। विले इति किम्। कुसूलस्वामी॥
दिक्शब्दा ग्रामजनपदाख्यानचानराटेषु। ६। २। १०३। दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येषु। पूर्व्वेषुकामशमी। अपरकृ
ष्णमृत्तिका। जनपद। पूर्व्वपञ्चालाः। आख्यान। पूर्व्वयायातम्। पूर्व्वचानराटम्। शब्दग्रहणं कालवाचिनोऽपि दिक्श
ब्दस्य परिग्रहार्थम्॥ आचार्य्योपसर्ज्जनश्चाऽन्तेवासिनि। ६। २। १०४। आचार्य्योपसर्ज्जनान्तेवासिनि परे दिक्श
ब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति। पूर्व्वपाणिनीयाः। आचार्य्येति किम्। पूर्व्वाऽन्तेवासी। अन्तेवासिनि किम्। पूर्व्वपाणिनीयं शास्त्रम्
॥ उत्तरपदवृद्धौ सर्व्वञ्च। ६। २। १०५। उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्व्विहिता तद्वत्युत्तरपदे परे सर्व्वशब्दो दिक्श
ब्दाश्चान्तोदात्ता भवन्ति। सर्व्वपाञ्चालकः। अपरपाञ्चालकः। अधिकारग्रहणं किम्। सर्व्वभासः। सर्व्वकारकः॥ बहुव्रीहौ

विश्वंसंज्ञायाम् । ६ । २ । १०६ । बहुव्रीहौविश्वशब्दःपूर्वपदभूतःसंज्ञायामन्तोदात्तःस्यात् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरेणप्राप्त
स्याद्युदात्तस्यापवादः । विश्वकर्मा । विश्वदेवः । आदिश्वदेवंसत्पतिम् । बहुव्रीहौकिम् । विश्वेचतेदेवाश्चविश्वदेवाः । सं
ज्ञायांकिम् । विश्वेदेवः । प्रागव्ययीभावाद्बहुव्रीह्यधिकारः ॥ उदराऽश्वेषुषु । ६ । २ । १०७ । वृकोदरः । हर्य्यश्वः ।
महेषुः ॥ क्षेपे । ६ । २ । १०८ । उदराश्वेषुषुपूर्वमन्तोदात्तंबहुव्रीहौनिन्दायाम् । घटोदरः । कटुकाश्वः । चलाच
लेषुः । अनुदरइत्यत्रनञ्सुभ्यामितिभवतिविप्रतिषेधेन ॥ नदीवन्धुनि । ६ । २ । १०९ । वन्धुशब्देपरेनद्यन्तम्पूर्वम
न्तोदात्तंबहुव्रीहौ । गार्गीवन्धुः । नदीकिम् । ब्रह्मवन्धुः । ब्रह्मशब्दआद्युदात्तः । वन्धुनिकिम् । गौरीपुत्रः ॥ निष्ठोपस
र्गपूर्वाऽन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० । निष्ठान्तम्पूर्वपदमन्तोदात्तंवा । प्रधौतपादः २ । निष्ठाकिम् । प्रसेवकमुखः । उप
सर्गपूर्वाकिम् । शुष्कमुखः ॥ उत्तरपदाऽऽदिः । ६ । २ । १११ । उत्तरपदाधिकारआपादान्तंआद्यधिकारस्तुप्रकृत्या । भ
गालमित्यवधिकः ॥ कर्णोवर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ । वर्णवाचिनोलक्षणवाचिनश्चपरःकर्णशब्दआद्युदात्तोबहुव्रीहौ
। शुक्लकर्णः । शङ्कुकर्णः । कर्णःकिम् । श्वेतपादः । वर्णलक्षणात्किम् । शोभनकर्णः ॥ संज्ञौपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ।
कर्णआद्युदात्तः । मणिकर्णः । औपम्ये । गोकर्णः ॥ कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घञ्च । ६ । २ । ११४ । संज्ञौपम्ययोर्बहुव्रीहौ । शि
तिकण्ठः । काण्डपृष्ठः । सुग्रीवः । नाडीजङ्घः । औपम्ये । खरकण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वग्रीवः । गोजङ्घः ॥ शृङ्गमवस्थाया
ञ्च । ६ । २ । ११५ । शृङ्गशब्दोवस्थायांसंज्ञौपम्ययोश्चाद्युदात्तोबहुव्रीहौ । उद्गतशृङ्गः । द्व्यङ्गुलशृङ्गः । अत्रशृङ्गोद्ग
मनादिकृतोगवादेर्वयोविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम् । ऋष्यशृङ्गः । उपमायाम् । मेषशृङ्गः । अवस्थेतिकिम् । स्थूलशृ
ङ्गः ॥ नञोजरमरमित्रमृताः । ६ । २ । ११६ । नञःपराएतेआद्युदात्ताबहुव्रीहौ । नमेजराअजरम् । अमरम् ।
अमित्रमर्दय । अवोदेवेष्वमृतम् । नञःकिम् । ब्राह्मणमित्रः । जेतिकिम् । अशत्रुः ॥ सोर्मनसीअलोमोषसी । ६ ।

२। ११७। सोःपरंलोमोषसीवर्ज्जयित्वामन्नन्तमसन्तञ्चाद्युदात्तंस्यात्। नञ्सुभ्यामित्यस्यापवादः। सुकर्म्माणः। सु
युजः॥ सनोवक्षनिमानःसुब्रह्माशिवापशुभ्यःसुमनाःसुवर्चाः सुपेशसस्करति। सोःकिम्। कृतकर्म्मा। मनसीकि
म्। सुराजा। अलोमोषसीकिम्। सुलोमा। सूषा। कपितुपरत्वात्कपिपूर्वमितिभवति। सुकर्म्मकः। सुस्रोतस्कः॥
क्रत्वादयश्च। ६। २। ११८। सोःपरेआद्युदात्ताःस्युः। सुक्रतुः। सुप्रतीकः। सुहव्यः। सुप्रतूर्त्तिमनेहसम्॥
आद्युदात्तंद्व्यच्छन्दसि। ६। २। ११९। यदाद्युदात्तंद्व्यच्तत्सोरुत्तरम्बहुव्रीहावाद्युदात्तं। अधास्वश्वाः। सुरथाअति
थिग्वेनिन्स्वरेणाश्वरथावाद्युदात्तौ। आद्युदात्तंकिम्। यासुबाहुः। द्व्यच्किम्। सुगुरसत्सुहिरण्यः। हिरण्यशब्दस्त्र
च्॥ वीरवीर्य्यौच। ६। २। १२०। सोःपरौबहुव्रीहौछन्दस्याद्युदात्तौ। सुवीरेणरयिणा। सुवीर्य्यस्यगोमतः। वी
र्य्यशब्दोयत्प्रत्ययान्तः। तत्रयतोनावइत्याद्युदात्तत्वन्नेतिवीर्य्यग्रहणंज्ञापकम्। तत्रहिसतिपूर्व्वेणैवसिद्धंस्यात्॥ कूलती
रतूलमूलशालाऽक्षसममव्ययीभावे। ६। २। १२१। उपकूलम्। परितीरम्। उपतूलम्। उपमूलम्। उप
शालम्। उपाक्षम्। सुषमम्। निःषमम्। तिष्ठद्गुप्रभृतिष्वेते। कूलादिग्रहणंकिम्। उपकुम्भम्। अव्ययीभावेकिम्
। परमकूलम्॥ कंसमन्थशूर्प्पपाय्यकाण्डंद्विगौ। ६। २। १२२। द्विकंसः। द्विमन्थः। द्विशूर्प्पः। द्विपाय्यम्। द्वि
काण्डम्। द्विगौकिम्। परमकंसः॥ तत्पुरुषेशालायांनपुंसके। ६। २। १२३। शालाशब्दान्तेतत्पुरुषेनपुंसकलिङ्गे
उत्तरपदमाद्युदात्तम्। ब्राह्मणशालम्। तत्पुरुषेकिम्। दृढशालम्। ब्राह्मणकुलम्। शालायांकिम्। ब्राह्मणसेनं। न
पुंसकेकिम्। ब्राह्मणशाला॥ कन्थाच। ६। २। १२४। तत्पुरुषेनपुंसकलिङ्गेकन्थाशब्दउत्तरपदमाद्युदात्तम्। सौ
शमिकन्थम्। आह्वरकन्थम्। नपुंसकेकिम्। दाक्षिकन्था॥ आदिश्चिहणादीनाम्। ६। २। १२५। कन्थान्तेतत्पुरु
षेनपुंसकलिङ्गेचिहणादीनामादिरुदात्तः। चिहणकन्थम्। मन्दरकन्थम्। आदिरितिवर्त्तमानेपुनर्ग्रहणंपूर्व्वपदस्या

द्युदात्तार्थम् ॥ चेलखेटकटुककाण्डं गर्हायाम् । ६ । २ । १२६ । चेलादीन्युत्तरपदान्याद्युदात्तानि । पुत्रचेलम् । नगर
खेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकाण्डम् । चेलादिसादृश्येनपुत्रादीनाङ्गर्हायाघ्रादित्वात्समासः । गर्हायांकिम् । परमचे
लम् ॥ चीरमुपमानम् । ६ । २ । १२७ । वस्त्रचीरमिववस्त्रचीरम् । कम्बलचीरम् । उपमानंकिम् । परमचीरम् ॥ प
ललसूपशाकम्मिश्रे । ६ । २ । १२८ । घृतपललम् । घृतसूपम् । घृतशाकम् । भक्ष्येणमिश्रीकरणमितिसमासः ।
मिश्रेकिम् । परमपललम् ॥ कूलसूदस्थलकर्षाःसंज्ञायाम् । ६ । २ । १२९ । आद्युदात्तास्तत्पुरुषे । दाक्षिकूलम् । शा
ण्डिसूदम् । दाण्डायनस्थली । दाक्षिकर्षः । ग्रामसंज्ञाएताः । संज्ञायांकिम् । परमकूलम् ॥ अकर्मधारयेराज्यम् । ६
। २ । १३० । कर्मधारयवर्ज्जितेतत्पुरुषेराज्यमुत्तरपदमाद्युदात्तं । ब्राह्मणराज्यम् । अकेतिकिं । परमराज्यं । चेलराज्या
दिस्वरादव्ययस्वरःपूर्वविप्रतिषेधेन । कुचेलं । कुराज्यं ॥ वर्ग्यादयश्च । ६ । २ । १३१ । अर्ज्जुनवर्ग्यः । वासुदेवपक्ष्यः
। अकर्मधारयइत्येव । परमवर्ग्यः । वर्ग्यादिर्दिगाद्यन्तर्गणः ॥ पुत्रःपुंभ्यः । ६ । २ । १३२ । पुम्भ्यःपरःपुत्रशब्द आ
द्युदात्तस्तत्पुरुषे । दाशकिपुत्रः । माहिषपुत्रः । पुत्रःकिं । कौनटिमातुलः । पुंभ्यःकिं । दाक्षीपुत्रः ॥ नाचार्य्यराजर्त्विक्संयु
क्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ । एभ्यःपुत्रोनाद्युदात्तः । आख्याग्रहणात्पर्य्यायाणान्तद्विशेषाणाञ्चग्रहणं । आचार्य्यपुत्रः ।
उपाध्यायपुत्रः । शाकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । ऋत्विक्पुत्रः । याजकपुत्रः । होतृपुत्रः । संयु
क्ताःसम्बन्धिनः । श्यालपुत्रः । ज्ञातयोमातापितृसम्बन्धेनबान्धवाः । ज्ञातिपुत्रः । भ्रातुःपुत्रः ॥ चूर्णादीन्यप्राणिषष्ठ्याः । ६
। २ । १३४ । एतानिप्राणिभिन्नषष्ठ्यन्तात्पराण्याद्युदात्तानितत्पुरुषे । मुद्गचूर्णं । अप्रेतिकिम् । मत्स्यचूर्णम् ॥ षट्चकाण्डा
दीनि । ६ । २ । १३५ । अप्राणिषष्ठ्या आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डं । दर्भचीरं । तिलपललम् । मुद्गसूपः । मूलकशाकम्
। नदीकूलम् । षट्किं । राजसूदः । अप्रेतिकिं । दत्तकाण्डं ॥ कुण्डम्वनम् । ६ । २ । १३६ । कुण्डमाद्युदात्तंवनवाचिनि

तत्पुरुषे । दर्भकाण्डं । काण्डशब्दोऽत्र सादृश्ये । वनं किं । मृत्काण्डं ॥ प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ । भगालवाच्युत्तरपदे तत्पुरुषे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनदालम् । कुम्भीपालं । मध्योदात्ता एते । प्रकृत्येत्यधिकृतमन्त इतियावत् ॥ शितेर्नित्याऽबह्वज्बहुव्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ । शितेः परं नित्याबह्वच्कं प्रकृत्या । शितिपादः । शित्यंसः । पादशब्दो वृषादित्वादाद्युदात्तः । अंसशब्दः प्रत्ययस्य नित्त्वात् । शितेः किम् । दर्शनीयपादः । अभसत्किम् । शितिभसत् । शितिराद्युदात्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादो योगः ॥ गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ । एभ्यः कृदन्तं प्रकृतिस्वरं स्यात्तत्पुरुषे । प्रकारकः । प्रहरणम् । इध्मप्रव्रश्चनः । उपपदात् । ईषत्करः । गेतिकिम् । देवस्य कारकः । शेषे षष्ठी । कृद्ग्रहणं स्पष्टार्थम् । प्रपचतितरामित्यत्र तरवाद्यन्तेन समासे कृते आम् । तत्र सतिशिष्टत्वादाम्स्वरो भवतीत्येके । प्रपचतिदेश्यार्थं तु कृद्ग्रहणमित्यन्ये ॥ उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० । एषु पूर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । वनस्पतिं वन आ बृहस्पतिं यः । बृहच्छब्दोऽत्राद्युदात्तो निपात्यते । हर्षया शचीपतिम् । शार्ङ्गरवादित्वादाद्युदात्तः । शचीशब्दः शचीभिर्न इति दर्शनात् । तनूनपात् । नराशंसं वाजिनम् । निपातनाद्दीर्घः । शुनः शेपम् ॥ देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ । उभे युगपत्प्रकृत्या स्तः । आ प इन्द्रावरुणौ । इन्द्राबृहस्पती वयम् । देवता किम् । प्लक्षन्यग्रोधौ । द्वन्द्वे किम् । अग्निष्टोमः ॥ नोत्तरपदेऽनुदात्तादावपृथिवीरुद्रपूषमन्थिषु । ६ । २ । १४२ । पृथिव्यादिवर्ज्जितेऽनुदात्तादावुत्तरपदे प्रागुक्तन्न । इन्द्राग्निभ्यां कं वृषणः । अपृथिव्यादौ किम् । द्यावापृथिवी जनयन् । आद्युदात्तो द्यावा निपात्यते । पृथिवीत्यन्तोदात्तः । रुद्रसोमौ । रोदेर्णिलुक्चेति रगन्तो रुद्रः । इन्द्रापूषणौ । श्वन्नुक्षन्पूषन्निति पूषा अन्तोदात्तो निपात्यते । उत्तरपदग्रहणमनुदात्तादावित्युत्तरपदविशेषणं यथा स्यात् द्वन्द्वविशेषणं माभूत् । अनुदात्तादाविति विधिप्रतिषेधयोर्विषयविभागार्थम् ॥ अन्तः । ६ । २ । १४३ । अधिकारोऽयम् ॥ थाऽथघञ्क्ताऽजबित्रकाणाम् । ६ । २ । १४४ । थ अथ घञ् क्त अच् अप् इत्र क एतदन्तानां गतिका

रकोपपदात्परेषामन्तउदात्तः । प्रभृथस्यायोः । आवसथः । घञ् । प्रभेदः । क्त । धर्त्तावज्रीपुरुष्टुतः । पुरुषुबहुप्रदेशेषु स्तुतइतिविग्रहः । अच् । प्रक्षयः । अप् । प्रलवः । इत्र । प्रलवित्रं । कगोवृषः । मूलविभुजादित्वात्कः । गतिकारकोपपदादित्येव । सुस्तुतम्भवता ॥ सूपमानात्क्तः । ६ । २ । १४५ । सोरुपमानाच्चपरं क्तान्तमन्तोदात्तम् । ऋतस्ययोनौसुकृतस्य शशप्लुतः ॥ संज्ञायामऽनाचितादीनाम् ।६ ।२ ।१४६ । गतिकारकोपपदात्क्तान्तमन्तोदात्तमाचितादीन्वर्ज्जयित्वा । उपहूतः । शाकल्यः । परिजग्धः । अनेतिकिम् । आचितं । आस्थापितम् ॥ प्रवृद्धादीनाञ्च ।६ ।२ ।१४७ । एषांक्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तं । प्रवृद्धः । प्रयुक्तः । असंज्ञार्थोऽयमारम्भः । आकृतिगणोऽयं ॥ कारकाद्दत्तश्रुतयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ । संज्ञायामन्तउदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । कारकात्किं । संश्रुतोरामायणः । दत्तश्रुतयोःकिम् । देवपालितः । अस्मान्नियमादत्रसंज्ञायामनेनेतिनतृतीयाकर्म्मणीतितुभवति । एवंकिम् । कारकावधारणंयथास्यात् । दत्तश्रुतावधारणंमाभूत् । अकारकादपिदत्तश्रुतयोरन्तउदात्तोभवति । संश्रुतः । आशिषिकिं । देवैःखातादेवखाता । आशिष्येवेत्येवमत्रेष्टोनियमः । तेनानाहतोनदतिदेवदत्तइत्यत्रन । शङ्खविशेषस्यसंज्ञेयं । तृतीयाकर्म्मणीतिपूर्वप्रकृतिस्वरत्वमेवभवति ॥ इत्थम्भूतेनकृतमितिच । ६ ।२ ।१४९ । इत्थम्भूतेनकृतमित्येतस्मिन्नर्थेयःसमासःतत्रक्तान्तमुत्तरपदमन्तोदात्तंस्यात् । सुप्तप्रलपितं । प्रमत्तगीतम् । कृतमितिक्रियासामान्येकरोतिर्न्नाभूतप्रादुर्भावेएव । तेनप्रलपिताद्यपिकृतम्भवति । तृतीयाकर्म्मणीत्यस्यापवादः ॥ अनोभावकर्म्मवचनः । ६ । २ । १५० । कारकात्परमनप्रत्ययान्तम्भाववचनंकर्म्मवचनञ्चान्तोदात्तम् । पयःपानंसुखम् । राजभोजनाःशालयः । अनःकिम् । हस्तादायः । भेतिकिम् । दन्तधावनं । करणेल्युट् । कारकात्किं । निदर्शनं ॥ मन्क्तिन्व्याख्यानशयनासनस्थानयाजकादिक्रीताः । ६ । २ । १५१ । कारकात्पराण्येतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानितत्पुरुषे । कृत्स्वरापवादः । रथवर्त्म । पाणिनिकृतिः । छन्दोव्याख्यानं । राजशयनं । राजासनं । अश्वस्था

नं। ब्राह्मणयाजकः। गोक्रीतः। कारकात्किं। प्रभूतौ सङ्गतिं। अत्रतादौ चनीतीति स्वरः॥ सप्तम्याः पुण्यम्। ६। २।
१५२। अन्तोदात्तं। अध्ययनपुण्यं। तत्पुरुषे तुल्यार्थ इति प्राप्तं। सप्तम्याः किं। वेदेन पुण्यं। वेदपुण्यम्॥ ऊनार्थकलहं
तृतीयायाः। ६। २। १५३। माषोनं। माषविकलम्। वाक्कलहः। तृतीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरापवादोऽयम्। अत्र केचिद
र्थेति स्वरूपग्रहणमिच्छन्ति। धान्यार्थः। ऊनशब्देनत्वर्थनिर्देशार्थेन तदर्थानां ग्रहणमिति प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धे तृतीया
ग्रहणं स्पष्टार्थं॥ मिश्रञ्चाऽनुपसर्गमसन्धौ। ६। २। १५४। पणबन्धेनैकार्थ्यं सन्धिः। तिलमिश्राः। सर्पिर्मिश्राः। मि
श्रकं। गुडधानाः। अनुपसर्गे किं। तिलसंमिश्राः। मिश्रग्रहणे सोपसर्गग्रहणस्येदमेव ज्ञापकं। असन्धौ किं। ब्राह्मणमि
श्रो राजा। ब्राह्मणैः सह संहितः ऐकार्थ्यमापन्नः॥ नञो गुणप्रतिषेधे सम्पाद्यर्हहिताऽलमर्थास्तद्धिताः। ६। २। १५५
। सम्पाद्याद्यर्थे तद्धितान्ता नञो गुणप्रतिषेधे वर्त्तमानात्परेऽन्तोदात्ताः। कर्णवेष्टकाभ्यां सम्पादितं कार्णवेष्टकिकं। नका
र्णवेष्टकिकमकार्णवेष्टकिकं। छेदमर्हति छैदिकः। नछैदिकोऽछैदिकः। नवत्सेभ्यो हितोऽवात्सीयः। नसन्तापाय प्र
भवति असन्तापिकः। नञः किं। गर्दभरथमर्हति गार्दभरथिकः। विगार्दभरथिकः। गुणप्रतिषेधे किं। गार्दभरथिका
दन्योऽगार्दभरथिकः। गुणो हि तद्धितार्थे प्रवृत्तिनिमित्तं सम्पादितत्वाद्युच्यते। तत्प्रतिषेधो यत्रोच्यते तत्रायं विधिः। कर्णवे
ष्टकाभ्यां न सम्पादितं मुखमिति। संपेति किं। पाणिनीयमधीते पाणिनीयः। नपाणिनीय अपाणिनीयः। तद्धितः किं। वो
ढुमर्हति वोढा। नवोढाऽवोढा॥ ययतोश्चाऽतदर्थे। ६। २। १५६। ययतौ यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुण
प्रतिषेधप्रविषयात्परस्यान्त उदात्तः स्यात्। पाशानां समूहः पाश्या। नपाश्या अपाश्या। अदन्त्यं। अतदर्थे किं। अपाद्यं।
तद्धितः किं। अदेयं। गुणप्रतिषेधे किं। दन्त्यादन्यद दन्त्यं। तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकस्येति। नेह। अवामदेव्यम्
॥ अच्कावशक्तौ। ६। २। १५७। अजन्तङ्कान्तञ्चनञः परमन्तोदात्तमशक्तौ गम्यायां। अपचः। पक्तुमशक्तः। अति

लिखः । अश्नौ किं । अपचो दीक्षितः । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्योऽयंपचात्पचः ॥ आक्रोशे च । ६ । २ । १५८ । न
ञःपरावच्कावन्तोदात्तावाक्रोशे । अपंचो जाल्मः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोश्यते । अविक्षिपः ॥ संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ।
नञःपरमन्तोदात्तंसंज्ञायामाक्रोशे । अदेवदत्तः ॥ कृत्योकेष्णुच्चार्वादयश्च । ६ । २ । १६० । नञःपरेऽन्तोदात्ताःस्युः । अकर्त
व्यः । उक् । अनागामुकः । इष्णुच् । अनलङ्करिष्णुः । इष्णुज्ग्रहणेखिष्णुचोऽप्यनुबन्धकस्यापिग्रहणमिकारादेर्विधानसाम
र्थ्यात् । अनाढ्यम्भविष्णुः । चार्वादिः । अचारुः । असाधुः ॥ राजाह्नोश्छन्दसि ॥ ❀ ॥ अराजा । अनहः । भाषायान्नञः
स्वरएव ॥ विभाषातृन्नन्नतीक्ष्णशुचिषु । ६ । २ । १६१ । तृन् । अकर्ता २ । अन्न । अनन्नम् । अतीक्ष्णम् । अशुचि ।
पक्षेअव्ययस्वरः ॥ बहुव्रीहाविदमेतत्तद्भ्यःप्रथमपूरणयोःक्रियागणने । ६ । २ । १६२ । एभ्योऽनयोरन्तउदात्तः । इ
दम्प्रथमंयस्यसइदंप्रथमः । एतद्द्वितीयः । तत्पञ्चमः । बहुव्रीहौकिं । अनेनप्रथमइदंप्रथमः । तृतीयेतियोगविभागा
त्समासः । इदमेतत्तद्भ्यःकिम् । यत्प्रथमः । प्रथमपूरणयोःकिम् । तानिबहून्यस्यतद्बहुः । क्रियागणनेकिं । अयम्प्रथमःप्रधा
नंयेषान्तेइदम्प्रथमाः । द्रव्यागणनमिदम् । गणनेकिं । अयंप्रथमोयेषान्तेइदम्प्रथमाः । इदम्प्रधानाइत्यर्थः । उत्तरपद
स्यकार्यित्वात्कपिपूर्वमन्तोदात्तं । इदम्प्रथमकाः ॥ बहुव्रीहावित्यधिकारः ॥ संख्यायास्तनः । ६ । २ । १६३ । बहुव्रीहाव
न्तोदात्तः । द्विस्तना । चतुस्तना । संख्यायाःकिं । दर्शनीयस्तना । स्तनःकिम् । द्विशिराः ॥ विभाषाछन्दसि । ६ । २ । १६४
। द्विस्तनंकरोति ॥ संज्ञायांमित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ । देवमित्रः । कृष्णाजिनम् । संज्ञायांकिं । प्रियमित्रः ॥ ऋषि
प्रतिषेधोमित्रे ॥❀॥ विश्वामित्रऋषिः ॥ व्यवायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ । व्यवधानवाचकात्परमन्तोदात्तम् । वस्त्रम
न्तरंव्यवधायिकंयस्यसवस्त्रान्तरम् । व्यवधायिनःकिम् । आत्मान्तरम् । स्वभावान्यइत्यर्थः ॥ मुखंस्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७
। गौरमुखः । स्वाङ्गंकिम् । दीर्घमुखाशाला ॥ नाव्ययदिक्शब्दगोमहत्स्थूलमुष्टिपृथुवत्सेभ्यः । ६ । २ । १६८ ।

उच्चैर्मुखः। प्राङ्मुखः। गोमुखः। महामुखः। स्थूलमुखः। मुष्टिमुखः। पृथुमुखः। वत्समुखः। पूर्वपदप्रकृतिस्वरोऽत्र।
गोमुष्टिवत्सपूर्वपदस्योपमानलक्षणोऽपि विकल्पोऽनेन बाध्यते॥ निष्ठोपमानादन्यतरस्याम्। ६। २। १६९। निष्ठा
न्तादुपमानवाचिनश्च परम्मुखं स्वाङ्गं वाऽन्तोदात्तं बहुव्रीहौ। प्रक्षालितमुखः। पक्षे निष्ठोपसर्गेति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्। पूर्व
पदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति। उपमानं। सिंहमुखः॥ जातिकालसुखादिभ्योऽनाच्छादनात्क्तोऽकृतमितप्रतिपन्नाः
। ६। २। १७०। शारङ्गजग्धः। मासजातः। सुखजातः। दुःखजातः। जातिकालेति किम्। पुत्रजातः। अनाच्छादना
त्किम्। वस्त्रच्छन्नः। अकृतेति किं। कुण्डकृतः। कुण्डमितः। कुण्डप्रतिपन्नः। अस्माज्ज्ञापकान्निष्ठान्तस्य परनिपातः॥ वाजा
तेः। ६। २। १७१। जातिकालसुखादिभ्यः परो जातशब्दो वान्तोदात्तः। दन्तजातः। मासजातः॥ नञ्सुभ्याम्। ६। २।
१७२। बहुव्रीहावुत्तरपदमन्तोदात्तं। अव्रीहिः। सुमाषः॥ कपि पूर्वम्। ६। २। १७३। नञ्सुभ्यामुत्तरम्पूर्वमुदात्तङ्क
पि परे। अब्रह्मबन्धुकः। सुकुमारीकः॥ ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम्। ६। २। १७४। ह्रस्वान्ते उत्तरपदे समासे चान्त्यात्पूर्वमुदा
त्तं नञ्सुभ्यां बहुव्रीहौ। अव्रीहिकः। सुमाषकः। पूर्वमित्यनुवर्त्तमाने। पुनः पूर्वग्रहणं प्रवृत्तिभेदेन नियमार्थं। ह्रस्वान्तेऽन्त्यादे
व पूर्वमुदात्तं न कपि पूर्वमिति। अज्ञकः। कवन्तस्यैवान्तोदात्तम्॥ बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नि। ६। २। १७५। उत्तरपदा
र्थबहुत्ववाचिनो बहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात्। बहुव्रीहिकः। बहुमित्रः। उत्तरपदेति किं। बहुषु मानोऽस्य स
बहुमानः॥ न गुणादयोऽवयवाः। ६। २। १७६। अवयववाचिनो बहोः परे गुणादयो नान्तोदात्ताः। बहुव्रीहौ। बहुगुणा र
ज्जुः। बह्वक्षरं पदं। बह्वध्यायी। गुणादिराकृतिगणः। अवयवाः किं। बहुगुणो द्विजः। अध्ययनश्रुतसदाचारादयो गु
णाः॥ उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमपर्शु। ६। २। १७७। प्रपृष्ठः। प्रललाटः। ध्रुवमेकरूपं। उपसर्गात्किम्। दर्शनीयपृष्ठः
। स्वाङ्गं किं। प्रशाखो वृक्षः। ध्रुवं किं। उद्बाहुः। अपर्शु किं। विपर्शुः॥ वनं समासे। ६। २। १७८। समासमात्रे उपस

र्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तं । तस्येदिमे प्रवणे ॥ अन्तः । ६ । २ । १७९ । अस्मात्परम्वनमन्तोदात्तं । अन्तर्वणो देशः । अ-
नुपसर्गार्थमिदम् ॥ अन्तश्च । ६ । २ । १८० । उपसर्गादन्तःशब्दोन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥ न निविभ्याम् । ६ ।
२ । १८१ । न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरे यणि च कृते उदात्तस्वरितयोर्यण इति स्वरितः ॥ परेरभितोभावि मण्डलम्
। ६ । २ । १८२ । परेः परमभित उभयतोभावो यस्यास्ति तत्कूलादि मण्डलं चान्तोदात्तं । परिकूलं । परिमण्डलं ॥ प्रादस्वा-
ङ्गं संज्ञायाम् । ६ । २ । १८३ । प्रगृहं । अस्वाङ्गं किं । प्रपदं ॥ निरुदकादीनि च । ६ । २ । १८४ । अन्तोदात्तानि । नि-
रुदकम् । निरुपलम् ॥ अभेर्मुखम् । ६ । २ । १८५ । अभिमुखम् । उपसर्गात्स्वाङ्गमिति सिद्धे बहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वा-
ङ्गार्थं च । अभिमुखा शाला ॥ अपाच्च । ६ । २ । १८६ । अपमुखं । योगविभाग उत्तरार्थः ॥ स्फिगपूतवीणाऽञ्जोऽध्वकुक्षि-
सीरनामनाम च । ६ । २ । १८७ । अपादिमान्यन्तोदात्तानि । अपस्फिगम् । अपपूतं । अपवीणम् । अञ्जस् । अपा-
ञ्जः । अध्वन् । अपाध्वा । उपसर्गादध्वन इत्यस्याभावे इदं । एतदेव च ज्ञापकं समासान्तानामनित्यत्वे । अपकुक्षिः । सीरना-
म । अपसीरम् । अपहलं । अपनाम । स्फिगपूतवीणाकुक्षिग्रहणमबहुव्रीह्यर्थमध्रुवार्थमस्वाङ्गार्थं च ॥ अधेरुपरिस्थम् ।
६ । २ । १८८ । अध्यारूढो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । उपरिस्थं किं । अधिकरणं ॥ अनोरप्रधान-
कनीयसी । ६ । २ । १८९ । अनोः परमप्रधानवाचि कनीयश्चान्तोदात्तं । अनुगतो ज्येष्ठमनुज्येष्ठं । पूर्वपदार्थप्रधानः प्रादि-
समासः । अनुगतः कनीयाननुकनीयान् । उत्तरपदार्थप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोग्रहणं । अप्रेति किम् । अनुगतो ज्ये-
ष्ठोनुज्येष्ठः ॥ पुरुषश्चान्वादिष्टः । ६ । २ । १९० । अनोः परोऽन्वादिष्टवाची पुरुषोऽन्तोदात्तः । अन्वादिष्टः पुरुषो-
ऽनुपुरुषः । अन्वादिष्टः किं । अनुगतः पुरुषोऽनुपुरुषः ॥ अतेरकृत्पदे । ६ । २ । १९१ । अतेः परमकृदन्तम्पद-
शब्दं चान्तोदात्तः । अत्यङ्कुशो नागः । अतिपदा गायत्री । अकृत्पदे किं । अतिकारः । अतेर्धातुलोप इति वाच्यम् ॥ * ॥ इ

ह्मभृत्। शोभनोगार्ग्योऽतिगार्ग्यः। इह चस्यात् अतिक्रान्तःकारुकमतिकारुकः॥ नेरनिधाने। ६।२।१९२। निधा
नमप्रकाशता। ततोन्यदनिधानम्प्रकाशनमित्यर्थः। निमूलं। न्यक्षम्। अनिधानेकिम्। निहितोदण्डोनिदण्डः॥ प्रतेरंऽ
श्वादयस्तत्पुरुषे। ६। २। १९३। प्रतेःपरेंश्वादयोऽन्तोदात्ताः। प्रतिगतोंशुःप्रत्यंशुः। प्रतिजनः। प्रतिराजा। समा
सान्तस्यानित्यत्वान्नटच्॥ उपाद्द्व्यजजिनमगौरादयः। ६।२।१९४। उपात्परंयद्द्व्यच्कमजिनञ्चान्तोदात्तन्तत्पुरुषे
गौरादीन्वर्ज्जयित्वा। उपदेवः। उपेन्द्रः। उपाजिनं। अगौरादयःकिम्। उपगौरः। उपतैषः। तत्पुरुषेकिम्। उ
पगतःसोमोस्यसउपसोमः॥ सोरवक्षेपणे। ६।२।१९५। सुप्रत्यवसितः। सुरत्रपूजायामेव। वाक्यार्थस्त्वत्रनि
न्दाअसूयया तथाभिधानात्। सोःकिम्। कुब्राह्मणः। अवक्षेपणेकिम्। सुवृषणम्॥ विभाषोत्पुच्छे। ६। २। १९६।
उत्क्रान्तःपुच्छात् उत्पुच्छः २। यदातुपुच्छमुदस्यति उत्पुच्छयते। एरच्। उत्पुच्छस्तदाथाथादिस्वरेणनित्यमन्तोदा
त्तत्वेप्राप्तेविकल्पोऽयम्। सेयमुभयत्रविभाषा। तत्पुरुषेकिम्। उदस्तम्पुच्छंयेनसउत्पुच्छः॥ द्वित्रिभ्यांपाद्दन्मूर्द्धसुबहु
व्रीहौ। ६।२।१९७। आभ्यांपरेष्वेष्वन्तोदात्तोवा। द्विपाच्चतुष्पाच्चरथाय। त्रिपादूर्ध्वः। द्विदन्। त्रिमूर्द्धानंसप्तरश्मिमू
र्द्धन्नित्यकृतसमासान्तएवमूर्द्धशब्दः। तस्यैतत्प्रयोजनमसत्यपिसमासान्ते अन्तोदात्तत्वंयथास्यात्। एतदेवज्ञापकमनित्यःस
मासान्तोभवतीति। यद्यपिचसमासान्तःक्रियतेतथापिबहुव्रीहिकार्य्यत्वात्तदेकदेशत्वाच्चसमासान्तोदात्तत्वंपक्षेभवत्येव। द्वि
मूर्द्धः २। त्रिमूर्द्धः २। द्वित्रिभ्यांकिम्। कल्याणमूर्द्धा। बहुव्रीहौकिं। द्वयोर्मूर्द्धाद्विमूर्द्धा॥ सक्थञ्चाऽक्रान्तात्। ६।२।
१९८। गौरसक्थः। श्लक्ष्णसक्थः। अक्रान्तात्किम्। चक्रसक्थः। समासान्तस्ययच्छित्त्वान्नित्यमेवान्तोदात्तत्वम्भवति॥ प
रादिश्छन्दसिबहुलम्। ६। २।१९९। छन्दसिपरस्यसक्थशब्दस्यादिरुदात्तोवा। अञ्जिसक्थमालभेत। अत्रवात्तिकम्।
परादिश्चप ान्तश्चपूर्वान्तश्चापिदृश्यते। पूर्वादयश्चदृश्यन्तेव्यत्ययोबहुलन्ततइति तुविजाताउरुक्षया। परान्तःनिये

नमुष्टिहत्यया। यश्चिचक्रः। पूर्वान्तः। विश्वायुर्धेहि॥ * ॥ इतिसमासस्वराः॥ * * * * ॥ तिङोगोत्रादीनिकुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः। ८।१।२७। तिङन्तात्पदाद्गोत्रादीन्यनुदात्तान्येतयोः। पचतिगोत्रं। पचतिपचतिगोत्रं। एवंप्रवचनप्रहसनप्रकथनप्रत्यायनादयः। कुत्सनाभीक्ष्ण्यग्रहणम्पाठविशेषणम्। तेनान्यत्रापिगोत्रादिग्रहणेकुत्सनादावेवकार्य्यंज्ञेयं। गोत्रादीनिकिम्। पचतिपापम्। कुत्सेतिकिम्। खनतिगोत्रंसमेत्यकूपं॥ तिङ्ङतिङः। ८।१।२८। अतिङन्तात्पदात्परन्तिङन्तंनिहन्यते। अग्निमीले॥ नलुट्। ८।१।२९। लुडन्तन्ननिहन्यते। श्वःकर्त्ता॥ निपातैर्य्यद्यदिहन्तकुविन्नेच्चेच्चण्कच्चिद्यत्रयुक्तम्। ८।१।३०। एतैर्न्निपातैर्युक्तन्ननिहन्यते। यदग्नेस्यामहंसत्त्वम्। युवांयदिकृथः। कुविदङ्गआसन्। अचितिभिश्चकृमाकच्चित्। पुत्रायेयत्रपितरोभवन्ति॥ नहप्रत्यारम्भे। ८।१।३१। नहेत्यनेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। प्रतिषेधयुक्तआरम्भःप्रत्यारम्भः। नहभोक्ष्यसे। प्रत्यारम्भेकिं। नहवैतस्मिन्लोकेदक्षिणमिच्छन्ति॥ सत्यम्प्रश्ने। ८। १।३२। सत्ययुक्तन्तिङन्तंनानुदात्तंप्रश्ने॥ सत्यंभोक्ष्यसे। प्रश्नेकिम्। सत्यमद्धाउतवयमिन्द्रंस्तवाम॥ अङ्गाऽप्रातिलोम्ये। ८।१।३३। अङ्गेत्यनेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तं। अङ्गकुरु। अप्रातिलोम्येकिं। अङ्गकूजतिवृषलः। अनभिप्रेतमसौकुर्वन्प्रातिलोमोभवति॥ हिच। ८।१।३४। हियुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। आहिध्मायति। आहिरहन्तम्॥ छन्दस्यऽनेकमपिसाकाङ्क्षम्। ८।१।३५। हीत्यनेनयुक्तंसाकांक्षमनेकमपिनानुदात्तं। अन्टतंहिमत्तोवदति। पाप्मानंचैनंपुनाति। तिङन्तद्वयमपिननिहन्यते॥ यावद्यथाभ्याम्। ८।१।३६। आभ्यांयोगेतिङन्तन्नानुदात्तं। यथाचित्कण्वमावतं॥ पूजायान्नानन्तरम्। ८।१।३७। यावद्यथाभ्यांयुक्तन्तिङन्तम्पूजायान्नानुदात्तं। यावत्पचतिशोभनम्। यथापचतिशोभनं। पूजायांकिं। यावद्भुङ्क्ते। अनन्तरङ्किं। यावद्देवदत्तःपचतिशोभनं। पूर्वेणात्रनिघातःप्रतिषिध्यते॥ उपसर्गव्यपेतञ्च। ८।१।३८। पूर्वेणानन्तरमित्युक्तंउपसर्गव्यवधानार्थम्वचनम्। यावत्प्रपचतिशोभनम्। अनन्तरमित्ये

ह । अवहेवदत्तः प्रपचति शोभनम् ॥ तुपश्यपश्यताऽहैःपूजायाम् । ८ । १ । ३९ । एभिर्युक्तन्तिङन्तन्ननिहन्यतेपूजायाम् । आदह स्वधामनुपुनर्गर्भत्वमेरिरे ॥ अहोच । ८ । १ । ४० । एतद्योगेनानुदात्तंपूजायाम् । अहोदेवदत्तः पचति शोभनम् ॥ शेषेविभाषा । ८ । १ । ४१ । अहोइत्यनेनयुक्तन्तिङन्तंवानुदात्तमपूजायाम् । अहोकटङ्करिष्यति ॥ पुराचपरीप्सायाम् । ८ । १ । ४२ । पुरेत्यनेनयुक्तञ्चानुदात्तंत्वरायाम् । अधीष्वमाणवकपुराविद्योततेविद्युत् । निकटागामिन्यत्रपुराशब्दः । ननेनस्मपुराधीयते । चिरातीतेत्रपुर ॥ नन्वित्यनुज्ञैषणायाम् । ८ । १ । ४३ । ननुइत्यनेनयुक्तन्तिङन्तनानुदात्तमनुप्रार्थनायां । ननुगच्छामिभोः । अनुजानीहिमाङ्गच्छन्तमित्यर्थः । अन्वितिकिं । अकार्षीःकटन्त्वं । ननुकरोमि । पृष्टप्रतिवचनमेतत् ॥ किङ्क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ । क्रियाप्रश्नेवर्त्तमानेनकिंशब्देनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् । किंद्विजःपचत्याहोस्विद्गच्छति । क्रियेतिकिम् । साधनप्रश्नेमाभूत् । किम्भक्तंपचत्यपूपान्वा । प्रश्नेकिं । किमधीतेश्लोपोयम् । अनुपसर्गङ्किम् । किंप्रपचतिउतप्रकरोति । अप्रतिषिद्धङ्किम् । किंकिंद्विजोनपचति ॥ लोपेविभाषा । ८ । १ । ४५ । किमोप्रयोगेउत्तंवा । देवदत्तःपचत्याहोस्वित्पठति ॥ एहिमन्येप्रहासेलृट । ८ । १ । ४६ । एहिमन्येइत्यनेनयुक्तंलृडन्तन्नानुदात्तंक्रीडायाम् । एहिमन्येभक्तम्भोक्ष्यसेनहिभोक्ष्यसेभुक्तन्तल्वऽतिथिभिः । प्रहासेकिम् । एहिमन्यसेओदनम्भोक्ष्येसुष्ठुमन्यसे । गत्यर्थलोटालृडित्यनेनैवसिद्धेनियमार्थोयमारम्भः । एहिमन्येयुक्तेप्रहासएवनान्यत्र । एहिमन्यसेओदनम्भोक्ष्ये ॥ जात्वपूर्वं । ८ । १ । ४७ । अविद्यमानम्पूर्वंयज्जातुतेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तं । जातुभोक्ष्यसे । अपूर्वङ्किम् । कटञ्जातुकरिष्यसि ॥ किंवृत्तञ्चचिदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ । अविद्यमानेपूर्वेचिदुत्तरंयत्किंवृत्तंतेनयुक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम् । विभक्त्यन्तंडतरडतमान्तङ्किमोरूपङ्किंवृत्तम् । कश्चिद्भुङ्क्ते । कतरश्चित् । कतमश्चिद्वा । चिदुत्तरङ्किम् । कोभुङ्क्ते । अपूर्वमित्येव । रामःकिञ्चित्पठति ॥ आहोउताहोचाऽनन्तरम् । ८

।१।४९। आहोउताहो इत्याभ्यामपूर्वाभ्यां युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तम्। आहोउताहो वा भुङ्क्ते। अनन्तरमित्यस्य शेषे विभाषां वक्ष्यति। अपूर्वे इति किम्। देव आहो भुङ्क्ते॥ शेषे विभाषा। ८।१।५०। आभ्यां युक्तं व्यवहितं तिङन्तं वानुदात्तं। आहो देवः पचति॥ गत्यर्थलोटा लृण्न चेत्कारकं सर्वान्यत्। ८।१।५१। गत्यर्थानां लोटा युक्तन्तिङन्तन्नानुदात्तं। यत्रैव कारके लोट् तत्रैव लृडपि चेत्। आगच्छ देव ग्रामं द्रक्ष्यसि। उह्यन्तां देवदत्तेन शालयो रामेण भोक्ष्यन्ते। गत्यर्थ किम्। पच देव ओदनं भोक्ष्यसेऽन्नं। लोटा किम्। आगच्छेर्देव ग्रामं द्रक्ष्यस्येनम्। लृट् किम्। आगच्छ देव ग्रामम्पश्यस्येनं। न चेदिति किम्। आगच्छ देव ग्रामं पित्रा ते ओदनो भोक्ष्यते। सर्वं किम्। आगच्छ देव ग्रामं त्वञ्चाहञ्च द्रक्ष्याव एनमित्यत्रापि निघातनिषेधो यथा स्यात्। येन लोडन्तस्य कारकं तदेव लृडन्तेनोच्यते॥ लोट् च। ८।१।५२। लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तन्नानुदात्तम्। आगच्छ देव ग्रामम्पश्य। गत्यर्थेति किम्। पच देवौदनं भुंक्ष्वैनम्। लोट् किम्। आगच्छ देव ग्रामम्पश्यसि। न चेत्कारकं सर्वान्यदित्येव। आगच्छ देव ग्रामम्पश्यत्वेनं रामः। सर्वग्रहणान्नेह स्यादेव। आगच्छ देव ग्रामं त्वञ्चाहञ्च पश्याव। योगविभाग उत्तरार्थः॥ विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम्। ८।१।५३। लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तं। आगच्छ देव ग्रामम्प्रविश। सोपसर्गं किम्। आगच्छ देव ग्रामम्पश्य। अनुत्तमं किम्। आगच्छानि देव ग्रामम्प्रशासानि॥ हन्त च। ८।१।५४। हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं सोपसर्गं लोडन्तं वानुदात्तम्। हन्त प्रविश २। सोपसर्गमित्येव। हन्त कुरु। निपातैर्यद्यदिहन्तेति निघातप्रतिषेधः॥ अनुत्तमं किम्। हन्त प्रभुनजावहै॥ आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके। ८।१।५५। आमः परमेकपदान्तरितमामन्त्रितन्नानुदात्तं। आम्पचसि देव ३। एकान्तरं किम्। आम्प्रपचसि देव ३। आमन्त्रितं किम्। आम्पचति देवः। अनन्तिके किम्। आम्पचसि देव॥ यद्धितुपरञ्छन्दसि। ८।१।५६। तिङन्तन्नानुदात्तं। उदसृजो यदङ्गिरः। उशन्ति हि। आख्यास्यामि तु ते। निपातैर्यद्यदिहि चेति तु पश्येति च सिद्धे नियमार्थमिदं। एतैरेव परं

तैर्य्यंगेनान्वैरिति । आयस्वारोहावेहि । एह्येतिगत्यर्थलोटायुक्तस्यलोडन्तस्यनिघातोभवति ॥ चनचिदिवगोत्रादितद्धिता
ऽऽम्रेडितेष्वगतेः । ८ ।१ । ५७ । एषुपरभूतेषुपरतस्तिङन्तन्नानुदात्तं । देवःपचतिचन । देवःपचतिचित् । देवःपचतीव ।
देवःपचतिगोत्रम् । देवःपचतिकल्पम् । देवःपचतिपचति । अगतेःकिं । देवःप्रपचतिचन ॥ चादिषुच । ८ । १ । ५८ । च
वाहाहैवेषुपरेषुतिङन्तन्नानुदात्तं । देवःपचतिच । खादतिवा । अगतेरित्येव । देवःप्रपचतिच । प्रग्यादतिच । प्रथमस्य
चवायोगइतिनिघातःप्रतिषिध्यतेद्वितीयस्यतुनिहन्यतएव ॥ चवायोगेप्रथमा । ८ । १ । ५९ । चवेत्याभ्यांयोगेप्रथमाति
ङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । गाश्चावारयतिविणांवावादयति । इतोवसतिमीमहे । उत्तरवाक्ययोरनुषज्जनीयन्तिङन्तापेक्षये
यंप्राथमिकी । योगेकिं । पूर्वभूतयोरपियोगेनिघातार्थम्प्रथमाग्रहणंद्वितीयादेस्तिङन्तस्यमाभूत् ॥ हेतिक्षियायाम् । ८ ।
१ । ६० । हयुक्ताप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्ताधर्मव्यतिक्रमे । स्वयंहरथेनयाति३ । उपाध्यायम्पदातिङ्गमयति । क्षियाशी
रितिप्लुतः ॥ अहेतिविनियोगेच । ८ । १ । ६१ । अहयुक्ताप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्तानानाप्रयोजनेनियोगेक्षियायाञ्च ।
त्वमह्यामङ्गच्छत्वमहरथेनारण्यंगच्छ । स्वयमहरथेनयाति ३ । उपाध्यायम्पदातिन्नयति ॥ चाहलोपएवेत्यव
धारणम् । ८ । १ । ६२ । चअहएतयोर्लोपेप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । देवएवग्रामङ्गच्छतु । देवएवारण्यङ्गच्छतु ।
ग्राममरण्यञ्चगच्छत्वित्यर्थः । देवएवग्रामङ्गच्छतु । रामएवारण्यङ्गच्छतु । ग्रामङ्केवलमरण्यङ्केवलङ्गच्छत्वित्यर्थः । इहाह
लोपःसचकेवलार्थः । अवधारणङ्किम् । देवकेवभोक्ष्यसे । नक्वचिदित्यर्थः । अनवक्लृप्तावेव ॥ चादिलोपेविभाषा । ८ ।
१ । ६३ । चवाहाहैवानांलोपेप्रथमातिङ्विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । शुक्लाव्रीहयोभवन्ति । श्वेता [illegible] ध्यायदुहन्ति ।
वालोपे । व्रीहिभिर्यजेत । यवैर्य्यजेत ॥ वैवावेतिचछन्दसि । ८ ।१ ।६४ । अहर्वैदेवानामासीत । अयंवावहस्तआसीत् ॥
एकान्याभ्यांसमर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ । आभ्यांयुक्तम्प्रथमातिङ्विभक्तिर्वानुदात्ताछन्दसि । अजामेकाञ्जि [illegible]

रत्ति। तयोरन्यः पिप्पलंस्वाद्वत्ति। समर्थाभ्यांकिं। एकोदेवानुपातिष्ठत्। एकइतिसंख्यापरन्नान्यार्थे॥ [illegible] ८।१।६६। यत्रपदेयच्छब्दस्ततःपरन्तिङन्तन्नानुदात्तं। योभुङ्क्ते। यस्याङ्ग्वायुर्वेति। अत्रवाचीति[illegible]॥ पूजनात्पूजितमनुदात्तंकाष्ठादिभ्यः। ८।१।६७। पूजनेभ्यःकाष्ठादिभ्यःपूजितवचनमनुदात्तम्। काष्ठाध्यापकः। दारुणाध्यापकः। अज्ञाताध्यापकः। समासान्तोदात्तत्वापवादएतत्समासेइष्यते। नेह। दारुणमध्यापकइतिवृत्तिमतम्। पूजनादित्येवपूजितग्रहणेसिद्धेपूजितयदनन्तरंपूजितत्वाभावार्थं। एतदेवज्ञापकमत्रप्रकरणेपञ्चमीनिर्देशेपिना नन्तर्य्यमाश्रीयतइति॥ सगतिरपितिङ्। ८।१।६८। पूजनेभ्यःकाष्ठादिभ्यस्तिङन्तम्पूजितमनुदात्तं। यत्काष्ठम्प्र पचति। तिङ्ङतिङइतिनिघातस्यनिपातैर्यद्यदीतिनिषेधेप्राप्तेविधिरयम्। सगतिग्रहणाच्चगतिरपिनिहन्यते। गतिग्रह णेउपसर्गग्रहणमिष्यते॥ * ॥ नेह। यत्काष्ठमनुप्रवर्सति॥ कुत्सनेऽसुप्यगोत्रादौ। ८।१।६९। कुत्सनेचसुब न्तेपरेसगतिरगतिरपितिङनुदात्तः। पचतिपूति। प्रपचतिपूति। पचतिमिथ्या। कुत्सनेकिम्। प्रपचतिशोभनं। सुपि किम्। पचतिक्लिश्नाति। अगोत्रादौकिम्। पचतिगोत्रम्। क्रियाकुत्सनइतिवाच्यम्॥ * ॥ कर्तुःकुत्सनेमाभूत्। पचतिपू तिर्देवदत्तः॥ पूतिश्चानुबन्धइतिवाच्यम्॥ * ॥ तेनायञ्चकारस्यानुबन्धत्वाटन्तोदात्तः॥ वावच्च्वर्थमनुदात्तमितिवाच्यम् ॥ * ॥ पचन्तिपूति॥ गतिर्गतौ। ८।१।७०। अनुदात्तः। अभ्युद्धरति। गतिःकिम्। दत्तःपचति। गतौकिम्। आमन्द्रैरिन्द्रहरिभिर्य्याहिमयूररोमभिः॥ तिङिचोदात्तवति। ८।१।७१। गतिरनुदात्तः। यत्प्रपचति। तिङ्ग्रह णमुदात्तवतःपरिमाणार्थम्। अन्यथाहियंप्रतिगतिस्तत्रधातावेवोदात्तवतिस्यात्। प्रत्ययेनस्यात्। उदात्तवतिकिं। प्रप चति॥ * ॥ इतितिङन्तस्वराः॥ * * * * ॥ अथवैदिकवाक्येषुस्वरसञ्चारप्रकारःकथ्यते। अग्निमीळइतिप्रथमाचर्क्। तत्राग्निशब्दोऽव्युत्पत्तिपक्षेफिषइत्यन्तोदात्तः। व्युत्पत्तौतुनिप्रत्ययस्वरेण। अम्सुप्त्वादनुदात्तः। अमिपूर्वइत्येकादे

गस्त्वेकादेश उदात्तेनोदात्तः । इ॑ळे । तिङ्ङतिङ इति निघातः । संहितायामनुदात्तादनुदात्तस्येतीकारः स्वरितः । स्वरितात्सं
हितायामिति लेङ्ग्यस्य प्रचयापरपर्याया एकश्रुतिः पुरःशब्दो मध्योदात्तः । पूर्वाधरावराणामित्यसिप्रत्ययस्वरात् । हितश
ब्दोऽपि धाञो निष्ठायां दधातेर्हिरिति ह्यादेशे प्रत्ययस्वरेणान्तोदात्तः । पुरोऽव्ययमिति गतिसंज्ञायां कुगतीति समासे समासस्यान्तो
दात्ते तत्पुरुषे तुल्यार्थेत्यव्ययपूर्वपदप्रकृतिस्वरे गतिकारकोपपदात्कृदिति कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरे थाथादिस्वरे च पूर्वपूर्वो
पमर्दे न प्राप्ते गतिरनन्तर इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । पुरःशब्दैकारस्य संहितायां प्रचये प्राप्ते उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतर
इत्यनुदात्ततरः । यज्ञस्य तङः प्रत्ययस्वरः । विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तत्वे स्वरितत्वं । देवः पचाद्यच् पित्स्वरेण प्रत्ययस्वरेणाचि
त्स्वरेणान्तोदात्तः । ऋत्विक् ऋत्विक्छब्दः कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः । होतृशब्दस्तृन्प्रत्ययान्तो नित्स्वरेणाद्युदात्तः । रत्न
शब्दो नप्विषयस्येत्याद्युदात्तः । रत्नानि दधातीति रत्नधाः । समासस्वरे कृदुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः । तमपः पित्त्वा
देनुदात्तत्वे स्वरितप्रचयाविन्त्यादि यथाशास्त्रमुन्नेयम् ॥ इत्थं वैदिकशब्दानां दिङ्मात्रमिह दर्शितम् । तदस्तु प्रीतये श्रीमद्भवा
नीविश्वनाथयोः ॥ १ ॥ * * * ॥ इति सिद्धान्तकौमुद्यां श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचितायां वैदिकप्रक्रिया ॥ * * * * ॥
शुभमस्तु ॥ ● ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ लिङ्गम् ॥●॥ स्त्री ॥●॥ अधिकारसूत्रमेतत् ॥ ऋकारान्ता मातृदुहितृस्वसृयातृननान्दरः ॥●॥ ऋ
कारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्रादिकस्यैव ङीप्प्रतिषेधेन कर्त्रीत्यादेर्ङीपाद्यकारान्तत्वात् । तिसृचतसृणोस्तु स्त्रियामादेशत
याविधानेऽपि प्रकृत्योः स्त्रीत्वचतुरोऽकारदन्तत्वाभावात् ॥ अन्यूप्रत्ययान्तो धातुः ॥●॥ अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्या
त् । अवनिः । चमूः । प्रत्ययग्रहणं किम् । देवयतेः क्विप् । द्यूः विशेष्यलिङ्गः ॥ अशनिभरण्यरणयः पुंसि च ॥●॥ अय
मर्थं वा । अर्मनिः ॥ मिन्यन्तः ॥●॥ मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥ वह्निवृ[illegible]

॥❁॥ पूर्वस्यापवादः ॥ श्रोणियोन्यूर्मयः पुंसि च ॥ इयमयं वा श्रोणिः ॥ जिन्नन्तः ॥❁॥ स्पष्टम् । क्तिनिरित्यादि ... नाम् च ॥❁॥ ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥ ऊङावन्तश्च ॥❁॥ कुरूः । विद्या ॥ य्वन्तमेकाक्षरम् ॥❁॥ श्रीः । भूः । एकाक्षरं किम् । पृथुश्रीः ॥ विंशत्यादिरानवतेः ॥❁॥ इयं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टिः । सप्ततिः । अशीतिः । नवतिः ॥ दुन्दुभिरक्षेषु ॥❁॥ इयं दुन्दुभिः । अक्षेषु किम् । अयं दुन्दुभिर्वाद्यविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ॥ नाभिरक्षत्रिये ॥❁॥ इयं नाभिः ॥ उभावन्यत्र पुंसि ॥❁॥ दुन्दुभिर्नाभिश्चोक्तविषयादन्यत्र पुंसि स्तः । नाभिः क्षत्रियः । कथन्तर्हि समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुपाहितं श्रीरुपनीविनाभिभिरिति भारविः । उच्यते । दृढभक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्येन पुंसकं बोध्यम् । वस्तुतस्तु । लिङ्गमशिष्यं लोकाश्रयत्वाल्लिङ्गस्येति भाष्यात्पुंस्त्वमपोह साधुः । अत एव । नाभिर्मुख्यनृपे चक्रमध्यक्षत्रिययोः पुमान् । द्वयोः प्राणिप्रतीके स्यात्स्त्रियाङ्कस्तूरिकामद इति मेदिनिः । रभसोप्याह । मुख्यराट्क्षत्रिये नाभिः पुंसि प्राण्यङ्गके द्वयोः । चक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियाङ्कस्तूरिकामद इति । एवमेवं विधेन्यत्रापि बोध्यं ॥ तलन्तः ॥❁॥ अयं स्त्रियां स्यात् । शुक्लस्य भावः शुक्लता । ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता । ग्रामस्य समूहो ग्रामता । देव एव देवता ॥ भूमिविद्युत्सरिल्लतावनिताभिधानानि ॥❁॥ भूमिर्भूः । विद्युत्सौदामनी । सरिन्निम्नगा । लतावल्ली । वनितायोषित् ॥ यादो नपुंसकम् ॥❁॥ यादः शब्दः सरिद्वाचकोपि क्लीवं स्यात् ॥ भाःस्रुक्स्रग्दिगुष्णिगुपानहः ॥❁॥ एते स्त्रियां स्युः । इयं भाः इत्यादि ॥ स्थूणोर्णे नपुंसके च ॥❁॥ एते स्त्रीयां क्लीवे च स्तः । स्थूणा । स्थूणं । ऊर्णा । ऊर्णं । तत्र स्थूणा काष्ठमयी द्विकर्णिका । ऊर्णा तु मेषादिलोम ॥ गृहशशाभ्यां क्लीवे ॥❁॥ नियमार्थमिदम् । गृहशशपूर्वे स्थूणोर्णे यथासंख्यं नपुंसके स्तः । गृहस्थूणं । शशोर्णं । शशलोमनीत्यमरः ॥ प्रावृड्विप्रुड्रुट्तृड्विड्त्विषः ॥❁॥ एते स्त्रियां स्युः ॥ दर्विविदिवेदिखनिशान्यासिवेशिकृष्योषधिकट्यङ्गुलयः ॥❁॥ एते स्त्रीयां स्युः । पक्षे ङीष् । दर्वी । दर्विरित्यादि ॥ तिथिनाडिरुचिवीचिनालिधूलिकिकिकेलि

ङ्कविरात्र्यादयः ॥ ❁ ॥ एते प्राग्वत् । इयम्तिथिरित्यादि । अमरस्त्वाह । तिथयो द्वयोरिति । तथा च भारविः । तस्य भुवि बहुतिथास्तिथय इति स्त्रीत्वे हि बहुतिथ्य इति स्यात् । श्रीहर्षश्च । निखिलान्निशि पौर्णिमा तिथीनिति ॥ शष्कुलिराजिकुट्यशनिवर्त्तिभ्रुकुटित्रुटिवलिपङ्क्तयः ॥ ❁ ॥ एतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शष्कुलिः ॥ प्रतिपदापद्विपत्सम्पच्छरत्संसत्परिषदुषःसंवित्क्षुत्पुन्मुत्समिधः ॥❁॥ इयम्प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥ आशीर्धूःपूर्गीर्द्वारः ॥❁॥ इयमाशीरित्यादि ॥ अप्सुमनस्समासिकतावर्षाणां बहुत्वञ्च ॥❁॥ अबादीनाम्पञ्चानां स्त्रीत्वं स्याद् बहुत्वञ्च । आप इमाः स्त्रियः । सुमनसः पुष्पं । सुमना मालतीजातिः । देववाची तु पुंस्येव । सुपर्वाणः सुमनसः । बहुत्वम्प्रायिकम् । एकाच सिकता तैलदाने असमर्थेति अर्थवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् । समां समां विजायत इत्यत्र समायां समयामिति भाष्याच्च । विभाषाघ्राधेडिति सूत्रे आघ्रासातां सुमनसा विनिवृत्तिं व्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम् ॥ स्रक्त्वक्ज्योग्वाग्यवागूनौस्फिजः ॥❁॥ इयं स्रक्त्वक् ज्योक् वाक् यवागूः नौः स्फिक् ॥ तटिसीमासम्बध्याः ॥❁॥ इयं तटिः सिमा सम्बध्या ॥ चुल्लिवेणिखार्य्यश्च ॥❁॥ स्पष्टम् ॥ ताराधाराज्योत्स्नादयश्च ॥ ❁ ॥ शलाका स्त्रियान्नित्यम् ॥ नित्यग्रहणमन्येषां क्वचिद्व्यभिचारं ज्ञापयति ॥ * ॥ इति स्त्र्यधिकारः ॥ * * * * ॥

पुमान् ॥❁॥ अधिकारोऽयं । घञबन्तः ॥❁॥ पाकः । त्यागः । करः । गरः । भावार्थ एवेदं । नपुंसकत्वविशिष्टे भावे क्तल्युड्भ्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु क्तिन्नादिभिर्बाधेन परिशेषात् । कर्मादौ तु घञबन्तमपि विशेष्यलिङ्गं । तथा च भाष्यं । स बन्धमनुवर्त्तिष्यत इति ॥ घाजन्तश्च ॥❁॥ विस्तरः । गोचरः । चयः । जपः । इत्यादि ॥ भयलिङ्गभगपदानि नपुंसके ॥❁॥ एतानि नपुंसके स्युः । भयं । लिङ्गं । भगं । पदम् ॥ नङन्तः ॥❁॥ नङ्प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यत्नः ॥ याच्ञा स्त्रियाम् ॥❁॥ पूर्वस्यापवादः ॥ क्यन्तो घुः ॥❁॥ किप्रत्ययान्तो घुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । क्यन्तः किम् । दानं । घुः किम् । जज्ञिर्वीजम् ॥ इषुधिः स्त्री च ॥ ❁ ॥ इषुधिशब्दः स्त्रियां पुंसि च ॥ देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकेशदन्तस्तनभुजकण्ठ

खड्गशरपङ्काभिधानानि ॥ ● ॥ एतानि पुंसि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः २ । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । २ । गि
रिः पर्वतः २ । समुद्रोऽब्धिः २ । नखः कररुहः २ । केशः शिरोरुहः २ । दन्तो दशनः २ । स्तनः कुचः २ । भुजो दोः २
। कण्ठो गलः २ । खड्गः करवालः २ । शरो मार्गणः २ । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥ त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके ॥ ● ॥ स्वेष्टं
। तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपं । स्वर्गाभिधानतया पुंस्त्वे प्राप्ते अयम् आरम्भः ॥ द्यौः स्त्रियां ॥ ● ॥ द्यौर्दिवौ स्त्रेणोपादानमिदम्
॥ इषुबाहू स्त्रियां च ॥ ● ॥ चात्पुंसि ॥ बाणकाण्डौ नपुंसके च ॥ ● ॥ चात्पुंसि । त्रिविष्टपेत्यादि चतुःसूत्री देवासुरेत्यस्या
पवादः ॥ नान्तः ॥ ● ॥ अयं पुंसि । राजा । तक्षा । न च चर्म्मवर्म्मादिष्वतिव्याप्तिः । मन्व्द्यच्कोकर्त्तरीति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्य
माणत्वात् ॥ क्रतुपुरुषकपोलगुल्फमेघाभिधानानि ॥ ● ॥ क्रतुरध्वरः २ । पुरुषो नरः २ । कपोलो गण्डः २ । गुल्फः
प्रपदः २ । मेघो नीरदः २ ॥ अभ्रं नपुंसकम् ॥ ● ॥ पूर्वस्यापवादः ॥ उकारान्तः ॥ ● ॥ अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । इक्षुः
। हनुर्हट्टविलासिन्यां मृत्यारम्भे गदे स्त्रियां । द्वयोः कपोलावयवे इति मेदिनिः । करेणुरिभ्यां स्त्री नेभे इत्यमरः । एवन्तार्ती
चकविशेषवचनानाक्रान्तस्तु प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तञ्च । लिङ्गशेषविधिर्व्यापी विशेषैर्यद्यबाधितः इति । एवमन्यत्रा
पि ॥ धेनुरज्जुकुहूसरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम् ॥ ● ॥ समासे रज्जुः पुंसि च । कर्कटरज्ज्वा । कर्कटरज्जुना ॥ श्मश्रु
जानुवसुस्वाद्वश्रुजतुत्रपुतालूनि नपुंसके ॥ ● ॥ वसु चार्थवाचि । अर्थवाचीति किम् । वसुर्मयूखाग्निधनाधिपेषु ॥ मद्गुमे
धुशीधुसानुकमण्डलूनि नपुंसके च ॥ ● ॥ चात्पुंसि । अयं मद्गुः । इदं मद्गु ॥ रुत्वन्तः ॥ ● ॥ मेरुः । सेतुः ॥ दारुकसेरुज
तुवस्तुमस्तूनि नपुंसके ॥ ● ॥ रुत्वन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः । इदं दारु ॥ सक्तुर्नपुंसके च ॥ ● ॥ चात्पुंसि । सक्तुः । सक्तु । प्रा
ग्रश्मेरकारान्तः । रश्मिदिवसाभिधानमिति वक्ष्यति । प्रागेतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥ कोपधः ॥ ● ॥ कोपधोऽकारा
न्तः पुंसि स्यात् । स्तबकः । कल्कः ॥ चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके ॥ ● ॥ पूर्वस्यापवादः ॥ कण्टकानी

कसेरुकमोदकचषकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्चस्कपिनाकभाण्डकपिण्डककटकदण्डकपिटकतालकफलकपला
कानिनपुंसकेच ॥●॥ चात्पुंसि । अयंशृङ्गाटकः । इदंशृङ्गाटकमित्यादि ॥ टोपधः ॥●॥ टोपधोऽकारान्तःपुंसिस्यात् । घटः ।
पटः ॥ किरीटमुकुटललाटवटवीटशृङ्गाटकराटलोष्टानिनपुंसके । किरीटमित्यादि ॥ कुटकूटकपटकवाटकर्पटनटनि
कटकीटकटानिनपुंसकेच ॥ ● ॥ चात्पुंसि । कुटः । कुटमित्यादि ॥ णोपधः ॥●॥ णोपधोऽकारान्तःपुंसिस्यात् । गुणः ।
गणः । पाषाणः ॥ ऋणलवणपर्णतोरणरणोष्णानिनपुंसके ॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ कार्षापणस्वर्णसुवर्णव्रणचरणवृष
णविषाणचूर्णतृणानिनपुंसकेच ॥●॥ चात्पुंसि ॥ थोपधः ॥●॥ रथः ॥ काष्ठपृष्ठरिक्थोक्थानिनपुंसके ॥●॥ इदंकाष्ठमित्या
दि ॥ काष्ठादिगर्थास्त्रियां ॥●॥ इमाःकाष्ठाः ॥ तीर्थप्रोथयूथगाथानिनपुंसकेच ॥●॥ चात्पुंसि । अयंतीर्थः । इदंतीर्थं
॥ नोपधः ॥●॥ अदन्तःपुंसि । इनः । फेनः ॥ जघनाजिनतुहिनकाननवनवृजिनविपिनवेतनशासनसोपानमिथुनश्मशा
नरत्ननिम्नचिह्नानिनपुंसके ॥●॥ पूर्वस्यापवादः ॥ मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासनस्थानचन्दनालानसमा
नभवनवसनसम्भावनविभावनविमानानिनपुंसकेच ॥ ● ॥ चात्पुंसि । अयंमानः । इदंमानं ॥ पोपधः ॥ ● ॥ अदन्तःपुंसि
। यूपः । दीपः । सर्पः ॥ पापरूपोडुपतल्पशिल्पपुष्पशष्पसमीपान्तरीपाणिनपुंसके ॥●॥ इदम्पापमित्यादि ॥ शूर्पकु
तपकुणपद्वीपविटपानिनपुंसकेच ॥ ● ॥ अयंशूर्पः । इदंशूर्पमित्यादि ॥ भोपधः ॥ ● ॥ स्तम्भः । कुम्भः ॥ तलभंन
पुंसकं ॥ ● ॥ पूर्वस्यापवादः ॥ जृम्भंनपुंसकेच ॥●॥ जृम्भं । जृम्भः ॥ मोपधः ॥ ● ॥ सोमः । भीमः ॥ रुक्मसिध्मयुग्मे
ध्मगुल्माध्यात्मकुङ्कुमानिनपुंसके ॥ ● ॥ इदंरुक्ममित्यादि ॥ संग्रामदाडिमकुसुमाश्रमक्षेमक्षौमहोमोद्दामानिनपुंसकेच
॥ ● ॥ चात्पुंसि । अयंसंग्रामः । इदंसंग्रामं ॥ योपधः ॥ ● ॥ समयः । हयः ॥ किसलयहृदयेन्द्रियोत्तरीयाणिनपुंसके ॥
●॥ स्पष्टं ॥ गोमयकषायमलयान्वयाव्ययानिनपुंसकेच ॥●॥ गोमयः । गोमयं ॥ रोपधः ॥ ● ॥ क्षुरः । अङ्कुरः ॥ द्वारग्र

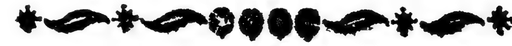
स्फारतक्रवक्रवप्रक्षिप्रक्षुद्रनारतीरदूरकृच्छ्रंध्राश्रश्वभ्रभीरगभीरक्रूरविचित्रकेयूरकेदारोदरशरीरकन्दरमन्दरपञ्जरजरजठरोजिरवैरचामरपुष्करगह्वरकुटीरकुलीरचत्वरकाश्मीरनीराम्बरशिशिरतन्त्रयन्त्रक्षत्रक्षेत्रमित्रकलत्रचित्रसूत्रवक्त्रनेत्रगोत्राङ्गुलित्रभलत्रास्त्रशास्त्रवस्त्रपत्रपात्रछत्राणिनपुंसके ॥ ॥ इदंद्वारमित्यादि ॥ शुक्रमदेवतायाम् ॥ ॥ इदंशुक्रंरेतः ॥ चक्रवज्रान्धकारसारावारपारक्षीरतोमरशृङ्गारभृङ्गारमन्दारोशीरतिमिरशिशिराणितपुंसकेच ॥ ॥ चात्पुंसि । चक्रः । चक्रमित्यादि ॥ षोपधः ॥ ॥ वृषः । वृक्षः ॥ शिरीषार्जीषाम्बरीषपीयूषपुरीषकिल्बिषकल्माषाणिनपुंसके ॥ ॥ यूषकरीषमिषविषवर्षाणिनपुंसकेच ॥ ॥ चात्पुंसि । अयंयूषः । इदंयूषमित्यादि ॥ सोपधः ॥ ॥ वत्सः । वायसः । महानसः ॥ पनसबिसबुससाहसानिनपुंसके ॥ ॥ चमसरसनिर्य्यासोपवासकर्प्पासवासमासकासकांसमांसानिनपुंसकेच ॥ ॥ अयंचमसःइत्यादि ॥ कंसञ्चाप्राणिनि ॥ ॥ कंसोस्त्रीपानभाजनम् । प्राणिनितु । कंसोनामकश्चिद्राजा ॥ रश्मिदिवसाभिधानानि ॥ ॥ एतानिपुंसिस्युः । रश्मिर्म्मयूखः । दिवसोघस्रः ॥ दीधितिःस्त्रियाम् ॥ ॥ पूर्वस्यापवादः ॥ दिनाहनीनपुंसके ॥ ॥ अयमप्यपवादः ॥ मानाभिधानानि ॥ ॥ एतानिपुंसिस्युः । कुडवःप्रस्थः ॥ द्रोणाढकौनपुंसकेच ॥ ॥ इदंद्रोणम् । अयंद्रोणः ॥ खारीमानिकेस्त्रियाम् ॥ ॥ इयंखारी । इयंमानिका ॥ दाराक्षतलाजासूनांबहुत्वंच ॥ ॥ इमेदाराः ॥ नाड्यपजनोपपदानिव्रणाङ्गपदानि ॥ ॥ यथासंख्यंनाड्याद्युपपदानिव्रणादीनिपुंसिस्युः । अयन्नाडीव्रणः । अपाङ्गः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेपिक्लीवत्वनिवृत्यर्थंसूत्रं ॥ मरुद्गरुत्तरद्वत्विजः ॥ ॥ अयम्मरुत् ॥ ऋषिराशिदृतिग्रन्थिक्रिमिध्वनिवलिकौलिमौलिरविकविकपिमुनयः ॥ ॥ एतेपुंसिस्युः । अयंऋषिः ॥ ध्वजगजमुञ्जपुञ्जाः ॥ ॥ एतेपुंसि ॥ हस्तकुन्तान्तव्रातवातदूतधूर्त्तसूतचूतमुहूर्त्ताः ॥ ॥ एतेपुंसि । अमरस्तुमुहूर्त्तोस्त्रियामित्याह ॥ षण्डमण्डकरण्डभरण्डवरण्डतुण्डगण्डमुण्डपाषण्डशिखण्डाः ॥ ॥ अयंषण्डः ॥ वंश

अपुरोडाशाः ॥●॥ अयंवंशः । पुरोदाश्यतेपुरोडाशः । कर्म्मणिघञ् । भवव्याख्यानयोःप्रकरणेपौरोडाशपुरोडाशान्छन्निति वि
कारप्रकरणेव्रीहेःपुरोडाशइतिचनिपातनात्प्रकृतसूत्रएवनिपातनाद्वाटस्यडत्वम् । पुरोडाशभुजामिष्टमितिमाघः ॥ हृद
कन्दकुन्दबुद्बुदशब्दाः ॥●॥ अयंहृदः ॥ अर्घपथिमथ्यृभुक्षिस्तंबनितम्बपूगाः ॥●॥ अयमर्घः ॥ पल्लवपल्वलकफरेफक
टाहनिर्व्यूहमठमणितरङ्गतुरङ्गगन्धस्कन्धमृदङ्गसङ्गसमुद्गपुङ्खाः ॥ ● ॥ अयम्पल्लवइत्यादि ॥ सारथ्यति...
पाणिन्नजयः ॥●॥ एतेपुंसि । अयंसारथिः ॥ * ॥ इतिपुल्लिङ्गाधिकारः ॥ * * * * ॥ नपुंसकम् ॥●॥ ...
। भावेल्युडन्तः । हसनं । भावेकिम् । पचनोग्निः । इध्मव्रश्चनःकुठारः ॥ निष्ठाच ॥ ● ॥ भावेयानिष्ठातदन्तंक्लीबं ...
हसितं । गीतं ॥ त्वष्यञौतद्धितौ ॥●॥ शुक्लत्वं । शौक्ल्यं । ष्यञःषित्त्वसामर्थ्यात्पक्षेस्त्रीत्वम् । चातुर्य्यम् । चातुरी । साम
ग्र्यम् । सामग्री । औचित्यम् । औचिती ॥ कर्म्मणिचब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः ॥●॥ ब्राह्मणस्यकर्म्मब्राह्मण्यं ॥ यद्यढग्व
गत्रखवुञ्छाश्चाभावकर्म्मणि ॥●॥ एतदन्तानिक्लीबानि ॥ स्तेनाद्यन्नलोपश्च ॥●॥ स्तेयम् ॥ सख्युर्य्यः ॥ ● ॥ सख्यम् ।
कपिज्ञात्योर्ढक् ॥ ● ॥ कापेयम् ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्योयक् ॥ ● ॥ आधिपत्यं ॥ प्राणभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योञ्
॥ ● ॥ औष्ट्रं ॥ हायनान्तयुवादिभ्योण् ॥ ● ॥ द्वैहायनम् ॥ द्वंद्वमनोज्ञादिभ्योवुञ् ॥ ● ॥ पितापुत्रकम् ॥ होत्राभ्यः
छः ॥ ● ॥ अच्छावाकीयं ॥ अव्ययीभावः ॥ ● ॥ अधिस्त्रि ॥ द्वंद्वैकत्वं ॥ ● ॥ पाणिपादम् ॥ अभाषायांहेमन्तशिशिरवहो
रात्रेच ॥ ● ॥ स्पष्टं ॥ अनञ्कर्म्मधारयस्तत्पुरुषः ॥ ● ॥ अधिकारोयम् ॥ अनल्पेच्छाया ॥ ● ॥ शरच्छायं ॥ राजामनु
ष्यपूर्वासभा ॥●॥ इनसभमित्यादि ॥ सुरासेनाच्छायाशालानिशास्त्रियाञ्चपरवत् ॥●॥ अन्यस्तत्पुरुषःपरवल्लिङ्गःस्या
त् ॥ रात्राह्नाहाःपुंसि ॥●॥ अपथपुण्याहेनपुंसके ॥ संख्यापूर्वारात्रिः ॥●॥ त्रिरात्रं । संख्यापूर्वेतिकिम् । सर्व्वरात्रः ॥ द्विगु
स्त्रियाञ्च ॥ ● ॥ व्यवस्थया । पञ्चपूली । त्रिभुवनम् ॥ इसुसन्तः ॥ ● ॥ हविः । धनुः ॥ अर्चिस्त्रियाञ्च ॥ ● ॥ इसन्तत्वे

पिशर्चिस्त्रियान्नपुंसकेचस्यात् ॥ इयमिदम्वार्चिः ॥ छर्दिःस्त्रियामेव ॥ ● ॥ इयंछर्दिः । छाद्यतेऽनेनेतिछदेर्हुरादिरय
न्तार्दर्चिशुचीत्यादिनाइस् । इस्मन्नित्यादिनाह्रस्वः । पटलश्छर्दिरित्यमरः । तत्रपटलसाहचर्य्याच्छदिषःक्लीवतामि
त्तोऽमरव्याख्यातारउपेक्ष्याः ॥ मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकार्मुकविवरजलहलधनान्नाभिधानानि ॥ ● ॥ एतेषाम
भिधायकानिक्लीवेस्युः । मुखमाननम् २ । नयनंलोचनं २ । लोहंकालं । वनंगहनं २ । मांसमामिषं २ । रुधिरंरक्तं २ ।
कार्मुकंशरासनं २ । विवरंबिलं २ । जलम्वारि । हलंलाङ्गलं २ । धनंद्रविणं २ । अन्नमशनं २ । अस्यापवादानाहद्वि
ह्वाभ्यां ॥ सीरार्थौदनाःपुंसि ॥ ● ॥ वक्त्रनेत्रारण्यगाण्डीवानिपुंसिच ॥ ● ॥ वक्त्रोवक्त्रम् । नेत्रोनेत्रम् । अरण्योरण्यं ।
गाण्डीवोगाण्डीवम् ॥ अटवीस्त्रियां ॥ ● ॥ लोपधः ॥ ● ॥ कुलं । कूलं । स्थलं ॥ तूलोपलतालकुसूलतरलकम्बलदेव
लवृषलाःपुंसि ॥ ● ॥ अयंतूलः ॥ शीलमूलमङ्गलसालकमलतलमुसलकुण्डलपललमृणालवालनिगलपलालविडाल
खिलशूलाःपुंसिच ॥ ● ॥ चात्क्लीवे । शीलंशीलइत्यादि ॥ शतादिःसंख्या ॥ ● ॥ शतं । सहस्रं । शतादिरितिकिम् । ए
कोद्वौबहवः । संख्येतिकिं । शतशृङ्गोनामपर्वतः ॥ शतायुतप्रयुताःपुंसिच ॥ ● ॥ अयंशतः । इदंशतमित्यादि ॥ लक्षा
कोटीस्त्रियां ॥ ● ॥ इयंलक्षा । इयंकोटिः । वालक्षानियुतञ्चतदित्यमरात्क्लीवेपिलक्षं ॥ सहस्रःपुंसि ॥ ● ॥ सहस्रः । इ
दंसहस्रं ॥ मन्द्व्यच्कोकर्त्तरि ॥ ● ॥ मन्प्रत्ययान्तोद्व्यच्कःक्लीवःस्यात् । चात्क्लीवेनतुकर्त्तरि । वर्मा । वर्म । द्व्यच्कःकिं । अ
णिमा । महिमा । अकर्त्तरिकिं । ददातिइतिदामा ॥ ब्रह्मन्पुंसिच ॥ ● ॥ अयंब्रह्मा । इदंब्रह्म ॥ नामरोमणीनपुंसके
॥ ● ॥ मन्द्व्यच्कइत्यस्यायमपवादः ॥ असन्तोद्व्यच्कः ॥ ● ॥ यशः । मनः । तपः । द्व्यच्कःकिं । चंद्रमाः ॥ अप्सरस्स्त्रियां ॥ ●
॥ एताअप्सरसः । प्रायेणायमवहुवचनान्तः ॥ त्रन्तः ॥ ● ॥ पत्रं । छत्रं ॥ यात्रामात्राभस्त्रादंष्ट्रावरत्राःस्त्रियामेव ॥ ● ॥
भृत्राऽमित्रछात्रपुत्रमन्त्रवृत्रमेढ्राःपुंसि ॥ ● ॥ अयंभृत्रः । नमित्रंअमित्रः । तस्यामित्राण्यमित्रास्तेइतिभाष्यः । स्यातामसि

त्रैमित्रे चेति च । यत्तु द्विषामित्र इति सूत्रे हरदत्तेनोक्तम् । अमेर्द्विषदित्यौणादिक इत्रच् । अमैरछिद्रं मित्रस्याय्यष्ट द्वि
त्यादौ मध्योदात्तत्वमस्तु चिन्त्यः । नञ्समासे त्वेवं । परवल्लिङ्गताणिस्यादिति तु तत्रदोषान्तरमिति तत्प्रकृतसूत्रापठ
नमूलकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि नञोजरमरमित्रमृता इति सूत्रस्मरणमूलकमिति दिक् ॥ पत्रपात्रप
वित्राः पुंसि च ॥ बलकुसुमयुद्धपत्तनरणाभिधानानि ॥ ❀ ॥ बलं वीर्य्यं ॥ पद्मकमलोत्पलानि पुंसि च ॥ ❀ ॥
शतकुसुमाभिधायित्वे पद्मादिलिङ्गाः स्युः । अमरोप्याह वा पुंसि पद्मं नलिनमिति । एवञ्च अर्द्धर्चादिसूत्रे तु पद्मनेतु
वेति वृत्तिग्रन्थो मतान्तरेण नेयः ॥ आहवसंग्रामौ पुंसि ॥ ❀ ॥ आजिः स्त्रियामेव ॥ फलजातिः ॥ ❀ ॥ फलजातिवाचीश
ब्दो नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ॥ वृक्षजातिः ॥❀॥ स्त्रियामेव क्वचिद् बदरम् । हरीतकी ॥ वियज्जगत्सकृत्शकृत्
पृषत्शकृद्यकृदुदश्वितः ॥❀॥ एते क्लीबाः स्युः ॥ नवनीतावतानृतामृतनिमित्तवित्तचित्तव्रतरजतवृत्तपलितानि ॥ ❀ ॥ श्रा
द्धकुलिशदैवपीठकुण्डाङ्गदधिसक्थ्यक्ष्यास्यास्पदाकाशकण्वबीजानि ॥ ❀ ॥ एतानि क्लीबे स्युः ॥ दैवं पुंसि च ॥ ❀ ॥ दैवम् ।
दैवः ॥ धान्याज्यसस्यरूप्यपण्यवर्ण्यधृष्यहव्यकव्यकाव्यसत्यापत्यमूल्यशिक्यकुड्यहर्म्यतूर्य्यसैन्यानि ॥ ❀ ॥ इदं धान्यमित्या
दि ॥ द्वन्द्वबर्हदुःखबडिशपिच्छकुटुम्बवरशरवृन्दारकाणि ॥ ❀ ॥ अक्षमिन्द्रिये ॥❀॥ इन्द्रिये किम् । रथाङ्गादौ मा भूत् ॥
❀॥ इति नपुंसकाधिकारः ॥ ❀❀❀❀ ॥ स्त्रीपुंसयोः । अधिकारोयं ॥ गोमणियष्टिमुष्टिपाटलिवस्तिशाल्मलित्रुटिमसिम
रीचयः ॥❀॥ इयमयं वा गौः ॥ मन्युसीधुकर्कन्धुकिष्कुकण्डुरेणवः ॥❀॥ इयमयं वा मन्युः ॥ गुणवचनमुकारान्तन्नपुंसकं
च ॥❀॥ त्रिलिङ्गमित्यर्थः । पटु । पटुः । पट्वी ॥ अपत्यार्थतद्धिते ॥❀॥ औपगवः । औपगवी ॥❀॥ इति स्त्रीपुंसाधिकारः
॥ ❀❀❀❀ पुन्नपुंसकयोः ॥❀॥ अधिकारोयं ॥ घृतभूतमुस्तक्ष्वेलितैरावतपुस्तकबुस्तलोहिताः ॥❀॥ अयं घृतः । इदं घृतम्
॥ शृङ्गार्धनिदाघोद्यमशल्यदृढाः ॥❀॥ अयं शृङ्गः । इदं शृङ्गम् ॥ व्रजकुञ्जकुथकूर्चप्रस्थदर्पाभ्रार्धर्चदर्भपुच्छाः ॥❀॥

१० ॥ अयंव्रजः। इदंव्रजम्॥ कबन्धौषधायुधान्ताः॥ ● ॥ स्पष्टं॥ दण्डमण्डखण्डशवसैन्धवपार्श्वाकाशकुशकुलिशाः ॥ ● ॥
॥ एतेपुन्नपुंसकयोःस्युः। कुशोरामसुतेदर्भेयोक्त्रेद्वीपेकुशंजलेइतिविश्वः। शलाकावाचीतुस्त्रियां। तथाचजनपदादिसूत्रेशा
…कारेङीषि। कुशी। दारुणितुटापाकुशावानस्पत्याः। स्थलामायातेतिश्रुतिः। अतःकृकमीतिसूत्रेकुशाकर्णीष्वितिप्रयोग
श्च। व्यासमूत्रेच। हानौतूपायनशब्दशेषत्वात्कुशाछन्दइति। तत्रशारीरकभाष्येप्येवं। एवञ्चश्रुतिसूत्रभाष्याणामेकवाक्य
त्वेस्थितेवाच्छन्दइत्याङ्प्रश्लेषादिपरिभावनीयम्।प्रौढिवादमात्रपरइतिविभावनीयंबहुश्रुतैः॥ गृहमेहदेहपट्टपटहा
ष्टापदाम्बुदककुदाश्च॥ * ॥ इतिपुन्नपुंसकाधिकारः॥ * * * * ॥ अवशिष्टलिङ्गमव्ययम्। कतियुष्मदस्मदः। ष्णा
न्ताःसंख्याशिष्टापरवत्। एकःपुरुषः। एकास्त्री। एकंकुलं। गुणवचनञ्च॥ ● ॥ शुक्लःपटः। शुक्लापटी। शुक्लंवस्त्रं॥
कृत्याश्च॥ ● ॥ करणाधिकरणयोर्ल्युट्॥ ● ॥ सर्वादीनिसर्वनामानि॥ ● ॥ स्पष्टार्थेयंविवृती॥ * ॥ इतिश्रीभ
ट्टोजिदीक्षितविरचितायांपाणिनीयलिङ्गानुशासनस्यवृत्तिःसमाप्ता॥ * * * * * * * * * * * * * * * ॥

॥ अथसिद्धान्तकौमु[illegible]शुद्धिपत्रं ॥

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१	२	३	सवसाम्	सवर्साम्
४	१	७	एतेधव्युट	एत्येधत्यूट
४	२	१६	वास्यान्	वास्यान्
५	२	१३	वर्भणस्य	वर्मणस्य
५	२	१३	३०	१३०
५	२	१३	ईदूदेद्वि	ईदूदेद्वि
६	१	७	दधिं	दधिँ
८	२	६	अधष्पदं	अधस्पदम्
१०	१	४	प्रत्ययाद्यौ	प्रत्ययाद्यौ
१०	२	५	०	रामैः
१०	२	१५	साढस	साढस्स
१२	२	१५	विगतमह	विगतमहः
१३	२	६	ख्यत्यारत्यस्य	ख्यत्यात्परस्य
१३	२	१५	स्नुलुपः	स्नुलुपः
१५	१	१४	वह्यश्श्रेय	वह्यश्श्रेय
१८	[illegible]	११	दित्यनेन	दित्वेन
२०	१	६	०	चतुर्साम्

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२२	२	९	वसुर्य्यस्य	[illegible]
२३	२	६	ममौसौ इवि	[illegible]
२६	२	६	सुपीष्यु	[illegible]
[illegible]	२	१३	सुनिति	[illegible]
२८	२	१०	भनुर्भ्यी	धनुर्भ्यी
२९	१	६	सुष्ट	सुष्ठु
२९	२	१०	स्यादेन	स्यादेव
२९	२	१३	नद्दन्तानाच	नदन्ताच
३०	२	१४	स्त्रीयां	स्त्रियाम्
३१	२	१५	एनयोः	एनयोः
३५	१	३	गिङ्गास्तु	लिङ्गास्तु
३६	१	८	भाकिञ्चित्	भातिकिञ्चि[illegible]
३६	२	१	पर्य्यनु	पर्य्यनु
६६	२	१६	वाली	वालो
३८	१	११	त्वणाय	तृणाय
३८	१	१२	तान[illegible]	तनादि
४८	२	६	माभावान्	मामवान्

पत्र	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
५२	[illegible]	३	अवला	अबला
५२	२	१	कुकुट्या	कुक्कुट्या
५२	२	१	कुकुटाण्ड	कुक्कुटाण्ड
५२	२	४	पुम्ववत्	पुम्वत्
५३	२	१	स्यस्वः	स्यस्व
५४	२	१६	दुर्हृमिदत्रः	दुर्हृदमित्रः
५६	१	[illegible]	अर्कास्व	अर्कास्व
५८	१	१२	वह्व कस्तूकं	वह्वृकस्तूकम्
५८	२	११	रात्रिदिवं	रात्रिन्दिवं
६०	२	५	वव्यादेश	वच्यादेश
६१	१	२	पाद्म्पद	पादम्पाद
६४	२	८	सुडन्तलोपश्च	सुडन्तलोपश्च
६८	१	४	कऽद्रा	ऽकद्रा
६९	१	१४	नापितापिनिः	नापितायिनिः
७०	१	३	तैनैव	तेनैव
७०	२	१५	डशनसं	औशनसं
७२	१	[illegible]	मातुर्डुलच	मातुडुलच
७४	२	८	विशेषन	विशेषण

पत्र	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
७४	२	११	व्यक्तिः ४।१।६७।	व्यक्तिः
७६	२	१५	प्याय	व्याय
७८	१	१२	नयेस्तुट्	नयोस्तुट्
७८	२	५	नदन्तिवधिः	नदन्तविधिः
७८	२	९	प्रदोयः	प्रदोषकः
७८	२	१४	आविष्ठासु	अविष्ठासु
७८	२	१५	पुनर्डीप	पुनर्ङीप्
८०	१	६	उभपो	उभयो
८१	१	१६	शाद्यायनः	शाठ्यायनः
८१	१	१६	शाद्यायनिनः	शाठ्यायनिनः
८२	१	१५	मौर्वङ्काड	मौर्वङ्काण्ड
[illegible]	१	१३	एकान्यिकः	ऐकान्यिकः
[illegible]	१	१५	भक्षसां	भक्ष[illegible]
८६	२	५	उवर्णान्तागवा	उ[illegible]
८७	२	३	यवापुष्पं	यव[illegible]
८८	२	४	स्वारीकं	स्वा[illegible]
८९	२	८	पश्चात्द्रुं	पश्चाद्दूं [illegible]
८९	२	९	कडङ्करोतीति	कडङ्करोतीति

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
९२	१	१४	पिञ्जान	पिञ्जन
९४	२	१०	ठट्ट	डट्ट
९८	१	३	पटकान्तस्य	पटिकान्तस्य
९९	१	१५	ब्रस्तादे	ब्रस्तानि
९९	२	१५	लुग्वचनं	लुग्वचनं
१००	१	१	[illegible]	[illegible]
[illegible]	१	११	[illegible]	[illegible]
१०३	१	१२	वधुः	वधुः
१०४	२	१०	ह्यानचा	ह्यानचा
१०४	२	१२	भावश्चेति	भावश्चेति
१०५	२	५	भतत्वं	मृतत्वं
१०६	१	३	[illegible]	डट्ट
१०७	१	३	ज्ञापते	ज्ञायते
[illegible]	२	४	[illegible]	विटेस्व
[illegible]	२	५	[illegible]	यथ्यमानच
[illegible]	२	१२	[illegible]	कराग
[illegible]	[illegible]	२	[illegible]	लघो
११७	[illegible]	[illegible]	[illegible]	दामराणो

पत्र	पृष्ठ	पंक्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१२०	२	३	तरस्या	तरस्याम्
१२२	२	१७	माभावानुकृत्	माभवानु[illegible]
१२५	२	९	[illegible]गीन्	ब्रह्माणी
१२७	२	९	पैके वै	पैके[illegible]
१३१	१	१०	[illegible]	[illegible]
१३[illegible]	२	६	[illegible]	माभ्यस्तयो
१३८	२	[illegible]	पुरस्ताद्दय	पुरस्ताद्दप
१३[illegible]	१	१६	काष्टानां	काष्ठानां
१४३	२	९	[illegible]	[illegible]
१४[illegible]	[illegible]	३	[illegible]	[illegible]
१४[illegible]	[illegible]	७	[illegible]	[illegible]
१४७	१	[illegible]	[illegible]	[illegible]
१४८	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
१४[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	विते
१५८	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
१५९	[illegible]	७	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	४	[illegible]	[illegible]
[illegible]	२	७	[illegible]	[illegible]

पत्र	पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
१६६	१	१५	भङ्क्ते	भुङ्क्ते
१६६	२	६	तुल्योर्थः	तुल्यार्थः
१६७	२	१०	सत्याद्	सत्याद
१७८	१	६	ह्यडस्य	ह्यङ्च
१७८	१	१४	पारित्वं	पर्यस्त्वं
१८४	१	२	त्राणाः	त्राणः
१९४	१	७	निजेर्जलीपः	निजेर्जलोपः
२०३	१	२	वारिणौः	वारिणो
२०८	२	१६	भूभिधेये	ऽभिधेये
२१८	२	११	शरमपर्म्बार्हिः	शरयर्म्बार्हिः
२१८	२	१२	पूपः	यूपः
२१७	१	८	अग्रे	अग्ने
२२०	१	३	न्निगतानि	न्निर्गतानि
२२०	१	५	मान्चायरि	मान्चापरि
२२४	१	१३	श्रग्वांयां	शग्वायुं
२२५	[illegible]	५	हव्यश्च	हर्व्यश्चाय
२२७	[illegible]	७	[illegible]ना	आत्मना
२२९	[illegible]	१	[illegible]	[illegible]विद्ध
२३३	१	१३	उदात्तः	उदात्तः
२३५	२	१३	क्षत्रियाणां	क्षत्रियाणां
२४०	२	१०	अद्युदात्त	आद्युदात्त
२४१	२	६	मारभः	मारम्भ
२४२	१	१२	आयाणिनीयः	आपीणिनी[illegible]
२४३	१	२	लक्ष्यणोपि	लक्षणोपि
२४६	२	११	आनुबन्ध	आनुबन्ध
२४६	२	१६	[illegible]मिपूर्व	अमिपर्व
२४७	२	११	द्रोणाः	द्रोणा[illegible]

॥ इति शोधपत्रसूचिका समाप्ता ॥

अष्टर्त्वष्टसुधाकरप्रवलिते संशोभिते सम्वते मार्गे मासि शिगतिथौ दिनकरे वारेऽथपक्षेऽसिते । श्रीमत्खेलपतिप्रधीगुणिव
रैः संशोध्य मुद्राक्षरैर्बाबूराम समाख्यकेन सुधिया विन्यासिता कौमुदी ॥ १ ॥ अनलानलशैलेन्दुशोभिते शकवत्सरे । सि
द्धान्तकौमुदीमेतां बाबूरामो व्यचित्रयत् ॥ २ ॥ ॥ सम्वत् १८६८ ॥ ॥ शाके १७३३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

नं° ४८१

सिद्धान्तकौमुदी——

सिद्धान्तकौमुदी	भट्टोजीदीक्षितः	”	Bombay, Śaka 1773	”